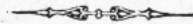

Հ Ա Յ Ո Յ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ.

Ա. ԳԻՐՔ.

ՆԵՐԱԺՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱԳԻԻՐՆԵՐ.

Աշխատութիւն Ն. Վ. Մելիք-Թանգեանի.

1903.

Շ Ո Ւ Շ Ի

ՏՊԱՐԱՆ ԵՂԻՍԱՐԵԹ Մ. ՄԱՀՏԵՍԻ-ՅԱԿՈԲԵԱՆՅԻ

ՀՐԱՄԱՆԱԲ

ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ՕԾՈՒԹԻՒՆ

Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Բ

ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԵՒ ՎԵՀԱՓԱՌ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

ՆԵՐՍԵՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ
ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳՅԱՆ

**ՆԱՅՈՑ
ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ**

Վերահրապարակություն

Ս. Էջմիածին - 2011

ՀՏԴ 348 :23/28

ԳՄԴ 67+ 86.37

Ս 476

*Տպագրվում է
Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի
Նրատարակչական խորհրդի
ևրաշխավորությամբ*

Առաջարանով և ծանոթագրություններով
հրատարակության պատրաստեց Ա. Բոզոյանը

Մելիք-Թանգեան Ներսես վրդ.

Ս 476 Հայոց եկեղեցական իրաւունքը / Ներսես վրդ. Մելիք-Թանգեան;
Առաջաբանի և ծանոթագրությունների Հեղ.՝ Ա. Բոզոյան. – Էջմիա-
ծին: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2011.– 848 էջ:

ՀՏԴ 348 :23/28

ԳՄԴ 67+ 86.37

Տպագրվում է մեկնաստությամբ
Նյուսիսային Ամերիկայի Արևելյան թեմի
«ԶԳՈՆ ԵՊՍ. ՏԵՐ-ՆԱԿՈՒԲՅԱՆ ՆԻՄՆԱԴՐԱՄԻ»

Տ. ՆԵՐՍԵՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳՅԱՆ

(1866-1948)

Ներսես (մկրտության անունը՝ Նիկողայոս) արքեպիսկոպոս Մելիք-Թանգյանը ծնվել է 1866 թ. մարտի 16/29-ին Ջանգեզուրի Բռնակոթ գյուղում, Պետրոս-Բեկ Մելիք-Թանգյանի ընտանիքում: Ըստ ավանդության՝ Մելիք-Թանգյան գերդաստանի նախնիները, Բագրատունյաց մայրաքաղաք Անիից գաղթելով, սկզբում բնակություն են հաստատել Էջմիածնի գավառի Շահրիար գյուղում: Այդ բնակավայրում ներքին սուր պայքար է սկսվում Շահխաթունի և Մելիք-Թանգյան տոհմերի միջև, որն ավարտվում է արյունահեղությամբ, և վերջիններս ստիպված են լինում հեռանալ Շահրիարից ու ժամանակավորապես հաստատվել Սյունյաց գավառի Դարալազյազ գավառում (խորհրդային տարիներին անվանվում էր Ազիզբեկովի շրջան, այժմ գտնվում է Վայոց Ձորի մարզում), ապա բնակվում են Ջանգեզուրի Բռնակոթ գյուղում: Պարսից շահերը հատուկ հրովարտակներով (ֆերման) բազմիցս հաստատել են Թանգյան գերդաստանի մելիքական կոչումն ու իշխանությունը: Ներսես արքեպիսկոպոսի պապ Մելիք Թանգի Բ նպաստել է Արևելյան Հայաստանում ռուսական տիրապետության հաստատմանը և Նիկողայ I-ից ստացել արքունական հրովարտակ, որով վավերացվել են Մելիք-Թանգի տոհմի մելիքական իշխանության իրավունքները:

Տեղի խալիֆայական (հոգևոր) դպրոցում մեկ տարի ուսանելուց հետո՝ 1877 թ. ամռանը, Նիկողայոսն ընդունվում է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարան: Դա հայտնի քիմիկոս Արշակ Նահապետյանի տեսչության շրջանն էր: Ճեմարանում տեսչի հաստատած խիստ և ճնշող կարգերի դեմ ըմբոստացածների թվում Նիկողայոսը ժամանակավորապես հեռանում է ուսումնական հաստատությունից, մինչև վերացվում են նախկին օրենքները: 1886 թ. ճեմարանի լրիվ (դասարանական և լսարանական բաժիններ) դասընթացն ավարտելուց հետո տարված ազգին ծառայելու վեհ գաղափարներով՝ նա ընտրում է ուսուցչության ասպարեզը և երկու տարի աշխատում հայրենի Բռնակոթ գյուղում: 1888 թ. Ղարաբաղի հայոց թեմական դպրոցի հոգաբարձության հրավերով տեղափոխվում է Շուշի, որտեղ պաշտոնավարում է մինչև 1894 թ.: Այդ տարիներին ոգևորված Տաճկահայաստանի ազատագրության գաղափարով՝ իր երկու պաշտոնակից ընկերների հետ փորձում է գաղտնի անցնել ռուս-թուրքական սահմանը, սակայն անհաջողության է մատնվում: Այս շրջանի գործունեության մեջ ոգևորիչ նշանակություն է ունեցել կաթողիկոս ընտրված Խրիմյան Հայրիկի ընդունելությունը Շուշիում (1893), որի կազմակերպիչներից մեկն է եղել Նիկողայոս Մելիք-Թանգյանը: Շուտով թեմական դպրոցի ուսուցչական խմբի հետ նա ըմ-

բուստանում է Ղարաբաղի թեմական առաջնորդ Տեր Կարապետ եպիսկոպոս Այվազյանի դեմ և հեռանում դպրոցից: 1894-1896 թթ. պաշտոնավարում է Բաքվի Սարդասիրական ընկերության դպրոցում: Նա իր ողջ կարողություններով զինվորագրվում է ժամանակաշրջանի հասարակական կյանքին, ներգրավվում գաղափարական պատերազմի ոլորտում¹:

1897-1900 թթ. ազգային բարերար Համբարձում Մելիքյանի ծախսերով կրթություն է ստանում Պետերբուրգի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետում: Ցավոք, մենք գրեթե ոչինչ չգիտենք նրա կյանքի համալսարանական շրջանի մասին: Միայն նրա կազմած դասագրքից կարելի է արտածել, *թե գիտելիքների ինչ պաշարի և որ դասախոսների հետ է մասնագիտացել*: 1900 թ. վերադառնալով Էջմիածին՝ Մելիք-Թանգյանը սարկավագության աստիճան է ստանում, իսկ 1901 թ. ձեռնադրվում է վարդապետ, ստանում հոգևորականի Ներսես անունը: Նույն թվականին նշանակվում է Տաթևի վանահայր և ձեռնամուխ լինում վանքի բարեկարգությանը: Բացում է դպրոց, հիմնում գրադարան, կառուցում նոր սենյակներ, վերանորոգում ձիթանը, ընդարձակում է հողատարածությունները, կանոնավորում վանքի տնտեսությունը, բացում միաբանական ընդհանուր սեղանատուն և, որ գլխավորն է, ութ վիճելի գյուղերը հաջողում է օրինական միջոցներով վանքի սեփականությունը դարձնել: Խրիմյան Հայրիկը նրան նշանակում է Սյունյաց թեմի առաջնորդական փոխանորդ: Ներսես վարդապետն առիթը բաց չի թողնում շրջելու գյուղերում և ծանոթանալու ժողովրդի վիճակին: Կարգի է բերում գյուղական դպրոցները, հրավիրում է ուսուցիչներ, նշանակում է հոգևոր գործակալներ և զբաղվում հասարակական բազմատեսակ գործերով: Վերջին պաշտոնը զբաղեցնելու ժամանակ Խրիմյան Հայրիկի կոչով գործուն պայքար է ծավալում Հայոց եկեղեցու և դպրոցների կալվածքները և անշարժ գույքը բռնագրավելու Նիկոլայ II-ի հրովարտակի (1903 թ. հունիսի 12) դեմ: 1903 թ. ամռանը մեկ ամիս բանտարկվում է ցարական ոստիկանության կողմից: 1905 թ. Ներսես վարդապետը ոգևորում է հայ-թաթարական բախումներում ինքնապաշտպանության դիմողներին: 1906 թ. Խրիմյան Հայրիկը հայրապետական դիվանապետի պաշտոնով նրան հրավիրում է Էջմիածին, սակայն ցարական կառավարությունը, նրան անբարեհույս համարելով, արգելում է Էջմիածնում մնալ և 1907 թ. աքսորում է Ղրիմի Սբ. Խաչ վանքը: 1909 թ. Մատթեոս Բ Իզմիրյան կաթողիկոսի միջնորդությամբ Մելիք-Թանգյանն աքսորավայրից վերադառնում է Էջմիածին և նշանակվում Վանական կառավարության նախագահ: Իր նոր պաշտոնում նա վանքի պարտեզներում և անտառում տնկել է տալիս մի քանի հազար ծառատունկեր, կանոնավորում կաթնատնտեսությունը, զինեգործությունը, հողա-

¹ Տե՛ս Ն. Մելիք-Թանգյան, Մշակ և Նոր-Ղար, կուսակցություններ և մի քանի խնդիրներ, Մոսկվա, 1894:

գործությունը, բանբակի մշակությունը, այգեգործությունը, կարգի է բերում ագարակը, ծավալում բազմատեսակ շինարարական գործունեություն: 1912 թ. սեպտեմբերին Գևորգ Ե կաթողիկոսի հրամանով գործուղվում է Ատրպատականի թեմի գործերը ստուգելու և թեմական պատգամավորական ժողովի կողմից ընտրվում է առաջնորդ: 1912-1948 թթ. նա վարում է Ատրպատականի թեմակալ առաջնորդի պաշտոնը՝ հաջորդելով հրաժարականով թեմից հեռացած Կարապետ Տեր-Մկրտչյանին: 1912 թ. Թիֆլիս, Բաքու և Ռոստով քաղաքներում դրամ է հանգանակում՝ Ատրպատականի հայոց թեմական առաջնորդարանի պարտքերը փակելու համար, կարգավորում տնտեսական աղբյուրները, նշանակում հոգևոր գործակալներ, կանոնավորում Թավրիզի ազգային դպրոցների հասույթները: 1913 թ. այցելում է Ատրպատականի հայոց թեմի երկու պատմական վանքերը (Մակուի Սբ. Թադեոս և Դարաշամբի Սբ. Ստեփանոս)՝ համապատասխան կարգադրություններ անելու այս երկու վանական հաստատությունների կալվածքների և տնտեսական վիճակի բարեկարգման համար: Իր գործելակերպով նա արժանանում է ժողովրդական լայն համակրանքի և հարգանքի, որի համար էլ Ատրպատականի հայոց թեմական պատգամավորական ժողովը դիմում է Գևորգ Ե Սուրենյանց Վեհափառ հայրապետին՝ խնդրելով Ներսես վարդապետին ձեռնադրել եպիսկոպոս: 1914 թ. Ներսես վարդապետը ձեռնադրվում է եպիսկոպոս:

Ատրպատականի թեմը ենթարկվում է Առաջին համաշխարհային պատերազմի արհավիրքներին. թուրքերը ներխուժում են Ատրպատականի Սալմաստ, Ուրմիա, Խոյ և Թավրիզ բնակավայրերը: Այդ մղձավանջային տարիներին մեծ քանակությամբ քրիստոնյա ազգաբնակչություն (հայեր և ասորիներ) Վասպուրականից ու Յուսիսային Միջագետքի տարածքներից մազապուրծ անցնում է Արաքսը և հաստատվում Հին Նախիջևանի և Դարալագյազի 69 գյուղերում: Սրբազանն անգնահատելի ծառայություն է մատուցում Ատրպատականում ապաստանած հայ ու ասորի գաղթականներին ու որբերին տեղավորելու գործում, լուծում է 40.000 գաղթականների պարենավորման, հագուստի, բուժ-պասարկման և տեղավորման խնդիրները՝ դիմելով Վեհափառ հայրապետին, ռուսական պետությանը, եղբայրական օգնության հանձնաժողովներին, կուկասահայ ազգային մարմիններին: Նրա ջանքերով բացվում են սննդատու և բժշկական կայաններ, հիվանդանոց, որբանոց, ստեղծվում են գաղթականների խնդիրներով զբաղվող կոմիտեներ, իսկ երբ կարգավորվում է վիճակը, կազմակերպում է նաև դպրոցական գործը: Գաղթականների կարիքների համար ծավալած գործունեության ընթացքում նրան հաճախ զորավիգ էին լինում և մեծ հարգանքով էին վերաբերվում ռուսական զինվորական իշխանությունները: 1917 թ. Գևորգ Ե կաթողիկոսը նրան նշանակում է Վասպուրականի հայոց թեմի առաջնորդ: Ի պաշտոնե նա ժամանում է Վան, այցելում Սբ. Բարթողիմեոս

սի, Վարազի, Կարմրավորի, Սբ. Գրիգորի, Աղթամարի, Նարեկի, Լիմ և Կտուց անապատները, նշանակում է վանահայրեր, կարգավորում է Վանի առաջնորդարանի գործերը¹, ծանոթանում ժողովրդի կարիքներին, անցնում Ալաշկերտ, այցելում Սբ. Հովհաննեսի հռչակավոր վանքը, զբաղվում է գաղթականների գործերով: Այնուհետև վերադառնում է Էջմիածին և իր ճանապարհորդության ու կատարած գործերի մասին զեկուցում Վեհափառ հայրապետին: Այս գործունեության ազդեցության տակ Թավրիզի հայոց թեմական խորհուրդը խնդրանք է ներկայացնում Վեհափառ հայրապետին՝ արքեպիսկոպոսական պատիվ տալ իրենց սիրելի սրբազանին: 1917 թ. նրան շնորհվում է արքեպիսկոպոսական պատիվ:

1917 թ. նոյեմբերին ռուսական բանակները լքում են Կովկասյան ռազմաճակատը: Թուրքական մի մեծ զորաբանակ Ալի Իսսան փաշայի հրամանատարությամբ մտնում է Թավրիզ, սպառնում Ատրպատականի հայ բնակչության ֆիզիկական գոյությանը: Հայրենասեր սրբազանը Ատրպատականում ստեղծված «Տասնվեցի խորհրդի»² օժանդակությամբ կարողանում է այնպիսի զգույշ և հեռատես քաղաքականություն վարել թուրք և պարսիկ զինվորական իշխանությունների միջև, որով փրկում է Թավրիզի հայությանը վերահաս կոտորածից, միաժամանակ կարողանում է պակասեցնել թուրքերի պահանջած մեծաքանակ դրամական տուգանքը: Նա իր անշահախնդիր գործունեությամբ կարողանում է չափել պարսիկ պաշտոնյաների բարեհաճությունը հայ ազգաբնակչության նկատմամբ և արժանանալ նրանց պաշտպանությանը, որով թուրքերը հրաժարվում են իրենց հայահալած ծրագրի իրականացումից: 1918 թ. նոյեմբերին կնքված զինադադարից հետո թուրքերը հեռանում են Թավրիզից: Ատրպատականի առաջնորդը լծվում է գաղութը տնտեսապես ամրապնդելու, ազգային-դպրոցական կյանքը վերանորոգելու գործին: Հայաստանի Հանրապետության գոյության հատկապես վերջին տարում մեծ է եղել նրա դերը երկրում տեղեկատվական շրջափակումը հաղթահարելու և Թեհրանում Հայաստանի դեսպանատան ու ՀՀ միջև կապն ապահովելու գործում³:

1919 թ. մեծավաստակ առաջնորդն իր հրաժարականն է ներկայացնում պատգամավորական ժողովին, սակայն բազմաժամանակ Ժողովուրդն առաջնորդարանի բակում կազմակերպում է համակրական ցույց՝ իր սերը հայտնելով առաջնորդին: Պատգամավորական ժողովը ստիպված է լինում մերժել հրաժարականը:

¹ 1916-1918 թթ. Վանի առաջնորդական հաջորդն է եղել Լիմ անապատի վանահայր Տեր Հովհաննես ծայրագույն վարդապետ Յուսյանը:

² Այս խորհուրդը կազմվել է Ատրպատականի հայոց թեմական պատգամավորական ժողովի և թեմական խորհրդի անդամներից, ժողովրդի ներկայացուցիչներից:

³ Տես է. **Հակոբյան**, Հայաստանի Հանրապետության Իրանի դեսպան Իշխան Հովսեփ Արղությանի հեռագրերը՝ հղված Ներսես արք. Մելիք-Թանգյանին, Թավրիզ, Հասկ, Հայագիտական տարեգիրք, նոր շրջան, 2 տարի, Բեյրութ, 1994, էջ 397-412:

1921 թ. Հայաստանում տեղի ունեցած փետրվարյան ապստամբությունից և քաղաքացիական կռիվներից հետո, մոտ 8000 քաղաքական տարագիրներ Ջանգեզուրի վրայով անցնում են Պարսկաստան, նրանցից շատերը բնակություն են հաստատում Թավրիզում: Ներսես արքեպիսկոպոսը դիմումներ է ուղարկում աշխարհի բոլոր ծագերի գաղութներին և տարագիրների կյանքը բարելավելու համար մեծաքանակ դրամական ու բարոյական աջակցություն ստանում: Դրանից հետո բարդանում են Մելիք-Թանգյանի փոխհարաբերությունները Խորհրդային Հայաստանի կառավարության հետ: Խորհրդային Միության Պետական անվտանգության կոմիտեի հրահանգներով այնուհետև բազմիցս փորձում են Ներսես արքեպիսկոպոսին վերադարձնել Էջմիածին, սակայն հիմնվելով հայրենիքում իրեն հավատարիմ մարդկանցից ստացված տեղեկությունների վրա՝ սրբազանը շարունակ հետաձգում է իր վերադարձը:

1924 թ. օգոստոսին Ներսես արքեպիսկոպոսը հովվական այցելությամբ շրջագայում է Ատրպատականի Ղարադաղ գավառի հայաբնակ շրջանները՝ թեմի օգտին լուծելով անգլահպատակ բժիշկ Պետրոս Ասլանյանի կտակը, որի արդյունքում 16.000 դոլար գումարը փոխանցվում է Հայոց ազգային իշխանություններին: 1925 թ. հունիսին սրբազանն ազգային մարմինների ներկայացուցիչների և հայ վաճառականների հետ բացառիկ ընդունելության է արժանանում Թավրիզ ժամանած Պարսկաստանի նախարարապետ և զինվորական նախարար Րիզա խան Փահլեվու կողմից: Իբրև շինարար հովիվ՝ նա վերանորոգում է Թավրիզի հայոց եկեղեցիների զանգակատները, կարգի է բերում առաջնորդարանի բակը, կառուցում է ջրհոր: Նրա օրոք՝ 1914–1915 թթ., Թավրիզում կառուցվում է Արամյան թատրոնի ինքնատիպ շենքը:

Ատրպատականի հայոց ազգային մարմինները, հասարակական հիմնարկությունները և արհեստակցական միությունները 1926 թ. հունիսի 12-ին՝ Ներսես Մեծ հայրապետի հիշատակի օրը, Թավրիզում տոնում են նորին սրբանության ազգային և հասարակական գործունեության քառասնամյա հոբելյանը:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին Ատրպատականում ստեղծվում է Ադրբեջանի դեմոկրատական մարիոնետական պետությունը, և սրբազանն իր բոլոր ուժերը ներդնում է հայ ազգաբնակչության ապահովության երաշխավորը դառնալու համար: Հենց այդ տարիներին է նրա առողջությունը քայքայվում, և նա չի կարողանում մասնակցել 1945 թ. Ազգային-եկեղեցական ժողովին, որի պատգամավորներին ինքն է անձամբ ճանապարհում Էջմիածին: Այդ տարիներին Թավրիզով էր Խորհրդային Միություն մտնում աշխարհի բոլոր հայ գաղթավայրերում հավաքված օգնությունը: Հիվանդ վիճակում էլ նա փորձում էր օգտակար լինել իր հոտին: 1945 թ. Ներսես սրբազանը մասնակցում է Թեհրանի հայոց եկեղեցու նավակատիքին:

1948 թ. սեպտեմբերի 16-ին դադարում է բաբախել Ներսես արք. Մելիք-Թանգյանի՝ Հայոց եկեղեցու մեծ նվիրյալի սիրտը: Պարսկաստանի հայոց առաջնորդի հիշատակը մշտապես պայծառ է մնացել իր հոտի սրտում. այդ մասին է վկայում սրբազանի ծննդյան 102 ամյակին նվիրված ժողովածուն:

Ն. Մելիք-Թանգյանն Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանն ավարտելուց (1886) անմիջապես հետո ձեռնամուխ է եղել մանկավարժական և հասարակական գործունեության: Այդ նպատակի իրականացման ճանապարհին նա իր ձեռքն է վերցնում գրիչը: Խառնվում է «Մշակի» և «Նոր-Դարի» կուսակիցների «հակամարտությանը»՝ ցույց տալով, որ նրանք պետք է չափավորեն իրենց անհիմն հարձակումները Հայոց եկեղեցու դեմ և որդեգրեն կառուցողական դիրքորոշում:

Հայերենի ուսուցման կրթական մակարդակը բարձրացնելու ձգտում ունի Ն. Մելիք-Թանգյանի «Աշխարհաբարի քերականությունը», որն իբրև դասագիրք օգտագործվել է ժամանակի դպրոցներում: XX դարասկզբին նա իր գիտելիքներն ի սպաս դրեց նաև դասագրքերի ստեղծման գործին՝ հեղինակելով հայոց լեզվի սեփական դասագիրքը:

Ն. Մելիք-Թանգյանի ամենաարժեքավոր երկը՝ «Հայոց եկեղեցական իրավունք» երկու գրքից բաղկացած մենագրություն-դասագիրքը, գրվել է Ս. Պետերբուրգում համալսարանական կրթության ավարտից հետո: Այդ աշխատանքը նվիրված է հայոց կանոնական իրավունքի հարցերի քննարկմանը, և եկեղեցական իրավունքի ամենահամապարփակ ձեռնարկն է մեզանում: Այս աշխատանքը երկար տարիներ եղել է սեղանի գիրքը մեր հոգևորականության, դասագիրք է ծառայել Հայոց եկեղեցու հոգևոր ճեմարաններում: Հենվելով ռուսական համալսարաններում գործածության մեջ գտնվող հիմնական դասագրքերի (Ն. Կ. Սոկոլով, Իոան վարդապետ) վրա՝ հեղինակը ներածության մեջ անդրադառնում է մի շարք հարցերի՝ «Եկեղեցի և իրավունք», «Եկեղեցու և բարոյական օրենքների տարբերություն», «Եկեղեցիների դավանաբանական բաժանում», «Եկեղեցական իրավունքը զանազան անունների տակ», «Եկեղեցական իրավունքի հարաբերությունն աստվածաբանության և ուրիշ իրավաբանական գիտությունների հետ», «Եկեղեցական իրավունքի զբաղման նյութը», «Մշակման եղանակները», «Եկեղեցական իրավունքի պատմական և այժմյան համակարգությունը», «Մեր եկեղեցու իրավունքի մշակման ծրագիր»: Աշխատանքի այս մասերը հայ եկեղեցական իրավունքի մշակման համար ունեն մեթոդաբանական նշանակություն, քանի որ ռուսական կանոնագիտության հետազոտության փորձի վրա ուղղորդում են սաղմնավորվող հայ կանոնագիտության անցնելիք ճանապարհի հիմնական նշանաձողերը:

Գրքի առաջին մասը հեղինակը նվիրել է «Հայոց եկեղեցական իրավունքի աղբյուրներին», որտեղ մանրամասնորեն խոսում է Սբ. Գրքի, առաքելական և եկեղեցական ավանդության, Առաքելական կանոնների, «Առաքելական կարգադրությունների» մասին: Ապա մեկ առ մեկ բերում է հայոց եկեղեցական մատենագրության մեջ պահպանված «Առաքելական 34 կանոնները»՝ անդրադառնալով դրանց ստեղծման պատմությանը, հայ կանոնական գրականության մեջ խաղացած դերին և հողված առ հողված մանրամասնորեն մեկնաբանում դրանք՝ ներկայացնելով դրանց սկզբնաղբյուրները: Վերջում հեղինակը բերում է հիշյալ կանոնախմբերի՝ իրեն հայտնի գրաբար բնագրերը: Դրան հաջորդող մասում Ն. Մելիք-Թանգյանն անդրադառնում է «Երեք տիեզերական ժողովներին»՝ քննարկման նյութ դարձնելով Նիկիայի (325), Կ. Պոլսի (381) և Եփեսոսի (431) ժողովների կանոնախմբերը՝ հիմնվելով Օրթոդոքս եկեղեցու ավանդույթի վրա: Հեղինակն անդրադառնում է նաև Տիեզերական եկեղեցու «Վեց տեղական ժողովներին», դրանց սկզբնաղբյուրներին՝ մեկ առ մեկ մանրամասնորեն քննարկելով Անկյուրիայի (313-315), Նեոկեսարիայի (314-315), Գանգրայի (340-370), Անտիոքի (341), Լավոդիկիայի (365), Սարդիկեի (344-347) ժողովներում ընդունված կանոնները: Հետևելով ռուսական կանոնագիտական գրականությանը՝ գրքում տեղ է հատկացված նաև Տիեզերական եկեղեցու սբ. հայրեր Բարսեղ Մեծի (370-378), Աթանաս Աղեքսանդրացու (326-371), Դիոնեսիոս Աղեքսանդրացու (264), Պետրոս Աղեքսանդրացու (270), Գրիգոր Սքանչելագործ Նեոկեսարացու (272), Գրիգոր Նյուսացու (372-394), Գրիգոր Աստվածաբանի (370-390), Իկոնիայի Եպիսկոպոս Ամփյուղոքոսի (394), Թեոփիլոս Աղեքսանդրացու (385-412), Կյուրեղ Աղեքսանդրացու (412-444) կանոնական երկերին: Այս հատվածի վերջում հրատարակված են հայկական կանոնական ժողովածուներում պահպանված երեք Տիեզերական ժողովների (Նիկիա, Կ. Պոլիս, Եփեսոս), Տիեզերական վեց տեղական (հայկական ավանդույթում՝ յոթ) ժողովների (Անկյուրիայի, Կեսարիայի, Նեոկեսարիայի, Գանգրայի, Անտիոքի, Լավոդիկիայի, Սարդիկեի) կանոնների գրաբար բնագրերը:

Գրքի հաջորդ մասում Ն. Մելիք-Թանգյանն անդրադառնում է Կանոնագրքի ազգային սկզբնաղբյուրներին: Այստեղ նա խոսում է Ազգային-եկեղեցական ժողովներ հրավիրելու, մասնավորապես Աշտիշատի (365), Շահապիվանի (447), Դվինի Ա (507), Դվինի Բ (555), Դվինի Գ (609-610), Դվինի Դ (648), Դվինի Ե (719), Պարտավի (771), Երնջակի (842), Անիի Ա (970), Հարքի (1002), Անիի Բ (1036), Հռոմկլայի (1178), Սսի Ա (1204), Սսի Բ (1243-1246), 1238-1361 թթ. լատինասեր կաթողիկոսների հրավիրած ժողովների, Երուսաղեմի (1651) կանոնների և դրանց վերաբերյալ պահպանված պատմական վկայությունների մասին: Գրքի շարունակության մեջ հեղինակն անդրադառնում է Հայոց եկեղեցու սբ. հայրերի կանոնախմբերին՝ դրանց մեջ առանձնացնելով Թադեոս և

Փիլիպպոս առաքյալների, «Արքոց հարց հետևողաց», Երուսաղեմի Աբ. Մակար արքեպիսկոպոսի, Աբ. Գրիգոր Լուսավորչի (325), Աբ. Սահակի (387-439), Աբ. Ներսես Շնորհալու (1166-1173) անունով հասած կանոնախմբերը և զբաբար բնագրերով բերում է դրանցից կարևորագույնները: Այստեղ հեղինակը տեղ է հատկացրել նաև Ներսես Ե (1843-1857), Գևորգ Դ (1866-1882), Մկրտիչ Ա (1892-1907) կաթողիկոսների կանոնական կարգադրություններին, ներկայացրել է «Պոլոժեմիե»-ի և Ազգային սահմանադրության բնագրերը:

Այս աշխատության երկրորդ մասում կրկին հենվելով իր ժամանակի ռուսական գրականության վրա՝ հայ կանոնագիտության մեջ առաջին անգամ Ն. Մելիք-Թանգյանն անդրադառնում է հայկական կանոնագիտությանը զբաղեցնող տեսական հարցերին: Առանձին գլխում նա խոսում է եկեղեցական կազմակերպության կառուցվածքի մասին՝ մասնավորեցնելով խնդիրը եկեղեցու անդամների կարգավիճակին, նրանց պարտավորություններին և իրավունքներին, հոգևորական դառնալու պայմաններին, ձեռնադրության վավերականությունը հաստատող պայմաններին, հոգևորականի կոչում ձեռք բերած անձնավորության վարվեցողության նորմերին և բարոյական սկզբունքներին: Աշխատանքում հատուկ բաժին է նվիրված եկեղեցու նվիրապետական համակարգին, բնութագրված են հիմնական հոգևոր աստիճանները (եպիսկոպոս, քահանա, սարկավագ և ավելի ցածր), անդրադարձ է կատարված վանականությանը, քննարկված է դրանցից յուրաքանչյուրի տեղը եկեղեցու նվիրապետական համակարգում՝ ըստ եկեղեցական կանոնների: Հենվելով ռուսական կայսրության մեջ Հայոց եկեղեցու զբաղեցրած տեղը բնորոշող հրապարակումների և կանոնական պարզաբանումների վրա՝ Ն. Մելիք-Թանգյանն անդրադառնում է եկեղեցու ընդհանուր կառավարությանը, հատկապես եկեղեցու վարչական կառուցվածքին՝ ընդհանուր ակնարկ նետելով Տիեզերական եկեղեցու անցած ուղուն և ի մասնավորի անդրադառնալով Հայոց եկեղեցու կազմակերպության զարգացման պատմությանը՝ սկսած առաքելական շրջանից, մյուս հանգրվաններ է համարում մախասահակյան եկեղեցին, իսկ դրանից հետո՝ ազգային շրջանը: Հեղինակն անդրադառնում է նաև եկեղեցական նվիրապետության հիմնական աստիճաններին՝ կանոնական ժողովածուներից բերված վկայություններով հավաստելով գլխավոր եպիսկոպոսի, մետրոպոլիտի, արքեպիսկոպոսի և էկզարխի, պատրիարքությունների և Հայոց հայրապետի իրավունքներն ու պարտականությունները, խոսելով նաև այդ պաշտոններում հաստատված հոգևորականների ընտրության և ձեռնադրության կարգի մասին: Այստեղ Ն. Մելիք-Թանգյանը պատմական վկայություններով և կանոնական հավաստիացումներով հիմնավորում է Հայոց կաթողիկոսական աթոռի անասանության կանոնական հիմքերը: Դրանից հետո ի մասնավորի անդրադառնում է Հայոց եկեղեցու նվիրապետական կառույցի ամբողջականության

հարցերին՝ կաթողիկոսություններին և պատրիարքություններին, ռուսական կայսրության սահմաններում թեմերի եկեղեցական կառավարությանը, գյուղական եկեղեցիների կառավարմանն ու դրանց պաշտոնեությանը (քորեպիսկոպոս և վանական կառավարություն):

Հաջորդ բաժինը նվիրված է եկեղեցու տնտեսական կառավարմանը նպաստող օրենսդրական որոշումներին: Այստեղ հեղինակն անդրադառնում է եկեղեցիների և վանքերի տնտեսության կառավարմանը (օրինակներ բերելով Հայոց եկեղեցու պատմությունից), բարեգործական հիմնարկների ղեկավարման հիմնական սկզբունքներին: Ն. Մելիք-Թանգյանն առանձին բաժին է նվիրել նաև եկեղեցու օրենսդրությանը, որի համար հիմնական սկզբնաղբյուրներ են եկեղեցական ժողովներում և կազմակերպության կողմից ընտրված մարմիններում (Սինոդ, Ազգային ժողով և այլն) հաստատված կանոնները և եկեղեցու կողմից ընդունելի քաղաքացիական օրենսդրության նորմերը: Եկեղեցական օրենսդրությունը, ըստ նրա, կազմվում է երկու տեսակի օրենքներից. ա) դավանաբանական և բ) վարչական՝ ներքին (ծես, եկեղեցու ներքին կարգապահություն) ու արտաքին (հոգևորականների միջև փոխհարաբերություններ, կառավարման ձևերը, պատժելու և դատելու կանոնները): Ապա հեղինակն անդրադառնում է եկեղեցու դատական իշխանությանն ու դատավարության խնդիրներին, հանցանքների և մեղքերի տեսակներին, տարաբնույթ պատիժների զինանոցին: Հենվելով իր ժամանակի եկեղեցականոնագիտական գրականության վրա՝ պատմական ակնարկ է կատարում նախկին դարերի եկեղեցական դատաստանի վրա, խոսում նախկին դարերի դատավարության մասին: Առանձին հատված է նվիրում հայոց մեջ եկեղեցական դատին և դատավարությանը: Այս հատվածում և հատկապես «Պսակի մասին» բաժնում Ն. Մելիք-Թանգյանի հիմնական ուղեցույցը Վ. Բաստամյանի աշխատություններն են՝ Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը և «Փորձ» ամսագրում 1880-1881 թթ. լույս տեսած հոդվածաշարը: Հեղինակը պատմական ակնարկով ներկայացնում է եկեղեցական պսակի անցած ուղին, անդրադառնում հասության և չհասության խնդրին, նշանադրության և պսակադրության կարգին, Հայոց եկեղեցու համար ընդունելի ազգակցության աստիճաններին և պորտերի միջև ամուսնության թույլտվության կարգին, խնամիական աստիճաններին, պսակալուծության կարգին: Ն. Մելիք-Թանգյանը հատուկ անդրադառնում է Հակոբ Ղրիմեցու Պսակի կանոններին:

Չնայած իր բոլոր բացթողումներին և վիճելի կողմերին՝ Ն. Մելիք-Թանգյանի «Հայոց եկեղեցական իրավունք» աշխատությունը մնում է դեռևս միակ հրատարակված գործը հայկական կանոնագիտական գրականության մեջ, որը նախատեսված է Հայոց եկեղեցու բարձրագույն ուսումնական հաստա-

տություններում դասավանդման համար: Այդ իսկ պատճառով մենք փորձել ենք գրեթե չմիջամտել բնագրին: Որոշ դեպքերում տալիս ենք ծանոթագրություններ, որոնցով փորձում ենք ավելի ընկալելի դարձնել բնագիրը, հղում ենք բնագրերի նորագույն հրատարակությունները, տեղեկություններ ենք հաղորդում գրքում հիշատակված մի շարք կանոնագետների մասին: Այսօր էլ դժվար է համապարփակ կանոնագիտության ձեռնարկ պատրաստել Հայաստանի ճեմարանների ուսանողների համար, քանի որ դժվարությամբ է հայթայթվում գրականությունը: Երկար տարիներ եկեղեցական իրավունքի հարցերը հետազոտության նյութ չեն հանդիսացել հետազոտողների համար: Ակնկալելի է Հայաստանում ստեղծել կանոնագիտությամբ զբաղվող հետազոտողների մի խումբ, որն իր վրա կվերցնի աշխարհի տարբեր կենտրոններում լույս տեսնող գրականության հավաքումը և Հայոց եկեղեցուն հետաքրքրող կանոնագիտական հարցերի մշակումը: Այս ճանապարհի հանգրվաններից ենք համարում Տեր Ներսես արքեպիսկոպոսի գրքի ներկա հրատարակությունը: Ավելի քան մեկ դար է անցել այս գրքի առաջին հրատարակումից: Հայաստանի Հանրապետության անկախության ձեռքբերումից հետո նոր խնդիրներ են ծառայել Հայոց եկեղեցու առջև: Հուսանք, որ Ներսես Սրբազանի գիրքը նոր խթան դառնա կանոնագիտական հետազոտությունների համար:

Այս հրատարակության հիմնական սկզբունքները.

ա) Բնագիրը բերում ենք անմշան ուղղագրական և կետադրական փոփոխություններով: Չենք միջամտում մաս անվանաձևերի ուղղագրությանը:

բ) Հեղինակային տողատակ-հղումները հիմնականում փակագծերի՝ () մեջ բարձրացնում ենք բնագիր:

գ) Մեր հավելումները բնագիր ենք մուծում [] փակագծերի մեջ:

դ) Աստվածաշնչային բոլոր հղումները միօրինակության են բերված ըստ զոհրապյան (1805) հրատարակության:

ե) Որոշ իրողություններ ծանոթագրում ենք տողատակում:

զ) Այս հրատարակության Բ հատորից հանված են Ա հատորին վերաբերող բոլոր հղումները, որոնք վերաբերում են այս կամ այն կանոնական իրողությանը: Դրա փոխարեն անվանացանկում տրվում են մաս Բ հատորի էջահամարները:

Ա ԳԻՐՔ*

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ
ԵՒ
ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ

* Իր աշխատության առաջին գիրքը Տ. Ներսես վ. Սելիք-Թանգյանը նվիրել է «Բագուաբնակ պ. Համբարձում Սելիքեանցին», իսկ երկրորդը՝ «Բագուեցի պ. Լիւդվիկ Յարութիւնեան Սերգէյեանին»:

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

«ԱՅՈՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

1) ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՒ ԻՐԱՒՈՒՆՔ

Մատենագր. Լուսաւորչի եւ Սահակի որոշումը եկեղեցու եւ վանքերի մասին (տե՛ս Էջմիածնի գրադարանի կանոնագրքերը)¹:

*Из лекций по церковному праву ординарного профессора Московского Университета Н. К. Соколова, Москва, 1874. Опыт курса церковного законо-
ведения / архим. Иоанн, вып. 1, 1851г.²:*

Նախքան եկեղեցական իրաւունքի որոշման եւ պարզաբանութեան անցնելը, առաջ տեսնենք՝ ի՞նչ է եկեղեցի, ի՞նչ հիմունքներ ունի, ի՞նչ է իրաւունք եւ ի՞նչ կապ ունի եկեղեցու հետ:

*Եկեղեցու հիմնադիրը՝ Յիսուս Քրիստոս, իւր հանրամարդկա-
յին քարոզներով եւ անձնական օրինակով ցոյց տուեց մարդկանց,
թէ ինչպէս պիտի հասնել հաւասարութեան, եղբայրասիրութեան եւ
անձնական կատարելութեան բարձր գաղափարներին: «Սիրեցէ՛ք մի-
մեանց» բազմիմաստ պատուէրով հարուածեց մարդկանց մէջ խոր
արմատ ձգած այն հասարակական անհաւասարութիւնը եւ խորհու-
բորութիւնը, որոնք դարերի ընթացքում օրէնք էին դարձել եւ մարդ-
կանց մեծամասնութիւնը ստրուկ եւ հլու կամակատար արել ուժեղնե-
րի ճիրաններում: Յանուն այդ բարձր սիրոյ դատաւիտեայ այն անհար-
թութիւնները եւ անարդար խոչերը, որոնք դարերի ընթացքում խոր
անդունդ էին բաց արել ժողովրդի եւ ազգերի զանազան խաւերի մէջ՝*

¹ Հեղինակը հիմնականում նկատի ունի Սայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի մատենադարանում Ի դարասկզբին պահպանվող Կանոնագրքերի ձեռագրերը, որոնք Ի դարի 40-ական թվականներից պետականացվել և պահպանվում են Մաշտոցի անվան Մատենադարանում (այսուհետև՝ ՄՄ):

² Ռուսական կանոնագիտական դպրոցի կայացման գործում հսկայական դեր են կատարել Իոան արեղա-վարդապետն ու Ն. Սոկոլովը (մեր ձեռքին է եղել վերջինիս գրքի Մաշտոցի անվ. Մատենադարանում պահպանվող հետևյալ հրատարակությունը. Из лекции по церковному праву / Ординарн. проф. москов. ун.-та Н.К. Соколова, вып. 1-2, М. 1875), որոնց դասագրքերը ուսումնական ձեռնարկ են համդիսացել ռուսական համալսարաններում: Այդ երկերն էլ ուղեցույց են դարձել Ներսես Մելիք-Թանգյանի համար ներկա ձեռնարկը շարադրելու համար:

ցոյց տալով, որ միայն այդ ընդհանուր սէրը կարող է եղբայրացնել տիրոջը եւ ծառային, բռնակալին եւ ստրկին:

Այդպիսի բարձր սիրոյ քարոզը յետ մղեց ազգայնական՝ ցեղական եւ այլ մանր՝ մարդկանց միմեանցից անջատող նշանները, առաջ կոչեց մեծ, ընդհանուր գաղափար՝ մարդկայնութիւն: Սիրի՛ր մարդուն, ով կուզէ լինի, ի՛նչ ազգութեան կամենայ պատկանի, ի՛նչ դրութեան մէջ լինում է լինի, սիրի՛ր նրան իբրեւ քո անձը: Այդ գաղափարով կեանքի հակառակ ծայրերը միացրեց, աշխարհը դարձրեց մի տուն, մի ընտանիք: Համամարդկային բարձր գաղափարներին եւ մտադրած վեհ նպատակին հասնելու համար Յիսուս ցոյց է տալիս միակ ճանապարհը, այն է՝ ինքնատիրութեան եւ անձնական կապարկույթեան. «Եղերուք կատարեալ, որպէս Հայրն ձեր երկնաւոր» [Մատթ. Ե:48]: Այդպիսի կատարելութիւն ձեռք բերելու համար պէտք է մարդ անձնատիրութեամբ, ինքնաքննութեամբ կարողանայ կազմել մի այնպիսի բարոյական ուժեղ բնաւորութիւն, որի առաջ խոնարհուեն բոլոր եսական, նեղ կրքերը եւ հակումները, եւ մարդու բոլոր գործողութիւնները ենթարկուեն նրա անաչառ դատաստանին եւ վճռին: Ահա այդպիսի հաւասարակշիռ բնաւորութիւնը ձեռնհաս կլինի հետեւել ճշտութեամբ Աւետարանին եւ իւրացնել «Սիրի՛ր քո ընկերին անձիդ պէս» պատուէրը [Մատթ. Ե:43, Մարկ. ԺԲ:33]:

Բայց մարդը կարո՞ղ է հասնել այդ անհատական կատարելութեան եւ դառնալ անպայման բարոյական բնաւորութիւն: Յիսուս սովորեցնում է այդ ճանապարհը եւ միակ միջոցը, որով կարող ենք հասնել այդպիսի կատարելութեան, այն է՝ հաւատը: Հաւատա՛ Աստծուն, հաւատա՛ գաղափարներիդ ճշմարտութեան, հաւատա՛ ուժերիդ եւ կհասնես կատարելութեան: Յիսուս Իւր անձնական օրինակով ցոյց տուեց, որ այդպիսի բարձր գաղափարներ կարելի է իրագործել կեանքի մէջ այն ժամանակ, երբ խորին կերպով առանց տատանուելու համոզուած ես գաղափարներիդ արդարութեան եւ ճշմարտութեան վրայ: «Ահա այդպիսի հաւատը լեռներ կարող է շարժել»,— ասում է Յիսուս, եւ այդպիսի հաւատի վրայ է հաստատում Նա Իւր եկեղեցին, որին չեն կարող խորտակել «դրունք դժոխոց»: «Դու ես վէմ, եւ ի վերայ այդր վիմի շինեցիք գեկեղեցի Իմ» [Մատթ. ԺԳ:18]: Ուրեմն եկեղեցու հիմքը կազմում է «վէմը»՝ Պետրոսի հաւատը, հաւատ, որի վրայ կառուցանում է Յիսուս Իւր ամբողջ վարդապետութիւնը, բարոյական գաղափարները, եկեղեցին:

Եկեղեցին հանդիսանում է մի մեծ բարոյական աստուածահաստատ հիմնարկութիւն, որը տարածում է ընդհանուր բնաւորութիւն

ունեցող համաշխարհային մտքեր եւ գաղափարներ, որը ճգնում է կրթել, դաստիարակել ամբողջ մարդկութիւնը հոգու՝ ներքին աշխարհի վերանորոգմամբ, որն առաջնորդում է իւր անդամներին դէպի կատարելութիւն ո՛չ բռնի միջոցով եւ հրամանով, այլ բարոյական ազատութեամբ, մտքի եւ սրտի կրթութեամբ ու խղճի դաստիարակութեամբ, վերջապէս որը միջնորդ է իւր անդամների եւ Աստուծոյ մէջ, կապում է անդամներին «խորհուրդների» միջոցով իւր հետ՝ տալով նրանց աստուածային շնորհքներ: Պարզ է, որ այդպիսի եկեղեցին կարող է լինել «միմիայն, սուրբ, ընդհանրական եւ առաքելական»¹:

Եկեղեցու այսպէս ասած ներքին մասը՝ անտեսանելի կողմը, այսինքն՝ գաղափարները, բարոյական-կրօնական մտքերը², եկեղեցու խորհուրդների ներքին ազդեցութիւնը, ժամերգութեան հական մասը, կազմում են մարդու ներքին աշխարհի խնդիր, նրա համոզմունքի եւ խղճի առարկայ: Այդ համոզմունքները չի կարելի իրաւական սահմանների մէջ դնել, իրաւաբանական նորմաների ենթարկել, արտաքին կարգերով գծել, որովհետեւ դրանք հաւատքի վրայ են յենուած, իսկ հաւատքը խղճի գործ է, խիղճը պատասխանատու է իւր եւ Աստուծոյ առաջ, խիղճը կանոնների մէջ ամփոփել չի կարելի:

Ուրեմն եկեղեցին այս տեսակէտով իրաւաբանական հասկացողութիւն է, այլ զուտ բարոյական-կրօնական. «Թագաւորութիւնն իմ է՛ք այսմ աշխարհէ՛» [Յովհ. ԺԸ:3]:

Բայց քրիստոնէական-բարոյական գաղափարներն այնպիսի սկզբունքներ են, որոնք միմիայն կարող են գոյութիւն ունենալ եւ իրագործուել կեանքում՝ մարդկային հասարակութեան մէջ: Ահա եւ հարց է ծագում՝ եկեղեցու այդ անտեսանելի մասը կարո՞ղ է արդեօք ամբողջացած եկեղեցի կազմել առանձին վերցրած՝ առանց տեսանելի կողմի, այսինքն՝ առանց մարդկային հասարակութեան (անդրանկաց եկեղեցին է զուտ գաղափարական գոյացութիւն), կամ մարդիկ կարո՞ղ են եկեղեցի կազմել առանց այդ անտեսանելի կողմի. իհարկէ ոչ: Եկեղեցի կազմելու համար անհրաժեշտ են երկու մասն էլ՝ տեսանելին եւ անտեսանելին, այսինքն՝ հաւատը՝ իւր բոլոր գաղափարականով, եւ մարդ-

¹ Ուղղափառ եկեղեցու հիշատակած այս հատկանիշներն իրենց նվիրապետական կառույցի համար շեշտում են անխտիր բոլոր հին եկեղեցիները՝ կաթոլիկ, հույն-օրթոդոքս, ասորական, դպտական և այլն: Հայոց եկեղեցու նվիրապետական կառույցը ևս հիմնված է այդ սկզբունքների վրա (տես՝ Քրիստոնյա Հայաստան հանրագիտարան, Եր., 2002, էջ 304):

² Եկեղեցու և արդի իրավունքի բարոյակրոնական պատկերացումների մասին տես Ռ. Պապայան, Արդի իրավունքի քրիստոնեական իրավունքի ակունքները, Էջմիածին, 2002, էջ 245-252:

կային հասարակութիւնը: Լուսաւորչի¹ եւ Սբ. Սահակի² «Որոշում վանացն»³ սահմանադրութեան մէջ խօսուում եւ բացատրուում է եկեղեցունշանակութիւնը. անտեսանելի կողմի համար ասուած է. «Ճշմարիտ հաւատն է եկեղեցի»⁴: Տեսանելի կողմի համար ասուած է. «Զի ոչ եթէ զխորանն կոչէ եկեղեցի... այլ զհաւատացեալ ժողովուրդն...»⁵:

Ուրեմն եկեղեցին է Քրիստոսին հաւատացող մարդկանց ժողովը, որն աստուածային շնորհքների ընդունմամբ եկեղեցու պաշտօնեաների ձեռքով ձգտում է հասնել Քրիստոսի քարոզած աւետարանական բարձր գաղափարներին:

Եկեղեցու բարձր գաղափարները եւ միջոցները թէեւ զուտ բարոյական-կրօնական են, բայց նրանք, գործադրուելով մարդկային հասարակութեան մէջ, առաջ են բերում անհատների յարաբերութիւններ, զանազան անձանց շահերի մրցումներ, բազմատեսակ կամքերի շփումներ եւ դրանով զուտ գաղափարական-բարոյականից անցնում են գործնականին, որից եւ ծագում է իրաւունքի խնդիրը:

Եկեղեցու անդամները, բացի միմեանց հետ ունեցած յարաբերութիւնից, անհրաժեշտ պահանջից մղուած, ստիպուած են շփում ունենալ եւ այն մարդկանց եւ խմբակցութիւնների շրջանների հետ, որոնք եկեղեցուց դուրս են, քրիստոնեայ չեն: Եկեղեցու անդամների յարաբերութիւնն ստանում է աւելի մեծ ծաւալ, աւելի մեծ ընդարձակութիւն, եւ դրանով իրաւունքի խնդիրն աւելի մեծ շրջանի մէջ է մտնում:

Եկեղեցին, իբրեւ բարոյական-կրօնական ղեկավարիչ հիմնարկութիւն, կամայականութիւնների առաջն առնելու, անձնական քմահաճոյքներն արմատախիլ անելու եւ իւր անդամներին որոշ ուղղութեամբ առաջնորդելու համար պարտականութիւն է համարում օրէնքով, կանոններով որոշել ամէն մի անդամի յարաբերութիւնը դէպի եկեղեցին, դէպի միմեանց եւ դէպի այլ անհատներ ու շրջաններ, որոնք եկեղեցուց դուրս են: Այս կերպով սահմանուում են ամէն մի անհատի եւ ամբողջութեան իրաւունքների սահմանները եւ պարտա-

¹ Գրիգոր Ա Լուսավորիչ (239-325/326): Ձեռագիր կանոնագրքերում նրան են վերագրվում մի շարք կանոնախմբեր:

² Սահակ Ա Պարթև (348-439): Սահակի անունով մեզ են հասել մի շարք կանոնախմբեր, որոնց հիմնական մասը հրատարակված է (Կանոնագիրք Յայոց / աշխ. Վ. Զակոբյանի, հ. Ա, եր., 1964, էջ 363-421, հ. Բ, էջ 230 - 238):

³ Գրիգոր Լուսավորչին և Սահակ Պարթևին վերագրված այս երկը (տե՛ս «Կանոնագիրք Յայոց», հ. Ա, էջ 386-403) պատմաբանասիրական և կանոնագիտական քննութայան կարիք ունի:

⁴ Կանոնագիրք Յայոց, հ. Ա, էջ 387:

⁵ Կանոնագիրք Յայոց, հ. Ա, էջ 390:

ւորութիւնների կարգը: Իրաւունքը մի կողմից ապահովեցնում է մարդու ազատութիւնը եւ բարոյական կամքի զարգացումը՝ թոյլ չտալով ուրիշներին ոտնակոխ անել այդ սրբազան կարգը, միւս կողմից զսպում է մարդու անհատական քմահաճոյքը՝ ուղղուած ընդհանուրի բարեկեցութեան դէմ, եւ նորմաների տակ ձգում¹:

Իրաւունքի այս տեսակէտից եկեղեցին մտնում է իրաւաբանական շրջանի մէջ: Կազմուած է եկեղեցական վարչութիւն՝ որոշ կարգ ու կանոնով, օրէնքներով, որը ղեկավարուած է ոչ պետական-քաղաքացիական ճնշող միջոցներով, այլ բարոյական եւ մեղմ: Զանցառուները ենթարկուած են ոչ քաղաքացիական պատժի, բռնի ստիպումների, բանտի, տաժանակիր աշխատանքի ու աքսորի, այլ հեռացուած են եկեղեցուց իբրեւ անարժան անդամներ: Եկեղեցական կանոնները, կազմուած լինելով որոշ ուղղութեամբ, բոլոր անդամների համաձայնութեամբ, պարտաւորիչ են բոլորի համար: Ամէն մի անհատը, իւր ազատական համաձայնութեամբ եկեղեցու անդամ համարուելով, պարտաւոր է կատարել բոլոր կարգ ու կանոնները, հասարակական-կրօնական ծէսերը, արարողութիւնները. անհամաձայնութեան դէպքում ազատ է դուրս գալու այդ եկեղեցու ծոցից՝ պատասխանատու լինելով միայն իւր խղճի եւ Աստուծոյ առաջ:

Այսպիսով, եկեղեցին իւր առանձին կարգ-կանոնով, իւր բարոյակիրթական, պատժողական եւ ուղղիչ միջոցներով կազմում է մի ամբողջական մարմին՝ իրաւաբանական մտքով, որով եւ զբաղուած է եկեղեցական իրաւունքը: Այս իրաւունքը վերաբերում է ոչ եկեղեցու էութեան, ինչպէս աստուածային հաստատութեան, այլ այն արտաքին կազմակերպութեան, որով սահմանի տակ են դրուած նրա բոլոր անդամների բազմազան յարաբերութիւնները: Այս յարաբերութիւնները երկու շրջանով են բացորոշուած՝ ներքին եւ արտաքին. ներքին յարաբերութիւնը տեղի է ունենում եկեղեցու անդամների շրջանում, արտաքին յարաբերութիւնը՝ եկեղեցու եւ ուրիշ հասարակական կազմակերպութիւնների մէջ: Այստեղից էլ առաջանում է եկեղեցական իրաւունքի՝ երկու մտքով ըմբռնելու եւ բացատրելու ձեւը:

Եկեղեցական իրաւունքը ներանձնական մտքով (в субъективном смысле) համախմբումն է այն կանոնների, իրաւունքների եւ պարտաւորութիւնների, որոնք տրուած են եկեղեցու անդամների համար:

Եկեղեցական իրաւունքն արտանձնական մտքով (в объективном смысле) այն օրէնքների եւ սահմանների համախմբումն է, որոնցով

¹ Այս խնդիրների մասին տես Ռ. Պապայան, Ըշվ. աշխ., էջ 51-254:

որոշուում է եկեղեցու յարաբերութիւնն ուրիշ հասարակական մարմինների հետ (պետութեան այլադաւան, այլակրօն ազգերի եւլն, եւլն):

2) ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՕՐԷՆՔՆԵՐԻ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

Վերոգրեալից երեւաց, որ եկեղեցու դրած բոլոր պարտաւորութիւններն իրաւական բնաւորութիւն չունին եւ չեն ենթարկուում իրաւաբանական որոշումների:

Աղօթելու, ապաշխարելու, զղջալու պարտաւորութիւնները կրօնական-բարոյական են եւ կախուած են անհատի անկեղծութիւնից, մաքուր խղճից եւ սրբուելու տրամադրութիւնից: Իրաւաբանական սահմանով չի կարելի որոշել, թէ հաղորդուելով անպատճառ պիտի մաքուրուել, անշուշտ, պիտի զղջալ կամ խիղճը մաքրել. դրանք կախուած են անհատի ներքին պատրաստականութիւնից: Այդպէս են եկեղեցու խորհուրդներն իրենց ներքին ներգործութեամբ, էութեամբ, որովհետեւ այդ խորհուրդների միջոցով իրեն փրկել ցանկացող անձնաւորութեան ներքին աշխարհը մեզ՝ կողմնակի անձանցս համար մնում է բոլորովին անձանօթ: Ընդունե՞ց նա արդեօք իւր սրտի մաքրութեամբ խորհուրդի ներգործութիւնը, թէ՞ ոչ, չենք իմանում. այդ իրաւական չափի տակ դնել չի կարելի:

Բայց այդ խորհուրդների գործադրութիւնը կատարուում է արտաքին երեւոյթներով եւ ծիսակատարութեամբ, որոնք ընկնում են կանոնի, կարգի տակ, որովհետեւ ունենում են իրենց իրաւական հետեւանքները: Այդ նրանից է առաջանում, որ մարդկային բնաւորութիւնը հոգու վերանորոգութիւնը շօշափելի կերպով հասկանում է այն ժամանակ, երբ աներեւոյթն ըմբռնելի ձեւերով է պատկերացնում եւ տեսանելի կերպով կապում եկեղեցու հետ:

Բարոյական-կրօնական օրէնքներն ամփոփում են իրենց մէջ քրիստոնէական ընդհանուր գաղափարներ: Եկեղեցական օրէնքները շօշափելի կերպով արտայայտում են այդ գաղափարները որոշ արտաքին ձեւերով՝ յարմարացնելով կեանքի պայմաններին: Բարոյական օրէնքը ներշնչում է ներքին մաքրութիւն դէպի քրիստոնէական պսակը, եկեղեցական օրէնքը որոշում է պսակուելու, լուծելու ձեւերը եւ պայմանները: Բարոյական օրէնքը նայում է մարդու վրայ իբրեւ ընդհանրապէս քրիստոնէայի, եկեղեցական օրէնքը վերցնում է նրան իբրեւ տեսանելի անդամ կրօնական համայնքի, որոշում է նրա պարտաւորու-

Թիւնները եւ հասարակական յարաբերութիւնները: Այդ պատճառով քրիստոնէական բարոյականութեան օրէնքները միշտ եւ ամէնի համար միեւնոյն են, այնինչ եկեղեցական օրէնքները զանազան ժամանակներում եւ զանազան եկեղեցական հասարակութիւնների մէջ տարբեր են: Բարոյական օրէնքներն ընդհանրապէս վերաբերում են մարդու ներքին աշխարհին, իսկ եկեղեցական օրէնքներն ունին, այսպէս ասած, պաշտօնական, կառավարչական, իրաւաբանական նշանակութիւն: Առաջինները յանցանքները ենթարկում են խղճի դատաստանին, երկրորդները յանձնում են դրսի պաշտօնական դատաստանին (տե՛ս «Опыт уч. зак.» архим. Иоанна, I т., 1851 եւ Сололов, 16 եր.):

Իսկ եկեղեցական ժամերգութեան մասնակցելը եւ եկեղեցական կեանքի արտաքին կարգաւորութեան կանոններին հնազանդելն ունին իրաւական բնաւորութիւն (правовый характер), որոնց կատարումը եւ չի հակասում խղճի ազատութեան՝ կրօնական մտքով (տե՛ս Сололов, II. п., 13 եր.):

3) ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ԴԱԲԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ

Եկեղեցու կրօնական-բարոյական մասն անփոփոխ է եւ ընդհանուր, եկեղեցական կանոնները մասնաւոր են եւ փոփոխական. առաջինը եկեղեցու դաւանութիւնն է, երկրորդը՝ եկեղեցական վարչական կազմը: Այս վարչական ձեւի վրայ իրենց կնիքը թողնում են շատ պայմաններ՝ ազգային բնաւորութիւնը, կեանքի պայմանները, ժողովրդի կացութիւնը, սնտեսական վիճակը: Այդ դարերի ընթացքում պատմական կեանքի շրջանում փոփոխվում է դատական, իրաւական, օրէնսդրական ձեւերով՝ իւրաքանչիւր ժամանակի պահանջների եւ կարգերի համաձայն: [Շ]ուլտէն¹ ասում է. «Անարդար է մի որեւէ ժամանակի կանոնաչափն անփոփոխ համարել ուրիշ ժամանակի իրաւունքի ճշտութիւնը կամ անճշտութիւնը կշռելու եւ զնահատելու համար. եկեղեցին չի կարող մատնուել անշարժութեան, որովհետեւ այդ պայմանում անհնարին կլինի նրան ծառայել իւր կոչման, իրագործել իւր վրայ վերցրած պարտաւորութիւնները ժողովրդի վերաբերմամբ, ուստի եւ չի կարելի կեանքի պայմաններից առաջացած փոփոխութեան կարիքն անհնարին համարել՝ նախկին ժամանակներում կազմած

¹ Իոհան-Ֆրիդրիխ Շուլտէ (Shulte), XIX դ. կաթոլիկ կանոնագետ: Նրա աշխատանքները հնարավոր չեղավ գտնել Երևանի գրադարաններում: Ն. Մելիք-Թանգյանի սոս Գրաանունը հաճախ վրիպմամբ բերվում է Վուլտե ձևով: Այս հեղինակի և Գրա ժառանգութեան մասին տե՛ս Брокгауз, Ефрон, Энциклопедический словарь (այսուհետև ЭС), т. XL, СПб, 1904, с. 6-7.

իրաւական սահմանադրութեան հակառակ համարելով: Միայն դաւանութիւնը իւր անվթարելիութեամբ եւ էութեամբ կազմում է իրաւունքի զարգացման եւ եկեղեցու օրէնսդրութեան սահմանը» (տե՛ս Сороков, II. п., 18 եր.):

Այդ պայմանների շնորհիւ ահա եւ առաջին 5 դարերի ընթացքում կազմակերպուեցին անկախ, ինքնուրոյն եկեղեցիներ՝ տարբեր սովորութիւններով եւ արտաքին կարգ ու կանոնով՝ հայոց, ասորոց, ղպտաց, հաբէշների, յունաց եւ հռոմայեցոց: Անգլիացի յայտնի եկեղեցական պատմագիր Ռոբերթսոնն¹ ասում է. «Հայաստանը պատիւ ունեցաւ առաջին երկիրը լինելու քրիստոնէութիւնը իբրեւ ազգային կրօն ընդունելու մէջ»:

Բացի վարչական ձեւի տարբերութիւնից՝ փոփոխութիւններ մտան եւ դաւանաբանական մի քանի կէտերում, որոնք շատ առիթներ տուին բազմաթիւ վէճերի եւ տարաձայնութիւնների առաջանալուն: Հռոմէական եկեղեցու որոշման մէջ մտաւ պապի գլխաւորութիւնը՝ իբրեւ Քրիստոսի փոխանորդի (տե՛ս Գորչակով, II [ерковное] право), 22 եր.): Ուրիշ դաւանաբանական խնդիրներում Հոգւոյն Սրբոյ բղխման, Հաղորդութեան եւլն եւլն, տարբերութիւններ մտան մեր, Յունաց եւ Կաթողիկ եկեղեցիների մէջ: Մի քանի ռուս ուսուցչապետերի կարծիքով (Գորչակով², Տրոիցկի³, Բերդնիկով⁴ եւլն), բացի Գեստէ⁵ յայտնի աստուածաբան քահանայից, որը հայերին ուղղափառ է համարում, հայերը միաբնակ են եւ Ուղղափառ եկեղեցուց հեռացած: Դրանց կարծիքով Ուղղափառ եկեղեցուց նոյնպէս հեռացան ասորիները՝ նեստորականութիւն ընդունելով, հաբէշները՝ միաբնակութիւն, ղպտիները՝ յակոբականութիւն, եւ Զ-րդ դարում՝ Հռոմի եկեղեցին: (Այս մասին կխօսենք յետոյ իւր տեղում):

¹ Վիլյամ Ռոբերտսոն (1721-1793), անգլիացի պատմագիր և քահանա: Նրա աշխատանքները հնարավոր չեղավ գտնել Երևանի գրադարաններում (տե՛ս ԾՑ, Կ. XXVI^А. С16, 1899, с. 854):

² Գորչակով Միխայիլ Իվանովիչ (1838-1910), ռուս կանոնագետ: Ցավոք նրա աշխատանքները հնարավոր չեղավ գտնել Երևանի գրադարաններում (տե՛ս ԾՑ, Կ. IX. С16, 1893, с. 345):

³ Տրոիցկի Իվան Եգորովիչ (1834-1901), ռուս եկեղեցու պատմաբան, աստվածաբան: Նրա գրչին է պատկանում «Изложение веры армянския, начертанное Нерсэсом, католикосом армянским по требованию боголюбивого государя греков Мануила, С16., 1875» աշխատութիւնը:

⁴ Բերդնիկով Իլյա Ստեպանովիչ (1839-1915), ռուս կանոնագետ:

⁵ Գեստէ Վլադիմիր (1816-1892), օրթոդոքսութիւն ընդունած ֆրանսիացի հոգևորական, կանոնագետ, եկեղեցու պատմաբան:

4) ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱԲՈՒՆՔԸ ԶԱՆԱԶԱՆ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՏԱԿ

(տե՛ս Соколов, Горчаков, Опыт у. п.¹ եւ Суворов, II. п.²)

Եկեղեցական իրաւունքը շատ անգամ կոչւում է «կանոնական իրաւունք», «եկեղեցական իրաւագիտութիւն»: Հին ժամանակներից սկսած՝ եկեղեցական կարգադրութիւններն անուանւում էին կանոններ: Կանոն բառը յունական է եւ նշանակում է ուղիղ փայտ, ձող եւ առհասարակ սահմանուած չափ թէ՛ Ֆիզիկական, թէ՛ բարոյական եւ թէ՛ հոգեկան մտքով: Երաժշտութեան մէջ կանոն նշանակում է դաշնակութիւն, քերականութեան մէջ՝ գլխաւոր օրէնքներ, իսկ եկեղեցական գրութիւնների, Սբ. Գրքի եւ ժողովների կարգադրութիւնների մէջ՝ ընդհանուր հրահանգներ: Եկեղեցու մէջ կանոնն այն է, ինչ որ օրէնքը պետութեան մէջ: Կանոնի եւ օրէնքի տարբերութիւնը պարզ կերպով որոշուեց Յուստինիանոսի ժամանակներից հռոմէական իրաւագիտութեան մէջ եւ ընդունուեց բոլոր ազգերից: Յուստինիանոսի իրաւական գրքում կանոն եզրը յատկացւում էր միմիայն եկեղեցական սահմանադրութիւններին՝ զուգակշիռ դնելով դրան քաղաքացիական կարգադրութիւնները, որ կոչւում էին օրէնք: Դրանց միացումից (օրէնքի եւ կանոնի) առաջացաւ նոմոկանոն բառը: Արեւմուտքում կանոնական իրաւունք հասկացողութիւնը չի համապատասխանում յունաց մէջ ընդունուած հասկացողութեան: *Corpus iuris canonici* բովանդակում է հոգեւոր իշխանութեան բոլոր իրաւական որոշումները՝ թէ՛ եկեղեցական, թէ՛ քաղաքացիական, իսկ յունաց մէջ կանոնական իրաւունք ասելով հասկացւում է միայն եկեղեցական-վարչական կարգադրութիւնների, հրահանգների համախմբումը, որտեղ չեն մտնում եկեղեցու աշխարհական անդամների քաղաքացիական յարաբերութիւնները: Եկեղեցական իրաւունքի մէջ բացի կանոնականից մտնում են եւ հասարակական, պետական օրէնքներ: Յունաց մէջ կանոն յատկացւում է ընդհանրապէս առաքեալների, ժողովների եւ սբ. հայրերի հրահանգների ժողովածուին մինչեւ եկեղեցիների բաժանումը: Ռուսաստանում այժմ գործածական չէ կանոն բառը. պետական եւ եկեղեցական կառավարչական շրջաններից դուրս եկած հրահանգ-

¹ Սոկոլով Նիկոլայ Կիրիլովիչ (1835-1874), Մոսկվայի հոգևոր ակադեմիայի պրոֆեսոր: Այստեղ հիշատակված Опыт церковного права և այս գրքում հաճախ հիշատակվող Церковное право գրքերը Երևանի գրադարաններում չեն կարողացել գտնել:

² Հավանաբար նկատի ունի Նիկոլայ Սեմյոնովիչ Սոկոլովի (ծնվ. 1848) «Курс церковного права», т. I-II, Яросл., 1889-1890 աշխատությունը:

ները կոչում են կարգադրութիւններ: Հայոց մէջ կանոն բառը գործ է ածուում եկեղեցական հրահանգների վերաբերմամբ: Ընդհանրացած է ասել եկեղեցական կանոն, քան եկեղեցական օրէնք: Կանոնական ածականը շատ անգամ յատկացում է այն կաթողիկոսական կոնդակներին, որոնք զուտ եկեղեցական հրահանգներ են ամփոփում եւ պարտադիր նշանակութիւն ունեն, ինչպէս է, օրինակ, Գէորգ Դ-ի 1868 թ. Կանոնական կոնդակը¹:

Աւելի ճիշտ է ասել եկեղեցական իրաւունք, քան կանոնական: Երբեմն անուանում են եկեղեցական օրէնագիտութիւն:

5) ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱԴՈՒՆՔԻ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՈՒՐԻՇ ԻՐԱԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՆԵՏ

Մշտական² իրաւունքը իւր բովանդակութեամբ, հիմունքներով մեծ կապեր ունի աստուածաբանութեան եւ իրաւաբանութեան հետ: Եկեղեցու անտեսանելի մասը՝ խորհուրդները, բարոյական գաղափարները, պատկանում են դաւանաբանական եւ բարոյական աստուածաբանութեան, որը պարապում է քրիստոնէական հաւատի եւ բարոյական ճշմարտութիւնների պարզաբանութեամբ:

Իրաւունքը վերցնում է դաւանաբանութիւնից աստուածաբանութեան մէջ պարզուած, մշակուած, քննութեան տակ չընկնող էական գաղափարները եւ նրանց շօշափելի է դարձնում արտաքին գործողութիւնների միջոցով: Աստուածաբանութիւնն ուսումնասիրում է եկեղեցին՝ իբրեւ աստուածային հաստատութիւն, եկեղեցական իրաւունքն ուսումնասիրում է նրան՝ իբրեւ արտաքին կրօնական հասարակութիւն: Աստուածաբանութիւնը ճգնում է պարզել եկեղեցու գաղափարը եւ մօտեցնել մարդկային հասկացողութեան ըմբռնման. իրաւունքն աշխատում է որոշ կանոնների մշակմամբ եկեղեցին դնել այն աստիճանի վրայ, որ շուտով իրականացնի իւր վրայ վերցրած պարտաւորութիւնները: Աստուածաբանութիւնը բացատրում է, թէ ինչպէս Աստուծոյ շնորհքն իջնում է ձեռնադրութեան ժամանակ

¹ Հավանաբար նկատի ունի Գևորգ Դ Կոստանդնուպոլսեցի կաթողիկոսի 1868 թ. դեկտեմբեր 24-ի կոնդակը (տես Վաւերագրեր հայ եկեղեցու պատմութեան, գիրք ԺԱ, Գեւորգ Դ Կոստանդնուպոլսեցի Քրեւստեճեան Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց (1866-1882): Փաստաթղթերի եւ նիւթերի ժողովածու / Կազմեց Սանդրո Բեիրուդեանը, Երեւան, 2004, էջ 278-282):

² Հասկանալի չէ «մշտական իրավունք» տերմինի սահմանները:

ձեռնադրուողի վրայ, մկրտութեան եւ դրոշմի ժամանակ՝ մկրտուողի վրայ, ինչպէս այդ շնորհքը սրբագործում է պսակուողների ամուսնութիւնը, իսկ իրաւունքն այդ շնորհատուութիւնն ընդունում է իբրեւ միակ օրինական միջոցը՝ ձեռնադրուողին որոշ իրաւունքների մէջ դնելու, մկրտուողին ընդունելու եկեղեցու անդամների շարքում, պսակուողներին որոշ իրաւաբանական հասարակական պարտք ու իրաւունքների մէջ կարգելով (տե՛ս Сороков, 41 եր.): Այսպիսով, աստուածաբանութիւնը եւ իրաւունքը երկու տարբեր միջոցներով միեւնոյն նպատակին են ձգտում: Եկեղեցական իրաւունքը իւր գործադրական միջոցներով աւելի յարակցում է իրաւաբանական գիտութիւններին, քան աստուածաբանութեան:

Իրաւաբանական գիտութիւնների ընդարձակ ծաւալը կարելի է բաժանել երկու մեծ ճիւղի՝ պետական, քաղաքացիական, որոնց ստորադրում են միւս մասնաւոր բաժանմունքները: Շատերը եկեղեցական իրաւունքը ստորադրում են պետական իրաւունքին (zoocyбарственое право)՝ նայելով եկեղեցու վրայ իբրեւ հասարակական ընկերակցութեան, որի իրաւունքը կազմում է հանրական իրաւունքի (публичное право) մի մասը: Պետութիւնը, ասում են, մի միութիւն է գերագոյն բարձրագոյն իշխանութեամբ, նա չի կարող թոյլ տալ, որ իւր մէջ գոյութիւն ունենան այնպիսի կազմակերպութիւններ, որոնք անկախ նշանակութիւն ունին: Ոչ մի խմբակցութիւն չի կարող գոյութիւն ունենալ, եթէ նա ընդունուած չէ պետութեան կողմից եւ սրա իրաւունքին չի ենթարկւում: Կան եւ ուրիշ հայեացքներ եկեղեցու մասին. նրան տալիս են մասնաւոր իրաւական բնաւորութիւն եւ ստորադրում են քաղաքացիական յարաբերութիւններին: Ուսուցչապետ Սոկոլովի կարծիքով թէ՛ առաջինները եւ թէ՛ երկրորդները սխալւում են, որովհետեւ եկեղեցին իւր կազմութեամբ, իւր ծագումով եւ կառավարութեամբ այնպիսի մի հաստատութիւն է, որ կարող է անկախ, առանց պետութեան գոյութիւն ունենալ, մինչեւ իսկ ծաղկել եւ բարգաւաճել այն ժամանակ, երբ պետութիւնը հալածում է, մերժում է եւ չի ընդունում, ինչպէս, օրինակ, I, II, III դարերում՝ հռոմէական կայսրութեան օրով: Եկեղեցին, շարունակում է նա, շարժում է պետութիւնից տարբեր շրջանում, ունի իւր առանձին նպատակները, կարող է իրագործել իւր գաղափարները սեպհական միջոցներով. նրանց ճանապարհները տարբեր են: Գտնուելով պետութեան դաշնի մէջ՝ նա ստորադրում է պետութեան՝ իւր արտաքին վիճակով քաղաքական եւ քաղաքացիական իրաւունքների սահմաններում, բայց իւր ներքին իրաւունքը, ներքին կազմակերպութիւնը մշակում է ինքն իրեն եւ

կարող է իրագործել առանց պետութեան կողմից ընդունուելուն, ինչպէս, օրինակ, նախկին երեք դարերում Շոտլանդիայում, Միացեալ Նահանգներում եւլն, եւլն:

6) ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱԴՈՒՆԵՐԻ ԶԲԱՂՄԱՆ ՆԻՒԹԸ

Թէ եկեղեցական իրաւագիտութիւնն ինչն^օ վ է զբաղուել եւ ի^օնչ խնդիրներ ունի մշակելու, այդ իմանալու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել այդ առարկան՝ քննելով նրա հիմունքները, պատմական անցեալը, զարգացումը եւ ժամանակի ընթացքում կրած փոփոխութիւնները:

Որովհետեւ նրա գլխաւոր նիւթը վերցրած է դրական օրէնքներից, գործնական կեանքից եւ յարմարացրած եկեղեցու վարդապետութեան հետ, ուստի պիտի ուշի-ուշով հետեւել, թէ եկեղեցական իրաւունքը ժամանակի ընթացքում ինչպէս է կարողացել իւր դերը կատարել, ինչ փոփոխութիւնների է ենթարկուել թէ՛ ազգայնական եւ թէ՛ այլ արտաքին պայմանների ազդեցութեան ներքոյ: Ուրեմն այդ գիտութեան զբաղման նիւթը պիտի լինի պարապել եկեղեցու պատմական կեանքի, օրէնսդրութեան, կազմակերպութեան եւ ներքին կեանքի աստիճանական զարգացման վերլուծմամբ եւ մշակմամբ:

7) ՄՇԱԿՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

Եկեղեցական իրաւունքն այդ խնդիրները մշակելու համար կարող է գործադրել զանազան միջոցներ, որոնք գործ են ածուում եւ միւս գիտութիւնների մշակման մէջ: Առաջին միջոցն է տեսական կամ փիլիսոփայական եղանակը, որը տարածուել է եւ առաջացել գլխաւորապէս Գերմանիայում բանապաշտ (рационалист) փիլիսոփաների՝ Կանտի, Հեգելի եւ ուրիշների շնորհիւ: Այդ եղանակը իւր մշակման յէնակետ ընդունում է ոչ եկեղեցու պատմական և ժամանակակից կեանքը, հապա եկեղեցու նպատակի և յատկութիւնների հիմնական գաղափարները: Այդ եղանակը, եթէ կզարգանայ միակողմանի կերպով, եկեղեցու դրական իրաւունքը և գործնական կեանքի մի կողմ թողնելով կկազմի գաղափարի վրայ յենուած, մտածողութեան օրէնքների վրայ հիմնուած եկեղեցին կառավարելու կանոններ եւ բարոյական չափեր (норма), որոնց աստրադրել կտայ բոլոր եկեղեցական կեանքը իւր երեւոյթնե-

րով: Այն ժամանակ այդ եղանակը կդառնայ անկայուն, վերացական, կեանքից հեռու եւ բոլորովին ներանձնական ու անհաստատ:

Երկրորդ՝ համեմատական եղանակն է մի քանի եկեղեցիների զուգընթաց ուսումնասիրութիւնը կամ մի եկեղեցու որոշ խնդիրների միւս եկեղեցիների նոյն խնդիրների զուգակշիռ մշակումը: Այս եղանակն այն առաւելութիւնն ունի, որ ճիշտ պարզաբանում է խնդիրների էութիւնը, եկեղեցիներից մէկի կամ միւսի շեղումն ուղիղ գծից եւ կանոնաւոր կերպով գնահատում այդ հաստատութիւնների արժէքը: Բայց համեմատական եղանակը չի մտնում հաստատութիւնների քննութեան մէջ, վերցնում է նիւթը պատրաստ եւ յայտնի դրութեամբ: Այս ձեւը գործադրում է Գերմանիայում ընդհանրապէս կաթոլիկ եւ բողոքական եկեղեցիների համեմատական պարզաբանութիւնն անելիս: Երրորդ՝ պատմական եղանակը ցոյց է տալիս, թէ ինչպէս է եկեղեցու իրաւունքն սկսուել, ինչ շրջաններով է անցել, ինչ փոփոխութիւնների ենթարկուել եւ այսօր ինչ դրութեան մէջ է՝ պարզելով այժմեայ դրութեան պատմական հիմքը: Պատմական եղանակն օգտակար կլինի գիտութեան տեսակէտից այն ժամանակ, երբ աստիճանական զարգացման հետեւելիս փաստերի դասաւորութիւնը, գործողութիւնների յաջորդական համադրութիւնը կենթարկուի մի ղեկավարող գաղափարի, որն իբրեւ հիմնական գիծ կանցնի փաստերի սկզբնական ծագումից մինչեւ վերջնական կէտը: Այն ժամանակ միայն այդ եղանակը կունենայ գնահատութեան արժէք:

Չորրորդ՝ գործնական եղանակն է պատկերացնել եկեղեցու կեանքը իւր բոլոր երեւոյթներով այնպէս, ինչպէս ներկայումս գոյութիւն ունի, գործող օրէնքները համակարգել գործնական նպատակների հասնելու համար: Այս եղանակը գիտական չէ, որովհետեւ վերցնում է իրաւունքն այն դրութեամբ, ինչ դրութեամբ որ կայ այժմ՝ կտրելով նրան անցեալից, չտալով մեզ տեղեկութիւն, թէ ինչ պատմական շրջան է ունեցել նա: Այսպիսով դուրս է գալիս, որ իւրաքանչիւր եղանակը, առանձին վերցրած, չի կարող բազմակողմանի կերպով մշակել խնդիրը, այնինչ ամէն մէկը, իբրեւ ամբողջի մաս վերցրած, ունի իւր նշանակութիւնը, ուստի այդ բոլոր միջոցների միացումը կլինի ամենալաւ եղանակը:

Ուսուցչապետ Սոկոլովի կարծիքով այդ միացումը յաջողութեամբ կատարել է [Շ]ուլտէ Կաթոլիկ եկեղեցու իրաւունքի կազմելովը: Այդ եղանակը նա անուանում է պատմափիլիսոփայական: «Մենք վերցնում ենք,– ասում է [Շ]ուլտէ,– իբրեւ սահմանակէտ պատրաստ իրաւական կանոնադրութիւն, այժմեայ դրութեան մէջ եւ փնտռում ենք նրա

սաղմը, նրա արմատը: Մենք կգտնենք այդ արմատը կա՛մ աստուածային օրէնքի մէջ, կա՛մ եկեղեցու բնաւորութեան մէջ, կա՛մ ազգային մի որեւէ եկեղեցում ընդունուած եւ իւրացրած համոզմունքի մէջ: Գտնելով մենք պիտի ամուր պահենք նրան, հետեւենք նրան պատմական զարգացման բոլոր շրջաններում՝ միշտ եւ ճիշտ ընդգծելով այն տեղական, ազգային, քաղաքական ազդեցութիւնները, որոնց ներգործութեամբ նա աստիճանաբար հասել է այժմեայ դրութեան՝ ընդունելով ժամանակակից կանոնադրութեան ձեւը: Այդ հետեւողական գործողութեամբ իրաւունքը կպատկերանայ կենդանի կերպով մեր աչքի առաջ իւր կենսական աճման մէջ, իւր սեպհական բնաւորութեամբ: Դրա հետ պիտի միացնել եւ ուրիշ եղանակ: Եկեղեցու իրական կեանքում պատահող, իրենց բնաւորութեամբ մեզ յայտնի առանձին յարաբերութիւններից քաղում ենք լոկ նրանց փաստական կեղեւը, հանում ենք նրանց իրաւաբանական բովանդակութիւնը, վերլուծելով փնտռում ենք բարձր հասկացողութիւնները, որոնց ստորադրում են այդ յարաբերութիւնները, այսպիսի ձեւով կարգում ենք իրաւական ձեւեր եւ կանոնադրութիւններ: Այդպիսով, հատուկապես, պառակտուած իրաւական դրութիւնները ոչնչանում են եւ տեղի են տալիս կանոնադրութիւններին, աւելի ընդհանուր հասկացողութիւններին: Այդ գործողութիւնը կատարելիս անհրաժեշտ է մշտապէս ի նկատի ունենալ իրաւունքի կապը եկեղեցու նպատակի հետ դաւանաբանական հիմունքների նկատմամբ» (տե՛ս Сороков, II, n., 39 եր.):

8) ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱԲՈՒՆՔԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ԱՅԺՄԵԱՅ ՆԱՄԱԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆԸ

Նախկին դարերում եկեղեցիները կառավարւում էին առաքելական, սուրբ հարց եւ ժողովների կանոններով, որոնք տարածուած էին բոլոր քրիստոնեաների մէջ՝ բերանացի աւանդական եւ գրաւոր առանձին կանոնների ձեւով: Գրաւոր կերպով եւ կանոնաւորուած 500 թուականներին հռոմայեցի Դիոնեսիոս Կրտսերը¹ կազմեց կանոնների առաջին ժողովածուն՝ թարգմանելով յունարէնից լատիներէն 10 ժողովների կանոններ՝ 4 տիեզերական եւ 6 տեղական, սկզբում էլ գրեց 50 Առաքելական կանոններ: 565-ին Յովհան Աքոլաստիկոսը² հրատա-

¹ Դիոնիսիոս Աքոլաստիկոս (մոտ. 500-550 թթ.), բյուզանդական կանոնագետ (տե՛ս The Oxford Dictionary of Byzantium, v. 1, New York, 1991, p. 631):

² Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Յովհան Գ Աքոլաստիկոս պատրիարքը (565-577) կանոնագիտական մի քանի ժողովածուների կազմող հեղինակ է (տե՛ս The Oxford Dictionary of Byzantium, v. 2, p. 1047):

րակեց նոյն ժողովածուն աւելի կարգաւորած եւ յաւելուածով: Բացի եկեղեցական հրատարակութիւններից՝ սկսեցին դուրս գալ եւ քաղաքացիական օրէնքներ եկեղեցու կառավարութեան վերաբերեալ: 438-ին Կոստանդիանոս Մեծից¹ սկսած մինչեւ Թէոդոս Մեծը² հրատարակուած բոլոր օրէնքները համախմբուեցին Թէոդոսի օրէնագրքի մէջ, որ կոչուած է *Codex Theodosianus*, ապա 534-ին դրանք մուծուեցին Յուստինիանոսի³ օրէնագրքի մէջ՝ *Codex Iustinianus*, որ բաժանուած է 12 գրքի: Թ դարում դուրս եկաւ Փոտ պատրիարքի ժողովածուն⁴, ԺԱ դարում՝ Միքայէլ Պսելլի⁵, ապա Արսէնի⁶, Մատթէոսի⁷ եւ 1345-ին Կոնստանդին Արմենոպոլի⁸ այբբենական ժողովածուն: Արեւմուտքում Դիոնեսիոսից յետոյ յայտնի եղաւ Մարտին Բրազացու ժողովածուն Զ դարում, Իսիդոր Սեւիլացունը՝ Է դարում, Ափրիկայում Փուլգենցիա Փերրանդի ժողովածուն՝ Զ դարում, եւ Կրեսկոնիայի ժողովածուն՝ Է դարում: Հայոց մէջ առաջին ժողովածուն կազմուած պիտի լինի Ե դարում թարգմանիչների ձեռքով. գոնէ երեք Տիեզերական ժողովների եւ Առաքելական կանոնների թարգմանութեան համար զբաւոր փաստագիր ունինք: Այդպէս են կարծում եւ Հ. Տաշեան եւ Հ. Գաթրճեան (տե՛ս «Վարդապետութիւն Առաքելոց Անվաւերական կանոնաց» մատենը): Երկրորդ ժողովածուն կազմեց Յովհան Օձնեցին Ը դարու առաջին կէսին, որը, զժբախտաբար, մաքուր բնագրով մեզ չի հասել⁹: Երրորդ ժողովածուներն անյայտ հեղինակների կողմից կազմուած են

¹ Կոստանդին Ա Մեծ (306-337), Հռոմի կայսր և Կոստանդնուպոլսի հիմնադիր, նրա օրոք է քրիստոնէությունը իբրև հանդուրժելի կրոն ճանաչվել Հռոմեական կայսրությունում, հրավիրել է Նիկիայի Տիեզերական ժողովը:

² Թեոդորոս Ա Մեծ (379-395), բյուզանդական կայսր, նրա օրոք քրիստոնէությունը ճանաչվել է պետական կրոն, հրավիրել է Երկրորդ՝ Կ. Պոլսի Տիեզերական ժողովը:

³ Հուստինիանոս Ա (527-565), բյուզանդական կայսր, նրա օրոք կազմվեցին բյուզանդական քաղաքացիական իրավունքի ամենամշանավոր հուշարձան-ժողովածուները:

⁴ Հեղինակը նկատի ունի մինչև Ի դարի սկիզբը Փոտ պատրիարքին (858-867, 877-886) վերագրվող 14 տիտղոսների կանոնագիրքը: Այդ ժողովածուի կազմումը ռուս գիտնական Վ. Ն. Բենեշվիլիցի հետազոտությունից հետո վերագրվում է Հովհաննես Աքուլաստիկոս պատրիարքին:

⁵ ԺԱ դարի նշանավոր բյուզանդական մատենագիր:

⁶ Հավանաբար նկատի ունի Կ. Պոլսի պատրիարք Արսենիոս Ավտոռեյանոսին (1254-1265):

⁷ Հավանաբար նկատի ունի ԺԴ դարի նշանավոր կանոնագետ Մատթեոս Բլաստառեսին:

⁸ ԺԴ դարի նշանավոր բյուզանդական կանոնագետ: Նրա կազմած ժողովածուն ԺԹ դարում դրվել է հունական պետության իրավական ակտերի հիմքում:

⁹ Այդ բնագիրը փորձեց վերակազմել Վազգեն Հակոբյանը, տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա:

մինչև 997 թիվը: Այդ ժողովածուները, որոնք Սբ. Էջմիածնի գրադարանում լրիւ եւ կիսատ 40 հատ են, ըստ իս՝ Յովհան Օձնեցու ժողովածուն են խոշոր փոփոխութիւններով եւ յաւելումներով: Դրանք արտագրած են երեք տեսակ բնագրից եւ ունին այբբենական կանոնացոյց: Դրանց վրայ հետագայ դարերում շինծու կանոններ են աւելացրած յաւելուածներով¹:

Չորրորդ ժողովածուն պիտի կազմած լինի Ներսէս Լամբրոնացին (ԺԲ դարում)՝ եկեղեցական կանոններից² եւ քաղաքացիական օրէնքներից քաղուած, որը, դժբախտաբար, մեզ չէ հասած³: Հինգերորդ ժողովածուն կազմել է Մխիթար Գօշը⁴ (ԺԲ-ԺԳ դարերում)՝ քաղուած շատ աղբիւրներից, մինչև իսկ մահմեդական, եւ դասաւորուած է ըստ բովանդակութեան՝ ձեռնարկի համար: Վեցերորդ ժողովածուն կազմել է Սմբատ Գունդստաբլ⁵ սպարապետ-պատմիչը՝ «Օաղկաքաղի դատաստանագրոցն Մխիթարայ Գօշի եւ բիւզանդական օրինագրոց, որ արդէն ծանօթ էին յազգին թարգմանութեամբ Լամբրոնացւոյն» ([Գ. Զարպէանալեան] Պատմ. հայ. դպ., 774 եր.): Ժողովածուների գլխաւոր նպատակն էր տալ պատրաստի կանոններ կառավարելու համար,

¹ «Կանոնագիրք Հայոց»-ի ձեռագիր մատյանների դասակարգումը և նկարագրությունը տե՛ս С. Тигранян, Древне-Армянская книга Канонов. Очерк описания и исследования памятника. I. Описательная часть. Пб. 1918 (Записки Российской Академии наук, по историко-филологическому отделению, т. XIII, N 3).

² Սա հեղինակի անհատական կարծիքն է, որը չունի որևէ մատենագրական կրկան: Ներսես Լամբրոնացու կազմած կանոնագրական ժողովածուի մասին տեղեկություններ չեն պահպանվել:

³ Պահպանվել է Ներսես Լամբրոնացու ջանքերով հունարենից թարգմանված Բյուզանդական քաղաքացիական իրավունքի «Եկլոգա» ժողովածուն իր մի շարք հավելվածներով (տե՛ս А.Бозоян, Древнеармянский перевод византийского “Воинского закона”. – Вестник общ. наук, 1997 (3), с. 108-116; H.Kaufhold, Zur Übernahme byzantinischer Rechtsbücher durch die Armenier.- In: Հանդէս Ամսօրեայ 90, (1976), 591-641): Մեզ են հասել մաս ասորերենից թարգմանված «Համառոտ ժողովումն» (H. Kaufhold, Die armenischen Übersetzungen byzantinischer Rechtsbücher. Erster Teil: Allgemeines, Zweiter Teil: Die “Kurze Sammlung” (“Sententiae Syriacae”) hrsg., übers. und erläutert, Frankfurt am Main 1997 (= Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte 21)) և «Ասորահռոմեական դատաստանագիրք» (տե՛ս W. Selb - H. Kaufhold, Das Syrisch-Römische Rechtsbuch, Bd. I-III, Wien, 2002 (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philologisch-historische Klasse. Denkschriften, 295. Band, Veröffentlichungen der Kommission für Antike Rechtsgeschichte Nr. 9)) ժողովածուները:

⁴ Մխիթար Գօշի Դատաստանագրքի խմբագրությունների գիտական հրատարակություններն են. Մխիթարայ Գօշի Դատաստանագիրք Հայոց / իրաւաբանական հետազոտութիւնք հանդերձ ծանօթութեամբք Վահան Ծ. վրդ. Բաստամեանց, Վաղարշապատ, 1880, Մխիթար Գօշ, Գիրք Դատաստանի / աշխ. Խոսրով Թորոսյանի, Եր., 1975:

⁵ Sempatishier Kodex aus dem 13. Jahrhundert oder Mittelarmenisches Rechtsbuch der Venediger und der Etschmiadziner Version unter Zurückführung auf seine Quellen herausgegeben und übersetzt von J. Karst, Strassburg, 1905.

որի գործը դիւրացնում էին մանաւանդ զանազան անձանց մեկնութիւններն այդ կանոնների վերաբերութեամբ: Եկեղեցական իրաւունքի կանոնաւոր դասակարգութիւնը եւ համադրութիւնն սկսուեց միայն ժԲ դարում: Գրացիանի¹ *Decretum*-ը դուրս եկաւ 1150 թուին, որով բաժանում էր բոլոր եկեղեցական իրաւաբանական նիւթերը երեք կարգի՝ 1) եկեղեցու օրէնքների, 2) եկեղեցու իշխանութեան եւ դատաւարութեան, 3) ժամերգութեան գործողութեան:

Ապա իտալական համալսարաններում մտաւ եկեղեցական իրաւունքի դասաւանդութիւնը եւ մշակումը՝ Յոլստինիանոսի օրէնսգրքի հետեւողութեամբ երեք բաժնով՝ 1) անձինքների մասին (*de personis*), 2) իրերի մասին (*de rebus*), 3) դատաւարութեան մասին (*de actionibus*): Վերջերումս արդէն կամաց-կամաց նոր հեղինակների շնորհիւ մտաւ պատմական մշակման ձեւը, եկեղեցական իրաւունքն ստացաւ նոր զարկ, նամանաւանդ գերմանական եւ կաթոլիկ գրականութեան մէջ:

Եւրոպայում եկեղեցական իրաւաբանական գրականութեամբ պարագող եւ այդ ճիւղը մշակող յայտնի անձինքներից նշանաւոր են Ռիխտէր՝ Բերլինի համալսարանի ուսուցչապետը, Հինշլուս, Ֆրիդբերգ, Տիլիպպս, Բուսս, որի մշակումը հիմնաւոր եւ գիտական արժէք ունեցող է, Վալտեր, Մասսէն, Մեյէր, Լենինգ, Յորն, [Շ]ուլտէ²: վերջինիս վրայ երկար կանգնում է Սոկոլով՝ համարելով նրա եղանակն ամենալաւ, որովհետեւ իրաւաբանական նիւթը բաժանել է աստուածաբանականից եւ պարզաբանել է եկեղեցական իրաւունքը խիստ իրաւաբանական եղանակով: [Շ]ուլտէի մշակման ընդհանուր ձեւն այսպէս է. առաջ նա ներածութեան մէջ խօսում է եկեղեցական իրաւունքի, նրա խնդրի, ուսումնասիրութեան եղանակի եւ այլնի մասին, ապա 1-ին մասում խօսում է եկեղեցական իրաւունքի աղբիւրների մասին երեք բաժնով, 2-րդ մասում եկեղեցական իրաւունքի դաւանանքի մասին երկու բաժնով՝ ա) հանրային իրաւունք եւ բ) մասնաւոր իրաւունք (*Публичное и частное пр.*) (տե՛ս Солов, 57-60 երես):

Ռուսաց եկեղեցագիտութեան մէջ աչքի ընկնողն է Մոսկուայի համալսարանի նախկին ուսուցչապետ Սոկոլով, որը [Շ]ուլտէի հետեւողութեամբ մշակել է ռուսաց եկեղեցական իրաւունքը՝ տալով միանգամայն ազատ, ինքնուրոյն եւ հետեւողական գոյն իւր առարկային: Դժբախտաբար նրա մահով ամբողջ գրուածքը չհրատարակուեց,

¹ ԺԲ դարի Բոլոնիայի կանոնագիտական դպրոցի և համալսարանական իրավագիտութեան հիմնադիրը:

² Հիշատակվում են ժԹ դարի գերմանացի կանոնագետները, որոնք մեծ հեղինակություն ունեին ռուս կանոնագետների շրջանում:

միայն երկու գրքոյկը դուրս եկաւ: Լուրջ է նոյնպէս իւր պատմական եւ մեկնողական ուղղութեամբ Յովհաննէս վարդապետի երկու հատորով գրուածքը՝ «Օրոստ ւեր. законно» (1851), որն էլի թերի է: Մնացածներէից կարելի է յիշել Վազունա, Սուվորով, Բերդնիկով, Գորչակով, Սկվորցով, Լաշկարիով, Մագիլեւ եւ այլն, եւ այլն¹: Հայոց մէջ լուրջ ուսումնասիրութիւն սկսեց հանգուցեալ Վահան վարդապետ Բաստամեանը, որը, բացի Մխիթար Գօշի ուսումնասիրութիւնից, ուրիշ խոստացած երկերից ոչինչ լոյս չհասնեց²: Ինչպէս Հ. Տաշեանը վկայում է³, հայոց կանոնների համար ունի եւ աշխատութիւն Հ. Գաթրճեան, տակաւին անտիպ: Գէորգեան ճեմարանում հայոց եկեղեցական իրաւունքի դասաւանդութիւնը սկսուել է միմիայն 1899 թուից⁴: Իսկ կանոնաւոր աշխատասիրութիւն հայոց եկեղեցական իրաւունքի մասին մինչեւ այժմ չունենք. մեզ համար բոլորովին մութ են այն խնդիրները, որոնք վաղուց պարզուած են միւս ազգերի համար: Ի՞նչ ժողովներ ենք ընդունում, ի՞նչ կանոններ, որո՞նք են մեր եկեղեցական իրաւունքի աղբիւրները, ինչո՞վ է ղեկավարուում մեր Սինոդը եկեղեցական խնդիրները որոշելիս, ինչո՞վ են առաջնորդուում կոնսիստորիաները պատիժներ նշանակելիս, դատերն ինչպէ՞ս պիտի վարել ելն, եւլն, այդ բոլորը մթութեան եւ խաւարի քօղով պատած է, որի ստուերի մէջ էր եւ Կարբեցին, երբ 1841-ին գրում էր Նիկոլայ Ա կայսեր. «Ընդ սմին Հայաստանեայց Եկեղեցին, ընդունելով 5, 6 եւ 7 արհագրական ժողովները, որոնք, որպէս յայտնի է, ընդունեցին եւ հաստատեցին Քաղկեդոնական ժողովի վճիռները, դորանով իսկ բնականապէս ընդունած է եւ յիշեալ ժողովը» (իմա՝ Քաղկեդոնի) (տե՛ս [Աղ. Երիցեանց], Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութիւնը, Բ գր., 538 եր.): Մխիթար Գօշի իրաւաբանական արժէք շատ քիչ ունի, նրանով ղեկավարուել չի կարելի: Մեր ձեռագիր կանոնագրքերը մի կատարեալ քառոս են, որտեղ ժողովել, գրել են ամէն ինչ՝ թէ՛ լսած, տեսած, ինքնահնար

¹ Բոլորն էլ XIX դարի վերջի և XX դարի սկզբի ռուս կանոնագետներ են:

² Բացի Գոշի Ղատաստանագրքի հրատարակւթյունից՝ Վ. Բաստամյանը «Փորձ» (1880, 6/7, էջ 148-167; 8/9, էջ 51-90; 10, էջ 34-73; 11/12, էջ 137-164; 1881, 4, էջ 51-78; 5/6, էջ 19-45) հանդեսում հրապարակել է մի հոդվածաշար՝ նվիրված ամուսնական իրավունքին: ՄՄ ք. 2777 ձեռագրում պահպանվում է Վ. Բաստամյանցի «Կանոնագիտության ներածությունը», որը Գևորգյան ճեմարանում ընթերցված «Եկեղեցական իրավաբանութիւն» դասախոսութիւնների տետր է:

³ Նկատի ունի Յ. Տաշեանի «Վարդապետութիւն առաքելոց. անվաւերական կանոնաց մատենը» (Վիեննա, 1896):

⁴ Գևորգյան ճեմարանի կանոնագիտության առաջին դասախոսը եղել է Տ. Վահան վրդ. Բաստամյանը, 1878 թ.: Նրա վաղաժամ մահից հետո ճեմարանում դադարեցվել է կանոնագիտության դասավանդումը:

բաներ եւ թէ՛ միեւնոյն ժամանակ կանոնական հրահանգներ եւ եկեղեցական վաւերական կանոններ:

9) ՄԵՐ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱԲՈՒՆՔԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ԾՐԱԳԻՐԸ

Եթէ յաջողուի, մտադիր եմ այսպէս կազմել՝ հետեւելով ուսուցանէս վարդապետի եւ ուսուցչապետ Սոկոլովի ուղղութեան:

Ա գրքում գետեղել մեր եկեղեցական իրաւունքի բոլոր աղբիւրները՝ ընդհանուր եւ մասնաւոր: Ընդհանուր աղբիւրները, այսինքն՝ 3 Տիեզերական եւ 6 Տեղական ժողովները՝ համեմատելով մեր 40 կանոնագրքերի եւ յունաստեղծական բնագրի կանոնները միմեանց հետ եւ ճիշտը հանելով, ապա հայոց ժողովների, սբ. հարց, կաթողիկոսների կանոնները եւ կարգադրութիւնները եւ ապա 1836 թուի Պոլոթենիան եւ 1861-ի Սահմանադրութիւնը՝ դուրս վանելով այն, ինչ որ հաստատուած եւ ընդունուած չէ Ազգային ժողովով կամ ազգի համաձայնութեամբ:

Բ գրքում գետեղել հայոց եկեղեցական իրաւունքի տեսութիւնը (теория), այսինքն՝ արձանագրել այն ընդհանուր սկզբունքները եւ օրէնքները, որոնք բղխում են մեր եկեղեցական աղբիւրներից՝ յընթացս եկեղեցու ամբողջ կեանքի՝ Լուսաւորչից մինչեւ այսօր՝ թէ՛ կառավարչական, թէ՛ դատաստանական եւ թէ՛ օրէնսդրական:

Գ գրքում տալ մեր եկեղեցու գործադրող օրէնքները (действительное право)՝ համեմատութեամբ միւս քրիստոնեայ եկեղեցիների կանոնների եւ եկեղեցական իրաւունքի հետ:

<ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱԴՈՒՆԵՐԻ ԱՂԲԻԻՐՆԵՐԸ

Եկեղեցական իրաւունքի աղբիւրներ ասելով հասկանում ենք այն հիմունքները, որոնք եկեղեցին ընդունում է իւր գործավարութեան մէջ իբրեւ ուղեցոյց ոյժ, որպիսին են Քրիստոսի պատուէրները, եկեղեցական աւանդութիւնը, յիշատակարաններ եւ ժողովածուներ, որոնց մէջ պատկերանում է եկեղեցու իրաւունքը իւր սահմաններով:

Եկեղեցական իրաւունքը, յենուած զանազան տեսակէտների վրայ, մի քանի տեսակ բաժանմունք ունի: Բովանդակութեան եւ հեղինակութեան կողմից բաժանուած է՝ 1) Աստուածայինի, 2) Առաքելականի եւ 3) Եկեղեցականի: Ծաւալի կողմից՝ ընդհանուրի՝ բոլոր եկեղեցիներին պատկանող, եւ մասնաւորի՝ ինքնավար եկեղեցիներին յատուկ: Ռուս Յովհաննէս վարդապետը եւ ուսուցչապետ Սոկոլովը բաժանում են ըստ նշանակութեան եւ հեղինակութեան՝ 1) հիմնականի կամ կանոնիկականի՝ ընդհանուր բոլոր եկեղեցիների համար, 2) պատմականի, որոնք անցեալի յիշատակարաններ են եւ պատմական նշանակութիւն ունին եւ 3) գործնական աղբիւրների, որոնք պատկերացնում են գործադրուող իրաւունքը:

Մեզ՝ Հայոցս համար յարմար է բաժանել մեր եկեղեցական իրաւունքի աղբիւրները երեքի, այն է՝ ընդհանուրի, մասնաւորի կամ ազգայինի եւ պետականի:

1) Ընդհանուր ասելով հասկանում ենք այն աղբիւրները, որոնք ընդունում է մեր եկեղեցին, նոյնպէս եւ օտար եկեղեցիները: Այսպէս են Սբ. Գիրքը, Աւանդութիւնը, Առաքելական կանոնները, 3 Տիեզերական ժողովները, 6 Տեղական ժողովները, սբ. հարց կանոնները:

2) Ազգային կամ մասնաւոր ասելով հասկանում ենք այն աղբիւրները, որոնք զուտ ազգային են, հայկական հողի վրայ սահմանուած. այն է՝ Հայոց եկեղեցական ժողովները, Հայոց սբ. հարց կանոնները, կաթողիկոսական կարգադրութիւնները եւ զանազան յիշատակարաններ (ժողովածուներ):

3) Պետական աղբիւրները նրանք են, որոնք սահմանուած են տիրապետող պետութեան միջամտութեամբ եւ հաստատութեամբ, այն

¹ Հայոց եկեղեցական իրավունքի հուշարձանների մասին տես նաև Ա. Բոգոյան, Հայոց կանոնագրքի ձևավորման սկզբնական փուլը. - Աստվածաշնչային Հայաստան, Եր. 2005, էջ 265-271; Ա. Բոգոյան, Հայ միջնադարյան իրավունքի պատմության հուշարձանները.- «Էջմիածին», 2006, Է-Ը, էջ 90-108:

է՝ յունահռոմէական, ռուսաց, տաճկաց եւ պարսից հաստատած սահմանադրութիւնները եւ օրէնքները:

Ա. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՂԲԻՐՆԵՐ

1) ՍՈՒՐԲ ԳԻՐՔ

Սուրբ Գիրքը բոլոր դաւանութիւնների համար կազմում է գլխաւոր եւ հիմնական աղբիւր: Սուրբ Գիրքը տալիս է եկեղեցիներին ի հրահանգութիւն ոչ կեանքի մանր երեւոյթները սահմանի տակ ղնող կանոններ, այլեւայլ ժողովածուների նման, հապա բարոյականութեան ընդհանուր գաղափարներ, ընդհանուր դաւանաբանական վարդապետութիւն, որոնք ուղեցոյց եւ առաջնորդ են հանդիսանում՝ քրիստոնեաներին տանելու այն ճանապարհով, որ միակն է կեանքի մէջ կրօնական բարոյականութեան կատարելութեան եւ նպատակներին հասցնելու համար: Ահա այս մտքով Աւետարանը տալիս է պատգամներ, պատուէրներ կեանքի ընդհանուր երեւոյթների վերաբերմամբ՝ ազդելով մարդու խղճի վրայ, պահանջելով կատարելու այս ու այն պատուէրը ո՛չ բռնի ուժով, այլ խղճի ազատ թելադրութեամբ: Սուրբ Գիրքը երկու մասով՝ Հին եւ Նոր, միեւնոյն համահաւասար լիազօրութիւնը չունի. Նոր ուխտը ընդունւում է իբրեւ զրական ոյժ ունեցող հեղինակութիւն, իսկ Հին ուխտը՝ աւելի պատմական եւ Քրիստոսի նոր կանոնները տալուց յետոյ՝ իբրեւ խրատական եւ ուղղիչ աղբիւր: Սբ. Իրենէոսն ասում է. «Քրիստոս չփոխեց օրէնքի բնական պատուիրանները, բայց հեռացրեց Հին ուխտի լուծը, որպէսզի մարդն ազատ եւ որդիական հաւատարմութեամբ Աստծուն ծառայի» (40 եր.)¹: Քիչ յետոյ կրկնում է. «Թլփատութիւնը եւ միւս ծէսերը չէին տալիս կատարեալ արդարութիւն եւ փոփոխուեցին Քրիստոսի ձեռքով, բայց տասնաբանեայ պատուիրանները մնացին իրենց ուժի մէջ»: Հին ուխտի ծէսերին չենթարկուելու լուծի վերացումը եղաւ առաքեալների ձեռքով Ա Առաքելական ժողովում, որտեղ առաքեալները միահամուռ վճռեցին Մովսիսական կարգերը պարտաւորական չզարձնել քրիստոնեաների համար. «Ոմանք իբրեւ ի մէջ խռովեցուցին զձեզ բանիւք

¹ Երևանի գրադարաններում անհնար է գտնել Ն. Մելիք-Թանգյանի կողմից հղված եկեղեցու սբ. հայրերի երկերի հղումները, որոնք ամենայն հավանականությամբ քաղված են կամ այդ երկերի ռուսերեն թարգմանություններից կամ էլ, որն ավելի հաճախ է պատահում՝ մասնագիտական գրականությունից: Այդ պատճառով էլ չենք միջամտում նման կարգի հղումներին:

խախտել զանձինս ձեր՝ ասեն թլփատել եւ պահել զօրէնսն՝ որոց ոչ հրամայեցաք» (Գործք ԺԵ:25): Յովհաննէս վարդապետը (Օրնտ ս. 3., տ. 1, 26 եր.) ասում է. «Հին եկեղեցական իրաւունքը, որ ամփոփւում է Հին ուխտի ծիսակատարութիւնների կամ նուիրապետական, եկեղեցական-դատական կարգադրութիւնների մէջ, արդէն անցել է ամբողջ Հին Կտակարանի հետ եւ Նորի մէջ պարտաւորական ոյժ չունի, ինչպէս այդ հաստատում է եւ առաքեալների ժողովում (Գործք. ԺԵ): Կան թէեւ Հին ուխտի օրէնքում մի քանի կարգադրութիւններ, որոնք քրիստոնէական եկեղեցին ընդունում է, ինչպէս, օրինակ, ազգակցութեան մասին (Ղեւտ. ԺԸ:6 եւլն), բայց դրանք արդէն մեծ ճշտութեամբ պարզուած են եկեղեցու կանոնների մէջ եւ հետեւապէս պէտք է յենուել այս կանոնների վրայ, քան թէ Հին ուխտի մեկնութեան»: Նոյնպիսի կարծիք եւ տիրապետում է կաթողիկէ կանոնականների մէջ:

Սուրբ Գրքի մէջ պարտաւորական, իրաւական կանոններ, կեանքի զանազան երեւոյթների մասին կարգադրութիւններ գտնում ենք հետեւեալ տեղերում: [1] Յիսուս լիազօրութիւն է տալիս առաքեալներին գործելու եւ քարոզելու Իւր անունով ամէն տեղ. «Գնացէ՛ք այսուհետեւ, աշակերտեցէ՛ք զամենայն հեթանոսս. մկրտեցէ՛ք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյ Սրբոյ: Ուսուցէ՛ք նոցա պահէ՛լ զամենայն, զոր ինչ պատուիրեցի ձեզ» (Մատթ. ԻԸ:19-20): 2) Յիսուս նրանց կապելու եւ արձակելու իրաւունք է տալիս (Մատթ. ԺԸ:18): 3) Մկրտութեան խորհրդի սահմանումով պատուիրում է կատարել, «որ հաւատա՛յ եւ մկրտիցի՝ կեցցէ՛, եւ որ ո՛չն հաւատայ՝ դատապարտեսցի՛» (Մարկ. ԺԶ 16): 4) Հաղորդութեան խորհուրդը սահմանեց. «Եւ առեալ հաց՝ գոհացաւ, երե՛կ եւ ետ նոցա եւ ասէ, այս է մարմին իմ, որ վասն բազմաց տուեալ, զա՛յս արասջի՛ք առ իմոյ յիշատակի...» (Ղուկ. ԻԲ:19): 5) Պսակի լուծման համար պատուիրեց. «Որ արձակէ զկին իւր եւ ո՛չ վասն պոռնկութեան եւ առնիցէ այլ՝ շնայ՛, եւ որ զարձակեա՛լն առնէ՝ շնայ» (Մատթ. ԺԹ:9): 6) Երդման մասին. «Ամենեւի՛ն մի՛ երդնուլ, մի՛ յերկինս՝ զի աթո՛ն է Աստուծոյ...» (Մատթ. Ե:34): 7) Դատաստանի համար. «Եթէ մեղիցէ քեզ եղբայր քո, ե՛րթ յանդիմանեա՛ զնա, յորժամ դո՛ւ եւ նա՛ միայն իցէք. եթէ լուիցէ քեզ, շահեցա՛ր զեղբայրն քո...» (Մատթ. ԺԸ:15): 8) Գերագոյն իշխանութեան հնազանդելու մասին. «Տու՛ք զկայսերն՝ կայսեր եւ զԱստուծոյն՝ Աստուծոյ» (Մատթ. ԻԲ:21): 9) Զեռնադրութեան մասին. «Զեռնադրեցին նոցա ըստ եկեղեցւոյ երիցու՛նս» (Գործք ԺԴ:22)¹:

¹ Այստեղ բնագրում հղվում է Գաւ. Տիտ. Ա 5, որը իրականութեամբ չի համապատասխանում:

Եպիսկոպոսների եւ սարկաւազների մասին (Ա Տիմ. Գ): 10) Ժողովրդականների տալիք տուրքի մասին (Ա Կոր. Թ:7-14): 11) Երէցներին դատելու դէպքում. «Զերիցուէ չարախօսութիւն՝ մի՛ ընդունիցիս, բայց եթէ երկուք՝ եւ երիւք վկայիւք» (Ա Տիմ. Ե:19): 12) Հիւանդներին իւղով օծելու մասին. «Հիւանդանայցէ ոք ի ձէնջ՝ կոչեսցեն զերիցունս եկեղեցւոյն եւ արասցեն ի վերայ նորա աղօթս, օծցե՛ն իւղով յանուն Տեառն» (Յակ. Ե:14): 13) Կերակրի մէջ չգործածել յազած [զոհած. - խմբ.] միս (Ա Կոր. Ժ:25, 28): 14) Խառն ամուսնութիւնների մասին (Ա Կոր. Է:12-17): 15) Յանցաւորների դատի մասին (Ա Տիմ. Ե:20):

Սուրբ Գրքի այս եւ նման պատուէրները, որոնք այլապէս կոչուում են Աստուածային իրաւունք, արդեօք ունի՞ն անփոփոխ ուժ, փոփոխութեան կամ աւելացումների ենթարկել կարելի՞ է, թէ՞ ոչ: Սուրբ Գրքի մասին խօսելիս ասուեց, որ նա տալիս է ընդհանուր բարոյական հիմքեր եւ ոչ փոփոխական կեանքի զանազան դէպքերի մասին կանոններ. կեանքի զանազան երեւոյթներն առաջացնում են նոր կարգեր, որոնք հետեւում են նոր կանոններ: Օրինակի համար, երբ Պօղոս առաքեալը տեսնում է, որ զանազան դէպքերի համար Յիսուսից մնացած կարգադրութիւն չունի, իսկոյն մի կանոն է սահմանում եւ աւելացնում, որ՝ Այդ իմ կարծիքն է եւ ո՛չ Տիրոջ հրամանը (Ա Կոր. Է:25): Եկեղեցու գործնականութեան մէջ մի քանի կարգադրութիւններ փոփոխութեան են ենթարկուել (Ա Տիմ. Գ:2)¹. առաքեալի պատուէրը եպիսկոպոսին՝ մի կնոջ այր լինելու համար ասուած, յետոյ բոլորովին փոխուեց, եւ կուսակրօնութիւնը մտաւ: Առաքեալների ժամանակուայ արած կարգերը տուրքերի ժողովելու, ընծայաբերութեան, հաղորդութեան, գոյքերի վաճառման եւ հասարակաց դարձնելու վերաբերմամբ բոլորովին փոխուեց, ամուսնալուծութեան սահմանի ընդարձակումը, հիւանդաց օծումը մեր մէջ չգործադրելը՝ դրանք թէեւ նախկին կարգից դուրս են, բայց բոլոր կանոնական անձանց՝ Վալտերի², Յիլիպպի, Շուլտէի, Յովհաննէս վարդապետի եւ Սոկոլովի կարծիքով այդ չէ նշանակում, թէ Սուրբ Գրքի ոյժը թուլացել է, կամ նրա նշանակութիւնը նսեմացել է. ամենեւին ոչ: Հապա բոլորը մեկնում են, որ աստուածային Յայտնութիւնը իրաւաբանական օրէնքների ժողովածու չէ, Քրիստոսի՝ իբրեւ երկրաւոր թագաւորի ձեռքով հրատարակած՝ իւր թագաւորութեան համար, հապա նա բովանդակում է ընդհանուր սկզբունքներ, որոնք եկեղեցին ընդունում է եւ պահպանում է իբրեւ

¹ Հղումը չի համապատասխանում բովանդակութեանը:

² Գերմանացի կանոնագետ (1794-1879), հրատարակել է կանոնագիտութեան դասագիրք (Walter F., Lehrbuch des Kirchenrechtes, Bonn, 1822):

հիմունքներ, որոնց հետ պիտի համակերպուի եկեղեցու կեանքի արտաքին կարգը եւ կազմութիւնը պատմական զարգացման ընթացքում, եւ որոնք նա կոչուած է մարմնացնելու իւր արտաքին հաստատութիւններում (տե՛ս Սոկոլով, 73 եր.):

Յովհաննէս վարդապետն ասում է. «Չպէտք է մոռանալ, որ Նոր ուխտի մէջ Առաքելական եկեղեցու տեսանելի դրութիւնը, որ պատկերացրած է Սուրբ Գրքում, շատ կողմերից արդէն չի համապատասխանում ուրիշ ժամանակների հանգամանքներին, որովհետեւ եկեղեցին իւր մէջ ձի է, բայց մարդիկ եւ ժամանակները փոփոխւում են: Դրա համար, ոչ այն, ինչ որ առաքեալների ժամանակ նշարւում էր, կարելի է այժմ...» (Օնտ, I, 27 եր.): Ֆիլիպպոսն ասում է. «Քրիստոս կարգեց հոգեւոր իշխանութիւն իւր եկեղեցու կառավարութեան համար եւ հիմնաւոր սկզբունքներ սահմանելով՝ տուաւ իւր թագաւորութեան այնպիսի կազմակերպութիւն, որ հաստատ է եւ անդրդուելի իւր հիմունքների մէջ» (տե՛ս Սոկոլով, 73 եր.): Սրանց եւ ուրիշ կանոնիկների բոլոր կարծիքները յանգում են այն կէտում, որ եկեղեցու գործնական կեանքի մէջ զանազան ժամանակներում եւ այլեւայլ հանգամանքների շնորհիւ մտած նոր եկեղեցական կանոնները սբ. Հայրերի կողմից եթէ փոփոխութեան են ենթարկում հին կարգերը եւ սահմանադրութիւնները, անփոփոխ եւ անդրդուելի են պահում եկեղեցու հիմնական սկզբունքը՝ Քրիստոսի քարոզած վարդապետութիւնը եւ բարոյական գաղափարները:

Յայտնւում է եւ այսպիսի կարծիք, որ հաւատոյ դաւանանքը եւ Աստուածային իրաւունքը եկեղեցուց չեն ծագում, եկեղեցին նրանց համար աղբիւր է, այլ դրանք եկեղեցուն տրուած են հէնց սկզբից, դրանք անկախ են իրենց ծագմամբ, ուստի եւ անփոփոխ պիտի մնան իրենց էութեամբ: Եկեղեցին չի կարող կազմել այնպիսի դաւանանք, որը չկայ Յայտնութեան մէջ, չկայ Աստուածային իրաւունքի աղբիւրի մէջ:

Եկեղեցու գործունէութիւնն այդ կարծիքի վերաբերմամբ այսպէս պիտի յարատեւի. եկեղեցին, ընդունելով Աստուածային իրաւունքը իւր աղբիւրներից, խոստովանելով աստուածային հեղինակութիւնը, պիտի պարզաբանի եւ բացատրի նրա նշանակութիւնը եւ իւր գործունէութեան մէջ մարմնացնի արտաքին հաստատութիւնների մէջ եւ յարմարեցնի կեանքի երեւոյթների հետ (տե՛ս СОКОЛОВ, 76 եր.): Այսպիսով, Աստուածային իրաւունքը եկեղեցական իրաւունք է դառնում ոչ իւր ծագմամբ, այլ իւր բովանդակութեան, բացատրման եւ գործադրման եղանակով, որը կատարւում է ընդհանուր եկեղեցու

Համաձայնութեամբ: Ընդհանուր եկեղեցական կեանքն անփոփոխ, պնդացած ձևեր չի ներկայացնում. նա մշտապէս կենդանի, գործունեայ լինելով՝ պէտք է իւր նոր երեւոյթները յարմարեցնի դաւանանքի սկզբունքների հետ:

Հիմա հարց է առաջանում՝ ո՞վ պէտք է երկու երեւոյթների մէջ հաշտութիւն եւ համաձայնութիւն կայացնի. արդեօք ամբողջ եկեղեցի՞ն, թէ՞ եկեղեցու մի մասը կամ եկեղեցու մի անդամը: Կամ, աւելի պարզ ասած, ո՞վ է եկեղեցու մէջ օրէնսդրական մարմինը եւ կարգաւորող ոյժը՝ Ազգային ժողովը, հոգեւորականութի՞ւնը, թէ՞ եկեղեցու պետը: Այստեղ կանոնիկների կարծիքները տարբերում են. Հռոմէական եկեղեցին ընդունում է պապի անսխալականութիւնը եւ նրա միակ հեղինակութիւնը՝ կառավարելու եկեղեցին ու կանոններ սահմանելու: Միւս եկեղեցիներն ընդունում էին միայն ընդհանուր եկեղեցական ժողովների հեղինակութիւնը: Հայերը ընդհանուր եկեղեցական ժողովների հեղինակութիւնն ընդունում էին միմիայն մինչեւ 450 թիւը, նրանց համար պարտաւորական ոյժ ունէին Նիկիայի, Պօլսի, Եփեսոսի Տիեզերական ժողովները: 450-ից առաջ էլ, յետոյ էլ այդպիսի հեղինակութիւն ունէր հայոց համար միմիայն հայոց Ազգային-եկեղեցական ժողովը¹, իսկ Ամենայն հայոց կաթողիկոսների կարգադրութիւնները, իբրեւ Օրինապահի եւ Աւանդապահի, ընդունում էին միմիայն այն դէպքում, երբ յենում էին հայոց ժողովների եւ ժողովրդական-աւանդական սովորութիւնների վրայ: Ռուսաց Սինոդի² հաստատումից յետոյ օրէնսդրական մարմնի հեղինակութիւն ստացաւ այդ նոր կազմակերպութիւնը եւ նախկին ժողովների դերը յանձն առաւ: Մեր մէջ մեր Սինոդն այդ նոյն ֆունկցիան չունի, որովհետեւ նրա իրաւասութիւնը տարածւում է միմիայն ռուսահայոց վրայ:

Բողոքական կանոնիկները³, սկզբունքով ընդունելով Աստուածային իրաւունքը, մերժում են եկեղեցու մէջ անսխալական մարմնի գոյութիւնը եկեղեցական իրաւունքը պարզաբանելու եւ վերականգնելու խնդրում: Սովորովը, զանազան մասնաւոր ծայրայեղ կարծիքները մի կողմ թողնելով, բերում է պահպանողական Ռիխտերի կարծիքը. «Թէ նոր ուխտի մէջ աստուածային կամքն արտայայտուել է որոշ կերպով

¹ Կարծում են Ազգային եկեղեցական ժողով հասկացությունը Ե դարի համար քիչ վաղ է, Հայոց եկեղեցու Գլխապետական կազմակերպության համկարագոււն Գնան կառույց տեսնելու համար:

² Սինոդը հայոց եկեղեցում իրավական ուժ է ձեռք բերում միայն ԺԸ դարի վերջից: Ռուսական եկեղեցում Սինոդի իշխանությունը կարգավորվել է Գոր կարգավիճակ է ստացել Պետրոս Մեծի իշխանության շրջանում:

³ Նկատի ունի բողոքական եկեղեցու կանոնական իրավունքի մասնագետներին:

իրաւունքի նկատմամբ, այդ բանում համաձայն են Բողոքական եւ Կաթոլիկ եկեղեցիները: Բայց այդ տեսակ իրաւական որոշումների ծաւալը երկու եկեղեցին պարզաբանում են տարբեր կերպով: Կաթոլիկ եկեղեցին ընդունում է Սուրբ Հոգով ներշնչուած մարմնի գոյութիւնը, որն անսխալ կերպով մեկնում է Սուրբ Գիրքը: Այդ հիմամբ նա կարելի համարեց կապել Սուրբ Գրքի զանազան տեղերի հետ պատմական կարգով կազմուած շատ հաստատութիւններ՝ նայելով վերջիններիս վրայ իբրեւ աստուածային կամքի ճշմարիտ արտայայտութեան վրայ: Ուրիշ տեսակ է ընդունում Աւետարանական եկեղեցին: Նա չի ընդունում այդպիսի միջական մարմնի գոյութիւնը... չի ընդունում մասնաւորապէս, որ Սուրբ Գրքի մէջ հաստատուի եկեղեցական կազմակերպութիւն՝ որոշ, հաստատ եւ անփոփոխ ձեւով: Բայց նա վճռականապէս պնդում է, որ եկեղեցին իրեն թողնուած ազատութեամբ եկեղեցական մարմնի կազմակերպութիւնը եւ զարգացումը պիտի կատարի Սուրբ Գրքի ընդհանուր սկզբունքների հիման վրայ» (Сороков, 72-80 երես):

2) ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԱՄԱՆԴՈՒԹԻՒՆ

Ընդհանուր աղբիւրների երկրորդ մասն է եկեղեցու գործնական կեանքը, նրա աւանդութիւնները եւ սովորութիւնները: Քրիստոսի տուած աւանդի համաձայն՝ առաքեալները, ցրուելով աշխարհի չորս կողմերը, բերանացի սովորեցնում էին մարդկանց այն, ինչ որ լսել էին Յիսուսից եւ աչքով տեսել Նրա արածները: Գ-Պ դարու եկեղեցական պատմիչ Եւսեբիոսն¹ ասում է. «Մեր փրկութեան համար մենք իմացել ենք ո՛չ ուրիշ մէկից, այլ նրանցից, որոնց միջոցով հասել է մեզ Աւետարանը, որն այն ժամանակ նրանք քարոզում էին (բերանացի), ապա Աստուծոյ կամքով տուին մեզ գրով՝ իբրեւ մեր հաւատքի ապագայ հիմք եւ սիւն...»:

Այսպէս Մատթէոսը հրատարակեց հրէաների համար նրանց սեպհական լեզուով Աւետարանն այն ժամանակ, երբ Պետրոս եւ Պօղոս Հռոմում աւետարանում էին եւ եկեղեցի հիմնում: Նրանց հեռանալուց յետոյ Մարկոսը՝ Պետրոսի աշակերտ-մեկնիչը, տուաւ մեզ գրաւոր, ինչ որ քարոզուած էր Պետրոսի բերնով: Եւ Ղուկասը՝ Պօղոսի ընթացակիցը, գրքով արձանագրեց նրա քարոզած Աւետարանը: Ապա

¹ Նկատի ունի Եվսեբիոս Կեսարացուն: Հեղինակն օգտագործում է հավանաբար Եվսեբիոսի երկերի ռուսերեն մի թարգմանութիւնը:

Յովհաննէս՝ Տիրոջ լանջին ընկած աշակերտը, նոյնպէս հրատարակեց Աւետարանը իւր՝ Ասիայի Եփեսոսում եղած ժամանակ» (273 եր.):

Ուրեմն «Առաքելական ավանդութիւն» ասելով պիտի հասկանանք այն բոլոր քարոզութիւնները, խրատները, հրահանգները եւ կարգերը, որոնք առաքեալներն ասել են եւ սահմանել, բոլոր տեղերում իրենց յաջորդներին յանձնել՝ կատարելու իբրեւ ավանդուած կարգ, իբրեւ եկեղեցական սովորութիւն: Ահա այս ավանդութիւնն է եկեղեցական իրաւունքի գլխաւոր աղբիւրներից մէկը: Որպէսզի ավանդութիւնը եւ սովորութիւնը եկեղեցու գործնականութեան մէջ ունենայ պարտաւորական ոյժ, անհրաժեշտ է, որ ավանդութիւնը լինի Սուրբ Գրքի ոգուն համաձայն՝ մտած առաքեալներից եւ նրանց յաջորդող սուրբ հայրերից ու եկեղեցուց եւ որոշ ժամանակ եկեղեցու գործնականութեան մէջ տեւողութիւն ունեցած: Մեր եկեղեցու կարգ-կանոնի մեծ մասը հիմնուած է առաքեալներից եւ Լուսաւորչից մնացած ավանդութիւնների վրայ: Ներսէս Շնորհալու¹ եւ այլ հայրապետերի թղթերի մէջ միշտ երեւում են ավանդութիւններից քաղած վկայութիւններ Հայոց եկեղեցու ուղղափառութեան համար: Թէ որքան ահագին ոյժ է ունեցել ավանդութիւնը նախկին դարերի եկեղեցու գործնականութեան մէջ, այդ երեւում է թէ՛ առաքեալների, թէ՛ սուրբ հայրերի գրուածներից: Պօղոս առաքեալը Տիմոթէոսին պատուիրում է պինդ պահել իւր տուած ավանդը. «Հաստատեալ եմ, թէ կարող է զաւանդն իմ պահել՝ յաւուրն յայն: Ունիցի՛ս օրինակ ողջամտութեան բանիցն, զորս յինէն լուար...: Զբարւոք ավանդն պահեսջի՛ր» (Բ Տիմ. Ա:12-14): «Գովեմ զձեզ, զի զամենայն ինչ յիշէ՛ք, եւ որպէս ավանդեցի ձեզ՝ զավանդութիւնսն ունիցիք» (Ա Կոր. ԺԱ:2): «Այսուհետեւ, եղբարք, հաստատո՛ւն կացէք եւ պի՛նդ կալարուք զավանդութիւնսն, զոր ուսարուք եթէ՛ բանիւ, և եթէ՛ թղթով մերով» (Բ Թեա. Բ:14): Երկրորդ դարու պատմիչ Տերտուղիանոսը գրում է. «Եթէ մի որեւէ կանոն չի որոշուած գրով, բայց ամէն տեղ պահպանուած է, նշանակում է՝ նա հաստատուած է սովորութեամբ, հիմնուած ավանդութեան վրայ: Եթէ մէկը կասի, որ ավանդութեան համար էլ հարկաւոր է մի որեւէ գրաւոր վկայութիւն, այն ժամանակ մենք մեր կողմից ցոյց կտանք շատ կարգեր, որոնք առանց մի որեւէ գրութեան, լոկ ավանդութեան հեղինակութեան շնորհիւ եւ սովորութեան ուժով պահպանուած են: Այսպէս, սկսենք մկրտութիւնից. մօտենալով ջրին՝ մենք առաջ աւագի ձեռքով վկայում ենք, որ հրաժարուած ենք սատանայից եւ նրա չար գորութիւնից, յետոյ երեք

¹ Ներսէս Շնորհալին կաթողիկոսական գահին նստել է 1166-1173 թթ.:

անգամ ընկղմում ենք եւ աւագանից ելնելով՝ ճաշակում ենք մեղր ու կաթ, ապա ամբողջ եօթնեակը սովորական լուացումներ չենք կատարում: Հաղորդութեան խորհուրդն ընդունում ենք մինչեւ արեւծագը եւ ո՛չ այլապէս քան քահանայի ձեռքից: Հանգուցեալների համար ընծայաբերութիւն ենք անում եւ ամէն տարի հանդէս կատարում մարտիրոսների յիշատակին: Պաս չենք պահում կիրակի օրը, նոյնպէս եւ ծուներ չենք դնում նոյն օրը, խիստ զգուշանում ենք, որ Բաժակից կամ Հացից մի բան չընկնի գետնի վրայ: Բոլոր սովորական գործերի ժամանակ, տուն մտնելիս կամ դուրս գալիս, լուացուելիս, քնից վեր կենալիս եւ քնելու գնալիս, արեւը մայր մտնելիս եւ ծագելիս երեսներիս խաչ ենք անում: Եթէ այդ եւ ուրիշ շատ այդպիսի սահմանադրութիւնների համար կհարցնես գրաւոր օրէնք, չե՛ս գտնիլ: Այստեղ ունի իւր ոյժն աւանդութիւնը՝ իբրեւ հիմք, սովորութիւնը՝ իբրեւ հաստատութիւն, հաւատքը՝ իբրեւ պաշտպանութիւն» (տե՛ս Заозерский, Об установках права православной церкви, 29 եր.):

Աւանդութեան ոյժի մասին Բ դարու միւս հեղինակ Սբ. Իրենէոսը Գ գլխում գրում է. «Նոյնպէս Եփեսոսի եկեղեցին, որը հիմնուած է Պողոսի ձեռքով եւ իւր մէջ ունեցած է Յովհաննէսին մինչեւ Տրայիանոսի ժամանակները (մօտ 98 թ.), առաքելական աւանդութեան ճշմարիտ վկայ է»: «Ի՞նչ, եթէ առաքեալները թողած չլինէին մեզ գրութիւններ, մի՞թէ չպիտի հետեւէինք այն աւանդութեան կարգին, որ տրուել է նրանց, որոնց յանձնուել են եկեղեցիները» (278 երես): Երբ երկրորդ դարում շատ աղանդաւորներ առաջացան, զանազան թիւր մտքեր տարածեցին, միամիտներին իրենց կողմը ձգելու համար ասում էին, թէ իրենք առաքեալներից ծածուկ գրաւոր վկայութիւններ ունին յօգուտ իրենց աղանդական մտքերին, ահա դրանց համար գրում է Իրենէոսը ([†] 202) 275-277 երեսներում. «Բոլոր ճշմարտութիւն տեսնել ցանկացողները կարող են իւրաքանչիւր եկեղեցում իմանալ առաքեալների աւանդութիւնը՝ քարոզուած բոլոր աշխարհում, եւ մենք կարող ենք թուել այն եպիսկոպոսներին, որոնց առաքեալները նշանակել են եկեղեցիներում իրենց փոխանորդները մինչեւ մեզ, որոնք ոչինչ չէին սովորեցնում եւ ոչինչ չգիտէին այն բաներից, ինչ որ գառանցում են դրանք: Որովհետեւ եթէ առաքեալներն իմանային ծածուկ խորհուրդներ, որոնք յայտնում էին կատարեալներին առանձին եւ գաղտնի միւսներից, այն ժամանակ աւելի շուտ կհաղորդէին նրանց, որոնց իրենց յաջորդ էին թողնում եւ որոնց տալիս էին իրենց ուսուցչութեան տեղը, որովհետեւ նրանց կանոնաւոր գործավարութիւնից պիտի մեծ օգուտ առաջանար, իսկ նրանց անկումից՝ մեծ դժբախտութիւն»: «Հռոմի եկեղեցին

գրեց կորնթացոց շատ տեղեակին թուղթ՝ յորդորելով նրանց դէպի խաղաղութիւն եւ վերականգնելով նրանց հաւատը՝ աւետելով առաքեալներից ստացած ոչ վաղ աւանդութիւնը»։ «Այս կարգով եւ այս յաջորդութեամբ եկեղեցական աւանդութիւնը՝ ճշմարտութեան քարոզը, առաքեալներից հասել է մեզ։ Եւ այդ ամենակատարեալ ապացոյցն է, որ միեւնոյն կենդանարար հաւատքը պահպանուել է եկեղեցում առաքեալներից մինչեւ այժմ եւ տուած է ճշմարիտ կերպով»։

Երբ Բ եւ Գ դարերում գրաւոր վկայութիւն չունենալով՝ Արեւելեան եւ Արեւմտեան եկեղեցիները, աւանդութեան վրայ հիմնուած, վիճում էին միմեանց հետ Չատիկը կատարելու ժամանակի մասին, մի կողմից Պողիկարպոսը, որը Յովհաննէս առաքեալի կարգած Չմիւռնիայի եպիսկոպոսն էր, եւ Պողիկրատը Չատիկը կատարում էին հրէաների հետ Նիսանի 14-ին՝ պնդելով, որ այդ կարգն աւանդ են ստացել Փիլիպպոս եւ Յովհաննէս առաքեալներից եւ այդ աւանդութեամբ էլ կզնան։ Միւս կողմից Անիկիտ եւ Վիկտոր Հոռմի պապերը, յենուելով Պօղոս եւ Պետրոս առաքեալների աւանդութեան վրայ, պնդում էին, որ Չատիկը չպիտի կատարել հրէաների պէս շաբաթուայ մէջ, այլ հետագայ կիրակի օրը։ Դրա համար եղան փոքրիկ ժողովներ Հոռմում, Գաղղիայում, Պաղեստինում, Փոքր Ասիայում, Օսրոենէում (Եդեսիայի կողմերում¹), եւ դժուարանում էին համաձայնութեան գալ։ Վիկտոր պապը մինչեւ իսկ կամեցաւ նզովել ասիական եկեղեցիները, գրկել արեւմտեանների հաղորդակցութիւնից, բայց կշտամբանքների ենթարկուելով իւր կողմնակից եպիսկոպոսներից, որոնց մէջ էր եւ յայտնի Իրենէոսը, յետ կանգնեց իւր քայլից։ Եւսեբիոսը բերում է Պողիկրատի թուղթը եւ պատմում. «Մենք տօնում ենք այդ օրն անսխալաբար՝ ոչինչ աւելացնելով եւ պակասեցնելով։ Ասիայում թաղուած են մեծ առաջնորդներ Փիլիպպոսը Հերապոլսում՝ իւր երկու կոյս աղջիկներով, երրորդ կոյս աղջիկը՝ Եփեսոսում, նոյնպէս Յիսուսի լանջին ընկած Յովհաննէս քահանան թաղուած է Եփեսոսում, նոյն տեղում է եւ Չմիւռնիայի Պողիկարպոս նահատակը։ Բոլոր դրանք տօնում էին Չատիկը՝ ըստ Աւետարանի 14-րդ օրը (Նիսանի)՝ ոչ մի բանով յետ չմնալով հաւատքից, այլ միայն պահպանելով։ Այսպէս վարուել է Պողիկարպոսը եւ ես՝ նուաստս, եւ նրանք տօնել են Չատիկն այն օրը, երբ ժողովուրդը թողել է խմոր հացը»։ Ապա կցում է, որ բոլոր եպիսկոպոսները համաձայն են իւր հետ։ Իրենէոսը, որը Լիոնի եպիսկոպոսն էր, լսելով Վիկտոր պապի նզովելու մտադրութիւնը, գրեց նրան յոր-

¹ Օսրոենեն Եդեսիա քաղաքի հին անվանումն է։ Այդպես է կոչվում նաև այդ կենտրոնի շուրջ համախմբված թագավորությունը, որը գոյատևել է Ք. ա. Ա - Ք. հ. Գ դարերում։

դորական նամակ, որ յետ կանգնի այդպիսի քայլից. «Անհամաձայնութիւն կայ,– գրում է Իրենէոսը,– ոչ միայն այդ օրուայ (այսինքն՝ Զատիկի) համար, հապա եւ պապ պահելու ձեւի վերաբերմամբ. ոմանք կարծում են, որ պէտք է պահել մի օր, միւսները՝ երկու օր, եւ ուրիշները՝ շատ օր, ոմանք էլ իրենց օրը համարում են 40 գիշերուայ եւ ցերեկուայ ժամ: Պապ պահելու այս տարբերութիւնն սկսուել է ոչ մեր ժամանակը, հապա շատ առաջ՝ մեր նախնիքների ժամանակ, որոնք հաւանականօրէն շատ մեծ ճշտութեամբ չէին պահպանում եւ այդ մասնաւոր հասարակ սովորութիւնը տալիս էին իրենց սերունդներին: Բայց եւ այնպէս նրանք բոլորը խաղաղութեամբ էին պահում, մենք էլ ապրում ենք խաղաղ միմեանց հետ եւ պապի վերաբերմամբ եղած անհամաձայնութիւնը հաստատում է հաւատի ներդաշնակութիւնը: Բայց եւ այնպէս չնայելով այդ չպահելուն՝ նրանք հաշտ էին վարում միւս եկեղեցիներից եկած եղբայրների հետ, որոնց մէջ ուրիշ սովորութիւն էր տիրում, որոնց համար այդ սովորութիւնը տարօրինակ պիտի թուար: Այդպիսի սովորութեան հետեւելուն համար ոչ ոք եւ ոչ երբեք չմերժուեց (հաղորդակցութիւնից): Երբ երանելի Պողիկարպոսն Անիկիտի ժամանակ եկաւ Հռոմ, նրանք երկուսն ուրիշ առարկաների վերաբերմամբ մի քիչ վիճեցին միմեանց հետ, յետոյ իսկոյն համաձայնեցին եւ դրա մասին վիճել չուզեցին, որովհետեւ ոչ Անիկիտը կարողացաւ Պողիկարպոսին համոզել չանել այն, ինչ որ նա միշտ կատարում էր՝ ապրելով Յովհաննէս եւ միւս առաքեալների հետ, ոչ էլ Պողիկարպոսը կարողացաւ համոզել Անիկիտին անել իրենցը, որովհետեւ Անիկիտն ասում էր, որ նա պարտաւոր է պահպանել իրենից նախորդ քահանաների սովորութիւնները: Չնայելով գործերի այդ դրութեան՝ բայց եւ այնպէս նրանք գտնուում էին փոխադարձ յարաբերութեան մէջ»:

Բացի Զատիկի վէճից՝ վէճ առաջացաւ եւ Ափրիկայի եկեղեցու եւ Հռոմի մէջ հերետիկոսների կրկնամկրտութեան մասին՝ եկեղեցուց հեռացուածներին ընդունելու ձեւի մէջ: Այդ վէճերի մէջ առաջնորդում էին աւանդութիւններով: Այդ հակաճառութիւնները ցոյց են տալիս, որ եկեղեցիները, գտնուելով տարբեր տեղերում, տարբեր պայմանների մէջ, կառավարուելով զանազան հայրերով, մտցնում էին իրենց մէջ, առաքելական աւանդութիւններին հետեւելով, ոչ նման կարգեր եւ սովորութիւններ՝ աշխատելով միայն, որ ընդունած աւանդութեան հակառակ չգնան: Եթէ առաքելական աւանդութիւնները տարբեր էին, այն ժամանակ նրանք կամ համաձայնում էին՝ զիջելով միմեանց, կամ անկախ էին վարում, միայն խաղաղութեամբ եւ հաշտ կերպով՝ համարելով, որ ձեւական տարբերութիւնները չեն վնասում դաւանաբա-

նական սկզբունքներին: Թէ մինչեւ Դ դարը եկեղեցիները կառավարուում էին աւանդութեամբ, չունէին գրաւոր ժողովածու կանոններ, այդ երեւում է թէ՛ Եւսեբիոսի (†340) վկայութիւնից եւ թէ՛ Բարսեղ Կեսարացու (370–378)՝ Իկոնիայի Ամփիւղոքոս¹ եպիսկոպոսին գրած թղթերից: Այս թղթերի 91 եւ 92 յօդուածները վերաբերում են եկեղեցու ծէսերին, որոնք արմատացել էին եկեղեցու մէջ ո՛չ թէ գրաւոր վկայութեան ուժով, այլ աւանդութեամբ. «Որովհետեւ,– ասում է Բարսեղ Մեծը,²– եթէ սկսենք մերժել անգիր սովորութիւններն իբրեւ մեծ ոյժ չունեցող, այն ժամանակ աննկատելի կերպով կվնասենք Աւետարանը իւր գլխաւոր մասերում...»: Յետոյ ասում է՝ Խաչակնքելը, արեւելք դառնալ աղօթելը, Հաղորդութեան ձեւը եւ աղօթքները, մկրտութեան իւղի, ջրի օրհնելը, երեք անգամ ընկղմելը «ո՞ր գրաւոր խօսքն է սովորեցնում, ո՞չ ապաքէն գաղտնի եւ լռելեայն աւանդութիւն է»: 92 յօդուածում գրում է. «Որովհետեւ շատ բան է մտել մեր մէջ անգիր, թող շատ բաների հետ էլ այդ ընդունենք... Եւ այսպէս, եթէ մենք, ինչպէս դատաստանի ժամանակ, գրաւոր ապացոյցներ չունենալով, ներկայացնում ենք մեր գործի օգտին շատ վկաներ, մի՞թէ այդ ձեւով արդարացնող վճիռ չենք ստանալ...» (տե՛ս *Κηρυγμα ηραβωλ*, 348 երես):

Գրաւոր կանոնների բացակայութիւնը շատ դժուարացնում էր ընդհանուր եկեղեցում միանման կարգ պահել. քրիստոնեայ պետութիւն չկար, կռապաշտ տէրութիւնների հալածանքներն արգելք էին լինում ընդհանուր եկեղեցական ժողովներ գումարել: Ուստի եւ եկեղեցիներն իրենց միութիւնը պահելու համար դիմում էին փոքրիկ տեղական ժողովների, որոնց վճիռները հաղորդում էին միմեանց շրջիկ այցելուների ձեռքով կամ սուրբ հայրերի զանազան թղթերը՝ այլեւայլ հարցերի պարզաբանութեան համար գրուած, միմեանց էին ուղարկում՝ ի տեղեկութիւն եւ ի զգուշութիւն: Այդպիսի փոքրիկ ժողովներ եղել են Հռովմում, Պաղեստինում, Փոքր Ասիայում, Եգիպտոսում, Կարթագենում: Սուրբ հայրերի գրուածներից մնացել են Դիոնեսիոս Աղէքսանդրացու³ եւ Գրիգոր Նիւսացու⁴ թղթերը: Շրջիկ այցելուներից էր Իրենէոսի ժամանակակից Եգիպտոսը⁵, որ պտտում էր եւ առաքելական աւանդութիւններ ժողովելով՝ գրի էր անցնում: Այդ

¹ Բնագրում՝ Ամփիլոխ:

² Բարսեղ Կեսարացի (329–379) եկեղեցական մատենագրութեանը հայտնի Կապապոկիայի դպրոցի հիմնադիրն է:

³ Ապրել է Գ դարում, գլխավորել է Ալեքսանդրիայի մեկնողական դպրոցը:

⁴ Բարսեղ Կեսարացու եղբայրն է, ապրել է 330–395 թթ.:

⁵ Բնագրում՝ Եղիզիպար:

եղանակով 5 գիրք կազմեց: Գրքերը, դժբախտաբար, մեզ չեն հասել: Եւսեբիոսը յիշում է եւ մի ուրիշ ժողովածուի մասին՝ «Առաքելական կարգադրութիւններ» վերնագրով (գիրք 3, գլ. 25, 57-59, գր. 7, գլ. 7), որն անվաւերական համարելով՝ կասկածաւորների շարքն է դասում:

Նշանակում է՝ ընդհանուր եկեղեցին եւ մեր նախալուսաւորչեան փոքրիկ ազգային եկեղեցին մինչեւ Գրիգոր Լուսաւորիչ՝ Դ դարը, կառավարուել են առաքելական եւ եկեղեցական աւանդութիւններով, չեն ունեցել վաւերական-պարտաւորական կանոններ եւ կարգադրութիւններ՝ գրաւոր ձևով:

3) ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ

Ընդհանուր աղբիւրների մէջ երրորդ տեղը բռնում են «Առաքելական» կոչուած կանոնները: «Առաքելական» կոչում են, ըստ յունաց եւ ըստ Լատինաց եկեղեցու, այն 50 եւ 85 կանոնները, որոնք մտած են եղել Դիոնեսիոսի¹ եւ Սքոլաստիկոսի² կանոնների ժողովածուի մէջ, եւ որոնք Եօթներորդ Տիեզերական ժողովում՝ 787-ին, ընդունուել են իբրեւ եկեղեցական կանոններ: Հայոց մէջ «Առաքելական» անունով կան երկու կանոններ՝ թուով 34 եւ 85: 85-ը միեւնոյն յունաց եւ լատինաց ընդունածն է, իսկ 34-ը՝ միայն մեր եկեղեցու, գուցէ եւ Ասորաց եկեղեցու ընդունած: Ըստ Հ. Տաշեանի եւ Հայր Գաթրճեանի՝ այս 34-ը թարգմանութիւն է ասորերէնից: Եթէ ճիշտ է սրանց կարծիքը, այն ժամանակ մենք կունենանք երկու տեսակ՝ յունական եւ ասորական ծագմամբ կանոններ. յունական Առաքելական 85 կանոններն ընդունում են միւս եկեղեցիներն էլ, միայն լատինաց մէջ այդ թիւը 50-ի է իջած, իսկ ասորական 34 կանոնը ընդունում է միայն մեր եկեղեցին, միւսները չեն ընդունում, թէեւ նրանց ժողովածուների մէջ էլ կան դրանց նման կանոններ: Երկու կանոններն էլ «Առաքելական» կոչում են, բայց վաւերական չեն, այսինքն առաքելայների ձեռքով գրուած չեն, հապա հետագայ դարերում են ժողովուած եւ առաքելայների անունով հրատարակած: Այդպէս են ընդունում եւ միւս եկեղեցիները: Եօթներորդ Տիեզերական ժողովը, երբ ընդունեց 85 կանոնը, արձանագրեց, որ «սուրբ առաքելայների անունով» արուած կանոնները եկեղեցին իբրեւ հրահանգներ կունենայ իւր գործնականութեան մէջ: Թէ Առաքելական կանոնները վաւերական չեն, հապա միայն նախկին երեք դարերի ըն-

¹ Դիոնիսիոս Աղէքսանդրացի:

² Հովիհաննես Գ. Սքոլաստիկոս, Կ. Պոլսի պատրիարք:

Թացքում կազմուած եւ «առաքելական» անունով հրատարակուած են, այս ապացուցանելու համար կարելի է ասել. նախ՝

1) Եթէ առաքեալները գրած լինէին այդ կանոնները, անպատճառ կկազմէին Սուրբ Գրքի մի մասը՝ առաքելոց թղթերի եւ գործերի շարունակութիւնը, եւ միշտ կկարդացուէին եկեղեցիներում:

2) Նախորդ յօդուածում տեսանք, որ Զատիկի տօնի վէճի պատճառով Վիկտոր պապն ուզում էր արեւելեան բոլոր եկեղեցիները նոսրացնել ենթարկել, այնինչ հակառակորդները վկայութիւն էին բերում առաքելական աւանդութիւնները եւ ոչ Առաքելական կանոնների 7-րդ յօդուածը, որը վճռականապէս արգելում է հրէաների հետ Զատիկ կատարել, եւ վերջապէս այդ կանոնները եթէ լինէին, մի՞թէ վէճ կարող էր առաջանալ:

3) II եւ III դարերում, երբ վէճ առաջացաւ կրկնակնունքի եւ հաւատուրացներին ընդունելու ձեւի մասին, թէ՛ տեղական Ափրիկայի եպիսկոպոսների մէջ եւ թէ՛ Հռոմի ու դրանց մէջ նրանք վկայութիւն էին բերում աւանդութիւնները եւ ոչ Առաքելական կանոնների 44, 47, 79, 80, 81 յօդուածները, որոնք որոշակի խնդիրը պարզում են: Մինչեւ անգամ երբ Հռոմի եպիսկոպոս Ստեփանը¹ իւր պաշտպանութեան համար վկայութիւն բերաւ ինչ-որ մի առաքելական կանոն, այն ժամանակ ասիացի եպիսկոպոսները մեղադրեցին նրան ստախօսութեան համար: Կեսարացի Փիրմիլիանոս եպիսկոպոսը գրում է Կիպրիանոսին. «Չկայ մի յիմար, որ հաւատայ, թէ այդպէս են աւանդել առաքեալները: Բոլոր այդ անպարկեշտ եւ պժգալի աղանդները ծագել են յետոյ» (տե՛ս Սաւարեթ, պ. ռ. . . . , 22 եր.):

4) III դարում վէճ առաջացաւ Երուսաղէմի եւ Աղէքսանդրիայի Դեմետրիոս² եպիսկոպոսների մէջ Որոգինէսի՝ քահանայ ձեռնադրելու խնդրի մասին: Աղէքսանդրիայի եպիսկոպոսն աւանդութեան հակառակ էր համարում իրեն ներքինիացնող մարդուն քահանայութեան աստիճան տալ, այնինչ Կեսարիայի եպիսկոպոսը ձեռնադրողի հետ միասին պնդում էին, որ Որոգինէսի առաքինի կեանքը, նրա՝ Աստծուն ծառայելու նպատակով այդպիսի քայլ անելը չեն արգելում նրան քահանայ ձեռնադրել, եւ նրանցից ոչ ոք չի դիմում Առաքելական 22 եւ 20 կանոններին, որոնք խստիւ արգելում են ներքինիացնելը:

5) Նախորդ յօդուածում նախկին 4 դարերի հեղինակների գրուածների քաղուածներից երեւաց, որ նախանիկիական եկեղեցին ոչ մի

¹ Ստեփանոս Ա Գրոմի պապն ապրել է Գ դարի կեսերին:

² Ապրել են Գ դարի սկզբին:

գրաւոր կանոն չունէր Առաքելական անունով. բոլորը կառավարուում էին առաքելական աւանդութիւններով:

6) Առաքելական կանոնների մէջ, որ յետոյ կտեսնենք, այնպիսի բարդ եկեղեցական կազմակերպութեան հետքեր են երեւում, որոնք առաքեալների ժամանակ ամենեւին գոյութիւն չունէին (7, 21, 24, 44, 47, 50, 81, 79, 85 եւն):

7) Դ դարու պատմիչ Եւսեբիոսը, որին բոլորն ընդունում են անխտիր կերպով իբրեւ պատկառելի եւ ճշմարտապատում եկեղեցական, իւր պատմութեան մէջ յիշում է այն բոլոր գրքերը, որոնք եկեղեցին վաւերական է ընդունում. «Կեղծերի մէջ պիտի ընդունել եւ «Գործք Պօղոսի» գիրքը եւ այն գիրքը, որ «Հովիւ» վերնագրով է, եւ «Պետրոսի յայտնութիւնը» եւ բացի դրանից՝ Բառնաբասի յայտնի թողութիւնը եւ այսպէս ասուած «Առաքելոց վարդապետութիւնը», եթէ կամենում ես, «Յովհաննու յայտնութիւնը», որը, ինչպէս ասացի, ոմանք ընդունում են, միւսները՝ մերժում»: Ուրեմն Եւսեբիոսի ժամանակ՝ մինչեւ 340 թիւը, «Կանոնք առաքելականք» անունով վաւերական ժողովածու եկեղեցիներում ընդունուած չի եղել:

8) Եւսեբիոսը 178 երեսում, Կղեմէս Հռոմայեցու¹ վրայ խօսելով, ասում է. «Մի քանիսը մեր ժամանակ սկսեցին Կղեմէսին վերագրել եւ ուրիշ բազմախօս եւ երկար շարադրութիւններ, որոնք բովանդակում են իրենց մէջ Պետրոսի եւ ոմն Ապպիի խօսակցութիւնները, բայց դրանց մասին հները ոչինչ չեն յիշատակում, եւ դրանք մաքուր առաքելական ուղղափառութեան նշաններ չունեն: Այսպէս, բոլորի կողմից ընդունելութիւն գտած Կղեմայ թողութիւն այժմ յայտնի է. յիշատակուած է դրա մասին Իգնատիոսի եւ Պողիկարպոսի թղթերի մէջ»:

Այս բոլոր փաստերի հիման վրայ երեք եկեղեցիներն ընդունում են, որ «Առաքելական» կոչուած կանոնները գրուած չեն առաքեալների ձեռքով, որ այդպիսի գրուածներ մինչեւ 340 թիւը թէեւ կային, բայց ոչ մի եկեղեցու կողմից վաւերական չէին ընդունուած, բայց եւ ընդ դմին Առաքելական կանոններն ունին խոր աւանդական հնութիւն, ժողովուած են առաքելական աւանդութիւններից եւ նախկին երեք դարերի եկեղեցիների գործնականութիւնից: Այս տեսակէտով ընդհանուր եկեղեցին ընդունեց 787 թուին, իսկ մեր եկեղեցին՝ 447 թուին, ուրեմն Տիեզերական ժողովից 340 տարի առաջ, եւ այս փառաւոր փաստ է մեր եկեղեցու՝ ինքնուրոյնութեամբ առաջ գնալու ձգտման: Մինչեւ անգամ Ագաթանգեղոսի 491 երեսում [Թիֆլիսի 1883թ.] յիշատակութիւն ու-

¹ Ապրել է առաջին դարի վերջին:

նինք Առաքելական կանոնների մասին. «Նոյնպէս եւ ամենայն հարքն, որ առաջնորդեցան յառաքելական կանոնացն եւ յինքեանց անձանց բերին օրինակս վերջնոցս»:

Մեր եկեղեցին Առաքելական կանոնները պաշտօնապէս ընդունեց Շահապիվանի մեծ ժողովում 447 թուին. «Եւ զայս ասացեալ քահանայապետիցն, եթէ Առաքելականն եւ Նիկիականն հաստատեալ կացցէ, որպէս եւ էն իսկ, եւ մեք հնազանդ եմք. բայց որ ինչ պիտոյ է ի լրութիւնս ի նոյն կանոնս եւ մանաւանդ ի մէջ տանս Թորգոմայ՝ հաստատեսցի» (տե՛ս Էջմիածնի գրադարանի մոտ 40 ձեռագրերը): Մխիթար Գօշը յիշում է. «Զի յառաջ յառաքելոցն եղաւ եւ ապա ի Նիկիա եւ յառաջ քան զնա այլք...» ([1880,]66 եր.): Առաքելական երկու կանոնները յիշում է եւ Գրիգոր Տաթեւացին, իսկ 1806-ին Դանիէլ կաթողիկոսը, Էջմիածնում Սինոդ հաստատելու խնդիրն արծարծելով, համոզում է միաբանութեան կազմել այդ բարձրագոյն ատեանը եւ ի վկայութիւն բերում է Առաքելական կանոնների 32 յօդուածը. «Ըստ որոյ որպէս եւ գրեալն է ի կանոնս Կղեմայ 32 ...» (տե՛ս Դիւան հայոց պատմ., Ա-Բ, 210 եր.): Այս կանոնը պատուիրում է, որ գլխաւոր եպիսկոպոսը գործերը պիտի վարի եպիսկոպոսների խորհրդով:

Իրաւաբանական տեսակէտից Առաքելական կանոնները կազմում են հաստատ աղբիւր մեր եկեղեցական իրաւունքի համար, որովհետեւ ընդունուել են Շահապիվանի ժողովում¹: Բայց խնդիրն այս է՝ ո՞ր Առաքելականը՝ յունակա՞ն, թէ՞ ասորական, որովհետեւ այս մասին, նոյնպէս եւ կանոնների քանակի մասին ոչ մի տեղեկութիւն չունինք: Եւ որովհետեւ մեր ձեռագիր 40 կանոնագրքերում երկու տեսակ Առաքելական կանոնները միշտ միմեանց կից գրուած են, Յովհան Օձնեցու ժողովածուի մէջ մտած են, հետագայ սուրբ հարք «Առաքելական» ասելով երկուսն էլ հասկացել են, ուստի եւ մենք իրաւունք չունինք ոչ մի վճռական քայլ անելու դրանցից մէկնումէկը դուրս ձգելու առանց մի յարգելի փաստի: Ուստի եւ կանոնագրքերի հետեւողականութեամբ կարձանագրենք ասորական 34 եւ ապա յունական 85 Առաքելական կանոնները՝ բացատրութեամբ հանդերձ: Ասորական Առաքելական կանոնները մեր ձեռագրերում անուանում են «Վարդապետութիւնք առաքելոց» կամ ուղղակի «Կանոնք առաքելականք»: Յունական Առաքելական կանոնները մեր ձեռագրերում կոչւում են «Կանոնք առաքելականք ի ձեռն Կղեմայ» կամ ուղղակի «Երկրորդ

¹ Հեղինակը նկատի ունի այն փաստը, որ Շահապիվանի կանոնների նախաբանում իրչատակովում են Առաքելական կանոնները: Այնուամենայնիվ դեռևս պարզ չէ, թե ե դարում դրանք ինչ տեսք ունեին:

Առաքելական կանոնք» կամ «Կղեմայ»¹: «Երկրորդ» ասելով չպիտի հասկանանք, թէ երկրորդական նշանակութիւն ունին. ո՛չ, հապա երկրորդ տեղումն են գրուած, ինչպէս, օրինակ, ձեռագրերում պատահում է՝ «Կանոնք Սահակայ», յետոյ՝ «Բ կանոնք Սահակայ», «Գ կանոնք Սահակայ»՝ բոլորն էլ Աբ. Սահակին վերագրած:

Որպէսզի չչփոթենք երկու տեսակ Առաքելականները միմեանց հետ, «Վարդապետութիւնք առաքելոց» կամ որ նոյն է ասորական առաքելական 34 կանոնները կանուանենք «Ա առաքելական կանոններ»², իսկ յունական 85-ը՝ «Բ առաքելական կանոններ»: Նախքան այդ կանոնների արձանագրութեան անցնելը, համառօտ տեղեկութիւն տանք Ա առաքելական, Բ առաքելական կանոնների եւ այսպէս կոչուած «Առաքելական կարգադրութիւններ»-ի գրականութեան եւ նրանց պատճառով յարուցուած վէճերի մասին:

1) Ա առաքելական կանոնների ծագման եւ տեղի մասին ունենք հայերէն լեզուով մի լուրջ աշխատասիրութիւն, այն է՝ Հ. Տաշեանի «Վարդապետութիւն առաքելոց անվաւերական կանոնաց մատեան» (Վիեննա, 1896): Հետեւեալ տեղեկութիւնները քաղում ենք նրանից: Խօսելով ասորական 34 կանոնիս վրայ՝ ասում է. «Այս գիրքն է թարգմանութիւն ասորի անվաւերական մէկ գրութեան» (2 եր.), որ այս գրուածքի ասորական բնագիրը երեք անգամ լոյս է տեսել Եւրոպայում՝ լատիներէն, յունարէն եւ անգղիերէն, բայց շատ քիչ ծանօթ է եւրոպացիներին եւ հետազօտութեան չի ենթարկուած: Այդ թարգմանութիւնների մէջ ամենաընտիրը Կիւրըտոնենն է, որին շատ համեմատ է գալիս հայոց ձեռագիրը: Նրա կարծիքով այս գործը Ե դարու վերջերի հաւաքածու է: Հ. Տաշեան բերում է Հ. Գաթրճեանի ձեռագիր աշխատութիւնից հետեւեալը «Վարդապետութիւն առաքելոց» կանոնների մասին.

1) Հայերէն թարգմանութիւնը տրուած է այն անձի ձեռքով, որը թարգմանել է եւ Լաբուբնան

2) Որ այս կանոնները գրուած են Ե դարի վերջին կէսին հայ կանոնների ժողովածուի մէջ շատ փոփոխութիւններով

3) Այս կանոնները ծառայել են Շահապիվանի ժողովի համար իբրեւ օրինակ

4) Շատերը յարաբերութիւն ունին շատ անվաւեր գրուածների հետ, ինչպէս է Լաբուբնա եւ այլն (17 եր.):

¹ Այս Կանոնախմբի գիտական հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Յայոց», հ. Ա, էջ 67-100, 550-557:

² Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Յայոց», հ. Ա, էջ 18-66, 541-549:

Ապա Հ. Տաշեանը համեմատում է մեր 34 կանոնն ասորականի հետ եւ հաստատում է, որ մերն ասորական մի անվաւեր գրուածքի թարգմանութիւն է, եւ իսկական բնագիրն ասորերէն է եւ ոչ յունարէն, ինչպէս այս գրուածքն առաջին անգամ յայտ անող եւրոպացի Լազարըր ենթադրում է: 74 երեսից գրքի հեղինակն սկսում է համեմատել 34 կանոնը Անտիոքի, Նիկիայի, Լաւողիկիայի եւ Բ առաքելական կանոնների հետ՝ ճշնելով ապացուցանել, որ ասորականի կանոնները վերցրած են զանազան տեղական եւ Նիկիայի կանոններից, ուրեմն եւ գրուած են զանազան ժամանակներում, եւ երկրորդ՝ համեմատելով Շահապիվանի կանոնների հետ եւ նմանութիւն գտնելով՝ ցոյց տալ, որ Շահապիվանի ժողովը հետեւել է 34 կանոններին եւ ոչ յունական 85-ին, եւ դրանից հետեւցնել, որ Շահ[ապիվանի] ժողովի «Առաքելական կանոն» խօսքը վերաբերում է ասորականին եւ ոչ յունական 85-ին: Այս վերջին կէտին է յանգում եւ Գաթրճեանի եզրակացութիւնը:

Բայց երկուսը եւս, զժբախտաբար, փաստօրէն չեն կարողանում ապացուցանել իրենց ենթադրութիւնը, եւ, ըստ իս, գոնէ նրանց փաստերը քննելով՝ ընդհակառակն է դուրս գալիս, որ.

ա) Հ. Տաշեանի բերած օրինակները ցոյց են տալիս, թէ յունական 85-ը կարող են զանազան կանոնների համար աղբիւր համարուել, նոյնիսկ ասորականի համար

բ) Որ Շահապիվանի ժողովն աւելի ի նկատի է ունեցել յունական 85-ը, քան ասորական 34 կանոնները:

Ահա նրա փաստերը ([73-] 74 եր.).

1) Անտիոքի ժողովի ԻԴ կանոնը ծառայում է իբրեւ աղբիւր ասորականի ԺԹ (34) կանոնին եւ միւս կողմից նման է յունականի ԼԵ կանոնին:

Երբ այդ համեմատութիւնն անում ես, տեսնում ես, որ ասորական ԺԹ (34)-ը բոլորովին նման է յունական ԼԵ-ին (ըստ մեր ձեռագրերի՝ ԼԲ, ԼԶ, ԼԷ, ԼԸ), եւ ասորականի աղբիւր ծառայած է յունականը եւ ոչ Անտիոքի ԻԴ կանոնը: Նոյնիսկ Հ. Տաշեանը, այդ նմանութիւնից ստիպուած, խոստովանում է. «Կը մնայ ընդունիլ, որ Հայ խմբագիրն աւելցուցած է՝ առնելով նոյն յունական աղբիւրից» (75 եր.):

2) Համեմատելով ասորականի ԻԳ նիկիական Ե-ի, Անտիոքի Զ-ի հետ՝ ենթադրում է, որ Անտիոքի կանոնը պիտի լինի աղբիւր ասորականի եւ նիկիականի համար, այնինչ յունականի Լ կանոնը, խօսելով նոյն նիւթի վրայ, տալիս է աւելի պարզ, հակիրճ խօսքերով կարգադրութիւն, եւ աւելի կարելի է պնդել, որ յունականի Լ-ն եղել է ասորականի համար աղբիւր:

րականի աղբիւր, քան Անտիոքիւնը, քանի որ մինչեւ իսկ Անտիոքի ժողովը մեր վաւերական ժողովների շարքում չկայ էլ:

3) Համեմատում է ասորականի ԺԲ կանոնը նիկիականի Բ-ի եւ յունականի 80 (74)-ի հետ՝ երեւի ցանկանալով աղբիւր համարել նիկիականը, բայց տեսնելով, որ Հեֆեյէն Նիկիայի կանոնից աւելի հին է համարում յունական 80 (74) կանոնը, ստիպւում է ընդունել, որ յունական 80 (74)-ը «շատ դիւրաւ կրնայ ըլլալ «Վարդապետութիւն առաքելոց» կանոնիս աղբիւրը» (77 եր.):

4) Համեմատում է ասորականի ԺԸ-ն Նիկիայի ԺԷ (16)-ի, Լաւո-դիկիայի ժողովի 4 (5)-ի հետ եւ գտնում է, որ նիկիականի աղբիւրն ասորականն է, եւ ինչո՛ւ՝ չեմ հասկանում: Հապա համեմատեցէք յունականի 44 (42)-ի հետ եւ կտեսնէք, որ նիկիականը շատ նման է յունականին, իսկ Նիկիայի ժողովն ի նկատի ունեցել է յունական առաքելական կանոնները եւ նրանց համապատասխան կարգեր սահմանել. այնպէս որ ոչ մի հիմք չունինք ժխտելու, որ ասորականի աղբիւր եղել է յունական 44 (42) կանոնը: Հէնց նիկիականի յաջորդ 18 կանոնը մատնացոյց է անում «Առաքելոց կանոններ»-ի վրայ, իսկ «առաքելոց» ասելով Նիկիայի ժողովն ի նկատի ունէր միմիայն յունական 85 կանոնները: Ապա Հ. Տաշեան, նոյն անփաստ քննութիւնները շարունակելով, Կորինի «Ունիմք եւ զկանոնական յաջորդեալ յառաքելոցն» պարբերութիւնն ընդունում է յօգուտ ասորականի համար ասուած. ինչո՛ւ՝ չեմ հասկանում: Որովհետեւ նրա կարծիքով գուցէ այդ ժամանակ յունականը դեռ խմբագրուած չէր, այնինչ երրորդ փաստի մէջ մի քիչ վերեւ ընդունեց, որ ասորականի ԺԲ կանոնի աղբիւրը յունականի 80 (74)-ն է, եթէ յունականը խմբագրուած չէր, ինչպէ՞ս կարող էր ասորականի համար աղբիւր լինել: Վերջապէս բողոքովին սխալ ենթադրութիւն է, որ յունականները Ե դարում դեռ խմբագրուած չէին: Սրա մասին մի քիչ յետոյ:

Ապա հեղինակն անցնում է Շահապիվանի կանոնների համեմատութեան՝ ցոյց տալ տքնելով, որ այս ժողովը լրացրել է միմիայն ասորական առաքելական կանոնները, իսկ յունականի մասին տեղեկութիւն էլ չի ունեցել:

Ահա նրա փաստերը.

1) Համեմատում է Շահապիվանի ԺԸ-ն ասորականի ԺԸ-ի եւ ԻԳ կանոնների հետ, եւ զարմանալին այն է, որ շատ նմանութիւն է գտնում այնտեղ, քան Շահապիվանի նոյն ԺԸ-ի եւ յունականի Լ ու ԺԲ-ի մէջ: Զարմանալի է, որովհետեւ Շահապիվանի ԺԸ-ն շատ նման է յունականին, քան թէ ասորականին: Յանկացողը թող համեմատի կանոնները,

ես չեմ բերում բոլոր յօդուածները, որովհետեւ անտեղի կերպով կերկարի:

2) Նա ասում է, որ Շահ[ապիվան]ի ԺԴ կանոնի մի մասն ազգակցութեան վերաբերեալ վերցրած է ասորականի ԼԳ-ից: Այս ենթադրութիւնը բոլորովին զարմանալի է, որովհետեւ նոյն ասորական ԼԳ կանոնում խօսելով ազգակցութեան մասին՝ կանոնադիրը մատնացոյց է անում առաքելական կանոնների վրայ, որ նշանակում է, թէ ասորական կանոններն իրենց ուղեցոյց ունեցել են յունական կանոնները: Ահա ասորականի խօսքերը ԼԳ կանոնի մէջ. «Նոյնպէս եւ սահմանեալ առաքելական կանոնաց...»:

3) Նա մեծ նմանութիւն է գտնում Շահապիվանի ԺԶ-ի եւ ասորականի ԺԲ-ի մէջ, այնինչ Շահ[ապիվան]ի ԺԶ-ն բոլորովին նման է յունական ԼԲ-ին: Մնացած փաստերն էլ հաստատուն բան չեն ներկայացնում:

Բերելով Հ. Տաշեանի փաստերը, մարդ գալիս է հակառակ՝ այսպիսի եզրակացութեան, որ Շահապիվանի ժողովի կանոններին նայած, եթէ հետեւել են առաքելական կանոններին, գլխաւորապէս յունականն են ի նկատի առել, քան ասորականը: Ճիշտ է, կան դարձուածներ թէ՛ Շահապիվանի եւ թէ՛ ասորականի մէջ, որոնք շատ նման են կամ մինչեւ անգամ նոյն են, օրինակ՝ «կանոնք եւ սահմանք» կամ «կարգեցին եւ եղին», բայց դրանք չեն ապացուցանում դեռեւս, որ Շահապիվանը միմիայն ի նկատի է ունեցել ասորական կանոնները: Դարձուածքների նմանութիւնը կարող է առաջանալ մի անձի թարգմանութիւն եւ խմբագրութիւն լինելուց:

Յովհան Մանդակունուն վերագրած «Կանոն ապաշխարութեան»-ի առաջին յօդուածը մատնացոյց է անում «Առաքելական կանոններ»-ի վրայ: «Առաքելական» ասելով պիտի հասկանալ յունականը, որովհետեւ վերոյիշեալ կանոնը խօսում է անառակութեան վրայ, իսկ ասորականի մէջ այդպիսի կանոն չկայ: Գրիգոր Տաթեւացին եւ Մխիթար Այրիվանեցին հէնց Տաշեանի բերած վկայութեամբ 2 տեսակ առաքելական ընդունելի կանոններ են յիշում: Մխիթար Գօշը 2 անգամ աւելի շատ քաղուածքներ է անում յունական, քան ասորական կանոններից: Վերջապէս, ինչպէս վերեւում յիշեցի, 1806-ին Դանիէլ կաթողիկոսը յենում է իւր կարգադրութեան մէջ յունական 32 յօդուածի վրայ: Վերջապէս եթէ մի քիչ հեռուն գնանք, կարող ենք պնդել, որ ասորական կանոններին մերոնք քիչ նշանակութիւն են տուել. բաւական է ապացոյց բերել այն, որ մեր դաւանաբանական վէճերի ժամանակ, երբ շօշափւում էին Պատարագի բաղարջ հացի, անապակ գինու, Ծննդեան

եւ Մկրտութեան տօնը միասին կատարելու խնդիրները, ոչ ոք մեր սուրբ Հայրերից՝ Ներսէս Բ¹, Ներսէս Շինող կաթողիկոսը², Օձնեցին³, Խաչիկը⁴, Շնորհալին⁵ եւ այլն, ամենեւին ոչ միայն մատնացոյց չեն արել ասորական կանոնների վրայ այդ կէտերի առթիւ, հապա եւ յիշատակութիւն էլ չեն արել, այնինչ այդպիսի կանոնների հեղինակութիւնը մեր Հայրերի համար բաւական էր իբրեւ փաստ՝ ապացուցանելու, որ Հայերն այդ ծէսերը կատարում են առաքելական, թէկուզ աւանդական կանոնների հիման վրայ: Յոյները չէին կարող մերժել՝ անվաւեր համարելով այդ կանոնները, քանի որ իրենք 787-ին ընդունեցին միւս առաքելական՝ նոյն վիճակ կրող կանոնները:

Վերոգրեալների հիման վրայ, հակառակ Հ. Տաշեանի եւ Գաթրճեանի, պնդելի է, որ Շահապիվանի վճիռը ժողովի նախաբանում եւ վերջաբանում, թէ «Առաքելականն եւ Նիկիականն հաստատեալ կացցէ», պէտք է վերաբերել 2 առաքելական կանոններին, աւելի շատ յունական 85-ին, քան ասորական 34-ին:

2) Բ առաքելական, այսինքն՝ յունական կանոնների վերաբերութեամբ ռուսաց գրականութեան մէջ կայ մի հետախուզութիւն եւրոպական հեղինակների ուսումնասիրութեամբ, այն է՝ «Древность и важность апостольских правил» Стрателатова (СПб. 1865 г.): Բացի դրանից՝ կարելի է տեղեկութիւններ քաղել եւ «Опыт у. з.» Иоанна, «Цер. пр.» Сорокова եւլն:

Ե դարու վերջին Հռոմի կրօնաւոր Դիոնեսիոս Կրտսերը թարգմանեց յունարէնից լատիներէն Սալոնիկի եպիսկոպոս Ստեփանոսի համար եկեղեցական կանոններ, որոնց բովանդակութիւնը կազմում էր 4 տիեզերական եւ 6 տեղական ժողովների կանոնադրութիւնը եւ սկզբում զետեղուած ունէր 50 հատ առաքելական անուամբ կանոններ: VI դարում Հռոմի եպիսկոպոս Որմիզդէսը [Հորմիսդաս], չնայելով, որ անվաւեր հրատարակեց [հռչակեց] այդ կանոնները, բայց միւս պապերը եւ Հռոմի եկեղեցին սկսեցին զետեղել իրենց ժողովածուների մէջ, եւ 769 թուի Լատերանի ժողովում Ստեփանոս II պապի օրով Հռոմի եկեղեցին յայտարարեց. «Կղեմայ ձեռքով գրուած առաքեալների կանոններ պիտի ընդունել միայն ոչ աւելի, քան 50, որոնք եւ Հռոմի սբ. եկեղեցին ընդունում է»:

¹ Ներսես Բ Բագրևանդցի († 557):

² Ներսես Գ Տայեցի († 661):

³ Դովհաննես Գ Օձնեցի († 728):

⁴ Ամենայն հավանականությամբ նկատի ունի Խաչիկ Ա Արշարուն ուն († 992):

⁵ Ներսես Դ Շնորհալի (1166 - 1173):

VI դարում Անտիոքի քահանայ, ապա Պոլսոյ պատրիարք Յովհան Աքոլաստիկոսը կազմեց եկեղեցու կանոնների ժողովածու, որոնց մէջ զետեղուած էին առաքելական կանոններ՝ թուով 85՝ հին ձեռագրերից քաղած, որը Տրուլլի 787 թուի ժողովն ընդունեց եկեղեցական կանոնների մէջ՝ չյիշելով թուի մասին: Այդ որոշումից յետոյ Պոլսոյ Փոս պատրիարքը իւր կազմած կանոնագրքի յառաջաբանում կասկածաւոր համարեց այդ կանոնները: 870 թուին Ռեյմսի արքեպիսկոպոս Գինկմար չընդունեց այդ կանոններն իբրեւ առաքելական ծագումն ունեցող եւ Գաղղիայի եկեղեցական գրքի մէջ չմտածեց: Իսկ ԺՁ դարում, երբ կեղծ Իսիդորոսի ժողովածուն քննադատութեան ենթարկուեց, քննութեան տակ ընկան եւ առաքելոց կանոնները: Մի քանի եպիսկոպոսներ ընդունում էին իբրեւ նախանիկիական եկեղեցու հին կանոններ, որ կազմուած են եղել եպիսկոպոսների կամ տեղական փոքրիկ ժողովների միջոցով: Լուրջ քննութեան ենթարկուեց Դրեյլի, Բիկկէլի, Հեֆելէի¹ ձեռքով:

Ռուս Յովհաննէս վարդապետը եւ մասնաւորապէս Ստրատելատովը² պաշտպան են կանոնների հնութեան, նրանց հեղինակութիւն ունենալուն: Վերջինիս կարծիքով եթէ բառացի մտքով այդ կանոններն առաքելական ծագումն չունին, գոնէ ընդհանուր առմամբ, էական կէտերում առաքելական են: Ըստ առաջինի՝ կանոնների ծագման ժամանակը համարելի է III դարը կամ IV, Ստրատելատովի կարծիքով Դ դարում միայն սկսում է առարկութիւններ արուել այդ կանոնների վերաբերմամբ, որոնք գոյութիւն ունէին եկեղեցու գործնականութեան մէջ աւելի անգիր ձեւով, քան գրաւոր կերպով շատ վաղ ժամանակներից: Նիկիայի ժողովի կանոններում յիշուած «եկեղեցական կանոն», «կանոն», «առաքելական կանոն» խօսքերը վերաբերում են ուղղակի առաքելական կանոններին: Բացի Նիկիայի ժողովից՝ ե՛ւ միւս Տիեզերական ժողովները, ե՛ւ մասնաւորապէս Անտիոքի ժողովը մեծ յարգանքով ընդունում էին այդ կանոնների հեղինակութիւնը եւ նրանցից քաղուածքներ էին անում եւ նրանց հիման վրայ խնդիրներ վճռում: Հակառակ կարծիք յայտնողները՝ Դրեյլ, Բիկկէլը, ընդունում են նոյնպէս, որ, ըստ բովանդակութեան, առաքելական կանոնները շատ խոր հնութիւն ունին եւ մասամբ մինչեւ իսկ առաքելական ծագումն ունին, բայց կազմութեան եւ խմբագրութեան կողմից նոյն հնութիւնը չեն ներկայացնում. յաւելուածներ ունին: Դրանք նախանիկիական դա-

¹ ԺԹ դարի Աշանավոր կանոնագետ հեղինակներ:

² ԺԹ դարի Աշանավոր ռուս կանոնագետներ:

րում եկեղեցում իբրև գրաւոր կանոններ չէին գործադրուում եւ Նիկիայի ժողովի ակնարկութիւնները՝ «եկեղեցական կանոն», «կանոն» խօսքերը, չեն վերաբերում առաքելական կանոններին, այլ նշանակում են ընդհանրապէս աւանդութիւն, առաքելական կարգադրութիւն, առաքելական թղթեր: Այնպէս որ, ըստ գրութեան ձեւի, աւելի Դ եւ Ե դարու խմբագրուածներ են եւ մինչեւ անգամ 341-ի Անտիոքի ժողովի կանոններից վերցրած եւ մէջը մուծուած են, մի քանի կանոններ էլ՝ 28, 75, 77, Քաղկեդոնի կանոններից են քաղած: Ահա հակառակորդների կարծիքը: Դրեյի յայտնած կարծիքը՝ Քաղկեդոնի կանոններից վերցնելուն վերաբերմամբ, փաստօրէն չի հաստատուում, միւսներն ընդհակառակն են ապացուցանում, որ Քաղկեդոնի 451 թուի, Պոլսի 448 թուի, Եփեսոսի 431 թուի ժողովներում անհնազանդ եպիսկոպոսների դատաւարութեան համար երեք անգամ հրաւէր ուղարկելով կանչելը համարում էին եկեղեցական, նոյնիսկ աստուածային կանոնի հիմամբ, այսինքն՝ Առաքելական կանոնների 68 (74) պատուէրի համաձայն, որովհետեւ ուրիշ տեղ որոշակի կերպով այդ հարցի մասին վճռական ասուած կարգադրութիւն չկար:

Ուսուցչապետ Սոկոլովը, համադրելով Անտիոքի ժողովի եւ Առաքելական կանոնների յօդուածները, ուզում է ցոյց տալ Դրեյի սխալը, որ ոչ թէ Առաքելական կանոնները քաղուած են Անտիոքի ժողովի կանոններից, հապա, ընդհակառակը, Անտիոքի ժողովը քաղել է Առաքելական կանոններից՝ իբրև հեղինակաւոր աղբիւրից: Նոյնը պնդում է եւ Զաօգերսկին: Հեֆելէն այս խնդիրը համարում է անորոշ եւ վերջնական վճռից շատ հեռու: Սոկոլովը բոլոր դիտողութիւններից յետոյ անում է հետեւեալ եզրակացութիւնը, որ կանոնները չեն գրել առաքելները, որին համաձայն են բոլորն անխտիր, որը եւ հաստատում է Տրուլի VII ժողովը: Որ կանոններից շատերը Բ եւ Գ դարերու եկեղեցում գործածուած կանոններ են՝ առաքելական աւանդութեամբ մնացած, եւ կազմութեան նայած՝ ժողովուած են զանազան ժամանակամիջոցներում: Եւ որ Նիկիայի ժողովի մօտ ժամանակներում կար ժողովածու՝ մօտ այն ձեւին, որն այժմ ունինք: Սոկոլով, հակառակ Ստրատելատովի այն կարծիքին, որ այդ կանոնները, իբրև առաքելական ծագումն ունեցող հեղինակաւոր կանոններ, Սուրբ Գրքի ոյժ պիտի ունենան եւ անփոփոխ պիտի մնան, ասում է, թէ եկեղեցու գործնականութիւնը ցոյց է տալիս, որ եկեղեցական ժողովները փոփոխութեան ենթարկեցին Առ[աքելական] կանոնների 5, 37 (35)-ը Տրուլի ժողովում՝ այն ժողովում, որն Առ[աքելական] կանոններն ընդունեց իբրև եկեղեցական կանոնադրութեան աղբիւր: 26 (24) կանոնը

փոխուեց Անկիւրիայում, 25 (23)-ը՝ Նէոկեսարիայի ժողովում, 85-ը՝ կանոնը վաւերական է համարում «Առաքելական կարգադրութիւններ» կոչուած 8 գրքով Կղեմէսի գրած սահմանադրութիւնը, այնինչ նոյն Տրուլլի ժողովը, այդ 8 գիրքը համարելով զանազան կասկածաւոր մարդկանց յաւելումներով ճոխացրած, անվաւեր հրատարակեց: Բայց որովհետեւ այդ փոփոխութիւններն անում են եկեղեցական ժողովները՝ հանգամանքների հետ յարմարուելով, ի բարօրութիւն իրենց հօտին, չչեղուելով միմիայն Սուրբ Գրքի նախագծած շաւղից, ուստի եւ այդպիսի փոփոխութիւնները չեն նսեմացնում Առաքելական կանոնների հեղինակութիւնը, որի այդպիսի ոյժ ունենալն ընդունել է նոյն եկեղեցին:

Առաքելական կանոնների թիւը տարբեր է զանազան ձեռագրերում. յունականներում՝ 76, 81, 84, 85, լատինականում՝ 50, արաբականում՝ 30, եթովպականում՝ 38, իսկ հայոց ձեռագիր կանոնագրքերում՝ 85¹:

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բացի Առաքելական կանոններից՝ հներում կար եւ մի ուրիշ ժողովածու, որ կոչւում էր «Առաքելական կարգադրութիւններ»՝ 8 գրքից բաղկացած: Այս կարգադրութիւնները մեր եկեղեցին վաւերականների շարքում չի ընդունում, միւս եկեղեցիները մերժեցին Տրուլլի ժողովում՝ համարելով արիոսական մտքերով եւ ձեւերով յաւելումներ ունեցող գրուածք: Բայց իբրեւ խրատական գիրք եւ նախկին 4 դարերի եկեղեցական կարգ-կանոնը պարունակող գիրք, համապատասխան Յուստին[ոս]ի, [Հ]երմ[աս]ի, Կղեմայ Աղէքսանդրացու գրուածներին, շատ յարգի էր եւ հեղինակաւոր: Որովհետեւ «Առաքելական կարգադրութիւններ»-ը մեծ վիճաբանութեան տեղիք են տուել եկեղեցական գրականութեան մէջ, ուստի նախքան Առաքելական կանոններին անցնելը, ծանօթացնենք այդ խնդրի վերաբերմամբ արծարծուած մտքերի հետ: Ռուսաց գրականութեան մէջ կան մի քանի հետախուզութիւններ այս առարկայիս վերաբերեալ.

1) Апостольские постановления. I. II. Казань, 1864 г., բնագրի թարգմանութիւն է առանձին գրքոյկով:

¹ Այս կանոնախմբի հայերէն խմբագրութիւնը վերագրվում է Կղեմեսին: Բնագրի լավագույն հրատարակութիւնը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, աշխատ. Վ. Հակոբյանի, Եր. 1964, էջ 66-100, 550-557:

2) *Апостольские постановления*, տպուած «Правос. обоз.» ամսագրի 1862 թ. համարում՝ Բլագորազուժով քահանայի գրած:

3) «*Историческое обозрение источников права православной церкви*» Н. Заозерского, Москва, 1891г.:

Առաքելական կանոնների 85-րդ յօդուածում կանոնական գրքերի շարքում գետեղուած է եւ «Կարգադրութիւններ՝ շարադրուած 8 գրքի մէջ Կղեմայ ձեռքով»: Այս յիշատակարանը յայտնի եղաւ Դ դարու սկզբից: Եւսեբիոսը վկայում է (Գ գր., 25 գլ., 57-59, է-7 գլ.), թէ կայ «այսպէս կոչուած» «Առաքելական կարգադրութիւններ», որը «կասկածաւոր» է: Սբ. Աթանասը թէեւ համարում է ոչ կանոնական, բայց նկատում է, որ սուրբ Հարք խորհուրդ են տալիս կարգալ Հերմասի գրքի հետ: Նոյնպիսի վկայութիւն էլ տալիս է Սբ. Եպիփանը: Զ դարում յիշատակում են [«]Առ[աքելական] կարգ[ադրութիւններ»-]ը, նոյնպէս եւ է դարում յիշում է Մաքսիմ[ոս] Խոստովանողը, Թ. դարում էլ՝ Փոտ պատրիարքը: Բիկիէլի կարծիքով այդ 8 գիրքը պիտի գրուած լինեն Արեւելքում, Պաղեստինում կամ Ասորիքում ասորոց լեզուով, որը մեծ վարկ ունենալուն պատճառով զանազան մասերով մուծուել է Աղէքսանդրիայի եկեղեցու կանոնագրքի, Սքոլաստիկոսի ժողովածուի մէջ: Տրուլլի ժողովից յետոյ ժողովածուններից հանուեց եւ նորերի մէջ չմտաւ: Ընդհանուրի կարծիքով եկեղեցու իրաւունքի տեսակէտից սա ունի շատ կարեւոր նշանակութիւն՝ իբրեւ պատկեր հին եկեղեցու կարգ-կանոնի: Ահա՛ այդ 8 գրքի համառօտ բովանդակութիւնը:

Ա գիրքը տասը գլխից է բաղկացած. խօսում է աշխարհականների, նրանց վարք ու բարքի, մշտապէս աշխատելու եւ Սբ. Գրքի ընթերցանութեամբ պարապելու մասին, մարդ ու կնոջ փոխադարձ սիրոյ եւ կնոջ բարեբարոյ կեանք վարելու մասին:

Բ գիրքը 63 գլխից է բաղկացած. խօսում է եպիսկոպոսների, քահանաների, սարկաւագների, սարկաւագուհիների, գրակարգացների, երգիչների, դռնապանների, այրիների, կոյսերի, որբերի մասին, առաւօտեան եւ երեկոյեան կարդալիք սաղմոսների (62 եւ 140-րդ սաղմոսների) եւ ազգալի մասին: Հոգեւորականներին տալիք տուրքի համար ասում է. «Քահանաների մօտ դատարկ ձեռներով մի՛ երեւար, հապա միշտ մատուցիր բարեյօժար ընծաներ»: Աղօթատան համար ասում է. «Պիտի ունենայ երկայն՝ նաւի ձեւ, երկու խորաններով, մէջտեղը՝ եպիսկոպոսի աթոռը, կողքին՝ քահանաները նստած, սարկաւագները՝ սպիտակագոյն զգեստով կանգնած. աղօթատան երկրորդ մասում նստեն աշխարհականներ եւ կանայք առանձին: Մէջտեղում ամբիոնի վրայ բարձրանայ գրակարգացը եւ կարգայ Մովսէսի գրքերը, Յեսու,

Նաւեայ, Դատաւորներ, Թագաւորութիւնք, Եզրը, Նէէմին, Յովբե և Սողոմոն և 46 մարգարէութիւններ: Ընթերցումից յետոյ թող մի ուրիշը երգի Դաւթի երգերը, ժողովուրդը թող ձայնակցի վերջին խօսքերին: Յետոյ կարդան Գործք առաքելոց և Պողոսի թուղթը, ապա քահանան կամ սարկաւազը՝ Աւետարանը: Աւետարանը կարդալիս բոլորը լուռ կանգնեն և լսեն: Ապա քահանայք խրատեն, յետոյ եպիսկոպոսը քարոզի: Դռնապանները-սարկաւազները՝ մարդկանց դռների մօտ, սարկաւազուհիները՝ կանանց դռների մօտ կանգնեն, ամէն մէկին իւր տեղը ցոյց տան, իւր տեղում չկանգնողը յանդիմանուում է սարկաւազներից: Երիտասարդներն առանձին, Հասակաւորներն առանձին նստեն կամ կանգնեն, փոքրերը բոլորից առաջ սարկաւազների հսկողութեան տակ լինեն, որ չծիծաղեն, Հասակաւոր մեծ կանայք և կոյսերը բոլորից առաջ կանգնեն: Բոլորն աղօթքի կանգնեն, սարկաւազներից մէկը Հաղորդութիւնը բերի երկիւղածութեամբ ծառայելով, միւս սարկաւազները հսկեն, որ խորին լուռութիւն պահուի և ուշադիր լինեն, սարկաւազի բարբառելոց յետոյ համբուրուեն ի համբոյր սրբութեան՝ մարդիկ ջոկ, կանայք ջոկ: Ապա սարկաւազը քարոզ կարդայ եպիսկոպոսի, քահանայի... Թագաւորի, հիւանդի, ճանապարհորդի և բոլորի համար բարեմաղթութիւն անի. եպիսկոպոսը օրհնի: Ապա սկսուի զոհաբերութիւնը, բոլորը լուռ երկիւղածութեամբ կանգնեն, ջոկ-ջոկ բոլորը հաղորդուեն. այդ ժամանակ սարկաւազները դուռը կպահեն, որ անհաւատ չմտնի»: Բացի այս՝ խօսում է եկեղեցականների դատի մասին:

Գ գիրքը 20 գլխից է բաղկացած, խօսում է այրիների, մկրտութեան կարգի և ձեռնադրութեան մասին: Այրիները պիտի լինեն 60 տարեկան, մանկահասակները տանն իրենց կրթեն և երբ պատրաստ կզգան, մտնեն այրիների դասակարգը: Երկրորդ ամուսնութիւնը թոյլ է տալիս, երրորդը համարում է ոչ ողջախոհութիւն: Մկրտութիւն կատարելուց առաջ եպիսկոպոսն օծում է մկրտողի գլուխը իւղով, և Հոգին Սուրբ իջնում է: Նա կամ քահանան ասում է. «Յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ» ևւն, և մկրտում է: Եթէ տղայ է, կնքահայրը սարկաւազն է լինում, եթէ կին՝ աղջիկ սարկաւազուհին: Յետոյ արդէն եպիսկոպոսն օծում է միւռոնով, ապա խօսում է մկրտուածին երկիւղածութեամբ պահելու մասին: Եպիսկոպոսին պիտի ձեռնադրեն երկու կամ երեք եպիսկոպոս, քահանային, սարկաւազին ձեռնադրում է մէկ եպիսկոպոս: Քահանան ձեռնադրել չի կարող, նա կարող է զոհ անել, մկրտել և օրհնել ժողովուրդը:

Գ գիրքը բաղկացած է 14 գլխից, խօսում է սրբերի, կոյսերի մասին: Եպիսկոպոսները պիտի պահեն, խնամեն աղքատներին, որբերին, ժողո-

վուրդը պիտի ընծայաբերութիւն անի եւ դրանցով պահի աղքատներին: Եպիսկոպոսն անմաքուր մարդկանցից, գինեվաճառներից, անառականներից, վատ հարկահաններից, կեղեքիչներից, դահիճներից եւլն, եւլն չպիտի զոհաբերութիւն ընդունի: Ապա խօսում է ծառայի եւ տիրոջ, երախաների եւ ծնողների փոխադարձ յարաբերութեան մասին: Կոյսերին յորդորում է լինել պարկեշտ, աղօթող եւ օրինակ ուրիշներին:

Ե գիրքը բաղկացած է 20 գլխից, խօսում է նահատակների, տօների եւ պասերի մասին:

Զ գիրքը բաղկացած է 30 գլխից, խօսում է աղանդների եւ հերձուածողների մասին, հոգեւորականների պսակի, Մովսէսի օրէնքի մասին, քրիստոնէութեան յարաբերութեան մասին դէպի հրէութիւնը եւ կռապաշտութիւնը:

Է գիրքը բաղկացած է 49 գլխից: Այստեղ կրկնում է այն, ինչ որ կար նախկին բոլոր գլուխների մէջ:

Ը գիրքը բաղկացած է 47 գլխից: Վերջին գլխում գետեղուած են 85 Առաքելական կանոնները: Այս գիրքը նշանաւոր է նրանով, որ բոլոր հայրերի եւ մասնագէտների կարծիքով բովանդակում է ամբողջ Պատարագի կարգը, ինչպէս գործադրում էր 4 նախկին դարերի ընթացքում. սա մի պատարագամատոյց է: Որովհետեւ ձեռնադրութեան կարգը եւ Պատարագը շատ հետաքրքրական են, ուստի համառօտ փոխադրութեամբ կարճանագրեմ:

Առաջ խօսում է աստուածային շնորհքների բաշխման մասին, ապա անցնում է եպիսկոպոսի ձեռնադրութեան, պահանջում է, որ ընտրելի անձը լինի համեստ, հեզ, անբիծ եւ ժողովուրդի ընտրութեամբ. «Ով ամէն բանում անբիծ է, ընտրուած բոլոր ժողովրդից, ամենալաւը. երբ նրան կկոչեն եւ կքաջալերեն, այն ժամանակ ժողովուրդը, կիրակի օրը ժողովուրդով, քահանաների եւ եղած եպիսկոպոսների ներկայութեամբ թող համաձայնութիւն տայ: Միւսներից ամենաաւագը թող հարցնի քահանաներին եւ ժողովրդին՝ Սա՞ է այն անձը, որին խնդրում են ի գլխաւորութիւն» (տե՛ս Anoc. постановления, 254 եր.): Երեք անգամ այդ հարցը կրկնում են, ապա ձեռքները դնում են ձեռնադրողի գլխին, յետոյ սարկաւագը քարոզում է. «Աղօթեցէ՛ք, երախայք (չմկրտուածներ)»: Բոլորն էլ աղօթում են «երախաների» համար, ձեռնադրողը օրհնում է դրանց:

Սարկ. - «Ելէ՛ք, երախայք», այսինքն՝ չմկրտուածներ (оглашенные):

Սարկ. - «Աղօթեցէ՛ք, այսահարնե՛ր, աղօթենք եւ մենք»: Ձեռնադրողն աղօթում է նրանց համար:

Սարկ. - «Ելէ՛ք, այսահարներ»: Ելնում են:

Սարկ. - «Աղօթեցէ՛ք, լուսաւորեա՛լք» (այսինքն՝ մկրտութեան արժանիներ): «Եւ մենք աղօթենք»՝ ձեռնադրուողի աղօթքից եւ դրանց գնալուց յետոյ:

Սարկ. - «Աղօթեցէ՛ք, ապաշխարողներ՛ր, աղօթենք եւ մենք», ապա՝ «Աղօթեցէ՛ք, հաւատացեա՛լք»: Սրանից յետոյ սարկաւազը կարդում է քարոզ վասն եպիսկոպոսաց, քահանայից, սարկաւազաց, գրակարգաց, երգչի, կուսից, այրեաց, սրբոց, ներքինեաց, ճանապարհորդաց, ընծայաբերից եւլն, եւլն: Եպիսկոպոսը երկու անգամ աղօթում է, ապա սարկաւազը՝ «Համբուրուեցէ՛ք», կղերը եպիսկոպոսին է համբուրում, մարդիկ եւ կանայք՝ առանձին: Իսկ մնացած սարկաւագները կարգ են պահում, երախաների վրայ հսկում, դռները պահում, որ անհաւատները չմտնեն:

Սարկ. - «Մի՛ ոք յերախայից, մի՛ ոք յանհաւատից, մի՛ ոք յունկնդրաց եւ մի՛ ոք յայլահաւատից...» ասելուց յետոյ բերում է զոհարանի շնորհքները եւ եպիսկոպոսին տալիս, քահանայք կանգնում են երկու կողմում, սարկաւագները քշոցով, որը լինում է բարակ կաշուց կամ սիրամարգի փետուրներից կամ քաթանից շինած, քշում են փոքրիկ կենդանիներին, որ չընկնեն Բաժակի մէջ, եւ աղօթում են: (Այս ձեւով էլ նկարագրում են Սբ. Յուստինոսը եւ Տատիանոսը): Երկու երկար աղօթքից յետոյ.

Եպիսկ. - «Խաղաղութիւն ամենեցուն»:

Ժղվրդ. - «Եւ ընդ հոգևոյդ քում»: Սարկաւազը քարոզ է կարդում:

Եպիսկ. - «Ի սրբութիւն սրբոց»:

Ժղվրդ. - «Միայն սուրբ, միայն Տէր, միայն Յիսուս Քրիստոս, ի փառս Հօր Աստուծոյ...»:

Ապա սկսում է հաղորդութիւնը. եպիսկոպոսն ասում է. «Զմարմին Յիսուսի տամ...»: Ընդունողը՝ ամէ՛ն: Սարկաւազը, Բաժակը բռնած, ասում է. «Արիւն Քրիստոսի, բաժակ կենաց...»: Խմողը՝ ամէ՛ն: Մնացած ժողովրդականք 33 սաղմոս են ասում: Սաղմոսից եւ հաղորդութիւնից յետոյ գրում է. «Երբ կհաղորդուեն բոլոր մարդիկ եւ կանայք, սարկաւագները, վերցնելով մնացորդները, թող բերեն խորանը...»:

«Երթայք խաղաղութեամբ» ասելով՝ արձակում է ժողովուրդը:

Ապա խօսում է ձեռնադրութեան մասին: Եպիսկոպոսը ձեռնադրում է քահանայ, սարկաւագ՝ ձեռքը դնելով գլխին եւ աղօթելով: Սարկաւագուհիներին, գրակարդացիին, կիսասարկաւագին աստիճան է տալիս ձեռք դնելով եւ աղօթելով: Խոստովանողի, կոյսերի, այրիների,

երդմնեցուցիչների վրայ ձեռք չի դնում. դրանք կամաւոր պաշտօն են: Եպիսկոպոսին պիտի ձեռնադրեն երկու կամ երեք եպիսկոպոս, այլապէս ձեռնադրողը եւ ձեռնադրուողը զրկուեն եպիսկոպոսութիւնից: Մկրտութեան ջուրը եւ իւղը օրհնի եպիսկոպոսը, բացակայութեան ժամանակ՝ քահանան: Երախայրիքը (նոր պտուղները) ստանան եպիսկոպոսը, քահանան եւ սարկաւազը, իսկ տասանորդը՝ կղերը, կոյսերը, այրիները, աղքատները: Հաղորդութեան մնացորդների 4 մասը ստանայ եպիսկոպոսը, 3 մասը՝ քահանան, 2 մասը՝ սարկաւազը, մնացածները՝ մէկ-մէկ մաս:

Եկեղեցու հաղորդակցութիւնից զրկել անառակին, պոռնկին, դերասանին, ողիմպիական եւ այլ խաղերում մասնակցողներին, գուարճութեան տեղերում խաղացողներին, սրինգ, ջութակ ածողներին, պարողներին եւլն, եւլն, եթէ միմիայն չեն հեռանալ իրենց սովորութիւններից: Զինուորին հեռացնել, եթէ բամբասելը, վիրաւորելը, ռոճիկով չբաւականանալը չի թողնիլ: Կախարդներին, աստղերի, թուերի եւ ձեռքերի վրայ հմայութիւն անողներին զրկել եկեղեցուց, եթէ չհեռանան իրենց պարապմունքներից: Քառասնօրեայ պասը եւ Զատիկի Աւագ շաբաթը պահել:

Առաւօտեան 62-րդ եւ երեկոյեան 140-րդ սաղմոսն ասելուց յետոյ սարկաւազը «Մի՛ ոք յերախայից...» քարոզելուց եւ 4 տեսակ ապաշխարողներին արձակելուց յետոյ հաւատացեալները կաղօթեն եւ եկեղեցուց կելնեն:

Դրեյը, քննելով այս 8 գիրքն իբրեւ գրականական երկ, հետեւեալ կարծիքն է յայտնում՝ ըստ ռուսաց հետախոյզների: Գրքի բաժանումները շատ անգամ անյաջող են, բովանդակութիւնը չի համապատասխանում վերնագրին, շատ անգամ անկապ կտորներ են մէջ սպրդուում, որն առիթ է տալիս կարծելու, որ շատ փոփոխութիւններ է կրել զանազան անձանց յաւելումներով: Գրքի քննութիւնից երեւում է, որ կազմուած է երեք առանձին հեղինակութիւնից. առաջին 6 գիրքը մի անձի գրուած է, 7-րդ գիրքը՝ երկրորդ անձի, 8-րդ գիրքը՝ երրորդ անձի:

Առաջին 6 գիրքը գրութեան ձեւի, ոճի, դասաւորութեան կողմից մի ամբողջութիւն են կազմում, անմասն 7 եւ 8 գրքերից: Գրուածքի տեղն Ասիան է, մասնաւորապէս՝ Ասորիքը:

«Առաքելական կարգադրութիւններ»-ի 8 գիրքը կազմուել են IV դարու երկրորդ կէսին, որոնց մէջ չի եղել 85 կանոնը, որը յետոյ պիտի մուծուած լինի: Դրեյի կարծիքը 8-րդ գրքի առանձին հեղինակութիւն լինելու մասին հաստատուեց վերջերումս ասորական, եթովպական եւ արաբական ժողովածուների հետ համեմատելիս: Աչքի ընկնող է ասո-

րական խմբագրութիւնը, որը Փարիզի գրադարանի ձեռագրերում է եղել «Դիդասկալիա» վերնագրով, որ նշանակում է «Մեր Փրկչի սուրբ աշակերտների եւ 12 առաքեալների ուղղափառ վարդապետութիւնը»: Նա բաժանւում է 26 գլխի, որոնք իրենց բովանդակութեամբ համապատասխանում են առաջին 6 գրքի բովանդակութեան, թէեւ բնագիրը նոյն չէ. ասորականն աւելի համառօտ է: Բիկկելի կարծիքով ասորականի համառօտ լինելը, քան յունական ձեռագրի, եւ 7-րդ, 8-րդ գրքերի բացակայութիւնն առաջինի մէջ ցոյց են տալիս, որ յունարէնի վրայ վերջերում աւելացրած են 7 եւ 8 գրքերը, այսինքն՝ յունարէնի նախկին բնագիրը կազմում են եղել միայն առաջին 6 գիրքը, ինչպէս ասորականը: Ասորականը վերջանում է այսպէս. «Վերջ Դիդասկալիայի, այսինքն՝ սուրբ առաքեալների կարգադրութիւնների: Աղօթեցէ՛ք Աստծուն մեղաւոր մարդուս՝ այս գրողիս համար» (տե՛ս Заозерский, Истор. обзор., 75 եր.):

Արաբական ձեռագրի վերնագիրն է «Վարդապետութիւն» կամ «Ուսմունք», ուրիշ ձեռագրում՝ «Ամենաբարձրեալ Աստուծոյ օգնութեամբ մենք գրում են Դիդասկալիա տուած հայրերից 12 առաքեալների վարդապետութիւնը եւ Պօղոս առաքեալի եւ Յակոբի Տեառնեղբօր, Երուսաղէմի եպիսկոպոսի»: Եթովպականի վերնագիրն է «Հայրերի վարդապետութիւնը. Դիդասկալիա»:

Դիդասկալիայի մասին տե՛ս Очерки из истории кодификации Восточной церкви: в «Чтения об. люб. дyx. просв.» 1881-1883 гг., Заозерского:

Բացի գրանից՝ կայ եւ մի հին ժողովածու այս վերնագրով՝ «Սուրբ առաքեալների կանոնները եւ Կղեմայ գրած կարգադրութիւնները»: Բիկկելը կարծում էր, որ առանձին ինքնուրոյն մի գիրք է դա, անկախ կերպով կազմուած, բայց համեմատութիւնից երեւաց, որ սա ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ առաջին 5 գրքի կոպիտ կերպարանափոխութիւնը: Սրա մասին տե՛ս А. Лебедев. Так называемые церковные каноны и их значение в вопросе о церк. должностях в древности. (Приб. к творен. св. от., ч. 40, 1887 г.):

Այս ժողովածուի մասին Սոլովեովն ասում է. «Թէ՛ Կղեմայ գրած կարգադրութիւնները եւ առաքեալների եկեղեցական կանոնները եւ թէ՛ 7-րդ գիրքը եթէ ո՛չ ամբողջութեամբ, հապա մի քանի մասերով «Վարդապետութեան» վերամշակումն են»:

7-րդ գիրքը բոլորովին տարբեր մարդու գրչի արդիւնք է, ոչ մի հետեւողական կապ չի ներկայացնում նախկին գլուխների հետ: Այդ գիրքն սկսւում է այնպէս, ինչպէս Ա գիրքը. կարգով խօսւում է այն

նրևթերի մասին, որոնք շարակարգուած են 6 գրքերում՝ միայն այն տարբերութեամբ, որ տալիս է աղօթքների, Պատարագի արարողութեան համառօտ կարգը, մկրտութեան կարգը եւ հին եպիսկոպոսների անունների ցուցակը: Ունի փոքր նախաբան եւ վերջաբան, որը ցոյց է տալիս նրա անկախ երկ լինելը: Թէ 7-րդ գիրքն անկախ հեղինակութիւն է, այդ երեւաց եւ վերջերումս գտնուած նոր յիշատակարանից, որ կազմում է 7-րդ գրքի նախատիպը: Այս նոր յիշատակարանի մասին կայ Սոլովեով քահանայի հետեւեալ հետախուզութիւնը. «Ут. об. дѣл. просвещения» լրագրի 1866 թուի համարում, այս վերնագրով՝ «Несколько слов о древности и важности новооткрытого памятника Христиан. письменности»: Այդ յօդուածից քաղում ենք հետեւեալը. 1875-ին Նիկոմիդիայի մետրոպոլիտ Փիլոթէոս Բրիեննիոս Երուսաղէմի գրադարանում գտաւ մի ձեռագիր ժողովածու՝ գրած ոմն Լէոնտիոսի ձեռքով 1056-ին: Մետրոպոլիտը ձեռագրի մի մասը հրատարակեց, իսկ ամբողջը իւր ծանօթութիւններով՝ 1883-ին՝ այս վերնագրով՝ «12 առաքեալների վարդապետութիւնը»: Հարնակը¹, համեմատելով այս նոր յիշատակարանի 7-րդ գրքի հետ, այն եզրակացութեան է գալիս, որ նոր յիշատակարանը կազմում է 7-րդ գրքի նախատիպը: Հարնակը ենթադրում է, որ մի ասորական կամ Պաղեստինի եպիսկոպոս կիսարիոսականներից, յանդուգն խաբէութեամբ կամենալով յաղթել իւր հակառակորդ կուսակցութեան, հին առաքելական փաստագրերի վկայութեամբ վերցրել է «Առաք. կարգադրութիւններ»-ի վեց գիրքը, փոփոխել է՝ փոփոխելով նոյնպէս Սբ. Իգնատիոս Աստուածազգեացի թուղթը՝ մտցնելով այնպիսի մտքեր, որոնք համապատասխան են կիսարիոսական կուսակցութեան քարոզներին: Ահա այդ միեւնոյն անձն է այս 7-րդ գրքի նախատիպի կեղծողը: Այդ կեղծութիւնները եղան պատճառ, որ Տրուլլի ժողովը չընդունեց «Առաք. կարգադրութիւններ»-ը կանոնականների շարքում: Սոլովեովի կարծիքով 7-րդ գրքի առաջին 32 գլուխն այդ հին գրութեան վերամշակումն է:

8-րդ գիրքը բոլորովին տարբեր կազմութիւն ունի թէ՛ բովանդակութեան, թէ՛ ոճի, թէ՛ նրևթի կողմից: Ըստ Պիտրիի², յունական շատ ձեռագրերում կայ այս գրքի բովանդակութիւնը՝ քիչ տարբերութիւններով: Վիեննայի գրադարանում գտնուեց մի յունական ձեռագիր, որ մօտիկ նմանութիւն ունէր 8-րդ գրքի հետ: 1856 թ. արեւելագէտ Դը Լակարդ ներկայացրեց 2 եգիպտական ձեռագիր, որոնց մէջ կար 8-րդ

¹ ԺԹ դարի գերմանացի գիտնական:

² ԺԹ դարի կաթոլիկ կանոնագետ, բնագրերի հրատարակիչ:

գիրքը: Առաջինը Մեմփիսի ձեռագիրն է, որը տպուկաց 1848 թուին Լոնդոնում Գիտտեմի ձեռքով, միևսը՝ Թեբէի ձեռագիրը՝ 74 կանոններով: Մեմփիսինը բաժանուում է 7 գրքի, 7-րդ գիրքը, որ է եւ 8-րդը, բովանդակուում է 85 Առաքելական կանոնները, ունի նմանութիւն Վիեննայի ձեռագրի հետ: Սրանց մէջ Պատարագի արարողութիւնները, աղօթքներն աւելի համառօտ են, քան 8-րդ գրքի եւ Վիեննայի ձեռագրի մէջ: Ենթադրուում է, որ Կղեմայ վերագրած 8 գիրքը (85-րդ կանոնի մէջ յիշածը) է այս եգիպտականը եւ ոչ նախկին կարծածը: «Գիրք» ասելով պիտի հասկանալ ոչ բառի բուն նշանակութեամբ, այլ իբրեւ բաժին, մասն, գլուխ կամ խօսք: Զաօգերսկու¹ կարծիքով 8-րդ գիրքը բաժանուած է եղել 8 մասի, որի ութերորդ գլխում զետեղուած են եղել եւ 85 կանոնները, որոնք եւ պիտի լինեն Կղեմայ յիշած այն 8 գիրքը եւ 85 կանոնները:

Մէջ է բերուում եւ Դը Լակարդի նկատուումը, որ մի ձեռագրուում «գիրք» բառի փոխարէն գործածուած է եղել «խօսք», «բան» բառը եւ սրանց փոխարէն՝ «գիրք»: Բացի այդ՝ Կղեմայ վերագրած կարգադրութեան մէջ թէ եղել է Պատարագի կարգը, այդ մասին վկայուում է Պոլսի պատրիարք Պրոկղը². «Շատ եպիսկոպոսներ եւ եկեղեցու ուսուցիչներ թողել են գրաւոր Պատարագներ: Ամենահին եւ ամենանշանաւորը դրանց մէջ են Սբ. Կղեմայ Պատարագը, որը տուել են նրան առաքեալները, եւ Սբ. Յակոբի Պատարագը՝ Երուսաղէմի առաջին եպիսկոպոսի»: Այս վկայութիւնը եւ Դրեյի կարծիքը, որ 8-րդ գիրքը «ամենահին օրինակ է քրիստոնէական Պատարագի», ծառայուում են յօգուտ այն կարծիքին, որ Կղեմէսին յատկացրած առաքելական 8 գրքի բաժանած կարգադրութիւնները Կղեմէսի գրածը չեն. Կղեմէսի գրածը պիտի համարել 8-րդ գիրքը, որի մէջ է եւ Կղեմայ Պատարագը՝ 8 մասի (գրքի, գլխի) բաժանած, որի մէջ է եւ 85 կանոնը:

Համառօտ կերպով տեղեկութիւն տալով Ա առաքելական, Բ առաքելական կանոնների եւ «Առաքելական կարգադրութիւններ»-ի վրայ՝ անցնենք Առաքելական կանոնների արձանագրութեան՝ իրենց բացատրութիւններով:

¹ ԺԹ դարի ռուս կանոնագետ:

² Ապրել է Ե դարի առաջին կեսին:

Ա – ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ 34 ԿԱՆՈՆԸ

Աբ. էջմիածնի գրադարանում եղած հետեւեալ համարներով ձեռագիր կանոնագրքերում՝ 52, 53, 90, 91, 86, 87, 88, 89, 245, 446, 447, 448, 449, 267, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 431, 739, 761, 736, 737, 749, 740, 741, 742, 746, 748, 743, 759, 745 եւլն (Այս համարները վերցրած է 1901-ին գոյութիւն ունեցող ցուցակներից)¹: Կան եկեղեցական կանոններ, բացի այն ձեռագրերից, որտեղ զետեղուած է Մխիթար Գօշի «Դատաստանագիրքը»: Այս կանոնագրքերում կան քիչ բացառութեամբ առաքելական երկու կանոնները, որոնք բացակայում են միայն այն կանոնագրքերում, որոնք կիսատ-թերատ են կամ համառօտած են: Մեծամասնութիւնն ունի այբբենական յօդուածացոյց: Բոլորը կարելի է ըստ արտագրութեան բաժանել 3 կարգի. ամէն մի խումբն արտագրութեան համար ունեցել է մի բնագիր: Մեծամասնութեան մէջ կայ կաթողիկոսների յաջորդական կարգը՝ Լուսաւորչից սկսած եւ հասցրած մինչեւ 997 թիւը, որ նշանակում է, թէ բնագիր օրինակները 997-ից առաջ են եղել²: 997-ից յետոյ կան յաւելումներ եւ փոփոխութիւններ եւ զանազան յիշատակարաններով, շատ անգամ մի ձեռագրում երկու յիշատակարաններ կան զանազան դարերի վերտառութեամբ: Մեծամասնութիւնը 1600-ից յետոյ են յիշատակարան ունեցած:

Ա առաքելական կանոններն սկսւում են յառաջաբանով եւ աւարտւում վերջաբանով, աւելի խրատական ձեւով գրուած հրահանգներ են, քան կանոններ եւ բոլորովին համապատասխան «Առաքելական կարգադրութիւններ»-ի բովանդակութեան, որ ասել է, թէ դրանք համառօտութիւն են «Առաք. կարգադրութիւններ»-ի: Սլաւոնական «Кормчая книга» կանոնագրքում կան այդպիսի բովանդակութեամբ 36 գլխով հրահանգներ՝ քաղած «Առաք. կարգադրութիւններ»-ից (տե՛ս Заозерский եւ «Опыт» Иоанна, I т.): Արաբական եւ եթովպական ձեռագրերում բացի բուն 80-85-ից՝ կան 30-աչափ այսպիսի կանոններ³:

Մերոնց յառաջաբանն այսպէս է: Վերնատանն առաքեալները

¹ Էջմիածնի մատենադարանի «Կանոնագիրք Հայոց»-ի ձեռագրերի մասին տե՛ս Тигранян, укр. соч.: «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ LIX-LXXIX:

² Հեղինակի նկատողությունը վերաբերում է այդ ձեռագրերում հանդիպող կաթողիկոսների գավազանագրքին, որի հեղինակն է համարվում Հովհաննէս Դրասխանակերտցի կաթողիկոսը:

³ Ռուսական «Кормчая книга»-ի գիտական վերջին հրատարակությունը պատրաստել է Բենեշեվիչը:

ժողովուրած սպասում էին Հոգևոյն Սրբոյ իջման. հրեղէն լեզուներով Աստուծոյ շնորհքներն ստանալուց յետոյ միաձայն որոշում են կարգեր եւ կանոններ, որոնց պիտի հետեւեն առաքեալներն իրենց քարոզութեան միջոցին բոլոր երկրներում: Զետեղում է 34 կանոնը եւ վերջացնում պատմուածքն այսպէս, որ առաքեալները չըջեցին շատ տեղեր, յաջորդներ նշանակեցին, աթոռներ հաստատեցին Երուսաղէմում (Յակոբ), Եգիպտոսում (Մարկոս), Հնդկաստանում (Թովմաս), Անտիոքում (Սիմոն), Հռոմում (Սիմոն), Եփեսոսում (Յովհ. աւետ.), Նիկիայում (Անդրէաս), Բիւզանդիայում (Ղուկաս), Ուռհայում (Թադէոս), Պարսկաստանում (Ադգէ աշակ.): Կանոնները բոլորը գրուած են գրաբար: Իսկապէս ես պարտաւոր էի գրաբար բնագիրն արձանագրել, ապա թարգմանել եւ բացատրել, բայց որովհետեւ կանոնները չեն գրուած կանոնաւոր լեզուով, հակիրճ եւ պարզ, այլ աղաւաղուած, յաւելումներով, փոփոխութիւններով եւ զանազան գրչակների անմիտ ու անճոռնի ներմուծումներով, որոնք, փոխանակ պարզելու, քառս են դարձնում գրուածքը, շատ անգամ այնքան երկարացնում են, որ դարձնում են ճառ, ուստի եւ ստիպուած եղայ բոլոր աղբիւրները թարգմանել աշխարհաբար, դուրս ձգել կրկնութիւնները, ճառերի անթիւ օրինակները եւ զետեղել կանոնի հակիրճ խօսքերով միտքը՝ ամենեւին չմեղանջելով կանոնի բովանդակութեան դէմ¹: Կարճ եւ պարզ գրուածներն ուղղակի թարգմանել եմ, երկարները՝ ամփոփել. այնպէս որ իրաւաբանական տեսակէտից մեղք չեմ գործում եւ չեմ էլ վնասում իրաւաբանական մտքին: Միեւնոյն ժամանակ զետեղում եմ գրաբար բնագիրը՝ մասնագէտների եւ այլ համեմատողների դիւրութեան համար²:

Գալով նրան, թէ 40-ից աւելի կանոնագրքերից որն եմ ի նկատի ունեցել միշտ եւ ձեռքի տակ, այդ մասին ասացի, որ 3 ձեռագիրը նախատիպ եմ համարել բոլորի համար, մնացածները՝ 3 խմբի բաժանած, նման են այդ երեքին: Այդ երեքից էլ մաքուր եւ պարզ գրուած են 761 համարը՝ Սինոզի մէջ եղածը³, 740-ը⁴, թէեւ թերի է,

¹ Այս պատճառով մենք ձեռնպահ ենք մնացել բերված առանձին կանոնների աշխարհաբար թարգմանությունները գիտական բնագրերի հետ համեմատելուց:

² Ներկայ հրատարակութեան մեջ գրաբար բնագրերը երբեմն համեմատված են Վազգեն Յակոբյանի կազմած «Կանոնագիրը հայոց»-ի (հ. Ա և Բ, Եր. 1964, 1971) համահաւաք բնագրի հետ:

³ Աբ. Էջմիածնի գրատան հին հավաքածուի թ. 761 ձեռագիրը համապատասխանում է ՄՄ-ի թ. 778 ձեռագրի հետ: Այն գրվել է Լվովում 1635 թ.: Այն Վ. Յակոբյանի բնագրային համեմատության մեջ կրում է «ո» տառանիշը:

⁴ Աբ. Էջմիածնի գրատան հին հավաքածուի թ. 740 ձեռագիրը համապատասխանում է ՄՄ-ի թ. 783 ձեռագրի հետ, գրված 1590-1605 թթ.: Այն Վազգեն Յակոբյանի կազմած բնագրում օգտագործված «ե» ձեռագիրն է:

եւ 736-ը¹: Համեմատութեան ժամանակ ուշադրութիւն եմ դարձրել գլխաւորապէս մտքերի ճշտութեան վրայ, առանց մանրագնին ի նկատի առնելու նրանց ոչ էական տարբերութիւնները²:

1. Առաքեալները կարգեցին, որ աղօթք անելու եւ երկրպագութիւն տալու համար պէտք է դէպի արեւելք դառնալ³:

Այս նոյն կարգադրութիւնը տեսնում ենք եւ «Առաք. կարգադրութիւններ»-ի մէջ: Բարսեղ Մեծը, խօսելով 91 եւ 92 կանոններում աւանդութիւնների հեղինակութեան վրայ, իմիջիպէտ ասում է. «Որտե՞ղ է գրած, թէ աղօթելիս պիտի դէպի արեւելք դառնալ», եւ պատասխանում է. «Ո՛չ մի տեղ, այդ անում ենք աւանդական կարգով»: Այս աւանդական կարգը հիմք ընդունում է Քրիստոսի այն խօսքը, որ ասում է, թէ Որդի Մարդոյ պիտի գայ այնպէս, ինչպէս արեւելքից փայլակը փայլատակելով մինչեւ արեւմուտք է սփռում իւր փայլը:

2. Բոլոր կիրակի օրերը տօն լինի եւ պաշտօն կատարուի: Կիրակի օրերը կարդացուեն մարգարէական եւ առաքելական սուրբ գրքերը, եւ վերջում կարդացուի «գլուխ ամենեցուն» Աւետարանը, եւ Պատարագ մատուցանուի:
3. Չորեքշաբթի օրը պաս պահուի՝ իբրեւ սուգի եւ մատնութեան օր:

«Առաք. կարգադրութիւններ»-ը նոյնպէս պատուիրում են պաս պահել այդ օրը՝ ի նշան սգոյ:

4. Ուրբաթ օրը պաս պահուի՝ իբրեւ սուգի եւ չարչարանաց օր:

Նոյնը պատուիրում են եւ «Առաք. կարգադրութիւններ»-ը:

5. Շաբաթ օրը տօն համարուի, պաշտօն կատարուի ամէն տեղ, մարտիրոսաց յիշատակը տօնուի, Պատարագ մատուցանուի, սաղմոս կարդացուի, որովհետեւ մեծ օրուայ նախընթաց օրն է:

¹ Ար. Էջմիածնի մատենադարանի թ. 736 մատյանը համապատասխանում է ՍՍ-ի թ. 449 մատյանի հետ, գրված 1759 թ. Աստրախանում: Այն վազգեն Հակոբյանի օգտագործած «X» ձեռագիրն է:

² Ս. Տիգրանյանն այդ ձեռագրերից առաջինն իր դասակարգման մեջ ներառում է «С», երկրորդը՝ «А», երրորդը՝ «В» խմբում (տե՛ս Тигранян, Ук. соч., с. 30):

³ Այս կանոնախումբի լավագույն հրատարակությունը տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, Եր. 1964, էջ 18-66, 542-549:

Շաբաթ օրուայ տօնելն ունի երկու պատճառ. առաջինը, ինչպէս այս կանոնս է ասուամ, այն է, որ կիւրակի մեծ օրուայ նախընթաց օրն է. ուրեմն շաբաթը տօնուամ է ի պատիւ կիւրակի օրուայ: Եւ երկրորդ, որ հրէաները, սովոր լինելով խստութեամբ պահել շաբաթ օրը, չէին կարող քրիստոնեայ դառնալուց յետոյ բոլորովին մոռացութեան տալ իրենց ավանդական սուրբ օրը: Այդ հիմամբ կիւրակի օրից յետոյ շաբաթուայ օրերի մէջ երկրորդ պատուաւոր տեղը բռնում է շաբաթ օրը: Ռուսաց մէջ մինչեւ այսօր էլ շաբաթը կիւրակի անող աղանդաւորներ կան. կոչուամ են շաբաթականներ՝ սուբբոտնիկ, որոնք պաշտօնապէս կոչուամ են «հրէութիւն անող» աղանդաւորներ:

6. Երեցներ եւ սարկաւագներ կարգուեն Մովսէսի եւ Ահարոնի օրինակով, տէրունական խորհուրդը, Պատարագը սրբութեամբ կատարեն, կիսասարկաւագները եկեղեցուն սպասաւորեն, այրեաց եւ վշտացեալներին տեսչութիւն անեն, ինչպէս դետագիք: Կաթուղիկոսն էլ դէտ, գլուխ եւ օրէնսդիր լինի ժողովրդին, նրա խօսքը վերջնական լինի վիճելի խնդիրներում, ինչպէս Մովսէսինը եւ Ահարոնինը:

Նոր ուխտի մէջ եկեղեցական երեք դասակարգ է յիշատակուամ՝ եպիսկոպոսական, քահանայական եւ սարկաւագների:

Քահանայ նշանակում է եկեղեցու ավագագոյն անդամ: Նա իրաւունք ունի՝ 1) կատարելու բոլոր խորհուրդները, 2) ուսուցանել եւ 3) կապել եւ արձակել: Նա իրաւունք չունի՝ 1) միւռոն օհնել, 2) եկեղեցի օծել եւ 3) ձեռնադրութիւն կատարել:

Սարկաւագներն առաքելական ձեռնադրութեամբ հաստատուեցին (Գործք 2:6, 8): Բոլոր սբ. հայրերի կարծիքով նրանք պատկանում են քահանայական դասակարգին: Սրանց պաշտօնն էր.

1) Ընդունել ժողովրդի ընծայաբերութիւնը եւ անուն-անուն յիշել քահանայի առաջ:

2) Քարոզ կարգալ եւ չորս տեսակ ապաշխարողներին աղօթելու եւ երնելու ժամանակը ցոյց տալ:

3) Աւետարանը կարգալ:

4) Սեղանի վրայ գտնուած իրերի, սիրոյ երեկոյի կարգադրութիւնն անել:

5) Եկեղեցում կարգ պահել:

6) Եպիսկոպոսին եւ քահանային օգնել տնտեսապէս այրիներին, աղքատներին ապահովելու բոլոր գործերում:

Ներսէս Մեծի ժամանակ ինչպէս գլխաւոր կառավարիչ էր բոլոր կառուածների:

Կիսասարկալազաները յետոյ առաջացան՝ III, IV դարերում, երբ հարկ զգացուեց սարկալազաների դժուարութիւնները բաժանել: Նրանք ուղղակի ծառայողներ են. մասնաւորապէս Պատարագի ժամանակ դռան կանգնած հսկում էին մտնողների, ապաշխարողների վրայ: Եւսեբիոս [գր.] 2, [գլ.] 43-ում բերում է Հռովմի եկեղեցականների դասակարգերը III դարում. «46 քահանայ, 7 սարկալազ, 7 կիսասարկալազ, 42 ջահնդակ եւ 52 երգմանեցուցիչ, երգիչ եւ դռնապան»:

Կիսասարկալազաների մասին կար եւ «Առաք. կարգադրութիւններ»-ի մէջ: Կիսասարկալազաները Պոլոթենիայով համարւում են սրբազնագործ եկեղեցական եւ վայելում են բարձր իրաւունքներ:

7. Ծննդեան եւ Յայտնութեան տօնը կատարուի յունուարի 6-ին մեծ փառքով եւ սաղմոսերգութեամբ ու հոգեւոր երգերով:

Հայոց, ինչպէս եւ արեւելեան աշխարհներում Ծննդեան եւ Մկրտութեան տօնը միասին էին կատարում յունուարի 6-ին՝ առաքեալներից առնելով այդ կարգը: Արեւմտեան եկեղեցում հէնց սկզբից Ծնունդը տօնւում էր դեկտեմբերի 25-ին: Դե դարերում Արեւմուտքի սովորութիւնը մտաւ Արեւելք, սկսեցին արեւելցիք Ծնունդը տօնել 25-ին. հայերը հաւատարիմ մնացին նախնական սովորութեան եւ նորաձեւութիւնը մերժեցին: Դ դարու վերջին Ծնունդը 25-ին կատարելը դեռ չէր մտել Արեւելք. «Սուրբ Եփրեմ, որ 373-ին մեռաւ, ըստ այժմու սովորական կարծեաց, դեռ չգիտեր Ծննդեան Դեկ. 25-ին տօնը» (տե՛ս Տաշեան, Առ. վարդ. մատ., 68 եր.): Բար Սալիբի բերում է Ուռհայի եպիսկոպոս Յակոբ Եղեսացու (651 թ.) խօսքերը, թէ. «Արդարեւ ի կողմանս Արեւելից եւ Հիւսիսոյ մինչեւ ցժամանակս Արկաղեայ արքայի եւ սբ. Յովհաննու ի վեցն Յունուար ամսոյ խմբէին զայս տօն, եւ կոչէին զայն տօն Ծննդեան կամ Յայտնութեան, որպէս յորջորջէ սուրբն Աստուածաբան ի ճառին Ծննդեան: Բայց ի կողմանս Հռոմայ եւ ամենայն Իտալիայ եւ ի Պաղեստին անդատին ի ժամանակաց առաքելոց մինչեւ յաւուրս մեր ի 25 Դեկտեմբերի կատարի տօն Ծննդեան. եւ զայս կարգ եւ սովորութիւն ճշդագոյն ընկալան ամենայն Արեւելք եւ Հիւսիս, բայց միայն Հայք՝ թանձրամիտք եւ ծանրասիրտք, որ ոչ հաւանին ճշմարտութեան եւ մինչեւ ցայսօր ըստ հնոյ կարգի ի վեցն Յունուարի կատարեն զերկուսին տօնս» (նոյն տեղը, 69 եր.): Նոյն բանը Ծննդեան տօնի՝ Արեւելքի փոխադրուելուն համար հաստատում է նաեւ Ոսկեբերան «Ճառ ի Ծնունդն Յիսուսի Քրիստոսի»-ի մէջ (տե՛ս Ծնորհարու կանոնները):

8. Քառասուն օր պաս պահուի եւ ապա տօնուի Ձատիկը՝ Յարութիւնը:

Հներում, մանաւանդ առաջին դարերում, պասը պահում էին զանազան տեսակ՝ ամէն մի աշխարհ՝ իւր մէջ մտած սովորութեամբ: Ոմանք՝ մէկ օր, ոմանք՝ երկու եւ աւելի, ուրիշներն էլ՝ 40 ժամ, ինչպէս վկայում է Սբ. Իրենէոս: Նրանք ծոմ էին կենում եւ միայն երեկոյեաններն ուտում, շատերը՝ երկու օրով: Աւագ շաբաթն անցնում էր խիստ ծոմապահութեամբ: Կամաց-կամաց շաբաթական պասը, որը Ձատիկից առաջ խստութեամբ պահւում էր, երկարացաւ, դարձաւ մի քանի շաբաթ. ոմանք պահում էին 7 շաբաթ շարունակ, ոմանք՝ 8, ուրիշներն էլ՝ 9 շաբաթ: Ոմանք շաբաթ եւ կիրակի ուտում էին, ոմանք շաբաթն էին ուտում եւ կիրակի պահում, ոմանք էլ միայն կիրակի էին ուտում: Քառասնորդական պասն ընդունուած էր 40 օր պահել՝ երեւի հետեւելով Յիսուսի, Մովսէսի 40-օրեայ ծոմապահութեան, ինչպէս այս կանոնումս էլ յիշուում է, բայց որովհետեւ ոմանք շաբաթն ու կիրակին ուտում էին եւ 40 օրը դառնում էր 28 օր, դրա համար երկու շաբաթ էլ աւելի էին պահում, որ 40 օրը լրանայ: Շատերն Աւագ շաբաթը չէին կցում Քառասնորդականի հետ, Ափրիկայի եկեղեցին Աւագ հինգշաբթին պասի շարունակութիւն չէր համարում: Է դարում 6 ընդունուած շաբաթի վրայ աւելացրին մի շաբաթ՝ չարչարանաց շաբաթը, եւ դարձաւ 7 շաբաթ: Չարչարանաց շաբաթուայ մէջ շատերն Աւագ հինգշաբթի օրն էին թաթախում՝ իբրեւ յիշատակ Քրիստոսի երեկոյին, ոմանք էլ թաթախում էին ուրբաթ կամ շաբաթ օրը (տե՛ս *Lebedev*, «Християн. дѣя. чудеса», 1875 թ., 186 եր.):

9. Բոլոր գրքերի ընթերցումից յետոյ կարդացուի Աւետարանը, ժողովուրդը յոտնկայս լսի:

10. Ձատկից յետոյ յիսներորդ օրը տօն կատարուի՝ ի յիշատակ Յիսուսի դէպի երկինք վերացման՝ համբարձման:

11. Ձատկից 40 օր յետոյ Վերացման տօնը կատարուի, Վերացման տօնից յետոյ էլի պահեն, եւ յիսներորդ օրը (այսինքն՝ Ձատկից) էլի տօն կատարուի իբրեւ առաջին Ձատիկ, գառը մորթուի:

Այս երկու կանոնների մէջ անունների շփոթութիւն է երեւում: Հ. Տաշեան կարծում է, որ կանոնիս գրուելու ժամանակ երկու տօները դեռ զատուած չէին, այսինքն՝ Հոգեգալուստ եւ Համբարձումն: 11 կանոնը նա համարում է յետոյ աւելացրած (47 եր.): Եւրոպացի Կիւրըտոնի կարծիքով կանոն գրողը երկու տօները շփոթել է միմեանց հետ:

Խնդիրն այս է, որ Համբարձման եւ Հոգեգալստեան տօները որոշուած էին եւ առանձին-առանձին կատարուում էին, բայց թէ ինչու անուաները չփոթուած էին, դժուար է որոշ բան ասել:

12. Եկուոր կամ տեղացի մարդ, որը սուրբ եկեղեցու կարգերը, օրէնքները չի իմանում, եկեղեցում առաջնորդ չլինի: Պոռնիկ, անառակ մարդկանց երէցութիւն, սարկաւագութիւն կամ ուրիշ սպասաւորութիւն չտրուի. եթէ Մովսէսը խորանի սպասաւորները ջոկում էր, որքան եւս առաւել պիտի ընտրել նոր ուխտի համար:
13. Ինչպէս Աբրահամ, Մովսէս 8-օրեայ մանկան թլփատում էին Աստուծոյ հետ դրած ուխտը կատարելու համար, այնպէս էլ նորածին 8-օրեայ երախան պիտի մկրտութեամբ սուրբ աւագանի շնորհքը ստանայ եւ դառնայ քրիստոսագոցստ: Չմկրտուած նահատակներն իրենց արեամբ են փրկուում:
14. Հաւատքի մէջ երկմտող մարդիկ ձեռնադրութիւն չպիտի ստանան, որ յետոյ չարութեան խմոր չդառնան:
15. Ով սուտ երդում է, սուտ վկայում է կամ գնում է կախարդների, հարցուկների, քաւղեաների եւ վիուկների մօտ, հաւատում է ծնունդներին եւ աստեղագիտութեանց՝ անաստուածների մման, այդպիսին իբրեւ անաստուած խափանուի քահանայութիւնից եւ եկեղեցում պաշտօն չկատարի, եթէ ժողովրդական է, մերժուի եկեղեցուց (տե՛ս Շահապիվանի ժողով):
16. Ով կսիրի հրէային եւ հեթանոսին եւ հաղորդակցութիւն կունենայ նրանց հետ, թող եկեղեցի չմտնի, հաւատացեալների հետ յարաբերութիւն չունենայ, միանգամայն հեռանայ նրանցից, որ դառնութեան արմատ չդառնայ:
17. Եթէ քրիստոնեայ դարձած հրէան եւ հեթանոսը նորից իրենց նախկին կրօնին դառնալուց յետոյ էլի յետ դառնան դէպի քրիստոնէութիւնը, այդպիսիներն ամենեւին չընդունուեն հաւատացեալների կողմից:
18. Ով փոխ կտայ եւ վաշխ ու տոկոսներով յետ կպահանջի, այդպիսին հաւատացեալներից մերժուի, եւ քահանան զրկուի քահանայագործութիւնից:

Տոկոս Համարուում է 100 ուռբլու մի տարուայ բերած աւելորդ փողը, որ կոչուում է եւ շահ: Շահ հներում հաշւուում էր 4, 5, 6, մինչեւ 12: Այժմ օրէնքով թոյլատրուում է մինչեւ 6 տոկոս, իսկ 6-12 տոկոսն իբրեւ փոքրագոյն չարիք թոյլատրուում է: 12-ից վեր առնուած փողը՝ շահը, կոչուում է վաշխ, առնողը՝ վաշխառու: Այս կանոնս, ինչպէս եւ «Առաք. կարգադրութիւններ»-ը, պահանջում է, որ ոչ միայն վաշխ չառնուի, հապա եւ տոկոս չառնուի, այլ միայն փոխ տուածը

յետ դարձնուի: Այստեղ կանոն գրողն իբրեւ օրինակ բերում է Մովսէսի պատուէրը եօթներորդ տարին մի անգամ՝ թողութեան տօնին, փոխերը յետ չատանալ:

19. Քահանայապետը կամ երեցը կամ եկեղեցու որեւէ առաջնորդն իրաւունք չունին առանց իրենց պաշտօնակիցների եկեղեցում որեւէ գործ կատարել, այլ բոլորի կամքով եւ միաբանութեամբ անեն ինչ որ կամեցում են:

Եկեղեցու բոլոր գործերը միաձայն եւ ժողովով կառավարելու օրինակը տուին առաքեալներն իրենց առաջին ժողովով, որտեղ վճռեցին, որ քրիստոնեաներն ազատ են հրէական ծիսական սովորութիւնները կատարելուց: Առաքեալները, իբրեւ հասակն առած հրէաներ, լաւ գիտէին մովսիսական կարգերը եւ ժողովներով հասարակական խնդիրների վճռելու սովորութիւնը: Հրէայք, բացի նրանից, որ իւրաքանչիւր քաղաքում եւ շրջանում գործերը վարում էին, դատում էին ժողովների գումարմամբ կամ, աւելի լաւ ասած, ընտրուած մարդկանց ժողովով, այլեւ ունէին 72 հոգուց բաղկացած ժողով, որ իբրեւ բարձրագոյն դատարան վճռում էր ազգային հրէական բոլոր գործերը. այդ դատարանը կոչուած էր «սինեդրիոն»: Հրէայ քրիստոնեաների կարգը մտաւ շրջապատող օտարազգի քրիստոնեաների մէջ. սրանք սովորութիւն արին եկեղեցական գործերը որոշել, վճռել ժողովներով: Մեր եկեղեցին այս սկզբունքն ամենայն սրբութեամբ պահպանել է մինչեւ այսօր. ոչ միայն ընտրութիւնները, հապա եկեղեցու օրէնսդրութիւնը, կառավարութիւնը կատարւում են ոչ անհատի, հապա ժողովի ձեռքով:

20. Եթէ ընտրուած անձինքը լինեն անարատ, շահասիրութիւնից հեռու եւ եկեղեցու օրէնքներից ու կարգերից հնուտ, եթէ անարգներից իսկ լինեն, թող ընտրուեն եւ կարգուեն քահանաներ եւ գլխաւորներ:

«Անարգ» բառը կարելի է հասկանալ երկու կերպ՝ ըստ կացութեան եւ ըստ կեանքի: Ըստ կացութեան անարգ համարւում էին ստրուկները, որոնք, թէեւ արժանաւոր յատկութիւնների տէր մարդիկ, ըստ կացութեան եւ դասակարգի անարգ էին, նրանցից հոգեւորական դառնալ կարող էին միայն իրենց տէրերի թոյլտուութեամբ: Ըստ կեանքի անարգ համարւում էին նրանք, որոնք անառակ, վատշուէր, շռայլ կեանք էին վարում, որոնք մասնակցում էին կռապաշտական խաղերում, գուարձալի թատրոններում, որոնք պատկանում էին զինուորական դասակարգին: Կանոնս պատուիրում է, եթէ այդ շրջաններին

պատկանող անձն լինի, բայց բոլորովին անմասն այդ գործերին, նա կարող է քահանայ դառնալ:

21. Այն անձինք, որոնք ստացուածքից եւ մամոնայից հրաժարուած են, շահասիրութիւնից հեռու, անկաշառ եւ մտքով մաքուր եւ սուրբ, թող ընտրուեն Աստուծոյ պաշտօնեայ, որովհետեւ եթէ ղեւտացիներին կալուածներից եւ եղբօր բաժնից հեռանալուց յետոյ էին ընդունում սպասաւորութեան մէջ, որքան եւս առաւել անարատ պիտի լինեն եկեղեցու պաշտօնեաները:
22. Ամբարտաւանը, հպարտը, սնափառը, արբեցողը, ուսումնատեսացը, քնեածը, կռուողը եւլն, եւլն չմօտենան քահանայութեան, որովհետեւ գրուած է. «Ի բա՛ց կացէք յինէն ամենեքեան, որ գործէք զանօրէնութիւն» (Սաղմ. 2:9):
23. Մէկին բանադրելիս, եթէ պատժի արժանի է, թող քահանաները միասին բանադրեն, օրհնանքի արժանին միասին օրհնութիւն ստանայ. բանադրուածը պատժուած կմնայ մինչեւ առաջնորդին հնազանդուելը: Զուր տեղից պատժողը դատի եւ պատժի կենթարկուի, իսկ բանադրուողը կարձակուի:

Այս կարգը սահմանուած է այն նպատակով, որ մեղաւորներին դատելու եւ պատժելու միջոցին որեւէ մէկի քմահաճոյքից կախուած չլինի արդարադատութիւնը, հապա ժողովով քննեն, արդար ու մեղաւորը ջոկեն: Մանաւանդ որ թոյլ է տալիս բանադրուածին բողոքելու աւելի մեծին եւ արդարութիւն պահանջելու, միայն նա պարտաւոր է մինչեւ գործի վերջանալը պատիժը խոնարհութեամբ կրելու:

24. Ոչ ոք չհամարձակի քահանայական ձեռնադրութիւն չառած քահանայական գործեր կատարել: Քահանան պիտի լինի անաշառ եւ արդար:
25. Ոչ ոք չանարգի, չանգոսնի եւ չարհամարհի քահանային, մինչեւ անգամ եթէ անարժան եւ անարգուածներից մէկն էլ լինի, որովհետեւ գրուած է. «Զիշխան ժողովրդեան քո մի՛ բամբասեսցես» (Ելից ԻԲ:28):
26. Դատաւորները պիտի արդարադատութեամբ դատ վարեն եւ մեղաւորներին ու արդարներին ջոկեն ամենայն անաշառութեամբ եւ ըստ գործոյ պատիժ նշանակեն, եթէ ոչ, թող դատաւորութիւնից ընկնեն:

Ո՞ւմ է վերաբերում այս կանոնս՝ հոգեւորակա՞ն, թէ՞ աշխարհական դատաւորներին. երկուսին էլ: Այն դատաւորը, որ սրբութեամբ չի կատարիլ իւր պաշտօնը, թող արձակուի (այս մասին տե՛ս Շահապիւփանի ժողովը):

27. Քրիստոսի անուան համար նահատակուողների յիշատակը պիտի կատարել նրանց մահուան օրը եւ նրանց նշխարները պատուելով՝ փառաւորել Քրիստոսին:
28. Հաւատացող թագաւորը կարող է քահանաների հետ բեմում կանգնել, սեղան բարձրանալ ինչպէս Դաւիթ, բայց ուրիշ քահանայագործական պաշտամունք չի կարող անել:
29. Ժամերգութիւնը կատարելիս պէտք է Դաւթի սաղմոսներն ու օրհնութիւնները (150՝ ճԾ) օրըստօրէ ամէն ժամ ասուեն:

[«]Առ[աքելական] կարգ[ադրութիւններ]»-ը] պատուիրում են առաւօտը երգել 62-րդ սաղմոսը, երեկոյեան՝ 140-րդ սաղմոսը:

30. Եկեղեցիներում կարդացուեն Հին Կտակարանները «վասն կենարար չարչարանաց Փրկչին մերոյ Քրիստոսի» եւ ւետարանիչների «Գործք» եւ խօսքը «վասն Բանին ճշմարտութեան» եւ «վարդապետութիւն աշակերտաց Փրկչին», եւ ակելի ուրիշ բան չկարդացուի:

Հ. Տաշեանի բերած օրինակում կայ «Օրէնք եւ Մարգարէք եւ Նոր Կտակարանք»:

Կանոնս պատուիրում է բացի ընդունուած եւ վաւերական համարուած Հին եւ Նոր Կտակարանների գրքերից ուրիշ բան չկարդացուի եկեղեցում: Անվաւեր գրքեր, սաղմոսներ, Աւետարան եւ առաքելոց գործեր զանազան տեղերում կային, բերում էին եկեղեցի եւ վաւերականների փոխարէն կարդացուում:

31. Պատարագի հացը, որ օր թխում է, նոյն օրը պիտի Սեղան հանուի, մի քանի օր յետոյ չի կարելի Սեղան բարձրացնել, որովհետեւ Սովսէսն էլ Աստուծոյ երեսից ջերմ հացը չէր պակսեցնում:

Այս կանոններու մէջ 2-րդ կանոնն էլ է պատուիրում ջերմ հաց տանել Սեղան, որովհետեւ 2-րդ կանոնն ուրիշ բանի վրայ էր խօսում եւ ասորական բնագրում էլ չկայ, մանաւանդ որ 31 կանոնս բացառապէս խօսում է ջերմ հացի վրայ, ուստի եւ անվնաս համարեցի 2-ի մէջ մտածը ջերմ հացի վերաբերմամբ դուրս հանել:

Թէ բոլոր Արեւելքում մինչեւ 375 թիւը Ծննդեան եւ Մկրտութեան տօնը միասին էին կատարում եւ նոյնպէս մինչեւ Դ դարը Ջատիկը շատ տեղերում կատարում էին հրէաների հետ նիսան ամսի 14-ին, այդ պատմական փաստ է եւ ճիշտ (տե՛ս Աւանդութեան մասին գրածը):

Թէ՛ մեր, թէ՛ ասորական, արաբական, եթովպական ձեռագրերում միշտ պատուիրում են «Չերմ հաց», «նոյն օրը եփած հաց» Սեղան հանել: Մեր մէջ մինչեւ այսօր էլ սովորութիւն է ուխտ գնալիս, հիւրի համար պաշար պատրաստելիս, ձեռաց թոնիր վառել, բաղարջ հաց կամ կաթնահոնց պատրաստել առանց թթխմորի: Իսկ ընդհանրապէս «թազա» հացը միշտ գերադասելի է, քան օթի հացը: Բացի այդ, որովհետեւ հրէաները նիսանի 14-ին մինչեւ առաւօտեան ժամը 11-ը բոլոր մնացած հին հացերը վերջացնում են, այսինքն՝ այնքան պաշար են ունենում, որ մինչեւ նիսանի 14-ի առաւօտեան 11-ը վերջանում է, ուստի եւ 12-ից յետոյ սկսում են բաղարջի գործածութիւնը: Իսկ Յիսուս այդ օրուայ երեկոյեան, ըստ հրէից սովորութեան, Չատիկը կատարեց, նոյն երեկոյեան էլ մինչեւ այսօր հրէաները կատարում են Չատիկ: Արեւելցիք եւ հայերը, հրէաների հետ նիսանի 14-ին կատարելով Չատիկը, պիտի հետեւէին Յիսուսի օրինակին եւ Նրա երեկոյի յիշատակը՝ սբ. Հաղորդութեան խորհրդի կատարումը, պիտի անէին բաղարջ հացով, «Չերմ հացով», «եփած հացով»: Ահա այս կանոնս «Չերմ հաց» ասելով հասկանում է բաղարջ եւ ոչ խմորուն հաց: Վանսլեբ «Histoire de l'eglise d'Alexandrie»-ում բերում է արաբական չորրորդ ժողովածուի 30-րդ կանոնը, որը պատուիրում է Սեղան բերել ոչ հին հաց, այլ բոլորովին «թազա» հաց եւ արգելում է դրանից մի բան թողնել երկրորդ օրուան համար (տե՛ս Заозерский, Арабские кодексы. «Учение об. мов. дyx. нросв.», 1882 фев.): Եւսեբիոսը (305 եր.) ասում է իմիջիայլոց. «Պողիկարպոսը եւ ես՝ նուսաստ, եւ նրանք միշտ տօնել են Չատիկն այն օրը, երբ ժողովուրդը թողել է խմոր հացը»:

Նոյն կանոնս կրկնում են Մակար Երուսաղէմի արքեպիսկոպոսը եւ Թադէի աւանդական կանոնները: Այս բոլորն ապացուցում են, որ նախքան Լուսաւորիչ, տեղական փոքրաթիւ հայ քրիստոնեաներն ունէին այս աւանդական կարգերն առաքեալներից սկսած եւ մինչեւ այսօր նոյն ինքնուրոյնութեամբ պահում են (տե՛ս Շնորհալու կանոնները):

32. Այն հոգեւորականները, որոնք կամենում են կուսան մնալ, իրաւունք ունին վանքեր շինել պատրաստուելու եւ սրբութեամբ կեանք վարելու համար, միայն կերակրի մէջ չափաւոր լինեն, զինուորական զգեստից հեռանան եւ հրեշտակային կեանք վարեն (վանականութեան մասին տե՛ս Ներսէս Սեծի կանոնները: Վանականների շորի մասին տե՛ս Բ գիրք, «Վանականութիւն»):

33. Որ ամուսնութիւնը կատարուի օրէնքով եւ քահանայի օրհնութեամբ: Սովսէսին տրուած պատուէրները պիտի պահենք ամուսնութեան

խնդրում: Սօսիկ ազգականի, քրոջ, աղջկայ, հորաքրոջ, մորաքրոջ, հորը կնոջ, որդու քրոջ հետ ամուսնանալ կամ յարաբերութիւն ունենալ չի կարելի, չլսողներն անիծեալ լինին: Նոյնպէս եւ Առաքելական կանոնների սահմանածո՞ղ դէպի ընտանիքի անդամները. թէ՛ շնութեամբ, թէ՛ ամուսնութեամբ մինչեւ չորրորդ գարմն ունեցած յարաբերութիւնը բոլորովին ընդհատուի եւ արգելուի:

Այս կանոնիս մէջ ուշադրութեան արժանի կէտեր կան.

1) Որ ազգակցութեան համար քրիստոնեայ աշխարհը հետեւում է մովսիսականութեան:

2) Մովսիսականութիւնից ջնջւում է մի քանի չհասութիւն, օրինակ՝ եղբօր կնոջ առնելը:

3) Արգելում է անպայման մինչեւ երրորդ ծնունդ. չորրորդը թոյլ է տալիս, թէ՛ չէ՛ յայտնի չէ. գոնէ բերած օրինակներից երեւում է, որ չէ արգելում:

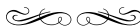
4) Մատնացոյց է անում յունական Առաքելական կանոնների վրայ, որ նշանակում է՝ այս կանոնս գրելիս նրանք առաջնորդուել են այդ կանոններով:

5) «Ձարմ» ասելով պիտի հասկանալ ծնունդ եւ ոչ իսկական մտքով: Երկու եղբայրը երկու ծնունդ են, ուրեմն եւ երկու աստիճան են ներկայացնում, երկու եղբայրը մի գարմ են, այսինքն՝ մի սերունդ կամ առաջին սերունդ (տե՛ս Շահապիվանի ժողովը):

34. Այս կանոններս դրուեցին առաքեալների կողմից ոչ թէ միայն իրենց համար, այլեւ իրենց հետեւորդների եւ յաջորդների:

Ապա մօտ 10 երեսով պատմում է աշակերտների ցրուելը, քարոզելը, աթոռներ հաստատելը եւլն, եւլն, եւ այդ բոլորը մեր կանոնագրքերում գրուած է 34-րդ կանոնի տակ: Այդքանի թարգմանաբար բերելը ոչ միայն աւելորդ բան էր, հապա ոչ մի նշանակութիւն չունեցող թէ՛ իրաւաբանութեան եւ թէ՛ մեր եկեղեցու իրաւունքի համար:

Սրանով վերջանում են Ա առաքելական կանոնները. այժմ կսկսենք Բ առաքելական կանոնների արձանագրութիւնը:

Բ – ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ¹

Թէ՛ այս 85 կանոններիս համար եւ թէ՛ բոլոր ընդհանուր կոչուած մնացած աղբիւրների համար ունինք երկու տեսակ մատեաններ. առաջին՝ մեր ձեռագիր կանոնագրքերը, եւ երկրորդ՝ յունասլաւոնառուսական տպուած գրքերը: Երկուսի աղբիւրն էլ յունական ձեռագրերն են, միայն այս տարբերութեամբ, որ Ե դարում հայ թարգմանիչների ձեռքով գրուած թարգմանութիւնները մինչեւ մեզ հասնելն ահագին փոփոխութիւններ են կրել, խանգարուել, կանոններն աղաւաղուել մինչեւ այն աստիճան, որ բոլորովին հեռացել են բնագրից եւ դարձել նոր կանոն, երկարաբանութիւններով ձգձգուել եւ իւրաքանչիւր արտագրողի քմահաճոյքին ենթարկուել, այնինչ յունասլաւոնառուսականը կազմուել է երկար ժամանակուայ մշակութեամբ, զանազան ձեռագրերի համեմատութեամբ, իսկական եւ բուն բնագրի որոշմամբ: Որովհետեւ այս երկրորդն է բունը եւ իսկականը եւ այդ ընդունում է եւրոպական գիտնական եկեղեցագէտ աշխարհը, ուստիւ սրանց կանոնների թուահամարը կրնդունենք մեզ ուղեցոյց եւ շարունակաբար կդնենք այն տարբերութիւնը, որ նկատում է մեր ձեռագրերի կանոնագրքերի մէջ: Փակագծի մէջ դրուածները մեր կանոնագրքի թուահամարներն են, իսկ միւսը՝ յունասլաւոնականի: Այս կանոնների բացատրութիւնների համար օգտուել եմ «Правила св. апостолов, св. соборов вселенских и поместных и св. отец», с толкованиями (Москва, 1876), որի մէջ դրած է յունական բնագիրը, մօտը՝ սլաւոնական թարգմանութիւնը եւ ռուսական մեկնութիւնը: Մեկնութիւնները քաղուած են միջնադարեան յոյն յայտնի մեկնիչների՝ Արիստենոսի, Զոնարասի ու Բալսամոնի բացատրութիւններից, եւ երկրորդ՝ «Опыт церковного законовещения» (Архим. Иоанна. 1851 г.) լուրջ աշխատութիւնից, որտեղ պատմական կարգով բացատրուած են բոլոր կանոնները:

յունա-սլաւոնական
թուարտուած
մեր ձեռագիր
կանոնագրքերի
ստորագրում

1. (1.) Եպիսկոպոսը ձեռնադրուի երկու կամ երեք եպիսկոպոսից:

¹ Կանոնախմբի հայերեն բնագրի գիտական հրատարակւթյունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 67-100:

Այս նոյն պատուէրը դրւում է եւ «Առաք. կարգադրութիւններ»-ի մէջ: Առաքեալների ժամանակ եպիսկոպոս կարգում էին ձեռնադրութեամբ եւ աղօթքով՝ խնդրելով Աստծուն, որ Հոգին Սուրբ իջնի ձեռնադրողի վրայ: Առաքեալներն այս իրաւունքը եւ շնորհքը ստացան Քրիստոսից. «Եւ զայս իբրեւ ասաց, փչեաց ի նոսա եւ ասէ՛ք զՀոգի Սուրբ» (Յովհ. Ի:22): Առաքեալներն այդպէս էլ վարուեցին իրենցից կարգուածների՝ Պողոսի եւ Բառնաբասի հետ. «Յայնժամ պահեալ եւ աղօթս արարեալ՝ եղին զձեռս ի վերայ նոցա եւ արձակեցին» (Գործք ԺԳ:3, Բ Տիմ. Ա:6, Գործք Զ:6, ԺԴ:22):

Կղեմէս Աղէքսանդրացու վկայութեամբ Տեառնեղբայր Յակոբը եպիսկոպոս ձեռնադրուեց Երուսաղէմում Պետրոս, Յակոբոս եւ Յովհաննէս առաքեալների ձեռքով:

Այս սրբազնախորհուրդ ձեռնադրութիւնից զանազանւում է եկեղեցական կանոններով միւս տեսակը, որը տալիս է միայն իրաւունք եկեղեցում հասարակ պաշտօն կատարելու: Այս երկրորդ տեսակը լինում է օրհնութեամբ եւ աղօթքով, բայց առանց առանձին խորհրդի: Այսպէս է կիսասարկաւազների, գրակարգացների, երգիչների (սաղմոսերգու) նշանակումը: Կար եւ երրորդ տեսակ ձեռնադրութիւն, որ կատարւում էր ապաշխարողների վերաբերմամբ՝ ձեռք դնելով նրանց գլխին, աղօթքով եւ օրհնութեամբ մեղքերին թողութիւն տալով: Յունաց «խիրոտոնիա» (ձեռնադրութիւն) բառը, ըստ մեկնիչ Զոնարասի, գործ էր ածուծ եւ այն դէպքում, երբ ժողովուրդը ձեռամբարձութեամբ, այսինքն՝ ձեռքը վեր բարձրացնելով հաւանութիւն էր տալիս մի որեւէ անձի՝ եպիսկոպոսական աստիճանին արժանի լինելուն եւ ընտրուելուն: Այս մտքով էլ պիտի հասկանալ Լաւոդիկիայի 4-րդ կանոնը, որ ասում է. «Ձեռնադրութիւնն ունկնդրողների առաջ չպէտք է անել», որ նշանակում է, թէ ունկնդրողները (ապաշխարողները) ձայն տալու իրաւունք չունին եպիսկոպոսի ընտրութեան ժամանակ (տե՛ս Учение дyx. noc., 1875 շ.):

2 (2). Երեցը, սարկաւազը եւ մնացած ժառանգաւորները (կղերը) ձեռնադրուում են մէկ եպիսկոպոսից:

Նոյն պատուէրը կրկնւում է եւ «Առաք. կարգադրութիւններ»-ի մէջ: Սարկաւազների ձեռնադրութիւնը եղաւ հաւատացեալների մասնակցութեամբ, իսկ ձեռնադրութիւնը՝ առաքեալների ձեռքով. «Զորս կացուցին առաջի առաքելոցն եւ աղօթս արարեալ՝ եղին ի վերայ նոցա զձեռս» (Գործք Զ:6): Նոյնպէս եւ քահանայի ձեռնադրութիւնը

եղաւ առաքեալների ձեռքով. «Մի՛ անփոյթ առներ զչնորհացդ որք ի քեզ են, որք տուան քեզ մարգարէութեամբ ի ձեռնադրութենէ երիցութեան» (Ա Տիմ. Դ:14, Գործք ԺԴ:22): Պօղոս առաքեալը պատուիրում է Տիտոսին քահանաներ կարգել. «Եւ կացուցես ըստ քաղաքաց երիցունս, որպէս եւ ես քեզ պատուիրեցի» (Տիտ. Ա:5):

«Ժառանգաւոր» ասելով պիտի հասկանալ կղերական, եկեղեցու ստորին պաշտօնեայ, կիսասարկաւազից մինչեւ ղռնապան եւ հասարակ, պարզ միաբան (տե՛ս այս մասին եւ Ա առ. 6):

- 3 (3). Եթէ մէկը՝ եպիսկոպոս կամ երեց, բացի Պատարագի համար Տիրոջ կարգադրածից, Սեղան կիանի ուրիշ բաներ՝ մեղր, կաթ կամ գինու փոխարէն ուրիշ ըմպելիք կամ հաւ (թռչուն) կամ ուրիշ կենդանիներ, թող կարգալոյծ լինի: Հապա Սեղան տարուի միայն նոր արմտիքից հասկ (ցորեն) եւ խաղող, ձեթ՝ աշտանակի եւ խունկ՝ Պատարագի համար:

Առաքեալները, վերջացնելով, ըստ Հին ուխտի, արիւնոտ մատաղը Տաճարում, մտքրին Քրիստոսի հաստատած անարիւն զոհը հացով եւ գինով, երախայրիքով (թարմ պտուղ): Հաւատացեալները հներում՝ հէնց առաքեալների ժամանակ, կատարում էին ուրիշ տեսակ. իւրաքանչիւր հաւատացեալ բերում էր գինի եւ հաց գլխաւորապէս եւ ապա զանազան ուտելիղէն եւ խմիչքներ, մեղր, կաթ, թռչուններ, կենդանիներ, բանջարեղէն, հացահատիկ: Հաղորդութեան խորհուրդը կատարելուց յետոյ բոլորը՝ հարուստ թէ աղքատ, մեծ թէ փոքր, նստում էին միասին եւ ճաշում ի յիշատակ Քրիստոսի երեկոյին. այդ կոչում էր «ագապ» (սէր), «սիրոյ ճաշ», «սիրոյ երեկոյ»: Իսկ սեղանի համար բերածներից ինչ որ մնար, բաժանում էին եկեղեցականներն իրենց մէջ, ինչպէս նկարագրած է «Առաք. կարգադրութիւններ»-ի մէջ: Դժբախտաբար, այդ ճաշերն իրենց նպատակին չձառայեցին. հարուստները դժկամութեամբ էին նստում աղքատների հետ եւ իրենց բերածը զլանում էին աղքատներին բաժանել. շատ անգամ խմում հարբում էին եւ աղքատներին քաղցած թողնում: Շատ անգամ վերջանում էին (սիրոյ երեկոները) կռուով, աղմուկով: Այդ բանը տեսնելով՝ առաքեալները խստիւ արգելեցին: Դրանց է վերաբերում Պօղոս առաքեալի կշտամբանքը. «Միթէ տունս ո՞չ ունիք ուտելոյ կամ ըմպելոյ, եթէ զեկեղեցեա՞ւ Աստուծոյ արհամարհիցէք եւ յամօթ առնէք զչքաւորսն. յայդմ ոչ գովեմ զձեզ» (Ա Կոր. ԺԱ:22): Այս կանոնս արգելում է Սեղան տանել այնպիսի բաներ, որոնք Պատարագի ժամանակ եւ եկեղեցում գործ չեն ածուում. հապա միայն հաց, գինի, ջահերի համար ձէթ եւ բուրվառի վրայ խունկ:

Բայց որովհետեւ մնացած տուրքերով էին ապրում եկեղեցականները, ուստի եւ հետեւեալ կանոնս կարգադրում է այդ կարեւոր խնդիրը:

4 (4). Մնացած ուրիշ մրգերը (երախայրիք) ուղարկուեն եպիսկոպոսի եւ քահանաների տները եւ ոչ Սեղանը: Դրանք սարկաւազներին եւ մնացած ժառանգաւորներին բաժին կհանեն իհարկէ:

Այս երկու կանոնը՝ 3 եւ 4, եկեղեցականների տնտեսական դրութիւնն ապահովում են. առաջին օրէնսդրական կանոնները սրանք են, որոնցով պարտաւորում են ժողովրդականք պահպանել տուրքերով իրենց հոգեւորականներին: Առաքեալների ժամանակ վաճառում էին ամէն ինչ եւ յանձնում դրամն առաքեալներին՝ կազմելով ընդհանուր գանձարան, որով եւ կերակրում եւ խնամում էին բոլորին անխտիր եւ աղքատութեան առաջն առնում (Գործք Դ:32-37): Բայց ստացուածքը վաճառելու խնդիրը, քրիստոնեաների շատանալը դժուարութիւններ էին առաջացնում դրանց նիւթականը հոգալու վերաբերմամբ, ուստի եւ սահմանեցին առաքեալները, որ կիւրակի օրերը իւրաքանչիւր հաւատացեալ իւր կարողութեան չափով յետ ձգի մի որոշ գումար եւ միացնելով ժողովուածները՝ ընտրեալ մարդկանց ձեռքով ուղարկեն Երուսաղէմի եկեղեցուն (Ա Կոր. ԺԶ:1-4): Եւսեբիոսը պատմում է, որ շատ տեղերում ամիսը մի անգամ էին դրամ եւ ընծայաբերութիւն ժողովում: Երախայրիքը տանել օրհնել տալ եւ բաժին հանել երէցներին շատ վաղուց էր: Այդ մասին վկայում են Որոզինէսը, Իրենէոսը, Գրիգոր Աստուածաբանը, իսկ «Առաք. կարգադրութիւններ»-ի մէջ մանրամասն գրւում է իւրաքանչիւր եկեղեցականի որ մասն ստանալը եւ օրհնութեան աղօթքը (եպիսկոպոսը՝ 4 մաս, երէցը՝ 3 մաս, սարկաւազը՝ 2 մաս. մնացածները, նոյնպէս եւ այրիք, որբեր՝ մէկ մաս):

5 (5). Եպիսկոպոսը, երեցը կամ սարկաւազը չիեռացնեն իրենց կնոջ երկիւղածութեան պատճառով. եթէ կիեռացնեն, մերժուեն եկեղեցուց, իսկ եթէ յամառեն, թող կարգաւոյժ լինեն:

«Եպիսկոպոս» բառը մեր բոլոր ձեռագրերում էլ չկայ՝ բացի 749 կանոնագրքից: Այդ չլինելն ապացուցանում է, որ կանոնները գրուած կամ թարգմանուած են այն ժամանակ, երբ եպիսկոպոսական ամուսնութիւնը բոլորովին վերացած էր հայոց մէջ, կամ թէ չէ վերջին արտագրողներն են հանել: Մեր մէջ եպիսկոպոսական ամուսնութիւնը վերջացած պիտի համարել սբ Սահակի ժամանակներում. գոնէ Շահա-

պիվանի 447 թուի ժողովի կանոններից կարելի է ենթադրել. թէեւ բացորոշ արգելական կանոն, ինչպէս Տրուլլի ժողովում սահմանուեց, մեր կանոններում չկայ: Այդ սովորութիւնը մեր մէջ օրէնքի ոյժ է ստացել ոչ ուշ, քան Ե դարու առաջին կիսում եւ շատ տարիներ առաջ, քան Տիեզերական ժողովի վճիռը:

Այն ժամանակները հոգեւորականներից շատերը բարեպաշտութեան պատրուակով առանց կնոջ համաձայնութեան արձակում էին կանանց՝ հակառակ գնալով Յիսուսի յայտնի պատուէրին. «Ով առանց բանի պոռնկութեան արձակէ, տայ նմա շնալ» (Մատթ. Ե:32): Առաքելի պատուէրը՝ «Եպիսկոպոսին անարատ լինել, միոյ կնոջ այր», «սարկաւազունք լինիցին միոյ կնոջ այրք» (Ա Տիմ. Գ:12), խախտում էին եւ շատ անբաւականութիւնների տեղիք տալիս: Այսպէս վարուեց Տերտուղիանոսը: Այս կանոնը չի հակասում այն աւանդական կարգին, որ հէնց առաքելներից սկսած՝ ով ցանկանում էր, կարող էր ցմահ կուսակրօն մնալ:

Առաջին պատիժը՝ եկեղեցուց մերժել կամ, ըստ ձեռագրաց, «ի բաց որոշել», նշանակում է հեռացնել հոգեւորականին պաշտօնակատարութիւնից եւ թոյլ չտալ եկեղեցի մտնել՝ առանց կարգալոյժ անելու. երկրորդ պատիժը՝ կարգալոյժ անելը, զրկում է քահանայական կարգից եւ աշխարհականների դասը նշանակում (այս մասին տե՛ս Բ առ. 23, Բարսեղ. 3, 32, 51 կ.):

6 (6). Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ չընդունեն իրենց վրայ աշխարհային հոգսեր, եթէ ոչ, կարգալոյժ լինեն:

Թէ հոգեւորականն ինչ յատկութիւններ պիտի ունենայ եւ ինչ անի, երեւում է Պողոս առաքելի պատուէրից (Ա Տիմ. Գ:8-13):

Այս կանոնն արգելում է հոգեւորականներին պարապել այնպիսի զբաղմունքներով, որոնք ստորացուցիչ, պախարակելի կարող են համարուել ժողովրդի աչքում եւ անպատուաբեր՝ հոգեւորականի կոչման (օրինակ՝ գինեվաճառութիւն, վաշխառութիւն, առեւտուր անել, խանութ ղնել, եւլն, եւլն): Պատուաւոր զբաղմունքներով պարապելը պիտի այն չափով լինի, որ չխանգարի նրա հոգեւոր պարտաւորութիւնները կատարել:

7 (7). Եթէ եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ Ձատկի սուրբ օրը կկատարեն հրեաների հետ գարնանային գիշերահաւասարից առաջ, կարգալոյժ լինեն:

Հրէաներն իրենց Ջատիկը, այսինքն՝ Եգիպտոսից ազատուելու օրուայ յիշատակը (Ելից ԺԳ:4), տօնում էին նիսան ամսի 14-ին, որը տարուայ առաջին ամիսն էր եւ համապատասխան մեր մարտին եւ մասամբ ապրիլին, որովհետեւ իբրեւ լուսնական ամիս փոփոխական էր: Հրէաները նիսան ամիսն սկսում էին գարնան գիշերահալասարի մօտ լուսնի ծնունդով, իսկ Ջատիկի տօնի շրջանը որոշում էին նոյն ամսի լրումով: Որովհետեւ Ջատիկի տօնի կատարումը միշտ յետ ու առաջ էր ընկնում լուսնի լրման հետ, ուստի Ջատիկը միշտ փոփոխուում էր, մինչեւ իսկ պատահում էր մի տարուայ մէջ երկու Ջատիկ (լուսնական տարին արեգակնային տարուց 11 օրով պակաս է):

Արեւելքում Յովհաննէս եւ Փիլիպպոս առաքեալներից ականդութիւն ստացած լինելով՝ Ջատիկը կատարում էին նիսանի 14-ին՝ հետեւելով հրէաների սովորութեան եւ օրէնքներին, գատկական գառն ուտում էին երեկոյեան, այդ օրը պասը բաց էին անում, այդ երեկոյով յիշատակում էին Քրիստոսի չարչարանաց երեկոն, իսկ Յարութիւնը տօնում էին նիսանի 14-ից հաշուած երրորդ օրը, ինչ օր էլ լինի՝ երկուշաբթի, երեքշաբթի..., թէ կիրակի:

Իսկ Արեւմուտքում հետեւելով Պօղոս եւ Պետրոս առաքեալներին, ինչպէս Եւսեբիոս ասում է (Ե:23, 24, 25), կատարում էին գարնան գիշերահալասարից յետոյ՝ կիրակի օրը: Այս մասին արեւելեան եւ արեւմտեան եպիսկոպոսների մէջ վէճեր առաջացան Գ, Դ դարերում, որի մասին վերեւում խօսեցինք (Աւանդութեան մասին գլխում): Կանոնա միանգամ ընդմիշտ վերջացնում է խնդիրը՝ որոշելով Ջատիկը կատարել գարնան գիշերահալասարից յետոյ:

8 (8). Եթէ եպիսկոպոսը կամ երէցը կամ սարկաւազը կամ ժառանգաւորներից մէկը Պատարագի ժամանակ չի հաղորդուիլ, թող պատճառն ասի. եթէ ընդունելի է, կներուի, եթէ պատճառը չասի, թող մերժուի եկեղեցուց, որպէսզի ժողովուրդը չգայթակղուի կարծելով, թէ չհաղորդուելու պատճառը պատարագիչի անարժան լինելն է:

Մեր բոլոր ձեռագրերում «եթէ այլ ոք ի քահանայական կարգէն ժողովելոց ոչ հաղորդեսցի» նախադասութիւնը գրուած է այսպէս՝ «որ ժողովոց ոչ հաղորդեսցի», 740-ում՝ «որ ժողովրդոց ոչ հաղորդեսցի», որ բոլորովին անմիտ խօսք է դուրս գալիս: Միմիայն 749-ի մէջ գրուած է յունասլաւոնականի նման, պարզ եւ հասկանալի:

Ակզբներում շաբաթը 4 անգամ հաղորդում էին, ինչպէս Բարսեղ Մեծը յիշատակում է, չորեքշաբթի, ուրբաթ, շաբաթ եւ կիրակի:

կի: Չորեքշաբթի եւ ուրբաթ օրեր Պատարագ չանելը յետոյ է մտել, առաջներն անում էին: Յաճախ հաղորդելու կարգը հետագայ դարերում վերացաւ. հաղորդութիւնն իբրեւ ներքին խորհուրդ, խղճի գործ համարուելով՝ թոյլ տրուեց իւրաքանչիւրին հաղորդուել այն ժամանակ, երբ իրեն պատրաստ կզգայ այդ սբ. խորհուրդը կատարելու եւ հաղորդութիւն ընդունելու:

9 (9). Այն բոլոր հաւատացեալները, որոնք եկեղեցի են մտնում, Գրքերը լսում եւ սուրբ Հաղորդութեան չեն սպասում, իբրեւ անկարգութիւն անողներ եկեղեցուց մերժուեն:

Այս պատիժը կնշանակի եպիսկոպոսն այնքան ժամանակով, որքան ապաշխարանքով մեղքը քաւած կհամարի: Հիմա այս բանի վրայ ոչ ոք ուշ չի դարձնում, նոյնիսկ հոգեւորականները զանցառութեան են տալիս այդ կարգը:

10 (10). Ով եկեղեցուց մերժուածի հետ կաղօթի, թէկուզ տանը, նա էլ նոյն պատժին կենթարկուի:

Մեր ձեռագրերում գրուած է՝ Ով «անհաղորդ» (առանց հաղորդութեան) մարդու հետ կաղօթի, որ միեւնոյն միտքն է արտայայտում, ինչ որ Գ-ումն էր, որովհետեւ մերժուած էր եկեղեցուց նա, ով հաղորդութեան չէր սպասում:

Կարճ ժամանակով եկեղեցուց մերժելու պատիժը երեք տեսակ էր. 1) մերժուածը զրկուած էր Հաղորդութիւնից, 2) կամ Հաղորդութիւնից եւ աղօթքներից եւ 3) կամ ամէն բանից, այսինքն՝ եկեղեցի մտնելու իրաւունքից:

Պատիժները նշանակում էր եպիսկոպոսը՝ նայելով մեղքի աստիճանին, կամ նրա հրամանով՝ քահանան (տե՛ս Նիկ., Նէո., Բարս.):

11 (11). Եթէ կղերականը կղերականութիւնից զրկուածի հետ աղօթի, ինքն էլ կզրկուի այդ կարգից:

Մեր ձեռագրերում գրուած է՝ Եթէ քահանան աղօթի կարգալոյծի հետ, ինքն էլ լուծուի կարգից:

«Կղերական» եւ «ժառանգաւոր» հոմանիչ բառեր են. ընդհանուր առմամբ նշանակում են հոգեւորական, իսկ մասնաւոր՝ նշանակում են եկեղեցու ստորին պաշտօնեայ:

- 12 (12). Եթե ժառանգաւորներից մէկը կամ եկեղեցուց մերժուած աշխարհականը կամ հոգեւոր կոչման անարժան անձն առանց ընծայական թղթի ուրիշ քաղաքում ընդունուի, եկեղեցուց մերժուեն ընդունողը եւ ընդունուողը:
- 13 (12). Իսկ եթէ ընդունուողը (ժառանգաւորը) եկեղեցուց մերժուածներից լինի, թո՛ղ այժմ երկարի այդ պատիժն իբրեւ Աստուծոյ եկեղեցուն ստողի եւ պատրողի:

Հայոց բոլոր ձեռագրերում 12 եւ 13 կանոնը միացրած է. 12-ը ճիշտ է թարգմանած, իսկ 13-ը՝ բոլորովին անմիտ կերպով: Ինձ թւում է, որ 13-ի թարգմանողը չի հասկացել բնագիրը եւ չի կարողացել իբրեւ առանձին կանոն գրել, միացրել է 12-ի հետ, որ տգիտութիւնն անորոշ մնայ: Միմիայն 749 ձեռագրում ճիշտ է թարգմանած՝ նման յունա-ռուսականին: Ահա այդ կտորը 749-ի մէջ այսպէս է. «Իսկ եթէ ընդ բանիւ որոշմամբ էր, առաւել եւս դիցի ի վերայ նորա որոշումն», ռուսականը՝ «Аще же быдет отлученный: да продохнется ему отлучение...»: Իսկ 40-աչափ ձեռագրերում այսպէս է գրած նոյն բանը. «Թէպէտ եւ էր ընդունելի, առաւել եւս երկարեսցի որոշումն», եւ որից ոչինչ չի հասկացւում:

Հներում ոչ քրիստոնեայ կամ կիսաքրիստոնեայ անձինքներից՝ ունկնդրողներից, մերժուածներից, չմկրտուածներից, թերահաւատներից շատերը, օգուտ քաղելով հաւատացեալների հիւրասիրութիւնից եւ փախչելով պատժից, գնում էին ուրիշ տեղ եւ իրենց հաւատացեալ ձեւացնելով՝ ապրում էին եկեղեցական տուրքերի հաշուով եւ ազատւում կրելի պատժից, կամ մի տեղ անարժան համարուած անձն ուրիշ տեղ գնում եւ թեկնածութիւնը դնում էր եկեղեցական լինելու: Բացի այդ՝ զանազան աղանդաւորներ նոյն դիմակով գալիս, հաւատացեալ համարւում եւ ծածուկ սկսում էին իրենց գործունէութիւնը: Այդ բոլորի առաջն առնելու համար կանոնս պատուիրում է, որ եթէ հաւատացեալներից մէկը կամենում է գործով ուրիշ տեղ գնալ եւ ընդունուել նոր տեղի եկեղեցում, պիտի անշուշտ տեղական եպիսկոպոսից վկայաթուղթ ստանայ: Վկայաթուղթը կներկայացնի ուր որ գնալու լինի, այնտեղի եպիսկոպոսին կամ քահանային եւ ապա իրաւունք կունենայ եկեղեցի մտնելու: Ով կհակառակի այս կանոնիս՝ թէ՛ ընդունողը եւ թէ՛ ընդունուողը, առանց վկայաթղթի (կամ ընծայական թղթի) մերժուեն եկեղեցուց: 13-րդ կանոնն ասում է՝ եթէ ժառանգաւորներից մէկը, որն արդէն մերժուած է եկեղեցուց, գնայ օտար տեղ եւ առանց ընծայական թղթի ընդունուի, այն ժամանակ նրա պատիժը շատ ու շատ երկարի,

որովհետեւ Աստծուն խաբեց եւ ստեց: Ընծայաթողթ տալն սկսուած էր նոյնիսկ առաքեալների ժամանակուանից (Բ Կոր. Գ:1):

14 (13). Թոյլատրելի չէ, որ եպիսկոպոսը թողնի իւր թեմը եւ ուրիշ թեմ գնայ. եթէ շատ յարգելի պատճառ ստիպի նրան ուրիշ թեմ գնալ, այդ կարող է լինել միայն այն ժամանակ, երբ շատ եպիսկոպոսների համաձայնութեամբ եւ վճռով լինի:

Եպիսկոպոսները շատ անգամ զանազան անձնական, շահասիրական նպատակներով թողնում են իրենց թեմը եւ անցնում ուրիշինը: Այս կանոնս պատուիրում է, որ իւրաքանչիւր եպիսկոպոս ըստ իւր քմահաճոյքի, առանց եպիսկոպոսական ժողովի իրաւունք չունենայ տեղափոխուել ուրիշ տեղ: Անտիոքի ժողովը որոշեց (16 կ.), որ առանց մետրոպոլիտի հաստատութեան առաջնորդ չնշանակուեն (տե՛ս Նիկ. 15, Սարգ. 1, Անտ. 21):

Մեր մէջ հէնց Լուսաւորչից սկսած՝ առաջնորդ հաստատողը միմիայն Ամենայն Հայոց կաթողիկոսներն են եղել՝ ընտրութեամբ ժողովրդի. այնպէս որ այս կանոնս մեր մէջ բառացի ճշտութեամբ չի գործադրուել:

15 (14). Եթէ երեցը, սարկաւազը կամ ժառանգաւորն առանց եպիսկոպոսի հրամանի կտեղափոխուեն ուրիշ տեղ, կգրկուեն սպասաւորելու իրաւունքից, իսկ եթէ կյամառեն, չեն լսիլ եպիսկոպոսի յորդորը, կընդունուեն իբրեւ աշխարհական:

16 (14). Իսկ եթէ եպիսկոպոսը, ոչինչ համարելով այս կանոնը, նորից կընդունի պատժուածին իւր ծառայակիցների շարքերում, ինքն էլ իբրեւ անկարգութեան վարդապետ մերժուի եկեղեցուց:

Մեր ձեռագրերում այս երկու կանոնը միացրած է:

Երկու կանոնս որոշում են մի կարգ, որը մինչեւ այսօր սկզբունքով գործադրուում է. այն է, որ ծխական քահանան ծուխը թողնել-հեռանալ առանց առաջնորդի կամքի չի կարող: Պատժուած քահանային եւ առհասարակ եկեղեցականին ընդունող եպիսկոպոսը, այսինքն՝ պատիժը ներող կամ բանի տեղ չզնոողը, զրկուում է եկեղեցի մտնելու իրաւունքից: Այս վերջին պատիժը մեր մէջ միշտ նշանակել է կաթողիկոսը, իհարկէ խորհրդակցութեամբ ուրիշ եպիսկոպոսների հետ:

17 (15). Ով մկրտութիւնից յետոյ երկու անգամ պասկով կապուած լինի կամ հարձ ունենայ, նա չի կարող եպիսկոպոս, երեց, սարկաւազ եւ քահանայական կարգի անդամ լինել:

Մկրտութիւնն անհաւատի կրկնակի ամուսնութիւնը սրբում է, իսկ մկրտութիւնից յետոյ կրկնակի ամուսնացածը չի կարող եկեղեցական լինել: Նոյնն ասում է Բարսեղ Մեծը (20 կ.): Յուստինիանոսի 137 նո-վելլան արգելում է երկակներին հոգեւորականութեան մէջ մտնել:

18 (16). Ով կամուսնացայ այրու, արձակուած կնոջ, անառակի, ստրկու-իու կամ անարգուածի հետ, չի կարող ո՛չ եպիսկոպոս, ո՛չ երեց, ո՛չ սար-կաւազ եւ ո՛չ էլ քահանայական կարգի անդամ լինել:

Այս երկու կանոններս պահանջում են խստիւ ամուսնական մաք-րութիւն: Առաքեալի տուած պատուէրի համաձայն՝ ոչ միայն հոգեւո-րականները, այլեւ նրանց կանայք պիտի լինեն մաքուր եւ վստահելի անձինք, որպէսզի օրինակ լինեն ժողովրդին (Ա Տիմ. 9:11):

Անարգուած համարում էին այն կանայք, որոնք մասնակցում էին ժողովրդական զբօսարաններում, զուարճութեան տեղերում, եւ որոնց վրայ ժողովուրդը նայում էր իբրեւ ոչ բարոյական կանանց վրայ:

Մեր ձեռագրերում «անարգուած եւ ստրկուհի» չկան, այլ «աղա-խին»:

19 (17). Ով ամուսնացած է երկու քրոջ կամ քրոջ որդու հետ, չի կարող ժառանգաւոր (եկեղեցական) լինել:

Այս կանոնս ասում է կռապաշտների համար, որոնք, քրիստո-նէութիւնից առաջ այդպիսի ամուսնութեան մէջ լինելով, յետոյ էլ շարունակում էին անկանոն կենակցութիւնը: Թէոփիլոս Աղէքսանդ-րացու 5-րդ կանոնն այդպիսիներին թոյլ է տալիս կղերի մէջ մտնել, եթէ միայն մկրտուելուց յետոյ այդ կենակցութիւնից կհրաժարուեն, որովհետեւ կռապաշտութեան մեղքը մկրտութեամբ սրբում է: Այս կանոնս առաջինն է, որ խօսում է չհասաների մասին՝ թոյլ չտալով երեք աստիճանի ամուսնութիւն: Ա առ. 33-րդ կանոնն ի նկատի է առել այս որոշումը:

20 (18). Եթէ ժառանգաւորը մի որեւէ անձի փոխարէն երաշխաւոր կլինի, կարգալոյծ լինի:

Այս կանոնս զրուած է այն դէպքերի համար, երբ շահասիրական միտումներով երաշխաւոր դարձող հոգեւորականն ստիպուած է լի-նում այնպիսի զրութեան մէջ ընկնել, որ բոլորովին արատաւորում է

Հոգեւորականի կոչումը: Փող չտալու դէպքում երաշխաւոր Հոգեւորականը պիտի հատուցանի, տունը գրաւ դնի կամ քրէական յանցանքի դէպքում ենթարկուի բանտարկութեան եւ այլ խիստ պատիժների, որոնք բոլորովին արատաւորում են Հոգեւորականի կոչումը եւ վարկը նսեմացնում: Իսկ եթէ շահասիրական ոչինչ չկայ, երաշխաւոր պիտի լինի աղքատի, որբերի համար. այն դէպքում թոյլատրուում է: Նոյնը հաստատում է եւ Յուստինիանոսի 123 նովելլան:

21 (19). Եթէ մէկը ներքինի է կամ բնականից կամ բռնութեամբ ներքինիացած է կամ հալածանքի ժամանակ պատահած եւ արժանաւոր է, կարող է եպիսկոպոս լինել:

22 (20). Ինքն իրեն ներքինի դարձնողը չի կարող կղերական լինել, որովհետեւ անձնասպան է եւ Աստուծոյ ստեղծածին թշնամի:

Մեր ձեռագրերում «կղերականի» փոխարէն «քահանայ» է գրած:

23 (21). Եթէ ժառանգաւորներից մէկն իրեն ներքինիացնի, լուծուի կարգից, որովհետեւ անձնասպան է:

24 (22). Աշխարհականը, եթէ ներքինիացնի իրեն, 3 տարի եկեղեցուց որոշուի, որովհետեւ իւր կեանքի թշնամի է:

Ներքինիացման այս 4 կանոնն առաջացել են նրանից, որ II դարում I դարից սկսած, ինչպէս վկայում են սբ. Եպիփանը եւ Օգոստինոսը, առաջացել էր աղանդաւորների մի խումբ, որոնք առաքինի վարք ունենալու եւ գայթակղութեան չենթարկուելու համար իրենց ներքինիացնում էին: Մատթէոս աւետարանիչը վկայում է. «Եւ են ներքինիք, որք զանձինս իւրեանց արարին ներքինիս վասն արքայութեան երկնից» (ԺԹ:12): Եւսեբիոսը (Զ:8) պատմում է, որ Որոզինէս Աղէքսանդրիայում ուսուցիչ էր կարգուած չմկրտուածների դպրոցում, որտեղ քարոզում էր մեծ ճարտարութեամբ մարդկանց եւ թէ կանանց: Նրա թշնամիները զանազան լուրեր տարածեցին՝ նրա բարոյական կողմը շօշափելով, ստիպեցին Որոզինէսին ներքինիացնել իրեն՝ զրպարտութիւններից ազատելու համար: Երուսաղէմի եպիսկոպոսը, վաղուց նրա մասին լսած լինելով, ուշք չդարձրեց նրա ներքինիացման վրայ, քահանայ ձեռնադրեց: Այս ձեռնադրութիւնը մեծ վէճ բարձրացրեց Երուսաղէմի եւ Աղէքսանդրիայի եպիսկոպոսների մէջ: Այս կանոնների որոշմամբ կրնդհատուեն այդպիսի վէճերը:

- 25(23). Եպիսկոպոսը կամ երեցը կամ սարկաւազը, եթէ պոռնըկութեան մէջ կամ երդմնագանցութեան կամ գողութեան մէջ բռնուեն, կարգալոյծ լինեն, բայց եկեղեցուց չմերժուեն, որովհետեւ Սուրբ Գիրքն ասում է՝ Երկու անգամ վրէժ մի՛ հանիր: Նոյնպէս եւ բոլոր ժառանգաւորները:
- 26 (24). Կուսակրօն հոգեւորականութեան մէջ մտածներից ամուսնանալ կարող են միմիայն գրակարդացները եւ սաղմոսերգուները:

Ինչո՞ւ է այս կանոնը թոյլ չի տալիս միւս հոգեւորականներին ամուսնանալ. նախ.

ա) Որ գրակարդացները եւ սաղմոսերգուները, թէեւ եպիսկոպոսի օրհնութեամբ էին մտնում եկեղեցականների շարքը, բայց նրանք իբրեւ ստորին սպասաւորներ՝ համարեա աշխարհականի իրաւունքներ էին վայելում, եւ այսօր էլ մեր եկեղեցում ամէն կարգալ եւ գրեւ իմացող առանց իրաւունքի էլ կարող է եկեղեցում երգել եւ կարգալ:

բ) Որպէսզի հոգեւոր կոչումն ստացողը, եթէ մի անգամ մտել է կուսակրօնութեան մէջ, մինչեւ վերջը մնայ այդ դրութեամբ՝ թէ՛ ժողովրդին բարոյական ողջախոհութեան օրինակ լինելու եւ թէ՛ այն կանոնով, որ կուսակրօնութեան մէջ մտնելու քայլ անողը պիտի նախօրօք խորհի, փորձուի եւ եթէ հնարաւոր է գտնում ժուժկալ կեանք վարելու, մտնի այդ կարգը:

- 27 (25). Եթէ եպիսկոպոսը կամ երեցը կամ սարկաւազը կօծեն մեղաւոր հաւատացեալին կամ կվիրաւորեն անհաւատին՝ երկիւղ տալու նպատակով, թող կարգալոյծ լինեն, որովհետեւ մեր Տէրը հարուած ստացաւ եւ ո՛չ Ինքը խփեց, չարչարուեց եւ սպառնալիք չտուաւ:

Այս կանոնն ամենափառաւոր սկզբունքն է սահմանում Աւետարանի ոգու համաձայն, որ եկեղեցականը մարմնաւոր վիրաւորանքներ հասցնելու ոչ մի իրաւունք չունի:

- 28 (26). Եթէ եպիսկոպոսը, երեցը կամ սարկաւազը յայտնի յանցանքների համար կարգալոյծ եղած լինեն եւ երկրորդ անգամ յանգնին նախկին պաշտամունքը կատարել, թող բոլորովին մերժուեն եկեղեցուց (Անտ. 4, 12, 15):

- 29 (27). Եթէ եպիսկոպոսը, երեցը կամ սարկաւազը փողի միջոցով՝ կաշառով ստանայ իւր կարգը եւ աստիճանը, կարգալոյծ լինեն թէ՛ իրենք, թէ՛ ձեռնադրողը եւ մերժուեն բոլորովին եկեղեցուց, ինչպէս Սիմոն մոզը Պետրոսից:

Այս հրաշալի կանոնով կարգալոյծ են արևում եւ բոլորովին զրկուում եկեղեցի մտնելուց եւ հաղորդուելուց այն եպիսկոպոսները, որոնք կաշառքով ձեռնադրութիւն են անում, եւ այն անձինք, որոնք կաշառքով ձեռնադրուել են: Սիմոն մոզն առաքեալների ժամանակ յայտնի մարդ էր, կախարդութեամբ հրաշքներ էր անում եւ իրեն Աստուած անուանում, շատ հետեւողներ ունեցաւ նոյնիսկ Հռոմում: Այս Սիմոնն առաքեալներից մկրտուեց եւ ապա խնդրեց՝ նախօրօք իւր ինչքը յանձնելով նրանց, որ իրեն սովորեցնեն, թէ ինչպէս ձեռք դնելով Հոգին Սուրբ պիտի իջեցնել: Պետրոս առաքեալն ասաց. «Քո արծաթը քե՛զ լինի ի կորուստ, «զի զպարզեւան Աստուծոյ համարեցար ընչիւք ստանալ»» (Գործք Ը:9-25):

30 (28). Այն եպիսկոպոսը, որ բռնութեամբ աշխարհական իշխանների միջոցով կստանայ եպիսկոպոսական իշխանութիւն եկեղեցու մէջ, թող կարգալոյծ լինի եւ եկեղեցուց մերժուի իւր բոլոր կողմնակիցներով:

Այս կանոնը որոշում է հոգեւոր եւ մարմնաւոր իշխանութիւնների յարաբերութեան հարցը: Անարժան մարդիկ, յոյս չունենալով ժողովրդի եւ հոգեւոր իշխանութեան ընտրութեան վրայ, դիմում էին մարմնաւոր իշխանութեան եւ զանազան միջոցներով իրենց կողմը ձգելով նրանց՝ անկանոն կերպով եպիսկոպոսական աթոռ էին ստանում: Այս կանոնն կարգալոյծ է անում այդպիսի անձանց:

31 (29). Այն երէցը, որը, արհամարհելով իւր եպիսկոպոսին եւ չկարողանալով մեղադրել նրան դատի միջոցով ոչ մի անարդար եւ ամբարիշտ գործի մէջ, նոր ծուխ կկազմի, կարգալոյծ լինի իբրեւ իշխանութեան յափշտակող: Նրան յարած ժառանգաւորները նոյնպէս կարգալոյծ լինեն, իսկ աշխարհական կողմնակիցները մերժուեն եկեղեցուց, եթէ երեք անգամ եպիսկոպոսից յորդոր կլսեն եւ չեն ուղղուիլ:

32 (30). Եթէ երէցը կամ սարկաւազը բանադրուում են իրենց եպիսկոպոսից, նրանից էլ պիտի արձակուին ստանան. ուրիշ եպիսկոպոսից կարծակուեն բանադրանքից միայն այն դէպքում, եթէ բանադրող եպիսկոպոսը մեռած լինի (տե՛ս այս մասին Ա առ. 23):

33 (31). Օտար եպիսկոպոսներից կամ երէցներից կամ սարկաւազներից ոչ մէկին չընդունել առանց ընծայական թղթի. եթէ թղթաբերը բարեպաշտութեան քարոզիչ կերեւայ, ընդունուի, եթէ ոչ, տրուեն նրան պէտքական իրերը, եւ հեռացուի իրենցից, որովհետեւ շատերը խաբէութիւն եւ կեղծութիւն են անում (տե՛ս եւ Բ առ. 12, 13):

34 (32). Թեմի եպիսկոպոսը պիտի կառավարի իւր վիճակը եւ վիճակին պատկանելիք տեղերը, իսկ մնացած բաներուն ոչինչ չպիտի անի առանց գլխաւոր եպիսկոպոսի, վերջինս էլ պիտի գործի եպիսկոպոսի խորհրդով: Որովհետեւ այս ձեւով միայն կարելի է համաձայնութիւն պահպանել եւ փառաբանել Աստծուն:

Այս կանոնովս որոշուած են, թէ եւ մուլթ կերպով, թեմական առաջնորդների եւ գլխաւոր եպիսկոպոսի իրաւունքները: Գլխաւոր եպիսկոպոսները նստում էին գլխաւոր քաղաքներում եւ մայրաքաղաքներում: Առաջին գլխաւոր եպիսկոպոսներ համարուած էին Երուսաղէմում սբ. Յակոբը, որը կոչուած էր քահանայապետ, ըստ հրէից, եւ մեծ յարգանք էր վայելում բոլոր հրէաներից անխտիր, Փոքր Ասիայի Եփեսոսում՝ Տիմոթէոսը, Կրետէում՝ Տիտոսը, գլխաւոր եպիսկոպոսներ կային եւ Կորնթոսում, Թեսաղոնիկէում եւ այլ տեղերում: Դանիէլ կաթողիկոսը, երբ 1806-ին կոնդակով հրամայեց Սինոդ հաստատել գործակից կաթողիկոսին, յենուեց առաքելական այս կանոնիս վրայ՝ ցոյց տալով, որ կաթողիկոսն առանց եպիսկոպոսական խորհրդի բան չպիտի անի:

35 (33). Եթէ եպիսկոպոսը կհամարձակի իւր թեմից դուրս՝ իրեն չստորադրուած գիւղերում եւ քաղաքներում ձեռնադրութիւններ անել առանց տեղական եպիսկոպոսի թոյլտւութեան, կարգալոյծ լինեն ինքը եւ իւր ձեռնադրուածները:

36 (34). Եթէ եպիսկոպոսը չընդունի իւր պաշտօնը եւ չհովուի իւր հօտը, թող մերժուի եկեղեցուց, մինչեւ որ կընդունի, նոյնպէս էլ երեցը եւ սարկաւազը: Իսկ եթէ ժողովուրդը չընդունի իւր վրայ ձեռնադրուած եպիսկոպոսին, այն ժամանակ վերջինս կմնայ իւր աստիճանում, եւ կմերժուեն քաղաքի ժառանգաւորները նրա համար, որ չեն կարողացել խրատել ժողովուրդը (տե՛ս Աճտ. 17, 18, Աճկ. 18, Բ առ. 58):

Հներում եպիսկոպոսների ընտրութիւնը լինում էր ժողովրդի մասնակցութեամբ. շատ անգամ կուսակցութիւնների բաժանուելով ընտրում էին մի քանի թեկնածուներ մէկի փոխարէն: Ձեռնադրուածը գալիս էր եւ ընդունուած իւր կուսակիցներից, իսկ հակառակորդներից մերժուած, կամ եպիսկոպոսը, տեսնելով այդպիսի խռովութիւններ, ինքն էր հրաժարուած. այս դէպքերն ի նկատի ունենալով է գրուած այս կանոնը: Այս առթիւ խօսում են եւ վերոյիշեալ ժողովների կանոնները:

37 (35). Տարուայ մէջ երկու անգամ եպիսկոպոսների ժողով լինի՝ բարեպաշտական խնդիրների վրայ խորհրդակցելու եւ եկեղեցական պատահած գժտութիւնները վերջացնելու համար. առաջինը՝ յիսնակի չորրորդ շաբթում, երկրորդը՝ աշնան (հոկտ. 12-ին):

Ժողովներով եկեղեցական խնդիրները որոշելու կարգը սահմանեցին առաքեալները, որոնք, Երուսաղէմում ժողովուելով, վճռեցին քրիստոնեաներին թոյլ տալ չկատարել մովսիսական ծէսերը եւ սովորութիւնները (Թլփատութիւնը եւլն) (Գործք ԺԱ:1-18): Նոյնպէս եւ սարկաւազների ընտրութիւնը եւ ձեռնադրութիւնը եղաւ ժողովի միջոցով. սբ. Հարք, հետեւելով առաքեալներին, որոշում են տարին երկու անգամ՝ գարնան եւ աշնան, ժողով անել՝ առկախ խնդիրները քննելու: Այս կանոնը ժամանակի վերաբերմամբ փոփոխութեան ենթարկուեց Նիկ. 5 կանոնով, Զ եւ է Տիեզերական ժողովներով եւ Յուստինիանոսի նովելլայով: Պատուիրուեց միայն մի անգամ անել ժողով՝ հոկտեմբեր ամսին: Այս կանոնն ճշտութեամբ մեր մէջ չի գործադրուել գուցէ նրա համար, որ մեր կաթողիկոսները գոնէ մինչեւ սբ. Սահակ միշտ շրջում էին, տարին մէկ անգամ Շահապիվանի եւ մէկ անգամ էլ սբ. Կարապետի ուխտին ներկայ լինում, ուր ժողովուած էին լինում բոլոր իշխանները, եպիսկոպոսները, որտեղ եւ ընհանուր խորհրդակցութեամբ խնդիրները վճռում էին:

38 (36). Եպիսկոպոսը պիտի հոգ տանի եկեղեցու իրերի վրայ եւ կարգադրի ինչպէս Աստօուն հաճելի է, բայց չպիտի գողանայ կամ ազգականներին ընծայի, հապա միայն աղքատներին օգնի, եւ այս բանը պատճառ բռնելով՝ ինքն էլ մէջից մի բան չպոկի:

Եպիսկոպոսներին յանձնելով եկեղեցապատկան գոյքը՝ արգելում է նրան գողանալ կամ ազգականներին ընծայել, ինչպէս անում էին անհաւատարիմ եպիսկոպոսները, որոնցից մէկն էր Եղեսիայի եպիսկոպոս Իբասը, որի դէմ բողոքեցին Տիեզերական ժողովին իբրեւ կողոպտողի եւ յափշտակողի: Նոյն բանն արգելում է եւ Յուստինիանոսի նովելլան:

39 (37). Երեցները եւ սարկաւազներն առանց եպիսկոպոսի կամքի ոչինչ չանեն, որովհետեւ պատասխանատուն եպիսկոպոսն է:

40 (38). Պէտք է պարզ յայտնի լինի՝ ո՞րն է եկեղեցու սեպիականութիւնը եւ ո՞րն է եպիսկոպոսի անձնական գոյքը, որպէսզի նրա մեռնելուց յետոյ, եթէ կին, որդիք, ազգականներ կամ ծառայ կթողնի,

նրանք իրաւունք ունենան ստանալու եպիսկոպոսի սեպիականութիւնը եւ անձեռնմխելի թողնեն եկեղեցապատկան ինչքը. այսպիսով, ո՛չ եկեղեցին կվնասուի, եւ ո՛չ ազգականները կտուժեն, որով կազատուէր եպիսկոպոսը վատ անուն թողնելուց:

Մեր ձեռագրերում ոչ միայն այս յօդուածը, այլ շատ-շատերը ճիշտ թարգմանելու ոչ մի հնար չկայ առանց օտար բնագրի:

41 (39). Հրամայում ենք եպիսկոպոսին իշխանութիւն ունենալ եկեղեցապատկան իրերի վրայ: Ինչպէս հոգիները, նոյնպէս եւ ինչքը նրան է յանձնուում. նա պիտի երէցների եւ սարկաւազների ձեռքով խնամի աղքատներին, կարօտեալներին, եւ իրենց պէտքերը հոգան, որովհետեւ ըստ առաքելոյն՝ սեղանի ծառայողը սեղանից պիտի ուտի:

Այս մի քանի կանոններով մի քանի սկզբունք են որոշուում.

- 1) ***Եկեղեցու ինչքը եպիսկոպոսի իրաւասութեան է ենթարկուում:***
- 2) ***Որ եպիսկոպոսը սեպհականութիւն կարող է ունենալ:***
- 3) ***Որ բոլոր ինչքը պիտի ցուցագրուած լինի:***
- 4) ***Որ տնանկ եւ աղքատ պիտի կերակրուեն այդ ինչքերով:***
- 5) ***Որ առանց քահանայի եւ սարկաւազների ինչքն իրաւունք չունի կարգադրելու:***
- 6) ***Բոլորի պէտքերը հոգացուում են այդ ինչքերով:***

42 (40). Եպիսկոպոսը, երէցը կամ սարկաւազը, եթէ խաղի, արբեցողութեան անձնատուր լինեն կամ հեռանան այդ ախտերից կամ կարգաւոյժ լինեն:

43 (41). Եթէ կիսասարկաւազները կամ գրակարդացները կամ սաղմոսերգուները նոյնը կանեն, կան դադարեն, կան մերժուեն եկեղեցուց, նոյնպէս եւ աշխարհականները:

44 (42). Փոխատուներից վաշխ եւ տոկոս պահանջող եպիսկոպոսը, երէցը կամ սարկաւազը կան դադարեն, կան կարգաւոյժ լինեն (տե՛ս Ա առ. 18):

45 (43). Եպիսկոպոսը, երէցը կամ սարկաւազը, եթէ հերետիկոսների հետ կաղօթեն, թող մերժուեն եկեղեցուց, իսկ թէ կիրամայեն նրանց իբրեւ եկեղեցու սպասաւորների աղօթք անելու, թող կարգաւոյժ լինեն (Բ Կոր. Զ:14-18):

46 (44). Եպիսկոպոսը կամ երէցը (կամ սարկաւազը), եթէ կընդունեն հերետիկոսների (թերահաւատների) մկրտութիւնը կամ Պատարագը, կարգաւոյժ լինեն: Ի՞նչ կապ կայ Քրիստոսի եւ Բելիարի կամ հաւատացեալի եւ անհաւատի մէջ (Բ Կոր. Զ:15):

«Այս հերետիկոսներն առաքեալների ժամանակն էին, որոնք վնասում էին Հօր Աստուծոյ, Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ եւ Որդու մարդեղութեան գլխաւոր դաւանանքը: Մնացած հերետիկոսների մասին որոշումներ արել են Նիկ. 19, Լաւ. 7, Բարս. 47» (Книга правил):

Մեր ձեռագրերում աւելի է «կամ սարկաւազը» եւ սխալ է, որովհետեւ մկրտութիւն չեն անում նրանք: Մերոնց մէջ գրած է «Թերահաւատների» եւ սխալ է, որովհետեւ այս կանոնը շարունակութիւն է 45-ի, որտեղ խօսում է հերետիկոսների մասին:

47 (79). Եթէ եպիսկոպոսը կամ երէցը ճշմարիտ մկրտութիւն ունեցողին նորից կմկրտի կամ անմաքուրներից անարգութեամբ չի մկրտիլ, թող կարգալոյծ լինի իբրեւ Քրիստոսի խաչի եւ մահուան վրայ ծիծաղող եւ քահանային սուտ քահանայից չզանազանող:

Մեր ձեռագրերում բոլորովին սխալ է թարգմանուած այս կտորը՝ «կամ անմաքուրներից անարգութեամբ չի մկրտիլ»։ «Или аще от нечестивых окрещенного не окрестит», որ նշանակում է՝ սուտ քահանաներից մկրտութեամբ (անարգութեամբ) չի մկրտիլ: Մերոնք այդ նոյն բանն այսպէս են թարգմանել. «Կամ զպղծեալն ամբարշտութեամբ մկրտեսցէ»: 740-ում. «Կամ զպղծեալն յամբարշտութենէ մկրտեսցէ», 746-ում. «Զպղծեալն յամբարշտութեանց մկրտեսցէ». բոլորովին հակառակ եւ անմիտ բան է նշանակում. պիտի գրէին. «Կամ զպղծեալն յամբարշտաց ո՛չ մկրտեսցէ»: Թէ յունասլաւոնականը ճիշտ է, այդ երեւում է եւ նրանից, որ պատժի արդարացման մէջ ասում է, թէ քահանան սուտ քահանայից չկարողացաւ զանազանել:

Այս մկրտութեան խնդիրը ծագեց III դարում՝ 256 թուին, Ափրիկայի եկեղեցիներում: Կրկնակնունքի վէճը դարձաւ կռուապատճառ մասնաւորապէս Կիպրիանոսի եւ Հռոմի Ստեփանոս եպիսկոպոսի մէջ: Վէճը կտրելու համար այս կանոնս որոշեց, որ ուղղափառ քահանայի մկրտութիւնն ընդունելի է, իսկ սուտ քահանայի մկրտութիւնն անվաւեր է, ուստի պիտի նորից մկրտել: Այս պնդում էր Կիպրիանոսը Ափրիկայի եպիսկոպոսների հետ միասին: Հռոմի Ստեփանոս եպիսկոպոսը պնդում էր, որ չպիտի մկրտել ընկղմամբ, այլ միայն ձեռք դնելով սուտ մկրտութեամբ վրայ: Թէեւ Ստեփանոսը սխալուում էր, բայց այնքան իրեն արդար էր համարում, որ մտադրուեց բանադրել Ափրիկայի եպիսկոպոսներին, մինչեւ անգամ Կիպրիանոսի ուղարկած մարդկանց չընդունեց: Այս կանոնը հաստատում է Կիպրիանոսի որոշումը եւ ժխտում է Ստեփանոսի կարգադրութիւնը (տե՛ս Творения св. Киприана епис. Кар., 1861, Киев):

48 (45). Եթէ աշխարհականը իւր կնոջ արծակի եւ ուրիշին առնի կամ արծակուածին, թող մերժուի եկեղեցուց:

Հրէից մէջ սովորութիւն էր զանազան պատճառներով արծակել կնոջ: Արծակելիս տալիս էին վկայաթուղթ, որ կոչուում էր «արծակման»: Հեթանոս ազգերի մէջ արծակելու եւ ամուսնանալու կանոնները շատ վայրիվերոյ էին նրանք նայում էին կնոջ վրայ իբրեւ ստրկի, որին կարելի էր ենթարկել ամէն տեսակ վարմունքների: Կանոնս սահմանում է, որ ոչ ոք իրաւունք չունենայ առանց պատճառի, կամ թեթեւ պատճառով, ըստ ըոպէական տրամադրութեան, արծակել կնոջ: Այդպիսին եկեղեցուց որոշուում է, մինչեւ որ էլի յետ կկանչի կնոջը: Մանաւանդ որ այդ բաներն ի նկատի առած՝ Յիսուս պատուիրում է առանց պոռնկութեան դէպքի չարձակել (Մատթ. Ե:32), (տե՛ս Բարս. 21):

49 (80). Եթէ եպիսկոպոսը կամ երեցը չի մկրտիլ Տիրոջ հաստատած կարգով՝ յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, այլ յերիս Անսկիզբս, յերիս Որդիս, յերիս Մխիթարիչս, կարգաւոյժ լինի:

Մեր ձեռագրերում «Անսկիզբն»-ի փոխարէն «Հայր» է, «Մխիթարիչն»-ի փոխարէն՝ «Հոգի»:

Կային հերետիկոսներ, որոնք մկրտում էին ոչ Ուղղափառ եկեղեցու դաւանութեամբ, այլ բոլորովին տարբեր ձեւով՝ երեք Հօր, երեք Որդու եւ երեք Հոգու անունով (տե՛ս Պոլս. 1, սաբբեղեան հերետիկոսներ):

50 (81). Եպիսկոպոսը կամ երեցը, եթէ չի կատարիլ մկրտութիւնը երեք ընկղմումով, այլ միայն մի ընկղմամբ, որ Քրիստոսի մահուան օրինակն է, թող կարգաւոյժ լինի, որովհետեւ Տէրն ասել է. «Մկրտեցէք յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ» (Մատթ. ԻԸ:19) եւ ոչ «ի մահն Իմ մկրտեցէք»:

Կային եւ հերետիկոսներ (եւնոմիոսականք), որոնք զանազան վերացական դատողութիւններով մերժում էին երեք ընկղմումը (տե՛ս Բ Տիեզերական ժողովի կանոնները):

Հայոց բոլոր ձեռագրերում շատ երկարացրած է մկրտութիւնը երեք ընկղմումով անելու բացատրութիւնը: Այս 81-ին յաջորդող 82 կանոնն էլ շարունակում է նոյնը՝ ցուցնելով, թէ հերետիկոսները մի ընկղմումով են մկրտում, որ նրանք ասում են, թէ Հայրը չարչարուել է, կամ Որդին Միածին չէ, կամ Սուրբ Հոգին Հայր են անուանում. բոլորին էլ սխալ են համարում եւ նզովում: 81-ի շարունակութիւնը եւ

82-ը կանոն չեն, հապա բացատրութիւն 50-ի կամ (81)-ի առաջին կէսի բովանդակութեան: Մեր ձեռագրերում սովորութիւն է մտած գլխատառով սկսած նախադասութիւնը ջոկ կանոն համարել, կամ պատահմամբ եթէ երկու կանոն միմեանց յաջորդելիս մեծ գլխատառով բաժանուած չեն եղել, նրանք մի կանոն համարուեն եւ արտագրուեն:

Ձեռագրերի 81-ի կէսը եւ 82-ի երկար բացատրութիւնները չկան յունասլաւոնականում¹:

51 (46). Եթէ եպիսկոպոսը, երէցը կամ սարկաւազը կամ քահանայական կարգից որեւէ մէկը կիրաժարուի ամուսնութիւնից, մսից, գինուց ոչ թէ ժուժկալութեան պատճառով, այլ պիղծ համարելով եւ անարգելով ստեղծագործութիւնը, դրանք կամ ուղղուեն կամ կարգալոյծ լինեն եւ մերժուեն եկեղեցուց: Նոյնպէս եւ աշխարհականը:

Այս կանոնն ուղղուած է գնոստիկեան աղանդաւորների դէմ, որոնք մերժում էին ամուսնութիւնը, միս ու զինի գործածելը՝ իբրեւ անմաքուր եւ պիղծ բան, նրանք անարգանքով էին վերաբերում դէպի ամուսնութիւնը եւ քարոզում էին ամուրի կեանք՝ իբրեւ կատարելատիպ մաքրութեան եւ անարատութեան:

52 (47). Եթէ եպիսկոպոսը, երէցը չի ընդունիլ զղջացող մեղաւորին եւ կմերժի, թող կարգալոյծ լինի (Ղուկ. ԺԵ:7):

53 (48). Եթէ եպիսկոպոս, երէց կամ սարկաւազ տօն օրերին չեն ճաշակել միս, գինի ոչ ժուժկալութեան, այլ արհամարհելուն պատճառով, թող կարգալոյծ լինեն իբրեւ ուրիշի գայթակղութեան պատճառ դարձող:

54 (49). Եթէ ժառանգաւորներից մէկը գինետնում (ի կապելուջ) բռնուի, թող մերժուի եկեղեցուց: Գանապարի գնալիս միմիայն կարող են հանգստանալ պանդոկում (հիւրանոցում):

55 (50). Եթէ ժառանգաւորը թշնամանի եպիսկոպոսին, կարգալոյծ լինի. «Ձիշխանս ժողովրդեան քո ո՛չ հայիոյեսցես» (Ելից ԻԲ:28):

56 (51). Ժառանգաւորը, եթէ թշնամանի երեցին կամ սարկաւազին, մերժուի եկեղեցուց:

57 (52). Եթէ ժառանգաւորը կօհօժողի կաղի, կոյրի, խուլի, դեմքը վնասուածի (ոտը վնասուածի) վրայ, մերժուի եկեղեցուց, նոյնպէս եւ աշխարհականը:

58 (53). Եպիսկոպոսը կամ երէցը, եթէ անփոյթ է դէպի եկեղեցու դասը եւ ժողովուրդը, բարեպաշտութիւն չի սովորեցնում, մերժուի, իսկ եթէ ծուլութեան եւ անփութութեան մէջ կմնայ, կարգալոյծ լինի:

¹ Վ. Հակոբյանը «Կանոնագիրք Հայոց»-ի Ա հատորում (Եր. 1964, էջ 556-557) ցոյց է տալիս, որ այս հատվածները կան հունարեն բնագրում, եւ զրաբար թարգմանությունը համապատասխանում է նրան:

59 (54). Եթէ եպիսկոպոսը, երեցը կամ ժառանգաւորներից մէկը կարօտեալի պէտքը չի հոգալ, մերժուի եկեղեցուց, եթէ մշտապէս կյամառի այդ բանում, կարգաւոյժ լինի իբրեւ եղբօր սպանող:

60 (55). Եթէ մէկը Սուրբ Գրքի փոխարէն ստուբեամբ ամբարիշտների գիրքը կրերի եկեղեցի՝ ժողովրդին եւ հոգեւորականութեան վնասելու, թող կարգաւոյժ լինի:

Նախկին դարերում զանազան աղանդաւորներ չէին ընդունում Աւետարանը, առաքելոց թղթերը. նրանք ունէին առանձին Աւետարան, որ կոչւում էր «Աւետարան երկոտասան առաքելոց», եւ այլ կեղծ թղթեր, որոնք ընդունուած էին նրանց կողմից իբրեւ վաւերական գրուածքներ: Ահա այս գրուածքները բերում էին եկեղեցի եւ իսկակաւորնի փոխարէն կարգում, բացատրում: Կանոնս խստութեամբ արգելում է այդ:

61 (56). Եթէ հաւատացեալը կմեղադրուի շնութեան կամ պոռնկութեան կամ մի որեւէ յանցանքի մէջ, եւ կհաստատուի, հոգեւորականութեան մէջ չի կարող ընդունուել:

Մեր ձեռագրերում թէ՛ այս, թէ՛ նախընթացները շատ կցկտուր եւ անճիշտ են գրուած, որ առաջացել է արտագրիչների աղաւաղումներից:

62 (57). Եթէ ժառանգաւորը, վախենալով հրէայից, յոյնից կամ հերետիկոսից, կիրաժարուի Յիսուսի անունից, թող մերժուի եկեղեցուց: Իսկ եթէ կիրաժարուի եկեղեցու սպասաւորի կոչումից, թող մերժուի սպասաւորների դասից, եթէ ապաշխարի եւ զղջայ, կընդունուի իբրեւ աշխարհական:

Մեր ձեռագրերում շատ անիմաստ է գրուած, մինչեւ անգամ հակառակ մտքով, օրինակ. «Եթէ զանուն Յիսուսի ունի, լուծցի եւ որոշեսցի. իսկ եթէ զանուն ժառանգաւորի՝ լուծցի». բոլորովին անմիտ բան է:

63 (58). Եթէ եպիսկոպոսը, երեցը, սարկաւազը կամ քահանայական կարգից մէկը կուտի արիւնոտ, գազանաբեկ կամ մեռուտի միս, թող կարգաւոյժ լինի: Որովհետեւ օրէնքն է այդ արգելել (Գործք ԺԵ:29): Եթէ աշխարհական կանի, թող մերժուի եկեղեցուց:

Այս արգելական կարգադրութիւնը սահմանուած է հեթանոսների սովորութեան դէմ, որ նախատեսուել է Հին ուխտի մէջ (Ծննդ. Թ:1-6, Ղեւտ. Ժէ:11). նոյնը հաստատեց Առաքելական ժողովը, որ եւ կրկնուած է այստեղ:

64 (59). Եթէ ժառանգաւորը շաբաթ եւ կիրակի օրերը պաս կպահի (բացի Աւագ շաբաթ օրուանից), կարգաւոյժ լինի, եթէ աշխարհական է, մերժուի:

Շաբաթ եւ կիրակի օրերը ծոմ պահելը լինում էր մինչեւ Պատարագը, յետոյ թոյլատրուում էր պասը լուծել գինով, ձէթով եւ կերակրով եւ չմնալ անօթի մինչեւ երեկոյ (Կնուզա որաթաւ):

65 (60). Եթէ ժառանգաւորը կամ աշխարհականը մտնի հրէից կամ կռապաշտական աղօթատունը, թող կարգաւոյժ լինի եւ մերժուի:

Այս կանոնը չի հակասում այն վարմունքին, որին հետեւում էին առաքելներն ամէն օր ժամի Զ-ին գնալով սինագոգա՝ աղօթելու եւ քարոզելու: Առաքելները մտնում էին քարոզելու եւ քրիստոնեայ դարձնելու հրէաներին, իսկ այստեղ կանոնադիրը երկիւղ է կրում թերուս քրիստոնեաներից, որոնք, ճարպիկ քարոզիչների ձեռքը ընկնելով, կարող էին մոլորուել, եթէ նրանց աղօթատները յաճախէին:

66 (61). Եթէ ժառանգաւորը կռոււմ մէկին խփի եւ մէկ հարուածով սպանի, կարգաւոյժ լինի, իսկ աշխարհականը մերժուի (տն՛ս Բարս. 55, Գր. Նիս. 5):

67 (62). Ով չնշանուած աղջկան կբռնաբարի, մերժուի եկեղեցուց. ուրիշի հետ պսակուել չի կարող նա, այլ միայն այս աղջկայ հետ, թէկուզ աղքատ տնից լինի սա:

68 (63). Եթէ եպիսկոպոսը, երեցը կամ սարկաւազը երկրորդ անգամ ձեռնադրուեն, թող կարգաւոյժ լինեն թէ՛ ձեռնադրողը եւ թէ՛ ձեռնադրուողը, իսկ եթէ կապացուցեն, որ ձեռնադրութիւնը թերահաւատից են ստացել, որոնց ձեռնադրութիւնը եւ մկրտութիւնն անընդունելի են համարոււմ հաւատացեալների կողմից, այն ժամանակ կազատուեն պատժից:

69 (64). Եթէ եպիսկոպոսը, երեցը, սարկաւազը, կիսասարկաւազը, ընթերցողը, երգողը Քառասնորդական պասը, չորեքշաբթին եւ ուրբաթը չեն պահիլ, բացի մարմնական անկարողութեան դէպքից, կարգաւոյժ լինեն. եթէ աշխարհական է, մերժուի եկեղեցուց (պասի մասին տն՛ս Ա առ. 8 եւ 2, 3):

- 70 (65). Եթե եպիսկոպոսը, երեցը կամ ժառանգաւորներից մէկը պաս կպահի հրեաների հետ, նրանց հետ կտօնի կամ նրանց տօնի ընծաներ կստանայ, օրինակ՝ բաղարջ կամ նման ինչ, թող կարգաւոյժ լինի, իսկ աշխարհականը մերժուի եկեղեցուց:
- 71 (66). Եթե քրիստոնեան ձեռք կտանի կռապաշտական մեհեանը կամ հրէից սինագոգան տօն օրերին եւ կվառի, մերժուի եկեղեցուց:
- 72 (67). Եթե ժառանգաւորը կամ աշխարհականը սուրբ եկեղեցուց մտն կամ ձեռք գողանայ, մերժուի եկեղեցուց եւ 5 անգամ աւելի վճարի վերցրածից:
- 73 (67). Օրինած ոսկէ կամ արծաթէ անօթը կամ վարագոյրը ոչ ոք գործ չածի իւր հարկաւորութեան համար. օրինազանցութիւն է այդ. ով կբռնուի, թող մերժուի եկեղեցուց:

Մեր ձեռագրերում 72 եւ 73 կանոնները միացրած են:

- 74 (68). Եթե եպիսկոպոսն արժանահաւատ մարդիկներից մեղադրուի, պիտի կանչուի եպիսկոպոսներից քննութեան, եթէ կգայ եւ կխոստովանի յանցանքը, կյանդիմանուի, եւ պատիժ կնշանակուի նրան: Եթէ առաջին կանչելուն չգայ, երկրորդ անգամ երկու եպիսկոպոսի ձեռքով կկանչուի: Եթէ այս անգամ չգնայ, երրորդ անգամ կկանչուի էլի երկու եպիսկոպոսի ձեռքով, երրորդ հրաւերով չգնալուց յետոյ եպիսկոպոսական ժողովը իւր բարեհայեցողութեամբ վճիռ կկարդայ նրան, որպէսզի չկարծի, թէ դատից փախչելով իրեն օգուտ կարող է բերել:

Այս կանոնիս վերջին կտորը մեր տգէտ ձեռագրողները կտրել են եւ տարել-կցել են յաջորդ (69) յօդուածի սկզբին մեծ տառով եւ մի անմիտ բան են առաջացրել: Երեւում է՝ մեծ տառով սկսուած են տեսել, կարծել են՝ նոր կանոն է: Միմիայն 740 ձեռագրում ճիշտ է արտագրած:

- 75 (69). Եպիսկոպոսի դէմ հերետիկոսին վկայ չընդունել, իսկ հաւատացեալ վկայ ընդունել թուով ո՛չ մէկ հոգի, այլ երկու կամ երեք (Մատթ. ժԸ:16, Ա Տիմ. Ե:19):
- 76 (70). Եպիսկոպոսը չպէտք է եղբօրը կամ որդուն կամ ուրիշ ազգականին ի հաճոյս նրանց եպիսկոպոս ձեռնադրի, որին եւ կամենայ, որովհետեւ եպիսկոպոսութիւնը եւ Աստուծոյ եկեղեցին ժառանգաբար յանձնել մէկին իրաւացի չէ: Ով այդպէս կանի, ձեռնադրութիւնը կլինի անվաւեր, ինքն էլ կմերժուի եկեղեցուց:

Այս կանոնս ի նկատի ունի այն որկրամուլ եւ շահասէր անձանց, որոնք եկեղեցու սեպհականութիւնն իրենցը համարելով եւ այդ ստա-

ցուածքը տոհմային ժառանգութիւն անելու դիտմամբ ձեռնադրուած էին մօտիկ ազգականներին իրենց փոխանորդ: Բայց եթէ մօտիկ ազգականների ձեռնադրութիւնն արուած է ի փառս եւ ի պայծառութիւն եկեղեցւոյ, այն ժամանակ եկեղեցին ոչ մի արգելք չի դնիլ այսպիսիների համար, օրինակ՝ Հիպպոյի եպիսկոպոս Վաղերիոսին իւր կենդանութեան ժամանակ յաջորդ կարգեց երանելի Օգոստինոսին, մեր Լուսաւորիչը իւր որդոց ձեռնադրեց իրեն յաջորդ, Ներսէս Շնորհալին եղբօր տեղը ժառանգեց:

- 77 (71). Աչքով խեղը, անդամներով վնասուածը, եթէ արժանի է եպիսկոպոսութեան, թող լինի, որովհետեւ մարմնական արատը նրան չի պղծում, այլ հոգեկանը:
- 78 (72). Խուլը եւ կոյրը եպիսկոպոս չեն կարող լինել, ոչ արատաւորութեան, այլ եկեղեցական պաշտամունքը կատարել չկարողանալուն համար:
- 79 (73). Այսահարը հոգեւորական լինել չի կարող, եթէ առողջանայ, իբրեւ հաւատացեալ ընդունուի (եկեղեցում), եթէ արժանաւոր համարուի, թող լինի եկեղեցական:
- 80 (74). Կռապաշտութիւնից նոր դարձածին եւ մկրտուածին կամ յանցաւոր կեանքը թողածին արդարացի չէ իսկոյն եպիսկոպոս ձեռնադրել, որովհետեւ անարդարացի է անփորձ մարդուն ուսուցիչ լինել. գուցէ թէ միայն աստուածային շնորհքով հնարաւոր լինի այդ:

Կանոնս ի նկատի ունի առաքեալի պատուէրը Տիմոթէոսին գրած (Ա Տիմ. 9:6). բացառութիւն թոյլատրուած է, երբ ընտրելին աստուածային շնորհքով լի անձն է ներկայացնում, օրինակ՝ Մեղիոյանի եպիսկոպոս ընտրուեց սբ. Ամբրոսիոսը մինչեւ իսկ չմկրտուած ժամանակից:

- 81 (75). Ասացինք, որ վայել չէ եպիսկոպոսին կամ քահանային ժողովրդական կառավարութեան գործերում խառնուել, այլ եկեղեցական կարգերը ժրաջանութեամբ կատարել: Կամ պիտի դադարեն, կամ կարգալոյծ լինեն, որովհետեւ երկուց տերանց ծառայել չի կարելի (Մատթ. 2:24), (Կրն Բ առ. 6):

Յորդ կանոնի ծանօթութեան մէջ նկատումներ արինք հոգեւորականների տնտեսական զբաղմունքների վերաբերմամբ: Այս կանոնս չեչտում է ժողովրդական կառավարչական գործերում չխառնուելու համար: Այս իմաստով մեր ազգային կանոններում էլ ունինք պատուէրներ, որոնք իւր տեղում կտեսնենք: Կանոնս պահանջում է, որ

հոգեւորականը քահանայ լինելու հետ միասին հարկահան, գիւղապետ, դատաւոր, զինուորական եւ այլ պաշտօնակատարութիւններ չանի եւ մոռացութեան տայ հոգեւոր պարտքերը:

Եկեղեցին հրճուանքով է խրախուսում այն հոգեւորականներին, որոնք ազգի փրկութեան համար ախոյեան են հանդիսացել հէնց իսկ պատերազմի դաշտում՝ Ներսէս Մեծ, Ներսէս Ե, Տէր Աւետիք, Գրիգոր Եպիսկոպոս եւլն, եւլն:

82 (76). Չենք թոյլատրում ստրուկներին առանց իրենց տէրերի համաձայնութեան հոգեւորական լինել, որ չլինի թէ գժտութիւններ ծագեն դրամից: Եթէ ստրուկն արժանի կլինի հոգեւոր աստիճանին, ինչպէս մեր Ոնեսիմոսն էր, եւ եթէ տէրերը կհամաձայնին ու կազատեն ստրուկութիւնից, թող լինեն հոգեւորական:

Այս կանոնս գրուած է այն ժամանակուայ համար, երբ ստրկութիւնը շատ տարածուած էր, երբ ստրուկների արձակումը, կեանքը եւ մահը կախուած էր տիրոջ կամքից: Շատ ստրուկներ, ազատուելն ի նկատի ունենալով հոգեւորականութեան մէջ մտնելով, ծածուկ փախչում էին ու զանազան միջոցներով հոգեւորական դառնում եւ ահագին աղմուկի պատճառ դառնում տէրերի կողմից: Այդպիսի բան պատահեց Պօղոս առաքեալի հետ, որը Փիլիմոնին գրած թղթով խնդրում է ներել իրենից փախած ստրուկ Ոնեսիմոսին եւ ընդունել ոչ իբրեւ ստրուկ, այլ համահաւասար եղբայր եւ սիրելի, որովհետեւ թէեւ ստրուկ, բայց շատ մեծ արժանաւորութիւն ունեցող անձն է (Ա Փիլիմոն):

83 (77). Եպիսկոպոսը, երեցը կամ սարկաւազը, եթէ զինուորութեամբ պարապելով կամենայ հռոմայական իշխանաւորութեան եւ միւլնոյն ժամանակ քահանայութեան մէջ մնալ, թող կարգալոյծ լինի. որովհետեւ. «Տուք զկայսերն կայսեր եւ զԱստուծոյն Աստուծոյ» (Մատթ. ԻԲ:21):

84 (78). Եթէ մէկը կնախատի թագաւորին կամ իշխանին ոչ ճշմարիտ պատճառով, պատժուի: Հոգեւորականը կարգալոյծ լինի, աշխարհականը մերժուի եկեղեցուց (Հռոմ. ԺԳ:1, Ա Պետ. Բ:17, Ա Տիմ. Բ:1-2):

85 (85). Չեզ բոլորիդ՝ եկեղեցականներիդ եւ աշխարհականներիդ համար պարտաւորական լինեն հետեւեալ գրքերը Հին եւ Նոր Կտակարանից. Մովսէսի Հնգամատեանը՝ Ծննդոց, Ելից, Ղեւտացուց, Թուոց, Երկրորդ օրինաց, Յեսու Նաւեայ 1 գիրք, Դատաւորաց 1, Հռութ 1, Թագաւորաց 4, Մնացորդաց 2, Եզրի 2, Եսթեր 1, Մակաբայեցուց 3, Յովբ 1, Սաղմոս 1, Սողոմոնի 3 առակներ, Իմաստութիւն, Երգ երգոց, Մարգարէք 12: Մանուկներին խրատելու համար կարդացէք Սիրաք: Նոր ուխտից՝

4 Աւետարան՝ Մատթէոս, Մարկոս, Ղուկաս, Յովհաննէս, քրթերից՝ Պողոսի 12, Պետրոսի 2, Յովհաննէսի 3, Յակոբի 1, Յուդայի 1, Կղեմայ 2 եւ իմ՝ Կղեմէսի ձեռքով ձեզ՝ եպիսկոպոսներիդ տուած 8 գրքի մէջի հրահանգները եւ մեր առաքելական գործքերը (որոնք բոլորի համար հրատարակել հարկաւոր չէ, որովհետեւ գաղտնախորհուրդ է):

Մեր համարեա բոլոր ձեռագրերում չկայ այս 85-րդ կանոնը գրքերի մասին, միմիայն 740-ում կայ այս կանոնը, այն բացառութեամբ, որ 740-ում չկայ Եսթեր, Մակաբայեցիք, Նոր Ուխտից ոչինչ չկայ, ոչ էլ վերջին Կղեմայ յիշատակածը:

740-ում եղածը կրկնուած է «Հարանց հետեւողաց» կանոնների 27-ում: Բայց թէ ինչո՞ւ մեր ձեռագրերից միայն 740-ում կայ այս 85-րդ կանոնը միւսներում չկայ, պատճառը ճշտութեամբ որոշել չի կարելի. միայն նկատելի է, որ գոնէ Առաքելական կանոնների համեմատութեան մէջ 740 ձեռագիրն ամենաճիշտն է մնացած բոլոր ձեռագրերի մէջ եւ շատ համապատասխան է յունասլաւոնականին: Ինձ թւում է, որ մեր ձեռագրերից դուրս է ձգուած այս կանոնը նրա համար, որ յիշուած գրքերից մի քանիսը դեռ կասկածելի էին համարուած 4-5-րդ դարերում: Օրինակ՝ Յովհան Աքոլաստիկոսի, Գրիգոր Աստուածաբանի, Եպիփանի, Աթանասի, Ամփիլոքոսի, Յովհան Դամասկացու կանոններում չկայ Մակաբայեցոց գիրքը: Եւսեբիոսի Ժամանակ (+340) «Յովհաննու յայտնութիւն»-ը վէճի մէջ էր. ոմանք ընդունում էին, ոմանք՝ ոչ: Ամփիլոքոսի թղթում կարդում ենք. «Ոմանք ասում են, որ 7 թուղթ պիտի ընդունել, ոմանք՝ միայն երեքը՝ Յակոբի 1, Պետրոսի 1 եւ Յովհաննէսի 1: Ոմանք էլ ընդունում են 3 Յովհաննէսի, 2 Պետրոսի եւ Յուդայի 1: «Յայտնութիւնը» ոմանք ընդունում են, ոմանք անվաւեր են համարում»: Արդեօք այս կասկածնե՞րը չէին պատճառ, որ մերոնք չեն զետեղել այս կանոնս:

Մեր ձեռագրերում ուշի-ուշով կարդացողը տեսած պիտի լինի, որ երեք կանոն միացրած է նախորդ կանոնի հետ, եւ փոխանակ ստանալու յունասլաւոնականի 85 հատ կանոնը, ունենում ենք 3 կանոն պակաս այդ երեք հատ երկերկու կանոնների միացման պատճառով. պակաս է նաեւ 85-րդը. ուրեմն ընդամէնը պակաս է 4 կանոն մեր ձեռագրերի մէջ. մենք պիտի ունենայինք 81 կանոն, բայց ունենք Առաքելական կանոններ 85 հատ: Մերոնք բերել են եւ 4 կանոն միացրել եղածների հետ եւ դարձրել 85: 82-րդը է շարունակութիւն եւ բացատրութիւն 81-ի Հօր Աստուծոյ, Որդւոյ եւ Սուրբ Հոգւոյ վարդապետութեան վրայ, որ ամենեւին կանոն չէ կարելի համարել, հապա երկար բացատրութիւն:

83-րդը խօսում է եպիսկոպոսների մասին, որ իրաւունք չունին ուրիշ թեմի եպիսկոպոսի իշխանութիւն խլել, որ բոլորովին համապատասխան է 35 կանոնին. ուրեմն նոր բան չի ասում, այլ կրկնում է 35-ի բովանդակութիւնը: 84-րդն ասում է, որ եպիսկոպոսը, իբրեւ գլուխ եւ հրամանատար, պիտի հսկի գիւղի եւ ագարակի երէցների վրայ. այս էլ կրկնում է այն, ինչ որ մի քանի կանոններով պատուիրուած է: 85-րդը կանոն չէ, հապա «փառք յաւիտեանս»-ով վերջացող մի խրատ է: 82, 83, 84, 85-ը յետոյ աւելացրած են. այդ երեւում է նրանից, որ նոր բան չեն ասում, երկրորդ՝ որ չկան յունասլաւոնականում, եւ երրորդ՝ չկան 740-ում: Իսկ 740-ը դրանց փոխարէն 81-րդում դնում է այն վերջաւորութիւնը, որը կայ միւս ձեռագրերի 85-ում: Այդտեղ վերջացնելուց յետոյ եւ մի ինչ-որ վարդապետի յիշատակարանից յետոյ գետեղում է 6 ուրիշ աւելի կանոններ, որոնք նոր բաներ չեն, կրկնութիւններ են: Սրանց համար ուրիշ թանաքով այնտեղ գրած է. «Այս 9 գլուխս ոչ կայ յայլ յաւրինակ»: Այս վեց գլուխներից 85-ում գրուած են Հին եւ Նոր Կտակարանների գրքերը: Պէտք է այս ի նկատի ունենալ, որ բացի յունասլաւոնական պաշտօնական վաւերական ընդունուած Առաքելական կանոնների ձեռագրից՝ կան եւ զանազան յունական ուրիշ ձեռագրեր, որտեղ նոյն կանոնները գետեղուած են լինում այլեւայլ քանակութեամբ՝ 76, 81, 84 կամ 85, լատինականում 50 հատ են, արաբական ժողովածուներում՝ 82, ասորականում՝ 81, եթովպականում՝ 30 եւլն, եւլն: Հինգ-վեցեան Տրուլի 692-ի ժողովում այս կանոններն ընդունուեցին՝ բացի Կղեմէսի վերջին յիշատակարանից՝ 8 գրքի մասին գրած:

Հին եւ Նոր Կտակարանների գրքերի մասին տե՛ս Աթանասի, Ամփիլոքոսի կանոնները:

Այստեղ վերջանում է «Առաքելական» անուամբ եղած կանոնների եւ թէ «Կարգադրութիւններ»-ի վրայ ասելիքը:

Ա առաքելական կանոններ՝ թուով 34, Բ առաքելական կանոններ՝ թուով 85, ընդամէնը 119 առաքելական կանոններ ունինք, որոնց համառօտութեամբ յիշելիս պիտի նշանակենք Ա առ. եւ Բ առ.:

Սրանից յետոյ կգետեղենք այս երկու կանոնների գրաբար բնագիրը՝ արտագրած նոյնութեամբ ձեռագրերից, որով դիւրութիւն տուած կլինենք համեմատողներին աւելի մօտից ծանօթանալու խնդրի հետ¹:

¹ Այս կանոնախմբի մանրամասն համեմատությունը Պիտրայի հրատարակության հետ տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 550-557:

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ

ԳՐԱՔԱՐ ԲՆԱԳԻՐԸ

1) Ա – ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ¹

Կանոնք եւ սահմանք, զոր եղին աշակերտքն Քրիստոսի ի սուրբ եկեղեցիս՝ յևր վերանալոյն Տեառն ժողովնալք ի վերնապրուն

Ա. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, թէ յորժամ յաղօթս կան եւ երկիր պագանեն Աստուածութեանն, ընդ արեւելս կայցեն՝ ըստ այնմ զոր ասաց Փրկիչն, թէ. «Որպէս փայլակն զի փայլատակեալ յարեւելից եւ երեւի մինչեւ յարեւմուտս, նոյնպէս եղիցի գալուստ Որդւոյ Մարդոյ» (Մատթ. ԻԴ:27), զի արեգակն արդարութեան Քրիստոս Որդի Աստուծոյ յարեւելից ծագեսցէ եւ արասցէ փրկութիւն ի մէջ երկրի: Եւ այսու գիտասցուք, եթէ յարեւելս կոյս արժան է յաղօթս կալ եւ երկիր պագանել Արքային անմահի յաւիտենից:

Բ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ յաւուր միաշաբաթւոյ յամենայն կիրակէի եղիցի տօն եւ պաշտօն եւ խորհուրդ տէրունական մարմնոյ եւ արեան Տեառն, զոր պատուիրեաց մեզ Կենարարն: Եւ Հաց Պատարագին ի նմին աւուր ջերմ եփեալ ելցէ ի սուրբ Սեղան Տեառն, եւ արժանաւորքն Հաղորդեսցին մի՛ արհամարհանօք, այլ մեծաւ երկիւղիւ: Եւ դատարկացեալ եւ փափկացեալ եղիցի միաշաբաթին, որպէս պատուիրեաց Աստուած Նոյի, Աբրահամու եւ Մովսէսի. զի եւ մեզ Հանգիստ լիցի յերկրաւոր աշխատութենէս, եւ յեւթներորդում դարուն ի գալստեան Տեառն յարքայութեանն յաւիտենից: Եւ յամենայն միաշաբաթւոյ ընթերցցին գիրք սուրբք մարգարէականք եւ առաքելականք. եւ աւարտումն եւ գլուխ ամենեցուն կարդասցի Աւետարանն եւ մատուցի Պատարագ. վասն զի յաւուր միաշաբաթւոյ եղեւ լինելութիւն արարածոց, եւ յաւուր միաշաբաթւոյ յարեաւ Տէր Քրիստոս ի մեռելոց եւ յաւուր միաշաբաթւոյ ծագեցաւ աշխարհի, եւ յաւուր միաշաբաթւոյ ի Պենտակոստէին վերացաւ Տէրն

¹ Առաքելական կանոնների գիտական հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 27-66:

մեր յերկիրս եւ յաւուր միաշաբաթուոյ երեւի ի վախճան աշխարհիս հայրական փառօք, երկնաւորական հրեշտակօք:

Ք. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, թէ օր չորեքշաբաթու ի պահս եղիցի, զի ի նմա գուշակեաց եւ յայտնեաց Տէրն կենարար զխորհուրդ չարչարանաց Իւրոց եւ մատնութեան եւ դատաստանի, եւ խաչելութեան եւ մահուան եւ յարութեան՝ աշակերտացն Իւրոց, եւ տրտմեցան առաքեալքն: Արդ եղիցի ի պահս եւ ի սուգ, եւ ի պաշտօն եւ յաղօթս ցնծութեան եւ ուրախութեան:

Դ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, թէ ուրբաթ եղիցի ի պահս եւ ի սուգ եւ ի տրտմութիւն. վասն զի զոր ինչ ասացան յաւուր չորեքշաբաթուոյ վասն չարչարանաց Փրկչին մերոյ, յուրբաթուն կատարեցաւ, յորժամ շարժեցան արարածք ամենայն, եւ խաւարեցան լուսաւորք ի յերկիրս. պահեալ լիցի մինչեւ ցիններորդ ժամն:

Ե. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, թէ օր շաբաթուն եղիցի տօն եւ պաշտօն ընդ ամենայն տիեզերս եւ եղիցի յիշատակ ամենայն մարտիրոսաց. Պատարագ մատուցեն ի նմա քահանայքն եւ ուրախութեամբ սաղմոսեսցեն, վասն զի կարապետ է մեծի Արքային գալստեանն: Պարտ է ամենայն սրբոցն ուրախ լինել ընդ առաջ Քրիստոսի:

Զ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, թէ եղիցին երիցունք եւ սարկաւագունք որպէս Մովսէս եւ Ահարոն եւ ապա՝ մատիցեն ի պաշտօն սրբութեան, ի Պատարագն եւ ի խորհուրդ տէրունական: Եւ զկէսսարկաւագացն՝ ի սպասաւորութիւն եկեղեցւոյ եւ ի տեսչութիւն այրեաց եւ վշտացելոց, որպէս ղեւտացիքն որ կրէին զսպասաւորութիւն, եւ զինուորական ձեւով չիշխէր ոք մերձեալ. նոյնպէս եղիցին յեկեղեցւոյ, եւ մի՛ ոք վայրապար ի բեմն սրբութեան եւ ի սպաս օրինացն մերձեսցի: Եւ սարկաւագունք սպասաւորք երիցանցն. կարգեսցին եւ ընտրեալքն՝ երիցունք: Կաթողիկոսն ղէտ եւ գլուխ եւ օրէնսդիր լիցի ժողովրդեանն, զի ըստ բերանոյ նոցա վճարեսցի ամենայն ինչ, որպէս Մովսէսին եւ Ահարոնին էր:

Է. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, թէ եղիցի տօն Ծննդեան եւ Յայտնութեան Տեառն եւ Փրկչին մերոյ, որ է գլուխ եւ սկիզբն տօնից Եկեղեցւոյ, որ օրինակ Զ յունուարի ամսոյ ըստ յունարէն թուոյ. եւ մեծապէս խմբեսցեն զտօնն զայն ցնծութեամբ եւ ուրախութեամբ, սաղմոսիւք եւ օրհնութեամբ եւ երգովք հոգեւորօք, եւ ընթերցցին զիրք մարգարէականք եւ առաքելականք:

Ը. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, եթէ զիս օր պահս կարգեսցեն յամենայն չարութենէ, ի մեղաց եւ ի կերակրոց

յառաջ քան զօրն չարչարանաց Փրկչին մերոյ եւ ապա յարգեսցեն զյիշատակ չարչարանաց պասեք Տեառն եւ տօն յարութեան Փրկչին. ընթերցցին զիրք մարգարէականք եւ առաքելականք, որ պատմեսցեն զչարչարանացն Տեառն եւ գուշակումն յարութեան Փրկչին: Քանզի եւ Ինքն իսկ Տէրն մեր Քրիստոս՝ որպէս տօնից եւ տարեկանաց, պահեաց զիս տիւ եւ զիս գիշեր, նոյնպէս եւ Մովսէս ի Սինէական լերինն ի ձեռն պահոցն իբրեւ սիրելի բարեկամ խօսէր ընդ Աստուծոյ եւ մեծապէս պատիւ գտեալ յերկնաւոր Արքայէն՝ ահեղ երեսօք, արքունական օրէնս եւ կանոնս բերելով, իջանէր առ ժողովուրդն: Նոյնպէս եւ նախանձաւորն Հեղիաս, ի ձեռն քառասնօրեայ պահոցն մեծամեծ նշանս եւ զօրութիւնս գործելով, ապա կառավարեալ ասպատակէր յերկինս: Եւ երեք մանկունքն ի ձեռն սրբութեան պահոցն ի մահուանէ թագաւորին ապրեցան, զի հրեշտակ Աստուծոյ էջ առ նոսա. զբոցն բորբոքեալ շիջուցին, զթագաւորն ի գիտութիւն ճշմարտութեան ածին եւ ինքեանք բարի անուամբ կեցեալ՝ արժանի եղեն արքայութեանն Քրիստոսի:

Թ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, թէ ի կատարումն ամենայն գրոց ընթերցցի Աւետարան իբրեւ զկնիք պատուական ամենայն գրոց, եւ յոտն կալով ամենայն ժողովուրդն լուիցէ նմա, զի աւետիք փրկութեան են ամենայն մարդկան՝ բանիւ Կենանարին:

Ժ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, եթէ զկնի Պասքին կատարեսցեն Ծ օր յետ յարութեան Նորա եւ արասցեն տօն յիշատակի վերացման Նորա առ Հայր յերկինս փառաւորեալ:

ԺԱ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, եթէ ի Զատիկէն մինչեւ ի քառասներորդ օր վերացման Նորա ուրախութիւն եւ ցնծութիւն եղիցի, զի աւուրք յարութեան են եւ Փեսայն՝ յառազաստի: Ապա յետ տօնի վերացմանն պահեսցեն, եւ դարձեալ յիաներորդն տօն կատարեսցի, եւ իբրեւ զառաջին Զատիկին՝ գառն զենցի:

ԺԲ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, եթէ եկամուտ ոք կամ բնակաւոր, որ ոչ գիտէ զհաւատս ճշմարիտ Եկեղեցւոյ սրբոյ եւ զկարգս եւ զօրէնս որ կարգեալ է ի նմա, մի՛ լիցի առաջնորդ եւ հրամանատար յեկեղեցւոյ, եւ մի՛ ոք կարգեսցէ զայնպիսիսն, զպոռնկեալսն եւ զչնացեալսն եւ զայլագործսն յերիցութիւն կամ ի սարկաւազութիւն եւ կամ յայլ ինչ սպասաւորութիւն եկեղեցւոյ մի՛ մերձեցուցեն, զի մի՛ կարգեալքն ընդ նոքօք թիւրեսցին, զի եթէ ստուերք հանդերձելոցն Մովսիսի զանարատն ընտրէր ի սպասաւորութիւն խորանին, ո՛րչափ եւս առաւել որ Նորոյ ուխտիս է միջնորդ:

ԺԳ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, եթէ խօսեցաւ Աստուած ընդ Աբրահամու եւ ասէ. «Թլփատեսցի ութօրեայ

մանուկ ձեր, եւ այն եղիցի նշանակ ուխտին յաւիտենական ընդ Իս եւ ընդ ձեզ» (Մննդ. Ժէ:12): Լինէր նոյն ուխտ եւ ընդ Մովսիսի՝ հրաման առեալ յԱրարչէն մշտական զոպայիւ սրսկել ջուր զժողովրդեամբն, որ գուշակէր զմկրտութիւն հեթանոսաց: Օրինակէր Մովսէս եւ Ահարոն զհանդերձեալսն լինելոյ փոփոխումն ստուերագրին. հրամայէր ջրով լուանալ յարտաքնում սրահին, ապա՛ մերձենալ ի սրբութիւնսն: Օրինակէր զայս մկրտութիւն Յեսու Նաւեայ՝ անցանելով ընդ Յորդանան, եւ ապա մտանել յերկիրն պարգեւաց: Օրինակէր զայս մկրտութիւն մեծն ի մարգարէս նախանձաւորն Հեղիաս. անցանելով ընդ Յորդանան՝ կենդանւոյն վերանայր յերկիրնս: Բերէր եւ Եղիսէէ զսափորն ի գուշակումն մկրտութեան:

Մեծն ի ծնունդս կանանց՝ կնքահայրն Յովհաննէս, որ արժանի եղեւ մկրտել զանարատ զՏէրն Յիսուս ի Յորդանան գետ, օրինակ լինէր Նորոյ ուխտիս եւ մանկանց Եկեղեցւոյ: Եւ լուանալով զոտս մեր ի վերնատանն՝ ջրով մկրտութեան զօրացոյց զմեզ եւ անմեղացոյց սրբութեամբ աւագանին. օրինակ աշխարհի եթող, զի ի ձեռն քահանայութեան կարգի՝ մանուկ ութօրեայ մկրտեալ եղիցի քրիստոսագգեաց, եւ վկայք, որք ոչ ունին զմկրտութիւն ջրոյն, արեամբ իւրեանց փրկեսցին:

ԺԴ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, եթէ իցէ ոք երկմիտ ի հաւատս եւ չիցէ ճշմարիտ ի պաշտաման Տեառն, այնպիսին մի՛ պաշտեսցէ զպաշտօն Տեառն, մի՛ ձեռնադրեսցի, զի մի՛ այլոցն ի հեղգութիւն՝ խմոր չարութեան լիցի, որպէս գրեալ է, թէ անիծեալ՝ որ գործէ զգործ Տեառն հեղգութեամբ, նա զմարդիկ խաբէ եւ ո՛չ զԱստուած՝ այն որ ոչ հաստատին կամակորութիւնք առաջի Նորա:

ԺԵ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, եթէ որ սուտ երդնու կամ սուտ վկայէ եւ կամ որ երթայ առ կախարդս եւ հարցուկս, եւ քաւդեայս, եւ վհուկս, եւ հաւատայ ծննդոց եւ աստեղագիտութեանց իբրեւ զայնոսիկ որ անաստուածքն են, խափանեսցի նա որպէս զանաստուած ի քահանայութենէ եւ մի՛ խառնեսցի ի պաշտօն Եկեղեցւոյ, եւ եթէ ժողովրդական ոք իցէ, մերժեսցի ի բաց:

ԺԶ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, եթէ որ սիրէ զհրէայս եւ հաղորդի ընդ նոսա, կցորդ եղիցի Յուդայի Սկարիովտացւոյ, որ սիրեաց զհրէայսն կամ զհեթանոսս, որ երկիր պագանեն արարածոց փոխանակ Արարչին. մի՛ մտցէ յեկեղեցի եւ մի՛ բնակեսցէ ի մէջ հաւատացելոց, եւ եթէ իցէ ի միջի նոցա, մի՛ թողցեն զնա, այլ որոշեսցեն եւ զատուցեն ի բաց յինքեանց. եւ մի՛ կացցէ ի միջի նոցա, զի մի՛ արմատ դառնութեան ի վեր երեւեալ՝ պղծիցեն նովալ բազումք:

ԺԷ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, եթէ ոք հրէայ կամ հեթանոս եկեսցէ եւ խառնեսցի յեկեղեցի եւ դարձեալ թողցէ եւ երթիցէ յիւր բնակութիւն եւ դարձեալ կրկնեսցի եւ եկեսցէ ի նոյն պաշտօնն զոր անարգեացն, մի՛ ընդունիցիք եւ մի՛ խառնիցէք ի մէջ ձեր, այլ որոշեալ զատուցի ի միջոյ ամենեցունց եւ կացցէ ի նմին կարգի, ուր էր զառաջինն, եւ մի՛ հաղորդեսցին ընդ նմա որք ճանաչեն զնա:

ԺԸ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, եթէ որ փոխ տայ եւ առնու վաշխս եւ տոկոսիս եւ շահի շահս ագահութեան, այնպիսին մի՛ համարեսցի ընդ հաւատացեալսն եւ մի՛ կացցէ ի կարգ պաշտաման քահանայութեան. ո՞չ լսիցէ, զոր ետ պատուէր Արարիչն Մովսիսի, թէ. «Պատուիրեա՛ որդւոցն Իսրայէլի, զի մի՛ պահանջեսցեն զփոխս ի մերձենալ տօնին թողութեան եւ ամին եօթներորդի» (Ղեւտ. ԻԵ:40-54). ո՛րչափ եւս առաւել պատժոյ արժանի համարիցիք զայժմուս:

ԺԹ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, եթէ չէ իշխանութիւն քահանայապետի կամ երիցու, եւ ո՛ր եւ իցէ առաջնորդ Եկեղեցւոյ, առանց իւրոց պաշտօնակցացն առնել զիրս ինչ Եկեղեցւոջ. բայց կամօք եւ միաբանութեամբ ամենեցուն արասցեն զոր ինչ կամինն, զի մի՛ լիցի տրտմութիւն եւ հերձուածք ի մէջ իւրեանց, զի ի միաբանութենէ ամենեցուն եւ քարոզութիւնն հաւատարիմ լիցի եւ հաւատն՝ հաստատուն, որպէս եւ Փրկիչն ասէ, թէ. «Ուր երկու եւ երեք ժողովեալ են յանուն Իմ, անդ եմ ես՝ ի մէջ նոցա» (Մատթ. ԺԸ:20):

Ի. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, եթէ ի կարգէ քահանայութեան ընտրեալքն անարատքն, որ սուրբ ի մամոնայնի իցեն, օրինաց եւ կարգի Եկեղեցւոյ հմուտք, եթէ եւ յանարգաց ոք իցէ, ի քահանայապետութիւն եւ ի գլխաւորութիւն կացուսցեն միջնորդ լինել ընդ մարդիկ եւ ընդ Աստուած, զի երեւեսցի գլուխ եւ առաջնորդ ամենեցուն, զի ի ձեռն նորա խնդրեսցի չարութիւն եւ բարութիւն, մեղք եւ արդարութիւն յամենեցունց, զի դէտ եւ հովիւ է իբրեւ զՍամուէլն, զի շրջէր եւ կարգէր եւ հրաման տայր ըստ մարգարէութեանն Եզեկիէլի:

ԻԱ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, թէ որ լոկ են ի ստացուածոց եւ սոսկ ի մամոնայէ եւ չերթան զկնի արծաթոյ շահից, եւ ձեռք իւրեանց սուրբ են ի կաշառոյ, եւ միտք իւրեանց սուրբ եւ յստակ ի չարութենէ, եւ սիրտք եւ խորհուրդք իւրեանց կատարեալ են ի սէրն Աստուծոյ, նոքա ընտրեսցին ի պաշտօն սեղանոյն Տեառն: Զի եթէ զղեւտացիսն յամենայն իմեքէ՝ ի կալուածոյ եւ ի բաժնէ եղբարցն

Հեռացուցեալ ապա՝ մերձեցուցանէր առ Ինքն, ո՛րչափ եւս առաւել որ Նորոյ ուխտիս են սպասաւորք, միջնորդք եւ պաշտօնեայք Քրիստոսի, անարատք իցեն եւ անմեղք:

ԻԲ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ ամբարտաւանք եւ հպարտք եւ սէգք եւ սնապարծք եւ ատեցողք, եւ կերողք եւ արբեցողք, եւ ուսումնատեացք եւ քնէածք եւ յոյլք, եւ նախանձոտք չարեաց եւ ցանկացողք չարեաց, եւ պատուասէրք, խիստք եւ նեղասիրտք, ցոփասէրք, եւ յանդգունք, անգուլթք եւ անողորմք, կռուողք եւ ռխակալք, քսմոսք եւ շոգմոգք եւ որ ինչ նման են սոցին, մի՛ մերձեսցին ի պաշտօն քահանայութեան, վասն զի գրեալ է. «Ի բա՛ց կացէք յինչն ամենեքեան, որ գործէք զանօրէնութիւն» (Սաղմ. 9):

ԻԳ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, թէ որպէս Տէրն մեր Հրաման եղ եւ պատուիրեաց մեզ, թէ. «Զոր արձակիցէք յերկրի՝ արձակեալ լիցի յերկինս, եւ զոր կապիրէք յերկրի՝ կապեալ եղիցի յերկինս» (Մատթ. ԺԸ:18). սոյնպէս եւ Հրաման տուեալ քահանայութեան եւ երիցանց կարգի զարժանիս օրհնութեան միաբան օրհնել եւ զանարժանս միաբան կապել եւ ըմբերանել: Եւ զոր կապենն՝ կապեալ կացցէ մինչեւ հնազանդեսցի առաջնորդին, ապա եթէ տարապարտուց եւ յանարժանս զոր կապեսցեն, պատիժ պատուհասի ընկալցին ըստ արժանի որք ի զուրն կապեցին, բայց որ կապեցաւն՝ ընկալցի խորթելո՛վ զկապանսն, որպէս թէ իցէ արժանի կապանացն:

ԻԴ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, թէ մի՛ ոք յանդգնեսցի ի մարդկանէ որոյ չիցէ զօծումն քահանայութեան ընկալեալ՝ եւ արասցէ իրս ինչ իշխանութեամբ իբրեւ զքահանայ, եւ կամ քահանայ աչառութեամբ եւ ակնառութեամբ գործեսցէ ինչ առանց օրինաց եւ իրաւանց, այլ արդարութեամբ եւ անաչառութեամբ:

ԻԵ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, թէ մի՛ ոք անարգեսցէ եւ անգոսնեսցէ եւ արհամարհանօք կալցի զքահանայն, թէեւ կարի ոք անարժան եւ յանարգաց իցէ. գիտասցէ, զի զԱստուած անարգէ, զի Աստուծոյ սպասաւոր է ձեզ ի բարիս եւ համարս տալոց է ընդ ոգւոց ձերոց. ո՞չ գրեալ է. «Զիշխան ժողովրդեան քո ո՛չ բամբասեսցես» (Ելից ԻԲ:28):

ԻԶ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, թէ որք են յաստիճան դատաւորութեան եւ իշխեն առնել դատաստան, եթէ թիւրեսցէ, եթէ աչառեսցէ երեսաց եւ պարտաւորեսցէ զարդարն եւ արդարացուցէ զպարտաւորն, մի՛ եւս կացցէ ի կարգի դատաւորութեան եւ պատուհասեալ կշտամբեսցի, զի ո՛չ իմացաւ զգրեալսն աստուածային ձեռամբն յօրէնսն Մովսէսի, թէ. «Մի՛ խոտորեցուցես զիրաւունս

ի դատաստանի» (Բ Օր. ԻԴ:17), եւ «Կաշառ ի վերայ իրաւանց մի՛ առնուցուս» (Սաղ. ԺԴ:5):

ԻԷ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ ոք ելանիցէ յաշխարհէ ճշմարիտ վախճանաւ եւ կամ խողխողեալ յանորինաց՝ վկայ հաւատարիմ վասն անուան Փրկչին՝ խոստովանելով զՔրիստոս ի նեղութիւնսն, որ վասն անուան Նորա լինի, արասցեն զլիչատակս նոցա յաւուր մահուան նոցա եւ զնշխարս ոսկերաց նոցա ի պատիւ առեալ փառաւորեսցեն զՔրիստոս, որ ետ նոցա զայնպիսի համբերութիւն՝ ի յորդորումն եւ ի թողութիւն մեղաց մերոց:

ԻԸ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ թագաւորք, որք ունին զհաւատս Եկեղեցւոյ սրբոյ եւ խոստովանին զՔրիստոս, իշխանութիւն լիցի ընդ քահանայս ի բեմի կալ իբրեւ զԴաւիթ եւ որ իբրեւ զնայն էին՝ ըստ մարգարէութեան, եթէ. «Թագաւոր յուսացաւ ի Տէր, յողորմութեանց Բարձրելոյն նա մի՛ սասանեսցի» (Սաղ. Ի:8). բայց յայլ ինչ մի՛ համարձակեսցի, գուցէ որպէս զՈղիայն պատուհասեալ իջցէ:

ԻԹ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ ի պաշտաման եկեղեցւոյ ասացեն զսաղմոսս եւ զօրհնութիւնս Դաւթի՝ պաշտել օր ըստ օրէ յամենայն ժամ զմարգարէութիւնն Դաւթի ձԾ սաղմոս, որպէս եւ ասէն իսկ. «Օրհնեցից զՏէր յամենայն ժամ, յամենայն ժամ օրհնութիւն Նորա ի բերան իմում», եւ «Յօրէնս Տեառն խորհեցայց ի տուէ եւ ի գիշերի», «Սաղմոս ասացից եւ ի միտ առից», եւ «Լսելի արարից զձայն օրհնութեան Նորա», եւ դարձեալ. «Սաղմոս ասացէք Աստուծոյ մերում, եւ թագաւորին մերոյ սաղմոս ասացէք» (Սաղ. ԼԳ:2, Ա:2, ձ:1, ԿԵ:8, ԽԶ:7):

Լ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ յեկեղեցւոջ գիրք ընթերցցին՝ Հին Կտակարանք՝ Օրէնք եւ Մարգարէք, եւ Նոր Կտակարանք, որ լինիցին վասն կենարար չարչարանաց Փրկչին մերոյ Քրիստոսի, եւ գործք եւ խօսք աւետարանչացն քարոզութեան վասն բանին ճշմարտութեան, եւ վարդապետութիւն աշակերտաց Փրկչին, եւ այլ աւելի քան զայս մի՛ ընթերցցի ի բեմի:

ԼԱ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ Հաց Պատարագին, յորում աւուր եփեսցի, ի նմին աւուր ելցէ ի Սեղանն, եւ մի՛ լիցի իշխանութիւն զկնի աւուրց հանել, զի եւ Մովսէս ոչ պակասեցուցանէր զհացն ջերմ յերեսաց Տեառն:

ԼԲ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին Հաստատութեամբ, եթէ ոք ի կարգէ պաշտօնէից եւ յուխտէ Եկեղեցւոյ կամեսցի կուսան լինել, բարւոյ գործոյ ցանկայ, համարձակ լիցի վանս շինելոյ ի տեղիս տե-

ղիս. ժողովեալ օրինաց եւ կարգի սրբութեան՝ զգուշացին ի կերակրոյ պարկեշտանալ, ի գինուորական զգեստուէ հեռանալ, պճղնաւորեալ նմանեսցի[ն] պաշտօնէից հրեշտակաց Աստուծոյ եւ զուարթնոց երկնից: Զի եւ Յեսու պաշտօնեայն Մովսէսի եւ սպասաւոր սրբութեանն եւ Եղիա նախանձաւորն Աստուծոյ եւ Երեմիա մարգարէ եւ մեծ մարգարէն Մկրտիչն Յովհաննէս՝ սոքա ամենեքեան կուսութեամբ եւ պարկեշտութեամբ կատարեցին զկեանս իւրեանց, բռնութեամբ կալեալ յափշտակեցին զարքայութիւնն երկնից:

ԼԳ. Կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, եթէ որպէս ի սկզբանէ զուգեաց ամուսնութեամբ զմարդն եւ օգնական արար միմեանց եւ օրհնեաց զնոսա, նոյնպէս սահմանեալ եւ հաստատեալ հրաման առաքելական սրբութեամբ զուգել յամուսնութիւն, եւ օրինօք՝ ի ձեռն աջոյ քահանայութեան եւ օրհնութեամբ զուգեսցին: Բայց որպէս Մովսէսի պատուիրեաց արարիչն Աստուած, թէ. «Պատուիրեա որդւոցն Իսրայէլի՝ Ես եմ Տէր Աստուած ձեր, պատուիրանաց Իմոց զգուշացարուք եւ մի՛ գնայցէք ըստ կրօնիցն եգիպտացւոց, ուստի ելէքն, եւ ըստ գնացից քանանացւոց մի՛ գործիցէք, յոր երթալոցն էք», եւ ասէ. «Մարդ ոք մարդ առ ամենայն ընտանութիւն մարմնոյ իւրոյ մի՛ մերձեսցի՝ յայտնել զառականս մերձաւորի արեան իւրոյ, զառականս դստեր քո մի՛ յայտնեսցես, զառականս քեռ քո՝ թէ առ ի հօրէ իցէ կամ ի մօրէ, մի՛ յայտնեսցես, զառականս կնոջ հօր քո մի՛ յայտնեսցես, զառականս հօրաքեռ քո մի՛ յայտնեսցես, զառականս քեռորդւոյ քո մի՛ յայտնեսցես՝ պղծելով ընդ նոսա» (Ղեւտ. ԺԸ:3, 6-18), նոյնպէս եւ յԵրկրորդուամն կարգեաց օրհնադիրն Մովսէս յանէծան եւ ասէ. «Անիծեալ լիցի որ ննջիցէ ընդ կնոջ հօր իւրոյ, զի յայտնեաց զաներեւոյթս հօր իւրոյ. անիծեալ որ ննջիցէ ընդ քեռ իւրում, որ առ ի հօրէ իցէ կամ առ ի մօրէ. եւ ասացէ ամենայն ժողովուրդն՝ եղիցի, եղիցի» (Բ Օր. Իէ:20-22): Նոյնպէս եւ սահմանեալ առաքելական կանոնաց՝ մարդ ոք մարդ առ ամենայն ընտանութիւն մարմնոյ իւրոյ մի՛ մերձեսցի կամ շնութեամբ կամ ամուսնութեամբ. մինչեւ ի չորրորդ զարմն չունի իշխանութիւն առնել:

ԼԳ. Եւ արդ՝ զայս ամենայն զոր ինչ կարգեցին եւ եղին առաքեալքն՝ ոչ եթէ անձանց իւրեանց միայն կարգեցին, այլեւ այնոցիկ որ զկնի իւրեանց լինելոց իցեն: Քանզի կասկածէին թէ պատրաստեալ են զայլք զգենուլ զգեստ գառանց եւ առնել կոտորած ի մէջ հօտիցն Քրիստոսի: Քանզի ոչ եթէ նոցա պէտք ինչ էին կարգաց եւ օրինաց, որ ինքեանք իսկ էին օրհնադիրք, զի խրատեալք եւ վարժեալք էին ի ճշմարիտ Վարդապետէն եւ մխիթարիչ Հոգին Սուրբ բնակէր ի նո-

սա, զի զոր օրինակ ետ կարգել նոցա Հոգին Սուրբ զկարգս եւ զօրէնս զայսոսիկ, առաւել եւս առաջնորդեսցէ նոցա ըստ կամաց Իւրոց: Զի որք ընկալան ի Տեառնէ զգօրութիւն եւ զիշխանութիւն, զիս՞րդ մարթէր թէ յայլմէ իմեքէ դնիցի նոցա օրէնք: Նաեւ Պօղոս եւ Տիմոթէոս, որ շրջէին ի կողմանս ասորւոց եւ կիւլիկեցւոց, զսոյն իսկ զայս օրէնս պատուիրէին զառաքելոցն երիցանցն, եւ որք էին ընդ ձեռամբ առաքելոցն աշխարհականքն ամենայն՝ քարոզէին եւ աւանդէին յամենայն Եկեղեցիս....

Եւ ձեռնադրութիւն քահանայութեանն, զոր ընկալան առաքեալքն ի Տեառնէ՝ բազմացուցին եւ լցին զամենայն աշխարհ, եւ որպէս ասաց Ինքն իսկ Տէրն ցնոսա, թէ. «Տուաւ Ինձ ամենայն իշխանութիւն յերկինս եւ յերկրի. որպէս առաքեաց զԻս Հայր, եւ Ես առաքեմ զձեզ: Գնացէք այսուհետեւ, աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ. ուսուցէք նոցա պահել զամենայն զոր ինչ պատուիրեցի ձեզ: Եւ ահա առաքել Ես ընդ ձեզ եմ զամենայն աւուրս մինչեւ ի կատարած աշխարհի» (Մատթ. ԻԸ:18-20): Եւ որպէս պատուիրեաց նոցա Տէր, ըստ նմին օրինակի թուեալ վաղվաղակի քարոզութիւն Աւետարանին ընդ ամենայն տիեզերս: Եւ յորժամ այց առնէին միմեանց եւ լինէր քննութիւն ինչ բանից, գային եւ հաղորդէին միմեանց ի պաշտօն եւ յաղօթս եւ ի բանս մխիթարութեան: Կարգեցան քահանայապետք գլուխք եւ առաջնորդք՝ քարոզել եւ աւետարանել եւ ուսուցանել զամենայն տիեզերս, որպէս եւ հրամայեաց նոցա Տէր առաջնորդութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ....

2) Բ – ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ¹

Սահմանք եւ կանոնք սուրբ առաքելոցն ի ձեռն Կղեմայ, առաքելայ հերթանոսաց.
երկրորդ առաքելականք

Ա. Եպիսկոպոս ձեռնադրեսցի յեպիսկոպոսաց յերկուց կամ յերից:

Բ. Երէց կամ սարկաւազ կամ այլք ի ժառանգաւորաց՝ ի միոջէ եպիսկոպոսէ լինել:

Գ. Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց արտաքոյ քան զհրամայեալսն Տեառն ի Պատարագն կամ ի սեղանն այլ ինչ պատրաստիցէ՝ մեղր կամ կաթն, կամ փոխանակ գինւոյ այլ ինչ պատրաստութիւնս, կամ հաւ կամ այլ ինչ կենդանի արտաքոյ քան զհրամայեալսն արասցէ, լուծցի,

¹ Երկրորդ Առաքելական կանոնների հայերեն տարբերակի գիտական հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 75-100:

բայց ի դիպող ժամանակի նոր արմտեաց հասկ կամ խաղող մատուցանել առ սեղանն եւ ձէթ ի սուրբ աշտանակն եւ խոունկ ի ժամ Պատարագին:

Դ. Բայց այլ ամենայն միրգք ի տունս առաքեսցին եւ յերիցանցն, այլ ի սեղանն մի՛ մատիցեն, այլ զի եպիսկոպոսն եւ երիցունքն բաժանեսցեն սարկալագաց եւ այլոց ժառանգաւորաց:

Ե. Երէց կամ սարկալագ զկին իւր մի՛ հանցէ պատճառանօք երկիւղածութեան: Ապա թէ հանցէ, ի բաց որոշեսցի, իսկ ի նմին յամառեալ՝ լուծցի:

Զ. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկալագ, զաշխարհական հոգս յանձն մի՛ առցէ, ապա թէ ոչ՝ լուծցի:

Է. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկալագ զսուրբ չարչարանաց զօրն, նախ քան զգարնանային զուգաւորութիւնն, թէ ընդ հրէայս կատարեսցէ, լուծցի:

Ը. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկալագ, որ ժողովոց ոչ հաղորդի, զպատճառն ասացէ. եթէ իցէ իրաւացի, թողութեան հասցէ, ապա թէ ոչ ասացէ, որոշեսցի՝ որպէս պատճառք վնասու եղեալ ժողովրդոցն եւ կարծիս տուեալ զերիցունէն որ մատոյցն՝ որպէս ոչ առողջութեամբ մատուցեալ:

Թ. Զամենայն զմտեալսն յեկեղեցի զհաւատացեալսն եւ Գրոց լուեալս եւ ոչ մնացեալս աղօթից սրբոյ Հաղորդութեանն, իբրեւ զանկարգութիւնս արարեալ Եկեղեցւոյ՝ ի բաց որոշեսցին:

Ժ. Եթէ ոք ընդ անհաղորդին թէեւ ի տան աղօթակից լիցի, ի բաց որոշեսցի:

ԺԱ. Եթէ ոք լուծեալ ի քահանայութենէ, այլ ոք քահանայ աղօթակից լիցի իբրեւ քահանայի, լուծցի:

ԺԲ. Եթէ ոք ի ժառանգաւորաց որոշեալ երթիցէ յայլ քաղաք եւ ընկալցին առանց ընծայական գրոյ, որոշեսցին որք ընկալանն եւ որ ընկալեալն եղեւ, թէպէտ եւ էրն ընդունելի. առաւել եւս երկարեսցի որոշումն իբրեւ ստոյ եւ պատրոզի զԵկեղեցի Աստուծոյ:

ԺԳ. Եպիսկոպոսի ոչ է արժան թողուլ զիւր իշխանութիւն եւ այլոյ վագել, թէպէտ եւ ի բազմաց հարկեսցի, բայց եթէ իցեն պատճառք ինչ իրաւացիք, որ զայս բռնաբարեն զնա առնել, որպէս զի առաւել շահել կարացելոյ զնոսա որք անդն են, երկիւղածութեան բանիւ օգտեցուցանել, եւ զայս ոչ յինքենէ, այլ աղաչանօք մեծաւ:

ԺԴ. Եթէ ոք երէց կամ սարկալագ կամ ով եւ իցէ ի ժառանգաւորաց, ի բաց ընկեցեալ զիւր պանդխտութիւնն, յայլ երթիցէ եւ ամենեւին փոխեալ շրջիցի յայլում պանդխտութեան առանց կամաց եպիս-

կոպոսին իւրոյ, զայնպիսին հրամայեմք ո՛չ եւս քահանայանալ, մանաւանդ թէ բազում անգամ յորդորեալ եպիսկոպոսին իւրոյ՝ ոչ լուաւ, այլ յամառեալ յանկարգութեանն, իբրեւ զաշխարհական հաղորդեսցի անդէն ընդ նոսա: Ապա եթէ եպիսկոպոսն առ որում է նա, առ ոչինչ համարեալ զ՛ի ի վերայ նորա սահմանեալ դատապարտութիւնն, ընկալցի զնա ընդ ժառանգաւորս, ի բաց որոշեսցի իբրեւ զվարդապետ անկարգութեան:

ԺԵ. Որ ընդ երկուս ամուսնութիւնս խառնակեցաւ յետ մկրտութեան կամ հարճ ստացաւ, ոչ կարէ լինել եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ կամ բնաւ իսկ ի քահանայական կարգէ:

ԺԶ. Որոյ զայրի առեալ է կին կամ զհանեալ կամ զաղախին կամ զբող, ոչ կարէ եպիսկոպոս լինել կամ երէց կամ սարկաւազ կամ բնաւին ի քահանայական կարգէ:

ԺԷ. Որոյ երկուս քորս առեալ է եւ կամ քեռորդի, ոչ կարէ ժառանգաւոր լինել:

ԺԸ. Ժառանգաւոր ոք երաշխաւորս տուեալ՝ լուծցի:

ԺԹ. Ներքինի ոք եթէ ի բռնութենէ մարդկան եղեւ կամ ի հալածանս կտրեցան արականքն, կամ այնպէս իսկ ծնաւ, եւ է արժանի եպիսկոպոսութեան, եղիցի՛:

Ի. Որ կրճատեաց զինքն, մի՛ եղիցի ժառանգաւոր, քանզի սպանող ինքեան է եւ արարածոյն Աստուծոյ թշնամի:

ԻԱ. Եթէ ոք ժառանգաւոր զինքն կրճատեաց, լուծցի, քանզի սպանող ինքեան է:

ԻԲ. Եթէ ժողովրդական ոք զինքն կրճատեաց, որոշեսցի զերիս ամս, քանզի դրժող է իւրոց կենացն:

ԻԳ. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ ի պոռնկութեան կամ յերդման կամ ի գողութեան ըմբռնեալ՝ լուծցի, այլ ոչ որոշեսցի, քանզի ասէ գիր. «Ոչ առցէ Տէր վրէժ երկիցս ի միասին» (Նաւ. Ա.:9). նմանապէս եւ այլք ի ժառանգաւորաց:

ԻԴ. Որք ի ժառանգաւորութիւն անցանեն չեւ ամուսնացեալք, հրամայեմք, թէ կամին ամուսնանալ՝ զգրակարդացս եւ զսաղմոսասացս միայն:

ԻԵ. Զեպիսկոպոս եւ զերէց եւ զսարկաւազ հարկանողս զհաւատացեալս մեղուցեալսն կամ զանհաւատս զկռռողս եւ ի ձեռն այսոցիկ երկեցուցանել կամեցեալս՝ լուծանել հրամայեմք, քանզի ոչ ուրեք զայս Տէր ուսոյց, բայց եթէ ընդդէմ սորին՝ Ինքն հարաւ, այլ ոչ զոք եհար, թշնամանեցաւ եւ ոչ զոք փոխարէն թշնամանեաց, չարչարեցաւ եւ ոչ սպառնացաւ:

ԻԶ. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ՝ լուծեալ իրաւաբար ի վերայ երեւելի յանցանաց՝ եւ համարձակեսցի մերձենալ յաւանդեալսն երբեմն նմա պաշտօն, սա ամենեւին ի բաց հատեալ անկցի յեկեղեցւոյ:

ԻԷ. Եթէ ոք եպիսկոպոս ի ձեռն ընչից ժառանգաւորութեան այսմիկ հասանել կարաց, կամ երէց եւ սարկաւազ, լուծցի ինքն եւ որ ձեռնադրեացն, եւ ի բաց հատցի ամենեւին միանգամայն եւ ի Հաղորդութենէն, որպէս Սիմոն մոգ յինէն՝ ի Պետրոսէ առաքելոյ:

ԻԸ. Եթէ ոք եպիսկոպոս աշխարհական իշխանօք վարեցեալ՝ նոքօք բուռն ի վերայ Եկեղեցւոյ եղիցի, լուծցի եւ որոշեսցի, եւ ամենեքեան, որ Հաղորդին ընդ նմա:

ԻԹ. Եթէ երէց արհամարհեալ զեպիսկոպոսով իւրով՝ առանձին ժողով արասցէ եւ Սեղան կանգնեսցէ՝ ոչ ինչ ստուգեալ զեպիսկոպոսն, բայց ի բարեպաշտութիւն կամ արդարութիւն, լուծցի իբրեւ զսիրող իշխանութեան, քանզի բռնաւոր է, եւ այլք ի ժառանգաւորաց, որք հաւանեցան նմա: Իսկ ժողովրդականքն որոշեսցին, բայց այսոքիկ յետ մի անգամ եւ երկիցս եւ երիցս եպիսկոպոսին աղաչանաց եղիցի:

Լ. Եթէ ոք երէց կամ սարկաւազ յեպիսկոպոսէ եղեւ որոշեալ, սա ոչ է արժան յայլմէ ընդունել, այլ յայնմանէ որ որոշեացն զնա, բայց թէ դէպ լիցի մեռանել՝ որ որոշեաց եպիսկոպոսն:

ԼԱ. Մի՛ զոք յօտարաց եպիսկոպոսաց կամ երիցանց կամ սարկաւազաց առանց ընծայական թղթոյ ընդունել, եւ կամ թէ ընդունիցին, սակայն քննել. եթէ իցեն քարոզ բարեպաշտութեան, ընկալեալ լիցին, ապա թէ ոչ՝ զպէտս նոցա տացեն, իսկ ի Հաղորդութիւն մի՛ ընկալցին, վասն զի բազում ինչ լինի խաբէութեամբ:

ԼԲ. Զեպիսկոպոսուոնս իւրաքանչիւր ազգի գիտել պարտ է զիւրեանց առաջինսն եւ համարել պարտ է իբրեւ զգլխաւոր, եւ մի՛ ինչ աւելորդ առնել առանց նորա կամաց, բայց զայն միայն իւրաքանչիւր ումեք որչափ իւրում իշխանութեանն անկ է եւ որք ընդ նովաւ տեղիքն են. այլ եւ ոչ նմա առանց նոցա կամաց առնել ինչ, զի այսպէս միաբանութիւն իցէ, եւ փառաւորեսցի Աստուած ի ձեռն Յիսուսի եւ Սրբոյ Հոգւոյն:

ԼԳ. Եպիսկոպոս ոք մի՛ իշխեսցէ արտաքոյ իւրոյ սահմանացն ձեռնադրութիւնս առնել, որք ոչ ընդ նորա ձեռամբ են քաղաքք կամ գաւառք, ապա եթէ յանդիմանեսցի զայս արարեալ առանց կամաց այնոցիկ, որք ունին զքաղաքսն կամ զտեղիսն, լուծցի ինքն եւ որ ձեռնադրեցաւն:

ԼԴ. Եթէ ոք ձեռնադրեալ եպիսկոպոս ոչ ընկալաւ զպաշտօնն եւ զհոգս ժողովրդեանն ընձեռելոյ նմա, սա որոշեալ լիցի, մինչեւ ընկալ-

ցի. նոյնպէս երէց եւ սարկաւազ: Ապա եթէ երթեալ՝ ոչ եղեւ ընկալեալ, այս ոչ ի նորա կամաց, այլ ի ժողովրդեանն խստութենէ. ինքն եղիցի եպիսկոպոս, իսկ ժառանգաւորք քաղաքին որոշեսցին, զի այնպիսի ժողովրդեանն խրատիչք ոչ եղեն:

ԼԵ. Երկիցս ի տարւոջ ժողով լիցի եպիսկոպոսաց, եւ քննեսցեն առ միմեանս զհրամանս բարեպաշտութեանն եւ զպատահեալ եկեղեցական ընդդիմաբանութիւնս լուծցեն՝ միանգամ ի հորրորդ շաբաթու Պենտեկոստէիցն եւ երկրորդն՝ յաշնան:

ԼԶ. Ամենայն եկեղեցական իրացն եպիսկոպոսն կալցի հոգ եւ վարեսցէ զնոսա իբրեւ յԱստուծոյ հայեցեալ. մի՛ լիցի նմա արժան գողանալ ինչ անտի կամ ազգականաց իւրոց զԱստուծոյն շնորհել. բայց եթէ աղքատք իցեն, օգնել, այլ ո՛չ պատճառանօք սոցա զԵկեղեցւոյն օցտել:

ԼԷ. Երիցունք եւ սարկաւազունք առանց կամաց եպիսկոպոսին մի՛ ինչ կատարեսցեն, զի նմա հաւատացաւ ժողովուրդն Տեառն, եւ վասն ոգւոց նոցա պահանջեսցի:

ԼԸ. Եղիցի յայտնի եպիսկոպոսին իրք, եթէ առանձին ինչ ունի եւ Եկեղեցւոյն՝ յայտնի, զի իշխանութիւն կալցի իւրոցն վախճանեալ եպիսկոպոսն, որոց կամի եւ որպէս կամի թողուլ, եւ զի մի՛ պատճառանօք եկեղեցական իրօքն անկանել յիւրմէ եպիսկոպոսին, զի թերեւս կին եւ մանկունս ստացեալ ունիցի կամ ազգականս կամ ծառայս, քանզի իրաւացի է այս Աստուծոյ եւ մարդկան, զի մի՛ Եկեղեցւոյն վնաս ինչ կրել անգիտութեամբ եպիսկոպոսին իրաց, եւ մի՛ զեպիսկոպոսն եւ զազգականս իւր պատճառանօք Եկեղեցւոյն յամենայնէ զերծանել, եւ կամ յիրս ինչ անկանել նորա ազգականացն եւ մահու նորա լինել պատճառք հայհոյութեան:

ԼԹ. Հրամայեմք եպիսկոպոսի իշխանութիւն ունել եկեղեցական իրաց, քանզի եթէ զպատուական ոգիսն մարդկան նմա հաւատալի է, առաւել եւս իրաւացի է զիրս կատարել, որպէս զի ըստ իշխանութեան նորա խնամ ունել կարօտելոցն եւ ի ձեռն երիցանց եւ սարկաւազաց լինել խնամակալութիւն երկիւղիւ Աստուծոյ, եւ ամենայն զգուշութեամբ առնուլ եւ ինքեանք իսկ, եթէ կարօտ ինչ իցեն եւ յօտարաց եղբարց ի պէտս, զի մի՛ ինչ իրօք նոցա պակասութիւն լինիցի: Վասն զի օրէնք Աստուծոյ հրամայեն՝ որք սեղանոյն պարապեն՝ ի սեղանոյ անտի կերակրել. ըստ որում եւ ոչ զինուորն իւրովք թոշակօք զզէնս պատերազմաց բերէ:

Խ. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ քուէից պարապեալ կամ գինարբուաց՝ կա՛մ դադարեսցին, կա՛մ լուծցին:

ԽԱ. Կէսսարկաւազաց կամ գրակարգացաց կամ սաղմոսերգաց զնմանս արարեալ՝ կա՛մ դադարեսցին, կա՛մ որոշեսցին. նմանապէս եւ ժողովրդականք:

ԽԲ. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ վաշխ եւ տոկոսիս պահանջելով ի փոխառուացն՝ կա՛մ դադարեսցին, կա՛մ լուծցին:

ԽԳ. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ թերահաւատից միայն աղօթակից լեալ՝ որոշեսցին, ապա թէ եւ նոցա՛ հրամայեսցի իբրեւ քահանայից աղօթել՝ լուծցին:

ԽԴ. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ զթերահաւատից զմկրտութիւն ընկալեալ կամ զՊատարագ՝ լուծանել հրամայեմք, զի զի՞նչ միաբանութիւն է Քրիստոսի ընդ Բելիարայ, կամ զի՞նչ մասն հաւատացելոյն ընդ անհաւատին» (Բ Կոր. Զ:15):

ԽԵ. Եթէ ոք ժողովրդական զիւր կին հանեալ՝ այլ առցէ եւ կամ զարձակեալն յայլմէ, ի բաց որոշեսցի:

ԽԶ. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ կամ բնաւ իսկ ի քահանայական կարգէ՝ յամուսնութենէ, ի մսոյ եւ ի գինւոյ ոչ վասն ճգնաւորութեան, այլ պիղծ վարկանելով զայնոսիկ ի բաց մեկնի՝ մոռացեալ, թէ ամենայն ինչ յոյժ բարի է, զի արու եւ էգ արար Աստուած զմարդն, այլ հայհոյելով անգոսնեսցէ զգործաւորութիւնն, կա՛մ ուղղեսցի, կա՛մ լուծցի եւ յեկեղեցւոյն ի բաց ընկեսցի. նմանապէս եւ ժողովրդական ոք:

ԽԷ. Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց զդարձեալսն ի մեղաց ոչ ընկալցի, այլ ի բաց մերժեսցէ, լուծցի, զի տրտմեցուցանէ զՔրիստոս, որ ասացն. «Ուրախութիւն լինի յերկինս ի վերայ միոյ մեղաւորի որ ապաշխարէ» (Ղուկ. ԺԵ:7):

ԽԸ. Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ յաւուրս տօնից ոչ ճաշակէ ի մսոյ եւ ի գինւոյ, լուծցի որպէս զհարեալ խղճիւ մտաց իւրոց եւ պատճառք գայթաղուութեան բազմաց եղեալ:

ԽԹ. Եթէ ոք ժառանգաւոր ի կապելուջ ըմբռնեսցի ուտելով, որոշեսցի, բայց ի պանդոկոջ միայն եւ ի ճանապարհի յաղազս հարկի լինելոյ:

Ծ. Եթէ ոք ժառանգաւոր թշնամանեսցէ զեպիսկոպոսն անիրաւաբար, լուծցի, քանզի «Զիշխան ժողովրդեան քո ո՛չ հայհոյեսցես» (Ելից ԻԲ:28):

ԾԱ. Եթէ ոք ժառանգաւոր թշնամանեսցէ զերէց կամ զսարկաւազ, որոշեսցի:

ԾԲ. Եթէ ոք ժառանգաւոր զխուլ կամ զկաղ կամ զկոյր կամ զգէման վնասեալ այպանեսցէ, որոշեսցի. նմանապէս եւ ժողովրդականք:

ԾԳ. Եպիսկոպոս կամ երէց անփոյթ առնելով զքահանայութեանն կամ գծողովրդոցն, ոչ խրատելով զնոսա ի բարեպաշտութիւն՝ որոշեսցի, ապա եթէ յամառեսցի չածել յուղղութիւն, լուծցի:

ԾԴ. Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց ի ժառանգաւորաց որ կարօտ իցէ եւ ոչ տացէ նմա զպէտան, որոշեսցի իբրեւ զսպանող եղբօր իւրոյ:

ԾԵ. Եթէ ոք ստուրթեամբ զվերագրեալսն ամբարշտաց գիրս իբրեւ զսուրբս յեկեղեցի մուծեալ առ ի վնաս ժողովրդոց՝ լուծցի:

ԾԶ. Եթէ ամբաստանութիւն ինչ եղիցի զհաւատացելոյ՝ պոռնկութեան կամ շնութեան կամ այլ ինչ գործոց ի բաց հրաժարելոց, եւ յանդիմանեսցի, ի ժառանգաւորութիւն մի՛ եկեսցէ:

ԾԷ. Եթէ ոք ժառանգաւոր վասն մարդկային երկիրդի՝ հրէի կամ հեթանոսի կամ թերահաւատի, ուրացի եթէ զանուն Քրիստոսի ունի, լուծցի եւ որոշեսցի, իսկ եթէ զանուն ժառանգաւորի՝ լուծցի:

ԾԸ. Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց կամ բնաւ իսկ ի քահանայական կարգէ կերիցէ միս արեամբ շնչոյ կամ զազանաբեկ կամ մեռելոտի, լուծցի, քանզի զայս օրէնքն հրաժարեցուցին, ապա եթէ ժողովրդական ոք իցէ, որոշեսցի:

ԾԹ. Եթէ ոք ժառանգաւոր գտցի զօր կիւրակէին կամ զշաբաթու պահելով, որոշեսցի:

Ա. Եթէ ոք ժառանգաւոր կամ ժողովրդական մտցէ ի ժողովարան հրէից կամ թերահաւատից աղօթել, լուծցի:

ԱԱ. Եթէ ոք ժառանգաւոր ի կռուի գոք հարցէ, եւ ի միռջէ հարմանէն մեռցի, լուծցի՝ վասն յանդգնութեան իւրոյ. իսկ եթէ ժողովրդական ոք իցէ, որոշեսցի:

ԱԲ. Եթէ ոք զկոյս բռնաբարեալ կալցի, լուծցի վասն յանդգնութեան իւրոյ, ապա եթէ ժողովրդական ոք իցէ, որոշեսցի, եւ մի՛ լիցի նմա արժան այլ առնուլ, այլ զնոյն իսկ ընդ որ հաճեցաւ, թէպէտ եւ ի տառապելոց ոք իցէ:

ԱԳ. Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ երկրորդ ձեռնադրութիւն ընկալցի յումեքէ, լուծցի, նա եւ որ ձեռնադրեացն. բայց եթէ ցուցցէ ի թերահաւատից ունել նմա զձեռնադրութիւնն, քանզի յայսպիսեացս զմկրտեալսն կամ զձեռնադրեալսն ոչ հաւատացեալս եւ ոչ ժառանգաւոր լինել հնար է:

ԱԴ. Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ սարկաւազ կամ երէց կամ գրակարդաց կամ սաղմոսերգող զսուրբ Քառասներորդսն ոչ պահեսցէ եւ չորեքշաբաթի եւ զուրբաթ, լուծցի, բայց եթէ վասն հիւանդութեան մարմնոյ ինչ խափան լինիցի: Իսկ եթէ ժողովրդական ոք իցէ, որոշեսցի:

ԿԵ. Եթէ ոք եպիկոպոս կամ երէց կամ այլ ոք ի ժառանգաւորաց պահեսցէ ընդ հրէայսն կամ տօնեսցէ ընդ նոսա կամ ընկալցի ի տօնից նոցա ընծայս, որպէս թէ բաղարջ կամ այլ ինչ յայսպիսեաց, լուծցի:

ԿԶ. Եթէ ոք ի քրիստոնէից ձէթ տարցի ի մեհեանս հեթանոսաց կամ ի ժողովարանս հրէից ճրագունս, լուծցի եւ որոշեսցի:

ԿԷ. Եթէ ոք ժառանգաւոր կամ ժողովրդական առցէ ի սուրբ եկեղեցւոյ մոմեղէն կամ ձէթ, որոշեսցի եւ հինգպատիկ տուժեսցի հանդերձ որով առն՝ անօթով ոսկեղինաւ կամ արծաթեղինաւ սրբեցելով, եւ մի՛ ոք յիւր պէտս գողացեալ, զի օրինազանցութիւն է, ապա թէ ոք ըմբռնեսցի, պատուհասիւ որոշեսցի:

ԿԸ. Եպիսկոպոս ամբաստանեալ առաջի հաւատարմաց ոմանց կամ հաւատացելոց՝ կարգալ զնա հարկաւոր է եպիսկոպոսաց, եթէ եկեալ խոստովանեսցի, յանդիմանեալ զնա՝ սահմանեսցի պատուհասն, ապա եթէ կարդացեալ՝ ոչ լուաւ, կոշեսցի երկրորդ անգամ առաքելոց առ նա երկուց եպիսկոպոսաց. ապա եթէ եւ այսպէս ոչ լուիցէ, կոշեսցի եւ երրորդ անգամ՝ դարձեալ երկուց եպիսկոպոսաց առաքելոց առ նա, ապա եթէ եւ այնպէս արհամարհեալ եւ ոչ եկեսցէ, ի ժողովն վճիռ հատցի ի վերայ այսպիսւոյս որ ինչ արժան թուեսցի:

ԿԹ. Որպէս զի մի՛ չահել ինչ թուեսցի փախուցելոյն եւ ի վկայութիւն գեպիսկոպոսէ զթերահաւատ ոք մի՛ ընդունել, այլ եւ ոչ զհաւատացեալ զմի, «քանզի ի բերանոյ երկուց եւ երից վկայից հաստատեսցի ամենայն բան» (Մատթ. ԺԸ:16):

Ն. Զի ոչ է պարտ եպիսկոպոսին՝ եղբօր կամ որդւոյ կամ այլում ազգականի շնորհել զպատիւ եպիսկոպոսութեան, որպէս ինքն կամի ձեռնադրել, քանզի ժառանգաւոր եպիսկոպոսութեան իւրոյ առնել չէ իրաւացի, զԱստուծոյն շնորհել մարդկային սիրոյ: Քանզի եւ ոչ զեկեղեցին Քրիստոսի ընդ ժառանգաւորութեամբ արժան է զնոսա դնել: Ապա թէ ոք ուրացի զայս, անհաստատ լիցի ձեռնադրութիւն նորա եւ ինքն որոշեսցի:

ՆԱ. Եթէ ոք խեղ աւամբ է կամ վիրաւորեալ անդամօք եւ արժանի իցէ յեպիսկոպոսութիւն, եղիցի. քանզի ո՛չ խեղութիւն մարմնոյ չլինել զնա արժանի հրամայէ, այլ անձին պղծութիւն:

ՆԱՆԲ. Խուլ եւ կոյր մի՛ լիցի եպիսկոպոս՝ ո՛չ իբրեւ զպղծեալ, այլ զի մի՛ եկեղեցւոյքն խափանեսցին:

ՆԳ. Եթէ զոք դեւ ունիցի, ժառանգաւոր մի՛ եղիցի, իսկ մաքրեալն ընդունելի եղիցի եւ եթէ իցէ արժանի, եղիցի:

ՆԴ. Զառ ի հեթանոսաց եկեալն եւ մկրտեալն եւ կամ ի խառնակ վարուց՝ ոչ իրաւացի է վաղվաղակի ընձեռել յեպիսկոպոսութիւն,

քանզի անիրաւ է զոր չենն փորձեալ է՝ այլոց լինել վարդապետ, բայց եթէ երբեք յաստուածային շնորհացն եղիցի:

ՆԵ. Ասացաք, եթէ ոչ է պարտ եպիսկոպոսի արկանել զինքն յերկրաւոր հոգս, այլ պարապել եկեղեցական պիտոյիցն, ապա թէ ոչ՝ ի բաց դիցէ, զի «ոչ ոք կարէ երկուց տերանց ծառայել» ըստ տէրունական հրամանին (Մատթ. 2:24):

ՆԶ. Ծառայս ի ժառանգաւորութիւն ընձեռել առանց տերանցն կամաց՝ ոչ հրամայեմք ի տրտմութիւն ստացողացն, քանզի տանցն կործանումն է այս գործ, ապա եթէ երբեք արժանի երեւեցցի ծառայն առ ի ձեռնադրութիւն աստիճանի, որպէս Ոնեսիմոսն մեր երեւեցաւ, եւ թողացուցեն տեարք իւր եւ ազատասցեն եւ ի տանէն ի բաց առաքեսցեն, եղիցի:

ՆԷ. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ զօրականութեանց պարապեալ եւ զերկոսեան առնել կամեցեալ՝ ունել զհռոմայեցւոց իշխանութիւն եւ զքահանայութիւն, լուծանել պարտ է, քանզի «զկայսերն՝ կայսեր եւ զԱստուծոյն՝ Աստուծոյ» (Մատթ. 1Բ:21):

ՆԸ. Եթէ ոք թշնամանեսցէ զթագաւոր եւ զիշխան անիրաւաբար, պատուհաս կրեսցէ. եթէ ժառանգաւոր իցէ, լուծցի, իսկ եթէ ժողովրդական՝ որոշեսցի:

ՆԹ. Եպիսկոպոս կամ երէց, զոր ճշմարտութեամբ ունիցի զմկրտութիւնն՝ եւ վերստին մկրտեսցէ զնա կամ զպղծեալն յամբարշտութեանց մկրտեսցէ, անկցի յեպիսկոպոսութենէ որպէս ծիծաղելով զխաչիւն եւ զմահուն Տեառն, եւ ոչ ընտրէ քահանայն սուտ քահանայացեալն:

2. Եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց ըստ Աստուծոյ բարբառոյն ոչ մկրտեսցէ ի Հայր եւ յՈրդի եւ ի Սուրբ Հոգին, այլ յերիս հարս եւ յերիս որդիս եւ յերիս հոգիս, անկցի ի քահանայութենէն:

2Ա. Եպիսկոպոս կամ երէց, որ ո՛չ յերիս մկրտութիւնս միոյ սրբութեանն կատարեսցէ, այլ ի մի մկրտութիւն, որ ի մահն Տեառն տուաւ, անկցի ի քահանայութենէն, քանզի ո՛չ ասաց մեզ Տէր՝ ի մահ Իմ մկրտեսցէք, այլ. «Գնացէք աշակերտեցէք զնոսա, մկրտեցէք յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ» (Մատթ. 1Ը:19): Բայց որ մկրտելոցն է՝ ուսցի, եթէ Հայր ոչ խաչեցաւ եւ ոչ ծնունդ կրեաց մարդոյ, եւ ոչ Հոգին Սուրբ մարդ եղեւ եւ ոչ չարչարանս կրեաց, քանզի ոչ մարմնացաւ, բայց Փրկի՛չն փրկեաց զաշխարհս՝ ի վերայ հասեալ բարկութեամբ Միածին Որդին: Վասն զի մարմնացաւ Իւրով մարդասիրութեամբն՝ ի կուսէն մարմին ստեղծեալ, քանզի «Իմաստութիւն շինեաց Իւր տուն» (Առակ. Թ:1) որպէս արարիչ, քանզի խաչի համբերեաց եւ ապրեցոյց

զաշխարհս յանակնկալ բարկութենէն: Արդ՝ մկրտիմք յանուն Հօր ո՛չ որպէս մարդ եղելոյ կամ չարչարեցելոյ, եւ յանուն Որդւոյ՝ որպէս կրեցելոյ զծնունդ, որպէս համբերելոյ խաչի, որպէս մեռելոյ եւ յարուցելոյ, եւ յանուն Հոգւոյն Սրբոյ՝ համագոյական Հօր եւ Որդւոյ: Իսկ որ ո՛չ յայս մկրտեն՝ որպէս ոչ գիտելով զխորհուրդ բարեպաշտութեան, անկցին ի քահանայութենէ:

ՁԲ. Որ զՀայր ասէ չարչարեալ, ամբարիշտ է եւ ծանրագոյն քան զհրէյայն՝ ընդ Քրիստոսի եւ զՀայր բեւեռելով: Իսկ որ զՈրդին ուրանայ զՄիածինն վասն մեր մարմնացեալ եւ խաչի համբերեալ, աստուածամարտ է եւ սրբոցն պատերազմող: Իսկ որ զՀոգին Սուրբ Հայր անուանէ կամ Որդի, տգէտ եւ անմիտ է, քանզի Որդին արարչակից է Հօր եւ աթոռակից եւ օրէնսդրակից եւ դատաւոր եւ յարութեան պատճառ, եւ Հոգին Սուրբ՝ համագոյ, քանզի երեք են առանձնաւորութիւնք համագոյական աստուածութեանն: Վասն զի առ մեօք Միմովն կախարդ, զգայուեալ ձգելով ժողովրդեանն մոլար եւ անհաստատ եւ չար յինքն հոգի, եւ մի եռանուն գոլ լեզուանեցաւ զԱստուած, իսկ երբեմն զչարչարանսն Քրիստոսի եւ զծնունդն եհատ: Արդ, դուք, ո՛վ տենչալիք, ի մի Հայր եւ յՈրդի եւ ի Սուրբ Հոգին մկրտեցէք՝ ըստ Տեառնն կամաց եւ ըստ մերոյ հոգւոյն հրամանի:

ՁԳ. Եպիսկոպոս ոք, թէ իցէ գաւառաց բազմաց եւ ունիցի իշխանութիւն ընդ ձեռամբ իւրով, մի՛ իշխեսցէ յայլոց իշխանութեանց առնուլ եւ զմիւսոյ եկեղեցին զարդարել, զի աչառութեամբ վարեցաւ եւ անձին իւրում դատապարտութիւն: Այնպիսին թէ չհաւանեսցի դառնալ յիրացն, ի բաց լուծցի, եւ այն զորոց առն եւ շինեաց զայլոյ եկեղեցին՝ մի կոչեսցեն զանուն նորա իւրեանց վարդապետ:

ՁԴ. Եպիսկոպոսք դէտ լիցին, գլխաւորք եւ հրամանատարք ի վերայ երիցանց Եկեղեցւոյն, որք են ի գեօղս եւ յագարակս, զի երեւեսցի գլուխ եւ առաջնորդ ամենեցուն, զի ի ձեռն նորա խնդրեսցին ամենեքեան: Քանզի եւ Սամուէլ այնպէս շրջէր տեղւոջէ ի տեղի եւ ոչ ինչ առնոյր ի տանէ պաշտօնէիցն եւ յընչից նոցա եւ ոչ տրտմեցուցանէր զնոսա, այլ այց առնէր եւ կարգէր եւ հրաման տայր:

ՁԵ. Զայսոսիկ յաղագս կանոնաց ձեզ հրամայեցաւ ի մէնջ՝ իբրեւ եպիսկոպոսաց, իսկ դուք կացեալք մնացեալք ի նոսա՝ ապրեսջիք եւ զխաղաղութիւն կալջիք, իսկ անհաւանեալքն ընդ տանջանօք եղիցին, եւ պատերազմեալք ընդ միմեանս՝ անվախճան կրիցէք զպատուհասն՝ վասն ոչ լսելոյ ըստ արժանւոյն վտանգեալք: Այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Ինչպէս յիշեցի, 740 ձեռագրի մէջ վերջին կանոնները տարբեր են միւսներից, նոյնպէս եւ թուահամարը:

740 ձեռագրում Բ առաքելական կանոնները վերջանում են 2(80)-ում, ապա վեց տողի չափ տեղում սկսւում է հետագայ մի ինչ-որ Մինաս վարդապետի յիշատակարան, որի վերջին տողերն են. «Այս 2 գլուխս ոչ կայ յայլ աւերինակ»: Այս նկատողութիւնից յետոյ սկսւում են վեց գլխով կանոններ, որոնցից վերջինում յիշուում է յունա-սլաւոնական 85-րդ կանոնի կէսը գրքերի մասին, իսկ Նոր Կտակարանի մասին ոչինչ չկայ:

Ահա այդ վեց կանոնները:

Այս վեց կանոնների թուահամարը շարունակութիւն չէ 85-ի, այլ շարունակութիւն նախկին թուահամարների:

Ա. [Կրկնւում է վերոբերեալ 2Գ կանոնը - խմբ.]:

Բ. [Կրկնւում է վերոբերեալ 2Բ կանոնը՝ միայն առաջին բառերի տարբերութեամբ՝ «Եպիսկոպոս ոք շինեսցէ»՝ փխ. «Եպիսկոպոսք դէտ լիցին» - խմբ.]:

Գ. Եթէ առաջնորդ ոք իցէ, մի՛ իշխեսցէ առանց իւրոց պաշտօնակցացն իրս ինչ առնել յեկեղեցւոջն, բայց կամօք եւ միաբանութեամբ արասցէ զինչ կամին, զի մի՛ լինիցի տրտմութիւն ի միջի իւրեանց:

Դ. Քահանայ որ կապէ զոք տարապարտուց յանարժանս, ընկալցի պատիժ պատուհասի ըստ արժանի. բայց զոր կապեացն՝ ընկալցի զկապանան որպէս թէ յարժանի:

Ե. Եթէ ամբարտաւանք եւ հպարտք եւ սէգք եւ սնապարծք, մի՛ մերձեսցին ի պաշտօն քահանայութեան, վասն այն թէ ամենայն ամբարտաւան ի մէջ մարդկան պիղծ է առաջի Աստուծոյ, եւ վասն նոցա է ասացեալ եթէ՝ «Հատուցից զհատուցումն ամբարտաւանից» (Հմմտ. Սաղ. 74:2):

Զ. Եղիցին ձեզ ամենեցուն եկեղեցականաց եւ աշխարհականաց պաշտել Գիրք Սուրբք Հին եւ Նոր Կտակարանաց՝ Մովսէսի գիրք՝ Ծննդոց, Ելիցն, Ղեւտական, Թիւքն, Երկրորդ օրէնք. Յեսու Նաւեայ, Դատաւորքն, Հոռութն, Թագաւորութեանցն Դ, Մնացորդացն գիրք Բ, Եզրի բանք Բ, Յոբ Ա, Սաղմոսաց գիրք Ա, Սողոմոնի գիրք Ա, Եսայի, Երեմիա, Եզեկիէլ, Դանիէլ, եւ արտաքուստ պատգամաւորեսցի առ ի յուսուցանել զձեզ մանկուսն յուսման բազում Սիրաքս լի իմաստութեամբ:

4) ԵՐԵՔ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԸ

Մեր եկեղեցական իրաւունքի ընդհանուր աղբիւրների չորրորդ բաժինը կազմում են երեք տիեզերական ժողովները:

Մինչեւ Դ դարը եկեղեցին կառավարւում էր Առաքելական աւանդութեամբ եւ եկեղեցու մէջ մտած սովորութեամբ: Եկեղեցիների միութիւնը, կապը, միմեանց հետ ունեցած հաղորդակցութիւնը, պաշտպանութիւնը, կռիւր եւ դիմադրութիւնը կռապաշտութեան ու հալածանքների դէմ լինում էր ուղղակի Աւետարանի գծած ճանապարհով, այն է՝ բանադրանքով, եկեղեցուց հեռացնելով եւ միացած ուժերով դիմադրելով բռնի ուժերին: Դ դարում հանգամանքները փոխուեցին, երբ քրիստոնէութիւնը դարձաւ Հռոմէական կայսրութեան մէջ տիրապետող ոյժ-կրօն, քաղաքացիութիւն ստացաւ. այն ժամանակ եկեղեցիները, մարմնաւոր իշխանութեան աջակցութիւնը եւ պաշտպանութիւնը ստանալով, կարողացան ազատ կերպով կայսերական հրովարտակներով ընդհանուր ժողովներ կազմել, միութիւնն ամրացնել եւ ընդհանուր կանոններ սահմանել բոլոր եկեղեցիների համար: Դ դարում եկեղեցական կանոնների գործադրման օգնեցին քաղաքական օրէնքները, եկեղեցական կանոնները ստացան քաղաքացիական օրէնքի ոյժ: Կոստանդինոսի, Թէոդոսի եւ Յուստինիանոսի ամենամօտիկ աջակցութիւնը եւ պաշտպանութիւնը եկեղեցուն տուաւ արտաքին քաղաքացիական ոյժ: Որպէսզի ընդհանուր եկեղեցական ու Տեղական ժողովների եւ սուրբ հարց կանոնները միանման ու հետեւողական կարգով գործադրուեն բոլոր քրիստոնեայ աշխարհներում, ուշադրութիւն դարձրին կազմելու ընդհանուր ժողովածուներ, նոր կանոններ մշակելիս միշտ ի նկատի ունենալ հին եւ նախկին ժողովների կարգադրութիւնները:

545 թուին Յուստինիանոս կայսրը 131 նովելլայով կարգադրեց, որ 4 Տիեզերական ժողովների կանոններն ունենան օրէնքների պարտաւորական ոյժ: Յովհան Աքոլաստիկոսը 550-ին հրատարակած ժողովածուում, 131 նովելլայի հրատարակումից յետոյ, գետեղեց, բացի այդ 4 Տիեզերական ժողովները, եւ վեց մասնաւոր ժողովների կանոնները (Անկիւրիայի, Նէոկեսարիայի, Սարդիկէի, Գանգրայի, Անտիօքի եւ Լաւողիկիայի): Իսկ 692-ին ընդունեցին 6 Տիեզերական ժողովները, 8 տեղական եւ 13 հայրերի կանոնները: Մեր մէջ մինչեւ 440 թիւն արդէն թարգմանուած կային երեք Տիեզերական ժողովների եւ Առաքելական կանոնները եւ գործադրութեան մէջ էին:

Ա) ՆԻԿԻԱՅՅԻ Ա ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (325 Թ.)¹

Չորրորդ դարու սկզբին երեւաց մի նոր աղանդ, որը բոլոր նախկին աղանդներից աւելի տարածուեց եւ խռովեց քրիստոնեայ աշխարհը: Այդ աղանդի սկզբնաւորութիւնը եղաւ Արիոսի՝ մի եկեղեցականի միջոցով:

Արիոսը Լիբանանից էր: 300 թուին, Մելիտոսի հերձուածողական խմբում մասնակցելուց իբր դադարելով՝ դիմեց Աղէքսանդրիայի Պետրոս եպիսկոպոսին զղջմամբ՝ խնդրելով ներել եւ ընդունել հաւատացեալների կարգում: Պետրոս եպիսկոպոսի ուշը գրաւեցին Արիոսի մտաւոր ընդունակութիւնները եւ ընդարձակ տեղեկութիւններ ունենալը, ընդունեց նրան եւ սարկաւագ ձեռնադրեց: Բայց երբ իմացաւ Պետրոս եպիսկոպոսը, որ Արիոսն էլի ծածուկ յարաբերութիւն ունի մելիտոսականների հետ, բանադրեց նրան՝ հեռացնելով եկեղեցուց (Սոզոմենոս): Պետրոս եպիսկոպոսի յաջորդ Աքիլլէսից Արիոսը յաջողեցրեց առ երեսս զղջմամբ բանադրանքից ազատուել եւ մինչեւ իսկ քահանայ ձեռնադրուել: Աքիլլէսի մահից յետոյ կղերը եւ ժողովուրդը 313-ին փոխանակ Արիոսին ընտրելու, որ շատ էր փափագում, ընտրեց Աղէքսանդր քահանային եպիսկոպոս: Դրանից յետոյ սկսում է Աղէքսանդրի եւ Արիոսի մէջ անձնական գժտութիւն, որ փոխուում է կամաց-կամաց միմեանց մեղադրելուն՝ ժողովրդին աղանդական մտքեր քարոզելուն մէջ: Արիոսը մեղադրեց Աղէքսանդրին սաբեղեան աղանդաւորների մտքեր քարոզելուն մէջ եւ սկսեց կղերի ներկայութեամբ վիճել եպիսկոպոսի հետ՝ ցոյց տալու իբր թէ հակառակորդի սխալ դատողութիւնները: Լինելով խելօք, լաւ խօսող, նրբամիտ խօսքերով իւր յետին մտքերն առաջ տանող՝ նա կարողացաւ վէճերի ժամանակ յաղթող երեւալ եւ կուսակիցներ գտնել, իւր քարոզներով կարողացաւ գրաւել 70 կոյսերի, 12 սարկաւագների եւ 7 քահանայի ու մի քանի եպիսկոպոսի (Եպիփան): Նրա քարոզած մտքերը շուտով տարածուեցին Եգիպտոսում, Լիբանանում, Վերին Թեբայիդում (Սոկրատ): Աղէքսանդր եպիսկոպոսը, տեսնելով ապագայի վտանգը, ժողով գումարեց 100 եպիսկոպոսից բաղկացած եւ 320-ին քննեց հերետիկոսների քարոզած մտքերը եւ նզովեց նրանց ու արտաքսեց Աղէքսանդրիայից (Սոկրատ, Սոզոմենոս): Արիոսը դիմեց Նիկոմիդիայի եպիսկոպոս Եւսեբիոսին՝ ցոյց տալով, որ Աղէքսանդրն անարդարացի կերպով իրեն

¹ Նիկիայի ժողովի կանոնները հունարեն բնագրի հետ համեմատել է Վ.Հակոբյանը, տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 560-568:

հալածում է, խնդրեց նրա հովանաւորութիւնը եւ տեղափոխուեց Պաղեստին, ուր մեծ յաջողութեամբ սկսեց քարոզել իւր մտքերը: Աղէքսանդրը շրջաբերականով յայտնեց Արիոսի աղանդի եւ նրա բանադրուած լինելու մասին, որ հաւատացեալները չգայթակղուեն: Արիոսը իւր կողմնակից եպիսկոպոսների հետ դիմեց Աղէքսանդրին, որ ների Արիոսին. իմիջիայլոց Արիոսն արդարանում էր՝ ասելով, որ ինքը նոր ոչինչ չի քարոզում, այլ այն, ինչ որ լսել է հէնց Աղէքսանդր եպիսկոպոսից: Բայց Աղէքսանդրն ուշ չդարձրեց դրանց միջնորդութեան վրայ եւ նզովքը չվերցրեց: Արիոսի կողմնակիցները Բիւթանիայում ժողով արին, արդարացրին Արիոսին, բանադրանքը վերցրին եւ ուղղափառ հրատարակեցին: Աղէքսանդրը, սարսափելի կերպով վշտանալով հայրերի այդ արածի վրայ, շտապեց յայտնել Կոստանդիանոս Մեծին, որը Լիկիանոսին յաղթելուց յետոյ գտնուում էր Նիկոմիդիայում, որ այդ աղանդի առաջն առնի: Կոստանդիանոս կայսրը շատ վշտացաւ եկեղեցում այդպիսի խռովութիւն սկսուելուն համար Ափրիկայի՝ Մելիտոսի աղմուկներից յետոյ, նամակ գրեց Աղէքսանդրին եւ Արիոսին, որ երկուսն էլ հաշտուեն եւ գործին վերջ տան: Կայսրը տեսաւ, որ նամակը ոչ մի արդիւնքի չհասցրեց, մի եպիսկոպոս ուղարկեց՝ գործը քննելու եւ վերջ դնելու վէճին: Այս եպիսկոպոսի արած ժողովն այդ մասին ոչ մի արդիւնքի չհասցրեց, վէճն աւելի եւս սաստկացրեց: Այդ ժամանակ Զատիկը տօնելու հարցը մէջ ընկաւ, տեղիք տուաւ աւելի եւս վիճաբանութիւնների եւ կռիւնների: Բացի դրանից՝ Մելիտոսը՝ Թեբայիդի եպիսկոպոսը, որը կուռքերին զոհ անելու համար կարգալոյծ էր եղած եւ ապա բռնի ուժով էլի եպիսկոպոս եղած, Աղէքսանդրիայի եպիսկոպոսին չէր հնազանդում, անկարգութիւն էր անում. նա իւր կողմնակիցներով անցաւ Արիոսի կողմը:

Այս բոլորն ի նկատի առնելով՝ ուղղափառ եպիսկոպոսները խնդրեցին կայսեր, որ ընդհանուր ժողով անի, կանչի բոլոր եկեղեցիների եպիսկոպոսներին՝ խնդիրը քննելու եւ կարգ-կանոն մտցնելու: Կայսրը սիրով ընդունեց, հրամայեց հրաւիրագրեր ուղարկել բոլոր յայտնի աշխարհների եպիսկոպոսներին եւ կանչել Նիկիա՝ Բիւթանիայի քաղաքը՝ ամենայրամարդ Եւրոպայի, Ասիայի եւ Ափրիկայի եպիսկոպոսներին ժողովելու դիւրութեան համար՝ պատուիրելով, որ ճանապարհին բոլոր յարմարութիւնները տրուեն ժողովականներին եւ Նիկիայում բնակարաններ յատկացուեն: 325-ին ժողովուեցին 318 հայրապետ, որոնց մէջ էր եւ մեր Լուսաւորչի որդին՝ Արիստակէսը: Ժողովը կայացաւ կայսեր եւ ապա պատգամաւորի ներկայութեամբ, քննեց Արիոսի աղանդը, որն ասում էր՝ Որդին հաւասար չէ Հօր եւ ոչ Հօր էութիւնից եւ բնութիւ-

նից է եւ ոչ էլ ծնուած Հօրից յաւիտենից առաջ, այլ, դաւանում էր նա, օտար է եւ արարած եւ կրտսեր եւ ժամանակից յետոյ առաջացած: Ժողովը դատապարտեց Արիոսին, նրա կուսակից 20 ժողովական եպիսկոպոսներին եւ բոլոր կողմնակիցներին, սահմանեց 20 կանոն եւ կազմեց հաւատոյ հանգանակը՝ «Հաւատամք ի մի Աստուած»:

Նիկիայի 20 կանոնները կան եւ մեր բոլոր ձեռագրերում. ձեռագրերի 20 կանոններն ընդհանուր առմամբ համապատասխան են յունասլաւոնական 20 կանոններին՝ հետեւեալ տարբերութեամբ: Ձեռագրերում 2-րդ կանոնը երկարացրած է եւ երկուսի վերածած, եւ երկրորդ մասը 3-րդ կանոնի փոխարէն դրուած, իսկ իսկական 9-րդ կանոնը կարճ պահելու վերաբերմամբ բոլորովին այլանդակուած է եւ ուրիշ կանոն դարձած կամ, աւելի պարզ ասած, դուրս է ձգուած: 15-րդ եւ 16-րդ կանոնները մերոնց մէջ արտաքուստ միմեանց նման լինելուն պատճառով համարուած է մի կանոն, եւ 16-րդը վերցուած է: Թէ թարգմանիչը կամ յետոյ գրողը որքան տգէտ է եղել եւ անգրագէտ, կարելի է տեսնել կոպիտ սխալներից, կցկտուր նախադասութիւններից ու դարձուածներից, որոնք բոլորովին փոխել են բնագիրը. եթէ չունենայինք օտար բնագիր, անկարելի կլինէր մեր ձեռագրերի գրաբարը հասկանալ եւ ճշտութեամբ թարգմանել: Ապացոյց, որ գրողներն աղաւաղել են, այդ կարելի է փառաւոր կերպով տեսնել «Բ Նիկիական» կոչուած 114 կանոնների մէջ, որոնք կոչուած են «Նիկիականի կրճատուածը», եւ ահա այդ կրճատուածի սկզբի 20 կանոնները ճշտութեամբ բովանդակուած են Նիկիական 20 իսկական կանոնները եւ նման չեն հայոց ձեռագրերի մէջ եղած 20-ին: Զարմանալի է, որ հայոց ձեռագրերի մէջ Նիկիային յատկացրած 20 կանոններն աղաւաղուած են, իսկ նոյն ձեռագրերում նոյն կանոններից յետոյ դրուած «Բ Նիկիական» կոչուած կանոնների մէջ ճիշտ են՝ առանց աղաւաղութեան: Միակ պատճառը կարող են համարել այն, որ կրճատները հեշտութեամբ են թարգմանուել եւ ուրեմն բնագրի նման է դուրս եկել, իսկ իսկականները երկար են եղել, թարգմանիչը յունարէն լաւ չի իմացել եւ սխալ ու կցկտուր է թարգմանել. այս բանիս շատ փաստեր կարելի է գտնել մեր կանոնագրքերում: Օրինակի համար՝ «ցինիկ» բառը, որ «չնական» պիտի թարգմանել, բոլոր ձեռագրերում գրուած է շինական. միայն մի ձեռագրի մէջ գրուած է «չ նական». խեղճ գրողը վախեցել է չ-ի եւ ն-ի մէջ ի դնել՝ տեղը թողել է բաց¹:

¹ Վ. Յակոբյանը ցույց է տալիս, որ այս սխալը ոչ թէ հայ թարգմանչիցն է, այլ հետագա որոշ գրիչների, և իրականում բոլոր ձեռագրերում չէ, որ այն տեղ է գտել (տես Կանոնագիրք հայոց, հ. Ա, էջ 600):

Փաստեր շատ կարող եմ բերել, բայց խոյս եմ տալիս անտեղի կերպով երկարաբանութիւն անելուց եւ շատախօսութիւնից: Այս բոլորը բերում են այն համոզման, որ ոչ մի միտք չունի մեր կանոնադրքերի բառացի արտատպութիւնը կամ թարգմանութիւնը. մենք կստանանք մի քառս, որտեղից դուրս գալու հնար չենք ունենալ: Միակ ճանապարհն է օտար աղբիւրների համեմատութեամբ պարզաբանելը:

1. Ով հիւանդութեան ժամանակ բժիշկների միջոցով զրկուել է անդամներից կամ թէ բարբարոսներից է ներքինի դարձել, այդպիսին կարող է մնալ հոգեւորականութեան մէջ: Եթէ առողջ լինելով ինքն իրեն ներքինի է դարձրել, այդպիսի անձին, թէկուզ լինի կղերի անդամ, պէտք է արձակել եւ այդպիսիներից ոչ ոքին չընդունել եկեղեցական դասի մէջ:

Մեր ձեռագրերում այդ նոյն կանոնին կցած է եւ պատիժ այն անձանց, որոնք կամաւոր կերպով իրենց ներքինիացնում են.

1) Որ 7 տարի եկեղեցուց դուրս կանգնեն եւ միայն պաշտամունքի ձայն լսեն:

2) Որ դռան մօտ դըստում ապաշխարողների հետ կանգնեն եւ ձեռք դնելով՝ թողութիւն ստանան:

3) 3 տարի էլ նըստում ապաշխարեն, բայց պաշտօնէից կարգը չմտնեն: Եթէ մեռնելու լինեն, Հաղորդութիւն տան, եթէ առողջացան, էլի շարունակեն ապաշխարանքը:

Այս կանոնը կրկնում է այն, ինչ որ պատուիրում էին Բ առաքելական 21, 22, 23, 24 կանոնները: Եւսեբիոս եւ Սոկրատ վկայում են, որ այդ կանոններն ուղղուած են այն աղանդաւորների դէմ, որոնք առանձին քաջագործութիւն էին համարում ի սէր Քրիստոսի գայթակղութիւնից հեռու մնալու համար իրենց ներքինիացնել: Այս մասին խօսում է եւ Յուստինիանոսի 142 նովելլան:

2. Կարիքից կամ մարդկանց թելադրութիւններից ստիպուած շատ բան է կատարում եկեղեցական կանոնի հակառակ, կռապաշտութիւնից նոր դարձածներին, որոնք կարճ ժամանակ միայն նախապատրաստութեան մէջ են եղած, շուտով հոգեւոր աւազանին են մօտեցնում եւ իսկոյն մկրտութիւնից յետոյ եպիսկոպոս են կարգում կամ երեց. բարի համարուեց այդ բանն արգելել սրանից յետոյ: Պատրաստուողին էլ ժամանակ պիտի տալ, որ մկրտութիւնից յետոյ փորձի ենթարկուի:

Շատ պարզ է առաքելական խօսքը, որ ասում է. «Մի՛ մատաղատունկ, զի մի՛ հպարտացեալ՝ ի դատաստան սատանայի անկանիցի»

(Ա Տիմ. Գ:6): Եթէ որոշ ժամանակում մէկը հոգեկան մեղքի մէջ կրնկնի եւ կհաստատուի երկու-երեք վկայի խօսքով, այդպիսին կղերից կարծակուի: Իսկ սրա հակառակ գնացողն իբրեւ մեծ ժողովի վճռի դէմ ըմբոստացող՝ կղերից արձակուելու վտանգին կենթարկուի (տե՛ս Բ առ. 80, 74, 75):

3. Մեծ ժողովն առանց բացառութեան սահմանեց, որ ոչ եպիսկոպոսը, ոչ երեցը, ոչ սարկաւազը եւ ոչ կղերից որեւէ մէկն իրաւունք չունենայ կին պահել տանը՝ բացի մօրից, քրոջից կամ մօրաքրոջից կամ այն անձինքներից, որոնք հեռու են ամէն մի կասկածանքից:

Ոմանք ասում են, որ կենակցուհի պիտի հասկանալ այն կինը, որ բռնում է իսկական ամուսնու տեղը եւ անառակաբար ապրում է ուրիշի հետ: Ուրիշներն ասում են, որ կենակցուհին այն կինն է, որ ապրում է մէկի մօտ, բայց բոլորովին հեռու կասկածանքից՝ օտարի պէս: Օրինակ են բերում Բարսեղ Մեծի թուղթը՝ Գրիգոր քահանային գրած, որ սա արձակի իւր կենակցուհուն, որի մասին դժուար էր կասկածել թէեւ, մանաւանդ որ քահանան 70 տարեկան էր (Правила св. апос., св. соборов... с толк., 13):

Այս ժողովում շատերն առաջարկեցին անարատ կեանք վարելու համար սահմանել կուսակրօնութիւնը, բայց եգիպտացի սբ. Պափնուտիոսը, որը շատ մեծ յարգ էր վայելում բոլորից իբրեւ կուսակրօն անձն եւ օրինակելի հոգեւորական, խիստ կերպով պաշտպանեց ամուսնութիւնը՝ ապացուցանելով Պօղոս առաքեալի խօսքի հիման վրայ, որ ամենայն մարդ իւր կազմուածքով չի կարող այդ կեանքը վարել եւ համոզեց ժողովին կուսակրօնութիւնը պարտաւորական չանել: Ժողովը համաձայնեց եւ ընդունեց նրա առաջարկութիւնը: Նոյն բանի մասին խօսում է եւ Յուստինիանոսի 123 նովելլան:

Յորդ կանոնս չկայ հայոց ձեռագրերում. սրա փոխարէն դրուած է 2-րդի կէսը՝ ճոռոմաբանած: Ահա՛ այդ աղաւաղուած կանոնը. «Վասն այնոցիկ որ մատաղօրեայք իցեն եւ մտօք խակք, ուսմամբ տխմարք, կարգաց տգէտք, օրինաց անտեղեակք, խօսիւք յահուր, գնացիւք սայթաք եւ գինեմոլք, վաղվաղակի ո՛չ մերձեցուցանել զնոսա ի սարկաւազութիւն կամ եղեւ սուրբ ժողովոյն. այլ թէ օտար աշխարհիկ ոք իցէ յայլոյ վիճակէ կամ յայլոյ գաւառէ՝ ոչ սնուցեալ քո եւ ոչ ուսուցեալ, զայնպիսին յօծումն մի՛ մերձեցուցես՝ ըստ առաքելոյն որ ասէ. «Ձեռս վաղվաղակի ուրուք վերայ մի՛ դնիցես եւ մի՛ կցորդ լինիցիս մեղաց օտարաց»:

Ապացոյց, որ սա աղաւաղումն է իսկականի, այդ երեւում է Երկրորդ Նիկիական կրճատ կանոնների 3-րդից, որ ասում է. «Ոչ է պարտ որոց ի վիճակաւորութեան են ի ներքսածական ունել կանայս, բայց ի Հանոյ եւ ի մօրէ եւ ի քեռէ», նման իսկական 3-րդ կանոնին:

4. Աւելի վայելուչ է, որ աշխարհի բոլոր եպիսկոպոսների համաձայնութեամբ առաջնորդ-եպիսկոպոս նշանակուի: Եթէ ճանապարհների հեռաւորութեան եւ այլ պատճառներով բոլոր եպիսկոպոսները չկարողանան ժողովուել, գոնէ երեք հոգի պիտի հաւաքուեն, իսկ մնացածներն իրենց համաձայնութիւնը թղթով պիտի ուղարկեն եւ ապա ձեռնադրութիւն կատարեն: Ամէն մի աշխարհում այդպիսի գործողութեան հաստատութիւնը պատկանում է աշխարհի մետրոպոլիտին (կաթողիկոսին):

Այս կանոնը սահմանուեց առհասարակ եպիսկոպոսների ինքնակամութեան առաջն առնելու համար: Առիթը տուաւ Թեբայիդի Մելիտոս եպիսկոպոսը, որը եպիսկոպոսներ էր ձեռնադրում առանց խորհրդի եւ գլխաւոր եպիսկոպոսի համաձայնութեան: Այս եպիսկոպոսը հաւածանքների ժամանակ զոհ արաւ եւ ըմբոստացաւ Աղէքսանդրիայի եպիսկոպոսի դէմ եւ ապաշխարանքի ենթարկուեց վերջինիս կողմից ժողովի միջոցով: Նա չհնազանդեց, կուսակցութիւն կազմեց եւ իւր կողմնակիցներին եպիսկոպոս ձեռնադրեց:

Այստեղ թէեւ չի ասուած եպիսկոպոսի ընտրութեան մէջ ժողովրդի մասնակցութեան մասին որեւէ խօսք, բայց ժողովը զանց չի արել յիշելու այդ մասին իւր շրջաբերական թղթում՝ գրուած Եգիպտոսի եւ Լիբիայի (Լիբանանի) եկեղեցիներին. «Եպիսկոպոսներից որեւէ մէկի մահից յետոյ նրա տեղը կարող է ընտրուել եւ նորադարձը, եթէ միայն այդ բանին արժանի կլինի եւ ժողովրդից ընտրուած՝ գլխաւոր եպիսկոպոսի համաձայնութեամբ եւ հաստատութեամբ» (Սոկրատ): Սբ. Կղեմէսն ասում է. «Եպիսկոպոսները կարգուել են առաքեալների ձեռքով եւ նրանցից յետոյ՝ ուրիշ արժանայիշատակ անձինքներից եւ ամբողջ եկեղեցու համաձայնութեամբ» (տե՛ս «Օրոնտ ս. Յ.» *Иоанна. 291-292* եր.): Նոյն տեսակ կարգ ժողովրդի ընտրութեան համար սահմանում են եւ «Առաք. կարգադրութիւններ»-ը: Սբ. Կիպրիանոսն ասում է. «Պէտք է խստութեամբ պահպանել առաքելական ավանդութիւնը եւ հրահանգը, որպէսզի եպիսկոպոսի օրինական կարգման համար հաւաքուեն այն ժողովրդի մօտ, որի վրայ պիտի եպիսկոպոս նշանակեն, բոլոր մերձակայ եպիսկոպոսները եւ ընտրութիւնը կատարեն ժողովրդի ներկայութեամբ, որը լաւ կարող է իմանալ ընտրուածի կեանքը եւ

դիտել իւրաքանչիւրի վարք ու բարքը: Եւ ամէն տեղ այսպէս է ասում, որպէսզի եպիսկոպոս կարգուեն բոլոր հօտի ընդհանուր համաձայնութեամբ եւ եպիսկոպոսների որոշմամբ թէ՛ ներկայ եւ թէ՛ բացակաների, որոնք վկայաթուղթ են ուղարկում: Որովհետեւ ժողովրդի ներկայութեամբ կարող են բացուել արատաւոր մարդկանց յանցանքները եւ բարի մարդկանց ծառայութիւնները, եւ այդպիսով միայն ընտրութեան միջոցով կարելի է արդարացի վարուել, որը կայանում է ընդհանուր ձայնով եւ բոլորի դատողութեամբ» (տե՛ս Օռնտ պ. 3., 292 եր.): Յունաց մեկնիչների՝ Զոնարասի, Արիստենոսի եւ Բալսամոնի կարծիքով «Հներում եպիսկոպոս ընտրում էր քաղաքացիների ժողովը», եւ ապա յայտնում էին մետրոպոլիտին: Նոյնը հաստատում է եւ Բ առ. 34 կանոնը: Այսպէս ժողովրդի միաձայն ցանկութեամբ ընտրուեց Աթանասը Աղէքսանդրիայում, Ամբրոսիոսը՝ Մեդիոլանում: Այսպէս կատարւում են մինչեւ այսօր մեր կաթողիկոսների, պատրիարքների ընտրութիւնները, իսկ Տաճկահայաստանում՝ նաեւ եպիսկոպոս-առաջնորդների:

5. Նրանք՝ հոգեւորական թէ աշխարհական, որոնց եպիսկոպոսը իւր թեմում մերժել է եկեղեցուց, պիտի պահեն այն կանոնը, որը սահմանել է, որ բանադրուածներն ուրիշ անձինքներից արձակումն չստանան: Միայն պիտի քննել, թէ փոքրոգութեան, վեճի կամ մի որեւէ այդպիսի անբաւականութեան համար չէ՞ արդեօք եպիսկոպոսը բանադրել: Եւ այսպէս, որպէսզի դրա նման գործերի համար կատարուի վայելուչ քննութիւն, բարի համարուեց սահմանել, որ ամէն աշխարհում տարիմ երկու անգամ ժողով լինի, որպէսզի աշխարհի բոլոր եպիսկոպոսները միատեղ ժողովուեն, քննեն այդպիսի թիրիմացութիւնները, եւ այդ միջոցով եպիսկոպոսի դէմ յանցաւոր գտնուածները բոլորի կողմից համարուեն եկեղեցուց հեռացրած այնքան ժամանակ, որքան բաւարար կհամարի ժողովը եւ կմեղմացնի վճիռը: Ժողովներից առաջինը լինի Քառասնորդականից առաջ, որ ամէն անբաւականութիւնից յետոյ մաքուր ընծայ բերուի Աստծուն, երկրորդը՝ աշնան ժամանակներում:

Հայոց ձեռագրերում գրուած է՝ «երիս ժողովս արասցեն», որը սխալ է, որովհետեւ այս կանոնս ի նկատի է ունեցել Բ առաքելական 37 կանոնը, որը պատուիրում է 2 անգամ ժողով անել: Բանադրանքի համար տե՛ս եւ Բ առ. 32, տե՛ս եւ Անտ. 20:

6. Թող պահպանուեն հին սովորութիւնները, որոնք ընդունուած էին Եգիպտոսում, Լիբանանում եւ Պենտապոլսում, որ Աղէքսանդրիայի եպիսկո-

պոսն իշխանութիւն ունենայ բոլորի վրայ: Նոյնպիսի սովորութիւն կար եւ Յռոմի եպիսկոպոսի վերաբերմամբ: Նոյնպէս եւ Անտիոքում եւ ուրիշ աշխարհներում թող պահպանուեն եկեղեցիների առաւելութիւնները: Թող յայտնի լինի այս, որ եթէ մէկն առանց մետրոպոլիտի թոյլտուութեան եպիսկոպոս կարգուի, այդպիսիների համար մեծ ժողովը որոշեց, որ նա եպիսկոպոս չլինի (չհամարուի): Իսկ եթէ ընդհանուր ընտրութիւնը կլինի յաջող եւ եկեղեցական կանոնների համաձայն, բայց երեքը կամ երկուսը վիճասիրութեան պատճառով կհակաճառեն նրան, այն ժամանակ ընտրողների ձայների մեծամասնութեամբ գործը կվճռուի:

Գլխաւոր եպիսկոպոսի վերաբերմամբ դեռեւս որոշում կար Բ առ. 34 կանոնում. նոյնը հաստատուում է այստեղ՝ անուն-անուն յիշատակելով.

1) Աղէքսանդրիա, որի սահմանն են Եգիպտոս, Լիբանան եւ Պենտապոլիս:

2) Անտիոք, որի մէջ մտնում են Ասորիք, Կելէ (Սիրիա), Միջագետք եւ երկու Կիլիկիա:

3) Հռովմ, որին ենթարկւում էին Իտալիայի եկեղեցիները:

4) Մեր եկեղեցին առաջին անկախութիւնը ձեռք բերեց Լուսաւորչից սկսած եւ բոլորովին բաժանուեց Արշակ Բ-ի օրով: Կային եւ ուրիշ աշխարհներ, որոնք առանձին, անկախ մետրոպոլիտութիւններ էին կազմում: Այս կանոնը հռոմէական կանոններում տարբեր խմբագրութեամբ է գրուած՝ յօդուտ Հռովմի: Սրանց տարբեր խմբագրութիւնը բացուեց 418-ին՝ Զոսիմոս պապի ժամանակ, Կարթագենի ժողովի մէջ՝ մի կարգալոյծ քահանայի խնդրի պատճառով, որն Ափրիկայի եպիսկոպոսների վճռի դէմ բողոքել էր պապին: Հռովմի լեզատները պնդում էին, որ Նիկիայի կանոնիս հիման վրայ Ափրիկայի վէճերը պիտի քննեն պապերը, երբ բերել տուին Աղէքսանդրիայի, Անտիոքի եւ Պոլսոյ ձեռագիր Նիկիայի կանոնները, այդպիսի բան չգտան, դուրս եկաւ, որ Հռովմի կղերականները Սարգիկէի՝ յօդուտ պապի գրած կանոնները մոռնել են Նիկիայի կանոնի մէջ:

7. Թող հաստատուի հին սովորութիւնը եւ աւանդութիւնը, որ Էլիայի եպիսկոպոսը յարգանք ունենայ, որ այն պատիւն ունենայ, որը կապուած է մետրոպոլիտին յատկացրած արժանաւորութիւնների հետ:

Ելիան Երուսաղէմն է, որ ի պատիւ Ելիա Անդրիան կայսեր նոր անունով վերակոչուեց հին Երուսաղէմի փոխարէն: Երուսաղէմի եպիսկոպոսին յատկացնւում է մետրոպոլիտի պատիւ, բայց ոչ իշխանու-

Թիւն, նա իշխանութեամբ ենթարկուում էր Կեսարիայի մետրոպոլիտին (տե՛ս Եւսեբիոս, Բ, 12, 16, Դ, 12):

123 նովեւլայում Երուսաղէմի մետրոպոլիտը պատրիարք է համարուում:

8. Մի ժամանակ իրենց մաքուր համարողների մասին, որոնք անբաժան էին Առաքելական եւ Ընդհանրական եկեղեցուց, բարի է համարում սուրբ եւ մեծ ժողովը նրանց վրայ ձեռք դնելով թոյլ տալ մնալ կղերի մէջ: Ամէնից առաջ նրանք պիտի խոստովանեն գրաւոր կերպով, թէ միանում են եւ խոստանում են հետեւել Առաքելական եւ Ընդհանրական եկեղեցու որոշումներին, այսինքն՝ եկեղեցական հաղորդակցութեան մէջ կլինեն թէ՛ երկկին մարդկանց եւ թէ՛ հալածանքների ժամանակ հաւատուրացների հետ, որոնց համար թէ՛ ապաշխարանք եւ թէ՛ ներման ժամանակ է նշանակած: Պէտք է, որ նրանք ամեն բանում հետեւեն Առաքելական եկեղեցու որոշումներին: Եւ այսպէս, թէ՛ գիւղերում եւ թէ՛ քաղաքներում եթէ նրանց ձեռնադրուածներից կպատահեն անձինք, որոնք կմիանան մեր եկեղեցու հետ, նրանք կմնան իրենց կարգի մէջ: Եթէ դրանց մէջ կլինեն մեր եկեղեցու հետ միացող եպիսկոպոսներ, եւ նոյն տեղում կգտնուի ուղղափառ եպիսկոպոս, հարկաւ ուղղափառ եպիսկոպոսը կմնայ իւր բոլոր իրաւունքներով, եւ սրանից կախուած կլինի նորադարձ եպիսկոպոսներին ընդունել եպիսկոպոսական պատուով, եթէ ուղղափառ եպիսկոպոսին ցանկալի չէ, կնշանակի նրանք քորեպիսկոպոս կամ քահանայ. երկու եպիսկոպոս մի քաղաքում չպիտի լինեն:

«Մաքուր» իրենց անուանում էին Հռոմի քահանայ Նովատիանոսի, որին եղբայրատեսաց լինելուն համար Հռոմի ժողովը Կոռնելիոս պապի ժամանակ բանադրեց եւ նզովքի ենթարկեց, հետեւողները, որոնք պահանջում էին շատ խիստ մաքրակրօնութիւն, վարքի անարատութիւն. այդ հիմքով երկկանանց բոլորովին կտրում էին եկեղեցու հաղորդակցութիւնից, հալածանքների ժամանակ հաւատուրացներին թոյլ չէին տալիս ապաշխարելու՝ պահանջելով, որ նրանք մարդկային բռնութիւնից չուրանան հաւատը (Եւսեբիոս):

9. Եթէ ոմանք առանց փորձի ենթարկուելու երեց դարձան կամ փորձման ժամանակ մեղքերը խոստովանեցին, բայց խոստովանութիւնից յետոյ էլի հակառակ գնացին կանոններին, այդպիսիներին կանոնն արգելում է քահանայագործութիւն անել, որովհետեւ Ուղղափառ եկեղեցին պահանջում է, անշուշտ, անարատութիւն (Ա Տիմ. 9:2), (տե՛ս Բ առ. 25):
10. Եթէ ուրացողներից ոմանք անգիտութեամբ կամ հէնց կարգողների գիտութեամբ հոգեւորականութեան մէջ են մտել, նրանք չեն կա-

րող եկեղեցական համարուել կանոնի համաձայն, որովհետև դրանք քննութիւնից յետոյ զրկուում են սրբազան կարգից:

Մեր ձեռագրերում աւելի որոշ է գրուած այս կանոնը. «Եպիսկոպոսի չգիտենալովը կամ կաշառատուութեամբ եթէ անարժան անձինք օծումն կատանան, եւ յետոյ կբացուի այդ յանցանքը, եւ կիմացուի ձեռնադրուողի անարժանութիւնը, մեծ ժողովը որոշեց կարգալոյծ անել դրան եւ պատժի ենթարկել ձեռնադրել տուողներին՝ եպիսկոպոսի կամքի համաձայն»:

11. Որոնք ուրացել են հաւատը ոչ ստիպմամբ կամ կալուածքի յափշտակումից վախենալով կամ վտանգի եւ այլ պատահարների պատճառով, որ պատահում էր Լիկիանոսի ժամանակ, ժողովը որոշեց դէպի այդպիսիները ողորմած լինել, թէև արժանի չեն: Որոնք անկեղծօրէն կզոջան, նրանք երեք տարի ունկնդիրների հետ կկանգնեն իբրև հաւատացեալ, 7 տարի եկեղեցում «ընդ ձեռամբ» կապաշխարեն եւ երկու տարի էլ ժողովրդի հետ կաղօթեն առանց հաղորդուելու:

Լիկիանոսն Իտալիայի կառավարիչն էր Կոստանդիանոսի ժամանակ, յետոյ կայսր դարձաւ եւ խիստ հալածանք սկսեց քրիստոնեաների դէմ (Եւսեբիոս): Ապաշխարողներից ունկնդիրները նրանք էին, որոնք միայն ընթերցումներն իրաւունք ունէին լսելու՝ առանց հաւատացեալների աղօթքին եւ հաղորդութեան մասնակցելու: «Ընդ ձեռամբ» նրանք էին, որոնք կանգնում էին ամբիոնի ետեւի մասում, երեսի վրայ ընկած ներողութիւն էին խնդրում, եպիսկոպոսը կամ քահանան ձեռքերը դնում էր գլխին եւ թողութիւն տալիս մեղքերին:

12. Նրանք, որոնք անկեղծօրէն հաւատը կդաւանեն, ջերմեռանդութիւն ցոյց կտան եւ զինուորական գօտին դէն կծգեն, բայց յետոյ ինչպէս շներ իրենց փոխածին կդառնան, արծաթ եւ պարգէւներ կաշառ տալով՝ կհասնեն զինուորական պատուի, այդպիսիները 10 տարի եկեղեցում կապաշխարեն ընդ ձեռամբ ներողութիւն խնդրելով եւ 3 տարի ունկնդիր լինելով գաւթում: Ապաշխարելիս ի նկատի պիտի առնել տրամադրութիւնը եւ զոջման պատրաստակամութիւնը: Որոնք երկիւղով, լացով, համբերութեամբ, բարեգործութեամբ եւ գործով կզոջան եւ ոչ արտաքուստ, դրանք որոշեալ ժամանակը լրանալուց յետոյ կընդունուեն աղօթողների մէջ: Եպիսկոպոսն իրաւունք ունի զիջողաբար վարուելու: Իսկ որոնք անտարբերութեամբ կապաշխարեն, նրանք որոշած ժամանակն ապաշխարանքը կկրեն:

Այս կանոնն գլխավորապես գրուած է Լիկիանոսի զօրքերի համար. քրիստոնեայ զօրքերը դուրս էին գալիս Լիկիանոսի զօրքից նրա անգուլթ հալածանքների մէջ չմասնակցելու համար, բայց յետոյ զղջում էին եւ ահագին կաշառներ տալով՝ նորից մտնում նրա զօրքի մէջ:

Այս կանոնը եւ նախընթացը մեր ձեռագրերում թէեւ նոյն բովանդակութիւնն ունին, բայց յաւելումներ շատ ունին եւ բաւական փոխում են արտաքին ձեւը:

13. Սահամերձների վերաբերմամբ թող պահպանուեն հին կանոնը եւ օրէնքը, որ մեռնողը չզրկուի վերջին ամենակարեւոր ուղեկցութիւնից: Եթէ Հաղորդութիւնից յետոյ կառողջանայ, թող մասնակցի միայն աղօթողների հետ եկեղեցու դռան մօտ: Ընդհանրապէս մեռնողներին, ով կուզի լինի, Հաղորդութիւն խնդրողներին, եպիսկոպոսի կողմից փորձի ենթարկելուց յետոյ, թող Հաղորդութիւն տրուի:

Մեր ձեռագրերում նոյն բանն է ասուում՝ միայն մի քիչ երկարացրած եւ պատիժների տեսակը որոշած.

14. Չմկրտուածների (երախաների) եւ ուրացողների համար սուրբ եւ մեծ ժողովը որոշեց երեք տարի ունկնդիրների հետ լսեն Սուրբ Գիրքը եւ ապա աղօթեն պատրաստուողների (մկրտութեան) հետ:

«Պատրաստուող» կոչուում էին այն նորադարձ քրիստոնեաները, որոնք եկեղեցում կամ ուսումնարաններում պատրաստուում էին քրիստոնէական կրօնի վարդապետութեան մէջ եւ ապա մկրտուում: Բոլորովին նորերն առաջին կարգն էին կազմում, իսկ երկու-երեք տարի պատրաստուողները՝ երկրորդ կարգը: Երկուսն էլ ընդհանուր աղօթքին եւ Հաղորդութեան մասնակցելու իրաւունք չունէին (տե՛ս Նէո. 5):

15. Շատ խռովութիւնների եւ խառնակութիւնների պատճառով բարի համարուեց արգելել այն սովորութիւնը, որ, հակառակ Առաքելական կանոնին, մի քանի տեղերում գործադրում է, որ քաղաքից քաղաք չտեղափոխուեն ո՛չ եպիսկոպոս, ո՛չ երէց, ո՛չ սարկաւազ: Ով հակառակ այս կանոնի կընթանայ եւ կկարգադրի, նրա կարգադրութիւնը կլինի անվաւեր եւ տեղափոխուողը յետ կբերուի այն եկեղեցին, որտեղ ձեռնադրուած է (տե՛ս Բ առ. 14, 15, 16):

16. Քահանաներից, սարկաւազներից կամ ժառանգաւորներից նրանք, որոնք, շուտափոյթ Աստուծոյ երկիւղը մոռացած եւ եկեղեցական կանոնն անուշադրութեան տուած, իրենց սեպիական եկեղեցուց կհեռանան,

նրանք ուրիշ եկեղեցում չպիտի ընդունուեն. ամեն միջոց պիտի գործ դնել եւ ստիպել, որ նրանք յետ դառնան, եթէ կյամառեն, թող զրկուեն եկեղեցու հաղորդութիւնից: Իսկ եթէ մէկը կհամարձակի ուրիշի իրաւասութեան պատկանող մէկին յափշտակել եւ իւր եկեղեցու վրայ ձեռնադրել՝ առանց սեպիական եպիսկոպոսի համաձայնութեան եւ նրա վրայ ուշ դարձնելուն, այդպիսի ձեռնադրութիւնը կլինի անվաւեր:

15, 16 կանոնների բովանդակութիւնը նման լինելուն պատճառով մեր ձեռագրերում մի կանոնի մէջ է ամփոփած, այն է՝ 16-ի (տե՛ս Բ առ. 14, 15, 16):

Երբ Անտիոքից Կեսարիայի եպիսկոպոս Եւսեբիոսին խնդրեցին, որ իրենց վրայ հովիւ գայ, նա մերժեց այդ կանոնների հիման վրայ: Անտիոքացիք դիմեցին Կոստանդիանոս Մեծին, որ սա յորդորի եպիսկոպոսին գալ իրենց քաղաքը: Կայսրը, երբ լսեց եպիսկոպոսի մերժման պատճառը, շատ ուրախացաւ եւ գովեց նրա կանոնապահութիւնը եւ օրինակատարութիւնը:

17. Կղերին պատկանողներից շատերը շահասիրական եւ վաշխառուական ցանկութեամբ մոռացել են Աստուածային գրութիւնը, որ ասում է. «Արժաթը մի՛ տար շահով», եւ պարտք տալով իրենց փողը՝ պահանջում են տոկոս (հարիւրերորդականը): Մեծ եւ սուրբ ժողովը դատեց, որ այս որոշումից յետոյ փող տուողը, եթէ ուրիշ գործադրութիւն կտայ այս բանին՝ կամ կիսով շահ պահանջելով կամ մի ուրիշ բան մտածելով, որ շահասիրութիւնը ծածկի, այդպիսին կարգաւոյժ լինի եւ հեռացուի հոգեւոր դասակարգից:

Մեր ձեռագրերում 16-րդ կանոնն է այս:

Ինչպէս Հին օրէնքը (Բ Օր. ԻԳ:19), նոյնպէս եւ Առաքելական 44-րդ կանոնն արգելում են շահ վերցնել կարգաւոյժ անելու սպառնալիքով: 100-ին վերցնում էին կամ 12% կամ դրա կէսը՝ 6%: Իսկ նրանք, որոնք զանազան պատրուակներով իրենց շահ վերցնելը ծածկելու համար ուրիշ կերպ կվարուէին, այսինքն՝ խորամանկութիւններ եւ ոլորմոլոր ճանապարհներ, բոլոր նրանք զրկւում են կարգից (տե՛ս Զոնարաս, Արիստենոս, Κορυμαία κηυζα), (տե՛ս Ա առ. 18, Բ առ. 44):

18. Սուրբ եւ մեծ ժողովին լուր հասաւ, որ մի քանի տեղերում սարկաւագներն են քահանային Յաղորդութիւն տալիս, այնինչ ո՛չ սովորութեամբ, ո՛չ կանոնով չի թոյլատրւում, որ հաղորդելու իշխանութիւն չունեցողն իշխանութիւն ունեցողին Յաղորդութիւն տայ: Յայտնի եղաւ, որ մի քա-

նի սարկաւազներ եպիսկոպոսից առաջ են Հաղորդութեան մօտենում: Այս բոլորը վերջանա՛յ, սարկաւազներն իրենց չափը ճանաչեն, իմանան, որ նրանք եպիսկոպոսի ժառայողներ են եւ քահանաներից ցած: Նրանք հաղորդուեն քահանաներից յետոյ, եպիսկոպոսի կամ քահանայի ձեռքով: Նրանք պիտի նստեն քահանաներից յետոյ, այնինչ շատ անգամ պատահում է հակառակը: Չհնազանդողը կզրկուի սարկաւազութիւնից:

Մեր ձեռագրերում 17-րդ կանոնն է: Եւ որովհետեւ 15 եւ 16 կանոնները մերոնց մէջ միացրած է, ուստի եւ իսկականից մէկ կանոն պակասում է. մերոնք դրա փոխարէն աւելացրել են 18-րդ յօդուած, որ խօսում է արուսագիտութեան մասին, որը գոյութիւն չունի եւ չկայ իսկական Նիկիական կանոնների մէջ: Թէ մերոնք աւելացրել են, դրան ապացոյց կարելի է բերել «Բ Նիկիականք» կոչուած կանոնների 18-րդը: «Ոչ է պարտ սարկաւազի Օրէնս տալ եւ ոչ նստել ընդ երիցու», որ բոլորովին համապատասխան է յունասլաւոնականին եւ ոչ նման ձեռագրերի Նիկիականին: Մեր ձեռագրերի 18-րդ կանոնն այս է. «Վասն այնոցիկ, որ արուսագէտքն են՝ կցորդք են այնոցիկ, որ պղծին ընդ անասունս, եւ ապաշխարութիւն նոցին եղիցի ի վերայ, այլ եթէ քահանայ ոք ըմբռնեսցի յախտին, ելցէ ի քահանայութենէն, եւ եթէ յուխտի մանկանց՝ ի կարգէն ելցէ, եւ ապաշխարութիւն անասնագիտացն ի վերայ եղիցի»:

19. Պաւղիկեաններից նրանք, որոնք կմտնեն Ուղղափառ եկեղեցու ծոցը, որոշում է նրանց համար նորից մկրտուել: Եթէ առաջուց հոգեւորական դասին են եղել պատկանելիս եւ անարատ ու անպարսաւ են, կրկնակնունքից յետոյ կարող են ուղղափառ եպիսկոպոսից ձեռնադրուել: Եթէ փորձման ժամանակ անընդունակ երեւացին քահանայութեան մէջ, պէտք է կարգազուրկ լինեն: Այդպէս պէտք է վարուել եւ սարկաւազութիւնների եւ ընդհանրապէս հոգեւորական դասին պատկանողների վերաբերմամբ: Այն անձինք-կանայք, որոնք ձեռնադրութեամբ սարկաւազուհի չեն, հապա միայն շորն են հագնում, կարող են համարուել ուղղակի աշխարհական¹:

Պաւղիկեանների աղանդի հիմնադիրն էր Միջագետքի Սամոսատ քաղաքից Պօղոս անուկով մէկը, որ Սամոսատում եպիսկոպոս էր: Նրա մայրը մանիքեցի էր՝ Կալլինիկէ անուկով: Նա քարոզում էր, որ մի Աստուած կայ եւ անուանուում է Հայր, Որդի եւ Սուրբ Հօգի. Որդին

¹ Սարկաւազուհի ձեռնադրում էին քառասուն տարեկան հասակում. իսկ 25 տարեկանից սկսած՝ Կարթագենի 140 կանոնի համաձայն՝ եպիսկոպոսի կարգադրութեամբ առանձին տարազ էին հագնում մինչեւ ձեռնադրուելը:

Հօր վերաբերմամբ նոյն է, ինչ որ խօսքը (բանը)՝ մարդու: Այս Բանը, գալով աշխարհ, մարդու մէջ բնակուեց՝ Յիսուս անունով, եւ տուն կառուցանելով՝ վերացաւ երկինք, իսկ այս Յիսուսը է փոքր Յիսուս Քրիստոս՝ իբրեւ Մարիամից առաջացած: Պօղոսին կարգալոյժ արին Անտիոքում Գրիգոր Աստուածաբանի մասնակցութեամբ:

20. Կան մի քանիսները, որոնք ծունկ են չորում կիւրակի եւ յիսնակի օրերը, սուրբ ժողովը որոշում է, որ բոլոր թեմերում միակերպ պահպանուի հետեւեալը, որ այդ օրերը կանգնած աղօթք մատուցանուի Աստուծուն:

Բացի այս քսան կանոնից՝ կան եւ ուրիշ կանոններ զատկի, կանոնական գրքերի եւ այլ կարգերի մասին: Արաբական լեզուով ժողովածուում կայ, բացի 20-ից, եւ 85 կանոն Նիկիական կանոններ, հայոց ձեռագրերում կան 114-115 երկրորդ Նիկիական կանոններ: Այդ աւելի համարուող կանոնները պիտի քաղուած լինեն ժողովի ընդհանուր արձանագրութիւնից, որը մեզ չի հասել: Ե դարում միայն Գելասիոս եպիսկոպոսը ժողովեց այդ արձանագրական յիշատակարանները, բայց ոչ իսկականը, այլ զանազան անձինքներից եւ ձեռքէձեռք ընկած ընդօրինակութիւններից: Նիկիայի որոշումը Ջատկի մասին գտել է կարգինալ Պիտրա յունական մի ձեռագրում եւ տպագրել է (տե՛ս Смирнов, II. որ.): Հռոմի դանիական հիւպատոս († 1809) գիտնական Գէորգ Յեգան գտել է մի ղպտական ժողովածու Նիկիոյ ժողովի վերաբերմամբ, որը տպուել է երկրորդ անգամ 1852-ին Լենորմանի ձեռքով: Ապա Քրանսիացի եգիպտաբան Թեվիլիւ գտաւ պապիրուսի վրայ գրած 2 ժողովածու Տուրինի մատենադարանում: Երկու մարդկանց ժողովածուները նոյն են եւ թարգմանուած յունարէնից. այդ ձեռագրերում կան եւ այն երկրների անունները, որոնց եպիսկոպոսները մասնակցել են Նիկիայի ժողովին: Եգիպտոս, Լիբանան, Պաղեստին... Կապաղովկիա, երկու Հայաստան, երկու Պոնտոս (Смирнов, 43 եր.):

Ասորական ժողովածուն Պիտրան թարգմանեց լատիներէն 4 հատորով 1883-ին: Նա գտել էր Բրիտանական թանգարանում, որի ընդհանուր բովանդակութիւնն է. 1) Նիկիայի ժողովի ժամանակը, 2) Կոստանդինոսի հրաւիրագրերը, 3) Հաւատոյ հանգանակը, 4) նզովքը եւ 5) ներկայ ժողովականների ստորագրութիւնները, 6) ծանօթութիւն Ջատկիւր տօնելու ժամանակի վերաբերմամբ, 7) 20 կանոնները եւ 8) 220 հոգու անուններ: Պիտրա դնում է անունների ցուցակը մինչեւ 221 հոգու ասորերէն եւ հայերէն (Смирнов, 75, Обзорение источников истории I всел. Ник. соб., Яросл. 1888): Մեր ձեռագրերում կայ տպուած մօտ 220

անձանց ցուցակը, որոնք մասնակցել են Նիկիայի ժողովում. թէ՛ երկրների դասաւորութիւնը եւ թէ՛ անձանց թիւը նոյն է, ինչ որ Տուրինի ձեռագրի միջի եղածը. Հայաստանը բաժանած է Փոքր եւ Մեծ Հայքի: Փոքր Հայքից՝ 2 եպիսկոպոս, Մեծ Հայքից՝ 5 եպիսկոպոս, որոնց մէջ է Արիստակէսը: Իսկ եկեղեցական պատմիչների՝ Սոկրատի, Սողոմենոսի եւ այլոց յիշատակութեան մէջ չկան հայոց եպիսկոպոսների անուններ (տե՛ս Деяния всел. соборов, т. I, 73 եր.):

Թէ ինչու Ջատկի եւ Մելիտոս եպիսկոպոսի համար եղած կանոնադրութիւնները չկան 20 կանոնների մէջ, դժուար է ճիշտ պատճառն իմանալ, թէեւ մի քանի ենթադրութիւններ անում են, բայց թէ իրօք այդպիսի վճիռներ եղել են, այդ երեւում է ժողովի՝ Աղէքսանդրիայի եկեղեցուն ուղարկած շրջաբերականից, որտեղ ուրախութիւն է յայտնում արեւելեան եպիսկոպոսների համաձայնութեան համար Ջատկին արեւմտեանների հետ կատարելու վերաբերմամբ (Թէոդորէտ, Χριστιανское чтение, 1842 շ., 120 եր.):

Գալով մեր ձեռագրերի 115 Երկրորդ Նիկիական կանոններին՝ պէտք է նկատել, ինչպէս առաջ էլ դէպք է եղել ասելու, որ նրանցից սկզբի 20 կանոնները նոյնն են, ինչ որ իսկական Նիկիական կանոնները, բայց ոչ հայոց ձեռագրերում եղած Նիկիականը, իսկ մնացած 95 կանոնները են ժողովածու Առաքելական, Տիեզերական, Տեղական ժողովների կանոնների, նոր բան ամենեւին չեն ներկայացնում իրենց բովանդակութեամբ. նրանք բոլորն էլ անվաւեր են, որովհետեւ Նիկիայի վաւերական կանոնները 20 են:

Բ) Բ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ՝ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ ԺՈՂՈՎԸ (381 Թ.)¹

Արիոսի մահից յետոյ արիոսականութիւնը չանհետացաւ, նրա կուսակիցները ոչ միայն չքչացան, այլ օրէցօր աւելանում էին եւ այնքան հեռու էին գնում իրենց անձնական մեկնաբանութիւնների մէջ, որ մինչեւ իսկ արիոսականութեան հետ շատ քիչ բանով էին միանում. միմեանցից տարբերում էին հայեացքով, քարոզութիւններով, մինչեւ իսկ միմեանց հերետիկոսներ էին անուանում: Եւ այսպէս, բացի արիոսականներից՝ երեւում են կիսարիոսականներ, եւնոմեանք, անոմեանք, եւդոքսեանք, մարկեղեանք, փոտինեանք, ապոդինարեանք, մակեդոնեանք եւլն, եւլն: Դրանց մէջ ուժեղ աղանդն էր մակեդոնեանց

¹ Կ.Պոլսի Բ Տիեզերական ժողովի կանոնախմբի հայերեն բնագրի համեմատութիւնը հունարեն հրատարակութեան հետ, տե՛ս «Կանոնագիրք Յայոց», հ. Ա, էջ 600:

կամ հոգեմարտնների: Յունաց կայսրերը նոյն փոփոխութիւններին էին ենթարկւում: Արիոսականները, օգուտ քաղելով իրենց կուսակից Կոստանդիանոս կայսեր բարեհաճութիւնից, յետ բերեցին աքսորից Նիկոմիդիայի եպիսկոպոս Եւսեբիոսին: Սրա վաղահաս մահից յետոյ ուղղափառները կամեցան Պօղոսին նորից իւր աթոռը տալ, իսկ արիոսականները, ուրիշ ժողով անելով, ընտրեցին Մակեդոն անունով արիոսական եպիսկոպոսին Պոլսի առաջնորդ: Այդ առիթ տուաւ երկու կողմին դիմել բռունցքի եւ կռուի: Կայսրն Անտիոքումն էր, լսեց խռովութեան լուրը, հրամայեց Պօղոսին քաղաքից հեռացնել իբրեւ խռովարարների գլխաւորի: Բայց ժողովուրդը յարձակուեց կայսեր պաշտօնակատարների վրայ, սպանեց նրանց եւ փողոցներում քաշկուտելով՝ դիակները ցրուեց զանազան կողմերում: Կայսրը բարկացաւ, հրամայեց Պօղոս եպիսկոպոսին ծածուկ հեռացնել քաղաքից եւ Մակեդոնին հաստատեց Պոլսի եպիսկոպոս (Սոզոմենոս, տե՛ս Xpuc. տեսւե, 1846 շ. կամ` Деяния св.св. соб.): Մակեդոնը իւր վատ եւ հպարտ բնաւորութեան պատճառով նոյնիսկ ատելի դարձաւ իւր հակառակորդներին, որոնց դրդմամբ կայսրը հեռացրեց Մակեդոնին եւ Եւրոքսիոս եպիսկոպոսին նշանակեց: Մակեդոնն անցաւ կիսարիոսականների կողմը, քարոզների միջոցով սկսեց իւր մտքերը տարածել: Որդու մասին եղած վարդապետութիւնը թողեց անփոփոխ եւ անցաւ Հոգւոյն Սրբոյ վարդապետութեան փոփոխութեան, որոշ գոյն տուաւ իւր աղանդին, որը իւր անունով կոչուեց Մակեդոնի աղանդ: Սրանք ասում էին՝ Հոգին Սուրբ համագոյակից չէ ո՛չ Հօր եւ ո՛չ Որդուն, հպա ստորադրուած եւ ծառայող ուժ է, իսկ Որդին հաւասար է Հօր: Թէոդոս Մեծը հրամայեց Երրորդութիւնը դաւանել այնպէս, ինչպէս Ուղղափառ եկեղեցին է ընդունում, փակել տուեց դրանց ժողովարանները եւ սպառնաց դատի ենթարկելով պատժել բոլոր աղանդաւորներին (Սոկրատ, Սոզոմենոս): Թէոդոսը, այդ վէճերն այդպիսի միջոցով չկարողանալով վերջացնել, հրամայեց ընդհանուր ժողով գումարել եւ խնդիրը վճռել: Ժողովը եղաւ Պոլսում 381 թ. 150 եպիսկոպոսների մասնակցութեամբ, որոնց մէջ էին Կիւրեղ Աղէքսանդրացին, Ամփիլոքոս Իկոնիացին, Գրիգոր Նիւսացին, Բարսեղ Մեծը, Գրիգոր Նազիանզացին եւ 36 մակեդոնական եպիսկոպոսներ: Վերջիններս մերժեցին ժողովում ուղղափառների դաւանութիւնը եւ հեռացան: Ժողովը որոշեց նզովել Մակեդոնին եւ կողմնակիցներին: Կայսրը հրամայեց հակառակորդ եպիսկոպոսներին զրկել իրենց պաշտօններից: Երբ այդ աւելի եւս զայրացրեց աղանդաւորներին, կայսրը հրամայեց երկրորդ անգամ Հանգանակ հաւատոյ կազմեն եւ յանձնեն իրեն ի քննութիւն: Նա համեմատեց բոլոր ուղարկուած հանգանակ-

ները եւ մերժեց վերջնականապէս աղանդաւորներինը: Այս ժողովում Հռոմի եկեղեցու կողմից պատգամաւոր չկար, դրա համար արձանագրութիւնն ուղարկեցին Հռոմ, որ պապն էլ ստորագրէ: Հռոմի եկեղեցին դաւանաբանական մասն ընդունեց, իսկ կարգադրական կանոնները վէճի ենթարկեց եւ 3-րդ կանոնը չընդունեց մինչեւ Լատերանի ժողովը: Այս ժողովի գործունէութեան իսկական արձանագրութիւնն ամբողջութեամբ չի հասել մեզ, միայն պահուել է՝ 1) Գրիգոր Նազիանզացու՝ ժողովում արտասանած ճառը, 2) ժողովի կանոնական հրահանգները Թէոդոս կայսրին ուղղած թղթի հետ, 3) Հաւատոյ դաւանանքը, 4) ժողովի անդամների ստորագրութիւնը, 5) Հռոմի եպիսկոպոսին ուղղած թուղթը (Деяния всел. соборов, [հտ. I], 93 եր.):

Թէոդոս կայսրին ուղղած թղթում նշանակուած են 7 կանոն, որոնք մեր ձեռագրերում ամբողջութեամբ չեն յիշատակուած: Մերոնց մէջ կայ 3 կանոն, երկրորդ կանոնի մէջ միացրած են 2 եւ 3 կանոնները, այնպէս որ մեր կանոնագրքերում միայն 4 կանոնը կայ, իսկ երեքը՝ 5, 6, 7, չկան, ինչո՛ւ՝ դժուար է ասել: Արդեօք նրա համա՞ր, որ 5-րդում խօսում է «արեւմտեանների ծրարի» մասին. գուցէ ոմանք, չիմանալով բանի էութիւնը, կասկածանքով վերաբերուելով դուրս են ձգել այդ կանոնը՝ դուրս ձգելով նաեւ 6-րդ եւ 7-րդ կանոնները: Թէ արդեօք 6-րդ եւ 7-րդ կանոնների երկար լինելն առիթ է տուել մտածելու, որ դրանք կանոնական թղթեր են եւ չպիտի կանոնների շարքը մուծել: Պատմական աւանդութեամբ Ներսէս Մեծը եղել է այս ժողովում, բայց պատմական փաստական տեղեկութիւնները թեր եւ դէմ են դրան: Ժողովին ներկայ անդամների ցուցակի մէջ Մեծ Հայքի անուն չկայ եւ ոչ էլ Ներսէսի, այլ միայն Փոքր Հայքից երկու եպիսկոպոսի անուն՝ «Մելիտինէից Ոտերիոսը (Ովտրէոս - Խմբ.) եւ Արաբիսից Ոտերիոսը»: Սրանք յո՞յն էին, թէ՞ հայ՝ յայտնի չէ:

Մէկն այսպիսի հարց եթէ տալու լինի, թէ դու ինչ գործ ունիս յու՛նասլաւոնական կամ, աւելի ճիշտ ասած, պաշտօնական-իսկական Պոլսի ժողովների 7 կանոնի հետ, երբ որ հայոց կանոնագրքերում 4 կամ 3 կանոն է գրած. սխալ, թէ ճիշտ, մեր ընդունածը մեր կանոնագրքերի մէջ գրածն է, կամ հէնց մեր պապերն այս մերն են ընդունել, ուստի եւ դու պարտաւոր ես մեր կանոնագրքերի գրածն ընդունելու:

Ես չեմ կարծում, որ այսպիսի միամիտ հարցի տեղիք լինի նրա համար, որ.

1) Մեր ժողովներն ընդունում են Տիեզերական ժողովները, այսինքն՝ այն կանոնները, որոնք բոլոր քրիստոնեայ աշխարհն ընդունում է իսկական, հէնց այդ ժողովներում սահմանած եւ ընդունուած:

2) Մեր կանոնագրքերը ոչ մի ձեռնհաս մարմնի կողմից վաւերական չեն ընդունուած, այսինքն՝ ոչ մի հայոց ազգային ժողով չի որոշել ընդունել այս կանոնագրքերի միջի գրածները:

3) Մեզ համար պարտաւորական են իսկականները եւ ոչ զանազան սխալ արտագրող անձանց յաւելումներով լի ձեռագիրը՝ կանոնագիրը: Այս հիմամբ կարձանագրեմ պաշտօնական քրիստոնեայ աշխարհում ընդունած 7 կանոնները, որոնցից 4-ը մեր կանոնագրքերում կան, իսկ 3-ը՝ ոչ:

1. Սուրբ հայրերը, որոնք հաւաքուած են Կոստանդնուպոլսում, որոշեցին՝ թո՛ղ չփոխուի այն հանգանակը, որը 318 հայրապետեր Բիւթանիայի Նիկիա քաղաքում ընդունեցին եւ մնաց անփոփոխ, եւ նզովքի է ենթարկուում իւրաքանչիւր աղանդ, որ է՝ եւնոմեան, անոմեան, արիոսական կամ եւդոքսեան, կիսարիոսական կամ հոգեմարտեր, սաբեղեան, մարկելեան, փոտիմեան եւ ապողիմարեան:

«Կիսարիոսական» կոչւում էին այն աղանդաւորները, որոնք ընդունում էին Արիոսի քարոզութիւնների մի մասը: Կիսարիոսականները տարբերում էին Հոգւոյն Սրբոյ վարդապետութեան վերաբերմամբ: «Կիսարիոսական» կոչւում էին եւ նրանք, որոնք Որդուն ու Հոգուն արարած էին համարում եւ աւելացնում էին. «Մենք մտածում ենք, որ նրանք առաջացան ոչ այնպէս, ինչպէս միւս արարածները, հապառուրիչ կերպ, եւ այդ ասում ենք, որ չկարծուի, թէ ծննդեամբ Հայրը մասնակից էր չարչարանաց»: Կիսարիոսական էլի համարում էին եւ նրանք, որոնք սովորեցնում էին, թէ Բան եւ Հոգի համագոյակից չեն, հապա նմանագոյ են Հօր:

Եւնոմիոսը գաղատացի էր, Կիւզիկոսի եպիսկոպոս. աւելի հեռու էր գնում Արիոսից, ասում էր, որ Որդին փոփոխական է եւ ծառայող եւ ամէն բանում նման չէ Հօր: Նրանք նորից էին մկրտում՝ ընկղմելով գլուխը ներքեւ, ոտերը վերեւ դարձնելով, եւ մկրտութիւնը մէկ ընկղմամբ էին կատարում: Ապագայ դատաստանը եւ գեհենը սուտ էին համարում, երկիւղ ազդելու համար ասուած եւ հնարուած բան:

Դրանց անուանում էին եւ եւդոքսեաններ՝ Եւդոքսիոսի անունով, որ Պոլսում եպիսկոպոս էր, որին Եւնոմիոսը Կիւզիկոսի եպիսկոպոս կարգեց: Դրանք անուանում էին նոյնպէս անոմէականներ, որովհետեւ ասում էին, որ Որդին եւ Հոգին Սուրբ ըստ էութեան Հօր հետ ոչ մի նմանութիւն չունեն: Դրանք նոյնպէս կոչւում էին «աետիականներ»՝ Աետիոսի՝ Եւնոմիոսի ուսուցչի անունով:

Սաբեղեանք իրենց անունն ստացան Սաբելլիոս Լիբանանցոց, որ Պենտապոլսոյ Պտողեմայիղա քաղաքի եպիսկոպոսն էր, քարոզում էր շփոթմամբ միացումն՝ միացնելով մի դէմքի մէջ երեք անձնաւորութիւնը՝ ասելով, որ միեւնոյնը երբեմն երեւում է իբրեւ Հայր, երբեմն իբրեւ Որդի, երբեմն իբրեւ Սուրբ Հոգի՝ այլակերպուելով եւ զանազան ժամանակ ընդունելով տարբեր տեսք: Մէկ անձնաւորութեան մէջ երեք անուանումներ էին ընդունում, ինչպէս մարդու մէջ՝ մարմին, հոգի եւ ոգի, կամ արեգակի մէջ՝ կլորութիւն, լոյս եւ տաքութիւն:

Փոտինեանք անունն ստացան Փոտինոսից, որը Սիրմիոնից էր եւ նոյն տեղում եպիսկոպոս, դատում էր Պօղոս Սամոսատացու նման, չէր ընդունում Սբ. Երրորդութիւնը եւ Աստուած իբրեւ արարիչ ամէնի, անուանում էր միայն հոգի, իսկ Բանը միայն աստուածային հրաման է՝ բերանից դուրս եկած, որ ծառայում է Աստուծոյ իբրեւ մեքենայական գործիք: Քրիստոս հասարակ մարդ էր նրա կարծիքով՝ ընդունելով Հօր Բանը ոչ իբրեւ գոյ, այլ բերանից բղխած եւ Մարիամից էլ սկիզբն առած:

Ապողինարն ասորոց Լաւողիկիա քաղաքի եպիսկոպոսն էր, ասում էր, որ Որդին թէ եւ Աստուածածնից շնչաւոր մարմին առաւ, բայց առանց խելքի (մտքի - խմբ.), որովհետեւ Աստուածութիւնը փոխարինում էր խելքը. Տիրոջ Հոգին չունի բնաւորութիւն, կատարեալ մարդ չէր, հապա միայն մի բնութիւն ունի (տե՛ս «Опыт у. з.» Иоанна, 1851 եւ Правила св. апостолов... с толк., յունաց մեկնիչներ Զոնարաս, Բալսամոն, 81-82 եր.):

Մարկեղեանք իրենց անունն ստացան Անկիւրիայի եպիսկոպոս Մարկելլոնից, ընդունում էին Որդուն իբրեւ Բան Հօր, բայց ոչ ինքնագոյ, այլ գործող միայն արարչութեան մէջ, եւ դրա համար մտածում էին, որ տեսանելի աշխարհի վախճանից յետոյ կվերջանայ եւ Որդութեալաւորութիւնը, եւ Նրա անձնաւորութիւնը կմիանայ Հօր էութեան հետ (տե՛ս «Опыт у. з.» Иоанна):

2. Ամէն մի աշխարհի եպիսկոպոս չտարածի իւր իրաւասութիւնը իւր աշխարհի սահմաններից դուրս եւ եկեղեցիները չխառնի, հապա համաձայն կանոնների՝ Աղէքսանդրիայի եպիսկոպոսը կառավարի Ափրիկայի եկեղեցիները, արեւելեան եպիսկոպոսները կառավարեն միայն Արեւելքը՝ պահելով Անտիոքի եպիսկոպոսի առաւելութիւնները, ինչպէս Նիկիայի կանոններով ընդունուած է: Նոյնպէս էլ Ասիայի եպիսկոպոսները կառավարեն միայն Ասիան, Պոնտոսիցը՝ միայն Պոնտոսը, Թրակիայիցները՝ Թրակիան:

Եպիսկոպոսները չիրաւիրուած չանցնեն իրենց աշխարհի սահմանից թէ՛ ձեռնադրութեան եւ թէ՛ եկեղեցական որեւէ կարգադրութեան համար: Վերոգրեալ կանոնները եկեղեցական աշխարհների մասին պահպանելով՝ իւրաքանչիւր աշխարհի գործերը կկարգադրուեն նոյն աշխարհի եպիսկոպոսների ժողովով, ինչպէս որոշուած է Նիկիայում: Այլազգի ժողովուրդների Աստուծոյ եկեղեցիները պիտի կառավարուեն մինչեւ հիմա պահպանուած հայրերի սովորութեամբ:

Նոյն բանի համար խօսուած են Նիկիայի 6 եւ 15 կանոնները, միայն այստեղ բաժանուածը լինում է Հռոմէական կայսրութեան նոր բաժանման համաձայն: Արեւելեան կայսրութիւնը բաժանուած էր 4 պրեֆեկտուրայի, ամէն մինն էլ՝ շրջանների՝ իրենց կուսակալներով: 4 պրեֆեկտուրայից մէկն էր եւ արեւելեանը, որ բաժանուած էր 5 շրջանի՝ Եգիպտոսի, Արեւելեանի, Ասիականի, Պոնտոսի եւ Թրակիայի: Իւրաքանչիւրի մայրաքաղաքը դարձաւ մետրոպոլիտի աթոռանիստ: Ափրիկան եւ Եգիպտոսը մտան Աղէքսանդրիայի եպիսկոպոսի իրաւասութեան տակ, արեւելեան բաժնում գլխաւոր կենտրոնատեղին Անտիոքն էր, որի մէջ մտնում էր Արաբիայից մինչեւ Կիլիկիայի միջավայրը, ապա Ասիան Եփեսոսով, յետոյ Պոնտոսը եւ Թրակիան: «Այլազգի եկեղեցիներ» ասելով երեւի հասկանում է այն եկեղեցիները, որոնք չէին մտնում այդ քաղաքական բաժանման մէջ: Այս ժողովը ոչ միայն հակառակ չէ ազգայնական եկեղեցիների սկզբունքին, հապա մինչեւ իսկ հաստատում է: Մեր եկեղեցին կարող ենք մուծել այս վերջին շարքը եւ նրա անկախութիւնը յենակէտել հէնց Տիեզերական ժողովի այս կանոնով, որի ժամանակից 10-15 տարի առաջ՝ արդէն Արշակ Բ-ի օրով, այն բոլորովին անկախ էր հրատարակուել:

3. 4. Պոլսոյ եպիսկոպոսը թող ունենայ պատուի արտօնութիւն Զոմի եպիսկոպոսից յետոյ, որովհետեւ այդ քաղաքը նոր Զոմ է:

Թէ՛ այս եւ թէ՛ Նիկիայի ժողովի կանոններով Հռոմի եպիսկոպոսը վայելում է նոյն իրաւունքները, ինչ որ ունէին միւսները, այսինքն՝ Անտիոքի, Աղէքսանդրիայի, Երուսաղէմի եւլն: Կանոններից պարզ երեւում է, որ Հռոմին յատկացրած պատիւը բղխում է ոչ այն գիտակցութիւնից, թէ Հռոմի եպիսկոպոսն իբրեւ առաքեալներից մեծի՝ Պետրոսի իշխանութեան շարունակող պիտի պատիւ ունենայ, ինչպէս պապականները դաւանում են, այլ իբրեւ մայրաքաղաքի՝ հզօր երկրի արքայանիստ քաղաքի եպիսկոպոս: Նոյնպէս էլ եւ ժողովը դատում է Պոլսի վերաբերմամբ:

Հեֆելէի ասելով, ինչպէս Թէոդորէտը յիշում է իւր եկեղեցական պատմութեան մէջ, Թէոդոս Մեծը հրաւիրագիր չի ուղարկել Դամաս պապին, այնպէս որ իբր թէ Բ Տիեզերական ժողովը եղել է միայն արեւելեան եպիսկոպոսների ներկայութեամբ: Պապերն ընդունեցին այս ժողովի հանգանակը, որ քիչ տարբերութիւն ունի նիկիականից, բայց բոլորովին մերժեցին Յ-րդ կանոնը մինչեւ ԺԳ դարը, երբ Լատերանի ժողովում՝ 1215 թուին, Պոլիսը լատինաց ձեռքն անցնելուն պատճառով հանդիսաւոր կարպով ընդունեցին Յ-րդ կանոնը:

Մեր բոլոր ձեռագրերում երկրորդ եւ երրորդ կանոնը միացրած է երկրորդ կանոնի մէջ:

4. Մաքսիմոս Շնականի եւ նրա արած անկարգութիւնների մասին Պոլսում: Մաքսիմոսը եպիսկոպոս չէ եւ ոչ էլ եղել է: Նրա բոլոր՝ որեւէ աստիճանի ձեռնադրած հոգեւորականներն ընդունելի չեն, նրա բոլոր արածներն անվաւեր են եւ մերժման արժանի:

Մեր ձեռագրերում այս երրորդ կանոնն է կազմում, եւ բոլորի մէջ Մաքսիմոս Շնականը թարգմանուած է Մաքսիմոս Շինական «չնական» բառի միտքը չհասկանալուն համար¹:

Մաքսիմոս Շնականը (ցինիկը) մի շահամուլ եւ փառասէր մարդ էր, աղեքսանդրացի, գալիս է Պետրոս եպիսկոպոսի մօտ, նրա միջոցով մկրտում, քրիստոնեայ դառնում, իրեն լաւ է պահում եւ յաջողում է եպիսկոպոսից վկայաթուղթ ստանալ Պոլսի Գրիգոր Աստուածաբանի անունով: Սա սիրով ընդունում է Շնականին եւ հոգեւորականների դասը կարգում: Մաքսիմոսը ժողովական հայրենակից եպիսկոպոսներին իւր կողմն է ձգում եւ զանազան միջոց գործ դնելով՝ նրանցից եպիսկոպոս է ձեռնադրում, եւ ինքն սկսում իւր մարդկանց եպիսկոպոս ձեռնադրել: Երբ այդ պատճառով խռովութիւններ ծագեցին, թողեց, փախաւ Եգիպտոս:

5. Արեւմտեանների ծրարի (փաթեթ) վերաբերմամբ ընդունում ենք եւ Անտիոքում եղածները, որ խոստովանեցին մի Աստուածութիւն Յօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ:

Այս ծրարը Հռոմի եկեղեցու կազմած կանոնադրութիւնն է Սարգիսի ժողովում, ուր Նիկիայի կանոնները կարգաւուց յետոյ, նոյնպէս եւ ընդունելուց ու յաւելումներ անելուց յետոյ 341-ին խմբագրեցին

¹ Վ. Հակոբյանը այս վրիպումը վերագրում է «Կանոնագիրք Հայոց»-ի ընդօրինակողներին, տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 600:

մի կանոնադրութիւն, որը Պոլսի Տիեզերական ժողովից առաջ Հռոմում կազմած մասնաւոր ժողովում ընդունուեց, հաւատոյ դաւանանքն ընդհանուր կարգով մեկնաբանուեց եւ մի օրինակն ուղարկուեց արեւելեան եպիսկոպոսներին: Դամաս պապը իւր կողմից գրեց աղանդների դէմ մի թուղթ եւ այդ կանոնադրութեան հետ ուղարկեց Անտիոքի Պաւլինոս եպիսկոպոսին (Սողոմենոս): Անտիոքում 378 թուին ժողով եղաւ, կարգացուեց այդ թուղթը եւ ընդունուեց ու հաստատուեց (Սոկրատ, Սողոմենոս): Ահա 5-րդ կանոնիս մէջ յիշածը եւ Անտիոքի հաւատոյ խոստովանանքն այդ է: Անտիոքի մէջ այդ ժողովի հետ նաեւ ժողովներ էին անում ուրիշ աղանդաւորներ երեք անձնաւորութեանց վերաբերեալ, որպէսզի պարզ լինի, թէ այս կանոնս «Անտիոքի ժողով» ասելով ո՞րն է հասկանում՝ ուղղափառների՞նք, թէ՞՞ աղանդաւորներինը, աւելացնում է, «որ խոստովանեցին մի Աստուածութիւն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ» (տե՛ս «Օրոստ ս. 3.» Иосифа, 1): Արդեօք այս զանազան ժողովներն ե՞ն եղել պատճառ, որ մերոնք կանոնների միջից հանել են 5-ը եւ Տեղական ժողովների ցանկից՝ Անտիոքինը՝ դժուար է պնդել: Այս մասին տե՛ս արտաքին տեղական ժողովների [մասին գլխում]:

6. Շատերը եկեղեցու բարեկարգութեան մէջ խռովութիւն եւ գժտութիւն ձգելու եւ ժողովրդի աչքին հոգեւորականութեան պատիւը վայր ձգելու դիտաւորութեամբ զանազան մեղադրանքներ են բարդում հոգեւորականների վրայ: Դրա առաջն առնելու համար սբ. ժողովը որոշեց առանց քննութեան ոչ մի մեղադրանք իրաւացի չհամարել եւ ոչ էլ իրաւունք տալ մեղադրելու եկեղեցու կառավարիչներին, բայց այս արգելքը վերաբերում է ոչ ամէնքին: Եթէ մի որեւէ մասնաւոր գանգատի տեղիք կտայ եպիսկոպոսը կալուածական եւ նման բաների մէջ, առանց ի նկատի առնելու գանգատողի կրօնը եւ ինչ դաւանանքի պատկանելը՝ պէտք է քննել եւ արդարն անարդարից ջոկել: Իսկ եթէ եկեղեցական գործ կլինի, հերետիկոսների կողմից բարձուած մեղադրանքները չընդունել եւ թոյլ չտալ ուղղափառ եպիսկոպոսին եկեղեցական գործերում պարտազանց համարել: Հերետիկոս համարուած են նրանք, որոնք վաղուց մեր եկեղեցուց դուրս են եկած, նզովքի են ենթարկուած, եւ նրանք, որոնք արտաքուստ մեր հաւատն են դաւանում, բայց առանձին ժողովներ են կազմում մեր կանոնաւոր կարգած եպիսկոպոսների դէմ: Բանադրուած եւ մեղադրուած անձինք չեն կարող եպիսկոպոսի դէմ մեղադրող հանդիսանալ, մինչեւ որ իրենք չազատուեն այդ մեղադրանքից: Որոնց վրայ գանգատ կայ, նրանք իրաւունք չունին մեղադրել եպիսկոպոսին, մինչեւ որ չապացուցանեն իրենց անմեղութիւնը:

Եպիսկոպոսի դեմ գանգատ պիտի ներկայացնեն աշխարհի եպիսկոպոսների ժողովին եւ ապացուցանեն: Եթէ ժողովը չկարողացաւ կարգադրել խնդիրը, այն ժամանակ գանգատը պիտի ներկայացնել աւելի մեծ ժողովի, միայն գանգատաւորները վաղօրօք պիտի գրաւորապէս խոստանան, որ մեղադրանքները չապացուցանելու դէպքում իրենք կենթարկուեն պատժի՝ իբրեւ ամբաստանող եւ գրապարտողներ: Եթէ մէկը նախապատրաստական քննութիւնից յետոյ կարհամարհի կայացրած վճիռը եւ կծանծրացնի թագաւորին, աշխարհի գլխաւոր դատաւորին, կամ Տիեզերական ժողովին կանհանգստացնի՝ եպիսկոպոսների պատիւը շօշափելով, այդպիսին իւր գանգատով չի ընդունուիլ՝ իբրեւ կանոնները զանցառութեան տուող եւ եկեղեցական կարգապահութիւնը խանգարող:

Այս կանոնն աւելի ընդարձակ եւ որոշ կարգեր է սահմանում դատաստանի մասին: Տե՛ս նաեւ Բ առ. 74, 75, Նիկ. 2, 5, Անտ. 14, 15 (նոյնի մասին խօսում են եւ Կարթագենի 5 հատ կանոնները):

7. Հերետիկոսներից նրանց, որոնք կմիանան ուղղափառներին, կընդունենք հետեւեալ սովորութեամբ եւ կարգաւորութեամբ. արիոսականներին, մակեդոնականներին, սաբբատեանց եւ նովատեանց, որոնք իրենց մաքուր են համարում եւ լաւ, տասնէւչորսականներին կամ տետրադիտեանց եւ ապողիմեանց, երբ գրաւոր թղթով կնգովեն բուլոր աղանդները, կընդունենք դրոշմամբ կամ սբ. միւռնոսով օծելով ճակատը, աչքերը, քիթը, բերանը եւ ականջները՝ ասելով «կնիք Հոգւոյն Սրբոյ»: Մի ընկղմամբ մկրտութիւն անող եւ նոմեաններին, մոնտանիստներին կամ փռիւզներին եւ սաբեղեանց եւ մնացած հերետիկոսներին ընդունել միմիայն իբրեւ կռապաշտների: Առաջին օրը դարձնում ենք նրանց քրիստոնեայ, երկրորդ օրը՝ պատրաստուողներ, երրորդ օրը երդմնեցնում ենք՝ երեք անգամ ականջներին եւ դեմքին փչելով, թողնում ենք լսել եկեղեցուն գրեանքը եւ ապա մկրտում ենք:

Սաբբատեանները ծագում առել են Սաբբատիոս քահանայից. սրանք նովատեանների մի ճիւղ են, որոնք, բացի նովատեանների ընդունած վարդապետութիւնից, ընդունում էին նաեւ հրէական սովորութիւնները Զատիկը տօնելու մէջ եւ շաբաթ օրը պաս էին պահում ու տօնում:

Մոնտանիստներն իրենց անունը կրում են մի ինչ-որ Մոնտանից, որն իրեն անուանում էր Մխիթարիչ, երկու չար կանանց (Պրիսկիլլա եւ Մաքսիմիլլա) բերնով սուտ մարգարէութիւններ էր անում: Սրանք կոչւում էին նաեւ փռիւզացիք, գուցէ մի որեւէ փռիւզացի աղանդա-

պետի անունով կամ թէ աղանդը գուցէ ծագել է Փռիւզիայում: Կոչւում էին դրանք նաեւ պեպուզեանք՝ Պեպուզա գիւղից, որը համարւում էր նրանց Երուսաղէմը: Նրանք լուծում էին պսակները, խիստ ծոմապահութիւն անում՝ կերակրից հեռու մնալով, Զատիկը չէին յարգում, Աբ. Երրորդութիւնը խառնում էին եւ մի դէմք դարձնում, եղջիւրահար երախայի կողի արիւնով խմոր էին հունցում եւ այդ հացը ընծայաբերութիւն անում եւ նրանից ճաշակում էին:

Տասնչորսականք նրանք էին, որոնք Զատիկը կատարում էին հրէաների հետ՝ նիսանի 14-ին. սրանք կոչւում էին «տետրադիտներ», Զատիկը տօնելու պասը չէին լուծում, պահում էին, ինչպէս մենք չորեքշաբթին: Զատիկից յետոյ 7 օր պաս էին պահում՝ դառն խոտ ուտելով եւ բաղարջ գործածելով՝ չին օրէնքին հետեւելով:

6 եւ 7 կանոններն էլ չկան մեր ձեռագիր կանոնագրքերում. կա՛մ համարել են շատ երկար իբրեւ կանոնական թղթեր եւ ոչ կանոններ ու չեն թարգմանել, կա՛մ այս աղանդները համարել են օտար մեր երկրի համար եւ չեն մոռնել մեր կանոնագրքերը, կա՛մ երկար, օտար եւ խառն ու անհասկանալի համարելով՝ դժուարացել են թարգմանել եւ թողել, կա՛մ ունեցել են ուրիշ պատճառներ:

Գ) ԵՓԵՍՈՍԻ Գ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԸ (431 Թ.)¹

Գ Տիեզերական ժողովը գումարուեց Եփեսոսում Թէոդոս Կրտսերի հրամանով՝ Նեստորի եւ իւր հետեւողների աղանդը քննելու եւ դատապարտելու համար:

Նեստորն առաջ Անտիոքում քահանայ էր եւ քարոզիչ, խելօք մարդ էր եւ բոլոր աղանդաւորների ամենաեռանդուն հակառակորդներից մէկն էր: Նրա ձայնը հասաւ Պոլիս՝ Թէոդոս Կրտսերին, որն ընտրեց նրան Պոլսի թափուր աթոռի գահակալ: Ժողովուրդը շատ սիրով ընդունեց նորընտիր պատրիարքին, նրան համեմատում էր Ոսկեբերանի հետ նրա քարոզութիւնների համար: Քիչ յետոյ նա թոյլ տուեց իւր հետ բերած Անաստաս քահանային եկեղեցում քարոզել եւ յայտնել քարոզի մէջ, որ Մարիամը մարդ էր, չէր կարող Աստուած ծնել, ուստի եւ պատուիրեց ժողովրդին՝ Մարիամին «Աստուածածին» չասել, այլ «Քրիստոսածին»: Ժողովուրդը տրտունջ յայտնեց այդ նոր մտքերի համար: Նեստորը Ծննդեան օրը քարոզեց եւ Պողոսի խօսքե-

¹ Եփեսոսի Գ Տիեզերաժողովի կանոնախքի հայերեն և հունարեն բնագրերի համեմատությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 601-602

րը օրինակ առնելով՝ ասաց, որ. «Մարիամը Աստուած չի ծնել. մարմնից ծնողողը մարմին է. արարածը Աստուած ստեղծել չի կարող, այլ մարդ, որ եղաւ Աստուծոյ գործիք» (Деяния всел. соб. եւ Xpus. um., 1864, 346 եր.): Միւս անգամ քարոզում կրկնեց, որ. «Աւետարանում ասուած է Քրիստոսի համար ոչ Աստուած, այլ Քրիստոս, Որդի եւ Տէր»։ Եկեղեցում Եւսեբիոս փաստաբանը, որ լաւ գիտէր ուղղափառ դաւանութիւնը, ի լուր ամենեցուն ասաց. «Ինքն յաւիտեանական Բանն երկրորդ անգամ կնոջից մարմնով ծնեց», ապա հրաւէր գրեց բոլորին եւ Նեստորին հերետիկոս անուանեց եւ Պօղոս Սամոսատացուն գաղափարակից։ Նեստորը իւր հետեւողները շատացնելու մտքով Հռոմից արտաքսուած Կելեստիոսին եւ Պելագիոսին իւր հովանաւորութեան տակ ընդունեց։ Նեստորը իւր յաճախակի քարոզներով ժողովրդին եւ կայսրին իւր կողմը ձգեց, փոքրոգի մարդիկ, Նեստորի ոյժը տեսնելով, նրա կողմն անցան։ Սկսուեց պայքարը երկու կողմից, լուրը հասաւ Աղէքսանդրիայի Կիւրեղ եպիսկոպոսին, որը շրջաբերական հրատարակեց եւ Քրիստոսին Աստուած ու Մարիամին Աստուածածին դաւանելով՝ պատուիրեց Աթանասի եւ այլ հարց հետեւել եւ նոր մտքեր չընդունել։ Սկսուեցին գրագրութիւններ Կիւրեղի, Նեստորի եւ Կելեստիոսի պապի մէջ։ Կիւրեղը, ստանալով պապից լիազօրութիւն, գրաւոր յայտարարութեամբ պահանջեց, որ 10 օրուայ ընթացքում Նեստորը հրաժարուի իւր մտքերից, եթէ ոչ, կմերժուի եկեղեցուց։ Կայսրը, համարելով Նեստորին արդար, Կիւրեղին խռովարար եւ պապին իւր կողմնակից դարձնող, ժողովի միջոցով ցանկանալով վերահաստատել ուղղափառութիւնը, հրամայեց հրաւիրագրեր ուղարկել ամէն տեղ եւ 431-ին ժողով նշանակել Եփեսոսում։ Այդ ժամանակ հասաւ Պոլիս Կիւրեղի եւ իւր ժողովի վճիռը 10 օր ժամանակ տալու վերաբերմամբ։ Նեստորը ժողով արաւ իսկոյն եւ 12 նգովքով անիծեց Կիւրեղին։ Ժողովին եկաւ Կիւրեղ 40 եպիսկոպոսով, Նեստորը՝ 10 եպիսկոպոսով, պահապան զինուորներով եւ կայսեր կողմից երկու կարգապահով, միւս տեղերից էլ եկան եւ համախմբուեցին մօտ 200 հոգի։ Անտիօքի Յովհաննէս պատրիարքը իւրայիններով ուշացաւ։ Ժողովը երեք անգամ հրաւիրեց Նեստորին, սա չեկաւ։ Ժողովում կարգացին բոլոր փաստագրերը, լսեցին, քննեցին եւ մեղադրեցին Նեստորին՝ կարգալոյծ անելով եւ բանադրելով։ Ապա եկաւ Յովհաննէս պատրիարքը 43 եպիսկոպոսով, միացաւ Նեստորի հետ, ժողով արաւ եւ բանադրեցին Կիւրեղին եւ կողմնակիցներին (ուղղափառներին)։ Կայսրը Նեստորին էր յարած։ Այդ ժամանակ եկան Հռոմի լեգատները եւ միացան ուղղափառների հետ ու ստորագրեցին Նեստորի կարգալոյծ անելը եւ

բանադրանքը: Կայսրը երկար ժամանակ մերժում էր ուղղափառների վճիռը եւ չէր վաւերացնում, մինչեւ որ խաղաղութիւնը վերականգնելու համար հրամայեց բոլորին ցրուել եւ իրենց տեղերը հեռանալ:

Ուղղափառների ժողովն ընդհանուր թղթեր կազմեց եւ բոլոր տեղերն ուղարկեց՝ հրաւիրելով բոլորին հնազանդել ժողովի վճռին եւ մերժել Նեստորին ու կողմնակիցներին: Այդ թղթից ահա կազմուած է վեց կանոն: 7 եւ 8 կանոնները մասնաւոր դէպքերի համար գրուած բացատրութիւն են: Սլաւոնական կանոնագրքերը (Кормчая книга) ընդունում են ժողովի՝ Պամփիւլիայի ժողովին գրուած թուղթը 9-րդ կանոնի տեղ: Խորենացին յիշում է (գր. Գ, գլ. ԿԱ), որ մեր թարգմանիչները բերին ժողովի թղթերը եւ յանձնեցին Սահակին ու Մեսրոբին, որոնք Աշտիշատում էին, թղթերի հետ ներկայացրին եւ «Յ սահմանուած կանոնագլխով կանոնները»:

Մեր կանոնագրքերում գրուած են այդ 6 կանոնները, բայց բոլորն աղաւաղուած եւ փոփոխուած: Թէ արտագրողները որքան տգէտ են եղել եկեղեցական պատմութեան մէջ եւ որքան համարձակ կանոնների ինքնահաճ փոփոխութեան մէջ, այդ կարելի է ապացուցանել այս 6 կանոնի թարգմանութեամբ: Յայտնի է, որ Նեստորն ունէր յայտնի կողմնակից՝ Կելեստիոս անունով մէկը, իսկ Նեստորն ունէր եւ յայտնի հակառակորդ՝ Հռոմի Կելեստիոս ուղղափառ պապը: Այս 6 կանոններում միշտ նզովում են Նեստորին եւ նրա կողմնակից Կելեստիոսին: Մերոնք, կարծելով, որ այս Կելեստիոսը Հռոմի պապն է, վերցրել են, բոլոր տեղերում նզովքը դարձրել օրհնանք, եւ դուրս է եկել մի բոլորովին հակառակ վճիռ: Այս փաստը բաւական է ապացուցանելու մերոնց անհոգութիւնը, տգիտութիւնը, վաւերական կանոնները քմահաճ կերպով փոփոխելու ցանկութիւնը եւ կանոնները հակառակ իմաստով գրելու մէջ ոչ մի օրինազանցութիւն չտեսնելը:

1. Որովհետեւ հարկաւոր էր տեղեկութիւն տալ ժողովիս որոշման մասին նրանց, որոնք հիւանդութեան կամ եկեղեցական այլ պատճառներով չկարողացան ներկայ լինել ժողովին, ուստի եւ յայտնում ենք ձեր սրբութեան եւ սիրոյ, որ եթէ աշխարհի մետրոպոլիտը, հետսելով սբ. Տիեզերական ժողովիս դէմ, կմիանայ հերձուածողական խմբին կամ Կելեստիոսի քարոզութեան, այդպիսին իւր աշխարհի եպիսկոպոսների դէմ ոչինչ չի կարող անել, որովհետեւ այժմեանից այս ժողովի կողմից մերժուած եւ չընդունելի եպիսկոպոս է համարուում: Պէտք է նաեւ ուղղափառ եպիսկոպոսների եւ շրջակայ մետրոպոլիտների հայեցողութեան յանձնել հետստելի այդ գործը՝ նրան կատարելապէս եպիսկոպոսական աստիճանից զրկելու համար:

Այս Կելեստիոսը Նեստորի կողմնակից էր եւ Պելագիոսի աշակերտը, իսկ Կելեստինոսը՝ Հռոմի պապը, ջերմ հակառակորդն էր Նեստորի: Ձեռագրերում գրած է. «Ընդդէմ Կելեստիանոսի խորհեցաւ Հռոմայ եպիսկոպոսապետին»: Սլաւոնական «Кормчая книга»-ում նոյնպէս գրած է Կելեստինոս Հռոմի պապի մասին՝ փոխանակ Կելեստիոսի:

2. Այն թեմական եպիսկոպոսները, որոնք ներկայ չեն եղել սբ. ժողովում, հերձուածողների հետ են կամ կամենում են մասնակցել նրանց գործին կամ Նեստորի գահընկէցութիւնը ստորագրելով՝ դարձեալ կանցնեն հակառակորդների խումբը, այդպիսիներին սբ. ժողովի որոշմամբ բոլորովին մերժել քահանայութիւնից եւ կարգալոյծ անել:
3. Քաղաքում կամ գիւղում գտնուած ուղղափառ հոգեւորականներին եթէ Նեստորը եւ նրա կողմնակիցներն արգելել են քահանայագործութիւն անել, այդպիսիներին էլի կարգում ենք իրենց աստիճանում: Ընդհանրապէս հրամայում ենք Ուղղափառ եւ Տիեզերական ժողովիս հետ համաձայն հոգեւորականներին չհնազանդել այլեւս հերձուածող եպիսկոպոսներին:
4. Հոգեւորականներից նրանք, որոնք կհամարձակեն բացէիբաց կամ առանձնապէս կողմնակից հանդիսանալ Նեստորին կամ Կելեստիոսին, այդպիսիներին կարգալոյծ անելը սուրբ ժողովս համարում է արդարացի:

Մեր ձեռագրերում ընդհակառակն է գրած. ով կողմնակից չի լինիլ Կելեստինոսին, կարգալոյծ լինի: Գրդ կանոնը խօսում է աղանդաւոր Կելեստիոսի մասին, մեր կանոնները խօսում են Կելեստինոսի՝ Հռոմայ պապի մասին:

5. Նրանք, որոնք անվայել արարմունքների համար դատապարտուած են սուրբ ժողովով կամ իրենց եպիսկոպոսներով, եթէ Նեստորը կամ նրա համախոհները, հակառակ կանոններին, կկամենան նորից նրանց եկեղեցու հետ հաղորդակից անել կամ քահանայական աստիճանը վերադարձնել, ոչինչ չեն վաստակիլ, որովհետեւ կարգազուրկները կմնան իրենց պատժի մէջ:
6. Եթէ նրանք, որոնց համար եփեսոսի սուրբ ժողովս կարգադրութիւններ է արել, կփորձեն խախտել այդ որոշումները, դրանք լինեն եպիսկոպոս թէ ուրիշ հոգեւորականներից, բոլորովին զրկուում են իրենց կարգից, եթէ աշխարհականներ են, բանադրուում են:

Սրանից յետոյ ժողովը կարդում է Փիլադելփիայի Քարիսիոս քահանայի աղաւաղած հանգանակն ու Նիկիայի հանգանակը եւ որոշում

է անփոփոխ ու անյեղլի պահել Նիկիայի Հանգանակը եւ բանադրել այն բոլոր յաւելումներով ու փոփոխութիւններով կազմածները, ինչպիսին է այդ քահանայի կազմածը: Ռուսաց Кормчая кнѹга եւ Кнѹга правосл рѣшѣніем են այս իբրեւ 7-րդ կանոն:

Ապա ժողովը քննեց Կիպրոսի եպիսկոպոսների բողոքն Անտիոքի մետրոպոլիտի դէմ, որը, հակառակ հինաւուրց սովորութեան, ուզում է Կիպրոսը ենթարկել իւր իրաւասութեան, եպիսկոպոս կարգել եւլն: Ժողովը, քննելով այդ խնդիրը, որոշեց հին սովորութեան համեմատ Կիպրոսն անկախ եկեղեցական վարչութիւն համարել՝ ազատ Անտիոքի մետրոպոլիտի գերիշխանութիւնից: Այդ մասին շրջաբերական թղթով յայտնում է Կիպրոսի եւ շրջակայ եպիսկոպոսներին: Այս կարգադրութիւնը ռուսական եւ սլաւոնական կանոնագրքերում համարուած է իբրեւ 8-րդ կանոն: Ժողովը գրեց թուղթ եւ Պամփիլիայի ժողովին, նրանց նախկին Եւստաթէոս մետրոպոլիտի մասին, որը մասնաւոր տեղական նշանակութիւն ունէր: Այս սլաւոնական կանոնագիրն ընդունում է իբրեւ 9-րդ կանոն:

Սրանով վերջանում են երեք Տիեզերական ժողովների կանոնների վրայ ասելիքը եւ նկատումները: Բացի այս երեք Տիեզերական ժողովներից՝ էլի կան 4 Տիեզերական ժողովներ, որոնք մենք չենք ընդունում: Որպէսզի ընթերցողները ընդհանուր գաղափար կազմեն մնացած մեզ համար անընդունելի 4 Տիեզերական ժողովների մասին, համառօտակի կլիշեմ նրանց կազմելու ժամանակը եւ նիւթերը:

Դ Տիեզերական ժողովը եղաւ 451 թուին, որտեղ որոշուեց դաւանել ի Քրիստոս երկու բնութիւնը: Այս ժողովն առաջին անգամ մերժուեց մեր մէջ Բաբգէն կաթողիկոսի օրով 507 թուին. սրա մասին աւելի երկար տե՛ս Դուինի Ա ժողովը՝ 507-ին եղած:

Ե Տիեզերական ժողովը եղաւ Պոլսում 553 թուին՝ Յուստինիանոս [I] կայսեր ժամանակ, նեստորական եպիսկոպոս Թէոդորոս Մոպսուեստացու, Թէոդորէտ Կիւրացու եւ Իբաս Եդեսացու (ու Որոզինէսի) դէմ, որոնք թէեւ Գ Տիեզերական ժողովում կուսակից էին համարւում Նեստորին, բայց պատժի եւ նզովքի դեռ չէին ենթարկուել: Այս ժողովում յիշուում են 6 եպիսկոպոս Հայաստանից. արդեօք հա՞յ, թէ՞ յոյն էին՝ յայտնի չէ:

Զ ժողովը եղաւ 680-ին՝ Կոստանդին [IV] կայսեր օրով, նրանց դէմ, որոնք Քրիստոսի մէջ մի կամք էին դաւանում (μονοθεϊσμός): Այս ժողովներում եկեղեցական կանոններ չսահմանուեցին: Այդ մտքով Յուստինիանոս II 692-ին հրամայեց նոյն տեղում ժողով անել եւ կանոններ սահմանել ի լրումն Ե եւ Զ Տիեզերական ժողովների: Այս տեսակէտով

միջնադարեան կանոնիկներն անուանում են այս ժողովը «Հինգ-վեցեան», որտեղ սահմանուեց 102 կանոն: Արեւելեան աստուածաբանները, 692-ի ժողովը համարելով 680-ի շարունակութիւն, անուանում են 692-ի ժողովը Տրեգերական 2 ժողով: Այս ժողովում յիշուում են 5 եպիսկոպոս Հայաստանից (Փոքր Հայքից): Այս ժողովի 32, 33, 56 կանոնները խօսում են Հայոց եկեղեցու մի քանի սովորութիւնների մասին:

Է Տրեգերական ժողովը եղաւ Նիկիայում Իրինա (Իրենէ) կայսրուհու հրամանով 787-ին՝ պատկերապաշտութեան վերականգնման համար: Այստեղ Փոքր Հայքից եղել են երկու եպիսկոպոս (տե՛ս Деяния всееленских соборов):

5) ՎԵՅ ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՂԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԸ

Հայոց եկեղեցական իրաւունքի ընդհանուր աղբիւրների հինգերորդ կարգին պատկանում են 6 Տեղական արտաքին ժողովները, այն է՝ Անկիւրիայի, Նէոկեսարիայի, Գանգրայի, Կեսարիայի (Անտիոքի), Լաւոզիկիայի եւ Սարգիկէի: Ի՞նչ հիմամբ այս վեց ժողովներն ընդունում ենք իբրեւ աղբիւր մեր եկեղեցական իրաւունքի:

«Թուղթ Գրիգորիսի կաթողիկոսի հայոց՝ ձայնակցութեամբ ընդհանուր ժողովոյ Հայոց» գրութեան մէջ ժողովն ասում է. «Մենք, բացի Տրեգերական 3 ժողովից, ընդունում ենք «եւ այլ եւ այլ» ժողովները», եւ մէկ-մէկ թւում է. «Գտանին եւ այլ եւ այլ ժողովոց կանոնադրութիւնք ի մէջ մեր եւ ընդունելի են, որք զզանազան կարգս եկեղեցեաց հաստատեցին եւ զպէսպէս հերձուածս հերքեցին: Որպէս եւ Անկիւրեայ ժողովն՝ ի հերքումն Լիկիանոսի ամբարշտութեանն, որ ի զոհս կռոցն բռնադատէր զերիցունան: Եւ Կեսարեայն՝ ընդդէմ յուռթից կանանց: Եւ Նէոկեսարեայն՝ ընդդէմ անխտիր պոռնիկութեան: Եւ Գանգրեայն՝ ընդդէմ օստացւոց հերձուածոյն: Եւ Լաւոզիկեայն՝ ընդդէմ չորեքտասաներորդացն: Եւ Սարգիկեայն՝ ի պէտս եկեղեցական կարգաց: Յայս ուղղափառ ժողովոցս եւ որք սոցին հանգոյն՝ ուսաք զհաւատոյ դաւանութիւն եւ ի նոցին կանոնադրութենէ զգործոց պարկեշտութիւն եւ զմեղաց խտրութիւն եւ եկեղեցական կարգաց վայելչութիւն»» [Ն. Շնորհալի, Թուղթ ընդհանրական, Էջմիածին, 1865, էջ 253]: Ահա այս՝ 1178 թուի ժողովի վճռի հիման վրայ այս վեց ժողովը համարում ենք Հայոց եկեղեցական իրաւունքի աղբիւր:

Յոյներն ընդունում են ութ մասնաւոր ժողով՝ բացի այդ վեցից, ընդունում են Կարթագենի եւ Պոլսոյ ժողովները, Հռոմի եկեղեցին՝

7 մասնաւոր ժողով: Պէտք է ի նկատի ունենալ, որ 6 ասելով չի հասկացուած Կեսարիայի ժողովը հետը, հապա Անտիոքիւնը, Անկիւրիայիւնը, Նէփկեսարիայիւնը, Գանգրայիւնը, Լաւոզիկիայիւնը եւ Սարգիկէիւնը: Օտար եկեղեցիներում Կեսարիայի անունով ժողով չկայ եւ չի էլ եղել. վաղ ժամանակներում Կեսարիայում եղել է ժողով՝ Զատիկը տօնելու համար, բայց այնտեղ կանոններ չեն սահմանուել: Թէ՛ Յովհան Աքոլաստիկոսի կազմած եւ թէ՛ Դիոնեսիոս Կրտսերի լատիներէն թարգմանած ժողովածուների մէջ կային, բացի Առաքելական կանոններից, 10 ժողովների կանոններ, որոնցից 4-ը Տիեզերական եւ 6-ը Տեղական ժողովներ էին: Հայերը նոյնն ընդունել են հետեւեալ փոփոխութեամբ. 4 տիեզերական ժողովից Քաղկեդոնիւնը դուրս են ձգել եւ թողել 3 Տիեզերական ժողովները, իսկ մնացած վեցից Անտիոքիւնը դուրս են ձգել անյայտ պատճառով եւ նրա փոխարէն աւելացրել են գոյութիւն չունեցող Կեսարիայի ժողովը: Արդեօք ե՞րբ են թարգմանել այս վեց ժողովները՝ Ե դարո՞ւմ՝ Թարգմանիչների ժամանակ, թէ՞ 692 թուից յետոյ, երբ օտար եկեղեցիները որոշեցին ընդունել 6 Տիեզերական ժողովները (7-րդը չէր եղել), 8 մասնաւոր ժողովները եւ 13 հարց կանոնները, որ ասել է՝ Յովհան Օձնեցու ժամանակին կհասնենք: Արդեօք Օձնեցին կազմե՞լ է կանոնագիրքը՝ թարգմանելով նորից բոլորը, թէ՞ արդէն Ե դարից կազմածը, իւր ձեռքը հասած լինելով, նորից կանոնաւորեց, կարգի բերաւ եւ հրատարակեց. այս մասին առայժմ ոչ մի հաստատ տեղեկութիւն տալ չենք կարող: Մեր բոլոր կանոնագրքերում կան այս ժողովների կանոնները, եւ յայտնի է այդ ձեռագրերից, որ 997 թուից առաջ են գրուել, որովհետեւ կաթողիկոսների ցուցակը բերւում է դրանց մէջ Լուսաւորչից սկսած եւ հասցւում է մինչեւ 997 թիւը: Դրանց բոլորի մէջ կան թէ՛ Կեսարիայի չեղած ժողովի կանոնները, որոնք ընդունուած են մեր ԺԲ դարի ժողովում եւ թէ՛ Անտիոքի ժողովի կանոնները, որոնք չեն ընդունուած ԺԲ ժողովում: Օտար Տեղական երկու ժողովների՝ Կարթագենի եւ Պոլսոյ (394 թ.) կանոնները չկան թէ՛ մեր կանոնագրքերում եւ թէ՛ ԺԲ դարի մեր ժողովի որոշման մէջ: 4 մնացած Տիեզերական ժողովները չկան թէ՛ մեր կանոնագրքերում եւ թէ՛ հարկաւ ԺԲ դարի ժողովի վճռի մէջ: Բայց թէ ինչո՞ւ չեղած Կեսարիայի ժողովի կանոններն են մտցրել մեր կանոնագրքերը՝ երեւի հէնց Օձնեցուց սկսած, եւ ինչո՞ւ ԺԲ դարի ժողովում այդ Կեսարիայի ժողովն ընդունել են եւ դուրս ձգել Անտիոքի՝ մեր բոլոր կանոնագրքերում արտագրած ժողովը, շատ մութ է եւ անորոշ: Ասացի, որ Պաղեստինում (Կեսարիայում) եղել է արեւելեան եւ արեւմտեան եպիսկոպոսների վէճի ժամանակ ժողով՝ Զատիկի տօնը կանոնաւորելու համար. այդտեղ կանոններ չեն սահմանել: Զօգերսկին բերում է «Чтение об. мѡѡ.

ծյա. *proc.*» լրագրի 1882 համարում արեւելեան ազգերի նախանկիական կանոնների ժողովածուն (*Kodifikacija vostochnoï donikeïskoï yepkeu*). այդ ձեռագրի կանոնագրքերում, որոնք գրուած են եթովպական, ասորական լեզուներով, յիշատակուած են կանոնների կարգը, ժողովների անունները, եւ դրանց մէջ Կեսարիայի անունով ժողով չենք գտնում: Ահա նրանց ընդհանուր կարգը, որ քաղուած է Հռոմի գրադարանի ձեռագրերից Լուդովի ձեռքով, նոյնպէս Վանսլբերի եւ այլոց ձեռքով:

Եթովպական ժողովածու՝ 1) Առաքելոց կանոններ՝ Կղեմայ գրած, 2) Անկիւրիայի, 3) Կեսարիայի, 4) Նիկիայի, 5) Գանգրայի, 6) Անտիոքի, 7) Լաւողիկիայի, 8) Սարգիկէի:

Նոյնը նկարագրուած է Վանսլբե¹ եւ Կեսարիայի փոխարէն դնում է Նէոկեսարիա²:

Ասորական ձեռագրերում՝ 1) Առաքելական կանոններ, 2) Առաքելական կարգադրութիւններ, 3) Նիկիայի, 4) Անկիւրիայի, 5) Նէոկեսարիայի, 6) Գանգրայի, 7) Անտիոքի, 8) Լաւողիկիայի, 9) Կոստանդնուպոլսի, 10) Եփեսոսի, 11) Կարթագենի:

Ուրիշ ասորական ձեռագրերում՝ 1) Առ. 81 կ., 2) Նիկ. 20 կ., 3) Անկ. 24 կ., 4) Նէո. 14 կ., 5) Գանգ. 20 կ., 6) Անտ. 25 կ., 7) Լաւ. 59 կ., 8) Պոլս. 4 կ., 9) Եփեսոսի, 10) Քաղկեդոնի 27 կ.:

Արաբական ժողովածուներում՝ 1) Առ. 82, 2) Նիկ. 25, 3) *Правила 4-ого собора в Карфагене называемого также Кесария или Неокесария*, 4) Գանգ. 20, 5) Անտ. 25, 6) Նիկ., 7) Լաւ. 59, 8) Սարգ. 20:

Այս ձեռագրերում երկու տեղ «Կեսարիա» է գործածուած «Նէոկեսարիայի» փոխարէն, բայց ոչ մի տեղ չկայ ե՛ւ Կեսարիա, ե՛ւ Նէոկեսարիա:

Մեր ձեռագրերում ժողովների դասաւորութիւնը միանման չէ, փոփոխուած է, բայց մեծամասնութիւնը հետեւեալ ձեւն ունի՝ 1) Առ. կանոնք 34, 2) Առ. կան. Կղեմայ գրած 85, 3) Նիկիայի 20, 4) Թադէոսի 34, 5) Փիլիպպոսի 9, 6) Հարանց հետեւողաց 24, 7) Անկ. 20, 8) Կեսարիայի 10, 9) Նէոկեսարիայի 20, 10) Գանգ. 25, 11) Անտ. 24, 12) Լաւ. 55, 13) Սարգ. 21, 14) Գ. Լուսաւորչի 30, 15) Բ Նիկիականք 114, 16) Պոլսոյ 3, 17) Եփես. 6, 18) Աթանասի 96, 19) Բարսեղ Մեծի 50, 20) Էլի Բարսեղի 271, 21) Շահապիվանի 20, 22) Սահակայ 54, 23) Ներսէսի եւ

¹ ԺԹ դարի գերմանացի կանոնագետ:

² Կեսարիայի ժողովի գոյությունն ընդունում է ֆրանսիացի հետազոտող Lebau-ն (*Sur un concile de Césarée.* - In: *Muséon*, 51 (1938, p. 89-132): Վ. Հակոբյանն այս կանոնախմբի հողվածները համեմատում է Անկյուրիայի ժողովի համապատասխան կարգադրությունների հետ (տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 573-574):

Ներշ. 38, 24) Դուռինի, եւլն, եւլն, որոնք բոլորովին ազգային եւ օտար սբ հայրերի կանոններ են:

Յունաց եւ լատինաց մէջ «Կեսարիայի ժողով» անունով վաւերական եկեղեցական իրաւունքի աղբիւր չունին: Այնպէս որ մեզ համար հանելուկ է մնում «Կեսարիայի» անունով ժողովի մուծելը մեր կանոնագրքերը. սրա մասին տե՛ս էլի «Անկիւրիայի եւ Կեսարիայի ժողովները»:

Անտիոքի ժողովի մասին տե՛ս «Անտիոքի ժողովի կանոնները»:

Ա) ԱՆԿԻՐԻԿԱՅԻ ԵՒ ԿԵՍԱՐԻԱՅԻ ԺՈՂՈՎՆԵՐԸ

Անկիւրիայի ժողովի կանոնները 25 հատ են, իսկ մեր ձեռագրերում՝ 20 հատ՝ 5-ով պակաս են: Ասացի, որ ընդհանուր եկեղեցական պատմութեան մէջ «Կեսարիայի» անունով ժողով չկայ, որտեղ կանոններ գրած լինեն: Հապա որտեղի՞ց է մտել Կեսարիայի ժողովը մեր կանոնագրքերը: Այս հանելուկը լուծուած է թեթեւ կերպով, երբ ուշադրութեամբ համեմատում ենք Անկիւրիայի վերջին 6 կանոնը Կեսարիայի ժողովի 10 կանոնի հետ: Մերոնք վերցրել են Անկիւրիայի ժողովի 25 կանոնից 19 հատ, մէկն էլ աւելացրել եւ դարձրել 20, իսկ Անկիւրիայի մնացած 6 կանոնը, այսինքն՝ 20, 21, 22, 23, 24, 25 կանոնները, դարձրել են Կեսարիայի ժողովի կանոններ. որպէսզի տարբերութիւն դնեն սրանց եւ Անկիւրիայի վերջին կանոնների մէջ, մտցրել են մէջէիմէջ 4 կանոն եւս եւ ստացել են 10 հատ Կեսարիայի կանոններ: Ուրեմն Կեսարիայի 10 կանոնները կազմուած են եւ առնուած Անկիւրիայի 25 կանոնից եւ 4 էլ նման կանոններ մէջէիմէջ ներմուծուած: Ապացոյց այդ բանին կարող եմ բերել մի քանի ձեռագրեր, որտեղ Կեսարիային յատկացրած է աւելի քիչ կանոն, այն է՝ 7 կամ 8 կամ 6: 742 ձեռագրում 6 կանոն է նշանակած՝ երկարացրած ու ձգձգած՝ ըստ քմահաճոյքի: 743-ում 7 կանոն է յատկացրած Կեսարիայի ժողովին: 741-ում էլի 7 կանոն. սրանց մէջ չկան 7-րդ, 8-րդ եւ 10-րդ կանոնները: Ո՞վ է արել այսպէս եւ ինչո՞ւ է արել, եթէ արուած է, ինչո՞ւ յոյները չեն ընդունել, եւ նրանց ձեռագրերում ինչո՞ւ չկայ, մանաւանդ որ Կեսարիային ազգային հայոց կանոններ չեն, հապա յունաց: Մնում է մեզ մի ենթադրութիւն անել, որ Անկիւրիայի ժողովին մասնակցող Կեսարիայի եպիսկոպոսը, վերադառնալով իւր քաղաքը եւ տեսնելով մի քանի անառակ երեւոյթներ քաղաքի մէջ, ցանկանալով արմատախիլ անել այդ ախտերը, վերցրել է Անկիւրիայի ժողովի վերջին 6 կանոնները, նորից քննել եւ քաղա-

քում ժողովի խնդիրը դարձրել եւ մի քանի փոփոխութիւններով հրատարակել քաղաքում իբրեւ ժողովի հրաման, որ նշանակութիւն ունենայ քաղաքացոց աչքում, մանաւանդ որ Անկիւրիայի եւ Կեսարիայի ժողովները մեր ձեռագրերում միշտ յաջորդաբար են գետեղուած եւ միեւնոյն թուականին գրուած՝ 314-315 թուականներին: Գուցէ ուրիշ աւելի ծանրակշիռ պատճառ ունենայ այդ փոփոխութիւնը, բայց որովհետեւ այդ մասին ուրիշ յիշատակութիւն չունինք, ուստի կ'թողնենք անորոշ դրութեան մէջ եւ կ'ընդունենք փաստօրէն այն, որ Անկիւրիայի ժողովի 25 կանոններն աղբիւր են մեր եկեղեցական իրաւունքի համար, իսկ «Կեսարիայի» անունով ժողով չլինելուն պատճառով պիտի դուրս ձգէինք մեր ցուցակից, բայց որովհետեւ 1178 թուի մեր ժողովում այդ՝ «Կեսարիայի» անունով ժողովն ընդունուած է, ուստի իրաւունք չհամարեցինք հակառակ զնալ ժողովի որոշման՝ թողնելով այդ ապագայ հայոց ժողովի վերջնական վճռին:

ԱՆԿԻՐԻԱՅԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (313-315 ԹԹ.)¹

Գաղատիայի Անկիւրիա քաղաքում 313-315 թուականներին Անտիոքի եպիսկոպոսի նախագահութեամբ 18 եպիսկոպոսի մասնակցութեամբ, որոնց մէջ էր Կեսարիայի եպիսկոպոս Ագրիկողայոս, եղաւ այս ժողովը, որը սահմանեց 25 կանոն:

Ժողովի նպատակն էր որոշ կանոններ սահմանել այն հաւատուրացներին համար, որոնք, չկարողանալով տանել Մաքսիմիանոս կայսեր անգթութիւնները եւ հալածանքները, ուրացել էին իրենց հաւատը, ապա ապաշխարելով եւ զղջալով՝ էլի վերադառնում էին եկեղեցու գիրկը: Ժողովը, կամենալով յարմարացնել կանոնները հաւատուրացների՝ զանազան հանգամանքներում գտնուած դրութեան հետ, բաւական չափով զիջողաբար վարուեց ապաշխարանքներ նշանակելիս: Նոյն ժամանակ Աղէքսանդրիայի Պետրոս եպիսկոպոսը նոյն տեսակ կանոններ էր սահմանում իւր վիճակի համար:

Յունաց մեկնիչների, սլաւօնական կանոնագրքի եւ այլոց վկայութեամբ պնդուած է, որ բոլոր ժողովներից առաջ եղել է Անտիոքի ժողովը Պօղոս Սամոսատացու դէմ Աւրելիանոս կայսեր օրով, իսկ երկրորդ ժողովն է այս Անկիւրիայինը նախքան Նիկիայի ժողովը:

¹ Անկյուրիայի ժողովի կանոնախմբի հայերեն և հունարեն բնագրերի համեմատությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 569-572:

1. Այն քահանաները, որոնք կուռքերին զոհ են արել, բայց յետոյ քաջութեամբ պաշտպանել են հաւատը ճշմարիտ եւ ուղիղ սրտով, դրանք չեն զրկուում բազմոցի վրայ նստելու պատուից, բայց իրաւունք չունին քահանայագործութիւն անել (Կեն Բ առ. 62, Պեպ. Աղ. 20):
2. Նոյնը եւ սարկաւազների վերաբերմամբ լինի, միայն եթէ հեզ եւ եռանդոտ կլինեն, եպիսկոպոսը կարող է նրանց վիճակը բարեփոխել (Բ առ[աքելական]. 62, Պ[եպրոս] Աղ[եքսանդրացի], 20 կ.):
3. Նրանք՝ հոգեւորական թէ աշխարհական, որոնք զանազան բռնութիւնների եւ տանջանքների մէջ ընկած, զօրով եւ ստիպմամբ զոհի միս կամ ուրիշ միջոցով վերցրած եւ բերանները դրած լինեն եւ միշտ կրկնելիս, որ իրենք քրիստոնեայ են, դրանք բոլորը համարուեն եկեղեցու հաւատացեալ եւ եթէ արժանաւոր են, ընդունեն կանոնաւոր կարգով հոգեւորականների շարքը:
4. Որոնք ստիպմամբ զոհ կանեն, բայց անհոգաբար ծիծաղերես լաւ շորերով դրանց խնջոյքներում կմասնակցեն, այդպիսիները մի տարի ունկնդիր թող լինեն, 3 տարի՝ ներսի ունկնդիր (ընդ ձեռամբ), 2 տարի՝ ապաշխարողներ եւ ապա աղօթողների հետ միանան եւ հաղորդուեն:
5. Նրանք, որոնք լացով եւ տխրութեամբ են կերել եւ մասնակցել զոհաբերութեան, 3 տարի ներսի ունկնդիր լինելուց յետոյ կընդունուեն հաւատացեալների կարգն առանց Հաղորդութեան: Որոնք չեն կերել, երկու տարի կմնան (ընկնողների) ներսի ունկնդիրների հետ եւ ապա կմիանան եկեղեցում հաւատացեալների հետ առանց Հաղորդութեան: Եպիսկոպոսները դրանց փորձի ենթարկելու ժամանակ կարող են փոփոխել՝ նայելով դրանց անկեղծութեամբ զղջալուն, ապաշխարանքի ժամանակը:
6. Նրանք, որոնք երկիւղից միայն զոհ են արել, վեց տարի ապաշխարելուց յետոյ կհաղորդուեն, նոյնպէս եւ մահամերձ լինելիս թող հաղորդուեն այն պայմանով, որ երբ առողջանան, էլի շարունակեն իրենց ապաշխարանքը:
7. Որոնք զոհատեղերում կերել են իրենց տարած ուտելիքը, երկու տարի ներսի ունկնդիր լինելուց յետոյ միանան հաւատացեալների հետ, իսկ հաղորդուելը կախուած կլինի եպիսկոպոսից:
8. Երկու-երեք անգամ ստիպմամբ զոհ անողները 7 տարուայ ապաշխարանքի ենթարկուեն:
9. Որոնք բացի հաւատուրացութիւնից միւսներին էլ ստիպում են ուրանալ իրենց հաւատը, այդպիսիներին ենթարկել տասնամեայ ապաշխարանքի:

Մեր ձեռագրերում [մինչեւ այստեղ] համարները նոյն են, միայն երկարաբանած եւ օրինակների յաւելումներով ճոխացրած են: (Հայերենի 10-րդ կանոնը հունարենում չկա - իմք.):

10. Եթէ սարկաւազները ձեռնադրութեան ժամանակ կայտնեն, որ պսակուելու ցանկութիւն ունին, կարող են ձեռնադրութեանից յետոյ պսակուել եւ ծառայութեան մէջ մնալ, եթէ եպիսկոպոսը կթոյլատրի: Իսկ եթէ ձեռնադրելիս կլռեն, կխոստանան ամուրի մնալ, բայց յետոյ կամուսնանան, այդպիսիները պիտի դադարեն սարկաւազութիւն անելուց:

Բ առ[աքելական] 26 կանոնը հրամայում է, որ հոգեւորականութեան մէջ մտածն իրաւունք չունի պսակուելու՝ բացի գրակարդացից եւ երգչից, իսկ այս կանոնս հաստատում է նոյնը՝ միայն մի քիչ մեղմացրած, որ եթէ ձեռնադրուելիս յայտնի, որ առանց ամուսնանալու չի կարող ապրել, այդպիսի սարկաւազը կարող է պսակուել:

Մեր կանոնագրքերում 11-րդ կանոնն է այս:

11. Նշանուած աղջիկները, եթէ առեւանգուում են, պէտք է գնան առաջուայ մշանածին, թէկուզ առեւանգողից լլկման ենթարկուած լինեն (Վրն Բարս[ևդի] 22, մեր ձևագրերում 12 կանոնն է):
12. Մկրտութեանից առաջ զոհ անողները, եթէ մկրտուում են, կարող են հոգեւորական դառնալ մեղքերից սրբուելուց յետոյ:

Մեր ձեռագրերում 13 կանոնն է:

13. Վայել չէ քորեպիսկոպոսներին քահանաներ եւ սարկաւազներ ձեռնադրել, նոյնպէս իրաւունք չունին քաղաքներում առանց տեղական եպիսկոպոսի թոյլտուութեան քահանաներ կարգել:

Այս կանոնս խառն է գրուած թէ՛ մեր եւ թէ՛ օտար կանոնագրքերում: Այս կանոնս թարգմանում են եւ այսպէս. «Զի թոյլատրուում քաղաքի քահանաներին ոչ մի կարգադրութիւն անել իրենց շրջանում առանց թոյլտուութեան»: Թէ՛ այս կտորս եւ թէ՛ 13 կանոնի թարգմանութիւնը վերցրել եմ ռուս Յովհաննէս վարդապետից, որն ամենաընդունելի համարեցի (տե՛ս «Опыт у. з.» Иоанна):

Քորեպիսկոպոսների մասին տե՛ս Նէո. 14, Անտ. 10, Բարսեղի եւ Սահակի կանոնները:

Մեր կանոնագրքերում 14-րդ կանոնն է այս:

14. Այն քահանաները եւ սարկաւազները, որոնք միս չեն ուտում, պիտի ճաշակեն եւ ապա էլի պսա պահեն: Իսկ եթէ կիրաժարուեն ճաշակելուց եւ չեն ուտիլ մսի հետ դրած բանջարեղէնը եւ այս կանոնին հնազանդ չեն լինիլ, կարգաւոյժ լինեն:

Մեր կանոնագրքերի 15-րդն է (տե՛ս Բ. առ[աքելական] 51 կ., Բարս[եղի], 17, 18, 19):

15. Եթե քահանաները եկեղեցապատկան իրերից մի բան կվաճառեն եպիսկոպոսի բացակայութեան ժամանակ, եկեղեցին պիտի յետ պահանջի: Եպիսկոպոսից է կախուած վաճառուածի գինը վերադարձնել եւ չվերադարձնել: Շատ է պատահել, որ կալուածի արդիւնքն աւելի շատ է եղել, քան վճարած գինը:

Մեր ձեռագրերում 16-րդ կանոնն է:

Եթէ արդիւնք բերող կալուածք է ծախուել առանց եպիսկոպոսի, սա կարող է պահանջել կալուածքը եւ փոխարէն տալ կամ ստացած գինը, կամ եթէ արդիւնքը շատ է եղել, գինը չվերադարձնել, այլ ստացած արդիւնքը հաշուել գնի փոխարէն (տե՛ս եւ Անտ. 24, 25):

16. Անասնագիտութեամբ պարապողները, եթէ դեռեւս 20 տարեկան չեն, 15 տարի ներսի ունկնդիր լինելուց եւ 5 տարի աղօթողների հետ ապաշխարելուց յետոյ թող հաղորդուեն: Եթէ շարունակեն իրենց ախտը, ապաշխարանքն էլ շարունակուի: Եթէ ամուսնացած են եւ 20 տարեկանից վեր, 25 տարի ապաշխարեն ներսում եւ 5 տարի աղօթողների հետ ու հաղորդուեն: 50 տարեկան եղողները մինչեւ մահ ապաշխարեն եւ մեռնելիս հաղորդուեն:

Մեր ձեռագրերում 17-րդ կանոնն է:

17. Անասնագէտներին եւ բորոտներին (պիսակոտ) սուրբ ժողովը հրամայում է աղօթել դիւահարների հետ:

Յունաց մեկնիչները զանազանակերպ են հասկանում «դիւահար» խօսքը. ոմանք ըմբռնում են իսկական մտքով, այսինքն՝ այնպիսի անձինք, որոնք ոգիներով լիքն են, այնպիսի հիւանդութիւն ունին, որ ներս թողնել եկեղեցին չի կարելի, ոմանք հասկանում են իբրեւ դրսի ունկնդիրներ, որոնք, չնայելով անձրեւին, քամուն, պիտի կանգնէին եւ աղօթէին:

Մեր ձեռագրերում (18 կ.) չկայ «անասնագէտ», այլ միայն բորոտութիւն կամ, ինչպէս մերոնք են գրում, պիսակութիւն կամ բիժ ունեցող ախտ:

18. Կարգուած եպիսկոպոսը, եթէ չի ընդունում թեմի կողմից եւ կամենում է ուրիշ թեմ անցնել, խռովութիւն ձգել եւ այնտեղ եպիսկոպոս լինել, նա

մերժում է եկեղեցուց: Իսկ եթե կկամենան նախկին տեղերում քահանայութիւն անել, կարող են, իսկ եթե այնտեղ էլ խառնակութիւն ձգեն, կգրկուեն եւ քահանայական պատուից:

Մեր ձեռագրերում 19 կանոնն է (տե՛ս Բ առ[աքելական] 14, 15, 30, 36, Անտ[իոքի] 16, 17, 18, Նիկ[իայի] 8, Եփ[եսոսի] 9):

19. Չպսակուելու ուխտ անողը եւ ուխտը խախտողը կենթարկուի երկապսակների ապաշխարանքին: Կոյսերին արգելուում է ապրել մարդկանց հետ իբր եղբայրների:

Չպսակելու ուխտ անողը կամ ըստ մեր ձեռագրաց՝ կուսուլթիւն պահել խոստացողներն ինչպէ՞ս պիտի հասկանալ՝ արդեօք վանականներ, թէ՞ աշխարհականներ:

Եթէ վանականն ուխտից յետոյ պսակում է, ենթարկում է ոչ թէ երկապսակների ապաշխարանքին, այլ աւելի խիստ պատժի, այն է՝ պսակը համարում է անվաւեր, ուխտականը խիստ պատժում է եւ ուղարկում է աքսոր այն վանքը, որտեղ ինքը ձեռնադրուել է: Այստեղ ուխտի խախտումն ինչպէ՞ս պիտի հասկանալ՝ պսակ, թէ՞ անառակուլթիւն: Եթէ անառակուլթիւն հասկանային, ժողովը երկապսակների ապաշխարանքին չէր ենթարկիլ, այլ անառակների պատժին (Բալսամոն): Երկապսակների ապաշխարանքը Բարսեղ Մեծի 4 կանոնով 1 տարի եկեղեցուց մերժուելն է, կամ, ըստ միւս հայրերի, 2 տարի: Բայց Բարսեղ Մեծն ուխտ անող ընդունում է միայն կուսակրօններին եւ ոչ աշխարհականներին, ինչպէս Արիստենոսն է ասում, եւ եթէ ուխտ անողը խօսքը դրժում եւ անառակուլթիւն է անում, նա ենթարկում է, ըստ Բարսեղի 59 կանոնի, հետեւեալ ապաշխարանքի. 2 տարի՝ լացող, 2 տարի՝ դրսի ունկնդիր, 2 տարի՝ ներսի ունկնդիր, 1 տարի՝ հաւատացեալների հետ, 8-րդ տարին հաղորդում է: Բարսեղ Մեծի 18 կանոնով ուխտագանց աղջիկը համարում է շնացող եւ այդ պատժին ենթարկող: Այս ժողովի 10-րդ կանոնը խօսում է ամուսնացող սարկաւազների վրայ՝ հեռացնելով նրանց սարկաւազուլթիւնից: Այստեղ նոյնպէս խօսում է ամուսնացող հոգեւորականների վրայ, որոնց ենթարկում է երկապսակների ապաշխարանքին եւ դադարեցնում (10-րդ կանոն) քահանայազորուլթիւնից: Ժողովի կանոններն աւելի մեղմ են, քան Բարսեղինը (տե՛ս Անկ. 10, Բարս. 6, 18, 19, 60, Գր. Նիւս. 4, Լաւ. 1):

Մեր ձեռագրերում 20-րդն է այս այն պատճառով, որ այս կանոնների մէջ սպրդել է մի նոր կանոն, որը չկայ Անկիւրիայի ժողո-

վի կանոնների մէջ: Մերոնք կանոնը բացատրելու, օրինակներ բերելով պարզաբանելու սովորութիւնն ունին. 9-րդ կանոնը խօսում է ուրիշներին զոհի միս ուտեցնելով եւ հաւատուրացութեամբ գայթակղեցնելուն համար, ապա սկսում է երկար ու բարակ խօսել զոհած մսի կամ առհասարակ անխտիր կերակուր գործածելու մասին եւ անցնում է խրատական ձեւին. ահա այս դարձրել են առանձին կանոն 10-րդ համարի տակ, որը չկայ իսկական կանոնների մէջ եւ չի ներկայացնում նոր բան, հապա կրկնութիւն է զանազան կանոնների քաղուածքների: Այդ տասներորդ կանոնի համառօտ բովանդակութիւնն է այս, որ անխտիր կերպով հեթանոսաց կերակուր չպիտի ուտել, որովհետեւ «պղծոցն ամենայն ինչ պիղծ է»: Երկար խրատելով նոյն ուղղութեամբ՝ պատուիրում է հակառակ գնացողին մի տարի ապաշխարել եւ աղքատներին ողորմութիւն տալ:

Եւ Կեսարիայի 10 կանոնները:

Հայոց ձեռագիր կանոնագրքերում այստեղ վերջանում են Անկիւրիայի ժողովի կանոնները եւ սկսում են Կեսարիայի ժողովի 10 կանոնները: Բայց որովհետեւ Անկիւրիայի ժողովի կանոնները 25 հատ են եւ ոչ 19, ուստի եւ 6 կանոնը, որը չէ գրած մեր ձեռագրերի՝ Անկիւրիային վերագրած կանոնների մէջ, այլ յատկացրած է Կեսարիային, կչարունակենք զետեղել իւր կարգով՝ դիմացը դնելով Կեսարիայի կանոնի թուահամարը մեր ձեռագրքերի համեմատ՝ փակագծի մէջ:

20. (Ա՛ Կեսարիայի ժողովի կանոնների թուահամարը). Շնութիւն անող մարդ թէ կին ենթարկւում են 7 տարուայ ապաշխարութեան, մինչեւ որ Յաղորդութեան կարժանանան նշանակուած աստիճաններով ապաշխարանք կրելուց յետոյ:

Այս կանոնս կրկնուած է Կեսարիայի կանոնների մէջ այն տարբերութեամբ, որ բոլոր կանոններում մարդկանց համար նշանակած կարգերը վերագրած են կանանց եւ Կեսարիայի 10 կանոնները դարձրած են բացառապէս կանանց համար սահմանած կանոններ: Այդ հիմամբ էլ մեր ԺԲ դարու ժողովն ասում է Կեսարիայի ժողովի համար, թէ եղել է «ընդդէմ յուռթից կանանց»: Իսկականի մէջ ասուած է՝ «չնութիւն անող մարդ թէ կին», Կեսարիայի կանոնում հանուած է մարդը եւ մնացել է կինը: Իսկականի մէջ 7 տարի պատիժ է նշանակուած՝ առանց յիշելու աստիճանները, Կեսարիայինը յիշում է աստիճանները: Ահա համեմատութեան համար կղնեմ գրաբարը:

ա) «Վասն կանանց որ ընդ արամբ են եւ շնան, եթէ թողցեն ի բաց

զպղծութիւնն եւ յապաշխարութիւն եկեսցեն, Եւ ամ առ դրանն ընդ ձեռամբ կացցեն եւ Բ ամս մտեալ յեկեղեցի՝ ելցէ ընդ ապաշխարողս. քննեալ վարքն՝ տրօք տնանկաց քաւեալ զմեղս իւր՝ հաղորդելոյ Օրինացն արժանի լիցին»։ Ուրեմն Կեսարիայի Ա կանոնի իմաստը նոյն է, ինչ որ Անկիւրիայի 20 կանոններն է, որ շնութիւն անողը 7 տարի պիտի ապաշխարի (տե՛ս Բարս. 22, 21)։

21 (Բ). Կոյս աղջիկները, եթէ հարսանիքից առաջ շնացան, թող ջերմ արտասուքով եւ տմանկներից ողորմութիւն տալով ապաշխարեն 2 տարի դրսեւը եւ մի տարի եկեղեցում, ապա հաղորդուեն եւ պսակուեն։ Ապաշխարի եւ մարդը։

Այս կանոնս Անկիւրիայի 20-րդ կանոնի ուղիղ շարունակութիւնն է եւ պարզաբանութիւնը։ Կեսարիայի եպիսկոպոսներն այս կանոնովս 20 կանոնի բաց թողած կէտը լրացնում են։ 20-ում խօսում էր շնութիւն անող ամուսնացած կանանց մասին, այստեղ խօսում է շնութիւն անող նշանուած աղջիկների մասին։

Այս կանոնս կրկնութիւն է 11-ի։ Այնտեղ խօսում է առեւանգածի մասին, այստեղ՝ ոչ առեւանգածի, այնտեղ՝ չնշանուածի, այստեղ՝ նշանուածի մասին։

Այս է Կեսարիայի 2-րդ կանոնը, որը բառացի կերպով չկայ Անկիւրիայի կանոններում։

21 (Գ). Կանայք, որոնք պոռնկութիւն են անում եւ պտուղը ոչնչացնում եւ մանկասպան դեղորայք են պատրաստում, նախկին վճիռներով ցմահ չպիտի հաղորդուէին, այժմ մարդասիրութիւնից դրդուած՝ 10-ամեայ ապաշխարանք ենք նշանակում որոշեալ աստիճաններով։

Իսկ Կեսարիայի Գ կանոնն այս է. «Կանայք, որոնք պոռնկութիւն են անում եւ մանուկներ սպանում, նախկին վարդապետերը ցմահ ապաշխարանք էին նշանակել նրանց, բայց մենք մարդասիրաբար 5 տարի դրսի ունկնդիր եւ 5 տարի ներսի ունկնդիր լինել հրամայեցինք եւ աղքատներին ողորմութիւն տալ, եւ ապա հաղորդուել» (տե՛ս Բարս[եղի] 2)։

22 (Դ). Կամաւոր սպանութիւն գործողներն ունկնդիրների հետ ապաշխարեն եւ մեռնելիս հաղորդուեն։

Կեսարիայի Դ կանոնն ասում է. «Որոնք կամաւոր սպանութիւն են գործում, ոչ պոռնկորդիներին, այլ արդար զաւակների ունկնդիրներին

Հետ ապաշխարեն եւ մեռնելիս հաղորդուեն: Նոյնը՝ մարդկանց համար» (Բարս. 56 կ.՝ 20 տարի ապաշխարանք):

23 (Ե). Ակամայ սպանութեան մէջ մեղադրուածներն առաջ պատժուում էին 7 տարի ապաշխարանքի ենթարկուելով, իսկ այժմ որոշում ենք 5 տարուայ ապաշխարանք:

Կեսարիայի Ե կանոնն ասում է. «Ակամայ սպանութեան մէջ մեղադրուածները, կամ անգիտութեամբ, կամ կիսաքուն ժամանակ, կամ անզգուշութիւնից պատահած, 7 տարուայ ապաշխարանքի էին ենթարկուում առաջին կանոններով, այժմ 3 տարի դրսի եւ 2 տարի ներսի ունկնդիր լինեն եւ ողորմութիւն տալով հաղորդուեն» (Բարս[եղի] 8, 57 կ.՝ 10 տարի ապաշխարանք):

(Զ). Այրիները, եթէ պոռնկութիւն կանեն, 3 տարի դրսի, 2 տարի ներսի ունկնդիր լինեն եւ ողորմութիւն տալով՝ հաղորդուեն, իսկ եթէ նորից կմեղանցի, 7 տարի էլ կաւելանայ պատժի վրայ:

Այս կանոնս էլի մասնաւոր դէպք է Ա (20) կանոնի վերաբերմամբ: 20-ում խօսում է ընդհանրապէս ամուսնացած անձանց անբարոյականութեան մասին, այստեղ՝ միմիայն այրիներին: Այս Զ Կեսարիայի կանոնս չկայ իսկականում: Մինչեւ այժմ Կեսարիայի կանոններից Բ եւ Զ ներմուծուած են, իսկ Ա, Գ, Դ, Ե նոյն են Անկիւրիայի 20, 21, 22, 23-ի հետ:

24 (Է). Կախարդները եւ կռապաշտական սովորութեան հետեւողները եւ իրենց տունը կախարդներ տանողները ենթարկուում են 5-ամեայ ապաշխարութեան՝ սահմանած աստիճաններով:

Նոյնը կրկնուում է եւ Կեսարիայի է կանոնում (տե՛ս Բարս[եղի] 83 կ. (6 տարի ապաշխարանք), Շահապիվանի կանոններ):

(Ը). Չարադիւթ կախարդներին եւ ջադուկներին, որոնք մեծամեծ ոճիրներ են գործում, Քրիստոսին ուրանում եւ Սուրբ Զոգուն հայիոյում, արդար արիւն հեղում, այդպիսիներին Զին օրէնքը մահու է ենթարկում: Ժողովս մարդասիրաբար ցմահ ապաշխարանքի է ենթարկում եւ մեռնելիս թոյլ է տալիս հաղորդուել, եթէ կապաշխարեն:

Կեսարիայի այս 8-րդ կանոնը, որ շարունակուած է 24 կանոնի, չկայ Անկիւրիայի կանոններում:

25 (Թ). Եթէ նշանած տղան նշանածի քրոջ հետ կմեղանչի եւ յղութեան պատճառ կդառնայ, ապա կթողնի սրան եւ նշանածի հետ կամուսնանայ, իսկ անպատուածը կերթայ, կխեղդուի, յանցաւորը կենթարկուի 10-ամեայ ապաշխարանքի, նոյնպէս եւ մեղսակիցները, այսինքն՝ ազգականները, որոնք գիտէին եւ առաջն չէին առնում:

Նոյնը կրկնում է Կեսարիայի Թ կանոնը. տարբերութիւնը միայն տարիների թուի մէջ է. 7 տարի՝ պղծութեան համար, իսկ 17 տարի էլ սպանութեան պատճառ լինելու համար է ապաշխարանքի ենթարկում, նոյնպէս եւ մեղսակիցներին (Բարս. 78 կ.՝ 7 տարի ապաշխարանք):

Այստեղ 25-ով վերջանում են Անկիւրիայի ժողովի կանոնները, իսկ հետեւեալ ժ կանոնով վերջանում է Կեսարիայինը: Կեսարիայի 10-րդ կանոնն իսկապէս կանոն չէ, հապա մի երկար խրատ, բացատրութիւն, թէ ինչ բան է գողութիւնը, ինչ վնաս ունի, ինչու պիտի գողութիւնը վերջացնել՝ ձգձգուած եւ ճոխացրած զանազան օրինակներով: Ահա նրա իսկական միտքը.

(Ժ). Գողերին, մարդասպան աւազակներին Հին օրէնքը մահու է դատապարտում, իսկ ժողովը ենթարկում է հետեւեալ աստիճաններով ապաշխարանքին՝ 17 տարի դրսի ունկնդիր, 5 տարի ներսի ունկնդիր լինելուց յետոյ Հաղորդութիւն ստանայ, եթէ քահանան յարմար կդատի:

Բ) ՆԵՈԿԵՍԱՐԻԱՅԻ ՏԵՂԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԸ (314-315 ԹԹ.)¹

Նէոկեսարիան (Նորկեսարիա) գտնւում է Պոնտացւոյ աշխարհում՝ Կապադովկիայում: Այստեղ եղաւ 314-315 թուականներին Տեղական ժողով նոյն Անտիոքի եպիսկոպոսի նախագահութեամբ, ուր սահմանեցին 15 կանոն հոգեւորականների բարոյական կարգապահութեան եւ ուրիշ խնդիրների վերաբերմամբ: Հայոց ձեռագրերում այս ժողովին վերագրած է 20 կանոն՝ փոխանակ 15-ի. աւելորդ կանոնները կգտեղեմ ի գիտութիւն եւ ի տեղեկութիւն:

1. Եթէ քահանան կպսակուի, կարգազուրկ լինի: Եթէ անառակութիւն կամ շնութիւն կանի, բոլորովին կմերժուի եկեղեցուց եւ ապաշխարողների կարգը կմտնի:

¹ Նեոկեսարիայի ժողովի կանոնախմբի հայերեն և հունարեն բնագրերի համեմատութիւնը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 575-578:

Շնութիւն ասելով հասկացում է ամուսնացած կնոջ հետ յարաբերութիւն ունենալը, իսկ անառակութիւն՝ ոչ ամուսնացած անձի հետ: Բարսեղ Մեծը 32 կանոնով այս յանցանքի համար սահմանում է նոյն պատիժը՝ կարգալուծութիւն, բայց չի մերժում եկեղեցուց (տե՛ս Բ առ [աքելական] 25, 26, Բարս[եղի] 3, 32, 51, 70, Անկ[իւրիայի] 10):

Մեր ձեռագրերում 1 կանոնը խօսում է նոյն նիւթի մասին քիչ տարբերութեամբ. «Եթէ երէցն ամուսնացած է, ընդունելի լինի իւր կարգում, եթէ շնութիւն կամ պոռնկութիւն անի, մերժուի եւ ապաշխարանքի ենթարկուի»:

2. Այն կինը, որ կպսակուի երկու եղբօր հետ, մինչեւ մահ կմերժուի եկեղեցուց: Եթէ մահուան ժամանակ կխոստանայ առողջանալու դէպքում պսակը լուծել, մարդասիրաբար կարելի է թոյլ տալ ապաշխարելու, իսկ եթէ այդպիսի պսակում կմեռնի, ողջ մնացողին դժուար է ապաշխարանքի թոյլ տալ (տե՛ս Բարս. 68, 76, 77, 78, 23, 39):

Մերոնց մէջ գրուած է. «Եթէ կինը երկու եղբարց զնայ, միմեանցից բաժանուեն. երկուսն էլ ցմահ ապաշխարեն. եթէ ապաշխարեն եւ ողորմութիւն տան, մեռնելիս հաղորդուեն: Եթէ զուգութեան մէջ մնան, մահուան ժամանակ էլ Հաղորդութիւն չառնեն. յամենայն դէպս վարդապետից է կախուած ապաշխարութեան ժամանակը կարճել»:
Շատ երկարացրած է եւ ձգձգած բացատրութիւններով:

3. Բազմամուսնութեան մէջ ընկնող մարդկանց ապաշխարութեան ժամանակը յայտնի է, բայց եւ այնպէս նրանց հաւատը եւ զղջումը կարճացնում են ժամանակը:

Եռապսակների եւ բազմապսակների ապաշխարանքը ցոյց է տուած Բարսեղի 4 եւ 80 կանոնների մէջ: Եռապսակի համար՝ 5 տարի մերժւում է պսակողը եկեղեցուց, երկրորդ եւ երրորդ տարին թոյլ է տրւում ապաշխարելու: Բազմապսակի համար աւելի խիստ է (Բարս[եղի] 4, 6, 80, 50):

Մերոնց մէջ նոյն կանոնը ճշտութեամբ կրկնւում է:

4. Ում մէջ ցանկութիւն է առաջանում մի որեւէ կնոջ հետ մեղանցելու եւ չի յաջողւում, երեւում է Աստուծոյ շնորհիւ ազատւում է մեղքից:

Բարսեղ Մեծը 70 կանոնով համբոյրով մեղք գործող սարկաւազին պատուիրում է միառժամանակ պաշտամունք չկատարել: Այս կանոնս

պատիժ չի նշանակում մտադրուած ցանկութեան համար, թէեւ ըստ Աւետարանի՝ այսպիսի ցանկութիւնը չնութիւն է, թէեւ բարոյապէս պիտի պատժի ենթարկուի, բայց եկեղեցական կանոնով իրաւաբանական տեսակէտից պատժել չի կարելի՝ գործողութեամբ յանցանք չգործելուն համար:

5. Երախան (չմկրտուածը) եթէ չոքող ապաշխարողներին է պատկանում եւ մեղք է գործում, իւր դասից կհանուի եւ ունկնդիրների կարգին կյարուի, եթէ այստեղ էլ կմեղանչի, եկեղեցուց բոլորովին կմերժուի:

Մկրտութեան համար պատրաստուողները երկու խմբի էին բաժանուած. նորերը կարգացած գրքերը լսում էին եւ Աւետարանից յետոյ դուրս գնում, իսկ հներն աղօթում էին եւ ծունկ չոքում եւ «Մի՛ ոք յերախայից...» ասելուց առաջ դուրս գալիս:

6. Յղի կինը մկրտում է, երբ ցանկանում է. ոչ մի կապ չկայ այս բանում ծնողի եւ ծնուողի մէջ. սբ խորհրդով սրբուելու համար անհրաժեշտ է ամեն մի անհատի ջերմեռանդ ցանկութիւնը:

Կային այն ժամանակ անձինք, որոնք ասում էին, թէ յղի կինը չպիտի մկրտուի, որովհետեւ մկրտութիւնն անցնում է եւ չծնուած երախային, իսկ ոմանք էլ պնդում էին, թէ ծնուածը չպիտի մկրտուի, որովհետեւ արգանդում եղած ժամանակ մօրը մկրտուելովն ինքն էլ մկրտուել է: Ժողովը որոշում է, որ եկեղեցու անդամ լինողը պիտի խորհուրդներն ընդունի ինքն անձամբ եւ ոչ ուրիշի միջոցով:

7. Քահանան երկապսակի (երկրորդ անգամ պսակուողի) խնջոյքի չպիտի մասնակցի: Երկապսակները պիտի ապաշխարեն, իսկ քահանայի մասնակցութիւնն այդպիսի խնջոյքում թուլացնում է ապաշխարանքի ոյժը:

Ջոնարաս եւ Բալսամոն ասում են, որ այս կանոնը մնաց իբրեւ անգործագրելի կարգ: Իրենք՝ պատրիարքները եւ մետրոպոլիտները, երկապսակ թագաւորի հետ խնջոյք էին անում հարսանիքի ժամանակ: Երկրորդ ամուսնութիւնը համարւում էր մեղք ժուժկալութեան դէմ եւ մի տարուայ ապաշխարանքի էր ենթարկւում (Բարս[եղի] 4) Նէո:

Մեր ձեռագրերում 7-րդ կանոնի մէջ նոյն բանը կրկնւում է, միայն ասում է՝ Երկապսակների խնջոյքին զնացողը չպիտի ապաշխարութեան ժամանակը կարճացնի, հապա 2 տարի դրսի եւ 1 տարի ներսի ապաշխարողի պատիժը պիտի կրել տայ երկապսակին:

8. Աշխարհականը, որի կինը շնութիւն է անում, չի կարող հոգեւորական դառնալ: Եթէ ձեռնադրութիւնից յետոյ կինը կմեղանչի, մարդը պիտի պսակը լուծի կամ հեռանայ քահանայագործութիւնից:

Այս կանոնը մեր ձեռագրերում ժԳ-ն է, իսկ մերոնց մէջ 8, 9, 10, 11, 12 կանոնները զանազան տեղերից քաղուած են, որոնց մասին վերջը կխօսեմ (տե՛ս Բ առ[աքելական] 18, Բարս[եղի] 6, 8):

9. Քահանան, եթէ ձեռնադրութիւնից առաջ կխոստովանի իւր մեղանչած լինելը, նա իւր քահանայական պատիւը կպահի, բայց կզրկուի քահանայագործութիւն անելուց: Ինչպէս ասում են, ձեռնադրութիւնը սրբում է նրան միւս մեղքերից: Իսկ եթէ իւր մեղքը չի խոստովանիլ եւ ոչ մէկի կողմից չի ամբաստանուիլ, նա իւր խղճի տէրն է. կամ քահանայութիւն անի, կամ հրաժարուի:

Այս մեր ձեռագրերի ժԴ կանոնն է (տե՛ս Բ առ[աքելական] 25, 61, Նէո[կեսարիայի] 1, Նիկ[իայի] 2, 9, 10, Բարս[եղի] 27, 89):

10. Նոյնպէս եւ սարկաւազը, եթէ նոյնպիսի մեղք կգործի, իւր կարգից իջնի եւ եկեղեցու ստորին սպասաւորների կարգը դասուի:

Մեր ձեռագրերում ժԵ կանոնն է. նոյն բանն է ասում, միայն ձգձգւում է խրատական բացատրութեամբ:

11. Քահանայ ձեռնադրուի 30 տարեկան մարդը. եթէ արժանաւոր կլինի, թող սպասի մինչեւ տարիքի լրիւ լինելը, որովհետեւ Քրիստոս 30 տարեկան մկրտուեց եւ քարոզել սկսեց:

Մեր ձեռագրերի ժԶ կանոնն է:

12. Եթէ մէկը հիւանդութեան ժամանակ մկրտուի, քահանայ լինել չի կարող, որովհետեւ նրա հաւատը լուսաւորուել է հարկից ստիպուած եւ ոչ իւր ցանկութեամբ. գուցէ միմիայն նրա առաքինութիւնների ու հաւատի եւ ուրիշ արժանաւոր քահանայացու չգտնուելուն պատճառով կարելի կլինի քահանայ ձեռնադրել նրան:

Մեր ձեռագրերում ժԷ կանոնն է:

13. Գիւղական քահանայք չեն կարող քաղաքի եկեղեցիներում եպիսկոպոսի եւ տեղական քահանաների ներկայութեամբ քահանայագործու-

թիւն անել, իսկ եթէ միւսները բացակայ են, եւ ինքն է հրաւիրուած աղօթելու, այն ժամանակ կարող է:

Մեր ձեռագրերում ԺԸ կանոնն է (տե՛ս Բ առ[աքելական] 14, 31, 35, Նիկ[իայի] 15, 16, Անկ[իւրիայի] 13, Անտ[իոքի] 40, Բարս[եղի] 89):

14. Քորեպիսկոպոսները, որոնք ըստ օրինակի եւ ըստ կարգի Քրիստոսի 72 աշակերտներն են, իբրեւ եպիսկոպոսի ծառայակիցներ քահանայագործութիւն են անում եւ քաղաքի եկեղեցում. այդ պատիւն արւում է նրանց եւ իբրեւ աղքատների համար հոգացողների:

Մերոնց մէջ ԺԹ կանոնն է:

Քորեպիսկոպոսների համար տե՛ս մանրամասն՝ սբ. Սահակի կանոններ, Անկ. 13, Անտ. 10:

15. Նախկին կանոնով սարկաւազները 7 պիտի լինեն թուով, եթէ մինչեւ իսկ քաղաքը մեծ լինի: «Գործք Առաքելոց»-ից այս բանիս համար կարող ես տեղեկանալ:

Մեր ձեռագրերի Ի կանոնն է:

Հին տարեգիրների կարծիքով սբ. Մարկոս 7 սարկաւազ նշանակեց Աղէքսանդրիայի եկեղեցում: Սոզոմենոսը գրում է, որ իւր ժամանակ Հռոմում 7 սարկաւազ կար միայն: Յուստինիանոսը հրամայեց, որ մեծ քաղաքի եկեղեցում 100 սարկաւազ, 60 քահանայ, 40 սարկաւազուհի լինի: Հինգ-վեցեան ժողովի 16-րդ կանոնը նկատում է, որ զուր են հարկից չստիպուած աւելի սարկաւազներ կարգում:

Մեր մէջ հէնց հնուց գիւղերում սարկաւազներ պահելու [հարկ] չէ եղած, երեւի արդիւնքների քիչութեան պատճառով:

Սրանով վերջանում է Նէոկեսարիայի 15 կանոնների արձանագրութիւնը: Հայոց ձեռագրերում 8, 9, 10, 11, 12 կանոնները նոր են մոծուած եւ խօսում են միեւնոյն նիւթի մասին, կազմում են շարունակութիւն 7-րդ կանոնի: Ներմոծողը, կարգալով 7-րդ կանոնը, որն արգելում է քահանային երկակների ամուսնական խնջոյքին երթալ, եւ չգտնելով եռապսակների ու քառապսակների համար շարունակաբար գրուած կանոններ, քաղելով Բարսեղ Մեծի եւ այլոց կանոններից այդ մասին գրուածները, բերել 7-րդ կանոնի շարունակութիւն է կազմել: Այս մոծուած կանոնները չկան իսկականի մէջ: 7-րդը խօսում է երկակներին ապաշխարանքի ենթարկելու մասին: 8-րդն ասում է. «Եթէ մէկը կուսան է, միւսը՝ երկակ, Գ տարի ապաշխարեն»: Այսինքն՝

եթէ մէկը կոյս է, միւսը՝ երկրորդ անգամ պսակուող, թող ապաշխարեն. այս կանոնը բառացի կերպով կրկնուած է Լուսաւորչի 5 եւ Ներսէս [Բ-ին վերագրուած] երկու կանոններում (տե՛ս Դուինի Բ ժողովի մասին գլխի ներածական մասը ~ Խմբ.):

9-րդը խօսում է եռապսակների մասին՝ համարելով երրորդ պսակը յարատեւ պոռնկութիւն: 15 տարուայ ապաշխարանքի է ենթարկում եւ աղքատներին ողորմութիւն տալով՝ մեռնելիս միայն Հաղորդութեան արժանացնում: 10-րդը խօսում է քառապսակների մասին, նոյնպէս եւ հինգերորդ պսակի մէջ մտնողների մասին. նրանց համարում է օրէնքից դուրս, եկեղեցին չի ընդունում, «բայց եպիսկոպոսն գիտասցէ»: Շատ տարօրինակ է այս կանոնս. երրորդը յարատեւ պոռնկութիւն է համարում, չորրորդը եւ հինգերորդը թէեւ օրէնքից դուրս է համարում, բայց վերջում աւելացնում է, թէ եպիսկոպոսի կամքին է թողած, այսինքն՝ կարող է եւ թոյլ տալ այդպիսի պսակը: Այս կանոնները վերցրած է Բարսեղ Մեծի եւ Ներսէս [Բ-ին վերագրուած] կանոններից եւ փոփոխած:

11 եւ 12 կանոնները խօսում են ամուսնալուծութեան վրայ, որ միմիայն մի տարուայ ապաշխարանքի ենթարկելով կարելի է պոռնկութեան եւ «չարագործութեան» համար արձակել կնոջ, իսկ ուրիշ պատճառներով, օրինակ՝ ուրիշ մարդու վրայ աչք ունենալուն պատճառով, չի կարելի, մեղաւորին ենթարկում է պատիժների: Այս երկու կանոնը քաղած է Շահապիվանի ժողովի կանոններից, պատժի ձեւը նոյնութեամբ կրկնութիւն է: Այս 8, 9, 10, 11, 12 կանոններն անվաւեր են. բովանդակութիւնը դրեցի ի տեղեկութիւն:

Գ) ԳԱՆԳՐԱՅԻ ՏԵՂԱԿԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԺՈՂՈՎԸ (340-370 ԹԹ.)¹

Գանգրայի (Փոքր Ասիայի Պափլագոնիա մետրոպոլիտութեան մէջ) ժողովը եղաւ 340-370 թուականներին Փոքր Հայքի Սեբաստիայի եպիսկոպոս Եւստաթէոսի դէմ, որը իւր կուսակիցներով մեծ աղմուկ էր հանել Փոքր Ասիայի քրիստոնեաների մէջ: Սլաւոնական «Կորմ-չայա կնիգա»-ն (կանոնագիրք) բերում է այս ժողովի շրջաբերականը՝ Հայաստանի եպիսկոպոսներին ուղղած այսպիսի դիմումով. «Ազնուագոյն տեարց, Հայաստանում եղող մեր ծառայակիցներին, Եւսեբիոս, Հեղիանոս, Եւգենիոս.... Գանգրայի սբ ժողովում համախմբուածնե-

¹ Գանգրայի ժողովի կանոնախմբի հայերեն և հունարեն բնագրերի համեմատությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 578-585:

րիցս խնդալ ի Տէր»։ Ապա խօսում է աղանդաւորների քարոզութիւնների մասին եւ յայտնում է, որ՝ Այս 21 սահմանած կանոնների գործադրութեամբ աշխատեցէք աղանդի առաջն առնել։

Աղանդաւորները քարոզում էին, որ ամուսնական կեանքը Աստծուն հաճելի չէ, պէտք է ողջախոհ մնալ. կանայք ու մարդիկ թողնում էին միմեանց եւ ընկնում միւս ծայրայեղութեան՝ անառակութեան մէջ, չէին յաճախում եկեղեցի, աղօթքները մասնաւոր տներումն էին անում։ Աշխարհականները շորերը փոխում էին եւ հագնում վանականի զգեստ, կանայք հագնում էին մարդկանց շորեր, մազերը խուզում էին բարեպաշտութեան պատրուակով, կիրակի օրերը պաս էին պահում։ Ատում էին բոլոր ամուսնացածներին, մասնաւորապէս քահանաներին, որոնց անմաքուր համարելով՝ Հաղորդութիւն չէին առնում։ Ինչքերի հաւասարութիւն էին քարոզում, ատում էին բոլոր հարուստներին, որոնք աղքատներին չէին ողորմում. այսպիսի հարուստները նրանց կարծիքով փրկութիւն չպիտի սպասեն։

Ժողովը սրանց դէմ սահմանեց 21 կանոն, որոնցից երկուսը՝ 10 եւ 21, սլաւոնական Կօրմուսյա Կոուստ-ում բաց է թողած, եւ որը կազմում է շրջաբերական թղթի բովանդակութիւնը։ Այս կանոնները բացառութիւն են կազմում ձեւի կողմից նրանով, որ նզովքով են արգելում իրենց պատուէրները, որը մինչեւ այժմ չի եղել։

1. Ով կպախարակի պսակը, կանգոսնի հաւատարիմ եւ բարեպաշտ կնոջ՝ ամուսնու հետ ապրելը կամ կպարսաւի այդպիսի կնոջ՝ իբրեւ փրկութեան հետու, այդպիսին նզովեալ լինի։

Պսակի սրբութեան դէմ քարոզում էին II եւ III դարերում մանիքեցիք, մարկիոնականները, էնկրատիտները, իերոկսիտները (Նբբ. ԺԳ: 4, Ա Տիմ. Դ:1-3): Բ առ. 51 կանոնը նոյնպէս սուրբ է համարում ամուսնութիւնը։

2. Ով կդատապարտի ջերմեռանդութեամբ եւ հաւատով միս ուտողներին (բացի արիւնոտից, զոհածից եւ խեղդամահ եղած մսից) իբրեւ փրկութեան յոյս չունեցողներին, նզովեալ լինի (տե՛ս Բ առ. 51, 53, 64, 69, Անկ. 14, Գործք ԺԵ:20, 21):
3. Ով ստրկին կսովորեցնի բարեպաշտութեան պատրուակով արհամարհել Տիրոջը, ծառայութիւնը չկատարել եւ պատուով չծառայել, այդպիսին նզովեալ լինի (Տե՛ս Տիպ. Բ:9, Բ առ. 82):
4. Ով ամուսնացած քահանայից արժան չի համարում Պատարագի ժամանակ հաղորդուել, նզովեալ լինի (Տե՛ս Բ առաւ[բելախան] 5, 57):

5. Ով կսովորեցնի անարգել եւ արհամարհել Աստուծոյ տունը եւ նրա մէջ եղած ժողովը, նզովեալ լինի:
6. Ով, արհամարհելով եկեղեցին, ուրիշ ժողով կկազմի իբրեւ աղօթատուն առանց քահանայի եւ եպիսկոպոսի հրամանի, նզովեալ լինի (Բարս[եղի] 1, Բ առ[աքելական] 47, 31, Անտր[իոքի] 2):
7. Ով եկեղեցու ընծայաբերութիւնները կստանայ եւ կբաշխի եկեղեցուց դուրս առանց եպիսկոպոսի կամքի կամ ընծայաբերի կամքի, նզովեալ լինի:
8. Ով կբերի կամ կընդունի տուրքերը հակառակ եպիսկոպոսի կամ կարգադրողի կամքի, եւ բերողը, եւ ընդունողը նզովեալ լինեն:
9. Ով կոյս է մնում կամ ժուժկալ է, պսակը մերժում է իբրեւ գարշելի բան եւ ոչ կուսութեան սրբութիւնը եւ առաքինութիւնը ի նկատի առած, նզովեալ լինի:
10. Ով Աստուծոյ սիրոյն կոյս մնացողներից իրեն գերադաս կհամարի ամուսնացողներից, նզովեալ լինի:
11. Ով կարհամարհի սիրոյ երեկոյ (ագապ) կազմողներին եւ ի սէր Քրիստոսի եղբայրներ հրաւիրողներին եւ չի կամենալ այդ հրաւերում մասնակցել՝ ստոր բան համարելով, նզովեալ լինի (Կրն Յուդ. [12]¹, Ա Կոր. ԺԱ:20, Լաւ. 2):

Հներում հաւատացեալները սովորութիւն էին կարգել հաղորդութիւնից յետոյ միասին ճաշել եկեղեցում՝ ի յիշատակ Քրիստոսի երեկոյին՝ հրաւիրելով ճաշին բոլոր աղքատներին: Այս երեկոները կոչուում էին սիրոյ երեկոյ, սիրոյ ճաշ, ագապ (Ա Կոր. ԺԱ:20-21): Յետոյ արգելուեց եկեղեցիներում խնջոյքներ կազմելը: Այս կանոնիցս երեւում է, որ դեռեւս Դ դարում սիրոյ երեկոյ կազմելը չէր վերացել: Այժմ սիրոյ երեկոն կատարւում է տարին երկու անգամ՝ Ծննդեան եւ Զատկին, ոչ երեկոյեան ժամանակ, այլ առաւօտը: Տեառնական մատաղը բաժանւում է բոլոր տներին անխտիր, իւրաքանչիւր տուն էլ իւր բաժինը տալիս է այդ մատաղի համար:

12. Մարդիկներից ով որ խստակրօնութեան պատրուակով գործ կածի քրձեայ վերարկու՝ իբր թէ դրանով արդարութիւն ձեռք բերելու, եւ կդատապարտի ջերմեռանդ անձանց, որոնք մետաքսէ կամ հասարակ շոր են հագնում, նզովեալ լինի:
13. Այն կինը, որը խստակրօն երեւալու համար կհագնի տղամարդու շոր, նզովեալ լինի:
14. Այն կինը, որ, արհամարհելով պսակը, կթողնի, կիեռանայ մարդուց, նզովեալ լինի:

¹ Բնագրում հղված է Դուդայի թղթի 10 համարը:

15. Ով երեխաներին կթողնի, չի կերակրիլ եւ բարեպաշտութեամբ չի կրթիլ ճգնաւորութեամբ զբաղուած լինելու պատճառով, նգովեալ լինի:
16. Այն որդիքը, որոնք բարեպաշտութեան դիմակի տակ կթողնեն իրենց հաւատարիմ ծնողներին, չեն պատուիլ նրանց, նգովեալ լինեն:
17. Այն կինը, որը կարծեցեալ խստակրօնութեան համար մագերը կխուզի, որոնք հնազանդութեան օրինակ են տուած կանանց, այդպիսին նգովեալ լինի իբրեւ խանգարող հնազանդութեան պատուէրը (Ա Կոր. ԺԱ:3-8, 13-16):
18. Ով խստակրօնութեան պատրուակով կիրակի օրը պաս կպահի, նգովեալ լինի:
19. Եթէ պահողներից մէկն առանց մարմնական պէտքի եւ կարիքի իրաւունք կհամարի լուծել եկեղեցու կանոններով պահուող պասերը, եւ ինքը կատարեալ գիտակցութեամբ է անում այդ, նգովեալ լինի:
20. Ով յամառելով դատապարտում է մարտիրոսների յիշատակին եւ պատուին նշանակած ժամերգութիւնը, նգովեալ լինի:

Մեր ձեռագրերը մինչեւ այստեղ համաձայն էին Գանգրայի կանոններին եւ թուահամարները նոյն էին. այս, ըստ մեր ձեռագրերի, ԻԲ կանոնն է՝ մի քիչ ճոխացրած: Ներմուծողը, օգուտ քաղելով 19 կանոնի պասի վրայ խօսելուց, շարունակել է նոյն ուղղութեամբ՝ կանոն սահմանելով եւ Քառասնորդական պասի համար: Մեր ձեռագրերի 20-րդն ասում է՝ Ով առողջ է եւ քառասուն օրուայ պասը մինչեւ վերջը չի տանում, նգովեալ լինի: 21-րդն ասում է՝ Եթէ մէկը քառասուն օրը կպահի եւ Զատիկի հինգշաբթի օրը նախքան Պատարագը մի բան կուտի, պահած պասը զուր կանցնի, ինքն էլ նգովեալ լինի: Այս երկուսը ներմուծուած է, բայց շատ հին է: Այս կանոններից երեւում է, որ Դ, Ե դարերում դեռեւս կային տեղեր, որտեղ հինգշաբթի օրն էին թաթախում եւ Մեծ պասը քառասուն օր էր եւ ոչ 7 շաբաթը լրիւ (տե՛ս Ա առ[աքելական] 8, Բ առ[աքելական] 69):

Մեր ձեռագրերի 23-րդ կանոնն ասում է՝ Առողջ եւ կատարեալ մարդիկ Պատարագից առաջ եթէ հաց կուտեն, նգովեալ լինեն:

24-րդ կանոնն ասում է՝ Երէցը կամ սարկաւազն առանց աղիբողոնի (ծածկոցի) եթէ բեմ ելնի ծխելու, կարգալու կամ սպասաւորելու, պաշտամունքը ընդունելի չէ. հակառակողը նգովեալ լինի:

Այս չորս կանոնը՝ 20, 21, 23 եւ 24-ի առաջի կէսը, չկան բուն ժողովի կանոնների մէջ, որոնք թուով 21 են: Մեր ձեռագրերի 24-ի երկրորդ կէսը նոյնն է, ինչ որ իսկականի 21-րդ կանոնն է:

Այս ժողովի 21-րդ կանոնը (մերոնց 24-րդ) իսկապէս կանոն չէ,

Հապա խրատ է, որի մէջ դուրս է բերում բոլոր կանոնների բովանդակութիւնը: Բոլորը շատ երկար է, իբրեւ կանոն բերելը միտք չունի, կղնենք ընդհանուր բովանդակութիւնը:

21 (24). Այս գրում ենք ոչ թէ արգելք դնելով նրանց, որոնք անկեղծ սրտով եւ հաւատով եւ ոչ ի ցոյցս մարդկան պաս եւ պահում, քրձազգեաց են, չեն պսակում, հարստութիւնից քաշում են եււն, եււն, այլ նրանց դեմ ենք գրում, որոնք խստակրօնութիւնն արիութիւն են համարում կեղծ սրտով, թերի հաւատքով եւ գայթակղեցնում են ուրիշներին եււն, եււն:

Այսպիսի բովանդակութիւն ունի եւ ժողովի գրած շրջաբերականը Փոքր Հայքի եպիսկոպոսներին:

Դ) ԱՆՏԻՈՔԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՂԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԸ (341 Թ.)¹

Ասորիքի Անտիոք քաղաքում եղել է երկու ժողով: Առաջինը Աւրելիանոս կայսեր ժամանակ Պողոս եպիսկոպոս Սամոսատացու ղէմ էր, որը Քրիստոսին համարում էր հասարակ մարդ, Աստուծոյ Որդուն անուանում էր Բան: Այդ ժողովում էր եւ Գրիգոր Աքանչեղազործը: Ժողովը նզովեց եւ կարգաւոյժ արաւ Պողոս եպիսկոպոսին: Բայց նա եպիսկոպոսական աթոռը չթողեց եւ հակառակեց ժողովի վճռին: Ժողովը դիմեց կայսրին, սա հրամայեց տեղական Հռոմի եպիսկոպոսներին քննել գործը եւ ժողովի վճիռն արդար գտնելու ղէպքում, արտաքսել Պողոսին Անտիոքից: Այդպէս էլ եղաւ (Եւսեբիոս):

Անտիոքի երկրորդ ժողովը եղաւ 341 թուին՝ մասնակցութեամբ 100-աչափ եպիսկոպոսների, որոնք եկել էին Անտիոքի մետրոպոլիտութեան զանազան թեմերից (Կելէ (Ասորիք²), Փիւնիկէ, Պաղեստին, Արաբիա, Միջագետք, Կիլիկիա, Իսաւրիա)՝ օձելու Կոստանդին Մեծի հիմնադրած տաճարը, որն այդ ժամանակն էր աւարտուել: Օծումից յետոյ ժողովն սկսուեց: Այս ժողովի դաւանաբանական գործունէութիւնը գիտնական հետազօտութիւնների մէջ թիւրիմացութիւնների տեղիք էր տուել. ենթադրւում էր, որ ժողովի դաւանաբանական որոշումների կազմութեան ժամանակ ձգտումն է եղել Նիկիոյ Հանգանակի մէջ կիսարիոսական մտքեր մտցնել, որի ապացոյց բերում էին այն, որ արիո-

¹ Անտիոքի կանոնախմբի հայերեն և հունարեն բնագրերի համեմատությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 586-589:

² Հունական աշխարհագրական ցամաքային հայտնի Ներքին Ասորիքը (Κοιλὴ Συρία)՝ Անտիոք կենտրոնով:

սականների դէմ գլխաւոր մարտնչող սբ. Աթանասի դատապարտումը եւ գահընկէց անելու նախկին կարգադրութիւնը հաստատուել է այս ժողովում. այս թիւրիմացութիւնների մանրամասն հերքումը եւ քննութիւնը բերուած է Հեֆեյէի ժողովոց պատմութեան մէջ (տե՛ս Соколов, II. որ., 136 եր.):

Անտիոքի եւ Բ առաքելական կանոնների նմանութիւնն առիթ էր տուել կարծելու, որ առաքելական կանոնները վերցրած էին Անտիոքի կանոններից (տե՛ս Բ առ. կանոններ): Ժողովիս կանոնները մտել են բոլոր կանոնական ժողովածոների մէջ եւ մեծ յարգ էին վայելում մանաւանդ Արեւմտեան եկեղեցում (տե՛ս Соколов, 136 եր.):

Մեր բոլոր կանոնագրքերում եւ միշտ Գանգրայի ժողովի կանոններից յետոյ հետեւում են Անտիոքի ժողովի 25 կանոնները: Հապա ի՞նչն էր պատճառ, որ Հռոմկլայի 1179 թուի ժողովը Գրիգոր կաթողիկոսի նախագահութեամբ իւր ընդունած 3 Տիեզերական եւ 6 ժողովների ցուցակից հանել է «Անտիոքի» այս ժողովը. արդեօք այն պատճառով, որ լսել էին զանազան բաներ այդ ժողովի դաւանաբանական որոշումների վերաբերմամբ, թէ՞ այս ժողովը խառնում էին Անտիոքի նոյնաժամանակ եղած աղանդաւորական ժողովների հետ, թէ՞ գուցէ թիւրիմացութեամբ դուրս է եկել ժողովների ցանկից: Պոյսոյ ժողովի 5-րդ կանոնը, որ խօսում է Անտիոքի դաւանութեան եւ «արեւմտեանների ծրարի» վրայ, այդ էլ է դուրս ձգուած մեր կանոններից: Բայց եւ այնպէս շատ դժուար է հաստատ մի բան ասել այս մասին: Սբ. էջմիաթանի 58 ձեռագրում կայ Գրիգոր կաթողիկոսի ժողովի վճռի մի ուրիշ պատճէնը, որը տարբերում է տպագրուածներից նրանով՝ 1) որ սրա մէջ յիշուած է Անտիոքի ժողովը եւ 2) նրանով, որ յիշուած են այն օտար սբ. հարց անունները, որոնց կանոններն ընդունում է մեր եկեղեցին: Այդ 58 ձեռագրում գրուած է այսպէս. «Հայերս ընդունում ենք 3 Տիեզերական ժողովները եւ հետեւեալ Տեղական ժողովները՝ Անկիւրիայի, Կեսարիայի, Նէոկեսարիայի, Գանգրայի, Անտիոքի, Լաւողիկիայի, Սարգիկէի (149-153 եր.):

Թէ՛ այս ձեռագրի եւ թէ՛ տպագրի համեմատութիւնը ցոյց է տալիս, որ երկուսի մէջ բովանդակութեան կողմից համարեա տարբերութիւն չկայ, միայն ձեռագրում ճոխացրած եւ մի քանի անուններ է յիշատակած, որը տպագրուածի մէջ ընդհանուր բառերով է յիշած. օրինակ՝ տպագրուածում գրում է. «Հետեւում ենք սուրբ հարց ասածներին»: 58 ձեռագրում յիշում է անուն-անուն այն անձինք, որոնց սուրբ հարց է համարում: Այս 58-ի փաստը եւ երկրորդ՝ այն, որ մեր բոլոր կանոնագրքերում Անտիոքի կանոնները՝ թուով 25, կան, բերում են այն

ենթադրութեան, որ Անտիոքը մտած է եղել 1179 թ. ժողովի ցուցակի մէջ եւ հանուել է կա՛մ արտագրողի, կա՛մ արձանագրողի ձեռքով, դիտմամբ թէ սխալմամբ՝ դժուար է ասել: Իրաւաբանական տեսակէտից իրաւունք չունէինք Անտիոքի ժողովի կանոնները մեր եկեղեցական իրաւունքի աղբիւրների մէջ ձգելու, բայց ի նկատի ունենալով, որ ձեռագիր ուրիշ օրինակներում ժողովի արձանագրութեան մէջ յիշոււմ է Անտիոքի ժողովը, երկրորդ՝ մեր բոլոր կանոնագրքերում կան այս ժողովի կանոնները, երեւի եղել են եւ Օձնեցու կանոնագրքի մէջ, եւ երրորդ՝ նրա կանոնները շատ նման են Բ առաքելական կանոններին եւ բոլորովին համապատասխան են մեր եկեղեցու կանոնական սկզբունքներին, ուստի եւ ձեւական սխալ արած կլինենք, եթէ մտցնենք Անտիոքի կանոնները մեր ժողովների շարքը: Կարելի է եւ յիշել այն, որ բոլոր օտար եկեղեցիները սոյն ժողովի կանոնները վաւերականների շարքում են ընդունոււմ (տե՛ս եւ 1179 թուի հայոց ազգ. ժողովը):

1. Ով կհամարձակի Նիկիայի որոշումը Ձատկի վերաբերմամբ չկատարել, եկեղեցուց մերժուի եւ բանադրուի: Իսկ հոգեւորականները, եթէ կհամարձակուին փոփոխել եկեղեցու կարգերը՝ հրեաների հետ սօցները կատարելու, բոլորովին օտար կհամարուին եկեղեցու համար՝ զրկուելով քահանայական արտաքին բոլոր պատիւներից:

Բ առ[աքելական] 7-րդ կանոնը նոյն բանն է հրամայում, իսկ Նիկիայի կանոնների մէջ այդպիսի պատուէր չկայ. այդ պատուէրը կայ միմիայն Նիկիայի ժողովի արձանագրութեան մէջ, որը մեզ չի հասել: Իսկ Ձատկի մասին եղած կարգադրութիւնն իմանում ենք Նիկիայի ժողովի գրած շրջաբերական թղթից՝ Աղէքսանդրիայի եկեղեցու անունով ուղարկած:

2. Ով եկեղեցի կմտնի, Սուրբ Գիրքը կլսի եւ ապա արհամարհելով դուրս կգայ, Դաղորդութիւն առնելու չի սպասիլ, կմերժուի եկեղեցուց, մինչեւ որ չապաշխարհի սրտով: Ով մերժուածի հետ յարաբերութիւն կունենայ, ինքն էլ կմերժուի: Սեղաւոր է այն անձը, որը եկեղեցում չաղօթողի հետ աղօթք է անում: Ներելի չէ ընդունել այն մարդուն, որը ժողովարան է գնում եւ ոչ եկեղեցի (փո՛ս Բ առ[աքելական] 8, 9, 10, Լաւ[ողիկե] 33):

Յունաց մեկնիչ Վալսամոնը¹ ասում է. «Շատերը գանգատուում են, թէ պատրիարքը կիրակի օրն Աւետարանից յետոյ դուրս է գալիս: Նրա

¹ Թեոդոր Բալսամոնը ժԲ դարի նշանավոր բյուզանդական կանոնագետ է, որի նշանավոր գործերից է բյուզանդական 14 տիտղոսների կանոնագրքի մեկնությունը:

Համար այդ մեղադրանք չէ, որովհետեւ Պատարագն Աւետարանից յետոյ է սկսուում. պատրիարքը Պատարագը չսկսած է դուրս գալիս:

3. Եթէ հոգեւորականը կտեղափոխուի ուրիշ տեղ, այդ տեղից էլ մի երրորդ տեղ եւ երկար կմնայ այնտեղ, այդպիսին չափտի պաշտամունք կատարի, մանաւանդ եթէ իւր եպիսկոպոսի կոչին չի հնազանդիլ: Եթէ անկարգութեան մէջ կյանառի մնալ մշտապէս, կարգալոյծ կլինի: Այն եպիսկոպոսը, որը կընդունի կարգալոյծ հոգեւորականին, կենթարկուի ժողովի կշտամբանքին՝ իբրեւ եկեղեցու կարգ խանգարող (տրնս Բ առ. 15, Նիկ. 16):

Բայսամոնի կարծիքով առանց օրինաւոր պատճառի իւր պաշտօնը չկատարող հոգեւորականը պիտի զրկուի ընդմիշտ պաշտօնակատարութիւնից:

4. Եթէ եպիսկոպոսը կարգալոյծ է եղել ժողովով, քահանան եւ սարկաւագը՝ եպիսկոպոսի ձեռքով, եւ եթէ կհամարձակեն որեւէ պաշտամունք կատարել, նրանք ընդմիշտ զրկուում են ուրիշ ժողովի միջոցով արդարանալու իրաւունքից, եւ կմերժուեն եկեղեցուց բոլոր այն անձինք, որոնք կյարեն այդպիսիներին:

Այս կանոնը հետեւեալ սկզբունքն է որոշում, որ պատժուած հոգեւորականը, թէկուզ անմեղ, պիտի պատիժը կրէ եւ դատը էլի շարունակէ եպիսկոպոսի վճռի դէմ՝ մետրոպոլիտին, իսկ մեր մէջ՝ կաթողիկոսին գանգատուելով: Հներում կային փոքրիկ աշխարհների եպիսկոպոսների ժողով եւ մետրոպոլիտի նախագահութեամբ ժողով եւ ապա Տիեզերական ժողով: Փոքրիկ ժողովների վճռից եթէ անբաւական էին մնում, դիմում էին Տիեզերական ժողովին (տե՛ս Սարգիկիյի 3, 5 կ.):

5. Քահանան կամ սարկաւագը, եթէ կարհամարհեն իրենց եպիսկոպոսին, նրանից կհեռանան եւ առանձին սեղան կհաստատեն՝ նոր ծուխ կազմելով, չեն լսիլ եպիսկոպոսի երկու-երեք անգամ արած հրաւերին հնազանդութեան գալու, մշտապէս կարգալոյծ կլինեն: Իսկ եթէ կյամառեն, խռովութիւն կծգեն ժողովրդի մէջ, այդպիսիներին պէտք է հնազանդութեան բերել արտաքին իշխանութեան միջոցով:

Նոյն պատուէրը տալիս է եւ Բ առ. 31 կանոնը, միայն այստեղ թոյլ է տալիս մարմնաւոր իշխանութեան դիմելու:

6. Եկեղեցուց մերժուածը կարող է ընդունուել միմիայն հեռացնող եպիսկոպոսից, կամ եթէ ժողովը քննելով արդար կիսամարի պատժուածին, ժողովի կողմից. կանոնս ընդհանուր է թէ՛ աշխարհականների եւ թէ՛ հոգեւորականների համար (տն՛ս Ա առ[աքելական] 23, Բ առաքելական 12, 13, 32):
7. Շրջիկ մարդը առանց խաղաղական թղթի չի ընդունուիլ:

Խաղաղական վկայաթուղթը տրւում էր ստորադաս հոգեւորականներին թագաւորների մօտ գնալու ժամանակ, կամ եկեղեցականներին՝ տեղափոխուելու դէպքում: Արձակման վկայաթուղթ տրւում էր բանադրանքից, պատժից, ապաշխարանքից ազատուող անձանց: Արձակման վկայաթուղթ կոչւում էր եւ աղքատներին տուածը (տն՛ս Բ առ[աքելական] 15, 16, 12, 33 կ.):

8. Գիւղական քահանաները չեն տալիս կանոնական թղթեր, միայն գուցէ հարեւան եպիսկոպոսին, իսկ անբիժ քորեպիսկոպոսներն իրաւունք ունին խաղաղական թղթեր տալու:

Վալսամոնի բացատրութեամբ «կանոնական» կոչւում էին այն թղթերը, որոնք եպիսկոպոսները միմեանց ուղղում էին պաշտօնավարութեան սկզբին. դրանք բովանդակում էին զանազան եկեղեցական կանոնների բացատրութիւններ՝ զանազան դէպքերի յարմարեցրած:

9. Առանց մետրոպոլիտի գիտութեան՝ եպիսկոպոսները ոչ մի նշանաւոր գործ չպիտի կատարեն՝ բացի իրենց թեմի գործից: Իւրաքանչիւր եպիսկոպոս իւր թեմուն իշխանութիւն ունի եւ շրջահայեցողութեամբ կառավարում է բոլոր գործերը՝ քահանայ եւ սարկաւագ ձեռնադրելով իւր թեմի համար: Թեմից դուրս ոչ մի բան չի կարող անել առանց մետրոպոլիտի եւ ոչ էլ սա՝ առանց եպիսկոպոսների համաձայնութեան (տն՛ս Բ առ[աքելական] 34, Նիկ[իայի] 4, 6):
10. Փոքր քաղաքներում եւ գիւղերում կարգուած քորեպիսկոպոսները թեւ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն ունենան, բայց եւ այնպէս իրաւունք ունին միայն կարգելու երդմնեցուցիչներ, ընթերցողներ, կիսասարկաւագներ, իսկ քահանայ եւ սարկաւագ ձեռնադրելու առանց քաղաքի եպիսկոպոսի հրամանի իրաւունք չունին. ով հակառակը կանի, կզրկուի իւր պատուից: Քորեպիսկոպոսին նշանակում է քաղաքի եպիսկոպոսը, որին ենթարկւում է նրա վիճակը (տն՛ս Նեո[կեսարիա] 14, Անկ[իոբիա] 13, սբ. Սահակի կանոններ, Բարսեղ Մեծ):

Մեր ձեռագրերում «երդմնեցուցիչ» չկայ:

11. Եպիսկոպոս կամ քահանայ կամ որեւէ մէկը հոգեւորականներից եթէ կհամարձակի առանց մետրոպոլիտի թղթի, ինքնական թագաւորի մօտ գնալ, կզրկուի ոչ միայն եկեղեցուց, այլեւ աստիճանից: Իսկ եթէ մէկն անհրաժեշտ կարիքից ստիպուած հարկ կզգայ թագաւորի ողորմածութեան դիմել, այդ կարող է անել միմիայն գլխաւոր եպիսկոպոսի եւ միւսների խորհրդով, համաձայնութեամբ եւ վկայաթղթով (տրնս Բ առ[աբելական] 12, 13, Անտր[իոքի] 7, Սարդ[իկէի] 7, 8, 9, 21):
12. Եպիսկոպոսը կամ հոգեւորականներից որեւէ մէկը, եթէ կարգաւոյժ եղած լինի, թող արդարանալու համար դիմի մեծ ժողովին եւ բաւականաճանայ նրա դատավճռով, իսկ եթէ կդիմէ թագաւորին՝ նրան նեղութիւն պատճառելով, այդպիսին արդարանալու յոյս չպիտի ունենայ:

Յուստինիանոսի 137 նովելլան ասում է» «Եթէ ժողովի մէջ եպիսկոպոսները հակաճառութեան մէջ են մի որեւէ խնդրի նկատմամբ, թող վճռի նոյն ժողովի մետրոպոլիտը երկու ուրիշ եպիսկոպոսի հետ, եթէ բողոքատուները էլի անբաւական կմնան, թող վճռի մօտիկ պատրիարքը եկեղեցու օրէնքի համաձայն. այս վճռի դէմ ոչ մի կողմն իրաւունք չունի բողոքելու (Վալսամոն):

13. Եթէ եպիսկոպոսն առանց հրաւերի ուրիշ թեմ կտեղափոխուի եւ կսկսի ձեռնադրութիւններ կատարել եւ կարգադրութիւններ անել, բոլորը կլինեն անվաւեր, եւ ինքն էլ կարգաւոյժ կլինի: Հրաւիրել կարող է մետրոպոլիտը իւր եպիսկոպոսների խորհրդով եւ ուղարկել ուրիշ թեմ (Բ առ[աբելական] 14, Նիկ[իայի] 15, Անկ[իւրիայի] 18, Բ առ[աբելական] 34, Նիկ[իայի] 4, 6):
14. Եթէ եպիսկոպոսին դատի ենթարկելու ժամանակ քննող եպիսկոպոսների անհամաձայնութիւն կլինի, թող մետրոպոլիտը հրաւիրի մօտիկ շրջակայ եպիսկոպոսներին, եւ սրանք ժողովով վերջնականապէս վճռեն գործը (տրնս Բ առ[աբելական] 74, Պոլ[սի] 6, Սարդ[իկէի] 4, 3, 5, 12):
15. Եթէ եպիսկոպոսին դատելու ժամանակ աշխարհի բոլոր եպիսկոպոսները միաձայն վճիռ կկայացնեն եւ միաձայն կդատապարտեն, այդպիսի վճիռը կլինի հաստատուն եւ վերջնական, մեղադրուողը նոր ժողովով արդարանալ չի կարող:

Սարգիկէի 4-րդ կանոնով այս կարգը փոփոխութեան է ենթարկւում:

16. Թեմ չունեցող եպիսկոպոսը, եթէ առանց մետրոպոլիտի նախագահութեամբ կազմած ժողովի համաձայնութեան յափշտակի ուրիշ՝ եպիսկոպոս չունեցող թեմ, թէկուզ թեմի ժողովրդի ընտրութեամբ, այդպիսին կարգաւոյժ կլինի (տրնս Բ առ[աբելական] 14, Նիկ[իայի] 15, Անկ[իւրիայի] 18):

17. Մի տեղի վրայ հովուելու ձեռնադրուած եպիսկոպոսը, եթէ չգնայ իւր թեմը, գրկուում է եկեղեցու հաղորդակցութիւնից այնքան ժամանակ, մինչեւ որ կզոյջայ եւ կընդունի իւր պաշտօնը (տե՛ս Բ առ[աքելական] 36):
18. Եթէ ձեռնադրուած եպիսկոպոսը չի ընդունում այն քաղաքի կողմից, որի վրայ հովուելու պիտի գնայ կամ ուրիշ մի որեւէ իրենից անկախ պատճառով չի կարող ստանձել իւր պաշտօնը, նա իւր եպիսկոպոսական պատուում եւ աստիճանում կլինի, միայն եկեղեցական գործերում չի խառնուիլ մինչեւ ժողովի տնօրէնութիւնը:
19. Եպիսկոպոսի ձեռնադրութիւնը պիտի լինի ժողովով եւ մետրոպոլիտի ներկայութեամբ. մետրոպոլիտը թղթով հրաւիրում է եպիսկոպոսներին եւ ձեռնադրուողի ծառայակիցներին, որոնք չգալու դէպքում ուղարկում են իրենց գրաւոր կարծիքը, եւ մեծամասնութեան վճռով որոշում են ձեռնադրել եպիսկոպոսացու անձին: Եթէ հակառակ այս կարգին ձեռնադրութիւն կլինի, ոյժ չի ունենալ եւ անվաւեր կհամարուի (տե՛ս Բ առ[աքելական]. 1, Նիկ[իայի] 4):
20. Եկեղեցական գործերը կարգի բերելու համար տարին երկու ժողով լինի. մէկը՝ Չատկից յետոյ չորրորդ շաբթում, միւսը՝ հոկտեմբերի 15-ին. եպիսկոպոսներին յիշեցնում է մետրոպոլիտը: Այս ժողովներին դիմում են քահանաներն ու սարկաւազները եւ բոլոր վիրաւորուած անձինք ու դատ են խնդրում ժողովից: Բայց ոչ ոք իրաւունք չունի առանց մետրոպոլիտի ժողովներ հրաւիրել (Բ առ[աքելական], Նիկ[իայի]):
21. Եպիսկոպոսը ոչ մի կերպ իրաւունք չունի իւր նշանակած տեղից հեռանալու եւ ուրիշ թեմ գնալու ո՛չ ինքնակամ, ո՛չ ժողովրդի բռնութեամբ, ո՛չ եպիսկոպոսների ստիպմամբ, հապա Աստծուց վիճակուած եկեղեցում պիտի մնայ (Բ առ[ելական] 14, Նիկ[իայի] 15, Անկ[իւրիայի] 18):
22. Եպիսկոպոսն իրաւունք չունի իւր թեմից դուրս ուրիշ որեւէ մի տեղ ձեռնադրութիւն անել, ոչ էլ կարգադրութիւն առանց տեղական եպիսկոպոսի թոյլտուութեան: Այլապէս ձեռնադրութիւնը կլինի անվաւեր, եւ ինքն էլ ժողովի կողմից ապաշխարանքի կենթարկուի:
23. Եպիսկոպոսը մեռնելուց առաջ իրաւունք չունի իրեն յաջորդ կարգելու, որովհետեւ այդ ժողովի իրաւունքն է. ով յաջորդ կնշանակի, անվաւեր կհամարուի:

Այս կանոնը չի հակասում այն կարգադրութիւններին յաջորդութեան համար, որոնք արւում են միմիայն եկեղեցու շահերն ի նկատի ունենալով: Այսպէս, օրինակ, Աղէքսանդրիայում Աղէքսանդր եպիսկոպոսը նշանակեց Աթանասին, իսկ Աթանասը նշանակեց յաջորդ Պետրոսին: Նարկիսոսը Երուսաղէմի եպիսկոպոս կարգեց Աղէքսանդրին: Լուսաւորիչ յաջորդ նշանակեց իւր որդիներին: Նոյնպիսի դէպքեր եւ Շնորհալու ժամանակ կրկնում էին (Բ առ[աքելական] 76):

24. Եկեղեցու ինչքը պիտի ամենայն հաւատարմութեամբ եւ սրբութեամբ պահպանուի եւ պիտի գտնուի եպիսկոպոսի անմիջական իշխանութեան տակ: Սարկաւազները եւ քահանաները պիտի իմանան՝ որն է եկեղեցապատկան ստացուածքը, որ եպիսկոպոսի մահից յետոյ չկորչի: Եպիսկոպոսը իւր սեպիականութիւնը կարող է տալ ում եւ կամենում է, բայց հաշիւներն այնպէս պիտի պահուեն, որ նրա մահից յետոյ ոչ եկեղեցին տուժի, ոչ էլ եպիսկոպոսի ժառանգները՝ իրենց ժառանգութիւններից (տրն՝ Բ առ[աքելական] 38, 39, 41, 40, Անկ[իւրիայի] 15):
25. Եպիսկոպոսը, իբրեւ եկեղեցական ստացուածքների ընդհանուր կարգադրիչ, գործադրում է անաչառութեամբ Աստծուն հաճելի եղանակով: Նա հոգում է բոլոր միաբանութեան, օտար հիւրերի եւ իւր անհրաժեշտ պէտքերը եւ կարիքները: Եթէ նա զանազան արդիւնքները եւ դաշտերի պտուղները փոխանակ քահանաների եւ սարկաւազների խորհրդով գործադրելու իւր որդիներին, բարեկամներին կյանձնի եւ կվատնի, այդպիսի եպիսկոպոսը պարտաւոր է հաշիւ տալ ժողովին, իսկ եթէ նրա վատնելու եւ վատ տնտեսելու մասին բողոքներ կլինեն, այն ժամանակ եպիսկոպոսաց ժողովը կքննի եւ արդար վճիռ կկայացնի յանցաւորի վերաբերմամբ (տրն՝ Բ առ[աքելական] 38, 39, 40, 41, Անկ[իւրիայի] 15):

Ե) ԼԱԲՈՂԻԿԻԿԱՅԻ ՏԵՂԱԿԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԺՈՂՈՎԸ (365 Թ.)

Լաւողիկիան գտնուում է Փռիւզիայում: Ժողովի ժամանակը ճշտութեամբ յայտնի չէ. ենթադրում են, որ եղել է Դ դարու վերջին՝ 365 թուականներին: Այս ժողովում սահմանուել է 60 կանոն զանազան խնդիրների վերաբերմամբ, եկեղեցական կարգերի, հոգեւորականների եւ աշխարհականների վարքի, բարքի, զանազան յանցանքների եւլն, եւլն: Այդ կողմից նոյն ժամանակուայ քրիստոնեաների կեանքի պատկերն է արտայայտում:

1. Ազատ եւ օրինաւոր երկրորդ պսակով միացողները, ոչ ծածուկ կերպով յարաբերութիւն ունեցողները քիչ ժամանակ ապաշխարանքի ենթարկուելուց յետոյ ներողամտաբար ընդունուում են եկեղեցում:

Երկրորդ պսակն ընդունուում է իբրեւ անառակութեան դէմ բժշկութիւն, թէեւ ապաշխարանքով (Ա Կոր. է:8-9, Նիկ. 8, Բարս. 4, 7, 8): Կրկնամուսնութիւնը լինում է երեք տեսակ.

- 1) Այրու պսակն ազատ անձի հետ:
- 2) Մի մարդու կենակցութիւնը երկու կնոջ հետ միաժամանակ:

3) *Օրինաւոր ամուսիններից մէկի պսակուելը երրորդ մէկի հետ (Բարս. 22): Ըստ սլաւոնական «Կորմէայա կնիգա»-ի եւ հռոմէական օրէնքների՝ երկրորդ պսակ թոյլատրուում էր մարդու մահից մի տարի յետոյ: Այս մասին երկար կարգադրութիւններ է տալիս Յուստինիանոսի 22 նովելլան:*

2. Սեղաւորները, եթէ ապաշխարանքով եւ խոստովանութեամբ զոջում են իրենց յանցանքները սրտանց, կարող են համարուել հաւատացեալների շարքը մտած եւ եկեղեցում աղօթող:
3. Նոր մկրտուածներին հոգեւորական դասի մէջ չափտք է ընդունել (փն՛ս Բ առ. 80, Նիկ. 2):
4. Հոգեւորականները չպիտի շահով փոխանակութիւն անեն կամ վաշխ առնեն եւ կամ կէս շահով տան (փն՛ս Բ առ. 64, Նիկ. 17, Ա առ. 18):

Մեր կանոնների 5-րդ կանոնն է:

5. Հոգեւորականների ձեռնադրութիւնն ունկնդիրների ներկայութեամբ չպիտի լինի (փն՛ս Բ առ. 1):

Ոմանք կարծում են, որ այս «ձեռնադրութիւն» բառը («խիրոստոնիա») նշանակում է ձեռամբարձութիւն, այսինքն՝ ձեռք բարձրացնելով՝ հոգեւորականի ընտրութիւն կատարել, իսկ ուրիշներն ուղիղ մտքով են հասկանում, այսինքն՝ եկեղեցու միջի ձեռնադրութիւնը:

Մեր կանոնադրքերի 4-րդ կանոնն է:

6. Հերետիկոսներին թոյլ չտալ եկեղեցի մտնելու:

Թէեւ Բարսեղ Մեծը ընդունեց Վաղենտինիանոս թագաւորին:

7. Նորադարձ հերետիկոսներին, նովատեաններին, փոտինեաններին կամ տասնչորսականներին՝ թէ՛ թերահաւատ, թէ՛ հաւատացեալ, ընդունել միայն այն ժամանակ, երբ նզովք կկարդան բոլոր աղանդների վրայ, նրանցից հաւատացեալները կօծուեն միւռոնով եւ կհաղորդուեն, երբ կսովորեն մեր հաւատքը (փն՛ս Պոլ[սի] 1, Նիկ. 19, Պոլ[սի] 7, Եփ[եսոսի] 1, 2, 3):
8. Նորադարձ փոռուները, թէկուզ կղերից եւ աւագագոյններից լինեն, պիտի մկրտուեն նորահաւատների մման՝ եպիսկոպոսից եւ քահանայից (փն՛ս Պոլ. 7):
9. Հերետիկոսների գերեզմանատները կամ նրանց մարտիրոսների տեղերը պիտի չգնալ թշկութեան կամ աղօթելու համար: Գնացող հաւա-

տացեալները ժամանակաորապէս կմերժուին եկեղեցուց (տնն Բ առ. 64, 70):

10. Հոգեւորականներն առանց քննելու չպիտի թոյլ տան իրենց որդուց հերետիկոսների հետ խնամութիւն անելու:
11. Եկեղեցում չպիտի կարգել աւագուհիներ կամ իբրեւ այսպէս անուանուած «նախագահուհիներ»:

Մեր ձեռագրերում ուրիշ տեսակ է գրած. «Ոչ է մարթ ոյք կոչին ծերք եւ պառաւք՝ առաջի եկեղեցւոյ նստել որպէս ի հրապարակի, կամ բնաւին կնոջ մարդոյ»: «Աւագուհի» ասելով սարկաւագուհիներ չպիտի հասկանալ, այլ աւագ ծեր կանայք, որոնք իրենց տարիքով եւ վարք ու բարքով պատկառելի էին բոլորի աչքում եւ կոչուում էին «կին քահանայք»: Կանոնս արգելում է դրանց հսկելու իրաւունք տալ եկեղեցում կանանց վրայ (Բալսամոն, Ձոնարաս¹):

12. Եպիսկոպոս կարգեն շրջակայ եպիսկոպոսների ժողովը մետրոպոլիտի հետ միասին փորձուած եւ հաւատարիմ անձի (տնն Անպ. 19, Նիկ. 4):
13. Ամբոխին չպիտի թոյլ տալ հոգեւորական ընտրել:

Այստեղ չի նշանակում՝ բուն ժողովուրդն իրաւունք չունի ընտրութիւն անել, քանի որ շատ կանոններից եւ «Առաք. կարգադրութիւններ»-ից երեւում է, որ եկեղեցականին ընտրողը ժողովուրդն է, այլ խառն ամբոխը եւ խառնիճաղանջ մարդկանց բազմութիւնը, որոնք ամէն տեսակ անկարգութիւնների պատճառ կարող են դառնալ ընտրութեան մասնակցելիս:

Բալսամոն ասում է. «Այս կանոններից երեւում է, որ հին ժամանակը ոչ միայն եպիսկոպոսներն էին ընտրում ժողովրդից, այլեւ քահանայք, որը եւ արգելում է» (Правила св. апос... с толкованиями, 223 եր.):

14. Զատկին Հաղորդութիւնն իբրեւ օրհնութիւն ուրիշ ծովսեր չուղարկել:

Հին ժամանակ, ինչպէս հրէաները Զատկին միմեանց ընծաներ էին ուղարկում (օրինակ՝ բաղարջ), այդպէս քրիստոնեայք սբ. Հաղորդութիւնն իբրեւ օրհնութիւն էին ուղարկում: Այդ սովորութիւնն արգելուեց, իսկ դրա փոխարէն ինչ որ մնում էր Հաղորդութեան համար վերցրած Արբուլութիւնից (Հացից), խաչածեւ դրոշմում էին, օրհնում եւ ուղարկում իբրեւ օրհնութիւն նրանց, որոնք չէին հաղորդուել եւ ներկայ չէին Պատարագին. ուղարկուածը կոչուում էր նշխարք՝ անսածօր:

¹ Հովհաննէս Ձոնարաս, ԺԲ դարի բյուզանդական կանոնագետ և պատմագիր:

15. Բացի ամբիոն բարձրացող եւ գրքի վրայ երգողներից՝ ուրիշ ոչ ոք չպիտի երգի եկեղեցում:

Բալսամոնի կարծիքով արգելում է աշխարհականին ամբիոն բարձրանալ եւ երգն սկսել եկեղեցում:

16. Շաբաթ օրը կարդալ Աւետարան միւս գրուածքների հետ միասին:

Ձոնարասն ասում է, որ երեւում է՝ ընթերցումները դեռ կանոնաւորուած չէին, աղօթք էին ասում եւ Պատարագն անում: Որոշում է կանոնս կարդալ Աւետարան, որպէսզի ժողովուրդը դատարկութեամբ չանցկացնի օրը, այլ Աւետարանի ընթերցումը գրաւէ եւ եկեղեցի տանի նրանց (տե՛ս Ա առ. 5):

17. Սաղմոսները եկեղեցում պիտի երգուեն ոչ անընդհատ, այլ ընդմիջումներով եւ ընթերցանութիւններով (տե՛ս Ա առ. 19):

18. Միւսնոյն աղօթքները պիտի կարդալ միշտ՝ թէ՛ իններորդ ժամին եւ թէ՛ երեկոյեան:

Բալսամոնի կարծիքով այս կանոնն արգելք է դնում զանազան անձանց ինքնաձնար աղօթքներ բերել եւ եկեղեցում երգել ու ասել:

19. Պէտք է եպիսկոպոսներն առանձին աղօթքներ սահմանեն թերահաւատների (չմկրտուածների) համար, դրանց դուրս գալուց յետոյ պիտի ասեն ապաշխարողների աղօթքը, երբ սրանք էլ ձեռք դնելով օրհնութիւն կստանան եւ կգնան, այն ժամանակ աղօթք պիտի ասեն հաւատացեալների համար. առաջինը՝ անձայն, միւս երկուսը՝ միասին ձայնով: Ապա պիտի ողջոյն տան եւ հաղորդուեն, միայն օծեալները Սեղանում կհաղորդուին:

20. Սարկաւագներն առանց քահանայի թոյլտուութեան չնստեն, նոյնպէս էլ կղերը՝ առանց սարկաւագի (Նիկ. 18):

21. Կիսասարկաւագները սբ. անօթներին մերձենալ եւ սարկաւագի պաշտօնը կատարել իրաւունք չունին:

22. Եկեղեցու կրտսեր սպասաւորն իրաւունք չունի ուրար կրելու եւ դռնից հեռանալու:

(«Օրար» նշանակում է «պահպանում եմ եւ դիտում»): ուրար կրելը սարկաւագների իրաւունքն է: Կրտսեր սպասաւորները դռան մօտ պիտի կանգնէին եւ հեթանոս մարդկանց թոյլ չտային եկեղեցի մտնելու:

23. Երգիչները եւ ընթերցողներն ուրար չպիտի կրեն եւ նրանով երգեն ու կարդան:
24. Ոչ մի հոգեւորականի, մինչեւ իսկ սարկաւագի, ընթերցողի, երգիչի, երդմնեցուցիչի, դռնապանի կամ վանականի վայել չէ գինետուն մտնել (տրն Բ առ. 54):
25. Կիսասարկաւագին վայել չէ հաց բաշխել կամ բաժակ օրհնել:
26. Եպիսկոպոսից չկարգուածն իրաւունք չունի երդմնեցուցիչ լինելու ո՛չ եկեղեցում, ո՛չ տներում (տրն Անպ. 10, Նեո. 14, 1):
27. Սիրոյ երեկոներին (ազապ) հրաւիրուածներից ոչ ոք՝ հոգեւորական թէ աշխարհական, իրաւունք չունենայ վերջում դուրս գնալիս հետը մի բան տանել, որովհետեւ դրանով եկեղեցական կարգը խանգարում է:
28. Սիրոյ ճաշերը վայել չէ Աստուծոյ տներում կատարել (տրն Բ. առ. 3, 4., Գան. 11):
29. Պէտք է կիրակին պահել եւ շաբաթը գործել, եւ ոչ հրեաբար շաբաթը տօն անել (տրն Բ. առ. 70 կ., Ա. առ. 5):
30. Ոչ հոգեւորականը եւ ոչ էլ աշխարհականը չպէտք է կանանց բաղնիս գնան, որովհետեւ այդ կռապաշտական տօգեղ սովորութիւն է:

Նոյնն արգելում են եւ Առ. կարգադրութիւնները:

31. Հերետիկոսների հետ խնամութիւն անել այն դէպքում, երբ կիսոստանան քրիստոնեայ-հաւատացեալ լինել:

Մեր ձեռագրերում հերետիկոս բառն այլազգի է թարգմանուած:

32. Հերետիկոսից օրհնութիւն չպիտի ստանալ:
33. Հերետիկոսի կամ հերձուածողի հետ չպիտի աղօթել (տրն Բ. առ. 10, 45, 46, Անպ. 2):
34. Ով քրիստոնեայ մարտիրոսներին կթողնէ եւ հերետիկոս մարտիրոս համարուածի ետեւից կգնայ, անիծեալ լինի:
35. Ով եկեղեցին կթողնէ եւ հրեշտակներին կպաշտի կռապաշտների նման, նզովեալ լինի:

Այն հերետիկոսներն էին, որոնք դաւանում էին, թէ հրեշտակներն ստեղծել են աշխարհը եւ կառավարում են. դրանք կոչուում էին հրեշտակականներ, իսկ իրենք իրենց անուանում էին հրեշտականմաններ:

36. Վայել չէ հոգեւորականներին լինել կախարդ, դիւթիչ, աստղագետ (մոգ) եւ կամ վիուկ, կշկուռներ (կապ) անող. կշկուռ կրողին պիտի եկեղեցուց հեռացնել:

Կախարդները կապ ունենին իբր թէ ոգիների հետ, դիւթիչները զանազան թովչութիւններով՝ յօգուտ կամ ի վնաս մարդկանց, հմայութիւններ էին անում, զանազան ձայների միջոցով իբր թէ դեւերին բերում էին եւ գագանների-գայլերի բերանները կապում, որ հանդերի տնային կենդանիներին չուտեն. մի քանիսն էլ օձերն էին դիւթում (օվսունում): Աստղագէտներն աստղերի շարժումներով զանազան գուշակութիւններ էին կատարում (բախտաւոր եւ անբախտ): Աստղագիտութիւնը չորս ճիւղն ունէր՝ թուաբանութիւն, երաժշտութիւն, երկրաչափութիւն, աստղաբաշխութիւն: Զոնարասի կարծիքով կանոնաարգելում է այս 4 գիտութիւնը կարդալ, բայց պարապել թոյլատրում է: Բախամոնի կարծիքով արգելում է միայն աստղաբաշխութիւնը: «Բագիլիկայի» 10-րդ գիրքն արգելում է միայն մաթեմատիկան, իսկ երկրաչափութիւնը թոյլ է տալիս: Կշկուռները թղթի կտորներն էին՝ զանազան ծածկագիր տառերով խզբզած, ծալում էին կամ կշկուռում շորի ծայրում եւ իրենց հետ պահում իբրեւ պաշտպանութիւն զանազան կախարդութիւնների դէմ: Փարիսեցիք միշտ կրում էին հանգոյցի նման. «հոգու կապեր» էին կոչում (տե՛ս Ա առ. 15, Բ առ. 24, Անկ. 24, Կես. 8, Շահ., Բարս. 65, 72, 83, Գր. Նիւս. 3):

37. Գրեաներից եւ կռապաշտներից չպէտք է ընդունել տօնական ընծաներ եւ ոչ էլ միասին տօն կատարել (տե՛ս Բ առ. 42, 65, 70, 71, Անկ. 7):
38. Չպէտք է իրեաներից բաղարջներ ընդունել կամ նրանց անպատուաբեր արարքներին հաղորդակից լինել:
39. Կռապաշտների հետ չպէտք է տօն կատարել կամ նրանց անաստուածութեան հետ միանալ:

Հայոց ձեռագրերում 38 եւ 39 միացրած են:

40. Եպիսկոպոսները, բացի հիւանդութեան դէպքից, ուրիշ ոչ մի պատճառով չպիտի ուշանան՝ ծուլանան ժողով գնալու (տե՛ս Բ առ. 37, Նիկ. 5, Անպ. 20):

Մեր ձեռագրերում 39 կանոնն է:

41. Գոգեւորականն առանց վկայաթղթի չպիտի ճանապարհորդի (տե՛ս Բ առ. 12, Անպ. 7, 8, 11):

Մերոնց մէջ 41-րդը չկայ:

42. Հոգեւորականն առանց եպիսկոպոսի հրամանի չպիտի ճանապարհորդի:

Մեր ձեռագրերում 40-րդ կանոնն է:

43. Եկեղեցու սպասաւորները դռներից չպիտի հեռանան աղօթքներ սովորելու պատրուակով:

Մերոնց մէջ չկայ:

44. Կինը Սեղան չպիտի բարձրանայ:

Մեր կանոններում 41-րդ կանոնն է:

45. Քառասնորդական պասի առաջին երկու շաբաթից յետոյ չպէտք է մկրտութիւն ընդունել:

Այս կանոնս վերաբերում է հասակաւորներին, որոնք, հին սովորութեան համաձայն, Աւագ շաբաթ օրն էին մկրտում: Ով որ Մեծ պասի սկզբին կամ երկու շաբաթուայ ընթացքում չէր յայտնում իւր ցանկութեան մասին եւ չէր պատրաստում մկրտուելու, այդպիսի անձին կանոնը թոյլ չի տալիս այդ Քառասնորդական պասին մկրտուելու, այլ կմնայ, մինչեւ որ ջերմեռանդութեամբ կպատրաստուի աւագանով մկրտուելու (Կնուցա որասւ):

Մեր ձեռագրերում էլի 41-րդ կանոնն է (հեղինակի բերած գրաբար բնագրում՝ 42-րդը. ~ խմբ.):

46. Մկրտուողները պիտի հաւատոյ դաւանութիւնը սովորեն եւ շաբաթուայ 5-րդ օրը պատասխան տան եպիսկոպոսին ու քահանային:

Մերոնց 42-րդն է [43-րդը]: Պէտք է նկատեմ, որ բոլոր ձեռագրերում նոյն թուահամարի կարգը չի տիրապետում. յետ ու առաջ դրուածներ շատ կան:

47. Հիւանդութեան ժամանակ մկրտուածն առողջանալուց յետոյ պիտի հաւատոյ ուսմունքը սովորի:

Մերոնց մէջ 43-րդն է [44-րդը]:

48. Մկրտուողներին հարկաւոր է օծուել երկնային օծումով եւ մասնակից լինել Աստուծոյ արքայութեան:

Մերոնց մէջ 44-րդն է [45-րդը]:

- 49 (45) [46]. Մեծ պասին սուրբ հաց մատուցանել կարելի է միմիայն շաբաթ եւ կիրակի օրերը: Նշանակում է՝ Մեծ պասին Պատարագ անել կարելի է շաբաթ եւ կիրակի օրերը, իսկ միւս օրերը՝ ճաշու ժամ:
- 50 (46) [47]. Քառասնորդականի Աւագ հինգշաբթի օրը չպիտի լուծել, այլ լրիւ մինչեւ վերջը պիտի պահել:

Հներում շատերը Ջատիկը կատարում էին հինգշաբթի երեկոյեան՝ ի յիշատակ Քրիստոսի երեկոյեան:

- 51 (47) [48]. Քառասնորդական պասին մարտիրոսների ծնունդը հարկաւոր չէ տօնել, այլ միայն նրանց յիշատակը կարելի է կատարել շաբաթ եւ կիրակի օրերը (տե՛ս Ա առ. 5, 27):
- 52 (48) [49]. Քառասնորդական պասին պսակ անել կամ ծնունդը տօնել չի կարելի:
- 53 (49) [50]. Քրիստոնեան պսակ գնալու ժամանակ չպիտի ծիարշաւ դուրս գայ, պարի, այլ գիշերը պիտի հանգիստ անցկացնի:

Նոյն կարգադրութիւնն անում են եւ «Առաքելական կարգադրութիւններ»-ը:

- 54 (50) [51]. Հոգեւորականները պսակների խնջոյքներում չպիտի անվայել ներկայացումներին ներկայ լինեն, հապա պիտի շուտ դուրս գան՝ անմիջապէս պսակից յետոյ:

Այստեղ չի խօսում իսկական թատրոնական ներկայացումների համար, այլ հարսանիքների եւ խնջոյքների ժամանակ կատարուած զանազան անպարկեշտ երգ ու պարի եւ ցոյցերի համար: Իսկ ընդհանրապէս ներկայացումներին զնալ արգելում էին թէ՛ հռոմէական քաղաքացիական օրէնքները եւ թէ՛ Ջ Տիեզերական ժողովը:

- 55 (51) [52]. Հոգեւորականին եւ աշխարհականին վայել չէ հանգանակով (փսոն) կոչուներ (սարքել) անել:
- 56 (52) [53]. Քահանան իրաւունք չունի եպիսկոպոսը եկեղեցում գտնուած ժամանակ առաջ մտնել եւ նստել սեղանում:
57. Փոքր քաղաքներում եւ գիւղերում պիտի բարեկարգներ (պերիոդետէս) լինեն եւ ո՛չ եպիսկոպոս. իսկ առաջուց նշանակած եպիսկոպոսն առանց քաղաքի եպիսկոպոսի ոչինչ չպիտի անի:

«Պերիողեւտէս» նշանակում է այցելու: Աստիճանով նրանք քահանայ են, համապատասխան են այժմեայ բարեկարգին (գործակալ) (Κηυα ηραθαι):

Մեր ձեռագրերում չկայ այս կանոնը:

58 (53) [54]. Քահանայք եւ եպիսկոպոսները տներուն Պատարագ չպիտի մատուցանեն:

VI տիեզերական (Հինգ-վեցեան) ժողովի 31 կանոնը թոյլ է տալիս եպիսկոպոսի գիտութեամբ Պատարագ անել աղօթատներում, որոնք գտնուում են տան մէջ, իսկ 59 յօդուածն արգելում է տներում մկրտութիւն անել: Նոյնը պատուիրում է Լեւոն Իմաստասէր կայսրը իւր նովելայով:

59 (54) [55]. Եկեղեցուն պիտի կարդալ Նոր եւ Հին Կտակարաններից այն գրքերը, որոնք կանոններուն մշանակուած են, եւ վաւերական սաղմոսները:

Բացի Դաւթի 150 սաղմոսից, կային եւ ուրիշ սաղմոսներ՝ բոլորովին կապ չունեցող վաւերականների հետ:

60. Այս գրքերը պիտի կարդալ.

1) Ծննդոց, Ելից, Ղեւտացիք, Թուոց, Երկ. Օրինաց, Յեսու Նաւեայ, Ղատաւորաց, Հռութ, Եսթեր, 4 Թագաւորութեանց, Մնացորդաց 2, 2 Եզրաս, 150 սաղմոս, Սողոմոնի Առակներ, Իմաստութիւն, Երգ երգոց, Յովբ, 12 մարգարէութիւնք:

2) Չորս Աւետարան, «Գործք Առաքելոց» եւ 7 թուղթ՝ 1 Յակովբայ, 2 Պետրոսի, 3 Յովհաննու, 1 Յուդայի եւ 14 Պողոսի թղթեր:

«Յայտնութիւնը» այստեղ էլ չկայ, չկայ նոյնպէս եւ Կղեմայ յիշատակարանը՝ 8 գրքի մասին գրած (տե՛ս Բ առ. 58 եւ Աթանասի 3):

Հայոց ձեռագրերում 59-60 կանոնները միացրած է: Բովանդակութեամբ համարեա ձեռագրերի մէջ եղած կանոնները նոյնն են իսկականի հետ՝ բացի երկու կանոնից, որը չկար մերոնց մէջ. երկու կանոն երկու անգամ միացրած են: Մերոնց մէջ 54-55 կանոն է, 2 կանոն միացրած է. Չոկ-Չոկ հաշուելու լինենք, կունենանք 57 կանոն, այնպէս որ կարող ենք ասել՝ մեր ձեռագրերում Լաւողիկիայի ժողովի կանոնները 57 են, թէեւ գրուած են թուահամարով 55, երբեմն՝ 54:

Չ) ՍԱՐԴԻԿԷԻ ՏԵՂԱԿԱՆ ԱՐՏԱԶԻՆ ԺՈՂՈՎԸ (344-347 ԹԹ.)¹

Սարդիկէի (Իլլիւրիայում) ժողովը եղաւ 344 թուին, ըստ Յովհ. վարդապետի՝ 347-ին, Կոստանդիանոս Մեծի որդու՝ Կոստանցիոսի թագաւորութեան ժամանակ: Սա, արիոսական լինելով, աշխատում է Նիկիայի ժողովի դաւանանքը եւ կանոնները խախտել: Նրա եղբայր Կոստանդը, այդ բանն իմանալով, պապի զեկուցմամբ, նամակով սպառնաց, որ եթէ եկեղեցու մէջ խռովութիւն կձգի, պատերազմով վախճան կղնի այդ բանին: Եղբայրը պատասխանեց, որ միայն ցանկանում է ճշմարտութիւնը վերականգնել, ուրիշ ոչինչ: Երկու եղբայրն էլ համաձայնեցին ընդհանուր ժողով գումարել եւ հարցը վերջացնել: Ժողովուկեցին երկու կայսրութեան սահմանագլուխը՝ Սարդիկէ: Արիոսական խմբին պատկանողները մեծ մասամբ արեւելեան եպիսկոպոսներն էին: Սրանք պահանջեցին, որ սբ. Աթանասը՝ Արիոսի ջերմ հակառակորդը, հեռանայ, իսկ արեւմտեանները մերժեցին այդ պահանջը՝ պաշտպանելով Աթանասին. այն ժամանակ արեւելեանները թողեցին ժողովը եւ հեռացան Փիլիպպոլպոլիս եւ այնտեղ ժողով կազմելով՝ նզովեցին պապին եւ Աթանասին: Սարդիկէում մնացին արեւմտեան եպիսկոպոսները եւ մի քանի արեւելեաններ: Այսպիսով, ժողովը չկարողացաւ տիեզերական նշանակութիւն ունենալ, ընդունուեց իբրեւ տեղական ժողով. թէեւ արեւմտեանները տքնեցին տիեզերականի նշանակութիւն տալ, բայց ապարդիւն եղաւ: Ժողովը հաստատեց Նիկիոյ հանգանակը, նզովեց չընդունողներին եւ սահմանեց 20 կանոն:

1. Այն եպիսկոպոսը, որ իւր քաղաքից կհեռանայ ուրիշ քաղաք, փոքրից մեծ, յայտնի կերպով շահասիրական եւ այլ պախարակելի միտումներ ունենալով, այդպիսի աշխարհականների հետ մինչեւ իսկ հաւասար աղօթակից չպիտի լինի (տն՝ Բ առ. 14, Նիկ. 15, Անտ. 21, 22):
2. Ով ուրիշ քաղաք տեղափոխուելուց յետոյ կհամարձակի իրեն արդարացնելու համար ասել, որ ինքը հրաւիրուած է ժողովրդից, եւ զանազան միջոցներով իրեն կողմնակից կգտնի ժողովրդի մէջ, այդպիսին մեռնելու ժամանակն էլ աշխարհականի ցման Զաղորդութեան արժանի չի լինիլ:

Արիստենոսը նկատում է, որ այսպիսի խիստ կանոններ այսպիսի մեղքի համար ոչ մի տեղ չի սահմանուած:

¹ Վերջին հրատարակւթյունը տն՝ «Կանոնագիրք Յայոց», հ. Ա, էջ 250-272, 596-599:

3. Ոչ մի եպիսկոպոս չպիտի թողնի իւր տեղը եւ ուրիշ գաւառ անցնի՝ բացի եղբայրական հրաւերի դէպքից: Եպիսկոպոսը կարող է դատուել իւր աշխարհի եպիսկոպոսների ժողովով, իսկ բողոքել ժողովի վճռի դէմ կարող է, բայց ոչ մեծ ժողովի, այլ Հռոմայ պապին, որը, եթէ անհրաժեշտ կգտնի, մարդիկ կնշանակի՝ գործը քննելու եւ վճիռ կարդալու կամ վճիռն անփոփոխ թողնելու:

Անտիոքի 15 կանոնում եւ ուրիշ տեղերում իրաւունք է տրւում երկրորդ անգամ ուրիշ աշխարհի եպիսկոպոսների մասնակցութեամբ եւ երրորդ անգամ մետրոպոլիտի կամ պատրիարքի նախագահութեամբ քննել գործը եւ վճռել. այստեղ իրաւունքը տրւում է Հռոմի պապին, որը կարող է թողնել նախկին վճիռն անփոփոխ կամ խորհրդականներով վճռել:

4. Ժողովի միջոցով կարգաւոյժ արած եպիսկոպոսի տեղ նորը չպիտի նշանակել, երբ մեղադրուածը կամենում է բողոք ներկայացնել իբրեւ անարդար դատուած, մինչեւ Հռոմի պապը վերջնականապէս կվճռի գործը (տե՛ս Անտ. 15, Բ առ. 74):
5. Եթէ ժողովով դատապարտուած եւ կարգաւոյժ արուած եպիսկոպոսը կամենում է իրեն արդարացնել, դիմում է պապին, որը, եթէ երկրորդ անգամ դատի պէտք համարի, կհրաւիրի հարեւան աշխարհի եպիսկոպոսներին եւ նրանցով գործը կվերջացնի:
6. Եթէ ժողովուրդը խնդրում է եպիսկոպոս կարգել, եպիսկոպոսները պիտի միասին ժողովուեն, իսկ եթէ բացակաները հրաւեր ստանալուց յետոյ էլ չեն գալիս, ներկաները խորհրդակցութեամբ վճռում են ընտրեալին ձեռնադրել: Մետրոպոլիտ նշանակելու համար պէտք է հրաւիրել եւ մօտիկ գաւառի եպիսկոպոսներին: Մեծ քաղաքներում պէտք է եպիսկոպոս կարգել, իսկ փոքրերում քահանայ կարելի է նշանակել:
7. Ոչ մի եպիսկոպոս չպիտի տաղտկացնի թագաւորի ականջը իւր խնդիրներով՝ բացի այն դէպքից, երբ պաշտպան է հանդիսանում աղքատներին, այրիներին, որբերին: Թագաւորի բանակ կարող են գնալ այն ժամանակ, երբ արքունիքից կանչուում են (տե՛ս Անտ. 11):
8. Եթէ եպիսկոպոսն անհրաժեշտ պէտք է զգում վերոգրեալ դէպքերի համար դիմել թագաւորին, կարող է յանձնարարութիւններն ուղարկել իր սարկաւազի ձեռքով:
9. Եպիսկոպոսը խնդիրը թագաւորին ուղարկելիս պիտի նախ սարկաւազին եւ թղթերն ուղարկի թագաւորանիստ քաղաքի գլխաւոր եպիսկոպոսին՝ ծանօթանալու գործի հետ եւ պէտք եղած օգնութիւնը հասցնելու: Հռոմ եկող խնդրատուները պիտի նախ Յուլիոս եպիսկոպոսին դիմեն խորհրդով եւ ապա թագաւորին ներկայացնեն խնդիրները:

10. Պէտք է ուշադրութիւն դարձնել, որ հարուստ մարդ կամ գիտնական անձը եպիսկոպոսական աստիճանին հասնելու համար անցնեն ստորին աստիճաններն այնքան ժամանակամիջոցում, որ նրանց վարքը, բարքը, հաւատքը, ջերմեռանդութիւնը լաւ յայտնի լինեն, առաջ լինեն ընթերցող, ապա սարկաւազ եւ յետոյ քահանայ եւ իւրաքանչիւր աստիճանում որոշեալ ժամանակ մնան: Արդարացի չէ շուտով յաջորդաբար բոլոր աստիճանները տալ այդպիսիների:
11. Եպիսկոպոսը, եթէ անհրաժեշտ դէպքից ստիպուած կամ հրաւերքով գնում է ուրիշ թեմ, չպիտի ամբարտաւան, հպարտ երեւացնի իրեն եւ տեղական եպիսկոպոսից գերազանց երեւալու դիտաւորութեամբ ցուցանութիւններ անի: Ուրիշ թեմում էլ երեք շաբաթից աւելի մնալու իրաւունք չունի, այն էլ եթէ միայն մեծ կարիք լինի: Ի նկատի պիտի ունենալ, որ մեր հայրերը երեք կիրակի շարունակ եկեղեցի չգնացող աշխարհականին մերժում էին եկեղեցուց, իսկ հոգեւորականի վերաբերմամբ աւելի եւս խիստ կվարուէին:
12. Եթէ եպիսկոպոսը իւր թեմից դուրս սեպիական կալուածքները քննելու եւ պտուղներն ու արդիւնքները ժողովելով գնալ ցանկանայ, աղքատներին եւս օգնութիւն անելու դիտաւորութիւն ունենայ, կարող է գնալ, բայց երեք շաբաթից աւելի չպէտք է ուշանայ եւ թողնի իւր հօտն անհովիւ եւ միշտ պիտի գնայ տեղական եկեղեցին աղօթելու, որտեղ սպասաւորում է գիւղի քահանայ:
13. Եթէ եպիսկոպոսը կընդունի ուրիշ եպիսկոպոսից բանադրուած անձին, ինքն էլ պատասխանատութեան կենթարկուի ժողովի կողմից (տրնս Բ առ. 12, 13, Ա առ. 23, Անտր. 6):
14. Եպիսկոպոսից բանադրուածը կարող է դիմել մետրոպոլիտին կամ հարեւան թեմի եպիսկոպոսին՝ զանգատուելով իւր եպիսկոպոսի՝ բարկութեան միջոցին արած կամ անարդար կերպով կարդացած բանադրանքի դէմ, միայն մինչեւ գործի վերջանալը նա իրաւունք չունի պաշտօնակատարութիւն անելու, այլ ապաշխարանքը պիտի կրի:
15. Եպիսկոպոսը, եթէ կընդունի ուրիշ եպիսկոպոսի հոգեւորականներից մէկին եւ նրան զանազան աստիճաններ կտայ առանց իւր եպիսկոպոսի համաձայնութեան, այդ կարգադրութիւնը կլինի անվաւեր: Չանցառուները պիտի ուղղութեան եւ ի խրատ հրաւիրուեն (տրնս Բ առ. 35, Անտր. 9, 13):
16. Մնացած հոգեւորականները երեք շաբաթից աւելի իրաւունք չունին հեռանալու իրենց տեղից. եպիսկոպոսի վերաբերմամբ ասուածը սրանց համար էլ կանոն լինի ուշանալու դէպքի համար:
17. Եթէ բռնութեամբ կամ անարդար կերպով եպիսկոպոսը գահընկէց կլինի կամ իւր գիտութիւնների կամ հաւատոյ դաւանանքի կամ ճշմարտութեան պաշտպանութեան համար, կարող է ուրիշ տեղերում մնալ

այնքան ժամանակ, մինչեւ որ կկարողանայ բոլորովին իրեն արդարացնել եւ պատիւը վերականգնել:

18. Մի եկեղեցում կարգուած հոգեւորականը միւս եկեղեցին գնալ եւ այնտեղ մնալ չի կարող: Մովսէսը եւ Եւտիքիոսը եպիսկոպոս չհամարուեն, իսկ իբրեւ աշխարհական կարող են աղօթակից լինել հաւատացեալների հետ:

Մովսէս եւ Եւտիքիոսը հերձուածող լինելուն համար կարգալոյծ եղան, ուստի նրանք եւ թէ նրանց ձեռնադրածներն համարուում են իբրեւ աշխարհականներ՝ զրկուելով ընդմիշտ հոգեւոր կոչումից:

19. Որպէսզի կարգերը եւ կանոնները, ինչ որ ժողովը որոշում է, լինեն անխափան կատարելու օրէնքներ բոլորի կողմից, որոշում ենք չկատարող եպիսկոպոսին զրկել եպիսկոպոսական պատուից եւ արժանաւորութիւններից՝ ենթարկելով դատաստանական պատասխանատուութեան:

20. Եթէ եպիսկոպոսը իւր ճանապարհին պատահի մի ուրիշ եպիսկոպոսի եւ վերջինիս իմացնի, որ գնում է թագաւորի արքունիքը նրա հրաւերքով, թող երկրորդ եպիսկոպոսն օգնի առաջինին թագաւորի բանակը հասնելու, իսկ եթէ տեսնի եւ իմանայ, որ հակառակ եկեղեցական կանոնների է շարժուում եւ օրինաւոր հիմք չունի թագաւորին դիմելու, ոչ միայն չպիտի օգնի, այլեւ չպիտի խորհրդակցի եւ յարաբերութիւն ունենայ նրա հետ:

Բալսամոնի կարծիքով ճանապարհորդը պիտի երեւայ տեղական մետրոպոլիտի մօտ եւ նրան ցոյց տայ իւր թղթերը կամ ասէ նրան իւր գնալու պատճառը եւ նրանից ստանայ վկայաթղթերը, իսկ եթէ ճանապարհին պատահի եպիսկոպոսի, որին չի ստորադրուում, հարկ չի լինիլ նրան հաշիւ տալու իւր դիտաւորութեան համար:

Մեր ձեռագրերում համարեա նոյն կերպով է թարգմանուած, բայց Աստուած թարգմանութիւն համարի, հասկանալու համար օտար օժանդակ ձեռնարկ էլ է հարկաւոր:

Այստեղ վերջանում են արտաքին տեղական ժողովների կանոնները. դուրս են մնում մեր ցուցակից Կարթագենի եւ Պոլսոյ 394 թուի տեղական ժողովները, որոնք մեր 1179 թուի ժողովում չեն ընդունուած:

6) ՕՏԱՐ ՍՈՒՐԲ ՆԱՐՑ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ

Մեր եկեղեցական իրաւունքի ընդհանուր աղբիւրների մէջ են մտնում եւ օտար սբ. հարց կանոնները: Օտար եկեղեցիները Հինգ-վեցեան 692 թուի ժողովում ընդունեցին 13 սուրբ հարց կանոններ: Մեր 1179 թուի ժողովում պարզօրէն որոշում չի եղած այդ մասին, այլ առուած է ընդհանուր խօսքերով, թէ. «Այլ զի՝ զմերս ծանիջիք կամս, թէ ոչ խորշիմք յաստուածախօս բանից սուրբ հարցն, որք աւանդեցին սրբոյ եկեղեցոյ զուղղափառ հաւատոյ դաւանութիւն»: Իսկ այս ժողովի ուրիշ արձանագրութեան մէջ, որ գտնուում է Էջմիածնի 58 ձեռագրի մէջ, յիշուած են մի առ մի այդ սուրբ հայրերի անունները՝ Աթանաս, Գրիգոր Նիւսացի, Բարսեղ Մեծ, Գրիգոր Նազիանզացի, Կիւրեղ Աղեւսանդրացի: Միայն այստեղ շեշտուում է գլխաւորապէս այն բանի վրայ, որ հայերը ընդունում են այդ սուրբ հայրերի դաւանութիւնը, իսկ նրանց սահմանած կանոնների վերաբերմամբ ոչ մի խօսք չի ասուում: Նոյնպէս էլ Բաբգէն, Ներսէս Բ, Ներսէս Շինող, Յովհան Օձնեցի, Խաչիկ կաթողիկոս, Շնորհալի, Գրիգոր եւլն, եւլն, բոլորն իրենց ճառերի, ժողովով կազմած հաւատոյ ձեռնարկների մէջ յիշատակում են վերոյիշեալ սրբերի անունները՝ յենուելով սրանց խօսքերի եւ վարդապետութեան վրայ: 648-ի Դուիւնի ժողովի հաւատոյ ձեռնարկի մէջ յիշատակուում են հետեւեալ օտար սուրբ հայրերն իբրեւ հայոց «մի բնութիւն» դաւանութեան ջատագով, այն է՝ Դիոնեսիոս Աղէքսանդրացի, Աթանաս, Կիւրեղ Աղէքսանդրացի, Բարսեղ Կեսարացի, Գրիգոր Նազիանզացի, Գրիգոր Աքանչելագործ, Գրիգոր Նիւսացի եւ «այլ անթիւ հովիւք ուղղափառութեան համաբարբառք նոցին, որոց պատմութիւնքն յայտնի են» (տե՛ս Սեբէոս, [128 եր.]): Այսպէս, միւս ժողովներում. Ներսէս Շնորհալու կռուաններն էին մեծ մասամբ Աթանաս, Կիւրեղ, Ոսկեբերան եւլն, եւլն: Սբ. Սահակ իւր վանական կարգերը եւ կանոնները վերցրել է Բարսեղ Կեսարացուց: Մեր Պատարագի սկզբնական ձեւն առնուած է Երուսաղէմից՝ Յակոբ Տեառնեղբօրից, ապա Բարսեղի եւ Ոսկեբերանի յաւելումներով լրացրած է: Մերմնօրհնէքի, կալի, հնձանի կանոնները Գրիգոր Աստուածաբանինն են, ջուր օրհնելու կանոնը՝ Բարսեղ Մեծինը, մատաղօրհնէքի՝ Յուստոսինը եւլն, եւլն: Մեր կանոնագրքերում բերուած են 18-19 օտար հարց կանոններ. այն է՝ Աթանասի 88 կանոն, Բարսեղ Մեծի 51 եւ ապա 271 կանոն, Գրիգոր Աստուածաբանի 30, Կիւրեղ Աղէքսանդրացու 5, Եպիփան Կիպրացու 5 եւ էլի 3, Յովհան Երուսաղէմացու 1, սուրբ Հիպոլիտոսի 1, Նեկտառի

(Նեկտարիոս)՝ Հռոմի եպիսկոպոսի եւ Մելիտոսի 1, Աթանաս Մեծի էլի 1, Սեբերիանոսի 1, Սոկրատի 1, Դիոնեսիոս Արիսպագացու 1, Մանուէլի 1, Դիոնեսիոս Արիսպագացու էլի 1, Եփրեմի 8, Սեւանտեայ 14: Իսկ օտար եկեղեցիների 692-ի ընդունած 13 սուրբ հայրերի ընդունածն են՝ 1) Դիոնեսիոս Աղէքսանդրացի (+264), որ թողել է 4 կանոն, 2) Պետրոս Աղէքսանդրացի (270-304)՝ 4 կանոն, 3) Գրիգոր Նէոկեսարացի (+272)՝ 12 կանոն, 4) Աթանաս (326-371)՝ 3 կանոն քաղուածք, 5) Բարսեղ Մեծ (370-378)՝ 92 կանոն, 6) Գրիգոր Նիւսացի (354)՝ 8 կանոն, 7) Գրիգոր Աստուածաբան եւ 8) Ամփիլոքոս (394), 9) Տիմոթէոս Աղէքսանդրացի (380-385), 10) Թէոփիլոս Աղէքսանդրացի (385-412), 11) Կիւրեղ Աղէքսանդրացի եւլն, եւլն:

Արդեօք վերոգրեալների հիման վրայ իրաւունք ունի՞նք այդ բոլոր օտար սուրբ հայրերի կանոններն իբրեւ աղբիւր ընդունելու մեր եկեղեցական իրաւունքի համար: Իհարկէ ո՛չ, որովհետեւ մեր ոչ մի ժողովում անուն-անուն չի յիշատակուում իւրաքանչիւրին յատկացուելիք կանոնների ընդունման մասին, աւելի պարզ ասած՝ մեր ոչ մի ժողովը չի որոշել, թէ ընդունում ենք այս սուրբերի հետեւեալ կանոնները: Գուցէ առարկուի, թէ եթէ այդ հայրերի դաւանութիւնը մեր բոլոր ժողովներն ընդունել են, եւ մենք մինչեւ այսօր էլ ընդունում ենք, մանաւանդ որ բոլորը Քաղկեդոնի ժողովից առաջ են եղել, երբ բոլոր եկեղեցիները մի դաւանութեամբ էին առաջնորդուում, այդ բաւական չէ՞, որ այդ նոյն հայրերի գրած կանոններն էլ ընդունուած համարուեն բոլորիս կողմից, թէեւ պաշտօնական ժողովով չեն վաւերացրած: Իրաւաբանական տեսակէտից մեր եկեղեցական իրաւունքի աղբիւր կհամարուեն միայն այն կանոնները, որոնք ընդունուած են ազգային ժողովով կամ կաթողիկոսների այնպիսի հրամաններով, որոնք անտրտունջ եւ սիրով ընդունուած են բոլոր ազգից, եւ որովհետեւ 13 սուրբ հարց կանոններն այդ երկու պայմանի տակ չեն մտնում, ուստիեւ իրաւունք չունինք դրանց ընդունելու մեր եկեղեցու պաշտօնական-վաւերական աղբիւրների շարքում, մինչեւ որ նոր ազգային ժողովով պարզ կորոշուեն այդ անորոշ կէտերը: Մեր իրաւաբանական այս սկզբունքի դէմ մեղանշում ենք՝ մի բացառութիւն թոյլ տալով Բարսեղ Մեծի վերաբերմամբ. Բարսեղ Մեծի կանոնները պիտի ընդունենք մեր եկեղեցական իրաւունքի աղբիւրների մէջ հետեւեալ հիմունքների համաձայն.

1) Բարսեղ Մեծի լրացուցիչ Պատարագն ընդունել ենք:

2) Նրա ջուր օրհնելու կանոնն ընդունել ենք:

3) Նրա նախորդներից սկսած մինչեւ ինքը՝ ձեռնադրել են հայոց կաթողիկոսներին եւ իրենց եկեղեցու կարգ-կանոնը մտցրել մեր եկեղեցու մէջ:

4) Նրա կանոնները հիմք են դարձել սբ. Սահակի վանքերի կանոնադրութեան:

5) Նա բոլոր եկեղեցիներում մեծ հեղինակութիւն է ունեցել, մասնաւորապէս արեւելեան, նրա կանոնները սրբութեամբ ընդունել են բոլոր եկեղեցիները:

6) Զ դարում Աքոլաստիկոսի ժողովածուի մէջ մտան 4 Տիեզերական, 6 Տեղական, առաքելական եւ բոլոր սուրբերից միմիայն Բարսեղ Մեծի 68 կանոնները՝ իբրեւ եկեղեցական ծանրակշիռ կարգադրութիւններ:

7) Թէ՛ մերոնք, թէ՛ օտարք կանոններ կազմելիս միշտ յենուել են Բարսեղ Կեսարացու կարգերի վրայ:

Այս հիմամբ բացառապէս ընդունելով Բարսեղ Մեծի կանոններն իբրեւ աղբիւր մեր եկեղեցական իրաւունքի՝ կարձանագրենք յունաստանականի բաղդատութեամբ՝ դուրս ձգելով մեր կանոնագրքերից այն, ինչ որ իսկական չի համարուում. իսկ միւս օտար հայրերի կանոնները համառօտակի կյիշենք իբրեւ կողմնակի հնապատմական բացատրող աղբիւր, մինչեւ որ պաշտօնական որոշում կունենանք դրանց մասին:

ԲԱՐՍԵՂ ՄԵԾԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (370-378 ԹԹ.)¹

Մեր կանոնագրքերում Բարսեղ Մեծին վերագրած կան 51 կանոն եւ ապա 271 կանոն, ընդամէնը՝ 321՝ այսպիսի վերտառութեամբ. «Գիր կանոնական. առ սուրբն Ակիւղիքոս (=Ամփիւղոքոս - Խմբ.) յիկոնացոց եպիսկոպոս. բանս ԾԱ (բնագրում՝ Ծ)»: Սլաւոնական «Кормчая книга»-ում բացի ընդունուած 92 կանոններից՝ կան եւ ուրիշ կանոններ մեղքերի եւ վանականութեան վերաբերեալ: Յունաստանականի վերնագիրն է՝ «Մեր սուրբ հայր, Կապաղովկիայի Կեսարիայի արքեպիսկոպոս Բարսեղի առաջի կանոնական թուղթը Իկոնիայի եպիսկոպոս Ամփիւղոքոսին»: Մեր կանոնագրքերի կանոնների եւ իսկականի բովանդակութիւնը նոյն է, բայց մերոնց թարգմանութիւնն այնքան վատ է, խառնաշփոթ, աղաւաղած, որ անկարելի է հասկանալ առանց օտար ձեռնարկի: Բացի դրանից՝ մեր կանոնագրքերում ահագին քանակութեամբ կանոններ է, որ այս ու այն սբ. հօր են յատկացրած. Բարսեղին տրուած են 321 կանոն, այնինչ իրենք՝ յոյները, եւ օտար եկեղեցիները 92-ից աւելի չեն վերագրած, իսկ Աքոլաստիկոսին միայն 68 կա-

¹ Վերջին հրատարակութիւնը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 329-362, 613-622:

նոն է յատկացրած: Մեր Յովհան Մանդակունուն տրուած են 100-ից աւելի ամէն տեսակ խառնուրդ ունեցող կանոններ, որոնք ամենեւին գրուած չեն եղել նրա ձեռքով: Աթանասին վերագրուած են յոյները եւ օտար եկեղեցիք 3 կանոն՝ քաղուած մի քանի կանոնական թղթերից, մեր կանոնագրքերում նրան վերագրած են 88 կանոն: Այնպէս որ մեր կանոնագրքերը լի են ամէն տեսակ անվաւեր կանոններով, որոնցով առաջնորդուել չի կարելի: Այս ի նկատի ունենալով՝ Բարսեղ Մեծին կվերագրենք մեր կանոնագրքերից այն, ինչ որ իսկապէս նրան է յատկացուած, այն է՝ 92 կանոն, եւ կքաղենք այն աղբիւրներից, որոնք Համարուած են վաւերական բոլոր եկեղեցիների կողմից (տե՛ս «*Опытъ, з.» Иоанна, 1851, II. Правила св. апостолов... с толкованиями, որտեղ յունարէն բնագրի հետ գրուած է եւ սլաւոներէնը, եւ՝ Творения Василия Великого*):

1. Հները հերետիկոս համարում էին ուղիղ հաւատից բլորովին հեռացածներին, հերձուածող համարում էին զանազան հարցերում տարբեր կարծիք ունեցողներին, իսկ ինքնազուլիս ժողովարան կազմողներն էին ապստամբ հոգեւորականներ եւ ժողովրդականք, որոնք պառակտում էին մի որեւէ եպիսկոպոսի հօտը: Աղանդաւորների կամ հերետիկոսների մկրտութիւնը չի ընդունուում, իսկ հերձուածողներինը, եթէ կզոջան, ընդունուում է, նոյնպէս եւ ձեռնադրութիւնը:
2. Գիտակցաբար արգանդի պտուղ ոչնչացնողը ենթարկուում է մարդասպանի պատժին: Իսկ նկարուած է, թէ աննկար պտուղն այդ ճշտութեամբ չի փնտռուում: Մեղաւոր կինն այս դէպքում պատժուում է ոչ միայն պտուղը ոչնչացնելուն համար, այլեւ իւր կեանքը վտանգի ենթարկելուն համար. շատ է պատահում, որ իրենք էլ մեռնում են դրանից: 10 տարուայ ապաշխարանքը բաւական է դրանց ուղղել տալու համար, որովհետեւ ժամանակը չէ ուղղողը, այլ սրտանց զոջունը:

Իբրեւ նմուշ մեր կանոնագրքերի աղաւաղ գրութեան՝ բերում եմ միայն այս նախադասութիւնն իբր օրինակ. «Եթէ ոք ապականեսցէ զէգ յանկարծօրէն» գրուած է «Գիտակցաբար արգանդի պտուղ ոչնչացնողը» նախադասութեան փոխարէն:

3. Մեղանշող սարկաւազը կարգալոյծ է լինում եւ աշխարհական դառնում, բայց եկեղեցուց չի մերժուում (տե՛ս Նևո. 10, Լաւ. 20):
4. Եռապսակների եւ բազմապսակների համար կանոն սահմանեցինք, ինչպէս երկապսակների: Երկապսակներին հեռացնում են եկեղեցուց մի տարով, ոմանք՝ 2 տարով, եռապսակներին՝ 3 տարով, շատ անգամ՝

- 4 տարով: Եւ այսպիսի ամուսնական կապը համարում են ոչ պսակ, այլ բազմակնութիւն կամ անառակութիւն: Ինչպէս Քրիստոս սամարացուն ասաց, թէ. «Հինգ մարդ փոխել ես, այժմեանը քո մարդը չէ» (Յովհ. Դ:18), որ նշանակում է, թէ երկրորդ պսակի սահմանից անցնողն արժանի չէ ամուսին կոչուելու: Մենք, հետեւելով ոչ կանոնին, այլ մեր նախորդների օրինակին, եռապսակներին 5 տարուայ ապաշխարանքի ենք ենթարկում: 3 տարի ունկնդիրների հետ կանգնեն եւ ապա հաւատացեալների եւ յետոյ հաղորդուեն զղջալուց յետոյ (ԿՆՆ Նէո. 7, Լաւ. 1):
5. Մահամերձ զղջացող հերետիկոսին պիտի ընդունել:
6. Աստօնն նուիրուած կոյսերի անառակութիւնը պսակով չպիտի միաւորել, այլ բուրդովին պէտք է լուծել նրանց ապօրինի կապը. եկեղեցու հաստատութեան համար այդ է օգտաւէտ համարում (Բ առ. 26):
7. Արուագէտները, անասնագէտները, մարդասպանները, շնացողները, թունաւորողները, կռապաշտները միեւնոյն պատժին են ենթարկում: 30 տարի այդպիսի անմաքութիւնների համար զղջացողներին առանց տատանուելու պիտի ընդունել (տե՛ս Աճկ. 16, 17):
8. Ակամայ սպանութիւն համարում է այն, երբ հակառակ կամ առանց իւր կամքի է կատարում, օրինակ՝ քար են ձգում ծառին կամ պտղին, կամ շան են կամենում խփել եւ մարդու է կպչում ու սպանում, նոյնպէս եւ անձնապաշտպանութեան համար հակառակորդին խփում եւ սպանում ես: Բայց երբ կրքով կուրացած պաշտպանողականից յարձակողական դիրք կբռնես եւ կսպանես մէկին, այդ կլինի կամաւոր սպանութիւն: Կամաւոր սպանութիւն է, երբ մարդը նախամտածած կերպով կամ իւր ազատ կամքով կսպանի մէկին: Կանայք շատ անգամ առ նախանձու դեղով սպանում են իրենց մերձաւորներին եւ սիրելիներին. սրանք կամաւոր մահապարտների շարքին են պատկանում (տե՛ս Աճկ. 22, 23):
9. Տիրոջ խօսքի համաձայն՝ կարելի է արձակել միայն «վասն բանի պոռնկութեան» (Մաթթ. Ե:32, ԺԹ:9): Այդ խօսքը պիտի վերաբերէր թէ՛ մարդուն, թէ՛ կնոջ, բայց սովորութեան մէջ այդպէս չէ. երբ մարդն անառակ է, կնոջը պատուիրում է մարդու մօտ մնալ, բայց եթէ կինն անառակ է, մարդուն թոյլատրում է արձակել:

Կարթագենի ժողովը թոյլ է տալիս մարմնաւոր իշխանութեան դիմել կինն արձակելու ժամանակ հակառակութեան կամ դիմադրութեան հանդիպելիս:

Յուստինիանոսի եւ այլ քրիստոնեայ թագաւորների օրէնքներով կնոջը կարելի է արձակել 5 դէպքում.

1) Եթէ ամուսիններից մէկը սպանութեան փորձ է անում միւսի վրայ:

2) Ապացուցուած անհաւատարմութեան համար:

3) *Ամուսնական կենսակցութեան անընդունակութեան համար:*

4) *Ամուսիններից մէկի քրէական ծանր յանցանքներում մեղադրուելուն համար, որի հետեւանքը լինում է աքսոր կամ տաժանակիր աշխատանք:*

10. Չձեռնադրուելու երդումն անողին չպիտի ստիպել, որ երդմնագանց լինի:

Բարսեղի այս կանոնը վերաբերում է մասնաւոր դէպքի, որի համար հարցով դիմել են նրան:

11. Ակամայ սպանութիւն անողի համար 11-ամեայ ապաշխարանքը բաւարար պիտի համարել (տնն Անկ. 23):

12. Կանոնները երկապսակներին արգելում են եկեղեցու սպասաւոր լինել (տնն Բ առ. 17, 26, Անկ. 10):

13. Պատերազմում եղած սպանութիւնը, ինչպէս մեր հայրերը սահմանեցին, չհամարել սպանութիւն, բայց ձեռքերը սրբելու համար լաւ է 3 տարուայ ապաշխարանքի ենթարկել եւ ապա թոյլ տալ սպանութիւն կատարողներին հաղորդուելու:

Կանոնումս ակնարկում է Աթանասի՝ Ամմուն վանականին գրուած թուղթը: Յունաց մէջ, ըստ վկայութեան Բալսամոնի եւ Ջոնարասի, այս կանոնս գործադրութիւն չգտաւ:

14. Անարդար կերպով վաշխ առնողը, եթէ վաշխը կրաշխի աղքատներին եւ կորոշի շահասիրական գործերով չպարապել, կարող է հոգեւորական դառնալ:

15. Որ Սուրբ Գրքի մտքի բովանդակութիւնը բառացի չպէտք է հասկանալ երբեմն, այլ աւելի լայն մտքով. սա կանոն չէ, հապա պատասխան իրեն դիմող եպիսկոպոսին մի քանի մասնաւոր խնդիրների վերաբերմամբ:

16. Սա էլ կանոն չէ, հապա խրատ է տալիս իւր բարեկամ եպիսկոպոսին, թէ՛ Ուշադիր կարդա՛ Սուրբ Գիրք եւ կգտնես հարցերիդ պատասխանը:

17. (Մասնաւոր դէպքերի մասին խորհուրդ է տալիս), կանոն չէ:

18. Կոյսերը, որոնք մի անգամ խոստացել են նուիրել իրենց Քրիստոսին, եթէ մարմնաւորական արտի մէջ կընկնեն, անարգում են այն ուխտը, որ դրել են Աստուծոյ հետ. դրանց մեղանշումն աւելի չար է, քան այրուը, ինչպէս Պօղոս առաքեալը Տիմոթէոսին է գրում (Ա Տիմ. Ե:11): Այդպիսի կոյսը շնացողի պատժին է ենթարկում: Կոյս դարձող պիտի հասուն խելքով վճռի իւր արածը եւ փորձով ստուգի, թէ կարող է տանել այդ ուխտի որոշումը. առնուազն 16 եւ 17 տարեկանից անց պիտի լի-

- նեն, որ նրանց հնար լինի ընդունել կոյսերի դասը:
19. Ուխտակա՛ն մարդիկ ասելով հասկանում ենք վանականները, որոնք կուսակրօ՛ն կեանք վարել են ցանկանում: Նրանցից պարզ եւ որոշ խոստում պիտի առնել միշտ կուսակրօ՛ն մնալու. ով կմեղանչի, անառակների պատժին կենթարկուի (Վրն Բ առ. 25, Նիկ. 9, Նեո. 8):
20. Գերետիկոս եղած ժամանակ եթէ մէկը խոստացել է կոյս մնալ եւ ապա մարդու է գնում, դատապարտութեան չի ենթարկուում:
21. Ամուսնացած մարդը, եթէ ուրիշ կնոջ հետ յարաբերութիւն կունենայ, անառակութիւն արած կհամարուի եւ երկար ապաշխարանքի կենթարկուի: Կինն այդպիսի մարդուն չպիտի արձակի, բայց մարդը, եթէ անարատ է, մեղանչող կնոջ կարող է արձակել. թէ ինչո՛ւ երկուսի համար հաւասար չէ օրէնքը, չեմ իմանում, սովորութիւնո այդպէս է:
22. Առեւանգած կանանց հետ ապրողները կամ նշանուած աղջիկներ փախցնողներն ապաշխարանքի կընդունուեն այն ժամանակ միայն, երբ թոյլ կտան, որ իրենց կանայք ազատ ընտրութիւն անեն առաջին նշանուած մարդուն գնալու համար: Եթէ առեւանգած աղջիկը նշանուած չէ, եւ աղջկան յետ դարձնելուց յետոյ ծնողները համաձայնութիւն կտան, կարող է առեւանգողն ամուսնանալ աղջկայ հետ: Առեւանգողը եւ կամ ծածուկ կամ բռնութեամբ լլկողն անառակների պատժին է ենթարկուում, այսինքն՝ 4 տարուայ ապաշխարանքի: Առաջ լացողների հետ կանգնեն, ապա ունկնդիր լինեն եւ ապաշխարելուց յետոյ թոյլտուութիւն ստանան հաղորդուելու (Վրն Բ առ. 67, Անկ. 11):
23. Երկու քրոջ կին վերցնողը կամ երկու եղբօր հետ ամուսնացողը կամ երկու եղբօր կին առնողը, ապաշխարանքի կընդունուեն միայն բաժանուելուց յետոյ:
24. Այրին, որը նպաստ է ստանում եկեղեցուց իբրեւ այրեաց դասին պատկանող, եթէ մարդու գնայ, արհամարհանքի է արժանի (Ա Տիմ. Ե:11): 60 տարեկան այրին, եթէ ցանկանայ էլի մարդու հետ ապրել, թող զրկուի Յաղորդութիւն առնելուց, մինչեւ որ կբժշկուի անմաքուր կրքից: Եթէ 60 տարեկանից առաջ այրեաց դասը մտցնենք այդպիսի կանանց, մեղաւորը մենք ենք եւ ոչ նրանք:
25. Եթէ մէկը պսակից առաջ յարաբերութիւն կունենայ իւր կնոջ հետ, թող ապաշխարանքի ենթարկուի եւ ապա կենակցի կնոջ հետ:
26. Առանց պսակի անառակութեամբ ապրողները բաժանուեն, եթէ հնար է, եթէ ոչ, թող անառակի պատժին ենթարկուեն եւ ապա ամուսնանան:
27. Անգիտութեամբ անկանոն պսակ ունեցող քահանան թող իւր քահանայական պատիւը պահի, բայց քահանայագործութիւն չանի:

«Անկանոն պսակ» ասելով պիտի հասկանալ անարժան անձի հետ մտած ամուսնութիւն, երբ կինը վատ վարք է ունեցել, անարգներից է

Եւ այլն, որպիսի պսակը համարուում է հակառակ քահանայական ընտանիքի մաքրութեան գաղափարին:

28. Այս կանոնն չէ, այլ մի մասնաւոր դէպքի մասին խօսակցութիւն, որ առաջացել է մի մարդու՝ խոզի մսից իսպառ հրաժարուելու ուխտ անելուց:
29. Այս եւս կանոնն չէ, այլ խրատ է գլխաւորութիւն անող անձանց, որոնք երդուել են անաչառ վարուել իրենց ստորադրեալների հետ եւ չեն պահում իրենց երդումը:
30. Առեւանգողների մասին հին կանոն չունինք, ես իմ կարծիքս եմ միայն յայտնում դրա վերաբերմամբ, թէ՛ նրանք եւ թէ՛ նրանց օգնողները 3 տարով ապաշխարանքի ենթարկուեն դրսում կանգնելով՝ առանց աղօթքին մասնակցելու: Եթէ առեւանգութիւնը կատարուել է առանց բռնութեան, առանց գողութեան եւ առանց մեղանշման, պատիժ չի որոշուում (Կրն Բ առ. 67, Անկ. 11):
31. Կինը, եթէ անյայտութեան մէջ եղող ամուսնու մահուան մասին առանց հաստատ տեղեկութիւն իմանալու կամուսնանայ, շնութիւն գործած կլինի:
32. Հոգեւորականները, եթէ մահացու մեղք կգործեն, թող զրկուեն իրենց կարգից եւ իբրեւ աշխարհական եկեղեցի մտնեն:
33. Ճանապարհին ծնունդ երեխային թողնող մայրը մարդասպանի պատժին է ենթարկուում:
34. Եթէ իրենց խոստովանութեամբ կամ այլ կերպ կյայտնուի, որ կինը շնութիւն է արել, թող հաղորդուի միայն այն ժամանակ, երբ ապաշխարանք կկրի որոշ ժամանակով:
35. Եթէ կինն առանց պատճառի կթողնի մարդուն, պատժի կենթարկուի:
36. Ձինուորների կանայք, եթէ չսպասելով իրենց ամուսինների վերադարձին մարդու կգնան, նոյն պատժին կենթարկուեն, ինչ որ նշանակուած է 31-րդ կանոնում: Այստեղ միայն թեթեւ զիջողութիւն լինի, որովհետեւ մահուան առիթներ շատ են պատահում:
37. Ուրիշի կնոջ հետ ապրող ամուսնացած մարդը շնութիւն արած կհամարուի եւ կմեղադրուի:
38. Եթէ աղջիկն առանց հօր թոյլտւութեան մէկին գնայ, պռոնկութիւն արած կլինի: Եթէ կհաշտուի հօր հետ, թող երեք տարի ապաշխարի, ապա հաղորդուի:
39. Շնացողի հետ ապրող կինը շնացող է կենակցութեան բոլոր ժամանակը:
40. Եթէ աղախինը հակառակ տիրոջ կամքին մարդու կգնայ, պռոնկութիւն արած կհամարուի: Եթէ Տէրը ների եւ յօժարութիւն ցոյց տայ, նրանց կենակցութիւնը կհամարուի օրինաւոր. առաջին դէպքում անառակութիւն է, երկրորդ դէպքում՝ պսակ:

41. Այրին ուն կամենայ, կարող է նրան գնալ. ամուսնու մահն իրաւունք է տալիս մարդու գնալ ազատօրէն:
42. Ակամայ պսակն անառակութիւն է. պսակուողները Յօր կամ Տիրոջ համաձայնութիւնը պիտի ստանան միշտ, որ պսակը հաստատուած համարուի:
43. Մերձաւորին մահացու հարուած տուողը սպանող է:
44. Սարկաւագուհին, եթէ յարաբերութիւն ունեցաւ հեթանոսի հետ, Յաղորդութիւն կառնի միայն եօթներորդ տարում, եթէ մաքրութեամբ կապրի:
45. Քրիստոնեան, եթէ կանարգի Քրիստոսին, նրա հաւատացեալ կոչուելն անօգուտ է:
46. Եթէ անգիտութեամբ մէկն ամուսնացած մարդու կգնայ, որի կինը հեռանալուց յետոյ էլի կվերադառնայ այդ մարդու մօտ, լաւ կլինէր, որ այդ օտար կինն առանց մարդու գնալու մնար, թէւ կարող է ամուսնացալ ուրիշի հետ:
47. Էնկրատիտները, սակոֆորները եւ ապոտակոիտները նոյն դատապարտութեան են ենթարկուում, ինչպէս եւ նովատեանք: Մենք բոլորին էլ կրկին մկրտում ենք, թէւ մեր մէջ, ինչպէս եւ հռոմայեցոց մէջ, կրկնակնունքի սովորութիւն չէ ընդունուած: Նրանց աղանդը մարկիոնականների նման արհամարիում է ամուսնութիւնը, գինին, այդ պատճառով առանց մկրտելու նրանց չենք կարող ընդունել եկեղեցի, որովհետեւ նրանք չեն մկրտուած «յանուն Յօր եւ Որդւոյ եւ Յօգւոյն Սրբոյ» եւ Աստծուն չարութեան ստեղծող են համարում (տն՛ս Խիկ. 19, Պոլ. 1, 7, Եփ. 1, 2, 3, Լաւ. 7, 8):
48. Մարդուց թողնուած կինը, իմ կարծիքով, պիտի անամուսին մնայ:
49. Բռնութեամբ լլկուած կինը մեղադրանքի չի ենթարկուում, նոյնպէս տիրոջից բռնաբարուած ստրկուհին:
50. Եռամուսնութեան համար օրէնք չկայ, եռամուսնութիւնն օրէնքով չի թոյլատրուում: Այդպիսի գործողութիւնների վրայ նայում ենք ինչպէս անմաքրութեան վրայ եկեղեցու մէջ, բայց հասարակական դատապարտութեան չենք ենթարկում:
51. Եկեղեցու ստորին պաշտօնեաները, լինեն աստիճաններ ստացած կամ չստացած, բոլորի համար ամխտիր կանոնը հրամայում է ծառայութիւնից զրկել, երբ կմեղանչեն (տն՛ս 32 կանոնը):
52. Ճանապարհին նորածին մանկան ձգողը կդատուի իբրեւ մարդասպան. եթէ այդ արել է ակամայից, հակառակ կամքի, զիջողութեան արժանի է:
53. Այրիացած ստրկուհին կարող է երկրորդ ամուսնութեան մէջ մտնել՝ երկապսակների ապաշխարանքին ենթարկուելով:
54. Կամաւոր սպանութեան մասին գրել են, նոր ոչինչ չեն աւելացնում:

55. Աւագակները մերժուում են սբ. Հաղորդութիւնից, եթէ դրանք հոգեւորականներ են, կարգալոյծ են լինում:
56. Կամաւոր սպանութիւն կատարողը եւ զոջացողը 20 տարի առանց Հաղորդութեան մնայ, 4 տարի լացողների, 4 տարի ունկնդիրների, 7 տարի ներսի ունկնդիրների եւ 4 տարի հաւատացեալների հետ կանգնի եւ ապա հաղորդուի:
57. Ակամայ սպանութիւն կատարողը 10 տարի Հաղորդութիւն չառնի, 2 տարի լայ, 2 տարի դրսի եւ 4 տարի ներսի ունկնդիր լինի, 1 տարի էլ հաւատացեալների հետ կանգնի եւ ապա՝ հաղորդուի:

Ապաշխարողներէց՝ 1) լացողները, դըստում կանգնած, լացով, կոծով պիտի ապաշխարէին իրենց մեղքերը եւ թողութիւն հայցէին, 2) դըսի ունկնդիրները եկեղեցուց դուրս՝ դռան մօտ կանգնած պիտի լսէին երգերը եւ ընթերցումը եւ եկող-գնացողին խնդրէին իրենց համար աղօթք անել, 3) ներսի ունկնդիրները կամ «ընդ ձեռամբ» եղողները եկեղեցու ներսում էին կանգնում, աղօթում եւ լսում բոլոր ընթերցումները եւ խնդրում քահանաներին ձեռքերը գլխին դնելով՝ մեղքերին թողութիւն տալ. սրանք մինչեւ Աւետարանը կարող էին մնալ եւ դուրս գալ եկեղեցուց, 4) հաւատացեալների հետ կանգնել, միասին աղօթել, Աւետարանը լսել իրաւունք ունէին 4-րդ կարգի ապաշխարողները եւ դուրս էին գալիս առանց Հաղորդութիւն ստանալու «Մի՛ ոք յերախայից...»-ից յետոյ, 5) թոյլ էր տրւում արգէն հազորդուել:

58. Շնութիւն անողը 15 տարի Հաղորդութիւն չառնի՝ հետեւեալ աստիճաններով ապաշխարելով. 4 տարի լացող, 5 տարի դրսի ունկնդիր, 4 տարի ներսի, 2 տարի հաւատացեալների հետ կանգնի (փն՛ս Անկ. 20, Կես. 2):
59. Անառակութիւն անողը 7 տարի Հաղորդութիւն չառնի (2 տարի, 2 տարի, 1 տարի):
60. Կոյս լինելու խոստում անողը, եթէ երդմնազանց լինի, շնացողի ապաշխարանքին ենթարկուի. նոյն պատժին ենթարկուեն կուսակրօնութեան խոստում տուողները (փն՛ս 18 կանոնը):
61. Մի բան գողացողը եթէ զոջայ, 1 տարի չհաղորդուի, եւ եթէ բռնուի ու հաստատուի այդ բանը, 2 տարի չհաղորդուի:
62. Արուագէտի համար նշանակուում է այնքան ժամանակ ապաշխարանք, որքան շնութեան համար էր որոշուած (տե՛ս 58 կանոնը):
63. Անասնագէտը, եթէ խոստովանի մեղքը, նոյնքան ժամանակ ապաշխարի:
64. Երդմնազանցը 10 տարի ապաշխարի:
65. Կախարդութեան, թունաւորելու մէջ մեղադրուողը սպանողի պատիժը կրի (փն՛ս Անկ. 24, Կես. 8, Լաւ. 36):

66. Գերեզման բացող եւ կողոպտողը 10 տարի ապաշխարի:
67. Եղբօր եւ քրոջ [իրար հետ] մեղանշումը մարդասպանի յանցանքին հաւասարի եւ նրա պատիժը կրի:
68. Չհաս պսակով ամուսնացողները շնացողի պատիժը կրեն:
69. Գրակարդացը, եթէ իւր նշանածի հետ պսակից առաջ կմեղանչի, մի տարի պաշտօնից հեռացնելուց յետոյ կընդունուի, բայց բարձր աստիճաններ չի ստանալ: Եթէ առանց նշանուելու ծածուկ կմեղանչի, սպասաւորութիւնից թող զրկուի, նոյնպէս եւ կիսասարկաւագը:
70. Սարկաւագը, եթէ համբուրելով միայն կմեղանչի եւ կխոստովանի, քահանայագործութիւն չանի, բայց ընկերների հետ հաղորդուի, նոյնպէս եւ քահանան: Իսկ եթէ դրանից աւելի մեղք կգործեն, ինչ աստիճանում որ լինեն, թող կարգալոյծ լինեն:
71. Վերոգրեալ մեղքեր գործողը, եթէ մեղսակիցներ կունենայ, եւ սրանք չեն խոստովանիլ, այլ ուրիշների միջոցով այդ բանում արած յանցանքները կհաստատուին. այդպիսի մեղսակիցները կենթարկուեն նոյն պատժին, որին ենթարկուում են իսկական գործողները:
72. Կախարդութիւն եւ նման բաների անձնատուր եղողը սպանողի պատիժը կրի:
73. Քրիստոսին ուրացողը եւ սբ. Յաղորդութիւն չառնողը (մերժողը) մինչեւ մահ լացող լինի եւ մեռնելիս միայն հաղորդուի:
74. Վերոյիշեալ մեղքեր գործողները, սրտով եւ ջերմեռանդութեամբ եթէ կզոջան, նրանց ապաշխարանքի միջոցը պիտի կարճացնել:
75. Գօրաքրոջ կամ մօրաքրոջ հետ մեղանչողը եկեղեցի չմտնի, մինչեւ որ յետ կրառնայ յանցանք կատարելուց. եթէ կզոջայ, 10 տարի ապաշխարի. 3 տարի լացողների, 3 տարի դրսի ունկնդիրների, 3 տարի ներսի ունկնդիրների, տասներորդ տարին հաւատացեալների հետ կանգնի եւ ապա հաղորդուելու իրաւունք ունենայ:
76. Նոյն պատիժը կրի իւր հարսի (տղայի կնոջ) հետ մեղանչողը:
77. Կնոջը թողնողը եւ ուրիշի հետ ապրողը շնացողի պատժին ենթարկուի:
78. Նոյն պատիժը կրի երկու քրոջ հետ ապրողը, թէկուզ տարբեր ժամանակներում:
79. Խորթ մօր հետ մեղանչողը քրոջ հետ մեղանչողի պատիժը ստանայ:
80. Գայրերը լռել են, բազմամուսնութեան մասին ոչինչ չեն ասել իբրեւ անասնական եւ մարդկային ցեղին չվերաբերող գործ: Այս յանցանքն անառակութիւնից ծանր են համարում, դրա համար այդպիսի մարդուն պիտի ապաշխարել տալ այսպէս. մի տարի լացողների, 3 տարի ներսի ունկնդիրների հետ եւ ապա ընդունել եկեղեցի հաւատացեալների հետ:
81. Բարբարոսների ժամանակ հաւատացեալները, եթէ ստիպմամբ են հաւատուրաց եղել, 8 տարի ապաշխարեն, իսկ որոնք առանց որեւէ մի

- ճնշման են դաւաճանել Աստծուն, 11 տարի ապաշխարելուց յետոյ ընդունուեն հաղորդուողների շարքում:
82. Երդմնագանց եթէ եղել են ստիպմամբ, 6 տարի ապաշխարեն, իսկ եթէ առանց ճնշման են երդման դրժել, 11 տարի ապաշխարեն:
83. Որոնք կռապաշտական կարգերին են հետեւում եւ իրենց տներում զանազան կախարդական միւթեր պատրաստելով՝ մարդկանց հրապուրում են եւ մոլորեցնում, 6 տարուայ ապաշխարանքի թող ենթարկուեն:
84. Ով չի լսում մեզ եւ մեր նշանակած ապաշխարանքներին չի ենթարկում, նրանց հետ գործ չունինք, նրանց տերն իրենք են:
85. Մենք այդպիսիների օրինակին չպիտի հետեւենք, հապա մեր հոգու փրկութեան վրայ պիտի մտածենք:
86. Էնկրատիտների հարցին, թէ ինչո՞ւ մենք ամէն տեսակ միս չենք ուտում, շատ պարզ է, որովհետեւ գործ ենք ածում այն միսը, որ օգտակար է, մերժում ենք այն կենդանու միսը, որն օգտաւէտ չէ:
87. Կնոջ քրոջ հետ ամուսնանալ չի կարելի (երկար բացատրում է):
88. Գրիգոր քահանային գրում է Բարսեղ Մեծը կամ արծակել իւր կենակցուհուն կամ կարգազուրկ լինել: (Երկար խօսում է հոգեւորականների՝ կենակցուհի պահելու անկանոնութեան եւ ապօրինութեան մասին):
89. Երկար խրատում է, որ հոգեւորական դարձողն անպատճառ փորձառական աստիճաններն անցնի եւ ապա ձեռնադրուի:
90. Երկար խօսում է, որ ձեռնադրութիւնը լինի անպատճառ առանց կաշառքի:

91-92. Երկու յօդուածներում երկար խօսում է եկեղեցու աւանդութեան մասին՝ զանազան օրինակներով ապացուցելով, որ եկեղեցու գործնական կեանքի մէջ մեծ նշանակութիւն ունի աւանդական կարգը:

ԱԹԱՆԱՍԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (326-371 ԹԹ.)

Այժմ համառօտ տեղեկութիւն կտանք այն օտար սբ. հարց մասին, որոնց ընդունում են միւս եկեղեցիները, եւ որոնց կանոնները մտած են մեր ձեռագիր կանոնագրքերի մէջ: Այս կանոնները մեր եկեղեցական իրաւունքի ուղղակի աղբիւրներ չեն, այլ հնապատմական պարզաբանող երկրորդական աղբիւրներ, որոնք զետեղում են ի տեղեկութիւն:

Մեր կանոնագրքերում Աթանասին յատկացրած են 88 հարց ու պատասխանով կանոններ. օտար եկեղեցիներն ընդունում են նրա կանոնական թղթերից քաղուած 3 կանոն, որը եւ համառօտակի կյիշենք:

Այս թղթերը նա գրել է Ամմոն վանականին:

1) «Փրկութեան երկու ճանապարհ կայ,– գրում է Ամմոնին,– մէկը՝ սովորականը՝ ամուսնութիւնը, երկրորդը՝ հրեշտակականը՝ կուսութիւնը. երկուսն էլ մաքուր են եւ լաւ, բայց երկրորդը գերազանց է»:

2) Ռուփինիանոսին գրում է զղջացող արիոսականներին ընդունելու համար:

3) Թղթերում յիշատակում է հին եւ նոր գրքերը, որոնք եկեղեցին վաւերական է ընդունում, կրկնում է այն, ինչ որ Բ առաքելականի 85-րդ կանոնումն է: Իբրեւ խրատական գիրք մատնացոյց է անում «Առաքելոց ուսմունք»-ը եւ «Հովիւր», Սիրաք, Եսթեր, Յուդիթ, որոնք վաւերական չեն համարւում». չկայ նոյնպէս «Յովհաննու յայտնութիւնը» վաւերականների շարքում (տե՛ս Անկ. 60, Բ առ. 85):

ԴԻՈՆՏԻՄԻՈՍ ԱՂԵԶՍԱՆԴՐԱՅՈՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (264 Թ.)

Սա յայտնի Որոգինէսի աշակերտն է, մասնակցել է Նովատի, սաբեղեանց, Պօղոս Սամոսատացու հետ եղած վիճաբանութիւններին: 4 խրատական կանոն ունի:

1) Խօսում է Զատկի օրուայ թաթախումը որ ժամանակ կատարելու մասին: Նրա կարծիքով պիտի թաթախուել ո՛չ շատ ուշ երեկոյեան, ո՛չ շատ ուշ առաւօտեան: Շուտ պաս լուծողներին չի քաջալերում՝ իբրեւ փոքրոգի եւ իրենց չզսպող: Հներում պասը լուծում էին Հռոմում կէսգիշերին, Ասիայում՝ երեկոյեան, Արեւելքում՝ գիշերուայ մօտ, ոմանք էլ՝ արեւածագին, Հայաստանում՝ երեկոյեան: Զանազանութիւնն առաջանում է առաքեալներից ստացած աւանդութիւնից եւ աւետարանիչների տարբեր ժամանակ որոշելուց: Մատթէոսն ասում է. «Յերեկոյի միաշաբաթուն» (ԻԸ:1), Մարկոսը. «Իբրեւ երեկոյ եղեւ, քանզի ուրբաթ էր, որ ի շաբաթն մտանէր» (ԺԵ:42), Ղուկասը. «Օրն էր ուրբաթ, եւ շաբաթ լուսանայր» (ԻԳ:54), Յովհաննէսը. «Գայ առաւօտուն ընդ արշալոյսն» (Ի:1): 692-ի ժողովը որոշեց կէսգիշերին կատարել:

2, 3, 4 կանոնները խօսում են աղօթք անելու եւ հոգեկան մաքրութեան վրայ:

ՊԵՏՐՈՍ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՅՈՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (270 Թ.)

Սա 12 տարի կառավարել է եկեղեցին հալածանքների ժամանակ եւ նահատակուել է Դիոկղետիանոսից 304-ին:

Սորա 14 կանոնները վերաբերում են հալածանքների պատճառով իրենց հաւատն ուրացող անձանց զանազան ապաշխարանքներ նշանակելուն: Իսկ 15-րդ կանոնը պատուիրում է չորեքշաբաթ եւ ուրբաթ օրը պաս պահել, կիւրակի օրը, իբրեւ ուրախութեան օր, չչոքել:

ԳՐԻԳՈՐ ԱՔԱՆՉԵԼԱԳՈՐԾ ՆԵՈԿԵՍԱՐԱՅՈՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ († 272)

Սա էլ Որոգինէսի աշակերտն էր, գրել է 12 կանոն գոթացոց արշաւանքի ժամանակ պատահած զանազան յանցանքների վերաբերմամբ:

11 կանոնները յափշտակութիւնների պատճառով պատահած այդպիսի դէպքերին են վերաբերում:

12-րդ կանոնը որոշում է ապաշխարութեան տեսակները.

1) Լացողները, որոնք եկեղեցուց դուրս կանգնում են եւ լացով խնդրում եկեղեցի մտնողներին աղօթել իրենց համար:

2) Դրսի ունկնդիրներ, որոնք գաւթում կանգնած պիտի աղօթեն եւ թերահաւատների հետ դուրս գան:

3) Ներսի ունկնդիրները կանգնում են եկեղեցու մէջ ամբիոնի ետեւը եւ դուրս են գալիս թերահաւատների հետ:

4) Հաւատացեալների հետ միասին կանգնողներն աղօթք են անում բոլորի հետ եւ թերահաւատների հետ չեն դուրս գալիս: Սրանից յետոյ արդէն իրաւունք են ստանում հաղորդուել:

ԳՐԻԳՈՐ ՆԻԲՍԱՅՈՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (372-394 ԹԹ.)

Գրիգոր Նիւսացու թղթերն ուղղուած են Լիտովի եպիսկոպոսին, նշանաւոր են նրանով, որ հին փիլիսոփայական ուսումը յարմարացրել են հոգեկան ոյժերի բաժանման հետ զանազան յանցանքների բացատրութեան համար, որոնց համար եւ նշանակուած են 8 գլխով կանոններ «Գիրք կանոնաց»-ի մէջ:

Մեղքերը բաժանում է երեք մասի՝ խելքի, ցանկութեան եւ գրգռման ուժերի հետ կապ ունեցողի, այսինքն՝ մեղքեր, որ առաջանում են մտաւոր ուժերից, մեղքեր, որ առաջանում են ցանկութիւններից եւ գրգռումներից:

ԳՐԻԳՈՐ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԻ ԵՒ ԱՄՓԻԲՂՈՔՈՍԻ ԹՈՒՂԹԸ
(370-390 թթ.)

Գրիգոր Աստուածաբանի (370-390) եւ Իկոնիայի Ամփիլոզոքոսի (+394) թուղթը բացատրում են կանոնական գրքերի բաժանումը, որը երեք տեսակ է՝ 1) պատմական՝ Մովսէսի Հնգամատեանը եւ պատմողականները, 2) տաղաչափական՝ Յոբ, Սաղմոս, Սողոմոնի եւ 3) մարգարէական գրքեր:

Ամփիլոզոքոս ասում է՝ ոմանք սրանց վրայ աւելացնում են եւ Եսթեր. 7 առաքելական թղթերից ոմանք ընդունում են 3-ը՝ Յակոբի 1, Պետրոսի 1, Յովհաննու 1, ոմանք էլ՝ Յովհաննու 3, Պետրոսի 2, Յուդայի 1: «Յայտնութիւնը» ոմանք Սուրբ Գրքին են կցում, շատերն էլ անվաւեր են համարում:

Մեր կանոնագրքերում Գր. Աստուածաբանին 30 կանոն է յատկացրած՝ «Յաղագս ուղղափառութեան հաւատոյ եւ ապաշխարութեան յանցանաց»:

ԹԵՈՓԻԼՈՍ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՅՈՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (385-412 թթ.)

Սրա 12 կանոնների մէջ ուշադրութեան արժանի են մի քանիսը:

7. Ձեռնադրուողին ընտրում են հոգեւորականները, եւ ձեռնադրում է եպիսկոպոսից ժողովրդի ներկայութեամբ:

8. Պատարագի համար բերուած ընծաներից վերցւում է Հաղորդութեան համար հարկաւոր եղածը, իսկ մնացածները բաժանում են հոգեւորականներն իրենց մէջ. մնացորդն ուտում են միմիայն հոգեւորականները եւ հաւատացեալները (եւ ոչ թերահաւատները):

10. Քահանաների համաձայնութեամբ պիտի նշանակուի տնտես, որ եկեղեցական ինչքը պիտի գործադրի հարկաւոր բաների վրայ:

11. Այրիները, աղքատները ստանան եկեղեցու ունեցածից, եւ ոչ ոք չիւրացնի եկեղեցու ինչքը:

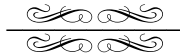
ԿԻՐԻԵՂ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՅՈՒ ԹՂԹԵՐԸ (412-444 թթ.)

Սորա մէկ թուղթն ուղղուած է Անտիոքի պատրիարքին մի եպիսկոպոսի բողոքի առթիւ, երկրորդը՝ Լիբանանի եւ Պենտապոլսի եպիսկոպոսի բողոքի առթիւ:

կոպտաներին՝ անկանոն ձեռնադրութիւնների համար: Թղթերը բաժանուած են 5 կանոնի:

Բացի այս կանոններից՝ մեր կանոնագրքերը լի են զանազան հայրերի կցկտուր, ճոխացրած, հաւաքածու կանոններից, որոնց մի առ մի յիշատակելը ոչ մի արդիւնքի չի հասցնիլ մեզ:

Այսպէս վերջանում են մեր եկեղեցական իրատունքի ընդհանուր աղբիւրները:

ԵՐԵՔ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԻ

ԳՐԱԲԱՐ ԲՆԱԳԻՐԸ

ԸՍՏ ՄԵՐ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ

Ա ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ՝ ՆԻԿԻՈՅ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

Ա. Վասն այնոցիկ, որք կտրեցին կամօք զերկաւորիս անդամոց իւրեանց, զի ի ձեռն այնր կեղծաւորութեան սուրբ կոչեսցին ի մարդկանէ: Զի եթէ ի հիւանդութենէ կամ ի բժշկաց կամ ի բարբարոսաց դիպումն ինչ եղեւ ակամայ, եւ զայնպիսին ի կարգի եւ յաստիճանի արժան է կացուցանել, ապա եթէ յառողջութեան եւ իւրով կամօք անձնամատն եղեւ եւ զգործն զայն գործեաց, թէ եւ ի կարգին է, ի բաց հանել արժան է. արտաքոյ եկեղեցւոյ կացցէ, միայն զձայն պաշտաման եւ աղօթից լուիցէ, է ամ այնպէս ապաշխարեսցէ, բայց վարդապետն զյորդորումն մխիթարութեանն եւ զսէր մի՛ արգելցէ: Յետ է ամին Դ դատ ընդ ապաշխարողս արտաքոյ դրանն ընդ ձեռամբ կացցէ, եւ տեսցեն զՋերմեռանդն ապաշխարութիւնն, յեկեղեցի թողցեն, խորհրդոյն հաղորդեսցի եւ Գ ամս ընդ օրինօք ապաշխարեսցէ, բայց ի կարգ պաշտօնէիցն մի՛ մերձեսցի: Ապա թէ մինչ յունկնդրութեանն էր, ի հիւանդութիւն մահու հասցէ, տայցեն զՕրէնսս, եւ եթէ դարձցի ի հիւանդութենէն, նոյն ապաշխարութիւն ի վերայ եղիցի:

Բ. Վասն այնոցիկ, որք յարտաքնոցն յայլ աղանդացն, որ կամիցին հաւատալ, եւ քո առեալ՝ վերստին ծնցիս աւագանաւն եւ վարդապետեսցես զուսումն Գրոց Սրբոց, կամ եղեւ սուրբ ժողովոյն, բայց առանց փորձելոյ եւ քննելոյ եւ ամենեւին ի վերայ հասանելոյ մի՛ հաւատասցեն ի նա զիշխանութիւն Եկեղեցւոյ եւ զօրինաց մերոց, մինչեւ արմատ առցէ եւ հաւաստեաւ սրտիւ իւրով իմասցի զգորութիւն Աստուծոյ մերոյ. «Մի՛ մատաղատունկ, զի մի՛ հպարտացեալ ի դատաստան սատանայի անկանիցի» (Ա Տիմ. Գ:6):

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակությունը տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 116-131: Տալիս է 20 կանոն, իսկ բնագրում 21 է:

Գ. Վասն այնոցիկ, որ մատաղօրեայք իցեն եւ մտօք խակք, ուսմամբ տխմարք, կարգաց տգէտք, օրինաց անտեղեակք, խօսիւք յահուր, գնացիւք սայթաք եւ գինեմուլք, վաղվաղակի ոչ մերձեցուցանել զնոսա ի սարկաւազութիւն կամ եղեւ սուրբ ժողովոյն, այլ թէ օտար աշխարհիկ ոք իցէ յայլոյ վիճակէ, յայլոյ գաւառէ՝ ոչ սնուցեալ քո եւ ոչ ուսուցեալ, զայնպիսին յօծումն մի՛ մերձեցուցես՝ ըստ առաքելոյն, որ ասէ. «Ձեռն վաղվաղակի յուրուք վերայ մի՛ դնիցես եւ մի՛ կցորդ լինիցիս մեղաց օտարաց» (Ա Տիմ. Ե:22):

Դ. [Բնագրում Ե] Ձեպիսկոպոս արժան է, որք վիճակին եւ աշխարհին եպիսկոպոսք իցեն, նոքիմբք նստուցանել յաթոռ, ապա եթէ վասն փութոյ ինչ եւ եթէ վասն հեռաւորութեան ընկերացն՝ Գ եպիսկոպոսք կամօք այնոցիկ որ հեռի են, թղթովք վկայութեան նստուցեն. բայց զպատիւն եւ զչնորհն գլխաւորին արժան է տալ, այսինքն կաթողիկոսին՝ կամելով սուրբ ժողովոյն:

Ե. Վասն այնոցիկ որ ի կարգէ եւ յաղօթից մերժեալ եւ թիւրեալ իցեն, կամ ժողովրդական ոք եւ կամ ի կարգէ պաշտօնէիցն եթէ երթեալ ուրեք զինքն ի կարգ արկցէ, մի՛ ընկալցին, եւ զոր այլոյ վարդապետի բանադրեալ իցէ եւ կամ մերժեալ, այլ վարդապետ մի՛ մերձեցուցէ եւ ի կարգ արկցէ, բայց եթէ հաւաստեալ քննութիւն արասցեն, զի եթէ ի խստութենէ կամ ի նեղասրտութենէ կամ ի չար նախանձուէ մերժեալ իցէ, առ այնպիսին մարդասիրութիւն արասցեն բանիւ վարդապետութեան բժշկել եւ անդէն հնազանդեցուցանել ընդ բուն վարդապետաւն: Ապա եթէ վասն մեղաց եւ չար գործոց որոշեալ իցէ յեկեղեցւոյ, դեղօք ապաշխարութեան բժշկեսցեն: Քանզի կամ եղեւ մեծ ժողովոյն, թէ ի տարւոյն երիս ժողովս արասցեն՝ մի յաշնան ժամուն, եւ մի՛ զոր մատուռն կոչեն, եւ մի՛ յառաջ քան զՔառասնորդան, վասն ամենայն իրիք Եկեղեցւոյ քննութիւն արասցեն, քանզի հովիւ բանաւոր հօտից է, արժան է ընդ թուով գաւազանի անցուցանել զոչխարս Եկեղեցւոյն, զի եղիցին մի հօտ եւ մի հովիւ:

Զ. Նախնեաց սովորութիւն կացցէ յԵգիպտոսի, զի Աղէքսանդրի եպիսկոպոսն ամենեցուն իշխեսցէ, վասն զի եւ հռովմայեցւոց եպիսկոպոսին այս սովորութիւն է, նոյնպէս եւ անտիրքացւոց եւ այլ իշխանութիւնս եւ պատիւ մեծութեան պահեսցի յեկեղեցւոյ: Եւ ամենապէս այս յայտ լիցի, զի թէ ոք ոչ կամօք կաթողիկոսին լիցի եպիսկոպոս, զայնպիսին մեծ ժողովն որոշեաց, զի մի՛ եւս իցէ եպիսկոպոս. ապա եթէ ի միաբանութենէ ամենեցուն ընտրելով ճամարտութեամբ ըստ կարգի Եկեղեցւոյն արժանի առնիցեն, երկու ուրեք կամ երեք ըստ ան-

ձին անզգամութեան կամ հակառակութեան ընդդէմ լինիցին, բազմաց ընտրութիւնն հաստատեսցի:

Է. Վասն զի սովորութիւն կալաւ եւ կարգ նախնեաց, զի Երուսաղէմի եպիսկոպոսն պատուեսցի, ընկալցի ըստ կարգին զպատիւն, զի մայրաքաղաքացն ըստ արժանին պահեսցի պատիւն իւր:

Ը. Ոյք անուանեն զինքեանս երբեմն սուրբս մերձենալ առ առաքելական եւ կաթողիկէ Եկեղեցի, կամ եղեւ սուրբ եւ մեծ ժողովոյն, զի ձեռնադրութիւնս ընկալցին եւ ապա՛ կացցեն ի պաշտաման: Նախ քան զամենայն՝ գրով խոստովանութիւն տացեն, զի յանձին կալցին եւ զհետ երթիցեն ըստ կարգի կաթողիկէ Եկեղեցւոյ օրինացն, այսինքն է օրինացն հաւասարել:

(Թ) (Միս ձեռագրերում Թ-ն կազմում է Ը-ի շարունակութիւնը և ոչ թէ առանձին կանոն է, այս պարճառով այս ձեռագրերում Նիկ. կանոնների թիւն է ԻԱ և ոչ Ի:)¹ Վասն այնոցիկ որ մինչդեռ ի հալածանան էին, անկան ի ճշմարտութենէն, վասն այնոցիկ եւ ամբ կարգեալ են եւ ժամանակք ընտրեալ են, զի յանձն առցեն զամենայն զինչ եւ հաճոյ եղեւ կաթողիկէ Եկեղեցւոյ, ուր եւ իցեն ամենեքին՝ թէ՛ ի գեօղս, թէ՛ ի քաղաքս, եւ նոքին միայն գտանիցին, ձեռնադրեսցին՝ ուր գտանին եւ ի պաշտաման կացցեն ըստ նմին սովորութեան: Եւ ամենայն ոք որ կաթողիկէ Եկեղեցւոյ առ եպիսկոպոսք կամ երէցք մերձենայցեն, յայտ է, զի եպիսկոպոս Եկեղեցւոյն կալցի զպատիւ եպիսկոպոսին, այլ որ անուանեալ կաթողիկոսացն եպիսկոպոս՝ զերիցու պատիւ ընկալցի, բայց եթէ կամիցէ եպիսկոպոսին, զպատիւ անուանն միայն տալ նմա: Ապա թէ այս նմա հաճոյ ոչ իցէ՝ զմտաւ ածցէ կա՛մ տեղի, կա՛մ զաւառ վերակացութեան կամ երիցութեան, վասն զի ի պաշտամանն կացցէ, զի մի՛ ի քաղաքին Բ եպիսկոպոսք երեւիցին:

Թ. Վասն այնոցիկ որ առանց քննելոյ եւ փորձելոյ մերձեցան յերիցութիւն եւ ապա իրքն յատնեցան, եւ մարդն պիղծ գտաւ, եւ դարձեալ ի նոյն մեղս զանկեալ շաղախէր եւ ընդդէմ կանոնաց գործէր, զայնպիսին ոչ ընդունի Եկեղեցի, ո՛չ զնա եւ ո՛չ զառնելիսն. կամ եղեւ մեծ եւ սուրբ ժողովոյն, զի այնպիսին լռեսցէ:

Փ. Վասն այնոցիկ որ օժան յանարժանից ըստ անգիտութեան եպիսկոպոսին, եւ կամ եթէ զիտէին որք մերձեցուցինն եւ ի ձեռն արծաթոյ կաշառեցաւ ճշմարտութիւնն, եթէ ի վերջոյ յայտ եկեսցեն իրքն եւ անարժանութիւն առնն եւ կաշառակրծութիւն կարգողացն, կամ եղեւ

¹ Դետեկով Վ. Հակոբյանի գիտական հրատարակութեանը և այս կանոնն համարում ենք նախորդի շարունակութիւնը, տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 122:

մեծ եւ սուրբ ժողովոյն՝ օծումնն բարձցի ի նմանէն, եւ կարգողքն ընդ պատուհասիւք եղիցին, որպէս եպիսկոպոսն կամեսցի:

ԺԱ. Ոյք յանցեան եւ անցին ընդ կարգօք առանց բռնութեան եւ առանց հանելոյ զստացուածս նոցին կամ առանց վթարի ուրուք, կամ այսպիսի ինչ իւրք, որպէս եղեւ յամբարհաւաճելն Լիկիանէ, կամ եղեւ մեծ ժողովոյն, զի եթէ եւ ոչ արժանի իցեն մարդասիրութեան, սակայն քաղցրանալ առ այնպիսիսն, որ ամենայն մտերմութեամբ կամ փութով ապաշխարէ Գ ամ ընդ ունկնդիրսն, հաւասարեսցեն աղօթից ժողովրդեանն:

ԺԲ. Վասն այնոցիկ որ կոչեցանն եւ յօժարութեամբ կալան զաստիճանն եւ ապա ի մեղս զառածան եւ կերան զփսխած իւրեանց ի շնութիւն, ի պոռնկութիւն, ի գողութիւն, յագահութիւն, յոխակալութիւն, մանաւանդ զանհնարին աղէտսն որ գործենն եւ անդէն ի Խորհուրդն եւ ի սուրբ Սեղանն մերձեանն, այսինքն ի Պատարագն մատուցանել, եւ շարժեն զբարկութիւն Աստուծոյ ի վերայ երկրի. կամ եղեւ մեծ ամենայն ժողովոյն վասն մարդասիրութեան՝ այսպիսիքս Մ ամ ընդ պատօք լիցին եւ Գ ամ ընդ ունկնդիրսն կացցեն, ապա քննեալ եւ փորձեալ զվարսն եւ զճերմեռանդն սրտիւ յօժարութեամբ եւ ողորմութեամբ եւ աղքատսիրութեամբ զապաշխարութիւնն. կամ եղեւ սուրբ եւ մեծ ժողովոյն առ այնպիսիսն մարդասիրութիւն ցուցանել. եպիսկոպոսի որ իցէ ի վիճակին՝ անդէն ի խորհուրդն հաւասարել եւ ի կարգ պաշտամանն, ապա եթէ կեղծաւորութեամբ իցէ երթեւեկն նորա յեկեղեցի եւ դիտել զնմանիսն իւր, եւ գայթ ի գայթ զղջումն եւ ապաշխարութիւնն, մարդահաճոյութեամբ, այնպիսումն կանոնք մինչեւ ցվախճան սահմանեսցին:

ԺԳ. Վասն այնոցիկ որք հրաժարենն յաշխարհէս եւ ի կենդանութեանն Օրինաց չէին արժանի, ի յետին թոշակէն մի՛ զրկեսցին, այսինքն՝ յՕրինաց անտի, ապա եթէ յետ անյոյսն լինելոյ ծանր հիւանդութեան հասանելոյ եւ զՄարմինն Տէրունական ճաշակելոյ դարձեալ ի կենդանութիւն հաստատեսցի, կացցէ տարի մի ընդ այնոսիկ որ լոկ աղօթիցն հաւասարեն առ դրանն եւ մի ամ մտեալ յեկեղեցի ելցէ ընդ ապաշխարողս. եւ վարդապետն մարդասիրութեամբ հայելով ի ջերմեռանդն ապաշխարութիւն՝ եւ ըստ ընչից մարդոյն տուրս աղքատաց հրամայեսցէ, եւ Գ ամս ապաշխարեալ՝ կամ եղեւ սուրբ ժողովոյն հաղորդել ի Մարմնոյ Տեառն:

ԺԴ. Վասն երախայից կամ եղեւ մեծ ամենայն ժողովոյս գերիս ամս ուսցին զկարգն եւ զօրէնսն եւ մի եւս ամ ընդ ապաշխարողս զգուշացին աղօթից. մարդասիրութիւն ցուցցեն առ այսպիսիսն եւ

խոնարհութիւն, զի զնմանութիւն բերելով օգուտ քեզ գործիցես, եւ ապա լուսացի եւ վերստին ծնցի աւագանաւն եւ հաւասարեսցի Օրինացն, զի «որ արասցէ եւ ուսուցցէ, նա մեծ կոչեսցի յարքայութեան Աստուծոյ» (Մատթ. Ե:19):

ԺԵ. Վասն բազում յուզիցն եւ մեծամեծ ամբոխիցն որ լինին ի կողմանս կողմանս, որք եպիսկոպոսք լինին եւ զայլոյ վիճակ յափշտակել ջանան, եւ որք երիցունք լինին եւ այլոյ քաղաքի եւ ժողովրդեան ցանկան յափշտակել՝ կամ եղեւ մեծ ժողովոյն, զի զայնպիսիսն դադարեցուցեն յիւրաքանչիւր վիճակի: Ապա եթէ ի բռնութենէ կամ կաշառօք զգործն զայն յանդգնեաց գործել եւ ընդդէմ եկեսցէ առաքելական կանոնիս, կամ եղեւ սուրբ եւ մեծ ժողովոյն, զի զայնպիսիսն ընկեսցեն ի բաց յաթոռոյ եւ ի կարգէ քահանայութեան եւ բնաւ իսկ ի բաց մերժեսցեն ի պաշտամանէն, եւ այնուհետեւ եղիցի քեզ իբրեւ զմի յանդգամաց, զի «որում տուեալն իցէ՝ տացի եւ յաւելցի, եւ որ ոչն գիտիցէ ունել, եւ զոր ունիցին՝ բարձցի ի նմանէ» (Մատթ. ԺԳ:12):

ԺԶ. Վասն այնոցիկ, որ ի կարգին են եւ ի կանոնին եւ յուխտի Եկեղեցւոյ՝ եւ յազահութիւն եւ ի զօշաքաշութիւն անկանիցին, զարծաթ իւր ի վարձու տացէ եւ տոկոսեօք պահանջիցէ եւ մոռանայցէ զբարբառն աստուածեղէն գրոց որ ասէ թէ՝ «Զարծաթ իւր ի վարձու ոչ տացէ» (Եզեկ. ԺԼ:8), եւ մանաւանդ զայթ ի գայթ ի պաշտամանն թուլասիրտ, յաղօթս՝ մեղկ եւ ծոյլ՝ ի հաւատս, այնպիսումն ասէ Գիր. «Վա՛յ որոց թողեալ իցէ զուսումն մանկութեան եւ մոռացեալ զուխտն աստուածեղէն» (Առակ. Բ:17), կամ եղեւ մեծ ժողովոյն զայնպիսիսն մերժել ի կարգէն կամ բարեսէր կամօք յուղղութիւն ածել:

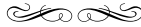
ԺԷ. Լուր եհաս ի սուրբ եւ ի մեծ ժողովն Նիկիայ, եթէ ի տեղիս տեղիս սարկաւազունք Օրէնս տան եւ մկրտութիւնս առնեն, եւ ընդդէմ թուեցաւ գործն Առաքելական կանոնաց եւ մեծ ամենայն ժողովոյս. բայց աղէ, որք ոչ ունին իշխանութիւն մատուցանել Պատարագ՝ նոցա զիս՞րդ համարձակ լինի զՄարմինն Քրիստոսի բաշխել. այլ որք մատուցանեն զՊատարագ, նոքին եւ բաշխեսցեն, եւ սարկաւագին իշխանութիւն լիցի հանել ի Սեղանն եւ իջուցանել եւ զգուշութեամբ սպասաւորել եպիսկոպոսին. այլ եւ ընդ երիցունս խառն Օրէնս առնուլ կանոնք ոչ հրամայեն:

ԺԸ. Վասն այնոցիկ, որ արուագէտքն են՝ կցորդք են այնոցիկ որ պղծին ընդ անասունս, եւ ապաշխարութիւն նոցին ի վերայ եղիցի. այլ եթէ քահանայ ոք ըմբռնեսցի յախտին, ելցէ ի քահանայութենէն, եւ եթէ յուխտի մանկանց՝ ի կարգէն ելցէ, եւ ապաշխարութիւն անասնագիտացն ի վերայ եղիցի:

ԺԹ. Որք հերձուածեցան ի հերձուածս Պօղոսիայի հերձուածողի եւ յետ այնորիկ ապաւինեցան ի կաթողիկէ Եկեղեցի, սահման եղևալ է, զի դարձևալ սկրպուսցին ի կաթողիկէ Եկեղեցի, զի այն ոչ լիութեամբ էր: Ապա թէ ոք ի նոցանէ յանցեալ ժամանակս ընդ ուխտիւ լինին, զի թէ ամբիծք, կամ անարատք գտանիցին, ձեռնադրեսցին յեպիսկոպոսէն Եկեղեցւոյ սրբոյ. ապա եթէ ի հարցանելն եւ ի քննելն անարատք չգտանիցին, արժան է լռեցուցանել զայնպիսիսն: Սոյնպէս եւ վասն սարկաւազացն եւ ամենայն ոք որ եւ իցեն ընդ կանոնօք, նոյն կարգ կացցէ:

Յիշեցաք եւ վասն սարկաւազաց կանանցն, որք կերպարանօք ձեռնադրուլթիւն ունին, զի ամենայն իրօք իբրեւ զմի յաշխարհականաց կացցեն:

Ի. Զի են ոմանք որ ծուր զնեն յաւուր կիւրակէի կամ յաւուրսն մինչեւ ց Պենտեկոստէն, կամ եղեւ, զի ամենապէս յամենայն իշխանութեան միաբան արժան է պահել զկարգ զոր ինչ եղ սուրբ ժողովն, զի յոտն կալով զաղօթսն մատուցեն Տեառն ամենայն երկիր:

Բ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ՝ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒԳՈՒՄԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

ԵՒ ՍԱՏՄԱՆԵՑԻՆ ԲԱՆՍ ԳԼՈՒԽ Գ

Ա. Ոչ խոտել զհաւատ սուրբ հարցն երեք հարիւր տասն եւ ութիցն, որք ի Նիկիայ՝ Բուլթանիա ժողովեցան, այլ մնալ նմա հաստատուն եւ նզովել զամենայն հերձուածս եւ յայտնապէս զեւնոմիանոսացն, այսինքն՝ աննմանիցն եւ զարիանոսացն, այսինքն՝ եւղոքսիանոսացն եւ զկէսարիանոսացն, այսինքն՝ հոգեմարտացն, եւ զսաբեղիանոսացն եւ զմարկեղիանոսացն, եւ զփոտիանոսացն եւ զպողղինարոսացն:

Բ. Որք արտաքոյ քան զիւրեանց կարգաւորութիւն են եպիսկոպոսք, քան զիւրեանց սահմանս որ եկեղեցիքն են, ոչ պարտ է ի վերայ երթալ եւ շփոթել զեկեղեցիսն, այլ ըստ կանոնիցն, այսինքն է՝ աղեքսանդրացւոց եպիսկոպոսին՝ որ յԵգիպտոս եկեղեցիքն են տնօրինել, իսկ որ յԱրեւելս եպիսկոպոսքն են՝ զԱրեւելսն կարգաւորել՝ պահելով որ ինչ ի կանոնի կայ Նիկիայ ժողովոյն՝ աւագութեան զԱնտիոքայ Եկեղեցին միայն. եւ որք ընդ Ասիան են կարգաւորութեամբ եպիսկոպոսունք՝ որ ինչ յԱսիա միայն կարգաւորութիւն է տնօրինել, եւ որք ի Պոնտոս՝ զպոնտացւոցն միայն, եւ որք ի Թրակայ՝ զթրակացւոցն միայն: Իսկ անկոչ եպիսկոպոսք որք արտաքոյ կարգաւորութեանն են՝ ո՛չ ի վերայ երթալ առ ի ձեռնադրել եւ կամ այլ ինչ իմիք եկեղեցական տնտեսութեան: Բայց ի պահելոյ կանոնին, որ ինչ զրեալն է վասն կարգաւորութեանց, յայտ է թէ իւրաքանչիւր նահանգին ժողովն կարգաւորեսցէ, որպէս հրամայեալն է ի Նիկիայ: Իսկ որ ի բարբարոսաց ազգս եկեղեցիքն Աստուծոյ՝ տնօրինել պիտոյ է ըստ սովորութեանս, որ կարգեալ է ի հարանցն. կոստանդինուպոլսացւոյ եպիսկոպոսին ունել զպատիւ աւագութեան յետ Հռովմայ եպիսկոպոսին, վասն զի է եւ սա նոր Հռովմ:

Գ. Վասն Մաքսիմոսի Շնականի եւ վասն նորա անկարգութեան, որ ի Կոստանդնուպոլսի եղեւ, զի Մաքսիմոս ոչ եպիսկոպոս եղիցի եւ ոչ որք ի նմանէ ձեռնադրեցան յոր եւ իցէ աշտիճան վիճակի. ամենայն որ ինչ ի նա եւ որ նովալ եղեն՝ անհաստատուն եղեալ:

¹ Այս Կանոնախմբի գիտական հրատարակութիւնը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 274-276:

Գ ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ՝ ԵՓԵՍՈՍԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

ՍԱՏՄԱՆԵԼՈՎ ԿԱՆՈՆ ԳԼՈՒԽ Զ

Ա. Քանզի պիտոյ էր եւ որ ոչ եկին ի ժողովն եւ մնացին ի գաւառին՝ ոչ անգիտանալ զկարգաւորեալսն, ծանուցանեմք ձերումդ սրբութեան, զի թէպէտ եւ մայրաքաղաքացին որ է գաւառիդ՝ ի բաց կացեալ ի տիեզերական եւ ի սուրբ ժողովոյն, կամ որ յետ այնորիկ միաւորեսցի, զի կամ ընդդէմ Կեղեստիանոսի խորհեցաւ՝ Հռովմայ եպիսկոպոսապետին, կամ խորհեսցի, սա ընդդէմ եպիսկոպոսաց գաւառին գործել ինչ ոչ իւրիք կարասցէ ամենայն եկեղեցական հաղորդութեան աստի առնուլ, քանզի անդէն արտաքսեալ է ի ժողովոցս եւ ոչ ունի զազդողութիւն, այլ եւ նոցա եպիսկոպոսաց գաւառին եւ որ շուրջ մայրաքաղաքացիքն են, որք ուղղափառ հաւատոյս խորհին, ընդ նոցա ձեռամբ լիցի ամենեւին եւ յաստիճանէն եւ յեպիսկոպոսութենէն արտաքսեսցի:

Բ. Եթէ ոմանք ի գաւառաց եպիսկոպոսունք ոչ գտանի սուրբ ժողովն եւ յաւելան ի բացակայսն կամ յաւելուլ կամին, կամ ձեռնարկեալք ի քակտումն Նեստորի, դարձեալ անդրէն ընթացան ի բացակայ ժողովն, սոցա ամենեւին, որպէս թուեցաւ սուրբ ժողովոյս, օտար լինել ի քահանայութենէն եւ յաստիճանէն ի բաց անկանել:

Գ. Որք յամենայն գաւառի վիճակեալք ի Նեստորէ եւ որք ընդ Նեստորին են, արգելան զուղիղ խորհել, եւ սոցա՝ զիւրեանց աստիճանս առնուլ իրաւացուցաք. եւ հասարակաց տիեզերական եւ ուղղափառ ժողովոյն որք զնոյն խորհին եւ որոց խորհեալ իցէ, եւ կամ այժմ, եւ կամ յետ այսորիկ, վիճակեալս յորում եւ իցէ ժամանակի, որոց թերահաւատեալ են կամ ի բաց կացեալ են, կամ զանցեալ են եպիսկոպոսունք զսուրբ կանոնօք եւ զուղղափառ հաւատովք, համարեցաք մի՛ իւրիք ընդ վնասու լինել եւ ո՛չ իւրիք տարազու կամ ժամանակաւ:

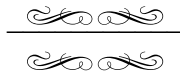
Դ. Եթէ ոմանք ի բաց կացեալք յուխտաւորաց՝ եւ իշխեսցեն կամ առանձին [կամ հրապարակաւ] ընդդէմ Կեղեստիանոսի խորհել, եւ նոքա՝ անկեալք լիցին ի քահանայութենէն ի սուրբ ժողովոյս:

Ե. Որք ի չար ինչ գործս դատապարտեցան առաջի սուրբ ժողովոյն կամ յիւրեանց եպիսկոպոսաց եւ սոցա անկանոնական վասն առ

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակութիւնը տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 277-281:

ամենեսին անխտրութեանն Նեստորիոս եւ կամ որք նորա հաւատոյն են՝ հատուցանել կամեցան կամ կամեսցին կա՛մ օրէնս, կա՛մ աստիճան, օգտակարք մնասցեն. եւ սոքա՛ եղիցին ոչ ինչ պակաս քան որ անկեալքն են ի քահանայութենէն՝ իրաւացի համարեցաք:

Ձ. Նոյնպէս եւ թէ ոմանք կամեսցին որ ինչ գրով ասացաւ եւ կարգաւորեցաւ ի սուրբ ժողովոյն որ յԵփեսոս, որով տարազու եւ իցէ շարժել զոր սուրբ ժողովն սահմանեաց, եթէ եպիսկոպոսունք իցեն կամ վիճակեալք իւրեանց, ամենեւի՛ն անկցին յաստիճանէն. ապա եթէ աշխարհականք իցեն, անհաղորդք լիցին:

ՎԵՅՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԻԵՉԵՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ

ԳՐԱԲԱՐ ԲՆԱԳԻՐԸ ԸՍՏ ՆԱՅՈՑ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ

Ա) ԱՆԿԻՐԻԱՅԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

Ա. Վասն երիցանց, որք ի բռնութենէ հեթանոսաց մինչեւ տանջանս ածել ի վերայ եւ մահ սպառնալ, եւ նոքա առ երկիրդի զոհեցին, ապա ջանացան նկրտեցան եւ ճշմարտութեամբ դարձան, վասն այսպիսեացս կամ եղեւ, զի զաթոռոցն կարգն կալցին, այլ ի թարգմանութեան նստել կամ Պատարագ մատուցանել կամ Աւետարան կարդալ ոչ ունին իշխանութիւն:

Բ. Նոյն կանոն եւ սարկաւագին կացցէ, եթէ աւամայութեամբ իցէ զոհելն եւ ոչ կամօք, եւ դարձն՝ ճշմարտութեամբ, կամ եղեւ ի քահանայութիւն ոչ մերձենալ, այլ ի կարգի պաշտաման կալ. ապա եթէ տանջանքն եւ ճգնումն յանօրինաց խիստ եկեալ իցէ ի վերայ եւ դարձն ճշմարտութեամբ իցէ, եպիսկոպոսն իշխան լիցի երիցուն եւ սարկաւագին, եթէ արժան իցէ պաշտել զիւրաքանչիւր աստիճան:

Գ. Վասն աշխարհականաց եւ վասն ուխտի մանկանց Եկեղեցւոյ, եթէ ոք ըմբռնեցաւ յանօրինաց բռնութենէ զոհել տալ եւ յափշտակել եւս զստացուածս իւրեանց եւ այլ եւս մեծամեծ մահունս ածեալ ի վերայ, եւ նոցա բողոքեալ թէ քրիստոնեայք եմք, բայց յԱստուծոյ զայլ ոք ոչ գիտեմք, եւ առ բռնութեան ուտիցեն զզոհեալն տրտմութեամբ եւ սգացեալ սրտիւք արտասուօք եւ հառաչանօք, եւ յողորմութենէն Քրիստոսի խնայումն մարմնաւոր կենացն լինիցի, այնպիսիքն ի կարգ պաշտաման մատիցեն. ապա եթէ յուխտէ ոք իցէ, արժան է մատուցանել յաստիճան քահանայութեան, եւ մանաւանդ թէ առաջին վարքն ուղղութեամբ վարեալ իցէ, կամ եղեւ մեծ ժողովոյն:

Դ. Վասն այնոցիկ որք ի բռնութենէ վարեցան ի զոհել եւ ապա հասեալ ի տեղին կամօք եւ զուարթութեամբ եւ ցոփութեամբ, խաղոս

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակությունը տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 151-167:

եւ ծաղու ուրախ լինէին ի բազինս նոցա եւ ապա ի գղջումն եկին, կամ եղեւ վասն մարդասիրութեանն Աստուծոյ՝ Բ ամ ընդ ունկնդիրս կացցէ եւ Գ ամս առ դրանն հաւասարեսցէ աղօթիցն. եւ Բ ամս մտեալ յեկեղեցի՝ ելցէ ընդ ապաշխարողս, քննեալ վարքն՝ հաղորդեսցի Օրինացն:

Ե. Ոյք չոգան տխուր հանդերձիւք, եւ բազմականօք եւ երախանօք կերան եւ զօրն ամենայն ի բազմականին արտասուեցին եւ գղջացան, յորժամ հեռացեալ անկեալ կատարեցին, մինչեւ ցերիս ամս առանց Օրինաց ընկալցին, ապա թէ ոչ կերան, Բ ամս հեռացին, յերրորդ ամին հաւասարեսցին առանց Օրինաց, զի զկատարեալն եւ զգլխաւորն յետ երից ամաց ընկալցին, այսինքն է զՕրէնսն: Զի եպիսկոպոսքն իշխեսցեն, իբրեւ փորձեսցեն զբարս դառնալոյն, մարդասիրութեամբ ինչ հայել կամ բազում եւս ինչ յաւելուլ զժամանակ ապաշխարութեան, քան զամենայն ինչ որ անցեալ վարքն իցեն եւ յորում վարիցին՝ ամենայն իրօք հարց եւ փորձ լիցի, եւ ըստ նմին իրի մարդասիրութիւնն չափեսցի:

Զ. Վասն այնոցիկ, որ ի լոկ սաստելոյն կամ տանջանօք կամ տնառութեամբ, կամ վասն ի տեղեաց անդարձուցանելոյ հնազանդեցան եւ զզոհս արարին եւ մինչեւ ցայս ժամանակս ոչ դարձան եւ ապաշխարեցին, եւ այժմ եւ յառաջ քան զժամանակ ժողովոյն մերձեցեալ հպին ի միտս ապաշխարութեան եւ դառնալոյ, կամ եղեւ, զի մինչեւ յօրն Զատկի ընդ ունկնդիրս կայցեն եւ յետ մեծի աւուրն, այսինքն է՝ Զատկին, ընդ կարգօք լիցին զերիս ամս, եւ յետ Բ ամաց հաւասարեսցին առանց Օրինաց. եւ այսպէս եկեսցեն ի կատարեալն, զի ամենայն իրօք զԶ ամն կատարեսցեն: Ապա եթէ ոք յառաջ քան զժողովն ընկալաւ ապաշխարութիւն, յայնմ ժամանակի թուեսցին նոցին սկիզբն զԶ ամն կատարելոյ: Ապա եթէ ինչ վիշտք կամ ակնկալութիւն մահու ի հիւանդութենէ կամ յայլ ինչ պատճառանաց պատահեսցէ, զայսպիսիս ընդ սահմանաւ կալցին:

Է. Վասն այնոցիկ, որ երթան ի տօնս հեթանոսաց, ուր եւ տեղի որոշեալ իցէ պղծութեան իւրեանց, մանաւանդ թէ զիւրեանց եւս զկերակուրան տարան եւ անդ ցոփութեամբ շռայլեցան, քանզի զայնպիսեացն ասէ Գիր, թէ «խառնակեցան ընդ հեթանոսս եւ ուսան զգործս նոցա» (Սաղ. ձԵ:35), վասն այսպիսեացս կամ եղեւ՝ Գ ամ ընդ ունկնդիրսն լինել եւ Բ ամս ընդ ձեռամբ հաւասարել աղօթից ըստ եպիսկոպոսին կամաց ի ձեռն ողորմութեան եւ զթոյ տնանկաց, հաղորդեսցի Օրինաց:

Ը. Վասն ոյք երկիցս եւ երիցս չոգան եւ խառնակեցան եւ կերան զյազեալն ի յաշտիցն. եւ զիւրեանց եւս զկերակուրս տարան եւ զոհեցին, եւ ապա ի յորդորմանէ եպիսկոպոսին եւ յիւրեանց կամաց ի

զղջումն եւ յապաշխարութիւն եկին, կամ եղեւ է ամ ընդ կարգօք լինել եւ Բ ամս հաւասարել աղօթիցն ընդ ձեռամբ. ապա քննեալ հետքն եւ ջերմեռանդն ապաշխարութիւնն, ողորմութեամբ եւ գթով տնանկաց քաւեալ զինքն ըստ եպիսկոպոսին կամաց, հաղորդեսցի Օրինաց:

Թ. Վասն այնոցիկ, որք ինքեանք չհեռացան ի զոհելոյ կոոցն եւ յուրկոյ զպղծնալն, այլ եւ զեղբարս եւ զընկերս իւրեանց բռնադատեցին պատրանօք հաւասարել կորստեան իւրեանց եւ մղեցին ընկեցին ի գուր խորխորատին, որպէս եւ գրեալ է. «Գուր զոր փորեաց եւ պեղեաց՝ ի նոյն խորխորատ անկցին զոր գործեցին» (Սաղ. է:16), արդ՝ զայսպիսիսն առաջին կանոնքն սպանանել հրամայեն, այլ երկրորդս կամ եղեւ մեծ ամենայն ժողովոյն միաբանութեան ընդդէմ երթալ տէրունական հրամանին. «Եթէ ոք ուրասցի զիս առաջի մարդկան, ուրացայց եւ Ես զնա առաջի Հօր Իմոյ որ յերկինս է», եւ «Զոր արձակէք յերկրի, արձակեալ լիցի յերկինս» (Մատթ. Ժ:33, ԺԸ:18). արդ՝ կամ եղեւ մեծ ամենայն ժողովոյն, զի կեցցեն եւ մի՛ մեռցին, եթէ ի դարձ փրկութեան եկեսցեն՝ ի կատարեալ խոստովանութիւն, մոլորեցուցիչքն որ մոլորեցուցին զընկերս իւրեանց, բազում զղջմամբ եւ բազում վաստակօք գլխտին թոշակն ընկալցին: Իսկ զորս մոլորեցուցինն՝ Է ամ ընդ կարգօք լինել եւ Ե ամ ընդ ձեռամբ հաւասարել աղօթիցն, ի ձեռն տրոց հաղորդել Օրինաց:

Ժ. Վասն որք ուտեն խառն եւ անխտիր զկերակուրս հեթանոսաց, կամ եղեւ սուրբ եւ մեծ աստուածասէր ժողովոյն ասել, թէ սրբոցն ամենայն ինչ սուրբ է, եւ պղծոցն ամենայն ինչ պիղծ է, զի որ ինչ արժան է ուտել նոցա այս է, թէ հնար ինչ իցէ ամենեւին մի՛ ճաշակել: Ապա թէ ոք յանդգնեսցի յորկորստութիւն զպանիր, զմիս զոր երախայ մարդոյ զենեալ իցէ՝ մի՛ կերիցէ, եւ զամենայն ինչ կերակուր եւ զըմպելի եւ զմիրգ եւ զբանջար անգամ, զոր ինչ ընդ յաժտ անցուցեալ է, ամենեւին մի՛ մերձենալ, բայց զոր ինչ ընդ յազումն պղծութեան իւրեանց չիցէ անցուցեալ՝ զհաց, զգինի, զմիրգ, զբանջար, զհանդերձ, զկենդանի անասուն, համարձակ լիցի: Այլ եւ դու նոյնպէս մի՛ տայցես զսրբութիւն շանց՝ զկերակուր ուխտի սրբոյ Եկեղեցւոյ մարդոյ որ ոչ ունի զգրոշմ տէրունական. ոչ հրամայեն կանոնք: Եթէ կամեսցի զառաքելոյ բանն ի կիր արկանել, «Զոր ինչ ի սպանդանոցի վաճառի կերա՛յք» (Ա Կոր. Ժ:25), լո՛ւր անդէն նմին զոր ինչ ասեն. եթէ գիտիցես թէ զոհեալ է, կամ թէ ոք ասիցէ՝ պղծեալ է, մի՛ ուտիցես: Ապա թէ ոք յանդգնեալ ընդդէմ հրամանիս՝ եւ զորկորստութեան կաման առնիցէ, ապաշխարութեամբ եւ գթով տնանկաց սրբեսցէ, Ա ամ ընդ ձեռամբ լինել, այլ ուխտի մանկանց ամենեւին ոչ մերձենալ: Ո՞չ գրեալ

է թէ՛ «Առ արտաքինսն իմաստութեա՛մբ գնասջիք» (Կող. Դ:5), զի մի՛ անունն Աստուծոյ վասն ձեր հայհոյեսցի ի մէջ հեթանոսաց:

ԺԱ. Վասն սարկաւազաց, եթէ յորժամ տանիցին յօծումն, եւ նոքա բողոքիցեն, եթէ ոչ կարեմք կուսան լինել, թողացուցեն, մինչեւ սրբութեամբ զուգեսցին, զի սուրբ են անկողինք, եւ անարատ՝ ամուսնութիւնք, եւ ապա մատիցեն ի քահանայութիւն եւ համարձակութեամբ ի սպասու կացցեն եպիսկոպոսին: Ապա եթէ ոմանք յօծանելն լուռ եղեն եւ հաճելութեամբ յանձին կալան, որպէս թէ հաստատուն կացցեն յաստիճանի անդ, եւ ապա յետոյ ամուսնացան, լռեալ լիցին ի քահանայութենէ եւ ի կարգէ պաշտօնէից ի բաց կացցեն, է ամ ընդ ունկնդիրս կացցեն եւ Բ ամս ընդ ձեռամբ տրօք տնանկաց քաւեսցէ զմեղս իւր. քննեալ եւ հայեցեալ յապաշխարութիւնն եպիսկոպոսին՝ հաղորդեսցի Օրինացն, բայց ի կարգն եւ յաշտիճանն մի՛ մերձեցուցեն:

ԺԲ. Եւ որ միանգամ խօսեալ աղջկունք եւ զուգեալ գտանիցին եւ յետ այնորիկ այլք յափշտակեցին, կամ եղեւ, զի անդրէն տայցեն որում խօսեալն էր, եւ թէ ի բռնութիւն ապաստանիցէ, մի՛ թողցեն:

ԺԳ. Ոյք յառաջ քան զմկրտութիւն ընդունել զոհեցին եւ յետ այսորիկ մկրտեցան, կամ եղեւ յաստիճան մերձեցուցանել զայնպիսիսն, վասն զի սրբեցան աւագանաւն:

ԺԴ. Քորեպիսկոպոսաց մի՛ լիցի երիցունս կամ սարկաւազունս օծանել, այլ եւ ոչ երիցունս ի քաղաքի ուրեք առնել կամ օծանել առանց համարձակելոյ եպիսկոպոսին՝ կամ թղթով, կամ բանիւք: Քանզի յայնժամ ի գաւառս լինէին եպիսկոպոսունքն, այսինքն՝ ի գեօղս, զայնպիսիսն կոչէ քորեպիսկոպոսս, զի քորեպիսկոպոսդ տեսուչ գաւառի ասի ըստ հռոմին առ մեծամեծօքն, այսինքն է՝ որ զքաղաքսն ունին, առ նոքօք կոչին սոքա գաւառաց եպիսկոպոսք:

ԺԵ. Ոյք յուխտի անդ իցեն երիցունք կամ սարկաւազունք կամ այլ ոք ի պաշտօնէից, եւ հեռի իցեն ի մսոյ եւ միտք իւրեանց յօժար իցեն ի ճաշակել, համարձակ կերիցեն եւ մի՛ գաղտաբար. ապա թէ կամք իցեն՝ պահիցեն. ընդունին կանոնքս զերկոսին: Ապա եթէ ոք պիղծ համարիցի, կամ զբանջար եւ զհաց որ մսոտ իցէ, ոչ ընդունին զնա կարգք Եկեղեցւոյ:

ԺԶ. Վասն ընչից որ անուանեալ է Եկեղեցւոյ՝ զինչ եւ իցէ՝ թէ գեօղք, թէ մարգք եւ կամ այլ ինչ եւ մինչ չեւ եպիսկոպոս լեալ էր ի տեղւոջն եւ երիցունքն վաճառեցին, իշխան լիցի անդրէն ի նոյն պահանջել. բայց ապա եպիսկոպոսն կշռեսցէ զարժանն եւ զիրաւն, թէ մարթ է առնուլ զգինն կամ դարձուցանել:

ԺԷ. Վասն այնոցիկ ոյք ընդ անասունս պղծեցան, զի թէ ի կուսութեան ոք գործեաց զպղծութիւնն, որպէս թէ Հնգետասան ամեան իցէ, ԺԵ ամ ընդ ունկնդիրս կացցէ եւ Ե ամ ընդ ձեռամբ. հայելով եւ քննելով զապաշխարութիւնն, թէ արտասուօք ջերմեռանդն սրտիւ զղջանայ՝ քաւելով զմեղսն տրօք տնանկաց, հաղորդելոյ արժանի լիցի յՕրինսն: Ապա եթէ ի կատարման հասակի իցէ, որպէս թէ ի Ի ամեանս, Ի ամ ընդ ունկնդիրս կացցէ եւ Ե ամ ընդ ձեռամբ: Եւ եթէ յամեալ իցէ ի մեղսն, յաւելցեն յապաշխարութիւնն, քննեսցի ըստ ջերմութեանն տրօք տնանկաց, հաղորդեսցի Օրինաց: Ապա եթէ կին ունիցի եւ զգործ պղծութեանն գործիցէ, մինչեւ ի վախճան անձին իւրոյ ընդ ունկնդիրս կացցէ հեծեծանօք եւ հառաչանօք, եւս տրօք տնանկաց: Կամ եղև մեծ ժողովոյն վասն մարդասիրութեանն Աստուծոյ՝ յելս անձին իւրոյ զյետին թողակն տայցեն, եւ անասունն թէ յուտելեաց իցէ, զկաթն եւ զշաղիղն շունք կերիցեն:

ԺԸ. Ոյք բժաւոր էին եւ բիծ ինչ ունէին, այսինքն է պիսակութիւն կամ այլ ինչ ախտ որ փոփոխելով իցէ, իբրեւ նենգութեամբ մերձեցան յայլս, զի վնասեսցեն ումեք, այնպիսիքն ընդ դիւհարս կացցեն:

ԺԹ. Ոյք եպիսկոպոսք եղեն եւ հաստատեցան եւ ոչ ընդունելի եղեն յիշխանութենէն յայնմանէ, յորում աւանդեցաւն ունել եւ յայլոց իշխանութիւն կամեցան մերձենալ եւ բռնադատել՝ մերժելով զեպիսկոպոսն իշխանութեան այնորիկ, եւ ամբոխս յարուցանիցէ եւ խռովութիւնս ի վերայ նորա, զայնպիսիս մերժել արժան է եւ կապել յեկեղեցոյ: Ապա թէ կամիցէ նոցա յերիցութեան կարգին, յորում էին յառաջ, նստել եւ զանուն երիցու ունել, արժանի լիցին ընդունելութեան. ապա եթէ ընդդէմ կացցեն իւրեանց եպիսկոպոսին եւ հակառակեսցին, ընկեցեալք լիցին ի պատուէ անտի երիցութեան եւ ցոյցք լիցին իբրեւ ընկեցեալ ժողովրդեանն առաջի, զի ամենայն ոք գիտակ լինիցի:

Ի. Վասն այնոցիկ ոյք ի չափ հասակի հասեալ իցեն եւ կուսութիւն խոստանայցեն պահել, եւ ստեցին խոստմանն, ի շնութիւն անկան, կոյս այնուհետեւ ոչ եւս կարէ լինել, այլ եղիցի նա որպէս այն որ երկուս կանայս արարեալ իցէ, զսահման նոցին ընկալցի եւ զապաշխարութիւն նոցա՝ Բ ամս ընդ ձեռամբ առ դրանն, եւ մի ամ մտեալ յեկեղեցին ընդ ապաշխարողսն ելցէ. զջերմութիւն ապաշխարութեանն տեսցեն, եւ հաղորդեսցի Օրինացն, բայց յօծումն քահանայութեան մի՛ մերձեսցին. այլ վասն կուսանացն որ մերձենային առ ոմանս իբրեւ քեռք՝ զայնպիսիսն խափանեցաք, զի մի՛ եւս լիցին:

Բ) ԿԵՍԱՐԻԱՅԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

Ա. Վասն կանանց որ ընդ արամբ են եւ շնան, եթէ թողցեն ի բաց զպղծութիւնն եւ յապաշխարութիւն եկեցցեն, Եւ ամ առ դրանն ընդ ձեռամբ կացցեն եւ Բ ամս մտեալ յեկեղեցի՝ ելցէ ընդ ապաշխարողս. քննեալ վարքն՝ տրօք տնանկաց քաւեալ զմեղս իւր՝ հաղորդելոյ Օրինացն արժանի լիցին:

Բ. Վասն կուսանաց որ քան զհարսանիսն յառաջ ընդ ումեք շնացաւ եւ ելոյժ զկուսութիւն, կուսան այնուհետեւ մի՛ կոչեսցի, զի խրամատեցաւ ցանկն. բայց ապաշխարեսցէ Չերմ սրտիւ ողորմութեամբ եւ զթով տնանկաց սրբեսցէ զինքն, Բ ամ առ դրանն հաւասարեսցէ աղօթից եւ Ա ամ մտեալ յեկեղեցի՝ ելցէ ընդ ապաշխարողս, եւ հաղորդեսցի Օրինաց՝ եւ վասն յաղթութեան թշնամւոյն առցէ զօրհնութեան պսակն հարսանեաց ի գլուխ իւր. թէ այր, թէ կին՝ կանոն այս լիցի:

Գ. Վասն կանանց որ պոռնկին եւ զմանկունսն սպանանեն, առաջին վարդապետքն մինչեւ ի մահ սահմանեցին ընդ պատժովք լինել, բայց երկրորդս, վասն մարդասիրութեանն Աստուծոյ, կամ եղեւ մեծ ժողովոյն է ամ լինել ընդ ունկնդիրսն, Եւ եւս ամ ընդ ձեռամբ լինել, տրօք ողորմութեամբ սրբեսցի եւ հաղորդեսցի Օրինաց:

Դ. Վասն որք ոչ զպոռնկորդի, այլ զարդար զաւակս սպանանեն կամօք չար արուեստիւք իւրեանց, մինչեւ ցմահ ընդ պատժովք լիցին, ընդ ունկնդիրսն կացցեն եւ ի ձեռն տրոց տնանկաց յելս վախճանին զյետին թոշակն տացեն. եթէ արանց իցէ վնասն, եթէ կանանց՝ կանոն նոյն իցէ:

Ե. Վասն որոց ոչ կամօք սպանին եւ ոչ զիտութեամբ, այլ կամ ի քուն ննջեաց ի վերայ եւ կամ ոչ զգուշացաւ եւ ի հուրն վնասեցաւ վկայութեամբ ընտանեաց եւ ընկերաց, առաջին կանոնքն է ամ եղին, բայց երկրորդս, վասն մարդասիրութեանն Աստուծոյ, կամ եղեւ մեծ ժողովոյն Գ ամս առ դրանն հաւասարել աղօթից եւ Բ ամս մտեալ յեկեղեցի՝ ընդ ապաշխարողս ելցէ, տրօք եւ ողորմութեամբ հաղորդեսցի Օրինաց:

Զ. Արք այրիք մնացեալ իցեն յետ ամաց ինչ եւ կամ բնաւ առն չիցէ լեալ եւ ի մեղս անկանիցի ի պոռնկութիւն, կամ եղեւ մեծ ամենայն ժողովոյն, եթէ ամենեւին դարձցին ի մեղացն, ապաշխարութիւն դնել ի վերայ նոցա Գ ամս առ դրանն ընդ ձեռամբ լինել եւ Բ ամս մտեալ

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակւթյունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 168-176

յեկեղեցի՝ ելցէ ընդ ապաշխարողս, եւ քննեալ եւ փորձեալ զվարսն, ողորմութեամբ եւ զթով տնանկաց սրբեալ զմեզս իւր՝ հաղորդեսցի Օրինաց. ապա թէ դարձեալ թաթաւեսցի ընդ տիղմն մեղաց իւրոց, գեւթն ամին ապաշխարութիւն ի վերայ դիցես, բայց զյորդորումն եւ զսէր խոնարհութեան եւ զյոյս բարեաց անդադար սփռեսցէ:

Է. Վասն դիւթաց որք խոտորին եւ ըստ սովորութեան հեթանոսաց զհետ երթան, որպէս թէ ի տունս հեթանոսաց մտանել իբրեւ գիտակ լինել եւ ուսանել զգիրս կախարդութեան, եւ ապա ի զղջումն եկեսցեն եւ ի խոստովանութիւն, փորձեսցիր եւ քննեսցիր զդարձն, Եւ ամ ընդ ունկնդիրս կացցէ եւ Բ ամ ընդ ձեռամբ հաւասարեսցէ աղօթիցն, ողորմութեամբ եւ զթով տնանկաց սրբեալ զինքն՝ հաղորդեսցի Օրինաց ըստ սուրբ ժողովոյն:

Ը. Վասն չար դիւթակախարդաց ջատկաց, որք մեծամեծ օճիրս գործեն եւ դառնացուցանեն զԱստուած ի խորհուրդս իւրեանց, նոքա եւ յորդուոյն ուրանան, նոքա եւ զչոգին Սուրբ Հայհոյեն, նոքա եւ զարդար արիւն հեղուն ի զոհել չարեացն. զայնպիսիսն առաջին կանոնն եւ գիրն չապրեցուցանէ, եւ արժանի են մահու, թէ ի զղջումն ոչ եկեսցեն, բայց շնորհաց հոգիս կեցուցանէ, թէ ի զղջումն եկեսցեն յապաշաւանս եւ ի խոստովանութիւն ըստ Աստուածեղէն գրոց թէ. «Ոչ կամիմ զմահ մեղաւորին, այլ զդառնալ նորա եւ զկեալ» (Եզեկ. ԺԸ:32): Կամ եղեւ մեծ ժողովոյն վասն մարդասիրութեանն Աստուծոյ՝ այնպիսիքն մինչեւ ի վախճան ընդ ունկնդիրս կացցեն, եւ քննեսցին եւ փորձեսցին հետք նոցա, բայց վարդապետն զմարդասիրութիւն եւ զյորդորումն եւ զյոյս ողորմութեան եւ զխոնարհելն առ այնպիսիսն մի՛ արգելցէ, զի մի՛ ի հին սովորութիւն միտեսցեն միտքն, ողորմութեամբ, զթով եւ տրօք տնանկաց քաւեսցեն եւ յետին թոշակին արժանի լիցին:

Թ. Եթէ խօսեալ ուրուք իցէ զաղջիկ առն եւ նա թողցէ զխօսեալն նմա եւ ննջեսցէ ընդ քեռ նորա կամ ընդ որում եւ իցէ, եւ ապա եթող զնա եւ անդրէն յառաջին խօսեալն դարձաւ եւ կին արար, եւ ընդ որում ննջեսցն՝ նա չոգաւ խեղդ արկ եւ մեռաւ առ նախանձու, այրն վասն պղծութեան է ամ ընդ կարգօք լիցի, իսկ վասն մահու աղջկանն՝ պարտական լիցին որք գիտակ էինն եւ հոգաբարձուք էին եւ ոչ փոյթ արարին ուղղել զգործն. Ժ ամ ընդ ունկնդիրս կացցեն եւ Ե ամ ընդ ձեռամբ, ի ձեռն ողորմութեան սրբեալ հաղորդեսցի Օրինաց:

Ժ. Վասն գողոց, աւագակաց, մարդասպանաց եւ որ գաղտնի մահաբեր դեղովք անողորմ խողխողեն զորդիս մարդկան եւ որք հրով կիզուն եւ հրդեհեն զվաստակս եւ զչինուածս ոմանց մարդկան եւ մեծամեծ օճիրս եւ բազում հարուածս բազմագլխիս եւ ազգի ազգի չա-

րիս ածեն որդւոց մարդկան, նոքա եւ զարիւն արդար հեղուն, նոքա եւ զսրբութիւնսն կործանեն, նոքա եւ զմանկունսն Եկեղեցւոյ խողխողեն, նոքա եւ զհայհոյութիւն ի բարձունս ձգեն, զայնպիսիս օրէնքն եւ առաջին կանոնքն սպանանել հրաման ետուն, զի եւ այլքն խրատեսցին, եւ արժանի են մահու, եթէ ի չար գործոցն ոչ դարձցին: Ապա թէ քան զրմբոնելն յառաջ եւ ի չարչարանս արկանել ինքնին ի խոստովանութիւն եկեսցէ եւ ի չար գործոցն ամենեւին ի բաց կացցէ, կամ եղև մեծ եւ աստուածասէր ժողովոյն զամենայն ինչ ընդ ապաշխարութեամբ արկանել, զի ուղիղ ապաշխարութիւն, թէեւ մերձեալ լինի ի դրունս դժոխոց, կորզէ ի բաց որպէս զԵգեկիայն: Ապաշխարութիւն զհնոցն ի ցօղ դարձուցանէ, պահք եւ աղօթք զբերանս առիւծուց սանձեն, քանզի ջերմ ապաշխարութիւն եւ արտասուք զմարդիկ ընդ հրեշտակս խառնեն եւ զհրեշտակս՝ ընդ մարդիկ, որպէս եւ Տէրն տերանց, թողեալ զբազում հօտսն որ յերկինս, զմիոյ ոչխարիս՝ զմարդկութեանս զհետ ընթանայր եւ ասէր թէ. «Ուրախութիւն է հրեշտակաց ի վերայ միոյ մեղաւորի զղջացելոյ եւ ապաշխարեցելոյ» (Ղուկ. ԺԵ:10): Արդ՝ եթէ դարձցին այսպիսի չարագործքն, զոր պատմեցաք ձեզ, սրտի մտօք եւ յօժարութեամբ ի խոստովանութիւն եւ ի դարձ փրկութեան եկեսցեն, եւ զհին խմորն՝ զայտումն մեղացն, ցածուսցեն եւ ի նոր զանգուած եկեսցեն, ջերմ արտասուք եւ զթով տնանկաց, քանզի եւ մեծ մարգարէն Դանիէլ բողոքէր առ թագաւորն. «Զմեղս քո ողորմութեամբ քաւեա եւ զանօրէնութիւնս քո՝ զթով տնանկաց» (Դան. Դ:24), նորափետուր զարդարեսցին, ընդունի զնոսա կանոնս. բայց ապաշխարութիւն յայտ լիցի, քանզի թագաւորն այն Ե ժամանակ արածեցաւ ընդ անասունս, քանզի ամենայն մեծամեծ մեղացդ զոր շարեցաք ի կարգի եւ ցուցաք ձեզ ապաշխարութիւն, միագոյն է՝ մի օրինակաւ. թէ գայթ ի գայթ ինչ իցէ, ի վախճանի իւրեանց ընկալցին գլետին թոշակն, ապա թէ ջերմեռանդն սրտիւ՝ հայեցեալ վարդապետին, քննեալ զգործս նոցա եւ զխորհուրդս սրտից նոցա՝ ներելով արասցէ եւ զյորդորումն եւ զսէր մի՛ արգելցէ. ԺԵ ամ ի դրունս ունկնդրաց եւ Ե ամ հաւասարեսցէ ընդ ձեռամբ աղքատաց, ապա հաղորդեսցի Օրինաց, եթէ կամք իցեն երիցուն:

Գ) ՆԷՈԿԵՍԱՐԻԱՅԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱԲԱՐԸ¹

Ա. Երէջ այր եթէ ամուսնաւ իցէ, ընդունելի լիցի ի կարգս, ապա թէ շնասցի կամ պոռնկեսցի, մերժել արժան է զայնպիսին առաւելապէս եւ ջանալ արժան է այնպիսւոյն, զի ապաշխարութեան հասցէ:

Բ. Կին եթէ լինիցի երկուց եղբարց, մերժեսցեն յիրերաց. կինն մինչեւ ի մահ ընդ ունկնդիրս կացցէ, նոյնպէս եւ այրն, ապա ըստ վարուցն իբրու թէ ողջացեալ իցեն ի մեղացն ի ձեռն ողորմութեան եւ պահոց, ի վախճանի իւրեանց հաղորդելոյ յետին թոշակին արժանի լիցին, ապա եթէ մինչ ի զուգութեանն են՝ մահ տիրեսցէ, զոր ասեն. «Մահ մեղաւորին չար է» (Սաղմ. ԼԳ:22), զրկեալ եղիցին ի թոշակէն. բայց որ մնայն՝ այնպիսւոյն դժուարագոյն է ապաշխարութիւնն. իշխան լիցի վարդապետն ապաշխարութիւն դնել խստագոյն, որպէս եւ կամեսցի. ի ջերմութիւն ապաշխարութեանն հայեցեալ եւ յողորմութիւն զթով տնանկաց եւ մեծամեծ տրօք, իշխան լիցի կարճել զժամանակն:

Գ. Որ ի պէսպէս ամուսնութիւն ինչ ըմբռնին, ժամանակն յայտնապէս է զոր սահմանեցաք, այլ դարձ նոցին եւ հաւատք թէ փութութեամբ ինչ իցեն, կարճել զժամանակն:

Դ. Եթէ ոք ի մտի դնիցէ եւ ցանկանայցէ ընդ կնոջ ուրուք պոռնկել, եւ խափանեսցի գործն, սրտիւ ահա շնացաւ ըստ Աւետարանին, բայց գործոյն ի գլուխն չերթալն յայտ է թէ ի շնորհաց անտի պահեցաւ:

Ե. Վասն երախայից, եթէ յապաշխարութիւն եկեսցեն եւ հաղորդեալ աղօթիցն Եկեղեցւոյ սրբոյ եւ յետ այնորիկ ի մեղս անկանիցին, ընդ ունկնդիրս կացցէ՝ հայելով եւ փորձելով եւ յորդորելով. ապա թէ մինչդեռ ի դրունս ունկնդրութեանն կացցէ եւ դարձեալ ի յանցանս գտանիցի, ամենեւին մերժեալ լիցի իւրեանց:

Զ. Վասն յղի կանանց. զի արժան է մկրտել յորժամ եւ կամին, զի ոչինչ յայսպիսի իրս հաւասարեալ է ծնողն ընդ ծննդեանն, այլ արժան է ամենայն իրօք կամօք գյօժարութիւն ցուցանել առ ի խոստովանութիւն ընդունելութեան մկրտութեանն:

Է. Վասն որ երկրորդ կին առնեն, երիցուն չէ պարտ եւ արժան երթալ ի հարսանիսն, զի ոչ են հարսանիք, այլ լոկ հացուտիք. ապա թէ ընդդիմացեալ ուրուք հրամանիս՝ երթիցէ, մի՛ շնորհուկս առնելով վասն հացին թողացուցանէ ինչ յապաշխարութեանէն, այլ Բ ամս

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակութիւնը տես «Կանոնագիրք Յայոց», հ. Ա, էջ 179-187:

առ դրանն աղօթից հաւասարել եւ Ա ամ մտեալ յեկեղեցի՝ ելցէ ընդ ապաշխարողս, ի ձեռն տրոց ողորմութեան հաղորդեսցի Օրինաց:

Ը. Վասն որ մինն կուսան եւ մինն երկեակ, եթէ այլ վարքն սրբութեամբ իցէ, Գ ամս ապաշխարեալ ի ձեռն տրոց հաղորդեսցի Օրինաց:

Թ. Վասն որ երրորդք իցեն, նոցայն ո՛չ ամուսնութիւն, այլ յամենայն ժամ պոռնկութիւն է: Եթէ ժամանակ կենաց իւրեանց յերկարեսցի եւ այլ վարքն կատարեալ հաւատովք իցեն սուրբ սրտիւ, ժեւ ամ ընդ ունկնդիրս եւ եւ ամ հաւասարեալ աղօթից ի ձեռն մեծամեծ ծախից, գթով, պահովք, ողորմութեամբ, ի տարւոջն մի անգամ հաղորդեսցին: Ապա եթէ վարքն յետնութեամբ իցեն, ահա դիցես մեղս ի վերայ մեղաց նոցա բազում աշխատութեամբ ի ձեռն տրոց ողորմութեան, յետին թոշակին թէ լիցին արժանի: Ապա թէ քակեսցին ի միմեանց ի ձեռն հաւատոց կամօք իրերաց, եւ կամ մինչդեռ ի զուգութեանն են եւ մինն մեռցի, եւ որ մնայն՝ սրբութեամբ կեցցէ, ընդունելի է, վարդապետն հայեսցի եւ ներելով արասցէ:

Փ. Այլ վասն չորրորդին եւ հինգերորդին որ ունին կանայս՝ օրէնք չեն, դատաւոր եւ եկեղեցի ոչ ընդունի, բայց եպիսկոպոսն գիտասցէ:

ՓԱ. Իսկ եթէ արձակեսցէ ոք զկին իւր վասն բանի պոռնկութեան կամ վասն այլ չարագործութեան, զոր ոչ միայն այրն, այլ եւ աշխարհ վկայէ զչար գործոց նորա, արձակեսցէ. ընդունի զնա կանոնս, բայց Ա ամ ապաշխարեսցէ, ի ձեռն ողորմութեան սրբեսցի եւ հաղորդեսցի Օրինացն, եւ եթէ կամեսցի, կին արասցէ, եւ կինն այլում առն չիշխէ լինել, մինչ կենդանի է այր նորա:

ՓԲ. Իսկ եթէ ոչ վասն պոռնկութեան եւ ոչ վասն այլ չար գործոց եթող զկինն իւր, այլ վասն վատաբարութեան, որպէս թէ այլում ակն եղեալ իցէ, զայնպիսիսն ոչ ընդունին կանոնք, մինչեւ դառնալ նորա յառաջին կինն, եւ ընդ յանցանացն է ամ ապաշխարութիւն ընկալցի՝ եւ ամ արտաքոյ եւ Բ ի ներքս: Ապա եթէ ոչ դարձցի առ բուն կինն իւր, զկեանս տանն իւրոյ բաժանեսցէ, զկէսն կնոջն իւրում տացէ եւ տուգան յեկեղեցին, զի զպսակն օրհնութեան զոր ընկալեալ էր վասն ամուսնոյ իւրոյ անարգեսց, եւ ինքն զամենայն աւուրս կենաց իւրոց պոռնիկ կոչեսցի. մի՛ մտցէ յեկեղեցի Աստուծոյ, այլ ի դուրս հաւասարեսցի աղօթից, ի ձեռն ողորմութեան տրօք տնանկաց եւ վասն ջերմ արտասուաց զյետին թոշակն ընկալցի: Ապա թէ կինն մեռցի եւ այլ կին չառնիցէ, ջերմ յապաշխարութիւն եկեսցէ. է ամ ի դուրս կացցէ եւ Գ ամ ընդ ձեռամբ աղօթից հաւասարեսցէ, ի ձեռն ողորմութեան, գթով տնանկաց քաւեալ զմեղսն՝ հաղորդեսցի Օրինացն:

ԺԳ. Վասն որ պատրաստեալ են ի քահանայութիւն եւ կանայս ունիցին, եթէ մինչ չեւ ի քահանայութիւն մերձեցեալ իցէ եւ կինն շնայցէ, արձակեցի կինն եւ առն չիշխէ լինել, եւ այրն ի քահանայութիւն մատիցէ: Ապա եթէ կամք իցեն նմա կալ ընդ կնոջն, քահանայ ոչ եւս կարէ լինել, զի ոչ ընդունի զնա Եկեղեցի եւ կանոն:

ԺԴ. Քահանայ եթէ ի պղծութեան գտանիցի եւ իրքն յայտնեսցին եւ խոստովան լինիցին, քահանայանալ ոչ կարէ, բայց ի կարգին կացցէ: Ապա եթէ խոստովան ոչ լինիցին եւ յայտնապէս յանդիմանել ոչ ոք կարիցէ, ի կամս նորա թողցեն լինել եւ չլինել եւ եպիսկոպոսին:

ԺԵ. Նոյն կանոն եւ սարկաւազին կացցէ, քանզի սուրբ Եկեղեցի զանարատս ընդունի, զի ի ձեռն անմեղացն մեղաւորքն զփրկութիւն գտցեն. քանզի օր ըստ օրէ բողոքէ թէ. «Զսիրտ սուրբ եւ զհոգի խոնարհ Աստուած ոչ արհամարհէ» (Սաղմ. Ծ:19), եւ եթէ. «Յն՞ամ բնակեցայց, եթէ ոչ ի հեզս եւ ի խոնարհս եւ որ դողան ի բանից Իմոց» (Ես. 42:2):

ԺԶ. Կամ եղեւ մեծ ամենայն ժողովոյն, թէ մինչեւ ցերեսնամեանս մի՛ ոք օծցի ի քահանայութիւն, զի փորձեսցի, ընտրեսցի պիղծս ի սրբոյն, ի բաց պարզեսցի, քանզի եւ Տէր մեր երեսնամեան էր, յորժամ առ զօծումն մկրտութեան եւ սկսաւ զնոյն օրինակ ուսուցանել ամենեցուն ութօրեայ մկրտիլ, իսկ երեսնամեան օծանիլ ի քահանայ:

ԺԷ. Վասն որք ի նեղութիւն անկանիցին կամ ի խիստ հիւանդութիւն եւ կամ ըմբռնեսցի ի բռնաւորաց եւ վասն նեղութեան մկրտիցի, եւ կամ յառաջ էր անուն քրիստոնեայ եւ գործք վատթարք եւ ապա վասն նեղութեանն ի հաւատս կացցէ, զայնպիսին ընդունի Եկեղեցի, այլ ո՛չ կատարելապէս, զի ակամայութեամբ են հաւատքն. զայնպիսւոյն ասէ Գիր. «Միթէ ի հո՞ղ խոստովան առնիցիմ առ Քեզ» (Սաղմ. ԻԹ:10):

ԺԸ. Գաւառաց երիցունք ի քաղաքի եկեղեցւոջ իբրեւ անդ իցէ եպիսկոպոսն կամ երէց քաղաքին, չէ պատշաճ նոցա Պատարագ մատուցանել կամ հաց յազապի տալ եւ ոչ բաժանել յեկեղեցւոջ: Ապա թէ նոքա հրամայեսցեն եւ կոչեսցի՝ յազապի տացէ, այլ շահն՝ զինչ եւ եկեսցէ՝ ի նմին եկեղեցւոջն պահեսցի:

ԺԹ. Այլ որ քորեպիսկոպոսքն են՝ ըստ օրինակի եւ ըստ կարգի Եւթանասնիցն եւ իբրեւ լծակիցք վասն փութութեան որ յաղքատսն կատարելոց է:

Ի. Եւ սարկաւազունս ըստ պիտոյիցն արժան է առնել, որչափ տեղիքն եւ պէտքն խնդրեսցեն, եւ մի՛ աւելիս ինչ, զի մի՛ ցոփութիւն լինիցի:

Դ) ԳԱՆԳՐԱՅԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱՔԱՐԸ¹

Ա. Ոյք զամուսնութիւն մեղադրեն եւ անգոսնեն, կամ որ ոչ ննջէ ընդ առն իւրում, իբրեւ իցէ հաւատացեալ եւ երկիւղած, եւ գարշելի համարիցին եւ մեղադիր առնիցեն իբրեւ այն, թէ յարքայութիւն ոչ կարեն մտանել, այնպիսիքն նզովեալ լիցին:

Բ. Ոյք ուտեն միս առանց արեան եւ զոհելոյ եւ մեռելոտոյ, զի ամենայն երկիւղածութեամբ եւ հաւատովք լիցի, եւ դատապարտեսցեն զայնպիսիսն վասն ուտելոյն, իբրեւ այն, թէ յոյս ոչ ունիցին առ Աստուած, նզովեալ լիցին:

Գ. Ոյք զծառայ ի պատճառս աստուածպաշտութեան պատրեն արհամարհել զտեարս իւրեանց եւ հեռանալ ի ծառայութենէ նոցա եւ ոչ ամենայն փութութեամբ պատուել եւ պաշտել զնոսա, իբրեւ իցեն տեսարքն քրիստովնեայք եւ երկիւղածք, նզովեալ լիցին:

Դ. Ոյք երկմտին եւ խորշին յերիցուէ որ ամուսնացեալ իցէ, որպէս թէ ոչ իցէ արժան ի նոցանէ Օրէնս առնուլ, նզովեալ լիցին:

Ե. Ոյք ուսուցանեն զտուն Աստուծոյ եւ որ ի նա ժողովն ժողովիցին արհամարհել, նզովեալ լիցին:

Զ. Ոյք արտաքս քան զեկեղեցին ժողով ժողովիցին եւ արհամարհիցեն զեկեղեցին եւ կամիցին զեկեղեցւոյ պէտս գործել, իբրեւ ոչ իցէ երէցն ըստ կամաց եպիսկոպոսին լեալ, նզովեալ լիցին:

Է. Ոյք զպտուղ եկեղեցւոյն կամին արտաքս քան զեկեղեցին առնուլ կամ տալ, եւ որ ոչ կամօք եպիսկոպոսին կամ որ ձեռնադրեացն զայնպիսիսն յայսպիսի իրս եւ կամօք նորա հառնիցէ եւ չգործիցէ, նզովեալ լիցին:

Ը. Որ տայցէ կամ առցէ զպտուղ արտաքոյ քան զեպիսկոպոսն կամ որ կարգեալն է ի տնտեսութիւն տուրս տալոյ, տալին եւ առնելին նզովեալ լիցին:

Թ. Ոյք կուսանան եւ պահեն զանձինս իւրեանց որպէս թէ գարշ իցէ ամուսնութիւն, եւ հեռանայցեն, եւ ո՛չ վասն բարւոյ եւ սուրբ պարկեշտութեանն, նզովեալ լիցին:

Փ. Ոյք կոյսք իցեն վասն Աստուծոյ եւ գեր ի վերոյ են ամուսնացելոցն եւ ամբարհաւածիցեն, նզովեալ լիցին:

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակութիւնը տես՝ Կնոնագիրք Հայոց, հ. Ա, էջ 192-201:

ԺԱ. Ոյք արհամարհեն զայնոսիկ, որք հաւատով ազապս առնեն եւ վասն պատուի Տեառն կոչեն զեղբարս, եւ ոչ կամին հաւասարել եւ յանձն առնուլ եւ արհամարհիցեն, նզովեալ լիցին:

ԺԲ. Ոյք յարանց պահս ինչ համարեցան զտրտում եւ զտխուր հանդերձ ինչ ագանել, որպէս թէ այսպիսի ինչ իրօք արդարասցին, եւ դատապարտեսցեն զայնոսիկ, ոյք ահիւ եւ երկիւղիւ եւ ոչ փառասիրութեամբ զսովորական հանդերձն ագանին եւ դսրովիցեն այսպիսեօքս, նզովեալ լիցին:

ԺԳ. Կին ոք որպէս թէ պահս ինչ համարէ փոխել զգեստ կանանց, եւ զարանց զգեստ ինչ հագաւ կամ զկերպարան ինչ այնպիսի ստացաւ, նզովեալ լիցի:

ԺԴ. Կին որ թողու զայր իւր հեռանալ ի նմանէ, որպէս թէ ի հաւատս կացցէ, առանց կամաց առնն, կամ անգոմնեսցէ զայր իւր, եթէ՛ ես գեղովել երեսս ունիմ կամ ազգիկ եմ կամ ընչաւէտ եմ քան զքեզ, եւ ելանիցէ յառնէ իւրմէ, պատուհաս կրեսցէ, եւ նզովեսցեն եւ յեկեղեցւոյ ի բաց հանցեն:

ԺԵ. Ոյք ընդ վայր հարկանեն, թողուն զորդիս իւրեանց եւ ոչ սնուցանեն եւ որչափ ձեռնհաս իցեն՝ ոչ փոյթ առնիցեն վասն Աստուծոյ կարգին եւ սննդեանն մինչեւ ի կատարման հասակին, այլ որպէս ի պատճառս պահոց եւ վանականութեան արհամարհիցէ եւ անփոյթ առնիցէ, նզովեալ լիցի:

ԺԶ. Եթէ ուրուք որդի յորոյ ծնեալն է առաւել հաւատացեալ իցէ եւ առաքինի ի կարգս Աստուծոյ, հեռանայցէ որպէս պատճառս աստուածպաշտութեան եւ արհամարհիցէ եւ ոչ զարժանն եւ ոչ զիրաւ պատիւ ծնողացն հատուցանիցէ իբրեւ ծնողաց, քան զամենայն աստուածպաշտութիւն մեծ եւ ահաւոր թուեսցի եւ հատուցումն բարեաց, այնպիսին նզովեալ լիցի:

ԺԷ. Եթէ ոք ի կանանց կարծեսցէ իբրեւ զաստուածպաշտութիւն եւ զհերս փոքրեսցէ, զոր ետ Աստուած յիշատակ հնազանդութեան, իբր թէ ընդ ոտն եհար եւ արհամարհեաց զհրամանն հնազանդութեան, նզովեալ լիցի:

ԺԸ. Եթէ ոք իբրեւ ի կարծիս պահոց արհամարհիցէ զօր կիւրակէի եւ ի պահոց թիւ արկ կամ ի գործ, որպէս զայլ աւուրս, ո՛չ գտցէ հանգիստ յարքայութեանն Աստուծոյ, եւ մեծ ժողովն նզովէ եւ մերժէ:

ԺԹ. Եթէ ոք ի պահողաց արտաքս քան զհարկ ինչ մարմնաւոր, այսինքն է ցաւոց եւ վշտաց, ամբարհաւածեաց եւ ամբարտաւանեաց եւ զտուեալ եւ զկարգեալ պահս հասարակաց որ պահի յեկեղեցւոջ՝ ելոյծ եւ արհամարհեաց, իբրեւ կրիցի ի նմա կատարեալ միտք եւ խորհուրդք, նզովեալ լիցի:

Ի. Եթէ ոք ի մարդկանէ կատարեալ հասակաւ, առողջ մարմնով, քրիստոնեայ անուն ի վերայ, եւ զբառասուն օր զպահանս ի գլուխ ոչ տանիցի, այնպիսին նզովեալ լիցի:

ԻԱ. Եթէ ոք զբառասունսն պահեսցէ սուրբ եւ ի Զատիկ հինգշաբաթի օրն քան զհաղորդել Օրինացն եւ բաժակին սրբելոյ, եթէ այլ ինչ աւելի համարձակիցի ուտել, զպահանս զոր պահեսցա՝ ընդունայն են, եւ ի մեծ ժողովոյն նզովեալ լիցի:

ԻԲ. Եթէ ոք երթիցէ ի ժողովս մարտիրոսաց, զգոյշ եւ պատրաստ լիցի սրբութեան, յորդորման, պաշտաման, խոնարհութեան, աղօթից, զի մեծ վարձս առցէ: Ապա թէ ոք երթիցէ ամբարտաւանութեամբ հպարտանօք ի ցոյցս տեսողաց եւ դիտել զնմանիս իւր, նզովեալ լիցի:

ԻԳ. Եթէ ոք յառաջ քան զարձակել զժողովուրդն, կատարեալ հասակաւ եւ առողջ մարմնով, յառաջ քան զկատարել տէրունական խորհրդին երթեալ հաց կերիցէ կամ այլ ինչ, այնպիսին նզովեալ լիցի:

ԻԴ. Էրէց կամ սարկաւազ առանց աղաբողոնի ի բեմ մի՛ ելցէ, այլ կամ խունկ ծխել եւ գրովք սաղմոս ասել ի բեմի եւ կամ ի բեմի գիրս կարդալ եւ կամ ի սպասու կալ Սեղանոյն, ոչ է ընդունելի պաշտօն նորա: Աղէ կաց այնպիսի կերպարանօք առաջի մահկանացու իշխանի, եթէ ընկալցի զքեզ: Արդ՝ եթէ ոք անցցէ ընդ կանոնս, այնպիսին նզովեալ լիցի: Զայս գրեմք եւ ոչ խափանեմք ոյք յեկեղեցի Աստուծոյ գիրս ստանալ կամ զճարտարութիւն կամ զպահանս կամին, այլ որք ընդունին գիրս պահոցն ի պատճառս ամբարտաւանելոյ ի վերայ այնոցիկ, ոյք միամտութեամբ կեանս եւ ոչ նենգութեամբ կամ պատրանօք, այլ որք բարձրամտեն արտաքս քան զգիրս եւ քան զկարգս կանոնաց Եկեղեցւոյ եւ նոր կարգս կացուցանեն: Այլ մեք եւ ընդ կուսութիւն խոնարհութեամբ զարմանամք, եւ զպահս պարկեշտութեամբ եւ հեզութեամբ եւ աստուածպաշտութեամբ, ընդունիմք եւ զհեռանալն խոնարհութեամբ յերկրաւորացս, ընդունիմք եւ զամուսնութեան կարգ, պարկեշտութեամբ պատուեմք եւ զմեծութիւն հանդերձ արդարութեամբ ոչ անգոսնեմք. եւ զմէկին եւ զլոկ եւ զարհամարհեալ ազանելիս վասն պիտոյից միայն մարմնոյ առանց ամենայն խոտելոյ գովեմք, այլ զլոյծ եւ զջախջախ եւ զչեղտամեղտ ազանելիս եւ զգնացս չընդունիմք: Եւ զտունս Աստուծոյ պատուեմք եւ զժողովսն որ ի նոսա ժողովին՝ որպէս գսուրբս եւ զօգտակարս ընդունիմք, իբրեւ ոչ փակեմք կամ գրաւեմք զաստուածպաշտութիւնս ի տունս կամ ի տաճարս, այլ քան զամենայն տեղիս որ յանուն Աստուծոյ շինեալ են՝ պատուեմք, եւ որ ի նոսա շինեալ են՝ ի հասարակաց օգուտ ընդունիմք: Եւ զառաւելագոյն գտուրս եւ զբարեգթութիւնս որ յեղբարս, որ ըստ տուչու-

Թեան եկեղեցեաց եւ կարգաց որ յաղքատս լինի՝ երանեմք: Եւ զուղիղ գործ ընկալեալ ասեմք, որ ինչ տուաւ եւ կարգեցաւ ի Սուրբ Գրոց եւ յառաքելոց, յեկեղեցի լինել մեզ աղօթս առնեմք, զի կատարեսցի: Զայս կանոնս զոր եղաք եւ գրեցաք ի Գանգրա վասն Հաստատութեան կարգի օրինաց, ոչ աւելի ինչ եւ ոչ օտարոտի ի մէջ բերեալ, այլ զոր սուրբ ժողովն կանոնեցին՝ զնոյն ի լրութիւն բովանդակեցաք: Քանզի են ոմանք, որ տգիտութեամբ ինչ ինչ գործելով կուտեն անապաշխար բեռինս անձանց ըստ գրեցելոցն, եթէ ի մէջ տգիտաց ճշմարտութիւն պատառի, զի եթէ կարի փոքր մեղք իցեն եւ ընդ ապաշաւանօք ոչ անկանիցի, մահու չափ լինին՝ ըստ առաքելոյն. «Են մեղք որ մահու չափ են» [Ա Յովհ. Ե:17]:

Ե) ԱՆՏԻՈՔԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱԲԱՐԸ¹

Ա. Ամենայն ոք ով եւ Համարձակեսցին եւ լուծցեն զսահմանս սուրբ եւ մեծ ժողովոյն որ ի Նիկիայ ժողովեցան եւ զառաքելոցն, իբրեւ էր անդ աստուածապաշտ եւ աստուածասէր թագաւորն Կոստանդիանոս, վասն ամենասուրբ տօնից փրկութեան, կապել եւ մերժել յեկեղեցւոյ, եթէ կացցեն եւս հակառակութեամբ ընդդէմ դառնալ որ ինչ բարեգոյնքն կամեցան եւ կարգեցին. եւ այս ասացաւ վասն աշխարհականացս: Ապա թէ ոք ի գլխաւորաց եւ յառաջնորդաց Եկեղեցւոյ՝ եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ, յետ սահմանիս յայտրիկ Համարձակիցի չըջել եւ խռովել եւ խանգարել եւ փոփոխել զկարգս Եկեղեցւոյ եւ առանձին լինել եւ ընդ հրէյայս կատարեսցէ զտօնս, զայսպիսիս սուրբ եւ մեծ ժողովն աստէն առ ետեղ յայտնապէս օտար Համարեցան յեկեղեցւոյ, զի ոչ անձին միայն մեղաւ, այլ զբազումս ապականեաց, եւ թիւրութեան պատճառք եղեն. ոչ միայն զայնպիսիսն Հատանել եւ որոշել եւ ընկենուլ ի պաշտամանէ Եկեղեցւոյ, այլ եւ որք սոցին հաւասարել Համարձակեցան յետ մերժելոյ զայնպիսիսն, եւ որք մերժեցան՝ խափանեսցին եւս եւ յարտաքին պատուոյն, որ սուրբ կանոն եւ Աստուծոյ քահանայութիւն ընկալեալ գտանիցի:

Բ. Ամենեքին ով եւ մտանիցեն յեկեղեցի Աստուծոյ եւ յետ ունկն դնելոյ Սուրբ Գրոց եւ ոչ եւս հաւասարեսցեն առ ետեղ աղօթից հասարակ ժողովրդեանն եւ զդէման դարձուցեալ ի սրբութենէն՝ ընդունելութեան գովութեանն ըստ իրաց ինչ ստահակութեան եւ յանդգնութեան

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակութիւնը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 205-223:

ընդ ոտն հարկանիցեն եւ հեռանայցեն, զայնպիսիսն մերժել եւ ընկենուլ արժան է ի սուրբ եկեղեցւոյ, մինչեւ խոստովան լիցին եւ ցուցցեն ամենայն աշխատութեամբ եւ տառապանօք զապաշխարութիւն իւրեանց եւ աղաչեսցեն, թերեւս այսպէս արժանի լիցին ընդունելութեան, իբրեւ ոչ իցէ նոցա մարթ հաւասարել այնոցիկ, որ ազատեալ են ի կապանաց եկեղեցւոյ եւ որ ընդ եկեղեցեաւն իցեն եւ ոչ ի տունս ուրեք զատ ընդ այնպիսիսն մարթ իցէ յաղօթս կալ որ մերժեալ իցեն յեկեղեցւոյն: Եւ ոչ ի ժողով կամ յիշխանութիւն այլոյ եկեղեցւոյ արժան է մերձեցուցանել զայնպիսիսն: Ապա թէ երեւեսցի ոք կամ գտցի ոք յեպիսկոպոսաց կամ յերիցանց կամ ի սարկաւազաց կամ ո ոք եւ իցէ յաշտիճանէն, եւ անհաւասարացն հաւասարեաց, զայնպիսին ընդ նոսին արժան է մերժել եւ կապել, զի պատճառք եղեն պղտորման եւ զմիմեանս հարկանելոյ կանոնաց Եկեղեցւոյ:

Պ. Եթէ երէց ոք կամ սարկաւազ կամ բնաւ ոք ի քահանայական կարգէ լքանէ թողու զիւր իշխանութիւնն եւ զբնակութիւնն եւ յայլ փոխեսցի իբրեւ այն, թէ ամենայն իրօք հեռացաւ, եւ բնակել յայլու՞մ իշխանութեան կամեսցի, այսպիսին բազում ժամանակս պաշտել մի՛ իշխեսցէ. թէ առաւելապէս եւս ի կոչ եպիսկոպոսին իւրոյ եւ դառնալ յիւր իշխանութիւն հրամայիցէ եւ աղաչիցէ, եւ ո՛չ ունին դնիցէ եւ յամիցէ եւս ի ստահակութեանն, ամենայն իրօք մերժել եւ ընկենուլ արժան է զայնպիսին ի պաշտամանէն, իբրեւ ոչ եւս մուտ իցէ ընդունելութեան ի նոյն զնա հաստատել: Ապա թէ յետ մերժելոյն վասն այսպիսի իրաց՝ այլ եպիսկոպոս ընդունիցի, եւ նա կշտամբութեան արժանի լիցի ի միաբան ժողովոյն՝ իբրեւ այն թէ ելոյ՞ծ եւ անգոսնեաց զգիրս եւ զկարգս Եկեղեցոյ:

Ղ. Եթէ ոք յեպիսկոպոսաց ի ժողովոյ անտի որոշեցաւ, երէց կամ սարկաւազ յիւրմէ եպիսկոպոսէն, եւ համարձակեցաւ գործել գործ ինչ պաշտաման, կամ եպիսկոպոս ըստ կանխելոյ եւ յառաջ սովորութեանցն, կամ երէց կամ սարկաւազ, մի՛ եւս մարթ կամ պատշաճ իցէ նոցին յոյս ունել բնաւին յայլմէ ժողովոյ հաստատել յայս իրս եւ ոչ ապաշխարութեան կամ թողութեան հասանել: Այլ եւ որք հաւասարեն այնպիսեացն, զամենեսին մերժել արժան է յեկեղեցւոյ, եւ առաւելապէս եւս, թէ ուսեալ էին զպատուհասն որ յառաջագոյն ասացեալ էին եւ կշտամբեալ, եւ համարձակեցան այսպիսեացս հաւասարել:

Ն. Երէց ոք կամ սարկաւազ արհամարհեաց զիւրոյ եպիսկոպոսին զհրաման, իբրեւ մերժեալ էր զնոսա յեկեղեցւոյ եւ առանձին ժողովեցան կամ ժողովեսցին եւ Սեղան հաստատեցին եւ ի կոչ եպիսկոպոսին ոչ եկին եւ ընդդէմ եղեն եւ անարգեցին, եւ ոչ կամեցան զբանս նորա

յանձն առնուլ եւ լսել, իբրեւ մի անգամ եւ երկիցս կոչեաց, զայնպիսիսն բնաւին մերժել արժան է եւ ոչ եւս մխիթարութեան ինչ հասուցանել, իբրեւ ոչ եւս կարող են զնոյն պատիւ ունել ամենեւին: Ապա եթէ յամիցեն եւս ի նմին իրս խռովութիւնս առնել եւ ամբոխս յարուցանել յեկեղեցւոյ վերայ յարտաքին իշխանութենէ եւ ի զօրութենէ ուստեք, զայնպիսիսն իբրեւ զխռովարարս դարձուցանել եւ սանձաբեկ առնել արժան է:

Զ. Եթէ ոք յիւրմէ եպիսկոպոսէն յաղօթից մերժեալ իցէ, արժան ումեք զայնպիսին ընդունել, բայց եթէ նախ յիւրմէ եպիսկոպոսէն ընդունիցի, բայց յորժամ ժողով լինիցի եպիսկոպոսաց եւ պատահիցէ եւ ապաշխարիցէ առաջի նոցա եւ ի հաւան ածցէ զժողովն. կա՛մ ընդունելութեան արժանի լիցի ի նոցանէ, կա՛մ պատուհասի: Նոյն սահման կրեսցի ի վերայ աշխարհականաց, երիցանց, սարկաւազաց եւ ո ոք եւ իցէ ընդ կանոնօք:

Է. Մի՛ գորք բնաւին առանց թղթոյ եւ խաղաղութեան յեպիսկոպոսէն՝ յեպիսկոպոս ընդունիցիք ամենեւին:

Ը. Երիցունք որ ի գեօղս կամ ի քաղաքի իցեն, մի՛ իշխեսցեն ամենեւին կանոնաւոր թուղթս տալ, բայց միայն առ եպիսկոպոսս մերձաւորս եւ ծանօթս, որպէս ի սէր ապաստան համարձակիցին եւ տայցեն, այլ որ օծեալ քորեպիսկոպոսք իցեն՝ նոքա իշխեսցեն տալ:

Թ. Որ յիրաքանչիւր իշխանութեան եպիսկոպոսք իցեն՝ իմասցին, զի մայրաքաղաքաց եպիսկոպոսն թիկունք է նոցա եւ հոգաբարձու, եւ ամենայն ոք զինչպիսի պիտի կամ եւ առնել, առ նա ընթանայ, թէ մուրհակ արքունի եւ իշխանաց, վասն իրաց եկեղեցւոյ եւ կարգաց հասարակաց. վասն այսորիկ կամ եղեւ, թէեւ պատուով յառաջ իցէ, եւ առանց նորա մի՛ իշխեսցեն ինչ գործել ըստ նախնեաց սովորութեան հարցն մերոց, որպէս կարգեալ են կանոնք. բայց միայն զայս իշխեսցէ գործել յիւրում իշխանութեանն՝ եթէ գեօղք, եթէ գաւառք, եթէ օծումն երիցութեան եւ սարկաւազութեան կամ զինչ վարք իցեն իւրոյ գաւառին եւ իշխանութեանն, ամենայն ճշմարտութեամբ եւ հոգաբարձութեամբ եւ ընտրութեամբ խնամով գործեսցէ, այլ յայլոց ամենեւին մի՛ իշխեսցէ գործել եւ ձեռնամուխ լինել արտաքս քան զկամս մայրաքաղաքի եպիսկոպոսին, եւ ոչ նմին կաթողիկոսին առանց հաւասարութեան այլոց եպիսկոպոսաց գործել ինչ:

Ժ. Որք ի գեօղս կամ ի գաւառս իցեն, այսինքն են քորեպիսկոպոսք. զի թէեւ զձեռնադրութիւն եպիսկոպոսաց ունին, կամ եղեւ մեծ ժողովոյն զի ծանիցին զչափ իւրեանց, եւ դարմանեսցին որ ընդ նոքօք եկեղեցիքն իցեն, վասն նորին շատ եւ բաւական եղիցի հոգալ եւ խնամ

ունել, այլ կարգեսցին եւ արասցին գրակարգացս եւ կէս սարկաւագաց կշտամբիչս եւ սմին իրաց շատ լիցին առ ի մերձեցուցանել եւ յառաջ ածել յայսպիսի աշտիճան, այլ ոչ երէց կամ սարկաւագ աւծանել եւ համարձակել արտաքս զկամս եպիսկոպոսին ընդ ոյր ձեռամբ է ինքն եւ գաւառն. ապա եթէ համարձակեսցի ոք անցանել զորոշեալ սահմանաւ, անկցին ի նմին պատուէ յորում յառաջն էր. բայց քորեպիսկոպոս առնել կամ կարգել, որ քաղաքին եպիսկոպոսն է նմա անկէ առնել զոր արժանի համարեսցի:

ԺԱ. Թէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւագ, կամ ով իցէ ի կարգէն, արտաքս քան զկամս եւ կամ առանց թղթոյ որ գաւառին եպիսկոպոս իցէ, առաւել եւս որ մայրաքաղաքին իցէ դիմեսցէ առ թագաւոր զայնպիսին ցոյց արասցեն եւ ընկեսցեն եւ մերձեսցեն, ոչ միայն ի հաւասարութենէ, այլ եւ ի պատուոյն զոր ունէր, զի իբրեւ ձանձրացուցանել կամեցան զաստուածասէր թագաւորին մերոյ զլսելիս արտաքս քան զկարգս եկեղեցւոյ, ապա թէ հարկ ինչ իցէ եւ կոչ իրաց առ թագաւոր դիմել զորձեսցի խորհրդովք եւ կամաւք ըստ իշխանութեան որ մօր քաղաքաց եպիսկոպոսն իցէ, եւ որ ի գաւառին եպիսկոպոսն իցեն նոցին թղթովք թոշակեսցի որ ճանապարհ դիմեսցն:

ԺԲ. Եթէ յիւրմէ եպիսկոպոսէն անկաւ երէց կամ սարկաւագ, եւ զեպիսկոպոսին զդատաստանն ոչ յանձին կալաւ եւ համարձակեցաւ ձանձրացուցանել զլուր ժողովոց բազմաց, որպէս թէ զինչ իրաւունս ունիցի առաջի բազում եպիսկոպոսաց ասիցէ եւ ի նոցանէ զարդար դատաստանի վճիռն ակն ունիցի առնուլ ապա թէ ի նոցանէ սրտնեղեցաւ, եւ անգոսնեաց եւ համարձակեցաւ առ թագաւորն դիմել եւ ձանձրացուցանել, զայսպիսիս մի արժանի առնել թողութեան եւ կամ ընդունելութեան, եւ կամ բնաւ յայս ինչ տալ զի առ յապա հաստատեսցի ի նոյն տեղի:

ԺԳ. Մի ոք ուրէք եպիսկոպոսաց իշխեսցէ կամ համարձակեսցէ յայմէ իշխանութենէ այլ մտանիլ եւ ձեռնադրութիւն առնել յեկեղեցիս եւ մերձեցուցանել զոք յաստիճան եւ ոչ բազմութեամբ մտանել յայլ իշխանութիւն, բայց եթէ համարձակելով եւ թուղթ տալով որ մայրաքաղաքացն է եւ որ ընդ նմա եպիսկոպոսին են մուտ տայցեն նմա ապա թէ ոչ ուրէք կոչեալ դիմեսցէ ստահակութեամբ ձեռնադրութիւն ումեք առնել եւ հաստատութիւն իրաց եկեղեցւոյ որ ոչ բնաւ իցէ անկ անհաստատ լիցի որ ի նմանէ արարեալ գտանիցի. նա պարտաւոր լիցի ստահակութեան իւրում, եւ յանմիտ ձեռնադրութեան զարժան դատաստանն անկցի առ ետեղ. եւ մերժեսցի ի սուրբ ժողովոյն:

ԺԴ. Թէ որ յեպիսկոպոսաց յիրս ինչ յանցուածոց եւ մեղադրութեան դատապարտեսցի, եւ ապա դէպ լիցի վասն նորա ոչ միաբանել ոյք իշխանութեան եպիսկոպոսք եւ ոմանք ի նոցանէ անպարտ եւ արդար յայտ առնել կամիցին, եւ ոմանք ի նոցանէ պարտաւորեալ զի վախճանեսցի ամենայն իրօք հակառակութիւն կեղծաւորութեանն, կամ եղեւ սուրբ ժողովոյն որ մայրաքաղաքաց եպիսկոպոսն է. զի մերձաւոր գաւառաց անտի եւ իշխանութենէ կոչեսցէ զայլ ոմանս ոյք դատիցեն, եւ զհակառակութիւն կեղծաւորութեանն ի բաց լուծցեն զի հաստատունն է զոր ինչ կարգեսցին որ իշխանութենէ անտի են:

ԺԵ. Թէ որ յեպիսկոպոսաց յիրս ինչ մեղադրիցի յանցանս եւ չարախօսիցի, եւ դատապարտից յամենեցունց որ իշխանութեան եպիսկոպոսք են եւ ամենայն միաբանութեամբ զմի եւ զնոյն վճիռ հանին ի վերայ նորա եւ յայտնիցին այսպիսին մի իշխեսցէ այլում դար խաւսել, կամ իրաւ որ իշխեսցէ առնել այնպիսւոյն այլ կացցէ եւ հաստատեսցէ միաբանութիւն ամենեւին որ եղեւ յայսմ իշխանութեան զոր եպիսկոպոսքն կարգեսցին:

Եթէ որ յեպիսկոպոսաց պարապորդ իցէ ի պարապորդ եկեղեցին զանձն իւր ետ, եւ բռնադատեաց զսահմանն եւ կալաւ առանց բազմաց բազում ժողովոյ եպիսկոպոսաց զայնպիսին ընկենուլ արժան է. եթէ ուրուք ժողովուրդն զոր բռնադատեաց հաճեցան եւ ընկալան կատարեալ եւս ժողով լիցի իբրեւ չիցէ նա ընդ դէմ մաւր քաղաքաց եպիսկոպոսին:

ԺԶ. Թէ որ յեպիսկոպոսաց ձեռնադրութիւն յեպիսկոպոսաց ընկալաւ եւ հրամանաւ վերակացու լինել ժողովրդեանն, եւ ոչ յանձն էառ զպաշտաւնն եւ ոչ հաւանեցաւ երթալ յեկեղեցին որ ձեռնադրեցան, զայնպիսին մերժեալ արժան է յաղաւթից եւ մինչեւ հարկ լինիցի նմա յանձն առնուլ եւ ընդունիլ, կամ սահմանեսցէ ինչ ի վերայ նորա կատարեալ ժողովն որ իշխանութենէ անտի իցեն եպիսկոպոսքն:

Եթէ որ եպիսկոպոսաց ձեռնադրեցաւ ի գաւառի ուրէք, եւ իշխանութիւն իւր չեղեւ դառնալ եւ չիցեն պատճառ ի նմանէ չերթալ այլ կամ ժողովուրդն չընկալաւ կամ այլ պատճառս ծնանի իբրեւ ոչ ի նմանէ, այսպիսւոյն արժան է ընդունել զպատիւ պաշտամանն եւ ոչ հեռանալ, բայց մի ինչ նեղեսցէ զոք ուրէք յիրս եկեղեցւոյ եւ ժողովեսցի, այլ անսալ արժան է այսպիսւոյն մինչ իշխանութեան կատարեալ ժողով ժողովիցի իրաւունս առնել եւ ի վեր բառնալ զինչ արժանն իցէ, որոչել եւ սահմանել, կարգել վասն նորա:

ԺԸ. Եպիսկոպոս ոչ է արժան ձեռնադրել առանց ժողովոց եպիսկոպոսաց, եւ առաւել որ մայրաքաղաքաց եպիսկոպոսն իցէ իշխա-

նութենէ անտի, այլ սմա ամենայն իրօք պարտու պատշաճ իցէ անդ լինել, լաւագոյն եւս իցէ, զի ամենեքին որ նովաւ իցեն իշխանութեան լծակիցք ընդ նմա իցեն, զորս արժան է առ իւր կոչել թղթով որ մայրաքաղաքաց եպիսկոպոսն է, եթէ եկեացին ամենեքին. ահա բարի եղեւ. ապա թէ դժուարագոյն է այլ լինել, մեծ մասն ի նոցանէ գալ արժան է, կամ թխթով միահամար լինել, եւ այսպէս հանդերձ բազմօք դայով կամ հաւանելով զայնպիսին ի տեղւոջ իւրում որ տեղի աւծան. ապա թէ այլ ինչ որ արտաքոյ քան զսահմանեալն առնիցեն. եւ անյոյժ եւ անհաստատ լիցի ձեռնադրութիւն, ապա թէ ըստ որոշելոյ եւ ըստ սահմանելոյ կանոնաց լիցի հաստատութիւն, ընդ դիմիցին ոմանք իբրեւ ի կամաց իւրեանց հակառակին, կացցէ եւ հաստատեսցի բազմաց ընտրութիւն ամենայն իմաստութեամբ եւ երկիւղածութեամբ:

Ի. Վասն եկեղեցւոյ իրաց թէ հակառակութիւն ինչ իցէ կեղծաւորութեամբ զի լուծցի եւ ի գլուխ եկեացէ՝ լաւ համարեցաք զի ժողով լիցի եպիսկոպոսաց յիւրաքանչիւր իշխանութեան, երկիցս անգամ, յամին, Ա յերկրորդ շաբաթու տօնից Ջատկին, իբրեւ կատարեսցի ի չորրորդումն շաբաթու պենդակոստէին. ժողովին առ ի յիշատակ ժողովոյն զիրս իշխանութեան, եւ զերկրորդ անգամ ժողով լինել յելս հոկտեմբերի որ է, Ժ երրորդ ի հոռի ամսոյ, զիրացն յայս ժողովս հպեսցին եւ մերձեսցին երիցունք եթէ սարկաւազունք. եւ ամենայն ոք իբրեւ զպարտեալ եւ վնասեալ համարիցին զանձինս իւրեանց եւ ի ժողովոյ անտի իրաւ՝ եւ աւգնականութիւն ընկալցին. այլ զի պատշաճ լիցի ոմանց ժողովս ժողովել առանց կամաց եւ հաւանութեան որ իցէ մաւր քաղաքաց եպիսկոպոսն:

ԻԱ. Եպիսկոպոսի յայլմէ իշխանութենէ յայլ փոխել չէ մարթ եւ կամակարութեամբ դիմել ի տեղիս ուրեք բայց ի պետս յայսպիսիս, կամ ի բռնութենէ կամ ի հարկէ ժողովրդեանն կամ եպիսկոպոսաց, այլ կալ եւ դադարել արժան է յոր եկեղեցի ի սկզբանէ յԱստուծոյ ուխտեցաւ եւ օծաւ, եւ ոչ եւս փոփոխել կամ կամակարել ուրեք յեկեղեցւոյն իւրմէ որպէս յառաջագոյն իսկ վասն յայսպիսեացս սահման կարգեցաւ:

ԻԲ. Եպիսկոպոսի չէ արժան զոք փոխանակ իւր կացուցանել եթէ մերժեալ եւս իցէ ի մահ, ապա թէ այսպիսի ինչ լիցի, անհաստատ լիցի հաստատութիւն այնպիսւոյն, այլ պահել արժան է զգիրս եկեղեցւոյ իբրեւ ոչ եպիսկոպոս մարթ իցէ առնել. բայց եթէ հանդերձ այլովք եպիսկոպոսօք եւ նոցին ընտրութեամբ յետ հանգստեան եպիսկոպոսին. որպէս ունիցի իշխանութիւն. ո՞ր եւ արժան իցէ իրացն զայնպիսին մերձեցուցանել:

ԻԳ. Զեկեղեցւոյ ինչս եկեղեցւոյ արժան է պահել ամենայն փութութեամբ այց առնելով բարւօք հաւատովք ի յԱստուծոյ որ այցելուն է ամենայնի եւ վրեժխնդիր եւ դատաւոր՝ բաշխել արժան է կամօք եւ իշխանութեամբ եպիսկոպոսին ում եւ զժողովուրդն յանձն արարեալ է եւ հաւատացեալ է, եւ զանձինս ժողովրդեանն յայտ արժան է լինել որ յանկ ինչ իցէ եկեղեցւոյն, հանդերձ կամօք յերիցանց եւ սարկաւագաց, զի նոքին գիտակից են, եւ մի անգէտ զինչ ոք ուստէք եկեղեցւոյն բնիկ եւ սեպհական է զի մի ինչ թագիցէ ի սոցանէ, զի թէ դէպ լիցի եպիսկոպոսին փոխել յաշխարհէ աստի, յայտ իցեն ինչք եկեղեցւոյն, եւ ոչ սուզանիցեն եւ կորնչին եւ անհետ լիցին, զի մի եւ որ սեպհական եւ ուրոյն է եպիսկոպոսի այն գլխեսցի ի պատճառս եկեղեցւոյ ընչիցն զի արդար եւ հաճոյ է Աստուծոյ եւ մարդկան եւ որ ինչ իւր իցէ եպիսկոպոսին, իշխան է թողուլ ում եւ կամեսցի եւ մի եպիսկոպոսն ի պատճառն եկեղեցւոյն ի հրապարակս եւ ի դատաստանս անկանիցի վասն ընչից որ նմա անկ էր, զի մի յետ մահուանն դարովեսցի եւ հայհոյեսցի:

ԻԴ. Եպիսկոպոսի իշխանութիւն ունել արժան է ի վերայ ընչից եկեղեցւոյն, զի բաշխեսցէ կարաւտելոց ամենայն հեզութեամբ եւ երկիւղածութեամբ Աստուծոյ, իբրեւ վայելեսցէ ինքն ըստ արժանի թէ պիտոյ եւս իցէ ի կարեւոր պետս իւր, եւ որ ընդ նովաւ կարաւտեցին, իշխան լիցի առ ի կարաւտութիւն եղբարց եւ հանգիստ զի ամենայնիւ մի ինչ կարաւտեալից են ըստ աստուածեղէն առաքելոյն որ ասէ՝ ունիմք կերակուր եւ հանդերձ, ի նմին բաւական լիցուք. ապա թէ ոչ այս շատ լիցի եւ փոփոխիցէ զիրս եւ վատնիցէ ի պէտս իւր եւ տան իւրոյ եւ զշնորհս եկեղեցւոյ եւ զպտուղ զիւղիցն ոչ կամաւք երիցանց եւ սարկաւագաց ձեռնամուխ առնէ, զո եւ կամի, այլ եւ ընտանեաց եւ ազգականաց եւ եղբարց եւ որդւոց տացէ զիշխանութիւն իբրեւ սոքաւք ինչ հնարիցի ի ծածուկ վատնել այլոց ընտանեաց զեկեղեցւոյն այսպիսին դատ տայցէ եւ իրաւ ժողովուցն իշխանութեան այնորիկ, ապա թէ այլ եւս ինչ չարախաւսեսցի եպիսկոպոսն հանդերձ երիցամբքն որ ընդ նմա են, իբրեւ այն թէ եկեղեցւոյն անկանիցէ, կամ ի զիւղից կամ յայլմէ պատճառանաց եկեղեցեաց յանձինս իւրեանց ժողովիցեն եւ ազահիցեն, եւ աղքատք նեղեսցին եւ չարախօսութիւն եւ հայհոյութիւն ածցեն ի վերայ բանին դնելոյ, եւ այսպիսի ինչ վարիցեն կամ վարեսցին. զայսպիսին ուղղել արժան է ըստ իրաւին, զաւրէնն ընտրեսցէ ժողով եպիսկոպոսաց:

ԻԵ. Եւսիբիոս, եւ ամենայնի որ սահմանեցաւ եւ որոշեցաւ իբրեւ անդ էի եւ յանձին կալա: Ես թէւոզոս եւ ամենայնի զինչ եւ սահմանեցաւ հաճեցայ եւ յանձին կալայ:

Չ) ԼԱԲՈՂԻԿԻԱՅԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱԲԱՐԸ¹

Ա. *Ձի ոչ է մարթ ըստ եկեղեցւոյ կանոնաց, ոյք ազատութեամբ եւ աւրինօք բնակեցան ի միասին, եւ զերկրորդ հարսանիսն մի գաղտ արասցեն բայց իբրեւ փոքր ինչ ժամանակ անցեալ իցէ՝ եւ պատրաստեցին աղաւթից եւ պահոց, ապա թողացուցանել նոցա եւ համարձակել սահմանեցաք:*

Բ. *Ոյք մեղան եւ անցեան ի պէս ինչ յանցանս եւ համբերեցին աղաւթից, եւ խոստովանութեամբ եւ ապաշխարութեամբ ամենայն իրօք դարձան եւ հեռացան ի չարէն, ըստ չափոյ յանցանաց ժամանակ տացին ապաշխարութեան, եւ յետ այսորիկ գթութեանց եւ բարերարութեանց Աստուծոյ խառնեսցին ի հաւասարութիւն աւրինացն:*

Գ. *Ձէ մարթ որ առետեղ մկրտեալ է մերձեցուցանել աշտիճան քահանայութեան:*

Դ. *Ոչ է պարտ ձեռնադրութիւնս առաջի ունկնդրողաց:*

Ե. *Ոչ է արժան քահանայի փոխ տալ եւ վաշխ եւ տոկոսիս պահանջել, եւ ոչ բնաւ փոքր ինչ գտոկոսեացն մաս առնուլ:*

Զ. *Ձէ արժան այլ ազգւոյն եւ հերձուածողին ի յամելն իւրում յայսպիսի իրս, ի տաճարն Աստուծոյ մտանել:*

Է. *Վասն այնոցիկ որ ի հերձուածողաց իցեն, այսինքն որ ասեն, Նաւատացիք, կամ չորեքտասան երորդեայք ի դառնալն իւրեանց մի յերախայս, մի ի հաւատացեալս մի ընդունիցիք յառաջ մինչչեւ նզովեալ եւ ուրացեալ զամենայն հերձուածաւղս առաւել զոր գիտէինն եւ ուսեալն էին յետ այսորիկ որք կոչին հաւատացեալք, ուսցին զհաւատոյս մերոյ զխորհուրդ եւ աւծցին զաւծումն սրբութեան եւ հաւասարեսցին աւրինացն:*

Ը. *Վասն այնոցիկ որք են ի հերձուածոյն Փռիւզացւոց ի դառնալն իւրեանց թէ յուխտէն իւրեանց իցին մեծամեծաց այսպիսիքս ամենայն փութով ուսցեն նախ՝ եւ ապա մկրտիցեն յեկեղեցւոյ մերոյ յեպիսկոպոսաց եւ երիցանց:*

Թ. *Թէ չէ մարթ համարձակել երթալ ի հանգիստ եւ ի դիրս երկաբնակս կամ որ ասեն մատրունք ամենայն այլ ազգեաց առ ի պետս ինչ աղաւթից կամ մխիթարութեան՝ այլ զայսպիսիսն թէ ի մերոց հաւատոց են մերժել արժան է եւ կապել յեկեղեցւոյ մինչեւ ապաշխարել եւ խոստովանել զյանցանսն եւ ապա խառնեսցի:*

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակութիւնը տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 229-242:

Ժ. Ձէ մարթ ոյք յեկեղեցւոյ մերոյ են ի պէսպէս եւ ի ցոփ հարսանիս այլազգեաց մերձեցուցանել զուստերս եւ զգաստերս, կին տալ նոցա կամ կին առնուլ ի նոցանէ:

ԺԱ. Ոչ է մարթ ոյք կոչին ծերք եւ պառաւունք առաջի եկեղեցւոյ նստել որպէս ի հրապարակի, կամ բնաւին կնոջ մարդոյ:

ԺԲ. Վասն եպիսկոպոսաց զի կամօք եւ ընտրութեամբ որ մօր քաղաքին եպիսկոպոսն է՝ եւ որ շուրջ զնովաւ եպիսկոպոսքն այսպէս հաստատեսցին զոք յաստիճան քահանայութեան իբրեւ իցեն, որք հաստատեսցինն վարժք եւ փորձք ի գիտութեան բանին ի հաւատս եւ ի վարս:

ԺԳ. Ձէ պարտ եւ պատշաճ համարձակել բազմութեան աշխարհական ընտրութիւնս առնել որ առ ապա մերձեցուցանելոցն են ի քահանայութիւն:

ԺԴ. Ձի մի եւս մարթ իցէ զսրբութիւն իբրեւ ի պետս աւրհնութեան ի տաւնն զատկի եւ այլ իշխանութիւն տալ:

ԺԵ. Ոչ է պարտ աւելի գոմանս արտաքս քան զկանոնեալ սաղմոսողոգան ի բեմ հանել եւ ի բեմի գրովք սաղմոս ասել յեկեղեցւոյ:

ԺԶ. Ձի Աւետարան հանդերձ այլովք գրովք արժան է կարդալ շաբաթ աւր:

ԺԷ. Ձէ մարթ եւ պատշաճ միահամուռ զմիմեանց զհետ ի ժողովուրդս սաղմոս միայն ասել, այլ զհետ միոյ միոյ սաղմոսի կարդացումն առնել զրոց:

ԺԸ. Ձի նոյն ինքն է զպաշտաւն աղաւթիցն յամենայն ժամ եւ յերեկոյին արժան է կատարել յեկեղեցիս:

ԺԹ. Արժան է ուրոյն յետ թարգմանութեան առնելոյ եպիսկոպոսացն, նախ յերախայից վերա յաղաւթս առնել եւ յետ սոցա ի ձեռն խոնարհելոյն զաւրհնութիւն ընդունելոյ, եւ արտաքս զնալոյ եւ այսպէս ի վերայ հաւատացելոց զաղօթսն առնել երկիցս, զմին լռութեամբ, եւ զերկրորդն եւ զերրորդն քարոզութեամբ կատարել ապա այսպէս զողջոյնն տալ, երիցունք եպիսկոպոսաց. ապա աշխարհականք միմեանց, եւ ապա Պատարազն կատարեսցի, իբրեւ միայն քահանայիցն արժան է, եւ որ յաստիճանին ոչ թէ կէս սարկաւազաց, թէ սաղմոսողոգ ի բեմ ելանել եւ ի սեղանոյ աւրէնս առնուլ:

Ի. Ձէ մարթ սարկաւազաց առաջի երիցանց նստել առանց հրամանի, այլ հրամանաւ նոյնպէս եւ սարկաւազի ունել պատիւ այլոց նոր յուխտին են:

ԻԱ. Ձէ մարթ կէս սարկաւազաց հպել եւ մերձենալ ի սպաս որ մի անգամ ի սարկաւազանոցի կայ առ սրբել եւ պատրաստել զկահն՝ որով Պատարազն մատչիցի:

ԻԲ. Չէ մարթ կէս սարկաւազին կտաւ զուսովք արկանել եւ ի դուռն պահելոյ հեռանալ բնաւին եւ ոչ ի պատճառս աղաւթից:

ԻԳ. Չէ պարտ գրակարդացի կամ սաղմոս ողոգողի կտաւ զուսովք արկանել եւ այնպէս կարդալ կամ սաղմոս ասել:

ԻԴ. Չէ արժան ի քահանայից յաշտիճանին են յերիցուէ մինչեւ ի գրակարդացն, առ ի կրպակս մտանել եւ շուայել, կամ ի վաճառի ի խոհակերոց մտանել եւ ճաշակել:

ԻԵ. Չէ արժան կէս սարկաւազի կամ գրակարդացի հաց տալ եւ բաժակ աւրհնել:

ԻԶ. Չէ պարտ կշտամբել կամ երգմնեցուցանել որ ոչ եպիսկոպոսաց համարձակութիւն ունին կամ յաշտիճան ինչ, ոչ յեկեղեցուջ եւ ոչ ի տուն չեն իշխան կշտամբել:

ԻԷ. Չէ պարտ քահանայից կամ ուխտաւորաց կամ աշխարհականաց յորժամ յագապս երթան ընձեռիս բառնալ եւ տանել ի տունս իւրեանց, զի թշնամանս անցէն եկեղեցւոյն:

ԻԸ. Չէ պարտ յեկեղեցուջ ագապս առնել եւ բազմական առնել ի տաճարին Աստուծոյ. ճաշ ուտել եւ խրախօսն առնել:

ԻԹ. Չէ արժան քրիստոնէից զհրէից վարս ունել եւ բանդագուշել, ի դատարկացուցանել զօր զշաբաթուն, այլ գործել արժան է. բայց զօր կիրակէին պատուել արժան է եւ հանգչել որպէս քրիստոնեայք՝ ապա թէ գտցի ոք հրէաբար՝ նզովեալ լիցի:

Լ. Ոչ է մարթ ուխտաւորաց եւ վանականաց կամ բնաւին քրիստովնեայք եւ եթէ աշխարհական ոք, եւ եթէ այլ ոք ընդ կանայս ղուղել եւ լուանալ, զի նախ այսիւ մեղադրին զմեզ հեթանոսք:

ԼԱ. Չէ արժան առ ամենայն այլազգիս խնամութիւն առնել կամ առ հերձուածողս, բայց եթէ յանձն առնուցուն հաւատալ ի սուրբ կաթուղիկէ եկեղեցի:

ԼԲ. Չէ մարթ յայլ ազգաց աւրհնութիւն առնուլ. զի չէ աւրհնութիւն այլ անմտութիւն եւ բարկութիւն:

ԼԳ. Չէ մարթ ընդ այլ ազգիս կամ ընդ հերձուածողս յաղաւթս կալ:

ԼԴ. Չէ մարթ քրիստոնէի թողուլ զմարտիրոսս Քրիստոսի, եւ երթալ առ սուտ մարտիրոս այլազգեաց որ աւտարացեալ են յԱստուծոյ՝ եւ որ այնպիսիսն մերձեսցին նզովեալ լիցին:

ԼԵ. Չէ արժան քրիստոնէից թողուլ զեկեղեցի Աստուծոյ եւ երթալ ի տեղիս ուրեք եւ զհրեշտակս անուանել եւ ժողովս առնել եւ գաղտնիս կուռս պաշտել զի գտցի ոք այսպիսի նզովեալ լիցի, զի եթող զՔրիստոս Որդի Աստուծոյ, եւ յայսպիսի իրս համարձակեցաւ:

ԼԶ. Ոչ է պարտ քահանայից եւ ուխտաւորաց մոգս եւ թովիչս, եւ

դիւթս, եւ վհուկս լինել եւ առնել, կամ հմայեալս եւ պահպանակս որ ճշմարտութեամբ չեն պահպանք, այլ կապանք հոգոց նոցին, եւ որ այսպիսի ինչ գտցեն յանձին ունել յարտաքս քան զեկեղեցի ընկեսցին:

ԼԷ. Ոչ է արժան հրէից՝ կամ այլ ազգաց զտաւնական Պատարագս նոցա կամ զնուէրս ընդունել զի մի գտցուք հաւասարորդք տաւնից նոցա եւ մեղաց:

ԼԸ. Չէ արժան ի տունս հեթանոսաց հաւասարել, որ առանց Աստուծոյ են:

ԼԹ. Չէ արժան եպիսկոպոսաց յորժամ կոչին ի ժողով ուրեք, կամ ի ժողովուրդ, արհամարհել բայց եթէ տկարք իցեն եւ հիւանդոտք, այլ երթալ եւ ուսուցանել, կամ ուսանել առ ի հաստատութիւն եւ ի հաւատս եկեղեցոյ, ապա եթէ արհամարհեսցին եւ անձանց մեղ դիցին եւ կամաց:

Խ. Չէ մարթ քահանայի կամ ուխտաւորաց առանց հրամանի եպիսկոպոսի ճանապարհ ուրեք երթալ:

ԽԱ. Ոչ է արժան զլոկ կանայս ի բեմ հանել, բայց զնորակնիք, յաւուր տաւնի մերձ առ ի բեմն կացուցանել:

ԽԲ. Չէ արժան յետ երկուց շաբաթից աղուհացիցն ի մկրտութիւն զոք ընդունել առանց ուսուցանելոյ:

ԽԳ. Արժան է ոյք մկրտին նախ զհաւատն ուսանել եւ յաւազ հինգշաբթուն օր համար տալ եպիսկոպոսաց կամ քահանայից:

ԽԴ. Արժան է ոք ի հիւանդութեան ընկալան զմկրտութիւն (աւծանել, աւծամամբ երկնաւորաւ զի արժանաւորք լիցին երկնից արքայութեանն) յորժամ առնիցեն ուսանել զի գիտասցին թէ յորում շնորհաց եւ պատուի եղեն արժանի:

ԽԵ. Արժան է որ մկրտին յետ մկրտութեան աւծանել, աւծամամբ երկնաւորաւ զի արժանաւորք լիցին երկնից արքայութեանն:

ԽԶ. Չէ պատշաճ ի քառասնորդսն հաց մատուցանել բայց եթէ շաբաթու եւ կիրակէի:

ԽԷ. Չէ արժան ի քառասնորդսն յԱւազ շաբաթուն հինգշաբթի աւր բերան լուծանել, զի ամենայն պահք Քառասնորդացն անարգեսցին, այլ արժան է զամենայն քառասնորդսն պահել եւ լոկ աշտուճ հացին մխիթարել զանձինս:

ԽԸ. Չէ մարթ եւ պատշաճ ի քառասնորդսն զմարտիրոսացն ծնունդս եւ տօնս առնել այլ զսուրբ մարտիրոսացն զյիշատակ կատարել զշաբաթու եւ կիրակէի:

ԽԹ. Ոչ է արժան հարսանիս, կամ ի ծնունդս ուրուք տաւնս առնել:

Ծ. Չէ մարթ քրիստովնէից ի հարսանիս երթալ եւ կաքաւել, կամ ի պարու գալ. այլ պարկեչտուլթեամբ ընթրիս ուտել եւ ճաշակել որպէս եւ վայել է քրիստովնէից:

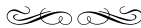
ԾԱ. Չէ մարթ քահանայից եւ ուխտաւորաց խաղս ինչ տեսնել կամ երգս ի հարսանիս, կամ յընթրիս, այլ մինչչեւ մտեալ վարձկաց եւ կատակաց՝ այլ հաց ուտել եւ գնալ ի տունս իւրեանց:

ԾԲ. Չէ արժան քահանայից եւ ուխտաւորաց հանգանակաւ կոչունս առնել կամ գինարբուս, այլ եւ ոչ աշխարհականաց:

ԾԳ. Չէ մարթ երիցանց մինչեւ եպիսկոպոսին մտեալ եւ նստեալ ի բեմի բայց ընդ եպիսկոպոսին արժան է մտանել, ապա թէ դժուար ոտ իցէ եպիսկոպոսին, համարձակեալ լիցի երիցանցն մտանել նստել:

ԾԴ. Չէ արժան ի տունս Պատարագ մատուցանել եպիսկոպոսի կամ երիցու:

ԾԵ. Իբրեւ չէ մարթ իմաստութեան ուրուք երգել սաղմոս պաշտել յեկեղեցուջ բայց եթէ ի գրոց սրբոց իցէ կամ որք կանոնեալքն են յեկեղեցուջ թէ սաղմոսք թէ աւրհնութիւնք. այնպէս չէ պարտ կարգալ յեկեղեցուջ, բայց եթէ որ կանոնեալքն են, այսինքն է, գնոր յաւրէնս, եւ զՀին Կտակարանս. զինչ արժան է կարգալ, են այսոքիկ զԱրարածս, զԵլս, զՂեւտացիս, զԹիւս, զԵրկրորդ աւրէնս, զՅեսու, զԴատաւորան, զՀռութս, զԹագաւորութիւնս Դ, զՄնացորդացն Բ, զՅեզր Բ, զՍաղմոսն Դաւթի ճԾ, զՍաղմովնի Գ, զԱռական, զԵղեսի Աստիսն, զԵրգս երգոցն, զՅովբ, զԺԲ Մարգարէսն, Ովսէէ, Ամովս, Միքէէ, Յովել, Աբդիու, Յունան, Նաուամ, Ամբակում, Սովփոնիայ, Զաքարիա, Եսայի, Երեմիա, Եզեկիէլ, Դանիէլ, Մակաբայեցիք, Նորոց Կտակարանաց Դ Աւետարանք. Մատթէոս, Մարկոս, Ղուկաս, Յովհաննէս, Գործք Առաքելոց, Կաթողիկէք, Թուղթք է., Ա., Յակովբա, Բ Պետրոսի, Գ Յովհաննու, Ա Յովդայի: Պողոսի թուղթք Ա Հռոմայեցիս, Բ առ Կորնթացիս, Ա առ Գաղտացիս, Ա առ Եփեսացիս, Ա Փիլիպեցիս մի առ Կողոսացիս, Բ առ Տիմոթէոս, Ա առ Տիտոս, Ա առ Փիղիմովն: Այս սահմանք եղան որք ի միասին ժողովեալ եպիսկոպոսք, ՆԼէ:

Է) ՍԱՐԴԻԿԻԱՅԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱԲԱՐԸ¹

Ա. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, ոչ է այս քան յետին սովորութիւն որ քան վնասակար արդեանցն զանազանութիւն ի յինքեանց ի հիմանց արմատաքի խլել, զի մի ումեք իշխանութիւն եղիցի ի փոքր քաղաքէ յայլ փոխել վասն զի իրացս այսոցիկ պատճառք յայտնի են, վասն էր այսոքիկ ձեռն արկին, քանզի ոչ ուրէք եպիսկոպոսս գտանել կարացի որ ի մեծ քաղաքէ ի նուաստագոյնն փոխեցաւ՝ աստի յայտ է ջերմեռանդն ագահութեան տոչորեալ, այսպիսեացս եւ մանաւանդ ամբարհաւանութեան ծառայեալ որպէս զիշխանութիւն մեծագոյն կարծել ստանալ: Արդ եթէ ամենեցուն այս հաճոյ է որպիսի ունայնութիւն խստութեամբ վրեժխնդիր լինել, քանզի կարծեմ եթե աշխարհականաց պիտոյ է ուսանիլ այսպիսեաց հաղորդութիւն: Ամեն եպիսկոպոսքն ասացին եթէ այս հաճոյ է ամենեցուն:

Բ. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, ապա թէ ոք այնպիսի գտցի մուկնեալ կամ յանդուզն, որպէս ոմանց այսպիսեաց կարծեալ բերել իմն յաղաչանս հաստատելով զինքն ի բազմութենէն թուղթ ի մէջ բերեալ՝ յայտ է թէ սակաւ զոմանս կարաց վարձու գնովք ապականել. այս եկեղեցւոյ ընդ դիմակաց լինել, որպէս աղաչելով իմն զնա ունել եպիսկոպոսս: Արդ բնաւին զայնպիսիսն խորամանկագործութիւնս եւ արուեստիս տանջելիս կարծեմ լինել որպէս զի մի զոք զայսպիսիս եւ ոչ ի վախճանին գէթ ընդ աշխարհականին արժանի լինել հաղորդութեան: Արդ եթէ հաճոյ են կամք, պատասխանի տուք, պատասխանի ետուն ասացեալք հաճոյ թուեցան:

Գ. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, եթէ զայս եւս յաւելուլ կարեւոր է, զի մի ոք եպիսկոպոս յիւրմէն գաւառէն իշխեսցէ յայլ գաւառ յորում են եպիսկոպոսքն երթալ. բայց եթէ իւր եղբարց կոչեսցի զի կարծեսցուք զսիրոյն փակել զդրունս, սոյնպէս եւ այսմ խնամարկելի է, զի եթէ ոք ուրէք ի գաւառի եպիսկոպոսք յայտնապէս եղբոր եպիսկոպոսակցի իւրում իրս ունիցի, մի ոք ի նոցանէ յայլ գաւառէ եպիսկոպոսս յիրս ի միք կարծեսցի դատապարտեալ եւ գիտէ թէ ոչ անիրաւ իրս ունի զի եւ դարձեալ նորոգեսցի դատաստան, եթէ թուի ձերում սիրոյդ գ Պետրոսի առաքելոյն զյիշատակն պատուեսցուք եւ գրել ի նոցանէ որք դատն արարին Յուդիոս եպիսկոպոսի Հռովմայ՝ զի որք մաւտագոյն ի գաւառին եպիսկոպոսք թէ բնաւ պիտոյ են որպէս դատաւոր ստանալ, ապա

¹ Վերջին հրատարակութիւնը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 250-272:

յայտ ոչ կարասցէ առնել, վասն այսպիսի էիր նորա զի եւ դարձեալ դատ պարտի տալ որ մի անգամ դատեցան մի լուծանել, բայց որ էին հաստատուն կացցէ:

Դ. Գաւղենտիոս եպիսկոպոսաց. եթէ կարեւոր հաճոյ է, յաւելուլ զայս վճիռ զոր անարատ սիրով լի արտաբերեցեր զի թէ ոք յեպիսկոպոսաց ի կարգէ եպիսկոպոսութեան ի բաց անկցի դատավճիռ այնոցիկ եպիսկոպոսաց որ դրացիք, եւ ասացցէ միւս անգամ իւրում պատասխանատուութեան իրս պարտ է ի ներքս բերել, մի ոք իշխեսցէ յաթոռ նորա կարգաւորել զայլ ոք, մինչ ոչ Հռովմայ եպիսկոպոսն գիտասցէ վասն այսորիկ վճիռ գրով յառաջ բերցէ:

Ե. Ոսիոս եպիսկոպոս ասաց, հաճոյ թուեցաւ զի եթէ ոք եպիսկոպոս ամբաստանեսցի եւ ժողովեալ եպիսկոպոսունք նոցին գաւառին յիւրմէ աշտիճանէն շարժեսցեն զնա, եւ որպէս ի բաց կալով նոցա ի դատաստանէն, ապաւինեսցի առ երանելի Հռովմայ եպիսկոպոս, եւ կամեսցի լսել զնոր դատաստանն, եւ իրաւացի կարծեսցէ նորոգել զնոր իրաց հարց եւ քննի, գրել արժանի արասցէ առ եպիսկոպոս այնոսիկ որ մօտ են յայն գաւառ, զի նոքա զգուշութեամբ եւ հեզութեամբ մի ըստ միոջէ քննեսցին, եւ ըստ ճշմարտութեան հաւատոց դատավճիռ ի վերայ իրացն արտաքս ածցեն, ապա եթէ ոք դարձեալ աղաչեսցէ եւ միւս անգամ զիրն իւր լսելի առնել եւ իւրոյ խնդրուածին զՀռովմայ եպիսկոպոսն շարժել յիւրմէ կողմանէ զերիցունս առաքեսցէ զիշխանութեան եպիսկոպոսութեան իւրոյ զոր բարւոք գոլ փորձեսցէ սահմանեսցէ՝ եթէ պարտ է առաքել որ ընդ եպիսկոպոսացն դատն ասիցէ ունելով զիշխանութիւն նորա վասն որոյ առաքեսցանն եւ այս խնդրելի է: Ապա թէ բովանդակ կարծիցէ առ ի յիրեն գիտութիւն, եւ սահմանադրութիւն զեպիսկոպոսն արասցէ՝ զոր ինչ նորա իմաստնագոր խորհրդոցն բարւոք թուեսցի: Պատասխանի ետուն եպիսկոպոսքն ասացեալքդ հաճոյ թուեցաւ:

Զ. Եթէ դէպ լինիցի միում գաւառի յորում բազում եպիսկոպոսունք են, միում եպիսկոպոսին մնալ, եւ նա յիմեքէ ծուլութենէ ոչ կամիցի գնալ եւ հաւանակիցք լինել կարգաւորութեան եպիսկոպոսացն: Իսկ եպիսկոպոսունքն ժողովեալ աղաչեսցին լինել կարգաւորութեան զոր նոքա են խնդրեն եպիսկոպոս որ մնացն յիշումն առնել ի ձեռն թղթոյ հայրապետին, այսինքն՝ մայրաքաղաքի եպիսկոպոսին, եւ աղաչեն բազմութիւնքն հովիւ տալ նոցա, եւ ինձ այսպէս թուի թէ բարւոք ասեն եւ սմա մնալ զի եկեսցէ ապա թէ ի ձեռն թղթոյ աղաչեսցեալ կոչեսցէ՝ եւ ոչ թղթով պատասխանի արասցէ, պիտոյ է զկամս բազմութեան առնել: Այլ պարտ է կոչել եւ որք մօտաւորն են ի գաւառին

Եպիսկոպոսք առ ի ձեռնադրութիւն մայրաքաղաքի եպիսկոպոսին, եւ ոչ է պարտ վայրապար կարգաւորել եպիսկոպոս ի գեօղս ուրեք կամի դուզնաքեա քաղաքի ուրումն, որոյ եւ մի երէց բաւական է, քան զի ոչ է անդ կարեւոր եպիսկոպոսի կարգել զի մի արհամարհեսցի եպիսկոպոսին անուն եւ իշխանութիւն, այլ գաւառի եպիսկոպոսք որպէս յառաջագոյն ասացի յայնպիսի քաղաք պարտ են կարգել եպիսկոպոսքն ուր եւ առնէին եպիսկոպոսք: Ապա թէ գտցի այնպէս բազմութեան թուովք ժողովուրդք եւ քաղաքք զի արժան է նմա եպիսկոպոսս ընդունել առցէ թէ ամենեցուն հաճոյ թուի այս: Պատասխանեցին ամենեքեանք հաճոյ է:

Է. Ոսիոս եպիսկոպոսն ասաց, մեր ունայնութիւնս եւ բազմազառումն եւ աշխարհական բաջաղանք արարին ունել մեզ այսքան համարձակութիւն եւ շնորհս որքան պարտ եմք ստանալ, քանզի բազում յեպիսկոպոսաց ոչ պակասին ի բանակս երթալով եւ մանաւանդ ավերկացիք, որք որպէս տեղեկացաք ի սիրելւոյ եղբօրակցին մերմէ եւ պաշտաւանակցին եպիսկոպոսակցին Գրատայ, զփրկչական խորհուրդն ոչ ունին, այլ այնպէս արհամարհին որպէս զմի մարդ ի բանակին բազում եւ պէս պէս եւ որ ոչ կարին աւգուտ առնել եկեղեցւոյ պաղատանս տանել. եւ ոչ որպէս պարտ եւ պատշաճ լինել աղքատաց եւ աշխարհականց պատիւս եւ գործակալութիւնս ոմանց հնարել. արդ՝ այս ունայնութիւնս զգումարումն ոչ առանց գայթակղութեան ուրուք մեզ եւ բամբասանաց առիթ լինի: Արդ՝ վայելչական համարեցայ եպիսկոպոսի զիւր աւգնականութիւն տալ նմա որ ոք յումեքէ բռնաւորեսցի, կամ այրեաց զրադատեսցի, կամ դարձեալ եթէ ոք որ զրկեսցի իւր կենաց, թէ բնաւ այս անուանք իրաւացի ունին զաղաչանս: Արդ սիրելի եղբայրք. եթէ ամենեցուն այս հաճոյ թուի դատ արարէք, զի ոչ ումէք եպիսկոպոսի պարտ էր ի պաղատանն երթալ. բաց ի նոցանէ զոր բարեպաշտ բազաւորն մեր ի ձեռն հրամանաց իւրոց կոչեսցէ: Եւ քանզի բազում անգամ դէպ լինի ոմանց անպարտ տեղի վանսն ապաւինել յեկեղեցի վասն իրացն յանցանաց, կամ անխտիր դատապարտեալ պահեսցի եւ կամ այլ ինչ իւրք դատավճռաւ անսալով զայսպիսեացն ոչ ուրանալ, եւ լինել յաւգնականութիւն, այլ առանց ծուլութեան առանց երկիւղի պարտ է այսպիսեաց խնդրել թողութիւն, արդ եթէ այս հաճոյ թուի, դատավճռակից լերուք: Պատասխանի ետուն ամենեքեան սահմանեսցի եւ այս:

Ը. Ոսիոս եպիսկոպոս ասաց, եւ զայս ձեր իմաստդ դատեսցէ քանզի թուեցաւ մեզ զի մի ընդ բամբասանաւք անկցի եպիսկոպոս ոք երթալով ի պաղատն թէ ոք ի նոցանէ այսպիսի ունիցի ի պաղատանս

որպիսի վերագոյն յիշեցաք ի ձեռն իւրոյ սարկաւազի առաքեսցին, քանզի սպասաւորին պատկեր ոչ է նախանձելի, եւ որ լինելոցն է վաղագոյն պաճուճել կարասցէ: Ամենեքին պատասխանի ետուն սահմանեսցի այս:

Թ. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, կարծեմ թէ այս իրաւացի է զի թէ յոր եւ իցէ գաւառ եպիսկոպոս առ եղբայր իւր եւ եպիսկոպոսակից առաքեսցէ պաղատանս եւ մեծագոյն քաղաքին, այսինքն՝ մայրաքաղաքին, նա եւ զսարկաւազ իւր եւ զաղաչանս առաքեսցէ տալով նրմա վկայութեան թուղթս ըստ կարգի առ եղբարս եպիսկոպոսակիցս մեր որ յայնմ ժամանակի ի տեղիսն կամ ի քաղաքսն են որ բարեպաշտ թագաւորն զարքունական իրսն կառավարէ: Ապա եթէ ոք յեպիսկոպոսաց ունիցի բարեկամս ի գաւթի թագաւորին եւ կամեսցի վասն ուրուք աղաչել որ է վայելուչ, մի արգելցի ի ձեռն իւրոյ սարկաւազին աղաչեսցէ եւ պատուիրեսցէ նոցա աւգնականութիւն աղաչելով նմա չնորհել վարկանելով: Իսկ որք ի Հռովմ երթան որպէս յառաջն ասացի սիրելի եղբօրն մերոյ եպիսկոպոսակցի ուղեա զպաղատանս զոր ունիցին տալ պարտ են. զի նախ նա փորձեսցէ, եւ եթէ ոչ ոք ի նոցանէ անամօթ իցէ, եւ այսպէս զիւր հոգաբարձութիւնս տալով առաքեսցէ ի պաղատն: Ամենեքին եպիսկոպոսքն ասացին թէ հաճոյ թուեցաւ մեզ եւ վայելուչ է խորհրդակցութիւնս այս:

Փ. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, եւ զայս կարեւոր գոյ կարծեմ զի ամենայն ճշմարտիւ եւ խնամով քննեսցի զի եթէ ոք կամ մեծատուն կամ քողոստիկոս ի հրապարակէ աղաչէ լինել եպիսկոպոս՝ որ յառաջ նախ կարգեսցէ եթէ ոչ նախասարկաւազի եւ գրակարգացի սպասաւորութիւն կատարեսցէ, զի ընդ ամենայն աշտիճան կրթել արժանաւոր կարծեսցի հանել ի կամարն եպիսկոպոսութեան՝ յառաջադիմութեամբ անցանել կարասցէ՝ բայց կալ իւրաքանչիւր կարգի աշտիճան, ոչ դուզնաքեա ժամանակի երկայնութիւն, որով ժամանակաւ հաւատ նոցա եւ վարուցն լաւակամութիւն եւ հաստատումն եւ հեզութիւն ծանօթ լինել կարասցին, եւ այսպէս արժանի առ աստուածային քահանայութիւն կարծեսցեալ եւ մեծագոյն վայելեսցէ պատիւ, քանզի ոչ պատեհէ ոչ զիտութիւն եւ ոչ բարւոք վարքն ընդունել թեթեւութեամբ եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ ձեռնադրել. քանզի այս իրաւապէս նորատունկ կարճեսցի՝ վասն զի մանաւանդ եւ երջանիկն առաքեալ որ հեթանոսացն եղեւ առաքեալ երեւի արգելելովն վաղագոյն զկարգաւորութիւն, քանզի երկայն ժամանակին փորձ զվարսն եւ զիւրաքանչիւր գործ, եւ զկամս դիւրագոյն տպաւորել կարասցէ: Ամենեքեան ասացին թէ հաճոյ է նոցա, եւ բնաւին ումեք ոչ չրջել զայսոսիկ:

ԺԱ. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, եւ զայս սահմանել պարտ եմք, եթէ եպիսկոպոս այլ ի քաղաքէ եկեսցէ ի քաղաք այլ, կամ այլ գաւառէ ի գաւառ այլ գոռոզութեան աղագաւ, իւրոյ գովեստիցն ըսպասաւորելով, կամ թէ աւանդութիւն ինչ հնագանդեցուցանելով եւ բազում ժամանակս կալ անդ, եւ եթէ քաղաքին եպիսկոպոս ոչ է հմուտ վարդապետութեան, մի արհամարհեսցէ զնա եւ յաճախագոյն ի բեմէ խաւսեսցի, եւ ամաչեցուցանելով եւ յամաւթ առնելով որ անդ եպիսկոպոսն է՝ քանզի այսպէս պատճառք սովորին խռովութիւնս առնել. եւ յայսպիսի սովորութենէ զայլոց զաթոռ ինքեանց խօսել եւ հանել փութաւ. ոչ թերահաւատելով որ նմա տուեալն թողուլ եւ յայլ փոխել: Արդ սահմանելի է ժամանակն որ վասն այսորիկ, քանզի ոչ ընդունել զեպիսկոպոս, ապիրատ եւ անպիտան կարծելի է բայց յիշել ի յառաջեալ ժամանակին զհայրն մեր որ սահմանեաց. զի եթէ ոք ասէ զուր ի նոսա ի նորին քաղաքի եղիցի յերիս կիրակէս աւուրս, Գ շաբաթս ոչ հաղորդեսցի բայց շարժեսցին յաւրինաց աստի: Արդ՝ եթէ ի վերայ աշխարհականաց այսպէս հրամայեալ է ոչ է պարտ եւ օգտակար եպիսկոպոսի եթէ ոչ մինչ ծանրագոյն ունիցի կարիս կամ իրս դժուարինս առ ի բազում ժամանակս թողուլ. զիւր եկեղեցին եւ տրտմեցուցանել զհաւատացեալս նմա ժողովուրդսն: Ամենայն եպիսկոպոսին ասացին եւ զայս կարի վայելչական սահմանեմք:

ԺԲ. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, քանզի ոչինչ թողլի եւ այս սահմանեսցի, ոմանք յեղբարց մերոց եւ եպիսկոպոսակցաց ի քաղաքս յորս եպիսկոպոսունք կարգեն կածեն ստանալ այժմ սակաւ ստացուածս. բայց յայլ տեղիս մեցապէս ստացուածս, յորոց կարող են խնամ արկանել եւ տնանկաց այնպէս թուլացուցանել նոցա համարիմ, զի թէ հանդերձեալ են իւրեանց տեղիս զնալ եւ զպտուղսն ժողովել, Գ կիւրակէս աւուրն, այսինքն, Գ շաբաթս յիւրեանց գեօղս կալ նոցա եւ կամ մերձաւոր եկեղեցիս յորում են երիցունք ժողովեսցին, վասն զի մի կարծեսցէ նա լինել առանց հաղորդութեան գոլ եւ զպաշտանն կատարել, եւ ոչ յաճախագոյն ի քաղաքն յորում եպիսկոպոսն մտանել, քանզի այսու սարագու եւ թիւրի բան նորա ոչ դիպելով անդ՝ ոչինչ վնասակար են, եւ ամբարհաւաճ եւ հպարտ կարծի յանցանացն: Ամեն եպիսկոպոսն ասացին հաճոյ է եւ այս կարգադրութիւն:

ԺԳ. Ոսիրոս եպիսկոպոսն ասաց, եւ այս դարձեալ թլեսցի. զի թէ ոք սարկաւագ կամ երէց կամ ոք ի վիճակելոց անհաղորդ եղիցի եւ առ այլ եպիսկոպոս որ գիտէցէ զնա ապաւինեսցի ճանաչելով զնա թէ իւրոյ եպիսկոպոսին հանեալ է զնա յաւրինաց, ոչ է պարտ նմա իւր եպիսկոպոսակցին եւ եղբօրն թշնամանս ածել եւ օրէնս տալ, ապա եթէ

զայդ առնել իշխեսցէ, գիտասցէ թէ ի ժողով եպիսկոպոսացն պատասխանատուութեան պարտապան լինել նմա: Եւ ամենեքին եպիսկոպոսքն ասացին, այս դատաստան եւ զխաղաղութիւն հանապազ պահեսցէ եւ զամենեցուն զիմաստութիւն:

ԺԴ. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, որ հանապազ զիս շարժէ լուել ոչ պարտ եմ. եթէ ոք եպիսկոպոս բարկացաւդ գտցի, որ ոչ պիտոյ է այսպիսուոյ առն կրաւնաւորել եւ վաղվաղակի յանդիման երիցու կամ սարկաւազի շարժել հանել եկեղեցւոյն կամիցի, նախախնամելի է ոչ յանկարծակի զայնպիսին դատապարտել եւ զրկել ի հաղորդութենէ: Ամենեքին ասացին որ արտաքս էն ունի իշխանութիւն յեպիսկոպոս նորին մայրաքաղաքացւոյն սոյն գաւառին ապաւինել. ապա եթէ մայրաքաղաքի եպիսկոպոսն ոչ իցէ անդ ի մօտագոյն գաւառին եպիսկոպոսն ընթասցի եւ աղաչեսցէ զի ճշմարտիւ խուզեսցի իր նորա, քանզի ոչ է պարտ չտալ զլսելիս աղաչողացն, եւ այն եպիսկոպոսն որ կամ իրաւամբք կամ անիրաւ եհան, այնպիսին իրաւաբար բերել զի հարցաքննին իրացն եղիցի, եւ կամ հաստատեսցի նորա դատավճիռն, կամ ուղղութիւն լիցի, բայց նախ առաջին ըզգուշիւ եւ հաւաստեալ ամենայն ինչ քննեսցի, եւ զոր հանեալն է յօրինաց յառաջ զքննութիւն իրին անձին վրէժխնդրութիւն ոչ պարտի առնել հաղորդութեան: Իսկ եթէ ժողովեալ ոմանց ուխտաւորացն տեսցին զամբարտաւանութիւն եւ զամբարհաւաճութիւն նորա, քանզի ոչ իրաւացի է թշնամանս կամ բամբասանս նանիր կրել դառնագոյն բանիւք պարտին դարձուցանել զայնպիսին, զի որ զվայելուչսն հրամայէ սպասաւորին նմա եւ հնազանդին զոր աւրինակ եպիսկոպոսս ընդ սպասաւորաց պարտի աշալուրջ ունել զկամս եւ զսէր, նոյնպէս եւ որք ընդ հնազանդութեամբն են, աննենգ ըսպասաւորութիւն եպիսկոպոսաց կատարել պարտին:

ԺԵ. Ոսիրոս եպիսկոպոս ասաց, եւ զայս ամենայն սահմանեցանք. զի թէ ոք եպիսկոպոս այլ ի նահանգէ կամեսցի զայլոց սպասաւոր առանց կամաց իւրոյ եպիսկոպոսին յաշտիճան ինչ կարգել անզօր եւ անհաստատուն եղիցի այնպէս կարգաւորութիւն կարծեսցեալ ապա եթէ ոմանք զայս անձանց հրամայեցին եղբարց եւ եպիսկոպոսակցաց մերոց եւ յիշումն եւ ուղղութիւն պարտին ածել: Ամենեքին ասացին այս սահման կացցէ անքակելի:

ԺԶ. Այետիրոս եպիսկոպոս ասաց, ոչ անգիտանայք թէ որպիսի եւ որքան է թեսաղոնիկեցւոց մայրաքաղաքն արդ, բազում անգամ ի սա յայլ գաւառաց երիցունք եւ սարկաւազունք գան, եւ ոչ բովանդակէ նոցա սակաւ ժամանակ լինել անդ, այլ բազում ժամանակս անդ մնան,

կամ թէ երբ ուրեք յետ բազում ժամանակի իւրեանց տեղիս դառնալ հարկաւոր են, արդ՝ վասն այսպիսեացն սահմանելի է:

ԺԷ. Ոսիոս եպիսկոպոս ասաց, ժամանակք եւ ի վերայ եպիսկոպոսաց սահմանեալ, պահեսցին եւ ի վերայ սոցա:

ԺԸ. Ոսիոս եպիսկոպոս ասաց թելադրելով եւ եղբօրն մերում Ուղումպիայ, եւ այս հաճոյ թուեցաւ եթէ եպիսկոպոս կամ ուխտաւոր բռնութեամբ կրեալ անիրաւութեամբ արտաքսեսցի վասն տգիտութեան, կամ խոստովանութեան տիեզերական եկեղեցւոյ կամ վասն ճշմարտութեան վրէժխնդրութեան փախչելի վտանգէն անմեղ եւ ընդ կարգաւ լինել եկեսցէ յայլ ի քաղաք, մի արգելուցու, այսքան կալ մինչեւ դարձցի եւ զթշնամանացն որ եղեւն ի նա զերծումն գտանել կարասցէ, քանզի խիստ եւ ծանրագոյն փախուստ կրեալ յանիրաւ՝ ոչ ընդունելի ի մէնջ, քանզի բազում լաւակամութիւն եւ սիրտկամութիւն պարտի շնորհել այնպիսոյն: Ամենեքին ասացին հաճոյ թուեցաւ եւ այս:

ԺԹ. Գաւղենտիոս եպիսկոպոս ասաց, գիտես եղբայր Այետիէ եթէ յետ այնորիկ անդրէն կարգաւորեալ եպիսկոպոսին, այսուհետեւ խաղաղութիւն հաստատեսցի՝ զի մի նշխարք երկպառակութեան մնասցեն յեկեղեցական կանոնս թուեցաւ եւ որք ի Մովսիսէ կարգեցան եւ որք յԵւտիւքիանոսէ, քանզի նոցա եւ ոչ մի ինչ մեղսն գտան զամենեսին ընդունել:

Ի. Ոսիոս եպիսկոպոս ասաց, իմոյ նուաստութեանս է այս դատավճիռ քանզի հեզք եւ համբերաւոյք պարտ եմք լինել եւ հանապազորդ առ ամենեսեանսն զրովս, որք մի անգամ ի վիճակէ եկեղեցական յառաջ մատեան յոմանց եղբարց մերոց եթէ կամեսցին դառնալ անդրէն յորս եւ անուանեցան յեկեղեցիս յայսմ հետէ ընդունել. բայց Եւտիւքիանոսի որ չեւ եպիսկոպոսի անուն անձին պարտ է վրէժ խնդրել, այլ եւ ոչ զՄովսիսէ եպիսկոպոսութեան արժանի գոյ կարծել: Իսկ եթէ աշխարհական հաղորդութիւն պահանջեսցին, ոչ էր պարտ նոցա ուրանալ: Ամենեքին ասացին հաճոյ է:

ԻԱ. Գաւղենտիոս եպիսկոպոս ասաց. այսոքիկ փրկչապէս եւ կարգաւք սահմանեալք եւ վայելչաբար առ ի սաստումն մեզ ի քահանայիցս, եւ Աստուծոյ հաճոյ եւ մարդկան, զոյժ եւ զօրութիւն նոցա ունել ոչ կարասցէ, եթէ ոչ երկիւղիւ հետեւեսցէ արտաբերեալ դատավճռացս, քանզի գիտեմք եւ բազում անգամ վասն սակաւուց զանամօթութեանց զաստուածային եւ զպաշտելի անուն քահանայութեան ի բամբասանս դալ, արդ՝ եթէ ոք որ ամենեցուն հաճոյ թուեցաւ իշխեսցէ ամբաստանութեամբ մանաւանդ եւ կամ ամբարտաւանութեամբ կա-

մաց հաճոյ լինել, այլ ինչ ոչ գործել գիտասցէ զի եւ յանց պատասխանատուութեան զինքն պարտական առնիցէ, եւ զպատիւն եւ զարժանաւորութիւն եպիսկոպոսին ի բաց ընկենուլ: Ամենեքին պատասխանի արարին, վայել է եւ հաճոյ են այսպիսի կամք, եւ այս անտի եւ եթէ մանաւանդ ճանաչելի եղիցի եւ կատարեսցի եթէ իւրաքանչիւր ոք ի մէնջ յանցանս եւ յուսս կարգեալ են տեսանելով եպիսկոպոսին խնդրեսցէ զպատճառս ուղոյն եւ ուր զուղեգնացութիւն արասցէ, եւ եթէ գտցի զնա ի պաղատն անդր երթեալ խնդրեսցէ ի նմանէ զպատճառն որ ի վերայ եւ առաջի կային: Ապա թէ կոչեալ է զնայ եւ երթայ, մի խափանեսցէ զնորա գերթն. իսկ եթէ յաղագս ցուցանելս զանձն որպէս յառաջագոյն ասացաք ձերում սիրոյ վասն ուրուք աղաչանաց իրիք երթիցէ ի պաղատն, ոչ ձեռն արկել պարտ է ի թուղթսն եւ ոչ հաղորդել ընդ այնպիսումն:

Ամենեքին ասացին սահմանեսցի եւ այս:

Բ. ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՂԻԻՐՆԵՐԸ

1) ԱԶԳԱՅԻՆ-ԵԿԵՂԵՏԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐ

Ժողովների միջոցով եկեղեցական հարցեր վճռելն սկսուեց առաքելների ժամանակ. առաջին անգամ ժողովուեցին նրանք եւ որոշեցին թոյլ չտալ քրիստոնեաներին կատարելու մովսիսական ծէսերը (Թլպատութիւն...) (Գործք ԺԵ):

Առաքելների յաջորդները Բ եւ Գ դարերում շարունակեցին նոյն շաւղով գնալ եւ հարցերը ժողովով վճռել, նրանք մասնաւոր տեղական ժողովներ արին Պաղեստինում, Փոքր Ասիայում, Հռոմում, Ոսրոնէնում (Եդեսիա) Զատիկը միասին տօնելու վերաբերմամբ եւ 256-ին Կարթագենում Կիպրիանոսի ժամանակ՝ կրկնականութի խնդիրը որոշելու համար: Այդ կարգն առաքելական Տիեզերական եւ Տեղական ժողովների միջոցով եւ շարունակութեամբ ընդհանրացաւ բոլոր քրիստոնեայ ազգերի մէջ, մինչեւ անգամ սահմանադրուեց, որ տարին երկու անգամ ժողովներ լինեն ամէն տեղերում եւ եկեղեցական խնդիրներ քննեն եւ լուծեն զրանց միջոցով: Այս սկզբունքներն ընդհանուր առմամբ մտան մեր մէջ էլ, բայց ճշտութեամբ չգործադրուեցին. ոչ միայն տարին երկու անգամ, հապա մի քանի տասնեակ տարիներ շարունակ ժողովներ չէին լինում Հայաստանում: Այս ունի իր պատճառները, որոնք գուցէ Դ, Ե դարերում բացակայում էին օտար քրիստոնեայ երկրներում: Նախ Հայոց աշխարհը եղաւ առաջինը, որ քրիստոնէութիւնը դարձրեց քաղաքացիական կրօն, այսինքն՝ բացի եկեղեցական վարչութիւնից՝ ունեցաւ եւ քաղաքական կառավարութիւն, որը ոչ միայն հովանաւորում էր քրիստոնէութիւնը, այլեւ քաղաքացիական օրէնքներով ամէն կերպ դիւրութիւն էր տալիս քրիստոնէութեան տարածման, ապահովում էր եկեղեցական դասի եւ եկեղեցիների տնտեսական դրութիւնը, եկեղեցական կանոնները պարտադիր էր դարձնում բոլոր քրիստոնեայ հպատակների համար իբրեւ քաղաքացիական օրէնքներ: Երկրորդ՝ հայերը, սովորած լինելով միապետական կառավարութեան, տեսած լինելով կռապաշտութեան օրով քրմապետերի ոյժն ու զօրութիւնը, որին շատ էր նպաստում թագաւորական ցեղից նրանց ընտրուած լինելը, եւ

ապա քրիստոնէութեան օրով նոյնպէս թագաւորական-նախարարական ցեղից Լուսաւորչի կաթողիկոս ընտրուելը եւ թագաւորի համագորութեամբ գործելը, պիտի վարժուէին թագաւորի եւ կաթողիկոսի հրամանները հլու հնազանդութեամբ կատարելու, մանաւանդ այնպիսի կաթողիկոսների, որոնք սրբութեան եւ կարգապահութեան տիպարներ էին: Երրորդ՝ Լուսաւորչի ժառանգ կաթողիկոսները մինչեւ սբ. Սահակ ունէին մի փառաւոր սովորութիւն, այն է՝ ճշտութեամբ եւ սրբութեամբ կատարել եկեղեցական կանոնները, որոնք պատուիրում էին առանց եպիսկոպոսների խորհրդակցութեան ոչինչ չանել եւ տարին առնուազր մի անգամ շրջել բոլոր երկիրը եւ ամէն տեղ նոյն կարգ ու կանոնը մտցնել, վէճերը քննել, խնդիրները վճռել: Այսպէս Ներսէս մեծը 12 խորհրդականներով, Սահակ 60 վանականներով շրջում էին բոլոր կողմերը եւ տեղնուտեղը վէճերը դադարեցնում: Նրանք Նաւասարդի տօնին, Շահապիվան եւ սբ. Կարապետի տօնին Մուշ էին ուղեւորւում, ուր ժողովում էին բոլոր Հայոց աշխարհն իշխաններով, թագաւորներով եւ եպիսկոպոսներով, որոնց մասնակցութեամբ եւ խորհրդակցութեամբ վճռում էին բոլոր հարցերը: Ահա գլխաւոր պատճառները, թէ ինչու հոգեւոր եւ մարմնաւոր իշխանութիւնները հարկ չէին զգում եկեղեցական ժողովներ գումարելու եւ պաշտօնական ձեւով խնդիրները քննելու: Այս հիմամբ էլ Դ դարում միայն մի եկեղեցական ժողով գումարուեց Ներսէս Մեծի օրով՝ բարեգործական զանազան հիմնարկութիւններ հաստատելու, որի համար եւ ունինք նոյն ժամանակուայ պատմագիրների վկայութիւններ: Իսկ ուրիշ ժողովներ եկեղեցական կարգեր որոշելու համար մինչեւ Շահապիվանի 447 թիւը չենք ունեցել, որովհետեւ ոչ մի յիշատակութիւն չունինք ոչ նոյն ժամանակուայ պատմագիրների կողմից, ոչ էլ մեր կանոնագիրք կազմողների կողմից: Կանոնագրքերում կան Լուսաւորչին, Սահակին յատկացրած կանոններ, բայց ոչ ժողովներին վերագրած: Պատմագիրների յիշատակած Ներսէս Մեծի ժողովը չկայ ձեռագիր կանոնագրքերում: Չամչեան եւ Աբէլ եպիսկոպոս պատմում են պատմիչների խօսքերով, որ Նիկիայի ժողովն ընդունելու համար Լուսաւորիչ 325-ին ժողով արաւ, նոյնը Պոլսոյ եւ Եփեսոսի ժողովների կանոններն ընդունելու համար: Բաց ես անում մատենագիրները, որոնց մատնացոյց են անում վերջին գրողներս, եւ գտնում ես, որ ժողովի ոչ մի յիշատակութիւն չունի: Ազգաթանգեղոսն ես բաց անում, կարդում ես. Արիստակէսը յետ դառնալով՝ Նիկիայից «բերած ականդութիւնները թագաւորի եւ սուրբ կաթողիկոսի առաջն էր դնում: Որը սուրբ Գրիգորը վերցրեց, նոյն կանոնների վրայ ինքն էլ աւելացրեց, Տրդատ թագաւորի

հետ Հայաստան աշխարհը պայծառացնելով լուսաւորում էր...» (508 եր.): Խորենացին ես բաց անում, կարգում ես. Լուսաւորիչը «մի քանի գլուխներ իրանից աւելացնելով ժողովի (Նիկիայի) կանոնների վրայ իւր վիճակի զգուշութեան համար» (90 գլ.): Բաց անելով՝ Եփեսոսի կանոնների համար Հայաստանում իբր թէ եղած ժողովը սբ. Սահակի ժամանակը՝ Կորինի վկայութիւնը, որ առաջ են բերում Չամչեան եւ Աբէլ եպիսկոպոս, կարգում ես. «Յայնմ ժամանակի բերեալ երեւեցան Հայաստան աշխարհին գիրք սուտապատումք, ընդունայնախօս աւանդութիւնք առն ուրումն հոռոմի, որում Թէոդիոս անուն: Վասն որոյ Սիւնհոդոսական հայրապետաց եկեղեցեացն սրբոց նշանակել ազգ առնէին՝ եւ ճշմարտահաւատ Փառաւորչացն Սահակայ եւ Մաշտոցի: Եւ նոցա ճշմարտասէր փութով զայն ի միջոյ բարձեալ աշխարհահալած արտաքոյ իւրեանց մերժեցին, զի մի ի լուսաւոր վարդապետութիւնն՝ ծուխ ինչ սատանայական յարիցէ» (25 եր.): Մի՞թէ սրանից կարելի է եզրակացնել, թէ սբ. Սահակ եւ Մեսրոպ ժողով արին, կամ թէ Լուսաւորիչ ժողով արաւ եւ կանոններ աւելացրեց Նիկիականի վերջում: Հապա որտեղի՞ց են Չամչեան եւ նրա հետեւողները (Աբէլ եպ.) ընդունում, որ Վաղարշապատի Ա ժողովը եղաւ 325-ին՝ Նիկիայի կանոններն ընդունելու համար, որ Վաղարշապատի Բ ժողովը եղաւ 366-ին կաթողիկոսական աթոռի անկախութեան համար, որ Վաղարշապատի Դ ժողովը եղաւ 426-ին եկեղեցու բարեկարգութեան համար, որ Աշտիշատի Բ ժողովը եղաւ 435-ին (իսկ ըստ Չամչեանի՝ 432 եւ 445) Եփեսոսի ժողովն ընդունելու համար: Սրանք այս տեղեկութիւնները քաղում են ոչ թե նոյն դարու պատմագիրներից, որոնք ոչինչ չեն ասում այս ժողովների մասին, այլ 400, 600 տարի յետոյ եկող պատմագիրների վկայութիւններից, որոնք ոչ մի իրաւաբանական արժէք չեն կարող ունենալ: Չեռագիրների մէջ պատահում են կցկտուր, փոփոխուած գրութիւններ հայոց ժողովների մասին: Լուսաւորչից սկսած մինչեւ Յովհան Օճնեցու ժամանակ, հէնց նոյնիսկ Յովհան Օճնեցուն վերագրած, այսպիսի վերնագրով (58 եւ 100 ձեռ.). «Սակս ժողովոյն որ եղեն ի Հայս ի սուրբ Գրիգորէ Լուսաւորչէ սկսեալ...»¹: Սրա մէջ յիշուած են հետեւեալ ժողովները.

1) Լուսաւորչի ժողովը՝ Նիկիայի կանոնները ընդունելու համար:

2) Ներսէսի (Մեծի) ժողովը՝ Պոլսոյ ժողովի կանոններն ընդունելու համար:

¹ Այս բնագրի մասին տես Ա. Բոգոյան, Հովհաննէս Օճնեցին և «Սակս ժողովոց» երկի բնագիրը, Սուրբ Հովհաննէս Օճնեցի Հայրապետը և իր ժամանակը, Սբ. Էջմիածին, 2004, էջ 77-91:

3) Սահակի ժողովը՝ Եփեսոսի համար:

4) Շահապիվանի ժողովը:

5) Բաբգէնի ժողովը:

6) Ներսէսի... Այս մասին 3 օրինակ կայ, երեքն էլ տարբեր եւ հակառակ գրուած միմեանց, սրանց մէջ չկայ բարեկարգութեանց համար արած Ներսէսի ժողովը, որի մասին վկայում են ժամանակակից պատմագիրները: Այսպիսի եւ սրանց նման փաստերը ոչ մի իրաւաբանական արժէք ունենալ չէն կարող, ուստի Չամչեանի եւ այլոց ընդունած չեղած ժողովները միանգամայն կհանենք մեր աղբիւրների շարքից եւ կընդունենք միայն այն ժողովները, որոնք ունեն հաստատուն պատմական հիմք:

Բայց այստեղ նոր հարց է ծագում. եթէ Տրեգերական երեք ժողովները իւր ժամանակին չեն ընդունուել ազգային ժողովով, միմիայն ընդունուել են կաթողիկոսների եւ թագաւորների որոշմամբ, արդեօք այդքանը պիտի բաւարար համարո՞ւի, թէ՞ անհրաժեշտ է, որ ազգային ժողովի սանկցիայով վաւերացուի այդ ընդունելութիւնը: Մեր եկեղեցական իրաւունքի հետագայ պատմութիւնն ապացուցանում է, որ առանց ազգային ժողովի համաձայնութեան ոչ մի ժողովի կարգադրութիւն կանոնական եւ պարտաւորական չէ, մինչեւ անգամ երբ կաթողիկոսը, թագաւորը եւ նախարարների մի մասն ընդունել եւ հրատարակել են կարգադրութիւններ, ամբողջ ազգը մերժել է եւ չի ընդունուել (կաթողիկաց միութեան ժամանակ) դրանց հրամանը եւ, ընդհակառակը, պատահել է, որ միմիայն կաթողիկոսն ընդունել է մի ժողովի կանոն, կամ ինքը մի կարգադրութիւն է արել, ազգը միաձայն, առանց տրտունջի ընդունել է, օրինակ՝ Լուսաւորչի, սբ. Սահակի, Շնորհալու եւ այլոց կանոնները: Ուրեմն խնդիրը յանգում է այն կէտին, թէ որոշ կարգադրութիւն՝ ժողովով լինի, թէ կաթողիկոսների կոնդակներով, յենև՞ում է արդեօք հայոց ազգի աւանդական սրբազնագործուած սովորութիւնների վրայ, բղխո՞ւմ է ժողովրդական դարաւոր հայեացքներից եւ ներկայ դրութեան անհրաժեշտ կարիքներից, թէ՞ ոչ: Եթէ ազգը կաթողիկոսների կոնդակը համարում է ազգային եկեղեցու սկզբունքների շարունակութիւն, ժողովրդական եկեղեցու ոգու համաձայն կարգադրութիւն, ընդունում է լուռութունով, եւ այդ ընդունելութեամբ վաւերացնում է կաթողիկոսի կարգադրութիւնն իբրեւ ազգային ժողովի լուելայն վճիռ: Այդպէս այս լուելայն վճիռն ընդունելով Լուսաւորչի, Ներսէսի, Սահակի կարգադրութիւնների վերաբերմամբ՝ ժողովականները միաձայն հաստատեցին Շահապիվանում: Այժմեայ պատմաբանները, ինչպէս յիշեցի, 365-ի ժողով են յիշատակում, ուր իբր թէ որոշուեց կաթողիկոսների ձեռնադրութիւնը կատարել

առանց Կեսարիայի եպիսկոպոսի, բայց այդպիսի ժողով գոյութիւն չի ունեցել: Խորենացին նոյնիսկ վշտացած ասում է Պապի մասին Շահակին կաթողիկոս նշանակելու վերաբերմամբ. «Զոր կացոյց փոխանակ Ներսիսի առանց Մեծի արքեպիսկոպոսին Կեսարու» (գլ. III, 39 եր.):

Փաւստոսը ոչ միայն ժողովի անուն չի տալիս, այլեւ վշտացած է երեւում եւ թշնամական դիրք է բռնում դէպի Պապի կարգադրութիւնը:

Թէեւ ժողով չի եղել, ճիշտ է, բայց Արշակի կարգադրութիւնը Կեսարիայից անկախ կաթողիկոսի ձեռնադրութիւն կատարելու համար, իւր ամբողջ ուժով գործադրուեց, եւ ազգն ուրախութեամբ ընդունեց, որովհետեւ ազգային փառասիրութեան հրճուանք էր պատճառում եւ ամենեւին հակառակ չէր եկեղեցական կանոններին: Այդ նոյնիսկ երեւում է Փաւստոսից, որ պատմում է, թէ ինչպէս Արշակ Բ կատաղած 6 տարի շարունակ ասպատակում էր յունաց նահանգները, որ համարձակուել են Հայոց աշխարհի կաթողիկոսին բանտարկել Պոլսում: Արդեօք Ներսէ՞սն էր Արշակ Բ-ին ասել, որ պէտք է Հայոց հայրապետն անկախ լինի եւ ձեռնադրութիւնը Հայաստանում ստանայ իւր եպիսկոպոսներից, այդ յայտնի չէ, փաստն այն է, որ Արշակ Բ թագաւորի կարգադրութիւնն ընդունուեց եւ գործադրուեց: Նշանակում է՝ հոգեւորականութիւնը, բացի Փոքր Հայքի եկեղեցականներից, որոնք Կեսարիայի թեմն էին կազմում վաղուց, եւ ժողովուրդը միախորհուրդ էին իրենց թագաւորի վճռի վերաբերմամբ: Նոյնը պատահեց Լուսաւորչի օրօք, որի համաձայնութիւնը Տրդատի հետ Նիկիայի կանոնների ընդունելութեան եւ նոր կանոնների սահմանելու վերաբերմամբ անպայման ընդունուեց ժողովի կողմից եւ լուռումունջ գործադրուեց: Այսպէս, մերժելով Չամչեանի եւ այլոց զանազան գրուածքները եկեղեցական ժողովների մասին, որոնք ամենեւին գոյութիւն չեն ունեցել ըստ ժամանակակից տարեգիրների, մենք չենք նսեմացնում այդ ժողովներին վերագրուած կարգադրութիւնների ոյժը, որոնք արուել են մեր սբ. հայրերի, կաթողիկոսների կողմից եւ ընդունուել են բոլոր ազգից եւ վաւերացուել են հետակայ Հայոց եկեղեցական ժողովներով, Լուսաւորչի, Սահակի կանոնները կարճանագրուին ոչ իբրեւ ժողովի կանոններ, այլ այդ սուրբ անձանց կանոններ, որոնք ընդունուած են եղել եւ ընդունւում են բոլորի կողմից եւ բոլոր ժողովներով վաւերացուած են: Այսպիսով կվերանան զանազան Վաղարշապատու կամ Աշտիշատու ժողովները եւ կմնան միմիայն պատմական հիմք եւ փաստագիր ունեցող ժողովները մեր եկեղեցական իրաւունքի մէջ:

Ա) ԱՇՏԻՇԱՏԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (365 Թ.)

Առաջի պաշտօնական եկեղեցական-ազգային ժողովը, գոնէ ըստ պատմագրաց վկայութեան, է Աշտիշատի այս ժողովը, որ եղաւ Ներսէս Մեծի նախագահութեամբ 365 թուին հոգեւորականների եւ աշխարհականների մասնակցութեամբ: Խորենացին ասում է գլ. Գ Ներսէսը «ժողով արարեալ եպիսկոպոսաց, եւ համօրէն աշխարհականօք, կանոնական սահմանադրութեամբ հաստատեաց...»:

Փաւստոսն ասում է 63-64 եր. «ժողովեցան ի գեղն Աշտիշատ, ուր զառաջինն զեկեղեցին էր շինեալ, զի մայր եկեղեցեացն, եւ ի տեղի լեալ նախնեացն ժողովոց Սիւնհոդոսին»: «Եւ ամենայն աշխարհին պատուիրէր (Ներսէս Մեծ), եւ գլխովին թագաւորին, առ հասարակ ամենայն մեծամեծացն եւ ամենեցուն...»:

Այս ժողովը որովհետեւ պաշտօնական կանոններ սահմանող ժողովների հիմքն է դնում Հայաստանում, ուստի տեսնենք՝ ինչպէ՞ս է սկսուել ժողովը, ո՞վ է բացել, ո՞վ է նախագահել, ո՞վքեր էին մասնակցում ժողովում:

Երկու պատմիչների խօսքից երեւում է, որ ժողովը հրաւիրել է ինքը՝ կաթողիկոսը, թէ՛ հոգեւորականներին եւ թէ՛ աշխարհականներին, մինչեւ իսկ «գլխովին թագաւորին»: Նախագահութիւն անում էր ինքը՝ Ներսէսը, թագաւորը ժողովում ներկայ էր, թէ՛ ոչ, յայտնի չէ:

Ժողովին հրաւիրուած էին երկու դասակարգն էլ՝ հոգեւոր եւ աշխարհական, այս փառաւոր սկզբունքը մնաց իբրեւ հիմնական կէտ մեր պատմութեան մէջ հետակայ դարերի բոլոր ժողովներում. մինչեւ անգամ ոչ թէ կարգադրական, հապա դաւանաբանական հարցեր որոշող բոլոր մեր ժողովներում մասնակցել են աշխարհականները. շեշտելի է այս սկզբունքն այն տեսակէտից, որ միւս եկեղեցիները կարող են նախանձով նայել այս բանիս վրայ եւ ձգտել նոյն դրութեան հասնել, քանի որ եկեղեցի ասելով հասկանում ենք հաւատացեալների ժողով, որը երկու դասակարգի մասնակցութեամբ միայն կարող է վճռել բոլոր եկեղեցական հարցերը եւ խնդիրները:

Ժողովի կանոնները թէեւ որոշ գլուխներով բաժանուած չեն եղել, կարգադրութիւնները գրուած են մատենագիրների մէջ առանց դասաւորութեան եւ յօդուածների, բայց հետակայ ժամանակներում 6 գլխի է վերածած եւ 6 գլխում ամփոփուած բոլոր կարգադրութիւնները, որոնք արուած են եղել 365-ի այդ ժողովում: Մինչեւ անգամ եթէ Փաւստոսի ցիրուցան տեղեկութիւններին նայենք, Ներսէսը բացի այդ

Ճ կանոններից սահմանել է եւ շատ կանոններ զանազան խնդիրների վերաբերմամբ, որոնցից շատերը յիշում է, բայց դրանք դուրս են մնացել կանոններից. երեւի թէ Խորենացուն համարելով ճշմարտապատում պատմիչ՝ հետեւել են նրա տուած տեղեկութիւններին այս ժողովի վերաբերմամբ, քան շատ խօսող Փաւստոսին:

Նկատելի է եւ այս, որ մեր ձեռագիր կանոնագրքերում այս ժողովի մասին ոչ մի խօսք չկայ, ինչն՝ ղ ղ ժողով է պատասխանել. այդ պակասութիւնը չպէտք է այս ժողովի արժէքը ձգի, քանի որ այդ կանոնագրքերում կան խառնուշփոթ ամէն տեսակ կանոններ, յայտնի եւ անյայտ թէ՛ ժողովների եւ թէ՛ անձանց, որոնք դարերի ընթացքում սարգել են այդ ժողովածուների մէջ:

1. Ժողովն արգելեց նախարարներին, որ իրենց տոհմական ժառանգութիւնը պահպանելու համար մերձաւոր ազգականների մէջ խնամութիւն չանեն:

Մերձաւոր ազգականների ամուսնութիւնը շատ արմատացած էր ազնուական դասի մէջ, մանաւանդ իրենց կալուածատիրական իրաւունքը ժառանգաբար պահելու համար: Ժողովս թէեւ արգելում է մերձաւորների ամուսնութիւնը, բայց որոշ աստիճաններ չի նշանակում այդ մասին: Սոյն խնդրի վիճակը փնտուելով միւս քրիստոնեայ ազգերի մէջ եւ համեմատելով միմեանց հետ՝ կարելի է մտաւորապէս որոշել, թէ Ներսէսի ժողովը մինչեւ քանի աստիճանն է արգելում, մանաւանդ որ Խորենացու վկայութեամբ Ներսէսը իւր կրթութիւնն ստացել էր Պօլսում, լաւ ծանօթ էր յունաց եկեղեցական գործերին եւ նրանց նմանութեամբ էլ մտցնում էր Հայոց մէջ այս բոլոր կարգերը:

Նէոկեսարիայի 2, Բարսեղ Մեծի 23, 78, 87, Տիմոթէոսի 11 կանոններն արգելում են ամուսնութիւնը եղբօր եւ եղբօր աղջկայ (3 աստիճան), հօր ու խորթ աղջկայ, որդու եւ խորթ մօր (1 աստիճան), հօր ու որդու եւ երկու քրոջ մէջ (3 աստիճան), մօր ու աղջկայ եւ երկու եղբօր մէջ (3 աստ.), երկու եղբօր եւ մի կնոջ (2 աստ.), մի մարդու եւ երկու քրոջ մէջ (2 աստ.): Բարսեղի կանոնով այսպիսի պսակները լուծվում են եւ ապաշխարանքի են ենթարկում յանցաւորները: Մեր ժողովի կանոնի մէջ պատիժ չկայ. երեւի նախարարներին պատժելը դժուար է համարուել ժողովականների աչքում: Փաւստոսը պատմում է, որ Ներսէսը ստիպում էր ոչ միայն նախարարներին, հապա եւ թագաւորին, որ ճշտութեամբ հետեւեն այդ կարգերին, բայց թագաւորը բոլորովին հակառակն էր անում:

2. Ժողովն արգելեց լաց ու կոծ անել մեռելների վրայ, անկարգ շարժումներով եւ ոճրագործութիւններով սուգ կատարել յուղարկաւորութեան հանդէս կատարելիս:

Հեթանոսութեան ժամանակից հայերի մէջ սովորութիւն էր՝ սիրելու մահից յետոյ մազերը փետել, երեսը չանկուտել, մոխիր ածել, լաց ու կոծ անել, կուրծքը եւ գլուխը ծեծել, եղերամօր սկսելով խմբովին սուգ ու շիվան անել, ծափ տալ, պարել, նուագել զանազան նուագարանների վրայ (Փաստ., Ե:գլ.): Շատերն էլ ողջ-ողջ ձգում էին իրենց դիակի վրայ եւ այդպէս թաղում: Ահա այսպիսի տգեղ երեւոյթների համար է սահմանում այս կարգադրութիւնը երկրորդ կանոնս:

3. Վարակիչ հիւանդութիւնների ծաւալման առաջն առնելու համար կառուցանել բորոտների համար ուրկանոցներ, տկարների համար՝ հիւանդանոցներ, կաղերի եւ կոյրերի համար՝ անկելանոցներ: Այդ հաստատութիւնները խնամելու համար գիւղերից ու քաղաքներից հասեր եւ տուրքեր սահմանել, խնամատար ու սպասաւորներ նշանակել եւ բոլորի ղեկավարութիւնը յանձնել ինչ սարկաւազին:

Մովսէսի ժամանակուանից բորոտներն իրաւունք չունէին բնակուած տեղերում ապրել, նրանք թափառում էին եւ քաղցած ու ծարաւ շրջելով՝ անց կացնում իրենց թշուառ օրերը: Առաքեալների ժամանակ խնամում էին ոչ միայն դրանց, այլեւ բոլոր չքաւորներին եւ աղքատներին: Եպիսկոպոսների ամենամեծ պարտականութիւններից մէկն էր, եկեղեցական կանոններով որոշուած, խնամել եւ կերակրել բոլոր աղքատներին, պահել նրանց ընտանիքը: Սրանցից մինչեւ այսօր մնացել է յօգուտ այրեաց եւ որբոց գանձանակը եւ մեծ վանքերում հիւրանոցներ: Սրանց համար խօսում է հետեւեալ կանոնը:

4. Որբերի եւ այրիների համար որոշեց կառուցանել որբանոցներ եւ այրիանոցներ, դրանց պահելու համար՝ առանձին տուրքեր եւ հասեր:

Բարսեղի 24 կանոնով այն այրին, որ մարդու կերթայ, կգրկուի եկեղեցու բաժնից. եկեղեցուց խնամք ստացող այրիների դասը մեծ մասամբ պառւաններ էին, մինչեւ իսկ 60 տարեկանից վեր:

Թէ ինչպէս էին ժողովում այդ հասերը եւ տուրքերը, ինչպէս էին բաժանում գիւղերի եւ քաղաքների վրայ, պարտաւորական էր, թէ կամաւոր, յայտնի չէ. այդ մասին ոչինչ չկայ:

5. Օտարների եւ հիւրերի համար քաղաքներում եւ գիւղերում հիւրանոցներ որոշեց շինել, որովհետեւ դրսեւր մնալով՝ չարագործութեամբ կարող էին պարապել:

Բ առաքելական 41 եւ Անտիոքի 25 կանոնները պատուիրում են եպիսկոպոսին օտարներին եկեղեցու եկամուտներով կերակրել, որպէս

զի միայն հաւատացեալներն օգտուէին այդ իրաւունքից, նրանք պարտաւոր էին իրենց վկայաթուղթը ներկայացնել եւ ապա ընդունուել (Անտ. 7 կ.):

6. Ժողովը որոշեց երեք տեսակ բնակութեան տեղեր կառուցանել կրօնաւորների համար, որոնք դատարկ շրջում էին ամէն տեղ՝ օթեւանելով աշխարհականների տանը, գիւղերում ապրելով իբրեւ վանքի մէջ: Անապատներում՝ եղբայրանոցներ, առանձնակեացների համար՝ միայնանոցներ եւ խրճիթներ՝ որոշ կանոններով:

Վանական կեանքն սկսուել է շատ վաղ եւ զարգացել է աստիճանաբար: Պօղոս առաքեալն այդպիսի խստակեաց կեանքի առաջի օրինակն է քրիստոնէութեան շրջանում (Ա. Կորնթ. Թ:4, 5, 25, 27, Փիլ. Գ:7-17): Բ առ. 51 եւ 53 կանոնները մատնացոյց են անում այն կեանքը, որը վայել է աշխարհից հեռացած կրօնաւորներին՝ չափաւորութիւն կերակրի մէջ, ժուժկալութիւն ամուսնութեան մէջ: Հալածանքների ժամանակ այդպիսի մարդիկ ստիպուած էին քաշուել թաքուն տեղեր, անտառներ, մաղարաններ, լեռներ եւ ազատ կերպով նուիրել իրենց Աստծուն՝ մինչեւ անգամ ցմահ մնալով այդ միայնակ տեղերում եւ չվերադառնալով հայրենի ծննդավայրեր: Իրանք հոգեւորականութեան հետ կապ չունէին, հոգեւորականի ոչ մի աստիճան չունէին եւ ոչ մի եկեղեցական պաշտօնակատարութիւն չէին անում, հապա իրենց սրբակեաց կեանքով եւ մաքրութեամբ օրինակ էին դառնում ժողովրդին եւ փրկութեան ճանապարհ ցոյց տալիս:

Դ դարուց սկսած՝ եկեղեցին դրանց վանքերն իր իշխանութեան տակ առաւ, եպիսկոպոսներն էին հսկում վանքերի եւ վանականութեան վրայ: Վանականութեան մէջ մտնողը Բարս. 19 կանոնով պիտի կուսութեան խօսք տար եւ որոշ ժամանակ փորձի ենթարկուէր: Վանքի կառավարիչն էր վանահայրը, որ արխիմանդրիտ էր կոչւում, պատասխանատու էր վանքի միաբանութեան համար: Վանականներն առանց վկայաթղթի իրաւունք չունէին վանքից դուրս գալու, ինչք եւ կալուածք ունենալու, ունեցածը վաճառում էին կամ վանքին յանձնում կամ ժառանգներին թողնում: Եղբայրանոց վանքերը նրանք էին, որտեղ միասին աղօթում, միասին ապրում էին հանրավարական սկզբունքով, միայնակեաց վանքերում իւրաքանչիւրը փակում էր խուցում եւ աղօթքով անցնում իւր սենեակում: Երրորդ տեսակ կրօնաւորները ճգնաւորներն էին, որոնք քարաժայռերում, անտառներում եւ սիւնների գլխին ճգնում էին եւ կերակրւում կանաչեղէնով: Փաւստոս դրանց այսպէս է նկարագրում. «Աշխարհից հեռացած, անապատներում, քարանձաւներում, այրերում, քարածերպերում, միահան-

դերձք, բոկազնացք, խոտածարակ, լեշկամաշկով, եւ այծու մորթով» (ԺԶ գլ.): Վանականութեան հիմքը դրին Եգիպտոսում Պօղոս եւ Անտոն ճգնաւորները. եղբայրանոցների հիմնադիրն էր Պաքոմը 292-ին ծնուած, ութ վանք շինեց 3000 վանականներով (աւելի մանրամասն տե՛ս Բ գրքում): Մեր մէջ վանականութիւնն սկսուեց Լուսաւորչով. «Եւ դարձեալ բազում եւ անհամար գունդս վանականաց ի շէնս եւ յանշէնս, դաշտական շինակեացս եւ լեռնակեացս, անձաւամուտս եւ արգելականս հաստատէր» (Ագաթ. 487):

Վանականութիւնը մեծ զարկ ստացաւ Բարսեղ Մեծի օրով, մեր մէջ՝ Ներսէսի եւ Սահակի օրերով: Կազմեցին կանոնադրութիւններ, պարապման ժամեր որոշուեցին: Աղօթքից ազատ ժամերում նրանք գրում էին, ձեռագործով, նկարչութեամբ պարապում, վաճառում էին իրերը եւ ընդհանուր գանձարանը ձգում: Հոբիփսիմեանք յուլունք էին շինում Վաղարշապատում եւ դրա վաճառքով ապրում: Արեւմտեան եկեղեցում ուխտեր կարգեր առաջանում են Դ դարուց սկսած՝ ընդարձակ ծրագրերով ու նպատակներով եւ ստանում են մեծ ծաւալ եւ ահագին ոյժ (Բենեդիկտեան եւլն, եւլն):

Բ) ՇԱՀԱՊԻՎԱՆԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (447 Թ.)¹

Շահապիվանի ժողովը հայոց ամենափառաւոր ժողովներից մէկն է: Շահապիվանը գտնուում է Բագրեւանդ գաւառում, Մասիսի ստորոտներում, այժմեայ Հին Բայազիդի շրջակայքում, ուր ամէն Նաւասարդին ժողովուում էին նախարարներ, իշխաններ, հոգեւորականներ, բազմաթիւ ժողովուրդ եւ մեծ փառքով տօնում էին տարեմուտը: Ահա այսպիսի տեղում գուցէ հէնց տօնի ժամանակ եղել է այս բառի բուն նշանակութեամբ Ազգային-եկեղեցական ժողովը: Այստեղ գտնուում էր կաթողիկոսը, «քսան եպիսկոպոս, շատ երէցներ, սարկաւազներ եւ եկեղեցու համօրէն ուխտը, իշխաններ, գաւառապետեր, գաւառակալներ, պետեր, բռնաւորներ, զօրագլուխներ, հարիւրապետեր, ազատներ, կուսակալներ, բոլոր նախարարները, Վասակ մարզպանը, Վահան հազարապետը, Վարդան Մամիկոնեանը...»: Բոլորը միաձայն դիմում են ժողովի ղեկավարներին. «Սուրբ Գրիգորի, Ներսէսի, Սահակի եւ Մաշտոցի դրած (կանոնները) կարգերը հաստատեցէք եւ մենք ախորժելով յանձն ենք առնում, Առաքելական եւ Նիկիական կանոնները հաստա-

¹ Շահապիվանի ժողովի կանոնախմբի վերջին հրատարակութիւնը տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 422-466:

տուն մնան մեզ համար» եւ ինչ որ ի լրումն այս կանոնների անհրաժեշտ է, միասին սահմանենք:

Ամբողջ Տիեզերական քրիստոնեայ ժողովների մէջ այսպիսի փառաւոր ժողով չի եղել, ուր մասնակցէին հոգեւորականներն իրենց դասերով եւ իշխաններն աշխարհական զանազան դասակարգերով: Ռուս ուսուցչապետ Պաւլով¹ ամէն միջոց գործ է դնում ապացուցելու, որ եկեղեցին պատկանում է ոչ լոկ հոգեւորականներին, այլեւ աշխարհականներին, որ բոլոր եկեղեցական ժողովներում պիտի մասնակցեն աշխարհականներ: Դժբախտաբար, քրիստոնեայ աշխարհի եկեղեցական պատմութեան մէջ բացի մի քանի աննշան դէպքերից ծանրակշիռ փաստեր չի կարողանում գտնել. սա եթէ ծանօթ լինէր մեր եկեղեցական ժողովների հետ, կարող էր փառաւոր փաստերով ապացուցանել իւր խնդիրը, քանի որ մեր այսպիսի ժողովները գոյութիւն են ունեցել նախկին դարերում, երբ դեռեւս դաւանաբանական պառակտում չէր եղել:

Այս կանոնադիր երկրորդ ժողովը վաւերացրեց փաստական կերպով Ա ժողովի ընդունած սկզբունքները ժողովի հրաւիրելու եւ ժողովի կառավարութեան արտաքին ձեւերի վերաբերմամբ:

ա) Այս ժողովը հրաւիրեց եւ ժողովում նախագահեց կաթողիկոսը, որը, ըստ Փարպեցու, քահանայական աստիճան ունէր:

բ) Այս ժողովում եւ ինչպէս եւ նախընթացում մասնակցում էին հոգեւորական եւ աշխարհական տարրն ամէն տեսակ դասակարգերով:

գ) Այս ժողովը հաստատեց իրենից առաջ եղած բոլոր ժողովները եւ հայրապետական կանոնները, որոնք մինչեւ այդ օրն ազգի կողմից թէեւ ընդունուած էին, բայց ժողովական հաստատութեամբ չէին վաւերացրած: Այսպէս հաստատուեցին Նիկիայի, Պոլսոյ, Եփեսոսի ժողովների եւ Լուսաւորչի, Ներսէսի, Սահակի ու Մեսրոպի եւ ապա Առաքելական կանոնները: Այս ժողովը իւր այս օրէնսդրական եւ նախկին ժողովների կանոնների ընդունելութեամբ եւ հաստատութեամբ փառաւոր սկզբունք է սահմանում, որը, դժբախտաբար, հետակայ դարերում բոլորովին մոռացութեան է տրուում:

դ) Այս ժողովում երեւում է բուն ժողովրդական կեանքը, արտաքին կանոններն ընդունւում են եւ բոլորովին ազգային գոյնի տակ տրուում, այսպէս ասած՝ յայտնում են, եկեղեցական կանոններն ստանում են քաղաքացիական օրէնքի պարտաւորական ոյժը՝ պատժի եւ տուգանքի տակ ձգելով օրինազանցներին:

¹ ԺԹ դարի ռուս կանոնագետ:

ե) Այստեղ սահմանուում են մարմնական պատիժներ ամենախիստ աստիճանի, մինչեւ անգամ, որ բոլորովին համապատասխան չէ Աւետարանի ոգուն, եւ որոնք չեն երեւում նոյն ժամանակուայ օտարների կանոններում:

Այդ կանոնները պարզ հայելի են Հայաստանի ծանր դրութեան եւ հայերի անտանելի կացութեան: Հայոց թագաւորութիւնը վերացել էր, երկիրն ընկել էր պարսից ձեռքի տակ, պարսիկ կառավարիչները եւ ասորի անառակ կաթողիկոսները տակնուվրայ էին արել Հայաստանը, խախտել էին բազմերախտ հայրապետերի կարգերը, մտցրել էին օտարը, վատը եւ անկարգը: Բազմացել էին, ըստ պատմագրաց, կնահանների, պոռնիկների, գողերի, չարագործների, հաւատուրացների, ազգատեսցների թիւը, ամենաթեթեւ ծառայութիւններով ստանում էին ահագին պատիւներ եւ պարսիկ դառնալով՝ կեղեքում էին ժողովրդին, քանդում եւ պղծում էին եկեղեցիները եւ հաւատացեալ հայերին ստիպում էին փոխել կրօնը: Ահա այս պատճառներն ստիպել տուին բոլոր ժողովականները միաձայն նշանակել այնպիսի կարգ ու կանոններ եւ պատիժներ, որոնք տեսնուած չէին եւ չեն էլ տեսնուել Հայոց եկեղեցական պատմութեան մէջ:

Դժբախտաբար, այսպիսի ժողովի մասին ոչ մի յիշատակութիւն չենք գտնում մեր Ե դարու պատմագրների գրուածներում, մանաւանդ որ ինչպէս ժողովի նախաբանից երեւում է, ժողովում մասնակցում էին Հայոց հոգեւորականութեան Ե դարու աստղերը, բոլոր թարգմանիչները եւ գրական երկեր թողած անձինք: Արդեօք Վարդանանց պատերազմը եւ շարունակուող անտանելի դրութիւնը գրաւե՞լ է պատմիչների ուշադրութիւնը եւ թողել անուշադիր այս ժողովը, թէ՞ ուրիշ մի որեւէ պատճառ անյայտութեան է մատնել այս ժողովի արածը՝ դժուար է որոշել. միայն փաստն այն է, որ պատմագրերը ոչինչ չեն յիշում այս մասին: Սակայն մեր բոլոր կանոնագրքերում գրուած են այս կանոնները փառաւոր յառաջաբանով եւ վերջաբանով, գրուած են մի առ մի ժողովի մասնակցողների դասակարգերը, գլխաւորների անունները, այնպէս որ ընթերցողի վրայ ոչ մի կասկածի տեղիք չի մնում ենթադրելու, որ այս ժողովս կարող է չեղած լինել եւ հնարովի: Յովհան Օձնեցուց սկսած մինչեւ այսօր բոլորն ընդունել են եւ ընդունում են, որ Շահապիվանի ժողովը եղել է Վարդանանց ժամանակ, նախաբանի մէջ նշանակած բոլոր անձանց ներկայութեամբ եւ մասնակցութեամբ, մենք էլ, ոչ մի կասկածի հիմք չունենալով, կընդունենք իբրեւ երկրորդ կանոններ սահմանող ժողով եւ կարձանագրենք նրա կանոնները բացատրութիւններով:

1. Եթէ եպիսկոպոսը պղծութեան, պոռնկութեան կամ մի ուրիշ վատթար գործի մէջ գտնուի եւ վկայութեամբ հաստատուի, աթորից եւ իշխանութիւնից մերժուի եւ քահանայութիւն չանի, 1200 դրամ եկեղեցուն տուօգանք տայ կարօտեալներին բաշխելու համար:

Այս եւ հետեւեալ կանոնները մեր եկեղեցական միւս կանոններից (Լուսաւորչի, Սահակի) տարբերուում են նրանով, որ արտայայտուած են կտրուկ ձեւով, աւելի իբրեւ օրէնք, քան խրատ, նշանակուած են պատիժ եւ տուգանք եւ ոչ ներողամտաբար խրատուած կամ նզովուած:

Հետաքրքիր էր իմանալ՝ արդեօք յանցաւորների ըմբոստութեան դէպքում մարմնաւոր իշխանութեան՝ էին դիմում, թէ՞ իրենց ձեռքով դատը կտրում, իսկ Կարթագենի ժողովի հոգեւորականների ըմբոստութեան եւ հոգեւոր իշխանութեան պատուէրը չկատարելու դէպքում պէտք է մարմնաւոր իշխանութեան ձեռքով ստիպէին անհնազանդներին կատար ածելու հրամանը եւ պատիժը կրելու: Մեր այս կանոնը համեմատաբար աւելի զիջողութեամբ է վերաբերուել պոռնկութեան համար, քան արտաքին կանոնները, որոնք պատուիրում են այդպիսի հոգեւորականներին կարգալոյծ անել (տե՛ս Բ առ. 25, Բարսեղի 3, 32, 51, 70, Նէո. 1):

2. ա) Եթէ քահանան պղծութեան, պոռնկութեան, վատթար գործի մէջ գտնուի եւ վկայութեամբ հաստատուի, քահանայութիւն չանի, 300 դրամ տուգանք տայ յօգուտ աղքատների եւ դպիրների շարքում կանգնի: Եթէ այստեղ էլ անառակութիւնը շարունակի, կարգից էլ՝ դպրութիւնից էլ ելնի, մինչեւ որ ապաշխարութեամբ կուղղուի: Եպիսկոպոսը, երբ կտեսնի նրա զղջալը, կարող է մտցնել դպիրների շարքը:
- բ) Իսկ եթէ անուսնացած երէցը նոյն յանցանքներում բռնուի եւ վկայութեամբ հաստատուի, կարգալոյծ լինի եւ եկեղեցու բաժնից զրկուի, 300 դրամ տուգանք հատուցանի կարօտեալներին, եկեղեցում զինուորների հետ կանգնի եւ հարկատուների կարգը մտնի եւ եկեղեցու պաշտօնեաների հետ չխառնուի: Նոյն պատիժը ստանայ եւ անուսնացած սարկաւազը:
- գ) Իսկ եթէ երէցի կամ սարկաւազի կինը շնութեան մէջ բռնուի եւ հաստատուի, դրանք կամ մեղադրուող կանանց արծակեն ապաշխարանքի ենթարկելով, կամ իրանք թողնեն քահանայական կարգը:
- դ) Իսկ եթէ քահանայի դուստրը պոռնկութեան մէջ բռնուի, քահանայական տնից ելնի, ապաշխարանքի տակ ընկնի եւ զրկուի եկեղեցու բաժնից, նոյն պատժին ենթարկուի եւ երէցի տղան, եթէ նոյնպիսի յանցանքի մէջ կբռնուի:

ե) Եթէ երեցը մեռնի, տէրտէրակիցը մարդու չզնայ, ոչ էլ երեցը կնոջ մահից յետոյ կին առնի:

զ) Պոռնիկ աղախիմ քահանայի տանը չպետք է լինի:

Այս կանոնն ունի 6 առանձին դէպքեր, որոնք բաժանուած են մի քանի որոշ կարգերի. այն է՝ յանցանքներ, որ կատարուած են կուսակրօն հոգեւորականները, յանցանքներ, որ կատարուած են ամուսնացած հոգեւորականները եւ յանցանքներ, որ կատարուած են քահանայի ու սարկաւազի կիներ եւ քահանայի ընտանիքի անդամներն ու աղախիներ: Կուսակրօն հոգեւորականների (եպիսկոպոսի, քահանայի, սարկաւազի) պատիժները նոյն յանցանքների համար աւելի մեղմ են, քան ամուսնացած հոգեւորականների (քահանայի եւ սարկաւազի): Անառակութեան համար կուսակրօնը զրկուած է պատուից, պաշտօնից, բայց կարգալոյծ չի լինում: Իսկ ամուսնացած հոգեւորականը կարգալոյծ է լինում, եկեղեցու բաժնից զրկուած է, դառնում է հարկատու եւ եկեղեցու էլ զինուորների շարքում կանգնում, 300 դրամ տուգանք վճարելով՝ աղքատներին բաժանելու. կանոնադիրների կարծիքով երեւի նրա համար, որ ամուսնացած հոգեւորականները ոչ մի կարիք չունին գայթակղուելու եւ պոռնկութիւն անելու, դրա համար աւելի խիստ պատիժ է նշանակում, քան կուսակրօններին, թէեւ Բ առաքելական եւ Բարսեղի կանոնները համարեա հաւասար պատիժներ են նշանակում երկուսին էլ: Այստեղ իմիջիայլոց պիտի նկատել, որ ամուսնացած հոգեւորականների շարքում նշանակուած են քահանան եւ սարկաւազը, եպիսկոպոսը յիշուած է միայն կուսակրօնների վրայ խօսելիս. այս ցոյց է տալիս, որ 447-ին ամուսնացած եպիսկոպոսները վերացած էին, որ ասել է, թէ՛ Հայերի մէջ կուսակրօնութիւնը մտած եւ հաստատուած էր շատ առաջ, քան ընդհանուր քրիստոնեայ եկեղեցիներում, որոնց մէջ եօթներորդ դարու վերջերին է միայն պաշտօնապէս ժողովի վճռով հաստատուել:

Զինուորների դասակարգը համարուած է թէ՛ մեր եւ թէ՛ շրջակայ ազգերի մէջ իբրեւ անգուլթ եւ անբարոյական դասակարգ: Դրանց մասին «Առաքելական կարգադրութիւնները» խօսում է իբրեւ անգուլթ, անարգ դասակարգի մասին, որից մինչեւ անգամ պտուղ առնել յօգուտ եկեղեցու արգելում է: Նրանք եկեղեցում կանգնում էին ջոկ տեղ եւ չէին խառնուում միւսների հետ: Մեր այս կանոններն աւելի մեղմ են, քան արտաքինները (տե՛ս Բ. առ. 11, 13, 28, Նէո. 10, Անտ. 4, Սարգ. 14, Բարս. 70, 88):

Նոյն կանոնը պատժում է հոգեւորականների անառակ կանանց, որոնց պիտի կամ արձակեն, կամ իրենց ամուսինները կարգալոյծ լի-

նեն: Նոյնը հաստատուում են եւ արտաքին կանոններով (տե՛ս Նէո. 8, Բ. առ. 18, Բարս. 6, 8, 32):

Քահանաների յանցաւոր որդիներին պատժում է ապաշխարանքի ենթարկելով, եկեղեցու բաժնից զրկելով: Բարսեղի 59 կանոնն անառակին 7 տարուայ ապաշխարանքի է ենթարկում (60 կ.): Կանոններս շատ նմանութիւն ունին եւ Բարսեղ Մեծի կանոնների հետ: Այս կանոններում գործ է ածուում իբրեւ տուգանք դրամը, թէ որքան արժէ, ճշտութեամբ յայտնի չէ, թէեւ երկդրամեանը հաշուում են 50 կոպ., դրամը՝ 20-25 կոպէկ, բայց հաստատ որոշել ամենեւին չի կարելի, քանի որ այժմեայ կարծուած չափերը բոլորը տարբեր գներ եւ չափեր ունին զանազան տեղերում: Մեր մէջ գործ է ածուում թուման, որ արժէ մի տեղում 5 ռուբլի, երկրորդ տեղում՝ 3 ռուբլի եւ երրորդ տեղում՝ 10 ռուբլի: Սօմարը մի տեղ կշուում է 3 փուլթ, մի երկրորդ տեղում՝ 2 փուլթ. խալուարը մի տեղ՝ 40 փուլթ, մի ուրիշ տեղ՝ 30 եւ 24: Այնպէս որ դրամի համար մօտաւորապէս կարելի է որոշել 15-25 կոպէկ, իսկ ճիշտ յայտնի չէ:

3. ա) Եթէ ամուսնացած մարդը շնութիւն անի եւ ամուսնական կարգը սրբութեամբ չպահի, այդպիսին ենթարկուի խիստ պատժի: Այդպիսի մարդուն գլխաւոր անձինք կշտամբեն օգտակար խօսքերով եւ ծեծով, եկեղեցուց հեռացնեն եւ տուգանք առնեն յօգուտ աղքատների: Եթէ ազատ է, ծեծի փոխարէն տուգանքը շատ առնել եւ ապաշխարանքը երկարացնել. 200 դրամ առնել եւ 2 տարուայ ապաշխարանքի ենթարկել: Եթէ գիւղացի է, շատ ծեծ ուտի, 100 դրամ տուգանք տայ եւ մի տարի ապաշխարի: Նոյն կանոնը լինի թէ՛ մարդու եւ թէ՛ կնոջ համար:
- բ) Եթէ ամուսնութիւնից առաջ մէկը պոռնկութիւն արաւ կամ իւր նշանածի կամ օտարի հետ, անարգութեան համար տուգանք տայ, ինչքան կպահանջեն աղջկայ հայրն ու մայրը: Եթէ կամենայ նոյն աղջիկը կնութեան առնել, առաջ թող երկուսով ապաշխարութեամբ սրբուեն եւ ապա ամուսնանան. պսակը լինի ոչ կոյսի, այլ երկակների՝ միայն խաչակնքելով: Եթէ պոռնկութիւնը եղել է աղջկայ կամքով, այն ժամանակ 100 դրամ տղան եւ 50 դրամ աղջիկը տան եկեղեցուն՝ աղքատներին բաշխելու համար:
- գ) Իսկ եթէ մէկը կուսան է, միւսը պոռնկութիւն արած, կուսանի պսակն օրհնուի օրհնաւոր կերպով, իսկ միւսինը՝ իբրեւ երկակի, այսինքն՝ խաչակնքել ուռը եւ դնել գլխին իբրեւ նշան թշնամու յաղթութեան:

Առաջին մասը վերաբերում է անխտիր մարդուն եւ կնոջ, որոնք միեւնոյն պատժին են ենթարկուում. պատիժն էլ տուգանքն է եւ խիստ

ծեծը «գան յոլով»: Երբ համեմատում ես այս պատիժները Բարսեղի եւ օտար ժողովների սահմանաձևների հետ միեւնոյն յանցանքի համար, տեսնում ես, որ օտարներում նշանակուած են երկար ապաշխարանքներ զանազան աստիճաններով, մերում տեսնում ես կարճ կտրուկ տուգանք եւ ծեծ. կարծես թէ Շահապիվանի ժողովում ժողովականներն ասած լինեն. «Օտարների երկար ու բարակ ապաշխարանքներն իրենց մնան, այդպիսի մեղմ եւ չգործադրուող միջոցներով ոչ մի արգիւնքի չենք հասնիլ, մեր անտաշ եւ կոպիտ գիւղացիների համար հարկաւոր է ծեծ, ճիպոտ եւ տուգանք, այն ժամանակ միայն մերոնք կվախենան եւ կկատարեն Աւետարանի եւ եկեղեցու սահմանաձև կարգերը»: Մարմնական պատիժը բոլորովին դուրս է եկեղեցական իրաւական սահմանից եւ մտնում է քաղաքացիական օրէնքների շրջանի մէջ: Այդ բանը լաւ են հասկացել մեր ժողովական հարք եւ այդ հիմքով ծեծելը եւ տուգանք առնելը թողել են գիւղապետերի, իշխանների վրայ: Պէտք է իմիջիայլոց նկատել, որ ծեծը մտած էր եւ հետակայ դարերում օտար եկեղեցիների մէջ էլ, մանաւանդ Ռուսաց, որի մասին Բ գրքում կխօսենք:

Ծեծից ազատուում էին միմիայն ազատները, այսինքն՝ ոչ շինական տարրը, քաղաքացիք եւ ազնուականներ: Բարսեղի 22, 38, 59 կանոններով այդ յանցանքները ենթարկուում էին 3, 4, 9 տարուայ ապաշխարանքի: Գիւղացիները մինչեւ այսօր էլ նոյն այս կարգերով են առաջնորդուում. անպսակ կին պահողին, երկրորդ կին պահողին, նման յանցանքներ կատարողին եկեղեցուց դուրս են անում, Պատարագ չեն թողնում, տանուտէրը ծեծում է եւ նոյնիսկ գիւղից հեռացնում: Տանուտէրից մի անգամ հարցնում են՝ Ինչո՞ւ ես թողնում գիւղումդ անպսակ կին պահեն, պատասխանում է. «Թող պահում է պահի, մինչեւ այսօր օրը երկու անգամ կանչում եմ եկեղեցու դուռը եւ փառաւոր ծեծ տալիս, երեւի մի օր ցաւ կզգայ եւ կպսակուի»: Գիւղական հասարակական կարծիքն ամենալաւ կարգապահն է, աւելի լաւ, քան ամէն տեսակ ապաշխարութեան կանոնները. դժուար է ենթադրել, որ ապաշխարութեան բոլոր կարգերն այն ժամանակ պահուում եւ գործադրուում լինէր: Իհարկէ կոպիտ ոյժը Աւետարանի թշնամին է, Աւետարանը պահանջում է խօսքի, համոզմունքի միջոցով փրկել եւ վերանորոգել մարդկանց, եկեղեցու ամենամեծ պատիժն է հեռացնել իսպառ եկեղեցուց եւ մեռնելիս հաղորդութիւն չտալ:

Մեր այս եւ հետագայ շատ կանոններում շատ մեծ առաւելութիւն է տրուում կոյսերի պսակին եւ երկրորդական տեղ՝ երկակների պսակին, մինչեւ անգամ եթէ աղջիկը կոյս է, տղան երկակ, հրամայում է կանոնս մէկին պսակել օրինաւոր կերպով, իսկ միւսի գլխին խաչակնքած ուռ

դնել: Նոյն հայեացքը կոյսի եւ երկակի ամուսնութեան վրայ մինչեւ այսօր էլ մեր ժողովուրդը պահպանում է, ազատ տղան միշտ յարգի է, քան երկակը (կուսանների մասին տե՛ս Բարս. 2, 18, 60, Գան. 9, 10, 21):

4. Եթէ մարդը շնաբարոյ է եւ ուրիշ կնոջ վրայ աչք ունի եւ կարծակի կնոջը, որը որդիների տէր է, առանց պոռնկութեան կամ մարմնոյ արատի, այն ժամանակ նա պարտաւոր է ամէն բան բաժանել, կէս ամել՝ որդիները, տունը, հողը, ջուրը կնոջ հետ հաւասար: Կինն իրաւունք ունի մարդու գնալու միայն այս պայմանով, որ բաժինը պիտի արքունի գանձարանին տայ: Իսկ մարդը 7 տարի ապաշխարի եւ եկեղեցուն տուգանք տայ, թէ ազատ է, 300 դրամ, թէ շինական է, ծեծուի եւ 100 դրամ տուգանք վճարի: Եթէ ուրիշ կին այս կնաթող մարդուն զայ տարին չլրացած եւ յայտնուի, որ այս կնոջ պատճառով է մարդն առաջին կնոջ արծակել, երկրորդ կնոջ բռնեն եւ ուրկանոց տանեն մի տարի աղալու, եթէ ազատ է, ուրկանոց չի գնալ, 100 դրամ տուգանք տայ եկեղեցուն:

Կանոնս շատ խառնաշփոթ է եւ իրաւաբանական տեսակէտից բոլորովին անորոշ: Փորձենք պարզել որոշը եւ անորոշը քննենք. կանոնս անուղղակի կերպով թոյլ է տալիս կնոջ արձակել երկու պատճառով՝ 1) պոռնկութեան համար եւ 2) մարմնական արատի (մի քանի ձեռագրերում արատը չկայ): Իսկ եթէ ուրիշ դիտաւորութեամբ է արձակում կնոջ, օրինակ՝ ուրիշ կնոջ վրայ պսակուելու համար, մեր կանոնը ընդմիշտ չի արգելում, այլ, ընդհակառակը, թոյլ է տալիս երկու կողմին էլ պսակուելու՝ կնոջն իսկոյն եւեթ, իսկ մարդուն երեւի թէ 7 տարուց յետոյ, որովհետեւ 7 տարուայ ապաշխարանք է նշանակում նրա համար: Արդեօք ապաշխարանքը կրելուց յետո՞յ, թէ՞ առաջ էլ կարող է ամուսնանալ՝ յայտնի չէ: Կանոնն ասում է՝ եթէ առաջին տարին ամուսնացաւ մարդը, եւ նոր կինը նախկին կնոջ արձակման պատճառ համարուեց, այն դէպքում այս կնոջը բռնեն, եթէ շինական է, բորոտանոց տանեն ալիւր աղալու, եթէ ազատ է, 100 դրամ տուգանքի ենթարկել. շատ լա՛ւ, իսկ եթէ 100 դրամը տուաւ եւ էլի եկաւ մարդու մօտ, ի՞նչ պիտի անել՝ յայտնի չէ, կամ կարո՞ղ է գալ էլի անյայտ է, կամ մի տարի բորոտանոցում աղաց եւ ապաշխարանքը կրեց, յետոյ կարո՞ղ է նորից գալ մարդու մօտ՝ էլի անորոշ է: Բացի այդ՝ բաժինը եթէ կինը ստացել է եւ իրաւունք ունի մարդու գնալու, ինչո՞ւ պիտի բաժինն արքունի գանձարանը տայ եւ ոչ եկեղեցու կամ բաժանի աղքատներին. կամ հէնց ի՞նչ հիմքով արդար կինը բաժինը յանձնի տէրութեան, քանի որ անմեղ է: Անորոշ է նոյնպէս այն կէտը, թէ արդեօք որդիներն ինչպէս պիտի բաժանեն՝ տղայքը հայրը վերցնի, աղջիկները մայրը, թէ վիճա-

կով հաւասար կբաժանեն, իսկ եթէ որդիքը չուզեցին մէկնումէկի մօտ մնալ, այն դէպքում ինչպէ՞ս պիտի վարուել. այս բոլոր կէտերն անորոշ է եւ խառն: Բացի դրանից՝ շատ խիստ է պատիժը՝ ուղարկել առողջ մարդկանց վարակիչ հիւանդանոցները բանելու համար՝ այդ տաժանելի չարչարանքից ազատելով ազատների կանանց, որոնք միայն պիտի վճարեն 100 դրամ (մօտ 20 բուբլի) բոլորովին անարդար եւ խղճի հաւառակ պատիժ է, որ վայել է միայն Ե դարու կոպիտ բարքերին:

Յուստինիանոսի նովելլայով եւ ուրիշ քրիստոնեայ թագաւորների օրէնքներով ամուսնալուծութիւն թոյլատրուած է 5 դէպքի համար (տե՛ս Բարս. 9 կ.): Մեր Շահապիվանի թէ՛ այս եւ թէ՛ յաջորդ կանոնը, թէ՛ եւ խճճուած եւ անորոշ, բայց եւ այնպէս առաջի կանոնն է ամբողջ քրիստոնեայ եկեղեցիների կանոնների մէջ, որ բացի պոռնկութեան դէպքից թոյլ է տալիս եւ մարմնական արատի համար արձակել կնոջ:

5. Եթէ մէկը կնոջն արձակի անլութեան պատճառով, կինը կարող է վերցնել բոլոր կարասին, որ բերել է, նոյնպէս եւ հանդերձը, արծաթ, աղախին, անասուն, եթէ բացի անլութիւնից ուրիշ արատ չունենայ կինը, մարդը թող տուգանք վճարի անարգանքի համար՝ եթէ ազատ է, 1200 դրամ, եթէ շինական է, 700 դրամ: Եթէ մի տարի չանցած ուրիշ կին այդ մարդուն գայ, եւ իմացուի, որ կնահանութեան պատճառն այդ կինն է, բռնեն այդ կնոջը եւ ուրկանոց տանեն՝ մի տարի աղալու եւ աղախնութիւն անելու, 100 դրամ էլ եկեղեցուն տայ, եթէ ազատ է, 100 դրամ ուրկանոցին տայ: Իսկ եթէ մարդն է արձակման գլխաւոր պատճառը, որ ուրիշին առնի, 100 դրամ տուգանք վճարի եկեղեցուն եւ 3 տարի ունկնդիրների հետ ապաշխարի, մի տարի էլ՝ ներսում:

Իսկ եթէ մէկն կարձակի որդու տէր կնոջ կամ ամուլ կնոջ առանց պոռնկութեան պատճառի կամ ուրիշ արատի, նոյն կանոնն լինի եւ նրա համար:

Կանոնից երեւում է, որ իբր թէ արգելում է ամուլութեան համար արձակելը եւ ոչ մի դրական արգելք չի սահմանում: Թէ կինը կարող է մարդու զնալ, թէ ոչ, այդ մասին ոչինչ չի խօսում, սակայն այստեղ յանցանքն աւելի քիչ էր, քան 4-րդ կանոնի մէջ. եթէ այնտեղ թոյլատրուած էր մարդու զնալ, այստեղ աւելի շուտ պիտի թոյլատրի այդպէս վարուել: Այս կանոնս իւր կազմութեամբ եւ անորոշութեամբ նման է նախորդ կանոնին: Պարզ չէ այն հարցը, թէ եթէ ամուլութիւնն արգելուեց, ամուլութեան պատճառով արձակուած կինը եւ արձակող մարդը եթէ նորից ամուսնանան, նրանց ամուսնութիւնն անվաւե՞ր է, թէ՞ ոչ. վճռական եւ ոչինչ չկայ այս կանոնումս այդ մասին:

6. Եթէ կիմը մարդուց հեռանում է, բռնուի եւ տարուի նորից մարդու մօտ, եթէ անառակ լինի եւ բարի խրատ լսող, թող սիրով ապրեն, իսկ եթէ մարդը լինի շնաբարոյ եւ կամ պոռնիկ, արբեցող, թող նրան լաւ ծեծեն եւ կարգի բերեն, եթէ ազատ է, թող խրատով եւ տուգանքներով ճանապարհի բերեն, եթէ մարդը հեշտութեամբ կուղղուի, թող կիմը նրան հնազանդի եւ ապրեն միասին:

Այս կանոնս նախընթացների նման դրական կողմ չունի: Ինչպէ՞ս հասկանաս, եթէ կինն անառակ է եւ փախչում է, զօրով պիտի բերել մարդու մօտ՝ ենթադրելով, որ մարդն ընդունում է եւ սիրով պիտի վարուի կնոջ հետ, իսկ եթէ միւս օրն էլի փախա՞ւ, մի՞թէ ուժով հնար կլինի պահել: Կանոնն ասում է՝ եթէ մարդը դիւրութեամբ փոխուի, կինն ապրի հետը, լա՛ւ, իսկ եթէ դիւրութեամբ չփոխուի, այն ժամանակ ի՞նչ անեն: Կանոններս իբրեւ օրէնք կեանքի մէջ չեն կարող գործադրուել, որովհետեւ իրաւաբանական որոշ սահմաններ եւ յայտնի չափեր չունին, սրանք ոչ թէ օրէնք, հապա եօլա գնալու, մի կերպ կառավարուելու ձեւեր են: Այսպիսի կարգեր մինչեւ այսօր էլ գոյութիւն ունեն գիւղերում այսպիսի ձեւով: Մէկը գալիս է գանգատ անում ծերերին, թէ. «Մարդս ծեծում է, կամ մարդս ինձ չի պահում», մարդն էլ գանգատ է անում, թէ. «Կինս անզգամ է, նրա հետ ապրել չի կարելի»: Ծերերը վճռում են. «Դու էլ ես դալաթ անում, դու էլ, ամօ՛թ է, գնացէ՛ք եւ հաշտ ապրեցէ՛ք», կամ թէ մի երկու կխփեն մարդուն, կբարկանան վրան եւ երկուսին էլ ճանապարհ կդնեն տուն: Այս կերպով էլ խօսում է մեր Շահապիվանի կանոնը:

7. Եթէ բռնութեամբ եւ անիրաւութեամբ մէկն առեւանկութիւն կատարի, խլեն նրանից կնոջը եւ յանձնեն իւր ծնողներին, եթէ ազատ է, 1200 դրամ, եթէ շինական է, 700 դրամ առնեն նրանից անարգանքի համար: Առեւանկին օգնող անձինք վճարեն 100 դրամ. կէսը՝ եկեղեցուն, կէսը՝ կարօտեալներին: Եթէ առեւանկողն առանց պսակի պոռնկեցաւ աղջկայ հետ, եկեղեցուն տուգանք տայ 100 դրամ եւ 3 տարի էլ ապաշխարի: Եթէ այդ խռովութիւնից յետոյ էլի ծնողների եւ աղջկայ համաձայնութիւնը պսակուելու համար առնուի, այն ժամանակ պսակն օրհնեն իբրեւ երկակի՝ ուռը խաչակնքեն եւ գլխին դնեն, իսկ եթէ կոյս են մնացել, օրհնաւոր պսակ անեն: Եթէ առեւանկութեան ժամանակ քահանան գաղտնի կերպով պսակի նրանց առանց ծնողների հաճութեան, քահանայագործութիւնից զրկուի, 100 դրամ կարօտեալներին տայ, պսակն էլ անվաւեր լինի:

Կանոնս արգելում է առեւանկութիւնը, արգելում է պսակ անել առանց աղջկայ ծնողների հաճութեան, պատժում է թէ՛ առեւանգողին եւ թէ՛ նրան օգնողներին: Բարսեղի 42 կանոնով հակառակ կամքի պսակն անառակութիւն է: 38 կանոնով արգելում է առանց ծնողաց կամքի պսակուել ապաշխարանքի ենթարկուելու սպառնալիքով: 30 կանոնով առեւանկողը եւ օգնողը երեք տարի ապաշխարանքի են ենթարկուում: Տե՛ս եւ 22 կանոնը:

Թէ՛ այս, թէ՛ նախընթացները կարծես հետեւողութիւն են Բարսեղ Կեսարացու կանոնների՝ այն տարբերութեամբ, որ ծեծ եւ տուգանք է աւելանում մերի մէջ եւ զանազան դէպքեր է մէջ բերուում՝ խնդիրն իբր թէ բազմակողմանի լուծելու համար (տե՛ս եւ Բ. առ. 67, Անկ. 11):

8. Ով որ՝ մարդ թէ կից, կախարդութիւն անի, ուրանայ հաւատը, կամ չարագործութիւններ կատարի, եթէ չզղջայ եւ չապաշխարի, ըստ գրոց հրամանի՝ քարկոծուի: Եթէ խոստովանելու գայ, մինչեւ մահ ապաշխարի, 12 տարի ունկնդիրների հետ եկեղեցուց դուրս կանգնի, 3 տարի՝ ապաշխարողների հետ, կարօտեալներին միշտ օգնի եւ ողորմութիւն տալով՝ մեղքերը քաւի ու մեռնելիս հաղորդուի:

Այս կանոնը չտեսնուած պատիժ է սահմանում կախարդութեան եւ հաւատուրացութեան համար, այն է՝ մահուան պատիժ, որը բոլորովին հակառակ է Աւետարանի սկզբունքներին եւ գաղափարներին: Ճիշտ է, կանոնս յենուում է հին օրէնքի վրայ, բայց հին օրէնքի այդպիսի կարգերը վերացան Քրիստոսի փրկարար քարոզներով եւ առաքելական ժողովի վճռով: Այս խիստ պատիժը միմիայն ապացուցանում է, թէ ինչ սարսափելի վիճակում էր Հայաստանը, ինչպիսի հաւատուրացներով եւ չարագործներով լցուել էր, որոնց դէմ կռուելու միակ զէնքը մնացել էր մահուան պատիժը (թէ՛ ապաշխարանքի եւ թէ՛ կախարդութեան ու հաւատուրացութեան համար տե՛ս Պետ. Աղէք. 12 կ., Բարս. 65, 72, 73, 83, Նիկ. 10, 11, Անկ. 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12):

9. Ով դիւթերի, հարցուկների մօտ կերթայ, եթէ ազատ է, 200 դրամ տուգանք վճարէ կարօտեալներին, թէ շինական է, 30 հարուածով (15 կրկին) ծեծ ուտի եւ 100 դրամ կարօտեալներին բաժանի եւ 3 տարի էլ, ազատ, թէ շինական, ապաշխարեն եւ ապա հաղորդուեն:

Իսկ եթէ եպիսկոպոս կամ երէց զնան հարցուկների մօտ, եւ այդ բանը երկու-երեք վկայով հաստատուի, եպիսկոպոսը եպիսկոպոսու-

Թիւնից ընկնի, երէցն էլ քահանայութիւնից լուծուի: 1000 դրամ եպիսկոպոսը, 500 դրամ երէցը կարօտեալներին բաժանեն:

Իսկ եթէ եկեղեցու ստորին պաշտօնեաներից եւ արեղայական ուխտից գնան հարցուկներ ձօտ, աշխարհականների պատիժը կրեն: Այս կանոնն անխտիր լինի թէ՛ տղամարդկանց, թէ՛ կանանց համար:

Հարցուկները նրանք են, որոնք, ձեռքին նայելով, արմունկներով կամ ջրի միջոցով զանազան հարցեր տալով՝ գուշակութիւններ են անում: Դիւթիչները զանազան ձայներով իբր թէ դեւեր են բերում, գայլերի, գազանների բերանը կապում, որ հանդերում տնային կենդանիներ չուտեն: Յովհան Մանդակունին «Վասն հմայից դիւթականաց» ճառի մէջ հետեւեալ անուններով է թուում հմայութիւնները. «Դիւթութիւն, թովչութիւն, հատահարցութիւն, հաւահմայութիւն, մաղաբախութիւն, քուահարցութիւն, հեղահարութիւն, հմայութիւն, միջագիտութիւն, գրարարութիւն, յաստեղագիտութիւն, դիւահարցութիւն, օրահմայ, գեղահմայ, սննիկոն, յուռութ, բախտ, ճակատագիր, գիր պահարանի, շարժակ բժժանաց, հմայք, դիւթք, «յորս կոչեն զդեւան յաղ, յերկաթ, ի ջուր, ի նարօտ, յիւղս, ի գարի, ի յուրուս, ի մոմ, ի հեր գլխոյ» (194 եր.):

10. Որոնք միայն դիւթում են, բայց չեն կախարդում, թէ այր, թէ կին լինեն, 30 հարուածով ծեծ ուտեն, խամձուտեն, մրուտեն եւ ուրկանոց տարուտեն. 2 տարի աղան եւ ծառայեն, եթէ ազատ է, 500 դրամ ուրկանոցին տայ եւ երկու տարի ապաշխարելուց յետոյ հաղորդուեն (տե՛ս Ա. առ. 15, Լաւ. 36, Անկ. 24, Կես. 8, Բարս. 65, 72):

Օտարների կանոններում ծեծ եւ տուգանք չկան, այնտեղ միմիայն ապաշխարանքներ են սահմանուած:

11. Եթէ հեթանոսների նման լաց ու կոծ անեն մեռելների վրայ, չեն լսիլ առաքելական կանոնիս եւ հնազանդիլ, նզովեալ լինեն, մի տարի եկեղեցի չմտնեն, եթէ ազատ է, 100 դրամ, թէ շինական, 50 դրամ տան աղքատների (տե՛ս Աշտ. 2 կ.):
12. Եթէ որդին հօրը կնոջն առնի, եկեղեցի չմտնի, բոլոր ժողովներից նզովեալ լինի, մինչեւ որ ապաշխարի 7 տարի ունկնդիրների հետ, 3 տարի ներսի ունկնդիրների հետ, 50 դրամ աղքատներին, 50 դրամ եկեղեցուն տայ, եւ եթէ փոխուի ու վարքն ուղղուի, հաղորդուելու իրաւունք ստանայ:
Իսկ եթէ հայրը որդու կինն առնի, կամ եղբայրը՝ եղբօր կինը, նոյն պատիժը եւ նզովքը վրան թափուի:

Ոչ ոք ջերմ հարազատի եւ ազգականի կիմը կնութեան չառնի, կամ շնութիւն չառնի նրանց հետ, եթէ կնոջ ցանկութեամբ լինի, նոյն պատիժը եւ տուգանքը կրի, նա եւ բացի դրանից 10 տարի ուրկանոցում աղայ, եթէ ազատ է, ուրկանոց չգնայ, 300 դրամ ուրկանոցին տուգանք վճարի:

Արիւնակցական առաջին եւ երկրորդ աստիճաններում ամուսնութիւնը բոլոր եկեղեցիների կանոններով խստիւ արգելուում է, բայց աւելի խիստ, քան մեր այս կանոնն է պատուիրում, եւ որը հետակայ եւ նախընթաց կանոնների համեմատութեամբ շատ մեղմ է: Բարսեղի կանոնով խորթ մօր կամ քրոջ հետ մեղանչողը սպանողի պատժին է ենթարկուում, այսինքն՝ 20 տարուայ ապաշխարանքի: Արգելուած ամուսնութիւն մտնելը նա շնութիւն է համարում եւ 15 տարուայ ապաշխարանքի ենթարկում (տե՛ս Բարս. 56, 58, 68, 79):

13. Ոչ ոք չհամարձակի ամուսնանալ քեռորդու, եղբորորդու կամ հօրաքրոջ կամ ազգականի հետ մինչեւ չորրորդ ծնունդը: Ով հաղորդ կլինի այսպիսի պսակին, պսակը կօրհնի կամ հարսանիքը կերթայ, եթէ եպիսկոպոս է կամ երեց, աթոռից եւ քահանայութիւնից ընկնեն եւ պաշտօնեաների հետ չխառնուեն: Իսկ եթէ ամուսնացածները պիղծ ամուսնութիւնից դառնան եւ միմեանցից բաժանուեն, թող իրենց ունեցածի կէսը կարօտեալներին տան, իրենց կեանքն ապաշխարանքով անց կացնեն, մեռնելիս միայն հաղորդուեն: Պսակ օրհնող եպիսկոպոսը՝ 500 դրամ, երէցը՝ 200 դրամ տուգանք աղքատներին բաժանեն եւ ապա իրենց պաշտօնի մէջ հաստատուեն: Իսկ եթէ պսակուողները չեն բաժանուիլ, պսակող պաշտօնեայք քահանայութիւն չանեն: Իսկ եթէ հակառակն են ասեն՝ Ինչո՞ւ Նիկիական կանոններում այդպէս ծանր պատիժ չէ նշանակուած, նրանք սխալուում են այդպէս մտածելով, որովհետեւ այնտեղ ի նկատի չունէին, թէ այսքան չարիք եւ ոճիրներ մեր աշխարհում պիտի գործուէին:

Այս նախորդ կանոնի մէջ հետեւողութիւն չկայ, 12-րդ կանոնով Ա եւ Բ աստիճանի ամուսնութեան համար ամենաշատը տասն տարուայ ապաշխարանք է նշանակում, իսկ այստեղ մինչեւ չորրորդն՝ եղած ամուսնութեան համար ցմահ: Բացի այս, մահուան պատիժ նշանակող ժողովը կարծես անզօր է գտնուում քակել միմեանցից ամուսնացողներին եւ թոյլ չտալ միասին ապրելու. ա՛յլ թողնում է ամուսնացածների կամքին, եւ սրանց բաժանումից կախումն ունի պսակազէր հոգեւորականների պատժուելը կամ չպատժուելը: Այս խնդիրների վրայ աւելի պարզ եւ որոշ են Բարսեղի 6, 7, 75, 87, Նէո. 2:

14. Եպիսկոպոս, երեց կամ սարկաւագ կամ պաշտօնեաներից կամ ուխտականներից որեւէ մէկը չհամարձակի տանտիկին պահել, ինչպէս մօղմէից սովորութիւնն է, եթէ յայտնուի այդ ու հաստատուի, կարգաւոյժ լինի յանցաւորը:

Այս կանոնս շատ նման է Նիկիական 3-ին, որը մեր ձեռագրերից դուրս է ձգուած. տե՛ս եւ Բարսեղի 88 կ.: Մօղմէայի մասին տե՛ս 20-րդ կանոնը:

15. Ով կամենում է միայնակեաց լինել եւ կոյս մնալ, արեղայութիւն է յանձն առնում, պէտք է ճշմարիտ եւ բարեպաշտ ընկերների հետ ապրի եւ իւր ուխտը սրբութեամբ պահի, եւ պիտի լինի «մարդ կատարեալ եւ երկրի հրեշտակ երեւելեալ»:

Կանոնս շատ երկար խրատ է տալիս վանական եղողներին՝ մի առ մի յիշելով բոլոր մեղքերը, որոնցից պիտի հեռու կենան: Վանականութեան մասին տե՛ս Բ գիրքը:

16. Առանց աշխարհի գլխաւոր եպիսկոպոսի՝ ոչ ոք եպիսկոպոս-առաջնորդ չլինի, առանց գաւառի եպիսկոպոսի էլ՝ անապատաւոր կամ վանաց երեց չմշակուին: Եթէ եպիսկոպոսը, երեցը, ազատ (ազնուական) դատաւորը եւ շինականը կամենում են առաջնորդներ կարգել, եկեղեցու հովիւներ պատրաստել, ժողովրդապետներ եւ օրէնսդիրներ նշանակել, պիտի կաշառք չառնեն, ճշմարտութեամբ ընտրութիւն պիտի անեն եւ օրէնքի ու սրբութեան նախանձախնդիր մարդկանց պիտի ջուկեն:

Այս կանոնը երկար է, կցկտուր եւ անկապ, ընդհանուր միտքը որքան կարելի է ամփոփեցի այս մի քանի նախադասութիւնների մէջ: Կանոնս խօսում է Նիկ. 6 կանոնի համաձայն գլխաւոր եպիսկոպոսի իրաւունքների մասին եւ հետեւողութիւն է արտաքին կանոնների, որովհետեւ հայոց կանոններում «գլխաւոր եպիսկոպոսի» փոխարէն գործ է ածուում կաթողիկոս բառը, որը գործածութեան մէջ էր հէնց Դ դարից սկսած: Գուցէ թէ այս կանոնը գրում է այն հայ եպիսկոպոսների մասին, որոնք ապրելով Յունաց Հայաստանում կամ Կեսարիայի սահմաններում, շարունակում էին գնալ, ինչպէս Փաւստոսն է վկայում, Կեսարիայի եպիսկոպոսից ձեռնադրութիւն ստանալու:

Ներսէս Մեծի կարգադրութեամբ վանքերը եւ անապատները ենթարկւում էին ոչ եպիսկոպոսի, հապա մի քանի կառավարիչների

Հսկողութեան՝ Խաղ սարկալազի գլխաւորութեամբ: Այս կանոնովս գաւառի վանքերը, վանաց երէցները եւ անապատաւորները ենթարկուած են գաւառի եպիսկոպոսի, այսինքն՝ առաջնորդի Հսկողութեան: Վանաց երէց կարող է ունենալ երկու նշանակութիւն. մէկը՝ վանքի քահանայ, միւսը՝ վանքի մեծ-վարդապետ-արխիմանդրիտ: Որովհետեւ այն ժամանակները վանականներն առանց եկեղեցական աստիճանի կրօնականներ էին, ուստի եւ իրաւունք չունէին քահանայագործութիւն անելու. այդ պաշտօնի համար հրաւիրուած էին քահանաներ կամ վանականներից մէկնումէկն ստանում էր ձեռնադրութիւն եւ քահանայագործութիւն անում. սրանք կոչուած էին վանքի քահանայ կամ վանաց երէց, գուցէ եւ սրանց էր յանձնուած վանքի վանահայրութիւնը եւ տեսչութիւնը:

Այս կանոնի երկրորդ պարբերութիւնը, որ ժողովրդական ընտրութիւնները կատարուեն անաչառութեամբ եւ ոչ կաշառքով, անորոշ է ասուած: Զի հասկացուած ժողովրդապետ եւ օրէնսդիր բառերի պարզ նշանակութիւնը. արդեօք ժողովրդապետ ասելով պիտի գիւղապետ կամ այժմեայ գործածութեամբ տանուտէր հասկանա՞լ եւ օրէնսդիր ասելով՝ գիւղի մէջ նշանակուած դատաւորնե՞ր, որոնք պիտի դատերը կտրէին եւ կառավարէին գիւղերը, թէ՞ հէնց դատաւորը եւ ժողովրդապետը հոգեւորականներ էին, որոնց ընտրում էր ժողովրդի բոլոր դասակարգը՝ այս խնդիրն անորոշ է: Հանգուցեալ Հ. Բաստամեանը, Գօշի յառաջաբանում թեթեւակի խօսելով այս կանոնների վրայ, ճգնում է հաստատել, որ դատաստանը, նոյնիսկ քրէական յանցանքների դատը գտնուած էր հոգեւորականների ձեռքին: Արդեօք կանոնովս կարելի՞ է նոյն առարկութիւնը հաստատել, կամ առհասարակ վերոյիշեալ կարծիքը կարելի՞ է հաւաստի ընդունել՝ այս մասին մանրամասն կխօսուի Բ գրքում: Միայն այստեղ նկատելի է, որ «առաջնորդ կարգելու եւ եկեղեցու հովիւներ պատրաստելու» խօսքերը պարզ է, որ ասում են եպիսկոպոսի, երէցների, սարկալազների ընտրութեան մասին, «ժողովրդապետներ եւ օրէնսդիր» ասելով պիտի հասկացուի տանուտէր եւ դատաւոր, որոնք ոչ թէ հոգեւորականներից էին, այլ աշխարհականներից, որովհետեւ, ինչպէս եւ Շահապիվանի միւս կանոններից երեւում է, գիւղի մէջ մեղաւորներին պատժողը, ձեռնողը, մրողը, մինչեւ իսկ քարկոծ անողը «գլխաւորներն էին», այսինքն՝ այժմեայ գործածութեամբ գիւղի իշխանները, համփաները, ազսախկալները, մանաւանդ որ հէնց մեր եկեղեցական կանոնները խստիւ արգելում էին հոգեւորականներին ոչ միայն ձեռել, հապա խօսքով վիրաւորել աշխարհականին:

17. Եթէ մէկը մարտիրոսի նշխարներ է բերում եւ մատուռ շինում, այդ պիտի անի եպիսկոպոսի թոյլտուութեամբ: Իսկ եթէ սուրբ տեղերից մարտիրոսի նշխարներ է բերում, պիտի այդ անի տեղական եպիսկոպոսի թղթերով եւ վկայութեամբ եւ ամփոփի իւր գաւառի եպիսկոպոսի թոյլտուութեամբ եւ սրբոց յիշատակն ամեն տարի տօնախմբութեամբ կատարի:

Ոչ ոք իրաւունք չունի առանց եպիսկոպոսի հրամանի տէրունական խորհրդի սեղան կանգնեցնել (այսինքն՝ այնպիսի աղօթատուն շինել, որտեղ կարելի լինի Պատարագ անել):

Այս կարգերը որոշուած են եւ արտաքին կանոններով: Շատերը, երազ տեսնելով կամ ուրիշ միջոցներով ձեռք բերելով մարտիրոսների նշխարներ՝ առանց եպիսկոպոսի թոյլտուութեան շրջեցնում էին եւ դրամ ժողովում կամ թէ՛ զանազան տեղերում սեղան էին կանգնեցնում, նշխարն ամփոփում այնտեղ եւ ուխտատեղի դարձնում ու ինքնագլուխ Պատարագ մատուցանում: Այդպիսի դէպքերն արգելւում են այս կանոնով (տ՛ես Բ. առ. 31, Անտ. 5 կ.):

18. Եթէ վարդապետը նզովել կամ բանադրել է որեւէ մի քահանայի, աշակերտի կամ աշխարհականի, ուրիշ տեղի վարդապետ կամ եպիսկոպոս կամ երեց չհամարձակի նզովուածին օրհնել կամ բանադրուածին բանադրութիւնից արձակել. հապա պիտի բանադրուածին ուղարկել իւր վարդապետի մօտ ներողութիւն խնդրելու եւ բանադրանքը վերցնելու:

Նոյնը հաստատուած է եւ արտաքին կանոններով, միմիայն նրանց մէջ անմեղ բանադրուածին թոյլ է տրւում գանգատով դիմել աւելի բարձր պաշտօնեայի՝ գործքը քննելու եւ վճիռ կայացնելու (տես Բ. առ. 32, Նիկ. 5, Անտ. 6):

19. Եթէ մէկը՝ երեց, սարկաւագ կամ արեղայ, մօղնութեան մէջ գտնուի, թող կարգալոյծ լինի, ճակատին աղուէսադրոշմ դրուի, եւ ճգնաւորի տեղերում ապաշխարի: Եթէ երկրորդ անգամ նոյնը գործի, երկու ջիլերը կտրեն եւ ուրկանոց տանեն. նոյն պատուհասին եւ արեղան ենթարկուի:

Իսկ եթէ մարդիկ կանանցով եւ որդիներով նոյն աղանդում գտնուեն, թէ՛ արանց, թէ՛ կանանց, թէ՛ իրագէտ մանկանց ջիլերը կտրեն, աղուէսադրոշմ ճակատին դնեն եւ ուրկանոց տանեն ապաշխարելու, իսկ անգէտ մանուկներին յանձնեն Աստուծոյ պաշտօնեաների ձեռքը կրթելու եւ սովորեցնելու:

Թէ ինչ բան է այս աղանդը, որ մծղնէութիւն է կոչուում, յայտնի չէ: Այս կանոնովս ամենածանր պատիժն է նշանակուում եւ այն էլ մարդկանց սեռական անդամների՝ ջիղերի կտրուումը, որ իւրատեսակ եւ բարբարոսական պատիժ է, ոչ յատուկ Աւետարանի եւ եկեղեցու ոգուն: Որքան խիստ է պատիժը, նոյնքան զգուելի է յանցանքը: Եւ որովհետեւ պատիժը կեղրոնացած է արակաքի վրայ, ուստի ենթադրելի է, որ անբարոյականութիւն եւ վարքերի ապականութիւն տարածող աղանդ է, որի առաջն առնելու համար հրամայուում է ոչ միայն մարդկանց, այլեւ կանանց եւ տղայոց ջղերը կտրել, իսկ անգէտ փոքրիկ մանուկներին քահանաներին տալ կրթելու:

Բացի այդ պատժից՝ յանցաւորի ճակատին դրուում է աղուէսադրոշմ: Այդ կատարուում է այսպէս. շիկացած երկաթի ձողով խարում են յանցաւորի ճակատը եւ այդ դրոշմով նրան ցմահ պատժում: Ռուսաստանում խարել թոյլ էր տրուում երեք անգամ գողութեան համար: 1845-ի կարգադրութեամբ խարելու պատժին ենթարկուում էին տաժանակիր աշխատանքի դատապարտուած աքսորականները եւ Սիբիրից փախած բոլոր դատապարտուածներն ու թափառաշրջիկները: 1863-ին բոլորովին վերջացաւ այդ կարգը:

20. Եթէ երեցն իմանայ, որ ժողովրդի մէջ մծղնէայ կայ եւ չի յայտնի եպիսկոպոսին, եւ եթէ քննելուց յետոյ ապացուցուի, որ քահանան ամիսներ առաջ գիտեր եւ չէր բողոքում եպիսկոպոսին (19 կ.), մծղնէից պատիժը կրի եւ ցմահ քահանայագործութիւնից զրկուի, որ միւսներին խրատ լինի: Իսկ եթէ կիսատատուի, որ երեցը յայտնել է եպիսկոպոսին եւ վկայութեամբ ցոյց տուել մծղնէայ եղողներին, եւ եպիսկոպոսը, կաշառ առնելով կամ աշառութիւն անելով, այդ բանը ծածկել է, աթոռից ընկնի եւ պատուից զրկուի այդպիսի եպիսկոպոսը: Իսկ եթէ եպիսկոպոսը, ուշադրութիւն դարձնելով բողոքին, կամեցաւ յանցաւորին պատժել, բայց չարագործը, յայտնելով մարմնաւոր իշխանութեան՝ գաւառի իշխանին, նախարարին, կամ գիւղի գլխաւորին, նրանց օգնութեան դիմելով, կամեցաւ պատասխանատութիւնից ազատուել, իսկ սրանք, պաշտպան կանգնելով, եթէ կամեցան շնացողներին ծածկել, կաշառառութեամբ կամ ակնառութեամբ, թող նզովեալ լինեն, եկեղեցի չմտնեն, մինչեւ որ պղծագործին չտան եպիսկոպոսի ձեռքը:

Իսկ եթէ նախարարի տունը, կինը կամ դուստրը կամ որդին կամ հէնց ինքը պղծագործութիւն կատարեն, եւ նախարարը չհեռանայ այդ յանցանքը գործելուց կամ եպիսկոպոսին չտայ ընտանիքը պատժելու, ինքնապաստան լինի, թող տնով, որդիներով նզովեալ լինի, հրապարակ դուրս չգայ, ոչ ոք նրա հետ յարաբերութիւն չունենայ, մինչեւ որ ուղղութեան չգայ:

Իսկ եթե ինքը պղծութիւնից հեռու կլինի, թող ընտանիքը եւ ժառանգներին յանձնէ գլխաւոր եպիսկոպոսին կշտամբելու:

Իսկ եթե ոստիկանին (թագաւորագն) տանը լինի պղծութիւնը կամ ինքը, կամ ընտանիքը մասնակցեն, ընտանիքը կշտամբուի եւ այն պատուհասը կրի, որը գրեցինք: Իսկ իրեն (ոստիկանին) վերցնեն պղծագործ ընտանիքի հետ միասին եւ հրապարակ բերեն, գլխաւոր եպիսկոպոսի, մեծամեծ իշխանների եւ աւագ դատաւորների առաջ Աստուծոյ օրէնքի վրէժխնդիրը լինեն: Որպէս զի ուրիշները տեսնելով սրբութեամբ եւ երկիւղով պաշտեն Արարչին, կատարեալ լինեն աստուածապաշտութեան կարգի, սրբերի եւ օրէնքների յարգելուն մէջ եւ ճշմարիտ ծառաներ լինեն Աստուծոյ խօսքով եւ գործով:

Երկու կանոններովս երեւում է, որ մծղնէից աղանդը կրօնական էր, չէր յարգում եւ սրբերին եւ եղած օրէնքները եւ եկեղեցու կարգերը: Թէ ինչ էր քարոզում մծղնէից աղանդը, որոշ եւ պարզ ոչինչ չի յայտնում այս կանոնս, բայց երեւում է պատիժների սահմանումներից, որ աղանդի գլխաւոր եւ զգուեցնող նշաններից մէկն էր պղծագործութիւնը, իւրատեսակ անբարոյական խառնակութիւնը, որը, դժբախտաբար, դժուար է լինում պարզել ընդհանուր բառերի եւ մտքերի գործածութեամբ: Թէ ինչքան անբարոյական եւ զգուելի պղծութիւններ էին կատարում այդ աղանդաւորները, երեւում է նրանից, որ բոլոր ժողովականները միահամուռ՝ շինականից սկսած մինչեւ թագաւորական տները եւ հասարակ դպրից մինչեւ եպիսկոպոսը, ենթարկւում էին ամենախիստ պատժի:

Մծղնէից աղանդի մասին տե՛ս 1895 թ. «Արարատի» յունուարի Կ. Վ.-ի յօդուածը, ուր ասում է. «Մծղնեայ «մցըլլին» անունը, որ Մեսսաղեանի նախնական ձեւն է եւ աղօթողներ է նշանակում¹:

«Այր եւ կին միասին խմբով ման էին գալիս նոքա եւ ողորմութիւն էին հաւաքում: Մկրտութիւն, հաղորդութիւն եւ այլ եկեղեցական կարգեր աւելորդ էին համարում եւ մշտական աղօթքներով աշխատում էին արտաքսել իրենց կարծիքով ամեն մարդու մէջ ի ծնէ բնակուող չար դեւին: Միւստիքական պարով նոքա յափշտակութեան մէջ էին ընկնում եւ այդպէս ձգտում էին այս աշխարհից կտրուած ցնորքների գրկում երջանիկ ժամեր գտնելու» (տե՛ս եւ Ե. Դ. 32 կանոն՝ Օձնեցու օրով եղած եւ սահմանուած: Տե՛ս մեր կանոնագրքերը):

¹ Մծղնեական աղանդի մասին տես Ե. Տեր-Մինասյան, Միջնադարյան աղանդների ծագման և զարգացման պատմությունից, Եր., 1968, էջ 73-86:

ՇԱՏԱՊԻՎԱՆԻ ԺՈՂՈՎԻ ԳՐԱԲԱՐ ԲՆԱԳԻՐԸ¹

1. Եթէ եպիսկոպոս ոք գտցի ի պղծութեան կամ ի պոռնկութեան, կամ զինչ եւ իցէ ի վատթար գործս, եւ զառաքելական զպատիւն եւ զսուրբ աթոռն անարգեաց. այնպիսումն ասէ գիր, ընդ գողս ընթանայիր եւ ընդ շունս ընէիր զբաժին քո. եւ վկայութեամբ ի յայտ եկեսցէ. յաթոռոյն եւ ի շխանութենէն մերժեսցի եւ զքահանայութիւն մի պաշտեսցէ, ՌՄ դրամ եկեղեցւոյ տուգանեսցի, եւ անձինն իւրում լիցի մեղադիր, զի մարդ ի պատուի էր եւ ոչ իմացաւ, եւ զտուգանսն կարատելոց բաշխեսցին զի պարտ էր նմա յամենայն ժամ յաւրենս Տեառն խորհել ի տուէ եւ ի գիշերի եւ զպատուիրանս Նորա պահել եւ մի ըստ արտուղի անկանել, այլ զճանապարհ զարքունի զնալ ոչ աջ խոտորել եւ ոչ յահեակ զի մի աշակերտեալքն զնոյն վատ ուսումն ուսցին:

2. Եթէ քահանայ ոք ի պղծութեան իցէ, կամ ի պոռնկութեան, կամ այլ ի վատթար գործս ի վկայութեամբ իրքն յայտ եկեսցեն. զքահանայութիւն մի պաշտեսցէ. Յ դրամ տուգան տացէ, յաղքատս բաշխեսցին. եւ նա ի դպրաց կարգի կացցէ, ապա թէ ի դպրութեանն ի նոյն պղծութեան գտանիցի, ի կարգին ելցէ ի դպրութենէն մինչեւ ի կարգ ուղղութեան եկեսցէ ապաշխարութեամբ. եւ տեսեալ եպիսկոպոսին զճանապարհս նորա, ի դպրաց կարգի կացցէ, զի եկեղեցի զսուրբ կամի. մանաւանդ տէրունական սեղանն խորհրդոյ զանարատս ընդունի. զի մի բարկութիւն Աստուծոյ զարթիցէ ի վերայ երկրի ի ձեռն առաջնորդաց: Եթէ կրանաւոր երէց գտցի ի պղծութեանն եւ ի պոռնկութեան. կամ այլ գործս չարեաց եւ ստուգեալ վկայիւք քահանայութիւնն լուծցի եւ յեկեղեցւոյ բաժնէ հեռացեալ լիցի, Յ դրամ տայցէ եւ ի կարատեալս բաշխեսցեն եթէ երէց, եւ թէ սարկաւագ, կանոն այդ կացցէ. եւ նոքա ի կարգ զինուորութեան կացցեն եւ ի հարկս արքունի. եւ ընդ պաշտօնեայս մի խառնեսցին: Ապա եթէ կին երիցուն կամ սարկաւագին ի շնութեան գտցեն, ընտրոյ նոքա լիցին. կամ զեկեղեցին կամ զքահանայութիւնն ընտրեսցին. կամ զկինն, եթէ զքահանայութիւն առցէ զկինն ի տանէն ի բաց հանցեն. եւ ապաշխարութիւն խիստ ի վերայ դիցեն: Ապա եթէ յընտանեաց դուստր քահանային ի պոռնկութիւն գտանիցի, եկեղեցւոյ բաժնի մի ի շխեսցէ. ի քահանայական տանէն ի բաց ելցէ, եւ խիստ ապաշխարութիւն ի վերայ դիցեն եւ պատուհաս. եւ որդւոյ երիցու նոյն պատուհաս լիցի. եւ եթէ երէցն մեռցի կինն

¹ Շահապիվանի ժողովի գիտական բնագրի հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 429-466:

առն չիշխէ լինել, ոչ երէցն կին առնել. եւ աղախին պոռնիկ ի տանն քահանայի մի լիցի զի սրբութիւն Տեառն է:

3. Եթէ ոք կին ունիցի եւ պոռնկեացի եւ զկարգ ամուսնութեանն սրբութեամբ ոչ պահիցէ, եւ զպսակն զոր առ ի ձեռն քահանային ի սուրբ եկեղեցւոջն ի գլուխ իւր ընկալաւ, եւ զաւգնականն որ նմա վիճակեցաւ ըստ գրեցելումն եթէ աւգնական առն իւրում ետու զկին իւր, եւ քարոզն աղաղակէ, թէ պատուական է ամուսնութիւն եւ անարատք անկողինք որ սրբութեամբ զուգեն. բայց զշունս եւ զպոռնիկս դատի Աստուած: Եւ դարձեալ այր մարմնոյ իւրում ոչ իշխէ, այլ կինն, նոյնպէս եւ կինն իւրում մարմնոյ ոչ իշխէ այլ այրն:

Արդ եթէ ուրուք զաւրհնութեան զկեանսն եւ զհեշտութեամբ զոր առ Աստուծոյ զփառաւորութիւն ի սուրբ եկեղեցւոյ, եւ ապա առ ոտն եհար եւ զաւրհնութեամբ ամուսնութիւնն զոր Աստուած ետ նոցա պղծութեան կոխան արար. ի շնութիւն անկաւ եւ ի պոռնկութիւն եւ ի հանգանակս արբեցութեանն, զայնպիսին կշտամբեսցին գլխաւորքն գտնիւք եւ բանիւք աւգտակարաւք եւ յեկեղեցւոյ ի բաց մերժեսցին, եւ ի տուգան կալցին յեկեղեցի եւ ընդ կարաւտեալս բաշխեսցին. փոխանակ զի անարգեաց զեկեղեցին եւ զպսակն աւրհնութեան պղծեաց, եթէ ազատ է եւ գան չէ մարթ հարկանել. ի տուգանն եւ ապաշխարութիւն յաւելցին. Մ դրամ կարաւտելոց. Բ տարիս ապաշխարութեան զպղծութիւնս այլ մի եւս գործեսցէ ապա մտցէ յեկեղեցի եւ ընդ ընկերս խառնեսցի: Ապա եթէ շինական է՝ գան յոլով արբցէ. Ճ դրամ տուգան տայցէ յեկեղեցի, եւ յաղքատս բաշխեսցին. եւ տարի մի ի պղծութենէն հեռացեալ մտցէ եկեղեցի եւ ընդ ընկերս խառնեսցի:

Ապա եթէ շինական է թէ այր եւ թէ կին կանոն այդ կայցէ. ապա եթէ ոք յառաջ քան զամուսնութիւնն ի պոռնկութիւն գտաւ, կամ ընդ աւտարի կամ որ նմա խաւսեալն էր. ընդ անարգանաւքն տուգան տայցէ զի՞նչ եւ արկցին հայր եւ մայր կուսին. որպէս եւ Մովսէս հրամայեաց յաւրէնսն. եթէ կամեսցի գնոյն աղջիկն կին առնուլ յառաջ ի ձեռն ապաշխարութեան սրբեսցին. եւ եթէ ի պսակն եկեսցեն մի իբրեւ կուսանաց պսակ աւրհնեսցեն, այլ իբրեւ երկակին տեառնագրեսցեն լոկ. ապա եթէ աղջկանն կամաւք է պոռնկութիւնն, տուգանին հայր եւ մայր աղջկանն մի իշխեսցեն այլ ճ դրամ այրն եւ Ծ դրամ աղջիկն տուգան տայցեն յեկեղեցին եւ աղքատս բաշխեսցեն: Ապա եթէ մինն սուրբ կուսան եւ մինն պոռնկեալ. կուսանին իբրեւ կուսանի աւրհնեսցի եւ պոռնկելոյն որպէս երկակի ուռ տեառնագրել վասն յաղթութեան թշնամւոյն ի գլուխ դիցի, եւ յայսմ հետէ զգուշ կացցէ:

4. Եթէ ոք զկիրնն թողցէ զորդւոց մայր առանց բանի պոռնկու-
թեան. եւ կամ թէ արատ ինչ չար ի մարմնի չիցէ, այլ ոք եթէ այրն
չնաբարոյ իցէ, եւ այլու՞մ ակն եղեալ իցէ դատաստան այս լիցի. զտուն
եւ զկեանսն, եւ զհողն եւ զընդուն եւ զամենայն ինչ բաժանեսցեն հա-
սարակաց, զկէս կնոջն առցեն, եւ թէ կամք են այր ի տուն ածել. յինքն
համարձակ ածցէ. զբաժինն կալցեն եւ զարքունի հարկն ողջ արասցեն.
եւ այրն ոք եթողն. է ամ ապաշխարեսցէ, եւ յեկեղեցի տուգան տայ-
ցէ. թէ ազատ է Յ դրամ, թէ շինական գանալի լիցի, եւ ձ դրամ տու-
գանեսցի. փոխանակ աւրհնութեամբ զամուսնութիւն խոտելոյ. ապա
թէ մինչդեռ ի պաքարին եւ ի տուգանի իցեն, եւ կին ոք յանդգնեալ
կնաթողին կին լինի եւ ամ մի չիցէ անցեալ. յայտ եղեւ թէ զառաջին
կիրնն նա ետ թողուլ. կալցեն զկիրնն եւ յաւրկանոց տարի մի աղասցէ
գողեացն. եթէ ազատ է յաւրկանոց չերթայ ձ դրամ տայցէ ի գողիսն:

5. Եթէ կին ոք արատ եւ ամուլ պատահեցաւ, եւ այրն հանցէ զնա
վասն ամուլթեան, որ ինչ կնոջն կարասի բերեալ է ի տուն թէ աղախին
թէ անասուն, եթէ հանդերձ, եթէ արծաթ, առնուլ իշխեսցէ եւ գնալ. եւ
եթէ քան զամուլթիւն այլ արատ չգուցէ ի մարտն. տուգան եւս տա-
ցէ կնոջն վասն անարգանացն. թէ ազատ է ՌՄ դրամ, եւ թէ շինական
Ո. ապա եթէ մինչդեռ ի դատեն եւ ի տուգանիցեն եւ ամ մի ի վերայ
չէ անցեալ, եւ ոք ի կանանց յանդգնեսցի եւ առն կին լինիցի, կալցեն
զկիրնն ի յաւրկանոց տացեն քանզի յայտ եղեւ եթէ հանելոյ կնոջն նա
եղեւ պատճառ. եւ տարի մի աղասցէ գողեայն. եւ աղախնութիւն կաց-
ցէ եւ յեկեղեցին ձ դրամ տուգան կալցեն, փոխանակ զի բուն ամուս-
նութիւնն վասն նորա խոտեցաւ: Ապա եթէ ազատ է եւ ի գողեացն
չերթայ. ձ դրամ տուգան տացէ գողեացն. ապա եթէ առն յառաջագոյն
խորհուրդ լեալ է, եթէ զիմն թողում եւ զքեզ առնում եւ կամ պոռն-
կութեամբ խանժական լեալ իցեն, ձ դրամ այրն տուգան տացէ յեկե-
ղեցին, եւ ապաշխարութիւն առն Գ ամս ընդ ունկնդիրս եւ Ա ամ ընդ
ձեռամբ մտցէ եկեղեցի: Որ զորդւոց մայր թողցէ կամ զամուլ առանց
բանի պոռնկութեանն, կամ այլ արատոյ առն եւ կնոջ պատուհաս տու-
գան եւ ապաշխարութիւն կանոն եւ սահման այդ կացցէ:

6. Եթէ ոք կին յառնէ ելանիցէ կալցեն եւ անդրէն յայտ իւր տա-
ցեն եւ մանաւանդ զոր վարկանաւք իցէ վարկեալ եւ ոչ բողաբար, եւ
թէպէտ եւ վաճառեսցէ. թէպէտ եւ յաղախնութիւն կալցի. եթէ կամք
իցեն հոգեւոր եւ բարի խրատով եւ սիրով կալցին. ապա եթէ այրն չա-
րաբարոյ ինչ է կամ պոռնիկ, կամ հանգանակող եւ արբեցող, կամ այլ
ինչ խեղական, գանիւ եւ խրատու կշտամբեսցեն զայրն ի կարգ ածցեն,
ապա թէ դիւսփոխեսցի այրն, կիրնն պաշտեսցէ գնա:

7. Ոյք առեւանկ առնիցեն կալցին զկիրնն եւ անդրէն տացեն ցՏայր եւ ցմայր իւր. եւ տուգան տացեն փոխանակ անարգանացն եթէ ազատ է, ՌՄ դրամ, եթէ շինական է Ո դրամ եւ որ հրոսն երթեալ էին. աւգնականք սուտ փեսային առ այրն. Ճ դրամ տուգանեսցին եւ զհրոսին դրամն զկէսն յեկեղեցի տացեն, եւ զկէսն կարաւտելոց, ապա եթէ սուտ փեսայն ընդ աղջկան պոռնկեցաւ առանց պսակ դնելոյ եկեղեցի տուգան կալցին Ճ դրամ, զի զպսակն աւրհնութեան անարգեաց. Գ ամս ապաշխարութեան կացցէ: Ապա եթէ երիցու ուրուք գաղտ պսակ եդեալ իցէ. առանց հաւր եւ մաւր աղջկանն երէցն զքահանայութիւն չիշխէ պաշտել եւ Ճ դրամ տուգան կալցին, եւ կարաւտելոց տացեն՝ զպսակն զոր եդ անվաւեր լիցի. ապա եթէ յետ այսր խոռովութեանն եւ տուգանացն դարձեալ ի հաստատութիւն գան կամաւք աղջկանն եւ ծնողացն, եւ յառաջ պոռնկեալ են. պսակ մի աւրհնեսցի. այլ իբրեւ զերկակի ուռ տեառնագրել ղիցի ի գլուխ. ապա եթէ կուսան կացեալք են ըստ աւրինին պսակ աւրհնեսցեն, եթէ ազատ է եւ եթէ շինական կանոն այդ կացցէ:

8. Եթէ ոք ի կախարդութեան գտցի այր կամ կին եւ յուրացութեան կամ յայլ չարագործութեան, եւ ի զղջումն եւ ապաշխարութիւն ոչ եկեսցեն, ըստ գրոց հրամանի քարկոծ լիցին. ապա եթէ ի խոստովանութիւն եկեսցեն յելս յանձնաց իւրեանց ապաշխարութեան կացցեն, ԺԲ ամ առ դրանն ընդ ունկնդիրսն. եւ Գ ամ ընդ ապաշխարողս ելցէ. եւ յամենայն ժամ քննեալ հետքն ի ձեռն ողորմութեան եւ զթոյ տնանկաց բազում ինչս ծախեալ ի կարաւտեալս վասն փրկութեան անձանց ջերմեռանդն արտասուլաք գլխտին թոշակն ընկալցին:

9. Որք ի հարցուկս երթան կամ ի դիւթել տուգան կալցին. եթէ ազատ է Մ դրամ. եթէ շինական է գան արբցէ. ԺԵ կրկին Ճ դրամ տուգան կալցին եւ կարաւտելոց տացեն, Գ ամս ապաշխարեալ հաղորդեսցին:

Ապա եթէ եպիսկոպոս կամ երէց երթեալ իցեն ի հարցուկսն եւ ստուգեսցին իրքն երկու կամ երիւք վկայիւք, զի բրեալ է զքահանայէ չարախաւսութիւն մի ընդունիցիք բայց երիւք վկայիւք, եպիսկոպոսն յեպիսկոպոսութենէ անկցի, եւ երէցն երիցութենէն լուծցի. Ռ դրամ եպիսկոպոսն տուգանեսցի, Շ դրամ երէցն, եւ բաշխեսցին կարաւտելոց յեկեղեցի. եւ անձանց իւրեանց մեղադիր, վասն զի առ ի չգոյէ Աստուծոյ ի մէջ Իսրայէլի առ ճանճիկն ամն Ակկարովնի: Ապա եթէ ի կարգէ պաշտաւնէցին եւ յուխտէ արեղայիցն երթեալ իցեն ի հարցուկս. կամ որդի երիցուն, զպատուհաս զտուկանս զապաշխարութիւն զաշխարհականացն կրեսցեն, եւ ի կարգէ պաշտաւնէցին ի բաց

կացցեն. եթէ այր եւ եթէ կին երթեալ իցեն ի հարցուկս կանոն այս լիցի:

10. Որք լոկ դիւթեն եւ ոչ կախարդեն, եթէ այր եւ եթէ կին որ դիւթութիւն գտցեն, ժԵ կրկին գան արբցին, խանձեսցին, մրեսցին, ոսկր արկցին, եւ յաւրկանոց տացին Բ ամ աղասցեն գողեացն, եւ զինչ հրամայեսցեն գործել, ապա եթէ ազատ է եւ ի գողեաց չերթայ, Շ դրամ տացէ գողեացն, եւ Բ ամ իւրում եկեղեցւոջն ապաշխարութեան կացցէ եւ հաղորդեսցի եւ այլ մի եւս մեղանչիցէ:

11. Որք կոծ դնեն մեռելոց եւ անյուսութեամբ լան, թողեալ գյուսով զաւրհնութեամբ զհրաժեշտն զորմէ ասէ քարոզն, եթէ այսու կենաւքս միայն յուսացեալ եմք ի Քրիստոս ողորմելի քան զամենայն մարդիկ. եւ եթէ տգիտանամբ վասն ննջեցելոցն իբրեւ զանյոյս հեթանոսս: Արդ եթէ ազատաց կամ ի շինականաց առաքելական կանոնաց ընդդիմանան եւ կոծ դնեն, նզովեալ լիցին դնելիքն եւ կոծողքն տարի մի յեկեղեցի մի մտցեն, եւ տուգան կայցեն ազատին ճ դրամ, եւ շինականին Ս դրամ եւ աղքատաց բաշխեսցեն, զի որով բարկացուցինն զԱստուած եւ զհոգի մեռելոյն խռովեցուցին, ի ձեռն տնանկաց տրոցն Աստուած հաշտեսցի, եւ վախճանելոցն հանգիստ լիցին. եւ մանաւանդ թէ որ վախճանէրն կոծ չհրամայեաց դնել, եւ ընտանիքն եղին. որպէս ասացաքն. կոծաղիրքն եւ կոծողին յաւրհնութենէ հեռի եղիցին եւ եկեղեցւոյ մեռելոյն ընտանիք Պատարագ մի արասցին, զի ինքեանք ընդ բանիւ են. բայց երիցունքն եւ պաշտաւնեայքն իւրեանց անձանց յանուն մեռելոյն Պատարագ մատուցեն, որպէս եւ արժանն խնդրէ մինչեւ ընտանիքն ի կարգ եկեսցեն, եւ զանուն յիշեսցեն ի սուրբ խորհուրդն, զի հոգիքն ի հանգստեան եղիցի: Ապա եթէ մեռեալն ի կենդանութեան իւրում պատուիրեաց թէ կոծ դիջիք, գտուգանն զոր հրամայեն կանոնք, երկպատիկ տացեն եւ ընտանիքն եւ կոծողքն զպատուհասն զոր եղաք կրեսցին. բայց մեռելոյն Պատարագ ոք մի մատուցէ, ի յիշատակ մի արասցէ եւ զանուն նորա մի յիշեսցէ փոխանակ անյուսութեան նորա:

12. Որ զկին հաւր որդի ունիցի. զոր Պաւղոս յամենայն ժամ կականէր եւ ողբայր զԿորնթացիս, զի ասէր թէ եւ այդ եւս եղեւ մինչեւ զկին հաւր իւրոյ ունել. եւ ասէր թէ կտրեսջիք ի միջոյ, ի բաց հանջիք եւ մատնեսջիք ի ձեռս սատանայի. զի ոգին ապրեսցի յաւուրն դատաստանի: Եւ կամ Ռոբէն որդին Յակոբայ, զիարդ անիծաւ վասն ընդ հարձի հաւրն ննջելոյ. արդ եթէ ոք զկին հաւր իւրոյ ունիցի ոչ ընդունի զնա կանոնս. եւ ի սուրբ եկեղեցի նա մի մտցէ, եւ ամենայն ժողովոյս նզովեալ լիցի. մինչեւ դարձցի եւ ապաշխարեսցի, է. ամ ընդ ունկն-

դիրսն, Գ ամ ընդ ձեռամբ, Մ դրամ աղքատաց, Մ դրամ եկեղեցւոյ եւ այլ վարքն քննեալ հաղորդեսցի: Եթէ հայր գորդւոյ կին ունիցի, կամ զեղբայր զեղբաւր, նոյն պատուհաս եւ նզովք լիցին. այլ ջերմ հարգատի եւ զազգականի զկին ոք մի իշխեսցէ ունել ի կնուծիւն եւ կամ շնալ. եւ կամ թէ կնոջ կամաւք է խոստովանութիւն զպատուհաս եւ զտուգանս եւ զնզովս զնոյն կրեսցէ. եւ յապաշխարութիւն կալցին զկինն եւ յաւրկանոց տայցեն, ժ տարի աղասցեն գողեսցն. ապա եթէ ազատ է եւ ի գողիսն չերթայ, Յ դրամ տայցէ նոցա:

13. Որ զազգականն կին առնէ, այս պղծութիւն եւ զարշանք յայտնի լիցի, եւ անուանեսցի մի ի միջի ձերում, զի մի ոք ընդ աղտախանս մարմնոյ իւրում խառնակեսցի ըստ սովորութեան հեթանոսաց եւ անաստուած ամբարիշտ ազգացն զոր հրաման առեալ մեծ յաւրէնս ուսոյց մարգարէն Մովսէս ի Կենարարէն, թէ պատուիրեա որդւոցն Իսրայէլի, մարդ ոք մարդ մի մերձեսցի առ ամենայն ընտանութիւն մարմնոյ իւրոյ յանձնել զառականս նոցա. եւ յանձսն գրէր Մովսէս, թէ անիծեալ որ ննջիցէ ընդ մերձաւորի արեան իւրոյ: Արդ մի ոք զաստուածպաշտութիւն եւ զքրիստոնէութիւն եւ զգեցեալ զտէրունական մկրտութիւն եւ զկնիք եւ զդրոշմ զարքունական զքոյր կամ զքեռորդի կամ զեղբաւր որդի, կամ զհաւրաքոյր, կամ զայլ ոք յազգի անդ իւրում մինչեւ ի չորրորդ ծնունդն կին զոք մի իշխեսցէ առնել. զի մի պատառումն եղիցի սուրբ հաւատոյն. քանզի բարկութիւն յանձին իւրում գանձէ այնպիսին. որդի անաւրինի թերակատար եղիցի. եւ զաւակ անաւրէն յանկողնեաց մի բողբոջեսցի, զի եթէ զկին եղբայր իւրոյ ունելոյ, մեծի մարգարէին եւ Կարապետին Յովհաննու զլուխն կտրեցաւ, ապա զի՞նչ եւս աղէտս ոչ համարեսցի ոք որ ազգական կին առնիցէ. զոր ոչ հրամայեն ավրէնք քրիստոնէականք եւ առաքեալք եւ աշակերտք Քրիստոսի:

Արդ եթէ ոք ընդդիմացեալ ավրինացս եւ հաստատեալ կանոնիս եւ անբարշտեալ ի հեթանոսութիւն եւ ի հրէութիւն կործանեսցի, ընդ նոսին եղիցի եւ բաժին նորա, եւ ի սրբոյ եկեղեցւոյ յաւտարացեալ եղիցի, որպէս եւ գրեալ է. բարձցի անբարիշտն յերկրէ եւ մի տեսցէ զփառս Աստուծոյ, ընդ անաւրէնս համարեսցի, ըստ գրեցելոյն ի բաց կացէք յինչն ամենեքեան ոյք գործէք զանաւրէնութիւն. մի ոք ընկալցի զՊատարագս նորա քանզի պիղծ է. առաւել եւս զոչ նորա, եւ եկեղեցին կանոնք զապաշխարութիւն նորա ոչ ընդունեն. զի ի խոտորել յինչն անզգամին եւ ես ինչ ոչ փոյթ առնէի, մինչեւ թողցեն եւ դարձցին անզգամութենէն եւ ի պիղծ գործոցն, ըստ մարգարէին ձայնի, ընկեցէք զչարիս ասէ Տէր, եթէ այնպիսեացն պսակ ավրհնեսցէ, կամ

ի հարսանիս երթիցէ, կցորդ եղիցի չարեաց գործոց նոցա, եւ ի կարգէ պաշտաւանէից հեռացեալ եղիցին եւ եթէ ոք եպիսկոպոս կամ երէց գտցի ի խորհրդեանն. յաթոռոյն եւ ի քահանայութենէն անկեալ եղիցին եւ ի պաշտաւանէիցն մի մերձեսցեն. բայց որ խոտորեցաւն յաւրինաց սրբոց եւ ի կարգէ եկեղեցւոյ եթէ դարձցին ի պիղծ ամուսնութենէն եւ մեկնեսցին ի միմեանց ի ձեռն մեծամեծ տրոց մինչեւ զկէս կենաց եւ ընչից իւրեանց հոգւոց իւրեանց բաժին տացեն ի կարաւտեալս եւ ի վշտանգեալս եւ ի սուրբ եկեղեցի. զամենայն աւուրս կենաց իւրեանց ապաշխարել եւ ի վախճանին թէ լիցին հաղորդելոյ արժանի: Ապա եւ զլիսաւորք եկեղեցւոյն որ ի խորհրդին էին եւ որ զպսակն աւրհնեաց, Շ դրամ եպիսկոպոսն տուգանեսցի յաղքատս, եւ Մ դրամ երէցն, Մ որ զպսակն աւրհնեաց, եւ ապա մատիցեն յաթոռն եւ ի քահանայութիւն: Ապա եթէ նոքա ոչ մեկնեսցեն ի պիղծ ամուսնութենէն, եւ պսակադիրն եւ ի քահանայիցն որ ի խորհրդին էին եղեալ. մի մատիցեն յաթոռն եւ ի քահանայութիւն. թէ ազատ է թէ շինական աւրէնք եւ կանոնք այդ կացցեն: Ապա եթէ ոք ընդդէմ եկեալ ասիցէ ի Նիկիականսն ընդէ՞ր ոչ այդպէս ծանր եղեալ. վասն զի ոչ ունէր ոք ական թէ այդպիսի մեծամեծ չարիք եւ աւճիւրք աշխարհի գործիցեն այլ անդէն վաղվաղակի մաւտակտուր խզէին զչար արմատ կորստեանն:

14. Եպիսկոպոս կամ երէց կամ սարկաւազ, կամ ով եւ իցէ ոք ի պաշտաւանէից կամ ուխտէ, տանտիկին կին զոք մի իշխեսցէ ունել, որպէս եւ սովորութիւն է մծղնէից, ապա եթէ ոք ունիցի, եւ վկայութեամբ յայտնեսցեն. ի կարգէն որում եւ իցէ մերժեսցի ի բաց եւ համարեալ եղիցի որպէս զամբարիշտն, եւ որպէս զմաքսաւորն զի սուրբ խորհուրդն տէրունական զանարատսն ընդունի, զի արատաւորքն ի ձեռն անարատիցն փրկեսցեն:

15. Եթէ ոք ի հաւատս կացցէ, կամ միայնակեաց կամի լինիլ, զկուսութիւն եւ զսրբութիւն պահել. եւ կենացն յաւիտենից հասանիլ, ընդ ընկերս կացցէ ընդ ճշմարիտս եւ ընդ միաբանակեացս, եւ ի միմեանց շահեսցին սիրովն Քրիստոսի. զի եղբայր եղբաւրէ աւզնեալ իբրեւ զպարիսպ ամուր, եւ եթէ Աստուած բնակեցուցանէ զմիակրաւնսն ի տան եւ ուր երկու եւ երեք ժողովեալ են անում իմ, Ես ի մէջ նոցա եմ. եւ դարձեալ եթէ երկուք միաբանութեամբ խնդրեսցեն ի Հաւրէ իմմէ տացի նոցա. եւ եթէ յայսմ ծանիցեն եթէ իմ աշակերտք էք յորժամ միաբանիցէք եւ զմիմիանս սիրեցէք: Մի լիցի սովորութիւն միայն լինիլ. ապա զիարդ կարեն գիտել զկարգ եւ զպայման հաւատոյ եւ կամ զհայեցողածս իւր ի միտ առնուլ. կամ զհնազանդութիւնս եւ զսէր առ ընկերս ցուցանել. այնպէս եւ գազանք են ի լերինս եթէ ոք ոչ մեր-

ձենայ խաղաղական: Այլ հաւատք կատարեալ եւ ճշմարիտ այս են. հնազանդութիւն առ ընկերս, եւ սէր առ միմեանս եւ առ Քրիստոս. ի մէջ մարդկան լինիլ աւրինակ բարի, եւ դէպք նախանկարք, զի շահեալ ի միմեանց եւ նախանձեալ ի գործս բարիս. զի տեսցեն եւ փառաւորեսցեն զԱստուած յերկինս եւ զանարգ եւ զգայրոտ զեղբայր ի ձեռն հոգեւոր խրատու ի պատուականս հանել բերան Աստուծոյ կոչեսցի: Բայց արդ եկայք որդիք իմ եւ լուարուք եւ զերկիր Տեառն ուսուցից ձեզ, եւ զկեանսն յաւիտենից, եւ ի կենդանութեան տեսանել զաւուրս բարութեան. ծանուցանեմ լուարուք եւ ուսարուք որ Աստուած հաճոյն է եւ զկեանսն յաւիտենից Ձեզ առ թէ. լուցոյ զլեզու քո ի չարութենէ եւ ի նենգութենէ. լուր լեզու չար հուր հաստատեալ է ի մարմնի. լոյծ զկնիքսն անիրաւութեան, դիր դուռն ամուր շրթանց ի պահապան բերանոյ եւ մի խոտորեսցիս ի բանս չարութեան, զարծաթ ի վարձու ոչ տալ եւ տոկոսաւք ոչ պահանջել զգրաւ պարտականին վաղվաղակի դարձուցանել. որդիք մարդկան մինչեւ յերբ էք խոտասիրտք, ոչ մրրկեալ նեղասրտեալ, առ նեղել սրտով ունիցի յոյժ. յարենէ ի հեղկուցելոյ ի շնութենէ, ի պոռնկութենէ, ի գողութենէ, յազահութենէ, յարծաթսիրութենէ, ի սուտ երգմանէ, ի բանսարկութենէ, յարբեցութենէ, յորկորստութենէ, յանձնակամութենէ, ի կամակարութենէ, ի սիգութենէ, ի վիսուցութենէ, մի հպարտ, մի չարակամ, մի ամբարտաւան, մի ի խաղս երգոց, մի երգս լկտեաց, մի ի հպտանս, մի ի վայրաբար ծաղրս, մի յահուր, մի զրկող, մի տրտնջող, մի ատեցող, մի յանդուգն, մի շատախաւս, մի խաւսել զումեքէ, եւ մի լսել եւ որ քեզ չար թուի այլում մի առնել, մի ցանկացող, մի քնէած, մի կամակոր յուսմանէ զի մի ի չարիս անկանիցիս, մի հեղգող յաղաւթս, մի ատել զաղքատս, զի յաւուր չարի փրկեսցեն զքեզ ի ձեռս թշնամեաց, մի ատել զպահս եւ զճգնութիւնս որ զհուր շիջուցանէ զառիւծս սանձէ, եւ ընդ Աստուծոյ բանս ի կիր արկանէ. այլ որ ինչ ի կարգին բարի գործես, բոլորովին կատարումն սիրել զՏէր Աստուած յամենայն սրտէ, եւ զպատուիրանս Նորա կատարել, ընդ ամենայն մարդոյ զխաղաղութիւն ունել, հեզ լինել եւ խոնարհ, եւ յամենայն ժամ դողալ եւ երկիրդիւ կալ եւ լսել զբանից նորա զոր ասեն, յում բնակեաց եթէ ոչ ի հեզս եւ ի խոնարհ եւ որ դողան ի բանից Իմոց, խնդրեա զխաղաղութիւն եւ երթ զհետ արդարութեան, յուսոյն ակն ունելով, մի վայրապար ի սուգ եւ ի տրտմութիւն մտանել, այլ զբարիս գործել մի ձանձրանալ, բնակեսցիս յաւիտեանս յաւիտենից յերկինս մարդ կատարեալ եւ ի յերկրի հրեշտակ երեւեալ, միայնակեաց կամի լինել եւ կուսան եւ հաբեղայութիւն

յանձն առնուլ կանոն զայս կալցի ամենայն ոք որ ի հաւատս կացցէ զի ձեռն անարատ մեղաւորքն սրբեսցին:

16. Որ եպիսկոպոս կամի լինել առաջնորդ եւ հովիւ կամ վանական կամ անապատ շինել, եւ սաղարուծիւն ցանկանայցէ, կամ գաւառի կամ գիւղից, կամ անապատաց, լուիցեն զի՞նչ ասեն մեծուծիւն թէ առ իւր գայցէ մի յաւթարեսցին. տաղանդ առնու ի վարձու պահել պարտի, գուցէ տոկոսիւք պահանջի զգոյշ հովիւ հաւտի պատրաստ. բայց որ գլխաւոր եպիսկոպոսն աշխարհին առանց նորա կամաց եպիսկոպոս ոք մի լիցի. եւ վանաց երէց. կամ անապատաւոր առանց գաւառին եպիսկոպոսին չիշխէ լինել. եպիսկոպոս ոք կամ երէց, կամ ազատ ոք- դատաւորաց, եւ կամ շինական վասն առաջնորդս կարգելոյ եւ հովիւս պատրաստելոյ եկեղեցւոյ, եւ ժողովրդապետս եւ աւրէնագիրս կացուցանելոյ. զի ծանիցեն հեթանոսք թէ մարդիկ են նոքա եւ վասն այսր իրաց կաշառ առցեն, եւ կամ ազատանաւք առնիցեն եւ ոչ զճարտութիւն ընտրեսցեն եւ զարժանաւորն. եթէ կարի անարգ ոք իցէ եւ արհամարհելոց, եւ միայն նախանձնաւոր սրբութեանն եւ աւրինացն է, յառաջ կալցին. լուր զի՞նչ ասեն, գլխմարս եւ զանտոհմս աշխարհիս ընտրեաց Աստուած եւ յարուսցէ զաղքատս յաղբեւաց, նստուցանել ընդ իշխանս զի յամաւթ արասցէ զամբարտաւանս եւ զհաւարս, քանզի մարդ ի դէմս հայի իսկ Աստուած ի սիրտս եւ նոքա կաշառաւք եւ աշառութեամբ զանարգեալս մեղաւք եւ զպղծեալս աւրինացն որպէս ասէ Պաւղոս, եկեղեցւոյ դատաւորս նստուցանելն վասն կորուսիչ արծաթոյն, տալիք կաշառոյն անիծեալ լիցին. որպէս խաչահանուներն ետուն կաշառ պահապանացն, եւ ընդ Սիմովնի կախարդի որ արծաթով եւ ընչիւք կամէր ստանալ առաքելոցն զչնորհս Սրբոյ Հոգւոյն. եւ առնելիք կաշառցն նզովեալ լիցին ի Տեառնէ. կարասին զոր կաշառ առնին ընդ Յուդայի համարեալ լիցի զոր վասն Տեառն մատնութեան առ եւ երկպատիկ դարձուցեն անդրէն, տալիքն չիշխեն առնուլ որպէս խաչահանուներն, զագարակն գնեցին. այլ ի կարաւտեալս բաշխեսցին. եւ եպիսկոպոսն եւ երէցն որ վասն այսր իրաց կաշառս առցեն, եւ վասն ինչ եւ իցէ իրաց ըստ գրեցելոյն թէ կաշառ կուրացուցանէ զսիրտս իշխանաց, եւ դարձեալ կաշառ ի վերայ իրաւանց մի առնուցուն. եւ ճարտութիւն ի ձեռն արծաթոյ քարչի. յամենայն ժողովոյս նզովեալ լիցին. եւ իշխանութենէն եւ ի քահանայութենէն մերժեսցի ի բաց, զոր կաշառն առին. ընդ Գեէզի բորոտի գողունսն համարեսցի անէծքն մարգարէին ի վերայ նորա եղիցին քան ի ձեռաց դիտին խնդրելոց է զարիւն զաւրացն. այլ զարժանաւորսն խնդրեալ գտցեն: Լուարուք մարգարէին. ձեռք իւրեանց անաւրէնութեանն են եւ աջ նո-

ցա լի է կաշառաւք. տուր նոցա ըստ գործս նոցա անաւրենութեան. զի եթէ հիմն եւ գլուխն հաստատուն, ապա՝ եւ միջինքն. ոչ ի վերայ աւագոյ կառավար արբեալ կառքն ընդ որպէս ընթանան, նաւավար ի քուն նաւն երագ ծովու ծովի, խաշնարած յոյշ խաշինքն զվնաս մահու խոտ ճարակեն. զի եթէ առաջնորդք աւրինացն հաստատուն եւ ճշմարտիւ ապա եւ կարգեալք են ընդ սոքաւք առաւելապէս ոչ սայթաքեալքն. եւ եթէ խարիսխն անշարժ, շինուածն ոչ գետավէժ, եթէ հովիւն քաջ, հաւտն ոչ գազանակուր, եթէ դէտն զգուշ եւ արթուն, ապա զաւրքն ի խաղաղութեան եւ ոչ խողխողեալ, քանզի դուք վարդապետք դէտք ժողովրդեանն աւրինակ էք աշխարհի. ընդ ձեզ հայեցեալ զուսումն ձեր յառաջ բերեն ապայ զգոյշ:

17. Եթէ ոք նշխարս մարտիրոսի կամի դնել, առանց եպիսկոպոսի աշխարհին մի դիցէ, գլխատակս մարտիրոսաց եւ զժողովս առանց եպիսկոպոսին հրամանի մի ոք իշխեսցէ առնել. եւ եթէ ոք ի սուրբ տեղեացն մարտիրոս բերցէ, առ եպիսկոպոսն բերցէ վկայութեամբք եւ թղթովք եպիսկոպոսացն աստի եբերն. եւ իւրեանց եպիսկոպոսին հրամանաւ դիցէ ուր արժան է դնել: Եթէ ոք սեղան կամիցի կանգնել տէրունական խորհրդին, առանց եպիսկոպոսին մի ոք իշխեսցէ կանգնել. բայց նշխարացն անուն մեծապէս տաւնախմբեսցին յամենայն տարւոջ յաւր բերելոյն եւ պատուոյ եւ սրբութեան զգոյշ. զի մի ի ցասումն մտեալ սուրբ ճգնաւորացն որ վասն Քրիստոսին չարչարեցան. ցասումն աշխարհի հասցէ փոխանակ բարեխաւսութեանն:

18. Եթէ վարդապետի ուրուք զաշակերտ կամ ժողովրդական. կամ զքահանայ նզովեալ իցէ, կամ բանադրեալ, կամ կապեալ բանիւ վարդապետութեան. այլոյ տեղեաց վարդապետ կամ եպիսկոպոս, կամ երէց, մի իշխեսցէ զանիծեալն աւրհնել. եւ զբանիւ կապեալն լուծանել. բայց եթէ հաւատովք եւ սէր հոգեւոր յուղղութիւն եկեսցէ. ապա խաղաղասէր վարդապետն բարեսէր խրատու բարեխաւսութիւն արասցէ. հնազանդեցուցանել բուն վարդապետաւն. վասն զի մի է Տէր ամենեցուն. մի հաւատ. մկրտութիւն. մի պատուիրանք են առ ամենեսեան, եւ միում յուսոյ ակն ունիմք, պարտ է զնոյն միաբանութիւն պահել յամենայն եկեղեցիս. զարժանաւորս աւրհնութեանն միաբան աւրհնել. եւ զոչ արժանիսն միաբան ըմբերանել եւ պատուհասել. զի միաբանութենէ ամենեցուն եւ քարոզութենէն. հաստատուն լիցի եւ հաւատարիմ ամենեցուն. ըստ տէրունական բանին թէ յայսմ գիտասցեն զձեզ թէ Իմ աշակերտք էք յորժամ միաբանիցէք եւ զմիմեանս սիրեցէք:

19. Եթէ ոք ի մծղնէութեան գտցի կամ երէց, կամ սարկաւազ, կամ ի հաբեղային քահանայութիւն լուծցի, աղուէսադրոջմ ի ճակատն

դիցի եւ ի տեղիս ճգնաւորաց յապաշխարութիւն տացեն: Ապա եթէ դարձեալ ի նմին գտցի, զՂիլսն երկոսեան կտրեսցեն, եւ ի գողենոց տացեն. զի մարդ ի պատուի էր եւ ոչ իմացաւ, դոյն պատուհաս եւ արեղային: Ապա թէ արք կանամբք եւ որդովք գտցին յաղանդին, գարանց եւ զկանանցն եւ զիրագէտ մանկանցն զՂիլսն կտրեսցեն աղուէսադրոջմ ի ճակատն դիցեն, եւ ի գողենոց տացեն յապաշխարութիւն, եւ մանկունքն որ չեւ իցեն գիտացեալ զպղծութիւն, կալցեն եւ տացեն ի ձեռս սուրբ պաշտաւնէից Աստուծոյ, որ սնուսցեն եւ ուսուսցեն զնոսա ի հաւատս ճշմարիտս եւ յերկիւղ Տեառն:

20. Եթէ ուրուք ժողովրդի չարագործ գտցի եւ երիցունքն գիտիցեն եւ ոչ յայտնեսցին եպիսկոպոսին, եւ յորժամ քննեն լինին ի վերայ հասանիցեն եւ ճշմարիտ իցէ. եւ գիտէր երէցն աւուրբք եւ ամսովք ժամանակաւք զգործս նոցա եւ ոչ բողոքեաց եպիսկոպոսին. եւ զմծղնէիցն զպատուհասն զոր եղին կանոնք, կրեսցեն. եւ երիցունքն զերիցութիւն մի իշխեսցեն պաշտել ի կեանս իւրեանց, զի միւս երէցն կամ վանական որ կայ ի տեղիս նոցա ընդ նոսա հայեցեալ ճշմարիտ հովուեսցեն ժողովրդոցն: Ապա եթէ երէցն ասիցէ ցեպիսկոպոսն եւ վկայութեամբ յայտ առնիցէ, եւ եպիսկոպոսն կամ կարասի առնուցու եւ ծածկիցէ կամ ոչ աչառիցէ եւ վկայութեամբ յայտ եկեսցէ թէ արդար եւ եհաս յականջս նորա բողոք երիցանցն եւ նա արհամարհեաց զպատուիրանս Աստուծոյ. եւ կորուսելոցն ինդիր չարար եւ չեղեւ նախանձախնդիր աւրինացն Աստուծոյ, անկեալ կործանեսցի յաթոռոյն, որ ծածկեն զչնացողսն, եւ երէցն անպարտ եղիցի: Ապա եթէ եպիսկոպոսն ջանացաւ եւ վրէժխնդիր եղեւ, եւ երիցունքն եւ այլ մարդիկն վկայեսցեն զաշխատութենէ եպիսկոպոսին եւ զչարագործն յայտ արար իշխանութեան ուրուք, եւ իշխանն որ յաշխարհին եւ գեւղջ ուրուք աւագ նախարար, տէր գաւառին կամ ի պղծութեան թիկունք լինել, եւ զչնացողսն զաւղել եւ թագուցանել, կամ վասն կորուսիչ արծաթոյ, կամ վասն ակնառութեան եւ ծառայութեան, եւ ընտրեսցէ զՔրիստոս սիրել եւ զպատուիրանս նորա ի վրէժխնդիր աւրինացն Տեառն, եւ հոգւոց եւ մարմնոց լինել. եղիցի նզովեալ այնպիսին. եւ յեկեղեցւոյ սրբոյ ի բաց կացցէ մինչեւ տացէ զպղծագործսն ի ձեռս եպիսկոպոսին, եթէ ի նախարարի տան գտցին պղծութիւնքն, կամ կին նորա, կամ դուստր, կամ որդի, կամ ինքն իսկ գլխովին եւ ոչ զընտանիսն ի ձեռս տացէ եպիսկոպոսացն եւ ոչ ինքն ի սրբութիւն դարձցի, բռնապաստան կամիցի լինել, ամենայն տամբ իւրով եւ ծննդովք եւ կենաւք նզովեալ լիցի. ի հրապարակի մի իշխեսցէ գալ, ընկերք եւ աշխարհք ամենայն մի հաղորդեսցին ընդ նմա մինչեւ թէ ինքն իցէ ի պղծութենէն

ի սրբութիւնն եկեսցէ. ապա եթէ ինքն ոչ իցէ ի պղծութեան, զընտանիսն եւ զծառայան ի ձեռս տացէ եպիսկոպոսին գլխաւորի կշտամբութիւն: Ապա եթէ յոստիկանի ի տան գտցի պղծութիւն, կամ ինքն եւ ընտանիքն որպէս ասացաքն. զընտանիսն կշտամբեսցեն ըստ աւրինի պատուհասի զոր եղաք: Ապա եթէ ինքն եւս ընդ ընտանիսն ի մծղնէութեան գացի, կայցեն միաբան պղծագործ ընտանեաւքն հանդերձ եւ ի հրապարակ ածցեն եւ առաջի գլխաւոր եպիսկոպոսին եւ առաջի մեծամեծաց իշխանացն եւ աւագ դատաւորաց, եւ միաբան վրէժխնդիր լիցին աւրինացն Աստուծոյ. զի տեսեալ այլոցն սրբութեամբ եւ երկիւղիւ պաշտեսցեն զԱրարիչն յաւիտենից: Զի ողջ եւ կատարեալ լիցին կարգք Աստուածապաշտութեան. վրէժխնդրութեամբ աւրինաց. եւ յարգանաւք սրբոցն, զի գտցուք ճշմարիտ ծառայք Աստուծոյ բանիւք եւ արդեամբք. զի նոյնպէս հատուցմանց բարեաց ի բարեբարէն Աստուծոյ ակնկալցուք եւ ժառանգեսցուք զպարգեւս նորա զանվախճան յաւիտեանս յաւիտենից ամէն:

Գ) ԴՈՒԻՆԻ Ա ԺՈՂՈՎԸ 507 ԹՈՒԻՆ

Զ դարն ամուլ է, ոչ մի պատմագիր չունինք այս դարում, իսկ է դարի պատմագիր Սեբէոսն այս ժողովի մասին յիշատակութիւն չի անում: Մովսէս եւ Աբրահամ կաթողիկոսները Զ դարու վերջերում վրաց բաժանման խնդիրներով զբաղուելիս յիշեցնել են տալիս Կիւրիոն վրաց կաթողիկոսին, որ մեր ու նրանց նախնիք Կաւատ պարսից թագաւորի եւ Բաբգէն հայոց կաթողիկոսի օրով հեռացան քաղկեդոնականութիւնից՝ մերժելով դրա հետ ուրիշ աղանդներ եւ հաւատոյ գիր կազմեցին, եւ այդ գիրը մինչեւ այսօր իրենց մօտ կայ (տե՛ս Ուխտանէս եպիսկոպոս, Պատմութիւն Հայոց): Էջմիածնի գրադարանի 100 ձեռագրի մէջ կայ Աբրահամ կաթողիկոսի երրորդ նամակը Կիւրիոսին գրած, որի մէջ անուն-անուն յիշելով վրաց եպիսկոպոսներին, որոնք մասնակցել էին Բաբգէնի 507-ի ժողովում, աւելացնում է, որ «Պայմանի նամակն ապստամբութեան ժամանակ կորել է. այս թողութն էլ թարգմանել են Ուռհայում հոռոմերէնից, որոնք ստոյգ եւ սուրբ պահել են...»: – Դուք էլ փնտռեցէք,– շարունակում է Աբրահամ կաթողիկոսը,– կգտնէք նոյն հաւատոյ միաբանութեան թողութը վրացերէն լեզուով:

Ը դարում Յովհան Օձնեցին «Սակս ժողովոց որ եղեն ի Հայս» ձեռագիր 58 եւ 530 օրինակներում գրում է այս ժողովի մասին. «Հինգերորդ ժողովն արաւ Բաբգէնը Քաղաքուղաշտի (Դուինի) մէջ

Կալատ արքայի թագաւորութեան 18-րդ տարին Բարսումայի եւ Ակակի չար աղանդի պատճառով, որոնք Նեստորի անիծեալ աղանդով վարակուած՝ աշխատում էին վերջացնել ուղղափառ հաւատքն արեւելեան աշխարհներում եւ Նեստորի աղանդը մտցնել: Այդ պատճառով Տէր Բաբգէնը գիր կազմելով սահմանեց, որ դրանց խօսքերը հաւատացեալներին չգայթակղեցնեն, որովհետեւ հայերը, հռոմէները, վրացիք եւ աղուանները մի խոստովանութեամբ հաստատուած ենք ճշմարիտ հաւատքի մէջ, որն աւանդեցին մեր սուրբ հայրերը երեք ս. ժողովներում, ուրիշ հայհոյական խօսքեր չենք ընդունում, այլ նզովում ենք եւ մերժում եկեղեցուց»: Յովհան Օձնեցուն վերագրած այս գրուածքը ճշտուեց մի նոր փաստագրով, որ գրում է նոյնիսկ Բաբգէն կաթողիկոսը «ի Պարսս առ ուղղափառս», որտեղ մէկ-մէկ յիշելով հայոց եպիսկոպոսների, իշխանների եւ նախարարների անունները եւ նրանց համաձայնութեամբ գրուածքը նեստորական քարոզիչների դէմ, որոնք տարածում էին մոլար մտքեր եւ գայթակղեցնում ուղղափառներին, նոյնպէս եւ յիշելով մեր ընդունած երեք Տիեզերական ժողովները՝ ասում է Բաբգէնը. «Որոց մեք միաբանեալ՝ նզովեմք զհակառակորդան այն ճշմարիտ հաւատոյ եւ կատարեալ Աստուածաշնորհ կանոնի: Եւ զայս խնդիր ճշմարիտ հաւատոյ գրեցաք եւ կնքեցաք ես Բաբգէն Հայոց կաթողիկոս ամենայն եպիսկոպոսաւք, իշխանաւք եւ նախարարաւք Հայաստան աշխարհիս»: Այս թղթում յիշատակում է Բաբգէն, որ ժողովը եղաւ Կալատի¹ թագաւորութեան 18-րդ տարին, որ ճիշտ 507 թւականն է եւ ոչ 491, ինչպէս Չամչեան եւ նրա հետեւող Աբէլ եպիսկոպոսն են համարում, եւ կայացաւ Դուին քաղաքում, որից երեւում է, որ «Քաղաքուղաշտ»-ը պիտի համարել ոչ Վաղարշապատ, ինչպէս Չամչեանն է գրում, այլ Դուին. «Յոստանն Հայոց աշխարհիս ի Դուին քաղաք»:

Բացի այդ՝ Թ դարու վերջին Յովհաննէս կաթողիկոսը յիշում է, որ այս ժողովի մի պատճառն էլ Ջենոն կայսեր հենդիկոնն էր, որն ուղարկուած է վաղուց բոլոր կայսերութեան մերձակայ վայրերը, եւ Հայաստան, ժողովում կարդացին այդ հրամանագիրը եւ հաւատոյ վճիռ կայացրին:

Այս հիմունքներով Բաբգէնի 507-ի արած ժողովը պիտի համարել վաւերական եւ հաստատուն:

Բայց խնդիրն այն է, որ այս ժողովը կանոններ չի տուել, հապա որոշել է եւ հաստատել դաւանաբանական մի սկզբունք, որը մինչեւ

¹ Կալատը թագաւորեց ըստ Նեոլիթի՝ 489 թուին:

այսօր պինդ պահում է, եւ որովհետեւ դաւանաբանութիւնը եկեղեցական իրաւունքի սահմանից դուրս է, մենք չպէտք է զբաղուենք այս ժողովի որոշումով, հապա թողնէինք դաւանագիտութեան ճիւղին:

Այս ժողովի վրայ կանգ առնելու պատճառն այն է, որ այս ժողովից սկսում է մի բոլորովին ինքնուրոյն կեանք հայոց ոչ միայն եկեղեցու, այլեւ պատմութեան համար, մերժում են դրանից յետոյ եղած 3 Տիեզերական եւ դրանից առաջ եղած մէկ Տիեզերական ժողովներ, ամրապնդւում են հին աւանդական կարգերը, որոնք զանազանում են Յունաց, Ասորոց եւ Հռոմի եկեղեցիների կարգերից, որով եւ դաւանաբանական այդպիսի բաժանմունքը մեծ ազդեցութիւն է թողնում մեր եկեղեցու իրաւաբանական հարցերի մշակման ուղղութեան վրայ: Ահա այս ի նկատի ունենալով՝ մեզ անհրաժեշտ է լաւ ծանօթանալ այս ժողովի գործունէութեան եւ նիւթի հետ:

Այս ժողովում որոշում են հետեւեալ խնդիրները. ա) հայերը, յոյները (Զենոն եւ Անաստաս կայսեր ժամանակ), վրացիք եւ աղուանք ընդունում են միմիայն երեք Տիեզերական ժողովներ, բացի այդ՝ ժողովներից ոչ մի ուրիշ Տիեզերական ժողով չեն ընդունում, որ ասել է, թէ՛ առանց ասելու թէ. «Քաղկեդոնի ժողով» չենք ընդունում, մերժում են այսպիսի առարկութեամբ թէ. «Մենք բացի երեք տիեզերական ժողովներից ուրիշ ժողով չենք ընդունում»՝ հետեւելով Զենոնի հենողիկոնին, նրա գրգռում չառաջացնող եւ խաղաղասիրական տակտիկային:

Ապացոյց այն բանին, որ ոչ միայն հայերը, այլեւ շրջապատող բոլոր ազգերը մերժում են Քաղկեդոնի ժողովը եւ ընդունում են 3 Տիեզերականը եւ միմիայն Նիկիայի հանգանակը, որ ասել է՝ մերժում են Քաղկեդոնի աւելացումը երկու բնութեան մասին, կբերենք այս. յունաց Լեոն կայսեր ի պատասխան ուղարկում են շատ տեղերից իրենց կարծիքը Քաղկեդոնի ժողովի մասին, Հայոց աշխարհին կից երկրները՝ Ա Հայք, Բ Հայք, Ա Կապադովկիա, Բ Կապադովկիա, Պոնդոս, Հելլեսպոս, Ա Սիրիա, Բ Սիրիա (Ասորիք), Օսրոսնի նահանգը (Եդեսիա), Միջագետք, Պաֆլագոնիա, իրենց եպիսկոպոսական ժողովներում մասնակցում են իմիջիայլոց այդ հարցին պատասխանելու մէջ: Բոլորը միաձայն յայտնում են այն կարծիքը, որ բացի 3 Տիեզերական ժողովից ուրիշ ժողով չենք ընդունում, եւ որոնք էլ ընդունում են Քաղկեդոնի ժողովը, նրանք միշտ կցում են, թէ՛ Ընդունելու ենք Քաղկեդոնինը, «որովհետեւ ոչինչ չեն աւելացրել նրանց (318 հայրապետների) հանգանակի վրայ: Սեբաստիոյ մետրոպոլիտը իւր եպիսկոպոսների ժողովով գրում է. «Որ մենք բացի ուղղափառ հանգանակից (հաւատամքից), 318 հայրապետների տուած, չենք թոյլատրում ոչ աւելացում, ոչ

պակասացում այն բանի մէջ, որ վերջնականապէս որոշուած է Հոգւոյն Սրբով. մենք ուրիշ հաւատք չենք ճանաչում, որովհետեւ ուրիշը չկայ այլեւս եւ չենք կարող այդ լսել, թէ եւ մի քանիսը հաստատում են, որ կայ» (տե՛ս Деяния вселенских соборов, IV հատոր, 267 եր.): Այդպէս էլ գրում են բոլոր վերոյիշեալ աշխարհները: Այս ամենափառաւոր ապացոյցն է, որ ոչ միայն հայերը, այլեւ շրջապատող ազգերը, յոյները մինչեւ Զ դարու մէջերքը մտածում էին ճիշտ հայերի նման, նրանք Կիւրեղ Աղէքսանդրացու խօսքով էին գնում, որ ժողովում կանչում էր. «Եթէ մի թեթեւ բան կաւերացնէք Նիկիոյ հանգանակի վրայ, ժողովից դուրս կգամ»: Այս պարզ տանում է մեզ այն եզրակացութեան, որ հայերը 507-ի ժողովում միւս ազգերի նման մերժեցին Քաղկեդոնի դաւանաբանական մասը երկու բնութեան մասին եւ հիմք դրին հայոց ազգային ինքնորոյն եկեղեցուն: Միւս ազգերը շեղուեցին ուղիղ գծից, հայերը հին որոշած կարգով մինչեւ այսօր մնացին:

բ) Այս ժողովում մերժում է նեստորականութիւնը, ինչպէս եւ Սահակի ու Մեսրոպի ժամանակ՝ ի դէմս Բարձումայի եւ Ակակի: Սրանք պարսիկներ էին եւ կրթուել էին Եդեսիայի դպրոցում, որը շինուած էր մասնաւորապէս պարսից մէջ քրիստոնէութիւն տարածելու համար: Բարձուման Մծբնայի եպիսկոպոսն էր, խելօք, ճարպիկ, ազդեցիկ նեստորական, պարսից Պերոզ թագաւորի մօտ երթեւեկող անձն, որը իւր հետեւողներով մեծ զարկ տուաւ նեստորականութեան տարածման:

գ) Այս ժողովը նշանաւոր է ուրիշ տեսակէտով, որ թէ եւ ժողովը պարապեց զուտ կրօնական խնդրով, բայց եւ այնպէս կայացաւ աշխարհական դասի, նախարարների, իշխանների մասնակցութեամբ. «Ի մեծաց եւ ի փոքունց, յազատաց եւ շինականաց»: Թէ եւ նախկին երկու ժողովներում մասնակցում էին աշխարհականները, բայց այնտեղ դաւանաբանական խնդիր չէր քննուում: Այս փառաւոր սկզբունքը, որ հայոց եկեղեցական ազգային ժողովներում, թէ՛ կարգադրական-օրէնսդրական եւ թէ՛ դաւանաբանական (պիտի մասնակցեն, անշուշտ, երկու տարրը՝ հոգեւորական եւ աշխարհական), մտաւ Ե-Զ դարուց հայոց մէջ եւ մնաց մինչեւ այսօր: Ահա մեր եկեղեցու բացառիկ, ինքնուրոյն եւ փառաւոր սկզբունքը, որը Եզրների քմահաճոյքին վէտօ է դնում:

Որպէս զի մեր այս ժողովի նշանակութիւնն աւելի պարզած լինենք, կբերեմ համառօտ կերպով Քաղկեդոնի ժողովի պատմութիւնը, որը քաղում ենք անգլիացի յայտնի եկեղեցական պատմիչ լրջամիտ Բօբերթսոնի ռուսական թարգմանութիւնից:

Եւտիքէսը մի մեծ վանքի վանահայր էր: 50 տարի մնացել էր այդ վանքի պատերում, նա մեծ յարգ էր վայելում Կիւրեղ Աղէքսանդրացուց իւր սուրբ վարքի եւ ջերմեռանդ հակահետորականութեան համար: Այդ ժամանակ ասորական եւ եգիպտական դպրոցները միմեանց փոխադարձ մեղադրում էին. առաջինները երկրորդներին՝ ապողինարութեան, իսկ եգիպտականն ասորականին՝ նեստորականութեան մէջ: Վանականները, ջերմ պաշտպան հանդիսանալով հակահետորական վարդապետութեան, իրենք ընկնում էին ծայրայեղութեան մէջ: 447-ին լուր տարածուեց, թէ Եւտիքէսը սխալ մտքեր է քարոզում: Նրան ժողովի կանչեցին Պօլիս, ուր ձգձգումներից յետոյ երեւաց 448 թուին վանականներով եւ զինուորներով շրջապատուած: Ժողովում Եւտիքէսն ասաց, որ Նիկիայի որոշումը ընդունում է, նոյնպէս եւ ընդունում է Քրիստոսի մէջ երկու բնութիւն մինչեւ մարմնաւորութիւն, իսկ սրանից յետոյ. «Մի մարմնացած բնութիւն Բան Աստուծոյ»՝ ըստ Աթանասի եւ Կիւրեղի: Ժողովը, նախագահութեամբ Պօլսոյ պատրիարք Փլաւեանի, սխալ համարելով Եւտիքէսի կարծիքը եւ ոչ ըստ ուղիղ մտաց Կիւրեղի, վանահայրութիւնից հանեց եւ կարգալոյծ արաւ: Վանականների պաշտպանութեան ներքոյ գտնուելով՝ Եւտիքէսը բողոքեց եւ խնդրեց, որ Տիեզերական ժողովում գործը քննուի: Աղէքսանդրիայի պատրիարք Դիոսկորոսը, որ գոռոզ, կռուող մարդ էր եւ խիստ հակառակ նեստորականութեան, հրամայեց Եւտիքէսին քահանայ եւ վանահայր լինել նորից իւր վանքում: 449-ին եղաւ Եփեսոսում ժողով 120 եպիսկոպոսի եւ բազմաթիւ վանականների ներկայութեամբ: Դիոսկորոսը բազմաթիւ վարդապետեր էր բերել, Բարձումա ասորին 1000 վարդապետներով էր եկել: Լեւոն Պապը, Հռոմում չգտնուելով, երեք լեգատ ուղարկեց իւր թղթով, որ կոչւում է «տօմա», ըստ մերոնց՝ տումար, որ նշանաւոր դեր խաղաց ժողովի պատմութեան մէջ: Լեւոնի թղթի մէջ այնպէս էր որոշուած երկու բնութեան ամբողջութիւնը եւ տարբերութիւնը միացած Քրիստոսի մէջ, եւ Սուրբ Գրքի այնպիսի վկայութիւններով ու մեկնութեամբ, որ յետոյ կարծել էր տալիս, թէ դրա խմբագրութիւնը պատկանում է Պետրոս առաքյալին: Դիոսկորոսը կայսեր հրամանով ժողովի նախագահ դարձաւ: Ժողովը բացուելուց յետոյ Դիոսկորոսը չթողեց Լեւոնի թուղթը կարդալ, եւ երբ սկսեցին Պօլսոյ ժողովի գործողութիւնները կարդալ, որոնց դէմ գանգատ էր ներկայացրել Եւտիքէսը, երբ երկու բնութիւն էր հնչւում, բոլորը գոռում էին. «Նեստորական է, պատառ-պատառ անել, այրել դրան, ինչպէս նա երկու է բաժանում, նրան էլ երկու մաս պիտի բաժանել»:

Ժողովը ընդունեց Եւտիքէսին ուղղափառ եւ որոշեց պատժել Փլաւեանին: Ժողովը ձեռնամբարձութեամբ նզովեց Նեստորին. «Քչել, այրել, պատառել, կտրատել, սպանել բոլորին, որոնք կասեն երկու բնութիւն»: Փլաւեան պատրիարքը բողոքեց իր դատապարտութեան համար: Դիոսկորոսը կանչեց զօրականներին եւ ստիպեց բոլորին ստորագրել Փլաւեանի դատապարտութեան թուղթը: Ասում են, որ Դիոսկորոսը եւ Բարձուման ծեծեցին, քաշկռտեցին Փլաւեանին, այնպէս, որ սա 4 օր յետոյ աքսորի ճանապարհին մեռաւ: Հռոմի մի լեգատը երկիւղից համաձայնեց, միւսը փախաւ: Կայսրը հրամայեց հալածել մեղադրեալներին իբրեւ նեստորականների եւ հաստատեց ժողովի վճիռը: Դրա հակառակ Լեւոն Պապը Հռոմում ժողով արաւ եւ Եփեսոսի ժողովն աւագակներ ժողով անուանեց, խնդրեց կայսրին, որ նոր ժողով անի, բայց մերժում ստացաւ: Հակառակ կուսակցութեանը՝ յաջողեցրեց յաջորդ Մարկիանոս կայսրի հրամանով 451-ին Քաղկեդոնում նոր ժողով գումարել տալ մասնակցութեամբ 520 եպիսկոպոսի եւ նախագահութեամբ Պապի լեգատների: Մեղադրուողը Դիոսկորոսն էր: Աղմուկներից յետոյ տէրութեան 19 պաշտօնեայի նախագահութեամբ ժողովը բացին, լեգատները մեղադրեցին, որ Դիոսկորոսը համարձակել է նզովել Լեւոն Պապին Եփեսոսի ժողովում, ուստի իրենք էլ Պապի եւ ժողովի անունով նզովում են Դիոսկորոսին, զրկում են աստիճանից եւ պաշտօնից, ստորագրեցին 300 ժողովական, ստորագրողների մեծամասնութիւնը բարկացել էր Դիոսկորոսի վրայ, որ նա երեք անգամ ժողովի հրաւիրելուն ուշք չդարձրեց, արհամարհեց իրենց: Ոմանք էլ ստորագրեցին մասնաւոր հաշիւներ ունենալուն պատճառով: Իսկ «չատ քչերը նրան մեղադրում էին հաւատի մոլորութեան մէջ», որովհետեւ Դիոսկորոսը ժողովի սկզբում բարձրաձայն ասաց՝ Եթէ մեղադրում էք ինձ, մեղադրում էք Կիւրեղին, Աթանասին, Գրիգոր Նազիազանցուն, որոնք մի բնութիւն են քարոզել եւ դաւանել: Ժողովը վերջացած էր համարում, երբ չորրորդ նիստին լեգատները պահանջեցին, որ Լեւոնի թուղթը՝ տուժարը, ընդունուի իբրեւ դաւանանք: Ժողովականներից շատերը մերժեցին՝ ասելով, որ բացի Նիկիայի եւ Եփեսոսի դաւանանքից ուրիշ դաւանանք չեն կարող ընդունել: Լեգատներն ուրիշ միջոցի դիմեցին, դրանք սկսեցին ջոկ-ջոկ ամէն մէկին հարցնել, թէ թուղթը համաձայն է մեր դաւանութեան, նրանք, չիմանալով բանի էութիւնը, ասում էին՝ Համաձայն է, եւ ստորագրում էին: 13 Աղէքսանդրիայի եպիսկոպոս չստորագրեցին՝ ասելով, որ պատրիարք չունենք, եւ ահագին վէճ բարձրացաւ Լեւոնի տուժարի ընդունելու եւ չընդունելու վերաբերմամբ: Լեգատները տարածեցին, որ Դիոսկորոսն

էլ է ընդունել Քրիստոսին «յերկուս բնութիւնս», եւ երկար վիճելուց յետոյ գրեցին. «Մի Քրիստոս յերկուս բնութիւնս անշփոթ»:

Վէճը մնաց վէճ, աղէքսանդրիացիք չընդունեցին: Խառնակութիւնը շարունակուեց երկար տարիներ՝ մինչեւ Զենոն կայսրը, որը, 482-ին Ակակ պատրիարքի հետ խորհրդակցելով, այդ վէճերին վախճան տալու նպատակով մի շրջաբերական թուղթ գրեցին, որ հենողիկոն է կոչուում, Աղէքսանդրիայի պատրիարքի հասցէին եւ պատճէններն ուղարկեցին բոլոր շրջակայ ազգերին եւ Հայաստան: Կայսրն այդ թղթի մէջ յիշում է այն խռովութիւնները, կռիւները եւ արիւնահեղութիւնները, որոնք լինում էին այդ կրօնական վէճի պատճառով: Յայտնում է, որ Նիկիական-Պոլսական հանգանակը միակն է իբրեւ նշանակ Մկրտութեան, նզովում է Նեստորին եւ Եւտիքէսին եւ խրախուսում է Կիւրեղի 12 նզովքն ու յայտնում է. «Քրիստոս համագոյակից էր Հօր Իւր Աստուածութեամբ եւ Նա համագոյակից է մեզ Իւր մարդկութեամբ»: Որ «հրաշքները եւ չարչարանքները վերաբերում են միեւնոյն դէմքին»: Նախատում է նրանց, որոնք «բաժանում են, խառնում են կամ ըստ երեւոյթին են կարծում», նզովում է ամենքին, «ով մտածել է կամ մտածում է հակառակ որեւէ մի բան, կամ այժմ կամ ուրիշ մի որեւէ ժամանակ, կամ Քաղկեդոնի ժամանակ, կամ ուրիշ մի որեւէ ժողովում» (474 եր.): Պետրոս եպիսկոպոսին առաջարկում են ստորագրել այդ թղթին եւ դրա փոխարէն լինել Աղէքսանդրիայի պատրիարք, սա համաձայնում է, ստորագրում է, միաբաններին իւր կողմն է քաշում, ժողով անում եւ ժողովով նզովում է Քաղկեդոնի ժողովը եւ Լեւոնի թուղթը: Ակակիա պատրիարքը գրում է այդ մասին Պետրոսին եւ հաշտութիւն առաջարկում, հաշտութիւնն էլ կայանում է, միասին նամակ են գրում Հռոմ, որ սրանք էլ մասնակցութիւն ունենան ընդհանուր հաշտութեան մէջ, բայց այդ չի յաջողում. վէճը շարունակում է եւ ձգձգւում:

Ուշի-ուշով կարգացողը կտեսնի.

1) Որ Քաղկեդոնի ժողովում նզովելով Եւտիքէսին: ամէն ինչ վերջացած համարուեց:

2) Որ ժողովականներն ամենեւին մտադրութիւն չեն ունեցել Նիկիոյ հանգանակից դուրս ոչինչ ընդունել:

3) Որ երկու բնութեան խնդիրը յարուցին Պապի լեգատները ժողովը համարեա վերջանալուց յետոյ՝ չորրորդ նիստում, եւ զանազան միջոցներով ընդունել տուին:

4) Որ Դիոսկորոսը եւ աղէքսանդրեանք դեռ 449-ի ժողովում հէնց որ Լեւոնի «երկու բնութիւն» խօսքը լսեցին, քանի հազար վանական-

ներով գոռացին. «Այդ նեստորականութիւն է, պատառել բոլորին, որոնք երկու բնութիւն կասեն»:

Ահա այս աղմուկները հասան մեր երկիրը, երբ հայերն իրենց արիւննով ողողում էին քրիստոնէութեան համար մեր դաշտերը: Մի կողմից եւտիքեանք, պաշտպանուելով եւ յենուելով Կիւրեղի անուան վրայ, պնդում էին մի բնութիւն խոստովանել ի Քրիստոս, միւս կողմից նեստորականները, ոյժ առնելով եւ յօգուտ իրենց ընդունելով «երկու բնութիւն ի Քրիստոս» Քաղկեդոնի որոշումը, պնդում էին երկու բնութիւն ընդունելուն վրայ:

Ի՞նչ արին մեր պապերը, որոնք ոչ մի բանում մասնակից չէին եղել եւ միշտ հետեւում էին Լուսաւորչի «Իսկ մեք փառաւորեսցուք» խօսքերին, որ նշանակում է, թէ հաւատոյ խնդիրներում երկար վէճերն աւելորդ են: Բաբգէն կաթողիկոսը եւ բոլոր եպիսկոպոսներն ու իշխանները փառաւոր վճիռ կայացրին, այն է, որ. «Ընդունում ենք մի հանգանակ, որ է Նիկիոյ, ընդունում ենք եկեղեցու մի դաւանութիւն, որը ընդունում էր բոլոր եկեղեցիներից մինչեւ Լեւոնի տումարի ներս ընկնիլը: Որ նշանակում է, թէ մերժում ենք Եւտիքէսի եւ Լեւոնի յաւելումը հանգանակի վրայ, որ բառացի եւ մտացի հակառակ էր Կիւրեղի այն խօսքերին, թէ՛ Նիկիոյ հանգանակի վրայ եթէ բան կաւելացնէք, ժողովից դուրս կգամ»:

Բաբգէնի այս ժողովի վճիռը տուաւ մեր եկեղեցական ամբողջ կեանքին ինքնուրոյն ոգի, ինքնուրոյն ուղղութիւն, որոնք մեր եկեղեցու իրաւական կողմերի վրայ որոշ ազդեցութիւն թողեցին եւ իրենց կնիքը դրոշմեցին մեր բոլոր կանոնների ճակատին:

ԴՈՒԻՆԻ Բ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ 555 ԹՈՒԻՆ

Յովհան Օձնեցու «Սակս ժողովոց որ եղեն ի Հայս» 530 ձեռագրում՝ գրուածքի մէջ, կարդում ենք. «Ներսէս կաթողիկոսը իւր կաթողիկոսութեան չորրորդ տարում եւ Պարսից Խոսրովի թագաւորութեան 24-րդ տարում եւ Յուստինիանոսի 14-րդ տարում ժողով արաւ Դուինում Քաղկեդոնի ժողովի հակառակ, որոչեց Մննդեան եւ Մկրտութեան տօնը մի օր կատարել. մի բնութիւն ի Քրիստոս սահմանեց եւ խաչեցարը երեք սրբասացութեամբ ասել կարգադրեց:

58 եւ 100 ձեռագրերում Մխիթար Գօշի մի նամակն է տպած Քաղկեդոնի ժողովի մասին, յիշում է այնտեղ այն ժողովները, որոնք մերժել են Քաղկեդոնի ժողովը, վեցերորդ տեղում զետեղում է այս

555-ինն այսպէս. «Ի սկզբան թվականութիւն Հայոց արարեալ ժողով վեցերորդ Տէր Ներսէսի ի Դուին ի Դ ամի կաթողիկոսութեան իւրում եւ ԺԴ ամի Յուստինիանոսի կայսեր»:

Իսկ «Թղթոց գիրք»-ի մէջ կայ «ուխտ միաբանութեան Հայոց աշխարհիս ի ձեռն Ներսէսի Հայոց կաթողիկոսի եւ Ներշապհոյ Մամիկոնէից եպիսկոպոսի, եւ Պետրոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի, եւ այլոց աթոռակցաց եւ տանուտէրանց եւ ազատաց եւ համալրէն ժողովրդականաց»: Խոսրով արքայի թագաւորութեան 24-րդ տարում եղած այս ժողովում որոշել են նգովել աղանդաւոր պաւղիկեանց եւ հաստատ մնալ ճշմարիտ հաւատոյ մէջ (Արարատ, 1900, յուլիս):

Վերոյիշեալները ցոյց են տալիս, որ Ներսես Բ Աշտարակեցի կաթողիկոսը 555 թուին՝ Խոսրովի 24-րդ տարում (Խոսրով թագաւորեց 531-ին, 531+24=555), ժողով արաւ Դուինում եւ որոշեց մերժել Քաղկեդոնը, տօնել Ծննդեան եւ Մկրտութեան տօնը յունուարի 6-ին, ինչպէս տօնում էին հայեր՝ առաքեալներից սկսած, դաւանել ի Քրիստոս մի բնութիւն եւ Սբ. Աստուածը խաչեցարով երգել:

Մեր բոլոր կանոնագրքերում կան այս ժողովի կանոնները թուով 38 վերազրած Ներսէս կաթողիկոսին, Ներշապուհ եւ Պետրոս եպիսկոպոսներին, բայց ոչ մի յիշատակութիւն չեն պարունակում այդ կանոնները վերոյիշեալ որոշումների մասին, այլ խօսում են եւ սահմանում եկեղեցական կանոններ: Այնպէս որ դժուար է դրական կերպով պնդել, որ այս ժողովը որոշել է դաւանաբանական հարցեր, եթէ դաւանաբանական խնդիրների մասին կանոններ են սահմանել, ինչն՝ չեն մտել մեր կանոնագրքերը նոյն ժողովի սահմանադրութիւնների մէջ: Թէեւ «Արարատի» 1900 թ. յուլիսի վերոյիշեալ յօդուածագիրը դաւանաբանական խնդիրների որոշումը հաստատ է համարում այս ժողովում, բայց փաստօրէն չի ապացուցանում:

Բացի այդ՝ պիտի ի նկատի ունենալ եւ այն, որ Ներսէս Բ-ի յաջորդից յետոյ կաթողիկոս եղաւ Մովսէս եւ ապա Աբրահամ, երկուսիս օրով սկսուեց Վրաց բաժանումը: Երկու կաթողիկոսները յիշեցնել են տալիս Կիւրոնին, որ Բաբգէնի ժամանակ Քաղկեդոնի ժողովը մերժուել է, եւ ոչ մի խօսք չեն ասում իրենցից 17 տարի առաջ կաթողիկոսութիւն արած Ներսէս Բ-ի ժողովի մասին: Իսկ Մովսէս կաթողիկոսի մեռնելուց յետոյ, երբ ժողով է լինում կաթողիկոս ընտրելու, Սմբատ Վրկան մարզպան «հաւատոյ ձեռնարկ» է խնդրում ժողովից: Ահա այդ ձեռնարկի մէջ ոչ մի խօսք չէ յիշում Ներսէս Բ-ի մտքած դաւանաբանական կէտերի մասին: Ահա ձեռնարկի խօսքերը 530 ձեռագրից հանած. «Սոսկալի նգովիւք մերժեալ ի բաց ընկեցեալ զամե-

նայն հերձուածողս զԱրիոս եւ զՄակեդոն, զանյիշելին Նեստոր, եւ զԵւտիքէս, եւ զԺողովն Քաղկեդոնի եւ զպիղծ տումարն Լեւոնի, եւ հեռանամք ի հաղորդութենէ նոցա ճշմարտութեամբ: Ապա եթէ խաբէութեամբ ինչ են բանքն մեր նզովեալ եղիցուք յԱմենասուրբ Երրորդութենէն: Նոյնպէս եւս Սմբատ Վրկան մարզպան եւ տէրանց տէր... նզովեմք զնզովեալդ ի ձենջ, որպէս հարքն մեր երանելիք նզովեցին զնզովեալսն ի ձերոնց հարաց»:

Ոչ մի խօսք չի ասում «մի բնութիւն» դաւանելու մասին: Եզրի համար պատմիչներն ընդհանրապես գրում են. «Տգիտութեամբ» ընդունեց քաղկեդոնականութիւնը, որ ըստ իս` պիտի հասկանալ, թէ Եզրը նախ որ ծանօթ չէր դաւանական խնդիրների հետ, եւ երկրորդ` ձեռքի տակ չունէր «հաւատոյ ձեռնարկ», որտեղ որոշած լինէր պարզաբար Հայոց Եկեղեցու հայեացքն այդ խնդրի վերաբերմամբ. ճարտարալեզու մարդկանց ազդեցութեամբ ընդունել է կայսրի առաջարկը: Եթէ Ներսէս Բ-ի օրով սահմանուած կարգեր լինէին այդ խնդիրների մասին, կգրէին, որ Եզրը քանդեց ժողովի կարգադրութիւնը եւ վճիռը, այլ միաձայն բողոքում են, թէ հայրենի ցանկը քակեց եւ ոչ մի խօսք Ներսէսի մասին չեն արտասանում:

Մեզ համար փաստական է այն, որ այս ժողովում որոշուեց 38 կանոն եւ մուծուեց բոլոր կանոնագրքերը, որոնց արձանագրութիւնը եւս կանենք, մնացածները (դաւանաբանականը) կհամարենք անորոշ եւ ենթադրական մինչեւ դրանց փաստագրելով ապացուցուելը:

Ենթադրելի է, որ այս ժողովում քննուած եւ որոշուած լինի եւ հայոց տումարը, որի հաստատութիւնը վերագրւում է սովորաբար այս ժամանակներից 20 տարի յետոյ ապրող Մովսէս կաթողիկոսին: Ներսէս Բ կաթողիկոսութիւն արաւ 548-557, Մովսէսը` 574-604 (թուականները որոշելիս հետեւում եմ «Արարատի» 1889-ի դեկտեմբերում տպուած ցուցակին, որը յունաց եւ պարսից թագաւորների թագաւորութեան տարիների համեմատութեամբ կազմած է եւ աւելի ճիշտ, քան հին կարծածը): Ներսէսի անունով մեր կանոնագրքերում կան եւ բացի այդ 38-ից 43 կանոն: Բաստամեան վարդապետը, Մխիթար Գօշի յառաջաբանում խօսելով այս կանոններիս վրայ, կարծում է, որ 43 կանոնը Ներսէս Բ-ինն է եւ ենթադրում է, որ դրանց գոյութեան մասին Չամչեան եւ Աբէլ եպիսկոպոս տեղեկութիւն չեն ունեցել:

Երկրորդ` 43 կանոնը վերագրել Ներսէս Բ-ին ոչ մի փաստ չկայ. երեւի թէ Հ. Բաստամեանը, տեսնելով մի քանի ձեռագրերում դրանց միմեանց ետեւից յաջորդաբար դրուած լինելը, կարծել է, թէ երկու տեսակն էլ Ներսէս Բ-ին են վերագրած: Չեռագրերի մեծամասնութեան

մէջ 43 կանոնները բոլորովին յետ ընկած են եւ շատ հեռու Ներսէսի ժողովի 38 կանոններից, իսկ մի քանի ձեռագրերում բոլորովին չկան 43 կանոնները: Ամենալաւ փաստը, որ դրանք անվաւեր են եւ ներմուծուած են 997-թուից յետոյ, այն է, որ 43 կանոնները մեծամասն ձեռագրերի մէջ միշտ զետեղուած են այն կաթողիկոսական ցանկից յետոյ, որ սկսուած Լուսաւորչից, անուն-անուն յիշատակելով՝ հասցրած է մինչեւ 997 թիւը: 997 թուի այս ցանկից յետոյ մտածներն անվաւեր են, այսինքն՝ յաւելուածներ են 10-րդ, 11-րդ եւ այլն դարերի. այս յաւելուածների մէջ մտած են չեղած ժողովների կանոններ, օրինակ՝ այստեղ յիշուած է Կարինի անունով ժողով 9 կանոն սահմանող՝ ուղղուած նորաձեւութիւն մտցնողների դէմ, որ ամենեւին գոյութիւն չի ունեցել մեր մէջ՝ բացի Եզրի ժամանակ ենթադրեալ հակահայկական ժողովը: 43 կանոնները շատ ձեռագրերի մէջ հետեւուած են Կարինի չեղած ժողովին: Այնպէս որ ոչ մի փաստով չի կարելի ապացուցանել, որ 43 կանոնները սահմանել են Ներսէսներից մէկը, իսկ մասնաւորապէս պնդել, թէ Ներսէս Բ-ի կանոններն են, շատ մեծ ըիսկ կլինէր: 43 կանոնները մի առանձին բովանդակութիւն էլ չունին, վայրիվերոյ, կցկտուր կարգադրութիւններ եւ բոլորը կրկնութիւններ նախկին ժողովների, կանոնների, մինչեւ անգամ միեւնոյն նիւթի վրայ կանոն է գրում տարբեր սահմաններով: Օրինակ՝ 5-րդ կանոնը. «Եթէ մէկը կուսան է եւ միւսը երկակ եւ ամուսնանան, երեք տարի ապաշխարեն», իսկ 37-րդը. «Եթէ մէկը կուսան է, միւսը երկակ, թող բաժանեն, ապա թէ ոչ՝ մէկը մեռնի, միւսը տասնհինգ տարի ապաշխարի»: բոլորովին տարօրինակ հակադիպութիւններ են: Իսկ Ներսէս Բ-ի իսկական 38 կանոնների 25-ը էլի խօսում է նոյն նիւթի մասին եւ պատիժ չի նշանակում: Եթէ, ըստ Հ. Բաստամեանի, 38 եւ 43 համարենք Ներսէս Բ-ի կանոններ, կունենանք մի նիւթի մասին 3 միմեանց խառնաշփոթ կանոններ: Բացի այդ՝ կան եւ վայրիվերոյ կանոններ, օրինակ՝ 32-րդը. «Ով մուկն ընկած գինի կխմի, 40 օր ապաշխարի»: 33-րդը. «Օձահարները՝ օձը կծած տարին կաթը չխմեն եւ ոչ էլ 3 տարի միս ուտեն»: Նոր բան եթէ կայ՝ 22-րդն է. «5-րդ աստիճանում չհամարձակեն ազգականն առնել. չորրորդում ապաշխարեն, իսկ երրորդում պսակւողները բաժանուեն միմեանցից եւ ապաշխարեն»:

Որովհետեւ ոչ մի փաստ չունենք ժողովի կամ մի որեւէ կաթողիկոսի կանոններ համարել 43-րդը, ուստի եւ բոլորովին կհանենք եկեղեցական իրաւունքի աղբիւրների մէջից:

Ներսէս Բ-ի ժողովի մասին կանոնադրքերում կարդում ենք. «Կանոնք տեառն սրբոյն Մեծին Ներսէսի Հայոց կաթողիկոսի, եւ Ներ-

շապհոյ Մամիկոնէից եպիսկոպոսի», ոմանց մէջ էլ աւելացնում է. «Եւ Պետրոսի քերթողի Սիւնեաց եպիսկոպոսի»:

Իսկ անվաւերների համար գրած է կանոնագրքերում. «Կանոնք Ներսէսի», ուրիշ ոչինչ, կամ աւելի երկար. «Սահմանք եւ կանոնք կարգի եկեղեցւոյ սրբոյն Ներսէսի Հայոց հայրապետին, գլուխք ԽԳ»:

ԱՏԱ ԵՒ 37 ԻՍԿԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

1. Զի ոչ է պարտ բաժանել գժողովուրդ, վասն պտղոյ եւ մտից սրբոյ եկեղեցւոյ, յորմէ համարձակեցան բաժանել զՊատարագս անառակութեամբ ըստ տունս յանդգնել բաժանել լրբաբար. եւ զհաց սեղանոյ ի տունս իւրեանց ոչ թողացուցեալ գժողովորականսն տանել յեկեղեցի, զի աւրհմեսցեն:

Առաջին կանոնս ասում է. «Զպէտք է ժողովուրդը զանազան մասերի բաժանել սբ. եկեղեցու մուտքի եւ պտղի պատճառով, որից առաջանում է այն, որ քահանաները սեղանի հացը եւ ընծայաբերութիւնները փոխանակ եկեղեցի ուղարկելու օրհնութեան համար, ուղղակի տանում են իրենց տները»:

2. Այլ ի նոյն ինքն ի սուրբ եկեղեցւոջն վասն նորին կռիւս եւ խոցոտմունս ընդ միմիանս, զոր մեք իսկ տեսաք, զոր պարտ էր ահիւ եւ դողութեամբ կատարել զխորհուրդ սրբոյ Պատարագին, այլ ոչ յորովայնամոլութեամբ եւ ժլատութենէ թշնամանել զսրբութիւնս. խափանեցին քահանայքն եւ զՊատարագն որ բաժանեն դպրաց, զի առցեն ի նոցանէ զինս վասն սբ. Պատարագին:

Երկրորդս աւելի պարզում է առաջինը, թէ՛ Մինչեւ անգամ այս պատճառով եկեղեցու մէջ կռիւներ եւ վիրաւորանքներ պատահեցին մեր իսկ ներկայութեամբ, այնինչ սուրբ Պատարագի խորհուրդն ահով եւ դողով պիտի կատարեն եւ ոչ որովայնամոլութեամբ եւ ժլատութեամբ. մինչեւ իսկ քահանաները խափանում են պաշտամունքը, որպէս զի դպիրներին տալիք բաժնից իրենց բաժինն իբրեւ Պատարագի վարձ վերցնեն:

Այս երկու կանոններից իմանում ենք, որ վեցերորդ դարում դեռեւս Պատարագը շարունակում էր կատարուել այնպէս, ինչպէս I եւ II դարերում: Այսինքն՝ իւրաքանչիւր ծխական Պատարագին տանում էր

¹ Վերջին հրատարակւթյունը տես «Կանոնագիրք Յայոց», հ. Ա, էջ 475-490:

եկեղեցի ցորեն կամ ջերմ հաց եւ անապակ գինի, ու զանազան ընծայաբերութիւն, որպէսզի մի մասն իբրեւ «մարմին եւ արիւն» մատուցանուի հաղորդութեան ժամանակ, իսկ մնացած մասը բաժանեն քահանաները, դպիրներն իրենց մէջ եւ բաժին հանեն կարօտեալներին: Շատ քահանաներ, իրենց կողմը քաշելով հարուստ ծխականներին, թոյլ չեն տալիս նրանց պատարագիքը եկեղեցի բերեն, այլ խնդրում եւ պատուիրում էին, որ իրենց տունը տանեն, որպէս զի եկեղեցի բերելով՝ բաժին չհանեն մնացած քահանաներին եւ չզրկուեն աւելորդ բաժիններից: Պատահում էլ էր, որ ազահ քահանաները, Պատարագը չվերջացած, արարողութիւնն ընդհատում էին եւ նուէրները բաժանում եւ դպիրներին մասից իրենց բաժինը վերցնում իբրեւ Պատարագն անելու վարձ՝ վախենալով, որ միգուցէ Պատարագից յետոյ դպիրներն իրենց բաժինը վերցնեն եւ շուտ դուրս գան եկեղեցուց: Այդպիսի գործողութիւնները երեւի շատ կռիւներ եւ խռովութիւններ առաջ բերին, որոնց հետեւանքը եղաւ վերացնել Պատարագի ժամանակ հաց, գինի եւ այլ նուէրներ տալու սովորութիւնը, եւ մտաւ այն կարգը, ինչ որ մինչեւ այսօր գոյութիւն ունի (տե՛ս սբ. Սահակի կանոնները):

3. Եղին եւ ոմանք վաշխս վասն դահեկանաց իւրեանց:

Այս նշանակում է, թէ քահանաներից ոմանք էլ վաշխ են առնում իրենց դրամների համար: Սա չի նշանակում, որ քահանաներն իրենց դրամները շահով են տալիս (սրա համար առանձին կանոն կայ այս ժողովի որոշումների մէջ), այլ նշանակում է, որ երբ տուրքը ծխականը չի կարողանում հատուցանել, ապառիկ է մնում, այդպիսի դէպքերում քահանան ասում է. «Լաւ, թող քեզ մօտ է տալիքդ, միայն թէ շահը եկ վրան, եւ շահն ու փողը միասին տուր»:

4. Կէսք վաճառեցին ընկերաց որպէս ծառայս, եւ այլքն ետուն վարձանս կանանց իւրեանց ամբարշտեալք. ամենեւին վստահացեալք ի բռնութիւն անարժանութեամբ անձանց իւրեանց մեղան. եւ ժողովրդականք այնպիսի պատճառաւ բաժնոց կերեալ առանց արհմութեան զհաց Պատարագին. եւ ոչ կամեցան տանել զքահանայս եւ զպաշտաւնեայս ի տուն, զմատուցողս Պատարագին. այլ զերկկանայս եւ զանդպիրս այսպիսի անարժանիք հաճոյ թուեցաւ նոցա առնել զտուն իւրեանց թերակատար յարհմութենէ քահանայից. անմիտ ազահութեամբ զրկեալ զպաշտաւնեայս սեղանոյն ի հացէ ուխտին. եւ զրկեցան ինքեանք յարհմութենէ Աստուծոյ: Կարգեցաք եւ սահմանեցաք յայսմ հետէ հրաժարեցցին քահանայք եւ ժողովրդականք յայսպիսի անառակ մահաբեր սովորութենէ:

Քահանաների կէսն էլ վաճառում են սբ. սեղանից ստացուած նուէրներն իրենց ընկերներին, իսկ ուրիշներն անզգամ կանանց են վճարում վարձի փոխարէն: Այդ ժողովրդականք տեսնելով՝ սկսեցին առանց օրհնել տալու Պատարագի հացն ուտել եւ չկամեցան ոչ ոքի՝ թէ՛ քահանաներից, թէ՛ պաշտօնեաներից եւ թէ՛ Պատարագ մատուցողներից իրենց տուն հրաւիրել, հապա դրանց փոխարէն իրենց տուն հրաւիրեցին Պատարագի հաց ուտելու երկկին մարդկանց եւ ոչ դպիրներին: Մենք սահմանում ենք, որ թէ՛ ժողովրդականք, թէ՛ քահանաներ հրաժարուեն իրենց անառակ եւ մահաբեր սովորութիւններից (տե՛ս Բ. առ. 3, 4, Գանգ. 7, 8):

5. Եւ երկկանայսն թէ եւ գրակարդացք իցեն եւ պաշտաւնեայք ընդ զինուորս կացցեն. վասն ուխտազանցութեանն եւ ի պտղից եւ ի մտից սրբոյ եկեղեցոյ, եւ ոչ միում մասին արժանի մի լիցին, զի չէ պարտ ապաշխարողաց, առաջնորդութիւնք առնել, պտուղս եւ զուխտս պահանջել ընդ քահանայս. նոյնպէս եւ տգէտ, մի իշխեսցեն մտից եկեղեցոյ, զի անիրաւ է. վասն անուսումնութեանն ընդ զինուորս կացցեն եւ զհայրենի հող եւ զջուր կալցին. եւ յարքունիս հարկ տացեն եւ զորդիս ի դպրոց տացեն զի ուսցին:

Երկրորդ անգամ ամուսնացողները՝ թէեւ զբակարդացներ եւ թէ ուրիշ պաշտօնեաներ լինեն, եկեղեցում զինուորների հետ կանգնեն ուխտազանց գտնուելուն համար եւ եկեղեցու մուտքից եւ պտղից էլ մասն ու բաժին չստանան. նոյնպէս եւ տգէտները (այսինքն՝ պաշտօնեաները) եկեղեցուց բաժին չստանան եւ անուսումն ու տգէտ լինելուն համար զինուորների հետ կանգնեն, հայրենի հողին ու ջրին դառնան, արքունական հարկը վճարեն եւ իրենց որդիներին դպրոց ուղարկեն ուսումն առնելու:

Բ առ. 17-րդ կանոնը պատուիրում է, որ ոչ ոք երկրորդ ամուսնութեան մէջ մտածներից չի կարող հոգեւորական լինել, այս կանոնս նոյնն արգելում է, մինչեւ անգամ պատժում՝ թոյլ չտալով եկեղեցում հաւատացեալների հետ կանգնելու, այլ զինուորների, բացի այդ՝ հանում է այդպիսի անձանց հոգեւոր կոչումից եւ մտցնում է հարկատուների շարքը: Կանոնիցս երեւում է, որ զբակարդացները (ընթերցողը), դպիրը, երգմնեցուցիչը եւ առհասարակ ստորին պաշտօնեաները հոգեւորականների ցանկում էին համարւում եւ ազատւում էին հարկից. նոյնը հաստատում են եւ այժմեայ ռուսաց օրէնքները: Բացի այդ՝ կանոնս սահմանում է մի փառաւոր սկզբունք, որ ոչ միայն տգէտն

իրաւունք չունի հոգեւորականութեան մէջ մտնելու, այլեւ եթէ սխալմամբ լինի էլ, պիտի տուժի նրանով, որ նախ իսկոյն պիտի կոչուամից զրկուի եւ հարկատուների շարքը մտնի, երկրորդ՝ եկեղեցում ի պատիժ զինուորների հետ պիտի կանգնի, եւ երրորդ՝ պիտի նախկին պարապմունքով զբաղուի. եթէ երկրագործ էր, էլի պիտի երկրագործութեան դառնայ, եւ չորրորդ՝ եթէ շատ է ուզում հոգեւորականութեան մէջ մտնել իւր որդիներին, պիտի նրանց ուսումնարան ուղարկի կարգալու համար (տգէտների մասին տե՛ս եւ սբ. Սահակի կանոնները):

6. Քահանայք զշաբաթու եւ զկիրակէի Պատարագ մի իշխեսցեն խափանել որպէս եւ տեսաք ի բազում տեղիս, այլ մատուցեն անսխալ, սաղմոսիւք եւ մարգարէիւք եւ առաքելաւք եւ Աւետարանաւք կարգաւորաբար, եւ զբաժակ սուրբ Յաղորդութեանն մի իշխեսցեն խափանել քահանայքն պատճառանաւք չքաւորութեան որպէս ամբաստանեցին ժողովուրդք ի բազում տեղի, որ արարեալ բազմացան, խնամով հոգւոյ իւրեանց, այլ մի եւս լիցի, զի մի գուցէ պարտաւորեալք պատուհասեցին, եւ տուժեսցին յԱստուծոյ, այդ պատրաստեցին կատարել զսուրբ խորհուրդն անխափան հարկաւորապէս ամենայն զգուշութեամբ:
7. Եւ ի սրբոյ բաժակէ երկիւղիւ տացեն ժողովրդականացն. ոչ թերացուցանել նոցա զսրբութիւնն եւ զանմատոյցն չխառնել, զի մի դատապարտեսցին. եւ ի Պատարագէ կիրակէի եւ տաւմից մի իշխեսցեն ծուլանալ մնալ ի տունս իւրեանց, այլ եւ յամենայն պաշտամանց թէ ծուլացի ոք յանդիմանեսցի, եւ ի մասնէ մտից աւուրն զրկեսցի եւ ընկերաց իւրոց որոշեսցի, եթէ քահանայ իցէ եթէ դպիր:

6-րդ եւ 7-րդ կանոնները խօսում են նոյն նիւթի վրայ, եթէ պարզենք, կստանանք այս: Քահանաները շաբաթ եւ կիրակի օրերն անխափան Պատարագ պիտի անեն, այն էլ սաղմոսներով, մարգարէական ու առաքելական գրքերի եւ Աւետարանի ընթերցմամբ: Ով այս պաշտամունքները կատարելուց կխուսափի, կզրկուի օրուայ մուտքից, կյանդիմանուի եւ կմերժուի եկեղեցուց, կանոնս դրուած է թէ՛ քահանայի եւ թէ՛ դպրի համար:

Ջքաւորութեան պատճառով քահանաները չհամարձակեն սբ. հաղորդութեան բաժակը խափանել կամ սրբութիւնը պակասեցնել եւ կամ (նոր գինի) խառնել սրբութեան հետ (զանմատոյցն չխառնել):

«Ձանմատոյցն չխառնել» նշանակում է չխառնել բաժակի օրհնած՝ մատուցուած գինու հետ նորը, որ նոյն կարգով չի օրհնուած (տե՛ս Ա. առ. 2, 5):

8. Եւ գԿտակարանս եւ զմարգարէս եւ զառաքեալս եւ զԱւետարանս բովանդակ ուտասցի սրբոյ եկեղեցւոյ ի պտղոյ եւ ի մտից, եւ հանդերձս բովանդակ սրբոյ սեղանոյ եւ զեկեղեցւոյ յառագաստ տանց փեսայից եւ հարսանց, զոր այլ մի իշխեսցեն առնել, զոր թէ ոք գտցի արարեալ, թէ քահանայ, լուծցի, թէ դպիր, նզովեսցի:

Սբ. սեղանի հանդերձները, վարագոյրը չտան հարսն ու փեսայի առագաստի համար, եթէ քահանան կտայ, կարգալոյծ լինի, եթէ դպիրը, նզովուի (տե՛ս. Բ. առ. 73 եւ սբ. Սահակի կանոնները):

9. Լուաք լուր ծանրագոյ հասեալ ի վերայ, եթէ քահանայք ի տեղիս տեղիս ինքեանք մկրտութիւն չառնեն (միայն) բայց ջուր իմն արհնեն եւ տան ցմանկամարդն, հրամայեալ նոցին իսկ ի նոցին տունս մկրտել զմանկունս իւրեանց. վասն որոյ պատուհասեցան աներեւոյթ տանջանաւք, եւ այժմ թէ գտցի ոք արարեալ ի նմին վնասու, ի բաց որոշեալ լիցի յամենայն տամբ իւրով ի քահանայական ժառանգութենէն ամենեւին:

Շատ ծանր լուր հասաւ մեզ, իբր թէ մի քանի տեղերում քահանաները մկրտութիւն չեն անում, հապա մի ինչ-որ ջուր են օրհնում եւ տալիս են կանանց, որ իրենց տներում նոյն ջրով մկրտութիւն անեն: Այդ անողներն աներեւոյթ տանջանքներով պատժուեցին, ով այդ բանում կրօնուի, մերժուի եկեղեցուց եւ իւր ամբողջ տնով քահանայական ժառանգներից հեռացնուի:

10. Քահանայք գահասիրութեամբ մի հակառակեսցին ընդ միմեանս, զի զոր շնորհն Աստուծոյ ընտրեաց նախ ի քահանայութիւնն, այն է նախաթոռ յեկեղեցւոց:

Եկեղեցու մէջ նախաթոռ է այն քահանան, որ առաջ է ձեռնադրուած:

11. Դպիր պաշտաման եկեղեցւոջ առանց քահանայի մի իշխեսցեն կալ:

Առանց քահանայի դպիրը եկեղեցու պաշտամունք չի կարող կատարել:

Դպիր ասելով մենք հասկանում ենք չորս աստիճանաւոր կամ ջահընկալ, օտարները ստորին պաշտօնեայ ընդունում են օրհնելով, ձեռքը գլխին դնելով, մեր մէջ դպրութիւն անում են շատ անգամ ոչ մի աստիճան չունեցողները, իսկ երբ ձեռնադրութիւն է կատարւում, այն

Ժամանակ դռնապանութիւնից սկսած՝ սաղմոսասացը, երգմնեցուցիչը, ջահընկալն ստանում են աստիճան օրհնութեամբ եւ ձեռք դնելով:

12. Եւ մի զծել զինուորաց հանդերձի ունել եւ ի կարգէ պաշտաւնէից կալ այլ ընդ զինուորս կացցեն, այլ զծել եկեղեցականաց ունել իւրոյ կարգին վայել է ըստ քահանայական արիւնի:

Ձինուորների շոր հագնել եւ հոգեւորականների շարքում կանգնել չի կարելի, այլ հոգեւորականները քահանայական տարազով պիտի լինեն:

Թէ երբ է մտել հոգեւորականների տարազը, յայտնի է, միայն Ա, Բ դարերում նոր զգեստ առանձնապէս յատուկ հոգեւորականներին չկար, միմիայն պատուիրւում էր հագնուել պարկեշտ, համեստ, սովորական շորեր: Դ դարում հագնում էին նոյն շորը՝ միայն երկար եւ սեւ գոյնով, մասնաւորապէս եպիսկոպոսները: Երբ մանիքեցոց մեղադրում էին սպիտակ նոր ձեւի շոր հագնելուն մէջ, նրանք պատասխանում էին, թէ. «Ինչո՞ւ ձեր եպիսկոպոսները սեւ երկար շոր են հագնում, որտե՞ղ է գրուած»: Մեր այս կանոնից երեւում է, որ Ձ դարում մեր մէջ կար որոշուած եկեղեցական տարազ, որով տարբերում էին հոգեւորականներն աշխարհականներից: Դ դարում հէնց, ինչպէս Փաւստոսի վկայութիւնից երեւում է, մեր հոգեւորականները հագնում էին երկար շոր, մինչեւ իսկ հակաեկեղեցական տարրը ծաղրում էին՝ անուանելով «կանացագգեստ» մարդիկ: Նոյնպէս յիշում է, որ Լուսաւորչի Ժամանակ եկած կուսակրօնները կնկղաւոր էին, երկար շորերով: Մինչեւ այսօր Սիւնիքի եւ Ղարաբաղի յետ ընկած գիւղերում պատահում են քահանաներ, որ դնում են մեծ, վերել բարձրացող, տափարակ վերջաւորութեամբ, եպիսկոպոսական թագի ձեւով փափախներ, հագնում են բրդէ չուխաներ աշխարհականների չուխայի կտորից, միայն երկար՝ մինչեւ սրունքները, ինչպէս ծեր պատկառելութեան աստիճանի հասած մարդիկ:

13. Եւ ժողովրդականք մի հրապուրեցոյն ի նոցանէ ի բաժանումն սրբոյ եկեղեցոյ, զի պատճառ խռովութեան բերէ, այլ զպտուղս եւ զմուտս ժողովրդականք ի սուրբ եկեղեցին մատուցեն յամենայն յաւժարութեամբ անխափան. եւ մի ըստ դասուց բաժին եւ երգոց որ եղել վնաս, եւ քահանայից առեալ սրբոյ եկեղեցոյ բաժանեցոյն կարգաւորաբար որպէս արեւն է:

Գլխաւոր քահանայիցն. Բ մասունք եւ կէս մասին, եւ այլ քահանայքն

մէն. Բ մասունս, եւ սարկաւագունքն մի մասն, եւ կէս մասիւն, եւ դպիրքն եւ այրի կանայքն թէ իցեն պարկեշտք մի մասն առանց հակառակութեան:

Ապա եթէ իցէ ոք, որ հակառակիցէ եւ առնիցէ խռովութիւն, այնպիսին դադարեալ լիցի իւր կարգէն, եւ ընկերք իւր մի իշխեսցեն ընդ այնպիսունմն հաղորդել, եւ ժողովրդանք առ քահանայս ունել զնա:

Ժողովրդականք չընդունեն քահանաների առաջարկը ծխերը բաժանելու պտղի համար, որովհետեւ խառնակութիւն է ընկնում, այդ բոլորը բերեն եկեղեցի եւ քահանաներն այնտեղ կարգով բաժանեն այսպէս. գլխաւոր քահանային տան 2 1/2 մասն, մնացած քահանաներին՝ երկու մասն, սարկաւագներին՝ 1 1/2 մասն, եւ դըպիրներին ու այրի կանանց, եթէ պարկեշտ են, մի մասն առանց հակառակութեան: Ով կհակառակի այս կարգիս, թող դատապարտուի իւր ընկերներից եւ յարաբերութիւն չունենայ, կարգ կատարելուց հեռանայ եւ ժողովրդականներից իբրեւ քահանայ չընդունուի:

Արտաքուստ կարծես կանոններս հակառակ են ծխաբաժանութեան, բայց ներքուստ ոչ, հակառակ են այն ծխաբաժանութեան, որ լինում է որկրամոլ եւ ազահ քահանաների ցանկութիւններին յագուրդ տալու համար: Ծխաբաժանութիւնը վերջացնում է՝ սահմանելով աւելի փառաւոր սկզբունք, այն է՝ ժողովել բոլոր տուրքերը եկեղեցի եւ այնտեղ ըստ սահմանուած կարգի՝ բաժանել բոլորի մէջ առանց աչառութեան:

14. Պաշտաւն եւ պատարագիք եւ սպասք սրբոյ եկեղեցւոյն ի գլխաւոր քահանային տան եղիցի, որպէս յառաջագոյն կարգեալ, եւ ինքն գլխաւոր քահանայն զեկեղեցին մի իշխեսցէ թողուլ եւ գործոց տան պարապել, այլ մշտնջենաւոր ի սուրբ եկեղեցւոջն կացցէ, զի պաշտաւն եւ աղաւթքն տուրնջեան եւ գիշերոյ ժամուցն եւ զտեսչութիւն ժողովրդոյն մի խափանեսցէ, իսկ այլ ընկերքն զամառն փոխանակաւ կացցեն ընդ նմա անպղերգաբար, ապա եթէ իցէ, որ սխալիցէ ի պաշտամանէն, պղերգութեամբ կամ երկրական հոգւովք ի մտիցն մի իշխեսցէ մասն առնուլ, քահանայք միակամբ չիցեն արհմել միաբանութեամբ զժողովրդականսն եւ զորս որոշեալ ի սրբոյ եկեղեցւոյ:

Եկեղեցու սպասները եւ նուիրուած անօթները գլխաւոր քահանայի տանը լինեն, ինչպէս առաջուց կարգուած է: Գլխաւոր քահանան էլ չհամարձակի եկեղեցին թողնել եւ ուրիշ տեղ ապրել իւր գործերով զբաղուել, հապա միշտ եկեղեցում ապրի, որպէս զի ժամերգութիւնը մշտական կատարուի, եւ ժողովուրդը չսառչի, իսկ մնացած քահա-

նաներն ամառը հերթով օգնեն նրան. ով կծուլանայ իւր հերթին գալ, պտղի բաժնից թող զրկուի:

Եկեղեցու բակում լինում են շէնքեր, որոնց մէջ կանոնս պատուիրում է աւագ քահանային բնակուել եւ միշտ ժամերգութեան հսկել: Այդ շէնքերը ճրի տրուում էր միմիայն աւագներին, որոնց մահից յետոյ շէնքը չէր մնում մեռնողի ժառանգներին, հապա իբրեւ եկեղեցական շինութիւն յատկացնուում էր յաջորդ աւագ քահանային, ուր եւ իջնում էին կուսակրօնները, օտարական հիւրերը, որտեղ եւ պատասպարուում էին այրիները եւ աղքատները: Այսպիսի շինութիւններ եկեղեցիներին կից ամէն տեղ չկայ, բայց դրանց կարեւորութիւնը շատ զգալի է ամէն տեղ, մանաւանդ մեծ քաղաքներում: Շատ անգամ յանկարծակի պատահների դէպքում անհրաժեշտ է լինում քահանայի դիմել: Ծխական քահանան չգտնելով՝ իսկոյն յարմար է լինում դիմել եկեղեցի աւագ քահանային՝ կարծելով, որ հերթապահութեան շնորհիւ կարելի է եթէ ոչ աւագին, մի որեւէ ուրիշ քահանայ գտնել: Կանոնս պատուիրում է ճշտութեամբ հերթակալութիւնն անպակաս անել եկեղեցուց:

15. Մկրտութիւնս որ ծուլութեամբ մի իշխեսցէ առնել որպէս լսեմք, այլ երկիւղի եւ զգուշութեամբ, բուրվառաւք եւ ճրագովք եւ առագաստեալ վարագուրաւք, որպէս վայել է լուսաւորութեամբ սրբոյ աւագանին եւ աւագանն կանգնեսցի յեկեղեցուջն կամ ի տան պաշտամանն. թէ քարեղէն իցէ թէ զինչ եւ իցէ երկիւղածութեամբ արժանի եւ բաւականութեամբ գործոյն լուսաւորութեան, լայնութեամբ եւ խորութեամբ, զի բաւականաբար ծածկեսցէ ջուրն զհասակ մանկանցն, որք մկրտեսցինն, եւ ի տունս շինականացն քահանայք մկրտութիւն մի իշխեսցեն առնել, բայց վասն երկիւղի մահու թէ վտանգ ինչ իցէ:

Մկրտութիւնը կատարուի բուրվառով, ճրագներով եւ վարագուրով, աւագանը եկեղեցում լինի կամ պաշտամունքի տանը: Գիւղացիների տանը քահանան չհամարձակի մկրտութիւն անել՝ բացի մահուան վտանգի դէպքից:

16. Եւ կանայք առ քահանայս մի իշխեսցեն կալ, բայց սարկաւագունքն սպասաւորեսցեն, եւ կանայքն իւրեանց տեղին աղաւթեսցեն, եւ մի եղիցին գործակիցք քահանայիցն որպէս լսեմք ունելով զտեղիս սարկաւագացն:

Մկրտութեան ժամանակ կանայք քահանայի մօտ չկանգնեն սպասաւորութիւն անելու կամ սարկաւագի պաշտօն կատարելու, ինչպէս

լսել ենք, հապա իրենց տեղում կանգնեն եւ աղօթեն, եւ սարկաւազը միայն սպասաւորի (տե՛ս սբ. Սահակի կանոնները):

17. Ձգուչասցին եւս առաւել սարկաւագունք, միգուցէ մկրտութիւն առնիցեն յանդգնաբար ի կորուստ:

Սարկաւագներն զգուչանան եւ յանդգնաբար մկրտութիւն չանեն (տե՛ս սբ. Սահակի կանոնները):

18. Եւ քահանայք զապաշխարութիւն վաճառականութեամբ մի իշխեսցին տալ, այլ դաստիարակութեամբ հոգասցեն, խրատել իբրեւ զկարեկիցս, զի ապրեսցին, եւ հաս մի առցեն մաքսաւորաբար ի նոցանէ, այլ ձրի առեալ եւ ձրի տամք:

Քահանայք չհամարձակեն ապաշխարութեան խորհուրդը վաճառականութեամբ (տուրքով) կատարել, հապա ձրի խրատելով եւ դաստիարակելով:

Այս կանոնս ենթադրել է տալիս, որ եկեղեցու խորհուրդների կատարման համար քահանաները տուրքեր ստացել են, մինչեւ այսօր էլ խոստովանութիւնը եւ հաղորդութիւնը ձրի է բաշխում եւ կատարում, իսկ պսակի, մկրտութեան, ձեռնադրութեան եւ միւս ծէսերի՝ թաղման, տնօրհնէքի եւ այլն՝ համար տուրք է տրւում կամաւոր կերպով:

19. Եթէ ոք ի քահանայից յայտնեսցէ երբէք զբանս ապաշխարութեան ապաշխարողացն նզովիւք լուծցի, եւ ամեն իրաւք ջնջեսցի ի քահանայական ժառանգութեանն:

Եթէ քահանան համարձակուի խոստովանութիւնն ուրիշին հաղորդել, կարգալոյծ լինի նզովքով եւ ամէն բանով զրկուի քահանայական ժառանգութիւնից:

Զորդ յօդուածում էլ պատժում էր քահանային՝ զրկելով քահանայական ժառանգութիւնից, որ նշանակում է, թէ պատժուողը զրկում է նիւթական օգտից՝ եկեղեցական եկամուտներից եւ իրենց տանից քահանայ ձեռնադրել տալու իրաւունքից-արտօնութիւնից: Թէեւ քահանայական կարգի ժառանգութիւն գոյութիւն չի կարող ունենալ եկեղեցու կարգադրութիւնների մէջ, որովհետեւ միայն արժանաւորութեամբ են քահանայ ընտրում եւ ոչ ժառանգութեամբ, բայց որովհետեւ քահանաների որդիները փոքրուց քահանայի ձեռքի տակ կրթուելով եւ իբրեւ բուրվառակիր նրա հետ շրջելով՝ վարժուած են լինում եկեղե-

ցական արարողութիւնների մէջ, ուստի եւ ընտրութիւնները միշտ կատարուում էին յօգուտ պատրաստի տիրացուների՝ քահանաների որդոց: Այս կարգը մի տեսակ ժառանգական սովորութիւն էր դարձել քահանայութիւնը որդոց որդի անցնելու:

20. Գերեզմանս յեկեղեցիս մի իշխեսցեն առնել ապա թէ գացի ոք արարեալ, յեկեղեցուցն Պատարագ մի ոք իշխեսցէ մատուցանել մինչեւ մաքրեսցին զտեղիսն:

Եկեղեցում մեռել չպիտի թաղել, որտեղ գերեզման կայ, այնտեղ Պատարագ չպիտի անել այնքան ժամանակ, մինչեւ որ եկեղեցուց գերեզմանը կհանուի եւ կտեղափոխուի ուրիշ տեղ (տե՛ս եւ սբ. Սահակի կանոնները):

21. Քահանայք դահեկանս վաշխել ամենեւին մի իշխեսցեն, լուան ի գրոց սրբոց ատել զվաշխողսն, փախիցեն յարբեցութենէ յիշելով զսահմանս արբեցողաց:

Քահանայք չհամարձակեն իրենց փողերը վաշխով տալ եւ հեռու մնան արբեցութիւնից (տե՛ս Ա. առ. 18, Բ. առ. 44, Նիկ. 17, Լաւ. 4, Բարս. 14):

22. Յագապս մասունս մի բարձցին, ըստ սրբոյ կանոնին, այլ աղքատաց տացցեն ի նմին ժամու յանդիման ագապատանն:

Քահանաներն ազապը (աղքատներին տրուելիք նուէրը, սիրոյ երեկոյեան ճաշերը) իրենց մէջ չբաժանեն, հապա նուիրատուի ներկայութեամբ աղքատներին բաժանեն:

Ազապն այն ճաշն էր, որ նախկին դարերում լինում էր ամէն Պատարագից յետոյ, որին մասնակցում էին անխտիր ամենքը, մասնաւորապէս աղքատները: Այդ «սիրոյ երեկոյ» էր կոչուում՝ ի յիշատակ եւ ի յարգանս Քրիստոսի երեկոյին: Մինչեւ այսօր էլ գիւղերում Պատարագ ասելով հասկանում են բացի եկեղեցու ժամերգական Պատարագից եւ քելեխը, մեռելի համար տրուած ճաշը. օրինակ՝ ասում են. «Նա հօրը Պատարագը չտուաւ», որ նշանակում է հաց չտուաւ, թէեւ Պատարագով թաղուել է հայրը: Ազապը մնացել է նաեւ իբրեւ տէրունական մատաղ Ծննդեան եւ Զատիկի տօներին, որտեղ մասնակցում են բոլորն անխտիր թէ՛ մատաղ տալուն եւ թէ՛ ստանալուն մէջ (տե՛ս Գանգ. 11, 2, Լաւ. 27, 28, տե՛ս եւ Բ առ. 3, 4):

23. Եւ ժողովրդականք հրաւիրեալք ի հաց Պատարագի մի իշխեսցեն ճաշակել ի տունս իւրեանց պատճառաւ հիւրոց կամ գործակալաց, որկորստութեամբ: Եթէ իցէ ոք, որ կերիցէ ի հաց Պատարագին մի իշխեսցէ երթալ, եւ քահանայք եւ ժողովրդականք ի ներքս մի իշխեսցին թողուլ զայնպիսին, զի անառակութիւն է եւ խիղճ հոգւոց, ապա եթէ իցէ ոք, որ բռնաբար մտցէ քահանայքն զնասցեն արտաքս եւ զհացն մի իշխեսցեն արհնել:

Պատարագի հացին հրաւիրուած անձինք պիտի հաց չուտեն իրենց տներում որկրամոլութեամբ հիւրերի պատճառով. եթէ մէկը կուտի եւ կգայ հաց ուտելու պատարագատիրոջ տանը, ժողովուրդը եւ քահանաներն այդպիսի մարդուն չընդունեն, եթէ զօրով կմտնեն, քահանան պիտի դուրս գայ եւ հացը չօրհնի:

Այս կանոնս մինչեւ այսօր շատ գիւղերում պահպանուած է այսպէս՝ Պատարագին զնացողներն անօթի են մնում եւ Պատարագից յետոյ մեռելատուն գնում, կամ եթէ տարէլից է, կամ այնպիսի մարդ է, որ ամէն տարի ի յիշատակ իւր հօր, մօր, Պատարագ է անում եւ հաց տալիս ժողովրդին, այդպիսի պատարագատիրոջ տունն են գնում եւ հացն ուտում: Այս կանոնս ճշտութեամբ դժուար է պահուում, որովհետեւ չի կարելի ստիպել, որ հաց չուտեն եւ հսկել ուտողների վրայ էլ դժուար է: Հներում հեշտ էր այս կանոնս գործադրել, որովհետեւ ամէն Պատարագի ժամանակ հաղորդւում էին. երեւի թէ հաց ուտողները պարտաւոր էին ամբողջ Պատարագին ներկայ լինել, հաղորդուել եւ ապա գնալ քելեխ ուտելու:

24. Տղայոց մի իշխեսցեն պսակ արհնել, եւ մի կարելոցն երկոցունց, առանց զմիմիանս տեսանելոյ, զի այսպիսի անժամ հարսանեաց գնացին վնասք մահաբերք, եւ ժողովրդականք զայսպիսի հարսանիս մի իշխեսցին առնել, զի նոցունց իսկ է կորուստ:

Տղաներին—անչափահասներին ոչ ոք չհամարձակի պսակել, իսկ հասակաւորներին միայն այն դէպքում ամուսնացնել, երբ միմեանց տեսել են եւ հաւանել (տե՛ս սբ. Սահակի կանոնները):

25. Չէ պարտ զկուսանսն այրեաց ամուսնացուցանել, եւ ոչ զայրիս զկուսանացն, զի աննման է:

Չպէտք է կոյս մարդկանց այրի կանանց հետ եւ ոչ այրիներին կոյս անձանց հետ ամուսնացնել, որովհետեւ համեմատ չեն միմեանց:

Լուսաւորչի 5-րդ կանոնը եւ մի քանի անվաւեր համարուած կանոններ խօսուած են այս նիւթիս վրայ: Ընդհանուրի կարծիքով պէտք է կոյսը կոյսի հետ եւ երկեակը երկեակի հետ պսակել: Մինչեւ այսօր էլ ժողովրդի մէջ աղջիկը կոյս տղի (ազապ) տալ աւելի գերադասելի է, քան ամուրի մարդու, եւ կոյս աղջիկ առնելը գերադասելի է համարուած, քան այրի կին: Եկեղեցական կանոնները երկրորդ ամուսնութիւնը համարուած են ապաշխարանքով թոյլատրելի եւ պսակուած են այդպիսիներին ուռով եւ խաչակնքելով:

26. Ձեռնադրութիւն ոք արջառոց մի իշխեսցէ առնել:

Կանոնս կարճ է եւ անորոշ. մի քանի ձեռագրերում գրած է «զձեռնադրութիւն», իսկ կանոններիս համառօտագիր վերնագրում գրուած է. «Զարջառ ոչ ձեռնադրել»: Որ նշանակուած է, թէ քահանայք իրաւունք չունեն անասունի, կամ, այսպէս ասած, մատաղացու կենդանու վրայ ձեռք դնեն եւ ասեն. «այս արջառս պիտի մատաղ անես» այն նպատակով, որ լաւ արջառ եկեղեցուն նուիրելու դէպքում իրենք՝ քահանայք, լաւերը վերցնեն եւ իրենց սեպհականացնեն: Այս կանոնս արգելուած է, որ քահանան չընտրի մատաղացուն, այլ անասունի տէրը: Գիւղացիների մէջ սովորութիւն կայ մատաղացու գառան, արջառի ականջը քիչ կտրուած են եւ նուիրում Աստուծոյ, կամ մատաղ են անում, կամ նուիրում վանքին ողջ-ողջ՝ իբրեւ վանքին պատկանող անասուն: Եթէ կանոնս պարզ թարգմանենք ընդհանուր մտքով, կստանանք. «Ոչ ոք (քահանաներից) չհամարձակի մատաղացու ընտրել»:

27. Քահանայք ի պուտանց աւրինել մի իշխեսցեն երթալ, զի զաւշաքաղութիւն է, զի սուրբ Պատարագն աւրինութեանց զարջառ եւ զոչխարս:

Համառօտ վերնագրում գրուած է. «զպուտուն ոչ աւրհնել»:

Քահանաները չգան Պատարագից յետոյ պատարագատիրոջ պտուկները (ամանները) օրհնելու, աչքածակութիւն է, որովհետեւ Պատարագն արդէն օրհնել է նրա ոչխարները եւ արջառը:

Երեւի աչքածակ քահանաները Պատարագից յետոյ սովորութիւն էին արել զնալ երկրորդ անգամ պատարագատիրոջ տունը՝ նրա մսի ամաններն օրհնելու եւ դրա վարձն էլ ստանալու. այդ բանը կանոնս արգելուած է: Մինչեւ հիմա էլ գիւղերում սովորութիւն է մատաղը մորթելու ժամանակ մի քանի մսացու կենդանիներ մորթել, պտուկները լցնել տապակած մսով ձմեռուայ գործածութեան համար. մատաղի

երին ուղարկում են քահանային, բայց միևս մսից չեն ուղարկում, ահա այս երկրորդ մսից են կամեցել օգտուել քահանաները, որը եւ արգելում է կանոնս:

28. Քահանայք ի տունս իւրեանց կենդանի մի իշխեսցեն առնուլ, զի ազահութիւն է. եւ թողուլ զտունն անպատարագ, ամբարշտութիւն է, եւ ժողովրդականք կենդանիս մի իշխեսցեն տալ զնոսա. ինքեանք արասցեն կարգաւորութեամբ ի տունս իւրեանց, զի արհմութեան սրբոյ Պատարագին արժանի լիցին ծախուն եւ վաստակովքն:

Քահանաներն իրենց տունը զոհի կենդանի չհամարձակեն տանել. ազահութիւն է, ժողովրդականներն էլ անասունները չտան քահանաներին, այլ իրենց տանը մորթեն, Պատարագ անեն եւ բաժանեն աղքատներին ու զբանով իրենց ծախքն ու վաստակն օրհնեն:

Այս կանոնս շարունակութիւն է նախորդ 26-ի, արգելում է քահանաներին մատաղացուները կենդանի իրենց տունը բերելու եւ իւրացնելու, ժողովրդականներին էլ պատուիրում է Պատարագի հացից չխուսափել եւ մատաղ առանց մորթելու ու առանց Պատարագ անելու (կենդանի) ողջ-ողջ չտալ քահանային:

29. Ի սուրբ Քառասներորդացն պահսն, եւ կամ առաջաւորս նորին մի որ իշխեսցէ լուծանել ըստ սրբոյ կանոնին. եթէ լուծոց որ ի քահանայից կամ աշխարհականաց զաւուրցն կերակուր, պատճառաւ հիւրոց կամ գործակալաց, յեկեղեցի մի իշխեսցի նտանել, մինչեւ տուժեսցի աղքատաց ապաշխարութեամբ:

Ոչ որ չհամարձակի Քառասներորդական կամ Առաջաւորաց պասը լուծել հիւրերի պատճառով: Պասն ուտողը եկեղեցուց հեռանայ եւ աղքատներին ողորմութիւն տալով ապաշխարի:

30. Եւ մեծի շաբաթուն ճրագալուցին թէ մշակք՝ թէ տղայք՝ ծերք ի տըւընջեան արինաց մի հաղորդեսցին, ապա եթէ իցէ որ, որ հաղորդեսցի վասն տկարութեան նարմնոյն թան եւ գինի մի իշխեսցին ճաշակել զժամն կատարելոյ սրբոյ Պատարագին:

Ոչ որ չհաղորդուի Աւագ շաբաթ օրուայ ճրագալուցից առաջ: Հիւանդութեան պատճառով հաղորդուողը թան եւ գինի չխմի մինչեւ Պատարագի վերջանալը:

31. Եւ քահանայական հրամանի ժողովրդականք հրաման մի տացեն, զի նոքա են առաջնորդք ձեր, եւ նոցին եղբայրքն ընդ նոցին ձեռամբ են, եւ ոչ մարթի ընդդէմ դառնալ, զի անկարգ է, զի իշխան է կապել եւ արծակել:

Ժողովրդականները պիտի պատուեն քահանաներին եւ նրանց դէմ հակառակ հրամաններ չարձակեն:

32. Քահանայք մի արբեցողք, եւ մի հանգանակողք, եւ մի արծաթագին աղախնայս ստանալ՝ եւ կամ ի կապենից պոռնկաց ի տունս տանել զգարչելիսն, զոր ոչ հրամայեն արեւնքն եւ վանականքն, որ ի շէնս բնակեալ են, պարսպեալ զանձինս պահովք եւ աղաթիւք եւ անվեհեր հիւրասիրութեամբ որչափ Աստուած պատրաստ է բաւական համարել որպէս Քրիստոսի զինուոր:

Քահանաները չպիտի արբեցող եւ հանգանակող լինեն, եւ կամ հակառակ օրէնքի անառակ կանանց պահեն կամ տուն տանեն:

Գիւղերում ապրող վանականները պատով եւ աղօթքներով պիտի անցնեն իրենց կեանքը եւ հիւրասէր լինեն (տե՛ս սբ. Սահակ Ծ, Նիկ. 3, Բարս. 88, Շահ. 14):

33. Եւ մի ամենեւին որպէս լուաք հացարար եւ կովկիթ կամ խնեցահար ի վանսն տանել կին մարդ, զի թէ ուր չէր նմայ հնար մտանել կործանեաց զմարդն ապայ զհարսն զինչ իսկ առնէ:

Ոչ ոք չպահի վանքերում կով կթող, հաց թխող եւ կամ խնոցի հարող կանայք:

Նոյնն արգելում է է Տիեզ. Ժող. 18, 47 կ.:

34. Եւ որ յանապատս բնակեալ ուխտաւորք յառաջ քան զմտանել արեգական գնացեն. եւ յորժամ ծագէ արեգակն երթիցեն գուցէ ի սխալանս անկանիցեն: Իսկ մոնագունք եւ վանաց մանկունք վասն մի ոք իշխեսցեն ուրեք ունել բայց ի վանս, ապա եթէ վանք չկան, յաւագ երիցուն տուն երթիցեն, զի չէ իշխանութիւն այլ տան արթել, եւ մի լիցի լսել, թէ մի վանք բազում վանք որ չէ հասարակ ըստ առաքելոցն կարգի:

Անապատականներն արեւը մայր մտնելուց առաջ գնան իրենց տեղերը: Իսկ վանականները երթան իրենց վանքերը, ուշանալուս կարող են միայն օրհնել աւագ երէցի տանը:

Մի քանի ձեռագրերում 34-րդ կանոնը երկուսի է բաժանած:

35. Այլ ձիաբոյժք եւ վաճառականք եւ վաշխառուք փոխանակ կրանաւորութեան շահաժողովք, յայսմիտե տէ դադարեսցեն եւ ապաշխարեսցեն զմեղսն, զոր մեղան, ապա եթէ ոչ, յանդիման արժանի գործոցն պատիժս կրեսցեն:

Վանականները չհամարձակուեն ձիաբուծութեամբ, վաճառականութեամբ եւ վաշխառութեամբ պարապել՝ թողնելով իրենց կրօնաւորական պարտաւորութիւնը, այլապէս պատիժ կստանան:

36. Եւ մի աղանդաւորաց երբէք վանս տալ, զի ոչ հրամայեն կանոնքն առաքելականք:

Առաքելական կանոնների համաձայն՝ աղանդաւորներին չպէտք է օթեւան տալ տներում:

37. Արդ՝ զպատուիրեալս ձեզ առ ի մէնց փութապէս կատարել ահիւն Աստուծոյ, յորում կայ մեծաց վարձուց հատուցումն. եւ պատուիրեցաւ ձեզ յամենայն յամսեան պարապել խնդրուածոց, զաւուրս շաբաթու, միոց խնդրել յԱստուծոյ զմարմնոյ առողջութիւն եւ հոգւոյ փրկութիւն:

Համառօտ վերնագրում գրուած է. «Յամենայն ամսեան շաբաթ մի պահել»:

Պատուիրում ենք ձեզ ամէն մի ամիս մի շաբաթ հոգու փրկութեան վրայ մտածէք եւ պատուիրածներս ճշտութեամբ կատարէք:

Այստեղ 37 կանոն է, որովհետեւ 34-ը երկուսի չէ բաժանած: Միւս ձեռագրերում 34-րդ կանոնը երկու է դարձրած, ուստի եւ ստանում ենք փոխանակ 37-ի 38 կանոն: Բովանդակութեան տարբերութիւն չունին:

ԴՈՒԻՆԻ Գ՝ 609-610 ԹԹ. ԺՈՂՈՎԸ

Աբրահամ կաթողիկոսի օրով եղաւ վրաց բաժանումն հայերից: Այս բաժանումն առիթ տուաւ բազմաթիւ գրագրութիւնների սկսուելուն հայոց կաթողիկոսների եւ Կիւրիոն վրաց կաթողիկոսի եւ նրանց եպիսկոպոսների մէջ, որոնց հետեւանքը եղաւ այն, որ Աբրահամ կաթողիկոսի օրով՝ 609-610 թուին, գումարուեց Դուինում ժողով՝ մասնակցութեամբ հոգեւորական եւ աշխարհական անձանց, եւ դրանց միջոցով քննուեց Վրաց կաթողիկոսի քաղկեդոնական լինելու խնդիր:

րը, եւ ընդհանուր վճռով ընդունուեցին վրացիք քաղկեդոնականներ՝ հետեւող իրենց կաթողիկոս Կիւրիոնին, եւ բոլորովին բաժանուած համարուեցին դաւանակից հայերից: Հայոց կաթողիկոս Աբրահամը ժողովի որոշումից յետոյ մի կոնդակ գրեց բոլոր հայերին՝ իմացնելով գործի եղելութիւնը, պատուիրելով ամէն տեսակ յարաբերութիւն կտրել վրացիներից, նրանց հետ խնամութիւն չանել, նրանց եկեղեցին չգնալ, երթեւեկութիւն չունենալ եւլն, եւլն:

Վրացիք եւ աղուանները, կապուած լինելով նոյն դաւանութեամբ հայերի հետ, բոլոր դաւանաբանական ժողովներում մասնակցում էին հայոց հետ միասին, նրանց կաթողիկոսները ձեռնադրութիւն ստանում էին հայոց հայրապետերից, գոնէ ինչքան պատմութիւնը ցոյց է տալիս, որեւէ ճնշման հայոց կողմից չէին ենթարկուած, իրենց ներքին խնդիրները վճռում էին անկախ՝ առանց Հայոց կաթողիկոսին դիմելու:

Այս ժողովը եկեղեցական կանոններ չի սահմանել, միայն մերժել է վրացիներին հայոց հաղորդակցութիւնից եւ դրանով երկրորդ անգամ ժողովի միջոցով մերժել է քաղկեդոնականութիւնը եւ վերահաստատել նախնեաց կրօնական դաւանութիւնը:

Ըստ Չամչեանի՝ ժողովս եղել է 596-ին, վերջին տեղեկութիւնների հիմամբ պիտի համարել 609–610 թուին, որովհետեւ Աբրահամ կաթողիկոսութիւն արաւ 607–615 թիւը:

ԴՈՒՆԻ Դ ԺՈՂՈՎԸ 648 ԹՈՒՆՆՆԻ՝

Դուինում եղել է Ներսէս Շինողի նախագահութեամբ՝ ըստ վկայութեան ժամանակակից պատմիչ Սեբէոսի, մի ժողով, եւ ո՛չ երկու՝ ըստ յետին՝ մինչեւ Չամչեան պատմիչների, այն է՝ 648 թուին, Կոստանդին կայսեր գալուց (652 թ.) 4 տարի առաջ (տե՛ս Սեբէոս): Այս ժողովի իսկական պատմիչ Սեբէոսին թողած՝ յետին տարեգիրներն իրենցից զանազան յաւելուածներ են անում եւ այնպէս խառնաշփոթում պատմութիւնը, որ շատ դժուար է լինում հետեւողական կապով շարահիւսել Ներսէսի հետ պատահած դէպքերը, ուստի թողնելով ոչ ժամանակակիցներին՝ կհետեւինք Սեբէոսին եւ նրա գրածը կընդունենք իբրեւ միակ ճշգրիտը:

Դուինի այս ժողովը նշանաւոր է նրանով, որ կազմեց դաւանաբանական ձեռնարկ՝ տարբեր իւր մշակութեան ձեւով նախկիններից, եւ երկրորդ՝ սահմանեց եկեղեցական կանոններ:

¹ Վերջին հրատարակութիւնը տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Բ, էջ 200-215:

Կիրևոսի քաղկեդոնական դառնալուց եւ Եզրի դաւանափոխութիւնից յետոյ ատելութիւնը դէպի քաղկեդոնականութիւնը շատ էր սաստկացել, հայերն անտարբեր չէին կարողանում նայել Դուինում ժողովուած յունաց զօրքերի վրայ, միշտ ծաղրում եւ այպանում էին նրանց դաւանութիւնը: Այդ բանն իմանալով՝ յունաց կայսրը եւ պատրիարքը թողլի են գրում Ներսէս կաթողիկոսին եւ Թէոդորոս Ռշտունուն եւ յորդորում են սիրով լինել յոյների հետ, վերջ տալ թշնամական ցոյցերին:

Ներսէս Գ, որ յունական կրթութիւն ստացած, յունաց մէջ տարածուած վէճերին քաջ ծանօթ անձն էր, խրատուած Եզրի դէպքից, ժողով գումարեց եպիսկոպոսների եւ նախարարների մասնակցութեամբ՝ մշակելու նախ այն պատասխանը, որ պիտի ուղարկէին Պօլիս՝ կայսրին եւ պատրիարքին, երկրորդ՝ կազմելու դաւանաբանական ձեռնարկ փաստական պատճառաբանութեամբ, եւ երրորդ՝ իբրեւ ուղեցոյց՝ հաւատոյ ձեռնարկ սահմանելու բոլոր հայերի համար, որպէս զի բոլորի համար պարզ լինի հայոց դաւանութիւնը եւ նրա տարբերութիւնը յունականից:

Պատմութիւնից չի երեւում, որ ժողովում կազմած թողլի ուղարկած լինեն կայսրին: Միայն յաջողուեց ժողովականներին կազմել ձեռնարկ: Այս ձեռնարկը, որ Շնորհալու կազմածի նախնական ձեւերից մէկն է, գրուած է ընդարձակօրէն Սեբէոսի մէջ, նրա ընդհանուր բովանդակութիւնը հայոց դաւանութեան ամփոփումն է եւ մասնաւորապէս շեշտած է Քաղկեդոնի երկու բնութեան եւ մեր ընդունած «մի բնութիւն»-ի վրայ՝ ցոյց տալով, որ թէ՛ Աւետարանում, թէ՛ Բ, Գ, Դ դարու յայտնի եկեղեցական հայրերի գրուածներում ընդունուած է միայն մի բնութիւն, նոյնը հաստատուել է մեր Լուսաւորչով: Վերջումն էլ նշուած են բոլոր հակառակօրէններին, հերձուածողներին եւ քաղկեդոնականներին: Ստորագրում են բոլոր աշխարհական եւ հոգեւորական ժողովականները եւ կնքում են իրենց մատանիներով ու յանձնում կաթողիկոսին ի պահպանութիւն: Այսպիսի պատճառաբանուած դաւանաբանական ձեռնարկ եւ այն էլ «մի բնութեան» մասին չենք ունեցել. սրա լրացումը եղաւ Ը դարում՝ Յովհան Օձնեցու օրով:

Երբ 652-ին կայսրը Դուին եկաւ, իջաւ կաթողիկոսարանում, կիրակի օր իւր ներկայութեամբ Պատարագ անել տուաւ եւ ստիպեց Ներսէս Գ-ին եւ մի խումբ եպիսկոպոսներին հաղորդուել իւր հետ: Թէոդորոս Ռշտունին եւ նախարարները սաստիկ կատաղեցին Ներսէսի քաղկեդոնականութիւն ընդունելուն վրան, հեռացրին նրան Տայոց աշխարհը, ուր 6 տարի փակուած, մնաց մինչեւ Թէոդորոս Ռշտունին

մեռաւ: Բայց ազգը Ներսէսին Եզրի նման չպատժեց՝ երեւի թէ Ներսէսի արածը երեսանց եւ հարկից ստիպուած համարելով:

Դուինի ժողովում որոշուեցին եւ կարգուեցին 12 կանոն եկեղեցականների նիւթական ապահովութեան եւ բարոյական բարւոքման վերաբերմամբ: Մեր կանոնագրքերում գրուած է. «Կանոնք Դուինի սուրբ ժողովոյն: Որ յամի չորրորդի Կոստանդինու կայսեր բարեպաշտ թագաւորի հռոմոց: Այս գիր ի հաստատութիւն գրեցաւ, յուղիղ կարգի եւ կանոնաց սրբոյ եկեղեցւոյ, եւ առաջնորդաց եւ ժառանգաւորաց: Հրամանաւ երանելոյն կաթողիկոսի հայոց Ներսէս Շինողի եւ այլոց եպիսկոպոսաց: Որոց անուանք դրոշմեալ կան գրով ի կատարման կանոնացդ, գլ. ԺԲ»:

1. Առաջնորդաց սրբոյ եկեղեցւոյ, այսինքն է եպիսկոպոսաց ըստ կանոնի սրբոց հարցն է գնալ արժան սրբութեամբ եւ արդարութեամբ յամենայն ճանապարհս արդարութեան, զի յամենայն նովաւ յաղեսցին եւ համեմեսցին. գուցէ անհամեալք ընկեսցին արտաքս, եւ եղիցին կոխան ի մարդկանէ. այլ լինիլ աւրինակ հաւտին ամենայն բարեձեւութեամբ, զի երեւել մեծի հովուապետին ընդունեսցին զանթառամ փառաց պսակն:

Առաջնորդներն իրենց պաշտօնը պիտի կատարեն սրբութեամբ եւ արդարութեամբ, ու բարի օրինակ լինեն իրենց հօտին:

2. Եպիսկոպոս այլոյ վիճակին սեղան հաստատել կամ քահանայ ձեռնադրել մի իշխեսցէ ըստ կանոնի սուրբ հարցն, բայց եթէ ոչ գոյ եպիսկոպոս, հրամանաւ եպիսկոպոսապետին արասցեն մերձակայ եպիսկոպոսքն, բայց հասքն նոյն վիճակի եկեղեցւոյն եղիցին որպէս եւ կանոնեալ է:

Եպիսկոպոսը սուրբ հարց կանոնի համաձայն ուրիշի թեմում սեղան հաստատել (եկեղեցի օրհնել) կամ քահանայ ձեռնադրել չի կարող. եթէ թեմում առաջնորդ չլինի, այդ կարող է անել մերձակայ եպիսկոպոսը միմիայն եպիսկոպոսապետի հրամանով, բայց հասոյթը մնայ այն վիճակի եկեղեցուն, որտեղ ձեռնադրութիւն է կատարուում (տե՛ս Բ. առ. 35, Անտ. 3, 13, Սարգ. 1, 2, 11, 15):

3. Եպիսկոպոս զայլոյ եպիսկոպոսի վիճակ մի յափշտակեսցէ. եւ զսովորական այս ընթրիսն, որ ոչ է նմա անկաւոր մի առցէ, եւ եթէ պայքար ինչ իցէ ի մէջ եղբարցն հաշիւ դիցեն, այլ բռնութեամբ մի իշխեսցեն առնել կամ յափշտակութեամբ:

Առաջնորդն ուրիշ եպիսկոպոսի վիճակ չյափշտակի եւ ոչ էլ վերցնի իրեն չպատկանող օրական հասոյթքները (տե՛ս Բ առ. 14, 35, Եփ. 8, Անկ. 13):

4. Եպիսկոպոսը իւրաքանչիւր վիճակացն, վանաց եւ անապատաց, տեսչութիւն եւ հոգաբարձութիւն արասցեն ի լոյս եւ ի պաշտաւն եւ ի դպրոցս հայել, եւ իւրեանց պաշտաւնէիւքն կերակրել եւ վայելել ի սրբոցն շնորհէ, այլ բռնութեամբ եւ զաւշաքաղութեամբ ինչ մի իշխեսցեն առնել. նոյնպէս եւ ի տկարանոցս հայել եւ տեսչանորել եւ զպոռնկեցելոցն եւ զայլոց յանցաւորաց զտուգանս առնուլ եւ ի նոսա մատակարարել. այլ զաւշաքաղութեամբ ինչ եւ բռնութեամբ ի տկարանոցացն մի իշխեսցեն առնուլ, այլ մանաւանդ յանձանձել եւ մխիթարել զտկարացն ջքաւորութիւն. նոյնպէս եւ վանաց երիցունքն եւ քահանայքն վարդապետին ի հնազանդութիւն կացցեն: Ապա եթէ ոք յեպիսկոպոսաց եւ ի քահանայից անհնազանդեալ արհամարհիցէ զեղեալ կանոնս նախահարցն ընդ կանոնական պատուհասիւք եղիցի:

Եպիսկոպոսները տեսչութիւն եւ հոգացողութիւն անեն իրենց վիճակներին, վանքերին, անապատներին եւ դպրոցներին, կառավարեն կարգին եւ ոչ բռնութեամբ ու զօշաքաղութեամբ: Նոյնպէս եւ այցելեն հիւանդանոցները, պոռնկութիւն անողներից եւ յանցաւորներից տուգանք առնել եւ դրանց յանձնել ի մատակարարութիւն. բայց ոչ մէկից բռնութեամբ ոչինչ չվերցնեն: Նոյնպէս եւ վանաց երէցները եւ քահանաներն իրենց վարդապետին հնազանդ լինեն: Ով նախահարց դրած կանոնները կարհամարհի, կանոնական պատուհաս կրի:

Կանոնիցս երեւո՞ւմ է, որ.

ա) Վիճակի վանքերը, անապատները, դպրոցները, հիւանդանոցները գտնւում էին առաջնորդի հսկողութեան տակ:

բ) Որ այդ հաստատութիւնները պահպանւում էին կամաւոր տուրքերով եւ հասոյթքներով:

գ) Որ պոռնիկներից եւ յանցաւորներից առաջնորդներին իրաւունք էր տրւում տուգանք առնելու յօգուտ հիւանդանոցների: Գ կէտս արդեօք ինչպէ՞ս պիտի հասկանալ, եթէ յանցաւորը եւ պոռնիկը փող չտային, եպիսկոպոսը զօրով պիտի՞ առնէր, կամ եթէ պոռնիկներից փող էին վերցնում, այդ վերցնելով հօ չէի՞ն թողնում, որ նա արհեստը շարունակի: Մանրամասնաբար այդ բանի մասին չէ խօսում: Միայն համեմատելով նախկին եւ ժամանակակից ուրիշ կանոնների հետ՝ կարելի է մօտաւորապէս այս ասել, որ յանցաւորը եւ պոռնիկը յանցանքը խոստովանելիս, երբ ապաշխարանքի էին ենթարկւում, դրան հետ

միասին եւ տուգանքի էին ենթարկուում յօգուտ աղքատանոցի, այլապէս նրանք թոյլտուութիւն չէին ստանալ աղօթելու հաւատացեալներին հետ եւ հաղորդուելու, այնպէս որ եպիսկոպոսի կողմից զօրի դիմելու կամ իշխանի ձեռքով տուգանելու հարկ չկար, այդ տուգանքը դրուում է յօժարական իբրեւ փրկութեան ապաշխարանք: Մանաւանդ կանոնս խստիւ արգելում է աչքածակութեամբ կամ բռնի կերպով տուրք վերցնել, հասերը ժողովել:

դ) Վանաց երէց եւ քահանայ ասելով ի՞նչ պիտի հասկանալ. երէց իբրեւ մեծ հասկանալ այստեղ չի կարելի, որովհետեւ երէցին եւ քահանային պատուիրում է մեծին, այսինքն՝ վարդապետին հնազանդ լինել: Լամբրոնացին ասում է՝ Գիւղի տէրտէրը երէց է կոչուում, իսկ քաղաքինը՝ քահանայ: Վանաց երէց ասելով պիտի հասկանանք վանքերում վանականների համար եկեղեցական պաշտամունքներ կատարող քահանայ, որովհետեւ վանականներն առանց քահանայական աստիճանի էին, լոկ կրօնաւորներ էին, իրաւունք չունէին քահանայագործութիւն անելու: Վարդապետ ասելով պիտի հասկանալ այստեղ թէ՛ վանահայր եւ թէ՛ քարոզիչ, ուսուցանող (տե՛ս Բ. առ. 81, Անտ. 9, Սահ. 5):

5. Վասն շնորհի եւ ժառանգութեան սահմանեցաք, թէ ի սկզբանէ որպէս ի հրամանէ սրբոյն Գրիգորի լեալ նոյնպէս եղիցի, որ շատ է ժառանգութիւն զշատն կերակրիցէ, որոյ սակաւ զսակաւն կալցի, եւ մի ըստ ծխոց բաժանեցցեն զշնորհն, զի ժառանգութիւն սրբոյ եկեղեցւոյ իբրեւ զազատութիւն է, զոր երանելոյն սրբոյ Գրիգորի, եւ թագաւորին Տրդատայ զատուցեալ են, արդ զիրաքանչիւր հարանց զժառանգութիւն կալցին, եւ սրբոյ եկեղեցւոյ պաշտամանն հպատակ կացցեն եւ վարդապետին ի հնազանդութեան, ամենայն յաւժարութեամբ: Արդ՝ եթէ ոք յուլանայցէ եւ զլոյս եւ զպաշտաւն եկեղեցւոյն խափանեցէ եւ զմանկունս ուխտին ի դպրոց ոչ տացէ, իշխանութիւն լիցի եպիսկոպոսին խրատել եւ ածել ի կարգ յուղղութեան:

Քահանայական շնորհի եւ ժառանգութեան համար այս ենք սահմանում, որ ինչպէս Լուսաւորչից կարգուած է, այնպէս էլ մնաց, ով ինչքան ժառանգութիւն ունի՝ շատ թէ քիչ, նրանով էլ բաւականանայ. ծխերի թուով չբաժանեն ժողովուրդը եւ քահանայ կարգեն, որովհետեւ սբ. եկեղեցու ժառանգութիւնն ազատակամ տրուած է Լուսաւորչից եւ Տրդատից: Ուստի եւ իւրաքանչիւր քահանայ ստանայ հայրերի ժառանգութիւնը եւ սուրբ եկեղեցու պաշտօնակատարութիւնը սրբութեամբ կատարի ու հնազանդ լինի վարդապետին: Եթէ կծուլանան եւ մանուկներին դպրոց չեն տալ, սրբութեամբ պաշտօնները չեն կատարել, եպիսկոպոսը թող խրատելով ուղղութեան բերի:

Կանոնս պարզ ասում է, որ ծխաբաժանութիւն չլինի, եւ դրա հիմք բերում է այն, որ ինչ հող որ Լուսաւորիչ եւ Տրդատ յատկացրել են եկեղեցիներին եւ հետեւապէս քահանաներին, դրանով քահանաները պիտի բաւականանան. շատ լինի, թէ քիչ նրանք չպիտի տրտնջան: Երեւում է, որ ծխաբաժանութեան արգելքը հիմնուած է գլխաւորապէս նրա վրայ, որ, ինչպէս տեսանք Բ Դուինի ժողովի կանոններից, ահագին աղմուկ եւ վէճ էր առաջանում ծխականների մէջ եւ միւս կողմից էլ որկրամով քահանաների մէջ, այդ կռիւները երեւում է շարունակուում էին մինչեւ այս ժողովի ժամանակն էլ: Կանոնս արգելում է, որ քահանաները, առանց տրտնջալու իրենց բաժնի քիչութեան վրայ, պիտի իրենց պարտքը սրբութեամբ կատարեն եւ եղածով բաւականանան:

Այս կանոնից կողմնակի կերպով երեւում է, որ իւրաքանչիւր եկեղեցի ունեցել է հող, կալուածք, որոնք տրուել են Տրդատից սկսած քահանաներին եւ միւս հոգեւորականներին տնտեսական ապահովութեան համար: Մինչեւ անգամ երեւում է, որ այդ կալուածքները ժառանգաբար անցել է քահանայական սերնդի բոլոր ժառանգներին որդէց որդի: Տրդատի եւ Լուսաւորչի դրած կարգը հողից օգտուելու վերաբերմամբ պարզ է, որ հոգեւորականը պիտի ապրի այդ հողի արդիւնքով, եւ որովհետեւ քահանաներն ամէն ճիզն գործ են դրել իրենց որդիներին փոխանորդ եւ յաջորդ կարգել տալ իրենց, դրանից էլ հետեւել է եւ այն, որ հողն իբրեւ հոգեւորականի բաժին անցել է որդիներին եւ թոռներին: Դուինի ժողովների կանոններում, ինչպէս տեսանք, երկու տեղ պատիժ է նշանակում քահանաներին եւ խիստ պատիժ, այն է՝ զրկել քահանայական ամբողջ տունը ժառանգութիւնից, այսինքն՝ եկեղեցապատկան կալուածքների արդիւնքները ստանալուց: 692-ի ժողովը՝ Հինգ-վեցեան, մատնացոյց է անում այդ սովորութեան վրայ, որ հայերը, հրէական սովորութեան հետեւելով, քահանայութիւնը ժառանգաբար պահում են իրենց օջախում:

Բ Դուինի ժողովի 1, 2 կանոնների որոշումն աւելի արդարացի էր եւ օգտաւէտ քահանաների ապահովութեան տեսակէտից, քան այս ժողովի, որի որոշումից երեւում է, որ քիչ ծուխ ունեցող քահանան պիտի լուռումուռ աղքատութեամբ ապրի հարուստ ծուխ ունեցողի մօտ, կամ աւելի ճիշտ ասած՝ շատ կալուածքներ ունեցող եկեղեցին իւր արդիւնքից ոչ մի մաս չպիտի յանձնի դրացի աղքատ եկեղեցուն, այնինչ Դուինի Բ ժողովը պատուիրում էր բոլոր արդիւնքները եկեղեցի տանել եւ այնտեղ կանոնաւոր բաժանել:

6. Ոմանք յուխտէ յեկեղեցւոյ զկարգ եւ զպաշտաւն թողին եւ հեծելութիւն ստացան. արդ՝ եթէ դառնան ի չար ճանապարհէն արհնեալք են ի մէնջ. եւ ընկալեալք ի մէնջ, ապա եթէ ոչ, իշխանութիւն լիցի վարդապետին զշնորհս եկեղեցւոյն հանել յայնպիսեացն, եւ արժանաւոր քահանայից եւ պաշտաւնէից եւ մերձաւորաց տալ, որք սրբոյ եկեղեցւոյ զգուշութեամբ զկարգն կատարեն, այլ եւ ժամ դիցեն այնպիսեացն, Գ ամս եթէ ոչ դառնան ի նանրութենէ ճանապարհէն իշխանութիւն լիցի եպիսկոպոսին զայնպիսին գրով եւ կնքով իսկ մերժել ի շնորհացն եւ տալ մերձաւորաց նոցա:

Եկեղեցականներէից նրանք, որոնք, իրենց պաշտօնը թողած, հեծելութեամբ կպարապեն, եթէ այդ չար ճանապարհից չզառնան եւ Յ տարի ժամանակ նշանակելուց յետոյ էլի շարունակեն իրենց վատ ընթացքը, եպիսկոպոսն իրաւունք ունի գրով եւ կնքով մերժել նրանց շնորհքներէից եւ տալ նրանց մերձաւորներին:

Հեծելութիւն ասելով պիտի հասկանալ որսորդութիւն անել, հեծելագորքի մէջ մտնել, ձիարշաւներ սարքել եւլն, եւլն: Շնորհքներէից մերժել կարելի է հասկանալ թէ՛ կարգալոյծ անել եւ թէ՛ քահանայագործութիւնից զրկել. երկուսն էլ երեւի կատարուում էր եպիսկոպոսի գրով եւ կնքով եւ յայտնուում էր վճիռը ժողովրդին:

Շնորհքը, այսինքն՝ քահանայութիւնը տալ մերձաւորներին նշանակուում է կարգալոյծ եղածի մօտիկ ազգականներէից մէկին քահանայացնել լուծուածի փոխարէն: Այս կարգազրուութիւնն էլի ցուցնում է, որ քահանայութիւնն անցնում է մէկից ուրիշին ազգականական շրջանում:

7. Այլ վասն մերոյ մեղաց յորժամ աշխարհս գերեցաւ ի թշնամեաց, բազում արք եւ կանայք ի գերութեան էին եւ նոցա ամուսինքն առանց վարդապետին հրամանի կանայս առին եւ արանց եղեն, վասն այնպիսեացն սահմանեցաք այսպէս թէ յառաջ քան Զ-է ամն մինչ զուգակիցն ի գերութեան էր, եւ նոքա յանդգնութեամբ այլ ամուսին. այնպիսեացն ամուսնութիւնն ի պոռնկութենէ եւ գան եւ պատուհաս կրեսցեն յընչից եւ ի ստացուածոց նոցա հրամայեցաք առնուլ վարդապետաց եւ աղքատս բաշխել. եւ զնոսա զատուցանել ի միմեանց եւ ապաշխարել է ամ, իսկ եթէ է ամին ամուսինքն դարձեալ լինին ի գերութենէն անդրէն հրամայեցաք դառնալ իւրաքանչիւր ամուսինս, ապա եթէ ոչ կալցին զոր առինն, եւ նոքա, որ դարձանն արհնութեամբ այլ կանայս առցեն եւ այլ արանց լինիցին եւ կրկին ապաշխարութիւն ի վերայ եղիցի, իսկ որ համբերեացն Զ, է ամն առցէ արհնութեամբ առանց տուգանի եւ պատուհասի եւ կրկին ապաշխարութիւն եղիցի:

Շատերը մեր աշխարհից գերի տարուեցան թշնամիներից հեռու տեղեր, նրանց ամուսիններն առանց վարդապետի հրամանի ամուսնացան: Դրանց համար սահմանում ենք, ով մինչև 7 տարի, երբ զուգակիցը գերուլթեան մէջ է, կհամարձակի ամուսնանալ, նա պոռնկութիւն արած կհամարուի, ծեծ եւ պատուհաս կկրի, նրա ինչքից եւ ստացուածքներից կխլուի վարդապետերի ձեռքով եւ աղքատներին կբաշխուի, նրանց պէտք է միմեանցից բաժանել եւ 7 տարի ապաշխարանքի ենթարկել, եւ եթէ 7 տարին լրանալուց յետոյ գերութիւնից ամուսինները վերադառնան, նորից միանան իրենց նախկին ամուսինների հետ, եթէ չկամենան, թող երկրորդ ամուսնուն գնան: Իսկ յետ դարձողները օրհնութեամբ ուրիշ կանայք առնեն:

Իսկ ով համբերեց 7 տարի, օրհնութեամբ եւ առանց տուգանքի ու պատուհասի թող պսակուի, միայն կրկին ապաշխարութիւն կրի:

Շահապիվանի ժողովը թոյլ էր տալիս երկրորդ անգամ ամուսնանալ երկու դէպքի, այն է՝ պոռնկութեան եւ մարմնական արատ ունենալուն համար: Այս կանոնս աւելացնում է նոր դէպք, որ առաջացել է նոյն ժամանակուայ հանգամանքներից, այն է՝ 7 տարի գերութեան կամ անյայտութեան մէջ եղողը, եթէ կորչում է կամ լուր չի տալիս, կամ չի վերադառնում, երկրորդ ամուսինն իրաւունք ունի ամուսնանալու՝ միայն ապաշխարանք կրելով: 7 տարուց առաջ առանց օրինաւոր հոգեւոր իշխանութեան գիտութեան պսակուողը բաժանուում է ամուսնուց, ծեծ ու պատուհաս է կրում, 7 տարի ապաշխարում է եւ ապա եթէ նախկին մարդուն չկամենայ գնալ, նորից կմիանայ երկրորդ մարդու հետ: Այս կանոնը կարելի է ընդունել հիմք այն ամուսնալուծութեան դէպքերին, երբ ամուսիններից մէկը զրկւում է կացութեան բոլոր իրաւունքներից եւ աքսորւում է հեռու տեղեր՝ տաժանակիր աշխատանքի:

Այս կանոնի մէջ նկատելու կէտն այն է, որ ծեծը, պատուհասը, տուգանք առնելը մեղաւորներից յանձնւում է վարդապետերին: Շահապիվանի ժողովի նման՝ հակառակ եկեղեցական կարգերին մարմնական պատիժ է նշանակում: Արդեօ՞ք տուգանք առնելիս, ծեծ տալիս, վարդապետերն իրենց անմիջական հրամանի տակ գտնուած մարդկանց միջոցով էին վարւո՞ւմ, թէ՞ մարմնաւոր իշխանութեան պաշտօնեաների ձեռքով. այդ անորոշ է: Միայն նայելով վերջին 40-50 տարի առաջ հոգեւորականներին դատ կտրելու ձեւին՝ կարելի է ենթադրել, որ ուժ զգացող հոգեւորականներն իրենց ձեռքով էին հէնց դատ կտրում կամ ծառաների օգնութեամբ, օրինակ՝ Ղարաբաղի մետրոպոլիտների համար պատմում էին, որ դրանք քահանաների մօրուքը քանդում էին,

բանտարկում էին, տուգանքներ որքան կամենան, առնում էին, իսկ աշխարհականներից միայն խեղճերին էին ծեծում: Նախորդ կանոններում տեսանք, որ մեղաւորների ծեծը յանձնում էին գիւղի գլխաւորներին, այնպէս որ կարելի է երկու ձեւն էլ ընդունել, որ բիրտ եկեղեցականները հէնց իրենց ձեռքով էին դատ կտրում, ծեծում, փետում, բանտարկում, մեղմ բարք ու վարք ունեցողները գիւղի մեծերի կամ իշխանների օգնութեամբ էին պատիժները կատարել տալիս:

8. Եթէ որ՝ այր կամ կին, ի սրբոյ եկեղեցւոյ ի ժառանգաւորաց անորդի իցէ, ի կենդանութեան իւրում իշխան լիցի ինքն ունել զամենայնն եւ անցեալ ըստ ինքն ի մերձաւորացն մի իշխեսցէ հեռացուցանել, զհող եւ զջուր եւ զշնորհս եկեղեցւոյն, եւ մերձաւորքն, եթէ բազումք են, եւ նա կամիցի զմի ոք առնել իւր որդէգիրս, իշխան է առնել որ նմա ըստ կամս զնայցէ եւ դիւր լինիցի, բայց հեռաւորի եւ յաւտարի չիշխէ տալ, բայց զշարժուն ոք եւ զիրիտակ ում կամի տալ արժան է, եւ թէ վաճառել կամի կամ հոգեաց տալ իշխան է, իսկ եթէ որդէգրեալն արժանասցի քահանայութեան զեւղջն վկայութեամբ կամ որ որդէգրեացն զնա, եւ չէր անկ նմա քահանայութիւն, սակայն զկէս շնորհին կալցի յաղագս ձեռնադրութեան ազատ ի հարկէ եւ ի բեկարէ. եւ զկէս շնորհին եւ զհող եւ զջուր բովանդակ սրբոյ եկեղեցւոյն թողցէ վախճանեալ քահանայն եւ կին նորա. ամենայն իսկ շնորհն մերձաւորաց եղիցի, եթէ ոչ որդիս եւ թոռունս ունիցին, զի չվայելէ զսրբոյ եկեղեցւոյ զժառանգութիւն յարժաւոր մերձաւորացն աւտարացուցանել. եւ տալ հեռաւոր աւտարաց. բայց թէ անկաւորացն կամաւորութեամբ վաճառել, իսկ թողացուցէ վարդապետն եւ զայն մի շինականի ումեք այլ յուխտէ եկեղեցւոյն թէ հեռաւոր իցէ, իշխան է վարդապետն եւ մերձաւորին չմերձեցուցանել, իսկ եթէ զզեւղջն երիցուն դիպի ժառանգութիւն մնալ եղիցի ժառանգութիւն սրբոյ աթոռոյն եւ ում կամեսցի շնորհեսցէ վարդապետն միայն արժանաւորաց եւ դիտնոց: Արդ՝ այս սահմանադրութիւն եկեղեցւոյ ի Ջերակլէ հոռոմոց թագաւորէ եւ ի Խոսրովայ պարսից արքայէ աւուրցն եւ այսր եղիցի: Իսկ ինչ որ յառաջ քան զնոցա ժամանակն գործեցեալ է, մի շարժեսցի, զի չգիտեմք ինչ հաստատուն թէ որպէս կալեալ, բայց յայսմ հետէ այսպէս կալցին որպէս սահմանեցաք յանուն Տեառն, եւ մի ոք իշխեսցէ փոփոխիլ զայս սահմանադրութիւն:

Եթէ սուրբ եկեղեցու ժառանգաւորներից մէկն անորդի է, իրաւունք ունի կենդանութեան ժամանակ օգտուելու եկեղեցուց իրեն յանձնուած եկամուտներով, բայց իւր ազգականներից որեւէ մէկին «հողից ջրից» բաժին հանել՝ եկեղեցու սեպհականութիւնից կտրելով, չի կարող: Իսկ եթէ ազգականներից մէկին հաւանի, սիրի, իրեն որդեգիր դարձնի, կա-

րող է նրան տալ, բայց օտարին որդեգրել այդ դիտաւորութեամբ չի կարող: Գալով շարժական կայքին՝ եկեղեցականը կարող է տալ ուժ կամենայ եւ կամ վաճառել կամ կտակ անել: Եթէ որդեգիրը ժողովրդի հաւանութեամբ քահանայ կղառնայ եւ նիւթական կարիք չի ունենալ, այն ժամանակ արտօնութեան կէսը վայելի, այն է՝ ազատ լինի հարկից եւ բեկարից, իսկ արտօնութեան միւս կէսը՝ այսինքն՝ սուրբ եկեղեցու բոլոր հողն ու ջուրը թողնեն մերձաւորներին իհարկէ միմիայն այն դէպքում, երբ մեռած քահանան չունենայ որդիք եւ թոռներ, որովհետեւ եկեղեցու ժառանգութիւնը պիտի արժանաւոր մերձաւորներին տալ եւ ոչ հեռաւոր օտարներին: Արժանաւոր մերձաւորների կամքով եւ վարդապետի թոյլտուութեամբ կարելի է վաճառել, բայց ոչ գիւղացուն, այլ հոգեւորականներին միայն: Եթէ պատահի, որ գիւղի երէցին մնայ ժառանգութիւնը, այն ժամանակ վարդապետը սուրբ աթոռին յատկացնի եւ տէր լինի տալու ուժ եւ կամենայ՝ միայն արժանաւոր եւ գիտուն մարդկանց յանձնի:

Այս սահմանադրութիւնը հռոմոց Հերակլ թագաւորի եւ պարսից Խոսրով արքայի ժամանակից է եւ մինչեւ այժմ էլ կայ: Իսկ թէ նրանց ժամանակից առաջ ինչպէս է եղել, հաստատ չգիտենք, բայց սրանից յետոյ, ինչպէս սահմանեցինք, այնպէս էլ լինի, ոչ ոք չհամարձակի փոփոխել այս սահմանադրութիւնը:

Այս իւրատեսակ տարօրինակ կանոնը շատ կզարմացնէր մեզ՝ ընթերցողներին, եթէ չլինէր վերջին նկատողութիւնը, որից երեւում է, թէ այս ծրուկ կանոնը սահմանուած է մինչեւ 648 թիւը, երեւի հէնց Ներսէս Գ-ի՝ օրով 641-ից յետոյ, կամ Եզրի օրով՝ 630-ից յետոյ, վերջապէս կանոնս սահմանուել է 630-648 տարեշրջանում, իսկ թէ դրանից առաջ բոլորովին տարբեր կարգ է եղել, այդ վկայում է նոյնիսկ կանոնադիրը՝ ասելով. «Առաջ ինչպէս է եղել, հաստատ չգիտենք»:

Ի՞նչ բանի մէջ է այս կանոնիս իւրատեսակ ու տարօրինակ լինելը. նրանում, որ քահանան ժառանգ է թէ՛ եկեղեցական կալուածքների եւ թէ՛ քահանայական կարգի: Եկեղեցական կալուածքը յաւիտենական կերպով մնում է քահանայի ցեղում, եթէ ջնջուի, վարդապետը, այսինքն՝ առաջնորդող անձը, կարող է յանձնել արժանաւոր եւ գիտնական համարուող հոգեւորականներից մէկին: Այս կանոնս հակակեղեցական, հակաաւետարանական է, Լուսաւորիչ եւ Տրդատ հողեր յատկացրին եկեղեցուն եւ ոչ քահանաներին ի ժառանգութիւն. քահանաները կօգտուեն այնքան ժամանակ, որքան որ քահանայական պաշտօնի մէջ կհամարուեն, իսկ մեռնելուց կամ տեղափոխուելուց կամ քահանայական իրաւունքներից զրկուելուց յետոյ եկեղեցու հո-

ղերը կանցնին նրան յաջորդող ծխատէր քահանային: Այսպէս է բոլոր եկեղեցիներէ կանոններով եւ պետական օրէնքներով, այսպէս է եւ այժմ մեր եկեղեցու գործնականութեան մէջ: Թէ ինչ է պատճառը, որ այսպիսի տարօրինակ կանոն սահմանեցին, այդ մասամբ պարզուում է հետեւեալ Գ-րդ կանոնիցս:

9. Յորժամ ազատք զերդ ու մարդ բաժանեն, յոլովք չարակնութեամբ առնեն զժառանգաւորս եկեղեցւոյ ջանան ի ծառայութիւն եւ ի ստրկութիւն արկանել մոլեալք եւ մոլորեալք ի հաւատոց քրիստոնէից, զի երանելոյն Գրիգորի եւ սրբոյն Տրդատայ զսուրբ եկեղեցւոյ մանկունս ընդ ազատաց տոհմին են կարգեալ եւ ազատէին սրբոյ եկեղեցւոյ հող եւ ջուր: Նա եւ ի Պարսից իսկ տէրութեան յայտ արարեալ. եւ չէ խառնեալ ի շինական իշխանութեամբ զերիցունեաց տունսն ի դիւանին եղեալ են, բայց միայն զհասն տալ արքունիս:

Արդ, եթէ ոք ազահութեան ականք հայեցի եւ զազատ մանկունս եկեղեցւոյ ի բաժին եւ ի վիճակ եւ ի ծառայութիւն արկցեն եւ այսպիսիքն ի սուրբ Լուսաւորչի արհնութենէն եւ ի մերմէ ժողովոյս հեղ ի եղիցին, եւ մի իշխանութիւն վարդապետի եւ քահանայից զայնպիսեացն Պատարագն արհնել, այլ եւ ոմանք ազատաց ըստ իւրաքանչիւր կամաց բաժանեն զշնորհս եկեղեցւոյ եւ զառաջնորդաց զիշխանութիւն եւ զգործ յափշտակեն. եւ վարդապետաց հրամանի եւ մեր կանոնիս ունկնդիր չլինին. այնպիսի յանդգնեալքն, որ գործեն զտարահաճելիս Աստուծոյ հեռի եղիցին ի սրբոց եւ ի մեր արհնութենէն:

Երբ ազատները (ազնուականները) իրենց ծխերը եւ մարդիկ բաժին-բաժին են անում, նրանցից շատերը, հակառակ քրիստոնէական հաւատի, եկեղեցականներին աշխատում են ձգել ծառայութեան եւ ստրկութեան տակ: Գրիգոր Լուսաւորիչ եւ Տրդատ հոգեւորականներին ազատների տոհմի հետ են ցուցակագրել եւ սուրբ եկեղեցու հողն ու ջուրը հարկից ազատել, մինչեւ իսկ Պարսից տէրութիւնը հոգեւորականներին գիւղացիների ցուցակից հանած առանձին է պահում եւ միայն արքունական հասն է առնում: Ով հակառակ կվարուի եւ հոգեւորականութիւնը հարկի տակ կձգի, մեր ժողովի եւ Լուսաւորչի օրհնութիւնից հեռու լինի, նրանց Պատարագը չօրհնուի: Ազնուականներից ոմանք էլ ըստ հաճոյից եկեղեցու արտօնութիւնները խլում են, առաջնորդի իշխանութիւնը եւ իրաւունքը յափշտակում են, վարդապետների եւ մեր կանոններին հակառակում են, այդպիսիները հեռու լինեն Աստուծոյ սուրբ եւ մեր օրհնութիւնից:

Այս Զ-րդ կանոնը մասամբ բացատրում է, թէ ինչու ժողովս խստիւ արգելում է եկեղեցու կայուածներէ օտար ցեղերին անցնելը, որովհետեւ շատ ազնուականներ քահանաների հողերը հարկի տակ էին ձգում գիւղացիների հողերի հաւասար կարգով՝ մոռանալով Տրդատի սահմանած կարգը, որով հոգեւորականներն ազատուում էին հարկերից, նոյնպէս եւ եկեղեցապատկան հողերը: Հողերը քահանայական տան ժառանգութիւն համարելով եւ եկեղեցու սեպհականութիւն եւ քահանայութիւնը՝ միեւնոյն տան ժառանգութիւն՝ բոլորովին ապահովեցնել է ցանկանում քահանայի տունը եւ ընդմիջտ ազատում հողային հարկերից:

Կանոնիցս երեւում է, որ Պարսից տէրութիւնը հոգեւորականներին ձգած է եղել ազատների կարգը, բայց «արքունական հաս» առնելիս է եղել: Արդեօք «հաս» ասելով պիտի հասկանալ հողի հա՞րկ, թէ՞ բերքերի տասանորդ, թէ՞ հէնց ընդհանուր տուրք միմիայն հոգեւորական դասին պատկանողներից: Որպէս զի ազնուականները չասեն, թէ այս հողը քահանայինն է եւ ոչ եկեղեցուն, եւ դրա համար էլ քահանայք պիտի հողային հարկ տան, կանոնս եկեղեցու սեպհականութիւնը միացնում է քահանայի սեպհականութեան եւ ժառանգական քահանայութեան հետ: Թէ արդեօք քահանայի բաժանուած եղբայրները հարկ տալիս էին, թէ ոչ, կամ եթէ կոռ ու բեկարից ազատ էին, ազա՞տ էին արդեօք հողի հարկից՝ շատ անորոշ է: Քահանայութիւնը ժառանգական անելու երկրորդ պատճառ կարելի է համարել կանոնիս վերջին կտորը, որ ազնուականներն առանց հոգեւոր իշխանութեան նշանակում են քահանաներ եւ առաջնորդներ՝ առանց ի նկատի առնելու նրանց ապահովութեան խնդիրը: Կանոնս իրաւունք է տալիս անորդի քահանային որդեգիր ընտրել եւ ժողովրդի հաւանութեամբ քահանայ ձեռնադրել տալ, որպէս զի դրանով ազնուականների քահանայութից ազատի քահանայ ընտրելը:

10. Ոմանք ազատաց ի վերայ վանաց իշխանութիւն առնեն եւ վանական, գոր եւ կամին գտնեն եւ հարկանեն, գոր չէ արժան եւ աւրէն, եւ ոմանք ընտանեալք ի վանքն նստին արհամարհեալք, զեկեղեցաւն Աստուծոյ անպատկառելի անամաւթութեամբ, արդ՝ եթէ լուեալ մերոյ հրամանէ դարձցին եւ թողցեն յառաջնորդս զտեսչութիւն եկեղեցւոյն կարգել եւ յաւրինել ըստ հաճոյիցն Աստուծոյ, այսպիսեացն յառաջագոյն գործելեացն թողութիւն լիցի եւ ի մեր միաբան ժողովոյս աւրինեալ եղիցին եւ ժողովրդեամբ եւ պտղաբերութեամբ եւ ուխտաւորեալ եւ նուիրեալ ընծայիւք երթիցեն ի վանսն եւ աղաւթեցեն, որպէս արժան է իւրեանց

հարանց վաստակս, բայց ժլատութեամբ մի իշխեսցեն, զի եղիցին աւրինեալ յԱստուծոյ եւ ի մեր ժողովոյս:

Ազնուականներից ոմանք վանքերի վրայ իշխանութիւն են բանեցնում, ում կամենում են վանական են նշանակում եւ արձակում: Ոմանք էլ ընտանիքով նստում են վանքերում՝ արհամարհելով Աստուծոյ եկեղեցին: Այժմ որոնք կլսեն մեր հրամանը, կղառնան եւ վանքերի ու եկեղեցիների տեսչութիւնը կյանձնեն առաջնորդներին, նրանց առաջուց գործած մեղքերին թողութիւն լինի, մեր ժողովիցը միաբերան օրհնեալ լինի:

Արտաքին ժողովների կանոններն աւելի խիստ են վերաբերում դէպի մարմնաւոր իշխանութեան միջամտութիւնը եկեղեցական գործերում, քան մեր այս կանոնները: Անտ. 19 կանոնը զրկում է քահանայութիւնից նրան, որ կձեռնադրուի իշխանների ստիպմամբ: Նիկ. 6 կանոնով առանց եպիսկոպոսների ժողովի եւ մետրոպոլիտի թոյլտուութեան նշանակուած եպիսկոպոսը զրկուած է հոգեւոր իշխանութիւնից: Սարգիկէի կանոններում աւելի խիստ է, մեր կանոնների մեղմ վարմունքից կարելի է եզրակացնել, թէ որքան ուժեղ է եղել ազնուականութիւնը եւ անզօր հոգեւորականութիւնը նրա դիմաց (տե՛ս Բ. առ. 30):

11. Ոմանք ազատաց ի վերայ տկարանոցաց իշխանութիւն առնեն, եւ որպէս ի կենդանեաց հարկս պահանջեն, եւ ի կերակուրս եւ ըմպելիս իւրեանց գործակալս մատուցանեն կռուով եւ պատուհասիւ նեղին եւ գողորմելի եղբայրսն չարչարին անխղճաբար, որում պարտ եւ արժան էր հոգալ եւ խնամել իւրաքանչիւր վաստակոց ի կալոյ եւ ի հնձանէ եւ յամենայն արմտեաց տալ մասն եւ բաժին եւ մխիթարել զսիրտս նոցա եւ բժշկել զվէրս նոցա, զի եղիցին արժանաւորք մեծաց վարձուց եւ պարգեւաց ի փառաւոր գալստեան Որդոյն Աստուծոյ:

Ազատներից ոմանք հիւանդանոցների վրայ իշխանութիւն են բանեցնում, վերակացուներ են նշանակում ուտելիքի եւ խմելիքի վրայ, նեղում են խեղճերին եւ բռնութեամբ հիւանդներից հարկ եւ տուրք են պահանջում՝ փոխանակ օգնելու եւ բաժին տալու իրենց ունեցածներից:

12. Ոմանք ազատաց եւ ռամիկ հեծելոց հասանելով ի գեղս ուրեք, թողեալ զգեղն ի վանսն առնեն զիջեւանսն եւ յարկս սրբոցն գուսանաւք եւ վարձակաւք պղծեն զնուիրեալ տեղիսն Աստուծոյ, զոր սոսկալի է

քրիստոնեից լսել թող թե առնել: Արդ՝ զվերագրեալ կանոն սահմանադրութեան մերոյ խաւսեցին ի լսելիս լսողաց վարդապետք եւ երիցունք եկեղեցւոյն, եւ որք մի անգամ ունկնդիրք լիցին եւ հրամանակատարք արհմեցին ի Քրիստոս եւ ի սրբոց վարդապետաց, եւ ի մեր միաբան ժողովոյս... Ես Ներսէս շնորհիւն Աստուծոյ նուաստ կաթուղիկոս Յայոց վասն վերագրեալ կանոնիս ամենայն աթոռակցաւք մերովք սուրբ Եպիսկոպոսք հայոց ձեռնարկեալ կնքեցաք ըստ հրամանի եւ սահմանի Յոգւոյն Սրբոյ եւ ընտրելոց նորայ (ստորագրութիւն 17 Եպիսկոպոսի):

Ազնուականներից ոմանք եւ ռամիկ հեծեալներից գիւղ հասնելով՝ փոխանակ այնտեղ իջեւանելու՝ գնում են վանքերում օթեւանում, տանում են հետները գուսաններ եւ վարձու կանայք եւ պղծում նուիրեալ տեղերը: Ով չի լսի մեր պատուէրը եւ կշարունակի իւր ընթացքը, թող գրկուի հոգեւոր օրհնութիւնից:

ԴՈՒԻՆԻ Ե ԺՈՂՈՎԸ 719 ԹՈՒԻՆՆ՝

Դուինի Ե ժողովը եղաւ 719-ին՝ Յովհանն Օձնեցու օրով: Յովհանն Տաշրաց գաւառից էր, հայոց ամենայայտնի վարդապետներից մէկն էր հեռատեսութեամբ եւ խելացի կանոնադրութեամբ:

Նա, տեսնելով հայերի եւ յոյների կրօնական վէճերի վատ հետեւանքները, հայերից մի մասի յարուելը յունական դաւանութեան, միւս կողմից տեսնելով, որ հայերը չունին օրինական ժողովով որոշած եւ կազմած կանոնագիրք, գրաւոր ձեւով սահմանած կարգեր ծէսերի, ժամերգութեան վերաբերեալ, որոշեց ժողով անել 719 թուին Դուին մայրաքաղաքում եւ 32 յողուածից բաղկացած մի կանոնադրութիւն կազմեց այնպիսի խոհեմութեամբ եւ մեղմութեամբ, որ ոչ մի տեղիք չտուեց վէճերի յարուցանելուն եւ խոստովանութիւնների շարունակութեան: Օձնեցին այդ ժողովի միջոցով որոշեց եկեղեցու ժամերգութեան կարգերը մի առ մի, կէտ առ կէտ՝ նշանակելով առաւօտեան, երեկոյան, գիշերուայ պաշտամունքները, ի մի ժողովեց Լուսաւորչի, Սահակի, Յովհանն Մանդակունու բոլոր սահմանադրութիւնները եւ կարգերը, կանոնաւորեց եւ հրամայեց անխափան, անչեղ կատարել (տե՛ս 21, 22, 23, 24, 25 կան.): Օձնեցու ժողովի երկրորդ մեծ օգուտը եղաւ այն, որ աւանդական կարգով իրենց հասած առաքելական եւ հայրապետական ու ժողովական սահմանադրութիւնները, որոնցից

¹ Վերջին հրատարակւթյունը տես «Կանոնագիրք Յայոց», հ. Ա, էջ 514-535:

եւ գրաւոր փաստագրերով մնացած յիշատակարաններ էլ կային, ի մի ժողովելուց յետոյ կազմած կանոններն իբրեւ հաստատած օրէնքներ հրատարակուեցին եւ դրանով մտցրին հայոց եկեղեցու մէջ ինքնուրոյնութիւն, դաւանաբանական եւ ծիսական անկախութիւն: 20 կանոնով որոշուեց «Սուրբ Աստուած»-ի, 26 եւ 30 կանոններով՝ Մկրտութեան եւ Ծննդեան տօների յունուարի 6-ին կատարելու, 8-րդ կանոնով՝ անապակ գինու եւ անխմոր հացի գործածութեան վերջնական խնդիրները, որով մի անգամ ընդմիշտ վերջ դրուեց անվերջ եւ անօգուտ վէճերին, որոնք երկպառակութիւն էին ձգել հայադաւան եւ յունադաւան հայերի մէջ:

Օձնեցու այս ժողովը իւր գրաւոր վճռով եւ ընդհանուր հաստատութեամբ դարձաւ Շնորհալու կազմելիք դաւանաբանական ձեռնարկի հիմնաքարը եւ գլխաւոր պաշտպանողական խարխիւր:

Այս մեծ գործը Օձնեցին գլուխ բերաւ եւ կատարեց այնպիսի խելօքութեամբ, քրիստոնէական խոնարհութեամբ եւ մեղմութեամբ, որ մինչեւ այսօր էլ անտրամաբանօրէն դատող Չամչեանների աչքին Օձնեցին երեւան է գալիս ոչ միայն ոչ հակաքաղկեդոնական, այլ գուցէ թէ մինչեւ իսկ քաղկեդոնական-երկբնակ: Միամտութեամբ Չամչեանը պնդում է, որ Ներսէս Շինողի օրով Յովհաննէս Մանազկերտցի անունով վարդապետ տեղապահի կազմած ժողովը Մկրտութեան եւ Ծննդեան, անապակ գինու եւ բաղարջի մասին ճիշտ է՝ ըստ վկայութեան մի ինչ-որ Դաւիթ վանահօր (°), եւ Յովհան Օձնեցու ժողովը չէ: Այդ պնդում է նրա համար, որ ցոյց տայ, թէ Օձնեցին այդպիսի կանոններ չի սահմանում: Այդ պնդելուց յետոյ բերում է Օձնեցու 32 կանոնները, որոնցից 8-ը 36, 30, 7-ը պատուիրում եւ սահմանում են այն, ինչ որ Մանազկերտցի վարդապետին վերագրած 5 կանոնները: Մանազկերտցու կանոնները պատմական հիմք չունին, մեր կանոնագրքերում էլ չկայ: 100 եւ 530 ձեռագրերում յիշում է Մանազկերտի ժողով Յովհան Օձնեցու օրով՝ 726-ին, որտեղ սահմանուել են այն կանոնները մասնաւորապէս, որ յատկացնում են Յովհաննէս վարդապետ Մանազկերտցուն, բայց այդ թիւրիմացութիւն եւ սխալ է. Օձնեցին Մանազկերտում եթէ ժողով արած լինի էլ, ոչ այդ կանոնների համար, որոնք ամբողջովին մտնում են Օձնեցու՝ Դուինում արած ժողովի 32 կանոնների մէջ, գուցէ ուրիշ խնդիրների, նոյնիսկ դաւանաբանական, որի մասին թեթեւ անորոշ յիշատակութիւն էլ կայ ժողովածու ձեռագրերի մէջ: Գալով Չամչեանի միւս միամիտ դատողութեան, որ եթէ Օձնեցու կանոնագրքի մէջ Սարգիսի ժողովը կայ, եւ այս ժողովում առանձնապէս շեշտում է Պապի գերիշխանութեան վրայ, Օձնեցին,

ընդունելով այդ ժողովը, ընդունել է եւ ուրեմն Պապի գերիշխանութիւնը: Չամչեանի նման դատելով՝ պիտի պնդենք երեւի, որ ուսանելը եւ յոյներն էլ Պապի գերիշխանութիւնն ընդունում են, որովհետեւ նրանք էլ են Սարգիկէի ժողովն ընդունում: Չամչեանը չի տարբերել Տիեզերական եւ Տեղական ժողովների իրաւասութեան սահմանները. Սարգիկէի ժողովն օտարներին համար մասնաւոր եւ տեղական ժողով է եւ ոչ տիեզերական:

Մեր կանոնագրքերում գրած է. «Սահմանք Յովհաննու Իմաստասիրի» կամ՝ «Կանոնք Յովհաննիսի Իմաստասիրի Հայոց կաթողիկոսի» (գլ. ԼԲ):

1. Եպիսկոպոս կամ քահանայ կամ սարկաւազ, կամ ով եւ իցէ յուխտէ եկեղեցւոյն, արբեցութեան գտեալ մի իշխեսցէ պաշտել զկարգն, մինչեւ աւուրս ընդ մէջ արարեալ սրբեսցէ զինքն ապաշխարութեամբ, պահով եւ աղաթիւք, եւ ապա համարձակեսցի մատչել ի կարգ իւր եւ ի հաղորդութիւն, իսկ եթէ յամառեալ ի նմին որկորստութեան յամեսցէ լուծցի:

Եթէ որեւէ մէկը հոգեւորական դասից կհամարձակի արբեցողութիւն անել, չհամարձակի Պատարագ անել, մինչեւ որ չսրբի իրեն պատով եւ աղօթքներով, իսկ եթէ կյամառի եւ կչարունակի այդպիսի կեանքը, պիտի կարգալոյծ լինի:

Ըստ սբ. Սահակի եւ Բարս. 89 կ.՝ այդպիսին արտաքսւում է միմիայն պաշտօնեաների կարգից (տե՛ս եւ Լաւ. 24):

2. Աշխարհական ոք զնոյն առնելով մի իշխեսցէ առանց զղջման ապաշխարութեան հաղորդել, ապա եթէ ի նմին զեղխութեան մնացեալ յերկարեսցի, որոշեսցի:

Եթէ աշխարհականը նոյնը կատարի, առանց ապաշխարելու իրաւունք չունենայ հաղորդուելու, եթէ կյամառի, թող մերժուի եկեղեցուց (տե՛ս Բ. առ. 43):

3. Ոչ է արժան յաւուր շաբաթու եւ կամ ճրագալուցի Չատկին պսակադիրս առնել, զի սբ. աւուրք յարութեան առաջի կան. յորս պարտ է աղաթել եւ հսկել եւ հոգեւորական կարգաւք միխթարել զանձինս. եւ ոչ մարմնական զեղխութեամբ զսուրբ աւուրցն խորհուրդ արհամարհեալ եւ ընդ ոտն հարկանել, իսկ եթէ ոք գտցի զայս արարեալ պսակն անվաւեր լիցի, եւ պսակադիրքն ընդ պատժովք եղիցին մինչեւ ապաշ-

խարեացեն. եւ եպիսկոպոսին տեսեալ որպէս կամի մարդասիրեսցէ ի վերայ նոցա:

Աւագ շաբաթ օրը պսակ անել չի կարելի, եթէ պսակ լինի, անվաւեր կհամարուի, եւ պսակադիրն ապաշխարութեան ենթարկուի ըստ կամաց եպիսկոպոսի:

4. Ոչ է արժան յորժամ առ վաղիւն պսակ է ընդունելոց, յերեկոյին ժողովս առնել եւ արբենալ եւ զեղիսել, այլ պարկեշտութեամբ եւ աղաւթիւք արժանի առնել զինքեանս պսակին արհնութեան, ապա եթէ ոք գտցի զայս արարեալ, քահանայն զաւրն ի բաց փոխեսցէ, եւ որպէս ասացաքն յայլում աւուր հրաման տացէ զգուշութեամբ եւ արժանաւոր կարգաւք պսակիլ եւ հաղորդիլ արիմաց:

Պսակի նախընթաց օրն արբեցողութեամբ եւ զեղիսութեամբ չպիտի անցկացնել, այլ աղօթքով եւ պարկեշտութեամբ, որպէս զի պսակի օրհնութեան արժանի լինի: Այս կանոնս չկատարողի պսակը թող ուշանայ քահանայի կարգադրութեամբ (տե՛ս Լաւ. 23):

5. Չէ արժան ի սուրբ Քառասներորդս Ձատկին եւ մինչեւ ի սուրբ Պենտրակոստէն հարսանիս առնել եւ զաւուրցն խորհուրդ թշնամանել, զի ամենայն աւր կիրակէի եւ ի նոսա կատարի Աստուածային խորհուրդն:

Մեծ պատին եւ Ձատկից մինչեւ Պենտեկոստէ հարսանիք չպիտի անել:

6. Արժան է ի սուրբ Քառասնորդսն պահոցն յաւուր շաբաթու եւ կիրակէի Պատարագ մատուցանել ահիւ եւ երկիւղիւ՝ ըստ սահմանելոյ սրբոց հարցն ամենայն ժողովուրդս իւրեանց, իսկ եթէ ոք հակառակեալ ընդդիմացի մերում հրամանիս կամ բանիւ կամ գործով, եթէ ուխտաւոր է լուծցի, եթէ աշխարհական որոշեսցի:

Մեծ պատի շաբաթ եւ կիրակի օրերն անխափան Պատարագ պիտի մատուցանել, ով կհակառակի եւ չի կատարիլ այս պատուէրը, թող կարգալոյծ լինի, իսկ եթէ աշխարհական է, մերժուի եկեղեցուց (տե՛ս Ա առ. 2, 5 կ., Բ Դւ. 6, 7 կ.):

7. Այլ վասն պահելոյ եւ լուծանելոյ զշաբաթս եւ զկիրակէս ի սուրբ Քառասներորդս պահոցն այս յիրաքանչիւր կամս թողեալ լիցի. միայն գոհանալով զԱստուծոյ առանց խղճի եւ հակառակութեան եւ առանց

բամբաստելոյ զընկերն, զոր կամեսցի եւ արասցէ հանդերձ պարկեշտութեամբ երկոքին ընդունելի են Աստուծոյ եւ յաւանդութենէ եկեղեցւոյ Քրիստոսի:

Մեծ պատի շաբաթ եւ կիրակի օրերը պաս պահելը կամ լուծելը թողնուում է ամէն մէկի կամքին, միայն թէ պահողը եւ լուծողն առանց թշնամութեան եւ հակառակութեան վարուեն միմեանց հետ, երկուսն էլ ընդունելի են Աստուծոյ առաջ:

Մեծ պատի շաբաթ եւ կիրակի օրերը լուծելը շատ հին սովորութիւն էր: Այդ օրերը պաս պահելը յետոյ մտաւ ոչ միայն մեր մէջ, այլեւ քրիստոնեայ աշխարհներում: Ութերորդ դարու սկզբին, ինչպէս երեւում է այս կանոնիցս, դեռեւս համատարած չէր այժմեայ կարգը՝ պաս պահելն այդ օրերում, կանոնս պատուիրում է այդ օրերին պաս պահել՝ չպահելը իւրաքանչիւրի կամքին յանձնել, խռովութիւնս օգնում էին յունական ձեւով պաս պահողները, որոնք խտրութիւն էին դնում կաթնեղէնի, ձկնեղէնի եւ ձէթի մէջ (տե՛ս Բ ԴԼ. 29, 38, Ա առ. 4, Բ առ. 69):

8. Արժան է զհացն եւ զգինին անապակ հանել ի սուրբ սեղանն ըստ աւանդելոյ մեզ սրբոյն Գրիգորի եւ չխոնարհել, այլ ազգաց քրիստոնէից յաւանդութիւնս, զի սուրբ Լուսաւորիչն յարիմակամէն բերեալ զայս առաքելաբար հրաման ետ կատարել իւրոյ վիճակելոցն, որպէս եւ զաղն աւրիմութեան յագապացն զէմունսն խառնել, եւ ըստ կարգի դեւտացւոցն ազգաւ սեպիակամել զեկեղեցւոյ շնորհ, եւ մեզ ի նմին պարտ է յարամնալ եւ չթողուլ ի բաց եւ չառնել նորածել ինչ:

Պէտք է Պատարագի հացն անխմոր անել եւ գինին՝ անապակ՝ սբ. Գրիգորի աւանդութեան համաձայն եւ չհետեւել այլազգի քրիստոնեաների աւանդութեան: Նոյնպէս եւ ըստ Լուսաւորչի կարգադրութեան՝ պիտի օրհնած աղ տալ մատաղացու կենդանիներին եւ դեւտացիների կարգի համեմատ պիտի եկեղեցու շնորհքը, այսինքն՝ քահանայութիւնը, ժառանգութիւն (տալ) համարել ազգովին: Մենք նոյն այս կարգերը պիտի պահենք եւ նորածեւութիւն չմտցնենք:

Տե՛ս Ներսէս Շնորհալի: Այստեղ ուշադրութեան արժանին այն էր, որ քահանայութիւնը համարում է ժառանգական եւ մի ազգի մէջ սերունդէսերունդ անցնող մի դեւտական կարգ, որ բոլորովին հակառակ է Աւետարանի եւ մեր բոլոր եկեղեցական այն կանոններին, որոնք հրամայում են ձեռնադրել եւ ընտրել միմիայն արժանաւոր անձանց քահանայ (տե՛ս Բ ԴԼ. 19, Դ ԴԼ. 5, 9, Ա առ. 31):

9. Պարտ է արժան է զսուրբ միւռոնն, այսինքն է զհւղն անուշահոտութեան հայրապետն աւրինել եւ իւրաքանչիւրոց եպիսկոպոսացն մի անգամ ի Ձատկին հինգշաբթի աւր որպէս եւ հրամայեալն է եւ քահանայից ի նոցանէ ընդունել եւ աւծանել նովաւ զսեղանս եւ զեկեղեցիս եւ զխաչ. առ մկրտեալն մատուցանել միայն յորդէգրութեանն աւծումն, որ յետ մկրտութեանն լինի եւ այլ ի պէտս աւծման մի խառնեսցէ զնա, եւ մի ինքեամբ յանդգնեսցի աւրինել քահանան:

Սբ. միւռոնը հայրապետը պիտի օրհնի եւ տարին մի անգամ՝ Ձատկի հինգշաբթի օրը, բաշխի եպիսկոպոսներին եւ քահանաներին՝ սեղան, եկեղեցի, խաչ օրհնելու, մկրտուածին դրոշմելու համար (տե՛ս Սահ. 8, Մակարի Երուս. կանոնները):

10. Պարտ է եւ արժան է զմկրտութեան ձեռք քահանային աւրինել մի ըստ միոջէ ընդ մկրտելն ըստ բաւականի ժամուն պիտոյից եւ նոյն ժամայն առ մկրտեալսն մերձեցուցանելով զաւրինեալն սպառել եւ մի իշխել զմի անգամ աւրինեալն բազում անգամ աւրինել, եւ միայն աւծանել նովաւ զերախայսն եւ զմկրտեալսն ընդ մկրտելն աւազանին, եւ այլ խորհուրդ աւծման մի իշխեսցեն մատուցանել զնա:

Երախայութեան ձէթը պէտք է որ քահանան օրհնի այնքան, որքան հարկաւոր է մի երախայի օծելու համար, ոչ աւելի եւ ոչ պակաս, այդ ձէթն ուրիշ բանի համար գործ չպիտի ածել:

Երախայութեան ձէթով օծելը լինում էր հին ժամանակներում երեք անգամ ընկղմելուց առաջ, ապա ընկղմում էին եւ մեռնով դրոշմում: Ինչպէս երեւում է, հայոց մէջ հէնց սկզբից այս սովորութիւնը չի ունեցել: Կանոնադիրը, տեսնելով, որ յոյները յարձակում են հայերի վրայ այդ բանը չկատարելուն համար, այս կանոնը սահմանում է՝ գտնելով, որ Հայոց եկեղեցու ոգուն հակառակ չէ: Երեւի չի կատարուել եւ չի կատարում մեր մէջ նրա համար, որ մեռնի սրբող զօրութիւնն այնքան մեծ է համարում, որ իւր մէջ ամփոփում է եւ երախայութեան ձէթի ներգործութիւնը:

11. Արժան է զհիւանդացն ձեռք քահանային աւրինել ըստ իւրում աղաւթիցն եւ ըստ բանականութեան պահանջելոյ ժամուն պիտոյից:

Արժան է, որ հիւանդաց ձէթը քահանան օրհնի իւր աղօթքներով եւ այնքան, որքան պէտքը պահանջում է:

Այս սովորութիւնը կար հին եկեղեցում եւ կատարում էր Յակոբոս առաքեալի ժամանակից այսպէս. քահանան օրհնում էր իւղը,

գնում էր հիւանդի մօտ, աղօթք կարդում գլխին եւ օրհնած ձէթով օծում: Մեր մեջ, երբ հիւանդատէրը կանչում է, քահանան գնում է, նոյն խորհուրդը կատարում միմիայն աղօթքով. ձէթի գործածութիւնը երեւի վաղուց չի եղել եւ չկայ մինչեւ այսօր մեր մէջ, թէեւ սկզբունքով մեր եկեղեցին ընդունում է:

Ուշադրութեան արժանին այն է, որ այս երկու կանոնով թէեւ հրամայւում է երախայութեան եւ հիւանդաց ձէթը գործածել, բայց ժողովուրդը եւ եկեղեցին, առանց ուշադրութիւն դարձնելու այդ կարգադրութեան վրայ, գնում են իրենց սովորութեան եւ աւանդութեան համաձայն, որն ստացել են շատ վաղուց՝ նոյնիսկ առաքեալներին յետոյ: Օձնեցին այս կանոնները մտցրել է՝ ցոյց տալու յոյներին, որ մեր եկեղեցին սկզբունքով ընդունում է եւ դէմ չէ այս կարգերին, բայց ժողովուրդը գնում է իւր ճանապարհով: Ստեփաննոս Օրբելեանն անում է մի ինքնուրոյն դատողութիւն այս մասին, որ բոլորովին համապատասխան է մեր եկեղեցու եւ ժողովրդի գործնականութեան: «Դարձեալ թէպէտ առաքելական իմանամք կարգ զձէթ օրհնելն հիւանդաց եւ մեղուցելոց ի հարցն ոչ ունիմք սովորութիւն աւանդեալ մեզ, կարծեմ եւ համարձակութիւն յոյժ մատուցանէ ժրագունիցն ի մեղս մեղօք՝ ապականել զոգիսն յուսով ձիթին, եւ սակաւ դրամիկ մսխել, ձէթ օրհնել եւ արդարանալ... բայց թէ զանկատար իւղն, որ վասն երախայիցն սահմանէք՝ ընդունելի է» (336 եր.):

12. Ոչ է արժան գտնուան, որոյ վերայ Պատարագն Քրիստոսի մատչի փայտեղէն կանգնել եւ շարժուն, այլ քարեղէն եւ անշարժ հիմնացուցանել, իսկ եթէ ոք հակառակեցի եւ ոչ արասցէ ըստ հրամանիս մերում. եւ ըստ աւանդութեան Կաթուղիկէ եկեղեցւոյն եպիսկոպոսն լուծեալ եղիցի ի պատուոյն, եւ սեղանն արհամարհեալ եւ անգործ մնացտ:

Այս սեղանը, որի վրայ Պատարագ են մատուցանում, արժան չէ, որ լինի փայտեղէն եւ անշարժ: Հակառակող եւ այսպէս չվարուող եպիսկոպոսը պատուից զրկուի, եւ սեղանն արհամարհուի եւ անգործ մնայ:

13. Ոչ է պարտ զաւագանն յայլ իմեքէ նիւթոյ պատրաստել. եւ կամ ուրանալ եւ կամեցի, այլ աւագան քարեղէն հաստատել ի նմին իսկ յեկեղեցւոջն, եւ կամ յանդէն մերձ յեկեղեցին ի մկրտատունսն:

Մկրտութեան աւագանը պիտի լինի կամ եկեղեցու մէջ կամ եկեղեցուն կից մկրտատանը եւ քարից շինած (տե՛ս Բ Դ. 15):

14. Պարտ եւ արժան է գերախայիցն ձեռնադրութիւն եւ զաւօնմն եւ զիրաժարելն եւ զխոստովանելն առ դուրս մկրտարանին կատարել եւ ապա տանել ի ներքս, ուր աւագանն է եւ մկրտել:

Պէտք է երախաների (չմկրտողածների) վրայ ձեռք դնելը, օծելը եւ հրաժարումը կատարել դրսեւը՝ մկրտարանի մօտ, ապա տանել ներս եւ աւագանում մկրտել:

15. Պարտ եւ պատշաճ է զայնոսիկ, որք պսակելն հանդերձեալ են քահանային տանել, եւ ի վերայ նոցա կատարել զկարգ եւ զկանոն ըստ աւրինաց քրիստոնէից, եւ անդ ի սրբութեան տեղիսն պսակել, զի ի միում տեղուք վայել է լինել պսակին եւ որ ընդունի զպսակն, իսկ եթէ ոք ոչ այսպէս արասցէ, այլ որպէս եւ իցէ իւրով կամակորութեամբ եւ ծուլութեամբ անարգեսցէ զաւրէնս եւ զկարգ ամուսնութեանն, քահանայն լուծցի յիւրմէ պատուոյն, եւ զպսակաւորսն վերստին պարտաւոր է պսակել ըստ աւրինաց քրիստոնէից, եւ որպէս առաքեալն պատուիրէ, թէ ամենայն ձեր ըստ կարգի եւ պարկեշտութեամբ եղիցի:

Պսակը պիտի եկեղեցում կատարել, ով հակառակի այս կանոնիս եւ ուրիշ տեղ անի, պսակադիրը զրկուի քահանայական պատուից, եւ պսակն անվաւեր համարուի, մինչեւ որ նորից տարուի եկեղեցի պսակելու:

16. Իսկ զերկեակսն նոյնպէս պարտ է ըստ առաջին կարգին միջնորդաւք եւ խաւսնականաւք հաւանեցուցանել յիրերաց յաւժարութիւն եւ յեկեղեցւոյն եւ ի քահանայիցն աւրինութենէ ընդունել զնշան զուգաւորութեան իւրեանց: Իսկ եթէ ոք ոչ այսպէս, այլ խամձեսցին եւ պղծեսցին առ իրեարս, զայնպիսին ի բաց մեկնեսցեն ի միմեանց, եւ զշնացելոց զկանոն եւ զսահման ի վերայ դիցեն: Իսկ եթէ ոք ոչ առնուցու յամձմ մեկնիլ ի միմեանց, յետ ժ ամի ապաշխարութեան ողորմութեամբ եւ արտասուաւք արժանաւորեսցին խառնել յեկեղեցի Աստուծոյ:

Երկակնների պսակն էլ պիտի եկեղեցում լինի, եթէ պսակից առաջ յարաբերութիւն կունենան, նրանք բաժանուեն եւ շնացողների համար նշանակուած պատժին ենթարկուեն, իսկ եթէ բաժանուել չկամենան, 10 տարի արտասուքով ապաշխարելուց եւ ողորմութիւն տալուց յետոյ արժանանան եկեղեցի մտնելու իրաւունքին (երկակնների մասին տե՛ս Բ առ. 17, Շ ահ. 7, Բ Դ. 5):

17. Արժան է շաբաթն ար երիկունն մարտիրոսաց պաշտել եւ ծունր չկրկնել եւ զճրագացն արհնութիւն ասել լոյս զուարթ սուրբ:

Ուրիշ ձեռագրերում «ծունր չկրկնել» է:

Շաբաթ երեկոյեան արժան է «լոյս զուարթ» ասել եւ մարտիրոսաց պաշտօն կատարել եւ ծունր չընել:

Հին կանոններով արգելուած էր կիրակի օրը եւ ամբողջ մինչեւ հոգեգալստեան ժամանակամիջոցը ծունր ընել՝ ի պատիւ Քրիստոսի յարութեան, բայց այդ կարգը ճշտութեամբ չգործադրուեց:

18. Արժան է գիշերապաշտան առնել յայդ կիրակէ, եւ հսկմամբ եւ արտասուաբ եւ յոտնաւոր տքնութեամբ զանցեալ շաբաթուն աւուրց գյանցան ջնջել, եւ արժանաւոր առնել զինքն մեղսաքաւիչ եւ կենդանարար խորհրդոյն, եւ ակն ունել ամենայն զուարթութեամբ եւ փութով տեսնագալուստ փողոյն եւ անճառ յաւիտենական արքայութեան:

Լոյս կիրակի առաւօտ արժան է գիշերը տքնութեամբ անց կացնել, շաբթուայ մեղքերը քաւել եւ ապա հաղորդութիւն առնել:

19. Արժան է յերեկորինս եւ յառաւատինս զկնի յամենայն պաշտամանն նուագել զսուրբ Աստուածն եւ ապա զհետ բերել յերեկորինս զհանգստեան սաղմոս եւ առաւատինսն զարեւագալին սաղմոս, իսկ յորժամ Պատարագ մատչի ի սկզբունս անդ պաշտամանն յիշել զսուրբ Աստուածն. եւ զսոցունս խորհուրդ յառաջաբանի անդ հաւաստեալ յայտնեցաք:

Առաւօտեան եւ երեկոյեան պէտք է սուրբ Աստուած ասել, ապա հանգստեան եւ արեւագալի սաղմոսներ:

20. Պարտ եւ արժան է զխաչեցարն երիցս անգամ զհետ բերել, ըստ երիցս անգամ կրկնելոյ սրբասացութեան եւ մի նուագեցուցանել, եւ ի նուագ գտանել ի շնորհաց խաչին Քրիստոսի:

Պէտք է խաչեցարը երեք անգամ ասել երեք սրբասացութեան հետ եւ ոչ նուագեցնել եւ դրանով զրկուել Քրիստոսի խաչի շնորհքից:

«Սբ. Աստուած» երգի մասին յունաց մեկնիչ Բալսամոն եւ ոռու Յովհաննէս վար.~ն այս են գրում. «Ա՛յս երգը հրաշալի վերնագոյն յայտնութեամբ հաղորդուեց ուղղափառ եկեղեցուն Ե դարում, այս երգը վերաբերում է Ամենասուրբ Երրորդութեան՝ ի դէմս Աստուածային

երեք անձանց, եւ Աստուածային ամենակարող բնութեան միութեան», որն այդ երկուսի խօսքով հաստատուեց Քաղկեդոնի ժողովում: Այդ ժողովի հակառակորդներից մէկը՝ Պետրոս Փուլլոն, Անտիոքի աթոռի յափշտակիչը (Ե դարում), մտածեց այդ երգի վրայ աւելացնել «որ խաչեցար վասն մեր» խօսքը, որպէս զի դրանք վերագրուեն միմիայն Աստուածամարդու անձնաւորութեան՝ դրանով պաշտպան հանդիսանալով Եւտիքէսի աղանդին: Նոյն կերպով, ասում են դրանք, պնդում են միւս կողմիտ աղանդաւորները, թէնպասակիտներ կամ պատրիպասսիանք, որոնք ենթադրում են, որ խաչի վրայ չարչարուեցին Աստուածութեան երեք անձինքը: Այս աղանդի գլխաւորն ապրում էր II դարում՝ Պրակսէյ անունով: Նա ասում էր, որ Հայրը մարմնացաւ եւ Քրիստոսի անունով իջաւ: Այս սովորեցնում էին նոյնպէս նէոտիանք, սաբեղեանք III դարում: Փուլլոնը նզովքի ենթարկուեց եւ եկեղեցուց անջատուեց (տե՛ս «Опыт учр. закона» Иоанна, 1851, I, II եւ «Правула св. апос. св. от... с толкованиями»):

Նոյն Յովհաննէս վարդապետը, խօսելով հայոց պատճառաբանութեան վրայ. «Թէ Սբ. Աստուածը մենք ասում ենք ի դէմս Որդւոյ», ընդունում է, ուսուցչապետ Տրոյիցկու նման յետին մտքերով չէ բացատրում, հաւատում է, որ անկեղծ ենք ասում եւ ճիշտ (Տրոյիցկին կարծում է, որ խաբում ենք. այս մասին տե՛ս Ն. Շնորհալի), մանաւանդ որ Հոգեգալստեան տօնին ասում ենք. «Որ եկիր եւ հանգեար յառաքեալսն», բայց նա մեղադրում է հայերին նրանում, որ նրանք Քաղկեդոնի ժողովի որոշման դէմ են գնում եւ «Սբ. Աստուածը» փոփոխում են եւ աւելումներ անում:

Թէեւ այս պատկառելի վարդապետը գիտէ, որ հայերը վաղուց մերժել են Քաղկեդոնը նրա բոլոր դաւանաբանական վճիռներով, բայց եւ այնպէս մի բան ասելու համար նկատում է՝ մոռանալով, որ Տիեզերական ժողովի վճիռը պարտաւորական է միմիայն ընդունողների համար եւ ոչ մերժողների եւ մինչեւ իսկ նզովքի ենթարկուողների համար:

21. Արժան է ի գիշերին յորժամ ժողովին ի պաշտաւնն նախ ցյառաջաբանիցն ասել, գչորեսին սաղմոսն միաբանութեամբ ի թիւ խոնարի ձայնիւ առաջին, գերորդ սաղմոսն, երկրորդ գուբսն երրորդն, երրորդ գճ երկրորդն, չորրորդ, գճիս երկրորդն, եւ նոցին զքարոզութիւնն եւ զաղաւթսն զհետ բերել, զոր ի նոյն խորհուրդ արարեալ է երանելւոյն Յովհաննու Մանդակունոյ Հայոց կաթուղիկոսի քարոզութիւն, զարթուցեալքս աղաւթք զքէն գոհանամբ եւ զհանգիստ նորին, նայեա Տէր ողորմութեամբ:

***Գիշերային ժամին պիտի ասել բոլոր կարգաւորուած Յովհան Ման-
դակունու սաղմոսները եւ աղօթքները:***

22. Արժան է զառաւատինսն ամենեցուն նման միմեանց զնոյն եւ ըստ նմին կարգի կատարել, զի այսպէս վայել է քրիստոսասիրացն, որ ամեն լեզւոյ եւ ազգի են միաբանութեամբ փառաւորել զԱստուած եւ յաւրի-նել զվարս ուղիղս, զի գրեալ է զսրբոց առաքելոցն, թէ էր նոցա սիրտ եւ անձն մի, եթէ էին ամենեքին միաբան յաղաթս: Արդ՝ զկնի հարցինն եւ ողորմեցւոյն, եւ Տէր յերկնեցւոյն, զփառսն ի բարձունսն պաշտել, ապա իւրաքանչիւր աւուր զկցորդսն, զոր առեալ է սաղմոսացն. Բ շաբաթւոյն լոյս տուր աչաց մերոց, Գ շաբաթւոյն, ի քէն է Տէր աղբիւր կենդանու-թեան. Դ եւ ասացի Տէր ողորմեա. Ե շաբաթւոյն. ես առ քեզ Տէր աղա-դակեցի, ուրբաթւոյն, մտցեն աղաւթք իմ առաջի: Շաբաթ ար առա-քեա: Ապա զկնի քարոզութենէն եւ աղաւթիցն զերեքսրբեանն երգել զփառաբանութիւն, հանդերձ սրբոյ Աստուածածնին կցորդին, ապա զարեւագալին զսաղմոսն ասել ըստ դասուց վերածայնութեամբ:

Նոյնպէս եւ անթերի կատարել եւ առաւօտեան ժամերգութիւնը:

23. Նոյնպէս եւ զերեկորինսն հանդերձ միմեանց ըստ այսմ կարգի եւ այ-սու արինակաւ կատարել. յառաջագոյն պաշտել-զխոնարհեցոյ վերա-ծայնութեամբ ըստ դասուց, զոր երանելոյն Ներսէսի Հայոց կաթուղի-կոսի յաւելեալ է. որպէս թէ կամելով սկիզբն ամենայն վերերգակ սաղ-մոսիցն յաղաւթելոյ առնել. զի եւ սաղմոս այս աղաւթք Դաւթի են, ըստ վերագրին յայտարարութեան. զկնի նորա զապրեցոյ մի ըստ միոջէ զերեսին սաղմոսն զմիմեանց զիետ ըստ դասուց վերածայնութեամբ, իսկ զկնի մեսեդի եւ եղիցին (ուղիցին) ասելոյ, քարոզել եւ աղաթս մա-տուցանել. յետ այնորիկ զերեքսրբեանն նըւագել նորին նմանութեամբ եւ վախճան ամենայն պաշտամանն սաղմոս ասել, ըստ դասուց վերա-ծայնութեան:

Նոյնպէս եւ երեկոյեան ժամերգութիւնն անթերի կատարել:

24. Իսկ կիրակէին աւուր առաւատենին այս գուն խորհրդով յաւրինեալ բերէ զկարգն իւր, զկնի հարցինն մեծացուցէ ասել վասն զի հարկա-ւորապէս պարտի այն որ զյարութիւն Քրիստոսի ճառէ. ընդ նմին եւ զգերեզմանն յիշել եւ զսուրբ զԿոյսն, զի եթէ ոչ էր ծնեալ, ոչ էր հնար եւ ոչ թաղել, եւ եթէ ոչ էր թաղեալ ապա եւ ոչ յառնել: Արդ զերեզմանն ընթեռնւոյն զԱւետարանն յիշեալ լինի, իսկ զսուրբ Կոյսն ի մեծացուց-ցէն ասելոյ յիշենք, զի որպէս ընկալան ի միմեանց զՓրկիչն յարութիւն

ի գերեզմանէ, եւ գերեզմանն յարգանդէ, ըստ նմին եւ վկայք պարտ են լինիլ միմեանց վասն յարուցելոյն, եւ այս է ճշմարիտ մարդեղութեանն եւ մահուանն Քրիստոսի խոստովանութիւն, այլ սակայն ի ծննդեանն առ յարութիւն զհետ եկեալ միաւորին, իսկ յարութենէն ի ծնունդն վերադարձիլ անկարելի զի չեւ գործեցելոցն ի Քրիստոսէ պատմութիւն առնել անհնար է, եւ յաղագս այսորիկ ւստեմք եւ զԾնունդն եւ զՄկրտութիւնն Քրիստոսի, ի միասին առեալ տաւնախմբին, եւ սոքա ամենեքեան եւ որ այլն եւս իցեն, որ անարհմեալք ի Քրիստոսէ ի յարութենէն միաւորեալ բովանդակին, եւ այս յաղագս մեծացուցէ ասելոյն յառաւատինսն յաւուր կիրակէի: Ջիւտ որոյ դարձեալ մինչեւ զԱւետարանն ընթերցեալ, որպէս թէ տակաւին եւս ի թաղման վարկանելով զՏէրն արտաքուստ առնայ ի գերեզմանն աղաղակիցեմք՝ ասելով, թէ՛ Արի՛, Տէ՛ր, աւգնեա՛ զմեզ, եւ թէ լուր Աստուած աղաւթից իմոց ունկնդիր բանից բերանոյ իմոյ, եւ եթէ թագաւորեսցէ Տէր յաւիտեան, իսկ յետ ընթեռնոյ զԱւետարանն իբրու թէ զնոյն ինքն զյարուցեալն անդէն եւ անդ ընդ ւստարանական բանին ի դէմս մեր բերելով հրամայեմք միմեանց, թէ ի գիշերի համբարձէք զձեռս մեր ի սրբութիւն եւ արհմեցէք զՏէր, վասն զի լըւեալ աղաւթից մերոց յարեալ. եւ աւգնեաց մեզ փրկելով զմեզ ի մահուանէ, եւ թագաւորելով մշտնջենաւորաբար ամենայն տիեզերաց: Բայց գիշեր ոչ այնքան զժամանակն որքան թէ զիրեական զանհաւատութիւն անուանելով, որ զաղջամոջին խաւարի արդար եւ բերէ զարհմակ ըստ Եսայեայ պանծալի բանին, թէ ի գիշերաց կանխէ հոգի իմ առաւատել առ քեզ Աստուած, այսինքն, թէ ի միջոյ ամպարչտաց համարձակիմք բարեպաշտել առ քեզ Աստուած: Արդ՝ զայսոսիկ այսպէս եւ այս արհմակաւ յառաջ վարելով զկարգն, արժան է զկնի փառք ի բարձանցն, զյարութիւնն ասել, իսկ զսուրբ Աստուածն հանդերձ սրբոյ Աստուածածնին կցորդին ի վերջն անցուցանել, որպէս եւ այլ աւուրսն ըստ ասացելում պատճառին: Եւ զկնի ամենեցուն զարեւագալին նըւագել սաղմոս, զոր եղիցի անուն Տեառն ասել սկսեալէն ի ժամանակացն Եզրի կաթուղիկոսի:

Նոյնպէս կիրակէի ժամերգութիւնը կատարել ըստ պատշաճի:

25. Պարտ է ի գիշերապաշտամանն զկանոնացն զհետ բերել զչորս զայս քարոզութիւնս. վասն ի վերուստ խաղաղութեան. վասն ի գիշերի եւ ի տըւընջեան. վասն ուղղելոյ զգնացս. վասն գտանելոյ մեզ: Ջոր արարեալ է վասն նորին իրի սրբոյն Սահակայ Հայոց կաթուղիկոսի. եւ ըստ իւրաքանչիւրոցն զաղաւթս զայսոսիկ հանգստիւք իւրեանց: Տէր Աստուած մշտնջենաւոր, հանգիստ շնորհատու բարեաց, ի գիշերի եւ ի տըւնջեան հանգիստ. հովիւ քաջ: Անկեալ ենք առաջի հանգիստ

քում ամենազար. վերջին: Արհնեալ ես Տէր Աստուած մեր, որ եւ զմեզ մեղաւորս արժանի արարեր փառաւորել զքեզ. ընկալ բարերար եւ մարդասէր Տէր ամենեցուն մեր աղաթս զխնդրուածս, զխոստովանութիւնս, եւ զգոհացողութիւնս, եւ շնորհեա՛ ամենեցուն մեզ զքո առատ ողորմութիւնդ եւ զգթութիւնդ. մի թողո՛ւր, Տէ՛ր, զժողովուրդս Քո եւ մի մատներ իսպառ վասն անուան Քո, մի ըստ մեղս մեր առներ մեզ, եւ մի ըստ անաւրէնութեան մերում հատուցաներ մեզ, այլ արա առ մեզ ողորմութիւն Քո հազարս եւ ի բիւրս, զերժո՛յ զմեզ յամենայն յորոգայթից սատանայի, եւ փոխեա՛ զմեզ յարքայութիւն Միածնիդ Քո Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, հանգիստ: Քեզ յանձն առնենք զանձինս մեր Աստուած ամենակալ Հայր Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ ի բարձունս բնակեալս եւ զխոնարիս տեսանես յերկինս եւ յերկրի, հայեաց Տէր յաղաթս եւ ի պաղատանս մեր. մի՛ ցրեր զուխտ Քո եւ մի՛ մերժեր զմեզ ի ժառանգութենէ Քումմէ, այլ ըստ առատ Քում բարերարութեանդ արժանաւորեա՛ զմեզ զժառայս Քո անճառելի լուսոյդ երկնից արքայութեանդ Քրիստոսի Յիսուսի Տէրամբ մերով, ընդ որում Քեզ Հաւր եւ Սուրբ Հոգւոյդ վայել է փառք իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Նոյնպէս գիշերապաշտամունքը կատարել կանոնների համաձայն:

26. Պարտ եւ արժան է յայտնութեանն աւուր կատարել զջրոյն արհնութիւն ի վերայ ջուրցն ըստ պատշաճի ի տեղիսն հանդիպեալ ձէթ արկանելով ի նա եւ աղաթս մատուցանելով, ի ձեռն այնորիկ յիշատակել զամ ի Փրկչէն վասն մեր ի Յորդանան զմկրտութիւնն, որպէս եւ ի գալստեան աւուրն ոստսն բառնալ եւ ճոճանակս շարժել զնմանութիւն բերելով մանկանց եբրայեցւոց ծափելոցն եւ ոստսն մատուցանելոյ, զի եւ աշխարհիս մերոյ մարդկան եւ ամենայն քրիստոնէից աւանդութիւն կալեալ է զնոյն:

Պէտք է եւ արժան է յայտնութեան օրը ջուրն օրհնել եւ վրան մեռոն կաթեցնել՝ ի յիշատակ Քրիստոսի Յորդանանում մկրտուելուն, իսկ Ծաղկագարդին ոստեր բռնել եւ ճօճանակ ածել (տե՛ս Ա. առ. 7, Ն. Շնորհալի):

27. Եթէ ոք խաչ արասցէ փայտեայ, եւ կամ ինչ իցէ նիւթոյ, եւ ոչ տացէ քահանային արհնել եւ աւճանել զնա միւռոնովն սրբով, ոչ է պարտ զնա ի պատիւ ընդունել կամ երկրպագութիւն մատուցանել, զի դատարկ եւ ունայն է յԱստուածային զաւրութենէն, եւ արտաքոյ աւանդութեան առաքելական յեկեղեցւոյ:

Ով խաչ է շինել տալիս փայտից կամ ուրիշ նիւթից, պէտք է քահանային տանի օրհնելու եւ օծելու, առանց որոնց չի կարելի պատուել խաչը, որովհետեւ Աստուծոյ զօրութիւնից մաս չունի դեռեւս:

28. Իսկ զայնոսիկ զորս արհնութեամբ եւ անձամբ կատարեալ է, որք միանգամ եւ իցեն Աստուածային խորհրդոցն գործարանք պարտ է զնոսա պատուել եւ պաշտել, երկրպագել եւ համբուրել, զի նոսա բնակէ Յոգին Սուրբ, եւ նոքաւք մատակարարէ ի մարդիկ զպահպանութիւնս եւ զշնորհս բժշկութեան ախտից հոգւոց եւ մարմնոց, այլ եթէ մեռանել հասցէ ի վերայ այնոցիկ ի ձեռն հեթանոսաց մի հրաժարեսցէ, զի մեծագոյն այնպիսւոյն առաջի կայ յոյս, եւ ընդ մարտիրոսս համարեալ է:

Օրհնած խաչը պէտք է պաշտել, երկրպագել նրան եւ չհրաժարուել ոչ մի կերպով պատուելուց, մինչեւ իսկ եթէ մահուան վտանգի լինի, որովհետեւ խաչի համար մեռնողը մարտիրոս է համարուում:

29. Ոչ է պարտ ամենեւին անխտիր լինել եւ Յաղորդութիւնս առնել ընդ հերձուածողաց, այլ խորշել ի նոցանէ եւ չհաւասարել ընդ նոսա ի հոգեկան եւ ի մարմնական սեղանս, զի պատկառեսցին եւ փափաքեսցին միաբանել ընդ ուղղափառութեան ասանդիչս:

Չպէտք է անխտիր յարաբերութիւն ունենալ հերձուածողների հետ, այլ խորշել նրանցից, որ ամաչեն եւ ցանկանան միանալ ուղղափառների հետ (տե՛ս Բ առ. 45, Լաւ. 6, 7, 8, 9, 31, 32, 37, 38):

30. Արժան է յայտնութեան յաւուր ի Սատթեսի գլխոյն զմկրտութեան կարգին ընթեռնուլ զԱւետարանն, այլ յամենայն իսկ ութաւրեայսն խառնել պատշաճ վարկանիմ ընդ ծննդեան Աւետարանս զմկրտութեան Աւետարանս, զի որպէս տաւնն հասարակաց երկոցունց, հասարակաբար պարտին լինել կարդացմունքն եւ պաշտաւնն:

Պէտք է, թէ յայտնութեան օրը կարդալ մկրտութեան Աւետարանը եւ թէ ութօրէքին խառն կարդալ ծննդեան եւ մկրտութեան Աւետարանները, որովհետեւ ինչպէս տօնն է մի օր կատարուում, նոյնպէս եւ երկուսի Աւետարանն էլ նոյն օրում պիտի կարդացուի:

31. Սովորեցին ոմանք զկիրակին աւուր մինչեւ ցճաշն պատուել, եւ անտի յառաջ լուծանել զաւուրն գխորհուրդ, յաղագս նորին հրամայեցաք մինչեւ ցերեկոյն նովին պատուով զաւրն, արգելուլ զինքեանս ի գոր-

ծոյ եւ ի ճանապարհորդութենէ եւ իրիկունն ծունր չկրկնել եւ յարութիւն պաշտել:

Կիրակին պիտի պահել ոչ թէ մինչեւ ճաշ, այլ մինչեւ երեկոյ (տե՛ս Ա առ. 2, Լաւ. 29):

32. Ոչ է պարտ չարաղանդ մծոնէիցն տեղի, որ կոչին պուլիկեանք աւթել ումեք եւ կամ յարել եւ խաւսակից լինել եւ երթեւեկութիւն առնել, այլ ամենեւին հեռանալ ի նոցանէ գարշել եւ ատել զնոսա, զի որդիք սատանային են եւ լուցկիք յաւիտենական հրոյն, եւ յաւտարացեալ են ի սիրոյ կամաց արարչին, եթէ ոք իցէ որ յարեսցի ի նոսա եւ ի սիրելութիւն եւ ի բարեկամութիւն եկեսցէ, պարտ է զայնպիսին խոշտանգանել եւ ծանր պատուհաս ի վերայ դնել մինչեւ զգաստասցին եւ առողջասցին ի հաւատս ապա եթէ դարձեալ ի նմին գտցին վերստին, զայնպիսիսն հրամայեմք ամենեւին հատանել եւ արտաքս ընկենուլ իբրեւ զժամրախտս յանդամոց եկեղեցւոյ Քրիստոսի, զի արմատ դառնութեան ի վեր երեւեալ նեղիցէ ի նովաւ բազումք պղծիցին:

Ոչ ոք չպիտի օթեւանի այնտեղ, որտեղ բնակուում են մծոնէից չար աղանդաւորները, որոնք եւ պաւլիկեան են կոչուում: Նրանց հետ չպէտք է խօսել, երթեւեկութիւն ունենալ, բոլորովին պիտի հեռանալ, գարշել, ատել նրանց, որովհետեւ սատանայի որդիներ են, ով կմտենայ նրանց, ծանր պատուհաս կկրի մինչեւ կզգաստանայ, եթէ ոչ, բոլորովին պիտի հեռացնել նրանց իբրեւ ժանդախտ եկեղեցուց (տե՛ս Շահապիվանի եւ Անտ.-ի ժողովները):

Պաւլիկեանների աղանդապետն էր Միջագետքի Սամոսատ քաղաքի Պողոս եպիսկոպոսը III դարում, որի մայրը մանիքեցի էր եւ կոչուում էր Կալլինիկի: Նա քարոզում էր՝ Կայ մի Աստուած, որ անուանուում է Հայր, Որդի եւ Հոգի: Որդին Հօր վերաբերմամբ այնպէս է, ինչպէս խօսքը՝ մարդու: Այդ խօսքը՝ Բանը, գալով աշխարհ, բնակուեց մարդու մէջ Յիսուս անունով, հաստատուեց մարդու մէջ: Յետոյ էլի այդ Բանը վերացաւ երկինք, իսկ Յիսուսը, որ փոքր էր եւ կրտսեր, նա Մարիամից է առաջացել: Անտիոքում Գրիգոր Հրաշագործը Պողոսին կարգալոյծ արաւ միւս եպիսկոպոսների հետ եւ նզովեց: Սրա աշակերտները տարածուեցին ամէն տեղ եւ 7-րդ դարում արդէն հետեւողներ ունէին Հայաստանում, որոնցից մէկն էր Յովհան Մայրազունցու աշակերտ Սարգիսը: Յովհան Իմաստասէր «Ընդդէմ Պաւլիկեանց» ճառի մէջ ասում է, որ նրանք խաչի, պատկերի պատիւ չէին տալիս, դեւերին յարգում էին, որ իրենց վնաս չտան, գիշերային պղծութիւններ էին կատարում,

տղայի արիւնն ալիւրի հետ խառնում, ուտում էին: Եթէ այս տեղեկութիւնները կցենք Շահ.-ի ժողովում յայտնի եղած մծղնէից աղանդի մասին հաղորդածների հետ, կունենանք քիչ ու շատ գաղափար այդ աղանդի մասին: Օձնեցին մծղնէից աղանդը պաւլղիկեանների հետ միացնում է:

Բացի այս ժողովից՝ Օձնեցու օրով յիշատակում է եւ մի ժողով՝ եղած 726 թուին Մանագկերտում, Ասորոց պատրիարքի խնդրանօք եւ «Յակոբիկ տանից» ասորի վեց եպիսկոպոսի մասնակցութեամբ, ուր նգովեցին Յուլիանոս Աղիկառնացուն իւր հետեւողներով, որը դաւանում էր, թէ Քրիստոսի մարմինը «առանց մսաց եւ կրից» է, եւ միմիայն առաջօք է: Ասորոց պատրիարքը հայոց վրայ եղած բամբասանքները պաշտօնապէս ցրելու համար դիմեց Օձնեցուն, որ ժողովով նգովի այդ աղանդաւորներին եւ բամբասանքներին վերջ տայ:

Այս ժողովի մասին գրուած է 530 եւ 100 համար ձեռագրերում, ուր բացի այդ տեղեկութիւնից՝ կարդում ենք, որ այդ ժողովում նգովեցին Քաղկեդոնի ժողովը եւ «մի բնութիւն» սահմանեցին:

Այս ժողովի մասին մեր ձեռագրերում, կամ աւելի պարզ ասած՝ մեր կանոնագրքերում ոչ մի տեղեկութիւն չկայ. Օձնեցուն վերագրուած է միայն 32 կանոն, իսկ Մանագկերտի կանոնների մասին չկայ ոչ մի տեղեկութիւն:

ՊԱՐՏԱԲԻ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ 771 ԹՈՒԲՆՆ՝

Մեր կանոնագրքերում գրուած է. «Կանոնք Սիրովնի Հայոց կաթողիկոսի, ունի գլուխս ԻԴ»: Սրանից յետոյ գալիս է նախագրութիւնը, որ սկսւում է Սիրոն կաթողիկոսի խօսքով. «Ես, Սիրոն, ողորմութեամբ Աստուծոյ եպիսկոպոսապետ Հայոց, յիշելով Մեծն Պօղոսի խօսքը, թէ տարին մի անգամ պիտի ժողովուել եւ քննել մեր գործերը, ես էլ մտածեցի ժողով անել, հաստատել սուրբ հայրերի աւանդեալ օրինադրութիւնները, իսկ թերին լրացնել միաբան ժողովով, բայց որովհետեւ բոլոր եպիսկոպոսները չկարողացան բռնակալ իշխանների խափանման պատճառով գալ մեզ մօտ, ուստի ուղարկեցին իրենց համաձայնութիւնը թղթով, իսկ որոնք կարողացան գալ, սրանք են (յիշում է եպիսկոպոսների եւ իշխան-նախարարների անունները): Դուրսնում չկարողացանք ժողով անել բարբարոսների պատճառով, գնացինք Պարտաւ՝

¹ Գիտական հրատարակութիւնը տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Բ, էջ 3-18:

Աղուանից մայրաքաղաքը, ուր մասնակից եղան ժողովին Աղուանից կաթողիկոս Դաւիթը եւ նրանց իշխանները: Ժողովում միաձայնութեամբ կարգեցինք հետեւեալ կանոններն առաջնորդների եւ նրանց ժողովրդի բարեկարգութեան համար:

1. Եպիսկոպոս կամ քորեպիսկոպոս կամ երեց մի ստասցի ի պատճառս փառաց մարմնոյ զփառս շնորհաց հոգւոյ զպատիւ սրբութեան աւծմանն, որպէս ըստ մարմնական զբաւման ունել՝ անփոյթ առնելով զժողովրդոցն հիւանդութեանց եւ որ ի նոսա են հոգեկան ցաւոց վերք, իսկ եթէ ծուլասցի լուծցի:

Եպիսկոպոսը, քորեպիսկոպոսը կամ երէցը, եթէ անփութութեան կտայ ժողովրդի ցաւերը, նրա հոգեկան պիտոյքները՝ իրեն նուիրելով անձնական զուարճութեան եւ փառքի, այնպիսին պիտի կարգալոյծ լինի (տե՛ս Բ առ. 58 կ.):

2. Եպիսկոպոսաց մի լիցի համարձակութիւն յայլ եպիսկոպոսի ի վիճակէ քահանայ ձեռնադրել, ապա թէ ոչ, լուծցի ինքն եւ ձեռնադրեալն:

Եթէ եպիսկոպոսը (առաջնորդը) ուրիշի թեմի համար քահանայ ձեռնադրի, կարգալոյծ լինի ինքն էլ, ձեռնադրուածն էլ (տե՛ս, Բ առ. 35, Անտ. 9, 13, Սարգ. 1, 2, 11, 15, Դ Դ. 2, Նիկ. 16):

3. Եպիսկոպոս մի իշխեսցէ առնուլ ինչ յանցաւորաց եկեղեցւոյ, այլ յանցաւորին իւր ձեռաւք հրամայեսցէ տալ ի ձեռս աղքատաց, զի խաւսեսցէ զյանցանս իւր:

Եպիսկոպոսը յանցաւորներից չպիտի տուգանք վերցնի եւ աղքատներին բաժանի, այլ պիտի ստիպի, որ յանցաւորը իւր ձեռքով բաշխի չքաւորներին:

Կանոնս պարզ ցոյց է տալիս, որ եպիսկոպոսները, նշանակուած տուգանքները փոխանակ աղքատներին բաժանելու, իրենց քսակն էին դնում: Կանոնս դրա առաջն առնում է նրանով, որ խստիւ պատուիրում է նուէրներն իբրեւ տուգանք վերցրած բաշխուեն հէնց դրամատու յանցաւորի ներկայութեամբ եւ իր ձեռքով:

4. Եպիսկոպոսունք մի իշխեսցեն քորեպիսկոպոսաց կամ քահանայից սեղան տալ հաստատել կամ եկեղեցի արհնել:

Եպիսկոպոսները չհամարձակվին թոյլ տալ քորեպիսկոպոսներին կամ քահանաներին սեղան հաստատել, եկեղեցի օծել:

5. Եպիսկոպոսունք մի իշխեսցին միւռոնն արհնել, կամ յաւելուած առնել եւ տալ քահանայից, այլ ամ յամէ ի հայրապետանոցն ըստ կանոնական հրամանի սրբոց հարցն:

Եպիսկոպոսները չհամարձակվին միւռոնն օրհնել կամ միւռոնի մի բան աւելացնել, այլ ստանան միմիայն հայրապետից՝ սուրբ հայրերի կանոնական հրամանի համաձայն (տե՛ս Ե Դ. 9, Մակար, Սահակ):

6. Եւ վարդապետ կարգեսցեն անխափան յեկեղեցիսն, զի մի շնորհ աստուածգիտութեանն խափանեսցին, եւ ճարակող աղանդք հերձուածոյն ի ներքս մտցեն:

Եկեղեցիներում վարդապետներ կարգուեն քարոզելու եւ չթողնելու, որ հերձուածողական մտքեր ներս մտնեն:

7. Վանք շինեցան ի գիւղս, զի անդ հանգիցեն առաջնորդք եկեղեցոյ եւ հիւրք եւ աղքատք, եւ զհաց նըլիրացն արհնութեան ի տաւնսն յերից եղբարցն տանցն եւ ի քահանայից, զոր անդր կարգեալ եղել. եւ զմատաղենիսն եւ զհասն ի վերայ առնուն գիւղականքն եւ վարձ տան նատապետի եւ աւերեն զվանսն եւ զլոյս զպաշտաւն զխնկարկութիւնս ի վանացն եկեղեցոյ խափանեն զայնպիսիսն ծանր նզովիւք կապեալ ենք եւ բանիւն Աստուծոյ, մի ժողովորդականին այնմ շնորհի, թողի վանս երթայ ամենայն հասն ըստ առաջին կարգաւորութեան հարցն եւ վանական մի իշխեսցէ տանել ինչ անտի ի տուն իւր, իսկ եթէ յանդգնեսցի, ի մեղս եղիցի նմայ:

Գիւղերում վանքեր շինուեցին եկեղեցու առաջնորդների, հիւրերի եւ աղքատների իջեւանելու համար, այդ հիմամբ էլ նուէրներ որոշուեցին յօգուտ վանքերի, բայց գիւղացիք մատաղները եւ հասը չտալուց զատ իշխանաւորներին կաշառելուց յետոյ աւերում են վանքերը, խափանում են պաշտամունքը, լոյսը, խնկարկութիւնը: Այդպիսիներին ծանր նզովներով եւ Աստուծոյ խօսքով կապել ենք: Բբոլոր հասը թող վանքերին գնայ նախկին կարգերի համաձայն, եւ ոչ մի վանական չհամարձակի իւր տունը մի բան տանել, եթէ ոչ, մեղք կհամարուի տանողի վերաբերմամբ (տե՛ս Ներսէսի (Աշտիշ.), Սահակի կանոնները):

8. Եւ տեսանենք ի տեղիս տեղիս անարգեալ զսուրբ աւագանն մկրտութեան ի չպետս համարեալ ի տգէտ եւ անմիտ քահանայից, եւ զջուր աւագանին լըւացման հանեն արտաքս հեղուն ի կոխումն եւ յապականութիւն, յայսմ հետէ մի իշխեսցեն զնոյն անպատուութիւն առնել սուրբ աւագանին, այլ ընդ այլ սրբութիւնսն պատուով կալցին, որպէս զսեղանն եւ զխաչ վերարկուաւք ծածկեսցեն եւ խնկարկութեամբ պատուեսցեն եւ զջուրն անդէն ի նմին աւագանին կորուսցեն եւ քահանայ որ անցանէ ըստ այս հրաման լուծցի:

Այն քահանան, որ մկրտութեան աւագանի ջուրը դուրս կլթափի եւ ոչ աւագանի բացուածքով ցած կլթողնի, սեղանը եւ խաչը պատուով չի պահիլ ծածկոցի տակ, թող կարգալոյծ լինի (տե՛ս Բ Դ. 15, Ե Դ. 13):

9. Քահանայ որում հասեալ է կարգ տարեկան սպասաւորութեան եկեղեցւոյ սրբութեամբ եւ արդարութեամբ կալցին զեկեղեցին. եւ անխափան ի տուէ եւ ի գիշերի կատարեսցէ զԱստուածային աղաւթս:

Քահանան հերթակալութեան ժամանակ սրբութեամբ պաշտօնակատարութիւն անի եւ աստուածային օրէնքներն անխափան կատարի:

10. Երկրորդ ամուսնացելոցն մի թողացուցէ ի կարգէ ապաշխարութեան. ինքն պարկեշտաբար արբցէ, ապա եթէ ի գեղիս արբեցութիւն զսոցի, լուծցի:

Աբէլ եպիսկոպոսը, հետեւելով Չամչեանին, բոլորովին սխալ է հասկացել այս կանոնը եւ փոխել է այսպէս. «Քահանայ եթէ ամուսնացի, կամ եթէ երկրորդ ամուսնացեալն ձեռնադրեսցի, մի իշխեսցէ քահանայութիւն առնել, այլ յապաշխարութեան կացցէ»:

Այս կանոնը ճշտութեամբ հասկանալու համար պէտք է ի նկատի ունենալ նոյն խնդրի մասին գրած նախկին ժողովների կանոնները: Եթէ ազատ թարգմանենք, կստանանք այսպիսի կանոն. «Քահանան երկրորդ անգամ ամուսնացող անձանց ապաշխարութեան կարգից չհանի, չհեռացնի, (այսինքն՝ ապաշխարութիւն կրելուց չազատի, որովհետեւ հին կանոններով երկակները պսակուելու իրաւունք ունէին միայն մի կամ երկու տարի ապաշխարանք կրելով), եթէ երկակների հարսանիքին գնայ, պարկեշտաբար խմի, եթէ արբենայ, կարգալոյծ պիտի լինի»: Նախկին կանոններով քահանաներին արգելուում էր երկակների հարսանիքին ներկայ լինել. երեւի թէ այս կանոնս սահմանած ժամանակ նախկին կանոնը մոռացութեան էր տրուած, եւ քահանաները ոչ միայն

ներկայ էին լինում հարսանիքի խնջոյքին, այլեւ հարբում էին: Կանոնս զիջում է, վերացնում է նախկին արգելքը, թոյլ է տալիս երկապսակների հարսանիքին ներկայ լինել միայն չհարբելու պայմանով, այլապէս կարգալոյծ անելու սպառնալիքով արգելում է (տե՛ս Բ Դ. 5):

11. Քահանայք պատուէր արասցեն արանց եւ կանանց եւ դստերաց նոցա, զի ոչ արասցեն ընդ հեթանոսի զուգաւորութիւն, զի չէ ամուսնութիւն այլ անաւրէն եւ զպիղծ խառնակութիւն, զի զի՞նչ բաժին կայ հաւատացելոյն ընդ անհաւատին, զի չար է, քան զշնութիւն, եւ որ գարշագոյնն է, քան զշնութիւն բնական յանցանք:

Քահանաները պատուիրեն, որ ոչ ոք չհամարձակի հեթանոսի հետ ամուսնանալ, որովհետեւ անհաւատի հետ ամուսնանալը շնութիւնից ծանր է (տե՛ս Ա առ. 16, Լաւ. 10, 31, 37, 38, 39):

12. Քահանայք մի իշխեսցեն զնշխար կենաց հացին մանկանց կամ զինուորաց տալ եւ առնել, այլ ինքեանք արասցեն եւ ի սրբութեան բաժակն բաւական արկցեն զբաժակին, եւ մի խառնեսցին այլ զինի յետոյ:

Քահանաները չհամարձակեն սբ. խորհրդի նշխարքը մանուկներին կամ զինուորներին տալ պատրաստելու, այլ իրենք անեն եւ բաժակի մէջ նոր գինի չաւելացնեն:

13. Երրորդացն զուգութիւն խառնակութիւն է, պղծագործ շնութիւն, անքաւելի յանցանք, այնպիսիսն եթէ ապաշխարութեամբ կամին ջնջել զմեղս, նախ որոշեսցին ի միմեանց իսպառ, եւ ապա եղիցին արժանի ապաշխարութեան, եւ քահանայ որ զուգութեանց պատճառ լիցի լուծօցի եւ նզովեսցի:

Շուակների ամուսնութիւնը խառնակութիւնն եւ պղծագործ շնութիւնն է, անքաւելի յանցանք, դրանք, եթէ կամենում են մեղքերը քաւել, նախ թող բաժանուեն միմեանցից եւ ապաշխարեն, իսկ նրանց միացնող քահանան կարգալոյծ լինի եւ նզովուի:

Երրորդ պսակը եկեղեցին մեղք է համարում իբրեւ անժուժկալուծութիւն, Բարսեղ Մեծն անմաքրութիւն է համարում, բայց պոռնկութիւնից թեթեւ է դատում (8 կանոն), եռականայք ենթարկում են ապաշխարութեան (4, 80 կ.), ապաշխարանքից յետոյ երրորդ պսակը թոյլ է տրւում: Այս կանոնովս բոլորովին արգելում է, եւ պսակազիրը

կարգալոյժ է լինում: Բայց այս կանոնս իւր խստութեամբ չգործադրուեց, յետոյ մտաւ սովորութիւն երրորդ պսակ անել երկակների օրհնութեամբ (տե՛ս եւ Նէո. 3):

14. Որք չէ հասեալ ի ժողովրդականաց յայն, որ ի նեղութենէ հարկաց անձինք հասանեն վաճառ, եւ սակաւ ինչ ի գոյութենէ լինի, եւ վաճառեսցէ գեկեղեցի կամ սպաս սրբութեան, կամ ի կարասւոյ կամ յանդաստանաց եկեղեցւոյ նգովեսցի յԱստուծոյ եւ ի մէնջ եւ զայնպիսին մի որ կոչեսցէ քրիստոնեայ:

Եթէ ժողովրդականներից հարկի նեղութիւնից ստիպուած վաճառքի կհանեն եկեղեցու սրբութիւնը, կարասին, անդաստանը, նգովեալ լինի մեզնից եւ քրիստոնեայ այլեւս չկոչուի (տե՛ս Բ Դ. կանոնները (4):

15. Կրանաւոր ուր առեալ է զկանս սրբութեան, եւ տեղափոխ լինի ուխտ յուխտ, արգելեալ լիցի եւ մի որ իշխեսցէ զայնպիսին ընդունել, այլ ուր ընծայեցան Քրիստոսի ի նմին տեղ կատարեսցէ զառաքինութեան իւրոյ զհանդէս եւ կատարեսցի, բայց եթէ առաջնորդաց կոչեսցի յառաջնորդութիւն եկեղեցւոյ եւ կամ վարդապետութիւն ունիցի ի լրումն Աստուածեղէն ուսման առաջնորդին:

Կրօնաւորն իրաւունք չունի մի ուխտից (վանքից) միւսը տեղափոխուել, միմիայն եթէ առաջնորդութեան կամ վարդապետութեան է կանչուած-հրաւիրուած:

Նոյնը հաստատում են IV եւ VI Տիեզերական ժողովները:

16. Յառաջին սուրբ հարքն իւրեանց ժամանակս արգելեն զազատս եւ զանազատս յարեան մերձաւորութենէ, այժմ առ մենք լուծեալ տեսանենք մանաւանդ ազատաց զկանովն հարցն, զի անխտիր խառնեն առ իւրեանց մերձաւորսն, անկարգ ամուսնութեամբ: Յայսմ հետէ ի ցըչորրորդ զարմ մի իշխեսցեն ամուսնութեամբ զուգել, ապա թէ ոչ, նգովեսցին ի մէնջ եւ ինքեանք տացեն պատասխանի Աստուծոյ ի մեծութեան Նորա դատաստանին:

Առաջ մեր սուրբ հայրերն իրենց ժամանակ ազատներին եւ անազատներին արգելեցին արեան մերձաւորութիւնից, այժմ տեսնում ենք, որ լուծուել է այդ կարգը, մանաւանդ ազնուականների մէջ, որոնք անխտիր խառնակում են միմեանց հետ մերձաւոր ամուսնութեամբ: Սրանից յետոյ մինչեւ չորրորդ զարմ չհամարձակին ամուսնանալ, ապա թէ ոչ, մեզնից կնգովուեն:

Շահապիվանի ժողովում արգելուեց մինչեւ չորրորդ զարմը, այս ժողովս արգելում է նոյնպէս մինչեւ չորրորդը՝ յիշելով Շահապիվանի ժողովի որոշումը, որից կարելի է ենթադրել, որ այստեղ մի աստիճան էլ աւելացնում է՝ արգելելով չորրորդ ծնունդի պսակը, այլապէս չէր ասել, թէ. «Յայսմ հետէ ցըչորրորդ զարմ մի իշխեսցեն» ամուսնանալ: Այս ենթադրական կարծիքն առաջանում է կանոններիս անորոշ գրուածքից: Մինչեւ չորրորդ ասելով արդեօք հասկանում է չորրորդն էլ հետը, թէ՞ ոչ (տե՛ս Բարս. 68, Շահ. 12, 13):

17. Տկարքն քանզի ի տանց յընտանեաց եւ ի քաղաքաց իւրեանց մերժեալ եղեն, առաջին սուրբ հարքն բարեպաշտ իշխանքն անկելանոցս շինեցին, ուր զնոսա ժողովեսցին եւ վիճակս կարգեսցին, գաւառաց գաւառաց անդր տալ զտուրս ողորմութեան ի մխիթարութիւն նոցա. այժմ ի տեղիս տեղիս այն աւերեալ է, եւ ելանեն տկարքն այլ մուրացողացն վիճակաց առնուն զմուրողին, նոքա գրկին ի միմեանց եւ չքաւորեալ շրջին. յայսմ հետէ հոգ լիցի եպիսկոպոսաց եւ նոցին ազատաց եւ այլ գլխաւորացն հաստատել զաւերեալ ու յարկսն շինութեամբ ժողովել զանկեալսն եւ պատուէր առնել ժողովողոցն որք վիճակաւն են հաստատեալ նոցա առնել ողորմութիւն եւ յաւտար վիճակաւորացն չտալ ինչ եւ մի ոք իշխեսցէ անցանել ընդ այս հրաման:

Նախկին ժամանակների շինած անկելանոցները եւ այդպիսի հաստատութիւնները, որոնց համար գաւառներից տուրքեր էին ժողովուում, մասամբ քայքայուել են: Սրանից յետոյ եպիսկոպոսները, ազատները եւ գլխաւորները հոգ տանեն աւերուած շէնքերը նորոգելու եւ նշանակուած տուրքերը ժողովրդից առնելու եւ կարօտեալներին խնամելու (տե՛ս Աշտիշ. կանոնները):

18. Ի յիշատակ վախճանելոցն ի յընտանեաց նոցա, որ ինչ ըստ կարգի աւրինաց քրիստոնէութեան, զոր հրամանաւ սուրբ հարցն կատարեն զմխիթարութիւն հոգւոց նոցա, կամ զքառասունս, եւ զազապս ի հանգիստ նոցա. կամ զայլ տուրս, զոր ինչ եւ հրամայեսցէ վախճանեալն հոգւոյ իւրոյ. մի իշխեսցեն յայլ եկեղեցիս, կամ ի կրաւնաւորս տալ այլ անդէն գեւոյք եկեղեցւոյն երիցուն լիցին եւ վանացն այսպիսեացն հասք եւ իւրեանց տան երիցուն ուր շնորհաւք սուրբ աւազանաւն վերստին եղեւ ծնեալ եւ պսակեալ, եւ կենացն հացիւ կերակրեալ, ուստի եւ յուղարկեալ առ Աստուած երթայ, իսկ յորժամ հարկաւորն յիւր եկեղեցին կատարեալ լինի եւ կամեսցի աւելորդս ինչ առնել այլ եկեղեցիս կամ ի կրաւնաւորս կամ աղքատս ապա լիցի համարձակ առնել ինչ:

Հանգուցեալի յիշատակը յարգող մերձաւորները պարտաւոր են քառասունքը կատարել, ազապ բաշխել աղքատներին եւ ուրիշ տուրքեր տալ այն եկեղեցուն եւ քահանային, որը մկրտել եւ պսակել է: Եթէ իրենց եկեղեցուն եւ քահանային կգոհացնեն, այն ժամանակ կարող են ուրիշ եկեղեցու, վանքի քահանաների եւ աղքատների էլ բաժին հանել:

19. Ժողովրդական ոք, որ յաղագս պէս պէս ինչ սխալանաց բանադրեալ լինի յեպիսկոպոսէն թէ մեռեալ թող չթաղէ նմա քահանայ եւ ոչ երախայ մկրտել, եւ դէպ լիցի երախայի հասանել այնպիսւոյն կամ մեռանել քահանայն մկրտեսցէ գերախայն եւ թաղեսցէ զմեռեալն եւ զայլ կապանս բանին պնդութեամբ անլոյծ պահեսցէ:

Եթէ եպիսկոպոսից բանադրեալն առանց արձակուելու կմեռնի, քահանան իրաւունք չունի նրան թաղելու, իսկ եթէ նրան մահամերձ չմկրտուած երախայ լինի, քահանան թող մկրտի եւ մահուան դէպքում թաղի (Կրն՝ Առ. 23, Բ առ. 32, Անպ. 6, Սար. 13, 14, Շահ. 18, Բ առ. 12, 13):

20. Իսկ եթէ դիպեսցի երախայի հիւանդանալ եւ քահանայն հեռի իցէ եւ ընթանան յընտանեացն առ քահանայն ի կոչել: Անդէն ուր դիպու քահանայն սկսցի զկարգ մկրտութեանն անուն երախային, եւ եթէ դէպ լիցի երախային մեռանել յորժամ եկեսցէ քահանայն եւ կնքեսցէ սուրբ նշանաւն զգլուխն, եւ թաղեսցէ ընդ Քրիստոսի ընդ մկրտեալսն այդ կանոն ի վերայ ակամային դիպեսցի:

Եթէ երախան մահամերձ է եւ գնում են քահանայի ետեւից, որ զայ մկրտի, քահանան ճանապարհին եթէ լսի, այնտեղ էլ թող սկսի մկրտութեան կարգը կատարել մինչեւ տուն հասնելը, եթէ տուն կգայ եւ մեռած կգտնի երախային, թող սուրբ նշանով գլուխը կնքի եւ երախային թաղի:

21. Քորեպիսկոպոսունք մի իշխեսցեն զդուռն եկեղեցւոյ փակել եւ խափանել զԱստուծային աղաթիցն ժամ, վասն աւր ընթրեաց, կամ վասն միոյ ուրուք յանցանաց՝ բայց զպարտաւորս աւր ընթրեացն եւ զմեղուցելոցն անձինս բանադրեսցին:

(22). Գեւոջ աւագ, որ յաղագս արքունի հարկաց զդուռն եկեղեցւոյն փակել տայ բռնաւորին, եւ Աստուծային ժամուն աղաթիցն խափան արասցէ նզովեսցի ի կեանս եւ ի մահ:

Քորեպիսկոպոսները չհամարձակեն եկեղեցու դռները փակել եւ ժամերգութիւնը խափանել օրահական հասի կամ մի որեւէ մէկի յանցանքի պատճառով: Բայց կարող է օրաթոշակ չտուողին եւ յանցաւորին բանադրել:

Գիւղի տանուտէրը, եթէ արքունի հարկերի պատճառով բռնաւորին կղերտի եկեղեցու դռները փակել եւ ժամերգութիւնը խափանել, մինչեւ մահ նգովեալ լինի:

Ուրիշ ձեռագրերում «գիւղի տանուտէր»-ից սկսուած՝ նոր կանոն է համարուում՝ այն է 22-րդ, այստեղ միացրած է երկու կանոնը:

22 (23). Որք գերավար լինին յանաւրինաց, եւ ականայ առ քաղցի, կամ ի հարկէ նոցա կերիցեն՝ յանսուրբ եւ ի պիղծ մսոյ, յորժամ դարձ արասցէ նոցա Աստուած իւրեանց տեղիս, ամ մի ջերմեռանդ սրտիւ ապաշխարեսցէ արտասուաք պահաւք եւ աղաւթիւք արտաքոյ եկեղեցւոյ, եւ եթէ սխալանք այն իսկ իցեն նմա հաղորդեսցի արինաց, եւ զուրբաթ եւ զչորեքշաբաթ իսպառ պահեսցէ: Նոյն կանոնդ եղիցի եւ առ կանայս, որք ականայութեամբ պղծին ի հեթանոսաց:

Եթէ գերի ընկածներից հարկից, քաղցից ստիպուած կուտեն անսուրբ եւ պիղծ մսից, դառնալուց յետոյ մի տարի ամենայն ջերմեռանդութեամբ ապաշխարեն եւ հաղորդուեն: Նոյն կանոնը լինի եւ հեթանոսներից ականայ անպատիւ եղած կանանց համար:

23 (24). Աղջիկ խաւսեալ թէ ապարահի իցէ մի իշխեսցեն քահանայքն այնպիսւոյն պսակ դնել կամ զուգել ընդ առն ամուսնութիւն մինչեւ սրբեսցի յապարահէն եւ ապա ամուսնացի: Եւ եղիցի ամենեցուն ձեզ եկեղեցականաց եւ աշխարհականաց պաշտել ի Գիրքս Սուրբք ի Յին եւ Նոր Կտակարանաց: Մովսէսի գիրք Ծննդոցն, Ելիցն, Ղեւտականն: Թիւք՝ Երկրորդ արէնք, Յեսու Նաւեայ, Ղատաւորացն եւ Յռութոյն, Թագաւորութեանց Դ Մնացորդացն գրոց աւուրք երկու. Եզրի Բ բանք, գիրք Յովբայ, Սաղմոսացն, գիրք Ա Սողոմոնի, Դ գիրք ԲԺ-ան մարգարէքն, Եսայի, Երեմեա, Եզեկիէլ, Ղանիէլ: Եւ արտաքուստ պատգամաւորեսցի առ ի ուսուցանել զձեր մանկունս զուսումնաբազումսն Սիրաքայ իմաստութիւնն:

Քահանաները նշանուած աղջկան չպսակեն, մինչեւ որ ամսական արիւնից չմաքրուի:

Այս կանոնս ոչ մի յարաբերութիւն ու նմանութիւն չունի մնացած երկրորդ կէսի հետ, այն է՝ գրքերի յիշատակութեան, որից եւ կարելի է ենթադրել, որ յետոյ աւելացրած է: Գրքերի յիշատակութիւնը թերի է՝

«Նոր Կտակարանից» ոչ մի գրքի անուն չէ տալիս, թէեւ վերնագրում գրուած է. «Թէ՛ այս, թէ՛ Առաքելական կանոնների 85-րդում կամ մեր 740 ձեռագրի մէջ, թէ՛ «Հարանց հետեւողաց» կանոններում յիշուածները վերցրուած են մի աղբիւրից եւ գրուած են ոչ լրիւ, այլ թերի եւ պակասաւոր (տե՛ս Բ առ. 85, Լաւ. 59, 60, Աթանաս):

ԵՐՆՋԱԿՈՒԹ ԺՈՂՈՎԸ 842 ԹՈՒԲԻՆ

Այս ժողովում եկեղեցական կանոններ չեն մշակուել, ժողովս գումարուել է միմիայն հեռացած Հայոց կաթողիկոսին նորից ի դահ հրաւիրելու: Այս ժողովս մի քանի իրաւաբանական կէտեր է շօշափում կաթողիկոսին ամբաստանութեան տակ ձգելու հարցի նկատմամբ:

834-ին կաթողիկոս է ընտրուում Յովհաննէս Ե Օվայեցի: Ութ տարուց յետոյ Յովհաննէս պատմաբանի ասելով կաթողիկոսարանի մօտ անձինքներից երեք հոգի գնում են աշխարհ հրամանատար եւ իշխանաց իշխան Բագրատ Բագրատունու մօտ եւ ամբաստանում կաթողիկոսին՝ մեղադրելով վերջինիս զանազան օրինազանցութիւնների մէջ: Բագրատը, լսելով դրանց ասածներին, հրովարտակներ է գրում աշխարհի բոլոր կողմերը՝ առաջարկելով հեռացնել կաթողիկոսին աթոռից եւ նորն ընտրել: Կաթողիկոսը, լսելով այդ բանը, խոհեմութիւն է համարում լուռութունը, ազատակամ հեռանալ դահից եւ վանք քաշուել ճգնելու համար:

Ամբատ սպարապետը եւ Գրիգոր Սիւնեաց իշխանը, լսելով այդ, սաստիկ զայրանում են Բագրատունու վրայ, կանչում են բոլոր եպիսկոպոսներին եւ իշխաններին Երնջակ, ժողով են անում ու քննում ամբաստանութեան կէտերը: Ժողովն արդարացնում է կաթողիկոսին եւ հրաւիրակներ է ուղարկում հայրապետի մօտ՝ նորից վերադառնալու եւ դահի վրայ բազմելու:

Այս ժողովը մի քանի ուշադրութեան արժանի կէտեր է մտցնում մեր եկեղեցական իրաւունքի սահմանի մէջ կաթողիկոսի եւ ժողովի իրաւասութեան խնդիրների նկատմամբ: Առաջին՝ որ առանց կաթողիկոսի նախագահութեան եւ հրաւերին ժողով անել կարելի է այսպիսի դէպքերում, այսինքն՝ երբ պիտի քննուի կաթողիկոսի գործերը: Երկրորդ՝ ժողովն է ընտրողը կաթողիկոսին եւ ժողովն է միակ ամբաստանող, ուրեմն եւ արդարացնող կամ մեղաւոր համարող: Երրորդ՝ երկրի իշխանն առանց ժողովի չի կարող կաթողիկոսին մեղադրել եւ դահից հեռացնել: Ճիշտ է, եղել են դէպքեր, երբ հայոց թագաւորները կամ

պարսից արքաները զօրով փոխել են կաթողիկոսներին եւ ուրիշներին նշանակել, սակայն այդպիսի դէպքերն իրաւական սահմանների մէջ չեն մտել, նրանք եղել են բռնի ուժով, ապօրինի կարգով: Եղել են եւ ընդհակառակը՝ ուխտագանց կաթողիկոսներ, որոնք թէեւ դատի չեն ենթարկուել, բայց յետոյ արդէն նզովուել են եւ անիծուել, օրինակ՝ Եզր: Այսպիսի դէպքեր սկզբունքներ մտցնել չեն կարող, որովհետեւ դրանք օրինաւոր եւ կանոնաւոր հետեւողութեամբ չեն զարգացել եւ գոյութիւն ունեցել, այլ անհատների եւ զանազան պատահարների միջոցով են առաջ եկել:

ԱՆԻ ՔԱՂԱՔԻ ԺՈՂՈՎԸ 970 ԹՈՒՄՆ

Այս ժողովում նոյնպէս կանոններ չսահմանուեցին, այլ միայն զբաղուեցին քաղկեդոնիկ Վահան կաթողիկոսին գահընկեց անելու խնդրով:

Անանիա կաթողիկոսին յաջորդեց 968-ին Վահան Սիւնեցին: Սա, առաջուց տրամադիր լինելով դիմել քաղկեդոնականութեան, ծածուկ յարաբերութիւններ սկսեց նրանց հետ եւ Մելիտինի մետրոպոլիտի ձեռքով միաբանութեան թուղթ հաստատեց յունաց հետ: Հայոց եպիսկոպոսները, այդ բանն իմանալով, իմացրին Աշոտ թագաւորին՝ խնդրելով ժողով անել՝ այդ գործը քննելու համար: Աշոտի հրամանով եպիսկոպոսները ժողով գումարեցին Անի մայրաքաղաքում, քննեցին Վահանի արածները, գտան նրան քաղկեդոնականութեան կողմնակից եւ նոյնիսկ դաւանութիւնը փոխած: Ժողովականք պահանջեցին գահընկեց անել Վահանին, բայց երբ լսեցին, որ Վահանը փախել է Վասպուրականի Աբուսահլ Արծրունի թագաւորի մօտ, նրա փոխարէն ընտրեցին Ստեփաննոսին՝ Սեւանայ վանքի վանահօրը: Նորընտիր կաթողիկոսը 971-ին նզովեց թէ՛ Վահանին եւ թէ՛ նրա խնամատար Աբուսահլ թագաւորին:

Այս եւ նախորդ ժողովը զբաղուեցին կաթողիկոսին դատի կանչելու եւ նրա գործերը քննելու խնդրով: Այստեղ էլ հաստատուեցին նոյն հիմունքները, ինչպէս եւ նախորդ ժողովում.

- 1) Որ ժողովն է կաթողիկոսին դատի կանչում եւ ոչ Աշոտ թագաւորը:
- 2) Որ ժողովը քննում է եւ փաստերի հիման վրայ դատապարտում կաթողիկոսին:
- 3) Որ կաթողիկոսն իբրեւ ամբաստանեալ դատի չի կանչուում,

այլ միայն նրան քննում են եղած գրաւոր փաստագրերով եւ վկաների հարցուփորձով:

4) Ուխտադրուժ կաթողիկոսը եւ թագաւորը բանադրանքի են ենթարկուում:

ՆԱԲԻ ԺՈՂՈՎԸ 1002 ԹՈՒԻՆՆ

Այս ժողովը եկեղեցական կանոններ չի սահմանել, այլ միայն նզովել է եւ բանադրել թոնդրակեցի աղանդաւորներին:

Թոնդրակեցոց աղանդն սկսւում է Սմբատ անունով մէկից, որը Ծաղկոտն գաւառի Զարեհաւան գիւղից էր: Սա, պաւլիկեանների աղանդի հետ ծանօթանալով, յարւում է մի աստղագէտ պարսիկ բժիշկի, որից սովորում է զանազան հնարներ, կախարդութիւններ եւ բժշկական գիտելիքներ: Գալիս է Թոնդրակ ավանը եւ սկսում իւր քարոզութիւնները: Նա մերժում էր Աստուծոյ նախախնամութիւնը, յարութիւնը, Հոգոյն Սրբոյ շնորհքը, ձեռնադրութիւնը, եկեղեցու խորհուրդները, չէր ընդունում մեղք ու պատիժը, արհամարհում էր ծէսերը, սովորութիւնները: Հետեւողներ շատ գտաւ եւ Թոնդրակը դարձրեց աղանդաւորների գիւղ: Շուտով Թուլայլ գիւղից մի քանիսին իրան կուսակից արաւ, ինուսում էլ հետեւողներ գտաւ եւ սկսեց տարածել շրջակայ գիւղերի մէջ: Սմբատի մահից յետոյ աղանդի տարածումը շարունակուեց եւ աւելի լայն ծաւալ ստացաւ: Թէ երբ է սկսուել աղանդը երեւալ Հայաստանում, դժուար է ասել, միայն պատմական փաստն այն է, որ 447-ին Շահապիվանի ժողովում ամենախիստ միջոցներն էին առնում «մծղնէից» աղանդի դէմ, բայց միջոցները քիչ արդիւնք ունեցան, Ներսէս Բ-ի, Օձնեցու օրով աղանդը դեռեւս շարունակուում էր, Օձնեցին, «ընդդէմ պաւլիկեանց» ճառի մէջ խօսելով դրա մասին, շարունակութիւն է համարում «մծղնէից» աղանդների եւ խիստ գոյնբերով նկարագրում: Սարգիս կաթողիկոսի օրով արդէն այդ աղանդներն իրենց գոյնը փոխեցին, աւելի ուժեղ կերպարանք ստացան, քարոզութիւնները եւ մոլար մտքերն աւելի պարզ եւ բացարձակ սկսուեցին տարածուել եւ բոլորովին նոր անունով կոչուել: Թէ որքան կապ կար «մծղնէից», «պաւլիկեանց» եւ «Թոնդրակեցոց» աղանդի մէջ, որքան մէկը միւսի վրայ ազդել է, առայժմ դժուար է դրական մի բան ասել, միայն այդ խնդրով պարապողների կարծիքով դրանք միմեանց շարունակութիւն են կազմում եւ ամբողջացած կերպարանք ստանում Սմբատի ձեռքով՝ Թոնդրակում:

Արդեօք Հայոց երկրում է՞ր առաջացել, թէ՞ դրսից մտել՝ յունաց, ասորոց կամ պարսից երկրից, անորոշ է եւ վիճելի:

Այս աղանդի մասին տեղեկութիւն կարելի է քաղել Ասողիկից, Լաստիվերտցուց, Մագիստրոսի եւ Շնորհալու թղթերից, Սարգսեանի «Ուսումնասիրութիւնից մանիքէապաւլիկեան թոնրակիցների աղանդին» գրքից, Չամչեանից եւ «Արարատ»-ի 1900 թ. յուլիսի համարից:

Այս աղանդի առաջն առնելու համար 1002-ին Սարգիս կաթողիկոսը ժողով արաւ Հարքում, բանադրեց աղանդաւորներին եւ նրանց մասնակցողներին, մշտապէս հեռացրեց Հայոց եկեղեցու հաղորդակցութիւնից, բռնեց նրանց գլխաւոր Յակոբոս եպիսկոպոսին, կարգաւոյժ արաւ, աղուէսադրոշմ դրեց ճակատին, նզովեց եւ բանտարկեց:

ԱՆԻ ՔԱՂԱՔԻ ԺՈՂՈՎԸ 1036 ԹՈՒԻՆՆ

Այս ժողովում եկեղեցական կանոններ չեն սահմանուել, այլ զբաղուել են կաթողիկոսական ընտրութեամբ: Ժողովիս գործունէութեան մէջ եւ նախընթաց դէպքերի եղելութեան մէջ շատ մութ հարցեր պարզաբանուել են եւ որոշ խնդիրներ լուծում ստացել, որոնք էական նշանակութիւն ունին եկեղեցական իրաւունքի տեսակէտից:

Պետրոս կաթողիկոսը, մի քանի տարի բացակայ լինելով Անի քաղաքից, երբեմնակի ապրում էր Սեբաստիայի Սենեքերիմ Արծրունի թագաւորի մօտ, սրա մահից յետոյ քաշուեց Վասպուրականի Չորի վանքը եւ այնտեղ կենալով՝ հեռու էր պահում իրեն կաթողիկոսական պաշտօն վարելուց: Թագաւորին եւ նախարարներին դուր չգալով կաթողիկոսի այդպիսի վարմունքը՝ մտածեցին ուրիշին կաթողիկոս ընտրել, բայց կասկածելով, որ Պետրոսը կարող է գահից չհրաժարուել եւ շարունակել իւր հայրապետական անուանական պաշտօնը եւ դրանով խռովութիւն առաջացնել ժողովրդի մէջ, որոշեցին խաբելով կանչել նրան եւ բանտարկել՝ ստիպելով հրաժարական տալ: Այսպէս էլ արեց, բռնեց կաթողիկոսին, որը, հաւատալով թագաւորի խօսքին, եկել էր կաթողիկոսութիւնը շարունակելու, եւ բանտարկեց Բջնում: Թագաւորը՝ Յովհաննէս Սմբատ, բերել տուաւ Սանահնի վանահօր Դէոսկորոսին եւ հրամայեց կաթողիկոս օծել: Եպիսկոպոսները, ժողովուրդը տեսնելով թագաւորի, նախարարների արած հակաեկեղեցական ընտրութիւնը եւ հաստատութիւնը, մերժեցին նոր կաթողիկոսին, անունը չյիշեցին եկեղեցում եւ չթողեցին եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն կատարի: Դէոսկորոսն աւելի վատ ընթացք բռնեց, սկսեց անպիտաններին

եպիսկոպոս ձեռնադրել, լաւերին հեռացնել եւ նրանց ստացուածքները յափշտակել: Եպիսկոպոսները ժողով արեցին եւ նզովեցին թագաւորին ու նախարարներին: Վերջիններս վախեցան եւ նորից հրաւիրեցին Պետրոս կաթողիկոսին, որը բացէիբաց մերժեց նրանց առաջարկութիւնը: Թագաւորը դիմեց Աղուանից կաթողիկոս Յովսէփին, որ գայ, ժողով անի, Հայոց կաթողիկոսին հրաւիրի եւ նզովքը վերցնի:

Եւ ահա 1036-ին Յովսէփ կաթողիկոսի նախագահութեամբ Անիում եղաւ մեծ ժողով 4000 հոգեւորական եւ աշխարհական անձանց մասնակցութեամբ, ուր քննեցին Դէոսկորոսի գործերը, մեղադրեցին նրան, պատուեցին հայրապետական քօղը, որ սովորութիւն էր գլխով ձգել, աքսորեցին Սանահին վանքը, բանադրեցին նրանից ձեռնադրուածներին՝ ապաշխարանքի ենթարկելով եւ Պետրոսին հրաւիրեցին կաթողիկոսութիւն անելու:

Այս ժողովն ամենափառաւոր ժողովներից մէկն է իւր տեսակի մէջ, այստեղ մասնակցում էր 4000 մարդ, հոգեւորական եւ աշխարհական դասակարգերի համարեա բոլոր ներկայացուցիչները, որոնք հաստատեցին կաթողիկոսի ընտրութեան եւ գահընկեց անելու դարաւոր աւանդական կարգը եւ աւելի եւս ամրապնդեցին հետեւեալ սկզբունքները.

1) Կաթողիկոս ընտրել եւ գահընկեց անել կարող է միմիայն Հայոց ազգային ժողովը:

2) Ազգային-եկեղեցական ժողով անպայման կերպով պիտի հասկանալ հոգեւորական եւ աշխարհական դասակարգը:

3) Թագաւորը եւ նախարարներն առանց ժողովի իրաւունք չունին ոչ կաթողիկոս հեռացնել եւ ոչ էլ նոր ընտրութիւն անել, եթէ անեն, այդ կլինի բռնի ուժով եւ ոչ կանոնական իրաւունքով արած:

4) Ժողովը կարող է նզովել եկեղեցական-ժողովրդական կարգերին հակառակ գնացող թէ՛ թագաւորին եւ թէ՛ նախարարներին:

5) Թագաւորը եւ նախարարները, հնազանդելով ժողովի վճռին, դրանով ժողովը համարեցին ամենաբարձր իրաւասութիւն ունեցող մարմին:

6) Ժողովը լինում է առանց կաթողիկոսի նախագահութեան, երբ տեղի է ունենում կամ կաթողիկոսի ընտրութիւն կամ կաթողիկոսական գործերի քննութիւն:

7) Այդպիսի դէպքերում ժողովում նախագահում է աւագագոյն եպիսկոպոսը, այս ժողովում՝ Աղուանից կաթողիկոսը:

8) Կաթողիկոսին առանց քննութեան գահընկեց անել լոկ թագաւորի խօսքով չի կարելի: Մեղադրանքը պէտք է ապացուցանել փաստերով եւ վկաներով:

10) Կաթողիկոսն առհասարակ պատասխանելու չի հրաւիրուում ժողով իբրեւ մեղադրւող. այս ժողովում մասնակցում էր եւ կաթողիկոսը:

11) Ժողովը կարող է կաթողիկոսին գահընկեց անել, պատժել եւ աքսորել վանք: Թէեւ կաթողիկոսին կարգալոյծ անելու դէպք չի եղել, բայց ազգային ժողովը, երբ յարմար դատի, կարող է այդպիսի պատիժ տալ, ինչպէս եւ Տիեզերական ժողովը կարգալոյծ արաւ պատրիարքին (Նեստորին): Ահա մեր պատմութեան փաստերը կաթողիկոսական ընտրութեան վերաբերմամբ, որոնք իբրեւ փառաւոր եւ արդարացի սկզբունքներ պիտի պահէին եւ հետեւորդները եւ մինչեւ այսօր էլ մեզ հասցնէին նոյն յաջորդականութեամբ, բայց շատերը հէնց մեր կաթողիկոսներից իրենց փառասիրական ձգտումներին յազուրդ տալու համար հակառակ էին գնում այդ հիմունքներին (Կարբեցին) եւ ոտնատակ տալիս այդ կարգերը:

ՆՈՒՄՎԱԿԱՅԻ ԺՈՂՈՎԸ 1179 ԹՈՒԻՆՆ¹

Գրիգոր Տղան, 1173-ին կաթողիկոսական գահը բարձրանալով, շարունակեց իւր հօրեղբոր՝ Շնորհալու բռնած ընթացքը, այն է՝ սէր եւ միաբանութիւն ձգել հայերի եւ յոյների մէջ՝ միմիայն ամուր պահպանելով հայոց առաքելական դէսերը եւ սովորութիւնները եւ թոյլ չտալով, որ Հայոց եկեղեցին ինքնուրոյնութիւնից զրկուի: Գրիգոր Տղան, ցանկանալով իւր նախորդների սկսած ազգային ժողովով լրացնել եւ վերջինիս որոշմամբ յունաց կայսեր վճռական պատասխան տալ, հրաւիրագրեր ուղարկեց ամէն տեղ՝ պատուիրելով գալ, ժողովուել Հռոմկլա եւ ընդհանուր որոշմամբ վերջ դնել ձգձգուող խնդրին: Արեւելեան Հայաստանի եկեղեցականներ կասկածանքով վերաբերուեցին դէպի այդ հրաւէրը, եւ երբ ստացուեց այդ կասկածանքները փարատող Գրիգորի թուղթը, շատերը, որոնք յարմարութիւն ունէին, գնացին, մնացողներն ուղարկեցին իրենց հաւանութեան թղթերը:

Հռոմկլայում 1179-ին ժողովուեցին Աղուանից կաթողիկոսը, 32 եպիսկոպոս, բազմաթիւ վարդապետեր, վանականներ, երէցներ, սարկաւազներ եւ հայոց մեծամեծ իշխաններ: Ժողովս կազմեց յունաց կայսրին եւ պատրիարքին ուղարկուելիք պատասխանը հայոց դաւանութեան վերաբերեալ: Դաւանաբանութեան մասին երկար խօսուել

¹ Հռոմկլայի ժողովի թվականը կարծում եմ՝ պետք է սրբագրենք 1178 թ.: Այդ մասին տե՛ս Ա. Բոգոյան, Հայ-բյուզանդական եկեղեցական բանակցությունների վավերագրերը, Երևան, 1995, էջ 183-185:

է ներսէս Շնորհալու բաժնում, այստեղ այդ մասին չի խօսուիլ, այլ ուշադրութիւն կդարձնուի մի աւելի կարեւոր կէտի վրայ, այն է, որ այս ժողովում մատնացոյց է անուում այն արտաքին Տիեզերական եւ մասնաւոր ժողովների եւ սբ. Հարց վրայ, որոնց կանոնները Հայոց եկեղեցին ընդունում է կանոնականների շարքում:

Ահա ժողովի որոշման այդ կտորը թարգմանաբար. ընդունում ենք Տիեզերական ժողովներից առաջի երեքը՝ Նիկիայի, Կոստանդնուպոլսոյ եւ Եփեսոսի. «Մեր մէջ գտնւում են այլեւայլ ժողովների կանոնադրութիւններ, որոնք ընդունելի են մեզ, որոնք եկեղեցու զանազան կարգերը հաստատեցին, պէսպէս հերձուածներ հերքեցին, ինչպէս Անկիւրիայի ժողովը, որը հերքեց Լիկիանոսի անբարշտութիւնը՝ քահանաներին զոհած միս ուտեցնելուն համար. Կեսարիայի ժողովը՝ յուռթից կանանց դէմ եղած, եւ Նէոկեսարիայի ժողովը՝ անխտիր պոռնկութեան դէմ եղած, եւ Գանգրայի ժողովը՝ օստացուց աղանդի դէմ, եւ Լաւոզիկիայի ժողովը՝ տասնչորսականների դէմ, եւ Սարդիկէի ժողովը՝ եկեղեցական կարգերի համար եղած: Այս ուղղափառ եւ սրանց նման ժողովներից սովորեցինք մենք հաւատոյ դաւանութիւնը...» (տե՛ս «Թուղթ ընդհանրական», Սբ. Էջմիածին, 1865, 256 եր.):

Ուրեմն այս ժողովը որոշեց ընդունել օտար ժողովներից երեք Տիեզերականը եւ վեց Տեղականը: 3 Տիեզերականի մասին շատ յիշատակութիւններ կան արուած մեր մէջ, վեց Տեղական ժողովների մասին առաջին անգամ է յիշատակուում եւ միմիայն այս ժողովում: Կարծէք թէ ժողովականները վեց տեղական եւ այլ օտար սուրբ Հարց կանոնները՝ Հայոց կողմից ընդունելութեան հարցի որոշմամբ ցանկացել են վերջ տալ անօգուտ վէճերին, որոնք առաջանում էին նրանից, որ իբր թէ հայերը, բացի իրենց ազգային ժողովների եւ կաթողիկոսների կանոններից, օտար կանոններ չեն ընդունում: Բայց խնդիրն այս է՝ ինչո՞ւ մեր ժողովը 6 Տեղական ժողով է ընդունել եւ ոչ 8. եթէ մեր ժողովն ասում է, թէ կան մեր մէջ այլեւայլ ժողովների կանոններ, դրանով կամենում է ասել, որ վաղուց Հայոց մէջ կան Տեղական ժողովների թարգմանութիւնը, Յովհան Օձնեցու օրերից եւ մինչեւ այն օրը գործածութեան մէջ եթէ չկան էլ, յամենայն դէպս մեր եկեղեցու կողմից չեն մերժուում: Եթէ Յովհան Օձնեցու կազմածի մէջ միայն Տեղական վեց ժողովներն են մտել եւ ոչ 8, նշանակում է՝ Օձնեցին պիտի օգտուած լինի այն ժողովածուներից, որոնցից օգտուել են Դիոնիսիոս Կրտսերը եւ Յովհան Աքոլաստիկոսը (500 եւ 556 թուականներին): Այս երկուսի ժողովածուների մէջ մտնում էին 4 Տիեզեր. ժող. ու 6 Տեղական եւ Առաքելական կանոններ. երեւի թէ Օձնեցին յարմար է դատել հետե-

ւել 6 Տեղական ժողովներ պարունակող ժողովածուներին, քան ութ: Մեր 1179-ի ժողովն էլ հէնց այս 6 Տեղական ժողովն էլ ընդունել է վաւերականների շարքում: Միայն այստեղ մի թեթեւ թիւրիմացութիւն է տեղի ունեցել. մեր ժողովի ընդունած 6 Տեղական ժողովների շարքից պակասել է մի ժողով, այն է՝ Անտիոքինը եւ յաւելացել է մի բոլորովին գոյութիւն չունեցող ժողով, այն է՝ Կեսարիայինը: Թէ՛ Աքոլաստիկոսի, թէ՛ Կրտսերի ժողովածուների մէջ եւ թէ՛ մեր բոլոր կանոնագրքերում կայ Անտիոքի ժողովը, որը շատ նմանութիւն ունի Նիկիայի ժողովի կանոնների հետ եւ կարծիք կայ, որ միմեանցից փոխառութիւն են արել երկու ժողովները, որ ասել է, թէ Անտիոքի ժողովը ոչ մի թէական, կասկածական բովանդակութիւն չի ներկայացնում եւ համապատասխան է Ուղղափառ եկեղեցու դաւանանքին, բայց ինչո՞ւ դուրս է ձգուել 1179-ի ժողովի ցանկից՝ դժուար է պարզել: Իսկ ընդհակառակը, Կեսարիային վերագրած ժողովը գոյութիւն չի ունեցել, ոչ մի եկեղեցու ժողովների ցանկում չկայ, ոչ վաւերականների եւ ոչ անվաւերականների մէջ, որտեղի՞ց են գտել մերոնք եւ ժողովների կարգը դասել, Աստուած գիտէ: Կայ մի ուրիշ փաստ, որ ցոյց է տայիս, թէ 1179-ի ժողովում յիշատակուել է եւ Անտիոքի ժողովը եւ ապա դուրս է ձգուել: Փաստն այս է. Ար. Էջմիածնի գրադարանի 58 ձեռագրում կայ Գրիգոր կաթողիկոսի այդ թղթի մի ուրիշ պատճէնը կայսրին գրած, այս պատճէնի մէջ յիշուած ժողովների շարքում կայ եւ Անտիոքի ժողովը, որը բռնում է շարքի մէջ վեցերորդ տեղը: Ահա դասաւորութիւնը՝ 1) Նիկիայի ժողով՝ Ի կանոն, 2) Անկիւրիայի՝ Ի կ., 3) Կեսարիայի՝ Ժ կ., 4) Նէոկեսարիայի՝ Ի կ., 5) Գանգրայի՝ ԻԳ կ., 6) Անտիոքի՝ ԻԵ կ., 7) Լաւողիկիայի՝ ԾԵ կ., 8) Սարգիկէի՝ ԻԱ կ., 9) Պոլսոյ Գ կ. (տիեզ.), 10) Եփեսոսի՝ Զ կ., (149-153 եր.): Եթէ սրանցից Կեսարիայինն իբրեւ չեղած ժողով դուրս ձգենք, մնացածները կլինեն Աքոլաստիկոսի եւ Դիոնէսիոս Կրտսերի ժողովածուների ժողովները: Փաստն այն է, որ Գրիգոր կաթողիկոսի վերոյիշեալ ժողովը երկու օրինակ ունի. մէկում, որը եւ սպազրուած օրինակն է, չկայ «Անտիոքի» եւ «օտար սբ. հարց» կանոնների յիշատակութիւնը, երկրորդ ձեռագիր օրինակներում, որ աւելի ընդարձակ է, քան տպածը, կայ թէ՛ Անտիոքի ժողովը եւ թէ՛ այն օտար սբ. հարց անունները (Աթանաս, Գրիգոր Նիւսեայ, Բարսեղ Մեծ, Գրիգոր Նազիազանցի, Կիւրեղ Աղէքսանդրիացի), որոնց դաւանութիւնն ընդունում ենք: Թէ ինչ է եղել պատճառը, որ օտար սբ. հարց անունները եւ Անտիոքի ժողովը ջնջուել են եւ եղած արձանագրութիւնը կրճատուել, յայտնի չէ, թէեւ ենթադրական մի քանի բան կարելի է ասել, բայց դրական նշանակութիւն ունենալ չեն կարող

դրանք: Ինչ որ վերաբերում է Կեսարիայի ժողովին, այդ մասին խօսել ենք նոյն ժողովի կանոնների արձանագրութեան մէջ:

Այս ժողովիս գլխաւոր նշանակութիւնը նրանումն է, որ ցոյց է տալիս, թէ մեր 12-րդ դարի սբ. հարք ինչ հայեացք են ունեցել օտար եկեղեցական հայրերի եւ արտաքին ժողովների կանոնների վերաբերմամբ: Մենք զարմանալով կտեսնէինք, որ մեր կանոնագրքերը լի են կանոններով, այնինչ նրանց վաւերականութեան կամ մեր կողմից ընդունելութեան մասին ոչ մի խօսք չի ասուած ոչ մի ազգային ժողովում: Այդ տարակուսանքը գոնէ փարատում է այս ժողովը՝ ցոյց տալով, թէ որ արտաքին ժողովները կարող են աղբիւր համարուել մեր եկեղեցական իրաւունքի համար: Եթէ այս ժողովումս որոշուէր մէկ-մէկ, թէ որ ազգային ժողովներն ենք ընդունում եւ որ հայրերի կանոնները, կունենայինք փառաւոր հիմնաքար՝ պարզելու եւ ջոկելու այն անթիւ, անհամար, աւելորդ, կցկտուր, վայրիվերոյ կանոններ բովանդակող կանոնագրքերը, որոնք պարզել միմիայն ենթադրութիւններով եւ կողմնակի միջոցներով շատ դժուար է:

ՍՍԻ 1204-Ի ՄԱՍՆԱԴՈՐ ԺՈՂՈՎԻ ՄԱՍԻՆ

Այս ժողովն անվաւեր է եւ մեր եկեղեցական իրաւունքի աղբիւր կազմել չի կարող, որովհետեւ ազգի մեծամասնութիւնից մերժուել է երկու անգամ: Սրա մասին խօսում ենք միմիայն նրա համար, որ աւելի եւս պարզաբանուի մեր եկեղեցական իրաւունքի տեսակէտից այն խնդիրը, թէ ով է օրէնսդիրը Հայոց եկեղեցու՝ ազգային ընդհանուր ժողովը, թէ՞ թագաւոր եւ կաթողիկոս, կամ միայն կաթողիկոս: Այս ժողովը, իւր հետ ունենալով Լոռու 1205-ի եւ Անու 1207-ի ժողովները, ամենափառաւոր կերպով հաստատեց, վաւերացրեց այն սկզբունքը, որ Հայոց եկեղեցու մէջ միակ բարձրագոյն օրէնսդիր մարմինը կազմում է ազգային ընդհանուր ժողովը: Այս ժողովի խնդիրն այսպէս բարձրացաւ:

Կիլիկիայի Լեւոն թագաւորը եւ Դաւիթ կաթողիկոսը, ստանալով վրաց զօրավար հայազգի Զաքարէ Սպասալարի խնդիրը՝ թոյլ տալու շարժական սեղան գործածել Պատարագի համար, Վերափոխման եւ Սբ. Խաչի տօնը վրաց հետ կատարել, մասնաւոր ժողով արին եւ թոյլ տուին զօրավարին:

- 1) Պատարագի շարժական սեղան ունենալ պատերազմի ժամանակ:
- 2) Պատարագ մատուցանել սարկաւազներով:

3) Պատարագ մատուցանել թէ՛ կենդանիների եւ թէ՛ ննջեցեալների համար:

4) Աստուածածնի եւ Սբ. Խաչի տօնը կատարել վրաց հետ:

5) 2 ճրագալոյցները լուծել ձկնով եւ ձիթով:

6) Փրկչի եւ սրբերի պատկերները պատուել:

7) Առանց դպրութեան աստիճան տալու սարկաւագութիւն չտալ:

8) Կրօնաւորներն առանձին ստացուածք չունենան, վանքի միաբան համարուեն եւ միս չուտեն:

Զաքարէ Սպասալարը, ստանալով հայոց թագաւորի եւ հայոց կաթողիկոսի եւ մասնաւոր վճիռը, այնքան հեռատես գտնուեց, որ փոխանակ գործադրելու՝ յարմար դատեց Լոռուժ ժողով անել եւ այդ վճռուած խնդիրն ընդհանուր համաձայնութեամբ գործադրել Արեւելեան Հայաստանում: Եւ ի՞նչ եղաւ. թէ՛ այդ ժողովում 1205-ին եւ թէ՛ 1207-ին որոշուեց չընդունել հայոց կաթողիկոսի եւ հայոց թագաւորի եւ մասնաւոր ժողովի կանոնները՝ համարելով դրանք Հայոց եկեղեցու ոգու եւ կարգի դէմ: Եւ այս վերջին երկու վճիռը մնաց անփոփոխ՝ չնայելով Զաքարէ Սպասալարի ամենակարողութեան, ուժին, նրա բռնութիւններին եւ հալածանքներին: Եւ ի՞նչ էր ժողովներիս այդպիսի խիստ վճռի պատճառը. պատմիչների ասելով այն, որ քահանայք գոչում էին՝ Մենք չենք կարող այդ նոր կարգերը ժողովրդի մէջ մտցնել, մեզ քարկոծ կանեն:

Հարցն այն չէ՛ ժողովը խիստ վերաբերուեց, թէ ոչ, կամ փոփոխութեան կէտերի մեծ մասը հակառակ չէին Հայոց եկեղեցու կարգերին, հապա այն, որ ժողովուրդը, հաստատ կանգնած իւր պինդ հողի վրայ, չի թոյլ տալիս, որ մասնաւոր անհատներ, կաթողիկոս, թէ թագաւոր, թէ մի քանի եպիսկոպոսներ փոխեն կարգերը: Ահա այս ժողովի հիմնական գաղափարը:

ՍՄԻ 1243-46-Ի ԺՈՂՈՎԸ

Հայոց եկեղեցական ազգային օրէնսդիր վերջին ժողովը եղաւ 1243-46-ին Սսում, նրանից յետոյ մինչեւ այսօր չենք ունեցել կանոնադիր ժողով:

Կիրակոս ականատես պատմագրի խօսքով Կոստանդին Բարձրբերդցու օրով անկարգութիւններ էին մտել Հայոց եկեղեցու վարչութեան եւ գործերի մէջ, ժողովուրդն անտարբերութեամբ վերաբերուում էր դէպի կրօնական պէտքերը, եկեղեցական պաշտամունքը: Դրանց

առաջն առնելու համար Կոստանդին կաթողիկոսը 1243-ին Սսում հրաւիրեց, թագաւորի համաձայնութիւնն առնելուց յետոյ եկեղեցականների եւ աշխարհականների մասնակցութեամբ եւ Հեթում թագաւորի ու նրա որդու ներկայութեամբ մեծ ժողով, ուր սահմանեցին 25 կանոն: Կանոններս կանոնական կոնդակով Կոստանդին կաթողիկոսը հրատարակում է ի սփիւռս աշխարհի՝ նկարագրելով ժողով անելու կարիքը, հայոց աշխարհի անկեալ եւ քայքայուած վիճակը թէ՛ նիւթականապէս եւ թէ՛ բարոյապէս: Կոնդակս սկսւում է այսպէս. «Կոստանդին՝ ծառայ Քրիստոսի եւ շնորհօք Նորին կաթողիկոս Ամենայն Հայոց... Գնացաք... առ Քրիստոսապսակ թագաւորն մեր Հեթում, եւ մերով հրամանաւ եւ նորին ձեռնտութեամբ ժողովեցաք զեպիսկոպոսունս եւ զվարդապետս եւ զմիանձունս եւ վանաց առաջնորդս, եւ զիշխանս եւ զիշխողս, արս երեւելիս, եւ արարաք հանդէս մեծ, քննեցաք զպատուէր եւ զհրամանն Աստուծոյ, եւ Աստուծոյ մերձակայից առաքելոց եւ հայրապետաց, եւ գտաք զմեզ բազում մասամբք մոլորեալք եւ դատապարտք անպատասխանիք, եւ որքան կարացաք՝ աւաղեցաք զմեզ եւ ողբացաք: Զկնի յոլով քննութեան՝ ամենեցուն կամակցութեամբ եւ ձեռնադրով, գրեցաք սահման եւ կանոն չափաւոր եւ դիւրընթաց...» (Կիրակոս պատմ., 178-180 եր.):

Կոնդակիցս մի քանի ուշադրութեան արժանի կէտեր կարելի է քաղել.

1) Որ ժողովների կանոնները յայտարարւում էին կաթողիկոսի կանոնական կոնդակով:

2) Որ 1243-ին արդէն «Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց¹» տիտղոսն ընդհանրացած էր, երեւի Կիլիկեան կաթողիկոսութեան ժամանակից, մինչեւ այդ «կաթողիկոս Հայոց» կամ «Հայոց մեծաց» տիտղոսն էին կրում:

3) Ժողովը լինում է կաթողիկոսի հրամանով եւ թագաւորի ձեռնտութեամբ եւ ոչ թագաւորի հրամանով եւ 4) Թագաւորը եւ արքայորդիք մասնակցում էին ժողովում, եւ երեւում է, որ նախագահը կաթողիկոսն էր:

Նկատելու արժանին այն է, որ մեր ոչ մի կանոնագրքում այս ժողովի մասին ոչ մի յիշատակութիւն չկայ. արդեօք այս բաւակա՞ն է ապացուցանելու, որ հայոց այժմեայ կանոնագրքերը 1200 թուից առաջ գրուած էին: 1204-ի Սսի ժողովի մասին նոյնպէս ոչինչ չկայ: Ի նկատի ունենալով, որ կանոնագրքերում կաթողիկոսների ցանկը Լուսաւոր-

¹ Խաչիկ կաթողիկոսը 972-992 թուերին ստորագրում էր «Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց», տես՝ Արա կոմիտասը, Արարատ, 1868թ.:

չից հասցրած է մինչեւ մեր 997 թիւը, ենթադրելի է, որ մեր ձեռքի տակ ունեցածներս գրուած են մինչեւ 1000 թուականը:

Ահա եւ կանոնները, որ քաղուժ ենք Կիրակոս պատմագրից.

1. Ամենայն ձեռնադրութիւն յեկեղեցի՝ որ է պարգեւք Հոգւոյն Սրբոյ, զոր տայ արժանաւորացն, առանց արժաթոյ լիցի՝ ըստ կանոնաց, զի այն ախտ Յուդայի եւ Սիմոնի կախարդի է, որ խոտեցան, եւ ոչ միաբանեցաւ ընդ նոսա շնորհն, որ ի տեղիս տեղիս վասն աղքատութեան լուծեալ է եւ տգիտութեան: Այսուհետեւ արժանաւոր են միայն եւ գիտունքն առցեն զաստիճան եպիսկոպոսութեան մեծաւ քննութեամբ եւ վկայութեամբ եւ թեմին կամակցութեամբ առանց կաշառաց, հասակաւ մի պակաս քան գերեսուն ամն:

Ձեռնադրութիւնը, որը միայն արժանաւորների վերաբերմամբ պիտի լինի, առանց փողի (կաշառքի) պիտի կատարուի: Սրանից յետոյ միայն արժանաւորներն առնեն եպիսկոպոսական աստիճան՝ մեծ քննութեամբ եւ վկայութեամբ եւ թեմի կամակցութեամբ, առանց կաշառի, եւ եպիսկոպոսացուն էլ պիտի լինի ոչ պակաս, քան երեսուն տարեկան (տե՛ս Նիկ. 4, Անտ. 19, Լաւ. 13, Բ առ. 29, Սահակի կանոններ):

2. Իսկ առաջին գործ եպիսկոպոսին, որ զուսուցիչսն եւ զուսումնականսն ուսման եկեղեցւոյ ինքն սահմանեսցէ մեծաւ զգուշութեամբ եւ հոգաբարձութեամբ, անգայթագղ եւ գիտունք եւ ուսուցիչք եղիցին տղայոց:

Եպիսկոպոսի առաջի գործն է մեծ զգուշութեամբ եւ հոգացողութեամբ տղայոց համար ուսումնական ուսուցիչներ նշանակել՝ եկեղեցական ուսմունքները դասաւանդելու նրանց:

3. Ապա եկեալսն ի չափ հասակաւ եւ ուսմամբ եւ սրբութեամբ անօգէ յաստիճան վկայութեամբ անձանց իւրեանց եւ սնուցողացն առանց արժաթոյ, տիօք մի պակաս քան զքսան եւ եօթն ամն երեցն եւ սարկաւագն:

Ապա այդ ուսում առնողներից (2 կ.) վարքի սրբութեամբ ուսմամբ աչքի ընկնողներին եւ չափահաս եղողներին առանց փողի եպիսկոպոսն աստիճան տայ սնուցողների եւ իրենց շրջապատող անձանց վկայութեամբ, թէ՛ սարկաւագի եւ թէ՛ քահանայական աստիճան ստացողը պիտի լինի ոչ պակաս, քան 27 տարեկան:

Նէոկեսարիայի 17 կանոնով քահանան 30-ամեայ պիտի լինի՝ ըստ օրինակի Յիսուսի, 2 Տիեզ. ժող. 14, 15 կանոններով սարկաւագը՝ 25

ամեայ, քահանան՝ 30 ամեայ պիտի լինեն: Ըստ իս՝ մեր 27 տարեկան թիւը պիտի գրչի սխալ լինի, տառերով գրած՝ ԻՆ եւ Իէ միմեանց հետ շփոթուում են, երեւի եւ ԻՆ-ի փոխարէն Իէ է դուրս եկել. այնպէս որ մեր կանոններով 30 տարի նշանակուում է եպիսկոպոսի, 25-27՝ քահանայի եւ սարկաւագի համար:

4. Իսկ քահանայքն զպսակն եւ զկնունքն նօթութեամբ արասցեն յեկեղեցիս եւ հաղորդեսցեն, բայց թէ մահու երկիւղ իցէ երախային, յորժամ եւ իցէ, արասցէ առանց դրամի:

Քահանաները պսակն ու կնունքն անօթի (չկերած) պիտի կատարեն եկեղեցում եւ հաղորդուեն, բայց եթէ մահուան վտանգի մէջ գտնուի երախան, կարելի է եւ կերած ժամանակն էլ մկրտել եւ առանց փողի (դրամի):

Պսակի եւ մկրտութեան կատարման ժամանակ կանոնս պահանջում է, որ քահանան լինի անօթի՝ հաց չկերած, որովհետեւ առաջին՝ որ սբ. խորհուրդը կատարուի երկիւղածութեամբ եւ ծոմով, եւ երկրորդ՝ որ քահանան պիտի նոյն օրը հաղորդուի, այդ պատճառով կանոնս պահանջում է քահանայից ամենայն զգաստութեամբ եւ սրբութեամբ կատարել իւր պաշտօնը: Երեւի թէ հներում երկու խորհուրդն էլ առաւօտեան էին կատարում, այժմ էլ գիւղերում մկրտութիւնը համարեա միշտ առաւօտներն են կատարում, իսկ պսակը՝ երեկոյեան ճրագավառով լուցկիներով: Մահուան վտանգի դէպքում թոյլ է տալիս հաց կերած մկրտել, միայն առանց փողի. թէ ինչու, անորոշ է. արդեօք նրա՞ համար, որ կերած է մկրտութիւն անում:

5. Ամենայն քահանայագործութիւն՝ կնունք եւ պսակ եւ թաղումն երկիւղի եղիցի՝ առանց գրուցի եւ ծաղու, մեծ ու յուսով եւ աղօթիւք մերձակայից:

Ամէն տեսակ քահանայագործութիւն՝ մկրտութիւնը, թէ՛ պսակը, թէ՛ թաղումը երկիւղով՝ առանց խօսքի ու ծաղրի լինի, յուսով եւ շրջապատողների աղօթքով:

6. Աւագանն հաստատուն լիցի եւ անշարժ, եւ վարագուրով ծածկած, զի մեծ է եւ խորհուրդն:

Մկրտութեան աւագանն անշարժ լինի եւ վարագուրով ծածկած (տե՛ս Բ ԴԼ. 15, Ե ԴԼ. 13, Պար. 8):

7. Ձպսակն ընտրութեամբ արասցեն՝ վեց ծննդովք հեռացեալ յազգակ-
ցութենէ արեան. փեսայն մի պակաս քան զչորեքտասան ամն, եւ
հարսն քան զերկոտասան:

*Պսակը վեց աստիճանով հեռացած արիւնակիցների մէջ չի կարող
լինել. փեսան տասն եւ չորս տարեկանից, եւ հարսնացուն տասերկու
տարեկանից պակաս չպիտի լինի:*

*Այս կանոնս դարձաւ ամենանշանաւորը պսակի խնդրի նկատմամբ
արիւնակցական ազգակցութեան մէջ եւ մինչեւ այսօր էլ իւր ոյժն ու-
նի: Թէեւ նրանից առաջ Շնորհալին 10 աստիճանի մէջ թոյլ տուաւ
ամուսնանալ արիւնակից ազգականներին, եւ դրան հետեւեցին գուցէ
Յակոբ Ղրիմեցի եւ կանոնագիրք արտագրողները, բայց ժողովուրդը
բոլորովին հեռու մնաց 10 աստիճանից եւ մինչեւ այսօր էլ «օխտը
պորտը» համարոււմ է վերջնական արգելական կէտը եւ թոյլատրա-
կան աստիճանը: Կանոնս, դժբախտաբար, ոչինչ չի ասոււմ խնամական
եւ կնքահայրական աստիճանների մասին (տե՛ս Շահ. 12, 13, Պար. 16,
Բարս. 68, Բ առ. 19):*

*Փեսացուի համար կանոնս նշանակոււմ է 14 տարեկան հասակը,
աղջկայ համար՝ 12, մեր միւս կանոններում թուերով որոշոււմ չկայ այս
մասին, միայն ասոււմ է՝ Չափահասներին միայն թոյլ է տրոււմ պսա-
կուելու եւ ոչ տղայոց: Տղայ ասելով մինչեւ քանի՞ տարեկան է հաս-
կացոււմ՝ անորոշ է: Ռուսաց օրէնքում Կովկասի բնակիչների նկատ-
մամբ ասոււմ է 15 տարեկան տղան, 13 տարեկան աղջիկը պիտի լինի,
որ իրաւունք ունենան պսակուելու (տե՛ս Բ Դւ. 24, Սահ. եւ Շնորհա-
լու կանոնները):*

8. Օտար յաշխարիէ եպիսկոպոս կամ վարդապետ կամ երեց, կամ գիրոյ՝¹
տէր առանց թեմին եպիսկոպոսին մի՛ շրջեսցին, կամ շինեսցեն. այլ նո-
րա հրամանաւ ըստ պատշաճի:

*Ուրիշի թեմի մէջ եպիսկոպոս կամ վարդապետ կամ երէց իրա-
վունք չունին շրջելու կամ շինքեր շինելու (եկեղեցական) առանց տե-
ղական առաջնորդի հրամանի (տե՛ս Բ առ. 15, Նիկ. 15, 16):*

*Շրջակայել նշանակոււմ է հանգանակութիւն անել կամ քարոզու-
թեան դուրս գալ կամ սբ. մասունքներ շրջեցնել:*

9. Գրոց դասասացքն բազմաց վկայութեամբ լիցի, որ գիտունք լինին, եւ

¹ Անորոշ բառ է:

ամենայն գրոց վարք եւ տեղեակ, եւ փորձ ամենայնիւ. նմանապէս եւ գրոց աշակերտ ընտրութեամբ նորին եւ առաւել փորձիւ եւ վկայութեամբ կատարելոց:

Սուրբ Գրքի ուսուցիչները պիտի ընտրուեն շատերի վկայութեամբ, լինեն գիտուն, վարժ եւ տեղեակ գրոց եւ փորձուած անձինք:

10. Եւ հրամայէ եպիսկոպոսն զՍուրբ Գիրս եկեղեցւոյ գրել արուեստաւորաց եւ ուղղափառաց եւ գիտնոց:

Եպիսկոպոսի հրամանով Սուրբ Գիրքը պիտի արտագրեն հմուտ, ուղղափառ եւ գիտուն մարդիկ:

Այս կանոնս սահմանում է, որ անգրագէտ, կիսագրագէտ, թերի եւ վատ ձեռք ունեցողները Սուրբ Գիրքը չարտագրեն սխալներով եւ աղաւաղումներով:

11. Երկիցս անգամ շրջեսցի եպիսկոպոս ի տարւոջն յիւր թեմն եւ հանդէս արասցէ իւր հօտին, եւ սուրբ գիտուն քորեպիսկոպոս դիցէ, որ գեկեղեցոյ դատաստանն ըստ կանոնաց առնել մարդասցէ երկիւղած եւ անագահ:

Առաջնորդը երկու անգամ պիտի շրջագայութեան ելնի տարին եւ իւր հօտն աչքի անցնի, գիտուն եւ սրբակրօն քորեպիսկոպոս էլ պիտի նշանակի, որ եկեղեցու դատաստանը կանոնների համաձայն կարողանայ անել երկիւղածութեամբ եւ առանց ազահութեան (կաշառքի) (քորեպ. մասին տե՛ս Անկ. 15, Նէո. 14, Անտ. 10, Պար. 4, 21):

12. Ծեր եւ գիտուն խոստովանահայրս կարգեսցին, որ յամենայն կիրակի առանց դրամի ի խոստովանութիւն կոչեսցէ շափաթուն յանցանաց. եւ քահանայքն խոստովանահարցն հրամանաւ զիւրեանց ժողովուրդն զարժանաւորսն հաղորդեսցեն առանց դրամի:

Ծեր եւ գիտուն խոստովանահայրեր նշանակեն, որոնք ամէն կիրակի խոստովանութեան կանչեն առանց փողի ժողովրդականներին, եւ քահանաներն էլ առանց դրամի հաղորդութիւն տան սրանց:

13. Ձհաղորդն առանց բուրվառի եւ մոմեղինի մի՛ տարցին առ հիւանդն, այլ մեծաւ երկիւղիւ, իսկ ժողովուրդքն չեն յիւրեանց հրամանքն, ո՛ւմ կամին ծուխ լինի, այլ որպէս եպիսկոպոսն հրամայեսցէ:

Հաղորդութիւնը հիւանդի մօտ տարուի մեծ երկիւղով, բուրվառով եւ մոմեղէնով: Իսկ ժողովուրդն իրենց գլխու ում կամենան, նրան ծուխ դառնալ չեն կարող, այլ եպիսկոպոսի հրամանով պիտի վարուեն:

Դուինի ժողովների կանոններում տեսանք, որ ծխաբաժանութիւնը չի ընդունուում, այլ առաջարկում է բաւականանալ ժառանգաբար ստացած բաժնով եւ անտրտունջ հովուել ժողովուրդը: Այստեղ ծխաբաժանութիւնը թոյլատրուում է միայն ոչ ժողովրդի ցանկութեամբ, այլ եպիսկոպոսի: Կանոնս սահմանափակում է ժողովրդի իրաւունքը եւ ընդարձակում առաջնորդին. ժողովուրդը մինչեւ այսօր էլ ընտրողն է քահանայի ծուխը, առաջնորդը չի կարող իւր ցանկութեամբ քահանայ կարգել ժողովրդի վրայ, որովհետեւ այդ հակառակ կլինի մեր ամբողջ եկեղեցական կազմին եւ կարգերին (տՆՍ Բ Դ. 1, 2, Բ Դ. 13, Գ Դ. 5):

14. Առաւել ջան տարցեն եպիսկոպոսք եւ քորեպիսկոպոսք գպոռնիկսն եւ զշնացողսն, զհմայս եւ զամենայն յանցաւորսն գեհեմին երկիւղի ի դարձ ածել: Իսկ զանդարձսն մարմնաւոր պատուհասիւ եւ հոգեւորաւ խրատել եւ տուգանել, մանաւանդ զայնպիսիսն, որ այր եւ կնոջ մէջ մտցեն, կամ բոզ ունիցին կին, կամ զկին թողուն զօրինաւոր եւ առ բոզս երթան, կամ ատելութեան պատճառաւ թողուն զկանայսն առանց բանի պոռնկութեան. զայսպիսիսս անողորմ տուգանօք խրատեսցեն, եւ թէ պատուաւոր մարդ է, եւ ընդդէմ ասէ եկեղեցւոյ օրինաց, թագաւորն խրատեսցէ յատնի (յատենի) զմեղքն (զմեղաւորքն). եւ իշխանք մեղադրանօք, եթէ ոչ առնեն զայս, եւ նզովք. եւ եթէ կին լրբի եւ մարդ խաբէ կանամբի կամ ազապ, խրատ առցէ յերեսն:

Եպիսկոպոսները եւ քորեպիսկոպոսներն աւելի ջանք անեն պոռնիկներին եւ շնացողներին, հմաներին եւ բոլոր յանցաւորներին ուղղութիւն բերելու գեհեմու (դժոխքի) երկիւղով: Որոնց վրայ այս երկիւղը չի ազդիլ, մարմնաւոր եւ հոգեւոր պատիժներով խրատել նրանց եւ տուգանքի ենթարկել, մանաւանդ այնպիսիներին, որոնք մարդու եւ կնոջ մէջն են ընկնում եւ նրանց դժբախտացնում, կամ մարդիկ, որոնք բոզ կնիկ են բերում, կամ օրինաւոր կնոջը թողնում են եւ բողբերի մօտ գնում կամ առանց պոռնկութեան պատճառի ատելութեան համար թողնում են իրենց կանանց. այնպիսիներին անողորմ (խիստ) տուգանքներով պիտի խրատեն, եւ եթէ պատուաւոր (ազնուական) մարդ է, եկեղեցու օրէնքներին ընդդիմանում է, թագաւորն այդպիսի մարդուն թող խրատի ատենի մէջ՝ բազմութեան առաջ, եւ իշխաններն էլ մեղադրեն, եթէ էլի շարունակի իրեն յանցանքը, նզովքի ենթարկուի: Իսկ եթէ կինը լրբութիւն կանի եւ կանամբի կամ ազապ մարդու

իրեն կմտեցնի՝ թող յանդիմանուի (ծեծուի, ապտակ ուտի)(^o) (տևն Դ Դ. 4, Պար. 3):

15. Ամենայն պահք ըստ կանոնաց առանց ձկան եւ ձիթոյ եւ գինւոյ, բաց ի հարկէ հիւանդութեան, առաւել աղ ու հացիցն, եւ ուրբաթին եւ չորեքշաբթին, որ Քրիստոսի չարչարանաց աւուրքն են, որ զայս լուծանէ, տուգանեսցեն եւ յաղքատս տայցեն, եւ պահօք վճարեսցին յԱստուծոյ: Նախ քան զայս յառաջ քան զամենն զայս ենք հոգացեալ առաջի արքային Յեթմոյ եւ հօր իւրոյ Կոստանդեայ եւ ամենայն իշխանացն, եւ բանադրանօք բանադրեալ յամենոյ վերայ, որոյ օգնական լինին եկեղեցւոյ, եւ յամենայն տեղիս ի մեծ եւ ի փոքր յիշոց, աւագ դնեն ի դարպաս, ի քաղաք, ի գիւղս եւ յագարակս, եւ զամօրէն յիշոցասացսն, զբարկութիւն Աստուծոյ շարժողսն, եւ զաններելի անօրէնսն, որ անարգին զհաւատսն, զստեղծող, զկնունք, զհրեշտակ, զքահանայ, զբերան, զերես, զգերեզման, եւ զայլ այսպիսիս զնոր բուսեալ չարիսոք, զայնպիսեացն զլեզուսն հատցեն, եւ կամ ծակեսցեն, եւ լար ի ներս անօցեն, եւ նախատանօք ի շուրջ անօցեն օր մի, եւ ըստ գոյին տուգանս առցեն, եւ յաղքատս տայցեն:

Բոլոր պատերը, մանաւանդ Մեծ պատը, ուրբաթն ու չորեքշաբթին կանոնների համաձայն պիտի պահել առանց ձէթի (իւղի), ձկան եւ գինու. ով լուծի պատը, տուգանքի ենթարկուի, եւ տուգանքն աղքատներին բաժանուի: Հէնց ամէնից առաջ Հեթում թագաւորի եւ նրա հօր ժամանակ եւ նրանց ու իշխանների դիմաց բանադրանք դրինք եկեղեցուն չօգնողների եւ հայհոյողների վրայ, աւագներ նշանակուեցին ամէն տեղ իբրեւ հսկողներ, որ եթէ տեսնեն մէկին հայհոյելիս, հաւատը, ստեղծողին, կնունքը, հրեշտակը, քահանան, գերեզմանը, սրանց անարգողին եւ յիշոց տուողին բռնեն, լեզուն կտրեն, կամ ծակեն, լար քաշեն միջովը, նախատանքներով մի օր շրջեցնեն, գոյքի համեմատ տուգանք առնեն եւ աղքատներին բաժանեն (տևն Բ առ. 69):

16. Թէ քահանայ գտանի ի վերոգրեալ մեղսոք, կրկին պատիժ ընկալցի եւ տանջեսցի կարգաւն հանդերձ:

Եթէ քահանան վերոգրեալ մեղքերը կատարի, երկու անգամ աւելի խիստ պատիժ կրի եւ տանջուի ինչպէս հարկաւորն է:

17. Քահանայ որ զատ յեկեղեցւոյ գործոյ, այլ գործս առնէ՝ նօտարութիւն կամ որսորդութիւն, զժողովուրդսն ի բաց առցեն ի նմանէ. նմանապէս զանուսումն երիցանց, մինչ լաւ ուսցին, եւ զանարժանիցն եւս առցեն:

Այն քահանան, որ բացի եկեղեցու գործերից ուրիշ բաներով է պարապում, նօտարութիւն կամ որսորդութիւն է անում, նրանից խլեն նրան ժողովուրդը եւ տան ուրիշ քահանայի, նոյնպէս վարուեն եւ անուսում քահանաների եւ անարժանների հետ (տրն Բ առ. 6, Բ Դ. 5):

18. Քահանայն ի տարուոցն յեկեղեցին ժողովեսցէ զարսն առանձինն, եւ զկանայսն առանձինն, եւ որիշ զկուսան աղջկունսն, եւ որիշ զտղայսն եւ զմանրէսն եւ ըստ իւրաքանչիւր պատշաճի խրատեսցէ աղաչանօք եւ սաստիւ. եւ իմասցի իւրաքանչիւրոցն զվարքն, եւ գիտեսցէ հանապազ. եւ թէ ինքն չէ բաւական, ի ձեռն այլ կատարելոյ արասցէ, աստ սուրբն Աթանաս յիւր կանոնքն:

Քահանան տարուայ մէջ իւր ժողովրդին՝ կանանց եւ մարդկանց, մեծին ու փոքրին, պիտի կանչի եկեղեցի եւ խրատի նրանց, նրանց վարքն ու բարքն իմանայ, եթէ ինքը կղժուարանայ, ուրիշ աւելի պատրաստ անձի ձեռքով անի, ինչպէս որ սբ. Աթանասն ասում է իւր կանոններում:

19. Ժողովրդականքն յօժարութեամբ եւ աղաչանօք տացեն զհասս քահանայիցն յամենայն արմատոց պտուղս, եւ զկարգեալ բաժին մատաղին, եւ պսակին ընծայիւք, եւ թաղմանն հանդերձ, եւ ժամու դրամ, ոչ զին Պատարագին, այլ երիցուն հանդերձի եւ կերակուրի, որ աղօթից եւ Պատարագի պարապի յեկեղեցին:

Ժողովուրդը պիտի սիրով եւ յօժարութեամբ տայ քահանաների հասերը բոլոր պտուղներից եւ մատաղի նշանակուած բաժինը եւ պսակի ընծաներից եւ թաղման շորն ու ժամոցը ոչ թէ իբրեւ արած Պատարագի գին, այլ քահանայի շորի եւ կերակրի փողի վարձ իւր քաջածնեղութիւնների (եկեղ. տուրքի մասին տե՛ս Գան. 7, Բ առ. 3, 4, Գան. 8, Բ Դ. 1, 2, 3, 4, 13, 18, Դ Դ. 8, 9, Պարտ. 21):

20. Երիցունք ըստ ժողովրդեանն ծառայեսցեն եպիսկոպոսին, սահմանեալ հասին, եւ ընծայիւք ըստ պատշաճին:

Քահանաները պիտի իրենց եկամուտի համեմատ էլ բաժին հանեն եպիսկոպոսին իրենց հասերից եւ նուէրներից:

21. Եպիսկոպոսին ծառայեսցեն զհայրապետական աթոռն կարգեալ հասիւն եւ ընծայիւք արժանաւորին ըստ կանոնաց, զի սուրբ Լուսաւորիչն

գրեալ է, թէ քահանայքն զժողովուրդն տասանորդեսցեն, եւ եպիսկոպոսք զքահանայս, եւ հայրապետք զեպիսկոպոսունս, արդ՝ եթէ զայն չառնէք, ապա զչափաւորսն եւ զպակասն, զոր գրեցաք, խնդութեամբ տո՛ւք, իբրեւ զօրհնութիւն եւ մի՛ իբրեւ զազահութիւն, այլ աթոռին հաստատ եւ անկարիք մնայ, եւ եկեղեցիքն պայծառ, եւ Աստուծոյ օրհնութիւնն խառնի յարդիւնս արդարութեան ձերոյ, զի զայն Աստուծոյ կուտայք, եւ ոչ մարդոյ:

Եպիսկոպոսներն էլ հայրապետական աթոռին պատկանելիք հասը եւ ընծաները կանոնների համեմատ տան, որովհետեւ Լուսաւորիչ գրել է, թէ քահանաները ժողովրդից տասանորդ առնեն, եպիսկոպոսները՝ քահանաներից, եւ կաթողիկոսն էլ՝ եպիսկոպոսներից: Եթէ այս չէք կատարում, գոնէ չափաւոր կերպով լրացրէք ձեր տուրքը, ուրախութեամբ ուղարկեցէք իբրեւ օրհնութիւն, այդ Աստուծոյ էք տալիս, ոչ մարդկանց:

22. Ձայն երկու աղօթքն, յորոյ վերայ Սուրբ Աստուած ասեմք՝ զփառք ի Չայր եւ յՈրդի եւ ի Սուրբ Յոզիմ, մի աւարտէք, զի մի՛ յերրորդութեան վերայ թուեսցի խաչն. զկատարած լուր ծայնիցն ասել պիտի, զոր միշտ ի բարձունս առաքեսցուք ամենազօր տէրութեանդ՝ Քրիստոս Աստուած. այժմ եւ ... Ձգոհանամքին վերջքն՝ լիցուք տաճար եւ բնակարան Աստուածային շնորհացդ, եւ գոհութեամբ փառաւորեսցուք զքեզ Քրիստոս. այժմ...

Երկու աղօթքները՝ «Գոհանամք զքէնն» եւ «Լուր ձայնից մերոց»-ը, որոնց վերջում երգուում է «Սբ. Աստուածը», պիտի վերջացնել «Քրիստոս Աստուած մեր»-ով, որպէս զի հասկացուի, թէ «խաչեցարն» վերաբերուում է Քրիստոսին եւ ոչ Երրորդութեան («Սբ. Աստուած»-ի մասին տե՛ս Ե ԴԼ. 20):

23. Ի ֆռանգաց գրեալ են առ մեզ, թէ զՏեառն եղբօր հրամանն ընդէ՞ր ոչ առնէք, զհիւանդն ի ժամուն մահու օրհնել, ձիթով օծանել, որ թէ մեռանի՝ օծունն լինի թաղմանն, եւ թէ ապրի՝ լինի ի քաւութիւն մեղացն եւ պատճառ առողջութեանն. եւ գիտէք, որ Օճնեցին Յովհան՝ որ զատեալ է զմեզ յազգացդ, գրեալ է՝ որ առնէք. եւ պարտ է առնելն, եւ արարէք ստուգութիւն. միայն զգուշացի քահանայն, եւ զձեթն սակաւ օրհնեսցէ, որ աւելի չգայ, եւ նզովք առցէ յԱստուծոյ եւ ի մէնջ. եւ լինի պատճառ զայթակղութեան. զայս պատեհ տեսաք, եւ գրեցաք յետոյ, եւ հարկաւոր. ողջ լիջիք Տէրամբ:

Լատինները մեզ գրել են, թէ Տեառնեղբոր հրամանն ինչու չէք կատարում, ինչու մահամերձ հիւանդին չէք օրհնում, ձիթով չէք օծում, որը եթէ մեռնի, օծումը կհամարուի թաղման համար եղած, եթէ ապրի, օծումը կլինի մեղքերի քաւութիւն եւ առողջութեան պատճառ, եւ գիտէք, որ Օձնեցին, զատելով մեզ այդ ազգերից, գրել է, որ այդ կատարենք եւ պէտք է կատարել. միայն քահանան զգուշանայ, որ աւելի ձէթ չօրհնի, եթէ ոչ, Աստուծոց եւ մեզնից նզովք կստանայ եւ պատճառ կդառնայ գայթակղութեան: Այս յարմար դատելով գրեցինք. ողջ մնաք:

Սրանով վերջանում են Սսի ժողովի կանոնները:

Օծման իւղի մասին Ստեփաննոս Օրբելեանը մի բնորոշ դատողութիւն է տալիս. «Դարձեալ թէպէտ առաքելական իմանամբ կարգ զձէթ օրհնելն հիւանդաց եւ մեղուցելոց՝ ի ի հարցն ոչ ունիմք սովորութիւն աւանդեալ մեզ, կարծեմ եւ համարձակութիւն յոյժ մատուցանէ ժրագունիցն ի մեղս՝ մեղօք ապականել զոգիսն յուսով ձիթին, եւ սակաւ դրամիկ մսխիլ, ձէթ օրհնել եւ արդարանալ... Բայց չէ զանկատար իւղն, որ վասն երեխայիցն սահմանէք ընդունելի է» (336 եր.), (տե՛ս Ե Դ. 11):

Տպագրուած «Կիրակոս Գանձակեցու» մէջ յիշուած այս 23 գլուխը համեմատելով Աբ. Էջմիածնի գրադարանի ձեռագիր 1704, 1705, 1706 համարների հետ՝ բոլորովին նոյն է բովանդակութեամբ, միմիայն տարբեր են սրանց մէջ կանոնների քանակը, 23, 24, 25, մէկի մէջ մի կանոնը երկու է արած, մի ուրիշ տեղ երկու կանոն միացրած եւ այլն:

Թէ՛ այս ձեռագրերի եւ թէ՛ տպագրուածի կանոնները տարբեր են Չամչեանի եւ նրան հետեւող Աբէլ եպիսկոպոսի գրած կանոններից: Ես հետեւեցի տպագրուածին եւ այս ձեռագրերին, որոնցից մէկը գրուած է 1664 թուին, միւսը՝ 1720-ին, երրորդը թիւ չունի:

ԼԱՏԻՆԱՍԷՐ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍՆԵՐ ԵՒ ԺՈՂՈՎՆԵՐ (1238-1361 ԹԹ.)

Յունաց միաբանութեան հարցը վերջանալուց յետոյ ԺԳ դարում սկսուեց Հռոմի եկեղեցու հետ միանալու խնդիրը: Ըստ Վարդան պատմագրի՝ 1251-ին Իննովկիւնդէոս Դ Պապն առաջարկեց Կոստանդին Հայոց կաթողիկոսին եւ Հեթում թագաւորին ընդունել Հռոմի դաւանած վարդապետութիւնը Հոգւոյն Սրբոյ բղխման մասին «ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ»: Կաթողիկոսը եւ թագաւորը, ճնշուած քաղաքական

հանգամանքներից, Պապի գերազօրուծիւնը տեսնելով արեւմտեան աշխարհներում, ժողով են գումարում եւ հարցը քննութեան առաջարկում: Եւ այսպէս սկսում են ժողովների միջոցով քննել դաւանաբանական սկզբունքներ, որոնք Գրիգոր Անաւարզեցու ժամանակ (1293-1307) հետեւեալ պարզուած կերպարանքն են ստանում ինը կէտերով. Ա. բաժակը ջուր խառնել, Բ. խաչեցարը վերցնել, Գ, Դ, Ե, Զ, Է. տօները, պասերը, մաշտոցը, ձեռնադրութիւնը, երեկոյեան եւ առաւօտեան ժամերգութիւնը փոխել եւ լատինացը մտցնել, Ը. երախայութեան իւղը գործադրել, Թ. հիւանդաց օծումը կատարել: Այս կէտերն ընդունելու համար մի քանի ժողովներ են անում թագաւորները եւ կաթողիկոսները, եւ սրանց ճնշմամբ ժողովներն ընդունում են այդ դաւանաբանական փոփոխութիւնները: Բայց Արեւելեան Հայաստանը Սիւնեաց աշխարհի եւ Լոռու նահանգի եպիսկոպոսների գլխաւորութեամբ ամենաջերմ պաշտպան են հանդիսանում ժողովրդական եկեղեցու եւ կատարի հակառակորդ լատինամոլ կաթողիկոսների, թագաւորների եւ ժողովների: Ամենափառաւոր ժողով արին արեւելյան հայերը Սիւնիքում, ուր մի խիստ պատասխան գրեցին կաթողիկոս Անաւարզեցուն՝ յորդորելով պինդ պահել հայրաւանդ կարգերն ու սովորութիւնները եւ վերջում աւելացնելով՝ Աւելի լաւ է մեր պապերի հետ դժոխք գնալ, քան օտարների հետ արքայութիւն: «Եւ ընդէ՞ր է երկայնել մեզ զբանս,– գրում է Սիւնիքի ժողովը Ստեփաննոս Օրբելեանի բերանով,– հաւան եմք մեք ընդ հարսն ի դժոխս իջանել եւ ո՛չ ընդ հոռոմոց յերկինս ելանել: Արդ, այդ չափ եւ այդքանիւք բաւականասցուք բանիւք»: «Եւ թէ թագաւորական սաստիւ պատժէք զմեզ՝ մեք պատրաստ եմք ի տանջանս, յաքսորս եւ ի բանտ, ի մահ եւ ի մեռանել ի վերայ սուրբ եւ առաքելական հարցն աւանդից»: Չնայելով Արեւելեան Հայաստանից եկած այդպիսի բողոքներին՝ Կիլիկիայի թագաւորները եւ կաթողիկոսները, անընդհատ ժողովներ անելով, ընդունում էին Անաւարզեցու 9 ծիսական փոփոխութիւնները, այնինչ բուն ժողովուրդը եւ հոգեւորականութիւնը, ուչք չդարձնելով թագաւորի խիստ բռնի միջոցներին, շարունակում էին իրենց լուսաւորչական կարգով ընթանալ: Բանն այնտեղ հասաւ, որ Կարինում Գրիգոր եպիսկոպոսը, կատարելով թագաւորի եւ կաթողիկոսի հրամանը, Պատարագի ժամանակ ջուր էր խառնել բաժակի մէջ, ժողովուրդը լսում է, յարձակում է եպիսկոպոսի վրայ եւ տեղնուտեղը սպանում է: Երուսաղէմի Սարգիս եպիսկոպոսը քաջութիւն է ունենում ոտի տակ տալ ազգատեաց կաթողիկոսի հրամանը: Եգիպտոսի Ամիրայի պաշտպանութեամբ կաթողիկոսի իրաւասութիւնից դուրս է գալիս եւ իւր թե-

մը բոլորովին անջատում՝ Կիլիկիայից անկախ հրատարակելով: Ժողովուրդն ամէն տեղ ցոյց է տալիս իւր տոկոսունութիւնը եւ ոյժը՝ ստիպելով իւր հոգեւորականներին չչեղուել նախնական սովորութիւններից եւ պինդ պահել այն, ինչ որ ազգային ժողովրդական է: Լատինական շրջանն ամենափառաւոր ապացոյցը տուաւ հայ եկեղեցու ժողովրդական լինելուն, եթէ ժողովրդի երկիւղն ու վախը չլինէր, շատ հոգեւորականներ գուցէ ընդունէին կաթողիկոսի եւ թագաւորի հրամանը: Վերջապէս ժողովուրդն ստիպեց Արտազեցի Մեսրոպ կաթողիկոսին ժողով անել 1361-ին Սսում եւ վճռել ընդհանուր համաձայնութեամբ, թողնել ծիսական փոփոխութիւնների խնդիրը, մէջից հանել 9 կէտերի ընդունելութեան հարցը, պինդ պահել Հայոց եկեղեցու կարգ ու կանոնը եւ չչեղուել հարց գծած շաւղից: Սրանով եւ վերջացաւ լատինասէրների պաշտպանած միութեան հարցն առանց մի շօշափելի արդիւնքի՝ բացի գտութիւններից, կռիւներից, վէճերից, որոնք, ամէն տեղ սերմանուելով, մեծ աղմուկների տեղիք տուին եւ առաջացրին փոքրիկ խմբերով կաթոլիկ հայ համայնքներ, որոնց գոյութիւնը եւ զարգացումը շարունակուում է մինչեւ այսօր:

Կիլիկիայի կաթողիկոսութիւնը գնալով օրէցօր քայքայուում էր, բարոյապէս ընկնում: Վերջն այն դրութեան հասաւ, որ ազգային 1441-ի ժողովն անհրաժեշտ համարեց կաթողիկոսական աթոռը տեղափոխել Սբ. Էջմիածին: Այսպիսով, 989 տարուց յետոյ Էջմիածինը նորից ընդունեց Լուսաւորչի փոխանորդներին՝ իւր հարազատ գահակալներին իւր գիրկը եւ դրանով ազատեց մեր եկեղեցին օտարամոլական միտումներից:

ԵՐՈՒՄԱՂԷՄԻ 1651 ԹՈՒԻ ՄԱՍՆԱԳՈՐ ԺՈՂՈՎԸ

Ժամանակակից պատմագիր Առաքէլ Դաւրիժեցին պատմում էր, որ Փիլիպպոս կաթողիկոսը, շրջագայութեան դուրս գալով, այցելեց եւ Երուսաղէմ, 4 ամիս այստեղ կացաւ, Սբ. Յակոբոսի տաճարի յատակը սալարկեց եւ վերջերում էլ Սսի կաթողիկոսի եւ Երուսաղէմի փոխանորդի հետ մասնաւոր ժողով արաւ եւ մի քանի կանոններ սահմանեց: «Յորոյ (այսինքն՝ կաթողիկոսի) քրիստոսածաւալ քարոզութիւնն եւ հոգեբուղի վարդապետութիւնն քաղցրացեալ հանուր ժողովն գումարեալ, եկեղեցականք եւ աշխարհականք, յորս էին գլխաւորք՝ կաթողիկոսն Սսոյ տէր Ներսէս եւ առաջնորդն Երուսաղէմի Աստուածատուր վարդապետն, միաբանութեամբ խոնարհեցան

ի հրամանս հայրապետին Փիլիպպոսի, եւ հաստատեցին կանոնական բանս երեքտասան գլուխս, զորս համառօտիւ նշանակեցից աստէն»:

1. Որոց առաջինն է սէր եւ միաբանութիւն երկուց աթոռոց կաթողիկոսացն Էջմիածնի եւ Սսոյ, եւ իւրաքանչիւր կաթողիկոս զիւրոյ վիճակի նուիրեալն ձեռնադրեսցէ եւ մի զայլոյ. եւ թէ դէպ լինցի զի ձեռնադրեսցէ յայլմէ վիճակէ գոք, յիւրում վիճակին տեղաւորեսցէ զնա, եւ ձեռնադրեալն՝ թէ յայնմ կաթողիկոսի վիճակէ փոխեսցի յայլ կաթողիկոսի վիճակ, անընդունելի լիցի:

Էջմիածնի եւ Սսի աթոռների մէջ սէր եւ միաբանութիւն լինի, իւրաքանչիւր կաթողիկոս իւր վիճակի նուիրեալ անձանց ձեռնադրի միայն եւ ոչ միւսի վիճակի, եթէ պատահի, որ միւսի վիճակից մէկին ձեռնադրի, թող ձեռնադրող կաթողիկոսը իւր վիճակում նրան տեղաւորեցնի. այս դէպքում ձեռնադրուածն այլեւս իրաւունք չունի փոխադրուելու նախկին վիճակը:

1441-ի ազգային ժողովը, որոշելով կաթողիկոսական աթոռը փոխադրել Էջմիածին, հրաւիրեց Սսի կաթողիկոս Մուսաբէկեանին գալ, բազմել հայրապետական աթոռին, սակայն նա մերժեց ժողովի հրաւերը եւ իբրեւ հակաթոռ կաթողիկոս՝ շարունակեց կաթողիկոսութիւնը: Նրա յաջորդները համարուեցին հակաթոռներ Էջմիածնի գահին, նրանց իրաւունքի տակ մնացին միայն Սսոյ թեմերը, իսկ մնացածները ճանաչեցին Էջմիածնի հայրապետի գերագահութիւնը: Էջմիածնի կաթողիկոսը եփում էր միւռոն եւ ձեռնադրում էր եպիսկոպոսներ բոլոր թեմերի համար՝ բացի Սսի եւ Աղթամարի վիճակներից:

Թէեւ այս առաջին կանոնս սէր եւ միաբանութիւն է սահմանում երկու աթոռի համար, բայց մինչեւ այսօր, դժբաղդաբար, կռուի խնձոր է դարձել զանազան փառամոլ քաղաքագէտ անձանց ձեռքին: Սուր կերպարանք ստացաւ այդ հարցը Գէորգ Դ-ի ժամանակ, որը եպիսկոպոսական երդման մէջ մինչեւ անգամ մտցրեց «հակաթոռ», «հետտեալ» անվանները:

2. Երկրորդ՝ զի ինքն նուիրեալն եւս մի համարձակեսցի առ այլ կաթողիկոս գնալ՝ թողլով զիւրն՝ այլ առ իւր կաթողիկոսն:

Ձեռնադրուելի անձը չպիտի ուրիշ կաթողիկոսի մօտ գնայ, հապա պիտի մնայ իւր կաթողիկոսի մօտ:

3. Երրորդ՝ զի թարց խնդրանաց ժողովորդեան եւ վկայական թղթոյ մի ձեռնադրեսցի ոք յեպիսկոպոսութիւն:

Ոչ ոք առանց ժողովրդի խնդիրքի եւ վկայաթղթի եպիսկոպոս չձեռնադրուի:

Այս փառաւոր սկզբունքը սկզբից հէնց մեր մէջ գոյութիւն է ունեցել եւ մինչեւ այսօր տեւում է տաճկահայոց մէջ: Ռուսահայոց մէջ ժողովուրդը ոչ մի ձայն չունի, ամէն ինչ կախուած է կաթողիկոսից եւ Սինոդի նախնական կարծիքից (տե՛ս Նիկ. 4, Անտ. 19, Լաւ. 13, Սսի 1):

4. Չորրորդ՝ ամենեւին զինչ եւ իցէ պատճառաւ ոք եպիսկոպոս զայլոյ վիճակ մի յափշտակեսցէ:

Եպիսկոպոսը ոչ մի պատճառով չի կարող ուրիշ եպիսկոպոսի վիճակ յափշտակել (Բ առ. 14, Նիկ. 15, Անկ. 18, Անտ. 13, 16, 21, 22, Դ Դ. 3):

5. Հինգերորդ՝ միոյ վիճակի մի՛ լիցին երկու եպիսկոպոսք եւ երկու առաջնորդք, բայց թէ կարի մեծ ինչ պատճառ ի մէջ գայցէ:

Մի թեմում երկու եպիսկոպոս, երկու առաջնորդ չլինեն, այլ մէկը. բացառութիւն թոյլ է տրւում միայն շատ կարեւոր եւ բացառիկ դէպքերում:

6. Վեցերորդ՝ մի համարձակեսցի եպիսկոպոս՝ յայլմէ վիճակէ զոք ձեռնադրել, ապա թէ համարձակեսցի լուծցի ինքն եւ իւր ձեռնադրեալն:

Եպիսկոպոս-առաջնորդն ուրիշի վիճակից որեւէ մէկին չպիտի ձեռնադրի, իսկ եթէ ձեռնադրեց, ինքն էլ կարգալոյծ լինի, ձեռնադրուածն էլ (տն՛ս Բ առ. 35, Անտ. 9, 13, Սարդ. 1, 2, 11, 15, Դ Դ. 2, Պար. 2):

7. Եօթներորդ՝ զի եպիսկոպոս թէ ոչ հրամանաւ կաթողիկոսին իւրոյ՝ այլ կաշառօք եւ այլազգեսց բռնութեամբ համարձակեալ իշխեսցէ այլոց վիճակի. լուծցի ի կարգէն:

Եթէ եպիսկոպոսը ոչ կաթողիկոսի հրամանով, այլ կաշառքով եւ այլազգեսաց բռնութեամբ կհամարձակի վիճակի առաջնորդ լինի, կարգալոյծ լինի (նոյնը հաստատում է եւ Բ առ. 30, Դ Դ. 10):

8. Ութերորդ՝ մի համարձակեսցի ոք վարդապետ անխորաբար տալ իշխանութիւն վարդապետութեան ամենայն ումեք, եթէ ոչ իցէ նուիրեալն

կատարեալ ուսմամբ՝ եւ առաքինութեամբ, եւ հասակաւ, եւ աստուածային երկիրդի՝ եւ վկայեալ յամենեցունց, զի այսու պատճառաւ բազում անկարգութիւնք եւ գայթակղութիւնք մտին յեկեղեցի, եւ ստուգանեալ քամահեցին զայս հրաման, տուող իշխանութեան անկցի ի պատուոյն, եւ առող իշխանութեան անընդունակ լիցի:

Ոչ մի վարդապետ անխորաբար վարդապետական իշխանութիւն չտայ ոչ մէկին, եթէ որ նուիրուած անձը թէ՛ ուսմամբ, թէ՛ առաքինութեամբ եւ հասակով կատարեալ չէ բոլոր ժողովրդից եւ աստուածային երկիրը չունի սրտում. ով այս հրամանի հակառակ կվարուի, թէ՛ իշխանութիւն տուողը պատուից զրկուի եւ թէ՛ առնողը համարուի իշխանութիւն չստացած:

Կուսակրօն քահանան կոչւում է մեր մէջ արեղայ, որը տարբերում է աշխարհիկ քահանայից վեղարով եւ ամուրի կեանքով: Արեղային տրւում էր քարոզութեան իրաւունք, գաւազան կրելու իրաւունք քարոզութեան ժամանակ, եւ սա համարւում էր մասնաւոր իշխանութիւն ունեցող արեղայ, մի բառով՝ վարդապետ: Վարդապետը եպիսկոպոսից յետոյ առաջին մարդն էր վիճակում, նրա խորհրդին էին դիմում կրօնական, եկեղեցական խնդիրներ որոշելիս, նրա մօտն էին գնում ուսանելու եւ նրանից վկայական առնելու համար: Այդպիսիներէցն էին Գօշ Մխիթար վանական վարդապետը եւլն, եւլն: Այժմ վարդապետ համարւում է իւրաքանչիւր վեղարակիր, եւ եթէ նորընծայ վեղարակիրը մի քանի ժամանակ արեղայ է կոչւում եւ հասարակ կտորից վեղար ծածկում, ձեւական նշանակութիւն ունի, առանց որեւէ քննութեան քիչ յետոյ կոչւում է վարդապետ՝ մասնաւորութիւն իշխանութիւն ստանալով: Թէ՛ այս կանոնիցս եւ թէ՛ Գօշ Մխիթարի Գ գլխից երեւում է, որ վարդապետական իշխանութիւնը կարող է տալ վարդապետը, միայն ինչպէս Գօշն է ասում՝ եթէ տեղի եպիսկոպոսի, կաթողիկոսի եւ իշխանի իմանալով լինի, լաւ կլինի, նրա կարծիքով, որ երեք վարդապետ վարդապետութիւն տան նուիրուած անձին: Այժմ այդ կարգը վերացել է, 1836-ից յետոյ վարդապետութիւն տալու իրաւունքը պատկանում է միմիայն Հայոց հայրապետին, տաճկահայոց մէջ՝ կենտրոնական վարչութեանը:

9. Իննետորդ՝ քահանայ եւ ժառանգաւոր յիւրմէ եպիսկոպոստ ընկալցի ձեռնադրութիւն հաւանութեամբ իւրոյ ժողովրդեանն, եւ թէ ոչ այսպէս, լուծցի ի կարգէն:

Քահանան եւ մնացած եկեղեցականներն իրենց եպիսկոպոսից պիտի ձեռնադրութիւն ստանան իրենց ժողովրդի հաւանութիւնն առնելուց յետոյ. ով հակառակ այս կարգին կվարուի, թող կարգալոյծ լինի (տնն Ա առ. 6, Դ Դ. 9):

10. Տասներորդ` գիրաւունս եւ հասոյթս` որ ի ժողովրդեմն կարգեալ է եպիսկոպոսաց եւ երիցանց, ըստ հրամանի հայրապետական կանոնաց, առցեն եպիսկոպոսք եւ երիցունք, եւ մի զմիմեանս զրկեսցեն, որոց վասն տրտունջ եւ դժգոհութիւնս յոլովս լսեմք հանապազ:

Եպիսկոպոսները եւ քահանաները ժողովրդից ստացած հասոյթները հայրապետական կանոնների համաձայն առանց միմեանց զրկելու բաժանեն եւ դժգոհութիւնների ու տրտունջների տեղիք չտան (տնն Գան. 7, 8, Բ առ. 3, 4, Բ Դ. 1, 2, 3, 4, 13, 18, Դ Դ. 8, 9, Պար. 21, Սսի 19):

11. Մետասաներորդ` երիցունք մի զրկեսցեն զիրեարս` զմիմեանց ծուխն ու հասոյթն յափշտակելով. կամ կեղծաւոր բարեձեւութեամբ եւ կամ այլազգեաց բռնութեամբ, այլ իւրառոք իւրով բաժնաւն բաւականացի, եւ թէ ոչ այսպէս, վստահողն լուծցի ի կարգէն:

Քահանաները միմեանց չզրկեն ծուխն ու հասոյթը յափշտակելով կամ կեղծաւոր բարեձեւութեամբ կամ այլազգեաց բռնութեամբ, այլ իւրաքանչիւրը իւր բաժնովը բաւականանայ. ով հակառակ հրամանիս կվարուի, կարգալոյծ լինի (տնն Բ Դ. 1, 2, 13, Դ Դ. 5, Սսի 13):

12. Երկոտասաներորդ` յորժամ հանդերձեալ իցեն դնել նշան ումեմն աղջկան յաղագս յումեմն երիտասարդի, մի իշխեսցեն առնել զայն կանայք, կամ ժողովրդականք կամ երիցունք առանց բազում քննութեան. եւ կամ առանց գիտելոյ առաջնորդին. այլ քահանայքն քարոզեսցեն բազում աւուրս ի մենջ եկեղեցւոյն, եւ ծանուցին առհասարակ ամեմեցուն, զի գուցէ ոք տեղեակ իցէ ազգացեղութեան նոցա, որոյ ի լսելն` եկեալ յառաջագոյն ծանուցէ, եւ այսպէս յետ բազում քննութեանց` թէ ոչ գտցի ազգացեղութիւն ի մէջ նոցա, ապա յայտ յանդիման ամենայն քահանայից եւ ժողովրդոց` քահանայք օրհնեսցեն զնշանն զայն եւ հաստատեսցի գործն:

Երբ աղջկայ եւ տղայի նշան դնելու խնդիր կայ, թէ՛ կանայք, թէ՛ ժողովրդականք եւ թէ՛ քահանայք առանց երկար ու բարակ քննութեան եւ առանց առաջնորդի գիտութեան թող նշան չդնեն. հապա

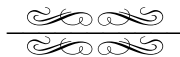
քահանայք եկեղեցում երկար ժամանակ յայտարարեն բոլորին, որպէս զի եթէ մէկը չհասուլթեան մի բան նկատի, գայ եւ յայտնի, իսկ եթէ չհասուլթեան խնդիր չի լինիլ, բոլորի ներկայութեամբ նշան դնեն քահանայք եւ հաստատեն իրենց օրհնութեամբ:

Նշանադրութեան այս ձեւը գոյութիւն չունի հայոց մէջ, այս սովորութիւնն աւելի օտարամուտ է, այս մասին խօսում են եւ Գէորգ Դ-ի մի քանի կանոնները, որոնցով աւելի շեշտում է այն, որ առանց քննութեան եւ չհասուլթեան խնդիրը պարզելու՝ քահանան եւ գործակալը պիտի նշան դնելու իրաւունք չտան եւ չօրհնեն նշանը, որովհետեւ ըստ մեր կանոնադիրների՝ նշանադրութիւնը պսակի հետ շատ սերտ կապուած է, քանդելն էլ որոշ հանգամանքների հիման վրայ է թոյլատրւում եւ ոչ ըստ քմահաճոյից:

13. Երեքսասաներորդ՝ այրի երիցունք՝ թէ իցեն պարկեշտք եւ ծերք, եւ կամ ունիցին մանկունս սնուցանելոյ՝ կացցեն յեկեղեցին, եւ թէ ոչ այսպէս, զնասցեն ի վանս եւ յանապատս. եւ թէ ոչ զնասցեն, ի բաց կացցեն ի ժառանգութենէ եւ կարգէ:

Այրի քահանաները, որոնք պարկեշտ են եւ ծեր եւ կամ խնամելու երեխաներ ունեն, թող եկեղեցում քահանայութիւնը շարունակեն, եթէ այդպէս չեն, թող վանքեր եւ անապատներ քաշուեն, եթէ չզնան, հեռացուեն թէ՛ կարգից եւ թէ՛ քահանայական ժառանգութիւնից (եկամտից, հողից):

Սրանով վերջացան Երուսաղէմի մասնաւոր ժողովի կանոնները: Դաւրիժեցին պատմում է՝ Երբ կանոնները սահմանեց, բոլորի առաջ կարդալ տուաւ, հաւանեցին թէ Սսի կաթողիկոս Ներսէս, Երուսաղէմի առաջնորդ Աստուածատուր վարդապետը, «բոլոր վարդապետները, եւ եպիսկոպոսները, եւ իշխանները, ստորագրեցին եւ կնքեցին, եւ իրենց հետ տարան պատճէններն ամէն կողմ եւ տարածեցին Հայոց աշխարհում» (տե՛ս Դաւրիժեցի, 331-334 եր., էջմիածին, 1896 թ.):

2) ՆԱՅՈՑ ՍԲ. ՆԱՐՑ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ

Ազգային աղբիւրներին են պատկանում եւ սուրբ Հայրերի կանոնները: Մեր կանոնագրքերում գրուած մեր սուրբ Հայրերին վերագրած բազմաթիւ կանոններից իրաւունք ունինք իրաւաբանական տեսակէտից ընդունելու միմիայն Լուսաւորչի, Սահակի եւ Ներսէս Շնորհալու կանոնները, մնացածների մասին կտանք համառօտ տեղեկութիւն իբրեւ հնապատմական նիւթի եւ պարզաբանող կանոնների մասին: Վերջիններիս կարգին են պատկանում «Թաղէոս առաքելոյ կանոնները», «Փիլիպպոս առաքելոյ կանոնները», «Հարանց հետեւողաց» կամ «Հարանց յետ առաքելոց» կանոնները, Յովնան Մանդակունու եւ Մակար Երուսաղէմի արքեպիսկոպոսի կանոնները: Սրանցից էլ, ճիշտն ասած, Թաղէոսի եւ Փիլիպպոսի կանոնները մեր սուրբ Հայրերի կանոնների ցանկից դուրս են եւ պատկանում են առաքելական կոչուածների շրջանին, բայց որովհետեւ ոչ մի եկեղեցի այս երկու առաքեալների անունով վաւերական կանոններ չի ընդունում, մեր եկեղեցին էլ չի ընդունում, ուստի միակ յարմար տեղն էր այստեղ, որտեղ կարելի էր տեղեկութիւն տալ դրանց մասին: Մակար Երուսաղէմի արքեպիսկոպոսի կանոններն աւելի յարմար էր օտար սբ. հարց կանոնների ցանկը մտցնել, քան այստեղ զետեղել, բայց որովհետեւ օտար ոչ մի եկեղեցում սրա կանոնները յայտնի չեն, եւ որովհետեւ Մակարի կանոնները գրուած են բացառապէս Հայոց եկեղեցու համար եւ Հայոց կաթողիկոսի խնդրանօք, ուստի յարմար տեղ համարեցի սրանց համար մեր սբ. Հայրերի շրջանը:

Մեր կանոնագրքերում երկու առաքելական կանոններից յետոյ հետեւում են «Թաղէոսի», «Փիլիպպոսի», «Հարանց հետեւողաց» կանոնները, կամ յետ են գրուած եւ ջոկ-ջոկ, Յով. Մանդակունու կանոնները մեծ մասամբ վերջերումն են ընկած: Նախքան մեր երեք սբ. հարց կանոնների անցնելը, տանք համառօտ տեղեկութիւն այս կանոնների մասին՝ ոչ իբրեւ մեր եկեղեցական իրաւունքի ուղղակի աղբիւրի մասին, այլ իբրեւ հնապատմական նիւթի մասին, որից գուցէ զանազան կանոնների պարզաբանութեան համար հարկաւոր տեղեկութիւններ կկարողանայինք ստանալ:

ԹԱԴԷՈՍ ԱՌԱՔԵԼՈՅ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ¹

Թադէոս առաքեալի անուանով յիշուած են 29 հարց ու պատասխանով կանոններ (ուրիշ ձեռագրերում 33 կանոն է, մի համաբարբառի մէջ՝ 34 կանոն, բովանդակութիւնը նոյն է, միայն երկարաձգումներ եւ յաւելումներ ունին), այս կանոններն իբր թէ ասել է առաքեալը եւ նրա աշակերտ Ջաքարիան արձանագրել է. «Այս օրինադրութիւնը ես՝ Ջաքարիա, աշակերտ Թադէոս առաքեալի գրեցի, ինչպէս նրանից լսեցի, բոլոր Քրիստոսի հաւատացեալների համար»:

Մեր եկեղեցու համար շատ թանգ է իհարկէ ունենալ կանոններ այնպիսի աղբիւրից, ինչպիսին է առաքեալը, որովհետեւ նրա դրած կանոնները սրբութեամբ պիտի կատարուեն բոլորից: Բայց որովհետեւ շատերը կարող են ելնել եւ առաքեալի անուանով խօսել կամ նրա անուանով կանոններ գրել, մեր եկեղեցու համար ոչ միայն պարտաւորական չէ այսպիսի կեղծուած կանոնները կատարել, հապա մինչեւ անգամ որոշ պարտք կայ հետաքննին լինելու՝ ճիշտ են արդեօք այդ կանոնները, թէ՞ ոչ, այսինքն՝ առաքեալն է ասել կամ գրել, թէ՞ ուրիշները գուցէ 4-5 դար յետոյ ժողովել եւ նրա անուանով հրատարակել: Վաւերակա՞ն է, թէ՞ անվաւեր, առաքեալի՞ գրածն է, թէ՞ ուրիշի, այդ հարցերից առաջ իրաւաբանութեան համար ամենաէական խնդիրն այս է՝ ընդունեն՞ ինչ արդեօք Թադէոսի կանոնները հայոց ազգային ժողովները, կամ կաթողիկոսների եւ այլ սբ. հարց կողմից կա՞ն յիշատակութիւններ նրանց ընդունելութեան մասին: Եթէ այս կանոններս ընդունուած լինեն Հայոց եկեղեցու կողմից, իրաւաբանական տեսակէտից ոչ մի իրաւունք չունինք ոչ մի հակառակ խօսք ասելու, պիտի ընդունենք եւ հայոց վաւերական կանոնների շարքը մուծենք, շատ-շատ քննադատաբար կարող ենք վերաբերուել կանոններին միմիայն մատենագրական եւ պատմական կողմից. պարզենք այդ հարցը:

Ա. Գրիգոր Լուսաւորիչը, Ներսէս մեծը եւ սբ. Սահակը, իրենց կանոններով, քարոզներով եւ կարգադրութիւններով առաջին Սահմանադրութիւնը կարգելով մեր եկեղեցում, ոչ մի տեղ չեն յիշատակում ոչ թէ Թադէոսի կանոնները, հապա մինչեւ իսկ նրա անունն իբրեւ կանոնադրի, իբրեւ կարգ-կանոն սահմանողի:

Բ. Շահապիվանի 447-ի մեծ եւ ընդհանուր ժողովը, որտեղ կային մեր բոլոր թարգմանիչները, որոնք ասորերէնից եւ յունարէնից

¹ Կանոնախմբի գիտական հրատարակությունը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Բ, էջ 19-40:

Թարգմանել էին յայտնի ժողովների եւ սբ. հարց կանոնները, անշուշտ, պիտի Եդեսիա եղած ժամանակ թարգմանէին մեր եկեղեցու համար ամենաթանգ կանոնները: Ժողովում հաստատեցին այն բոլոր կանոնները, որոնք մինչեւ 447 թիւն ընդունել էին հայերը. «Սուրբ Գրիգորի եւ Ներսէսի եւ Սահակ ու Մեսրոպի զրուած կարգերը զուք արդէն հաստատեցիք... առաքելականը եւ Նիկիականն էլ հաստատուն մնան, մենք բոլորս համաձայն ենք...»: Այստեղ հաստատում են առաքելական կոչուած կանոնները, Լուսաւորչի կանոնները՝ Նիկիականի հետ, Ներսէսի կանոնները՝ Պօլսի ժողովինի հետ, Սահակինը եւ Մեսրոպինը՝ Եփեսոսի կանոնների հետ, իսկ Թաղէոսի կանոնների համար ոչ մի խօսք չի ասուում, այնինչ եթէ այդպիսի կարեւոր կանոններ այն ժամանակ գոյութիւն ունենային կամ եթէ թարգմանուած կամ գրուած էլ եղած լինէին, անշուշտ կյիշատակէին. մանաւանդ ժողովի արձանագրութիւնը գրողները երեւի նոյն թարգմանիչներն էին, կամ ամենաշատը, եթէ այդպիսի գրուածք գոյութիւն ունենար, նրանք համարուում էին անվաւեր ու նշանակութիւն չունեցող եւ յիշատակութեան մէջ էլ չմտան:

Գ. Դուինի 648-ի ժողովում, երբ առաջին անգամ գրով ամփոփ կազմուում է մեր եկեղեցու դաւանութիւնն ընդդէմ երկու բնութիւն քարոզողների, յիշուում են մեր բոլոր սուրբ հայրերը, նոյնպէս օտար սուրբ հայրերը, որոնք քարոզել են այդ իմիջիայլոց ասուում է, թէ Լուսաւորիչն է ասել մի բնութիւն, եւ այդ սովորել է այն հայրերից, որոնք եղել են առաքեալների յաջորդների աշակերտներ, եւ ոչ մի բառ ոչ թէ առաքեալի կանոնների, այլ Թաղէոսից մնացած բերանացի աւանդութեան վրայ. չէ՞ որ սրա վրայ յենուելն ամենամեծ փաստերից մէկը կհամարուէր յօգուտ մեր եկեղեցու կարգերի հնութեան: Իսկ 986-ին Խաչիկ կաթողիկոսի օրով, երբ ի պատասխան հայերին չարչարող Սեբաստիայի յունաց մետրոպոլիտին գրուած թղթերում մանրամասն ցոյց է տրուում բոլոր մեր եւ օտար սուրբ հայրերն իրենց գրուածքներով ի վկայութիւն հայոց հնագոյն եկեղեցական կարգերի, ոչ մի խօսք չի ասուում Թաղէոսի գրուածքների հնութեան մասին (Ասողիկ, 21 գլ.):

Բ. Ներսէս Շնորհալին իւր թղթերում միշտ կրկնում է. «Այսպէս ենք սովորել մեր պապերից եւ Լուսաւորչից», եթէ Թաղէոսի վերագրուած կանոնները նա ճիշտ համարէր, անշուշտ, ամենամեծ ուրախութեամբ կյենուէր այդ կանոնների վրայ՝ ցոյց տալով, որ իւր պաշտպանած հարցերը, որոնց մասին Թաղէոս առաքեալի կանոնները որոշակի սահման են դնում, աւանդուած են մեծ հեղինակութիւնից գրաւոր փաստով, բայց այդպիսի բան չենք գտնում ո՛չ յունաց եւ ո՛չ լատինաց

հետ վարած միաբանութեան խնդրի վէճերում եւ գրագրութիւններում ոչ միայն Շնորհալու, այլեւ նախորդների եւ յաջորդների օրով:

Ե. Ոչ մի ազգային ժողովում եւ ոչ մի պաշտօնական մարմնի ոյժ ունեցող հաստատութեան սահմանադրութիւններում չկայ յիշատակութիւն Թաղէոսի կանոնների մասին, նրա ընդունման կամ կանոնականութեան մասին:

Այս փաստերի հիման վրայ մենք զրկում ենք իրաւաբանական ամենահասարակ կռուանից ընդունելու Թաղէոս առաքելին վերագրած կարգադրութիւնները կանոնական եւ մտցնել մեր եկեղեցու դրական աղբիւրների շարքը, թէեւ պէտք է նկատել, որ այս կանոնների մէջ չկայ մեր եկեղեցու հակառակ որեւէ մի բան, ընդհակառակը, պատմական տեսակէտից տալիս է մի քանի թեթեւ պարզաբանող խրատներ՝ փաստեր, բոլոր կանոններս կրկնում են մեր բոլոր կանոններում եւ կարծէք թէ ընդօրինակութիւն են «Առաքելական կարգադրութիւնների»:

Գալով դրանց գրութեան ժամանակին՝ պէտք է ասել, որ այդ 29-33 կանոններն ամենեւին չէին կարող գրուել Թաղէոսի ժամանակ 33-40 թուականներում, ընդհանուր եկեղեցու պատմութեան հետ ծանօթ անձը կարող է բոլոր կանոնների աստիճանական զարգացումը եւ որ դարում արձանագրուած լինելը որոշել: Պատերի խնդիրը, ժամանակագրութեան տեսակները եւ կանոնաւորութիւնը, նուիրապետութեան կարգը, ջրի եւ անխմոր հացի գործածութեան վէճերը, բոլորը սկսում են շատ ուշ եւ կանոնաւորում են III, IV, V, VI, VII դարերում:

Այս նիւթիս վրայ հայերէն ունենք Հ. Տաշեանի «Վարդապետութիւն առաքելոց անվաւերական կանոնաց մատեանը, 1896, Վիեննա» երկասիրութիւնը, որի 137-րդ երեսում կարդում ենք. «Այս խնդրոյս վրայ այսչափ երկար խօսիլը նախ քան բուն խնդրին անցնելը, այն է ցուցնել, որ Ազգէի այս կանոնքն հետադարձութիւն են մեր «Վարդապետութիւնք առաքելոց կանոնաց»»: Այս կանոններս «ոչ թէ Ազգէի կամ առաջի դարուն կրնան ըլլալ, այլ անոնց մեծ մասն առ առաւելն հինգերորդ դարու կրնար գրուած ըլլալ»: Ապա բերում է Հ. Սարգսեանի հետեւեալ խօսքերը. «Իսկ Հայ եկեղեցւոյ ժողովոց հասարածոյից մէջ Թաղէոս առաքելոյն վերագրուած 29 յօդուածով Օրէնադրութիւն մի եւս կայ, որուն գրողն է Զաքարիա Սիւնեաց առաջին եպիսկոպոսը, գէթ ըստ վկայութեան յիշատակարանին...» (138 եր.): Հ. Տաշեան, համեմատելով Թ, ԻԹ, ԻԸ, Դ, Բ կանոնները «Վարդ. առաք.» կամ ըստ մեր գրութեան, Ա առաքելական կանոնների Ա, Գ, Դ, Է, Ի, ԼԲ-ի հետ, գտնում է, որ Թաղէոսի կանոնները հետեւողութիւն են Ա առաքելական կանոնների:

Այս խնդրի մասին կայ «Լաբուրենայ Դիւանագիր դպրի Եղեսիոյ, թուղթ Աբգարու, յեղեալ յԱսորւոյն, լուսաբանեալ. Վեն., 1868» կամ «Ղերուբնա Եղեսացի, թուղթ Աբգարու թագաւորի հայոց, եւ քարոզուլթիւնք սրբոյն Թադէի առաքելոյն, Երուս., 1868»:

Փարիզի Աէն ժերմէնի գրադարանում մի ասորական կանոններ բովանդակող ձեռագիր էր գտնուած, որը 1855 թուին տպուել է Լէյպցիկում Դը Լագարդի ձեռքով, այդ ձեռագրի երրորդ յօդուածն է «Քաղուածք սբ. Ադդէ առաքեալի վարդապետութեան գրքից, որը քարոզեց Եղեսիայի, Միջագետքի բոլոր բնակիչներին Քրիստոսի Ծննդեան, Յարուլթեան... մասին» (տե՛ս «Заозерский, Донукейские канонические кодексы Вос. черкв. Чт. сб. Дух. прос., 1882, Феб.»): (Այս մասին տե՛ս եւ Տաշեանի վերոյիշեալ երկը, 158 եր.: Տե՛ս եւ Գարագաշեանի քննական հ. պատմութիւնը):

Թէ երբ կարող են մտած լինել մեր մէջ Թադէոսի կանոնները, գոնէ Հ. Տաշեանի խօսքերով Օձնեցու ժողովածուի մէջ չեն մտած (143 եր.): Եթէ ճիշտ է Մխիթարեանց մօտ գտնուած Օձնեցու ժողովածուն (էջմիածնի գրադարանում չկայ Օձնեցու կանոնագիրք զուտ՝ առանց յաւելումների), եւ եթէ ճիշտ է, որ Օձնեցին չի մտցրել 718 թուականներին այս կանոնները իւր կանոնագրքի մէջ, նշանակում է նրանք պիտի մտած լինեն մինչեւ 997-թիւը, որովհետեւ մեր (40 հատ) կանոնագրքերում հայրապետաց ցանկը հասնում է 300-997 թիւը, եւ Թադէոսի կանոնները դրուած են ցանկից առաջ, ցանկից յետոյ, այսինքն՝ 997-ից յետոյ կամ յաւելումներով կանոններ, որոնց ոչ մէկում չկան Թադէոսի կանոնները: Այս խնդիրը յամենայն դէպս շատ վիճելի է: Այստեղ կդնեմ աշխարհաբար համառօտ բովանդակութիւնը, գրաբար բնագիրը վերջն է դրուած:

1. Առաջի կանոնը խօսում է եպիսկոպոսի անարատ վարք ու բարք ունենալու մասին, տգէտ քահանայ եւ սարկաւազ չձեռնադրելու եւ կաշառք չառնելու մասին:
2. Այս կանոն կայ 2 Առաքելական կանոնների, Սահակի եւ այլ կանոններում: Եպիսկոպոսի դատ անելու մասին, որ առանց երկու-երեք վկայ չդատի, քահանայ ձեռնադրի ժողովրդի վկայութեամբ, գիւղերում երկու-երեք քահանայ եւ մի սարկաւազ նշանակի, իսկ ագարակներում՝ մի քահանայ եւ մի սարկաւազ:
3. Քահանայ ձեռնադրել 30-ամեայ հասակում, 50-ից անց անձանց չձեռնադրել:
4. Եպիսկոպոսը վատերին չձեռնադրի:

5. Սեղանը քարից լինի, շորով ծածկուած, խնկարկութեամբ եւ ճրագով պատիւ տրուի:
6. Պատարագի հացը նոյն օրը թխուի եւ սեղան տարուի, բաժակի մէջ աղանդաւորների նման ջուր չխառնել:
- Նախկին դարերում կային աղանդաւորներ, որոնք միայն ջրով էին պատարագում:
7. Սեղան օրհնելը (եկեղեցի օձելը) եպիսկոպոսը քահանաների, սարկաւազների եւ ժողովրդի մասնակցութեամբ կատարի, սաղմոսերգութեամբ, առաքելոց թղթերի եւ Աւետարանի ընթերցմամբ:
8. Եկեղեցին օձելուց յետոյ մատաղ պիտի մորթել Աստուծոյ առաջ Սողոմոնի նման:
9. Հաւատացեալները Աստուծոյ տունն աղօթքի ժողովելիս չխօսեն, լուռ աղօթեն:
10. Եթէ ձեռնադրուելուց յետոյ քահանան կամ սարկաւազը խոստովանին արած մեղքերը կամ ուրիշների վկայութեամբ յայտնուեն, 12 տարի ապաշխարեն, ապա բենի տակին սպասաւորելու իրաւունք ստանան:
11. Եթէ ձեռնադրութիւնից յետոյ շնացաւ կամ գողութիւն արաւ, քահանայութիւնից հեռանայ, 15 տարի դրսում ապաշխարի, զինուորների հետ կանգնի, բեն ելնել, կարդալ, երգել մինչեւ մահուան օրը չհամարձակի (յուն Բարսեղի կանոնները):
12. Եթէ եպիսկոպոսն այդպիսի մարդուն կաշառքով կամ բարեկամական սիրոյ պատճառով նորից ընդունի, վերջին դատաստանի օրը վրէժ հանուի նրանից:

Ուրիշ ձեռագրերում 11 եւ 12 կանոնները միացրած են:

13. Անուսնացած քահանան երեք օր պիտի հրաժարուի կնոջից եւ ապա Պատարագի:
14. Կուսան քահանան տքնութեամբ գիշերն անց կացնի եւ ապա Պատարագի:
15. Երդուող քահանան բոլորովին զրկուի քահանայութիւնից:
16. Քահանան պիտի լաւ յատկութիւնների տէր լինի (յիշում է մէկ-մէկ):
17. Նոյնպէս ժողովուրդը մեղք չպիտի գործի, աղօթի, պարկեշտ լինի:
18. Շնութիւն անողը երեք տարի ապաշխարի, պաս պահի բացի շաբաթ, կիրակի եւ տէրունական օրերից, չորրորդ տարում հաղորդուի:
19. 20. 21. Արգանդի պտուղը ոչնչացնելու, արուագիտութեան եւ պղծութեան մասին:
22. Եթէ առնակինը շնացաւ, 12 տարի ապաշխարի եւ ապա հաղորդուի:
23. Կախարդն ուրացողի համար նշանակած ապաշխարանքին ենթարկուի:

Ուրիշ ձեռագրերում այս կանոնը չկայ:

24. Շնութեան ժամանակ մանուկ սպանողը ցմահ ապաշխարի:
25. Ուրբաթը եւ չորեքշաբթը պիտի պահել մինչեւ իններորդ ժամը:
26. Տէրունական տօն կատարելուց առաջ մի շաբաթ պաս պիտի պահել:
27. Քառասունը պիտի սրբութեամբ պահել՝ բացի շաբաթ ու կիրակի օրուանից:
28. Անասնապիղծն ապաշխարի ցմահ եւ մեռնելիս հաղորդուի:

Այս ուրիշ ձեռագրերում չկայ:

29. Քրիստոսին ուրացողը ցմահ ապաշխարի, մեռնելիս հաղորդուի:
30. Կամաւոր սպանութիւն անողը 10 տարի ապաշխարի, մեռնելիս հաղորդուի:
31. Մի կաթով սնածներն ամուսնանալ չեն կարող:
32. Ազգականների ամուսնութիւնը պիտի լուծել եւ ապաշխարանքի ենթարկել:
33. Ընկերի ունեցածը գողացողը ցմահ անիծեալ լինի:

ՓԻԼԻՊՊՈՍ ԱՌԱՔԵԼՈՅ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

Թաղէոս առաքեալի կանոնների հետ զուգընթացաբար համարեա ձեռագրերում նշանակուած են Փիլիպպոսի կանոնները՝ թուով 9՝ այսպիսի վերնագրով. «Սահման կանոնի Տէառն Սրբոյն Փիլիպպոսի առաքելոյ: Յաղագս քառասունս ունելոյ...»:

Ինչ որ ասացինք Թաղէոսի կանոնների իրաւաբանական հիմք չունենալու համար, նոյնը կասենք եւ սրանց համար, թէ ինչքան կցկտուր, անմիտ կանոններ են այս առաքելոյ վերագրած կանոնները, ընթերցողը թող նայի գրաբար բնագիրը, որը յետոյ է դրուած, եւ որն արտագրուած է միմիայն ցոյց տալու համար, թէ ինչպիսի կանոններ առաքեալի անունի տակ ծածկուած կարողացել են մուտք գործել մեր կանոնագրքերը:

Ա. Նախաբանը խօսում է քառասունք պահելու մասին:

Բ. Գիտակցաբար ամուլ կանանց առնողներին ապաշխարանքի ենթարկելու մասին:

Գ. Արգելում է ոչխարը շան հետ փոխանակել մատաղ անելու համար:

¹ Գիտական հրատարակությունը տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Բ, էջ 41-45:

Դ. Թոյլ է տալիս ոչխարն էջի հետ փոխանակել մատաղի համար, որովհետեւ Քրիստոս էջի վրայ նստելով մաքրեց նրան:

Ե. Թէ՛ մատաղի եւ թէ՛ ուրիշ անմաքուր մորթած կենդանիների կաշին ծախողը եկեղեցուց պիտի հեռացնուի, որովհետեւ նրա արածը հեթանոսների սովորութիւն է:

Չ. Որսորդները որսը թող մորթեն եւ ապա ուտեն:

Է, Ը. Կանանց ամսական արեան մասին:

Թ. Երեկոյ եւ առաւօտ պարապ ժամանակ եկեղեցի չգնացող եւ չաղօթողը նզովեալ լինի:

Կանոններս ոչ մի արժէք չունեն ո՛չ իրաւաբանական, ո՛չ պատմական, ո՛չ մատենագրական տեսակէտից. կարծես թէ եկեղեցական կանոն չեն, եւ ապա մի ինչ-որ հեգնաբանի ծաղր: Այս ամենալաւ ապացոյցներից մէկն է, որ ինչ-որ տգէտ կանոնագիրք արտագրողները գրել են, դեռ փաստ չէ, որ դրանք ընդունուեն եւ համարուեն կանոնական կամ եկեղեցական կարգեր:

«ՍՐԲՈՅ ՆԱՐՅ ՆԵՏԵՒՈՂԱՅ» ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

Թադէոսի, Փիլիպպոսի կանոնների հետ համարեա զուգընթացաբար տրւում են «Հարց հետեւողաց» կոչուած կանոնները: Բառացի թարգմանելով՝ նշանակում են այն սուրբ հայրերի կանոնները, որոնք առաքեալներից յետոյ են կարգուել, որովհետեւ պարզ գրւում է. «Յետ առաքելոց սրբոց հարցն հետեւողաց», այսինքն՝ առաքեալների յաջորդ սուրբ հայրերի կանոններ, որ պարզ ապացուցանում է, թէ մէկի գրածը չէ, հապա շատ հայրերի գրածներից ծաղկաքաղ արած:

Կանոններս թուով 27 են եւ բոլորովին տարբեր են թէ՛ ձեւի, թէ՛ ոճի, թէ՛ բովանդակութեան կողմից Փիլիպպոս առաքեալի կանոններից, իրենց խառն բովանդակութեամբ յիշեցնում են թէ՛ Առաքելական, թէ՛ Թադէոսի, թէ՛ Սահակի եւ թէ՛ Բարսեղ Մեծի կանոնները, իսկ պատիժ նշանակելու կողմից միմիայն նման են Շահապիվանին եւ հետեւում են մովսիսական օրէնքին: Մեր կանոնների մէջ այս ծայրայեղութիւնը միշտ նկատուում է, կամ կանոնները դրւում են խրատական ձեւով՝ առանց պատժի, կամ, ընդհակառակը, մարմնական, նոյնիսկ մահուան պատիժ, ինչպէս, օրինակ, այս կանոններումս, Շահապիվանի ժողովում, Միսիթար Գօշում, որոնք միանգամայն հակառակ են քրիստոնէութեան սկզբունքներին: Իրաւաբանական տեսակէտից ոչ

¹ Վերջին հրատարակութիւնը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 101-113:

մի հիմք չունինք այս ծաղկաքաղ կանոնները մեր եկեղեցու իրաւունքի իսկական աղբիւր համարելու, ինչպէս չհամարեցինք Թագէտսի եւ Փիլիպպոսի կանոնները, միայն համառօտ աշխարհաբար բովանդակութիւնը կղնենք իբրեւ հնապատմական նիւթի, գրաբար բնագիւրը՝ յետոյ:

1. Ով կամաւոր կերպով կիսեղոյի երեխան իբրեւ խեղի կամ թէ շնութիւն գործելու ժամանակ, թող մեռնի, որովհետեւ ապաշխարանքով մեռելը յետ բերել չի կարելի:

Այս կանոնս ոչ միայն հակաեկեղեցական է, հապա եւ հակաքաղաքացիական է. ոչ մի օրէնք այս ձեւի կարգ սահմանած չունի:

2. Անասնապիղծը մահուան պատիժ ստանայ, ինչպէս Մովսէսն է հրամայում:
3. Պոռնիկը հեռու մնայ եկեղեցուց:
4. Գողը եւ նրա հիւրընկալը մահուան պատժի ենթարկուեն:
5. Քահանային պաշտօնագրուրկ են անում միայն ժողովը եւ վարդապետերը, իսկ լուրերի հիման վրայ եկեղեցուց հեռացնել չի կարելի:

Մի քանի ձեռագրերում այս 7-րդ կանոնն է:

6. Արուագէտը մահուան պատիժ ստանայ:

Մի քանի ձեռագրերում 8-րդ կանոնն է:

7. Կնոջ արծակել չի կարելի անլութեան, ծախողութեան, վատութեան պատճառով, այլ միայն բորոտութեան, պիսակութեան, դիւահարութեան, գիջութեան կամ մշտական պոռնկութեան համար:

Այս ուրիշ ձեռագրերում 5-րդ կանոնն է:

8. Մուկն ընկած բանից ուտողը կամ խմողը 7 օր Հաղորդութիւն չառնի:

Ուրիշ ձեռ. 9-րդ կանոնն է:

9. Քահանայի մեղք իմացողը միայն վարդապետին, եպիսկոպոսին կամ քորեպիսկոպոսին յայտնի եւ փողոցներում մեղաւորին չծաղրի:

Ուրիշ ձեռ. 6-րդ կանոնն է:

10. Եթե մեկը յարաբերութիւն ունենայ քրոջ կամ աղջկայ կամ քրոջ որդու կամ եղբոր որդու հետ, եկեղեցուց բոլորովին հեռանայ: Իսկ եթե մեղանչի հօր կնոջ, եղբոր կնոջ կամ հօրեղբոր կնոջ հետ, մահուան պատիժ ստանայ:
11. Ուրուկ կանանց հետ պղծութիւն ունեցողն անասնապիղծ է (մահուան պատիժ):
12. Եթե մեկը (քահանան) սպանողին ապաշխարութեան չի ենթարկում, արիւնը նրա հոգուց պահանջուի:
13. Հերձուածող հոգեւորականից հեռու կաց, նրանցից կաշառ առնելով՝ մատնութիւն մի անիր:
14. Եթե մեկի կանայք մինչեւ երրորդը միմեանց ետեւից մեռնում են ծննդաբերութեան ժամանակ կամ տնարարութեան պատճառով, եկեղեցին ապաշխարանքի թող ենթարկի, իսկ եթե տնտես ունենայ եւ որդիք բերի (ծնի), մերժուի իբրեւ ամենաչար պոռնիկ:
15. Եթե առեւանկութիւնից յետոյ աղջիկը որդիք է ունենում, բայց ծնողները եւ ինքը չեն կամենում պսակուել, թող յետ դառնայ առեւանկողից:
16. Կրօնաւորը, եթե կամաւոր ուխտած է եւ ոչ հարկից ստիպուած եւ եթե կամենայ ամուսնանալ, նա իւր քահանայական կարգն ուրացող կհամարուի:
17. Դի կողոպտողը մահով մեռնի:
18. Ինքնապաշտպանութեան համար սպանութիւնը մեղք չէ:
19. Պսակից առաջ նշանածները, եթե յարաբերութիւն ունենան, պոռնիկի ապաշխարանքին ենթարկուեն եւ ապա պսակուեն:
20. Այդպիսին երէց կամ սարկաւագ լինել չի կարող:
21. Անարժան մարդիկ չհաղորդուեն:
22. Երկու եղբոր հետ յարաբերութիւն ունեցող կինը մեռնի, եթե կիեռանայ եւ կամուսնանայ, ցմահ ապաշխարի, նոյնպէս եւ եղբայրները:
23. Սերմնահոսութեան մասին (թարգմանելն անյարմար է):
24. Քահանայի կինն իբրեւ երեցուհի աշխարհականների գլխին խրատ կարողալն իրաւունք չհամարի:
25. Եկեղեցու հիմքը ծրագրելու իրաւունքը պատկանում է եպիսկոպոսին կամ քորեպիսկոպոսին եւ կամ եպիսկոպոսի հրամանով պերետուտին (այցելու հովիւ-գործակալ), եթե հակառակ այս կարգին գնան, հիմքը պիտի քանդել եւ թոյլ չտալ եկեղեցի շինել:
26. Եկեղեցու հաւատքն իմանալի է եւ ոչ քննելի, իսկ կրօնքը՝ ամբողջովին քննելի:
27. Եկեղեցում լուռ լինել. Հին եւ Նոր Կտակարաններից ձեզ համար սուրբ գիրք համարուեն հետեւեալները՝ Մովսէսի Ծննդոց, Ելից, Ղեւ., Թուոց, Բ օրինաց, Յեսու, Դատաւորաց, Հռութի, 4 թագ. մնացորդաց, Եզրի, Յովբ, Սաղմոս, Սողոմ. Դ, 12 մարգ.: Մակաբայեցիք եւ իբրեւ խրատ՝ Սիրաք կարդալ (նորից ոչինչ չի յիշում, համեմատիր Բ առ. 85-ի հետ):

ՄԱԿԱՐ ԵՐՈՒՄԱՂԷՄԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

Իբրև հնապատմական երկրորդական աղբիւր կարող են համարուել եւ այս կանոնները, որոնք, ինչպէս նախաբանից երեւում է, Երուսաղէմի Մակար արքեպիսկոպոսը ժողովում սահմանել է եւ ուղարկել է Վրթանէսին՝ Լուսաւորչի որդուն՝ սրա խնդրքին գիջանելով: Իրաւաբանական ոչ մի հիմք չունինք ընդունելու այս 9 կանոնները մեր եկեղեցու կանոնական աղբիւր, սակայն նկատելու բանն այս է, որ կանոններս ունեն ուշադրութեան արժանի նախաբան Մակարի լեզուից՝ ուղղած մեր Վրթանէս կաթողիկոսին, որ գրութեան լեզուն եւ ոճը լուրջ է, կանոնաւոր եւ խելացի մտածողութեամբ գրած, ոչ նման Թաղէոսի, Փիլիպպոսի, Հարանց հետեւողացի թէ՛ կանոններին եւ թէ՛ լեզուին ու բովանդակութեան: Ընթերցողը ոչ մի կասկած յարուցանել իւր սրտի մէջ գրուածիս կեղծութեան մասին համեմատելով միւս կանոնների հետ՝ չի վստահանում: Նախաբանը գրաբար բնագրով դրուած է յետոյ: Նախաբանից երեւում է, որ Լուսաւորչի որդի Վրթանէս Դ դարու առաջի կէսում քահանաների ձեռքով թուղթ է գրում Երուսաղէմ Մակար արքեպիսկոպոսին, որը Նիկիայի ժողովում եղած յայտնի եպիսկոպոսներից մէկն էր, եւ խնդրում է զանազան հարցերի լուծումն ու կարգադրութիւն այլեւայլ խնդիրների մասին: Մակարն ուրախութեամբ ժողով է անում, 9 յօդուածներից բաղկացած կարգադրութիւն է ուղարկում եւ յիշում է, որ հերձուածողների դէմ եղած սուրբ ժողովների կանոնադրութիւններն էլ է ուղարկում, քանի որ բոլոր բարեպաշտները պիտի ընդունեն այդ: Մակարի գրութիւնից եւ Վրթանէսի դիմումից երկու հարց են ծագում՝ 1) Ինչո՞ւ Լուսաւորչի որդին, որը սնուել էր մետրոպոլիտական Կեսարիայում եւ լաւ ծանոթ էր քրիստոնէութեան, կեսարական բոլոր կարգ-կանոններին, որը յետոյ հօր՝ Լուսաւորչի օգնականն էր, նրա կարգերին քաջ ծանօթ, եւ որը վերջապէս բոլոր կեանքն անց էր կացրել կրօնաւորութեան ու եկեղեցականութեան մէջ՝ թողած բոլոր իւր իմացածը, Լուսաւորչի եւ Արիստակէսի ու Կեսարիայի մետրոպոլիտի սահմանած կարգերը, մարդ է ուղարկում հեռու Երուսաղէմ՝ եկեղեցու կարգեր խնդրելով եւ 2) Մակարի ուղարկած զանազան սուրբ ժողովների կանոնադրութիւններ ասելով ի՞նչ պիտի հասկանանք:

¹ Գիտական հրատարակութիւնը տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Բ, էջ 216-229:

Մակարից բերած կարգադրութիւնները չէի^օն արդեօք առիթ, որ Մովսէս եւ Աբրահամ կաթողիկոսները վրաց բաժանման ժամանակ շարունակ իրենց թղթերում կրկնում էին. «Մենք Երուսաղէմի հաւատն ունինք»: Այդ շրջանի բոլոր պատմագիրները՝ Կաղանկատուացի, Սեբէոս, Ուխտանէս, Ստեփաննոս Օրբելեան, մինչեւ իսկ նոյն բանը կրկնում էին: Այս բանն ակամայ զարթեցնում է հետեւեալ խնդիրը՝ արդեօք այդպիսի կանոններ բերել տալու պատճառն այն չէ՞ր, որ Հայաստանի արեւելեան եւ հարաւային կողմերում հայոց եկեղեցական սովորութիւնների եւ յունաց սահմանների մօտ գտնուած Ա, Բ, Գ եւ Դ Հայքի հայոց եկեղեցիների կարգերի մէջ տարբերութիւններ էին նշմարւում՝ առաջինների աւանդութեան աղբիւր Ասորիք-Երուսաղէմ ընդունելով, երկրորդների աղբիւր՝ Կեսարիա-Յունաստան: Մանաւանդ որ Փոքր Հայքը միշտ եղել է յունասէր, Կեսարիայի մետրոպոլիտի իրաւասութեան ներքոյ մինչեւ Բագրատունեաց ժամանակը, յունական եւ լատինական միութեան ժամանակ միշտ հակուած դէպի օտարը, եւ ընդհակառակը, Արեւելեան Հայաստանը՝ քաղաքականապէս հակառակ յոյներին, պարսկասէր, միշտ պաշտպան ինքնորոյն ազգային եկեղեցու, մերժող յունական եւ լատինական շրջանի բոլոր օտարամոլ կաթողիկոսների ծիսափոխական մտքերը: Պատմական փաստ է, որ մինչեւ Լուսաւորիչ Հայաստանում քրիստոնեայ հայեր շատ կային եւ իրենց եկեղեցական պաշտամունքը վարում էին առաւելապէս ասորերէն, որ նրանք հետեւում էին Երուսաղէմի եկեղեցուն: Թէ նախալուսաւորչական ընդհանուր քրիստոնեայ եկեղեցու մէջ դաւանաբանական տարբերութիւններ չկային, բայց կային ազգայնական տարբեր սովորութիւններ, արեւելեան եւ արեւմտեան ծէսեր, որոնք II եւ III դարերում գծտութիւնների եւ զանազան մասնաւոր ժողովների գումարման առիթ տուին. այդպիսի սովորութիւնների տարբերութիւններ եղած պիտի լինեն Արեւելեան եւ Արեւմտեան Հայաստանում: Ահա այդ տարբերութիւնը վերցնելու եւ ճիշտն իմանալու համար Վրթանէս կաթողիկոս պատգամաւոր է ուղարկում Երուսաղէմ եւ ոչ Կեսարիա՝ առաջին, որ ինքը Կեսարիայի եկեղեցու կարգերը լաւ գիտէր, էլ հարկ չկար նորից դիմելու, եւ երկրորդ՝ ամենագլխաւորը, որ Երուսաղէմի աւանդական կարգին հետեւող հայերի թիւը շատ-շատ էր, որոնք երեւի թէ չէին հաշտուում Լուսաւորչի բերած յոյն եկեղեցականների սովորութիւնների հետ, եւ Վրթանէս ստիպուած էր զիջել ու մեծամասնութեան մէջ արմատացած սովորութիւնները Երուսաղէմի նոր բերած կանոններով աւելի ամրապնդել: Նախալուսաւորչեան քրիստոնեայ հայերի մասին տե՛ս Բ գրքում:

Գալով երկրորդ հարցին, թէ Մակարն ինչ ժողովների կանոնադրութիւններ կարող էր ուղարկել: Եթէ ընդունենք, որ Վրթանէս կաթողիկոսութիւն է արել 333-ից մինչեւ 341 թիւը, եւ այս ութ տարուայ ժամանակամիջոցումն են ստացուել կանոնադրութիւնները, այն ժամանակ կարելի է մտաւորապէս որոշել, թէ որ ժողովների կանոններն է ակնարկում: 314 թուականներին եղան Անկիւրիայի եւ Նէոկեսարիայի ժողովները, 325-ին՝ Նիկիայի, 340՝ Գանգրայի եւ 341-ից յետոյ՝ Անտիոքի: Թուականներին նայելով՝ կարելի է ենթադրել, որ Մակարի ուղարկածների մէջ պիտի լինէին Անկիւրիայի, Նէոկեսարիայի եւ Նիկիայի ժողովների կանոնները. արդեօք առաքելական կանոններն էլ կա՞յին մէջում: Այս եթէ ճիշտ լինի, դուրս է գալիս, որ արդէն 350 թուականներին հայոց կաթողիկոսների ձեռքի տակ կային զանազան արտաքին կանոններ, որոնցով ղեկավարուում էին եկեղեցու կառավարութեան մէջ:

Պէտք է ի նկատի առնել, որ Մակարի 9 կանոնները դարձան հիմք մեր հետակայ ազգային ժողովների եւ սբ. հարց կանոնների սահմանման համար: Գրաբար բնագիրը տե՛ս յետոյ:

1. Սկրտութիւնը պիտի եպիսկոպոս ու քահանայք անեն եւ ոչ սարկաւագներ, որոնք սպասաւորներ են. եթէ մի որեւէ զաւառում սարկաւագներն անգիտութեամբ մկրտութիւն են անում, մի պատժէք, իսկ եթէ եկեղեցու կարգերի հետ ծանօթ են եւ գիտութեամբ են անում, պատժեցէք յանցանքների համաձայն:
2. Եթէ աւագան չկայ, եւ մկրտութիւնն ամանի մէջ են անում, մեղաւոր չեն, եթէ եկեղեցի ունիք, պիտի մկրտատուն ունենայ եւ աւագան, որի մէջ մկրտուեն երախայք: Սկրտութիւնը կատարել միշտ, երբ պահանջ լինի եւ երեք ընկղմունով Քրիստոսի թաղման եւ յարութեան նշանակ. այսպէս ենք սովորել առաքեալներից (տե՛ս Բ Ղ. 15, Ե Ղ. 13, 14, Պար. 8, Սսի 6, Բ առ. 49):
3. Եկեղեցականները սրբութեամբ պիտի կատարեն իրենց պաշտօնները:
4. Աւանդաբար առաքեալներից ընդունել ենք, որ մկրտութեան իւրը եպիսկոպոսապետը պիտի օրհնի, հեռաւորութեան եւ կարելոր պիտոյքի ժամանակ՝ արքեպիսկոպոսը երկու-երեք եպիսկոպոսով եւ սարկաւագներով: Իսկ մեռեալների եւ հիւանդաց օծման իւրը եւ մկրտողների իւրը քահանաները եւ եպիսկոպոսներն օրհնեն. այսպէս սահմանեցին սուրբ հայրերը:

Սկրտութեան իւրը մեռոնն է, որը պիտի կաթուղիկոսն օրհնի: Սկրտութեան կամ երախայութեան իւրը մեռոնով օծելուց առաջ գործածուած իւրը է. թէ՛ երախայութեան, թէ՛ հիւանդաց օծման իւրը օրհնում է քահա-

- նան կամ եպիսկոպոսը որքան հարկավոր է (տե՛ս Ե ԴԼ. 10, 11, 9, Սսի 23, Պար. 5, Ե ԴԼ. 14):
5. Հաղորդութեան եւ սբ. սեղանին պիտի մօտենալ ուղիղ սրտով:
 6. Սբ. խորհուրդը պիտի ահիւ կատարել, ուղիղ դաւանել, ոչ Արիոսի հետեւողութեամբ:
 7. Պիտի սեղանը ջերմ հաց հանուի առաքելոց աւանդութեան համաձայն եւ անապակ առանց խառնուրդի (զինի), որովհետեւ ապականացու բանով չենք կարող փրկուել, այլ անապական մարմնով եւ արեամբ անբիծ եւ անարատ գառինն, եւ այս սարկաւազները սեղանում պատրաստեն եւ ապա քահանաները կատարեն (սբ. խորհուրդը) (տե՛ս Ա առ. 31, Ե ԴԼ. 8 (Թադէոս 6)):
 8. Սեղանը պիտի լինի վարագուրով, աւազանն աջ կողմում տնով եւ պատով, թե՛ հոգեւորականներ, թե՛ աշխարհականներ կարգին կանգնեն, որ կարգը չխանգարեն:
 9. Իններորդը կանոն չէ, այլ վերջաբան, յորդորում է, որ արիոսականների հետ չմիանան, նրանցից հեռու մնան:

ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆՈՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ¹

Յովհան Մանդակունին Ե դարու Հայոց ամենափառաւոր կաթողիկոսներից մէկն է, եկեղեցասէր եւ ազգասէր, եկեղեցում կարգեր սահմանող եւ պատերազմի դաշտում Վահան Մամիկոնեանին օգնող:

Նա ժամերգութիւնը կանոնաւորել է, զանազան ճառերի միջոցով խրատներ եւ բարի խորհուրդներ է տուել քահանաներին եւ ժողովրդականաց: Սրա ճառերը Վենետիկում հրատարակուեցին 1836 եւ 1860 թուականներին, որոնց ընդհանուր բովանդակութիւնը խրատական է եւ համոզիչ, բայց ոչ կանոնական եւ կարգադրական. նա ճառերի մէջ խօսում է՝ 1) խոստովանութեան, 2) ապաշխարութեան, 3) պասերի, 4) վաւերական եւ անվաւեր աղօթքների, 5) աղքատների ողորմութեան, 6) պտուղների եւ նուէրների, 7) փոխ տալու եւ վաշխի, 8) աղքատների մխիթարութեան, 9) քահանաների տեսչութեան, 10) բամբասողների, 11) նախանձի եւ սիրոյ, 12) բարկացողների, 13) ռիսակալների, 14) գողութեան, 15) երգման, 16) արբեցողութեան, 17) թատրոնների, 18) կնաթողների, 19) անասնամոլների, 20) ատելութեան, 21) կարկտի, 22) սբ. խորհուրդի, 23) վախճանեալների, 24) ողբերի, 25) աղօթքների, 26) խրատների, 27) ախտերի, 28) հմայից, 29) Քառասնորդական պասի,

¹ Վերջին հրատարակւթյունը տե՛ս «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Ա, էջ 491-

30) Երրորդութեան, 31) սիրոյ եւ 32) ճգնաւորների մասին: Բայց այդ կայ եւ «Կանոնք» վերնագրով մի գլուխ դրա տպագրած ճառերի մէջ, որը խօսում է բացառապէս տգէտ քահանաներ չձեռնադրելու եւ ձեռնադրութիւնն առհասարակ առանց կաշառք անելու մասին:

Մեր ձեռագիր կանոնագրքերում չկան վերոյիշեալ ճառերը, հապա կցկտուր անկապ կանոններ կան գրքերի զանազան անկիւններն ընկած, որոնք երբեմն յիշեցնում են վերոյիշեալ ճառերը, երբեմն բոլորովին օտարոտի կանոններ սահմանում: Կանոնագրքերում այս վերնագրով ենք պատահում Մանդակունուն վերագրած կանոններին. «Կանոնք Յովհաննու Մանդակունւոյ՝ Հայոց կաթողիկոսի». սրանք թուով 10-11 հատ են, խօսում են Մեծ պատի շաբաթ եւ կիրակի օրերը պաս չպահելու, կիրակի օրը պաս չպահելու, կիրակի եւ Զատիկից մինչեւ Պենտեկոստէն ծունր չդնելու, չորեքշաբաթ ու ուրբաթ մարտիրոսաց յիշատակ չկատարելու, Ծնունդը եւ Յայտնութիւնը միասին տօնելու, դեւերի գործերի եւ դիւահարներին Հաղորդութիւն չտալու մասին: Բացի այս՝ կանոնագրքերում կայ «Կոչումն ապաշխարութեան զոր ասացեալ է տեառն Յովհաննու Մանդակունւոյ Հայոց կաթողիկոսի». այս կոչումը խօսում է խոստովանութեան եւ ապաշխարութեան մասին, եւ բովանդակութիւնը նման է ճառերի մէջ եղած «խոստովանութեան» եւ «ապաշխարութեան», միայն այստեղ մասերի է բաժանած, կրճատած եւ համառօտած: Այս համառօտութիւնը տեղ-տեղ բառացի կրկնում է Լուսաւորչին վերագրած կանոններում, օրինակ. «Թէ մինն կոյս է եւ մինն արամբի», «Թէ ի ձիս յերասանեալ յագելապէս» (տե՛ս Լուս. 5 եւ 10 կանոններ): «Թէ ի մեղս զառածեալ է» (Լուս. 1 կ.): «Թէ գաղտ պսակէ» (Լուս. 8 կ.): «Թէ զկուսութիւն նուիրեալ Աստուծոյ եւ դարձեալ ստեաց» (Լուս. 13): «Թէ զխոստովանութիւն ուրուք յայտնեաց» (Լուս. 22): «Թէ վայրապար նզովեալ է» (Լուս. ԻԹ 29): Մանդակունու այս խոստովանութեան եւ ապաշխարութեան համառօտած կարգերը խրատ են «վասն պոռնկաց», «վասն արուագիտաց», «անասնագիտաց», «սպանողաց», «առն եւ կնոջ», «արբեցողաց», «գողոց», եւ այս գրուածները ոչ թէ բովանդակութեամբ, այլ բառերով եւ նախադասութեամբ նման են Լուսաւորչին վերագրած կանոններին:

Կանոնագրքերում կայ եւ տպագրուած ճառերի մէջ յիշուած «կանոնք»-ը տգէտ քահանայ ձեռնադրելու դէմ:

Համառօտակի յիշելով վերոգրեալը՝ կասենք, որ Մանդակունին կանոններ չունի սահմանած ոչ ժողովով, ոչ առանձին. նրա գրած ճառերը խրատներ են եւ համոզիչ եղանակով գրուած քարոզներ, նրա

գրուածներն իբրեւ Հնապատմական նիւթ կարող են մեկնող եւ պարզաբանող ոյժ ունենալ, եթէ իհարկէ նրան վերագրած ճառերն իսկապէս Մանդակունուն են պատկանում:

ԹԱԴԷՈՍ ԱՌԱՔԵԱԼԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱԲԱՐ ԲՆԱԳԻՐԸ

*Սահմանք կանոնաց՝ սուրբ առաքելոյն Թադէոսի ի քաղաքին
յՈւրիայ ի լուսաւորելն զնոսա:՝¹*

Յորժամ լուսաւորեցաւ քաղաքն, մկրտութեամբ ձեռնադրեցին եպիսկոպոսունս, քահանայս եւ սարկաւագունս եւ հաստատեցին վարդապետս օրէնս ուսոյցս, եւ եղեւ հաստատութիւն եկեղեցւոյ եւ սեղանոյ Աստուծոյ, սկսան հարցանել զնա զամենայն կարգադրութիւն եկեղեցւոյ, եւ զամենայն կրօնս քրիստոնէից, եւ նա պատուիրեաց նոցա կարգաւ ըստ հրամանի Փրկչին:

Տարցումն առաջին, թէ որպէս պարտ է կալ եպիսկոպոսին ի տեսչութեան:

Ա. Ասէ առաքեալն. «Եպիսկոպոսն եղիցի անարատ, պարկեշտ, ուսուցողս, մի արծաթասէր, մի արբեցող, մի կերող, մի զաւշաքաշ, մի հարկանող, մի կաշառառու, այլ հանդարտ, որպէս ասաց եղբայրն մեր եւ գլխաւորն Պօղոս, եղիցի աւրինակ բարոյ, տքնաւղ պահող, ատեցօղ զհանգիստ քնոյ, լինել օրինակ հաւտին ամենայն կարգաւ, առնել ձեռնադրութիւն արժանաւորաց, այնոցիկ, որ հասու եւ գիտունք են գրոց եւ կարգաց եւ օրինաց Աստուծոյ, զտգէտսն խօտեալ ի բաց մի ձեռնադրեսցէ, քանզի տգիտութիւն Աստուծոյ խոտելի է, քան զամենայն չարագործութիւն, յայսմանէ առաւել զգուշացի քան յամենայն իրաց, քանզի տգէտ քահանայ կամ սարկաւագ, կամ ով ոք է յառաքելական աստիճանի ի բարկութիւն շարժէ զԱստուած, զի բերանովն ի միտ առնու եւ ասէ՝ Եւ սրբտիւն ոչ իմանայ զասացեալն եւ բարկացուցանէ զԱստուած. եւ վնասակար ամենին եպիսկոպոսն լինի, փախիցէ յայսմանէ, զուսումնասէրսն եւ զգիտունսն յառաջեցուցին ամենայն պատուով, իսկ տգէտսն ամենեւին մի կացուցանել առաջնորդս կամ վերակացուս շնորհի եկեղեցւոյ, իսկ եթէ յանդգնեալ եպիսկոպոսն արասցէ զայն վասն կաշառոյ կամ վասն մերձաւորութեան կամ վասն բարե-

¹ Այս կանոնախմբի գիտական բնագրի հրատարակութիւնը տես «Կանոնագիրք Հայոց», հ. Բ, էջ 19-40, 311-319:

խօսութեան, այնպիսի եպիսկոպոսն նգովեալ եղիցի, եւ որ ինչ վնաս ծնանիցի տացէ վրէժս յաւուրն դատաստանի յանմահ տանջանսն»:

Բ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Արժան է եպիսկոպոսին զամենայն հաւատացեալսն միապէս սիրել, եւ զիւր մերձաւորսն մի առաւել մեծարել, քան զայլ հաւատացեալսն, թէպէտ եւ եղբայր իցէ կամ քոյր, եւ կաշառ ամենեւին մի առնուլ, այլ զինքն մեռեալ համարել աշխարհի, մի երբէք քրքրել եւ զուարճանալ կամ լիտի ինչ խօսել կամ հրապարակաւ զոք յանդիմանել. առանց երկրորդ հարցմանց. նախ առանձինն, ապա երկու եւ Գ վկայիւք վարդապետօք հեշտական հանդերձիւք մի վարել, եւ մի բնաւ առանց ընկերակցացն հարցմանց գործել ինչ, զի այն է հաճոյ Աստուծոյ, կացուցանել ընդ ձեռամբ իւրով տեսուչ վարդապետս, տեսուչս գաւառաց, քաղաքաց հովուիլ զհաւատացեալսն, եւ ժողովրդոցն հնազանդել հովուացն կացուցելոցն յեպիսկոպոսէն, կարգեսցէ ի շէնս երկու կամ երիս քահանայս, եւ մի սարկաւազ, իսկ յագարակս քահանայ մի եւ սարկաւազ մի, զհաշմալ զոք մի ձեռնադրեսցի, թէ զարատաւորն Պատարագ չտայր մատուցանել մարգարէն, որչափ եւս առաւել, որ զայս Պատարագ մատուցանէ, արժան է անարատ լինիլ, առանց վկայից եւ քննութեան մի զոք ձեռնադրել, զի մահաբերք վնասք ծնանին»:

Գ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Արժան է եպիսկոպոսին ձեռնադրիլ քահանայս երեսնամի, եւ զ. Լ. ամ կալ ի կարգին, եւ ապա լուեսցէ: Իսկ յիսնամիք կամ թէ յաւելի մի ձեռնադրիլ քահանայ կամ սարկաւազ, եւ մի յամուսնութիւն հրամայել, զի յայսմ վայրի անձինք աղճատին, եւ միտք եւ ժամանակք, եւ զինքն պատրաստել յիւրում ուղեւորութեան պայծառացուցանել զիւր զլպատերն, զի մի զայլսն հոգալով զինքն անփոյթ արասցէ եւ զրկեսցի յաւիտենից կենացն»:

Դ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Արժան է եպիսկոպոսին առաւել հրաժարել տգիտաց ձեռնադրութեան ի տխմարաց, ի յանմտից, ի ցոփասրտից, ի վատասրտից, յափշտակողաց, ի շնացողաց եւ յայլ վատթարութենէ, զայնպիսին ամենեւին մի ձեռնադրեսցէ, եւ մի բարկացուցանէ զԱստուած»:

Ե. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Արժան է եպիսկոպոսին հաստատիլ սեղան ի քարանց աւրինակ խաչին, եւ զայն ծածկիլ սրբովք կտաւօք եւ խնկարկութեամբ ընդ առաւօտս եւ ընդ երեկոյս եւ ի ժամ Պատարագին խափան մի լիցի խնկոց եւ լուցմանց»:

Զ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Զհաց Պատարագին, յորում աւուր մատուցանիցեն ի նմին աւուր եփեսցին, եւ խաչապէս դրոշմաւ, նոյնպէս եւ զինի սուրբ բաժակին սուրբ ամանաւք, հանցին ի սեղանն, եւ

մի ոք յանդգնեսցի խառնիլ ջուր ի յայն բաժակն յայն աստուածահաճոյ, այլ անագորոյն մտաց, եւ որ առնէ ոք, զի այնպիսին չէ քրիստոնեայ, այլ նզովեալ եղիցի մինչեւ դարձցի յաղանդոյն»:

Է. Եւ ժողով արասցէ եպիսկոպոսն քահանայի յաթոռակցաց իւրոց, սարկաւազաց ժողովրդոց, յորժամ սեղան հաստատէ եւ մատուցին աղօթս տքնութեամբ, եւ արտասուօք, մարգարէիւք եւ առաքելօք, եւ սուրբ աւետարանութեամբ աւծեալ սրբով իւղով եւ ապա մատուցեն Պատարագ:

Ը. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Յորժամ հաստատէ եպիսկոպոսն ըզսեղանն, արժան է ի նմին աւուր զենմունս առնել վասն Աստուծոյ. զուարակս եւ նոխազս, եւ ոչխարս, որպէս եւ Սողովմովն արար զչինուած տաճարին իւրոյ ի հաստիլ սեղանոյն եւ հաճոյ եղեւ Աստուծոյ, եւ հոտոտեցաւ Տէր ի հոտ անուշից»:

Թ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Յորժամ ի մի վայր ժողովեսցին հաւատացեալքն յաղաւթս ի տուն Աստուծոյ, զայլ ինչ մի խօսեսցին, բայց միայն զաղաւթս մի քրթմնջեսցին ընդ միմեանս, այլ կացցին ընդ յարեւելս ձեռս ի վեր ամբարձցին խնդրելով զարդարանալ եւ արքայութեան արժանի լինել, եւ բարութեանցն նորա անդ է պատրաստեալ արժանանալ»:

Ժ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Թէ ձեռնադրեսցէ զոք եպիսկոպոս քահանայ կամ սարկաւազաց յանցանք ինչ լինիցին առ նմա, որպէս եւ է մարդոյ զինչ եւ աղտեղութեամբ շնութեամբ կամ գողութեամբ կամ ըսպանութեամբ, եւ ի ժամ ձեռնադրութեան չգիտաց ոք, եւ ապա յետոյ ինքն զղջասցի կամ զինչեւիցէ պատճառանաւք յայտնին, ոչ կարէ նա սպասաւորութիւն առնել սեղանոյն եւ ոչ Պատարագ մատուցանել, այլ արտաքոյ ապաշխարել զանցանս իւր. զԺԲ ամ ապա որ ինչ արժան է շնորհել ի ներքոյ առաջի բեմին սպասաւորութիւն առնել եւ կալ ի պատիւ, միայն բեկեալ սրտիւ մինչեւ օր մահուանն իւրոյ»:

ԺԱ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Իսկ եթէ ձեռնադրեսցէ զոք եպիսկոպոսն եւ մարդն ուղիղ էր՝ ապա շնացաւ կամ գողացաւ կամ այլ ինչ վատթար գործեաց, այնպիսին ամենեւին բարձցի ի քահանայական շնորհին եւ ձեւն եւ նշանն, քանզի անհնարին է նմա այլ քահանայանալ, այլ արտաքոյ ապաշխարիլ ԺԵ ամ, ապա յորժամ եկեղեցւոյ արժանանայ, եւ Հաղորդութեան սուրբ Պատարագին ընդ այլ զինուորսն կացցէ յեկեղեցոյն, եւ անհնար լիցի նմա այլ ի բեմ ելանել կամ կարգալ կամ սաղմոսել մինչեւ ցաւր մահուան իւրոյ, քանզի պղծեաց նա զսուրբ ամուսնութիւն եւ առ ոտն կոխեաց, մի համարձակեցուցէ եպիսկոպոսն, քանզի չէ հնար նմա այլ քահանայ լինել»:

ԺԲ. Իսկ եթէ յանդգնեալ եպիսկոպոսն վասն կաշառոյ կամ վասն բարեխաւսութեան, կամ վասն մերձաւորութեան հրաման տացէ, այնպիսոյն քահանայութեան տացէ՝ վրէժ յաւուրն դատաստանին յաններելի տանջանսն:

ԺԳ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Ամուսնացեալ քահանայքն, յորժամ զսուրբ Պատարագն մատուցանել կամին, զերիս աւուրս հրաժարեսցին ի կանանց իւրեանց մատուցման օրն, զի եթէ զհաց զառաջնորդութեան ոչ ետ քահանայն առանց քննելոյ, եւ զսրբութիւն ոչ գտանելոյ, որչափ եւս առաւել, որ զայս երկնաւոր Պատարագս մատուցանեն պարտին սուրբ լինիլ եւ պատրաստ, որպէս Աստուծոյ սպասաւորս ահիւ կայ եւ գողութեամբ, զի արժանի լինիցին անմահ կենացն»:

ԺԴ. Եթէ կուսութեամբ քահանայութիւն ընկալեալ է այնպիսին տքնաւղ լիցի, պահաւղ, յորում աւուր զսուրբ Պատարագն մատուցանել կամին, պատրաստ լիցին զգիշերն ամենայն տքնիլ սուրբ խորհրդով առանց ամենայն կեղծաւորութեան, զի ընդ Աստուծոյ խորհուրդ մտանէ:

ԺԵ. Քահանայ որ երդնուցու՝ ամենեւին մի լիցի նմա ի քահանայութեան, զի զբանն Աստուծոյ արհամարհեաց:

ԺԶ. Արժան է քահանային, զի աղքատասէր լինել, քաղցրաբան, խորհրդական զմեղուցեալսն ուղիղ ապաշխարութեամբ պահօք եւ աղօթիւք, եւ զամենեսեանսն արքայութեան արժանացուցէ, զի յերեւելն Քրիստոսի. ամենեքեան առնուցուն զանթառամ պսակն, զոր անդնէ պատրաստեալ:

ԺԷ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Որ մի անգամ ի Քրիստոս մկրտեալ են, մի երբէք լիցի նոցա անկանիլ ընդ մեղաւք, այլ աստուածահաճոյ վարիլ զկեանս իւրենաց՝ մի շնալ, մի գողանալ, մի արբենալ, մի երդնուլ, մի բամբասիլ, այլ որպէս Աստուծոյ, իսկ ժողովուրդ առանց ամենայն կեղծաւորութեան»:

ԺԸ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Եթէ ոք այր կամ կին քրիստոնեայ շնացաւ արտաքոյ եկեղեցոյ ապաշխարեսցեն զԳ ամս տքնիլ պահիլ աղաւթել, եւ լուծումն շաբաթոյ եւ կիւրակէի միայն ի տէրունական տաւնսն, մինչ ի կատարել, Գ ամացն, ապա չորրորդումն լիցի արժանի Հաղորդութեան, եւ որք գողացի ոք զնոյն պատուհաս կրեսցէ, ապա եթէ ի մեղսն աւելան, կրկին ապաշխարեսցին»:

ԺԹ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Եթէ ոք ի քրիստոնէից շնացեալ զորդէծնութիւն հեղուցու, եւ զԱստուծոյ երկիւղն ոչինչ համարի, զի մի մարդկան յայտնեսցի, յայնպիսին ընդ սպանողսն ապաշխարեսցէ բազում յառաջանաւք»:

Ի. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Եթէ ոք անժուժկալաբար լըլկէ զինքն եւ հոսուամն արասցէ մարմնոյ իւրոյ պիղծ է այնպիսին, ընդ շնացելոցն ապաշխարեսցէ, եթէ յաւելիցէ ի գործն կրկին ապաշխարեսցէ, եւ այնպիսիքն ձեռնադրութեան մի լիցեն արժանի»:

ԻԱ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Եթէ ոք պղծի ընդ արուի, պիղծ է այնպիսին, զամենայն աւուրս կենաց իւրոց ապաշխարեսցէ արտաքոյ եկեղեցոյն եւ ի ժամանակի որոշմանն հաղորդեսցի»:

ԻԲ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Թէ որ առ նա կին իցէ եւ շնացաւ, ժԲ ամ ապաշխարեսցէ արտաքոյ արտասուօք զամենայն սրբապահս եւ յետ Զ ամի անցանել շաբաթի եւ կիրակէի, եւ ի տէրունական տօնսն լուծուամն արասցէ, եւ ի տարւոջն զերրորդ մասն պահեսցէ, եւ ապա մտցէ եկեղեցի եւ ի հաղորդեսցի»:

ԻԳ. Դարձեալ ասէ առաքեալն կախարդի, ուրացողի՝ Մի կանոն եղիցի ի վերայ:

ԻԴ. Որ շնայ եւ զմանուկն սպանանէ, մինչեւ ցօր մահուանն իւրոյ ապաշխարեսցէ, եւ ի վախճանին հաղորդեսցի:

ԻԵ. Արժան է քրիստոնէից զուրբաթ եւ զչորեքշաբաթի պահիլ եւ աղօթել, զի աւուրք չարչարանաց Տեառն մերոյ են. տրտմիլ, արտասուիլ, յիշել զՆորա վասն մեր զխոնարհութիւն, եւ գոհանալ զնմանէ, որ եկն եւ փրկեացն զմեզ իւրով չարչարանօքն, պահել մինչեւ ցթ ժամն եւ ապա ճաշակել:

ԻԶ. Ասէ սուրբ առաքեալն. «Յորժամ զտէրունական տօնսն կատարեն հաւատացեալքն, նախ յառաջ պահեսցեն շաբաթ մի ի պատիւ եւ ի սպաս տօնին, եւ ապա տօնեսցեն»:

ԻԷ. Դարձեալ ասէ առաքեալն. «Զսուրբ քառասունսն պահեսցեն. հաւատացեալք սրբութեամբ ուրոյն զշաբաթ եւ զկիրակի, եւ յորժամ որ չարչարանաց Տեառն հասանին տքնեսցեն եւ անդադար աղօթեսցեն, ժպիտ մի ումեք ելցէ այն աւուրսն, այլ արտասուս ընդ Տեառն մերոյ, եւ ապա զկենարար պասէքն արասցեն ցնծալով ընդ յառնելն Տեառն մերոյ աղօթիւք, փառաւորել զնա, որ փրկեաց զմեզ յարութեամբ իւրով, եւ ետ մեզ երգակից լինել վերնոցն»:

ԻԸ. Որ պղծի ընդ անասնոյ զինչ արասցուք: Պատասխանի: Որչափք ամք են մարդոյն ընդ ունկնդիրս կացցէ՝ է ամ ընդ ձեռամբ, ապա մտցէ եկեղեցի ընդ ժողովուրդսն եւ ի վախճանին հաղորդեսցի: Հարցումն: Որ ուրանայ զՔրիստոս եւ զղջացեալ դառնայ զինչ արասցուք՝ պատասխանի. զամենայն աւուրս կեանց իւրոց ապաշխարեսցէ արտասուօք պահօք եւ աղաւթիւք եւ տրօք տնանկաց, եւ ի վախճանին հաղորդեսցի: Հարցումն:

Լ. Որ կամօք մարդ սպանեալ է, որպէս արժան է առնել: Պատասխանի, ժե ամ ընդ ունկնդիրս կացցէ, է ընդ ձեռամբ, եւ յելս անձին իւրոյ հաղորդեսցի: Հարցումն:

ԼԱ. Որ մի մօր կաթամբ սնեալ են աւտարք ի միմեանց, արժան է ամուսնանալ: Պատասխանի: Չէ արժան, զի ծնօղն եւ սնուցաւղն մի համարին:

ԼԲ. Հարց, եթէ ազգականք ամուսնանան զինչ արասցուք: Պատասխանի: Քակիլ արժան է ի միմեանց եւ ծանր ապաշխարութիւն ի վերայ դնել, զի չէ ամուսնութիւն, այլ յարակայ պոռնկութիւն եւ ընդ անիծիւք Արարչին:

ԼԳ. Հարց: Որ զսահմանս ընկերին յափշտակեաց որպիսի ինչ է: Պատասխանի: Ջոր գրեաց Մովսէս հրամանաւն Աստուծոյ. իջցէ անէծք ի վերայ նորա եւ եղիցի նզովեալ ի կեանս եւ ի մահ:

Իբրեւ կատարեաց առաքեալն Թադէոս զայս ամենայն, ասէ ցժողովորդն, հայրք եւ եղբայրք, որք Տեառն ետուք զանձինս ձեր՝ այս ձեզ յինէն օրէնք լիցի, եւ այլ որ ձեր լինելոց են, արդ՝ հաստատուն կացէք յամենայնի, զոր լուարուք յինէն մի անցանէք ըստ սահմանս յայսմ, զի ձեզ բարի լինիցի, եւ երկայնակեացք լինիցիք, եղիցի ձեզ յիշատակ բանս այս, եւ մի մոռանայք յաղօթս ձեր, եւ զայլ կարգաւորութիւն ուսուցցէ ձեզ Ադդէ, զոր լուաւ յինէն ըստ կարգին, զոր եղին եղբայրքն առաքեալքն Տեառն. պահես՛ջիք խաղաղութեամբ ի փորձանաց չարին, խաղաղութիւն ընդ ձեզ՝ զայս ակրինադրութիւն: Ես՝ Ջաքարիայ՝ աշակերտ առաքելոյն Թադէոսի, գրեցի՝ Որպէս լուա ի նմանէ՝ ամենայն հաւատացելոց ի Քրիստոս Յիսուս Նմա փառք յաւիտեանս. ամէն:

ՄԱԿԱՐԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱԲԱՐ ԲՆԱԳԻՐԸ

Երանելոյն Մակարայ Սրբոյ քաղաքին Երուսաղէմի հայրապետին կանոնական թոռոյ ի հայս՝ վասն կանոնադրութեան կաթողիկէ եկեղեցոյ կարգաց, զոր չէ արժան ընդ սահմանս եւ ընդ հրամանս անցանել զյուսիք Ժ¹

Ահա մասնաւոր եղաք զայս փափագ սիրոյ բարեպաշտութեան ձերոյ փութացայ զարթուցանել. զբարեսէր եւ զպարզամիտ սիրտս ձեր ի խնդիր ուղիղ բարեպաշտութեան ճշմարիտ կանոնադրութեան կաթողիկէ եկեղեցոյ եւ կարեւոր որ կարգաց Աստուծոյ, զոր պարտ է

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակութիւնը տես Կանոնագիրք հայոց, հտ. Բ, էջ 216-229:

բազում զգուշութեամբ ստանալ եւ աներկեւան հաւատով պահել ամենայն երկիւղածաց Աստուծոյ, յորս եւ դուք ոչ յապաղեալ զհեղգացուցիչ ինչ դանդաղանաւք ծուլացարուք, այլ փութացեալ շնորհաւք Սուրբ Հոգւոյն ջերմութեամբ եւ Աստուածային սիրոյն բաղձանօք, որ ոչ մերձաւորացն յաւժարեցուցանէ ժտել խնդրել զհոգեւոր աւգտութիւն, այլ եւ ի տար աշխարհ փութացուցանէ հասանել մեծաւ փափագանաւք եւ ըղձալի տենչանաւք՝ յաղագս ասուածահաճոյ խնդրոյ եւ հոգւոյ փրկութեան զմտաւ ածեալ զասացեալսն թէ մի դանդաղեսցես երթալ հեռի ճանապարհ թէ պիտանացու ինչ ուսանել խոստանայցէ որ եւ զսոյն փափագ հոգեւոր վաստակոց յանձինս ձեր երեւցուցէ զվասն մեծաշահ աստուածային զանձուցն հոգեւորաց առաքեցէք զիր ի հեռաբնակ աշխարհ ի կողմանց արեւելից ի սուրբ քաղաքս Երուսաղէմ, որ ի ձեռն երկիւղացած քահանայից մատուցաւ առաջի բազմութեան եպիսկոպոսաց որք մի մի ժողովեալք յիւրաքանչիւր քաղաքաց որոց առաջի անկեալ մաղթանօք խնդրեցին զգրոյն պատասխանիս, զոր թէպէտ եւ ոչ կամէաք ծանրացեալ տկարութեամբ հրամանատարութեանս մեծամեծ կրօնիւք եկեղեցւոյ, սակայն հոգեւոր ժտութիւն եւ փոյթ աստուածասէր քահանայիցս հարկաւորեաց զմեզ գրել եւ տալ ձերում կամայաւժար բարեպաշտութեանդ զգլուխ կարեւոր կարգաց եկեղեցւոյ զհաստատութեան հաւատոց, ոչ մի ինչ երկբայութեամբ եւ զամենայն կանոնադրութիւն սրբոց ժողովոցն որ վասն հերձուածողացն եղեւ, զոր կարեւոր է ընդունել ամենայն բարեպաշտաց որ եղեւ վասն դրութեան կարգաց եկեղեցւոյ, այլ եւ տեսեալ զբազմազգուշալի կարգաւորութիւն կենդանարար մկրտութեան սրբոյ քաղաքիս, հիացեալ զարմացան թէ կողմանք յարեւելից թերի են զգուշութեամբ յայսպիսիս բազում ինչ իրօք, զի ի տեղիս տեղիս աւագանս կարգաւոր ոչ ունեն, եւ յորպէս ամանի մկրտեն, եւ է որ սարկաւագունքն մկրտութիւն առնեն, եւ եպիսկոպոսք եւ քահանայք առանձնակ ձէթ աւծման աւրհնեն. զձէթ կնքոյ որ առաքելոցն եւ այսր պահի յաւելուածով ոչ ունին, եւ զբոլոր զգայարան մանկանն ոչ աւծանեն, եւ է զի զժողովոյն կարգեալսն ոչ ասեն ուրեք ուրեք քահանայքն ի ժամ մկրտութեան, եւ ձեռնադրութեամբ ժառանգաւորքն միապատիւ համարեն, եւ ոչ ընդ աւելեօքն հնազանդեն, եւ բազում եւ այլ շփոթութիւնք հպարտութեամբ եւ ծուլութեամբ զոր ի կարգս եկեղեցւոյ մոծեալ են մարմնասէրքն, զոր ծանուցին մեզ եկեալքս. ընդ որ հիացեալ մեծապէս զարմացաք, եւ վասն երկիւղին Աստուծոյ ոչ հեղգացաք գրել փութանակի: Ես՝ Մակարիոս արքեպիսկոպոս Երուսաղէմի, եւ ամենայն բազմութիւն եպիսկոպոսացս որ ընդիս են, առաքել ի կողմանս արեւելից

առ քրիստոսասէր եւ երկիւղած եպիսկոպոսապետդ Վրթանէս եւ առ համօրէն եպիսկոպոսս եւ քահանայս հայոց՝ բազում զգուշութեամբ եւ երկիւղիւ կատարել զկարգադրութիւն մեծի խորհրդոյն Աստուծոյ որ կատարի ի կաթողիկէ եկեղեցւոջ, որով պարգեւի ի շնորհաց հոգւոյն մեղաց թողութիւն եւ ոգւոց փրկութիւն մկրտելոցն ի սուրբ աւազանին, եւ Հոգին Սուրբ ոչ արհամարհէ զցանկացողս բարեպաշտութեան, այլ խոնարհեալ իջանէ եւ սրբէ ուղիղ դաւանութեամբն ի ձեռն ջրոյ սրբոյ աւազանին: Եւ յայսմ ամենայնի չէ պարտ ծուլանալ եւ դանդաղել եպիսկոպոսացն եւ երիցանցն, ի մկրտելոց զայնս որք կամին մերձենալ ի բարեպաշտութիւն աստուածապաշտութեան, զի այս է փոյթ քահանայից եւ գործ կարեւոր առաջնորդաց եկեղեցւոյ՝ զկամաւղսն բարեպաշտութեան խրատել եւ ուսուցանել բանիւ եւ վարդապետութեամբ մերժել ի սատանայէ եւ ընծայեցուցանել Աստուծոյ՝ սրբոյ աւազանին լուսաւորութեամբ, եւ մի ումեք լինել պատճառք կորստեան անհնազանդութեամբ եւ թերակատար ինչ մկրտութեան կարգօք վասն դանդաղութեան իւրոյ առ ոչ ածել զամենայն կարգաւորութիւն ի վերայ մատուցելոյն ի մկրտութիւն սուրբ աւազանին, զոր բազում զգուշութեամբ եւ ցնծալից դողութեամբ առանց դանդաղելոյ կատարէ ընդհանրական եկեղեցի Աստուծոյ: Եւ արդ՝ եկեալ ի խնդիր ստուգիւ ըստ նախ ասացեալ գլխոցն, արասցուք սկիզբն ի գրոց հատուցեալ, զոր պահանջէքն:

Ա. Թէ արժան իցէ սարկաւազաց մկրտութիւն առնել եւ կատարեալ իցէ խորհուրդն գիտութիւն լիցի քրիստոսասէր եղբայրութեան ձերոյ, զի եպիսկոպոսաց եւ քահանայից միայն է իշխանութիւնս այս, եւ սարկաւազի զայս առնել չէ արժան, քանզի սպասաւորք են, եւ խափանեալ է այս առ ի նոցանէ՝ եւ աւելի է խնդրելն թէ կատարեալ է առ ի նոցանէ մկրտեալն, բայց պարտ է նախ քննել թէ սովորութիւն իցէ գաւառին այնմիկ սարկաւազացն մկրտել, եւ եթէ գացի ոք արարեալ ընդ անմեղադրութեամբ է՝ վասն տգիտութեան կարգաց եկեղեցւոյ, զի սովորութեան գաւառին զհետ չոգաւ: Իսկ եթէ գիտէր զկարգս եկեղեցւոյ եւ անց զնոքօք եղիցին ի վերայ նորա պատիժք ըստ կարգի յանցանացն:

Բ. Եթէ աւազան սրբեալ ոչ ունին եւ յորպէս ամանի մկրտեն, զի թէ ոչ էր մերձ եկեղեցի շինեալ ի փառս Աստուծոյ եւ ի մուտս ժողովրդոց առանց մեղադրելոյ արդեօք էր, եւ եթէ եկեղեցիս ունիմք, պարտ է եւ մկրտութիւնս առնել, եւ աւազան յորում մկրտէ որ գայցեն յուղիղ հաւատս բարեպաշտութեան, ապա թէ դիպեսցի ոք ուր ոչ իցէ եկեղեցի եւ կարգաւոր աւազան չէ արժան արգելուլ որ կամիցեն մկրտել,

այլ կատարեալ զմկրտութիւն առանց կարգաւոր աւագանի վասն ի հարկէ պիտոյիցն է, զի մի գտցի պարտական փրկութեան խափանելով զմկրտութիւնն, զի Հոգին Սուրբ ըստ մաղթողին տայ զչնորհն, եւ ըստ ամանին ոչ լինի արգելեալ. եւ յամենայն ժամ փափագեալքն բաւական են շնորհ ի հոգւոյն, եւ ոչ ի գլխաւոր տաւնսն միայն է կատարելութիւն, զի առաքեալքն ոչ ըստ ընտրութեան տաւնից մկրտէին, այլ ըստ բաւականի եկելոցն լուսաւորէին ի ջուրց վերստին ծնանելով, եւ երեք կին ընկղմամբն թաղեալ ի ջուրն սուրբ աւագանին զերեք արեա թաղումն Տեառն նշանակեմք յանձինս մկրտելոցն, զոր եւ աստուածային առաքեալն յայտնապէս ցուցանէ ասելովն, թէ՛ թաղեալք ընդ նմա մկրտութեամբն, նմանօրք եղիցուք նմանութեան մահու նորա, զի նորոգութեամբ յարութեան հաղորդ լինիցիմք նմա ի կեանս յաւիտենից: Եւ այսպէս ուղիղ դաւանութեամբ ձեռս ի վերայ դնելով պարգեւեալ լինի Հոգին Սուրբ ի փրկութիւն մեզ՝ լուսաւորելով զկոչեցեալսն յորդեգրութիւն, եւ հաւատովք օժանեմք յիւղ սրբութեան, եւ այսպէս ըստ իւրաքանչիւր եղեալ մասանց կարգք սրբոյ եկեղեցւոյ յօրինին, ոչ ելանելով ըստ եղեալ սահման, եւ գլխաւորեալք ըստ երկնաւորացն դասուց որպէս ուսաք ի հարցն հոգեւորաց յաշակերտաց առաքելոցն սրբոց:

Գ. Եւ զի արդ, կարգք եկեղեցւոյ սրբոյ յօրինին վերատեսուչք ըստ կարգեալ Կայնիցն, կալցեն իշխանութիւն ուղղել ի բարին որոյ կոչեցան ի վերակացութիւն, եւ առեալ ի նոցանէ մի փքասցին ամբարհաւաճութեամբ, զանձինս առ իմաստունս ունելով, եւ անկցին յիմարութեամբ եւ անկցին ի չարութիւն, զի թէպէտ միապէս տուեալ շնորհք ի հաւատացեալքն, այլ ոչ միապատիւք ամենեքեան. եւ թէպէտ եւ փոքր կացոյց զինքն անբաւն, այլ զփառս աստուածութեան ոչ ընդ նմին կորոյս, եւ առաքելոցն ամենեցուն յետ յարութեան երեւեալ կենարարին, այլ գոմանս գեր ի վերոյ կարգէ, եւ նոյն սկզբնաւորեալ ի մեզ հաստատեցաւ, զոր եւ Պօղոս ոչ հրամայէ զմիմեամբք ելանել՝ ասելովն. իւրաքանչիւր ոք յոր կոչումն կոչեցաւ, ի նմին կացցէ:

Բ. Եւ որպէս հրամայեցի բաւականանալ յիւրաքանչիւր յեղեալն կարգի: Արդ. միաբանութեամբ ժառանգաւորացս եւ եպիսկոպոսաց եւ քահանայիցս եւ սարկաւագացս: Ես՝ Մակարիոս արքեպիսկոպոսս սուրբք քաղաքիս Երուսաղէմի, աւանդեմ զկանոնադրութիւնս, զայս ձեզ ուսեալ յառաքելոցն պատմութեանց եւ աւանդութեամբ հարցն առ մեզ հաստատել հիմնանայ, զի զսուրբ մկրտութեան ձեռնադրութիւն որպէս առաջագոյն ասացաք եպիսկոպոսաց եւ քահանայից, միայն է կատարել, եւ զեւղ սրբութեան եպիսկոպոսապետն աւրհնեսցէ՝ եւ վասն

հեռավորության եւ կարեւոր պիտոյից հրամանաւ արքեպիսկոպոսին, երկու եւ երեք միաբանեալ եպիսկոպոսք, եւ սարկաւագունք սպասաւոր սրբութեան, եւ զեւղ աւծման մեռելոցն եւ հիւանդացն, մկրտելոցն առանձակ ակրհնեսցեն քահանայք եւ եպիսկոպոսքն, զայս սահմանեցին սուրբ հարքն մեր, եւ մի ոք իշխեսցէ փոխել զուղիղ եղեալ սահման, զի մի գնոցին կապանք նզովիցն ընկալեալ որոշեսցի Աստուծոյ:

Ե. Եւ որպէս մերձեսցուք ի սեղանն սուրբ եւ կենարար խորհուրդ: Առ այդ անմահութեան վիճակ, մի ոք երկմտութեամբ եւ մի թերահաւատութեամբ, եւ մի գործովք անարժանութեան մերձ լինել յանդգնեսցի, զի մի զկամս Աստուծոյ զբարկութիւն յամենայն երկրի շարժեսցէ, եւ ինքն լուիցէ զասացեալսն. դու ընդէ՞ր բնաւ պատմես զարդարութիւն իմ, զի դու ատեսցեր զխրատ իմ, այլ ուղիղ գնացիւք եւ ճշմարիտ հաւատով մատուցեալ լուսաւորեսցի, եւ այլոցն ինքեամբ գործեսցէ փրկութիւն:

Զ. Եւ զի արդ է արժան զխորհուրդն կատարել: Զփրկական խորհուրդ մարմնոյ եւ արեանն Տեառն պարտ է երկիւղիւ եւ զգուշութեամբ կատարել եւ ուղիղ դաւանել խոստովանութեամբ ուրոյն ի հերձուածողացն փորձիչն խորհրդոց, զի մի արիանոսաց մերձ լինելով ըստ առաքելոցն անուան Աստուծոյ եւ ճշմարտութիւն հայհոյեսցի:

Է. Եւ որպիսի օրինակաւ նուէրք սրբութեան յաւրինեսցի, հանեալ ի սեղանն հաց սուրբ ջերմ ըստ առաքելոցն աւանդութեան եւ անապակ առանց երեք խառնման, զի ոչ ապականացու իւրք փրկեմք, այլ անապական մարմնով անբիծ եւ անարատ Գառիսն. եւ զայս մինչեւ ի սեղանն սարկաւագունք յօրինեսցեն, եւ զկատարելն ի վերոյ քահանայքն կատարեսցեն:

Ը. Եւ զիա՛րդ եկեսցէ ի ձեւ սեղանն խորհրդոցն, եւ այլեւս կարգն: Սեղանն քառութեան ընդ վարագուրաւ, յորում իջանէ Հոգին Սուրբ. աւագանն, յետոյ առ նմին տամբ, եւ պատուով հաստատեալ յաջմէ, եւ ժառանգաւորքն իւրաքանչիւր աշտիճանաւ պաղատեսցեն. եւ ժողովրդականքն արտաքոյ վարագուրին. եւ երախայքն առ դուրսն ունկնդրութեամբ, զի մի ընդ միմեանս ելանելով եղծցեն կարգն, այլ իւրաքանչիւր կայանիւ անարատ մնասցէ:

Թ. Զայս աւանդեմ ձեզ պատուիրան հաւատոց եւ կարգաց եկեղեցւոյ ըստ խնդրոյ աղաչանաց ձերոց, եւ նզովեմք ի վերայ այսոցիկ զայլաձեւան խորհեսցեալս, զի ի միմեանց ընկալեալ ձեռնադրութեամբ զշնորհսն. ոչ բերեմք զպակասութիւն, եւ միապատիւ ոչ իրաւունս վարկանիմք զկարգեալսն ուղղապէս եկեղեցւոյ եւ զփառամոլ անձինս կշտամբեմք, որք խորհին հակառակ, որպէս պատմեալ եղեւ

մեզ, ըզտուր գայբագր եւ աւանդեալ եւ Բասենոյ եպիսկոպոսէ, որք սակաւուք ընդ Արիանոս միաւորեալ է եւ դարձեալ խղճեալ, եւ արդ, այլեւս յանդգնագոյնս խորհի եպիսկոպոս միայն աթոռաւ, եւ ընդ արք եպիսկոպոսին ինքեամբ անձին տայ պատիւ, զոր չէ արժան ընդունել, զի եւ ոչ հարքն աւանդեցին այսպիսի ինչ հակառակութիւնս յեկեղեցի մուծանել, եւ անվայելուչ է, համարիլ հաւասար մինչեւ կոչմամբ ի պատիւ աթոռոյն ժամանեսցէ, եւ արդ պարտ է զայնպիսին քաղցրութեամբ ի հնազանդութիւն կոչել, եւ թէ ի նոյնս մնասցէ խորշիլ իբրեւ յաւտարէ: Ողջոյն տան ձեզ ամենայն յեկեղեցիս: Ողջոյն լերուք ի Տէր հաստատուն եւ ուղիղ հաւատով:

Ա) ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ 325 Թ. (301-325)¹

Արիստակէսը՝ Լուսաւորչի որդին, Նիկիայի 20 կանոնը բերաւ ժողովից եւ յանձնեց հօրը, որը այդ կանոնների վրայ աւելացրեց մի քանի գլուխներ. «Սուղ ինչ գլուխս յինքենէ ի կանոնս ժողովոյն յաւելու, վասն առաւել զգուշութեան իւրոյ վիճակին» (Խոր., Բ-ԳԸ, Ղ գլ.):

Շահապիվանի 447-ի մեծ ժողովում կարգացուում է ի լուր ամենեցուն հետեւեալ կտորը եւ միաբերան հաստատուում է. «Զեղեալ զկարգն սրբոյն Գրիգորի եւ զՆերսէսի եւ զՍահակայ եւ զՄաշտոցի դուք այդրէն հաստատեցէք, եւ այլեւս լաւ, որպէս ձեր կամք են, եւ մեք ախորժելով յանձին ունիմք» (տե՛ս մեր կանոնագրքերը): Այսպիսով 447-ի ժողովի վճիռը եւ Դ, Ե դարու պատմագիրների վկայութիւնը (տե՛ս Ագաթ., 508 եր.) տալիս են իրաւաբանական հիմք ընդունելու Լուսաւորչի դրած կանոնները վաւերական եւ համարել մեր եկեղեցական իրաւունքի աղբիւր:

Բայց դժբախտաբար յայտնի չեն, թէ քանի կանոն է գրել եւ որոնք են այդ կանոնները: Նրա յիշատակը այնքան սուրբ է հայերիս համար, որ առանց տատանուելու պիտի նրա կանոնները մեծ ջերմեռանդութեամբ պահենք, ուստի եւ այդպիսի սրբութիւնը մաքուր պահելու նպատակով պիտի թոյլ չտանք, որ օտար ձեռք խառնուի նրա կանոնների մէջ եւ Լուսաւորչի անունով հրատարակի: Եթէ Լուսաւորչի կանոնները յիշատակելիս նկատուամներ լինեն նրանց վաւերականութեան աստիճանը որոշելու համար, ա՛յդ ամենեւին չի նսեմացնիլ նրա հեղինակութեան ոյժը:

¹ Գիտական հրատարակութիւնը տես Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Ա, էջ 243-249:

Եթէ պատմագիրները ասում են, որ Նիկիայի 20 կանոնների վրայ «սուղ ինչ գլուխս» աւելացրեց, այդ խօսքը ենթադրել է տալիս, որ Լուսաւորչի աւելացրածը՝ 20 կանոնից քիչ էր եւ ո՛չ աւելի. իսկ եթէ Խորենացին «սուղ ինչ գլուխս» գրելիս այդպիսի համեմատական չափի նկատի չի ունեցել, այն ժամանակ շատ դժուար կլինի պնդել Լուսաւորչի սահմանած կանոնների այժմեայ թուի վրայ (30-աչափ):

Լուսաւորչի կանոնները կարգացողը իսկոյն նկատում է, որ մի խմբագրութեամբ գրուած չեն, մի հետեւողական բովանդակութիւն չունեն, երբեմն գործ է ածուած մեղմ, հայրական խրատական ձեւ յանդիմանական եղանակով, երբեմն՝ հրամայական-նզովական ձեւ եւ բովանդակութիւնը՝ անվայել, անհամապատասխան նախորդ յօդուածին: Ընդհանուր առմամբ բոլոր կանոնները համարեա ոչ միայն լեզուի, այլ եւ բովանդակութեան կողմից նման են Յովհան Մանդակունուն վերագրած կանոններին, եւ Բարսեղ Մեծի երրորդ խումբ 74 կանոններին, մինչեւ իսկ բառացի կրկնութիւններ են: Արդեօք ո՞վ է ումնից օգտուել, կամ ո՞վ է երկուսի փոխարէն գրել, շատ դժուար է դրական պատասխան տալ: Աբել եպիսկոպոսը զուր Չամչեանի քննողաբար վերաբերուելը դէպի Լուսաւորչի կանոնները՝ դաւանաբանական տարբերութեամբ է բացատրում. եւ դժբախտաբար միշտ Չամչեանի վրայ այդպէս նայողը՝ կուրօրէն հետեւել է նրան «Ժողովոց պատմութիւն» գրելիս՝ զլանալով ձեռագիր կանոնագրքերը աչքի անցնել: Լուսաւորչին վերագրած 30 կանոնները մերժելու իրաւունք չունենք իրաւաբանական տեսակէտից, ինչպէս վերեւ յիշեցի, միայն խօսք կարող է լինել նրա քանակի եւ բովանդակութեան մասին: 30 կանոնիս նմանութիւնը Մանդակունուն վերագրած կանոնների հետ ամէն մի յօդուածով մատնացոյց կանեմ, եւ որովհետեւ երկուսի բնագիրը գրաբառ է, թող համեմատողը իմ աշխարհաբառի թարգմանութեամբ չբաւականանայ, հապա նայի գրաբառներին, որ դրուած է վերջում:

1. Մեղքի մէջ (կորած) ընկած քահանան 10 տարի պիտի ապաշխարի արտասուքով եւ աղքատներին ողորմութիւն բաշխելով, ապա հաղորդուի:

Յանցանքը թէեւ անորոշ է, բայց հասկացուած է մեղանչումն:

Ապաշխարողները 4 կարգի էին բաժանուած. 1) լացողների, որոնք դրսում կանգնած լացով պիտի ապաշխարէին, 2) դրսի ունկնդիրների, որոնք եկեղեցու դռան մօտ կանգնած պիտի աղօթէին, 3) ներսի ունկնդիրների, որոնք ամբիոնի ետեւ կանգնած՝ Աւետարանից առաջ

պիտի դուրս գային եւ 4) հաւատացեալների հետ կանգնողներ, որոնք հաղորդութիւնից առաջ պիտի դուրս գային:

Բարսեղի 6, 28, 76 կանոններով նոյն յանցանքը գործողը 15 տարուայ ապաշխարանքի է ենթարկուում. իսկ արտասուքով՝ միայն 7 տարի (տե՛ս գրաբառում՝ կանոնիս մէջ նշանակուած մեղքի համար ասուածը եւ Մանդակունու խոստովանելու համար գրած կանոնների հետ համեմատիր) (տե՛ս Բարս. 6, 28, 76, Շահ. 2, Թադ. 11, Ներ. 9):

2. Քահանան եթէ կին առնի, 5 տարի դրսի, 2 տարի ներսի ապաշխարող լինի, 2 տարի էլ անհաղորդ լինի, ապա հաղորդուի:

Այստեղ խօսուում է կուսան քահանայի վրայ, որ անպսակ մնալ է ուխտել եւ հոգեւորական դարձել. այդպիսին եթէ կին առնի, 9 տարուայ ապաշխարանքի է ենթարկուում. կարգալոյժ լինելու կամ պսակը քանդելու համար ոչինչ չի ասում: Բ առ. 24 կանոնը հրամայում է չամուսնանալ. Նէո. 1 եւ Բարս. 6, 18 կանոնները պսակը լուծում են. տե՛ս եւ Անկ. 10, 19 (տե՛ս գրաբառը եւ Մանդակունունը):

Այս կանոնս բառացի կրկնուում է Բարսեղ Մեծին վերագրած երրորդ տեսակ կանոնների մէջ՝ թուով 74 հատ (տե՛ս գրաբառը):

3. Քահանան եթէ իւր փողը շահով տայ, մերժուի եկեղեցուց:

Նոյն բանը հաստատուում են Բ առ. 44, Նիկ. 17, Լաւ. 4, Ա առ. 48, Բարս. 4, Բ Դ. 3, 21:

Տես Մանդակունու գրաբառը. կանոնս բառացի կրկնուում է Բարսեղին վերագրած 74 կանոնում (տե՛ս գրաբառը):

4. Հեթանոսների տուն գնացողը եւ ուտող խմողը 3 տարի ապաշխարի եւ ապա հաղորդուի (տե՛ս Լաւ. 39, Բ առ. 71, տե՛ս Մանդակ. գրաբառը):

5. Եթէ ամուսիններից մէկը երկակ է, միւսը կուսան, երկու տարի դրսում, մի տարի ներսում ապաշխարի:

Երկակ կամ երկեակ ասելով հասկացուում է երկրորդ անգամ պսակուած մարդ, երկրորդ պսակը հին կանոններով չի քաջալերուում, Նէո. 7 կանոնով քահանան իրաւունք չունի այրու պսակի խնջոյքին մնալու՝ իբրեւ ապաշխարողի հացկերոյթի: Բարսեղ երկկանանց համար ասում է, թէ ոմանք դրանց ենթարկուում են մի տարուայ ապաշխարանքի, ոմանք՝ 2: Ե Դ. 16 կանոնը չի թոյլ տալիս, որ այրին առանց հարկի կոյսի հետ պսակուի: Մինչեւ այսօր էլ մեր մէջ աւելի յարգի է

պսակուել կոյսի, քան այրու հետ (տե՛ս Ե Դ. 16, ՇաՀ. 7, Բ առ. 17, Բ Դ. 5, Պար. 10):

Այստեղ երկակ բառը կարելի է հասկանալ եւ այլապէս, որ կին ունեցող մարդը երկրորդ անգամ պսակուում է, այս ենթադրել է տալիս յաջորդ Ե-րդ կանոնս, որն ասում է:

6. Եթէ մէկը թողնի երկրորդ կնոջ եւ էլի առաջին թողնուածին դառնայ, 8 տարի ապաշխարի:

Ե-րդը եթէ համարենք 5-րդի շարունակութիւն, դուրս կգայ, որ կոյսի վրայ պսակուող երկակը, եթէ սրան կթողնի եւ կդառնայ էլի նախկին կնոջ, 8 տարի ապաշխարի:

5 եւ 6 կանոնները թէ ոճի, թէ բովանդակութեան կողմից բոլորովին զատուում են նախորդ եւ յետնորդ կանոններից, յետնորդ 7-րդ կանոնը կազմում է 4-րդի շարունակութիւն, որ ասել է, թէ 5 եւ 6 կանոնները ներմուծուած են յետոյ: Այս կանոնս նոյն բառերով կրկնում է Ներսէս Բ-ի ժողովում եւ երկու անգամ՝ «Ներսէսի» կանոններում: Բարսեղի 46-րդ կանոնը համարեա երկուսի 5 եւ 6-ի բովանդակութիւնը ունի. այստեղ կարդում ենք՝ եթէ մէկը անգիտութեամբ կպսակուի այն մարդու հետ, որի առաջի կինը հեռացած է եւ ապա առաջի կնոջ վերադառնալովը՝ ստիպուած կլինի հեռանալ այդ մարդուց, նա շնութիւն արած կհամարուի: Երկրորդ կնոջ չէ արգելում պսակուել, բայց լաւ է համարում անպսակ մնալ (տե՛ս գրաբառի համեմատութիւնը Մանդ., Ներս. եւ Բարս. հետ):

7. Ով արգելում է ուտել, բայց ինքը գաղտնի ուտում է, կերածի չափ աղքատներին բաշխի:

Այս կանոնը բոլորովին անհասկանալի կթուար, եթէ շարունակութիւն չհամարէինք 4-րդի, որ ասել է թէ՛ 5 եւ 6 կանոնները ներմուծուած են: 4-րդում արգելում է հեթանոսների տուն գնալ ուտել, այս 7-րդում էլ ասում է, որ շատերը թէ եւ արգելում են նոյն բանը, բայց ծածուկ իրանք գնում ուտում-խմում են, այդպիսիներին պատժում է (տե՛ս Ա առ. 16, Լաւ. 37, 38, 39):

Համեմատութիւնը Մանդակ. հետ՝ գրաբառում:

8. Գաղտնի պսակ անող քահանան կարգալոյծ լինի (տե՛ս եւ Բարս. 42):

Այս նոյն կանոնը բառացի կրկնում է Բարսեղի երրորդ խումբ ԻԱ կ. (տե՛ս գրաբառը):

9. Եթէ մէկը առեւանկելով աղջկան պսակուի հետը, պսակը անվաւեր համարուի, եւ պսակուածը իւր սրտի ուզածին գնայ (տե՛ս Անկ. 11, Բ առ. 67, Բարս. 22, 30, Շահ. 7, Լաւ. 9):
10. Որ ի ձեռն յերասանին յագելապէս, երեք ամ արտաքոյ եւ մի ամ ընդ օրինօք:

Թարգմանելը անյարմար է. Լուսաւորչի նման անձնաւորութիւնը այսպիսի ձեւով կանոն դնել չէր կարող. գրուածքի ոճը բոլորովին տարբեր է միւսներէից: Նոյն բանը կրկնուում է Մանդակ. (տե՛ս գրաբառը):

11. Իգագելոցն երեք ամ արտաքոյ եւ երկու ամ ընդ օրինօք:

Այս կանոնս էլ ձեւի եւ բովանդակութեան կողմից 10-ի նման է. նոյնը կայ եւ Մանդակունու մէջ, սրանք Լուսաւորչինը չեն (տե՛ս Բարս. 7, 62):

12. Թովիչները 5 տարի դրսում եւ մի տարի ներսում ապաշխարեն (տե՛ս Անկ. 24, Բարս. 65, 72, Շահ. 9, 10, Կես. 8):

Սրա ոճը նոյն է, ինչ որ նախորդ 10 եւ 11-ինը. գրաբառում աչքի է ընկնում նմանութիւնը եւ տարբերութիւնը:

13. Ով կուսութիւն խոստացաւ Աստուծուն եւ պոռնկութիւն արաւ, 7 տարի ապաշխարի (տե՛ս Բարս. 60 կ., 59 կ., համ. Մանդակ. գրաբառի հետ):
14. Մանուկը եթէ առանց մկրտութեան մեռնի, եթէ մեղաւորը ծնողներն են, 7 տարի ապաշխարեն. պատժուեն նոյնպէս քահանաները եւ հոգաբարձուները (տե՛ս Պար. 20):
15. Գերեզման քանդող-բաց անողը չորս տարի ապաշխարի (տե՛ս Բարս. 66, Նարց. 17):
16. Ով կկոծի եւ մագերը կխուզի, ճակատին կգարկի, ցմահ նզովեալ լինի (տե՛ս Աշտ. 2, Շահ. 11, նոյնը կրկնում է երրորդ Բարս. կանոններում):
17. Դիակներ կողոպտողը 16 տարի ապաշխարի (տե՛ս Բարս. 66):
18. Սարտիրոսների նշխարք եղած տեղը պէտք չէ պատարագ մատուցանել:

Շատ ձեռագրերում հակառակն է գրած. շատ քչերում եւ համաբարբառներում գրական է գրած: Նշանակում է, թէ վէմ քարի փոխարէն չի կարելի նշխարներ դնել եւ պատարագել (տե՛ս Ա առ. 27, 5 Լաւ. 51. Շահ. 17):

19. Քրիստոնեաները, մանաւանդ կանայք, անասունների խառնակման եթէ նայեն, նզովեալ լինին:

Բառացի կրկնում է Բարսեղի երրորդ տեսակ կանոններում:

20. Կանոնները ասում են, որ անապատականները չպէտք է ոչ մկրտութիւն անեն, ոչ հաղորդութիւն տան, ոչ էլ պսակ անեն, այդ առաջնորդների իրաւունքն է:

Անապատականները կամ կրօնաւորները չունէին ոչ մի եկեղեցական աստիճան, այս հիման վրայ էլ իրաւունք չունէին քահանայազոր-ծուծիւն անելու (տե՛ս Բ ԴԼ. 34):

21. Ով հանգուցեալի հրամանը (կտակը) քանդի եւ արհամարհի, նզովեալ լինի:

22. Ծածուկ խոստովանութիւնը մէկին ասող քահանան աստիճանից ընկնի, պաշտօնեաների շարքից մերժուի, եւ չխոստովանողների մեղքը ընկնի նրա վրայ:

Նոյնը կրկնում է Մանդակ. եւ Բարսեղի երրորդ կանոններում (տե՛ս գրաբառը):

23. Ով պռոնկութեան համար կարծակի կինը, թող արծակուած լինի, միայն մի տարի ապաշխարի (տե՛ս Բարս. 9, 31, Շահ. 4, 5, Սսի 14, Նարց. 17):

24. Եթէ մարդը թողնի կնոջ աստուածապաշտութեան պատրուակով, նզովեալ լինի (տե՛ս Բ. առ. 5. Գանգ. 14):

Կանոնս ի նկատի ունի աղանդաւորներին, որոնք ամուսնութիւնը անմաքրութիւն էին համարում եւ կնոջ արձակում:

25. Եթէ քահանան, կամ սարկաւազը, կամ դպիրը հարբեց, չհամարձակի պատարագ անել, մինչեւ արտասուքով եւ տմանկներին ողորմելով չապաշխարի:

Նոյնը բառացի կրկնում է Բարսեղի երրորդ կանոններում (ԻԲ) (տե՛ս գրաբառը) (տե՛ս Բ առ. 42):

26. Քահանայ կամ աշխարհական եթէ կաշառք առնի, Սիմոն կախարդի

անձօքը վրան թափի, Յուդային կցորդ լինի, նոյնպէս եւ Գէեզ բորոտին (տրն՝ Բ առ. 29, Սսի 1):

27. Ձեռնածուները երկու տարի ապաշխարեն:

Մանդակունու կանոնները խստիւ արգելում են թատրոնական տեղեր գնալ. ծեռնածու ասելով կարելի է հասկանալ թէ թատրոններում զանազան մնջակատակութիւններ անող, թէ զանազան ֆոկլորներ եւ օյիմրագութիւններ անող:

28. Պէտք է կիրակէն քրիստոնէաբար պահել եւ հանգստանալ. ով հրեաբար կպահի, նզովեալ լինի (տրն՝ Ա առ. 2, Լև. 29, Ե Դ. 17, 31):

29. Վայրաբար նզովող քահանան նզովեալ լինի:

Նոյնը կրկնում է Մանդակունու մէջ. տես գրաբառը:

30. Կոյսը, միայնակեացը (մոնոզոն, մոնազն) եթէ նուիրում են իրանց Աստուծուն, չհամարձակեն ամուսնանալ, ամուսնացողները հաղորդութիւնից մերժուեն, նրանց ընդունելութիւնը կախուած լինի եպիսկոպոսի մարդասիրութիւնից (տրն՝ Բ առ. 26, Բարսեղի 6):

Ահա այս են Լուսաւորչին վերագրուած կանոնները, նախքան ասելը, թէ ո՛ր կանոնները կարելի է վերագրել Լուսաւորչին, որոնք՝ ո՛չ, այստեղ դնենք Մանդակունու մեղքերի անուան յիշատակութիւնը, որ բոլորովին նման է Լուսաւորչի կանոններին, միայն առանց պատժի որոշման, երկրորդ՝ կղնեմ Բարսեղի անունով 74 կանոններից նրանք, որոնք բառացի նոյն են Լուսաւորչինի հետ, եւ ապա եզրակացութիւն կարելի կլինի անել:

Յովհան Մանդակունու «Կոչումն ապաշխարութեան»-ից կբերեմ գրաբառ այն մասերը, որոնք նման են Լուսաւորչի. տակը գծածն է ուշադրութեան արժանին. իսկ Լուսաւորչի որ կանոնի հետ նմանութիւն ունի, այն փակագծի մէջ կղնեմ. կամեցողը համեմատի գրաբառ բնագրի հետ, որ զնում եմ յետոյ:

«Կոչումն ապաշխարութեան զոր ասացեալ է Տեառն Յովհաննու Մանդակունոյ Հայոց կաթողիկոսի». թիւ խոստովանութեան: Թէ կոյս ընդ կուսի. թէ մինն կոյս է եւ մինն արամրի (5 կանոնի հետ համեմատիր): Թէ զկուսութիւն նուիրեալ Աստուծոյ եւ դարձեալ սրեւաց. թէ ուխտեալ եւ ոչ կատարեալ (13 կանոն): Թէ ի րունս հեթանոսաց անխարի կերակրեալ է (4 կանոն): Թէ ի ձիս յերասանեալ յագելապէս (10 կանոն): Թէ զխոստովանութիւն ուրուք յայրենաց (22 կանոն): Թէ անկունք մեռալ ի ծուլութենէ (14 կանոն): Թէ ի մեղս

գառաձևայ է (1 կանոն): Թ՛: գաղղր պսակլ (8 կանոն): Թ՛: վայրապար նգովկայ է (քահանայ) (29 կանոնի հետ համեմատիր): Թ՛: ամուսնացալ (քահանայ) եւ գպարարագն մապոյց (2 կանոն): Մնացած կանոնների բովանդակութիւնը կարելի է գտնել Մանդակունու ճառերի մէջ: Այժմ արտագրենք այն բոլոր կանոնները Բարսեղին վերագրածներից, որոնք ոչ թէ նման, այլ նոյն են: Մեր կանոնագրքերում Բարսեղ Մեծին յատկացրած են երեք խումբ կանոններ. առաջի խումբը նման է Բարսեղի իսկական կանոններին, երկրորդ եւ երրորդ խումբը հաւաքածու է զանազան կանոնների, եւ նրանց խմբագրութիւնը հասնում է մինչեւ 2, է դարը: Երրորդ խումբը 74 կանոնից է բաղկացած, որոնցից հետեւեալները առաջ կբերեմ իբրեւ նոյն Լուսաւորչինի հետ: «Բ կանոն. Եթէ ոք ի քահանայից զծածուկ խոստովանութիւն ուրուք յայտնեաց՝ անկցի յաստիճանէն. եւ ի կարգէ պաշտանէից մերժեսցի. եւ մեղք չխոստովանողացն անկցի ի վերայ նորայ» (համ. Լուս. 22 կանոնի հետ, բառացի նոյն է): «Գ կանոն. Քահանայ որ կին առնէ Ե ամ արտաքոյ. Բ ի ներքոյ ապաշխարեսցէ. Բ ամս անհաղորդ կացցէ եւ ապա հաղորդեսցի» (համ. Լուս. 4 կանոնի հետ, նոյն է): «ԺԳ կանոն. Ոչ է պարտ քրիստոնէից ի շաբաթու կամ ի կիրակէի շաբաթանալ եւ հրէանալ» (տե՛ս Լուս. 28): «Ի կանոն. Քահանայ որ զարծաթ իւր ի վարձու տայ, մերժեսցի յեկեղեցւոյն» (տե՛ս Լուս. 3 կանոն, բառացի նոյն է) «ԻԱ կանոն. Եթէ ոք գաղտ պսակ դիցէ, պսակադիրն լուծցի» (տե՛ս Լուս. 8 կ., բառացի նոյն է): «ԻԲ կանոն. Եթէ ոք արբեցաւ ի քահանայից կամ ի սարկաւազաց կամ ի դպրաց, մի իշխեսցէ պատարագ կամ ի պաշտան մերձենալ մինչեւ բազում արտասուաւք եւ գթով տնանկաց ապաշխարեսցի. զի արբեցողք ընդ սպանողսն են» (տե՛ս Լուս. 25, բառացի նոյն է): Բացի ա՛յս, «Ներսէսի» 43 կոչուած կանոններում պատահում են կանոններ, որ բառացի նոյն են Լուսաւորչինի հետ. օրինակ՝ «Ե կանոն. Վասն որ մին կուսան է, եւ մին երկեակ եւ զուգին: Գ ամ ապաշխարեսցեն» (համ. Լուս. 5 կանոնի հետ): «Գ կանոն. Վասն իգացելոցն..., Դ ամ ապաշխարեսցեն» (համ. Լուս. 11 կանոնի հետ): «ԺԹ կանոն. Վասն որ մանուկն մեռանի առանց կնքոյ ի ծուլութենէ, Գ ամ ապաշխարեսցէ» (համ. Լուս. 14 կանոն): Սրանից յետոյ դնում եմ Լուսաւորչի կանոնների զրաբառը, համեմատել պէտք է միմիայն զրաբառները:

ԼՈՒՄԱԲՈՐՉԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱԲԱՐ ԲՆԱԳԻՐԸ

Կանոնը սրբոյն Գրիգորի¹

Ա. Քահանայ որ ի մեղս զառածեալ է, ժ ամ ապաշխարեսցէ ջերմեռանդ սրտիւ արտասուօք եւ տրօք տնանկաց, ապա մտեալ Հաղորդեսցի:

Բ. Քահանայ որ կին առնէ, Ե ամ ապաշխարեսցէ արտաքոյ, Բ ի ներքս, եւ Բ ամս անհաղորդ կացցէ, եւ ապա Հաղորդեսցի:

Գ. Քահանայ, որ զարծաթ իւր ի վարձու տայ՝ մերժեսցի յեկեղեցւոյ:

Դ. Որք երթան ի տունս Հեթանոսաց եւ ուտեն եւ ըմպեն անխտիր, Գ ամ արտաքոյ ապաշխարեսցեն, ապա արժանի լինիցին Հաղորդել:

Ե. Որ մին կուսան եւ մին երկեակ, Բ ամ արտաքոյ, եւ մի ընդ օրինօք:

Զ. Եթէ ոք թողցէ գերկորդն եւ յառաջինն դարձցի ի թողեալն, է ամ արտաքոյ, եւ Ա ընդ օրինօք:

Է. Թէ ոք կերիցէ ի տեղոյ արգելցէ եւ զուտելն, եւ տացէ աղքատաց նոյնչափ:

Ը. Թէ ոք գաղտ պսակ դիցէ պսակադիրն լուծցի:

Թ. Թէ ոք առ եւ անգ արասցէ, պսակն անվաւէր լիցի եւ պսակեալն ում կամ իցէ լիցի:

Ժ. Որ ի ձիւն երասանան յագելապէս, Գ ամ արտաքոյ եւ մին ի ներքս:

ԺԱ. Իգացելոցն, Գ ամս արտաքոյ, եւ մին ի ներքս:

ԺԲ. Թովչացն, Ե ամ արտաքոյ եւ մին ի ներքս մեծ ողորմութեամբ:

ԻԳ. Որ զկուսութիւն իւր Աստուծոյ նուիրեաց, եւ ապա ապականեցաւ, է ամ ապաշխարեսցէ:

ԺԴ. Մանուկ որ առանց կնքոյ մեռանի, եթէ ի ծնողացն ծուլութենէ լինի Ե ամ արտաքոյ, Ա ընդ օրինօք, նոյն եւ Հոգաբարձուացն, եւ որ ծուլացաւն քահանայն:

ԺԵ. Որ զգերեզմանն բանայ առ անձուկ, Գ արտաքոյ, եւ Ա ի ներքս:

ԺԶ. Որք կոծ դնեն եւ ներս խզեն եւ կամ զճակատ Հարկանեն, նզովեալ լիցին ի կեանս եւ ի մահ:

ԺԷ. Որ զգիս կողոպտեն, ԺԵ ամ արտաքոյ, եւ Ա ի ներքս:

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակությունը տես Կանոնագիրք հայոց, հտ. Ա, էջ 245-249:

ԺԸ. Ձէ պարտ ուր նշխարհք մարտիրոսաց՝ ի վերայ պատարագս մատուցանել:

ԺԹ. Ձէ մարթ քրիստոնէից նկատել զխառնս անասնոց, առաւել կանանց՝ պատուիրեն օրէնք. եւ որ գտցի՝ նզովեալ լիցի:

Ի. Ոչ կանոնք հրամայեն անապատականաց մկրտութիւն առնել եւ օրէնս տալ ժողովրդեանն, կամ պսակ դնել, զի այս գործ առաջնորդաց է:

ԻԱ. Եթէ ոք ելոյծ զհրաման մեռելոյ եւ արհամարհեաց, նզովեալ լիցի:

ԻԲ. Եթէ ոք ի քահանայից զծածուկ խոստովանութիւն ուրուք յայտնեաց՝ անկցի յաստիճանէն եւ ի կարգէ պաշտօնէից մերժեսցի, եւ մեղք զխոստովանողացն անկցի ի վերայ նորա:

ԻԳ. Որ վասն պոռնկութեան արձակեսցէ զկիինն իւր, արձակեսցի, բայց մին ամ սրբեսցի:

ԻԴ. Այր որ զկին իւր թողաւ ի պատճառս աստուածպաշտութեան, նզովեալ եղիցի ի կեանս եւ ի մահ:

ԻԵ. Եթէ ոք արբեցաւ ի քահանայից, կամ ի սարկաւագաց, կամ ի դպրաց, մի իշխեսցէ ի պատարագ, կամ ի պաշտօն մերձենալ, մինչեւ բազում արտասուօք եւ զթով տնանկաց ապաշխարեսցէ, զի արբեցողք ընդ սպանողս են:

ԻԶ. Եթէ ոք ի քահանայից կամ յաշխարհականաց առցէ կաշառս, եկեսցէ անէծքն Սիմովնի կախարդին ի վերայ նոցա, եւ կցորդ եղիցին կաշառառուն Յուդայի մատնչին, եւ Գէեզի բորոտութեամբն այրեսցին յօգիք կաշառ առուացն:

ԻԷ. Ձեռնածուացն, Ա ամ արտաքոյ, եւ Ա ի ներքս՝ հանդերձ արտասուօք եւ ողորմութեամբ քաւեսցէ:

ԻԸ. Պարտ է քրիստոնէից պատուել զօր կիրակէի, աղօթել եւ յանգչել ի նմա, ապա եթէ ոք պահեսցէ հրէաբար՝ նզովեսցի ի Քրիստոսէ:

ԻԹ. Քահանայ որ վայրապար նզովէ, նզովեալ լիցի ի Քրիստոսէ:

Լ. Կոյս որ նուիրէ զանձն իւր Աստուծոյ, նոյնպէս եւ մոնագն մի իշխեսցէ ամուսնանալ, ապա եթէ գտցի ի հաղորդութենէն անկեալ հեռասցի, եւ եպիսկոպոսն տեսցէ զվարսն, եւ որպէս կամի մարդասիրեսցէ:

Այս համեմատութիւնից դուրս եկաւ, որ Լուսաւորչի կանոնները ոչ միայն նման, հապա միեւնոյն են Մանդակոնու, Բարսեղ Մեծի երրորդ խումբ կանոնների, ոմն անյայտ «Ներսէս հայրապետի», մինչեւ իսկ «Հարանց հետեւողաց»-ի կանոնների հետ: Լուսաւորչի կանոն-

ները գրուած են եղել յունարէն եւ թարգմանուել են հայերէն Ե դարում, Մանդակունու կանոնները եւ ճառերը էլի գրուել են Ե դարում, բայց Լուսաւորչիինից յետոյ, Բարսեղ Մեծը իւր կանոնները սահմանել է 370-ին, եւ բոլորովին այն կանոնները չեն, ինչ որ մեր կանոնագրքերը լիքն են. կանոնագրքերում երեք խումբ Բարսեղի կանոն կայ. Ա եւ Բ խմբի մէջ կան Բարսեղի իսկական 92 կանոնները՝ ցրուած, աղաւաղուած, սարսափելի վատ թարգմանուած (տե՛ս Բարսեղ Մեծ). իսկ մնացածները, որոնք միասին $51+272+74=397$ կանոն են, հաւաքածու է ամէն դարու, ամէն մի արտագրողի եւ զանազան ժողովների կանոններից. սրանց մէջ կան կանոններ, որոնք գրուած են ոչ 370 թուին, այլ շատ յետոյ, վրաց բաժանումից յետոյ. օրինակ՝ համար Ծ կանոնը ասում է. «Եթէ ուրուք վախճան հասցէ ի տեղուջ, որ ոչ իցէ հայ երէց մի առցէ հաղորդ ի հոռմէ, կամ ասորոյ, կամ վրացոյ, եւ կամ այլ հերձուածողաց, չունի վնաս թէ անհաղորդ մեռանի». այս կանոնը պարզ է, որ ոչ թէ 370, այլ 615-ից առաջ գրուել է՛ր կարող, այսինքն վրաց բաժանումից առաջ: Բացի այդ, կան այդպիսի շատ փաստեր, որ այդ կանոնները թէ եւ վերագրած են Բարսեղին, բայց սրա գրածը չեն, հապա զանազան «Հարանց հետեւողաց» կանոններն են: Հիմա խնդիրն այս է. ո՞վ է ումնից քաղել, կամ ո՞վ է գրել, արդեօ՞ք Լուսաւորիչն է գրել եւ միւսները հետեւել եւ նոյնը կրկնել են, թէ Ե դարում, Զ-ում, է՛ դարում նոյն իսկ գրողներից մէկը վեր է կացել եւ 30 կանոն այդ ահագին ժողովածուից առանձին արտագրել եւ գլխին նշանակել Լուսաւորչի կանոններ. 27 կանոն գրել եւ «Հարանց հետեւողաց» անուան տակ գրել, կամ Սիւնեաց մի Զաքարէ եպիսկոպոս 33 կանոն է ժողովել եւ վրան գրել «Թաղէոս առաքելոյ», իսկ տակին՝ «ես Զաքարիա աշակերտ Թաղէոսի գրեցի»: Եթէ մէկը հարցնի՝ ինչո՞վ կապացուցանես, որ այս կանոններս այդ վերնագիրը կրող անձանցն է, կմնաս շուարած. ո՛չ մի փաստով: Այդ խառնաշփոթութեան ամենափառաւոր ապացոյցը տալիս են Բարսեղ Մեծի կանոնները, Աթանասի եւ այլոց կանոնները, որոնց իսկականը յունարէն կայ. ընդունում են յունա-սլաւոնական բոլոր եկեղեցիները եւ պաշտօնապէս էլ ճանաչուում է լատինականից: Բոլոր եկեղեցիների կողմից ընդունուած Բարսեղի 92 կանոնը դարձել է մեր կանոնագրքերում 397, եւ ինչպիսի՞ ձեւով, սարսափելի փոփոխուած. եթէ մենք օտար ձեռնարկ չունենայինք համեմատելու, Բարսեղի կանոնները կամ սուտ ու սխալ պիտի հասկանայինք, կամ շատ բան հակասական, շատն էլ անհասկանալի: Ահա այս վիճակի մէջ են եւ Աթանասի կանոնները, որոնք իսկապէս 3 հատ են եւ դարձել են 88 հատ, նոյն վիճակի մէջ են Թաղէոսի, հետեւողաց հարանց, Փիլիպպո-

սի, Լուսաւորչի, 115 երկրորդ Նիկիական եւլն, եւլն կանոնները. նոյնպէս եւ մեր Մանդակունու. ով ո՞ւմնից է քաղել շատ դժուար է որոշել. ենթադրութիւններով կարելի է ահագին գրքեր լցնել, բայց ի՞նչ օգուտ, գուր թուղթ մրոտել կլինի:

Հիմա էական խնդիրն այս է. ինչպէ՞ս լուծենք Լուսաւորչի կանոնների խնդիրը. կարելի՞ է հաստատել, որ 30 կանոնը նրան է. ո՛չ: Կարելի՞ է ասել, որ միայն մի քանիսն են նրան եւ ո՛չ բոլորը. կարելի է. կարելի է՞ ժխտել, որ Լուսաւորչին վերագրած կանոնները մի որեւ գրչակի գործ է. շատ դժուար է: Ահա այս վիճակումն է խնդիրը: Մեզ մնում է մի ելքի դիմել, որովհետեւ իրաւաբանական տեսակէտից ունենք փառաւոր հիմք ընդունելու, որ Լուսաւորիչը կանոններ է գրել, եւ ա՛յդ կանոնները ընդունուել է Շահապիվանի 447-ի մեծ ժողովում, եւ որովհետեւ գոնէ Օձնեցուց սկսած մինչեւ այսօր Լուսաւորչին վերագրած են այդքան կանոն եւ կանոնագրքերում գետեղել են, եւ որովհետեւ այդ կանոններում ոչ մի մեր եկեղեցու հակառակ կանոն չկայ, ուստի եւ ոչ մի վնաս չենք անել, որ մենք էլ ընդունենք այդ կանոնները Լուսաւորչին պատկանած եւ մուծենք մեր եկեղեցու աղբիւրների շարքը: Միայն այն տարբերութիւնը ունի միւս չընդունուած կանոններից Լուսաւորչինը, որ նրանց համար պատմական, իրաւաբանական հիմք եւ վկայութիւն չկայ, իսկ Լուսաւորչինի համար ա՛յդ կայ: Լուսաւորչին վերագրած միւս կարգերը վանքերի, վանականների, պտղի, քահանայական մնացած տուրքերի մասին միացրած են Սահակի կանոնների հետ, որովհետեւ թարգմանել են Սահակի ժամանակ, փոփոխութեան ենթարկուել եւ իբրեւ կարգադրութիւններ հրատարակուել են Սահակի ձեռքով եւ անունով:

Լուսաւորչի այս 30 կանոնը ոճի, լեզուի եւ բովանդակութեան կողմից երկու մասի կարելի է բաժանել. 1) Լուսաւորչին վայել կանոններ, որոնք մասնաւորապէս քահանաներին են պատկանում, խրատական են եւ շատ պատկառելի ձեւով գրած եւ 2) օտարի ձեռքով մուծուած կանոններ, որոնք ամէն բանով տարբեր են առաջինից: Լուսաւորչին կարելի է վերագրել 1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 13, 22, 23, 25, 30: Մնացած 18 կանոնները մուծուած են, գոնէ օտար խմբագրութիւն են:

Բ) Ա. ՍԱՀԱԿԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (387-439)¹

Սբ. Սահակը Հայոց եկեղեցու սբ. հայրերի շարքում ամենափառալուոր տեղերից մէկն է բռնում: Նա կարգել է կանոններ, գրել է կանոնական թղթեր, մեծ Մեսրոպի հետ բարեկարգել է ժամերգութիւնը եռանդով եւ Հայոց եկեղեցին հայացրել է ամբողջ կազմութեամբ: Սահակն է թարգմանել Լուսաւորչի կարգերը եւ կանոնները եկեղեցականների տուրքերի, եկեղեցու եւ վանքի նշանակութեան վերաբերեալ եւ իրանից էլ յաւելումներ արել, ինչպէս երեւում է վերջաբան կտորներից, եւ այնքան փոփոխութեան է ենթարկել եւ իւր կարծիքներով ու կանոններով ճոխացրել, որ շատ դժուար է որոշել, թէ որի՛ կանոնները շատ են այդ սահմանադրութիւնների մէջ. մեր բոլոր կանոնագրքերը եղած կարգերը նշանակել են սբ. Սահակի անունով. մենք էլ կհետեւենք այս կէտում նրանց:

Հարց է, իրաւաբանական հիմք ունի՞նք արդեօք սբ. Սահակի կանոնները ընդունելու Հայոց եկեղեցու իրաւունքի վաւերական աղբիւրների շարքը, թէ ոչ. այո՛, ունինք եւ ա՛յդ է Շահապիվանի մեծ ժողովի վճիռը. «Ս. Գրիգորի եւ Ներսէսի եւ Սահակի եւ Մաշտոցի դրած կարգը Դուք այդտեղ հաստատեցէք... մենք ախորժելով յանձն ենք առնում»: Ուրեմն այդ կողմից խնդիրը վճռուած է: Բայց անորոշ մնում է այն հարցը՝ քանի՞ կանոն է գրել, արդեօ՞ք բոլոր նրան վերագրած 55 կանոնները Սահակին են, թէ ոչ. այս մասին ոչ մի դրական բան ասել չի կարելի, քանի որ հաստատողական ժողովում (Շահապիվանում) չի յիշուած եւ ուրիշ որ եւ է մէկ ձեռնհաս մարմնից կամ անձից մնացած փաստագիր չունինք այս մասին, ուստի եւ առանց ենթադրութիւնների մթին աշխարհը մտնելու, կհետեւենք մեր կանոնագրքերին, միմիայն Շահապիվանի վճիռը (թիկունք) կռուան ունենալով: Կանոնագրքերում նշանակուած է «կանոնք սրբոյն Սահակայ հայրապետի» (գլ. Ծե):

ա) Յաղագս բորեպիսկոպոսաց, թէ որպէ՛ս պարտ է զկանոնական կարգն հասարարուն պահել յեկեղեցիս

1. Քորեպիսկոպոսները պիտի լինին ուսումնասէր, պարկեշտ, երկիւղած, զգաստ, անկաշառ, անարժաթասէր (տե՛ս բորեպիսկոպոսների մասին Անկ. 13, Նէո. 14, Անպ. 10, Պար. 4, 21, Միս. 11, 14):

¹ Գիտական հրատարակութիւնը տես Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Ա, էջ 362-421:

Թէ օտար եւ թէ մեր կանոնները չեն տալիս այնքան պարզ հասկացողութիւն քորեպիսկոպոսների իրաւունքների եւ պարտաւորութիւնների մասին, որքան Սահակի այս կանոնները:

2. Քորեպիսկոպոսները սուրբ սեղանը պիտի զարդարուն պահեն, անխափան խնկարկեն եւ լոյս վառեն, սեղանին մօտ լինի մկրտատունը, ինչպէս սովորութիւն է, որի մէջ գետեղուած լինի աւազանը (փնն Բ Դ. 15, Ե Դ. 13, Պար. 8, Սիւ. 6, Մակ. 2):
3. Կարգուած սաղմոսերգութիւնները գիշեր-ցերեկ անխափան կատարուեն, նորածնութիւններ չպիտի մտցնել (փնն Ա առ. 29, Լաւ. 17, Ե Դ. 17-25 կանոնները):
4. Քորեպիսկոպոսները պիտի հսկեն բոլոր եկեղեցիների վրայ, օրինազանց եկեղեցականներին կշտամբեն խրատով, ծեծով եւ տուգանքներով պատուհասեն ատեանի մէջ, որ միւսներն վախենան եւ խրատուեն:
5. Յարմար է ամէն տարի, երբ կանոնական սահմանադրութեան համաձայն ժողովները վերջանում են, քորեպիսկոպոսներին շրջել իրանց յանձնած վիճակը, քննելու եւ համար պահանջելու երէցներից ու սարկաւազներից, հսկելու ժամերգութեան, աղօթքների կատարման, պատարագ անելու սպասահարկութեան կանոնաւորութեան վրայ. եթէ կգտնեն ծոյլ եւ անկարգութիւն կատարող անձինք, նրանց թող պատժեն, մինչեւ իսկ պատուից զրկեն (այսինքն՝ քահանայագործութիւնից), մինչեւ որ կհաշտուի պատժուածը վարդապետի հետ:

Ուշադրութեան արժանի են այս երկու կանոնները, 5-րդը՝ ժողով ասելով հասկանում է տարեկան երկու անգամ կանոններով սահմանած եկեղեցական ժողովը, որին մասնակցում են եղել քորեպիսկոպոսները, եւ որի նոր կարգադրութիւնները պիտի տանէին եւ բոլոր իրանց յանձնած եկեղեցիներում քարոզէին ու բացատրէին եւ հրամայէին ճշտութեամբ կատարել: Կանոններս իրավունք են տալիս մեղաւոր քահանաներին առ ժամանակ զրկել պաշտօնակատարութիւնից, տուգանքի ենթարկել եւ ծեծել, այն էլ ատեանում եւ հրապարակաւ: Մարմնական պատիժ տալը որոշեց առաջին անգամ Շահապիվանի ժողովը, սբ. Հայրերից Սահակը, թէ եւ ուրիշ կանոններով խիստ պատժում են նրանք, որոնք ձեռքով որեւէ վիրաւորանք կհասցնեն որեւէ մէկին՝ թէ հոգեւորականի, թէ աշխարհականի: Քորեպիսկոպոսները մեր այժմեայ գործակալներն են, գուցէ նրանց վիճակը աւելի մեծ եղած լինէր, քան այժմեայ գործակալներինը. եթէ համեմատենք այժմեայ դրութեան հետ, երկու ծայրայեղութեան կհանդիպենք, հին գործակալները խիստ հսկողութեան իրաւունք ունէին՝ ղատել, քննել, պատժել, ծեծել, իսկ այժ-

մեանները միայն պսակի հրամաններ տալ, պտղիները եւ մատեանների փողերը ժողովել. ոչ արժէր այնքան մեծ իրաւունքներ տալ եւ ոչ էլ այսօր քան անզորութեան հասցնել: Ուշադրութեան արժանի կէտն այն է, որ հին քորեպիսկոպոսները պատժում էին միմիայն ատեանում, այսինքն՝ գործը քննելուց եւ դատելուց յետոյ. երեւի թէ ատեանի նախագահը քորեպիսկոպոսն էր եւ անդամները՝ միւս քահանաները, որոնց մի տեղ ժողովելովը քննում էր օրինազանց քահանային եւ պատժում:

6. Ոչ միայն քահանաներն ու սարկաւազները պիտի արթուն լինեն իրանց պաշտամունքների կատարման մէջ, այլ եւ բոլոր ստորին պաշտօնեայք (ուխտի մանկունք). եթէ թոյլ գտնուեն, նոյն պատիժը կրեն:

Կանոնս ասում է, որ եթէ եկեղեցու ստորին պաշտօնեաներից կլինին տգէտներ եւ կամ զինուոր զնացողներ, դրանք բոլորովին զրկուեն եկեղեցուց արդիւնք ստանալուց, եթէ կթողնեն զինուորութիւնը եւ տգիտութիւնը, ուսմամբ կպարապեն, եկեղեցական պաշտամունքները կսովորեն եւ կսովորեցնեն իրանց որդիներին, այն ժամանակ միայն իրաւունք ունենան բաժին ստանալու: Այսպիսի կարգադրութիւն էլ արաւ Ներսէս ե՝ հրամայելով հարկատուների ցուցակը ձգել տալ այն քահանայորդիներին, որոնք պարապում էին անվայել զբաղմունքներով եւ անբարոյական կեանք էին վարում:

7. Նոյնպէս էլ արբեցողներին եւ կռուողներին եկեղեցուց հեռացնեն, մինչեւ որ կապաշխարեն եւ կուղղուեն եւ կստանան առաջնորդի տնօրէնութիւնը (ԿՆՆ Ե Դ. 1, Լուս. 25):
8. Պոռնկորդիք եւ երկորդ եւ երրորդ անուսնութիւնից ծնուածները կանոնների համաձայն հոգեւորականութեան մէջ չմտնեն. եթէ Ղեւտացիք այնպէս խիստ էին այդ բանում, որքան եւս առաւել մենք (Բ առ. 61 կ.):
9. Այս պատճառով քորեպիսկոպոսը պիտի լաւերին եւ ուսումնասէրներին կարգի եւ մեծարի, իսկ անպիտաններին եւ ուսումնատեսացներին պատժի եւ չընտրի:
10. Դրա համար վանքերում պէտք է ուսումնարաններ բանալ եւ աշխատել, որ ուսումնառուները հովուեն ժողովուրդը, տգէտ հոգեւորականը չարեաց պատճառ է:
11. Իսկ եթէ քորեպիսկոպոսը ազահութեամբ միայն հարկերը պիտի պահանջի եւ ոսկու արծաթի մթերք դիզի՝ մոռանալով իւր սրբազան պարտականութիւնը, այն ժամանակ ինքը պատասխանատուութեան կենթարկուի եւ կպատժուի:
12. Բոլորը պիտի հեռանան չարից եւ հետեւեն բարութեան:

բ) Կարգ քահանայից առ ժողովրդականս, եւ նոցին ժողովրդականաց հնազանդութիւն եւ կարգ ուղղութեանս առ քահանայս

13. Երեցներին եւ վանականներին. շատ տեղ մեզ գանգատուեցին, որ քահանաները տոգետ են, ուսումնատեաց, որդիներին ուսում չեն տալիս եւ Սուրբ Գրքին անտեղեակ են. մենք էլ ստուգելով այդ, շատ տեղերում օտար գիտուն մարդիկ կարգեցինք՝ քահանայի ժառանգութիւնը (եկեղեցու կալուածքները) յանձնելով սրանց: Ժողովրդից ստացած պտղի եւ մուտքի համար կարգուած օրէնքները կատարեցէք, առանց տրտունջի ժողովեցէք, ժողովրդի հետ լաւ վարուեցէք:
14. Թշնամութիւնը վերացրէք ձեր մէջից, որդիներիդ ուսումնարան ուղարկեցէք, որ ուսումնական դառնան. ինչպէս կուրութիւնը ատելի է աչքերին, նոյնպէս եւ տգիտութիւնը Աստուծոյ առաջ:
15. Ամառը գլխաւոր քահանան եկեղեցում մնայ, իսկ ընկերները շաբթ շաբաթ հերթով գան մնան, որպէսզի պաշտամունքը չխափանուի:

Կանոնս եղաւ գլխաւոր Հիմք Բ Դուինի 555-ի ժողովի համար, որի 14 կանոնը կրկնութիւն է այս 15-ի (տե՛ս Բ Դ. 14):

16. Սկրտութիւնը երկիւղածութեամբ կատարել, կանայք մկրտութիւն անելիս չհամարձակեն օգնել քահանային, այլ գնան եւ կանգնեն իրանց աղօթքի տեղում:

Կանայք ասելով հասկացում է սարկաւազուհիներ, որոնք իրաւունք չունէին մկրտելիս քահանային օգնելու:

17. Սարկաւազը եթէ մկրտութիւն անի, սարկաւազութիւնից զրկուի, որովհետեւ այդ քահանայի պաշտօնն է (տե՛ս Մակ. 1, Բ Դ. 17 կանոն):
18. Բոլոր ժողովրդի պտուղը եւ մուտքը տարուի գլխաւոր քահանայի տունը, եւ միւս քահանաները չհամարձակեն իրանց տունը տանել. ով իւր տունը կտանի, կպատժուի:

Կանոնս աւելի ընդարձակ է Բ Դուինի ժողովում, տես այդ ժողովի 13, 14 կանոնները:

19. Եթէ գիւղը մեծ է, գլխաւոր քահանան ամէն օր եկեղեցում լինելուն պատճառով երկու անգամ աւելի վերցնի միւսներից:

Նոյնը կրկնում է Բ Դ. 13 եւ 34 կանոններում. Բ Դուինի ժողովի կանոնները բոլորովին նման են Սահակի կանոններին:

20. Ամեն տարի Ձատկից յետոյ մկրտութեան իւղ որքան հարկաւոր է, քահանաները բերեն մեզ եւ մեզնից ստանան օրհնած իւղը, եւ ոչ տգիտաբար իրանք օրհնեն այդ իւղը, քանի որ եպիսկոպոսների իրաւունքն է այդ:

Մկրտութեան իւղ հասկանում է մեռոն, որի օրհնելը կաթուղիկոսի իրաւունքն է (տե՛ս Ե ԴԼ. 9, Պար. 5, Մակ. 4):

21. Լսում են, որ վարագոյրը հարսանիքի առագաստի փոխարէն եւ սկիին էլ զինուորների ըմպելու անօթ են գործ ածում. այդպէս վարուող քահանաներին պիտի կարգալոյծ անել (ԿՆՆ Բ առ. 73, Բ Դ. 8):

22. Քահանան եթէ իւր պաշտօնը թողած՝ ազատների տանը գործակալութիւն կամ դայեկութիւն կանի եւ դրանց միջոցով իրանց ժառանգակիցներին կզրկեն եկեղեցական հասոյթներից, այդպիսիները՝ թէ քահանայ, թէ քահանայի տնից որ եւ մէկը, կարգից հեռանան, եկեղեցու բաժնից ու ժողովրդից զրկուեն եւ ընկերների յարաբերութիւնից իսպառ կտրուեն ու ժողովրդականք էլ այդպիսի քահանայ ունենալ չհամարձակեն (ԿՆՆ Բ առ. 6, Սսի 17):

23. Ժողովուրդը տգէտ երեց եղբայրներ չունենայ, երկրորդ ամուսնութեան մէջ մտած երեց եղբայրները զինուորների հետ կանգնեն, հեռանալով բոլորովին հոգեւորական դասակարգից եւ եկեղեցու բաժնից:

Երէց եղբայր ասելով եթէ բառացի հասկանանք, այսինքն՝ քահանայի եղբայր, դուրս կգայ, որ կանոններս պահանջում են, որ ոչ միայն քահանաները ուսումն առած մարդիկ լինեն, այլ եւ քահանայի եղբայրները, ուրիշ տեղ պահանջում էին կանոնները, որ որդիքն անշուշտ ուսումն առնէին եւ եկեղեցական գործերով պարապէին, բացի այդ քահանայի եղբայրները իբրեւ հոգեւոր դասին պատկանող անձինք, պէտք է երկրորդ անգամ չպսակուեն, պսակուողներին իբրեւ պատիժ պատուիրում է կանգնել զինուորների շարքում եկեղեցու մէջ: Շահապիվանի ժողովը խիստ պատիժ է նշանակում քահանայի ընտանիքի այն անդամներին, որոնք անվայել կեանք կվարեն ի գայթակղութիւն ժողովրդի:

24. Քահանայք եւ իրանց կանայք չհամարձակեն եկեղեցու բակը գերեզմանատուն անել իրանց համար, նրանց հանգստարանը լինի ժողովրդի հետ միասին:

25. Քահանայք չհամարձակեն տները սրբութիւն տանել հաղորդելու համար՝ բացի հիւանդութեան դէպքից:

26. Քահանաները պիտի սովորեցնեն իրանց ծխականներին հեռու մնալ ամեն տեսակ չարիքներ գործելուց, արբեցողութիւնից, աղքատներին զրկելուց, կռուելուց, պոռնկութիւնից եւ ամեն տեսակ վատ մարդիկներից, որ չվարակուեն նրանցից:

27. Պատուիրեցէք, որ իրանց անչափահաս որդիներին չպսակեն, առանց միմեանց տեսնելու չնշանեն: Դուք էլ, քահանաներ, անչափահասներին մի պսակէք մինչեւ չհասնեն, միմեանց չհաւանեն, քննեցե՛ք՝ տեսէք նշանածները միմեանց ընդունո՞ւմ են, եթէ ծնողների բռնադատութեամբ է, մի՛ պսակէք:

Նոյնը կրկնում է Բ ԴԼ. 24 կանոնը (տե՛ս Շնորհալի, Գէորգ Դ):

28. Եթէ քահանան անչափահասներին կպսակի կամ դրած կարգով չի վարուիլ, պատժի կենթարկուի, ծնողները նոյնպէս պատուհասից չեն ազատուիլ:

29. Քահանաները միաբան կատարեն ազապների պաշտամունքը եւ պատարագը, եւ պատարագին Աւետարան կարդան. եթէ կպատահի, որ քահանան որկրամոլութիւնից՝ մինչեւ պատարագը հաց կուտի, նա չհամարձակի պատարագի հացին ներկայ լինել (ճաշկերոյթին) եւ իւր ընկերներից հեռու կանգնի:

Ազապ նշանակում է սէր. հներում երբ շաբաթը 4 անգամ եւ ապա երկու անգամ քրիստոնեաները ժողովւում էին հաղորդուելու, բերում էին իբրեւ ընծայ՝ պատարագիք՝ հաց, գինի եւ ուտելիք. հաղորդութեան խորհուրդը կատարելուց յետոյ, բոլորը հացի էին նստում՝ աղքատ եւ հարուստ, եւ միասին ճաշակում էին. այդ ճաշերը կոչւում էին սիրոյ ճաշեր, ազապներ, որտեղ մեծ մասամբ յաճախում էր չքաւոր դասակարգը: Ծաշի մնացորդը բաժանում էին հոգեւորականները իրանց մէջ:

30. Նոյնպէս էլ շինականները, երբ ազապի են հրաւիրում, պատարագից առաջ հաց չուտեն եւ անօթի հաղորդուեն. եթէ առաջուց հաց կուտեն, իրաւունք չունենան պատարագի հացին գնալու, եթէ երեսը պնդացնի եւ գնայ, քահանաները ներս չթողնեն:

31. Այն ժողովրդականները, որոնք տգիտութեամբ բաժանում են քահանաների հետ պատարագի կաշին եւ ճրագուն, կամ տանում են իրանց տուն վանքերին տալու պատրուակով, սրանից յետոյ եթէ կանեն այդպիսի բան, քահանան թող պատարագ չմատուցանի նրանց համար:

32. Նախնիքներից կարգուած ուխտերի, զատկի եւ ազապի ու տօների բոլոր ընծաները, պտուղները ժողովրդականները թող սիրով հատուցանեն եկեղեցուն: Եթէ մէկը իւր եկեղեցին թողնելով, վանքերին կտայ, այդպիսին թող զրկուի օրհնութիւնից եւ ընկերների հաղորդակցութիւնից ընտանիքով միասին, մինչեւ որ կապաշխարի:

Կանոնիցս չպէտք է հասկանալ, որ արգելում է վանքերին նուէր տալ, ո՛չ. հետակայ կանոններում որոշում է, թէ որ պտուղները եկեղե-

ցուն պիտի տայ եւ որը՝ վանքին, շատերը քահանային զրկելու դիտա-
ւորութեամբ պտուղները պահում էին՝ ասելով, թէ այս ինչ վանքին
պիտի ուղարկեմ, իսկ յետոյ իրանք էին ուտում:

33. Գինի խմելիս մեռելների վրայ ողբ եւ կոծ չանեն, որովհետեւ դիւական
բաներ են դրանք, այդ անողը եկեղեցուց դուրս կանգնի եւ ապաշխարի
(Կրն՝ Շահ. 11, Աշպ. 2, Լուս. 16):
34. Քահանաները յանցաւորներին զգուշացնելիս միախորհուրդ լինեն
եւ այդ եկեղեցուց դուրս անեն, միմեանց չհակառակեն եւ անկարգու-
թեան տեղիք իրանք չտան (Կրն՝ Ա առ. 19):
35. Վանականները պիտի լինին պարկեշտ, արթուն, օտարասէր եւ եղբայ-
րասէր, իրանց հրեշտակաման վարքով պիտի օրինակ լինեն այլոց
(Կրն՝ Ա առ. 32, Աշպ. 6, Շահ. 15, Բ Դ. 34, Պար. 7):

Սրանից յետոյ ձեռագրերում գրուած է եկեղեցու եւ վանքերի
միմեանց հետ ունեցած կրօնական-բարոյական կապի համար Սահա-
կից եւ Լուսաւորչից առուած մեկնութիւնը. գրուածքի վերջաբանից
երեւում է, որ Լուսաւորչի հեղինակութիւնն է՝ թարգմանուած Սահա-
կի հրամանով եւ ժողովուած նոյն իսկ Սահակից յետոյ, ինչպէս պարզ
երեւում է այս կտորից. «Ընկալցի զօրհնութիւն ի Տեառնէ, հաղորդե-
լով պարգեւացն եւ անվախճան հանգստեանն երջանիկն Գրիգորի, եւ
հաւրն մերոյ Սահակայ եւ նոցին հետեւելոց ճշմարիտ ուղղափառու-
թեան». այս խօսքերը Սահակինը չեն, հապա երրորդ անձի եւ նրանից
յետոյ եկող անձի: Վերջաբանում կայ եւ այս կտորը. «Սահմանադրու-
թիւն կարգացս գրեցաւ հրամանաւ երանելոյն Սահակայ մեծ հայրա-
պետին Հայաստան աշխարհի, ընկալեալ ի քաջ նահատակէն ի Տեառ-
նէն Գրիգորէ, թարգմանեցաւ միայն ի յունէ ի Հայ» (տե՛ս յետոյ գրա-
բառ բնագիրը): Թէեւ այդպէս է գրուած, բայց կանոնների թէ խմբագ-
րութիւնը, թէ դիմելու ձեւը եւ պատուէրների ուղղումը ամբողջապէս
պատկանում է Սահակին, այս հանգամանքը ենթադրել է տալիս, որ
Լուսաւորչի կարգերը նորից խմբագրել է Սահակ բազմաթիւ յաւե-
լումներով եւ հրատարակել է իբրեւ Լուսաւորչի կանոններ, որպէսզի
աւելի մեծ վարկ եւ հեղինակութիւն ունենայ: Մանաւանդ որ վանքերը
եւ նրանց կանոնադրութիւնը ծաղկեցին եւ զարգացան առաւելապէս
Ներսէս Մեծի, Բարսեղ Կեսարացու եւ Սահակի օրերում, Սահակի կա-
նոնների հիմք կազմել են գլխաւորապէս Բարսէղի վանական կարգերը,
ուստի եւ աւելի հաւանական է, որ հետակայ կարգերը սահմանած լի-
նի ուղղակի Սահակ, քան Լուսաւորչի:

զ) Նորին սրբոյն Սահակայ, թէ որպէս սահմանեցաւ կարգ ուխտի, եւ որոշման վանաց. բան երկրորդ

36. Ոմանք տգիտութեամբ մէկ շինութիւնը եկեղեցի կոչելով եւ միւս շինութիւնը վանք անուանելով՝ կամենում են զանազանութիւն գտնել երկուսի մէջ եւ հաւատքի մէջ հերձուած առաջ բերել՝ մոռանալով Աստուծոյ խօսքը, որ ասում է՝ մի է հաւատ, մի Տէր, մի մկրտութիւն: Եկեղեցին քարից եւ փայտից է շինուած, նա հաւատքի բաժանումն յառաջ բերել չի կարող, մարդկային ազգը հաւատքի վրայ է հաստատուած, այդ հաւատն է եկեղեցին, ինչպէս Քրիստոս Պետրոսին ասաց. «Դու ես վէմ...»: Վէմ ասելով չենք հասկանում եկեղեցու քարերը եւ շէնքը, հապա այն հաւատը, որ մարդկանց միացնում է, կապում է Աստուծոյ հետ. եկեղեցի ասելով, թէ Նոր, թէ Հին Կտակարանը հասկանում են հաւատացեալ ժողովուրդը, Պօղոս առաքեալը ասում է՝ անդրանկաց եկեղեցի, ոչ երկրի, այլ երկնքի վրայ, որոնց անունները գրուած են «ի դպրութեան կենաց»: Ահա եկեղեցու խորհուրդը. սովորեցին ասել կաթողիկէ առաքելական եկեղեցի, որ նշանակում է ամբողջ տիեզերքի հաւատացեալները առաքելական են, որովհետեւ Քրիստոս հրամայեց նրանց մի հաւատ ունենալ եւ այդ հաւատը բոլորին քարոզել (մանրամասն տես՝ գրաբառը):
37. Եկեղեցու հիմքը համարելով հաւատք եւ եկեղեցի, մենք առիթ չտուինք արհամարհելու շինուածքը՝ եկեղեցու շինութիւնը, որ կոչուում է ժողովրդանոց, այստեղ ժողովուրդ են քահանաները՝ Աստուծոյ պաշտօնեաները, աղօթելու, ուստի եւ կոչուում են աղօթարաններ եւ սրբարաններ, որտեղ տէրունական սեղանը կանգուն կայ, որի վրայ պատարագում ենք, այնտեղ կայ մկրտութեան աւագանը, այնտեղ ժողովուրդով լսում ենք սաղմոսերգութիւնները, Աստուծոյ պատգամները, այս պատճառով էլ եկեղեցի ենք անուանում յարանուանաբար եւ ո՛չ բնաւորապէս:
38. Արժէ յիշատակել, թէ ի՞նչ պատճառով վանքեր շինուեցին, յոյները, հռոմէները, ասորիները եւ բոլոր հաւատացեալները այդպիսի շէնքեր կառուցին, զլխաւորապէս գիւղերի մօտ, որպէսզի վանականները իրանց սրբակեաց կեանքով օրինակ լինեն գիւղացիներին, սփոփեն հիւանդներին, մխիթարեն սգաւորներին. ամուսնացած քահանայք մշակութեամբ են պարապում եւ իրանց կանանց հաճելի լինելուն աշխատելով զանց են անում այդպիսի պարտքեր կատարել. իսկ վանքերում ապրողները կուսութեան խօսք տալով՝ աւելի շատ ժամանակ ունեն այդպիսի բարի գործերով զբաղուելու. այդ հիմամբ ազատ են հարկերից, ստանում են հանդեր-դաշտեր եւ եկեղեցականութեան մէջ երիցագոյն պատին են ժառանգել:
39. Ուստի եւ թող ամաչեն նրանք, որոնք եկեղեցու եւ վանքի մէջ տարբերութիւն են դնում, յայտնի եղաւ, որ եկեղեցու բոլոր անդամները Քրիստոսին միեւնոյն հաւատացողներն են, որտեղ եւ ապրելու լինեն,

- նրանք անբաժան մարմնի անդամներն են: Եկեղեցի, մատուռ, վանք, ժողովրդանոց միեւնոյն նպատակի են ծառայում, բոլորի մէջ էլ միեւնոյն պաշտամունքներն են կատարում:
40. Մնում է մեզ Սահմանադրութեամբ որոշել, թէ ի՞նչ տուրքեր պիտի ստանայ վանքը եւ ի՞նչ՝ եկեղեցին:
- Յովհաննէս Մկրտչի տօնը, ինչպէս Գրիգոր Լուսաւորիչ սահմանել է, կատարուի վանքերում, նոյնպէս եւ բոլոր ուխտերը, որ վանականները այդ եկամուտներով ապրեն: Մարտիրոսների տօները նոյնպէս կատարուի վանքերում, Վարդավառի մատաղները եւ ժողովրդականներից ու ամուսնացեալ քահանաներից մի-մի քոռ բոլոր պտուղներից տրուեն վանքերին, որ ցորենի ամբարները եւ հնձանները եւ իւղի ամանները լցուին այդ բերքերով: Ս. Յայտնութեան տօնը եւ նրա քառասնորդական պասը, Տեառնընդառաջի եւ Առաջաւորաց պասը կատարեն վանքերում: Ջատկի քառասնորդական պասի միջինքը, Ղազարու օրը, զատկի աւագ հինգշաբթին, զատկի երկու շաբաթը, Համբարձումը կատարուի վանքերում: Մեռելոց տօնը, հրոտից ամսի վերջին, բոլորը վանքերում կատարուին. որպէսզի պաշտօնեաները եւ հիւրերը ապրեն, որովհետեւ արեղաներին վայել չէ գիւղերում գիշերել: Մեռած անձանց կողոպուտը թախտից եւ աթոռից սկսած մինչեւ պնակը եւ գդալը եւ զգեստները մինչեւ զօտին եւ կօշիկը, անկողինը՝ վանքերը տարուին, որ եկող հիւրերը հանգստանան եւ օրհնեն դրանց:
41. Ագապի (տեառնական մատաղ), որ մաս-մաս բաժանում են բոլոր տներին (մասնականով), կէս կաշին եւ ճրագուի երկու մասն վանքին գնայ, իսկ ոչխարի մորթին, դնակը անդամով եւ ճրագուն ու խախացոցը քահանային տրուին, որով պիտի կերակրի եւ պանդուխտներին. իսկ պատարագի հացը պիտի ընդհանրապէս ուտեն բոլոր պաշտօնեաները՝ աղքատները եւ ժողովրդականք:
42. Այն պատարագները, որոնք վանքերում են կատարում, նրանց երախայրիքը (նորընտիր պտուղները) տան անապատին՝ եթէ որ գիւղի մօտ գտնուի, եթէ չգտնուի՝ տան ամուսնացեալ քահանաներին, որովհետեւ տէրունական հարկը մարդ իւր տանը չպիտի պահի:
43. Հետեւեալ տօները ամուսնացեալ քահանաներին լինեն, զատկի շաբաթը եւ սուրբ զատիկը, երկրորդ զատիկը, երկրորդ զատկից ի վեր բոլոր կիրակիները. Պենտեկոստէն, Սբ. Աստուածածնի տօնը, Վարդավառը՝ բացի մատաղներից. նոյնպէս եւ լուցման մի մասը. Բարեկենդանի տօնը եւ Ողորմեանը (Ծաղկազարդը): Առաքելոց եւ մարգարեից անունով եղած տօները հասարակաց լինի (ընդհանուր):
44. Այս սահմանադրութիւնը դրեց Լուսաւորիչ եւ թարգմանուեց յունարեցից հայերէն: Ոչ ոք իրաւունք չունի այս կարգից դուրս գալ. ով կկատարի, թող ստանայ օրհնութիւն Աստուածանից, Լուսաւորչից, մեր հայր Սահակից եւ նրանց հետեւողներից:

դ) Նորին, թէ որպէս պարտ է եպիսկոպոսաց ունել զընտանիս սրբոյ եկեղեցոյ

45. Եպիսկոպոսը հասարակաց հայր է եւ այցելու, նա անաչառութեամբ պիտի կառավարի իւր հօտը, գաւառների եւ գիւղերի վրայ արժանաւոր տեսուչներ եւ առաջնորդներ- քորեպիսկոպոսներ կարգի ժողովրդին խրատելու եւ կառավարելու համար:
46. Հսկեն, որ քահանաները մեծարեն սուրբ սեղանը եւ մկրտութեան աւագանը. այս հսկողութիւնը զինուորներին եւ տգէտներին ու իրանց մերձաւորներին չպիտի տան, այլ պիտի հետեւել Յիսուսին, որ ասում է՝ ո՞վ է եղբայրը, հայրը, եթէ ոչ նա, որ պահում է Աստուծոյ պատուիրանները:
47. Ինչպէս ասացինք, եպիսկոպոսը հայր է, նա պիտի եկեղեցու գործերը կանոնական կարգով կառավարի, որով կվերանան անառակութիւնները եւ հերձուածները: Նա պէտք է բարեպաշտութեան դիմակով չսիրի եւ չհարստացնի իւր ազգայիններին՝ մոռանալով եկեղեցին եւ նրա շահերը:
48. Ձգուշութեամբ պահուին այս կանոնները, ոչ որ Աստուածային ճանապարհից չշեղուի, եւ դրանով պայծառացնեն եկեղեցիները, որպէսզի ուրախութեաբ համբուրուեն գեղջուկն եւ իշխանը:
49. Եպիսկոպոսները եւ վարդապետները պիտի օրինակ դառնան միւսներին, պիտի ի նկատի չունենան ոչ ազգականութիւն, ոչ կաշառակերութիւն եւ ոչ ինչքերով մեծարել. նրանք պիտի լինեն պարկեշտ եւ պատուիրանապահ: Դուք, ընչասիրութեամբ գարշելիներին, տգէտներին, զինուորներին հաւատարիմ էք հանդիսացնում եկեղեցու սպասաւորութեան մէջ ու նրանց առաջ էք քաշում, եւ գործերին նուիրուած անծանց յետ քշում, իսկ ինքեանքդ ձեր ժամանակը զինարբութեամբ էք անցկացնում՝ ասելով, որ վաղը պիտի մեռնիք:
- Եպիսկոպոսներից ով այդպիսի պատուիրանագանցութեան մէջ կգտնուի, անամօք եւ խայտառակ կերպով իւր պատուից զրկուի եւ կեղծաւորների շարքը դասուի:
50. Մեր իշխաններից կամ աթոռակիցներից ով աչառութեամբ կվերաբերուի դէպի այսպիսի յանցաւորները, պարտական մնայ Աստուծոյ առաջ:

ե) Նորին, թէ որպէս պարտ է եպիսկոպոսաց պահել զգանձս եկեղեցոյ, կամ որոց որպէս մատրակարարել

51. Աղօթքի տաճարը բոլորիս համար նաւահանգիստ է, որին յարանուանաբար եկեղեցի ենք անուանում, որի դեկավարն է իբրեւ նաւապետ, տեսուչ՝ եպիսկոպոսը, որը իրան վրայ դրած պարտաւորութիւնները

- ճշտութեամբ պիտի կատարի եւ նաւը ղեկավարի: Ժողովուրդը յուսոյ եւ փրկութեան տեղ է համարում այդ նաւահանգիստը եւ սրտի յօժարութեամբ ընծաներ եւ պատարագներ է մատուցանում Աստուծոյ տաճարին:
52. Իշխանները նուիրում են գիւղեր, դաստակերտներ եւ ոսկու, արծաթի զանձեր, ուրիշները՝ անդաստաններ, կենդանիներ եւ պատուական հանդերձներ. ոմանք՝ իրանց անձանց փրկութեան համար, կեսը՝ իրանց սիրելիների եւ ծնօղների ու վախճանուածների համար, որով զանձ են զանձում երկնքում իրանց հոգիների փրկութեան համար:
53. Ուրեմն այդ զանձերը Աստուծոյ են պատկանում եւ ո՛չ մեզ. իսկ եպիսկոպոսը միայն հսկում է, նա շատ մեծ զգուշութեամբ պիտի վարի իւր պաշտօնը, չպճնուի, չգարդարուի զանազան զգեստներով, իւր ազգականներին լիառատ չպէտք է շահի, մեծամեծների բարեկամութիւնը վայելելու համար եկեղեցու եկամուտներից ընծաներ շռայլի նրանց համար. եթէ հակառակ պատուերիս կվարուի, վատնող կհամարուի եւ պատժի կենթարկուի:
54. Եպիսկոպոսը պիտի հետեւի առաքեալներին, նրանց նման եկեղեցու ունեցածը բաշխի եւ կանոնաւոր կերպով բաժանի կարօտեալներին. ով ուրիշ բանի վրայ կծախսի, դատուի իբրեւ պատժապարտ, իսկ հանդերձեալ կեանքում պատասխան տայ իւր օրինազանցութեան համար:
55. Երկար խօսում է կանոնս այն մասին, թէ ինչպէս եկեղեցու նուէրը տրուում է ժողովրդի կողմից հոգու փրկութեան համար եւ ինչպէս էլ եպիսկոպոսը պիտի գործադրի բարենպատակ գործերի վրայ՝ բաժանելով աղքատներին, կարօտներին, հիւանդներին, որ նուիրատուների իղձերը կատարուած լինեն: Թէեւ սեղանին ծառայողը սեղանից պիտի կերակրուի, բայց եպիսկոպոսը առաքեալի պատուէրը չափազանցութեան չպիտի հասցնի, նա պիտի այնքան ծախսի իւր վրայ, որքան պէտք կլինի եւ ո՛չ կարիքից աւելի (տե՛ս մանրամասն գրաբառը):

Այս 5 կանոնը թէ պատուիրում է եպիսկոպոսին եկեղեցու ինչքը, եկամուտը կառավարել աստուածավայել կերպով, այսինքն՝ միմիայն բարեգործական նպատակների համար ծախսի եւ իւր անձնական պէտքերը հոգայ, բայց դժբախտաբար չի տալիս դրական կարգեր, թէ ինչպէս պիտի կառավարել այդ կալուածները, ինչպէս պիտի հաշիւ պահանջել, մեղաւորին ինչպէս պիտի դատել եւ պատժել. գոնէ արտաքին կանոնները աւելի որոշ օրէնքներ են սահմանում այդ մասին, քան այս կանոնները (տե՛ս Բ առ. 38, 39, 40, 41, Անկ. 15, Անտ. 24, 25):

Բացի այս 55 կանոններից, լիակատար կանոնադրքերում պատահում ենք եւ Սահակի այս «Աւանդութեան գիր»-ին. «Յաղագս կարգի սպասաւորաց սրբոյ եկեղեցոյ, եւ պտղոյն ժողովրդականաց ընծա-

յեղոց ի տուն Աստուծոյ. սրբոյն Սահակայ Հայոց կաթողիկոսի, գիր աւանդութեան» (տե՛ս մանրամասն գրաբառը, յաջորդ երեսից սկսած):

Այս «Աւանդութեան գիր»-ում պատմում է, թէ ինչպէս Լուսաւորիչ եւ Տրդատ քրմերի որդիներին հրապուրելու համար նրանց ասուծ էին, թէ հարիւրապատիկ աւելի կստանաք, քան առաջ, բոլորովին ապահով կապրէք, ոչ մի նեղութիւն չէք քաշիլ: Բայց քրմերի որդիքը երբ հիասթափուեցին իրանց արդիւնքների քիչութիւնը տեսնելով, գնացին Լուսաւորչի մօտ եւ խնդրեցին, որ իրանց կեանքի ապահովութեան աղբիւրներ ցոյց տայ: Եւ Լուսաւորիչ ընդունելով նրանց, յարգեց խնդիրը եւ որոշեց հետեւեալ տուրքերը այն կարգով, ինչպէս որ ժողովում էին ղեւտացիք Մովսէսի կանոններով: «Բոլոր ժողովրդից կստանաք հասեր, մատաղներից՝ կաշին, աջ երի անդամը, ճրագուն, դմակը, սիրտը, լերդաբոյթը, երիկամունքները ճարպով, կողերի մի մասը, լեզուն եւ աջ ականջը, չրթունքը հոտոտելիքով, աջ ականջը եւ բոլոր խորհրդական մասերը: Իսկ կալից ու հնձանից եւ ուրիշ արմատիքներից տասանորդ տան բոլորը ձեզ, որ աճումը լաւ եւ առատ լինի: Նոյնպէս էլ ձեզնից ընծաներ տրուին Աստուծոյ սեղանին, որտեղից որ ստացաք անապական եւ անարատ մարմինը եւ արիւնը...» (տե՛ս գրաբառը): Ապա հրամայում է բաժին տալ քահանաներին ղեւտացոց նման եւ նոյնպէս գլխաւոր քահանային ու եպիսկոպոսին: Տգէտներին եկեղեցուց հաս չտալ, ստիպել նրանց պարապել ուսմամբ եւ պատրաստուել քահանայազորութեան եւ ապա ստանալ եկեղեցուց բաժին: Արժանաւոր դպիրներին-գրակարգացներին չգրկել իրանց բաժնից, երկկանանց (երկրորդ անգամ ամուսնացած) մաս չտալ եկեղեցուց, իսկ այրի երէցուհիներին, եթէ պարկեշտ կեանք կվարեն, որոշ բաժին տալ եկեղեցու տուրքերից... (մանրամասն տե՛ս գրաբառը):

Աւանդութեան այս գիրը հնութեան կնիք ունի, ենթադրելի է, որ Լուսաւորչից սկսած աւանդութիւնս հասած լինի մինչեւ Սահակ եւ սրա ժամանակ կամ յետոյ գրի առնուած լինի: Սահակի՝ եպիսկոպոսների ուղղած շրջաբերականը մենք համառօտեցինք, հետաքրքրողները թող նայեն մանրամասնաբար գրաբառ բնագրում, որը եւ զետեղում ենք:

ՄԲ. ՍԱՀՊԿԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱԲԱՐԸ

Մրրոյն Սահակայ Տայրասկերին յադագս բորեպիսկոպոսաց թէ որպէս պարտ է զկանոնական կարգն հասարակութիւնս պահել ի սուրբ եկեղեցի.
գլուխս ԾԵ՛

Ա. Զի սրբոյ բարեպաշտաց եւ առաքինութեամբ պայծառացելոց պարտ է հաւատալ զպատիւ կարգի պաշտամանս այսորիկ. վերագոյն ճառեցաւ ի մէնջ որոց մաքուր են միտք յարծաթսիրութեան ախտէ. եւ ձեռք իւրեանց ի կաշառաց ուսումնասէրք եւ պարկեշտք, որք բաւականիցեն եւ զայլս ուսուցանել զամենայն յանձնարարեալ նոցա զեկեղեցիս, անյապաղ խնամով պայծառացուցանիցեն աստուածահաճոյ վարուք զերկիւղածս, եւ զգաստան, եւ հլու յամենայն բարի յորդորութիւնս:

Բ. Եւ զտաճարս աղաւթիցն յորս սուրբ եւ աստուածընկալ սեղանն հաստատեալ է, յորոյ վերայ կատարի մեղսաքաւիչ եւ կենդանարար խորհուրդ մարմնոյ եւ արեան ապրեցուցիչն մերոյ եւ Տեառն. ընդ արժանի բաւականութեան զարդարուն պահեսցին անխափան լուցմամբք եւ խնկարկութեամբք, եւ պարսպեալ եղիցի քաղաք որմովք եւ մերձ ի նա մկրտատուն շինեսցին յաւանս որպէս եւ սովորութիւն իսկ է՝ եւ այլսն ի նմին կանգնեսցի աւազան մկրտութեան, որոյ ծննդեամբ Հոգին Սուրբ վերստին նորոգելով դրոշմէ լինել որդիս լուսոյ, վասն որոյ բազում պատուոյ մեծարանաւք պարտեմք մեծարել:

Գ. Եւ զպաշտան սաղմոս երգութեան անխափան կացցէ ի տուընջեան եւ ի գիշերի՝ ըստ աւրինակի մայրաքաղաքացի հօրն հովուապետի, զի ամենայն ումեք չէ օրէն եւ իշխանութիւն յապաղել զայն կարգ պաշտաման, կամ նորածեւութիւնս ինչ առնել, այլ միշտ ի նմին յարամնալ:

Դ. Զնոյն եւ տեսուչ քոր եպիսկոպոսն պարտի համառօտել զամենայն եկեղեցիս, եւ թէ ոք հեղգասցի կամ ստերիւրեալ գացի յանդիմանեսցեն կշտամբեսցեն, խրատու վարդապետութեան եւ գանիւք եւ տուգանաւք պատուհասեսցեն, ատենական հրապարակաւ զի եւ այլք երկիցեն:

Ե. Քանզի պարտ եւ պատշաճ է յամենայն տարւոյ յորժամ ժողովք կատարիցին ըստ կանոնական սահմանադրութեանցն շրջել քոր

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակութիւնը տես Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Ա, էջ 367- 424:

եպիսկոպոսացն հաւատացեալ նոցա յեկեղեցիսն եւ քննութիւն առնել վարուց եւ կարգի պաշտամանն որպէս ունիցին եւ համարս պահանջել յերիցանց եւ սարկաւազաց. ժամուցն քարոզութեանցն. եւ աղօթիցն մատուցումն եւ զկնքատուացն մի ըստ միողէ. յարմարումն կատարելութեան՝ եւ պատարագս մատուցողացն սարսափելի՝ խորհրդոյն պատշաճաւ սպասահարկութիւն, զի փոյթ եռանդն յաւժարութեամբ եւ երկիւղիւ անդրդուելի պահեսցին, վասն որոյ թէ հեղգայցեմք համարս պահանջելոց եմք, եթէ ոք տարտամիւ յետնեալ գտանիցի սքանչելի ճառեցեալս աւանդապահութեանց կրեսցէ պատուհաս սաստիկ ոք եւ իցէ եւ ի պատուոյն իւրմէ զրկեալ եղիցի մինչեւ հաշտեսցի ընդ նա վարդապետն:

Զ. Եւ ոչ միայն երիցանց եւ սարկաւազաց պարտէ մշտնջենաւորիլ ի պաշտաման այլ եւ ամենայն ուխտի մանկանց, եւ եթէ ոք մեղկ եւ ծուլասցի՝ զնոյն կրեսցէ պատուհաս, այլ զտգէտս եւ զզինուորեալն ամենեւին իսկ պարտէ որոշել ի շնորհէն վայելից որ ինչ ի ժողովրդականաց ի տուն Աստուծոյ մտանիցէ, բայց թէ ինքեանք կամ զաւակք իւրեանց հրահանգիցեն լինել արժանի:

Է. Նոյնպէս եւ զարբեցաւոն որոշեսցեն եւ զկուռողս մինչեւ յապաշխարութիւն եւ յուղղութիւն եկեսցեն ըստ առաջնորդին կամաց:

Ը. Իսկ զպոռնկորդիսն եւ որ երկրորդացն են, նոցին հաւասար մինչեւ ցերրորդ ծնունդն ըստ առաջին կանոնացն հեռի կացցեն ի կարգէն եւ ի շնորհացն զոր պարկեշտ եւ սուրբ աներկեւան եղիցի ուխտ պաշտօնէին Աստուծոյ, զարդարուն եւ ճշմարիտ հաւատովք եւ գործովք առաքինութեան, ցանկալի ամենեցուն եւ պատուական որպէս եւ վայել է պաշտաւնէից Աստուծոյ, զի թէ ղեւտական ազգն այնպիսի պատուէր ընկալաւ սոսկալի եւ զգուշաւոր անարատ սպասաւորութեան, որչափ եւս առաւել այժմ ոյքս են արժանաւոր փութոյ ըստ Պօղոսի վկայութեան:

Թ. Արդ՝ զամենայն զայս ահիւ եւ երկիւղիւ պարտի հրաման տալ եւ կարգել քոր եպիսկոպոս, զլաւս եւ զաջողակս պատուեսցէ եւ մեծարանաց արասցէ արժանի. եւ զանպիտանսն խոշտանգանաց՝ մանաւանդ զուսումնատեսացսն, զի որ կամակորէ յուսմանէ՝ անկանէ ի չարիս ըստ գրեցելումն:

Ժ. Վասն որոյ անհատ պարտի պահել զյորդորումն ի վանս եւ յայլ արժանաւոր տեղիս, զի լուսաւորեալք լուսով պատուիրանացն Աստուծոյ զամենեսեանսն լուսաւորեսցեն, քանզի յորժամ ուխտն որ գլուխ է եկեղեցւոյ. ընտիրք եւ պիտանիք լինիցին, եւս առաւել ժողովուրդն, եթէ եղիցի ոք ի ժողովրդեանէն ծոյլ, վարուք առաքինութեան՝ դիւրա-

գոյն լինի ածել յուղղութիւն, քանզի չէ փոքր եւ յաղագս այդորիկ հոգի վերայ քոր եպիսկոպոսին, այց առնել եւ վարուց ժողովրդեանն եւ ըստ պարապոյ ուխտաւորեալ պահոցն եւ աղաւթից ուրախացուցանել գրոց սրբոց վարդապետութեամբ, շահել զմեղուցեալսն եւ տալ տեղեկութիւն կրթութեան եւ պահպանութիւն ամբիժ հաւատոց եւ զգուշանալ եւ փախչել ի հերձուածողացն, եւ յաղծապիղծ գործոց քանզի զըխտաւորութեան գործ նոցա է հաւատացեալ է եպիսկոպոսին, ըստ աւրինակի բարգաւաճեալ մեծի մարգարէին Մովսիսի որ կացոյց ոստիկանս ի վերայ ժողովրդեանն քննել եւ դատավճիռ հատանել, եւ զծանր ինչ բան առ ինքն հասուցանել, եթէ զգուշացին եւ զգուշացուցին ըստ պատգամի մարգարէութեան, թէ՛ ահա սուր դա յազգ երկրին ապստամբեալ անփոյթ առնիցին նոքա յանաւրէնութեան իւրեանց մեռցին, եւ նա ապրեցուցէ զանձն իւր:

ԺԱ. Ապա եթէ զօշաքաշուութեամբ յածիցի զհարկս միայն պահանջել եւ ազահութեամբ զոսկւոյ եւ զարծաթոյ մթերս փափագիցի մթերել եւ պղերգացեալ ի մոռացաւնս զկանոնական քննութիւնս դարձուցեալ զոր ամբողջ եւ անվաթար պարտ էր պահել, եւ բոլորովին թողեալ լքեալ զիւր գիտութեան զպահպանութիւն եւ եկեալ սուրն կորուսանիցէ գնոսա, ինքն եղիցի պարտական եւ ի ձեռաց նորա խնդրեցից զարիւն, վասն որոյ պատրաստ կալ հրամայէ ճշմարիտ քարոզն հսկել եւ արթուն լինել, զգուշ կացէք անձանց եւ ամենայն հաւատիդ յորում եզ զձեզ Հոգին Սուրբ տեսուչս հովուել զժողովուրդ Տեառն զոր ապրեցոյց արեամբն Իւրով, եւ զերախտիս հատուցմանցն պարգեւի յայտ առնէ, զի երեւիլ հովուապետին ընդունիցին զանթառամ փառաց պսակն:

ԺԲ. Եղիցի մեզ ամենեցուն խոյս տալ եւ փախչիլ ի չարէն եւ արդարութեան հետամուտ լինիլ, յամենայն ժամ ի հաճոյսն Աստուծոյ, ծախել զկեանս մեր, զի անձանց, եւ այլոց բազմաց լինիցիմք առիթ փրկութեան եւ բաւական եղիցուք համարձակութեամբ ասելով թէ ահաւասիկ ես եւ մանկունք իմ զոր ետ ինձ Աստուած՝ չնորհաւք եւ մարդասիրութեամբ Տեառն մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի: Նորին կարգ քահանայից առ ժողովրդականս, եւ նոցին ժողովրդականաց հնազանդութիւն եւ կարգ ուղղութեան առ քահանայս:

ԺԳ. Եղբարց սիրելեաց երիցանց եւ վանականաց, որպէս ամբաստանութիւն եղեւ առ մեզ ի բազում տեղիս ժողովրդականաց զքահանայից, որպէս ծուլութեամբ ունին զկարգ եկեղեցւոյ պաշտաման եւ աղաւթից եւ զայլ ամենայն կարեւոր առաջնորդութեան մանաւանդ ուսումնատեսացութեան, զի ասացին թէ ինքեանք չեն ուսեալ եւ զոր-

դիս իւրեանց ի դպրոց ոչ ունին, եւ վասն տգիտութեան երիցութեան արժանի ոչ լինին, եւ մեզ գրկանք են եւ նեղութիւն զի դատարկացեալ եմք, եւ նոքօք եւ ի նոցանէ ամենեւին անտեղեակ եւ անմխիթար Գրոց Սրբոց՝ զնոյն քննեցաք ի նոցանէ գիտացաք եւ մեք. եւ ոգացաք ի վերայ նոցա յոյժ, վասն զի ի շատ տեղիս ոչ զոք գտաք քահանայութեան արժանի ի տգիտութենէ, եւ ժողովուրդն խոպանացեալ մնայր, եւ մեք տարակուսեալք ոչ գտաք որ զնոսին ինքեանս կարգեալ ի քահանայութիւն այլ հրաժարեցուցեալ զնոսա ի բնակութենէն, օտարաց պիտանեաց եւ գիտնոց տուաք զժառանգութիւն նոցա: Արդ, որպէս յամենայն ժամ պատուէր լքեալ էր ի մեզէ առ ձեզ. եւ գրելով եւ հրաման տալով յանդիման ամենայն կարգի եկեղեցւոյ, եւ ձեր անձանց կազմութեան էր, թէ խրատեալ էիք, եւ այդպիսի տրտունջ զձէնջ ի ժողովրդականաց ոչ հասանէր առ մեզ՝ եւ ոչ զձեզ ի թերութիւն տեսանէաք, եւ ոչ զեղջ եւ ապաշաւ լինէր. եւ վասն մտից եւ պտղոց եկեղեցւոյ զոր դուք ի ժողովրդականաց առնուք եւ մեր ձեզ թողեալ է եւ եւս զի ամենայն պատիւդ ձեր հայի ի գիտութիւն եւ արժանաւորութեամբ զկարգ եկեղեցւոյ ունել, եւ յորդորել զժողովուրդն ի խրատ բարի եւ ի պատկառանս ամենայն հոգեւոր երկիւղածութեան:

ԺԳ. Արդ՝ բարձէք այսուհետեւ ի ձեզէ զայդպիսի թշնամանս, զորդիս ի դպրոց կալարուք, զի գիտունք լինիցին: Ծաներուք զի որպէս կուրութիւն աչաց ատելի է մարմնոյն, նոյնպէս եւ տգիտութիւն ոգւոյ ատելի է Աստուծոյ, մանաւանդ քահանայից լուաք ի մարգարէէն, այլ աւրինակ կացուցէք զանձինս ձեր ժողովրդականաց ամենայն պարկեշտութեամբ, աղաւթից եւ պահոց անձանձրոյթ հոգ տանել:

ԺԵ. Զամառն գլխաւոր քահանան հանապազորդեալ եկեղեցւոջն կացցէ, եւ այլ ընկերքն շաբաթուք առ նմա փոխանորդաւ կացցեն, զի պաշտամունքն տուրնջեան եւ գիշերոյ մի խափանեսցին, վասն զի այդ գործ մշակութեան եւ նոյն պատիւ:

ԺԶ. Մկրտութիւն առնել երկիւղածութեամբ, եւ կանայքն ի ժամ մկրտութեան մերձ առ քահանայս մի իշխեսցեն կալ, որպէս սովորեցան ոմանք առնել յանդգնաբար եւ մկրտել ընդ նոսա, այլ ի տեղւոջ իւրենաց աղաւթեսցեն:

ԺԷ. Եւ սարկաւազ մկրտութիւն մի իշխեսցեն առնել, ապա թէ արասցեն, լուծեալ լիցին ի սարկաւազութենէն հանդերձ պատուհասիւ, զի ոչ է սարկաւազն քահանայ, այլ սպասաւոր քահանային:

ԺԸ. Եւ պատարագիք ի գլխաւոր քահանային տունն երթիցէ, յամենայն ժողովրդականաց, եւ երէց եղբարք եւ այլ ընկերք նոցա մի իշխեսցեն ի տուն իւրեանց առնուլ պատարագիք, թէպէտ եւ քահանայք

իցեն, թէ իցէ ոք որ առցէ ի տունս իւր ընդ պատուհասիւ լիցին, եւ գիտասցեն զի ի մեզէ հատուցումն ընդունին արժանի ըստ ունկնդրութեան իւրեանց:

ԺԹ. Եւ գլխաւոր քահանան վասն հանապազորդ եկեղեցւոջ ի գործի կալ, Բ.՝որդ աւելի առցէ քան զիւր ընկերն թէ գեօղ մեծ իցէ:

Ի. Եւ յամենայն տեղեաց մերոց իշխանութեան յամենայն ամի զկնի սրբոց զատիկն զեւղ մկրտութեան հարկաւորութեամբ բերցին առ մեզ քահանայք, եւ աստի ի մեզէ ընկալցին արհնութիւն իւղոյն, եւ անձամբ մի արհնեսցեն ի տունս իւրեանց, որպէս սովորեցին ոմանք ի տգիտութենէ, վասն զի ոչ է իշխանութիւն այդ քահանայի, այլ եպիսկոպոսաց գործ է:

ԻԱ. Եւ լսեմ թէ զեկեղեցւոյ սպաս՝ մանաւանդ զվարագոյր ի հարսանիս առագաստի փեսայի եւ հարսին, եւ զսկիհ գինի ըմբելս յանօթս տան զինուորաց՝ վասն որոյ արժանէ զքահանայն զայն խել ի կարգէ իւրմէ վասն այդպիսի խառնակ եւ չար գործոց, զոր յայսմ հետէ այլ մի ոք իշխեսցէ առնել, իսկ եթէ ոք գտցի արարեալ, լուծեալ լիցի ի քահանայութենէ, ամենեւին անմասն ի թողութենէ:

ԻԲ. Քահանայ այր, եւ որ քահանայական կարգի են ժողովրդականք յազատաց տունս, յիշխանի ի տունս. ի դայեկութիւն, եւ յայլ գործակալութիւն մի իշխեսցեն առնել, զի այնու պատճառաւ զրկեալ եղեն զժառանգակիցս իւրեանց, յորում գտան բազումք պարտաւորեալք՝ ապա թէ իցէ ոք որ յանդգնեսցի առնել, ի կարգէն իւրմէ դադարեալ լիցի, եւ ժողովրդեան եւ մասին եկեղեցւոյ իշխան մի լիցի, եւ ընկեր իւր ընդ նմա հաղորդել մի յիշխեսցէ, եւ ժողովրդականք զայսպիսին առ քահանայ մի իշխեսցեն ունիլ:

ԻԳ. Տգէտ երէց եղբարք ժողովուրդ մի իշխեսցեն ունել երկականայք երէց եղբարք ընդ զինուորս կացցին որոշեալ ամենեւին յեկեղեցականացն ի մասնէ եկեղեցւոյն, վասն զի եղեն մարմնասէրք:

ԻԴ. Եւ որպէս եղեւ անառակ սովորութիւն քահանայից եւ նոցին կանանցն որ զգերեզմանս առ եկեղեցիս առնել ի տեղիսն սրբութեան, ի սուրբ սեղանոյն առաջ մի իշխեսցեն առնիլ, այլ ի ժողովրդանոցն հանգստարանս իղիցեն եւ քահանայից հանգստարանք, զի սրբութեան տեղին, պարկեշտութեամբ պատուեսցի:

ԻԵ. Եւ արտաքոյ եկեղեցւոյ քահանայք մի իշխեսցեն օրէնս ի տունս շինականաց տանել եւ անդ տալ զսրբութիւն բայց հիւանդաց:

ԻԶ. Ուսուցէք եւ զժողովրդականս յամենայն անառակութենէ ի բաց փախչել, յոր կորստութենէ. յարբեցութենէ ի հակառակութենէ, ի զրկելոյ զաղքատս եւ զընկերս իւրեանց, մի կռուօղս, մի հարկանողս, մի

չարասէրս, ատեսցեն զչնացողս, զգողս զպոռնիկս, զաւագակս ամենեւին մի հաղորդեսցեն, եւ մի ասպրնջական լիցին այնպիսիեացն, զի մի եղիցին եւ ինքեանք ընդ նոսին որդիք կորստեան, զմանկունս իւրեանց սնուսցեն երկիւղիւ խրատու պատուիրանացն Աստուծոյ, զի այսպիսի զգուշութեամբ բարի յոյս ոգւոց իւրեանց եղիցի առ Աստուած եւ բարեխօսութիւն մարմնոյ ամենայն առողջութեամբ զարդարեսցի:

ԻԷ. Պատուէր արարէք նոցա զի տղայոց կանայս մի խօսեսցին եւ կատարելոցն առանց զիրեարս տեսանելոյ միմեանց հաճութեամբ, եւ դուք քահանայք տղայոց ամենեւին իսկ պսակ մի աւրհնէք մինչեւ ի կատարումն հասակի, իսկ կատարելոցն որոց զմիմեանս չիցէ տեսալ ի հաճոյս իւրեանց պսակ մի իշխեսցէ զնել առանց քննութեան եւ ցնոսին ինքեանս հարցանելս, գուցէ բռնադատութեամբ ծնօղացն ակամա հանեալ իցեն, եւ զայնպիսի հարսանիս մի իշխէք յանձն առնուլ, զի մինչեւ ցայսաւր յայդպիսի յանկարգութենէ բազում վնասք գնացին յաշխարհի հոգեւոր եւ մարմնաւոր:

ԻԸ. Ապա եթէ լսեմ եթէ ոք ի քահանայից յանդգնի եւ արտաքոյ մերոյ հրամանի այնպիսեացն պսակ աւրհնեսցէ, գիտասցէ զի քահանայն պատուհաս կրեսցէ ըստ աւրինակի վնասակարացն, եւ ծնօղքն ոչ անպարտ լինել ի պատուհասէ:

ԻԹ. Քահանայք միաբան կատարեսցեն զպաշտօնն եւ զպատարագ ազապացն առանց Աւետարան կարդալոյ մի իշխեսցեն մատուցանել. ապա թէ գտցի ոք ի նոցանէ յորկորստութեան յառաջ քան զպատարագն, ի պատարագին հացն մի իշխեսցէ երթալ եւ յընկերաց իւրոց որոշեալ կացցէ:

Լ. Նոյնպէս եւ շինականք որ յագապ հրաւիրեցան պաշտամանն եւ պատարագի հաղորդեսցեն յառաջ քան զպատարագն մի իշխեսցեն ի տունս իւրեանց ուտել եւ ըմպել, եթէ իցէ ոք որ յառաջագոյն կերիցէ եւ արբցէ ի տան իւրում ի հաց պատարագին մի իշխեսցէ երթալ, զի մի եղիցի դատապարտութիւն անձին եւ թշնամանք ի հոգեւոր տաւնին, զի խեղաբարոյութիւնն այն ունայն իսկ է, եթէ ոք յանդգնեսցի գալ, քահանայքն եւ ընկերք իւրեանց մի թողցեն ի ներքս, զի ատելի է եկեղեցւոյ այնպիսի անառակութիւն:

ԼԱ. Եւ որք սովորեցին տգիտութեամբ մեղանչել ժողովրդականք, որք զպատարագի կաշի եւ ճրագու բաժանեն ընդ քահանայս եւ իւրեանց տունս տանեն պատճառաւ վանացն յայսմ հետէ յառաջ մի իշխեսցեն բաժանել, ապա թէ իցէ ոք որ բաժանիցէ, քահանայն զպատարագն մատուցէ, զի մի մեղացն այնպիսւոյն հաղորդեսցի, քանզի ոչ է բաժինն այն բարի արարողաց պատարագին:

ԼԲ. *Զպտուղս զնախնեաց կարգեալս եւ զամենայն ընծայս ուխտին զատկաց ագապաց, եւ զայլոց տաւնից ժողովրդականք սիրով եւ լրջմտութեամբ հատուցեն յեկեղեցիս որպէս օրէն եւ զոգւոյ եւ զմարմնոյ պատճառս կենդանութեան մի արգելել փակեցեն ի կենդանեաց ոգւոց. իսկ եթէ ոք կարկամութեամբ ապրստամբեալ յիւրմէ քահանայէն եւ ի վանաց, արտաքոյ իւրոյ եկեղեցւոյն ի վանս ուրէք կամ յանապատս զպտուղս եւ զպատարագս մատուցէ, այդպիսին ինքն եւ ընդունօղքն հեռի լիցին աւրհնութենէ եւ ի հաղորդութենէ ընկերաց հանդերձ ընտանեօք մինչեւ ապաշխարեսցէ եւ տուժեսցէ յեկեղեցւոյ, վասն զի եղեւ պատուիրանագանց եւ աստուածամարտ:*

ԼԳ. *Գինի ըմպելիս ի լալիս մի արբցին, աշխար ի վերայ մեռելոյ մի ոք արասցէ, քանզի դիւական են ամենայն այսպիսի իրք ապա թէ իցէ ոք եւ անհնագանդեալ արասցեն, պարտական եղիցի ապաշխարութեան առ դուրս սուրբ եկեղեցւոյն:*

ԼԴ. *Եւ քահանայք զգուշացուցեն զյանցացեալն միաբան առնել արտաքոյ եկեղեցւոյ, եւ մի ի խրոխտ եւ ի հակառակութիւն ընդդիմանալ միմեանց անարգել անձամբ զանձինս, այլ խաղաղութիւն եղիցի ձեզ յամենայն ժամ, սիրելիք եւ գործակիցք:*

ԼԵ. *Յիշեցուցանեմ եւ ձեզ կրաւնաւորք վանական ամենեցուն վասն զի հրաժարեալ էք ի կենաց երկրաւորաց, եւ պարապեալ Աստուծոյ եւ աստուածայնոցն, զի նմանեսցէ աւանդ խոստովանութեան, եւ գործքդ եղիցի ձեզ սիրելի, պարկեշտութիւն, արթնութիւն պաշտանասիրութիւն, նմանութիւն բերել յանձինս հրեշտակական վարուց, աւտարսիրութիւն եւ եղբայրսիրութիւն:*

*Նորին սրբոյն Սահակայ, թէ որպէս սահմանեցաւ կարգ ուխտի
եւ որոշումն վանաց բան, Երկրորդ*

ԼԶ. *Քանզի բազումք կարծեցին տգիտութեամբ այլ զոմն եկեղեցի ասել, եւ այլ զոմն վանս, եւ տխմար բանիւք իւրեանց կամեցան կռիւս եւ հերձուածս մուծանել ի միաբանութիւն հաւատոց, եւ մոռացան զպատուիրանին որ ասէ, մի է Տէր մի հաւատք, մի մկրտութիւն, զի որ այլ եւ այլ կամի ասել յայտնապէս զհաւատոցն ցուցանէ զբաժանումն, քանզի եկեղեցի մեզ ոչ ցուցանէ պատուիրանն Աստուծոյ, որ ի քարանց եւ ի փայտից է շինեալ, այլ զհաւատով շինեալ զազգ մարդկան ի վերայ վէմին հաստատութեան՝ ապա ուրեմն ճշմարիտ հաւատն է եկեղեցի որ գումարէ եւ լինի զմեզ ի միաբանութիւն գիտութեան Որդւոյն Աստուծոյ, քանզի նոյն ինքն կենարարն ուսուցանէ՝ ասելով ցՊետրոս. Վէմ, դու ես վէմ, եւ ի վերա այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի Իմ, եւ*

դրունք դժոխոց գրեզ մի յաղթահարեսցեն, արդ՝ զինչ իմանայցեմք զասելն ցՊետրոս վէմ. միթէ որպէս զմի ոք ի քարանց, քաւ լիցի, այլ մարդ բանաւոր, գլուխ առաքելական դասուն, եւ զի անդրդուելի հաւատովք խոստովանեաց զՔրիստոս Որդի Աստուծոյ երանութիւն ընկալաւ, եւ վէմ անուանեցաւ, ապա ուրեմն եւ շինեալք ի վերայ նորա ոչ են քարինք անշունչն, այլ մարդիկ նորին հաւատոյ հաղորդակիցք, քանզի ոչ դանդաղին գիրք սովին անուամբ ձայնել զՏէրն մեր եւ Փրկիչ երբէք, երբէք ըստ պիտոյից յիշատակէ ահա եւ երանելին Պօղոս զանուն եկեղեցւոյ՝ ասելով. Զորս եղն Աստուած յեկեղեցւոջ, ասեն. նախ զառաքելասն երկրորդ զմարգարէս. երրորդ զվարդապետս, եւ որ ի կարգին է: Տեսանես զյարմարումն եւ զբարձրութիւն եկեղեցւոյ՝ զսուրբ եւ զամբիծ հաւատոցն ասեմ, որոյ առաքեալք եւ մարգարէք, եւ վարդապետք են նաւաւարք, ունելով նաւապետ զմարմնացեալ եւ զմարդացեալ Բանն Աստուած, եւ զնա իսկապէս խոստովանիմք ասել մայր եկեղեցւոյ ի Քրիստոս հաւատացելոց, քանզի աւրէն է նաւի զամենայն յինքն ամփոփելով ցամաքաթիւ յամենայն աշխարհական ծրփանաց կարող լինել ապրեցուցանել, բայց միայն աներկեւան պահեսցուք զհաւատս որով շինեցաք բանաւոր եւ մտաւոր եկեղեցի ի վերայ հիման առաքելոց եւ մարգարէից, այսմ եկեղեցւոյ ուսուցանէ Տիմոթէս խնամտանել երանելի առաքեալն սիւն եւ հաստատութիւն ճշմարտութեան անուանելով, յայտնի է ասէ ի նմա խորհուրդն աստուածպաշտութեան, եւ յիրաւի մանաւանդ թէ ճշմարիտ իսկ: Զի ոչ են բաւական ձայնաւոր կամ անշունչք արարածք յայտնել զխորհուրդ աստուածպաշտութեան, այլ միայն բանաւոր եկեղեցիս: Վասն այսորիկ եւ սաղմոսն բարձրաձայն կոչէ, թէ՛ աւրհնութիւն նմա յեկեղեցիս սրբոց, եւ ահա Սամուէլ մարգարէ որ հաւատարիմն, զնոյն ուսուցանէ ի պատուիրելն իւրում Սաւուղայ՝ իբրեւ գնասցես յինեն եւ հանդիպեսցիս եկեղեցւոյ պար մարգարէից մարգարէացելոց, եւ Սամուէլ կայր ի վերայ նոցա: Եւ աւրհնեաց Սողոմոնովն զեկեղեցին, եւ լու եղեւ բանս այս յականջս եկեղեցւոյն, եւ եկեղեցիքն հաստատէին ի հաւատս. եւ լուար զպատգամս զայս ի միջոյ հրոյն աւուրն եկեղեցւոյ, քանզի եկեղեցի արար գլուխ մարգարէից Մովսէս զցեղսն Իսրայելի հրամանաւն Աստուծոյ եկեղեցւոյ ասէ զժողովուրդն ի դուռն խորանին կոչէ եկեղեցի, յորում կայր յարկղն Կտակարանաց. եւ միւս խորանն որ կոչէր սրբութիւն, այլ զհաւատացեալ ժողովուրդն աւետարանէ: Վասն այսորիկ եւս առաւել բարձրագոյն եւ առաքեալն Պօղոս նորագոյնս իմն եւ յաւէտ հրաշալիս, քանզի ցուցանէ զեկեղեցի անդրանկաց գրելոց ոչ յերկրի, այլ յերկինս, որոց անուանք գրեալ են ի դպրութեան կենաց: Տեսեր զճշմարիտ

Հիմն եկեղեցւոյ, վասն որոյ Փրկիչն ասաց խնդալ զառաքեալսն, թէ՛ խնդացէք, զի անունք ձեր գրեալ են ի դպրութեան կենաց եւ յանապական, որ սկիզբն կալաւ շինելոյ երկրի, որ անցանելոց է եւ աւարտէ յաւգտակար յերկնից բարձրութեան: Ասէ խորհուրդն եկեղեցւոյ՝ զայս ուսաք ասել կաթողիկէ առաքելական եկեղեցի, զի ընդ ամենայն տիեզերս հաւատացեալք ի Քրիստոս առաքելական յորջորջին եկեղեցի, վասն զի տէրունական հրաման են որ առ նոսա, թէ՛ Գնացէք ընդ ամենայն երկիր, աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Սուրբ Հոգւոյն, ուսուցէք նոցա պահել զոր պատուիրեցի ձեզ:

Ը. Արդ՝ թէպէտ եւ փոքր ի շատէ ասացաք յաւրինակացն որ բազմապատիկ կան ի գիրս սուրբ վասն եկեղեցւոյ սրբո բաւական եղիցի, քանզի յայտնի եղեւ անքակ միութիւն եւ ոչ երկպառակեալ որպէս կամեցան պատառումն առնել եւ կռիւս վաղվաղակի տխմարութեամբ իւրեանց, զի ի ճշմարիտ հաւատէն Քրիստոսի որ է եկեղեցի Աստուծոյ, նա միայն է պատառեալ, եւ անջատեալ որ ի հերձուածս կործանի, եւ մեղաց լինի պաշտանեա. զի բաժանին եւ աւտարացուցանին յԱստուծոյ՝ բայց զայս ասելով մեր զանբաւ միաւորութիւն եկեղեցւոյ այտ արարաք թէ՛ զինչ է եկեղեցի, այլ ոչ եթէ արհամարհել ինչ ուսուցանեմք, զի շինուածովք պատուեալ զտեղիսն որ անուանեալ կոչեն ժողովրդանոցք, քանզի ի նոսա ժողովին քահանայք եւ մանկունք ուխտի եւ պաշտօնեայք Աստուծոյ կատարել զազալութս եւ զխնդրուածս, վասն որոյ եւ աղօթարանք կոչին եւ սրբարանք եւ հաստատեալ ի նոսա տէրունական սեղանն, յորոյ վերայ զհացն եւ զգինին պատարագեմք՝ յաւրինակ կենդանարար մարմնոյ եւ արեանն Քրիստոսի, որ միշտ անձախապէս բաշխի ի մեզ ի քաւութիւն եւ ի թողութիւն մեղաց եւ ի նոսա կայ ուղղեալ աւազան մկրտութեան, որովք լուսաւորեալք վերստին ծննդեամբք Հոգւովն Սրբով դրոշմիմք ի յոյս կենացն յաւիտենականաց եւ հանապազ անդր գումարելով լսեմք սաղմոսերգութիւնս եւ զպատգամս պատուիրանացն Աստուծոյ, եւ վասն որոյ միշտ անդր ժողովիմք եւ ապաւէն ապաստանի է ի մեզ զամենայն առ ասացեալսն ի նմա կատարելով, սովորութիւն եղեւ եկեղեցի անուանել յարանուանաբար, այլ ոչ բնաւորապէս, եւ քանզի բազումք այսպէս կան վկայարանք ուրեք ուրեք, յանուն ճանաչեմք եթէ յանուն նոցին են շինեալք, այլ ոչ եթէ ինքեանք իսկ որոյ անուն շինեցան, եւ մի պատիւ է ամենեցուն զի մի խորհուրդ կատարի, քանզի սեղանն ամենայն ուրեք տէրունական ասի եւ պատարագն, բայց միայն տաւնիւքն զանազանեն, զի իւրաքանչիւր տեղուջ սովորութիւն է կատարել զկարգ տօնիցն:

ԼԸ. Արդ՝ արժանաւոր է եւ զառաջին ճառ բանին յիշատակել եթէ որպէս կամ յինչ պատճառ շինեցան վանք, քանզի յայսմ ոչ եթէ հայոց միայն ազգս կալաւ փոյթ յանձին, այլեւ յոյնք եւ հռոմք եւ ասորիք, եւ այլ ամենայն ազգք ի Քրիստոս հաւատացելոց, զոր եւ երիցս երանեալն քաջ նահատակն Քրիստոսի Գրիգորիոս կատարեաց՝ շնորհելով նմա ի Հոգոյն Սրբոյ զաւգուտ մատակարարութեան, քանզի բազմապատիկ օգտի է առիթ եւ սիւն հաստատութեան ճշմարտութեան ուխտի մանկանց, զի փայփայէ եւ թեւակոխէ ի հրահանգս, հոգեւորս եւ զորս ամենեցուն քահանայից եւ ժողովրդականաց պարտ է յարգել եւ մեծարել զվարդապետս եւ միանգամայն իսկ զամենայն պաշտաւնեայս ուխտի առանց տարակուսանաց անդր մտանեն յընդունելութիւն կամաւորական: Վասն այսորիկ, եւ ղիպողագոյն եղաւ անուն վանք զի անտրտում որոց պիտոյից է տայցեն եւ ոչ միայն առ աւտարս է օգուտ նոցա յաճախել այլ առաւել եւս զեղջն յորում շինեցաւ, քանզի արէնէ նոցա սփոփել զհիւանդս եւ մխիթարել զսգաւորս, եւ որք ամուսնութեան են պարապեալ քահանայք բազում անգամ պատաղին ի մշակութիւն եւ կանանց իւրեանց հնարին լինել հաճոյ, որպէս առաքելականն իսկ ճշմարտէ բան: Իսկ ի վանեարն բնակեալք կուսութեամբ են պարկեշտացեալք միշտ մարտնչելով ընդ ախտին, զոր բնութիւն վառեալ բորբոքէ, եւ անյապաղ զպաշտաւնն կատարեն զկարգ՝ զխաղաղութիւն խնդրելով ամենայն աշխարհի, եւ զգեղջն շինութիւն եւ զառողջութիւն ի տուէ եւ ի գիշերի՝ բազում արթնութեամբ: Վասն այսորիկ ազատ ամենայն հարկապահանջ իշխանաց սահմանս ընկալաւ եւ անդս եւ զերիցագոյն պատիւ ժառանգեաց ուխտի սրբութեան եկեղեցւոյ:

ԼԹ. Արդ՝ ամաչեսցեն որք յանդգնեցան իւրմարութեամբ եւ անգամութեամբ իւրենաց, այլ զոմն ասել եկեղեցի եւ այլ զոմն վանս, քանզի յայտնի եղեւ անբաժանելի միութիւն անդամոց եկեղեցւոյ Քրիստոս հաւատացելոց, զի անգամ եմք միմեանց ի շինութիւն հաւատոցն սիրովն Աստուծոյ. նոյնպէս եւ ժողովրդանոցք եւ մատրունք զոր սովորութիւն եղեւ ի վաղնջուց հետէ կոչել եկեղեցիս. թէպէտ եւ բազում է ըստ գիւղից գիւղից եւ քաղաքաց քաղաքաց, սակայն ոչ են բազումք ի բազումս բաժանեալք, այլ միեւնոյն խորհուրդ կատարի յամենեսեանսն. եւ ըստ խորհրդոյն ոչ ասի ոմն մեծ ի նոսա եւ ոմն փոքր, այլ ըստ աստիճանին իշխանութեան եւ այսպէս յարմարեալ ի բազում փութով պարտէ ի նմին մշտնջենաւորել քանզի ոչ եթէ ի մարդկային կարեացէ ճառեցեալս սահմանադրութիւնս, այլ յԱստուածաշունչ զրոց երկրորդեցաւ ի մէջ բաց որոշաբար, եւ որ հակառակն կան ոչ

մարդկան, այլ Աստուծոյ հրամանին կան հակառակ, եւ որ կամինն կալ հակառակ, անձանց դատաստանս ընդունին:

Խ. Արդ՝ պարտէ մեզ զհատուցումն շնորհից սահմանադրելով հաստատել յայտարարութեամբ թէ որպէս պարտէ հատուցանել ի վանս, եւ կամ ամուսնացելոց քահանայից: Տաւն սրբոյ Յովհաննու Մկրտչի եւ վկայի զոր նախակարգեաց առաքեալն եւ խոստովանօղն Քրիստոսի եւ հայր վերստին նորոգմանն բոլոր Հայաստան աշխարհիս Գրիգորիոս ի վանս, զի ուխտադրութեան պահօք հաստատեցաւ՝ եւ որ ինչ մի անգամ այլ ուխտք են ի վանս կատարեսցին, եւ շաբաթք եւ պահք, եւ ծոմք, զի ուխտիցին կատարմունք, զի ուխտաւորեալ են բնակիչք, շնորհիւ ուխտին կերակրեսցին, եւ տաւն ամենայն մարտիւրոսաց զոր մատուռն կոչեմք: Վարդավարին մատաղենիքն միայն: Պտուղ յամենայն արմտեաց, քոռ քոռ՝ ի ժողովրդականաց եւ յամուսնացելոց քահանայից, յառաջին յարմտեացն, այսինքն յընդրոցն, զի գեղցին կալք ցորենոյ, եւ հնձանք գինւոյ եւ իւղոյ, եւ մի ի վատթարացն իբրեւ զկային գուցէ զնորին լուիցուք զպատուհաս: Տաւն սրբոյ Յայտնութեան եւ քառասնորդք նորա. եւ Տեառնընդառաջն: Եւ Առաջաւոր պահոցն կատարումն: Տաւն միջնոյ քառասնորդացն զատկի: Աւր Ղազարու. մեծ Ե շաբթի զատկին, յորում կենարարն մեր աւանդեաց աշակերտացն զխորհուրդ նորոյ ուխտիս: Երկու շաբթի զատկին ընձայիւք եւ հաճոյակատար աւժտիւք՝ դիր զատկին: Տաւն Ամբառնալոյ Տեառն յերկինս: Տաւն վախճանելոցն յելս հրոտից ամսոյ: Այսոքիկ տօնք ի վանս յուխտաւորեալ տեղիսն երթիցէ, նախանն հանապազ, զի կերիցեն պաշտաւնեայք տեղւոյն եւ հիւրք, զի քահանայից թէպէտ եւ ամուսնեացեալք իցեն, եւ աբեղէից եւ ամենայն իսկ ուխտի մանկանց չէ արժան ի շէնս աւթել, այլ ի վանս. բայց եթէ ուր ոչն գուցեն, եւ զկողոպուտ վախճանելոյ տանուտերանց ի տախտէ եւ յաթոռոյ մինչեւ ցպնակ, եւ ցգրկալ, եւ որ ինչ անձին զգեստնէ մինչեւ ցկօշիկս եւ ցգօտի. եւ անկողինն երթիցէ ի վանս, զի հանգիցեն ի վերա նորա այնր մտեալ հոյրքն եւ աւրհնեսցեն:

ԽԱ. Ագապն որ մասնակաւ է, կէս կաշւոյն երթիցէ ի վանսն եւ Բ մասունք ճրագուին, իսկ քահանայիցն բաւանդակն եւ ոչխարին մորթն, եւ դմակն անդամովն, եւ ճրագաւն. եւ խախացոցն, եւ պանդուխտ որ ի տունս քահանայիցն են, եւ նոցին եղբարս նոյնպէս տայցեն, եւ զամենայն պատարագս հասարակաց կերիցեն պաշտաւնեայք եւ աղքատք բազում մեծարանաւք, եւ եղբարք հաւատացեալք, եւ զհաց տօնի նորեացն առհասարակ կերիցեն ամենայն պաշտաւնեայք,

նոյնպէս եւ զհաց ապաշխարողացն զոր յաւուրս քառասնորդացն առնեն հանգիստ շաբաթու կամ կիրակէի:

ԽԹ. Բայց պատարագն որ ի վանս կատարեն, երախայրիքն եթէ անապատ իցէ գեօղջն, անդր տայցեն, ապա թէ ոչ ամուսնացելոց քահանայիցն տայցեն, քանզի չէ օրէն ումէք զհասն տեառն ի հարկի իւրում թողուլ:

ԽՊ. Իսկ ամուսնացելոց քահանայիցն եղիցի տօնք շաբաթն զատկի, եւ զատիկն սուրբ. եւ երկրորդ զատիկն, եւ յերկրորդ զատիկն ի վեր կիրակէքն ամենայն. եւ պենտակոստն, եւ տօն սուրբ Աստուածածնին, եւ Վարդավարն, բացի մատաղենեացն որ է կատարումն քառասնորդացն առաքելական տօնիցն հաւատացելոց զատիկին, եւ զպտուղ յամենայն արմտեաց քոռ քոռ, եւ պատարագք որ մասնականաւ են կէս կաշոյն եւ ճրագուին զկէս մասունս ի վանս թողլով զպաշտամանն եւ զլուցմանն՝ զմին տարցին զլուցման մասնն եւ որ ոչխարաւ է, դմակն անդամով, եւ ճրագուն եւ խախացոցն, եւ մորթն եւ սգեստն միայն: Տանտիկնանցն վախճանելոցն, եւ տօնք բարեկենդանին եւ ողորմեան մեծ որ կոչի բարեբանեալ օր, եւ թէ այլ տօն ոք կատարեսցէ յանուն առաքելոց եւ մարգարէից հասարակաց եղիցի. զի այնպէս աներկեւան եւ առանց հակառակութեան պաշտանէիցն կացցեն դասք՝ գիտելով որում շնորհի արժանաւորք եղեն, զի պարկեշտութեամբ եւ ուսումնասիրութեամբ վարեսցեն եւ մի եղիցին բանակուիւք, այլ սիրունք արթունք եւ զուարթունք յամենայնի, զի բաւական լիցին խրատել զստահակսն, եւ զյուլացեալսն ածել ի կարգ հաւատոյ, քանզի այդ գործ է վարդապետի եւ հոգեւոր հովուի:

ԽՊԲ. Այս սահմանադրութիւն կարգաց գրեցաւ հրամանաւ սրբոյն Սահակայ մեծ հայրապետի Հայաստան աշխարհի, ընկալեալ ի քաջ նահատակէն ի տեառնէն Գրիգորէ թարգմանեցաւ միայն յունէ ի հայ: Արդ՝ եթէ ոք անհնազանդեալ կանոնիս նորոգածեւել կամեսցի զկարգեալ սահմանադրութիւնս, մի ընկալցի մասն եւ վիճակ ժառանգութեան յարքայութեան Քրիստոսի Աստուծոյ: Եւ որք միաբանեալ կատարեսցէ, ընկալցի զաւրհնութիւն ի Տեառնէ, հաղորդելով պարգեւացն եւ անվախճան հանգստեանն երջանիկն Գրիգորի, եւ հօր մերոյ Սահակայ, եւ նոցին հետեւելոց ճշմարիտ ուղղափառութեանց, որ ի մեծ եւ յերեւելում աւուրն են պսակելոց ամենաբաւական աջոյն, որ թարգմանելի պայծառութեամբք մշտնջենաւորեալք յաւիտեանս յաւիտենից ամէն:

Նորին թե որպէս պարտ է եպիսկոպոսաց ունել
գրնարանիս սրբոյ եկեղեցոյ

ԽԵ. Այցելու եւ հասարակաց Հայր է եպիսկոպոսն, վասն այսորիկ առանց ակնառութեան պարտի խնամել զհաւատացեալս նմա յԱստուծոյ հօտն եւ անաչառութեամբ յանձանձել զուխտս եկեղեցոյ. տեսուջս եւ առաջնորդս գաւառաց եւ գեաւղից կացուցանելով, որք անուանին քոր եպիսկոպոսք զի սրբոց եւ նախանձաւորաց աւրինաց եւ հմուտ եղելոյ վարդապետութեան արժանաւոր է տալ զայնպիսի պատիւ որք զժողովուրդն բաւական լիցին խրատել, շահելով զմեղանչականութեամբ մոլորեալսն, պայծառացուցանելով զճշմարիտն ճառագայթածեւ պատուիրանացն պատմութեամբք:

ԽԶ. Զի եւ քահանայք առանց տարակուսանաց ուսցին մեծարել զաստուածընկալ սեղանն, յորոյ վերայ կատարի կենարար պատարագն խորհուրդն ապրեցուցչին մերոյ Տեառն, եւ զփրկական աւագանն մկրտութեան որոյ ծննդեամբ վերստին նորոգիմք ի յոյս կոչմանն Աստուծոյ, արդ մի ոք զայսպիսի տեսչութիւնս զինուորաց կամ տգիտաց ումեք հաւատասցէ՝ եւ մի մերձակայից իւրոց շնորհուկս ինչ նոցա առնելով սիրոյ գեղձմամբ՝ յորոյ կանխաւ հրաժարեցոյց Փրկիչն եւ Տէր. ո՛վ է իմ ասէ՝ մայր եւ եղբայր, եթէ ոչ սիրաւղք պատուիրանացն աստուծոյ, զի արդեամբք իսկ կատարեաց մեզ աւրինադրելով: Յակոբոս եւ Յովհաննէս, եւ Յուդա եղբայրք յորջորջէին, եւ Պետրոս եւ Յովհաննէս եւ այլ բազմութիւն աշակերտացն յուրով ժամանակս կատարեցին ի սպասահարկութիւնս, վիշտս եւ նեղութիւնս գուն գործեալ ոգւով չափ, եւ անաւթ ընտրութեան ասէ ինձ է նա կրել զանուն իմ առաջի հեթանոսաց եւ թագաւորացն Իսրայէլի: Տեսանես զի ոչ է ակնառութիւն առաջի Աստուծոյ, եթէ աչառիցէք մեղս գործէք, արդարեւ որ ոչն վարիցի այսպիսի առաքինութեամբ եպիսկոպոսն, ոչ կարէ աշակերտ լինել Տեառն. այլ յոյժ հեռի եւ աւտարէ իբրեւ զմի ոք իստունկանողաց Փրկչին՝ զպատուիրանացն սիրօղս եւ զկատարաւղս սահմանեաց ասէ իւր եղբարս: Եթէ ոք սիրէ զհայր կամ զմայր զուստերս եւ զգաստերս առաւել քան զիս չէ ինձ արժանի, եւ դուք ի բարձրանալ հրամանացն ի վայր կործանեալ ընդ երկիր քարչելով փարիք զտոհմային զագգականաւք, պէս պէս հնարելով հնարս զի գիրգ եւ փափուկ առնիցէք, եւ առաւել աստացութեամբքն զեղուցուք զտունսն մոռանալով զըզմնելի պատգամս Աւետարանին. ինքն ասաց, թէ ամենայն տունկ զոր ոչ տնկեաց Հայր Իմ երկնաւոր խլեսցի, տեսանէք զի զոր յուրով ժամանակաւք տաժանիք եւ ջանայք արմատացուցանել

զկէս աւուրցն կազմէք որոգայթ սատակման ըստ այնմ թէ որ ամբարէ գմեծութիւն առանց իրաւանց, ի կէս աւուրց իւրոց լքցէ գնա, զայս ոչ եթէ յաղագս յամօթ ինչ առնելոյ գոք. ասեմք ի խորխոցելով յանդիմանութեամբ, այլ զի ամենեւին մի երեւեսցի յեկեղեցւոջ այսպիսի անաւրէն սովորութիւն, քանզի արմատ է ընդհանուր չարեաց եւ պէս պէս պղծապիղծ անառակութեանց, վասն որոյ բարկութիւն Աստուծոյ:

ԽԷ. Որպէս վերագոյն ասացաք, թէ հայր է եպիսկոպոսն. եւ ըստ տեսչութեան եւ աջողութեան պարտի փայփայել եւ յառաջեցուցանել զընտանիսն, եւ յանձն առնել զգործ եկեղեցւոյն ի կանոնի կարգաց ուստի այլանդակ անառակութիւնք եւ հերձուածք խամրին եւ վարք աստուածահաճոյ կենաց հանդերձ բարեպաշտութեամբ պտղալից զարգարին, բայց գիտեմք զի ոմանք ըմբոստացեալ ճոռոմաբանեն, մանաւանդ ազգասէր ծնկոտքն. զմարգարէին ի կիր առնուլ զբանն թէ յընտանեաց զաւակի քո զակն մի արկանիցես, եւ զայն ոչ իմացան թէ յընտանիս գմիաբանութիւն հաւատոյն կոչէ: Վասն որոյ բարձրաբարբառ փողն եկեղեցւոյ ճշտիւ մեկնեալ գոչէ, եւ զինչ ասիցէ, թէ հնար է ասէ ընդ ամենայն մարդկան զխաղաղութիւն կալլիք, մանաւանդ առ ընտանիսն հաւատոյ, այս է պատճառ ընտանեաց խնամածութեան, բայց եթէ գետնաքարչ եւ մոմոլ իցէ եւ պատճառս կեղծաւորիցի բարեպաշտութեան սիրել եւ հարստացուցանել զազգայինս իւր լուիցի միւս եւս բանին որ մեղմովն խրատէ, թէ՛ մի գիտասցէ ձախ քո զինչ գործէ աջ քո, մի ոք իշխեսցէ անամօթ համարձակութեամբ զչարդ զայդ առնել պատճառ բարեգործութեան, զի չար է կամակոր լրբութիւն քան զմեղանչելն, քանզի եղբայրասպանն Կայէն, եւ Գեհեզի որ դառն ազահութեամբն էր զբաղեալ, քանզի ընդ մեղացն եւս առաւել վասն անամօթ լրբութեան, կրեցին պատիժ պատուհասից:

ԽԸ. Արդ՝ զգուշութեամբ պահեսցի ի միջի մերում սահմանս այս կանոնական, եւ մի ոք խոտորեսցի յաստուածահաճոյ հրամանացս այսոցիկ, որովք պայծառանան եկեղեցիք, եւ բերկրին քահանայք, զուրախութիւն համբուրեն իշխանք եւ գեղջունք, եւ երանութիւն բան դրուատեաց յաւտարաց ընդունիցիմք, քանզի պարտ է մեզ ըստ գրեցելու մն վկայութիւն բարի եւ յարտաքնոցն ունիլ, զի մի յանուն Աստուծոյ եւ վարդապետութիւն հայհոյեսցի, որպէս երբեմն բողոքէր մարգարէն՝ պարտաւորելով զիսրայելացիսն, թէ՛ անուն Աստուծոյ վասն ձեր հայհոյի ի մէջ հեթանոսաց: Իսկ վասն բարի ոք կարգած եւ գործոց մերոյ փառաւորեսցեն՝ զհայր մեր որ յերկինս է ասելով, թէ սոքա են զաւակք աւրհնեալ ի Տեառնէ, եւ ուրախութեամբ ուրախ լիցին ի Տէր հրեշտակակրօն վարուք եւ յաւիտենական կենաց նմանութիւն պարտի

բերել յինքեան եպիսկոպոսն եւ ամենայն վարդապետք, որ ոչ ակնառութիւն է, եւ ոչ կաշառք եւ ոչ ընչից մեծարանք, այլ պարկեշտութիւն եւ պատուիրանապահութիւն մերձեցուցանիս լինել քաղաքակից սրբոց եւ ընտանիք Աստուծոյ, եւ դուք յընչասիրութիւն ի կաշառս կործանիք զգարչելիսն եւ զպատուիրանազանցան, եւ զգինուորսն, եւ զտգէտս հաւատարիմս համարիք ի գործ սպասաւորութեան եկեղեցւոյ. եւ ջողեր եւս յաճախեալ տողէք զկնի ձեր զմերձաւորացն անուանելոց զի հովութեամբ ձերով այտուիկ զմիս ընտրոցտ ուտէք եւ զոսկերս նոցա փշրիցէք, կերիցուք, արբցուք, ասելով՝ քանզի վաղիւ մեռանիմք, արդ՝ եթէ ոք գտցի եպիսկոպոս եւ յառաջնորդս եկեղեցւոյ յայսպիսի պատուիրանազանցութեան անամաւթ եւ յանառակութեան, ի բաց ընկեսցի ի պատուոյ իւրմէ, եւ բաժին նորա ընդ կեղծաւորս եղիցի, զի եւ այլք կերիցեն եւ պաշտօն հարկիս այսորիկ մի եղիցի դատապարտութեամբ, այլ փառաւք:

ԽԹ. Ապա թէ ոք իշխանաց կամ յաթոռակցաց մերոց աչառիցեն յայսպիսեացն դատ տայցեն առաջի Աստուծոյ ընդ այնոսիկ, որք աչառեցան շնորհուկս առնելով, Անայի եւ Կայիափայի քահանայապետիցն Աստուածամայր ուրացողացն եւ պարտականաց տէրունական արեանն, որ տայցեն պատիժս յանսպառ յաւիտեանսն, այլ մեզ եղիցի ամբիժ սահման պատուիրանացս այսոցիկ վարելս զկեանս մերոյ պանդխտութեանս, զի բարութեանցն արժանի լիցուք շնորհօք եւ մարդասիրութեամբ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, ընդ որում Հաւր միանգամայն եւ Հոգւոյն Սրբոյ տացուք գոհութիւն եւ փառս յաւիտեանս յաւիտենից ամէն:

Նորին թէ որպէս պարտ է եպիսկոպոսաց պաշտել զգանձս
եկեղեցւոյ կամ որոց որպէս մատակարարել

ԾԱ. Նաւահանգիստ է ամենեցուն տաճար աղաւթից եւ տեղի խնդրուածոց մերոց, զոր յար անուանաբար եկեղեցի սովորեմք կոչել՝ ունելով յինքեան նաւապետ կարապետութեան զտեսուչ եպիսկոպոսն, զի խնամուտ եւ արդիւնակատար կամօք անշարժ ունիցի զսահմանս իւրոյ կարգին: Վասն այնորիկ առհասարակ ի Քրիստոս հաւատացեալք ապաւէն ապաստանի ունին զսուրբ եկեղեցի, զի արդարոց եւ մեղաւորաց է նաւահանգիստ եւ տեղի յուսոյ փրկութեան մերոյ, եւ իւրաքանչիւր ոք փութա սրտի յաւժարութեամբ զուխտս եւ զպատարագս եւ զընծայս իւր մատուցանել:

ԾԲ. Իշխանք զգեաւղս եւ զդաստակերտս եւ զգանձս ոսկւոյ, եւ արծաթոյ, այլք յանդաստանաց, եւ ի պատճառաց, եւ ի հանդերձից պատուականաց ոմանք վասն անձանց փրկութեան կեսք յաղագս սիրելեաց եւ ծնօղաց եւ զվախճանելոց հատուցանել հատուցմունս, զարդ եւ պայծառութիւն կազմելով հոգւոց եւ մարմնոց, քանզի անսայթագ յորդորութեամբ տէրունական բանն զգուշացուցանէ ծառայից եւ պատուիրանապահաց իւրոց, թէ՛ գանձեցէք ձեզ գանձս յերկիրնս, ուր ոչ ցեց եւ ուտիչ ապականեն, եւ ոչ գողք ական հատանեն եւ գողանան, եւ թէ՛ դադարկածեռն ամենեւին մի երեւեսցի առաջի իմ, չեն ասէ յերկրիս այդրէն, իւրական տուրքդ ձեր այլ ի կատարս բարձութեան երկնից յանսպառ եւ յանվրէպ գանձարանին:

ԾԳ. Տեսանես զի աստուածային ինչքն՝ քանզի յիւր համարի գտուրսն մեր եւ ոչ մարդոյ ումեք, բայց միայն պահապան եւ վերակացու է տեսուչ եպիսկոպոսն, բազում ապա զգուշութեան պետք են եպիսկոպոսին եւ երկիրդի, զի թէ՛ գմարդկան աւանդս կամ պարտս հոգա եւ աշխատութիւն կրեն ըղձանալով թէ՛ երբ վճարիցին, եւ թէ՛ դէպ լինիցի փոքր ինչ ծախել զիր առնեն եւ վկայս կացուցանեն եւ երդումն, զի մի երեւեսցին թիւրք եւ գողք ի գործս իւրեանց, իսկ Աստուած որ քննիչ է խորհրդոց իրաց եւ չիք ինչ նմա ծածուկ, եւ ամենայն ինչ մերկապարանոց կա առաջի աչաց նորա, զինչ պատճառս եւ հնարս հնարեսցի եպիսկոպոսն յորժամ զաւանդն արքունի զգուշութեամբ ոչ պահիցէ, եւ ծախիցէ այնոցիկ, որոց ոչ իցէ ւաւրէն, այսպիսի ինչ յորժամ աւելի զգեստուք զինքն պճնիցէ, եւ փեր եւ ետ իցէ ի սիրգութեան եւ ի փափկութեան պարապելով, եւ ազգականացն զեղուցու եւ տացէ եւ զհացկատակսն պարարիցէ շնորհուկս առնելով ճոխաց եւ մեծատանս տայցէ, այս է չարաչար վատնել զարքունիսն, եւ պատժոց լինել արժանի:

ԾԴ. Առաքելական պատուոյ եղիր արժանի պարտիս եւ վարուց նոցա նմանիլ որպէս զիր գործոց առաքելոցն վկային, բաշխէին ամենեցուն ում զիարդ պիտոյ ինչ լինէր, զի գանձ աստուածային յորում տեսուչ եւ մատակարար կազմեցեր. նեղելոց եւ սրբոց եւ այրեաց տուաւ յապաւինութիւն, եւ եթէ մի անգամ այն ինչ աշխարհի վտանգ հասանիցէ՝ բայց յայլ իրս ամենեւին չէ իշխանութիւն ծախել, զի յաղագս հոգւոյ փրկութեան տուան գանձքն: Արդ՝ եթէ ոք ինչ ծախիցէ ընդ սեղանակապուտսն տացէ դատ յաւուրն դատաստանի, եւ պատիւն բարձցի ի նմանէ, զի թէ՛ ժամանակաւոր թագաւորացս գործակալք յանիրաւ իրս ծախելով զարքունիսն պատիժս կրեն եւ ի պատուոյն ի բաց անկանին, որչափ եւս առաւել որք զաստուածայինսն վատնեսցեն յա-

նուղայս՝ կրեսցին պատիժս եւ ի հանդերձելումն, եւ թէ ոք աչառիցէ այնպիսեացն թոյլ տալով, կցորդ եղիցի չարեաց գործոց նոցա:

ԾԵ. Բայց եւ դու ով մտացի հաւատացեալդ որ յաղագս մեղաց քոց փրկութեան եւ ուխտից զտուրս քո տաս, զի ի բաց ընկեսցես զծանրութիւն մեղացն քոց, եւ զայլոց բազմաց նոյնպէս գերիցէս ընդէր աճապարես ընկեցեալ տաղտկալի բեռինսն այդրէն առնուլ, վասն որոյ մարգարէն զսոյն իսկ ասաց թէ որպէս բեռն ծանր ծանրացաւ ի վերայ իմ, եւ երանի թէ զքոյին իսկ զբեռինն առնուիր եւ ոչ զայլոցն զի որչափ գառնուլն յաճախել քան զտալն զմեղացն քոց սաստկացուցանես զբեռինսն, զի եւ զայլոց եւս ընկեցեալս ի վերայ քո մթերես յորէնսն եւ զընկերին զգրաստն անկեալ ընդ բեռամբ չհրամայէ անտես առնել, այլ յարուցանելով յարուցանես ասէ՝ եւ դու զանձդ գլորես անկանգնելի գլորմամբ, զի թէ զայլ ոք տեսանէիր անկեալ եւ բեկեալ, թերեւս ողորմէիր, եւ զքեզ անտես առնես յափշտակես զլանաս գորբոյն, զայրւոյն զաղքատաց զվարձս կողոպտես, զսեղանս, եւ գարշել պատճառիս ի մեհենաց, արդ քեզէն տուր զիրաւդ, ոչ ապաքէն մինչ աստ զտուրսն ի տուն Աստուծոյ՝ այս է զծանրութիւն մեղացն ընդ նմին հաւատաս ի բաց ընկենուլ, եւ յուսաս յաւիտենական պարգեւացն արժանի լինել. ապա ուրեմն եւ առնուլն հակառակող նորին մեղացն զբեռինս այդրէն ի քեզ կուտէ, եւ մշտնջենաւոր տանջանացն լինի առիթ, զինչ աւգուտ իցէ այնպիսի շահ որ զանձն տուժէ կորուսանէ, եւ ոչ գտանէ փրկանս անձին իւրում: Լուր աստուածային գրոյն եւ ուսիր բարեմտութեամբ որոց վայելել հրամայէ այնու ընչիւք սեղանոյն պաշտաւնեայք ասէ ի սեղանոյ անտի վայելեն եւ զինչ է կերակուրն յայտ առնէ զմեղս ժողովրդեան իմոյ ասէ կերիցեն, վասն այնորիկ ազդէ պատրաստել թէ արիք մինչ չեւ էք ննջեցեալք որք ուտէք զհաց ցաւոց: Տեսանես զգորութիւն կերակրոյն, քանզի եւ այլ ուր յայտնագոյն զգուշացուցանէ զքեզ զպակնուլն հրաման տալով թէ հպատակ կացէք նոցա զի նոքա տքնին վասն ոգւոց ձերոց որպէսզի համարս տալոց են ընդ ձեր: Արդ, ընդէր այնպիսի ծանրութիւն ձգես ի քեզ եւ զոյժս անհնարինս որ զկէս գիշերին թերեւս արբեցութեան պարապիցես, թողում ասել զայլսն եւս, եւ յորս այսեալ անկեալ պարպատիցեն ընտիրք թասելով եւ թառանջելովն, եւ ի պղտորութենէ յորովայնին յորձանաց եւ սաստիկ գոլորչեացն որ եւ զձայն անգամ լսել զպաշտամանն դժուարանաս թող թէ հսկել եւ տքնութեան պարապիլ, արդ՝ որպէս թերի ես ի վաստակոցն աշխատութենէ հեռանալ պարտիս եւ ի վարձուցն յափշտակութենէ եւ քոյովն չչատանալ, դու աւաղիկ զանց արարեալ զճառեցելովդ սրբոց եւ այրեաց եւ տնանկաց եւ սքոքալ կամիս տալ

զկնի քո, քանզի յաղագս նոցա ապաւինութենէ զանձն աստուածային որպէս վերագոյն ասացաք, զի եւ նոքա մասնաւորք են զորքս եւ զայրիս ընդունի Տէր, եւ եթէ աչք նորա ասէ ի տնանկա հային եւ կարդայցեն առիս, եւ ես լուայց նոցա: Արդ՝ ընդէր եւ զնոսա եւս կացուցանես քեզ ոսոխ, եւ չամաչես զտուրս ցհացիկն թէ ունէր առաջի քո գարշէիր թերեւս եւ անարգանս համարէիր զառնուն եւ զինչսն անխղճաբար կորզես եւ ոչ կասկածիս թէ հաւասար է այսմ մուրոյ, նոքա կողկողեն, զտառապանս նեղութիւնսն եւ զվիշտս իւրեանց պատմելով, մինչեւ ցամաքի լեզուքն ի բերանս. առ վտանգին զվէրս եւ զխեղութիւնս մարմնոյ մերկացեալ ցուցանեն, երիթացեալք, բրդաքղեալք, դողան, սառսռան, զի գէթ այնպէս խուն ինչ գտանել կարասցին ծածկոյթ առնիլ առականացն իւրոց՝ եւ դու նանիր եւ դրուատեալ բանիւք զնոցայն լոպելով ի մոռացո կամիս դարձուցանել, զի փութաս այրի առնել զկին քո եւ որք զորդիսն մուրօղ եւ թափառական, զի կողկողին առ դուրս վատթարայց, եւ ապա յիշեցէք զբանն Տեառն Յիսուսի, թէ՛ երանելի է տալն մանաւանդ քան զառնուն:

ԾԶ. Վասն որոյ աղաչեմ եւ վկայութիւն դնեմ առաջի Աստուծոյ եւ Յիսուսի Քրիստոսի, որ դատելոց է զկենդանիսն եւ զմեռեալսն ի յայտնութեան իւրում եւ յարքայութեան, զի մի ումէք եղիցի թերի գտանել ի մասինս յայսմիկ, զոր պատուէր տալով ուսուցաք զաւգուտն եւ զպայծառութիւն հոգւոց եւ մարմնոց եւ զինչ աւգուտ մեծագոյն քան զայս կացցէ կամ զուարճացուցանօղ խնդութիւն, յորժամ եպիսկոպոսն ըստ Աստուծոյ հաճոյիցն խնամ տանի եկեղեցւոյն եւ դասք պաշտաւնէից գովութեամբ յորդորեալ զսաղմոսն գեղգեղելով հնչեցուցանիցեն. եւ այլքն առհասարակ գումարեալք փառս տայցեն ամենայաղթ տէրութեան որքք եւ այրիք յանձանձեալք, աղքատք, խնամեալք, տնանկք յապահովացեալք: Այսպիսի կարգք բաւական լինին բանալ զողորմութեան զգրուես, երկինք անբարակ լինելոյ ցօղոյ, եւ երկիր ցորենւոյ գինւոյ եւ իւղոյ, պաճար անասնոց: Դալարագարդութեամբ եւ բոլորովին իսկ ըղձալի կենաց իշխանաց եւ թագաւորաց մշտնջենաւոր խաղաղութեամբ, շնորհաւք եւ մարդասիրութեամբ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, ընդ որում Հօր միանգամայն եւ Հոգւոյն Սրբոյ՝ փառք իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ հանապազ յաւիտեանս ամէն:

ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՅՆ ՍԱՆՎԿԱՅ

Վասն կարգի սրբոյ եկեղեցոյ եւ պարոյ ժողովրդեանն¹

Սրբոյն Սահակայ Հայոց կաթողիկոսի, զիր ասանդութեան. յաղագս կարգի սրբոյ եկեղեցոյ. Եւ պարոյն ժողովրդականաց ընծայելու ի տան Աստուծոյ

Ա. Քանզի սուրբ Լուսաւորիչն Հայոց մեծն Գրիգորիոս ծնեալն վերստին զՀայաստանեայց աշխարհս աւագանին ծննդեամբ, եւ ընծայեալ յորդեգրութիւն Հօրն երկնաւորի զլուսաւորեալսն մկրտութեամբ որ ի Հայր եւ յՈրդի եւ ի Հոգին Սուրբ. եւ լինեալ այնուհետեւ ուրախութիւն եւ խնդութիւն մեծ աշխարհիս Հայոց տանս Թորգոմայ. մանաւանդ թագաւորն բարեպաշտեալ եւ պայծառացեալ Հաւատով Տրդատ. ոչ սակաւ տայր աւժիտս մերձակայից իւրոց սպասաւորացն եւ որդւոցն քրմաց պարգեւէր բազում պարգեւս՝ ասելով թէ արդէն Հարիւրապատիկ առնուցուք ինչս եւ ստացուածս՝ եւ երախայրիս եւ պտուղս սուրբս յեկեղեցուջ Աստուծոյ եւ ի Հանդերձելումն զկեանսն յաւիտենականս ժառանգելոց էք զերծեալք ի պաշտամանէ կռամոլ դիւապաշտութեանցն: Իսկ նորանց պատասխանեալ ասեն ցթագաւորն, եւ ցմեծն Գրիգորիոս եթէ յԱստուծոյ բարերարի եւ մարդասիրի ոչ անտես արարեալ զստեղծուածս անարատ ձեռաց իւրոց. արդ գթացեալ ծանոյց մեզ շնորհօք ձերոյ զբարերարութեան իւրոյ զանչափ զաւրութիւն եւ զանհամեմատ խնամակալութիւն եւ զողորմութիւն եւ ոչ ետ մեզ ընդ Հարսն մեր կորնչիլ յանաւրէնութեան մերում, եղիցի անուն նորա սուրբ փառաւորեալ յամենայնի. այլ սակայն մարմնաւորական կարիք որ չափեմք ի կենցաղումս յայսմիկ ստիպէ զմեզ ըստ պիտոյիցն տալ զդարմանս կերակրոց եւ զգեստուց եւ զայլոց կարեացն չափաւորապէս, եւ ոչ ունիմք արուեստս գործանականութեան Հնարից ինչ առ ի պատրաստել նորօք զպարէն ռոճկաց մեզ եւ որդւոց մերոց, զի ցորքան ծառայէաք դիւացն կերակրեալք լինէաք ի զոհիցն եւ ի պտղոց նոցա, իսկ այժմ ոչ են մեզ յայտ պտուղք ընծայից որով կեցցուք մեք Հանդերձ ընտանեօք մերովք եւ փառաւորեսցուք զկենդանին յաւիտենից զանմահն Աստուած: Յայնժամ երանելին Գրիգորիոս ասէ ցնոսա. դուք որդեակք իմ զոր վերստին ծնայ սիրովն Քրիստոսի, միայն զգու-

¹ Այս կանոնախմբի գիտական հրատարակութիւնը տես Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Բ, էջ 230-238:

չութեամբ ծառայեցէք Աստուծոյ կենդանւոյ եւ ճշմարտի եւ զյոյսն ձեր դիջիք ի նա բոլորով սրտիւ եւ զվերինն խորհեսջիք, ուր Քրիստոս նստի ընդ աջմէ Հաւր զայն աւթեւան եւ զբնակութիւն եւ զկեանսն խնդրեսջիք ի Տեառնէ Աստուծոյ մերմէ ի սուրբ Աւետարանի իւրում: Իսկ պտուղք ի սրբութեան տաճարի Աստուծոյ նուիրեալք ձեզ եղիցին աւրհնութիւնք ժողովրդոց Աստուծոյ. փոխանակ պիղծ զոհիցն այնոցիկ որով հաղորդեալք լինէիք դիւաց. յայնժամ սուրբ պատարագացն երախայրիւք եւ այլովք ընծայեալ պտղովք հրեշտակացն սրբոց հաղորդք գտանիք շնորհաւքն Քրիստոսի, եւ եղիցին ձեզ երախայրիք եւ պտուղք կարգեալք ըստ այնմ աւրինակի որպէս եւ մեծ մարգարէն Մովսէս առեալ հրաման յԱրարչէն աւանդէր ժողովրդեանն զպատարագացն եւ զպտղոցն զոր եւ ղեւտական քահանայութեան միշտ մատուցանէին հարկաւորապէս ընծայս վասն ոչ ինչ խափան լինելս նոցին քահանայիցն ի սպասաւորութենէ խորանին վկայութեան: Սոյնպէս կարգեալ եւ սահմանեալ եղիցին ժողովրդեանս ընծայաբերութիւն ի սրբութիւն սրբութեանցն, որ է սեղանն մաքրութեան, զի եւ բոլոր արմտիք կալոյ եւ հնձանոյ աւրհնեսցին եւ տայցեն անդք ծառովք պտղաբերովք զչահեկանութիւն պտղոց ըստ մարգարէին բանի որ ասէ՝ ի պատուել քո զՏէր յարդար վաստակոց, լցցին ըշտեմարանք քո լիութեամբ ցորենւոյ եւ գինւով հնձանք քո յաւէտ բղխեսցին, եւ որպէս ղեւտացիքն տասանորդէին քահանայիցն, թէպէտ եւ ինքեանք առնուին տասանորդս յամենայն յԻսրայէլէ, այլ եւ նոքին տասանորդս տային քահանայիցն յամենայնէ. եւ զփրկանս անդրանկացն ամենեցուն հատուցանել հրամայիր ի սրբութիւն Տեառն նորին աւրինակաւ եւ ղուք առնիջիք յամենայն ժողովրդեանէ հասքն ձեր եւ եղիցին, ի պատարագաց կաշի. եւ աջու էրի, անդամ եւ ճրագու՝ ղմակ եւ սիրտ, եւ լերդաբոյթ, եւ երիկամունքն ճարպովին. ի կողից եւ ի խոտացած մասն, լեզուն եւ աջու ունկն. շրթունքն հոտոտելեօք, աջու ակն եւ ամենայն խորհրդական մասունքն. իսկ ի կալոյ եւ ի հնձանէ եւ յայլոց արմտեաց տասանորդս հանցեն իւրաքանչիւր ոք ձեզ եւ յաղագս մաքրելոյ ամենայն արդեանց եւ աճման ամենայնի պատճառ լինելոյ, այլ եւ ի ձենջ եղիցին ընծայք ի սեղան Աստուծոյ, ուստի արժանի եղէք նախ ընդունել զանարատ եւ զանապական մարմին եւ զարիւն Որդոյն Աստուծոյ Փրկչին մերո, յիշատակ փրկութեան ձերոյ՝ որպէս եւ ղեւտացւոց քահանայութեան հրամայեցաւ յայնժամ Մովսէսին ի Տեառնէ: Եւ հասք ի ձէնջ ի սեղան Տեառն եղիցի. դրամ մի յամենայն տանց ձերոց, եւ նուիրեալքն ի ձէնջ եւ ի փրկութեան պատարագաց երախայրիք երթիցեն ի վանս գլխաւոր քահանայիցն, այսինքն եպիսկոպոսաց որպէս ի

ժողովրդոցն հարկեն ձեզ հոգեւոր հարկս, սոյնպէս եւ դուք պարտիք հարկս հոգեւորս հարկել եպիսկոպոսացն, որ կոչին այցելուք. եւ նոքա մի իշխեսցեն խորել. այլ հարկեսցեն յաղքատս ամենայն; Եւ արդ՝ այս այսպէս կարգեցաւ ի սրբոյն Գրիգորէ, եւ ի մէնջ հաստատեսցի նմանապէս յամենայն հաւատացեալս անշարժ եւ աւանդութիւն որ ի սրբոյն ժողովրդականք ամենայն զպտուղս եւ զերախայրիս երիցանց մատուցանեն անզեղջաբար մտօք զի եղիցին ընդունելի պատարագքն իւրեանց առաջի Աստուծոյ: Սոյնպէս եւ քահանայքն զամենայն նախակարգեալ հասն մատուցանեն եպիսկոպոսաց առանց յապաղանաց, եւ մի անկցին ի հեղգութիւն մանաւանդ յափշտակել հնարելով զաւանդ վիճակելոցն, զի մի դատապարտեսցին ընդ անաւրէն քահանայիցն. յաղագս զաւշաբաղութեան իւրեանց, եւ տգէտ ոմանք, ըստ սովորութեան մի արժանի եղիցին առնուլ հաս մտից՝ այլ ուսմանց պարապեալք եւ շնորհի քահանայութեան արժանացեալք, նոքա եղիցին արժանի հասից. եւ դպիրք գրակարդացք սրբասնեալք ամենայն պարկեշտութեամբ մի զրկեսցին ի բաժնէ իւրեանց, այլ երկկանայք որ ամենեւին զցանկութիւն մարմնոյ զհետ չոգան. նոքա ոչ ունեն մասնաւորել շնորհի սրբութեանցն: Իսկ կանայք երիցանցն այրիք մնացեալք եւ սրբութեամբ պարկեշտացեալք՝ արժանի եղիցին մասին իւրենաց ըստ արժանաւորութեան ի հասին, սեղանոյ եւ նուիրականաց ոմանց. եւ ամենայն ոք որ մասնաւորեալ իցէ մտից եւ հասից սրբոյ եկեղեցւոյ, նոքին ոչ ունին իշխանութիւն ինչ անձանց զհաս Տեառն զորոյ ինքեանք առեալ, այլ ի գլխաւորսն վճարեսցեն սիրով աւրհնութիւնսն ի նոցանէ, զի կարգք եկեղեցւոյ անշարժ եղիցին, եւ Աստուած փառաւորեալ է միշտ յաւիտեանս յաւիտենից ամէն:

Գ) ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻՔ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (1166-1173)

Ներսէս Շնորհալին հայոց ամենափառաւոր հայրապետներից մէկն է. նա առաջինը հաստատ եւ որոշ ձեւ տուաւ հայոց դաւանութեան, հայոց ծիսակատարութիւններին՝ պատճառաբանութիւններով եւ խելացի դատողութիւններով: Մինչեւ Ներսէս Շնորհալին հայոց դաւանաբանութեամբ եւ ծիսակատարութիւնների խնդիրներով զբաղուել էին շատ կաթողիկոսներ եւ ժողովներ, սկսած Բաբկէնից (490-515), շարունակուած Ներսէս Բ-ի օրով (548-557), ապա Մովսէսի (574-604), Աբրահամի (607-615), Ներսէս Շինողի (641-661), Յովհան Օձնեցու (717-728), Խաչիկի (972-992) եւ վերջացած Ներսէս Շնորհալու օրով:

Շնորհալին նոր ոչինչ չասաց, հապա ժողովեց բոլոր նախկին հայրերի ասածները, դասաւորեց, կարգի դրեց եւ տուաւ մեզ պատճառաբանուած, տրամաբանական հետեւողութեամբ կազմած դաւանութիւն, որը ընդունում են մինչեւ այսօր բոլոր հայադաւանները եւ համարում են ամենագլխաւոր աղբիւր մեր եկեղեցու դաւանութեան համար: Ներսէս Ե-ի ժամանակ, երբ ուսաց Սինոդը խնդրեց հաւատոյ ձեռնարկ, նա մատնացոյց արաւ Շնորհալու գրուածները, որոնք խուճաբաշեանի թարգմանութեամբ ներկայացրեց ի տեղեկութիւն ուսաց Սինոդի: Ներսէսի գրուածները երկուսի են բաժանուած՝ դաւանաբանականի եւ եկեղեցական կարգադրութիւնների: Առաջինը չի մտնում մեր ծրագրի մէջ, մեզ համար իրաւաբանական նշանակութիւն ունեն եկեղեցական կանոնները, որոնք գրուած են «Ընդհանրականի» մէջ, բայց որովհետեւ դաւանաբանականի հետ կապուած են շատ էական խնդիրներ, ուստի համառօտ տեղեկութիւն տալով նրա այս մասին շօշափած հարցերի վերաբերեալ՝ կանցնենք կարգադրական սահմանադրութիւններին:

Ներսէս Մագիստրոսի դստեր Ապիրատ որդու զաւակն էր եւ Գրիգորիս Պահլաւունի կաթողիկոսի կրտսեր եղբայրը: Ծնուել է 1102 թուականներին եւ փոքր հասակից Գրիգոր Վկայասէրի խնամքի տակ մեծացել: 18 տարեկան ժամանակ քահանայ է ձեռնադրուել եւ ամենայն սրբութեամբ մինչեւ վախճանը վարել է իւր սրբազան պաշտօնը: Գրիգոր կաթողիկոսը ծերանալով՝ տեսաւ, որ ոյժերը պակասել են, մեծ ժողով արաւ Հռոմկլայում եւ բոլորի հաւանութեամբ ընտրեց Ներսէսին, որ եպիսկոպոս էր, Հայոց հայրապետ՝ 1165 թուին: Օծումից յետոյ մի իմաստալից ատենաբանութիւն արաւ եւ մի ընդհանրական նշանաւոր թղթով իմացրեց բոլոր հայերին իւր ընտրութիւնը՝ բաշխելով իւր հայրապետական օրհնութիւնը:

Ներսէսի ժամանակ Հայոց եւ յունաց միութեան խնդիրը աւելի հաստատուն հիմք ընդունեց: Մի անգամ յունաց իշխանը, Գիո Մանուէլ կայսրի փեսան, Կիլիկիայում տեսնուելով Շնորհալու հետ, երկար խօսակցութիւն ունեցան հաւատոյ զանազան խնդիրների մասին: Իշխանը սիրով լսելուց յետոյ, խնդրեց Ներսէսին գրաւոր կերպով հաղորդել իրան այդ խօսակցութիւնները: Այդ առիթ եղաւ գրաւոր թղթակցութիւնների սկսուելուն Ներսէսի եւ յաջորդների ու միւս կողմից՝ յունաց արքունիքի եւ պատրիարքի հետ: Ներսէսը գրեց այդ թուղթը՝ «Թուղթ առ մեծի իշխանն Ալիքս» եւ յանձնեց իշխանին: Իշխանը 1165-ին ներկայացրեց թուղթը կայսրին: Կայսրը կրօնական խնդիրներով զբաղուելու հակամէտ լինելով՝ հետաքրքրութեամբ կար-

դաց Շնորհալու գրուածները եւ զարմացաւ նրա խորիմաստ դատողութիւնների վրայ՝ մտածելով, որ այդպիսի անձի միջոցով կարելի է քրիստոնէական եկեղեցու միութեան գործը գլուխ բերել, նամակ գրեց Գրիգոր կաթողիկոսին՝ խնդրելով, որ թոյլ տայ Ներսէսին Պօլիս գնալու եւ անձանց անձին խօսելու կրօնական յարուցուած խնդիրների մասին: Կաթողիկոսը մեռած էր, Ներսէսը իբրեւ կաթողիկոս գրեց երկրորդ թուղթը կայսրին՝ «Թուղթ առ կայսրն Մանուէլ»՝ իմացնելով կաթողիկոսի մահը եւ իւր ընտրուելը, յայտնելով, որ իւր հայրապետական գործերը շատ շատ են, չի կարող Պօլիս գալ եւ ինքը իբրեւ կրօնապետ շատ ուրախ է միութեան խնդիրը գլուխ բերելուն եւ ուրախութեամբ կաշխատի այդ նպատակով: Կայսրը ի պատասխան այդ նամակի ուղարկում է թէ թուղթ եւ թէ Թէորիանէ ճարտար անձի, որ սա բերանացի լրացնի թղթի բովանդակութիւնը եւ անձամբ իբրեւ իմաստասէր անձն խօսի Շնորհալու հետ միութեան խնդրի մասին: Բայց Թէորիանէն չկարողացաւ միութիւնը առաջ բերել: Յոյները ինն կէտ առաջարկեցին, որոնցով պիտի միութեան խնդիրը գլուխ գար: Շնորհալին երրորդ, չորրորդ եւ հինգերորդ պատասխաններով մի առ մի բացատրեց հայոց դաւանութեան տարբերութիւնը եւ իրան կողմից միջոցներ առաջարկեց, թէ ինչ գիշումներով կարելի է յոյների հետ միանալ. բացի այդ յայտնեց յոյներին, որ առանց ազգային ժողովի չի կարող վերջնական պատասխան տալ: Ազգային ժողով չեղած՝ ի Տէր հանգեաւ Ներսէս 1172 օգոստոսին, եւ խնդիրը մնաց առկախ:

Ահա յունաց 9 առաջարկութիւնները:

1. Նզովել Քրիստոսի մէջ մի բնութիւն ասողներին, Եւտիքսիսն եւ Դեոսկորոսին, Սելերիոսին, Տիմոթեոսին (Կուզին) եւ նրանց բոլոր համախոհներին:
2. Խոստովանել զՏէր մեր Յ. Ք. մի որդի, մի դէմք, մի անձնաւորութիւն անորիշ, անփոփոխ, անայլայլելի, անշփոթ՝ ոչ այլ զորդին Աստուծոյ ասել, եւ ո՛չ այլ զորդին Սբ. Աստուածածնի, այլ եւ զնոյն՝ Որդի Աստուծոյ եւ Որդի մարդոյ՝ զմին խոստովանել Աստուած եւ մարդ յերկուս բնութիւնս, զնոյն զմի Քրիստոս՝ ունելով երկուս ներգործութիւնս եւ երկուս կամս աստուածային եւ մարդկային ոչ հակառակք միմեանց, այլ ընթանայ մարդկային կամքն զկնի Աստուածային կամաց:
3. Երեք սրբասացութիւնը ասել՝ բացի «որ խաչեցար վասն մեր»-ից եւ «եւ»-ից:
4. Տօները տօնել ըստ յունաց. Աւետեացը՝ մարտի 25-ին, Ծնունդը՝ դեկ. 25-ին, Թլփատութիւնը՝ Ծննդից 8 օր յետոյ՝ յուն. 1-ին, Մկրտութիւնը՝ յուն. 6-ին, Տեառնընդառաջը՝ փետ. 2-ին, մնացածներն էլ՝ նոյնպէս:

5. Մեռոնը ձիթով եփել ծառերի պտուղներից:
6. Ս. հաղորդութիւնը խմորուն եւ ջրախառն անել:
7. Բոլոր քրիստոնեաները, քահանայք եւ ժողովրդականք եկեղեցու ներսում կանգնեն երբ Աստուածային պատարագը կատարում է, բացի ապաշխարութեան դէպքերից...
8. Ընդունել չորրորդ, հինգերորդ, վեցերորդ եւ եօթներորդ տիեզ. ժողովները:
9. Կաթուղիկոսի հաստատութիւնը լինի յունաց կայսրից:

Շնորհալու պատասխանը ամենափառաւոր պատասխանն է, որ կարող է գրել եկեղեցով եւ Աւետարանի բարձր գաղափարներով ոգեւորուած հոգեւորականը, որը շատ նման է հին սուրբ հայրերի պատասխանին՝ Իրենէոսի, Պողիկարպոսի եւ այլն:

Յ-րդ կէտի նկատմամբ Շնորհալին գրում է. առաջին՝ պատարագի օրհնած հացի մասին, որ մենք եւ հռոմայեցիք գործ ենք ածում բաղարջ, միւս եկեղեցիները՝ խմորուն: Իւրաքանչիւր կողմը աշխատում է իրան արդարացնել: Բայց ով սիրում է ճշմարտութիւնը, նա չպիտի ստրկաբար հետեւի իբրեւ տգէտ եւ խարդախ խօսքերով արդարանայ իբրեւ վիճող, այլ պիտի դիմել Աստուածային գրքերին եւ այնտեղ գտնել ճշմարիտը եւ արդարը: Քրիստոսի գործողութիւնների խորհուրդները նախագուշակել էին դեռ շատ վաղ մարգարէները զանազան օրինակներով եւ առակների ձեւով: Առաջին՝ Աբրահամի ճաշին Աստուած ճաշակեց ոչ խմորուն հաց, այլ բաղարջ: Երբ Եգիպտոսից հրէաները դուրս եկան, Մովսէս հրամայեց 7 օր ոչ թէ գործ ածել խմորուն հաց, այլ բաղարջ: Նոյնպէս եւ մաննան, ըստ Պողոս առաքեալի (Ա Կորն. 10, 3), հրէաները գործ էին ածում բաղարջ եւ ոչ խմորուն հաց: Զատկի երեկոյին Քրիստոս կերաւ բաղարջ եւ ոչ խմորուն հաց, որովհետեւ բաղարջակերաց առաջի օրն էր: Այսպէս էլ անարատ կոյսից ծնուածին աւելի վայելուչ է լինել բաղարջի նման, քան խմորուն հացի:

Հակառակ կողմի մարդիկ կարող են էլի Ս. Գրքից ապացոյցներ բերել յօգուտ խմորուն հացի գործածութեան, օրինակ Յիսուսի գովասանքը խմորուն հացին, որին երկնային արքայութեան պատկեր համարեց, բայց այդ խօսքերը վերաբերում էին ո՛չ խորհրդին, այլ Աւետարանի քարոզներին, որոնք ընդունողներին խմորի նման թթուեցնում էին աւետարանական մտքերով: Բացի այդ, Աւետարանում թթխմորը ընդունւում է իբրեւ նշան չարութեան (Ա Կորն. 5, 7, 8): Գրիգոր Աստուածաբանը զատկի վրայ խօսելիս ասում էր, որ խմորուն հացը կեանքի հաց լինել չի կարող: Թէեւ Յիսուս բաղարջով յիշատակեց

այն երեկոն, բայց առաքեալներից ոչ մի կարգադրութիւն չունինք այդ մասին, ուղղակի պատուիրուում է հացով կատարել խորհուրդը: Այս աւանդութիւնը, որի մասին խօսեցինք, իւրաքանչիւր ժողովրդի մասնաւոր սովորութիւնն է, որը ամենեւին չի աւելացնում կամ պակսեցնում հաւատքը: Մենք բոլորս հաստատ գիտենք, որ Աստուծուն հաճելի է միմիայն ուղղափառ հաւատք եւ անբիծ կեանք. ուստի հարկաւոր է խորհուրդը կատարել մաքուր սրտով եւ ոչ հերետիկոսական մտքերով: Այդ հիմամբ, երբ հաւատքը միանում է եւ կապուում Քրիստոսի հետ, այն ժամանակ էլ հաւատքի հետ զնացող մասերն էլ՝ աւանդութիւնները, զուգընթաց գնում են նրա հետ ի փառս Որդւոյ:

Բացի Շնորհալու այս խօսքերից, կարելի է բերել ի վկայութիւն նոյնպէս Ա առ. 31, Թաղ. 6, Մակ. 7, Ե Դ. 8 կանոնները, որոնք պատուիրում են, որ հացը պիտի ջերմ-թարմ լինի եւ ոչ օթի: Մեր գիւղերում մինչեւ այսօր էլ հացը թխում են շաբաթը մէկ-երկու անգամ. իսկ հներում պատարագ անում էին ամէն օր, յետոյ՝ շաբաթը 4 անգամ եւ ապա՝ 2, գիւղացիների համար, որոնք ամէն օր պարտաւոր էին հաց եւ գինի տանել պատարագին, յարմար էր իսկոյն եւ եթ խմոր անել եւ բաղարջ թխել եւ տաք-տաք տանել եկեղեցի, մինչեւ այսօր էլ երբ մատաղի փոխարէն հաց են թխում եւ բաժանում, կամ ուխտ են գնում մի տեղ, միշտ բաղարջ՝ անխմոր հաց են թխում եւ հետները վերցնում կամ բաժանում: Թագա հացը (ջերմ) միշտ յարգի է աւելի, քան օթի հացը: Եթէ Փոտ պատրիարքի ժամանակ վէճ բացուեց յունաց եւ լատինաց եկեղեցու մէջ այս բանի վերաբերմամբ, յոյները ասում էին, որ Յիսուս բաղարջ չկերաւ զատկի երեկոյան, այլ խմորուն հաց, երկրորդ՝ մեղադրում էին, որ լատինները եւ հայերը հրէական աղանդաւորների նման հրէական սովորութիւն են կատարում եւ բաղարջ ուտում՝ փոխանակ հակառակն անելու: Զարմանալի է, որ դրանք մոռանում են, որ առաքեալները իբրեւ հրէաներ իրանց սովորութեան համաձայն պիտի գնային, նրանց յաջորդ քրիստոնեայ հայրերն էլ պիտի հետեւէին նրանց սովորութեան (տե՛ս այս մասին Ա առ. 31 կանոնի ծանօթութիւնը):

Գալով բաժակի գինուն, գրում է Շնորհալին իւր պատասխանի մէջ, մենք անապակ գինի ենք գործ ածում ճիշտ Լուսաւորչի աւանդութեան հետեւելով, որովհետեւ Քրիստոսի արիւնը մաքուր էր, միւսները ջրախառն են գործ ածում: Մեր սովորութիւնը իւր հաստատութիւնը գտնում է կեանքի մէջ եւ նրանով, որ գինի ասելով ընդհանրապէս հասկանում ենք մաքուր, ոչ ջրախառն գինի, իսկ ջրախառն գինին մաքուրի անուն չի կրում. նոյնը հաստատուում է եւ Քրիստոսի խօսքով,

որ ասաց զատկի երեկոյին՝ «որթն խաղողոյ», որ ասել է՝ գինի, զուտ, մաքուր (Մատ. ԻԶ 29):

Նոյնպէս Յովհան Ոսկեբերանը ասում է ընդդէմ այն հերետիկոսներին, որոնք միայն ջրով էին կատարում հաղորդութիւնը. «Որթի պտղից պիտի վերցնել, իսկ որթը, որքան յայտնի է, արտադրում է գինի եւ ո՛չ ջուր»: Հակառակորդները պատասխանում են, որ Ոսկեբերանը այս ասաց ոչ թէ նրա համար, որ ջուր չխառնեն գինու մէջ, այլ այդ ուղղուած է բացառապէս հերետիկոսների դէմ, որոնք գինին բուրդովին մերժում էին: Բացի այդ պատճառաբանում են, թէ Քրիստոսի կողից ջուր եւ արիւն դուրս գալու յիշատակի համար պէտք է գինու հետ ջուր խառնել: Բայց չեմ կարծում, ասում է Շնորհալին, որ կողից ջուր դուրս գալը լինէր անպատճառ յիշատակելու խորհուրդ, առաքեալները եւ նրանց յաջորդները կհրամայէին կատարել այդ, եւ մենք բոլորս կհնազանդէինք: Ընդհակառակն, Ոսկեբերանը բացատրում է ուրիշ մտքով, որ այդ ջրով մենք ծնւում ենք աւազանում, արիւնով սնւում ենք՝ ճաշակելով: Նոյնը եւ Գրիգոր Նիւսացին է ասում: Եփրեմ Ասորին այդ մասին նոյն է ասում համարեա: Ինչ որ ասացինք հացի համար, նոյնը կասենք գինու համար, գինով ենք կատարում, թէ ջրախառնով, այդ միեւնոյն է Աստուծոյ առաջ, Նա պահանջում է ուղիղ հաւատ եւ արդար սիրտ, ինչպէս պատուիրում է Պօղոս առաքեալը (Ա Կորն. 11, 28, 29) (տե՛ս այս մասին նաեւ Ե Դ. 8, Մակ. 7, Թադ. 6):

Գալով Ծննդեան եւ Մկրտութեան տօնին, կասենք, որ այս աւանդութիւնը հայոց մէջ մտել է շատ հին ժամանակներից՝ կատարել այդ երկու տօնը միասին: Թէ այս տօները կատարում էին հներում ամէն տեղ միասին, յայտնի է ամենքին, մենք պահպանել ենք անփոփոխ Լուսաւորչից, որը հետեւելով Ղուկաս աւետարանչի վկայութեան (Ղուկ. Ա 23, 24), ասում է, թէ Զաքարիան վերադառնալով պաշտօնակատարութիւնից տուն, յղացաւ նրա կին Եղիսաբէթը, որոջել է ժամանակամիջոցը թէ Ծննդեան եւ թէ Մկրտութեան համար այնպէս, ինչպէս առաքեալներից սկսած որոշուած է եղել: Զաքարիան քաւութեան տօնի օրը՝ թշրինի 10-ին, որ է սեպտեմբերի 27-ը, մտաւ տաճար եւ ամբողջ 12 օրուայ պաշտամունքները կատարեց, 5-օր քաւութեան տօնի, 7-օր էլ տաղաւարահարաց տօնի, եւ ապա թշրի 22-ին կամ հոկտեմբերի 9-10-ին գնաց տուն եւ յղացաւ Եղիսաբէթ նոյն 10 օրը եւ ո՛չ 12 օր առաջ, ինչպէս դուք էք ընդունում: Ս. Կուսի աւետումը եղաւ 6 ամիս դրանից յետոյ, այն է՝ ապրիլի 7-ին եւ ոչ մարտի 25-ին ըստ ձեր ասութեան. իսկ Ծնունդը ինն ամիս յետոյ, այն է՝ յունուարի 6-ին: Յիսուս մկրտուեց 30 տարին լրացած ժամանակ, այդտեղ սխալ չի կարող

լինել, որովհետեւ ըստ աւետարանչաց՝ 30 տարին լրացած մկրտուեց եւ սկսեց քարոզը: Եթէ Ծնունդը 12 օր առաջ էք կատարում, այն ժամանակ չպիտի ասէք 30 տարեկան, այլ մօտ 30 տարեկան էր, որ հակառակ կլինի աւետարանիչներին: Այս եւ ուրիշ բերուելիք աւանդական սովորութեանց հիման վրայ մենք ճշտութեամբ պահում ենք այս նախնական ձեւը, մենք չենք բաժանուել հին ընդհանուր կարգից, այլ դուք էք բաժանուել մեզնից, էլի նոյնը կրկնում ենք՝ ինչ օր էլ, որ կատարենք, միմիայն պէտք է ուղիղ սրտով կատարենք, Աստծուն ա՛յս է հաճելի: Ի՛նչ աւելի փառաւոր հանդէս կարող է լինել, քան զատկի տօնի հանդէսը, որը ծագեց հնումը, ինչպէս պատմում է Եւսեբիոսը, Ասիայում տօնուում էր հինգշաբթի օրը՝ հին ուխտի զատկին նմանելով, հետեւելով Յովհաննէս առաքեալի աւանդութեան, իսկ հռոմայեցիք՝ կիրակի օրը՝ հետեւելով Պետրոս առաքելոյն. եւ ի՞նչ դուրս եկաւ. ո՛չինչ. թեթեւ վէճից յետոյ հաշտուեցին: Սբ. Իրենէոսը հաշտարար դուրս գալով ասաց՝ եթէ ճշմարիտ հաւատքը միեւնոյն է, այդպիսի տարբերութիւնները չպիտի խռովութեան տեղիք տան: Մարմնի գոյնը, օրինակ՝ լինի թուխ կամ սպիտակ, ամենեւին չի վնասիլ մարմնին, եթէ կազմուածքը առողջութեամբ է օժտուած, նոյնպէս առողջ հաւատք ունեցողին մի՞թէ կարող են վնասել տօները կամ ուրիշ աւանդութիւնները (տե՛ս. Ա առ. 7, Ե Դ. 26, 30):

Մովսէս Կաղանկատուացին 253 երեսում այսպէս է գրում. «Նոյնպէս Մարկոս (Մակարիոս) հայրապետն Երուսաղէմի, որ մի էր ի Նիկիական հարցն, յիւրում խրատական թղթին գրեաց առ հայս յաղագս մկրտութեան, եթէ ի միում աւուր տօնեմք զԾնունդն եւ զՄկրտութիւնն, զոր օրինակ մահն եւ թաղումն անկատար է առանց յարութեանն, եւ որպէս յարութեան Աւետարանն նախ զխաչն եւ զթաղումն յայտնէ... զոր դարձեալ ասէ Աստուածաբանն. «Բայց այժմ Աստուծոյ յայտնութեան տօն է, քանզի երեւեցաւ Աստուած մարդ ծննդեամբ»: Երուսաղէմայ եպիսկոպոսքն մինչեւ ցԿիւրեղ՝ քառասուն եւ երկու եպիսկոպոսք, եւ յետ նոցա այլք գտօն Ծննդեան եւ Յայտնութեանն կատարէին ի յունուարի ամսոյ վեցն մինչեւ ցՅոբնաղիոս, որ թուին լինել ամբ ի յարութենէն ցՅոբնաղիոս չորեք հարիւր (ուրեմն 433): Դարձեալ զոր յընթերցուածին ասէ վասն Դաւթի եւ Յակոբայ աւուրն, եթէ յայլ քաղաքս առնեն զԾնունդն Քրիստոսի ի դեկտեմբերի քսան եւ հինգ, յայլ քաղաքս այսպէս ասեն, եթէ ի հեթանոսաց անդի հաւատացեալք էին, ոչ թէ ի թլփատութենէն, եւ ի հեթանոսութեան սովոր էին զծնունդ արեգականն կատարել յայնմ աւուր, վասն այնորիկ հաւանէին թողուլ գտօնն: Ապա հարկաւորեցան առաքեալքն հաւանել

նոցա եւ կարգել նոցա զՔրիստոսի ծնունդն յայնմ յաւուր: Իսկ որք ի թլփատութենէն ամենայն ուրեք ի յունուարի 6-ն կատարեն, որ եւ մեր նախնեացն աւանդեցաւ եւ նոյնպէս ունիմք այժմ, որպէս ասէ, «օրէնք ի Սիօնէ ելցեն եւ բան Աստուծոյ յԵրուսաղէմի»:

Գալով երեք սրբասացութեան (Ս. Աստուածածին), շարունակում է Շնորհալին, մենք այդ ասում ենք ի դէմս Որդւոյն, զուր մեզ մեղադրում են, թէ մենք խաչում ենք Երրորդութիւնը, որ շատ սխալ է. այդ շարունակութեամբ Հոգեգալստեանն էլ աւելացնում ենք ի դէմս Ս. Հոգւոյն: Նոյն կերպով էլ մեզ ամբաստանում են խաչի վերաբերմամբ, թէ պէ՞տք է ամրացնել գամերով, թէ առանց գամի, մեր մէջ այդ բանը դրականապէս որոշուած էլ չէ: Ի՛նչ հիմամբ պիտի մի տեսակը պատուենք, իսկ միւս տեսակը ո՛չ: Ոսկեայ եւ արծաթեայ խաչերը ամբողջ են, գամեր չենք գործածում, բայց միւս դէպքերում չէ՞ որ փայտը պիտի միացնել, որ ամուր մնայ: Այս մասին վիճելը, ինձ թւում է, արժան է մանուկներին եւ ոչ հասուն մարդկանց:

Նոյնպէս եւ Յիսուսի եւ նրա սուրբերի պատկերները յարգում ենք եւ փառաբանում իբրեւ միջնորդ Աստուծոյ եւ մեր մէջ: Սրբերին երկրպագելով մենք խոնարհում ենք Աստուծոյ առաջ, նրանց միջոցով Աստուծոյ ենք երկրպագում, որովհետեւ մենք միմիայն պիտի երկրպագենք Աստուծոյ եւ ոչ արարածներին:

Առաջաւորաց պասի համար կասեմ, որ այս պասը նշանակեց Լուսաւորիչ, իբրեւ առաջին պաս եւ ժողովրդին ապաշխարութեան բերելու համար, երբ Վիրապից դուրս եկաւ. եւ երկրորդ՝ որ այս պասը աւելի առաջ էր, քան քառասնորդականը:

Իսկ ինչ վերաբերում է Սարգիս զօրավարի տօնին, որ կատարում ենք պասից յետոյ, պէտք է ասել, որ նա նահատակուել է յունուարի 30-ին եւ միշտ պասի մօտերքին է ընկնում: Սարգիսը կապադովկիացի էր, Կոստանդինի օրով կռուել է հաւատքի համար: Յուլիանոս Ուրացողի ժամանակ գնացել է Պարսկաստան եւ իւր որդու հետ նահատակուել հաւատքի համար: Եւ ոչ այնպէս, ինչպէս ձերոնք պատմում են, իբրեւ թէ մի ինչ-որ Սարգիս ճգնաւորի շան պաս է, որը միշտ ճգնաւորի առաջից է գնալիս եղել: Այսպիսի լուրերը միմիայն զգուանք են առաջացնում եւ Յիսուսի ճշմարտութիւնը խլացնում:

Նախքան մի բնութեան մասին խօսելու, համառօտ յիշենք, թէ Պետերբուրգի համալսարանի եկեղեցական պատմութեան ուսուցչապետ Ի. Տրօիցկիյ 1875 թ. գրած «Հայոց եկեղեցու դաւանութեան վերլուծումն» գրքում ինչ հրէշաւոր ենթադրութիւններ է անում Շնորհալու մեկնութիւնների համար: Թէ ինչպէս եղաւ, որ ուսուց մասնագէտներ

րը հետաքրքրուեցին Հայոց եկեղեցով եւ մի քանի աշխատութիւններ նուիրեցին, մի քանի խօսքով յիշատակենք այդ մասին:

1839 թուին ռուսաց լրագրներում դուրս եկաւ մի յօդուած «Дополнение к доказательству о древности трехперстного сложения» խաչի եւ խաչակնքելու մասին՝ ուղղուած այն ռուս աղանդաւորների դէմ, որոնք երկու մատով էին խաչ անում եւ ոչ երեք: Այդ յօդուածում յարձակում էր գրողը եւ Հայոց եկեղեցու վրայ, համարելով աղանդաւոր եկեղեցի, որից պիտի հեռու կենալ, եւ ի միջի այլոց մատնացոյց անելով, որ հայերն էլ հերետիկոսների նման երկու մատով են խաչ անում եւ ոչ երեք: Այդ կիսապաշտօնական յօդուածը առիթ տուաւ Կարբեցի կաթողիկոսին դիմել Նիկոլայ Կայսրին բողոքով՝ խնդրելով թոյլ չտալ Հայոց եկեղեցու դէմ այդպիսի սխալ գրուածներ տպելու: Կայսրը այդ բողոքը ուղարկում է ռուսաց Սինոդին՝ մակագրելով գրաքննութեան ենթարկել Հայոց եկեղեցու մասին դուրս գալիք-հրատարակուելիք գրքերը: Կայսեր կարգադրութեամբ ռ. Սինոդը, գրաքննական պաշտօնը հաստատուն հիմքով կատարելու նպատակով, դիմում է կաթողիկոսին՝ խնդրելով հայոց դաւանութեան մասին մանրամասն տեղեկագիր տալ: Պահանջը մնում է անկատար երկար ժամանակ, թէեւ մի քանի անգամ կրկնուում է: Ներսէս Ե, ինչպէս պատմում է Տրօիցկին, ռուսաց Սինոդի պահանջը ընդունելով եկեղեցիների միացման նախադուռն, պատասխանում է 1850-ին երկու տողով, ուղարկելով Խոզաբաշեանի թարգմանած Ն. Շնորհալու ընդհանրականը եւ դաւանանքը հետեւեալ գրքում. «Исторические памятники вероучения Арм. церкви, относящиеся к XII веку» (СПб. 1847 г.), որը բովանդակում է, Ներսէս Ե-ի խօսքերով, «Հայոց եկեղեցու դաւանութեան մանրամասն վերլուծումն»: 1870 թուականներին յունաց արքեպիսկոպոս Գրիգորը մի յօդուած գրեց Հայոց եկեղեցու միութեան մասին յունաց հետ՝ ցանկութիւն յայտնելով տարբերութիւնների վրայ զիջողաբար նայել եւ քրիստոնէաբար միանալ: Այս դէպքերը առիթ տուեցին այն ժամանակուայ Պետեր. Հոգ. ճեմ. ուսուցչապետ Տրօիցկուն մի շարք յօդուածներով «Хрус. чтение» ամսագրի 1869, 1870 թուի համարներում խօսել «Հայոց եկեղեցու միութեան խնդրի մասին ուղղափառ եկեղեցու հետ»: Ապա մօտիկ ծանօթանալով հարցին, պրօֆեսօրը մտածեց ժողովել բոլոր կարեւոր աղբիւրները եւ քննութեան ենթարկել, տեսնելու արդեօ՞ք հեշտ է միացումը, թէ ոչ: Տրօիցկին խնդրի վրայ նայում է քաղաքական տեսակէտից, որը եզրակացնում է Ներսէս Ե-ի կարճ եւ խոսափողական՝ նոյնիսկ կծու պատասխանից: Տրօիցկու գիրքը, որ կրում է այս վերնագիրը. «Изложение веры Церквы Армянския; историко-

dogmatическое исследование И. Троицкого. СПб. 1875.», թէ աղբիւրների փնտուման, թէ քննադատութեան ձեւի մէջ լուրջ է եւ փաստացի, բայց հանած եզրակացութիւնները, հէնց իւր խոստովանութեամբ, ոչ գիտնական, սխալ եւ թիւր, որը առաջ է գալիս Հայոց եկեղեցու պատմութիւնը չիմանալուց եւ զանազան Գալաններին հետեւելուց:

Ծրագրիցս դուրս է քայլ առ քայլ հետեւել նրան եւ ջրել նրա վայրիվերոյ դատողութիւնները, որոնք հիմնուած են այն մտքի վրայ, որ հայերը միաբնակ են՝ ըստ Եւտիքէսի, որ ջուր չխառնելը, Ծննդեան տօնը միասին կատարելը միութեան գաղափարին մօտենալն է նշանակում. նա 200 երեսում ասում է. «Մենք յօժարութեամբ կհաւատայինք հեղինակին (Շնորհալուս) եւ այն բանին, որ այդ երկու տօները (Ծննդեան եւ Մկրտութեան) նրանք միացնում են հին աւանդութեան ուժով եւ ո՛չ մի որեւէ առանձին մտադրութեամբ, բայց, ցաւօք սրտի, պիտի ասել, որ ուղղափառ գրականութեան վէճի մէջ կայ եւ ուրիշ կարծիք Հայոց եկեղեցու այդ սովորութեան մասին (200-201)»:

Իսկ գիտէ՞ք՝ ինչ է այն կարծիքը եւ ով է գրել, մի անանուն հեղինակ, որը գրում է, թէ հայերը Աւետման, Ծննդեան եւ Մկրտութեան տօնը միասին են կատարում նրա համար, որ «չեն հաւատում Բան Աստուծոյ իսկական մարմնառութեան, այլ ներկայացնում են այդ մարմնառութիւնը երեւակայական ձեւով՝ Մանեսի նման»: Ընդունել անանուն հեղինակի ասածը, որ երեք տօնը միասին ենք կատարում եւ չենք ընդունում Բան Աստուծոյ իսկական մարմնառութիւնը, եւ միւս կողմից մերժել հոգեշունչ Շնորհալու բացատրութիւնները՝ համարելով կեղծ եւ երկերեսանի, նշանակում է կուրանալ եւ դատել ծայրայեղ անարդարութեամբ: Խօսելով Տրուլի 692 թուի ժողովի մասին, ուր երեք կանոն կայ Հայոց սովորութիւններին վերաբերեալ, զարմանում է, թէ ինչու այդ ժողովը հայերին հերետիկոս չհրատարակեց:

Ապա բերելով 8-9 կէտերով Շնորհալու գրած մի բնութեան դաւանանքի մասին, գտնում է, որ Հայոց դաւանութիւնը չի պարունակում յայտնի հերետիկոսների քարոզած ոչ մի սկզբունք, եւ հեռու է ապողղինարութիւնից, նեստորականութիւնից, ակտիստների, կտիստութարեանների, եւտիքեաց, ավտարտօտօկետների, տէօպասիտների աղանդական մտքերից: Այդքան պարզ փաստեր բերելուց յետոյ յօգուտ Հայոց ուղղափառութեան, էլի նա թեքւում է դէպի նախամտացած նպատակը, թէ Շնորհալին այդ եզրները՝ դէմք, անձն, գոյութիւն, բնութիւն, խառնում է եւ շփոթում, որպէսզի ամէն տեսակ կարողանայ բացատրել, այսինքն՝ միաբնակների հետ վիճելիս ըստ միաբնակաց խօսել, երկբնակների հետ վիճելիս հակառակը ապացուցանել:

Աւելի լուրջ է վերաբերում Յովհաննէս վարդապետը, նա ընդունում է Շնորհալու գրածները, միայն մեղադրում է հայերին, որ նրանք չլսեցին Քաղկեդոնի ժողովին, հետեւեցին Կիւրեղին, Աթանասին, որոնք մասնաւոր մարդիկ էին եւ ոչ տիեզերական ժողովին:

Տրոիցկին 293 երեսում մեղադրում է հայերին, որ նրանք ամէն տեսակ սուրբեր ընդունում են, եթէ մերժել են քաղկեդոնականութիւնը, պիտի հետեւողական լինէին եւ չընդունէին Քաղկեդոնական եկեղեցիների ոչ մի սուրբ 451 թուից յետոյ: Բացի Գալանի սխալ տեղեկութիւնները լսելուց եւ արձանագրելուց, գրում է եւ Կարգինալ Մաի տեղեկութիւնը, որ իբրեւ թէ հայոց եպիսկոպոսները ձեռնադրուելիս ի պատասխան կաթողիկոսի հարցին՝ «Ընդունո՞ւմ ես Նիկիայի եւ 7 ժողովները», նա պատասխանում է. «Այո՛, ընդունում եմ»: Այսպիսի շինծու փաստերի դէմ խօսելը աւելորդ է:

Համառօտ խօսելով Շնորհալու դաւանաբանական խնդրի մասին, որը մեր ծրագրից եւ եկեղեցական իրաւունքի սահմանից դուրս էր, այժմ անցնենք բուն խնդրին, այն է՝ Շնորհալու եկեղեցական կարգադրութիւններին: Շնորհալու արած կարգադրութիւնները գլխաւորապէս ամփոփում են «Ընդհանրականի» մէջ, որից կքաղենք եւ կանոնների կվերածենք բոլոր սահմանադրութիւնները: Բայց խնդիրն այս է, ունե՞նք իրաւաբանական հիմք ընդունելու Շնորհալու եկեղեցական կանոնները մեր եկեղեցական իրաւունքի աղբիւր, թէ ո՛չ. այս հարցը չծագեց Լուսաւորչի եւ Սահակի կանոնների վերաբերմամբ, որովհետեւ սրանց կանոնները ընդունուած եւ հաստատուած էին Շահապիվանի 447 թուի ժողովում: Անմիջական, ժողովական հաստատութեամբ վճիռ այդ մասին չունենք, այսինքն, աւելի պարզ խօսելով, նրանից յետոյ եղած ժողովներում չի ասուում, թէ Շնորհալու կանոնները պիտի ընդունել իբրեւ եկեղեցական գործադրելի կանոններ եւ հնազանդել նրա կանոններին, այդպիսի վճիռը կլինէր միակ սանկցիան Շնորհալու կանոնները եկեղեցական իրաւունքի աղբիւր համարելու:

Այստեղ հարց է ծագում, արդեօ՞ք Հայոց եկեղեցու գործնականութեան մէջ, դարերի ընթացքում օրէնսդիր մարմին միայն եղել է ազգային ժողովը, թէ՞ ուրիշ մարմին էլ գոյութիւն է ունեցել: Հէնց Լուսաւորչից սկսած մեր եկեղեցու պատմութիւնը ցոյց է տալիս, որ ազգային ժողովների հետ զուգընթաց գոյութիւն է ունեցել եւ երկրորդ ոյժ, որի սահմանած կարգերը իբրեւ օրէնք գործադրուել են գոնէ առնուազը հրաման արձակողի կենդանութեան ժամանակ:

Այդ երկրորդ մարմինն է՝ Ամենայն հայոց հայրապետը: Լուսաւորիչ, իւր որդիք, Ներսէս Մեծ, Սահակ, մինչեւ 447 թիւը, բոլոր

խնդիրները, կարգերը, ժամերգութեան հաստատութիւնը, Սուրբ Գրոց թարգմանութիւնը, եւ այլն, եւ այլն, բոլորը արել են ո՛չ պաշտօնական ժողովի միջոցով, հապա իրանց հրամանով եւ կարգադրութեամբ, բացի Ներսէսի՝ բարեգործական հաստատութիւններ սահմանող ժողովից: Միայն այս պիտի ի նկատի ունենալ, որ կաթողիկոսները այդ կարգերը սահմանել են միշտ խորհրդակցութեամբ, եթէ ոչ մեծ, գոնէ փոքր ժողովով: Կաթողիկոսների այդ կարգերը օրինականութիւն եւ յարատեւութիւն են ստանում երկու ձեւով՝ կամ ազգային ժողովի հաստատութեամբ, կամ բոլոր ազգի լուռ համաձայնութեամբ՝ առանց ժողովի: Այսպէս, օրինակ, Շահապիվանի 447 թ. ժողովում հաստատեցին բոլոր այն կանոնները, որոնք սահմանել են Լուսաւորիչ, Ներսէս եւ Սահակ ու Մեսրոպ, իսկ մինչեւ այդ ժողովի կողմից հաստատուելը վերոյիշեալ կաթողիկոսների կարգերը կատարուում էին բոլոր ազգի լուռ համաձայնութեամբ, համարելով բոլորովին համաձայն Հայոց եկեղեցու ոգուն եւ ժողովրդի սովորութեան: Այդ ժողովից յետոյ Գիւտ, Յովհան Մանդակունի, Պետրոս Գետադարձ, Շնորհալի եւ այլք բրեցին շարականներ, երգեր, աղօթքներ, եւ բոլոր ազգը լուռ ընդունեց ու մտաւ եկեղեցական ժամերգութեան մէջ: Եւ ընդհակառակն, Եզր, Ներսէս Շինող, Վահան, Գրիգոր Անաւարդեցի ու հայոց թագաւորները եւ նախարարները բազմաթիւ ժողովներ արին, վճիռներ կայացրին, կարգեր սահմանեցին, եւ ո՛չ մէկը չընդունուեց ազգի կողմից, ժողովուրդը ոչ միայն մերժեց վերջիններիս որոշումները, այլ եւ անհաւատարիմների շարքը դասեց: Պատահում է, որ անհաւատարիմ կաթողիկոսների գրածները նոյնիսկ տիրող պետութիւնը մերժում է, իբրեւ ոչ ընդհանուրի դաւանածը ամփոփող փաստագիր. այդպէս էր Կարբեցու գրածը 1841-ի յուլիսի 31-ին, Նիկոլայ Կայսրին, որ «Հայստանեայց եկեղեցին ընդունելով 5, 6 եւ 7-րդ տիեզերական ժողովները, որոնք, որպէս յայտնի է, ընդունեցին եւ հաստատեցին Քաղկեդոնական ժողովի վճիռները, դրանով իսկ բնականապէս ընդունած է եւ յիշեալ ժողովը» (տե՛ս Ամենայն հ. կաթ., II հ., 1895 թ., 538 երես):

Այսպիսով՝ բացի ազգային ժողովներից, երկրորդ օրէնսդիր մարմին համարուում է Ամենայն Հայոց Հայրապետութիւնը միմիայն հետեւեալ սահմանափակումներով. ա) որ կաթողիկոսների կարգադրութիւնները ընդունուում են ազգի կողմից, երբ լինում են համաձայն եւ համապատասխան Հայոց եկեղեցական աւանդութեան եւ հիմնուած Հայոց եկեղեցական ժողովների սահմանադրութիւնների վրայ, այս պայմանից դուրս ոչ մի կաթողիկոսի դրած կարգ չի ընդունուել ազգի կողմից:

Արդեօ՞ք Շնորհալու դրած կարգերը այս պայմանիս համաձայն են

գրուած, թէ ոչ: Շնորհալու գրուածները ոչ միայն ընդունուած են, հապա իբրեւ սուրբ, պաշտելի հայրապետի գրուած՝ փայփայլուած է բոլորի կողմից: Բոլոր մեր հետակայ հայրապետները, գրողները միշտ մի որեւէ խնդիր ապացուցանելու համար դիմում են Շնորհալուն: Շնորհալին այնքան լաւ է իմացել Հայոց եկեղեցու օրէնսդրութեան իրաւունքի՝ ունի պատկանելը, որ իւր կարգերի մէջ նոր շատ քիչ բան է աւելացրել. եղած կանոնների համաձայն եւ նրանց սահմանների շրջագծով կարգադրութիւններ է արել. ա՛յդ խոստովանում է եւ ինքը «Ընդհանրականի» մէջ. «Գրով ձեռին մերոյ խօսիմք.... Ոչ զմեր ինչ բան, այլ զառաքելոցն եւ զմարգարէիցն եւ զվարդապետացն եկեղեցւոյ, երկրորդելով զբանից նոցա զօրութիւն ի լսելիս ձեր» (10 եր.): Ամբողջ ազգի կողմից նրա սուրբ հրատարակուելը, եւ անտրտունջ մինչեւ այսօր Շնորհալու կարգադրութիւնների եւ դաւանութեան ընդունելը, Ներսէս Ե-ի վերոյիշեալ մեծ վկայութիւնը տալիս են մեզ իրաւունք Շնորհալու կանոնները մտցնելու Հայոց եկեղեցու իրաւունքի աղբիւրների մէջ՝ չմեղանչելով իրաւաբանական հիմունքների դէմ:

Շնորհալու «Ընդհանրականը» պարունակում է իւր մէջ բազմաթիւ կանոններ՝ բոլոր դասակարգերի համար կազմած խրատական եւ համոզական ձեւով գրած: Մենք կբաղենք դրանցից այն կանոնները, որոնք պատուիրում է Շնորհալին պահպանել եւ կատարել, թողնելով մեզ համար երկրորդական տեղ բռնող կտորները, այն է՝ երկար բացատրութիւնները, օրինակները եւ այլն, յարմարութեան համար թէ աշխարհաբարը, թէ գրաբառը համարների տակ դրեցինք, որոնք բնագրում բացակայում էին:

ա) Առ կրօնատրոս խարսագնազգեսցս՝ որ ի վանորայս

1. Աստուծոյ եւ մեր հրամանով, այս կանոնական օրէնքով պատուիրում են, որ (վանականները) կրօնաւորները, որոնք վանքերում եւ մենաստաններում են բնակուում, չթողնեն իրանց վանքերը եւ տեղափոխուեն քաղաքներ ու գիւղեր. աշխարհում ապրողները պիտի յետ դառնան վանք եւ իրանց ուխտի համապատասխան կեանք վարեն եւ ոչ դրսում ապրելով՝ գարշութեան, վատթարութեան, որովայնամոլութեան, արբեցութեան եւ անառակութեան մէջ ընկնեն: Քահանաներին խիստ պատուիրում են՝ այդպիսիներին, եթէ չզղջան, մեռնելիս ոչ հաղորդութեան եւ ո՛չ օրինաւոր թաղման արժանի անել:
2. Կրօնաւորներից շատերը այգեգործութիւն են անում գիւղացիների նման, որը հակառակ է սուրբ հայրերի պատուիրաններին: Որոնք, եթէ աշխարհում ժառանգութիւն, ստացուածք ունեն, թողնում էին եւ օրի-

- նադրում էին թողնել, նրանք հետեւում էին Քրիստոսին, որը մեծատուն մարդուն ասաց. վաճառիր ունեցածդ եւ եկ ետեւիցս: Իսկ այժմ ի՞նչ ենք տեսնում, աշխարհական ժամանակ աղքատ եղած եւ ամէն բանի կարօտ անձը կրօնաւորութեան օրով հարստութիւն ձեռք բերած, աշխարհային հեշտասիրութեան ետեւից ընկած, անհոգ եւ վատ կեանք է վարում: Նրանք պիտի Քրիստոսի Խաչը բռնած Պետրոս առաքեալի նման ամէն աշխարհային բան թողնեն եւ Աւետարանի պատուերնեւրին հետեւեն (Կրն՝ Ա առ. 32, Աշփ. 6, Շահ. 15, Բ Դ. 34, Սահ. 35, 38, Պարփ. 15, 7):
3. Վանքի ստացուածքների արդիւնքից պիտի բաժին հանուի աղքատներին, կարօտեալներին, տառապեալներին, գերեալներին, չմոռանալով այն խօսքը, որ ասում է. «Ով ողորմում է աղքատին, փոխ է տալիս Աստուծոյ»:
 4. Վանականները պիտի կերակրի, հագուստի մէջ չափաւոր եւ պարկեշտ լինեն, արբեցողները այդ կարգի մէջ չընդունուեն, որովհետեւ Պօղոս առաքեալի ասելով՝ սպանողները, շնացողները, արուազեւտները, արբեցողները եւ այլն չեն կարող Քրիստոսի եւ Աստուծոյ արքայութիւնը ժառանգել:
 5. Կրօնաւորները որ վանքի միաբան եղան, նոյն տեղում էլ պիտի մնան եւ իրանց մարմնական պէտքերի համար տեղափոխութիւններ չանեն, որից առաջանում են անկարգութիւններ, գժտութիւններ:
 6. Կրօնաւորը չպիտի գողութիւն, կծոութիւն անի, կամ ուրիշի փողը կտրի եւ չտայ. գողութիւնը տասնաբանեայ պատուիրանում սպանութիւնից եւ շնութիւնից յետոյ է գալիս:
 7. Կրօնաւորը չպիտի բամբասի. եթէ ընկերի օգուտն է փնտռում, պիտի գնայ տունը եւ խրատի, եթէ չլսի՝ երկու-երեք վկայի ներկայութեամբ խրատի եւ երրորդ դէպքում եկեղեցում յանդիմանի. եթէ չուղղուի, այն ժամանակ իբրեւ հեթանոս համարուի եւ եկեղեցուց հեռացուի, ինչպէս Աւետարանն է պատուիրում:

բ) Առաջնորդու սրբոց ուխտից վանականաց

8. Վանքերի առաջնորդները (վանահայրերը) պիտի լաւ իմանան կրօնական գիտութիւնները, գործերով առաքինասէր լինեն, անբիծ, սուրբ, արդար: Նրանք պիտի խնամեն բոլոր կարօտեալներին, առաւել եւս ծերացած անդամներին եւ ուժասպառ միաբան կրօնաւորներին:
9. Եկեղեցիներին նուիրուած բոլոր եկամուտները վանահայրը իւր վրայ չպիտի ծախսի միայն, այլ եկեղեցու կարիքները պիտի հոգայ: Եթէ վանքը պարտքեր ունենայ նախորդի օրով մնացող, պիտի վճարի:
10. Մեծամեծներին կաշառելով ոչ ոք չհամարձակի վանքի առաջնորդութիւնը ձեռք բերել առանց թեմական եպիսկոպոսի քննութեան եւ

հրամանի: Վանաց առաջնորդին կարելի է փոխել երկու պատճառով, առաջին երբ Աստուծոյ օրինաց դէմ է գնում առաջնորդը եւ անարժան գործեր է կատարում, որոնք վկաներով հաստատուում են, եւ երկրորդ՝ երբ եկեղեցու ոչ թէ շինութեան, այլ աւերման պատճառ է դառնում:

զ) Առաջնորդս եկեղեցոյ՝ որ եւ աշխարհի, որ կոչին եպիսկոպոսունք

11. Պօղոս առաքելի՝ Տիմոթէոսին տուած պատուերի համաձայն եպիսկոպոսը պիտի լինի հեզ, ցած, պարկեշտ, բարեսէր, արդար, սուրբ, ժուժկալ, մի՛ արծաթասէր, մի՛ կռուող, մի հարկանող (տե՛ս Մահ. 47, 49, 45, 46):

12. Շատ եպիսկոպոսներ, փոխանակ եկեղեցու տուրքերը բաժանելու աղքատներին, եղածը դիզում են եւ աշխարհի բռնակալներին նուիրում: Փոխանակ եկեղեցու կարգերի համեմատ առաջնորդ ընտրելու, դիմում են բռնակալ իշխաններին եւ նրանց օգնութեամբ եպիսկոպոս դառնում: Եթէ մինչեւ անգամ կաթողիկոսի կարգադրութեամբ աթոռից հրաժարեցրած են լինում, այդպիսիները հակառակ եկեղեցու իշխանութեան՝ այլազգիների կաշառուած իշխանի օգնութեամբ աշխատում են բռնութեամբ յափշտակել եպիսկոպոսութիւնը:

Բացի այդ, նոյնիսկ կաթողիկոսական աթոռը, որի վրայ բազմողը պիտի լինի «համօրէն ազգիս» ընտրութեամբ հրաւիրուած, կամենում են բռնակալների սատարութեամբ ձեռք ձգել: Այսպիսիներին եղբօրս՝ Գրիգորիս կաթողիկոսի օրով եղած երկու հազար հինգ հարիւր անդամներից բաղկացած ժողովը նզովեց՝ եկեղեցուց հեռացնելով:

Շնորհալին վերջին կէտում ակնարկում է Աղթամարի Դաւիթ կաթողիկոսին, որը կաշառքով եւ ինքնագլուխ Աղթամարում կաթողիկոս ձեռնադրուեց 5 եպիսկոպոսի ձեռքով եւ Ամենայն Հայոց Հայրապետ Հրատարակեց իրան: Գրիգորիս կաթողիկոսը 1114-ին 2500 անձանց մասնակցութեամբ նզովեց Դաւիթին եւ նրա գործակիցներին (տե՛ս Բ առ. 30, Դ Դ. 10, Երուս. 7):

դ) Առ դասս քահանայից

13. Թէ եկեղեցում եղած, թէ պաշտամունքների կատարելու ժամանակ պէտք է քահանաները հոգեւորականի տարազով լինեն՝ մաքուր հագնուած. ինչպէս լսում են՝ աշխարհականի շորով եւ կեղտոտ տրեխներով սեղան են բարձրանում եւ սուրբ խորհուրդը կատարում. եւ դրանով քահանային անվայել դիրք ստեղծում ժողովրդի մէջ եւ խօսակցութիւնների տեղիք տալիս: Թէ պատարագ անելիս, թէ Աւետարան կարդալիս,

խաչը բռնելիս, կամ սրբութիւնները ձեռքը վերցնելիս, պէտք է քահանան լինի շուրջառով եւ պահանջուելիք կարգով հազնուած:

14. Լսեցինք, որ քաղաքի քահանաներից շատերը պատարագից առաջ շրջում են քաղաքի վաճառափողոցներով՝ վաճառականութիւն, տուր եւ առ անելով եւ ամէն տեսակ մեղքեր անելուց յետոյ գալիս են եկեղեցի եւ ուրիշ քահանաների կազմած նշխարով պատարագ մատուցանում առանց օրհնելու եւ սաղմոս կարդալու: Պատուիրում են այդպիսիներին հեռու մնալ այդ չար սովորութիւններից եւ սրբութեամբ կատարել պաշտամունքները:
15. Ոչ մի քահանայ առանց խոստովանեցնելու եւ մեղքերին թողութիւն տալու հաղորդութիւն չտայ ոչ մէկին:
16. Քահանաներից ոչ ոք պատարագ չմատուցանի մինչեւ որ չհաշտուի նրանց հետ, որոնց դէմ ոյս, քէն ունի:
17. Եթէ քահանան մէկին բանադրել է, եւ նա հպարտութիւնից չի գալիս ներողութիւն եւ թողութիւն խնդրելու, քահանան կարող է պատարագ անել: Իսկ եթէ բանադրեալը կգայ ներողութիւն խնդրելու, քահանան որեւէ պատճառով ոխակալ է լինում եւ թողութիւն չի տալիս, սա չի կարող պատարագ մատուցանել:
18. Քահանաները միմեանց հետ կռիւ չպիտի անեն, խռովութիւն ձգեն, միմեանցից ծխականներ յափշտակեն՝ ազահութիւնից դրդուած, այլ սիրով եւ եղբայրութեամբ վարուեն միմեանց հետ:
19. Քահանան չպիտի լինի տգէտ եւ ծոյլ, նա պիտի իմանայ իւր կարգին վերաբերեալ բոլոր ուսմունքները: Ինչպէս լսել են, շատերը սաղմոսները կարդալ չգիտեն, պատարագի աղօթքները անգիր չգիտեն:
20. Մկրտութիւնը կատարել ամենայն զգուշութեամբ եւ սրբութեամբ, եւ ո՛չ վայրապար ծիծաղելի եւ կատակի խօսքեր խառնելով աղօթքների մէջ:
21. Քահանան նախ մկրտութիւն պիտի անի եւ ապա սուրբ պատարագ մատուցանի եւ մկրտուածին հաղորդի, ուստի մինչեւ պատարագը հաց պիտի չուտի եւ հաց կերած՝ մկրտութիւն չանի (տնն Սսի 4):
22. Անհաւատ կանանց եւ մարդկանց ոչ ոք իրաւունք չունի կնքահայր հրաւիրելու, որովհետեւ անհաւատը չի կարող ի դէմս երախայի հաւատոյ դաւանութիւնը ասել:
23. Մկրտութեան (համար) կամ մեռնողին հաղորդութիւն տալու համար քահանան փող չպահանջի, ով կամենում է, կարող է՝ իբրեւ եկեղեցու նուէր, մի բան տայ. իսկ աղքատներին բռնադատել ամենեւին չի կարելի (տնն Սիս 11):
24. Պիտի մկրտել այն անհաւատ մանուկներին միմիայն, որոնք յետոյ իրանց հին կրօնին չպիտի դառնան, այլ մինչեւ վերջ քրիստոնեայ կմնան:

25. Ոչ ոք գաղտնի պսակ չանի (առանց ծնողների գիտութեան), գաղտնի պսակը անվկայ է, անհաստատ եւ ոչ օրինաւոր (տրնւ Լուս. 8):
26. Կնաթող եւ այրաթող անձանց առանց կանոնական հրամանի չպիտի պսակել. եթէ ոչ՝ պսակը կլուծուի, եւ պսակադիրը կարգաւոյժ կլինի: Իսկ եթէ կյամառին եւ չեն բաժանուիլ, նրանք պոռնկութիւն անող կիսմարուեն:
27. Առեւանգներին չպիտի պսակել, որովհետեւ շատ անգամ մարմնական հաճոյք ստանալուց յետոյ մեծ ատելութեամբ բաժանուում են միմեանցից եւ իրանց յանցանքին կցորդ անում պսակադիրին (տրնւ Անկ. 11, Բ առ. 67, Բարս. 12, 30, Շահապիվանի 7, Լաւ. 9, Լուս. 9):
28. Ամմեղ տղաներին ժառանգութեան եւ կամ այլ պատճառով չպիտի պսակել, այլ հասակն առածներին, եթէ տղան 15-ը լրացրած եւ աղջիկը 12-ը լրացրած կամ էլ աւելի հասակում, որպէսզի գիտակցաբար լինի նրանց ամուսնութիւնը եւ ոչ անգիտութեամբ (տրնւ Բ Դ. 24, Սահ. 27):

Չափահասական տարիքը զանազան երկրներում զանազան տեսակ են որոշուում, նոյնիսկ մեր մէջ մեր եկեղեցական կանոններով տարբեր են, Ներսէս Ե-ն որոշել էր տղայի համար՝ 16-ը, իսկ աղջկայ համար՝ 13-ը լրացրած. պետական օրէնքը կովկասցիների համար որոշել է 15 եւ 13, պետական օրէնքը ո՛չ կովկասցիների, այսինքն Ռուսաստանի համար՝ 18 եւ 16, ինչպէս եւ Գերմանիայում: Ներսէս Ե-ի որոշումը, որ աղջիկը 14 տարեկան լինի, աւելի ընդունելի է առողջապահական տեսակէտից, քան Շնորհալուներ:

29. Ոչ ոք չհամարձակի տղայի եւ աղջկայ կամքի հակառակ պսակ անել, այդպիսի պսակը անհաստատ է եւ լուծանելի, եւ պսակադիրը, եթէ բռնութիւնից մինչեւ անգամ ստիպուած արած լինի պսակը, էլի կպատժուի (տրնւ Բարս. 42):
30. Մերձաւոր ազգակիցների մէջ պսակ լինել չի կարող, մինչեւ որ երկու կողմից չորս-չորս աստիճանը լրացած չլինի:

Կանոնս պահանջում է, որ 8-րդ աստիճանը լրացած լինի, եւ պսակուելու իրաւունք ունենան միայն 9 եւ 10 աստիճանները, կամ 8-րդը՝ 9-ի հետ: Սրանից առաջ դրուած էր Սսի կանոնը՝ մինչեւ 7-րդ աստիճանի արգելմամբ: Սսի ժողովի կանոնը դարձաւ ընդհանուր օրէնք հայերի համար (տե՛ս Ա առ. 33, Բ առ. 19, Բարսեղի 23, Աշտ. 1, Բարս. 68, Շահ. 12, 13, Պար. 16, Սսի 7, (Թագ. 32, Հարց. 10):

31. Քահանան պսակ պիտի անի առաւօտից մինչեւ ճաշը: Խմած մարդուն եկեղեցի թողնել չի կարելի, նոյնպէս եւ անառակ կանանց, որ պսակի

- օրհնութիւնը չաղտեղեն: Գուսանները նոյն միջոցին (պսակի) չերգեն: Բուն բարեկենդանից մինչեւ զատիկ, զատիկից էլ մինչեւ պենտեկոստէն եւ բոլոր կիրակի օրերը պսակ անել չի կարելի (փն՛ն Ե Դ. 3, 5, Լաւ. 59):
32. Քահանան չհակառակի Աստուծոյ օրէնքներին եւ եպիսկոպոսին, եւ միաբանելով այլազգիների հետ՝ չարտաքսեն եպիսկոպոսին ու իրանք օտարների օգնութեամբ ժողովրդի հրամանատարներ նշանակուեն առաջնորդական իրաւունքներով. այդպիսի քահանաները կարգաւոյժ լինեն ու մեռնելիս հաղորդութիւն չստանան եւ քահանայական թաղման արժանի չլինին (փն՛ն Երուս. 11):
33. Քահանան եւ ժողովուրդը եկեղեցական գործերի համար մարմնաւոր իշխանի մօտ չգնան գանգատուելու եւ դատաստան խնդրելու, այլապէս առաքելական եւ կանոնական հրամանի համեմատ կարգաւոյժ կլինի:
34. Քահանան չպիտի աշխարհի կառավարութեան մէջ խառնուի եւ քաղաքի կամ գիւղի հոգաբարձու, կամ գաւառապետ, կամ հարկերի եւ սակերի գրող, կամ որեւէ աշխարհային գործակալութիւն անող լինի: Այդպէս վարուող քահանան կարգաւոյժ պիտի լինի, կամ յետ կենայ այդպիսի զբաղմունքներից (փն՛ն Բ առ. 6, Մսի 17, Մահ. 22):
35. Լսում ենք, որ կան քահանաներ, որոնք ձիավարժութեամբ, զինավարժութեամբ, ձիարշաւներով, մետաձգութեամբ, որսորդութեամբ եւ այդպիսի գործերով են զբաղուած. պատուիրում են հեռու կենալ այդպիսի պարապմունքներից եւ մարմնաւոր զենքերից ու սպառազինուել հոգեւոր զենքերով:
36. Եթէ քահանան մէկին բանադրում է զանազան յանցանքների կամ պատուիրազանցութեան համար, ուրիշ քահանայ տգիտաբար այդ բանադրեալին չպիտի թոյլ տայ իւր եկեղեցին մտնելու, բոլոր քահանաները պիտի մերժեն նրան, մինչեւ որ չզղջայ մեղաւորը եւ թողութիւն խնդրելով բանադրանքը վերացնել տայ (փն՛ն Բ առ. 12, 13, Սարդ. 13, 14, Շահ. 18, Պար. 19):
37. Այս կանոնը ճշտութեամբ կատարուի եպիսկոպոսներից, եթէ բանադրողը եպիսկոպոս է:
38. Ամուրի երիտասարդ քահանաներին այս պատուիրանն են աւանդում, որ եթէ կամենում են իրանց հոգին ազատել մեղքերից, բամբասանքներից եւ արժանաւորապէս սուրբ խորհուրդը կատարել, պիտի կրօնաւորութեան մէջ մտնեն, որովհետեւ աշխարհում միշտ խօսալով, յարաբերութիւն ունենալով ըստ պաշտօնի կանանց հետ, նրանց խոստովանեցնելով եւ այլն, եւ այլն, անհնար է սրբութեամբ ծառայել Աստուծոյ, իսկ եթէ չի համաձայնում վանք գնալ, պիտի պատարագ չանի: Իսկ ծերունի քահանաները եթէ վստահ են իրանց անձի տոկունութեան եւ անարատ վարք ունենալուն վրայ, կարող են մնալ իրանց պաշտօնում՝ որքան կկամենան:

ե) Առ իշխանս՝որ ըստ աշխարհի

Իշխաններին ուղղած խրատները չեն մտնում եկեղեցական կարգերի մէջ, որովհետեւ նրանց յանցաւորութեան դէպքում չեն ենթարկւում հոգեւոր դատաստանին եւ պատժին, այլ մարմնաւոր իշխանութեան: Համառօտութիւնը այս է.

39. Մարդկանց մի՛ նեղէք, աղքատներին մի՛ գրկէք, չար եւ անիրաւ գործակալներ եւ գաւառապետներ մի՛ նշանակէք. անիրաւ դատաստան մի՛ անէք, վարձ մի՛ կտրէք. ծառաներին իրանց ստանալիքից մի՛ գրկէք. պասերը մի՛ լուծէք ձկնով եւ գինով, սուտ երդում մի՛ ուտէք:

զ) Առ դասս զինուորաց

Ինչ որ ասացինք «Իշխաններին» վերաբերմամբ, նոյնը կասենք եւ այս կանոններին վերաբերմամբ: Համառօտ բովանդակութիւնն է.

40. Հնազանդ կացէք ձեր տերերին, գլխաւորներին. պաշտօնների սրբութեանը կատարեցէք, գողութիւն, յափշտակութիւն մի՛ անէք, հոգեւոր զէնքերով սպառազինուեցէք, որ պատերազմում Աստուած ձեզ օգնական լինի:

է) Առ քաղաքակալսնդ

Համառօտութիւնը այս է.

41. Առեւտուր անող քաղաքացիքդ ուղղութեամբ արէք վաճառականութիւն եւ ո՛չ խաբեբայութեամբ. կշեռքի ու չափի մէջ արդար եւ խղճով վարուեցէք եւ ոչ ստելով ու խաբելով: Փողը շահով մի տաք, փոխ տուածը միայն յետ պահանջեցէք: Ձեր ունեցածից բաժին հանեցէք աղքատներին եւ կարօտեալներին:

ը) Առ երկրագործս եւ հաւձօրէն ժողովրդակալսնդ

Համառօտ բովանդակութիւնն է.

42. Գնացէք Աւետարանի ետեւից, վարեցէք պարկեշտ եւ առաքինի կեանք. հեռու կացէք ծուլութիւնից, հարբեցողութիւնից, յիշոցներ տալուց. կրթեցէք ձեր որդիներին Աստուծոյ ճանապարհով, հէնց փոքրուց ուսում եւ կրթութիւն տուեցէք նրանց, որ բարի ժառանգներ լինին: Սիրեցէք աղքատներին, տնանկներին, հիւրերին, հիւանդներին:

թ) Առ կանանց դասս

Համառոտութիւնը.

43. Կանայք, պարկեշտ եղէք, զանազան գոյներով երեսներդ մի ներկէք. կախարդութեան եւ դեղատուութեան ետեւից մի՛ ընկնէք. հապա կատարեցէք ձեր պարտաւորութիւնները սրբութեամբ եւ ձեր պարկեշտ վարքով օրինակ եղէք ձեզնից փոքրերին:

ժ) «Գիր շրջաբերական առաքեալ ի կողմանս արեւելից ի կարս՝ զկնի նորակերպ եպիսկոպոսի ուրումն...»

44. Եպիսկոպոս ձեռնադրեցի ձեր ընտրած եւ ձեր վկայականով ուղարկած քահանային, հաւատալով ձեր վկայութեան՝ յանձնեցի նրան առաքելական ձեռնադրութեամբ տրուելիք իրաւունքները (տե՛ս Սսի 1, Երուս. 9):

45. Կպահի նա Տիրոջից հրամայուած կանոնը (պոռնկութեան) մարդու եւ կնոջ անբաժանելի կենակցման մասին: Բացի պոռնկութեան եւ սբ. հայրերի կանոններում գրած պատճառներից, ուրիշ ոչ մի բանի համար չի կարելի արձակել կինը. լսում ենք, որ արեւելեան եպիսկոպոսներից ոմանք, արհամարհելով Աստուծոյ օրէնքը, անխտրաբար բաժանում են ամուսիններին կուրացուցիչ մամոնայի պատճառով: Ինչպէս արձակողն է ըստ Յիսուսի խօսքին, շնութիւն անելու պատճառ դառնում, նոյնպէս եւ արձակելու հրաման տուողը շնութեան մեղսակից է լինում (տե՛ս Բարս. 9, 31, Շահ. 4, 5. Սսի 14, Նարց. 7, Լուս. 23):

ՇՆՈՐՀԱԼՈՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱԲԱՐ ԲՆԱԳԻՐԸ

ա) Առ կրօնատրոս խարսզնագեացս՝որ ի վանորայս¹

1. Եւ արդ՝ առաջին ընդ գերաշխարհիկսդ վարուք եւ քաղաքավարութեամբ խօսեսցուք առ կրօնաւորսդ, որք ի վանորայս եւ ի մենաստանս բնակիք: Որք սիւնք էք աշխարհի եւ պարիսպ ընդդէմ թշնամւոյն՝ աղօթիւք ձեր եւ բարի վարուք, հրեշտակք ի մարմնի, եւ աստեղք լուսատուք յերկրի, յորոց ի բարի եւ ի լուսաւոր վարուց փառաւորի միշտ Հայր ձեր՝ որ ի յերկինս է:

¹ Այս կանոնները առանձնացված են Ներսես Շնորհալու «Թուղթ Ընդհանրական»-ից: Գիտական հրատարակությունը տես **Ներսես Շնորհալի**, Թուղթ ընդհանրական / աշխ. Է.Բաղդասարեանի, Եր. 1995:

Եւ արդ՝ մի ոք ի ձէնջ զվատթարս խօսելով լեզուաւ, կամ իրս ինչ անպատշաճ գործելով անձամբ առաջի արտաքնոցն՝ պատճառ լինիցի բանալոյ զանդուռն բերան նոցա ի հայհոյութիւն սուրբ հաւատոյս եւ կարգիս, որովք կրկին դատաստանս տալոց են այնպիսիքն առաջի Աստուծոյ առաջին՝ ընդ մեղացն, զոր խօսին կամ գործեն. երկրորդ եւ մեծ՝ ընդ գայթակղութեան լինելոյն պատճառ:

Մի ոք զընկերակից կրօնաւորաց թողլով զկենակցութիւն՝ առանձինն բնակիցէ, ոչ յաղագս ճգնողական վարուց՝ որպէս միայնակեացք, այլ վասն ագահութեան ախտի, զի զանձին իւրոյ աշխատութիւնն ոչ հասարակաց եկեղեցւոյն, այլ իւրայնոյ ամբարիցէ. յորմէ վնասք բազում, հոգւոց, եւ ի միաբանութենէն՝ օգտութիւնք յոլովագոյնք, որպէս աստուածախօս վարդապետացն ցուցանին բանք:

Են ոմանք դարձեալ աշխարհասէր եւ ի մեղկ կրօնաւորաց, զի ոչ միայն սրտիւք ըստ հնոյն Իսրայէլի դառնան յեզիպտական գործս խաւարինս, այլեւ անձամբ իսկ ընդ աշխարհականս բնակին ի գիւղս եւ քաղաքս, եւ ի բանից բերանոյ դարչութիւնս եւ ի գործս վատթարութեան, եւ յորովայնամոլութիւնս անպատկառս, եւ յարբեցութիւնս անառակս, եւ յամենայն անկարգութեանց բերմունս՝ առաւելուն քան զնոսա:

Արդ՝ հրամանաւն Աստուծոյ եւ մեր, այս եղիցի կանոնական օրէնք ի վերայ այնպիսեացն՝ փոխել այսուհետեւ զբնակութիւնս իւրեանց ի վանս, եւ զվարս իւրեանց ըստ ձեւոյն եւ ըստ կարգին՝ յապաշխարութիւն եւ ի պարկեշտութիւն՝ մինչեւ ի վախճան: Իսկ եթէ ոք ի նոցանէ ոչ լուիցէ աստուածային օրինացս՝ զոր զրեցաք, եւ ոչ ելցէ յաշխարհէ, այլ կացցէ յամառեալ մինչեւ ի մահ իւր՝ ի նոյն, անպարտ եմք մեք ի խղճէ կորստեան նորա, ինքն եղիցի արեան իւրոյ պարտական առաջի Աստուծոյ:

Այլ՝ քահանայից պատուէր տամք, զի թէ մինչ յաշխարհի իցէ այնպիսին, եւ վախճան մարմնոյ ընդ հոգւոյն մեռելութեան հասանէ նմա, ոչ հաղորդութեան եւ ոչ օրինաւոր թաղման արժանի առնել զնա, մանաւանդ զայնոսիկ, որ միշտ յանզղջութեան լինիցին մինչեւ ի մահ: Իսկ եթէ ոք յայնպիսեացն մերձ եղեալ ի մահ զղձասցի եւ հայցէ արտասուօք զհաղորդութիւն եւ զթաղումն, եւ խոստովանութեան նորա գիտողք վկայեսցեն, եթէ հաստատեալ էր ի միտս ելանել յաշխարհէ, եթէ օրհասս մահուն ո՛չ էր կանխեալ, այնպիսւոյն վասն ողորմութեանն Աստուծոյ տացի թօշակն վերջին, եւ օրինաւոր թաղումն՝ ոչ որպէս քահանայի կամ կրօնաւորի, այլ իբրեւ զմիոյ աշխարհականաց:

Բայց մի ոք անընտրողաբար զամենայն, որ յաշխարհի մեռանիցին կրօնաւորք, հաւասար համարեսցի, զի են բազումք, որ հիւրու-թեամբ եկեալք յաշխարհ, պատահէ նոցա վախճան, եւ այլք՝ որ ծեր եւ տկար գոյով մարմնով, եւ վասն ոչ գտանելոյ խնամա ի վանորայս՝ բնակին յաշխարհի, ուղիղ եւ ոչ բամբասելի վարուք, այսոքիկ եւ սոյն-պիսիքս պատուով թաղեսցին, յորժամ հասանէ վախճան, որպէս զծառայս Աստուծոյ:

2. Դարձեալ՝ զգուշացուցանեմք զճշմարտագունիցդ երամս՝ յաղագս նոր եղելոյ սովորութեանդ ի վանորայս ի մերում ժամանակի, այգեգործ իւրաքանչիւր ոք լինելով ի կրօնաւորաց, որպէս ի գեօղս, որ անվայելուչ է կրօնաւորական կարգի, եւ արտաքոյ առաջին սրբոց հարցն պատուիրանաց: Զի նոքա եւ զորս աշխարհի ունէին ժառանգութիւնս եւ ստացուածս՝ թողին, եւ թողուլ օրինադրեսցին, եւ զխաչ առաքինութեան բարձին, եւ զկնի գնացին Քրիստոսի, որպէս եւ ինքն հրամայեր մեծատանն, թէ՛ երթ վաճառեա զոր ինչ ունիս, եւ տուր աղքատաց, եւ դու առ զխաչ քո եւ եկ զկնի իմ, եւ ունիցիս գանձս բազումս յերկինս: Եւ դարձեալ թէ՛ որ կամիցի զկնի իմ գալ եւ ոչ ուրասցի զամենայն՝ զոր ունիցի յաշխարհի, եւ առցէ զխաչ իւր հանապազ, ոչ կարէ իմ աշակերտ լինել: Եւ այլ եւս՝ որ այսպիսիք են աւետարանական պատուիրանք աշակերտելոց անձանց որ էք դուք: Յորոց բազումք են ի ժամանակիս կրօնաւորաց, որ յաշխարհի առանց ժառանգութեան էին, եւ հարկատուք իշխանաց, եւ աղքատք ի գոյից, եւ կարօտք հարկաւորացն, եւ յորժամ զձեւ կրօնաւորութեան ընկալան՝ տեարք եղեն ի վանորայս բազում ժառանգութեան, եւ փարթամացան ստացուածովք, եւ ոչ միայն հարկաւոր պիտոյիցն եղեն անկարօտ, այլ եւ աւելօրդօքն լցան, եւ յաշխարհի հոգովք եւ երկօք տաժանեալք, եւ աստ անհոգութեամբ եւ հեշտութեամբ ստուարացեալք: Եւ զի ա՞րդ կարիցէ այնպիսին յաշակերտութեան լինել կարգի եւ ասել ընդ Պետրոսի՝ Տէր, ահա մեք թողաք զամենայնս եւ եկաք զկնի քո, արդ՝ զի՞նչ լինիցի մեզ: Յայտ է՝ զի ոչ եթող ինչ վասն Քրիստոսի, այլ մանաւանդ՝ զոր ոչ ունէր յաշխարհի, ստացաւ հակառակ Քրիստոսի:

3. Ի պտղոցն ժամանակի՝ զպտղաբերացն ձերոց մասն տուք Աստուծոյ ի ձեռս աղքատաց եւ կարօտելոց, եւ մի դատարկ եւ ունայն զխնդրողան պտղոյն դարձուցանիցէք, զի մի եւ զձեզ Աստուծո ի յիւր տնկեալ դրախտէն՝ ունայն դարձուցէ:

Եւ եթէ տայցէք, մի խոժոռ դիմօք եւ զայրացեալ սրտիւ եւ դժկամակ բանիւք իբրեւ զգոհն Կայենի, որ ոչ է հաճոյ Աստուծոյ, այլեւ պատճառ զայրացման, այլ՝ զուարթառատ կամօք, որպէս սիրէ եւ խնդրէ Աստուծո:

Եւ ի գինւոյն ժամանակի՝ ի գինւոյ անտի մասնաւորեցէք զբաժինն Աստուծոյ: Եւ յորժամ առաւելուցու քան զպէտս ձեր, եւ հարկ լինի վաճառել, ի գնոց անտի արծաթոյ առաւել պտղաբերեցէք Քրիստոսի՝ տալով տառապելոց եւ գերելոց, եւ մի ամբարիցէք յերկրի, եւ յուսայք յետ մահու՝ այլոց ձեռամբ զձերն տալ Աստուծոյ վասն ձեր:

Դարձեալ՝ զի թէ եւ երկիւղած ոք հանդիպեցի, եւ զամենայն զոյս մեռելոյն ըստ կամացն Աստուծոյ տնօրինէ՝ վասն հոգւոյ նորա թողութեան մեղաց, նուազ է ի բարեաց եւ ոչ կատարեալ բարի: Եւ զի այս ճշմարիտ է՝ ի բանից իմաստնոյն ուսանիմք: Այն զի ասէ թէ՝ որ ողորմի աղքատին, փոխ տայ Աստուծոյ: Եւ գիտէ զայս ամենայն ոք, զի զվճար փոխոյն ոչ օտարի ուրուք, այլ փոխատուին տայ փոխառուն:

4. Մի ոք գտցի ի միջի ձերում, որ զձեւ կրօնաւորութեան զգեցեալ է, եւ յառաւելութիւն գինւոյ տուեալ զանձն իւր՝ զբամբասանս արբեցողաց ընկալցի ի կարգն սուրբ: Զի միոյն անկարգութեամբ՝ ամենայն կարգակիցք նորա անդոսնեսցին յաշխարհականաց եւ յայլագգեաց: Եւ թէեւ այլով ամենայնիւ հնար էր անբամբասելի լինել այնպիսւոյն, արբեցութեամբն արտաքս ելցէ յարքայութենէն՝ ըստ բանին առաքելոյ, քանզի ասէ՝ մի խաբիք, ոչ սպանողք, ոչ շնացողք, ո՛չ արուագէտք, ո՛չ արբեցողք, եւ զայլն՝ որ ըստ կարգի, թուէ, ո՛չ ժառանգեսցեն զարքայութիւն Քրիստոսի եւ Աստուծոյ:

5. Դարձեալ եւ զայս պատուիրեմք, զի թէ հնար է փոփոխել ձեզ ի փոփոխական բարուց՝ վանաց ի վանս շրջելով, զի վասն դոյզն պատճառի թողուլ զառաջնորդն իւր եւ զկենակից եղբարսն՝ անհաստատութեան է նշանակ: Վասն զի բաց ի հոգւոց վնասուէ որ հրամայեալ է ի գիրս, թողուլ եւ գնալ յաղագս մարմնաւոր ինչ պատճառի, ոչ թողացուցանեն զփոփոխումն ի տեղւոջէն: Եւ յայսմ պատճառ է յագգի մերոյ կրօնաւորաց զբազումս տեսանեմք անհրահանգս եւ անխրատս, եւ անհնազանդս ակագագունից. եւ գրեթէ՝ զբովանդակն բաց ի սակաւուց: Զի յորժամ յանպատշաճսն, կամ ի գործս կամ ի խօսս, որ անվայելուչ է կրօնաւորաց, տեսանիցեն զոք ելեալ՝ առաջնորդն կամ վարդապետն կամ ոք ի ծերագունիցն, եւ յանդիմանօղ բանիւ սաստիցէ, վաղվաղակի գիշերագնաց եղեալ իբրեւ ծառայ փախուցեալ ի Տեառնէ, փախչի զայրացեալ սրտիւ յաստուածային խրատտուէ անտի:

Մի ոք եղբարց տրտնջօղ լինիցի զառաջնորդէ իւրմէ յինչ եւ իցէ պատճառ տրտնջման, թէ եւ արդար գտանիցի ի տրտնջելն, զի մի զվարձսն՝ որ Աստուծոյ, կորուսանիցէ, եւ ընդ այլւոյն մշակացն առաջնոց դատեսցի, վասն տրտնջելոյն զՏեառնէն անիրաւաբար:

6. Իսկ զգողսն եւ զկծծիսն եւ զհատուան քան զարտաքինսն ի սոյն յանցանս գտեալս առաւելապէս դատի Աստուած, որպէս զգիտող կամաց Տեառն ծառայ, քան զայն՝ որ ոչն գիտէ:

Եւ մի ոք փոքր համարեսցի զսա ի կարգ մեղաց, զի ի քարեղէն տաղտակսն ի գրեալ օրէնսն մատամբն Աստուծոյ, երրորդն է սա կարգեալ, յետ սպանութեանն եւ շնութեանն:

Եւ սահման՝ որ ընդ գողութեան անուամբ եւ բամբասանօք արկանէ զմարդ՝ այս չափ է, ամենայն ոք զձեռս իւր ձգէ յառնուլ զինչ եւ իցէ իրս, եւ աչօքն այսր եւ անդր նայեսցի, զի մի տեսցէ կամ տէր գոյին, եւ ըմբռնեսցէ զնա, կամ օտար ոք եւ հայհոյեսցէ. գող է այնպիսին, եւ գողութիւն է զոր առնուն:

7. Մի ոք ի բամբասանս յօժարեսցի, թէեւ ուղիղ իցէ, թող թէ զրահետ վարեալ: Զի զի՞նչ օգտեցուցանես զեղբայրն՝ բամբասելովն զնա առ այլս, զքեզ վնասեցեր ի բամբասելն, եւ նա ոչ ինչ օգտեցաւ: Եթէ կամիս օգտեցուցանել զնա եւ զքեզ տէրունականաւն վարեսջիր խրատով: Յանդիմանեա զնա սիրով, որպէս զհիւանդացեալ անդամ սպեղանեօք նախ առանձնաբար, եթէ ո՛չ անսայցէ առաջի երկուց եւ երից վկայից. եթէ եւ ի նոցանէ ոչ պատկառեսցի դառնալ յուղղութիւն, ասասջիր յեկեղեցուոյն եւ թէ՛ եւ յեկեղեցուոյն ի հրապարականախատ լինելոյն ոչ զղջացի, յայնժամ համարեսցի քեզ, եւ բամբասեսցի իրաւապէս՝ իբրեւ զհեթանոս եւ զմաքսաւոր:

բ) Առ առաջնորդս սրբոց ուխտից վանականաց

8. Փոքր ինչ եւ առաջնորդացդ, ի յերկինս ճանապարհորդելոցն տացուք ծառայակցաբար զհոգեւորական եւ զաստուածային բանին կերակուր, որք զաչաց ունիք գործ եւ սպասաւորութիւն մարմնոյ եկեղեցուոյ:

Զի զոր օրինակ աչք առաջնորդին անձին յամենայն շարժումն ի լաւագոյնսն կամ ի վատթարագոյնսն, ըստ այսմ նմանութեան եւ առաջնորդք՝ առաջնորդելոցն:

Ըստ այսմ օրինակի եւ առաջնորդք եկեղեցուոյ, որ ոք երկոքումբբ աչօք լուսաւորեալ իցէ, այսինքն՝ գիտութեամբ աստուածաշունչ գրոց եւ առաքինասէր գործովք՝ ամբօնութեամբ, եւ սրբութեամբ եւ ամենայն արդարութեամբ, զոր պատուիրանք Աստուծոյ ուսուցանեն, այնպիսին՝ որպէս անձին իւրոյ, սոյնպէս եւ համօրէն եղբայրութեան բարուք առաջնորդէ յաստուածայինսն: Իսկ՝ որ զմի յաչացն բաց ունիցի, եւ միւսովն կափուցեալ իցէ, այսինքն՝ որ կամ գիտութիւն առանց գործոց

առաքինութեան, եւ կամ առաքինութիւն առանց գիտութեան ունիցի, թերի է ի բարեաց եւ ոչ կատարեալ, քանզի միականեաց նմանի այնպիսին:

Իսկ այնոքիկ, որ գերկոսեան տեսարանս աչաց խաւարեալս ունիցին ի լուսոյ, այսինքն՝ զի են տգէտք աստուածային գիտութեանց, եւ են պղերգ յամենայն գործս արդարութեան, մանաւանդ թէ՛ եւ հակառակօքն լցեալք, եւ յանդգնին տալ զանձինս յառաջնորդութիւն եկեղեցւոյ, որ եւ զբազումս տեսանեմք յայսպիսեաց ի մերումս թշուառացեալ ժամանակի, ձեռնամուրս եղեալ յայսոսիկ, լինիլ այնպիսիքն ըստ տէրունական առակին, կոյր կոյրի յորժամ առաջնորդէ՝ ասէ, երկոքին ի խորխորատ անկանիցին, որք ոչ յԱստուծոյ, այլ ի սատանայէ շարժեալք դիմեն յառաջնորդութիւնն յայն, ի կորուստ ինքեանց եւ առաջնորդելոցն:

Իսկ կերակրոցն բաշխումն ըստ չափոյ՝ աշխատութեանն առ իւրաքանչիւրսն լիցի առաւելութեամբ եւ նուազութեամբ: Զծերացեալսն եւ զվտանգեալսն որք զմանկութեան ժամանակն եւ զգորութիւն անցանց ի յաշխատութիւնս եկեղեցւոյն ծախեցին, մի բարձի թողի առնիցէք, որպէս ոչ ժամանակին պիտանացուք զի մի բարկասցի Տէր: Քանզի թէ օտարաց վտանգելոց, նաեւ թշնամեանց՝ խնամ տանիլ հրամայէ Քրիստոս եւ ողորմել, եւ պատուհաս սպառնայ՝ որք ոչն առնեն, քանի՞ եւս եղբայրցն եւ անդամոց եկեղեցւոյն: Վասն որոյ՝ զծերս պատուեցէք եւ ծերատածեցէք՝ ըստ հրամանին առաքելոյ, եւ զտկարացեալսն խնամարկեցէք տեսչութեամբ եւ պիտոյից նոցա պատրաստութեամբ՝ ըստ չափոյ գորութեան ձերոյ:

9. Մի գնուիրեալն յեկեղեցիս՝ կամ կենդանեաց միաբանութեան կամ մեռելոց յիշատակի, անձին միայնոյ սեպհականեսցէ առաջնորդն, այլ ի պէտս եկեղեցւոյն ծախիցէ: Զնոյն եւ հատուսցէ եկեղեցեաւն զհոգեւոր պարտսն, զի մի յարդար դատաստանին աւուր պահանջեսցէ իւրաքանչիւր ոք զտուեալն, եւ զի՝ ոչ ունիցի յայնժամ հատուցանել, զիւրն առեալ բարեգործութիւն փոխարէն տայցեն:

Եւ թէ առաջնորդն առաջին, զոր առ յաւուրս իւր ի ծախս եկեղեցւոյն վատնեաց հաստատուն վկայիւք, եւ ոչ ժամանեաց յաղազս օրհասին մահու կանխելոյ՝ հատուցանել զպարտսն երկրորդն, որ զկնի նորա ժառանգէ զառաջնորդութիւն եղբայրութեանն, պարտական է վճարելոյ, եւ եթէ տնտես առնէ, ունի տոկոսեօք վճարել առաջի Քրիստոսի: Իսկ եթէ ոչ վկային նմա ի պէտս եկեղեցւոյն առնել զառեալն, ինքն՝ որ էառն, հատուսցէ ի հանդերձելումն:

10. Մի ոք ինքնակամ ախտիւ շարժեալ՝ կաշառանօք աւագաց յափշտակեսցէ զառաջնորդութիւն վանաց առանց ժամանակին առաջնորդի քննութեան եւ հրամանի: Քանզի երկու են պատճառ իրաւացի փոխելոյ զվանաց առաջնորդս, կամ վասն զանարժանս գործելոյ արտաքոյ օրինաց Աստուծոյ, եւ այն ճշմարիտ վկայիւք՝ կամ եկեղեցւոյն ոչ շինութեան, այլ աւերման լինելոյ պատճառ: Եւ առանց այսոցիկ՝ եթէ յանդգնի ոք հակառակ յառնել, մեղանչէ յօրէնս Աստուծոյ:

զ) Առ առաջնորդս եկեղեցւոյ՝ որ են յաշխարհի,
որ կոչին եպիսկոպոստոնք

11. Խօսեսցուք եւ առ դասս եպիսկոպոսաց սրբոց, որ էք տեսուչք կարգեալք յԱստուծոյ հոգւոց հաւատացելոց՝ որ են յաշխարհի:

Որ թէպէտ եւ ըստ կարգի երկրորդ եղաք յաղագս բարեկարգութեան՝ նախ առ վանականսն, սակայն ըստ աստիճանի՝ առաջին էք:

Պարտ է գիտել եւ զայն, թէ յաղագս որո՞յ պատճառի եղաւ ի Քրիստոսէ եւ յառաքելոց նորա այս գործ եպիսկոպոսութեան, յայտ է թէ վասն լինելոյ գլուխ եւ հրամանատար քահանայից եւ ժողովրդոց, եւ որպէս զդէտ աննիհր աչօք մտացն նայել ի վերայ ամենեցուն, զթիւրեալսն ուղղել, եւ զուղիղան հաստատուն պահել:

Եւ թէ զինչ հրամայեցաւ լինել եպիսկոպոսին եւ կամ զինչ առնել, զայս Պօղոս յայտ առնէ առ Տրմոթէոս գրելովն, թէ պարտ է եպիսկոպոսին անարատ լինել՝ որպէս Աստուծոյ տնտեսի, հեզ, ցած, պարկեշտ, հիւրասէր, բարեսէր, արդար, սուրբ, ժուժկալ, մի արծաթասէր, մի կռուող, մի հարկանող, այլ հանդարտ, եւ այլ եւս:

12. Թողից ասել զեւս դժնտակագոյնսն այսր ժամանակի եպիսկոպոսաց գործ, զի եւ բազում անարգանաց եւ տուժից տանին յայլագգեաց, ոչ յաղագս աստուածային օրինացն՝ որպէս առաջին սուրբքն, զի այն երանութեան էր արժանաւոր, այլ վասն սնտոի փառացն յուսոյ եւ զգերփեալսն ի հնազանդելոց պէսպէս հնարիւք եւ բռնութեամբ, զոր յեկեղեցւոյ պայծառութիւն եւ յաղքատաց պէտս հրամայեցաւ լինիլ, զայնոսիկ ժողովեն որպէս զմաքսաւորս, եւ բռնակալաց, աշխարհի նուիրեն: Եւ ոչ թէ ի նոցանէ բռնադատելով զայն առնեն, քանզի ի սոյն իսկ յագգէ մերմէ սկսաւ այս գործ չարութեան, եւ ծանուցաւ այլագգեաց յաներկիւղից ոմանց եւ ի փառամոլից, որք մի ի միոյ վերայ յառնելով տակաւին աճեցուցանեն զկապեալս ի վերայ եկեղեցւոյ Քրիստոսի, որպէս զտունս բաժից կամ զներկոցաց, որոց մեղաց չիք թողութիւն՝ ըստ առ ի յԱստուած մեղուցելոցն: Որ ոչ միայն քահա-

նայապետութեան չեն արժանի, որ զայս դաժան գործ սկիզբն արարին մուծանել յեկեղեցի, եւ կամ այնոքիկ որք ի հայրապետաց ընկեցեալք յաթոռոյ վասն հոգեւոր պատճառի՝ այլազգեաց բռնաւորութեամբ եւ յաւելուածով կապալացն՝ դարձեալ փութան յափշտակել զեպիսկոպոսութիւնն, այլեւ ոչ քրիստոնէութեան հաւատոյ եւ կարգի, եւ ոչ օրինաւոր քահանայական թաղման եւ սրբոյ պատարագին յիշատակի:

Զի՞նչ ասել եւ զմօրէն այսոցիկ չարեաց, գլայտնապէս հակառակացն ճշմարտութեան եւ սրբոյ աթոռոյ Լուսաւորչին, որք ինքնաշարժ ախտիւք եւ բռնակալաց աշխարհի հրամանօք զանձինս իւրենաց յայս աստիճան հոգեւոր բարձրութեան ձգեն, եւ ոչ ընտրութեամբ Աստուծոյ եւ աստուածայնոց արանց համօրէն ազգիս՝ որպէս օրէնն պահանջէ, որով բիւր նեխութեան եւ ապականութեան անդամոց Քրիստոսի լինին պատճառ: Զի թէ ի գլուխն Ահարօնի իջանէն շնորհք Հոգւոյն Սրբոյ՝ որ է հայրապետութիւն, եւ ի գլխոյն ի մօրուսն՝ յեպիսկոպոսութիւնն, եւ ի մօրուացն ի գրապանակսն՝ որ է քահանայութիւնն, եւ ի գրապանացն ի զգեստն՝ որք են ժողովրդեանն դասք:

դ) Առ դասս քահանայից

13. Դարձուցուք այսուհետեւ զկարգ բանիս առ դասս քահանայիցդ, որք աստիճանաւ երկրորդ էք եպիսկոպոսաց եւ կարգեալ էք քահանայական գործառնութեամբ նուիրել զամենայն զորդիս Աստուծոյ, ծնանելով զամենեսեանսն մկրտութեամբ սուրբ աւազանան յորդէզրութիւն Հօրն երկնաւորի եւ ի ժառանգակցութիւն Քրիստոսի Աստուծոյ, եւ մեղսաքաւիչ մարմնոյ եւ արեանն Տեառն բաշխմամբ կերակրել զհոգիս նոցա յանմահութիւն:

Եւ թէպէտ եւ ամենայն բարեաց տեսակօք եւ առաքինութեամբ կատարեալք իցէք, սակայն զեկեղեցւոյ պայծառութենէ եւ զսրբոյ պատարագին պատուական եւ մաքուր զգեստուց մի անփոյթ առնէք, որպէս լսեմք զոմանց՝ եթէ հասարակաց զգեստուք եւ աղտեղեալ տրեխօք ելանեն ի բեմն սուրբ, եւ զսարսափելի խորհուրդն անխորհրդական զգեստուք կատարեն, եւ զայն ի պարկեշտութիւն անձանց համարեն, հանելով զժողովուրդն արտաքոյ եկեղեցւոյն եւ զըռուռն ընդդէմ ձգելով. եւ ոչ միայն, այլեւ անմտաբար ի բամբասանս բերին. ոմանց եկեղեցեաց եւ ի մերս բարեզարդ կարգաւորութիւն:

Ոչ ունիլ քահանայից յԱստուծոյ եւ ի մէնջ հրաման առանց սուրբ ծածկութի պատարագամատուցին զգինւոյ մատուցանել զսուրբ պատարագն, կամ Աւետարան կարդալ, կամ խաչ առնուլ ի ձեռս, կամ

յայլ ինչ ի սրբութիւնսն մերձենալ, եւ այսոքիկ՝ զորս գրեցաք սակաւութեւ եւ որ նման սոցին, արտաքին մարդոյս զգուշութիւն, որոց հանդերձեալ են սպասաւորել աստուածայնոցն:

14. Եւ մի լիցի որպէս լուաք զոմանց աներկիւղ քահանայից, որ ի քաղաքս բնակին, եթէ յառաւօտէ մինչեւ ցժամ պատարագին ի վաճառափողոցս քաղաքին շրջին տուր եւ առութիւն վաճառաց յոր բազում նետք հարկանեն յողին ընդ մուտս զգայարանացն ի տեսանել եւ ի լսել, ի խօսել եւ ի գործել զանպատշաճսն, եւ անտի դարձեալք մտանել յանդգնին յեկեղեցիս, եւ յայլոց քահանայից կազմեալ նշխարաւ առանց սաղմոսաց եւ աղօթից մատուցանեն զպատարագն: Որոց պատուիրեմք՝ յայսմ հետէ ի բաց կալ յայդպիսի աներկիւղ եւ հար սովորութեանց, եւ նախ սրբել զմիտսն գիշերոյն եւ տունջեանն աղօթիւք, որպէս վերագոյնն գրեցաք, եւ ապա մտանել յեկեղեցի սուրբ, եւ յանդիման լինել Աստուծոյ սրբով պատարագաւն:

15. Մի ոք ի քահանայից առանց գիտելոյ զխոստովանութիւն մարդոյ զհաւատոյն եւ զգործոցն՝ կամ իւր ինքեան կամ այլում քահանայի, տացէ նմա զհաղորդութիւն մարմնոյ եւ արեանն Քրիստոսի՝ ի յառողջութեան կամ ի հիւանդութեան, եւ կամ գիտելով զանարժանութիւն ուրուք տայ յաղագս մարդահաճութեան զաստուածային խորհուրդն, ծածկելով այնու զկարծիս հարութեան՝ որ զնմանէ, զի այնպիսին է՝ որ տայ զսրբութիւն շանց եւ առաջի արկանէ զմարգարիտն խոզաց:

16. Մի ոք ի քահանայից պատարագողաց ռխակալութիւն ունելով ի սրտին ընդ ումեք՝ մատիցէ յաստուածային խորհրդոյն կատարումն, եւ անընդունելի առնիցէ զպատարագն առաջի Աստուծոյ, այլ նախ հաշտեսցի ընդ եղբօրն՝ ըստ հրամանին Քրիստոսի, եւ ապա եկեալ մատուցէ զպատարագն:

17. Իսկ եթէ քահանայն ընդ բանիւ արարեալ զոք ի ժողովրդականացն վասն պատուիրանագանց լինելոյ յօրէնս Աստուծոյ, եւ նա հպարտացեալ ոչ գայ յուղղութիւն, եւ ոչ խնդրէ թողութիւն ի քահանայէ անտի, քահանայն առանց խղճի մտաց մատուցէ զսուրբ պատարագն, եւ ընդ դատապարտութեամբ է այն՝ որ ոչ ուղղեցաւ, եւ ոչ խնդրեաց զթողութիւն, քանզի Քրիստոս ոչ վայրապար հրամայէ աննել թողութիւն տրտմեցուցանողին, այլ եթէ անկեալ առաջի խոստանայ ապաշխարիլ, յայնժամ ասէ՝ շնորհեսցի առ ի քէն թողութիւն յանցանացն, զոր առ քեզն յանցեաւ: Իսկ եթէ մեղուցեալն առաջի անկեալ քահանային եւ խոստանայ գալ յուղղութիւն, եւ քահանայն յաղագս մարմնական ինչ պատճառի ռխակալ լինելով ո՛չ առնիցէ թողութիւն, չէ պարտ նախքան զհաշտելն մատուցանել պատարագ:

18. Նաեւ առ քահանայա բազում պատճառս յօդէ սատանայ՝ խռովելոյ ընդ միմեանս եւ վիճաբանելոյ, եւ յոխակալութեան եւ ի նախանձու ախտս տանջելով զոգիւն զամենայն ժամանակս, որ եւ առ տգէտս եւ վայրենաբարոյս առաւել զօրանայ. է որ վասն յափշտակելոյ ի ժողովրդենէ միմեանց ազահուլութեան ախտիւ, եւ է որ յաղագս հարստահարելոյ զընկերն փառասիրութեան աղագաւ, եւ յայլ եւս յոլովագոյն ատելութեան պատճառաց լուծանի ի նոցանէ սրբոյն պատուիրան, եւ Քրիստոսի աշակերտութեան նշան, առ որս ասաց թէ՛ յայսմ ծանիցէ աշխարհ զձեզ, եթէ իմ աշակերտք էք, եթէ սիրիցէք զմիմեանս:

Եւ արդ աղաչեմ զամենեսեան. զձեզ՝ դժուարաշարժս լինել ի վիճաբանութիւնս եւ ի կռիւս, եւ դիւրաշարժս ի հաշտութիւն եւ ի խաղաղութիւն: Եւ մի ոք՝ որ զօրաւորն է ի մարմնական յառաջադիմութիւնս, ջանայ զրկել զընկերն եւ անիրաւել, զի մի գայն՝ որ առնէ իրաւունս զրկելոց զԱստուած, դատաւոր եւ դատախազ իւր կացուցանէ, եւ զոր ի յանցաւոր կեանս զրկեաց, ի յանցանացն վաշխիւ հատուցանէ:

19. Մի ոք ի ձէնջ սիրեսցէ զկուրուլութիւն տգիտութեան քահանայական ուսմանց յաղագս ծուլութեան կամ աշխարհական զբաղմանց, այլ թէեւ ոչ ամենեցուն ամենայն շնորհօք կատարեալ լինել հնար է, զոր եւ աստուածային օրէնքն պահանջեն ի քահանայից, սակայն ի հարկաւորսն պարտին անթերի լինել, այսինքն զեկեղեցական գիրս ուղիղ ընթեռնուլ, եւ զմանր ուսմունս ճայնաւորացն պաշտել յեկեղեցիս, եւ ապա զալ ի ձեռնադրութիւն քահանայութեան:

Բայց լսեմք զոմանց սուտ քահանայից, զի ոչ միայն յայլ ուսմանէ են տգէտք յաղագս հեղգութեան, մանաւանդ թէ վասն անհաւատութեան, այլ եւ զսաղմոսն Դաւիթի ո՛չ գիտեն բովանդակ, առանց որոյ զնոսին զհարիւր եւ յիսուն փոխան խօսել բերանով ընդ Աստուծոյ՝ ոչ մատչի պատարագ ըստ աւանդութեան կանոնի հարցն սրբոց: Ոմանք եւ ոչ զբանս աղօթից սրբոյ պատարագին գիտեն ի բերան եւ սուտ պատարագաւն խաբել կարծեն զանխաբելին Աստուած եւ զմարդիկ եւ զհոգիս ննջեցելոցն առ աչս մարդկան կեղծաւորելով, որոց դատաստանն առաւել է քան զամենայն մեղաց առաջի Աստուծոյ, որք եւ ոչ իսկ են արժանի այլեւս մատուցանելոյ պատարագ, թէեւ յետ յանդիմանելոյն առնուցուն ի բերան: Այլ թէ կամիցին զոգիս իւրեանց փրկել ի դատապարտութենէ մեծաւ ապաշխարութեամբ թէ արդեօք քաւեսցին յառ Աստուած մեղանացն:

20. Մի ոք ի քահանայից վայրապար եւ առանց մեծի զգուշութեան կատարեսցէ զսուրբ մկրտութիւն, իբրեւ զաշխարհական ինչ գործ համարելով, եւ մի ընդ աստուածային բանիցն բանս ծիծաղականս եւ կա-

տակերգութիւնս խառնեսցէ, որպէս լսեմք զոմանց տգիտաց եւ աներկիւղից՝ զի առնեն:

21. Եւ մի ոք ի քահանայից յետ հաց ուտելոյ իշխեսցէ առնել մկրտութիւն առողջից մանկանց, բայց թէ յերկիւղէ մահու, այլ նախ կատարեսցէ զմկրտութեան գործ եւ ապա մատուցէ զպատարազն սուրբ՝ յորմէ եւ զմկրտեալն հաղորդեցուցէ:

22. Եւ մի յանհաւատից արանց կամ կանանց, որք ոչ են երկրպագուք Քրիստոսի, առցէ ոք կնքահայր մանկանց մկրտելոց, զի զոր ինքեանք՝ ոչ ունին այլում զի՞արդ կարեն տալ զխոստովանութիւնն՝ որ ի Սուրբ Երրորդութիւնն, յորժամ պահանջէ քահանայն՝ ի դէմս մկրտելոյն զդաւանութիւն հաւատոյն:

23. Եւ մի ոք ի ձէնջ ըստ հարկի պահանջեսցէ գինս արծաթոյ անգինն շնորհին վասն մկրտութեանն, կամ մահու հաղորդ տալոյ, այլ որ ունին, եւ տան սիրով որպէս զնուէր եկեղեցւոյ՝ առէք, եւ որ աղքատ լինին՝ մի բռնադատէք:

24. Ասեմք եւ յաղագս զծնունդս այլազգեացն մկրտելոյ՝ որ սովորութեամբ բերի ի հին ժամանակաց: Բայց զայն միայն վասն սորին իրի պատուէր տամք քահանայիցդ, մի վասն ազահութեան ախտի յորդորել զնոսին, եւ կամ յօժարութեամբ ընդունել, այլ դժուարաւ եւ ի հարկէ բերել յայնպիսի իրս: Զի թէ հաստատուն մնալոց էին ի հաւատս՝ բարի էր յորդորումն եւ յօժարութիւն ձեր, բայց զի ապրեալքն ըստ մարմնոյ՝ անդրէն ընդ ջուրսն են անցանելոյ, եւ ի լուսակիզն յօգեսց ի սեւութիւն այծից փոփոխելոց՝ ըստ սրբոյ Լուսաւորչին մերոյ տեսլեան, նորին աղագաւ անօգուտ է ջանն՝ որ վասն նոցին, զի շահն սակաւ է, եւ վնասն յոլով:

25. Մի ոք ի ձէնջ գաղտ պսակ դիցէ ումեք. այլ եթէ ծնօղս ունիցի եւ միաբան իցէ եւ ոչ բաժանեալ, գիտութեամբ եւ կամաւ նոցին եղիցի: Իսկ եթէ ոչ ընդ ծնողօք՝ հասարակաց տեսութեամբ յայտնի դիցի պսակն, զի վկայեսցէ յամենեցունց, թէ ուղիղ, եւ ոչ ընդդէմ օրինացն Աստուծոյ, որով եւ երգոցն ձայնք եւ նուագարանացն զնոյն նշանակեն, իբրեւ թէ վկայս պսակելոցն զամենեցունց զլսելիս եւ զտեսնելիս կացուցանելով, իսկ գաղտնին՝ անվկայ է եւ անհաստատ եւ ոչ ընդ օրինօք, յորմէ պատուէր տամք ի բաց հրաժարիլ եւ ոչ յանդգնիլ յայսպիսի իրս վասն ազահութեան:

26. Մի եւ կնաթողաց արանց կամ այրաթողաց կանանց առանց կանոնական հրամանին դիցէ ոք պսակ, զի մի լուծջիք դուք ի քահանայական կարգէ ըստ կանոնաց, եւ եղեալ պսակն քակտեսցի, եւ եթէ բռնանան եւ ոչ բաժանին՝ ընդ պոռնիկս համարեալ լիցին:

27. Մի եւ այնոցիկ, որք առեւանգս ասին, զնիցէ պսակս, զի հակառակ օրինաց Աստուծոյ է եւ բիւրք չարեաց պատճառք ի սատանայէ շարժեալք ի մոլեկան ախտան, եւ բազումք այն իսկ են՝ որ յետ սուտ պսակին, յորժամ յագին դիւական տուփամբն, մեծաւ ատելութեամբ բաժանին ի միմեանց, եւ պսակադիրքն այսպիսեացս կցորդ չարեաց նոցին լինիցին:

28. Մի եւ տղայոց անմեղաց՝ յաղագս ազահութեան հայրենի ժառանգութեան, կամ վասն այլ ինչ պատճառի, պսակ դիցէ ոք ի քահանայից, զի բազում վնասք լինին յայնցանէ եւ պատճառս բաժանման յետոյ ի միմեանց: Այլ ժամանակ պսակի է ի զարգանալ արութեան հասակին ի հնգետասանին ամաց լրումն՝ առնն, եւ յերկոտասանին կամ եւս առաւել՝ կնոջն, որպէսզի կարող լինիցին ըստ բանաւորաց՝ հաճութեամբ զուգել ընդ միմեանս առ ի հաստատուն լինելոյ զուգութեան, եւ մի ըստ անբանից՝ առանց կամաց եւ յօժարութեան անհաստատ գոլով եւ առ ժամայն պատահումն: Եւ այրն աւագագոյն պարտի լինել ըստ ժամանակի՝ քան զկինն, որպէս զԱղամ նախ ստեղծեալ Աստուծոյ եւ ապա զԵւայ:

29. Մի ոք ի քահանայից ի բռնութենէ բռնաւորաց առանց առնն եւ կնոջն՝ պսակ դիցէ որպէս լսեմք ի կողմանս Հայաստանեայց լինիլ, որ ընդ իշխանութեամբ այլազգեաց են: Զի պսակն այն անհաստատ է եւ լուծանելի, եւ պսակադիրքն ոչ առանց պատժոց, թէեւ ակամայ է գործն, եւ կաշառատուքն բռնաւորաց վասն ջատագով լինելոյ նոցին յանիրաւ գործն յայն՝ առաւել դատապարտութեան եւ անիծից են արժանի, զի զօրէնս Աստուծոյ եւ զդատաստանս եկեղեցւոյ լուծանել փութան բռնութեամբ աւագաց: Վասն որոյ առանց խղճոյ է լուծումն այնպիսոյ պսակին, քանզի չէ ըստ հրամանին Աստուծոյ, այլ ի մարդկային բռնութենէ:

30. Մի ոք համազգեաց, որոց արեան մերձաւորութիւն իցէ, պսակ օրհնութեան դիցէ, այլ մինչեւ ի յերկուց կողմանցն զչորրորդ ազգին գլխաւորութիւն կատարեալ ունիցին:

Եւ թէ զի՞նչ պատճառաւ զչորեաք թիւն կանոնադրեցին հարքն սուրբք սահման ամուսնութեան՝ ծանուցուք, զի գիտիցէք:

Քանզի բնութիւն մարմնոյ ի չորից տարեաց գոլով՝ յիրաւի եւ մարմնական ազգակցութիւն մինչեւ ի չորրորդ թիւն ժամանէ, որ է այսպէս, ի միոյ հօրէ երկուց եղբարց բաժանեալ՝ հաւասար ունին յինքնեանս զհօրն գոյացութիւնս, իսկ առ ի նոցանէ ծնունդն՝ զկէս արեան եղբայրութեանն, եւ երրորդ ծնունդն՝ որ յեղբարցն որդւոց, զկիսոյն կէս արեանն միայն, իսկ չորրորդ ծնունդն՝ որ ի սոցանէ,

զչորեակ մասն արեանն մնացելոյ: Եւ այս է սահման եւ կէտ արեան մերձաւորութեան:

31. Եւ արդ՝ որ այսպիսի ընտրութեամբ ըստ օրինացն Աստուծոյ լինիցի պսակն, որպէս եւ գրեացք, մի յայլուժ ժամու դիցէ զայն քահանայն, բայց յառաւօտէ աւուրն մինչ ցժամ ճաշոյն. եւ կերեալ եւ արբեալ զոր մի թողուցուք յեկեղեցին եւ մի յանառակ կանանց կամ յարանց՝ որ յայլուժ ժամու չեն արժանի եկեղեցւոյ, զի մի պղծեսցի նօքօք տաճարն Աստուծոյ, եւ աղտեղասցի պսակն օրհնութեան: Եւ ի ժամ կատարելոյ զսուրբ պսակն՝ երգ զուսանացն լսեալ դադարեսցին մինչեւ ելցեն յեկեղեցւոյն, զի մի դիւական երգն խառնեսցի ընդ աստուածային երգոցն:

Եւ ի բուն բարեկենդանի օրէ սկսեալ մինչեւ ցկատարումն պահոց շաբաթուն՝ որ յետ պենտէկոստէին է, մի ոք ի քահանայից տգիտութեամբ պսակ դիցէ ումեք, եւ ոչ յամենայն կիւրակէս տարւոյն՝ որպէս հաստատեցին կանոնաւ սուրբ հարքն առաջինք: Քանզի պահոց քառասնորդացն աւուրք սգոյ եւ տրտմութեան է եւ խորհուրդ չարչարանաց Տեառն եւ ո՛չ գինարբութեան եւ ուրախութեան հարսանեաց. իսկ յինուներն եւ կիւրակէքն ունին զօրինակ երկնաւոր փեսային Քրիստոսի հարսանեաց եւ հարսին եկեղեցւոյ, որ լինելոց է ի հանդերձեալ աշխարհին:

32. Մի ոք ի քահանայից զատանայական յանցանս յինքեան ցուցցէ, այն որ հակառակ եկաց Աստուծոյ եւ կործանեցաւ, եւ ընդդիմակաց լինիցի եպիսկոպոսին իւրոյ ի բանս կամ ի գործս, որպէս Կորն եւ Դադան՝ Մովսեսի եւ Ահարովնի, զի մի զնոցին կործանումն ընկալցի յԱստուծոյ, մանաւանդ այնոքիկ, որք յանդգնին կապալս յարուցանել ի վերայ եկեղեցւոյ, կամ աճեցուցանել զյառաջագունից եղեալսն. եւ այսու պատճառաւ արտաքսեն զեպիսկոպոսունս յաթոռոց բռնութեամբ այլազգեաց, եւ ինքեանք լինին հրամանատարք ժողովրդոց եւ կապալատուք փոխանակ նոցա, որք անձամբ զանձինս ի ներքոյ առնեն աններելի դատաստանացն Աստուծոյ եւ անիծից դատապարտութեան, այնպիսինքն ոչ են արժանի ի կեանս իւրենաց քահանայազործութիւն առնելոյ եւ ոչ ի մահուն՝ հաղորդի կամ քահանայական թաղման:

33. Դարձեալ՝ մի ոք ի քահանայից կամ ի ժողովրդոց զեկեղեցւոյ դատաստան առ մարմնական իշխանս դատեսցի, կամ առ այլազգիս կամ առ քրիստոնեայս, զի մի դատապարտեսցի յառաքելական եւ ի կանոնական հրամանացն, որպէս եւ գրէ Պօղոս՝ առ կորնթացիսն, թէ իշխէ ոք ի ձէնջ՝ եթէ իրք ինչ իցեն ընդ ընկերի իւրում դատել առաջի

անիրաւաց եւ ոչ առաջի սրբոց. եւ հարքն սուրբք ի կանոնս իւրեանց լուծանել հրամայեն ի քահանայութենէ, որ զայս առնէ:

34. Դարձեալ մի ոք ի քահանայից հոգաբարձու քաղաքի կամ գեղջ լինիցի, կամ գաւառապետ՝ աշխարհական իշխանաց, կամ գրող հարկաց կամ սակից, կամ յայլ ինչ գործակալութիւն աշխարհի լինելով: Քանզի անկարելի է ըստ տէրունական հրամանին՝ երկուց հակառակ տէրանց ծառայել եւ հաճոյանալ, տան Աստուծոյ՝ որ է եկեղեցի Աստուծոյ կենդանւոյ, եւ տան աշխարհակալաց: Վասն որոյ ընտրեսցէ այնպիսին ի միոյն ի բաց կալ՝ կամ ի յաշխարհական հոգաբարձութենէն, կամ ի քահանայական գործոյն. իսկ եթէ ընդ աշխարհական հոգոցն յանդգնի եւ զքահանայական պատիւն ունել եւ զտեսութիւն ժողովրդոց, բռնութեամբ է այն եւ ոչ հրամանաւն Աստուծոյ եւ մեր, որ եւ դատելոց է այնպիսին ընդ կրկին յանդգնութեանն:

35. Լսեմք զոմանց քահանայից ձիւղարժս լինել եւ զէնս առնուլ ըստ զինուորաց, եւ ի խրախճանութիւնս խաղուց ձիրնթացից ընդ նոսին արշաւել երիվարօք եւ ի յորս երէոց եւ ի նետաձգութիւնս եւ յամենայն ինչ յասպիսիս, որ նոցայն գործոյ է անկ եւ ոչ եկեղեցւոյ սպասաւորաց զի զէն զինուորութեան մերոյ ոչ է մարմնաւոր, որպէս հրամայէ առաքեալն, այլ հոգեւոր եւ աստուածային, որովք պատերազմիմք ոչ ընդ մարմնոյ եւ ընդ արեան, այլ ընդ իշխանութիւնս եւ ընդ պետութիւնս ընդ այսս չարութեան, որ ի ներքոյ երկնից:

Վասն որոյ աղաչեմք ի բաց լինել յայսմհետէ ի յանկարգ սովորութենէ աստի, եւ բայց թէ ի ճանապարհի, եթէ ի յետիոտս եւ թէ երիվարաւ՝ առնուլ զէնս յաղագս երկիւղի ինչ եղելոյ կարծեաց, եւ այն՝ պարկեշտութեամբ եւ ոչ ըստ զինուորութեան կարգի կապարճիւք եւ կամ կազմեալ սուսերաւ: Այլ ոչ եւս է արժան առնուլ զէնս կարգաւորաց, կամ արշաւանս առնել երիվարօք ըստ մանկական բարոյից՝ ի բամբասանաց պատճառս տեսողաց:

36. Քահանայ՝ եթէ զոք ի ժողովրդենէ իւրմէ վասն պատուիրանագանց լինելոյ ընդ բանիւ առնիցէ, եւ նորա յամառեալ մնայ ի յանցանսն եւ ոչ դառնայ, այլ ոք ի քահանայից մի իշխեսցէ ընդունել զնա յեկեղեցի իւր, որպէս սովոր են ոմանք ի տգէտ քահանայից յինքեանս ձգել զայնպիսիսն, եւ որ զայս առնէ, նա տայ նմա ի մեղաց անտի անդարձ լինել, եւ զանձն իւր կցորդ պատուհասի յանցանաց նորա առնիցէ:

Այլ վասն այսպիսի իրաց եղելոց այս օրէնք հաստատեսցի ի միջի ձերում, զի զորոշեալն ի միոյ քահանայէ, եւ ամենայն քահանայակիցք նորին նմանապէս ի բաց որոշեսցեն յինքեանց, մինչեւ զղջացեալ յանցաւորն դարձցի ի յանուղղայ գնացից իւրոց եւ առաջի անկեալ

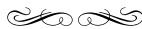
խնդրեսցէ զթողութիւն, եւ ուխտ դիցէ Աստուծոյ՝ ապաշխարել, եւ այլ ո՛չ եւս ի նոյն սովորութիւն չարեաց անկանիլ:

Եւ յորժամ յիւրոյ քահանայէն այսպիսի օրինակաւ ընկալցի զթողութիւն, յայնժամ եւ այլ քահանայքն ընկալցին զնա սիրովն Աստուծոյ:

37. Այս օրէնք ուղղութեան եւ ի մէջ եպիսկոպոսաց Հաստատեսցի, որպէսզի զառ միոյ եպիսկոպոսէն բանադրեալն ի քահանայից կամ յաշխարհականաց, այլ ոք յեպիսկոպոսաց ոչ ունի իշխանութիւն լուծանելոյ, բայց ի բանադրողէ անտի:

38. Աւանդեմք եւ զայս եւս պատուիրան ամուրեաց քահանայիցդ, որ ըստ աշխարհի, զի որում ի մանկական Հասակին Հասանէ վախճան ամուսնոյն, թէ կամեսցի զոգի իւր ապրեցուցանել ի մեղաց եւ ի բամբասանաց եւ սուրբ խորհրդոյն արժանաւորապէս սպասաւորել, հրաժարեալ յաշխարհէ՝ ըստ կանոնական հրամանին ի կարգ կրօնաւորութեան մտցէ, զի ի մէջ աշխարհի սովորական ընտելութեամբ լինելով ի տեսութիւնս եւ ի խօսակցութիւնս ընդ կանայս, մանաւանդ՝ խոստովանութեան նոցին լինել ընդունող ըստ օրինի քահանայութեան, անհնար է սրբութեամբ ծառայել Աստուծոյ, ապա թէ ընդ անձուկ ճանապարհն գնալ դժուարանայ՝ զլայնն եւ զարձակն սիրելով, լուել արժան է նմա ի սրբոյ պատարագին սպասաւորութենէ, թէեւ ի յայտնի վատութիւնս ոչ բամբասի: Քանզի ոչ կարէ յերիտասարդական Հասակին մաքրապէս սպասաւորել սրբութեանցն, մանաւանդ՝ որ ոչ երկիւղածութեամբ եւ պարկեշտութեամբ եւ պահօք եւ աղօթիւք զգուշանայ անձին իւրում, այլ աներկիւղութեամբ վարի ի կերակուրս եւ յըմպելիս եւ յամենայն տեսակս ընդարձակ վարուց:

Իսկ որոյ մերձ ի ծերութիւն Հասանէ վախճան ամուսնոյն, եւ վստահ լինի յանձն իւր սրբութեամբ եւ անարատ վարուք եւ առանց բամբասանաց սպասաւորել Աստուծոյ, որպէսզի գովութիւնս ընկալցի ի տեսողաց եւ մի բամբասանս, այնպիսին կացցէ յեկեղեցւոջ իւրում որքան ախորժէ: Եւ արդ՝ քահանայիցդ առ ի խրատ, զոր գրեցաք սակաւութեամբ, ոչ իշխանաբար հրաման տալով, այլ ծառայակցապէս աղաչելով, բաւական լիցի առ ի մէնջ, իսկ զպակասեալն ի մերոցս՝ ունիք հմտանալ կատարելապէս ի հարցն առաջնոց կանոնական գրոց, որովք օրինադրեցին զմանկունսն եկեղեցւոյ ի փառս Աստուծոյ:

ՀԱՅՈՅ ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ

ՆԵՐՍԷՍ Ե

Կաթողիկոսական կարգադրություններ

Այս դարուս առաջնակարգ կաթողիկոսներից մէկն է Ներսէս Ե Աշտարակեցի: Նա կաթողիկոսութիւն է արել 1843 թուից մինչեւ 1857-ը՝ կարգաւորելով եկեղեցական եկամուտները, կանոնաւորելով բոլոր ատեանների գործավարութիւնը, նա խստութեամբ պահանջել է թեմակալ առաջնորդներից մանրամասն հաշիւ թեմական, վանքական կալուածների, եկամուտների եւ զանազան արդիւնքների, շատ տեղ նշանակելով աշխարհական կառավարիչներ եւ գործավարներ առաջնորդների ու փոխանորդների տեղը:

Կոնսիստորիաներին եւ զանազան անձանց կօնդակներով եւ զանազան կարգադրութիւններով արել է շատ բարեփոխութիւններ, մշակել է երեցփոխանների, գործակալների, աւագ քահանաների համար կանոններ, որոնք ուղարկելով պաշտօնական անձանց՝ հրամայել է կատարել: Ահա այս կանոններից մօտ 96 հատ դնում ենք այստեղ, որքան կարողացանք գտնել նրա թղթերում, թէեւ վստահանում ենք ասել, որ շատ կանոններ մնացին առանց արձանագրելու, որովհետեւ նրա թղթերը ամբողջութեամբ չկարողացանք գտնել ոչ Սինոդի դիւանատանը եւ ոչ վեհարանում:

ՆԵՐՍԷՍ Ե-Ի ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (1843-1857)

(Առագ քահանաներին, Տիրիսի Ղազար քահանայ Տէր-Ղազարեանի անունով)

1. Եկեղեցում ունենալ երկու ձեռք մետրիքական մատեան եւ վերահատու լինել, որ իւրաքանչիւր քահանայ ամէն օր առանց զանցառութեան խորհրդակատարութիւններից յետոյ գրի այն մատեաններում ծնուած, մկրտուած, պսակուած եւ մեռած անձանց, եւ մի օրինակը իւրաքան-

- չիր տարուայ լրման ուղարկել կոնսիստորիան եւ միւս օրինակը մշտապէս պահել եկեղեցում:
2. Որ մկրտութիւնից, պսակից, ննջեցեալների պատարագից գոյացած յօգուտ եկեղեցու լուսագինները ամբողջութեամբ յանձնուին եկեղեցու երեցփոխանին:
 3. Իւրաքանչիւր շաբթուայ լրման վերահասու լինել երեցփոխանի տոմարագրութեան, եթէ անուղղութիւն կամ սխալանք գտնուի՝ ուղղել եւ հաշուենատեանում ստորագրել, եւ եթէ երեցփոխանը անգրագէտ լինի, քահանաներից կամ դպիրներից մէկը պարտաւոր լինեն գրելու երեցփոխանի հաշուենատեանում բոլոր ելքը ու մուտքը:
 4. Իւրաքանչիւր վեց ամսուայ լրման վերահասու լինել երեցփոխանի մոնավաճառութեան, թէ երեցփոխանը մոնավաճառութեան աւագ պահարանից որքան մոն է գնել, որքան վաճառել եւ որքան է մնացել:

Տես Պօյօժէկիս

5. Ունենալ մատեան եկեղեցական անօթների եւ զարդերի համար, աւագ քահանան վերահասու լինի եկեղեցական անօթների, զարդերի, արծաթեղէնների, ոսկեղէնների եւ թանկագին ու արծանագին հանդերձեղէնների ամբողջութեան եւ մաքրութեան, որովհետեւ սրբութիւնը Աստուծոյ տան մաքրութիւն է պահանջում:
6. Եկեղեցու սպասները եւ հանդերձեղէնները կոտրած, պատառուած կամ աղտեղուած չլինին:
7. Ուշադրութիւն դարձնել, որ քահանաները եւ միւս պաշտօնեաները լինեն զգաստ եւ եկեղեցուն հաւատարիմ, անհոգների վերաբերմամբ զանցառութիւն չանել, այլ պահանջել, որ կատարեն իրանց պարտքը:
8. Անվայել գործերում գտնուող պաշտօնեաներին երեք անգամ խրատով զգուշացնել, յամառութեան դէպքում յայտնել կոնսիստորիային, իսկ սա՝ Սինոդին:
9. Քարոզել եւ յորդորել ժողովրդին, որ ժամերգութեան ժամանակ երկիւղածութեամբ կանգնեն, չխօսին եւ չծիծաղեն եւ Աստուծուն չբարկացնեն:
10. Բոլոր կիւրակի օրերին, երեւելի տօներին եւ մեծ պասին քարոզը չպակասեցնել եկեղեցիներում:

Կատարեցէք այս բոլորը ճշտութեամբ, պատասխան պիտի տաք Աստուծուն եւ հոգեւոր կառավարութեան:

(Տփղիսի եկեղեցիներին)

11. Քահանայք պիտի զգուշանան, որ եկեղեցիներում անվայելչութիւն եւ տգեղութիւն անենելին չլինի:
12. Քահանաները եւ դպիրները չհամարձակեն առանց մաքուր սոնապանի (չուլկի) սեղան բարձրանալ, բարձրացողը պիտի լինի մաքուր սոնապանով եւ հողաթափով:
13. Վերաբերութիւն անող քահանան ունենայ փորուրար եւ շուրջառ եւ ոչ շապիկ եւ ուրար, անվայել է նրան դպրի զգեստով երեւալ:
14. Քահանաների փիլօնը եւ լօղիկը, նոյնպէս եւ դպիրներինը լինեն առանց կարկատանի, գլուխները սանրած եւ նրանց ձեռներն ու երեսը լուացած:
15. Բոլոր քահանաները, բացի ծանր հիւանդութեան դէպքից, միշտ պիտի եկեղեցում գտնուեն ժամերգութեան սկզբից մինչեւ վերջը, չպիտի ել ու դուրս անեն, կամ խորանում նստեն:
16. Մկրտութիւնը, պսակը, թաղումը եւ մնացած եկեղեցական պաշտամունքները քահանաները չհամարձակեն կատարել առանց խաչի, Աւետարանի, բուրվառի, մոմերի, եկեղեցական զգեստների եւ առանց սարկաւազի կամ դպրի:
17. Քահանայք յորդորեն, որ ժողովրդականները մկրտութիւնը կատարեն մինչեւ ութերորդ օրը ծնուելուց յետոյ եւ միշտ եկեղեցում, բացի ծանր հիւանդութեան դէպքից:
18. Քահանաները չհամարձակուին որեւէ օրինակատարութեան, մկրտութեան, պսակի, կամ թաղման համար նուէր կամ վարձ պահանջել եկեղեցում, այլ դրսեւում քաղցր եւ յորդոր խօսքերով, առանց բռնադատութեան ընդունեն կամաւոր նուէրները եւ շնորհակալութեամբ օրհնեն նուիրատուներին:
19. Թոյլ չտալ թէ եկեղեցականներին, թէ ժողովրդականներին գտակը գլխին եկեղեցում կանգնել, խօսել, կռուել կամ անպատկառ կերպով սք. սեղանում նստել:
20. Արթուն լինէք, որ ձեր ժողովրդականները գոնէ տարին մի անգամ խոստովանուեն եւ հաղորդուեն, առանձին խրատել կանանց, որ շարեալ երեսով չգան եկեղեցի, հաղորդութեան օրը փոխանակ արտասուքով լուանալու երեսը` դեղում են:
21. Քահանաները չհամարձակուեն սք. մասնատուփը իրանց տանը պահել, այլ միշտ եկեղեցում. պատարագիչը ամէն անգամ նորոգի սրբութիւնը հիւանդների համար, եւ հարկաւորութեան ժամանակ, թէ գիշեր լինի, թէ ցերեկ, քահանան մտնի եկեղեցին, երկիւղածութեամբ տանի հաղորդութիւնը հիւանդին եւ էլի յետ բերի եւ դնի սեղանի վրայ:
22. Քահանաներից ոչ ոք առանց կաթուղիկոսի եւ առաջնորդի չհամար-

ծակի թասակ եւ կերպասեայ, ծաղկաւոր կամ անծաղիկ փիլոն կրել: Բոլոր թասակաւոր քահանաները Աւետարանը կարդալուս եկեղեցուն կամ դրսում, գլուխները բանան ի պատիւ Աւետարանի:

Տես Գլորոզ Դ-ի եւ Մկրտիչ I-ի կանոնները

23. Քահանան առանց ծանր հարկի չթափառի վաճառատեղերում, շուկաներում, փողոցներում եւ կամ դատաստանատան դռներում:
24. Քահանաներին արգելուած է առանց վիճակաւորի գիտութեան ննջեցեալի վրայ քարոզ կամ ծանուցումն անել:
25. Քահանաները հիւսեալ մազերով, ցուպը ձեռին, կամ փիլոնով դրսում, թէ եկեղեցուն եկեղեցական պաշտօն չկատարեն, միմեանց բերանից չխլեն երգելիքները:
26. Քահանաները եւ դպիրները հնազանդ լինեն աւագ քահանային, պսակ, թաղում պատահելիս աւագ քահանային իմացնեն, որը լուսագինը առնելով կյանձնի երեցփոխանին եւ նուիրողի անունը, եւ նուերի որքանութիւնը կգրի իւր առանձին տումարում:
27. Բոլոր քահանաները եւ ժողովուրդը օրհնութիւն տալիս եւ ստանալիս բաց գլխով լինեն, որովհետեւ օրհնութիւն տալիս է քահանան յանուն Քրիստոսի, ստացողը առնում է Քրիստոսի փոխանորդից. բացի կանանցից, որոնք ծածկած գլխով են:
28. Ուրիշ եկեղեցուց քահանային հրաւիրելիս թաղման եւ այլ պաշտամունքների համար, նա պիտի փիլոնով եւ շուրջառով գնայ ու իւր տեղը կանգնի եւ ոչ առանց փիլոնի գայ ու ժողովրդի մէջ կանգնի:
29. Ուշադրութիւն դարձնեն, որ երգեցողութիւնը եկեղեցուն լինի պարզ, մաքուր, հասկանալի. ժամերգութիւնը՝ յստակ ու դիւրալի, եւ ամենայն երկիւղածութեամբ ու պատկառանքով:

(Ղարաքարի կոնսիստորիային)

30. Պատուիրել բոլոր քահանաներին, որ պատարագի ժամանակ Նարեկի աղօթքը կարդան «Ի յարկի սրբութիւն»-ից յետոյ, ինչպէս խորհրդատետրումն է:
31. Նուիրանաց հացը սպիտակ ալիւրից լինի, եփած եւ ջերմ:
32. Հացը բեկանել միայն «Լրումն Հոգւոյն Սրբոյ» ասելիս:
33. Վերաբերողից սկիիը առնելիս երկու վարկեան պահել հանդէպ ժողովրդեան:
34. «Ի սուրբ, ի սուրբ» ասելիս չխաչակնքել, որովհետեւ խօսքի միտքը չեն թելադրում խաչակնքել ժողովրդի վրայ:

35. Պատուէր լինի քահանաներին, որ եղունգները կտրած, ձեռքերը լուսացած պատարագ մատուցանեն:
36. Քահանայք բերան իմանան աղօթքները:
37. Պատարագից յետոյ ասեն «Որ օրհնես զայնոսիկ» աղօթքը, ապա ցած իջնեն եւ Աւետարանը կարդան:
38. Խստիւ արգելում ենք պատարագից յետոյ տները չշրջել՝ նշխարներ բաժանելու ազահուփիւնից դրդուած:
39. Արգելում է քահանային հինգ նշխարքից աւելի չգործել եւ ժամատիրոջ միայն մի նշխար տալ:
40. Պատուիրել բոլոր քահանաներին անխափան խաղաղական աղօթքները ասել երեկոյան ժամերգութեան կից՝ բացի մեծ պասի, յինանց կիրականտից եւ կիրակի օրերից ու տէրունական տօներից:
41. Մասնատուփը եւ մեռոնը սեղանի վրայ դնել եւ յարգել սրբութիւնը:
42. Խստիւ արգելել, որ քահանաները փայտ չգործածեն, այլ բթաւ դրոշմեն:
43. Սեղանի վրայ դնեն մի տէրունական պատկեր, մի Աւետարան եւ մի խաչ:
44. Սովորեցնել քահանաներին որ «յանուն Զօր», «եւ Որդւոյն», «Յոգւոյն Սրբոյ» ասելիս երեք անգամ երախան ընկղմեն ջրի մէջ, ինչպէս եւ Մաշտոցունն է գրուած:
45. Քահանայք հացկերոյթներին եւ խնջոյթներուն երկար չնստեն, չհարբին, երեք բաժակ խմելուց յետոյ վեր կենան եւ պատուով հեռանան, արբեցող քահանան զրկուի քահանայագործութիւնից մինչեւ որ կքաւի ապաշխարութեամբ մեղքը:
46. Քահանայք շատաշրջիկ չլինին առանց բանաւոր պատճառի:
47. Պատուիրում ենք քահանաներին, որ յորդորեն կանանց եկեղեցում չլալ եւ չճչալ, որովհետեւ սուզը հեթանոսաց գործ է. արգելում ենք նոյնպէս եկեղեցում «զանձ» ասել, որ տրամադրում է դէպի լացը:
48. Պատուիրում ենք քաղաքի բարեկարգութեան վերատեսուչներին գիւղական քահանաների քաղաք զալուս անցագիր պահանջել, չունեցած դէպքում կոնսիստորին ներկայացնել:
49. Մուլեքնի օրը բոլոր քահանաները շուրջառով եւ խաչով ժողովուեն եկեղեցի, իրանց տեղերուն կարգով կանգնեն եւ միասին կատարեն մաղթանքը՝ երգելով իրանց պատկանած երգերը, իսկ դպիրները՝ իրանցը:

Պարտատրութիւն հեղթակայի

50. Պատարագի հերթակալը պարտաւոր է մնալ եկեղեցու խցում, գիշերուայ եւ երեկոյեան զանկը խփելիս պիտի մտնի եկեղեցին եւ սաղմոսը սկսի մինչեւ ժամերգութեան սկսուելը:

51. Պատարագի օրը փողոցները, տները չէրջի պատարագիչը եւ ոչ էլ խնճոյք գնայ, մնայ խուցում եւ աղօթի, եթէ մէկը հոգեւորական հացկերոյթ ունենայ, ժամարարի համար նաւակատեաց սեղան ուղարկի առանց գինու եւ մսի:
52. Հերթակալութիւնը այսպէս լինի. պատարագիչը չորեքշաբթի օրը գնայ եկեղեցու խուցը եւ մնայ այնտեղ մինչեւ հերթակալութեան աւարտումը եւ ապա գնայ տուն:

Պարտաւորութիւն աւագ քահանայի

53. Աւագ կամ ժամօրհնող քահանան եթէ տկար չէ կամ օրինաւոր արգելք չունի, հերթակալից յետոյ պիտի եկեղեցի գնայ եւ ժամը սկսի:
54. Աւագ կամ ժամօրհնող քահանան հսկի միւս քահանաների վրայ, որ նրանք առանց օրինաւոր պատճառի չուշանան եկեղեցուց:
55. Պարտաւորեցնում ենք աւագ եւ ժամօրհնող քահանաներին ամէն օր զննել մետրիքական մատեանները. հսկեն, որ քահանաները հէնց նոյն օրը հոգեւոր պիտոյքը կատարելուց յետոյ գրեն մատեաններում ծնուած եւ մկրտուածներին, պսակուածներին եւ ննջեցեալներին, գրութեան կարգը չիմացող քահանայի փոխարէն կարող է գրել ուրիշ քահանայ կամ դպիր:
56. Պարտաւորեցնում ենք աւագ եւ ժամօրհնող քահանաներին, որ օրինակատարութիւնների օրը գրեն երեցփոխների մատեաններում մկրտութեան, պսակների, ննջեցեալների պատարագների լուսագինները, եկեղեցու գանձանակը, մոմի արդիւնքը եւ ուրիշ նուիրադրամները, եւ քահանաների հետ միասին ամսէ ամիս ստուգեն այդ մատեանները մետրիկների հետ, եւ եթէ թաքնուած փող երեւի, մէկին երկու առնեն եւ գրեն մատեանի մէջ:
57. Վերատեսուչները եւ աւագ եւ ժամօրհնող քահանաները դիտեն եւ հսկեն ժառանգաւորների վարք ու բարքի վրայ, որ պարկեշտ լինեն, եկեղեցի յաճախեն, եթէ մի որեւէ յանցանքի մէջ կամ ծուլութեան մէջ նկատուեն, այնպիսիներին երեք անգամ խրատեն եւ չորրորդ անգամ յայտնեն կոնսիստորին եւ սա տեղեկանալով գործին՝ առաջարկի Սինոդին հանելու նրանց հոգեւորականների ցուցակից՝ զրկելով բոլոր իրաւունքներից:
58. Կոչուներում եւ հացկերոյթներում հոգեւորականները չափաւոր ուտեն եւ խմեն, կռուող, արբեցող, ցոփաբան, խռովարար, շատաշրջիկ չլինեն, ցոփաբան եւ արբեցող քահանան կարգալոյծ լինի:
59. Աւագ եւ միւս քահանաները ուշադրութիւն դարձնեն, որ լուսարարները մաքուր պահեն եկեղեցին, սեղանը, բեմը, խաչկալը, մոմակալը, եւ մնացած եկեղեցական անօթները եւ զգեստները:

- 60. Քահանայք յորդորեն, որ ժողովուրդը նորոգէ հանդերձեղէնները, որպէսզի ինքեանք կեղտոտ եւ պատառոտուած շորերով պատարագ չմատուցանեն:
- 61. Եկեղեցում լուռ եւ պարկեշտ կանգնել, չխօսել, չտեղափոխուել, երկիւղածութեամբ ու պատկառանքով աղօթել:
- 62. Քահանաները իբրեւ հայր եւ ծնող ժողովրդեան, ամէն ժամանակ պարտական են հոգեւոր խրատներ տալ ժողովրդին թէ եկեղեցում, թէ դրսում եւ թէ ամէն տեղ:

Քահանաների պարտաւորութիւնները

- 63. Քահանաները հնազանդ լինեն աւագ քահանաների բոլոր օրինաւոր առաջարկութեանց:
- 64. Քահանայք առանց յարգելի պատճառի յետ չմնան եկեղեցուց:
- 65. Գիշերուայ եւ երեկոյան ժամը անխափան կատարել:
- 66. Հիւանդին հաղորդութիւն տալու կանչուելուս իսկոյն պիտի գնան քահանաները, առանց պատճառ բերելու, թէ իրանց ծուխը չէ:
- 67. Առանց խոստովանեցնելու եւ հաւատքը իմանալու, հաղորդութիւն չպէտք է տալ, եթէ քահանան հաղորդութիւնը ջրի կամ գինու հետ խառնած կածի հիւանդի բերանը վերջինիս անգօրութեան պատճառով, կարգից լուծուի եւ մինչեւ մահ ապաշխարի, որովհետեւ անարգեց խորհրդի սրբութիւնը:
- 68. Քահանան չհամարձակուի առանց առաջնորդի, կոնսիստորի կամ գործակատարի գրաւոր անցաթղթի ուրիշ տեղ գնալ, զանցառուն տուգանքի կենթարկուի:
- 69. Առանց առաջնորդի կամ կոնսիստորի կամ գործակատարի գրաւոր հրամանի յայտնի կամ գաղտնի պսակ չանել, եթէ մինչեւ անգամ ծնողների կողմից արգելք չկայ, պսակ չանել նոյնպէս կնաթողներին, այրաթողներին կամ բռնաւոր անձանց բռնութիւնից ստիպուած առանց մարդու եւ կնոջ համաձայնութեան. ով կյանդգնի, կարգաւոյժ լինի:
- 70. Քահանայք պսակից առաջ հոգեւոր իշխանութեան գրաւոր յայտարարութիւն տան՝ յայտնելով չհասութեան եւ տհասութեան բոլոր դէպքերը եւ ուրիշ արգելքները, զանցառուն կպատժուի:
- 71. Քահանաները, տեսնելով աւագ քահանայի ծուլութիւնը, ապօրինի գործերը, կամ զրկանք ստանալը, կարող են գանգատուել հոգեւոր իշխանութեան:
- 72. Քահանաները զօշաքաղութեամբ չնեղեն ժողովուրդը՝ պահանջելով չափիցը աւելի դրամ օրինակատարութիւնների համար, պէտք է կթել կաթը, որ իւր դառնայ եւ ոչ ճմլել պտկունքները, որոնցից կարող է արիւն վազել. պէտք է առնել նուէրը սիրով եւ աղքատներին չնեղացնել:

73. Քահանաները չխառնուեն աշխարհականների գործերում, քաղաքում կամ գիւղում հոգաբարձութիւն չպիտի անեն, արքունի հարկերի գրող չպիտի լինեն, կամ հեռանան քահանայութիւնից, կամ աշխարհական զբաղմունքներից:
74. Քահանաները աշխատեն կրթել իրանց որդոց Աստուածապաշտութեան, մայրենի լեզուի ուսման եւ Աստուծոյ օրէնքների մէջ:
75. Ամբարեբարոյ եւ տգէտ քահանայորդիք ոչ միայն չպիտի արժանանան եկեղեցական աստիճանների, ըստ Մարուգէի «զի դու զգիտութիւն մերժեցեր, մերժեցից եւ ես զքեզ, զի մի քահանայասցիս ինձ», այլեւ պիտի զրկուեն բոլոր իրաւունքներից եւ համարուեն հարկատուների շարքում:
76. Քահանան եթէ կհամարձակուի խլել ուրիշի ծուխը, որը իրան չէ յանձնուած եպիսկոպոսի կողմից, այդպիսին բնակութիւնից հեռացուի եւ քաղաք կամ գիւղ փոխադրուի:
77. Եթէ մի քահանայ մի որեւէ յանցանքի համար բանադրոււմ է ժողովրդականին, ուրիշ քահանայ իրաւունք չունի բանադրանքը վերցնելու, վերցնողը ինքը կբանադրուի:
78. Քահանաները իրանց ծխականներին խոստովանեցնեն եւ ո՛չ ուրիշ քահանայի, օրինազանցը վանք ուղարկուի ապաշխարելու:
79. Այս բոլորի կատարումը վերագրոււմ են առաջնորդներին, հոգեւոր կառավարութիւններին եւ գործակատարներին:

Ղարաբաղի կոնսիստորիային (1853, մարտ 26)

80. Ցուցակագրել բոլոր եկեղեցիները, գիւղերը, թէ արական, թէ իգական, եւ ամէն մի ութսուն տան, որոնց մէջ կլինեն ոչ պակաս, քան 320-400 արական եւ իգական անձինք, նշանակել մի քահանայ եւ երկու դպիր գիւղական եկեղեցիներում: Իսկ Շուշի քաղաքում տների եւ արական ու իգական անձանց հաշուեթուով նշանակել քահանաներ, եւ ուր որ չորս քահանայ լինեն, այնտեղ նշանակուեն չորս դպիր եւ մի սարկաւազ, իսկ ուր որ երեք քահանայ կլինեն, նշանակել երեք դպիր եւ մի սարկաւազ, ուր կլինեն երկու քահանայ, նշանակել երկու դպիր եւ մի սարկաւազ եւ այսպէս կանոնաւոր բոլոր նահանգների քաղաքներում ու գիւղերում:
81. Տումարագրել բոլոր քահանաների որդիներին, կանանց եւ աղջկանց, տարիքի թուերով եւ պարապմունքներով:
82. Տումարագրել բոլոր քահանաների այն որդոց, որոնք ծնուել են քահանայութիւնից առաջ եւ յետոյ, նրանք, որոնք եկեղեցական սպասաւորութեան մէջ չեն կամենում մտնել եւ քահանայ դառնալ, վերջիններիս յանձնել քաղաքական իշխանութեան իբրեւ հարկատուների, որպէսզի

դատարկակեցութեամբ իրանց կեանքը չկորցնեն՝ քահանայորդի համարելով իրանց:

83. Իսկ քահանայ լինել ցանկացող քահանայորդիք 9 տարեկանից սկսած պիտի ուսմանց եւ գրագիտութեանց աշակերտին, 15 ամեայ լինելուս հոգեւոր հանդերձ հազնեն, պաշտօնակատարութիւններին ներկայ լինեն եւ բարի վարքով, հեզութեամբ, համեստութեամբ, Աստուածսիրութեամբ... հարազատութեամբ Սբ. եկեղեցուն եւ ժողովրդին պատրաստուեն քահանայ լինելու:
84. Ցուցակագրել բոլոր վանքերի կալուածները եւ աշխատել հաստատել տալ ու կանոնաւոր կառավարել:
85. Բոլոր կալուածների կառավարիչներին, թէ հոգեւորական, թէ աշխարհական, որոնք անպէտք են, արձակել՝ պահանջելով նրանցից համար եւ հաշիւ, եւ նշանակել փոխարէնը նոր ու հաւատարիմ անձանց:
86. Բոլոր կալուածների փաստագրերը, թղթերը տունարագրել հաշուով համարով եւ ստորագրութեամբ առաջնորդի ու կոնսիստորի, մի օրինակը պահել կոնսիստորի գործերում, միւս օրինակը ուղարկել Սինոդ:
87. Պատուիրում են զգուշաւոր հարազատութեամբ բոլորի պատճէնները վերցնելուց, հաստատելուց եւ պահելուց յետոյ, բուն կալուածագրերը ուղարկել ինձ՝ Սինոդում պահելու:
88. Կալուածների սահմանները իսկութեամբ պահպանել եւ լաւ հմուտ անձինք նշանակել կառավարիչ:
89. Հաշիւները ամէն տարի քննել, ստանալ եւ արդիւնաւորապէս շահեցնել:
90. Աղուանից կաթուղիկոսների ժամանակներից եւ թէ վերջերում եղած թղթերը, որոնք կարող են գտնուել Բաղդասար մետրոպօլիտի մօտ, թող կոնսիստորիան խնդրի, վերցնի եւ կարեւորները արտագրուի, հաստատուի եւ ստորագրութեամբ վաւերացրած ուղարկուի ինձ:
91. Պատուիրում են՝ առանց ստուգութեան չընդունել բանաւոր կամ գրաւոր վկայութիւններ շատերի կամ քչերի կողմից պսակուածների, քահանայացուների, ծննդականների համար. եւ յայտնել, որ ապօրինի կերպով պսակող քահանաները կարգալոյծ կլինեն, իսկ պսակուածների ժառանգները կհամարուեն ապօրինի եւ կյայտնուեն քաղաքական իշխանութեան օրինաւորների ցուցակից հանելու համար:
92. Ներսէս Ե-ի առաջադրութիւնը Սինոդին, 1851 թ. «Մենք կնքահայրերի համար օրէնք ենք համարում ա՛յս, որ մկրտուածը կնքահօր որդու հետ եղբայր լինի, եւ սրանց հոգեւոր ու մարմնաւոր ազգակցութիւնը շարունակուի մինչեւ երրորդ ծնունդը, իսկ կնքահօրը եւ սանիկի եղբայրները կամ քոյրերը եւ կամ հօրեղբայրները եւ հօրաքոյրերը կամ մօրաքոյրերը մինեանց հետ ոչ մի հոգեւոր ազգակցութեամբ չկապուեն: Եւ այսպիսի մտածողութեամբ էլ ճիւղահամարութիւններ ենք գծագրել

մի քանի կոնսիստորիաների համար, որ կնքահայրություն անեն միայն կնքողի որդոց հետ, եւ օտար համարեն կնքահօր արիւնակից եղբօրը, քրոջը եւ միւս ազգականներին» (տե՛ս Արարատ, 1900, հոկ.):

Շամսախու կոնսիստորիան, 1849 թ., ամլություն համար

93. Ապօրինի համարելով կոնսիստորիայից կարգադրությունը այս խնդրի վերաբերմամբ, սաստիկ կերպով պատուիրում են անհնարին համարել անգաւակութեան անտեղի պատճառանքներով բաժանել մարդուն կնոջից:

Գանձակու հոգ. կառավարություն, 1849 թ., Դ եւ Ե պատկի մասին

94. Գանձակի հոգ. կառավարութեանը գրում է Տփղիսի կոնսիստորիան. «Ամենայն հայոց Վեհափառ կաթողիկոսի Տ. Ներսէսի կոնդակի համաձայն՝ յունուարի 14-ից-15, թոյլատրում է չորրորդ եւ հինգերորդ պսակը ամուսնութեան»: Միմիայն դէպքերը եւ հանգամանքները լաւ կշռելուց յետոյ, ստուգելով՝ ունի՞ որդիք, նեղ դրութեան մէջ է, թէ ոչ, եւ կոնսիստորիան այդ քննելուց յետոյ, կթոյլատրի պսակուողին մտնել չորրորդ կամ հինգերորդ ամուսնութեան մէջ:

Պատկի օրերը, 1849, յուն. 29

95. Ներսէս Ե հրամայում է գործակալին, սա էլ՝ կոնսիստորիային եւ Սինողին, որը ի հրահանգութիւն է առնում կաթողիկոսի կարգադրութիւնը:

Պատկ չանել. 1) Բուն բարեկենդանից մինչեւ Յոգեգալստեան առաջի յարութեան կիրակին, 2) կիրակի օրերը, 3) տէրունական տօների պահոց օրերը, ութօրէից՝ զկնի Ծննդեան եւ նաւակատեաց. իսկ մնացած օրերը անխտիր կատարել պսակի խորհուրդը:

Աստրախանի կոնսիստորիային, 1854, 664, յուլիսի 30

96. «Որք ի հայազգեայ հակառակ եկեղեցական կանոնադրութեանց պահեն առ ինքեանս ապօրինի կենակցութեամբ զանպսակ կանայս, ոմանք՝ զարամբիս եւ ոմանք՝ զայրիս վասն օրինակի այլոց զրկել ի սուրբ հաղորդութեանց եւ ի նոցուն տնօրինեաց եւ ի հանդիպել մահացու հիւանդութեանց թէ ունիցին յայտնել զղջումն, նաեւ հաղորդել

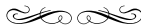
եւ թաղել ոչ՝ ըստ կարգի արժանաւորացն ննջեցելոց, այլ անշուք իմն յուղարկաւորութեամբ իջուցանել ի գերեզման՝ ի զգուշութիւն այլոց»:

Հայազգին ժողովրդականներից նրանք, որոնք, հակառակ եկեղեցու կանոնադրութիւններին, ապօրինի կեանք կվարեն, կանայք կպահեն՝ թէ արամբի, թէ այրի, ուրիշներին խրատելու համար պետք է զրկել սուրբ հաղորդութիւնից, տնօրհնէքից եւ միմիայն երբ ծանր հիւանդութիւն պատահի, այն դէպքում եթէ կզոջան, կարելի է հաղորդել, բայց չթաղել կարգին՝ արժանաւոր հանգուցեալների նման, այլ անշուք յուղարկաւորութեամբ իջեցնել ի գերեզման, որպէսզի ուրիշները տեսնեն ու զգուշանան, եւ չգնան այդ գայթակղելի եւ վատ ճանապարհով:

1848, ապրիլի 30

Ներսէս Ե խիստ էր եւ առանձին ուշադրութիւն էր դարձնում, որպէսզի կարգալոյծ չլինեն կուսակրօնները իրանց անձնական ցանկութեամբ, յորդորում էր Սինողի միջոցով, որ այդպիսի դէպքերը բոլորովին վերանան իբրեւ հակառակ մեր եկեղեցու ոգուն:

1848 ապրիլին ոմն Դանիէլ արեղայ Ներսէսին խնդրում է միգարգելութեան պատճառով թոյլ տալ հեռանալ կուսակրօնութիւնից: Վեհափառը շատ ձգձգելուց, յորդորելուց յետոյ զիջանում է Դանիէլ արեղայի խնդրքին եւ գրում է Սինողին այսպէս. «Կոչեալ զնա յատեան Սինողիս եւ ընթերցեալ ի լուր նորա զայս վճռահատութիւն նորուն ստորագրութեամբ, այլեւ՝ ազգ արարեալ նմա համառօտ բանախօսութեամբ զայսպիսի անսովոր յազգի հայոց ուխտագանցութիւն իւր, բառնալ ի նմանէ զսքեմն եւ զկարգ կուսակրօնութեան քահանայութեան այնպէս զի՝ ոչ եւս միւս անգամ կարելի լիցի նմա դառնալ անդրէն յայն կոչումն: Զկնի այնր հաղորդել նահանգական իշխանութեան Տփղիսայ դասել զնա ի կարգ հարկատու հասարակութեան քաղաքին Երեւանայ ըստ իւրումն ազգատոհմութեան համաձայն 432 յօդուածոյ 9 հատորոյ Օրինաց Տէրութեան»:

ՆԵՐՍԵՍ Ե-Ի ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ԳՐԱԲԱՐ ԲՆԱԳԻՐԸ

Ներսէս ծառայ Քրիստոսի եւ անհասանելի կամօքն Աստուծոյ եպիսկոպոսապետ եւ կաթողիկոս Ամենայն Հայոց Ծայրագոյն Պատրիարք Համազգահան նախամեծար աթոռոյ Արարատեան մայր եկեղեցւոյ Սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի: Շնորհունակ Տէր Ղազար քահանայ Տէր Ղազարեանց միաբան Սուրբ Աստուածածին եկեղեցւոյ Հաւլաբարայ Շամքոռեցւոց վերաձայնելոյ՝ լուեալ մեր ի բազմաց արժանաւոր անձանց զջատագոյնութիւն յաղագս բարւոք եւ պարկէշտ ընթացից ձերոց եւ արիական եւ հաւատարիմ քահանայավայելուչ պաշտօնատուութեանց յամենայն գործս վերաբերեալն ձերում կոչմանց..... կարգեմք զԱւագ քահանայ եղեալ Սուրբ Աստուածածին եկեղեցւոյ, եւ պատուիրեմք զամենայն պարտաւորութիւն եւ զպաշտօն աւագ քահանայի անդուլ ջանացողութեամբ կատարել ի մխիթարութիւն ժողովրդոց քահանայավայելուչ ընթացիւք, անքուն աւկամբ հոգւոյ, մտաց եւ մաքուր խղճմտանաց ունել զհոգունակութիւն զբարեկարգութենէ հաւատացեալ ձեզ եկեղեցւոյ եւ միաբանութեան եւ եկեղեցական պաշտօնատարաց այն է.

1. Ունել զեկեղեցւոջ զերկու ձեռք մէտրիքական մատեանս, եւ վերահասու լինել, զի իւրաքանչիւր քահանայ յամենայն աւուր առանց զանցառութեան զկնի խորհրդակատարութեանցն գրեսցէ յայնուսիկ մատեանս զօճնեալս, զմկրտեալս, զպսակեալս եւ զմնջեցեալս, եւ զմի օրինակն ի լրման իւրաքանչիւր ամի առաքել ի կոնսիստորն եւ զմիւս օրինակն պահել յեկեղեցւոջ մշտնջենաւորապէս:
2. Ձի լուսագինք յառաջացեալ յօգուտ եկեղեցւոյ ի մկրտութեանց, ի պսակաց, ի պատարագաց մնջեցելոց, ամբողջութեամբ յամձնեսցին էրէցփոխանին եկեղեցւոյ:
3. Ի լրման ամենայն եօթնեկի վերահասու լինել տօմարագրութեան էրէցփոխանին բարւոք աշալրջութեամբ, եւ եթէ գտանիցի անուղղութիւն կամ սխալանք ինչ ուղղել եւ ստորագրել ի հաշունմատենին, եւ եթէ էրէցփոխանն չունիցի զկարողութիւն գրելոյ՝ յայնժամ յամձնել կարող քահանայից կամ դպրաց, զի նոքա պարտաւոր լիցին գրել ի հաշունմատենին էրէցփոխանական զամենայն մուտս եւ զօխսս:
4. Վերահասու լինել ի լրման իւրաքանչիւր ամսոց վեցից՝ մոմավաճառութեան էրէցփոխանին. թէ զո՞րքան մոմ ունի դնեալ էրէցփոխանն յաւագ պահարանէ մոմավաճառութեան եւ տեղեկանալ քանի՞ փութ վաճառեալ լինելոյն եւ ո՞րքան անվաճառ մնալոյն:

5. Ունել զմատեան վասն եկեղեցական անօթոց եւ զարդուց, եւ աւագ քահանայն վերահասու լինիցի ամբողջութեան եւ մաքրութեան եկեղեցական անօթոց եւ զարդուց, արծաթեղինաց, ոսկեղինաց, հանդերձեղինաց թանկագնոց եւ դիրագնոց, զի սրբութիւն եկեղեցւոյ պահանջէ համաձայն Աստուածավայելուչ տան զմեծ մաքրութիւն:
6. Եկեղեցական սպասք եւ հանդերձեղէնք չիցեն բեկեալք կամ պատառօտեալք եւ կամ աղտեղեալք:
7. Ունել զհոգացողութիւն զի ամենայն քահանայք եւ այլ պաշտօնեայք սրբոյ եկեղեցւոյ ըստ իւրաքանչիւր կարգի եւ կոչման լինիցին զգաստ միշտ եւ հաւատարիմ սրբոյ եկեղեցւոյ, որպէս պաշտօնեայք սրբութեանց տաճարին Աստուծոյ, եւ վասն անհոգացելոյն ո՛չ լինել զանցառու յաղագս պահանջելոյ զարժանաւորն ըստ պաշտօնի իւրաքանչիւրոց:
8. Ունել զանքուն դիտողութիւն ի վերայ կանոնաւոր կառավարութեանց ամենայն հոգեւորականաց, եւ ի լինիլն ուրուք ի հոգեւորականաց ի գործս անվայելչականս իւրում կոչմանց, նախ՝ զգուշացուցանելով ձերով խրատուք երիցս անգամ, եւ ի յամառ լինելն յայտնել վիճակային կոնսիստորիին, եւ նա Սինոդին Էջմիածնի:
9. Քարոզել ժողովրդեան զի ի ժամ աղօթից կամ պատարագի ունիցին կալ պատկառանօք որպէս եւ ընթեռնումք զսաղմոսն մտից ի տունս քո, եւ երկիրպագից ի տաճար սուրբ քո երկիւղիւ քով, ուր խօսիլն եւ ծիծաղիլն զայրացուցանել ունին զԱստուած:
10. Յամենայն աւուրս կիրակէից եւ երեւելի տօնից եւ ի ժամանակի մեծի պահոց ո՛չ պակասեցուցանել ժողովրդեան զքարոզ յաղագս քրիստոնեավայելուչ կենցաղավարութեանց նոցին:
 Մէք պատուիրենք յատկապէս զայս ամենայն պարտաւորութիւն հաւատացեալ ձեզ կատարել աշալրջութեամբ, այնպէս որպէս, զի ունիցիք տալ պատասխանի որպէս Աստուծոյ, նոյնպէս եւ հոգեւոր կառավարութեան:

Յամի ազգական 1301 եւ փրկչական 1852:
 Ի մարտի 25, ի Թիֆլիզ:

Կարգադրութիւն Տփղիսայ հայոց եկեղեցեաց եւ եկեղեցականաց

Ըստ հրամանի աստուածարեալ քահանայապետութեան Տեառն Ներսէսի Սրբազան Արք եպիսկոպոսի եւ Ծայրագոյն կառավարչի հոգեւորական գործոց հայոց Վրաստանայ եւ այլոց՝ առաջի առնեն ձեզ զկանոնս ինչ յընդհանուր կանոնադրութեանց նորաշուրջ զեկեղեցական բարեկարգութեամբ, առ ի վարել ձեզ ըստ այնոցիկ եւ կառավարել զեկեղեցի ձեր եւ զամենայն պաշտօնեայս նորա:

11. Պարտին միշտ զգուշանալ առհասարակ քահանայք, զի մի երբէք անվայելչութիւն եւ տգեղութիւն իմն երեւեսցի ի մէջ եկեղեցւոյ անարժան իւրումն սրբութեան եւ վայելչութեան:
12. Մի իշխեսցեն քահանայք եւ դպիրք եկեղեցւոյ առանց մաքուր սոնապանի, այն է (չուլքիք) ելանել ի սեղանն սուրբ, այլ ամենայն ոք որում հարկ իցէ լինել ի սեղանի՝ ունիցի գյտակ սոնապան եւ զհողաթափ:
13. Վերաբերութեան կատարող քահանայն ունիցի զփորուրար եւ զշուրջառ, եւ ոչ զշապիկ եւ զուրար, զի անպատեհ է քահանային ի բաց եղեալ զքահանայական զգեստ իւր երեւիլ ի հանդերձս դպրի եւ սարկաւագի:
14. Փիլոնք եւ լօղիկք քահանայից եւ դպրաց մաքուր եղիցին միշտ եւ առանց կարկատանի, զլուխք նոցա սանդղեալք եւ ձեռք եւ երեսք նոցա լուացեալք:
15. Ամենայն քահանայք բաց ի դիպուածոց ծանր հիւանդութեանց զացին միշտ յեկեղեցւոջ ի սկզբանէ ժամերգութեան մինչեւ ցվերջն, եւ մի կարասցեն փոյթ ընդ փոյթ ել եւ մուտ առնել յեկեղեցին, եւ կամ մտեալ ի խորան յեկեղեցւոյն նստել:
16. Զմկրտութիւն երախայից, զպսակ, զթաղումն եւ զայլ ամենայն եկեղեցական պաշտամունս մի իշխեսցեն քահանայք կատարել առանց խաչի, Աւետարանի, բուրվառի, մոմոց, եկեղեցական զգեստուց եւ առանց սարկաւագի կամ ուրարակիր դպրի:
17. Քահանայք յորդորեսցեն զժողովուրդսն չյամեցուցանել զմկրտութիւն նորածնելոց, եւ կատարել ըստ կանոնի հարց սրբոց մինչեւ ցօրն ութերորդ: Այլ եւ մի իշխեսցեն քահանայք զխորհուրդ սուրբ մկրտութեան ի տունս ժողովրդոց կատարել արտաքոյ եկեղեցւոյ բաց ի վտանգէ ծանր հիւանդութեան:
18. Մի իշխեսցեն քահանայք վասն որպիսի եւ իցէ օրինակատարութեան այն է վասն մկրտութեան, պսակի եւ կամ թաղման ի մէջ եկեղեցւոյ պահանջել զնուէրս եւ զվարձս, այլ արտաքոյ եկեղեցւոյ քաղցր եւ յորդոր բանիւք առանց բռնադատութեան, ընկալցին զկամաւոր նուէրս եւ շնորհակալութեամբ օրհնեսցեն զտուողն նուիրանացն:
19. Մի՛ տաջիք թոյլ ամենայն եկեղեցականաց եւ ժողովրդականաց զգտակ ի գլխի կալ յեկեղեցւոջ խօսիլ, կռուիլ, կամ անպատկառ ի սուրբ սեղանոյն նստել:
Արգելջիք քահանայից առանց լօղկի (ֆարաճայի) մտնել յեկեղեցի եւ կամ շրջիլ արտաքոյ տանց իւրեանց, եւ կամ փիլոն ունելով ի վերայ ուսոց իւրեանց գնալ ի տունս ժողովրդականաց եւ երեւիլ ի քաղաքի:
20. Արթունք լինիջիք զի ամենայն ժողովրդականք եկեղեցւոյ ձերոյ արք եւ կանայք առհասարակ զոնէ ի տարւոջն մի անգամ արժանաւոր խոստովանութեամբ հաղորդեսցին կենարար մարմնոյ եւ արեան Տեառն:

- Այլ եւ պատուիրեսցիք քահանայից ձերոց յառանձին խոստովանութեան խրատել եւ յորդորել, քարոզութեամբ զխոստովանադատեսր՝ զի թէ ոչ է հնար արտաքոյ եկեղեցւոյն, զոնէ ի մտանելն յեկեղեցի ուր բազմի ահաւոր ստեղծողն ամենայնի Աստուած, մի մտցեն շպարեալ երեսօք կամ զոնէ որ առաւել սարսափելին է ի ժամ հաղորդութեան մի երեւեսցին այնպիսի կերպարանօք առաջի ահեղ խորհրդոյն, ուր արժան է արտասուօք լուանալ զերեսն եւ ոչ այնպէս դեղել:
21. Մի համարձակեսցին քահանայք պահել զմասնատուփն սուրբ ի տունս իւրեանց, այլ միշտ գտցի ի վերայ սեղանոյ եկեղեցւոյն անմատոյց ունեք բաց ի քահանայից, եւ յիւրաքանչիւր պատարագի ժամարարն քննեսցէ զայն, եւ եթէ հարկ իցէ մաքրեսցէ զհիմն եւ առջէ զնոր մասն ի պէտս հիւանդաց, եւ ի ժամ հարկաւորութեան եթէ ի գիշերի իցէ եւ եթէ ի տունջեան մտեալ քահանայն յեկեղեցի ինքն իւր ձեռամբն առեալ ի սեղանոյն զմասնատուփն զգուշութեամբ եւ երկիւղածութեամբ եւ տարեալ հաղորդեսցէ զհիւանդն եւ վերադարձուցէ ի տեղի իւր:
22. Մի ոք ի քահանայից առանց գրաւոր հրամանի Սրբազնակատար Կաթողիկոսի եւ վիճակաւոր արք եպիսկոպոսի համարձակեսցի կրել զթասակ, եւ զփիլոն կերպասեայ, ծաղկաւոր կամ անծաղիկ: Ամենայն թասակաւոր քահանայք յընթեռնուլ Աւետարանի յեկեղեցւոյ կամ արտաքոյ՝ բացցեն զգլուխս իւրեանց ի պատիւ աւետարանութեան Տեռան:
23. Մի ոք ի քահանայից առանց ծանր ինչ հարկի թափառական շրջել ունիցի ի վաճառատեղիս, ի շուկայս եւ ի փողոցս, եւ կամ դեզերել ի դրունս դատաստանաց:
24. Արգելեալ է ամենայն քահանայից առհասարակ առանց հրամանի վիճակաւոր արք եպիսկոպոսի քարոզ կամ ծանուցումն առնել ի վերայ ննջեցելոց:
25. Մի իշխեսցեն ամենայն քահանայք առհասարակ հիւսեալ հերովք ցուպ ի ձեռին կամ ընդ փիլոնաւ յեկեղեցւոջ կամ արտաքոյ կատարել զեկեղեցական պաշտօն ինչ եւ կամ խլել ի բերանոյ միմեանց զերգելիսն, այլ անկեղծաւոր ակնածութեամբ եւ երկիւղիւ Տեռան, անցուպ եւ անգտակ եւ առանց խօսակցութեան ընդ միմեանս, լոկ փիլոնաւ, շուրջառաւ կամ փորուրարաւ կատարեսցեն զԱստուածային պաշտամունս:
26. Քահանայք եւ դպիրք հնազանդք եղիցին աւագ իրիցուն իբրեւ զլիսաւորի իւրեանց, եւ ի պատահիլն, մկրտութեան, պսակի, եւ թաղման յեկեղեցւոջ իւրեանց, մի կատարեսցեն թարց գիտութեան աւագ քահանային, եւ զլուսագիմն մկրտութեան կամ պսակի աւագ քահանայն առջէ արդիւնաւորութեամբ առանց զրկելոյ զեկեղեցին՝ եւ յանձնեսցէ էրէցփոխանին եւ նշանակեսցէ զանուն եւ զորքանութիւն նուիրողին եւ նուիրանացն յիւրում առանձին տումարի:
27. Ամենայն քահանայք առհասարակ մի իշխեսցեն գտակ՝ ի գլխի օրի-

նել զժողովուրդն աջ տալով նոցա, զի խնդրողն օրհնութեան դիմէ առ քահանայն իբրեւ առ փոխանորդ Քրիստոսի եւ տուօղն օրհնութեան եւս յանուն Քրիստոսի մատակարարտ զայն, վասն որոյ հարկ է իւրաքանչիւրոցն բացաւ զլիտով առնել զայս տուր եւ առ շնորհաց, բաց ի կանանց որոց չէ՝ օրէն բացագլուխ երեւիլ առաջի այր մարդոյ:

28. Ի հրաւիրել քահանայից յայլ եկեղեցիս վասն թաղման ննջեցելոց կամ վասն որպիսի իրաց եւ իցէ, ամենեքեան առհասարակ փիլոն կամ շուրջառ ունելով ի վերայ ինքեանց՝ կանգնեսցեն ըստ իւրաքանչիւր կարգի ի տեղիս իւրեանց ի դասուն, եւ ամենեքին մի իշխեսցեն առանց փիլոնի կամ շուրջառի կալ ի մէջ ժողովրդեանն նստել կամ խօսել:

29. Ձօր ամենայն հնչեցուցեն զգանգակն ի լսել զձայն զանգակի վանացս, եւ եթէ ունիցին զպատարագ, միով ժամաւ յառաջ քան զսովորական ժամանակն: Եւ վասն եղանակի ժամասացութեան եւս փոյթ ունիցին քահանայք վայելուչ կացուցանելոյ այնպէս, զի ամենայն երգեցմունքն թէ թիւ եւ թէ ձայնաւոր լինիցին ջերմեռանդութեամբ հոգւոյ եւ համբարձմամբ մտաց առ Աստուած. երկիւղածութեամբ եւ բարեձեւութեամբ, պարզ եւ յստակ արտաբերութեամբ, զի կարող լինիցին զգալ եւ ունկնդիրքն՝ թէ որպիսի կերպիւ պարտ իցէ կալ յատենի եկեղեցւոյ եւ յանդիման լինել Աստուծոյ եւ մատուցանել զաղօթս եւ զերկրպագութիւնս նմա: Այլ եւ փոյթ կալցեն զի ժամերգութեան լինիցի ունկնդրութեամբ միմեանց եւ դաշնակցութեամբ ձայնից ընդ միմեանս, նաեւ լինիցի ո՛չ ոգեքաղ, բարձրածայն եւ ծանրանուագ, եւ ոչ շաղփաղփի, եւ ոչ ցնդի խառնածայն, անիմանալի եւ անհասկանալի շութափութութեամբ, որ փոխանակ շնորհաց եւ ողորմութեանն Աստուծոյ՝ առաւել եւս սաստկացուցանէ զվրէժխնդրութիւն նորա, այլ պարտի լինիլ քաղցրանուագ մեղմածայն, հանդարտ եւ ախորժ եղանակաւ, որպէս ցուցանել է բազմիցս:

*Ներսէս ծառայ Քրիստոսի..... Կոնսիսպորիային հայոց
Ղարաբաղու* Կանոն

- 30. Պատուիրել բոլոր քահանայից զի զՆարեկի աղօթսն պատարագի ընթերցցին ի բեմին զկնի ի յարկի սրբութեան աղօթիցն, որպէս եղեալ կայ ի խորհրդատետրի:
- 31. Այս օրէն լիցի ամենայն քահանայից, զի զհացն նուիրանաց կազմեսցեն յամենայն ժամ ի սպիտակ ալերէ, եւ մատուցեն զհաց եփեալ եւ ջերմ:
- 32. Արգելանի քահանայից չբեկանել երբէք զհացն մինչ ցբանն «Լրումն Հոգւոյն Սրբոյ»:
- 33. Պատուէր լիցի քահանայից, զի յետ ընդունելոյ ի ձեռաց վերաբերո-

դին զընծայն խորհրդոյ ունիցի ի ձեռին հանդէպ ժողովրդեան զերկու վայրկեան:

34. Պատուէր լիցի քահանայից, մի խաչակնքել յասելն «ի սուրբ ի սուրբ եւ այլն» վասն զի եւ ոչ միտք բանին ցուցանեն զխաչակնքելն ի վերայ ժողովրդեան:
35. Պատուէր լիցի քահանայից ունել միշտ զեղնգունս հատեալ, եւ մաքուր լուացեալ ձեռօք մատուցանել զպատարագն:
36. Պատուիրել քահանայից սերտել ի բերան զայնոսիկ աղօթսն:
37. Պատուիրել քահանայից, զի յետ աւարտման պատարագին բացցեն զսեղանն եւ ասացեն ի ձայն զաղօթսն «Որ օրինես զայնոսիկ» եւ իջեալ ի սեղանոյն՝ ընթերցցին զԱւետարանն եւ արձակեսցեն զժողովորդն:
38. Խստիւ արգելումք ամենայն քահանայից, զի յետ պատարագին մի համարձակեսցին շրջել ի տունս ժողովրդոց եւ տալ զնշխարս առ ազահութեան դրամաց:
39. Արգելանի քահանային ո՛չ աւելի քան զհինգ նշխարս պատրաստել եւ ժամատեարց միայն տալ զմի նշխար եւ եթ:
40. Պատուիրել ամենայն քահանայից ասել անխափան զխաղաղական աղօթսն կից ընդ երեկոյան ժամերգութեան, բացի մեծի պահոց յինանց կիրակամտից եւ կիրակէից աւուրս եւ ի տէրունական տօնս:
41. Չմասնատուին եւ զմեռոնն սուրբ դնել ի վերայ սեղանոյ եւ յարգել զսրբութիւն նորա:
42. Խստիւ արգելուլ քահանայից մի ի գործածել երբէք զփայտ, այլ դրոշմել բթաւ:
43. Ի վերայ սեղանոյն դիցին մի պատկեր տէրունական, մի Աւետարան եւ մի խաչ:
44. Ուսուցանել քահանայից, զի յասելն զէական բանն. «յանուն Զօր» իջուցեն զերեխայն յաւազանն, եւ յասելն «եւ Որդւոյ» իջուցեն կրկին. եւ յասելն «եւ Զօգւոյն Սրբոյ» իջուցեն երրորդ անգամ, որպէսեւ գրի ի Մաշտոցին:
45. Արգելանի քահանայից, զի ի դէպս հացկերութեանս ի տունս ժողովրդեան մի՛ նստիցին ընդ երկար, մի յապաղել անդր. ընդ գինարբու աշխարհականացն մանկունս. յորում յոլովս մեղանջին անպատրաստքն, որք տեգերին ի նմա ի տեսանելն, ի լսելն եւ ի խօսել զանուղնայս, այլ յորժամ զրաւ լինիցի կերակրոյն, եւ մինչ յերիս միայն արբուն բաժակի, յառնել վաղվաղակի ի սեղանոյ անտի, զի մի ընդ գինեմոլսն յարբեցութեան ըմբռնեալ այպն լինիցի արտաքնոց տեսողաց, ո՛չ միայն ինքն, այլ եւ՝ ամենայն քահանայք՝ միովն: Եւ ծանրագոյն ապաշխարութեամբ թէ արդեօք քաւեսցէ զարբեցութեան տեղս վերստին արժանի լինի քահանայագործութեան:

46. Պատուիրենք քահանայից չլինել շատաշրջիկ առանց բանաւոր պատճառի:
47. Պատուիրենք քահանայից, յորդորել զկանայսն չլալ եւ չճչել յեկեղեցւոջ, զի սուգն հեթանոսաց է գործ եւ ոչ քրիստոնէից եւ յեկեղեցւոջ պարտ է աղօթել վասն փրկութեան հոգւոյ ննջեցելոյն: Արգելումք նոյնպէս զգանձ ասելն յեկեղեցւոջ որ է առիթ լալոյ սգաւորաց յեկեղեցւոջ:
48. Պատուիրել բարեկարգութեան վերատեսչաց քաղաքաց ի գալ զհիւղական քահանայից պահանջել զանցագիրս, եւ զչունօղս այնպիսեաց ներկայացուցանել ի կոնսիստորն:
49. Պատուիրենք քահանայից, զի յաւուրս մօլէքնից ամենայն ոք տարցէ ընդ իւր զշուրջառ եւ զխաչ յայն եկեղեցի, յորում կատարի մօլէքինն, եւ առանց բանաւոր պատճառանաց մի մնասցեն յետս. եւ քահանայք կանգնեսցին յիրեանց կարգի եւ երգեսցին զպատկանեալ ինքեանց երգս, իսկ դպիրքն զիրեանցն:

Պարտաւորութիւն հերթակալին

50. Հերթակալն պատարագի պարտի մնալ ի խցի եկեղեցւոյն, ի հարկանել զհշերայինն եւ երեկոյեան զանգակին մտցէ յեկեղեցին եւ սկսանիցի զսաղմոսն, մինչ սկսանիլն ժամերգութեան:
51. Հերթական յաւուրս պատարագի մատուցման մի շրջեսցի ի փողոցս կամ ի տունս այլոց եւ ո՛չ գնասցէ ի խնճոյս, այլ մնասցէ ի խցի եկեղեցւոյն եւ աղօթեսցէ, եւ եթէ ոք ունիցի զհոգեւորական հացկերոյթ, առաքեսցէ վասն ժամարարին զսեղան նաւակատեաց առանց զինուոյ եւ մտոյ:
52. Հերթակալութիւնն լիցի այսպէս: Պատարագիչ քահանայն որում անկէ յայնմ շաբաթու պատարագել, ի չորեքշաբաթ աւուրն գնասցէ ի խուց եկեղեցւոյն եւ կացցէ անդ մինչ ցաւարտունն իւրոյ հերթակալութեան, եւ ապա ընդ մինն օրինակի կացցեն անդ միւս հերթակալքն:

Պարտաւորութիւն աւագ քահանայի

53. Աւագ կամ ժամօրհնող քահանայն եթէ չիցէ տկար կամ չունիցի զայլ օրինաւոր արգելս, պարտի զկնի հերթակալին գնալ յեկեղեցին եւ սկսանիլ զժամերգութիւնն:
54. Աւագ կամ ժամօրհնող քահանայն ունիցի զվերանկատունն ի վերայ միւս քահանայից զի մի ոք պակասեսցի յեկեղեցւոյ առանց օրինաւոր պատճառանց, այն է հիւանդութեան կամ կատարման հոգեւոր պիտոյից ժողովրդեանն:
55. Պարտաւորենք զաւագ եւ զժամօրհնող քահանայս յամենայն աւուր

- զննել զմէտրիքական մատեանս, զի քահանայք յայնմ իսկ աւուր կատարման հոգեւոր պիտոյից գրեսցեն ի նոսա զծնեալս, զնկրտեալս, զպսակեալս եւ զննջեցեալս, եւ եթէ ոք ի քահանայից անսովոր լիցի կարգին գրութեան յանձնեսցէ այլում քահանայի կամ սարկաւազին եւ կամ դարին գրել զմէտրիայն:
56. Պարտաւորեմք զաւագ եւ զժամօրհնող քահանայս զի ի մատեանսն էրէցփոխանաց գրեսցեն յայնմ իսկ աւուր օրինակատարութեանց, լուսագինք ի մկրտութեանց, ի պսակաց եւ ի պատարագաց ննջեցելոց, զանձանակ եկեղեցւոյն, արդիւնք ի վաճառմանէ մեղրամոմոց, եւ այլ նուիրանք ժողովրդոց եւ յամսոյ յամիս ստուգեսցեն հանդերձ միաբան քահանայիւք համեմատելով ընդ մէտրիկան, եւ եթէ երեսեցին գաղեալք արդիւնք ինչ պահանջել ի գաղօղէն ընդ միոյ զերկուս եւ յանձնեալ էրէցփոխանին գրեսցէ ի մատենին զորքանութիւն յանձնեալ դրամոց:
57. Վերատեսուչք բարեկարգութեանց եւ աւագ եւ ժամօրհնող քահանայք ունիցին զանքուն դիտողութիւն, ի վերայ վարուց եւ բարուց եկեղեցական ժառանգաւորաց, զի նոքա պարկեշտութեամբ եւ համեստութեամբ վարեսցեն զանձինս իւրեանց եւ յամենայն յառաւօտ եւ երեկոյ մի պակասեսցին յեկեղեցւոյ, եւ եթէ ոք նկատեալ լիցի ի յանցանս ինչ կամ ի ծուլութեան, զայնպիսին խրատեսցէ երիցս եւ ի չորրորդումն յայտնեսցէ կոնսիստորիային, եւ սա վերահասու լեալ այնց ամենից յանցաւորութեանցն յայտնեսցէ Սինոդին վասն հանելոյ իսպառ ի հոգեւորականութենէ եւ համարելոյ ընդ հարկատուս զրկելով յամենայն իրաւանաց եւ արտօնութեանց:
58. Ի կոչումս եւ ի հացկերոյթս հոգեւորականք լինիցին պարկեշտք չափաւորք յուտել եւ յըմպել, եւ մի ցոփաբան, մի արբեցող, մի կռուող, մի խռովարար, մի շատաշրջիկ, այլ խրատիչ, քարոզիչ, խաղաղարար, եւ լինել բարի օրինակ ժողովրդեան, զի գրեալ է՝ ամենայն բան տգեղ ի բերանոյ ձերմէ մի ելցէ, եւ թէ շրթունք քահանային զգուշացին գիտութեան, զի բերան Տեառն ամենակալի է, եւ եթէ ոք յանդգնեալ գայթակղութիւն լինիցի ժողովրդեան իւրով ցոփաբանութեամբ եւ արբեցութեամբ, այնպիսին լուծցի ի կարգէն:
59. Աւագ եւ միաբան քահանայք նկատեսցեն, զի լուսարարք մաքուր պահպանեսցեն զեկեղեցին, զսեղանն, զբեմն, զխաչկալս, զմովկալս եւ զայլ եկեղեցական անօթս եւ զգեստս:
60. Քահանայք յորդորեսցեն զժողովուրդս նորոգել հանդերձեղէնս եւ կեղտոտ եւ պատառոտուն զգեստիւք չմատուցանել զսարսափելի խորհուրդն, այլ մաքուր զգեստուր:
61. Պարտաւորեմք զաւագ եւ ժամօրհնող քահանայս զգուշացուցանել զքահանայն եւ զեկեղեցական ժառանգաւորս, զի ի ժամ աստուածպաշտութեան մի զրուցատրել ընդ միմեանս, ոչ շրջել ի դասէ ցոյաս եւ

ոչ մտանել ի խորանն, այլ ամենայն ոք զիր կարգն պաշտեսցէ՝ պատկառելով եւ երկնչելով ի տեղւոյն յանհարկութենէ, ուր բազմեալ կայ Աստուած, ընդ որում են եւ աղօթք նոցա, եւ առ նա ուղղել զմիտս իւրեանց, եւ եթէ ոք յանդգնեսցի զայնպիսին առաքել ի վասն վասն ուղղելոյ զանձն իւր:

62. Քահանայք ըստ անուանն կոչման եւ զգործսն կատարեսցեն, եւ որպէս հարք եւ ծնօղք ժողովրդեան, յամենայն ժամ պարտական են տալ նոցա զհոգեւոր խրատս, միշտ ուսուցանելով յեկեղեցւոջ ի հրապարակս եւ առ տնին, զամենայն ոք, ըստ իւրաքանչիւր հասակի զգուշացուցանելով եւ յորդորելով յաստուածայինս:

Պարտաւորութիւն քահանայից

63. Քահանայք հնազանդք լիցին ամենայն օրինաւոր առաջարկութեանց աւագ քահանային:

64. Քահանայք առանց բանաւոր եւ յարգելի պատճառանաց մի մնասցեն յետս եկեղեցւոյն:

65. Չժամ գիշերային եւ երեկոյեան կատարել անխափան:

66. Ի կոչելն ժողովրդեան զքահանայս վասն հաղորդելոյ հիւանդաց, նոյն ժամայն գնասցեն եւ մի պատճառեսցեն թէ չէ ի ծխոյ իւրեանց:

67. Մի ոք ի քահանայից առանց գիտելոյ զխոստովանութիւն մարդոյ, զհաւատոյն եւ զգործոցն տացէ նմա զհաղորդութիւն մարմնոյ եւ արեանն Քրիստոսի՝ ի յառողջութեան կամ ի հիւանդութեան եւ կամ գիտելով զանարժանութիւն ուրուք, եւ կամ ի փոխել հիւանդին, եւ կամ առանց խոստովանութեան հիւանդին որոյ ուշն վերացեալ է եւ չզգալ ինչ, տայ յաղագս մարդահաճութեան զաստուածային խորհուրդն, եւ կամ չունելով զզգացողութիւն զուրբ խորհուրդն անցուցեալ ընդ ջուր կամ ընդ գինի ի թասն ածեն ի բերանն հիւանդին, որ յանդգնեալ արասցէ զայս լուծցի ի կարգէն եւ մինչեւ ցմահ ապաշխարեսցէ, զի անարգեաց զսրբութիւն խորհրդոյն:

68. Քահանայք առանց գրաւոր անցաթղթոյ վիճակաւոր արք եպիսկոպոսին իւրոյ կամ կոնսիստորին եւ կամ գործակատարին մի իշխեսցէ գնալ այլուր եւ թողուլ զհօտ իւր, որ յանդգնեսցի տացէ տուգանս:

69. Առանց գրաւոր հրամանի վիճակաւոր արք եպիսկոպոսին, կամ կոնսիստորին եւ կամ գործակատարին, քահանայքն մի համարձակեսցին դնել զպսակ ունեք գաղտ կամ յայտնի, թէ եւ չիցէ ի նոսա արգելք ինչ ի կողմանէ ծնօղաց, նաեւ մի դնել պսակ կնաթողաց, այրաթողաց, կամ ի բռնութենէ բռնաւոր անձանց՝ առանց կամաց առն եւ կնօջ, որ ոք յանդգնեսցի լուծցի ի կարգէն:

70. Քահանայք յառաջ քան զպսակելն զոք, տացեն գրաւոր յայտարարութիւն հոգեւոր իշխանութեանն կամ հոգեւոր կառավարչաց իւրեանց,

- առանց թագուցանելոյ զհանգամանս պսակի նոցա, զչհասութիւնս, զտհասութիւնս եւ կամ զայլ արգելս, որ յանդգնեսցի կրեսցէ պատիժ համեմատ իւրոց յանցաւորութեանց:
71. Քահանայք ի դէպս կրելոյ յաւագ քահանայից իւրեանց զգրկանս, կամ տեսցեն ի նմա զապօրինաւոր ինչ գործս եւ զծուլութիւն կարեն բողոքել առ հոգեւոր իշխանութիւնն:
72. Քահանայք մի նեղեսցեն զժողովուրդս զօշաքաղութեամբ եւ գերքան զչափն դրամական պահանջողութեամբ վասն որոց եւ իցէ օրինակատարութեանց, այլ կթել զկաթն զի եղիցի իւր, եւ ոչ ճմլել զպտկունսն, զի մի ելցէ արիւն, այլ զոր ինչ տացեն սիրով, առնուցուն, իսկ զաղքատս մի՛ բռնադատել:
73. Քահանայք մի խառնեսցին ի գործս աշխարհականաց, այլ պարտին յորդորել զաշխարհականս ի խաղաղութիւն եւ մի լիցին հոգաբարձութեանքի կամ գեղջ, կամ գրօղ արքունի հարկաց եւ սակից, զի պարտ է ի միոյն ի բաց կալ կամ աշխարհական հոգաբարձութենէն կամ ի քահանայութենէն:
74. Աշխատ լիցին քահանայք, զի զորդիս իւրեանց կրթեսցեն յերկիւղն Աստուծոյ յառաքինութիւնս եւ յուսմունս ազգային լեզուի, եւ յօրէնս Աստուծոյ:
75. Անբարեբարոյ եւ տգէտ որդիք քահանայից ո՛չ միայն չունին արժանալ եկեղեցական աստիճանաց, որպէս խօսի մարգարէն՝ զի դու զգիտութիւն մերժեսցեր, մերժեսցից եւ ես զքեզ, զի մի քահանայասցիս ինձ, այլեւ ունին զրկել յամենայն իրաւանց եւ արտօնութեանց իւրեանց եւ համաթուել ընդ հարկատուս:
76. Քահանայն մի իշխեսցէ յափշտակել զծուխս այլոց քահանայից, որք չեն վիճակեալ նմա յեպիսկոպոսէն իւրմէ, եթէ ոք յանդգնեսցի առնել, այնպիսին փոխեսցի արտաքոյ ի բնակութենէ իւրմէ յայլ քաղաք կամ գիւղ:
77. Քահանայ՝ եթէ զոք ի ժողովրդոց իւր ընդ բանիւ առնիցէ վասն որոց եւ իցէ յանցանաց, մի իշխեսցէ այլ ոք ի քահանայից արձակել զնա, զի եթէ ի յայտ գայցէ յայնժամ եւ արձակող քահանայն ընդ բանիւ լինիցի:
78. Քահանայք մի իշխեսցեն զծուխս այլոց քահանայից խոստովանեցուցանել, այլ ամենայն ոք զիւր ծուխ խոստովանեցուցանէ, զի յայտնի լիցի խոստովանողն եւ չխոստովանողն, որ յանդգնեսցի ի վանս ապաշխարեսցէ:
79. Առ ամբողջապէս կատարումն այսոցիկ ամենայնի պարտաւորեմք զառաջնորդս, զհոգեւոր իշխանութիւնն եւ զգործակատարս:

ԳԷՈՐԳ Դ-Ի ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (1866-1882)

Գէորգ Դ, բազմելով կաթողիկոսական գահի վրայ, առաջին ուշադրութիւնը եկեղեցու խանգարուած վիճակի վրայ դարձրեց: Նա, հետեւելով նախնեաց կանոններին եւ աւետարանական սկզբունքներին, պահանջեց բոլոր կուսակրօններից երգմամբ եւ ստորագրութեամբ հրաժարուել սեպհականութիւնից եւ բոլոր ունեցածը համարել վանքի եւ եկեղեցու սեպհականութիւն: Այդ կարգադրութիւնը, որը միանգամայն համապատասխան է եկեղեցու ոգուն եւ մոռացուած էր բոլոր կուսակրօններից, զետեղում ենք այստեղ իբրեւ փաստ Գէորգ Դ-ի սկզբունքների, որոնք շարունակութիւն էին Սահակի եւ Շնորհալու կարգերին:

1. «Պայման եւ ուխտ միաբանութեան Արարատեան մայր ս. աթոռոյն ս. Էջմիածնի ի ներկայութեան Վեհ. կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց Գեորգայ Դ-ի»: «Ամենայն անձն որ նուիրէ զինքն ի վանականութիւն, պարտաւոր է ըստ հրամանի Փրկչին Յիսուսի թողուլ զաշխարհ եւ զամենայն ինչս իւր եւ անձնուրացութեամբ հետեւիլ նմա կատարելով միանգամայն զպայման սրբազան երդմանն, զոր երդնու առաջի ս. սեղանոյ ի ժամ ձեռնադրութեան. եւ քանզի ամենայն կուսակրօն հոգեւորականք սկսեալ յեպիսկոպոսաց անտի ցաստիճան դոճապանութեան ոչ զոլով տեսարք գոյից իւրեանց չունին իրաւունս բաժանելոյ զայնս ըստ հաճոյից բարեկամաց իւրեանց եւ ազգականաց, եւ նոքին իսկ ազգականք ոչ ունին իրաւունս իբրեւ ժառանգ ներկայանալ եւ պահանջել զգոյս հանգուցելոյն, այլ յետ մահուան կուսակրօնից գոյք իւրեանց արժան է մնալ ի սեպհականութիւն Էջմիածնի գանձարանին, եւ այլոց վանօրէից միաբանիցն՝ վանուց իւրեանց. իսկ վանահարք որք ըստ տնօրէնութեան հոգեւոր ծայրագոյն իշխանութեան կարգին ի պաշտօնն, նոյնպէս գոյք նոցա պատկանին Ս. Էջմիածնի, եւ ոչ ոք ազգականաց հեռաւորաց եւ մերձաւորաց նոցա ունին իրաւունս յարուցանելոյ առայն զվէճ. իսկ եթէ իցեն հանգուցելոյն աստուածահաճոյ կտակ յօգուտ ս. աթոռոյն, վանօրէից կամ վանական դպրոցաց՝ մնասցեն նոքա անփոփոխ նոյնութեամբ. քաջ գիտելով զայս մեր ի ներքոյ ստորագրելոցս, ըստ ամենայնի համաձայն գտանեմք եւ ոչ երբէք տամք ի մերս կողմանէ իրաւունս ազգականաց մերոց մերձաւորաց եւ հեռաւորաց յետ վախճանի մերոյ իբրեւ ժառանգորդ մեր հանդիսանալ եւ պահանջել զմնացեալ գոյս մեր կամ մասն ինչ ի գոյից մերոց. մեք ի սուրբ խղճէ շարժեալ խոստովանիմք, զի յետ վախճանի մերոյ ուր երբ եւ յոր պաշտօնի գտանիցիմք ժառանգ եւ ժառանգորդ մեր է գանձարան Ս.

Էջմիածնի, եւ ոչ այլ ոք ի մերձաւորաց մերոց եւ ազգականաց եւ եթէ նոքա կամիցին իբրեւ ժառանգ ներկայանալ ընդդէմ մերոց կամաց եւ խղճի, չունիցին բնաւ իրաւունս ոչ ի հոգեւորական եւ ի քաղաքական դատարանս եւ ոչ յայլուր գանգատիլ եւ բողոքել, եւ եթէ յանդմիցին մի լուիցեն նոցա ամենեւին, զի մեք ըստ մեր խղճի մտաց յօժարական ստորագրեմք աստանօր»: Ստորագրութիւն բոլոր միաբանների, 1868 թուին (տե՛ս նրա կոնդակները) (տե՛ս այս մասին Մատ. 35, 38, Շնորհ. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7):

Յարմարութեան համար նրա բոլոր կանոնները համարներով կնշանակենք:

Այս կարգադրութիւնից առաջ, դեռ եւս 1867-ին, յունիսի 8-ին 223 համար կոնդակով հրամայեց Սինոդին կանչել միաբանութիւնը եւ հետեւեալ կարգերը պարտադիր անել միաբանութեան համար:

2. ա) Վանքում գինեմոլութիւն, զեղխութիւն եւ վատշուեր կենցաղավարութիւն չլինի. ծխել, արբեցնող ըմպելիքներ գործածել, տարադէպ զբօսանք անել, դատարկաշրջիկ լինել չի կարելի. առանց իւր եւ նշանակուած վերակացուների հրամանի վանքից դուրս չգնալ Վաղարշապատ. միաբանները պարապեն գիտութեամբ, գրականութեամբ: Զգեստի մէջ լինեն պարկեշտ եւ համեստ, սիրով եւ ընկերաբար վարուեն միմեանց հետ: բ) Բոլորը միշտ եկեղեցի յաճախեն: գ) Սիասին ճաշեն, ոչ ոք առանձին խոհանոց չունենայ: դ) Մանկահասակ տղայ ծառայ չպահեն, այլ հասակաւոր անձինք:

Կանոնական կոնդակը 1868, համարաւ 562

Գէորգ Դ, տեսնելով քահանաների ընտրութեան անկանոն լինելը, դեկ. 21-ին, 1868 թուին արձակեց կոնդակ Սինոդի անունով՝ հրամայելով անխախտ պահել հետեւեալ կանոնները. տպել տուեց եւ ցրուեց ամէն տեղ ի հրահանգութիւն:

Ահա կանոնների աշխարհաբար թարգմանութիւնը:

3. Եպիսկոպոսներից ոչ ոք չհամարձակի քահանայ ձեռնադրել անարժան արդկանց կաշառքով, մեր նախնեաց հետեւելով՝ իսպառ դատապարտում ենք արծաթասեր եկեղեցականների (տե՛ս Բ առ. 29, Սսի 1, Լուս. 26):
4. Ոչ ոք չհամարձակուի քահանայ դառնալ առանց եկեղեցու ընտրութեան, այսինքն՝ քահանաների եւ ժողովրդի, այն էլ ոչ կողմնապահու-

թեամբ կամ աչառութեամբ, հապա հանրադրութեամբ, որը պիտի ներկայացնել վիճակային ատեանին (տե՛ս Լաւ. 13, Սար. 6, Շահ. 16, Դ Դւ. 9, 10, Սիւ. 1, 3, Երուս. 3, 9):

5. Վիճակային ատեանը, ստանալով հանրագիրը, պէտք է քննի նախ՝ ընծայեալը ունի՞՞ Սուրբ Գրքի հմտութիւնը եւ ուղղափառ հաւատ, երկրորդ՝ ունի՞՞ իրան աստիճանի համապատասխան բարոյականութիւն ժողովրդին օրինակ լինելու համար:
6. Քաղաքի համար ձեռնադրուող քահանան պիտի լաւ հայերէն իմացող լինի, որ հոգեւոր դպրոցներում կարողանան դասաւանդել գրաբառը: Գիւղերում ոչ ամէն տեղ դեռ եւս դպրոց չկայ, բայց եւ այնպէս գիւղի քահանաները պիտի լաւ իմանան եկեղեցու բոլոր պաշտամունքները, քրիստոնէական վարդապետութիւնը եւ եկեղեցու բոլոր խորհուրդները:
7. Եթէ ամէն տեղ չգտնուեն տեղացի արժանաւոր ընծայացուներ, ուրիշ տեղերից թող ընտրեն. բայց տեղացիք պարտաւոր են ընտրելի անձին բոլոր ընտանիքով, կահ-կարասիքով փոխադրել քահանայանալու տեղը, իսկ հոգեւոր իշխանութիւնը քննելուց յետոյ, պիտի երդումնագիր պահանջի ձեռնադրուողից ցմահ մնալ նոր տեղում քահանայ:

Նոյնպէս էլ ժողովրդից պիտի պահանջել պայմանագիր պահելու ապահով կերպով քահանային եւ ընտանիքը:
8. Այն քահանաները, որոնք ուրիշ տեղերի անունով կ'ձեռնադրուեն, եւ ապա կը տեղափոխուեն կամ իրանց քաղաքը, կամ ուրիշ տեղ, եւ տեղիք կտան զուր տեղից խռովութիւն առաջանալուն, կարգալոյծ լինեն: Առաջնորդները խստիւ արգելեն այդպիսի տեղափոխութիւնը (տե՛ս Բ առ. 15, 16, Նիկ. 15, 16, Անտ. 3):
9. Հոգեւոր կառավարութիւնը անպարկեշտ եւ խռովարար քահանաներին պատժելու նպատակով չտեղափոխէ ուրիշ տեղ, հապա նոյն տեղում ապաշխարանք նշանակէ, որ ամաչի եւ ուղղուի, եթէ ուրիշ քահանայ չլինի նոյն տեղում, մօտ տեղերից նրա պաշտօնը կատարող մէկը բերուի: Պատժուած քահանայի ընտանիքը ստանայ ծխական արդիւնքի մի մասը, իսկ մնացած 3 մասը յանձնուի այրեաց եւ որբոց կամ Աթոռի արկղին:
10. Վատ է այն սովորութիւնը, որ մի քանի սակաւաբնակ գիւղեր յանձնուում են մի քահանայի հովուութեան, չմտաբերելով այն առակը, «թէ ցրուեալքն առ բազումս տկարանան առ մին»։ սրանից ծագում են հոգեւոր գործերի եւ աստուածային պաշտամունքների մատակարարութեան դժուարութիւններ, այս հիմամբ թող սահմանուեն ամէն մէկի համար մի քահանայ, թէեւ գիւղը սակաւաթիւ լինի, եթէ եօթանասուն տանից աւելի է՝ երկու քահանայ, իսկ եթէ բազմամարդ է գիւղը, ամէն մի 100 տան՝ մի քահանայ: «Թէեւ սակաւաթիւ սահմանեսցի նոցա յատուկ սեպիական քահանայ, եւ եթէ առաւել իցէ քան զեօթանասուն՝ երկուս

- քահանայս, իսկ եթէ բազմամարդ առ հարիւր տունն մի քահանայ» (տե՛ս Ներսէս Ե, Սինողի կարգադրութիւն):
11. Քահանայի որդիքը, որոնք եկեղեցականների կարգում են գրուած, պիտի լինեն օրինակելի վարք ու բարքի տէր մարդիկ, ուսումնասէր եւ եկեղեցասէր: Եթէ ոչ, անբարոյական կեանք վարողներին պիտի հարկատուների կարգը մտցնել՝ հանելով եկեղեցականների ցուցակից: Սոյն կարգը գործադրուի եւ դպիրների վերաբերմամբ (տե՛ս Ներսէս Ե, Սահ. 23):
 12. Ծեր քահանաները, որոնք ընչասիրութեան եւ ազահութեան պատճառով չեն թողնում քահանայագործութիւնը, որը անկատար ձեւով են անում զգայարանների թուլութեան պատճառով, հետեւելով նախնեաց գրած օրէնքներին, դրանք զրկուեն քահանայագործութիւնից եւ նրանց փոխարէն նշանակուեն նոր քահանաներ, որոնք ստանան ծխական հասոյթների մի մասը, 3 մասը թողնելով ծերացած քահանային:
 13. Նորընծայ քահանաները պիտի քառասունքը անխափան պահեն: Մեր եկեղեցական կարգերով 3 քառասունք պիտի պահեն՝ զիշեր եւ ցերեկ եկեղեցում աղօթք անելով եւ պաս պահելով: Առաջի քառասունքին ծոմապահութիւն պիտի կատարեն՝ օրը մի անգամ պասուայ կերակուր ուտելով: Երկրորդ քառասունքին միայն կաթնեղէն, ձկնեղէն եւ ձուեղէն գործ ածել, կարելի է տուն զնալ եւ ճաշել ու եկեղեցի գալ յետոյ: Երրորդ քառասունքին միս կարելի է ուտել կիրակի օրերը: Այս է մեր նախնական կարգը եւ այսպէս էլ պիտի վարուել:

Քառասունքի մասին այսպիսի խիստ կանոններ մեր եկեղեցական կանոններում չկայ, այս կանոնս վերցրած է Փիլիպպոս առաքելի կանոններից. տե՛ս նրա գրաբառը (տե՛ս Փիլ. 1):

14. Նախնեաց սահմանած կարգը ճշտութեամբ պիտի կատարեն ամուսնացեալ քահանայք, որ պատարագից երեք օր առաջ եւ երեք օր յետոյ պիտի եկեղեցում անց կացնեն սրբութեամբ, աղօթքով, հեռու մնալով ամուսնական յարաբերութիւններից: Որտեղ եկեղեցու մօտ սենեակ չկայ, պիտի անպատճառ կառուցանելու հոգ տանեն առաջնորդները (տե՛ս Թաղէս 12 կ.):
15. Առաջնորդները, նոյնպէս եւ վարդապետները ամէն կիրակի եւ տօն օրերը պիտի քարոզեն եկեղեցիներում:
16. Շատ գիւղերում տարին 5 անգամ պատարագ հազիւ են անում քահանաները. պատուիրում ենք առաջնորդներին հսկել, որ քահանաները ամէն կիրակի եւ շաբաթ օր, նոյնպէս եւ նշանաւոր տօներին պատարագ մատուցանեն: Եթէ քահանան միայն է, գոնէ կիրակի եւ տէրուական օրերին կատարի (տե՛ս Ա առ. 2, 5, Բ Դւ. 6, 7, Ե Դւ. 6):

ՆՇԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐ (1869 Թ. ԿՈՆԴԱԿ)

17. Պաշտօն գործակալ քահանայի. գործակալի պաշտօնն է նշանադրութեան եկողներից տեղեկանալ գանձապետի հետ, թէ երկուսն՝ տղան եւ աղջիկը, հաւա՞ն են միմեանց, քանի՞ տարեկան են, կամ չափահա՞ն են, մերձաւոր ազգականութեան, խնամութեան, կամ կնքահայրութեան, կամ ուրիշ արգելք չկա՞յ, ծնողները համաձայն են, ե՞րբ են հարսանիք անելու, երաշխաւոր կամ վկայ կա՞յ, ուրիշ օրինական արգելք չկա՞յ եւ այլն, եւ այլն (փն՛ն Երուս. 12):
18. Գանձապետի պաշտօնը. նախ՝ նշանադրութեան օրը անպատճառ ներկայ գտնուել եկեղեցու սենեակում գործակալի մօտ եւ միասին քննել նշանադրութեան պարագաները: Երկրորդ՝ աթոռահաս արդիւնքը եւ ննջեցեալի հոգեբաժինը ամենայն հաւատարմութեամբ գրել ժապաւինեալ տունարում: Երրորդ՝ ամէն ամիս գոյացած գումարը Սինոդ հասցնել:
19. Նշանադրութեան վերաբերմամբ. ա) նախ՝ քահանաները, լսելով նշան դնելու լուրը, ամէն մէկը պիտ գնայ իւր խոստովանորդու մօտ եւ ջոկ-ջոկ լսի նրանց ցանկութիւնը ամուսնանալու: Ապա քահանաները ազգականներին ժողովելով մի տեղ՝ պիտի քննեն, նշանադրութեան համար օրինաւոր արգելքներ չկա՞ն, եւ ապա գնան գործակալի եւ գանձապետի մօտ:
- բ) Նշանը լինում է փեսացուի կողմից մի մատանու նուիրմամբ հարսնացուին:
- գ) Ծիսատէր քահանաները կառնեն մատանին, եւ երկու-երեք անձինք երկու կողմից սահմանուած օրերը կգնան գործակալի եւ գանձապետի մօտ նշան դնելու:
- դ) Նշանադրութեան համար յատուկ օր նշանակուում է ուրբաթ, երբ գանձապետը եւ գործակալը պիտի պատրաստ լինեն եկեղեցու սենեակում նշանադրութեան տունարով անունները գրելու համար:
- ե) Գործակալը գանձապետի հետ քննելով պարագաները, երբ կտեսնեն ոչ մի եկեղեցական արգելք չկայ, գործակալը տղայի քահանայից մատանին կառնի եւ կտայ հարսնացուի քահանային աղջկան տանելու համար՝ «ի հաստատութիւն նշանեալ լինելոյ նորա», որից յետոյ անունները գրուում են տունարում: Վերջում կստորագրեն քահանաները եւ վկաները, ապա կնշանակեն միջոցը մինչեւ հարսանիքի օրը: Այդ արձանագրութեան համարը պիտի տալ փեսացուի քահանային, որ պահի իւր մօտ եւ հարսանիքի աթոռահասն հատուցանելիս ներկայացնի գանձապետին, որ հեշտութեամբ գտնի տունարի մէջ եւ նշանակի այսպէս՝ Ա պսակեցաւ ընդ Բ-ի...

- զ) Նշանադրութիւնից մինչեւ հարսանիք նշանակուում է 6 ամսուայ ժամանակամիջոց, օրինաւոր պատճառ եղած դէպքում կարելի է երկարացնել:
- է) Նշանադրութիւնը քանդելու համար պիտի դիմել առաջնորդին եւ կամ յաջորդին, եթէ օրինաւոր պատճառ կգտնեն, յօգուտ այրեաց եւ որբոց եւ ուսումնարանի կամ եկեղեցու նուէր առնելուց յետոյ, որ պիտի իսկոյն տունար մտցնուի, թոյլ տալ եւ յայտնել գործակալին ու գանձապետին, որ ջնջի նշանադրութեան տունարից նրանց անունները:
- ը) Եթէ բացի նշանից, մինչեւ հարսանիքի օրը ուրիշ իրեր կտան հարսնացուին եւ յայտնուեն, այդ նուէրները յանձնուեն այրեաց ու որբոց եւ միմեանցից յետ պահանջելու իրաւունք չունենան:
- թ) Առաջնորդները հոգ տանեն, որ զուր աւելորդ ծախսեր չլինեն երկու կողմից, բաշլղ անուանուած պահանջը վերանայ, որովիետեւ շատ խռովութիւնների տեղիք է տալիս եւ նշանդրէքի քակտման պատճառ դառնում:
- ժ) Հարսանիքից 4-6 օր առաջ քահանաները պատրաստում են վկայականը եւ ստորագրում են իրանք ու գիւղի երեցփոխանը. ապա տանում են գանձապետի մօտ աթոռահասը վճարելու եւ անդորրագիր ստանալու (ստորագրում են երկու կողմի քահանաները եւ երեցփոխանը):
 - ժա) Քահանաները եթէ առանց անդորրագիր ստանալու պսակ անեն, պատժի եւ տուգանքների ենթարկուեն:

Կանոններիս նպատակն է թէեւ կանոնաւորել նշանադրութիւնը եւ աւելի հաստատ հիմքերի վրայ դնել այդ իբրեւ պսակի նախնական պատրաստութիւն, բայց այնքան բարդացնում են գործողութիւնը, որ շատ մեծ դժուարութեամբ կարելի կլինի կեանքում գործադրել:

Պասակի կանոնները 1875 թուին հրատարակած

- 20. Նշանադրութեան ժամանակ խոստովանահայր քահանան պիտի ուշ դարձնի, թէ յօժարամիտ եւ ազատ կամքով են ցանկանում ընկերանալ հարսն ու փեսան, թէ՞ այլ եւ այլ արտաքին պատճառներից եւ բռնութիւնից ստիպուած (փն՛ս Բարս. 42, Շնորհ. 29):
- 21. Ամուսնացածները պիտի չափահաս լինեն (փն՛ս Բ Դ.24, Սահ. 27, Շնոր. 28):
- 22. Պէտք է ուշ դարձնեն երկուսի առողջութեան վրայ, որ յետոյ ապագայում տարաբախտութեան պատճառ չդառնայ, որովիետեւ «անլուծանելի է պսակն մինչեւ ցմահ միաբան կենակցութեամբ»:
- 23. Մեր եկեղեցին արգելում է արիւնակիցների եւ մերձաւորների ամուսնութիւնը, «քանզի եւ ըստ փիզիզական պայմանաց առողջութեան ի վնաս յոյժ. համարի որդւոց եւ սերնդոց մոցա»:

«Տրահանգ վասն աւագ քահանայից եւ պարտուց պաշտամանն նոցա»

(Արարատ, 1882 թ.):

24. Աւագ քահանան կամ աւագերէցը հայոց եկեղեցու վաղեմի կարգերի համաձայն, կարգուում է Ամենայն հայոց կաթողիկոսի հրամանով, ի դիմաց առաջնորդի իբրեւ հսկող թէ եկեղեցու բարեկարգութեան եւ թէ պաշտօնեաների եւ քահանաների վարք ու բարքի վրայ (տե՛ս Սահ. 15, Բ Դ. 14, 13, 19):
25. Աւագ քահանայութիւնը տիտղոս կամ պատիւ չէ, ըստ օտարամուտ կարծեաց, այլ եկեղեցու կառավարչական պաշտօն:
26. Եթէ քաղաքներում եւ վիճակներում եկեղեցիների շատութեան պատճառով շատ աւագերէցներ կլինեն, այն ժամանակ առանձին կառավարիչներ կարելի է նշանակել գործակալ անուճով, տալով նրան մի աշխարհական օգնական զանձապետ անուճով:
27. Աւագ քահանայի պարտքն է հսկել, որ եկեղեցում հայոց ծեսերի եւ աւանդութիւնների հակառակ բան չլինի, սպասները, անօթները եւ եկեղեցական հանդերձները մաքուր ու անթերի լինեն բոլոր խորհուրդների կատարման համար, պահանջուելիք եկեղեցական մատեանները լրիւ լինեն, լուսամուտները երկաթեայ վանդակներ ունենան, դռները ամրապինդ փականքներ եւ գիշերասրահ լինի եկեղեցու մօտ:
28. Եթէ եկեղեցին հանդերձեղէնի կամ նորոգութեան պէտք ունենայ, աւագ քահանան, ժողովորդին յորդոր կարդալուց յետոյ, երեցփոխանի հետ առաջնորդից ժապաւինեալ մատեան խնդրեն կամաւոր նուէրներ ժողովելու եկեղեցու պէտքերը հոգալու համար:
29. Եկեղեցի շինելու դէպքում աւագ քահանան պիտի միտ դնի, որ շէնքը լինի հայոց եկեղեցիների ձեւով եւ վայելուչ, դադարման դէպքում իսկոյն իմացնի առաջնորդին:
30. Աւագ քահանան պիտի ուշ դարձնի եւ հսկի, որ քահանաները, սարկաւագները եւ դպիրները միշտ եկեղեցի գնան, դատարկապորդ չլինեն, խաղերով չզբաղուեն, եթէ անկարգութիւն անող կտեսնի, նրան երկու անգամ խրատի եւ անուղղայ գտնելուս, առաջնորդին կամ թեմական ատենին հաղորդի:
31. Աւագ քահանան պիտի աշխատի, որ ժողովրդականք տարին երեք անգամ հաղորդուեն՝ Ձատկին, Ծննդեան եւ Վերափոխման:
32. Պիտի հսկեն որ հաղորդութիւնից ութ օր առաջ խոստովանուեն եւ հաղորդութեան օրը արձակուեն եւ ո՛չ նոյն օրը ըստ օտարամուտ սովորութեան՝ թէ խոստովանուեն եւ թէ հաղորդուեն: Սե՛ծ պասին երբ վարագոյրը բաց չէ, հաղորդուել չի կարելի, բացի հիւանդութեան եւ երկար ճանապարհորդութիւն անելու դէպքերից:

33. Աւագ քահանան միտ պիտի դնի, որ անպակաս կատարուեն ժամասացութիւնները, շաբաթ եւ կիրակի պատարագ լինի անխափան, նոյնպէս եւ տօնական օրերը: Ժամերգութիւնը շտապով կամ համառօտելով, կամ եղանակները փոփոխելով չերգուեն, այլ հարց աւանդածին նման (տե՛ս Ե Դ. 17, 25, Սահ. 3):
34. Եթէ մէկը, աշխարհական, թէ հոգեւորական, եկեղեցում անկարգութիւն անի, շփոթ բարձրացնի գործով կամ խօսքով եւ խափանի ժամերգութիւնը, աւագ քահանան իսկոյն ծանուցանի առաջնորդին:
35. Աւագ քահանան չպիտի թողնի, որ խէթ եւ հակառակութիւն ունեցող քահանաները եւ սարկաւազները պատարագ անեն, մինչեւ չհաշտուեն, եթէ չլսեն նրան, թող առաջնորդին իմացնի:
36. Աւագ քահանան ուշ դարձնի, որ հաղորդութիւնը պատուով եւ զգուշութեամբ պահուեն արծաթի ոսկեզօծ մասնատփով ընծայարանի մէջ, եւ չթողնեն շատ հնամայ, այլ շուտ-շուտ նորոգեն:
37. Ուշ դարձնի, որ նորածնի մկրտութիւնը կատարուի ութ օրուայ ընթացքում եւ եկեղեցում, սարկաւազների եւ դպիրների մասնակցութեամբ (տե՛ս Ա առ. 12):
38. Զգոյշ լինի, որ հանգուցեալները ժողովրդական եկեղեցիներում երկու ժամից աւելի չպահուեն, եւ հանգստեան պաշտօն կատարելուց յետոյ տանեն թաղելու, իսկ եթէ գերեզմանատան առանձին մատուռ լինի, այնտեղ կարելի է պահել, միայն առողջապահական կանոնների համաձայն:
39. Զգոյշ լինի, որ ոչ ոք հոգեւորականներից առանց կօշիկը հանելու եւ մաքուր հողաթափ հագնելու բեմ դուրս չգայ:
40. Զթողնել, որ մեր եկեղեցիներում նոր թափօրներ եւ հանդէսներ հնարուեն կամ խորաններ եւ մատուռներ շինուեն՝ հակառակ Հայոց եկեղեցու ձեւի:
41. Որ Զատիկի եւ Ծննդեան տնօրհնէքը կատարեն վայելչապէս առանց անկարգութեանց եւ արբեցողութեան:
42. Կիրակի եւ տօն օրերին պիտի խրատներ տան ժողովրդին եւ խոստովանութեան համար փող չվերցնեն (տե՛ս Սիւ. 11):
43. Աւագ քահանան զգոյշ լինի, որ քահանաները սարկաւազներին եւ դպիրներին չզրկեն եւ կամ խփեն, եթէ յանցանք կգործեն, թող քահանաները դիմեն աւագ քահանային, եւ եթէ շարունակեն, առաջնորդին յայտնեն:
44. Սարկաւազները եւ դպիրները պիտի մեծարեն քահանաներին եւ հնազանդին, եւ խօսքով ու գործով չանարգեն. եթէ նեղութիւն կրեն քահանաներից, դիմեն աւագին, եթէ աւագ քահանայից նեղուեն՝ առաջնորդին:
45. Աւագ քահանան պիտի զգուշացնի քահանաներին եւ սարկաւազներին, որ աչքածակութիւն չանեն, չնեղեն եւ չզգուացնեն ժողովրդին՝

տուրքերի կամ արժաթի չափից աւելի պահանջելով եւ սակարկութիւն չանեն ս. խորհուրդների՝ մկրտութեան, պսակի, պատարագի, թաղման եւ այլն կատարման համար (տե՛ս Ներսէս Ե, Սահակ):

46. Քահանաները եւ սարկաւազները առանց աւագ քահանայի իրաւունքի 25 վերստ հեռաւորութեամբ տեղ չպիտի գնան մինչեւ իսկ մի օրով, իսկ կարելոր դէպքերում նրա իրաւունքով կարող են հեռու տեղեր էլ գնալ միայն իրանց վիճակում:
47. Քահանայի կամ սարկաւագի մեռնելու դէպքում աւագը պէտք է իսկոյն իմացնի թեմական ատենին, տեղեկութիւն տալով մնացած ընտանիքի մասին ու մատուցանելով նրա պաշտօնական թղթերը եւ մեռածի ունեցածի ցուցակը:
48. Քահանայի մահից յետոյ, աւագ քահանան պիտի գնայ նրա ծուխը, ստուգի եկեղեցական ստացուածքը եւ գրուածները, եւ յանձնի նորին կամ նշանակուած քահանային երեցփոխանի մօտ: Նոյնը կանի եւ երեցփոխանի մահուան դէպքում, եթէ պակաս բան գտնի, կորածի գինը եւ կորցնողի անուընդ յայտնի առաջնորդին:
49. Նա պիտի հսկի, որ քահանաները, սարկաւազները եւ դպիրները իրանց աստիճանին վայել զգեստներով լինեն եւ մանաւանդ միատարագ գլխարկ ունենան բարեձեւ ու վայելուչ եւ աշխարհականներից զանազանուէն իրանց բարեվայելուչ զգեստներով (տե՛ս Բ Դ. 12):
50. Աւագ քահանան իրանից բարձր իշխանութիւնից հրաման ստացած ժամանակ, առանց երկբայական եզրակացութեան եւ ինքնական բացատրութիւնների, իսկոյն կատարի, ուրիշ եկեղեցականների տարակուսանքը ինքը փարատի, իսկ ինքը տարակուսելիս թող դիմի առաջնորդին կամ թեմ՝ ատեանին:
51. Նա պիտի զգոյշ լինի, որ չհաս եւ ապօրինի պսակ չանեն իւր եկեղեցու քահանաները, ապօրինութիւն նկատած ժամանակ անյապաղ գրութեամբ պիտի յայտնի առաջնորդին եւ թեմ՝ ատեանին, պսակը խափանելով:
52. Նա պիտի զգոյշ լինի, որ ուրիշ ծխականին չպսակեն իւր քահանաները, խստիւ արգելոււմ է նաեւ այն դէպքերում պսակել, երբ նշանածներից մէկը եկուոր է. սա պէտք է անպատճառ իւր առաջնորդից, որտեղացի էլ լինի, վկայական բերել տայ եւ օրինաւոր արգելք չեղած դէպքում պսակուելու իրաւունք ստանայ:
53. Նա պիտի ուշ դարձնի, որ արձանագրական (մետրիքական) մատեանները տարուայ սկզբին տրուեն քահանային, տարին երկու երեք անգամ վերահայի գրուածքները եւ իւր ստորագրութեամբ վաւերացնի ու պահանջի, որ միօրինակ լինեն:
54. Նա պիտի միտ դնի, որ եկեղեցու պահարանում անկորուստ պահուեն եկեղեցու անօթների, սպասների եւ եկեղեցական իրերի ցուցակը:

- Զգուշութեամբ պահուեն եկեղեցու հրամանագրերը, արձանագրական եւ հաշուեմատեանները անցած տարիների եւ այլն, եւ այլն:
55. Քահանաները միմեանց ծուխ չյափշտակեն՝ պաշտամունք կատարելով միմեանց փոխարէն (տնն Շնոր. 18):
56. Նա պիտի հսկի, որ երեցփոխանները աչալրջութեամբ գրեն հաշուեմատեաններում ելեւնտից հաշիւը. նշանաւոր ծախքեր չանեն առանց իրան եւ ժողովրդի հաւանութեան:
57. Նա պիտի հսկի, որ ծխական երկսեռ դպրոցներում կրօնի ուսուցիչները լինեն հմուտ ու ուղղափառ եւ աջակցեն հոգաբարձութեան:
58. Նա չթողնի օտարական վարդապետներին եւ քահանաներին փիլոն առնել իւր եկեղեցում, մինչեւ որ չունենան Սինոդից յանձնարարական գիր (տնն Բ առ. 12, 13, Անտ. 7, 11, Լաւ. 41):

*Ահա եւ Գէորգ Դ-ի 1868-ի կոնդակի գրաբատ պատճէնը՝
15 երես փոթրադիք տպած գրքոյկով*

Գէորգ ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի եւ անհասանելի կամօքն Աստուծոյ եպիսկոպոսապետ եւ կաթողիկոս Ամենայն Հայոց Ծայրագոյն Պատրիարք համազգական նախամեծար Աթոռոյ Արարատեան Առաքելական Մայր Եկեղեցւոյ Սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի, հայրապետական օրհնութեամբ ծանուցանեմք Սինոդի մերոյ, եւ ամենայն Թեմակալ Ատենից գերապատիւ արքեպիսկոպոսաց, վարդապետաց եւ քահանայից եւ ամենայն ուխտի մանկանց սրբոյ Եկեղեցւոյս Հայաստանեայց:

Ըստ աստուածային նախասահման տնօրէնութեան ամբարձեալ Մեր ի գահ Հայրապետական ամենայն Հայոց՝ ակնունէաք արդարեւ տեսանել ի Մայր Աթոռս Սրբոյ Էջմիածնի եւ յամենայն վիճակս նորա զամենայն կարգս ուղղութեան յանփոփոխ պայմանի, զորս երանաշնորհ նախնիք յառաքելական աւանդութեանց առեալ եւ հաստատեալ՝ պատկառ կացին երկիւղած իմն բարեպաշտութեամբ կանոնացն այնոցիկ. սակայն ցաւ եւ մեզ ասել, թէ՛ տեսաք զոմանս տարօրինակ իմն գնացիւք օտարացեալս ի գեղեցիկ շաւղաց կառավարութեանց սուրբ Եկեղեցւոյ մերոյ, որ իւրով անարատութեամբ եւ բարոյական կանոնադրութեամբ ի վաղուց հետէ նախանձելի հանդիսանայ առաջի օտարազգաց: Քանզի ի բաց թողեալ զայլ եւ այլ կարգադրութիւնս զորոց ունիմք յետոյ գրել, առ այժմ յակնարկեալ զբարոյական հանգամանս Հոգեւորական դասուց, յորոց առաւել կախին բարոյական կենդանութիւն Ազգին մերոյ եւ զարգացումն նորա ի կրօնական Աստուածապաշտութիւնս, գտաք զբազումս բազմօք շեղեալս յառաջնոցն Հոգե-

ւորավայել քաղաքավարութեանց: Քահանայք՝ որ ըստ աստուածային սուրբ պատգամաց պարտին լինել գիտակէք երկնային օրինաց եւ զարդարեալք կենցաղօգուտ ուսմամբք, տեսաք ածեալ յայն բարձր եւ երկնաւոր սուրբ կոչումն՝ զտգէտս, զանարժանս եւ զարատաւորս իսկ, որոց իսպառ արգելուն օրէնք Եկեղեցւոյ մատչիլ ի սպասաւորութիւն սրբոյ սեղանոյն: Իսկ եկեղեցական տեսչութիւն, որ օրինադրեալ է ի սրբոց Առաքելոց կարգել ըստ բազմութեան հաւատացելոց զկարեւոր թիւ երիցանց, ի տեղիս տեղիս նշմարեցաք զթիւ նոցին անցեալ զանցեալ քան զսահմանեալ չափն: Արդ՝ նկատելով զայսպիսի գեղձմունս նախնական կարգաց ի Հոգեւոր եւ յԵկեղեցական կառավարութեան մերում, զորս յառաջ եկեալ համարիմք յանհոգութենէ հովուաց եւ ի շահասիրութենէ եպիսկոպոսաց ոմանց. վասն որոյ ըստ սեպուհ պարտաւորութեան մերում հարկ անհրաժեշտ մեզ վարկաք առ ժամանակ մի արգելուլ զձեռնադրութիւն քահանայից եւ այլոց եկեղեցական պաշտօնէից մինչեւ զվաղնջուց ի մեզ հաստատեալ կարգս եւ կանոնս նորոգելով, գրով աւանդել ձեզ ամենից բարձրաստիճան Եկեղեցականացդ եւ առհասարակ լրութեան Ազգիս եւ ամենայն վիճակային Հոգեւոր Ատենից:

Ա. Այլ արդ աղաչեմք զամենեսին զձեզ սիրովն Յիսուսի Քրիստոսի Փրկչին մերոյ, որով կարգեցայք հաւատարիմ տնտես Տանն Աստուծոյ առ ի մատակարարել ի ժամու զարբումն շնորհաց Հոգւոյն Սրբոյ: Մի՛ ոք այսուհետեւ յեպիսկոպոսաց յօժարեսցի ածել յաստիճան քահանայութեան զարս անարժանս, եւ զրկեալս ի գեղեցիկ իմաստից Հոգւոյն Սրբոյ, մանաւանդ զարատաւորս եւ զանբարոյականս զակատեալս զհետ զօշաքաղութեան: Քանզի Քահանայութիւնն, որ ի Քրիստոսէ հաստատեցաւ յեկեղեցւոյ ի հազարապետութիւն խորոց խորհրդոցն Աստուծոյ, պարտ է զայնպիսիս ընտրել յայն սուրբ աստիճան, որք բաւական իցեն զայլս խրատել եւ զանձինս իւրեանց ապրեցուցանել յանխուսափելի պատասխանատուութենէ Աստուծոյ: Արդ յայս Աստուածային աւանդից լսեմք խոտորիլ ոմանց Եպիսկոպոսաց մերոց եւ առաւել եւս վիճակային Հոգեւոր Ատենից, որք բազմիցս յընտրութեան անդ որ եւ իցէ անձանց ի հոգեւորականութիւն, առաւել միտ եղեալ են օգտի իւրեանց, քան արժանաւորութեան ընտրելոցն: Եւ թէ քանի խոտելիք են եւ դատապարտելիք այսպիսի արարք, վկայեն մեզ Վճիռք նախնի սրբոց Հարց, որք ընդ նգովիւք արկեալ են եթէ՛ զնա, որ ձեռնադրէ արծաթով զանարժանս, եւ եթէ՛ զնա, որ անարժան գոլով յանդգնի արծաթով զնել զշնորհս Հոգւոյն Սրբոյ: Թէեւ սովորութիւն էր նախնեաց մերոց ընդունել զկամաւոր նուէրս ըստ չափու

կարողութեան իւրաքանչիւրոց ի բերոյ երկրի նոցին եւայլն, զոր մատուցանէին սիրայօժար կամօք եւ բարեպաշտութեամբ, զորս եւ մեզ ո՛չ ի դէպ է խափանել, համարելով զայնս պտուղ բարեպաշտութեան հաւատոց նոցա, բայց վաճառաշահ լինել զնահատութեամբ նախքան զկատարումն տիրահաստատ խորհրդոցն՝ արգելումք իսպառ Հոգւովն Աստուծոյ, եւ դատապարտեմք զարծաթասէր եկեղեցականս որպէս եւ նախնիք մեր դատապարտեալ են իրաւամբ:

Բ. Մի՛ ոք այսուհետեւ ձեռներէջ լինիցի ընծայել զանձն առաջի Աստուծոյ առանց ընտրութեան Եկեղեցւոյ. զի քահանայացուք որք լինելոց են ի տիրացուաց սպասաւորողաց եկեղեցւոյն, պարտին ընտրիլ նախ ի քահանայից եւ ի ժողովրդոց այնր եկեղեցւոյ համահաճութեամբ եւ սիրով, եւ մի աչառութեամբ եւ կողմնակցութեամբ, եւ ապա հանրագրութեամբ ամենեցուն ներկայացուցանել վիճակային Հոգեւոր իշխանութեան:

Գ. Վիճակային Հոգեւոր իշխանութիւնն յետ ընդունելոյ զհանրագրութիւն ժողովրդոց ի վերայ այնր ընտրեալ անձին ի քահանայութիւն, պարտի առնել զքննութիւն նախ՝ թէ ունի զուղղափառութիւն հաւատոյ եւ զուսումն Աստուածային գրոց, զի կարող լինիցի ըստ օրինի պաշտել զկարգ Եկեղեցւոյ: Երկրորդ՝ թէ ունի զբարոյականութիւն կատարեալ, զի կարող լինիցի ըստ կոչման պարտաւորութեանն՝ կառավարել զժողովուրդս օրինակաւ անձին: Քանզի ո՛չ սակաւ վտանգեսցի եկեղեցին Աստուծոյ յայնմանէ, որ գոլով զուրկ ի յիշատակեալ բարոյական հանգամանաց՝ կարգեսցի հովիւ եկեղեցւոյ եւ կառավարիչ հօտին Քրիստոսի: Զեղծմունք բարեպաշտութեան եւ թուլութիւն կրօնից՝ որ ի յետին ժամանակս զգալի իմն օրինակաւ տեսանին ի կենցաղավարութեան մերոցս, անտի յառաջ եկեալ համարիմք, զի որ ընտրեալք են լոյս լինել աշխարհի եւ աղ համեմիչ բարոյական կենաց մարդկան սրբութեամբ եւ աստուածահաճոյ քաղաքավարութեամբ յառաջ վարելով զպաշտօն իւրեանց հոգեւորականացն դասք, զեղիս եւ աշխարհասէր կենօք կենցաղավարելով վատութեան հեղինակ լինին ժողովրդոց մերոց: Եւ ահա յայս միտս Առաքեալն Պօղոս խստիւ պատուիրէ. «Վաղվաղակի ձեռս ի վերայ ուրուք մի՛ դնել, զի մի՛ կցորդ լինիցին մեղաց օտարաց»: Արդ զայս եւ մեք նկատելով կանխաւ, պատուէր տամք ամենայն Հոգեւոր Ատենից եւ Առաջնորդաց Եկեղեցւոյ՝ զգոյշ լինել յամենայնի, եւ մի՛ վաղվաղել առաջի կացուցանել Սինոդի զամենայն ընտրեալս ի ժողովրդոց առանց կանխաւ հասու լինելոյ ներքին արժանաւորութեան նոցա, եթէ հաւատոյն՝ որ առ Աստուած, եւ եթէ ջերմեռանդն կրօնասիրութեան եւ պարկեշտ վարուց նոցին եւ ուսման:

Դ. Վասն եկեղեցւոյ քաղաքաց ձեռնադրելի անձն ի քահանայութիւն՝ պարտի ունել զուսուամն հայկաբանութեան, այնպէս զի լինիցի վարժ ի գրել եւ ի բացատրել զգրաբառ լեզու հայոց, եւ եւս հմուտ առարկայիցն, զորս սովորաբար աւանդեն ի Հոգեւոր ուսուամնարանս. իսկ ձեռնադրեալքն վասն գիւղօրէից եկեղեցեաց, որովհետեւ դեռ եւս չեն հաստատեալ յամենայն գիւղօրայս բարեկարգ դպրոցք, եւ ուսեալքն ի նմին անկատար են ըստ մեծի մասին, թէեւ առ չմնալոյ նոցա առանց քահանայի թոյլատրեմք առ այժմ ձեռնադրել զայնպիսիսն, բայց պարտ է պահանջել եւ ի նոցանէ գոնեա զգիրտութիւն շարականաց եւ առհասարակ ամենայն եկեղեցական պաշտամանց եւ կարգաց եւս քրիստոնէական վարդապետութեան հաւատոց եւ ամենայն խորհրդոց եկեղեցւոյ:

Ե. Եւ քանզի նկատմամբ հանգամանաց ժամանակիս չէ հնար ամենայն ուրեք գտանել զարս արժանաւորս այսր սուրբ եւ աստուածային կոչման, վասն այսորիկ պատուիրեմք: Եթէ չգտանիցի ի տեղւոջ ուրեք արժանաւոր տիրացու, ընտրեսցի յայլ տեղեաց, բայց նախ՝ պարտին տեղացիք զընտրելի անձն ամենայն ընտանեօք եւ կահիւք եւ կարասեօք փոխադրել ի տեղին, ուր լինելոց է քահանայ. եւ հոգեւոր իշխանութիւնն յետ կանոնաւոր քննութեան, զոր ի վեր անդր յիշատակեցաք պարտ է պահանջել զերդմնագիր ի ձեռնադրելոյն վասն կալոյ եւ մնալոյ անդ ցվախճան կենաց իւրոց անբաժանելի յեկեղեցւոյ եւ ի ժողովրդոց: Նոյնպէս եւ ի ժողովրդոց հարկ է պահանջել զպայմանագիր վասն ապահովապէս պահպանելոյ զքահանայն եւ զընտանիս նորին:

Զ. Լսեմք, զի տիրացուք քաղաքաց եւ կամ երեւելի գիւղօրէից տեսանելով՝ եթէ ոչ կարեն լինել քահանայ ի տեղւոջն, ընտրեն զմի ի մասնաւոր գիւղօրէից անտի՝ եւ խոստանան մնալ անդ մշտնջենաւոր քահանայ, եւ ապա յետ ձեռնադրութեան գուն գործեն որեւ իցէ կերպիւ փոխադրիլ ի քաղաքս իւրեանց, կամ այլուր, իսկ հոգեւոր իշխանութիւնն զանազան պատճառանօք առնէ զհաճոյս նորա, եւ ի տեղի նորա նշանակէ զայլ ոք ի քահանայ: Այլ քանզի այսպիսի ուխտագանցութիւնք չեն տարբեր ի յանցուածոց, եւ քան զյանցանս առաւել դատապարտելի, ուստի պատուէր տամք Առաջնորդաց եւ վիճակաւոր Ատենից, եթէ դէպ լինիցի այսուհետեւ, մի իշխեսցին տեղափոխել. սակայն եթէ գոգուելով զժողովուրդն՝ յարուսցէ ազմուկ եւ խռովութիւն, լուծցի ի քահանայական կարգէ, փոխանակ զի ուխտագանց գտանի:

Է. Են ոմանք ի քահանայից, որ բնաւորեալ գոլով ի չարիս եւ հակառակասէր ունելով բնութիւն ընդդէմ պարկեշտ վարուց՝ զօջաբաղութեամբ, յիշոցօք եւ ազգի ազգի անվայել բանիւք եւ ընթերցիւք

գայթակղուծիւն տալով ժողովրդոց երկպառակտեն, որոց առ խաղաղելոյ հոգեւոր իշխանութիւնն տեղափոխէ զքահանայն այլուր ի քահանայագործութիւն իբրեւ պատիժ յանցաւորութեան. զայնպիսիս պատուիրեմք առ տեղեաւն, ուր էր՝ ընդ ապաշխարութեամբ արկանել, ի նմին իսկ եկեղեցւոջ ի ներկայութեան ժողովրդոց իւրոց ի խրատ եւ ի զգուշութիւն: Եւ եթէ միայն իցէ եւ չունի զայլ ոք պաշտօնակից ենթարկեալն ապաշխարութեան, կարգեսցի ժամանակաւորապէս այլ քահանայ ի պաշտօնակատարութիւն, եւ ի ծխական արդեանց մի մասն ի չորից սահմանեսցի ի սնունդ ընտանեաց արգելեալ քահանային, եւ երեք մասն արկցէ ի հաշիւ որբոց եւ այրեաց կամ Աթոռապատկան հասութից:

Ը. Ո՛չ սակաւ եպերելի դատեմք եւ զայս սովորութիւն, զոր որպէս լսեմք ի տեղիս տեղիս առնեն առաջնորդք եւ վիճակային ատեանք, իբր այն զի սակաւաբնակ գիւղք երկու կամ երեք, յանձնին ի հովուութիւն միոյ քահանայի չմտաբերելով ըստ հասարակաց առածին թէ՛ «ցրուեալքն առ բազումս տկարանան առ մին». այլ ըստ որում՝ յայսպիսի տնօրէնութեանց անտեղութեանց բազմաց յառաջ զայն անուրանալի է նկատմամբ հոգեւոր գործոց մատակարարութեան ժողովրդոց եւ աստուածային պաշտամանց, ըստ այսմ օրինադրել արժան համարիմ այսուհետեւ՝ իւրաքանչիւր գիւղ որ ունի եկեղեցի, թէեւ սակաւաթիւ, սահմանեսցի նոցա յատուկ եւ սեպհական քահանայ, եւ եթէ առաւել իցէ քան զեօթանասունն՝ երկուս քահանայս, իսկ եթէ բազմամարդ՝ առ հարիւր տունն՝ մի քահանայ:

Թ. Այլ որ՝ քան զամենայն ցաւալին է եւ ուշադրութեան արժանաւոր, իբրեւ արմատ ուղղութեան կարգաց եւ օրինաւորութեան հոգեւորականութեանս մերում, որդիքն են քահանայից, որ յաղագս ծագման ազատ համարեալ ի հարկատու կարգաց, սահմանեալ եւս են ի պատիւ քահանայութեան ելանել ի ժամանակին եւ ընդ տեսչութեամբ հոգեւորականութեան գրեալ ի կարգս եկեղեցականաց: Վասն սոցա լսեմք բազմիցս, թէ փոխանակ ուսման պարապելոյ եւ ի վարժս եկեղեցականութեան, պարապորդութեամբ անցուցանեն զժամանակ կենաց իւրեանց. եւ բազում այն է, որք անբարոյապէս կեան ի գայթակղուծիւն ժողովրդոց եւ յուսան եւս ձեռնտուութեամբ օժանդակելոց յապագային ընդունիլ զաստիճան Քահանայութեան, եւ եթէ յազգի մերում օր քան զօր աճին թիւք վատշուէր դատարկաշրջիկ եւ գինեմոլ քահանայից անտարբեր եղելոց առ ստանձնեալ պաշտօն եկեղեցականութեան իւրեանց, յայսպիսեաց կենցաղավարելոց ընկալեալ են զաճումն: Ուստի առ ի կարճել զապականութեան որոմնս այս, որ խանգարէ զբարե-

զարդութիւն ուղղափառ եկեղեցւոյ, եւ անուան հոգեւորականութեան նախատինս առ բերէ ի մէջ ազգաց օտարաց. զայս կանոն ականդեմք: Որդիք քահանայից, որք չունին զուսումն, կամ անբարոյական են ըստ վկայութեան ժողովրդոց, տնօրինեսցէ իշխանութիւնն արձակել զնոսա ի հոգեւորական ծագմանէ, եւ արկցէ ի թիւս հարկատուաց: Այս օրէն լիցի եւ վասն այնպիսի դպրաց, որք գոլով ծնունդք հարկատուաց, ըստ խնդրոյ ժողովրդեան արձակեալ են ի հարկատուութենէ եւ մտեալ են ի կարգս եկեղեցական պաշտօնէից, որք եթէ չունին զուսումն եւ ծոյլ են ի պաշտման եկեղեցւոյ եւ ուսման՝ եւ վատաբարոյ, զրկեսցին յեկեղեցական կարգաց եւ վերստին ընդ հարկատուս գրեսցին: Քանզի զինչ օգուտ ունիցի առ յապայն յայնպիսեաց ազգ մեր եւ եկեղեցի սուրբ, բայց եթէ անկարգութեամբ օրինակ չարեաց հանդիսանալով ի պարզամիտ ժողովրդեան ունին ի վերջոյ արատս բերել անուան հոգեւորականութեան եւ սուրբ կրօնիս մերոյ:

Ծ. Են Քահանայք՝ որք ի խոր ծերութեան հասեալ են եւ կամ վատնեալ ի զգայարանացն զօրութենէ, բայց առ ազահութեան կամ ընչաքաղցութեան չկամին հրաժարիլ կամաւորապէս ի պաշտամանց իւրեանց, եւ յանդգնին անկատար իմն եղանակաւ կատարել Քահանայագործութեան զծանր պաշտօն, ի նախնեաց կանոնադրեալ է զսկարութեամբ զգածեալ ծերոց եւ զառամելոց լուել ի պաշտօնակատարութենէ, վասն որոյ եւ մեք զնոյն տնօրինեալ պատուիրեմք, եթէ ծերացի եւ անկարող եղիցի Քահանայագործել եւ միայն իցէ յեկեղեցւոջ, ի տեղի նորա ձեռնադրեսցի այլ ոք. եւ ծխական հասոյթքն, որ ի ժողովրդոց, բաժանեսցին ի չորս մասն, երեք մասն լիցի ծերացեալ քահանային, եւ մի մասն նորոգ ձեռնադրելոյն:

ԾԱ. Յիշեմք եւ զայս, զի ձեռնադրեալ նորընծայք ի տեղիս տեղիս չպահեն զքառասունքն ամբողջ, զոր եկեղեցի մեր օրինադրեալ է պահել նորընծայից գերիս քառասունս՝ մնալով յեկեղեցւոջ զտիւ եւ զգիշեր հսկմամբ աղօթից եւ պահօք: Յառաջնում քառասունքի ծոմապահութեամբ զպահոց կերակուրս ճաշակելով յօրն մի նուազ. յերկրորդում՝ յաւուրս ուտեաց զնաւակատեաց կերակուրս, այս է, զկաթնեղէնս, ձկնեղէնս եւ ձուեղէնս ճաշակելով, օրինադրելով յայս երկրորդ քառասնորդս զնալ ի տունս իւրեանց եւ ճաշել եւ անդրէն յեկեղեցին վերադառնալ, եւ յերրորդում՝ ի կիւրակէս միայն զմսեղէնս ճաշակելով: Այս է նախնական սովորութիւն մերս եկեղեցւոյ, եւ ըստ այսմ վարիլ հարկ է:

ԾԲ. Յայտնի է բազմաց մերագնէից, զի նախնիք մեր հաստատեալ են բարենպատակ ղիտաւորութեամբ յառաջ քան զաւուրս երիս

նախքան զօր պատարագի՝ ամուսնացեալ Քահանայից մեկուսացեալ յընտանեկան կենաց առանձնացին ի սենեակ եկեղեցւոյ՝ աղօթից եւ ընթերցման Սուրբ Գրոց պարապել, եւ յետ պատարագին այլ եւս յաւուրս երիս, եւ զի նշմարեցաք ի բազում տեղիս բարձեալ այս սովորութիւն, պարտաւորութիւն դնեմք ամենայն Առաջնորդաց հաստատել խնամով զնոյն, եւ եթէ չունին սենեակս եկեղեցիք ոմանք՝ հոգ տարցին կառուցանել յարդեանց եկեղեցեաց, զի մի՛ ուղղութիւն կարգաց, յորում գերազանց օրինակաւ փայլի անարատութիւն եւ սրբութիւն կրօնիս Քրիստոնէութեան, խանգարումն առցէ:

ԺԳ. Այլ ի վերայ այսր ամենայնի հարկ է վիճակաւոր առաջնորդաց, որք կարգեալ են ի Հոգւոյն Սրբոյ լինել տեսուչ եկեղեցւոյ եւ Հօտին Քրիստոսի, յամենայն կիւրակէս եւ ի տօնական աւուրս անխափան քարոզել. զնոյն հարկադրել առնել նաեւ ամենայն վարդապետաց ընդ տեսչութեամբ իւրեանց եղելոց, քանզի ճշմարտութիւն հաւատոյ, որ ըստ առաքելոյն ի լուր բանին հաստատեալ է, աճումն առնէ ի հաւատացեալս յայնժամ, յորժամ ողջամիտ մտօք բացատրեսցին ամենայն մասունք նորա:

Այս են գլխաւոր պարտիք որոց զաթոռն ունին առաքելական, ըստ որում եւ Առաքեալն Քրիստոսի Պօղոս յետ առաջի առնելոյ ամենայն հանգամանօք զպարտաւորութիւն իւրաքանչիւրոց պաշտօնէից Աւետարանին, որ է լինել հեզ, պարկեշտ, անարատ, հիւրասէր, բարեսէր, սուրբ, ժուժկալ եւ այլն. յարէ ի նոյն թէ՛ «վերակացու լինիցին բանին վարդապետութեան»:

ԺԷ. Ունել պատուիրեմք եւ արթնութիւն եւ հոգս. եւ վասն այսորիկ զի ի գիւղօրայս ոմանս որպէս լսեմք, հազիւ ի տարին հինգ անգամ եւեթ պատարագ մատուցանեն քահանայք, որով եւ ժողովուրդքն զուրկ է ի հոգեւոր այնր շնորհաբաշխութենէ, սառնանան ի ճշմարիտ յաստուածպաշտութենէ եւ ի կրօնասէր ջերմեռանդութենէ, առ որ հարկադրեմք զամենայն Առաջնորդս տնօրինել, զի քահանայք այնպիսի գիւղօրէից անխափան յամենայն կիւրակէս եւ ի շաբաթ աւուրս նաեւ յամենայն երեւելի տօնախմբութեան մատուցեն զսրբազան խորհուրդ պատարագի, իսկ եթէ միայն իցէ քահանայն, գոնէ ի կիւրակէս եւ ի տօնս տէրունականս. եւ մի հեղգացեալ յաննահանջելի պարտուց. հեղգութեան լիցին պատճառ եւ ժողովրդոց աստուածպաշտութեան եւ կրօնական պարտաւորութեանց:

Արդ զայս ամենայն ի պայծառութիւն սրբոյ եկեղեցւոյ մերոյ կարեւոր համարելով հաստատել եւ հրատարակել, խստիւ պատուէր տամք ամենայն առաջնորդաց կօնսխտորիայից եւ գաւառական հոգեւոր

ատենից կառավարութեանց այսուհետեւ ըստ բառական կանոնադրութեանս վարել զտեսչութիւն եկեղեցւոյ, որոյ օգուտք անտարակուսելի են. իսկ մեք աղօթա առնեմք առ Այն՝ որ գիտէ ընուլ զպէտս եկեղեցւոյ իւրոյ սրբոյ, սուրբ եւ անարատ կենօք պահեսցէ զամենեսին զձեզ ընդ հովանեաւ գթութեան իւրոյ յօրինակ բարի հաւատացեալ հօտին Քրիստոսի, եւ ի շինութիւն Հայաստանեայցս ամենամաքուր ուղղափառ եկեղեցւոյ: Ամէն:

(Տեղի ստորագրութեան)

Տուաւ ի Մայր Աթոռս Սրբոյ Էջմիածնի
ի 5 աւուր դեկտեմբերի 1868 ամի,
եւ ի մերում թուականութեանս ՌՅԺԸ

ԳԷՈՐԳ Դ-Ի ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (ԳՐԱԲԱՐ ԲՆԱԳԻՐԸ)

Վեհափառ Տայրապետի
Կոնդակ

Աւագ քահանայից պաշտօնի եւ պարտոց համար

«Յօրէ գահակալութեան մերոյ տեսանելով զինչ ինչ զեղծմունս եւ զնորամուտ սովորութիւնս ներմուծեալս յօտարաց յեկեղեցին մեր իբր ի միոյ դարէ հետէ՝ ջանացաք զնորամուտսն բառնալ իսպառ. իսկ զնախնական եւ զազգային բարեկարգութիւնսն խափանեալս անդրէն վերանորոգել: Մին ի բարեկարգութեանց եկեղեցւոյ է պաշտօն եւ պարտաւորութիւն աւագ քահանայից, զորմէ յառաջ քան իբր զվեց ամ ըստ հետեւեալ Հրահանգաց կանոնաւորեալ եւ յանձնեալ էաք Գաբրիէլ արքեպիսկոպոսի Այվազեան, յետ տալոյ նմա զառաջնորդականն պաշտօն վիճակին Վրաստանու եւ Իմէրէթի՝ գործադրել զայնս ի նոյն վիճակին, եւ որչափ կարելին էր՝ յիւրումն կենդանութեան ի գործ եղ, բայց այժմ պատշաճ դատիմք առաջադրել Սինոզիդ եւ հրամայեմք հրամանագրել ոչ միայն Տիփլիսեաց, այլեւ ամենայն վիճակաց, Թեմական Ատենից եւ Հոգեւոր կառավարութեանց անշուշտ գործադրել զայսոսիկ Հրահանգս վերաբերեալս պաշտամանց եւ պարտաւորութեանց Աւագ քահանայից, զորոց պատճէնն առաքեմք Դմին պատուիրելով, եւ տպագրել առ ի տալ իւրաքանչիւր Աւագ երիցանց զմի մի օրինակ ի ձեռն Թեմական

Ատենից, որոց եւ պատուիրել աչալըջութեամբ հսկել անշուշտ ի գործադրութիւն վասն պայծառութեան եւ բարեկարգութեան Հայաստանեայց սրբոյ առաքելական եկեղեցւոյ մերոյ եւ ի փառս»:

ՆՐԱՆԱՆԳ

Վասն արագ քահանայից եւ պարտոց պաշտաման ևնցաւ

Ա. Աւագ քահանայ կամ աւագ երէց ըստ վաղեմի կարգաց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ՝ կարգի հրամանաւ Վեհափառ կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց իբրեւ եւ ղիմաց առաջնորդի հսկող ի վերայ բարեկարգութեանց եկեղեցւոյն առհասարակ, որպէս եւ ի վերայ գնացից այլոց քահանայից եւ պաշտօնէից նոյն եկեղեցւոյ, յորում եւ ինքն վարէ զպաշտօն քահանայութեան:

Բ. Աւագ քահանայութիւն ոչ է իբրեւ տիտղոս կամ լոկ պատիւ ըստ թիւր կարծեաց ոմանց ուսելոց յօտարամուտ սովորութենէ, այլ եւ կառավարչական պաշտօն եկեղեցւոյ (Պաշտօն արագ քահանայութեան համագոր է պաշտաման Благочинный անուանեալ քահանայից ռուսաց, գորոց զկոչումն թարգմանեալ են մերագնեայք Ռուսաստանի բաթիս բարեկարգիչ կամ բարեկարգ):

Գ. Աւագ քահանայն իշխէ միմիայն եկեղեցւոյ իւրում, յորում ինքն վարէ զպաշտօն, իսկ ի քաղաքս եւ ի վիճակս, յորս ըստ բազմութեան եկեղեցեաց բազմաթիւ իցեն եւ աւագ քահանայք կամ աւագերէցք, մարթ է եւ առանձին կառավարիչս կարգել գործակալ անուամբ՝ տալով նմա զոմն աշխարհական գանձապահ անուամբ, որպէս սահմանեալ ենք կանխաւ:

Դ. Աւագ քահանային պարտք են միտ ղենել, զի մի ինչ գտանիցի յեկեղեցւոջ իւրում թերութիւն կամ հակառակ ինչ ծիսից եւ աւանդութեանց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ըստ ամենայն հանգամանաց, զի սպասք եւ անօթք եւ հանդերձ եկեղեցականք իցեն ի մաքրութեան եւ բարեկարգութեան, զի անթերի գտանիցին յեկեղեցւոջ ամենայն ինչ, որ պիտոյ իցէ ի կատարումն սբ. խորհրդոց մկրտութեան, ղրոշմի եւ հաղորդութեան, այլ եւ գրեանն կարգեալ ի կատարումն Աստուածային պաշտամանց, որպիսի են Աւետարան, Ճաշոց, Խորհրդատետր Սրբոյ Պատարագի, Տօնացոյց, Ժամագիրք Ատենի, Սաղմոս, Մայր Մաշտոց, Փոքր Մաշտոց, Շարական, Տաղարան եւ այլն այսպիսի մատեանք, եւ զի պատուհանք եւ լուսամուտք եկեղեցւոյն ունիցին վանդակս երկաթիս եւ փականց ղրանց իցեն ամրապինդք, եւ առ եկեղեցեալն գտանիցի միշտ գիշերապահ ոք ի պահպանութիւն:

Ե. Եթէ եկեղեցին պէտս ունիցի նորոգութեան, Աւագ քահանայն պարտ է ազգ առնել զայնմանէ երեցփոխանին եւ յորդորել զժողովուրդն, զի փոյթ կալցին նորոգութեան եւ միանգամայն ծանուցանել զայնմանէ Առաջնորդին: Եթէ ժողովուրդն առ չքաւորութեան անկարող գտանիցի նորոգել զհնացեալ եկեղեցին կամ ընուլ զկարօտութիւն նորին ի զգեստս կամ ի սպասս անօթոց, աւագ քահանայն հանդերձ երեցփոխանաւն եւ հաշուետեսիւք հայցէ յառաջնորդէն զժապաւիտեալ մատեան (տումար) վասն հաւաքելոյ տուրս կամաւորս ի բարեպաշտից, այլ ի միտ դնէ զի դրամքն հաւաքեալք մտցեն ի հաշուեմատեանս մտից եւ ծախուց, եւ ի գործ դիցին յայն դէպս միայն, յոր եւ կարգեալ են, եւ յաւարտ հաւաքեալ դրամոցն կամ ժամանակին սահմանելոյ առ այն մատուցէ զմատեանսն թեմական ատենին հանդերձ տեղեկագրով:

Զ. Յորժամ տացի հրաման կառուցանելոյ ուրեք զեկեղեցի, աւագ քահանայն պարտի միտ դնել, զի շինութիւն եկեղեցւոյն լիցի ըստ ձեւոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ եւ ըստ վայելչութեան, եւ ըստ կարի անյապաղ եւ անընդհատ շինութեամբ, եւ եթէ յանկարծ դադարիցի շինուածն, ծանուցանել զայնմանէ առաջնորդին:

Է. Աւագ քահանայն պարտի միտ դնել եւ ուշի ուշով նկատել եւ հսկել, զի քահանայք եւ սարկաւագունք եւ դպիրք եկեղեցւոյ իւրոյ յամենայն աւուրս անխափան գտանիցին ի սուրբ եկեղեցի՝ յառաւօտ եւ յերեկոյ եւ կատարեսցեն անթերի զպաշտամունս իւրեանց, եւ ունիցին վարս պարկեշտս եւ խաղաղասէրս վայելուչս աստիճանի իւրեանց, եւ մի՛ երբէք հակառակ սուրբ կոչման իւրեանց պարապեսցին ի խաղս զանազանս, այլ կեցցեն զգաստութեամբ եւ ամենայն զգուշութեամբ որպէս վայելէ պաշտօնէից սրբոյն սեղանոյն: Իսկ եթէ տեսանիցէ զոք թերացեալ յայսպիսի պարտուց՝ նախ ինքն խրատեսցէ երկիցս եւ յանուղղայ գտանելն փութապէս ծանուցանել թեմական ատենին կամ առաջնորդին առ ի զգաստացուցանել եւ այլն:

Ը. Աւագ քահանայն պարտի փոյթ ունիլ, զի ամենայն բարեպաշտ ժողովրդականք կատարեսցեն անթերի զհոգեւոր պարտիս իւրեանց՝ հաղորդելով կենարար մարմնոյ եւ արեան Տեառն յերիս նուագս ի տարւոջ, այսինքն ի սուրբ Զատիկին, ի սուրբ Ծննդեան կամ Աստուածայտնութեան Տեառն եւ ի Վերափոխումն Տօնի Սրբուհւոյ Աստուածածնի:

Թ. Աւագ քահանայն պարտի ուսուցանել ժողովրդեանն, զի առհասարակ արք եւ կանայք յառաջ քան զերկուս եօթնեակս կամ զէթ գուլթն օր յառաջագոյն քան զհաղորդութիւնն խոստովանեսցին սեպ-

հական խոստովանահօր իւրեանց եւ յաւուր հաղորդութեան ընկալցին զարձակումն ի խոստովանահօրէն եւ ապա հաղորդեսցին սուրբ խորհրդոյն, բոլորովին հեռի կալով յօտարամուտ սովորութենէ, որ մուծեալ է յեկեղեցի մեր ի տեղիս տեղիս (հարիւր ամալ կամ դոյզն-ինչ աւելի ժամանակաւ յառաջ) ի մի եւ նոյն աւուր խոստովանել եւ հաղորդել: Եւ ի մէջ մեծի պահոց մինչ ծածկեալ է սուրբ սեղանն պատարագի, չէ օրէն հաղորդել զժողովուրդն սուրբ խորհրդոյն, այլ զկնի չորրորդ շաբաթու աղուհացից, եթէ պատահեսցի տօն Աւետման, կարելի է, նոյնպէս եւ ի տօնի մտին ի վիրապն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի, յորում լինի բաց պատարագ, հաղորդեսցեն, նոյնպէս ի Ծաղկազարդի եւ յաւազ Հինգշաբաթու, եւ ի ճրագալոյցի երեկոյեան, նոյնպէս եւ Ձատկի աւուրն հաղորդեսցեն, իսկ մինչ ծածկեալ է սեղանն Ս. պատարագի հաղորդելն սուրբ խորհրդոյն օտարաց է ներմուծեալ յեկեղեցի մեր, եւ միայն հիւանդաց եւ ընդ երկար ճանապարհ զնացողաց է ներելի:

Ժ. Աւագ քահանայն պարտի միտ դնել, զի անպակաս կատարեսցին յեկեղեցւոջ ժամասացութիւնք յառաւօտու եւ յերեկոյին եւ մատուցի սուրբ պատարագ յաւուրս շաբաթուց եւ կիրակէից անխափան, նոյնպէս եւ յայլ տօնական աւուրս, որք խաչ նշանաւ նշանակեալ են յօրացուցի մերում, եւ ամենայն կարգի Աստուածպաշտութեան կատարեսցին ջերմեռանդութեամբ առանց շտապելոյ կամ համառոտելոյ ինչ ի կարգադրելոցն, այլ եւ չթողուլ փոփոխել զեղանակս երգեցողութեան ի սրբոց հարց, որ ընկալեալ եւ սահմանեալ են ի մէնջ ըստ արհեստի Հայկական ձայնագրութեան, եւ մի ինչ աւելի մաղթանս կամ աղօթս կամ երգեցողութիւնս նորանորս յաւելուլ ի ժամասացութիւնս:

ԺԱ. Եթէ ոք ի քահանայից կամ յայլոց պաշտօնէից եկեղեցւոյ կամ յաշխարհականաց իսկ գործիցէ շփոթս ինչ յեկեղեցւոջ կամ անկարգութիւնս՝ բանիւ կամ գործով, մինչեւ խափանել առ վայր մի կամ բոլորովին զկարգս Աստուածպաշտութեան կամ ժամասացութեան, աւագ քահանային պարտք են ծանուցանել զայն առաջնորդին առանց յապաղանաց:

ԺԲ. Աւագ քահանայն պարտի միտ դնել, զի քահանայք եւ սարկաւագունք, որ ունիցին խէթ եւ հակառակութիւն ընդ միմեանս, մի երբէք մատուցեն զպատարագն սուրբ, մինչեւ հաշտեսցին ընդ միմեանս. աւագ քահանայն պարտի հաշտեցուցանել ընդ միմեանս եւ զթշնամացեալսն, եւ եթէ չյաջողեսցի յայսմ, ծանուցէ առաջնորդին:

ԺԳ. Աւագ քահանային պարտք են միտ դնել, զի հաղորդութիւն սուրբ պատուով եւ զզուշուրթեամբ պահեսցի յընծայարանին ի մէջ արծաթի ոսկեզօծ մասնատփոյ: Այլ եւ պահանջել, զի քահանայք

պատուով պահեսցեն առ իւրեանս, ի ստիպել հարկին զմասնատուփն սրբոյ հաղորդութեան ի պէտս հիւանդաց եւ հաղորդն կամ սրբութիւնն, որ ի նմա, մի յոյժ հնասցի, այլ նորոգեսցի ըստ կարի յաճախագոյնս:

ԺԳ. Աւագ քահանային պարտ է ի միտ ղնել, զի փութով ի միջոցի ութն աւուր անխափան մկրտեսցին մանկունք նորածինք, եւ մկրտութիւնն անշուշտ կատարեսցի յեկեղեցւոջ, առ ընթեր ունելով իւրեանց ի պաշտամանն զսարկաւազունս եւ զդպիրս:

ԺԵ. Աւագ քահանայն պարտի զգոյշ լինել, զի մի մեռեալք պահեսցին ի ժողովրդական եկեղեցին առաւել քան զերկուս ժամս. եւ յետ կատարելոյ զհանգստեան պաշտօն ի վերայ մեռելոյն՝ տանել ի գերեզման եւ թաղել յետ անցանելոյ օրինադրեալն ժամուց, իսկ եթէ գտանիցի ի գերեզմանատուն առանձին մատուռն վասն ննջեցելոց, ըստ հնագոյն սովորութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, անդ կարեն պահել զմեռեալս, որքան միջոց եւ կամիցին, բայց զգոյշ լինելով առողջապահական կանոնաց:

ԺԶ. Աւագ քահանայն պարտի զգոյշ լինել, զի մի ոք ի քահանայից, ի սարկաւազաց կամ ի դպրաց եկեղեցւոյ իւրոյ աղտեղի կօշկօք կացցէ ի դասի, կամ առանց հանելոյ զկօշիկս եւ ազանելոյ զհողաթափս մաքուրս ելանիցէ ի բեմն:

ԺԷ. Չթողուլ զի յեկեղեցիս մեր հնարեսցին թափօրք եւ հանդէսք նորանորք կամ շինեսցին խորանք եւ մատրոնք նորք հակառակ ձեւոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ:

ԺԸ. Աւագ քահանայն պարտի միտ ղնել, զի ի տօնս սրբոյ Զատիկի եւ Աստուածայտնութեան քահանայք ըստ պատշաճի եւ վայելչապէս կատարեսցեն զտնօրհնէս, նոյնպէս եւ զայլ այսպիսի արարողութիւնս, առանց բնաւ տեղի տալոյ անկարգութեանց եւ արբեցութեանց:

ԺԹ. Աւագ քահանայն պարտի փոյթ յանձին ունիլ՝ յաւուրս կիրակէից եւ տօնից տալ ժողովրդեան խրատս հոգեչափս եւ առնել ծանուցմունս: Նաեւ բառնալ զօտարամուտ սովորութիւն քահանայից ի խոստովանութեան պահու ստանալ դրամս ի խոստովանաորդւոց:

Ի. Աւագ քահանայն պարտի զգոյշ լինել, զի մի քահանայք զրկեսցեն զսարկաւազունս եւ զդպիրս, մի բնաւ հարկանել զնոսա, իսկ եթէ յանցաւոր ինչ գտանիցին նոքա՝ պարտին քահանայք ազդ առնել աւագ քահանային, եւ եթէ շարունակեսցեն, յայտնել Առաջնորդին:

ԻԱ. Սարկաւազունք եւ դպիրք պարտին մեծարել զքահանայս իւրեանց եւ հնազանդիլ նոցա եւ ո՛չ երբէք անարգել զնոսին բանիւ կամ գործով, իսկ եթէ նեղիցին ի նոցանէ, յայտնեսցեն աւագ քահանային,

եթէ շարունակեսցեն եւ կամ յաւագ քահանայէն իսկ նեղեսցին բողոքեսցեն առ Առաջնորդն:

ԻԲ. Աւագ քահանայն պարտի զգուշացուցանել զքահանայս եւ զսարկաւազունս ի զօշաքաղութենէ, եւ մի նեղեսցեն եւ զգուեցուցեն զժողովուրդն պահանջմամբ առաւել քան զչափն արծաթոյ կամ այլ տրոց, եւ մի սակարկեսցեն վասն կատարման սբ. խորհրդոց, Մկրտութեան, Պսակի, սբ. Պատարագի եւ թաղման եւ այլն:

ԻԳ. Չէ օրէն սարկաւազաց եւ քահանայից առանց հրամանի աւագ քահանայի զնալ ուրեք հեռագոյն քան զվերստս 25. եւ ոչ առ մի օր, իսկ ի հարկաւոր դէպս գիտութեամբ եւ հրամանաւ աւագ քահանային կարեն զնալ եւ ի հեռաւոր տեղիս, բայց միայն յիւրեանց վիճակին իսկ յայլ վիճակ ոչ բնաւ:

ԻԴ. Ի մեռանիլ քահանայի կամ սարկաւազի ուրուք, աւագ քահանայն պարտի անյապաղ ծանուցանել թեմական Ատենին, տալով տեղեկութիւն զմնացելոց ընտանեաց նորին եւ մատուցանելով զթողութս նորա պաշտօնականս, միանգամայն եւ յօրինելով զցուցակ ստացուածոց մեռելոյն՝ առաջի առնել թեմական Ատենին:

ԻԵ. Աւագ քահանայն ի մեռանել ուրուք քահանայի եկեղեցւոյ իւրում անյապաղ զնալով առ ժողովուրդն նորա ստուգեսցէ զեկեղեցական ստացուածս եւ զգրուածս, որ գտանիցի առ նմա, յանձնէ նորումն քահանայի որ փոխանակիցէ զառաջինն եւ կամ ցնշանակել նորոյն, այլում ումեք ի քահանայից յանձնէ՝ յանդիման երեցփոխանին, զնոյն առնէ եւ ի դէպս հրաժարման կամ մահու երեցփոխանի ուրուք, եւ եթէ պակաս երեւեսցի ինչ ի քննութեան, աւագ քահանայն զգին կորուսելոյ իրին եւ զանուն կորուսանողին ծանուցանէ Առաջնորդին:

ԻԶ. Աւագ քահանայն պարտի հսկել, զի քահանայք եւ սարկաւագունք եւ դպիրք եկեղեցւոյ իւրոյ իցեն ի հանդերձս վայելուչս աստիճանի իւրեանց եւ մանաւանդ գլխարկք նոցին միատարագ եւ բարեձեւ եւ զանազանեսցին յաշխարհական անձանց արտաքին եկեղեցական բարեվայելուչ զգեստուք:

ԻԷ. Աւագ քահանայն յընդունել իւրում ի Հոգեւոր իշխանութենէ հրամանս եւ պատուէրս՝ քաջ խելամուտ լիցի իմաստից նոցին եւ ճշտիլ ի դէպ ժամու կատարումն տացէ նոցին, չյաւելլով յիւրմէ կողմանէ ի հրամանսն զինքնակամ բացատրութիւնս եւ զերկբայական եզրակացութիւնս, զտարակուսանսն այլոց եկեղեցականաց ինքն լուծցէ, իսկ յորժամ եւ ինքն երկմտիցէ, խնդրեսցէ զլուծումն ի թեմական Ատենէն կամ յԱռաջնորդէն:

ԻԸ. Աւագ քահանայն պարտի զգոյշ լինել, զի մի չհաս եւ ապօրինի պսակ դիցեն քահանայք եկեղեցւոյ իւրոյ, ի նկատել զապօրինութիւն ինչ՝ իսկոյն պարտի արգելուլ եւ անյապաղ գրութեամբ յայտնել Առաջնորդին եւ թեմական Ատենին:

ԻԹ. Աւագ քահանայն պարտ է զգոյշ լինել՝ մի բնաւ պսակ դնել եկեղոց յայլոց ծխոց, խստիւ արգելեալ է նաեւ յայնպիսի դէպս, յորս մին յեկեղոց յամուսնութիւն իցէ ի տեղական ժողովրդենէ եւ միւսն՝ յօտար քաղաքէ կամ ի գիւղէ, պարտի անպատճառ վաւերական վկայականս պահանջել յօտարականէն՝ հաստատեալ յառաջնորդէ վիճակին օտարականի, յոր վիճակաց եւ իցէ, թէ ի Ռուսաստանէ, թէ ի Տաճկաստանէ, թէ ի Պարսկաստանէ եւ յայլոց տեղեաց, ուղղակի գրել առ առաջնորդն նոյն վիճակի եւ տեղեկութիւնս պահանջել ստորագրութեամբ առաջնորդի իւրոյ քահանայի եւ համաքաղաքացւոց, մի իշխեսցեն պսակ դնել քահանայք, մինչեւ ստացեն զյիշեալ վաւերական վկայականս ստորագրութեամբ քահանայի իւրոյ համաքաղաքացւոց եւ ազգակցաց օտարականին՝ հաստատեալ յառաջնորդէ վիճակին: Այսպիսի վկայական պահանջի նաեւ ի պատանեկութենէ անտի պանդխտեալ յօտարականէն, զի միգուցէ արդէն ամուսնացեալ լիցի օտարականն եւ ամուսինն կենդանի լիցի:

Լ. Աւագ քահանայն պարտի փոյթ ունիլ, զի արձանագրական (մետրիքական) մատեանք ի դէպ ժամանակի պատրաստեալ տացին քահանայից եկեղեցւոյ իւրոյ անդէն ի սկզբան նորոյ տարւոյն: Նա ինքն միտ դնէ, զի ուղղութեամբ եւ ի ժամու եւ միօրինակ եղիցին յամենայն մատեանս արձանագրութիւնք, երկիցս եւ երիցս ի տարւոջ ստուգեսցէ զիրսն, իւրով ստորագրութեամբ վաւերացուցանելով զայնս:

ԼԱ. Աւագ քահանայն պարտի միտ դնել, զի անկորուստ պահիցին ի պահարանի եկեղեցւոյն ցուցակք անօթոց եւ սպասուց եւ ամենայն եկեղեցական իրաց: Այլ եւ զգուշութեամբ պահեսցին ամենայն հրամանագիրք պատշաճեալք եկեղեցւոյն, որպէս եւ արձանագրական մատեանք եւ հաշուեմատեանք ամացն անցելոց, եւ այլն:

ԼԲ. Աւագ քահանայն պարտի միտ դնել, զի մի քահանայք յափշտակեսցեն զմիմեանց ծուխս՝ կատարելով զպաշտամունս նոցա:

ԼԳ. Աւագ քահանայն պարտի միտ դնել աշալրջութեամբ, զի երեցփոխանք անպատճառ եւ ըստ օրինի գրեսցեն ի հաշուեմատեանս տուեալս նոցա ի թեմական ատենէն զհաշիւ մտից եւ ելից. եւ մի՛ ինչ ծախս երեւելիս արասցեն առանց գիտութեան իւրոյ եւ առանց հաւանութեան ժողովրդականացն:

ԼԴ. Աւագ քահանայն պարտի հսկել, զի ի ծխական երկսեռ դպրոցս

անպատճառ աւանդեսցեն զքրիստոնէական վարդապետութիւն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ի ձեռն հմուտ եւ ուղղափառ ուսուցչաց, եւ աջակցել հոգաբարձութեան ի բարեկարգութիւն եւ ի յառաջադիմութիւն դպրոցացն:

ԼԵ. Աւագ քահանայն մի՛ իշխեսցէ թողուլ օտարական վարդապետաց եւ քահանայից փիլոն առնուլ յեկեղեցւոյ իւրում մինչեւ չունիցին յանձնարարական գիր ի Սինոդէ Սրբոյ Էջմիածնի:

Պատճէն կոնդակի Վեհ. Տայրապետի յանուն Սինոդի
 ի 4-էն Յունիսի 1875 ամի՝ ՌՅԻԴ, ընդ համարս 179

...Եւ արդ՝ գուն գործելով մեր ըստ սրբազան պարտուց Հայրապետական պաշտամանս մերոյ՝ հաւատարիմ աւանդապահ լինել սրբազան կարգաց եւ կանոնաց Հայաստանեայցս ուղղափառ սուրբ եկեղեցւոյ՝ եւ ընդ նմին ոչ գտանել անփոյթ ի խնամս մատակարարելոյ ի Տեառնէ հաւատացեալ մեզ Հօտին զհարկաւոր առիթս բարոյական եւ ֆիզիզական վերակենդանութեան զոյգ ընդ մտաւորականին զարգացման՝ կարեւոր յոյժ համարիմք ընդ ձեռն Սինոդիդ դարձուցանել զխորին ուշադրութիւն Գերապատիւ առաջնորդաց եւ յաջորդաց ի վերայ այսր մեծի եւ սրբազան խորհրդոյ ամուսնութեան՝ իբրեւ ի վերայ անլուծանելի շողկապի խաղաղ եւ անդորր կենակցութեան առն եւ կնոջ մինչեւ ցվախճան կենաց նոցին. եւ ըստ այնմ ընդ ձեռն նոցին պարտաւորել զամենայն քահանայս եւ զհոգեւոր իշխանութիւնս՝ որ ընդ տեսչութեամբ թեմական եւ հոգեւոր կառավարութեանց գտանին՝ յանվրէպ կատարումն յետագայ կանոնաց ըստ հետեւեալ բանաւոր պատճառաց՝ ի գիւտ ամուսնական երջանկութեան եւ ազգային բարեկեցութեան: Եւ նախ՝ քաջ ի միտ առցեն քահանայք եւ ժողովուրդք, զի ամուսնութիւնն է առն եւ կնոջ ընկերակցական անվախճան միաւորութիւն ազատութեամբ եւ հաւանութեամբ երկոցունց եղեալ, զոր միայն մահն կարէ լուծանել: Ապա ուրեմն ի ժամ նշանադրութեան որ խորհրդաւոր մասն համարի առաջիկայ ամուսնութեան՝ ուշ կայցի խոստովանահայր քահանայն այնմ թէ արդարեւ յօժարամիտ սիրով եւ ազատ կամօք ցանկան ընկերակցութեան հարսնացուն եւ փեսայացուն, եթէ յո՛չ կամաց կամ յարտաքին ստիպողական ինչ պատճառաց յայն բերեալ իցեն բռնութեամբ:

Երկրորդ՝ առ քաջ ըմբռնումն բարոյական խորհրդոյ ամուսնութեան ընկերակցական երջանկութեան եւ առտնին խաղաղութեան՝

պարտ է ցանկացողացն ամուսնութեան լինել չափահաս, վասն որոյ քահանայից է գործ՝ խնամ ունիլ կատարեալ չափահասութեան պսակելեացն, քանզի անչափահասութիւնն խանգարման լինի պատճառ բնութեան կարգի եւ օրինաց: Երրորդ՝ վախճան ամուսնութեան գոլով միանգամայն լրումն յաւիտենական կամաց Արարչին որ ասաց. «Աճեցէք եւ բազմացարուք եւ լցէք գերկիր»: ապա ուրեմն հաւասարապէս պարտք են եւ քահանայից եւ ժողովրդոց, այն է ծնողաց հարսին եւ փեսային՝ անաչառ մտօք ի նկատի ունիլ զպայման առողջութեան երկոցունց եւս կողմանց առ խափանելոյ զպատճառ ստգտանաց պսակելեացն յապակային եւ տարաբաղդութեան յամբողջ ընթացս կենաց միոյն կամ միւսոյն ըստ որում անլուծանելի է պսակն մինչեւ ցմահ միաբան կենակցութեամբ: Եւ չորրորդ՝ Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցի իրաւամբ եւ արդարութեամբ արգելու զամուսնութիւն օրինակցաց եւ մերձաւոր ազգականաց, քանզի եւ ըստ Ֆիզիզական պայմանաց առողջութեան ի վնաս յոյժ համարի ապագայ որդւոց եւ սերնդոց նոցա:

Պաշտօն գործակալ քահանայի

Գործակալ քահանայի պաշտօնն է յեկելոց ի նշանադրութիւն տեղեկանալ ընդ գանձապետի թէ երկոքին՝ այսինքն տղայն եւ աղջիկն հաւան իցեն միմեանց, թէ քանի ամաց իցէ տղայն եւ քանի ամաց աղջիկն, կամ չափահասք իցեն թէ չիցէն ի միջի մերձաւոր ազգականութիւն կամ խնամութիւն, կամ կնքահայրութիւն եւ կամ այլ ինչ արգելք, թէ հաճեալ իցեն ծնողքն նոցա ամուսնութեան եւ երբ ունին առնել զհարսանիսն, եւ թէ լինին երաշխաւոր կամ վկայ՝ եթէ չիք այլ ինչ արգելք օրինականք եւ այլն:

Երկրորդ՝ պաշտօն գործակալի է, յետ ընդունելոյ գանձապետի զհոգեբաժին անուանեալ նուէրս, գրել առ ծխական քահանայս հանգուցելոց կատարել զեօթն օրեայ կարգն:

Պաշտօն գանձապետի

Պաշտօն գանձապետի է նախ՝ յաւուրս նշանադրութեան անպատճառ ներկայ գտանիլ ի սենեկի եկեղեցւոյ ընդ գործակալ քահանայի, եւ միասին քննել զպարագայս նշանադրութեան: Երկրորդ՝ ընդունել զաթոռահաս արդիւնս ի հարսանեաց եւ զհոգեբաժին ի ննջեցելոց՝ եւ գրել ի ժապաւինեալ տուժարս ամենայն հաւատարմութեամբ: Երրորդ՝ յիւրաքանչիւր ամիսս զգոյացեալ գումարն հասուցանել ի Սինոդին յայտարարութեամբ:

Կանոնք նշանադրութեան

Ա. Նախքան զնշանադրութիւնն հարկ է ծնողաց կամ ազգակա-
նաց նշանելեաց յայտնել ծխական քահանայից զգլխաւորութիւնս իւ-
րեանց: Յորոց իւրաքանչիւրն պարտի երթալ առ խոստովանորդիս իւ-
րեանց՝ այսինքն՝ քահանայ աղջկան առ աղջիկն, եւ քահանայ տղային
առ փեսայացուն, եւ առանձինն լսել ի բերանոյ նոցին զկատարեալ
հաւանութիւն իւրեանց ի մտանել յամուսնութիւն: Եւ ապա ժողովեալ
քահանայից ի մի վայր ընդ մերձաւոր ազգականաց նոցա պարտին
քննել թէ՛ չիցեն արգելք ինչ օրինաւոր վասն նշանադրութեան, եւ յետ
քննելոյն եթէ արդարեւ չգտանիցին պատճառք յապաղանաց պատ-
րաստեսցին զնալ ի կենտրոնատեղին առ գործակալն եւ գանձապետն
ի նշանադրութիւն:

Բ. Նշանն պարտի լինել նուիրմամբ միոյ մատանւոյ եւ եթ ի կող-
մանէ փեսայացուին առ հարսնացուն:

Գ. Յետ քննելոյ ծխատէր քահանայից եւ իմանալոյ զհաւանութիւն
նոցա յամուսնանալ, առեալ զմատանին եւ անձինս երկու երկու ի մեր-
ձաւոր ազգականաց տղային եւ աղջկան՝ ի սահմանեալ աւուրս նշա-
նադրութեան զնայցեն առ գործակալն եւ գանձապետն զնել զնշանն:

Դ. Ժամանակ նշանադրութեան են ուրբաթ աւուրք, յորս պարտին
գործակալն եւ գանձապետն պատրաստ գտանիլ ի սենեակ եկեղեցւոյն՝
ունելով զտուժար նշանադրութեան առ ի նշանակել ի նմին զանուանս
նշանելեացն:

Ե. Նշանակեալ գործակալն ընդ գանձապետին ի լսելն ի բերա-
նոյ ներկայից զբան նշանադրութեան, պարտին նախապէս զգուշաւոր
եղանակաւ հարց եւ փորձ առնել ծխական քահանայից եւ ներկայիցն
ըստ նշանակելոյն. եւ եթէ համաձայն իցեն օրինաց՝ տուեալ վկայու-
թիւնք նոցին, եւ չիցէ ինչ արգելք եկեղեցական գործակալ քահա-
նայն առեալ զմատանին ի ձեռանէ քահանայի տղային՝ տայ քահանա-
յի հարսնացուին տանել ի տուն աղջկան ի հաստատութիւն նշանեալ
լինելոյ նորա, յետ որոյ արձանագրին անուանք նշանելեաց ի յատկա-
ցեալ տուժարի այսպէս: «(Անուն) ի հասակի (հասակ) նշանեցաւ ընդ
(անուն) դստերն (անուն), կոյս ընդ կուսի (կամ այրի ընդ այրւոյ)»: Ի
վերջոյ պարտին ստորագրել քահանայք եւ եկեալ վկայք, եւ նշանա-
կել զմիջոցն հարսանեաց: Համար արձանագրութեան պարտ է տալ
քահանայի փեսայացուին առ ի պահել առ ինքն, զի ի հատուցանել
զաթոռահասն հարսանեաց յիւրումն ժամանակի ներկայացուցէ զայն

գանձապետին ի դիւրութիւն գտանելոյ ի տուժարի գտեղին եւ նշանակել այսպէս, թէ՛ «պսակեցաւ ի (20 փետրվարի, 1875)»:

Ձ. Միջոց հարսանեաց յորէ նշանադրութեան սահմանեալ ի մինչեւ ցվեց ամիս, իսկ եթէ պատահեսցին արգելք ինչ, մարթ է ընդարձակել զմիջոցն յետ քննելոյ զօրինաւորութիւն պատճառաց երկարած-գութեան:

Է. Եթէ նշանեալն ոք համարձակեսցի յետս կոչել զնշանադրութիւնն, պարտի դիմել առ Առաջնորդն եւ կամ առ Յաջորդն, եւ եթէ իցեն պատճառք օրինաւորք եւ անհրաժեշտ իմն տեսանի քակել զնշանադրութիւն, հաճել եւ զկամս խնդրատուին՝ առնելով ի նմանէ նուէրս յօգուտ որբոց եւ այրեաց, ուսումնարանի եւ եկեղեցւոյ այնր տեղւոյ, եւ արձանագրել ի տուժարի, ազդ առնելով միանգամայն առ գործակալ եւ գանձապետ կենդրոնատեղւոյն առ ի ջնջել զանուանս նշանելոց ի տուժարէ նշանատուութեան՝ յայտնելով զպատճառն յետս լինելոյ նշանադրութեան:

Ը. Բացի յիշեալ նշանէն՝ արգելեալ է ի նշանադրութեանն տալ այլ եւս ինչ յերկոցունց կողմանց մինչեւ ցօր հարսանեաց, եւ եթէ հակառակ հրամանի եւ պատուիրանաց մերոց առնիցեն եւ ի յայտ գայցեն մեղանքն, նուիրեալ ինչք դարձցին ի նպաստ որբոց եւ այրեաց, եւ եւս չունիցի իրաւունք պահանջելոյ զայնս ի միմեանց:

Թ. Թեմակալ Առաջնորդք փոյթ տարցեն խափանելոյ զշուայլ ծախս ի նշանադրութեան եւ ի հանդէս հարսանեաց, եւս եւ զբաշլըխ անուանեալ պահանջն, որ սովորութիւն եղեալ է ի գիւղօրայս: Քանզի այս ամենայն ոչ միայն ի վնաս են նիւթականապէս աղքատաց, այլ բազում այն է զի զհետ բերեն խռովութիւնս եւ պատճառեն զբակտումն հաստատեալ նշանին:

Ժ. Ի մերձեալ աւուրցն հարսանեաց՝ վեց կամ չորս աւուրքք յառաջագոյն ծխական քահանայքն պատրաստեն զվկայական հրամանի հարսանեաց եւ ստորագրեն ի նմին ինքեանք եւ երեցփոխան գեղջն: Յետոյ քահանայն ընդ հօր փեսացուին կամ ընդ միոյ մերձաւոր ազգականի նորին առեալ ընդ իւրեանս զհամար արձանագրութեան նշանին գնան առ գանձապետն ի վճարել զԱթոռահաս արդիւնս եւ ընդունել զանդորրագիր ի նմանէ:

Օրինակ վկայականս

Ի ժողովրդենէ հայոց (անուն) գեղջ (անուն) նշանադրեալ ընդ (անուն) կոյս ընդ կուսի (եւ կամ այրի ընդ այրւոյ), կամին ամուսնանալ

ընդ միմեանս ըստ համահաճ յօժարութեան իւրեանց. առ այս չլինելով արգելք ինչ յեկեղեցական օրէնս՝ ստորագրեմք:

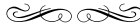
Քահանայ փեսացուի (անուն)
 Քահանայ հարսնացուի (անուն)
 Երեցփոխան (անուն)

ԺԱ. Քահանայք եթէ առանց գիտութեան գանձապետի եւ չընկալեալ տակաւին ի նմանէ գանդորրագիրն վերոյիշեալ՝ յանդգնիցեն կատարել զպսակն, ընդ պատժօք եւ ընդ տուգանօք ենթարկին:

Օրինակ անդորրագրի գանձապետի

(Անուն) որ կամի ամուսնանալ ընդ (անուն) կոյս ընդ կուսի, վճարեաց զաթուահաս արդիւնս հարսանեաց (այսքան) ըուբլիս:

Գանձապետ (անուն)

ՄԿՐՏԻՉ Ա-Ի ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ

Մկրտիչ Ա (Հայրիկ) կոնդակով (30 յունիսի 1899 ամի, համարաւ 797) թոյլ տուաւ որ 5-րդ խնամական աստիճաններում պսակ լինի եւ այն էլ կոնսիստորիաների հրամանով՝ առանց Սինոդին դիմելու:

Իսկ 1899-ի դեկտեմբերի 17-ին համար 1490 կոնդակով թոյլ է տալիս Սինոդին ազգակցական 7 աստիճանում պսակուելու հրաման տալ:

Իսկ 1900-ի փետրուարի 24-ին նոյնը կրկնում է շրջաբերական կոնդակով եւ պատճառաբանուած, որի իսկական պատճէնը բերում ենք.

«Մկրտիչ ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի եւ անհասանելի կամօքն Աստուծոյ եպիսկոպոսապետ եւ կաթողիկոս Ամենայն Հայոց Ծայրագոյն Պատրիարք համազգական նախամեծար Աթոռոյ Արարատեան առաքելական մայր եկեղեցւոյ սրբոյ կաթողիկէ էջմիածնի, գերապատիւ վիճակաւոր առաջնորդաց հարազատից մայր Աթոռոյս հայրապետական օրհնութեամբ յայտ առնեմք:

Յօրէ Գահակալութեան Մերոյ ահա անցին ամբ եօթ եւ Մեք ի խնդրագրոց եւ ի մատուցեալ Մեք յօրագրաց Սինոդի նկատեցաք, զի բազմաթիւ էին գործք թոյլտուութեանց պսակաց ի զանազան աստիճանս չհասութեանց, թէ ազգակցական եւ թէ խնամէական եւ ակնարկեալ ընդ պատճառս յառաջ բերեալս, ներելով թոյլատրեցաք: Բաց յայնցանէ նկատելով զինչ ինչ հանգամանս, ի դիւրութիւն եւ ի պատշաճաւորն կենցաղավարութիւն ի քրիստոնէականս կրօնի սիրեցեալ որդւոցս Հայաստան աշխարհի, Կոնդակօք Մերովք Ա. յ'30 Յունիսի անցելոյ ամի թ. 797, հրամայեցաք Սինոդի Ս. էջմիածնի թոյլատրել Կոնսիստորիայից արձակել զհրամանս պսակաց հինգերորդ աստիճանի խնամէական չհասութեանց, որպէս եւ Բ Կոնդակաւ թ. 1490, յ'17 դեկտեմբերի անցելոյ յանուն նոյն Սինոդի հրամայեցաք թոյլատրել զպսակս եօթներորդ աստիճանի ազգակցական չհասութեանց՝ որպիսիք երբեմն աններելիք եւ անթոյլատրելիք համարեալք էին:

Սակայն ցաւ սիրտ տեսանեմք, զի նորասէր ժողովուրդն Մեր չբաւականացեալ այսքանիւ ներողութեամբ եւ թոյլատրութեամբ, շարունակեն զաններելի յարաբերութիւնս ընդ բարեկամս եւ ազգականս յուսով միաւորութեան պսակի եւ այն ի ձիգ ժամանակս անյայտ պահելով՝ յորժամ արգասիքք միաւորութեան ի յայտ գան, յայնժամ միայն դիմեն առ Հոգեւոր իշխանութիւն խնդրելով զհրաման պսակի, պատճառելով զպատճառս մեղաց, թողլով եւ զիշխանութիւնն յանելանելի դրութեան, որոց եւ զիջողութիւնն լինի օրինակ չար այլոց: Այլ զի

բարձրին իսպառ այսօրինակ անտեղութիւնք եւ պատճառք պատուհասից այլոց անմեղաց եւ ազատեսցի Հոգեւոր իշխանութիւն յաւելորդ գրագրութեանց, ի միջնորդութեանց եւ յանելանելի տարակուսանաց, Մեք հարկ համարեցաք Սովին Հայրապետական Կոնդակաւ եւ բարձու հրամանաւ միանգամ ընդմիշտ սահման դնել եւ յուշ առնել համայն Գեր. Վիճակաւորաց, վիճակային Ատենից եւ ստորադրեալ նոցին Հոգեւոր Կառավարութեանց եւ Գործակալաց չընդունել եւ չառաջարկել յետ այսու ի Սինոդն կամ մեզ զխնդիրս մատուցեալս ի ժողովրդականաց կամ ի քահանայից, ո՛չ Չորրորդ աստիճանի խնամէութեանց եւ ո՛չ Վեցերորդ աստիճանի ազգակցութեանց եւ ո՛չ որ պակաս ի սոցունց իցեն, քանզի անթոյլատրելի մնան հրամանք այնպիսիք եւ անլսելի խնդիրք այնպիսեանց:

Բաց աստի պարտիք Առաջնորդաց լիցին շրջաբերական հրամանաւ խստիւ պատուիրել Քահանայից առնել ուշադրութիւն ի ժամ նշանադրութեան, մի՛ օրհնել նշանս անչափահասից եւ մի՛ գաղտագողի յամուսնացողացն եւ պարտիք ծխատեարց լիցին քննել, թէ արդարեւ յօժարամիտ սիրո՞վ եւ ազա՞տ կամօք ցանկան ընկերակցութեան հարսնացուն եւ փեսացուն, եթէ յոչ կամաց կամ յարտաքին ստիպողական ինչ պատճառաց յայն բերեալ իցեն բռնութեամբ, քանզի ամենայն չարիք յամուսնական կեանս ծագին յանհեռատես ընտրութենէ, ի շահասիրութենէ եւ յանազատ սիրոյ, որոց մեծագոյն մասանց, ցաւելով ասեմք, միջնորդք՝ տաներէցք լինին զանազան դիտմամբք՝ եւ հետեւանք այսօրինակ ամուսնութեանց բռնի սէր, անհամաձայնութիւն, կազ եւ կռիւ եւ ասպա ապօրինի բաժանում եւ կենակցութիւն ըստ հաճոյս, որոյ ազգավնաս եւ հակաբարոյական արդիւնս օր ըստ օրէ յաճախեալ, անկումն եւ քայքայումն սիրեցեալ հօտին Ս. Լուսաւորչին տեսանեմք:

Լիայոյս եմք, զի շրջաբերականս այս բազմաց լիցի պատճառ բարութեան: Վարդապետաց նիւթ քարոզութեան առ հաւատացեալ ինքեանց հօտ, Քահանայից՝ եւս առաւել ի խրա՛տ եւ ի զգուշութի՛ւն, յորոց պահանջելոց է Աստուած զարիւնն անմեղաց յաւուր դատաստանի: Ծնողաց՝ ի յորդոր, որոց ցանկալի է երջանկութիւն եւ բարօրութիւն սիրեցեալ զաւակաց իւրեանց, ամուսնացողաց՝ ի զգաստութիւն, որոց նպատակ է եւ քաղցր ապագայ կենցաղավարութիւն եւ մշտնջենական սէր եւ խաղաղութիւն յընտանեկան կեանս:

Աղօթակից հարց եկեղեցւոյս եւ աղօթարար Սիրեցեալ ժողովրդեանս»:

Մկրտիչ Ա մայիսի 7-ին համարաւ 522 կոնդակով պատուիրում է, որ քահանայք եկեղեցի մտնելուս կամիլաւկաները վերցնեն եւ ձուլածոյ խաչ չկրեն, այլ փորագրեալ. «Զի յետ այսու ամենեքեան ի բաց բարձցեն զկամիլաւկայս ի գլխոց իւրեանց յորժամ մտանեն յեկեղեցի, զի կամիլաւկայն պատուոյ է գլխարկ եւ պարտ է գործ ածել արտաքոյ յեկեղեցւոյ: Նոյնպէս եւ ունողք զքահանայական խաչս ի բաց բարձցեն ի խաչից իւրեանց զձուլածոյ պատկերս Փրկչին եւ ի տեղի ձուլածոյին փորագրել տայցեն զպատկեր Փրկչին պարզ առ ի որոշել ի քահանայից այլ եկեղեցեաց»:

1899-ին հոկ. 15 թ. 1176 կոնդակով պատուիրում է քահանաներին երզուեցնել հայերէն հայադաւաններին ըստ կոնդակի Մակարայ կաթողիկոսի. «Անհնարին համարելով ըստ եկեղեցական կանոնաց Հայաստանեայց Ս. եկեղեցւոյ փոխել զտնօրէնութիւն երջանկայիշատակ կաթողիկոսի Մակարայ, Մեք պատասխանի արարաք Տ. Նախարարին ի 6 այսր ամսոյ թ. 1139, թողլով զտնօրէնութիւն հանգուցելոյ անփոփոխ՝ զորմէ եւ ծանուցանեմք Սինողիդ ի տեղեկութիւն»:

1899թ. 10 փետ. կոնդակ համար 194-ով պատուիրում է ոչ ոքին չլթաղել եկեղեցու բակում, բացի բարերարներից եւ այն էլ Վեհափառի թոյլտուութեամբ:

Սինոդական կարգադրութիւններ

1889 յուն. 28 համարաւ 291 Սինողը արգելում է հոգեհանգստին կենդանագիր (պատկեր) դնել սեղանի վրայ, «առ ի զառաջս առնլոյ այս օրինակ նորաձեւութեան եւ հակառակ եկեղեցական կանոնաց մարդապաշտութեան»:

1898 ամի մայիսի 28թ. 945 պատուիրում է բացի յունադաւաններից միւս քրիստոնեաների պէտքերը կատարել նրանց խնդրի հիման վրայ. «Թէ քահանայք հայոց ըստ խնդրոյ այլոց քրիստոնէից այն է՝ Ասորւոց, Խպտեաց, Հաբէշաց, Գերմանացւոց եւ այնց ամենից, որք ոչ են ի դաւանութենէ յունաց, կարեն կատարել զհոգեւոր պէտս նոցա»:

Գ. ՊԵՏԱԿԱՆ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ

ՊՕԼՕԺԵՆԻԱ ԵՒ ՍԱՆՄԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ազգային աղբիւրների Դ բաժինը կազմում են պետական օրէնքները: Պետական ասելով պիտի հասկանանք այն օրէնքները եւ կանոնները, որոնք կազմուած են ազգի, կամ հոգեւոր իշխանութեան ու պետութեան մասնակցութեամբ եւ վերջինիս հաստատութեամբ, որով ստացել են քաղաքացիական օրէնքի ոյժ եւ նշանակութիւն:

Այդպիսի աղբիւր երկու հատ ունինք, 1836 թուի Պօլօժէնիան ռուսահայոց համար եւ 1861 թ. Սահմանադրութիւնը տաճկահայոց համար:

Ա ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ

1836 թուի ռուսահայոց Պօլօժէնիան (կարգադրութիւններ)

Ռուսաց տիրապետութիւնից առաջ, 19-րդ դարու սկզբին, պարսից տէրութեան ճգնաժամին հայոց կաթողիկոսներ Դանիէլի եւ Դաւթի գահակալութեան խնդրի պատճառով ահագին վէճեր, աղմուկներ բարձրացան ոչ միայն երկուսի մէջ, այլեւ բոլոր հայ հոգեւորականութեան, հայ ժողովրդի եւ նոյնիսկ երեք տիրող պետութիւնների մէջ: Այնքան ցաւալի եւ ամօթաբեր էին այդ աղմուկները, որ ամէն մի սրտացաւ հոգեւորականի մէջ պիտի արդար զայրոյթ առաջացնէին եւ ստիպէին նրան ամէն միջոց գործ դնել այդ վնասակար կռիւների առաջն առնել: Ահա այդ սրտացաւներից մէկն էր Դանիէլ կաթողիկոսը, որը թէեւ աքսորավայր Մարաղայում նստած էր, բայց վայելում էր հայ հոգեւորականութեան եւ ժողովրդի յարգանքը եւ պատիւը: Նա այդ խառնակութիւնների պատճառ համարեց Հայոց եկեղեցու կարգ կանոններ չունենալը, գրաւոր օրէնքների բացակայութիւնը եւ կաթողիկոսների կամայականութիւնները: Այս տեսակէտով նա 1806-ին Մարաղայից առաջարկութիւն ուղարկեց էջմիածին համոզական եւ խորհրդակցական ձեւով գրուած, որով առաջարկում էր գլխաւոր եպիսկոպոսներից մի ժողով կազմել բոլոր գործերի կառավարութեան համար անընդմիջական գործակից կաթողիկոսի, առանց որի կաթողիկոսն իրաւունք չունէր ոչինչ անելու (Ժողովով կառավարելու միպքը յղացաւ առաջին անգամ Պնկերթուրգում՝ իշխան Լազարեանների գլխում, որոնք րեսնելով կաթողիկոսների ամօթալի գործերը, 1805-ին իրանց միպքը գրնելով

Նայ եկեղեցու բարգաւաճման նպաստող, գրեցին հայ եպիսկոպոսներին, որ նրանք Դանիել կաթողիկոսին խնդրեն այդ մասին): *Էջմիածնում շատ սիրով ընդունեցին կաթողիկոսի առաջարկը, ժողով գումարեցին, անդամներ ընտրեցին, որոնց հաստատեց ինքը՝ կաթողիկոսը եւ սկսեց գործադրել: Եփրեմ կաթողիկոսը նոյնպէս երգուեց հաւատարիմ կենալ ժողովով կառավարուելու սկզբունքին, մինչեւ իսկ ցանկացաւ հաստատել տալ կայսերական հրովարտակով, բայց չյաջողեց, որովհետեւ Էջմիածինը դեռ ռուսաց ձեռքի տակ չէր անցել: 1813 թուին Ներսէս դիմեց Պօլիս, առաջարկելով նրանց մի անդամ ընտրել եւ ուղարկել Էջմիածին իբրեւ «բարձրագոյն խորհրդարանի» անդամ բոլոր գործերին մասնակցելու, եւ երկրորդ Օսմանեան տէրութիւնից ստացած հաստատական հրովարտակի մէջ կաթողիկոսի հետ զուգընթաց յիշուի եւ այդ գործակից ժողովի անունը, ինչպէս արել էր պարսից թագաժառանգը: Պօլսի Պատրիարքը եւ ամիրաները չընդունեցին Ներսէսի առաջարկը, ասելով, որ կաթողիկոսի իրաւունքները սահմանափակել չի կարելի. «Խոհական մտաց քննութեամբ գտանի խոովատիթ ոճիր, ծանր դժուարութիւն եւ խիստ բռնակալութիւն, զի Աստուածընտիր քահանայապետն մեր, որ Աստուածատիպ գագաթան օծութեամբ ինքնիշխան գլուխ եկեղեցւոյ եմք յարգեալ, ընդ լծով հպարակութեան արկանէ, թող զայլսն» (տե՛ս Ամենայն հ. կաթ., Երիցեան. Ա. մ. 71-72 եր.):*

Էջմիածնի Սինոդը կամ բարձրագոյն խորհրդարանը իւր անգօր, թոյլ, անկանոն կառավարութիւնը շարունակեց մինչեւ ռուսաց՝ Մայր Աթոռին տիրելը: Գլխաւոր ներկայացուցիչ Պասկելիչ, տեսնելով Հայոց եկեղեցու անկարգ վիճակը, դիմեց կառավարութեան եւ թոյլտուութիւն ստացաւ ծրագիր մշակել եւ կանոններ սահմանելու պատրաստութիւններ տեսնել: Տէրութեան կարգադրութեամբ Պասկելիչը կազմեց ծածուկ յանձնաժողով, որը արդէն պատրաստ էր 1829 թուին եւ կազմուած էր 4 անձից (գիւնուորական իշխ.՝ Բեհբուղեան, Սերովբէ վարդապետ, Ջրպետեան եւ Օչկին) եւ հրամայեց ժողովի նիստերը Հայոց եկեղեցու կանոնադրութիւն կազմելու համար բանալ 1830-ի յունուարի 8-ին: Կովկասում կազմուած կանոնադրութիւնը փոփոխութիւնների ենթարկուեց Պետերբուրգում եւ ուղարկուեց գլխաւոր կառավարիչ Ռօզէնին ի վերստին քննութիւն: Ռօզէնը՝ Երեւանի կառավարչի եւ Կարբեցու հետ վերջացրին այդ կանոնադրութեան գործը եւ 1836-ին պատրաստ ուղարկեցին Պետերբուրգ, որը եւ հաստատուեց կայսեր հրամանով 1836 թուի մարտի 11-ին: Նոյն թուականին էլ սկսուեց Պօլսօժէնիայի գործադրութիւնը:

Նայ-լուսատրչական դասանութեան հոգևոր գործերի
կատարութեան մասին

Այս կարգադրութիւնը սրել է ռուսաց օրէնագրքերի ԺԱ հասրոյի Ա մասի մէջ եւ
բոնում է երրորդ գլուխը:

Առաջին բաժանմունք.

Հայոց եկեղեցու ընդհանուր իրաւունքների եւ արտօնութիւնների
մասին:

[1]) Յօդ. 1109. Հայոց եկեղեցին Ռուսաց կայսրութեան մէջ ուրիշ
օտարազգի դաւանութիւններին հաւասար՝ վայելում է Թագաւոր Կայ-
սեր Ամենողորմ հովանաւորութիւնը:

[2]) 1110. Ռուսաց բոլոր կայսրութեան մէջ թոյլատրուում է Հայոց
եկեղեցու ծէսերի համաձայն ազատ դաւանել հաւատքը, միայն թէ այս
եկեղեցու անդամները, պետական ընդհանուր օրինադրութիւնների
հիման վրայ, չզլանային պահանջուելիք յարգանքը տալ կայսրութեան
մէջ ազատ դաւանող հաւատքներին, մասնաւորապէս հեռու մնային
հաւատորսութիւնից:

[3]) 1111. Ժամերգութեան կատարումը եւ Հայոց եկեղեցու հո-
գեւոր գործերի կառավարութիւնը վարում է նրանց հոգեւորականու-
թիւնը իրանց եկեղեցու կարգերի եւ օրէնքների համաձայն:

[4]) 1112. Հայոց հոգեւորականութիւնը ամէն բանում, ինչ որ
վերաբերում է նրա զուտ հոգեւոր պարտաւորութիւններին, ստորա-
դրուած է եւ կախուած միմիայն իրանց հոգեւոր իշխանութիւնից:

[5]) 1113. Հայոց եկեղեցու աշխարհիկ եւ կուսակրօն բարձրագաս
եւ ստորագաս հոգեւորականութեան հոգեւոր գործերը քննուում են եւ
վճուում նոյն եկեղեցու հոգեւոր ատեանների միջոցով, իսկ եթէ վի-
ճելի եւ կամ քաղաքացիական գործեր կունենան կամ միմեանց հետ,
կամ իրանց հոգեւորականութեան չպատկանող անձանց հետ, նաեւ
քրէական եւ ուրիշ (գործեր) վէճեր, նրանք ենթարկուում են ընդհա-
նուր օրէնքների հիման վրայ մարմնաւոր (աշխարհային) դատարանին,
եւ նշանակուում են հոգեւոր կողմից, օրէնքներով որոշուած դէպքերում,
այն տեղերում, որտեղ Աղէքսանդր II կայսեր դատաստանական օրէնք-
ները չեն մոծուած, մի առանձին դէպուտատ (գործը պաշտպանող)
վիճելի գործերի քննութեան մէջ մասնակից լինելու համար:

Թէ ո՞ր դէպքերում պիտի դիմել քաղաքացիական եւ քրէական վէ-
ճերի պատճառով մարմնաւոր դատարանին, տե՛ս յետոյ:

[6)] 1114. Հայոց եկեղեցու աշխարհիկ եւ կուսակրօն հոգեւորականութեան իրաւունքները՝ ազատ լինելու մարմնական պատժից եւ անձնական հարկերից ու կոռ ու բեկարից, որոշուած են Կացութեան օրէնքներում:

Այս մասի վերաբերեալ յօդուածները վերջում կգտնես:

[7)] 1115. Հայոց աշխարհիկ եւ կուսակրօն հոգեւորականութեան անդամները Նորին Կայսերական մեծութեան բոլոր հպատակների նման իրաւունք ունին Ամենաողորմած պարգեւներ ստանալու իրանց ցոյց տուած ջերմեռանդութեան եւ ծառայութիւնների համար:

[8)] 1116. Հայոց եկեղեցիները իրաւունք ունին ձեռք բերելու, տիրելու եւ վաճառելու անշարժ եւ շարժական կայքեր քիչ յետոյ որոշուած կարգով (VIII բաժ.):

Բ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆԸ

Էջմիածնի ծայրագոյն Պատրիարքի մասին

[9)] 1117. Հայոց եկեղեցու գլխաւոր կառավարութիւնը եւ նրա հոգեւորականութեան գլխաւորագոյն հսկողութիւնը եւ այս դաւանութեան կանոնների եւ ծէսերի ճիշտ կատարման վերահսկողութիւնը պատկանում է Էջմիածնի Պատրիարքին, իբրեւ հայ ազգի ծայրագոյն կաթողիկոսին: Նրան ամէն բանում գործակցում է Էջմիածնի հայոց Սինոդը: Բայց Պատրիարքը ոչ մի դէպքում չի կարող տալ ոչ Սինոդին, ոչ մի ատեանի կամ անձի, իւր աստիճանին յատկացրած իշխանութիւնը, իրաւունքները եւ արտօնութիւնները (տե՛ս Նիկ. 6, 15, Պօլ. 2, 3, Անտ. 12, Շահ. 16, Դ ԴԼ. 12):

[10)] 1118. Էջմիածնի ծայրագոյն Պատրիարքը ընտրւում է ամբողջ հայոց ազգից՝ լուսաւորչականներից, հետեւեալ սահմանուած կարգով:

[11)] 1119. Երբ Ամենայն հայոց ծայրագոյն Պատրիարք կաթողիկոսի տեղը թափուր է մնում, հայոց Էջմիածնի Սինոդը ուղարկում է ծանուցագրեր թէ՛ Ռուսաստանի եւ թէ՛ նրա սահմաններից դուրս գտնուած հայոց թեմերն ու նշանակում է մի տարի ժամանակ նոր Պատրիարք ընտրելու համար:

[12)] 1120. Իւրաքանչիւր թեմ Պատրիարքի ընտրութեան համար նշանակում է երկու պատգամաւոր՝ մէկը հոգեւորական, միւսը աշխարհական: Հոգեւորական պատգամաւորը պիտի լինի կամ ինքը առաջնորդը, կամ նրա՝ հոգեւորականների միջից նշանակած մի որեւէ անձն, աշխարհականը ընտրւում է բոլոր մեկիքներից, իւզբաշխներից

եւ Հայոց եկեղեցու մնացած աշխարհական պատուաւոր անձինքներէց, որոնք Հայոց եկեղեցու հին սովորութեան համաձայն իրաւունք ունին ընտրելու:

Սրա մասին տե՛ս յետոյ փոխարքայի կանոնները:

[13)] 1121. Այս ընտրուած պատգամաւորները եթէ անձամբ չկարողանան ներկայ լինել էջմիածնում Պատրիարքի ընտրութեան համար նշանակած ժամանակին, իրաւունք ունին գրաւոր կերպով յայտնելու իրանց կարծիքը՝ ուղարկելով էջմիածին Սինոդին:

[14)] 1122. Բացի պատգամաւորներից Պատրիարքի ընտրութեան մասնակցում են էջմիածնի Սինոդի բոլոր անդամները եւ էջմիածնում գտնուած 7 մեծ եպիսկոպոսներ: Իսկ եպիսկոպոսների պակասութեան դէպքում, թիւը լրանում է այնտեղի աւագագոյն վարդապետներով:

[15)] 1123. Ընտրութիւնը կատարուած է Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի էջմիածնի տաճարում, Հայոց եկեղեցու այս մասին դրած ծէսերի ճիշտ կատարմամբ:

[16)] 1124. Բոլոր ներկայ եղողների ձայները ժողովելուց եւ Սինոդը հասած 1121 յօդուածի վրայ գրաւոր կարծիքներ լսելուց յետոյ, չորս աւելի շատ ձայներ ստացող անձինք համարուած են կանդիդատներ. ձայների հաւասարութեան դէպքում, վիճակը որոշում է թէ ո՞րը պէտք է լինի աւագագոյնը: Դրանցից ընտրուած են բոլոր ներկայ եղողներից երկու հոգի ծայրագոյն Պատրիարքի պաշտօնի համար:

[17)] 1125. Այս ընտրութիւնը վերջանալուց յետոյ, ժողովը երեք հոգուց բաղկացած պատգամաւորներ է ուղարկում Կովկասի Կառավարչապետի մօտ, երկու ընտրուած կանդիդատներին ներկայացնում է ներքին Գործոց Նախարարի միջոցով ի բարեհաճ տնօրէնութիւն Նորին Կայսերական Մեծութեան:

[18)] 1126. Թագաւոր Կայսրը, նշանակելով էջմիածնի ծայրագոյն Պատրիարքին՝ Հայոց ազգի կաթողիկոսին, ամենաողորմածաբար շնորհում է նրան իւր աստիճանին վայել բարձրագոյն հրովարտակ մեծ պետական կնքի դրօշմամբ, եւ հրամայում է ամենայն Ռուսաց գահին հաւատարիմ լինելու երդումից յետոյ, օծումն կատարել Հայոց եկեղեցու վաղեմի ծէսերի եւ սովորութիւնների համաձայն:

[19)] 1127. էջմիածնի Պատրիարքը կրում է այն տիտղոսը, որ ունէին ի հնուց Հայոց ծայրագոյն Պատրիարք կաթողիկոսները:

[20)] 1128. Հայոց եկեղեցիների մէջ ժամերգութեան ժամանակ Պատրիարք կաթողիկոսի անունը յիշատակուած է անմիջապէս ամենայն Ռուսաց Կայսեր եւ Նրա Օգոստափառ տան յիշատակութիւնից յետոյ:

[21)] 1129. Վաղեմի սովորութիւնների համաձայն, Պատրիարքը դուրս գալով Վեհարանից եւ Էջմիածնի բակից, իրաւունք ունի ուղեկից վերցնելու պատուաւոր պահնորդախումբ, բաղկացած Էջմիածնին պատկանող հայերից, մի քանի հոգեւորականներ եւ երկու-երկու եկեղեցական, որոնցից մէկը կրում է հայրապետական գաւազանը, իսկ միւսը՝ խաչվառը:

[22)] 1130. Հայոց եկեղեցու վաղեմի օրէնքների հիման վրայ, Էջմիածնի Պատրիարքը ինչպէս ծայրագոյն կաթողիկոս Հայոց ազգի, միայն ինքն իրաւունք ունի սբ. մեռոնն օրհնելու այս դաւանութեան բոլոր եկեղեցիների համար (տնն Ե Դ. 9, Պար. 5, Մակ. 4, Մահ. 20):

Ծանօթութիւն. Ս. մեռոնի բաշխումը կատարուում է Պատրիարքի եւ նրա նուիրակաների ձեռքով բոլորովին՝ ձրի:

[23)] 1131. Էջմիածնի Պատրիարքը իբրեւ Հայոց ազգի հոգեւոր հովուապետ ձեռնադրում է թեմակալ առաջնորդներին եւ Հայոց եկեղեցու բոլոր մնացած եպիսկոպոսներին, ի նկատի առնելով Հայոց եկեղեցու վաղեմի կանոնները, որոնք թելատրում են թեմ չունեցող եպիսկոպոսների թիւը չչատացնել առանց յայտնի հարկաւորութեան:

[24)] 1132. Ղեկավարուելով Հայոց եկեղեցու վաղեմի կանոնադրութիւններով եւ լսելով առաջուց Էջմիածնի Սինոդի կարծիքը, Պատրիարքը վերջնականապէս վճռում է բոլոր զուտ հոգեւոր գործերը, որոնք վերաբերում են հաւատոյ վարդապետութեան, եկեղեցու պաշտամունքներին եւ այլ դոյնանման խնդիրներին:

[25)] 1133. Էջմիածնի ծայրագոյն Պատրիարքը իրաւունք ունի, Հայոց եկեղեցում գործադրուող կարգերի համաձայն, հոգեւորականութեան առաքինի եւ օգտակար անդամներին վարձադրել լանջական խաչով, կամիլաւկայով եւ արախչիներով:

[26)] 1134. Էջմիածնի Պատրիարքը, իբրեւ Հայոց ազգի ընդհանուր հոգեւոր հովիւ, ըստ օրինակի Ներսէս Շնորհալու, ուղարկում է ժամանակ առ ժամանակ օրհնութեան կոնդակներ ամէն տեղերի (երկրների) լուսաւորչական՝ բոլոր կացութեան պատկանող հայերին, յորդորելով նրանց խաղաղ եւ առաքինի կեանք վարել, հնազանդել օրինաւոր իշխանութեան ս. Աւետարանի կանոնների համաձայն:

[27)] 1135. Ամենայն Ռուսաց Կայսրների նախահարց աթոռը բազմելիս, Էջմիածնի Պատրիարքը ուղարկում է Հայոց հոգեւորականներից ամենայարգելի անդամներից մէկին, ամենահպատակօրէն շնորհաւորութիւն մատուցանելու Նորին Կայսերական Մեծութեան՝ խնդրելով

ամենաողորմ բարեհաճութիւն ներկայ լինելու առաջիկայ թագադրութեան հանդէսին, կամ թէ անհնարաւորութեան դէպքում, ուղարկել իւր ներկայացուցիչը:

[28)] 1136. Հայոց եկեղեցու կանոնների համաձայն՝ ծայրագոյն Պատրիարք կաթողիկոսը մշտապէս բնակուում է Էջմիածնի վանքում: Եթէ նա հարկաւոր է համարում հեռանալ այս վանքից չորս ամսից աւելի ժամանակով, խնդրում է Ներքին Գործոց Նախարարի միջոցով, Նորին Կայսերական Մեծութեան Բարձրագոյն հաճութիւնը:

[29)] 1137. Էջմիածնի Պատրիարքը իրաւունք ունի արձակուրդ տալու թէ հայոց Սինոդի անդամներին եւ թէ թեմակալ առաջնորդներին եւ ընդհանրապէս այս դաւանութեան բոլոր եպիսկոպոսներին չորսամսեայ ժամանակով, աւելի երկար արձակուրդ եւ արտասահման գնալու իրաւունք տալիս է Պատրիարքը Բարձրագոյն թոյլտուութեամբ: Սինոդի անդամներից միաժամանակ երկուսից աւելի չեն կարող արձակուրդ ստանալ:

[30)] 1138. Պատրիարք կաթողիկոսը իբրեւ Էջմիածնի վանքի անմիջական պետ, կառավարում է վանքի գործերը իւր սեպհական հաճութեամբ, եկեղեցական կանոնների ճիշտ հիման վրայ:

Այսպէս վերջանում են կաթողիկոսների իրաւանց կանոնները ըստ 1896-ի հրապարակութեան. հին հրապարակութեան մէջ կայ հետևեալ յօդուածը ծանօթութեամբ, որը դուրս է ձգուած նոր հրապարակութիւնից:

«Պատրիարք կաթողիկոսի վախճանելուց յետոյ, Էջմիածնի Սինոդը անյապաղ ժողովուում է զգուշութեամբ պահելու թէ նրա մօտ եղած թղթերը, որոնք վերաբերում են եկեղեցու եւ կառավարութեան գործերին եւ թէ նրա տեսչութեան տակ եղած եկեղեցական գոյքին:

Ծանօթութիւն. Պատրիարքը տէր է իւր սեպհական գոյքը տնօրինել իւր հաճութեամբ. եթէ կտակ չի արել, նրա գոյքը անցնում են իրա օրինաւոր ժառանգներին. իսկ եթէ ժառանգներ չունենայ, գոյքը կհաշուի Հայոց եկեղեցու սեպհականութիւն»: Առաջի կտորը մտցրած է յաջորդ բաժանմունքի 2 կէտի ծանօթութեան մէջ:

Գ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆԸ

Էջմիածնի հայ-լուսաւորչական Սինոդի մասին

[31]) 1139. Էջմիածնի Հայոց Սինոդը՝ նախագահութեամբ Էջմիածնի ծայրագոյն Պատրիարք կաթողիկոսի, բաղկացած է Էջմիածնում մշտական բնակութիւն ունեցող 4 արքեպիսկոպոսից կամ եպիսկոպոսից եւ նոյնքան վարդապետներից:

[32]) 1140. Պատրիարք կաթողիկոսը Էջմիածնի Սինոդի անդամութեան Համար առաջարկում է երկու հոգի մի տեղի Համար Ներքին Գործոց Նախարարի միջոցով Թագաւոր Կայսրին:

[33]) 1141. Էջմիածնի Սինոդի գործողութեանց շրջանին, ըստ կառավարչական մասին, վերաբերում են հետեւեալները:

[34]) ա) Այս Սինոդին ստորագրուած բոլոր ատեանների եւ պաշտօնական անձանց գործողութիւնների հսկողութիւնը:

բ) Սինոդին ստորագրուած բոլոր վանքերի, եկեղեցիների, սեմինարիաների (թեմական դպրոց) եւ աստուածահաճոյ Հիմնարկութեանց բարեկարգութեան վերատեսչութիւնը:

Շանթութիւն. Պատրիարքի մահուան դէպքում, Սինոդը անյապաղ միջոցներ է ձեռք առնում պահպանելու թէ՛ նրա մօտ գտնուած թղթերը, եկեղեցու եւ կառավարութեան գործերին վերաբերեալ, եւ թէ՛ նրա ձեռքի սոսկ գտնուած եկեղեցու գոյքերը:

գ) Հայոց եկեղեցիների գոյքերի կառավարութեան կարգի վրայ հսկողութիւն:

դ) Վանքերի, եկեղեցիների եւ դպրոցների հիմնարկութեան գործերի նախնական քննութիւնը եւ Ներքին Գործոց Նախարարի ձեռքով Բարձրագոյն թոյլտուութիւն խնդրելը: Էջմիածնի Սինոդի կողմից այսպիսի՝ Կովկասին վերաբերեալ գործերի առաջարկը հասնում է բարձր կառավարութեան Կովկասի կառավարչապետի միջոցով:

ե) Թոյլտուութիւն Հայագաւան հայերին վանականութեան մէջ մտնելու եւ հոգեւորական դառնալու:

զ) Թոյլտուութիւն ազատուելու վանականութիւնց եւ ընդհանրապէս հոգեւորականութիւնից:

է) Ամուսնանալու խնդրական գործերի վերջնական քննութիւնը (վերահասութիւն):

ը) Թոյլտուութիւն թեմերում ազատակամ նուէրներով Հանգանականութիւն անելու յօգուտ ուրիշ թեմի վանքերի, եկեղեցիների, դպրանոցների եւ աստուածահաճոյ Հիմնարկութիւնների:

թ) Հսկողութիւն սրբազնագործ եւ եկեղեցու ստորին պաշտօնեաների որբերի եւ այրիների խնամելու վրայ:

ժ) Կարծիք յայտնել այն եկեղեցականների մասին, որոնց Պատրիարքը կամենում է եպիսկոպոս ձեռնադրել առանց թեմակալ առաջնորդ կարգելու նրանց:

ժա) Դատողութիւն յայտնել Պատրիարքին այն հոգեւորականների մասին, որոնց նա կամենում է ուղարկել մեռոն բաշխելու:

ժբ) Կարծիք յայտնել այն հարցերի մասին, որոնք առաջարկում է Պատրիարքը եզրակացութեան համար:

ժգ) Ունենալ ճիշտ ցուցակ Ռուսաց սահմաններում գտնուած Հայոց բոլոր եկեղեցիների, վանքերի, դպրոցների եւ աստուածահաճոյ Հաստատութիւնների, ամէն մի թեմին առանձին:

ժդ) Ունենալ նոյնպիսի ցուցակներ Ռուսաստանում գտնուող Հայոց աշխարհիկ եւ կուսակրօն հոգեւորականութեան թէ՛ սրբազնագործ եւ թէ՛ ստորին պաշտօնեաների եւ այլ անձանց, որոնք գտնուում են Սինոդի տեսչութեան տակ:

ժե) Ունենալ մատեան Ռուսաստանում գտնուող Հայոց վանքերի եւ եկեղեցիների բոլոր գոյքերի:

ժզ) Թոյլտուութիւն մահմետականներին եւ հեթանոսներին Հայոց դաւանութեան մէջ մտնելու (8-11 յօդ.):

ԺԱ հատորի 8-11 յօդուածները իրաւունք են տալիս Սինոդին ընդունելու մահմետականներին եւ հեթանոսներին Հայ եկեղեցու ծոցը, միայն Կովկասի կառավարչապետի թոյլտուութեամբ եւ այն պայմանով, երբ վկայութեամբ կհաստատուի, թէ նորահաւատները Ռուս դաւանութեան չեն պատկանում:

10-րդ յօդուածը թոյլ է տալիս կառավարչապետից թոյլտուութիւն չստացած մկրտել այն խնդրատուներին, որոնք մահամերձ հիւանդ են:

Ե-րդ յօդուածը իւր ծանօթութեամբ թոյլ է տալիս օտարադաւան քրիստոնեաներին մտնել Հայոց եկեղեցու ծոցը վերոյիշեալ կարգով եւ ձեւով:

16-րդ կէտը հին տպագրութեան մէջ չկայ. նրա փոխարէն հետեւեալ 17-րդն է:

ժէ) Ներքին Գործոց Նախարարութեան ներկայացնել ամէն տարի յայտագրեր այն առարկաների մասին, որոնք յիշուած են այս 1141 յօդուածի 13-15 կէտերում, լիակատար տեղեկութիւններ Ռուսաստանում գտնուած Հայոց թեմերի ծնուածների, մեռածների եւ պսակուածների մասին, նոյնպէս եւ տարեկան ընդհանուր հաշիւ: Վերոյիշեալ

յայտագրերը եւ հաշիւները, որոնք վերաբերում են Կովկասին, ներկայացնում է Ներքին Գործոց Նախարարին Կովկասի կառավարչապետի միջոցով:

[34)??] 1142. Ըստ դատաստանականին՝ Էջմիածնի Սինոդի քննութեան եւ վճռին պատկանում են.

ա) Սինոդի անդամների վրայ եղած գանգատները:

բ) Հայոց թեմերի առաջնորդների եւ կոնսիստորիաների վրայ եղած գանգատները:

գ) Սոյն Սինոդի անդամների եւ թեմակալ առաջնորդների անկանոն գործողութեանց քննութիւնը:

դ) Հայոց կոնսիստորիաներում քննուած եւ բողոքով Սինոդ մտած պսակների եւ մարմնաւոր դատարանին չվերաբերուող այն յանցանքներն ու վէճերը, որոնք կատարում են եկեղեցու սրբազնագործ եւ ստորին պաշտօնեաները եւ վարում միմեանց հետ եւ այլն:

35) 1143. Էջմիածնի Հայոց Սինոդը գտնուելով ծայրագոյն Պատրիարքի անմիջական վերատեսչութեան տակ, վճռում է վերջնականապէս այն բոլոր գործերը, որոնք վերաբերում են հաւատոյ վարդապետութեան, եկեղեցու պաշտամունքներին, ծէսերին ու պսակներին, եւ եկեղեցականների այն յանցանքներին, որոնք մարմնաւոր դատարանների քննութեան չեն պատկանում: Այս Սինոդը, Ռուսաստանում գտնուած հայադաւան հայերի գործերի վերաբերեալ խնդիրներում ենթարկւում է կառավարիչ Սենատին եւ Ներքին Գործոց Նախարարութեան, հաւասար օտարագգի դաւանութեանց բարձրագոյն հոգեւոր ատեաններին:

36) 1144. Թեմակալ առաջնորդների եւ հայադաւան Սինոդի անդամների վրայ եղած գանգատների վճիռները, եթէ որ այս հոգեւորականները որեւէ պատժի են դատապարտուում, ուրիշ կերպ չեն կարող գործադրուել, բայց միայն Ներքին Գործոց Նախարարի միջոցով յայտնուած Բարձրագոյն հրամանի զօրութեամբ:

37) 1145. Էջմիածնի հայադաւան Սինոդը ղեմուում է Ներքին Գործոց Նախարարութեան այն բոլոր գործերի եւ ղէպքերի վերաբերմամբ, որոնց համար պէտք է Նորին Կայսերական Մեծութեան թոյլտուութիւնը խնդրել, կամ երբ հարկաւոր են Ներքին Գործոց Նախարարի կարգադրութիւնները, նոյնպէս եւ այն գործերի համար, որոնք պահանջում են հաղորդակցութիւն ունենալ ուրիշ նախարարութիւնների, պետական կառավարութեան առանձին մասերի գլխաւոր կառավարիչների, գեներալ-նահանգապետների, նահանգապետների եւ ուրիշ տեղական կառավարութեանց հետ: Սինոդը ղեմուում է Ներքին Գործոց Նախա-

րարին այն վէճերի համար, որոնք կարող են ծագել իւր եւ օտարազգի դաւանութեանց հոգեւոր իշխանութեան մէջ, եւ վերջապէս պատահելիք կասկածելի դէպքերում, երբ հարկ կլինի որոշել, թէ արդեօ՞ք այս ինչ գործը պատկանում է իւր իրաւասութեան, թէ ոչ: Էջմիածնի Սինոդի վերոյիշեալ՝ Կովկասի սահմանում եղած գործերի վերաբերմամբ առաջարկութիւնները հասնում են բարձր իշխանութեան Կովկասի կառավարչապետի միջոցով:

38) 1146. Էջմիածնի հայադաւան Սինոդը վարում է իւր գործերը կօլլեգիայի (հանրաժողով) իրաւունքներով, բայց բոլոր գուտ հոգեւոր գործերի մէջ Պատրիարքը ունի վճռական ձայն, իսկ ուրիշ գործերում, եթէ անդամների ձայները հաւասար են, նրա ձայնը՝ իբրեւ նախագահի ունի գերակշռող ոյժ:

39) 1147. Այն գործերի քննութեան ժամանակ, որոնց համար Էջմիածնի Պատրիարքը տալիս է վերջնական վճիռ, նա Սինոդում ներկայ չի լինում, այլ հասու լինելով Սինոդի եզրակացութիւններին, որոնք օրագիրներով իրան են ներկայացնում, տալիս է նրանց մասին իւր վճիռը:

40) 1148. Երբ Էջմիածնի Պատրիարքը հայադաւան Սինոդում ներկայ չի լինում, այն ժամանակ նրա փոխարէն Սինոդում նախագահութիւն է անում Սինոդի անդամ արքեպիսկոպոսներից կամ եպիսկոպոսներից աւագագոյնը: Նա նախագահի բոլոր իրաւունքները վայելում է միայն այն ժամանակ, երբ Պատրիարքը հիւանդութեան կամ Էջմիածնից բացակայ լինելու պատճառով չի կարողանում ներկայ գտնուել. իսկ գուտ հոգեւոր գործերը, որոնց համար Պատրիարքը ունի վճռական ձայն, ոչ մի դէպքում չեն կարող վճռուել առանց Պատրիարքի՝ Պատրիարքական Աթոռը թափուր եղած ժամանակ:

41) 1149. Էջմիածնի հայադաւան Սինոդի գործավարութեան կարգը, անդամների ու դիւանատան աստիճանաւորների իրաւունքները եւ պարտաւորութիւնները սահմանուում են այն ընդհանուր գործադրող կարգադրութիւններով, որոնք որոշուած են կօլլեգիալնի (համաժողով) ատեանների համար:

42) 1150. Էջմիածնի Սինոդը գումարւում է նայելով մտած գործերի քանակութեան՝ երեք կամ առ նուազն երկու անգամ շաբաթը:

43) 1151. Էջմիածնի հայադաւան Սինոդում լինում է առանձին պրօկուրօր, որը նշանակուում է Բարձրագոյն հրամանով, Արդարադատութեան Նախարարի առաջարկութեամբ, այս Նախարարի, Ներքին Գործոց Նախարարի եւ Կովկասի Կառավարչապետի համաձայնութեամբ:

Այս յօդուածը հնի մէջ այլ խմբագրութիւն ունի:

44) 1152. Պրօկուրօրը (յօդ. 1151) հսկում է այս Սինոդում կատարուող դատաստանական եւ կարգադրական գործերի, նոյնպէս եւ Սինոդի դիւանատան վրայ, եւ էջմիածնի ծայրագոյն Պատրիարքի ընտրութեան ներկայ է լինում: Յիշեալ պրօկուրօրը իւր բողոքները, ժամանակին հասցնելիք յայտագրերը եւ հաշիւները, ըստ դատաստանական մասին ներկայացնում է Արդարադատութեան Նախարարին, իսկ մնացած բոլոր առարկաների վերաբերմամբ՝ Ներքին Գործոց Նախարարին, հաղորդելով միեւնոյն ժամանակ Կովկասին վերաբերեալ բողոքների եւ հաշիւների պատճէնները Կովկասի կառավարչապետին:

45) 1153. էջմիածնի հայոց Սինոդը դրամական գումարների, որոնք գտնուում են իւր տեսչութեան տակ, պահպանութեան եւ վճարելիքները տալու համար ունի իւր գանձապետը, որին նշանակում է աշխարհական կամ հոգեւորական անձինքներից, որոնք հմուտ են հաշուապահութեան մէջ եւ յայտնի են իբրեւ ազնիւ եւ անշահասէր մարդիկ:

Ծանօթութիւն. Էջմիածնի հայոց Սինոդի կառավարութեան տակ են գտնուում, Սինոդի գանձապետի տեսչութեամբ, թէ Սինոդին եւ թէ Էջմիածնի վանքին պատկանող գումարները. վանքի ունեցուածքի կառավարութիւնը ընդհանրապէս կատարուում է Սինոդի վերահսկմամբ: Եթէ Սինոդին պատկանող գումարները կաւելանան թեմական արդիւնքների մնացորդներով կամ ուրիշ որեւէ աղբիւրներով այն աստիճան, որ հարկաւորութիւն կզգացուի մի նոր գանձապետ էլ ունենալ, այն ժամանակ Սինոդը պարտաւոր է այդ մասին միջնորդել ըստ կարգին ուր հարկն է:

Հին խմբագրութիւնը տարբեր է, վանքի եւ Սինոդի գումարները բաժանած են միմեանցից: Իսկ այստեղ միացրած է գանձապետի ձեռքում:

46) 1154. Հայ-լուսաւորչական Սինոդի գանձապետը ընդունում եւ պահպանում է Սինոդի կառավարութեան տակ գտնուած բոլոր գումարները եւ դրանցից հատուցանելիք վճարումները կատարում է սահմանեալ կարգով Սինոդի ձեւական առաջադրութեամբ, հիմնուած նրա օրագիրների վրայ:

Այս յօդուածը չկայ հին խմբագրութեան մէջ:

47) 1155. Գանձապետը իրան յանձնուած բոլոր գումարների հաշիւները վարում է յատուկ ելեւմտից տոււարներով: Այս գրքերը ընդհանուր կարգի համաձայն՝ պիտի ժապաւինուած եւ Սինոդի կնքի դրոշմամբ ու Սինոդի երկու անդամի եւ պրօկուրօրի ստորագրութեամբ հաստատուած լինեն:

48) 1156. Գանձապետի մօտ գտնուած դրամները եւ եկեղեցական գոյքերի ապացուցագրերը պիտի պահպանուեն Սինոդի ատենական սենեակում՝ առանձին արկղի մէջ: Այս արկղը պիտի ունենայ երեք գանազան կողպէք եւ Սինոդի կնքով կնքուած: Այդ կողպէքների բանալիներից մէկը պահուում է գանձապետի մօտ, իսկ երկուսից ամէն մէկը Սինոդի այն երկու անդամի մօտ, որոնց առանձնապէս յանձնարարուում է Սինոդի հաշուարարական գործերի վերահասուլթիւնը: Այս անդամները պէտք է ներկայ գտնուեն ամէն անգամ արկղի բացման ժամանակ:

49) 1157. Էջմիածնի հայադաւան Սինոդը ամէն ամիս ստուգութեան է ենթարկում գանձապետի մօտ գտնուած բոլոր առձեռն գումարները եւ դրամական փաստագրերը, եւ ինչ որ գտնուում է այնտեղ, գրում է օրագրում:

Այս յօդուածը հին խմբագրութեան մէջ չկայ:

50) 1158. Գանձապետը ուշք է դարձնում, որ Սինոդի արկղում (1156 յօդ.) չմնային առանց հարկաւորութեան մեծ դրամական գումարներ, յայտնում է Սինոդին տոկոսով աճեցնել տալ գումարները օրէնքի հիման վրայ: Այս դրամագլխի մասնաւոր անձանց ձեռքը տալը լինում է միմիայն այն դէպքում, երբ Սինոդը այդ օգտուէտ է համարում, եւ մասնաւոր անձին հաւատացած այդ գումարի փոխարէն հաստատուն գրաւական է վերցրած:

51) 1159. Էջմիածնի հայադաւան Սինոդի դիւանատունը բաղկացած է մէկ ատենադպրից, առանձին յանձնարարութեանց աստիճանաւորից, հաշուապահից, երեք գործավարից (делопроизводителей), գործադրից (экзекютор եւ регистратор), թարգմանից, գործապահից (архивариус) եւ հարկաւոր թուով դիւանական ծառայողներից: Դիւանատան ատենադպիրը, Սինոդի պրօկուրօրի առաջարկութեամբ, նշանակուում է եւ արձակուում է ներքին Գործոց Նախարարի ձեռքով, իսկ մնացած աստիճանաւորները՝ Կովկասի Կառավարչապետի:

Այս յօդուածը բոլորովին տարբեր հին խմբագրութիւն ունի, նախկին կարգով, Սինոդի ծառայողները ընտրում էր Սինոդը եւ հաստատում էր Պատրիարքը:

Այս յօդուածիս յաջորդող նախկին յօդուածը աստիճանաւորների դասի (класс) մասին նոր խմբագրութեան միջից դուրս է ձգուած:

52) 1160. Էջմիածնի հայադաւան Սինոդի անդամները, պրօկուրօրը, գանձապետը եւ դիւանատան աստիճանաւորները իրանց պաշտօնը մտնելիս երդում են տալիս հաւատարիմ ծառայել Նորին Կայսերական Մեծութեան, եւ ճիշտ կատարել իրանց պարտաւորութիւնները ընդհանուր հիմունքների հիման վրայ:

Դ ԲԱԺԱՆՍՈՒՆԸ

Տայ-յուսատրչական եկեղեցու թեմական առաջնորդների մասին

53) 1161. Հայադաւան հայոց եկեղեցիները բաժանուում են թեմերի, որոնք կառավարուում են այս դաւանութեան արքեպիսկոպոսներով:

54) 1162. Ռուսաց կայսրութեան մէջ վեց հայոց թեմ կայ. 1) Նախիջեւանի եւ Բեսարաբիայի, 2) Աստրախանի, 3) Երեւանի, 4) Վրաստանի, 5) Ղարաբաղի եւ 6) Շիրվանի:

55) 1163. Նախիջեւանի եւ Բեսարաբիայի թեմին պատկանուում են Պետերբուրգի, Մոսկուայի, Եկատերինոպոլի, Սերսոնի եւ Բեսարաբիայի նահանգների, եւ նոյնպէս Րոստովի ու Տագանրոգի շրջանների, Դոնի գինուորական շրջանի բոլոր եկեղեցիները: Առաջնորդի եւ կոնսիստորիայի տեղն է Քիչնեւ քաղաքը:

56) 1164. Աստրախանի թեմին պատկանուում են Ռուսաստանի մնացած բոլոր եկեղեցիները, ի բաց առեալ 1163 եւ 1165-1168 յօդուածներուում յիշուածները:

57) 1165. Երեւանի թեմին պատկանուում են նախկին՝ Երեւանի, Նախիջեւանի, եւ Օրդուպատի գաւառների, նախկին Շուրագեալի գաւառակի եւ Ղարսի նահանգի եկեղեցիները, Ղարաբաղի վիճակից կտրուում է եւ այս մասը ընկնուում Տաթեւի մետրոպոլիտութիւնը իւր հօտով: Այս թեմի առաջնորդը, վաղեմի Սահմանադրութեամբ ինքը Պատրիարքն է, որը կառավարուում է թեմը իւր յաջորդների ձեռքով, որոնք նստուում են Երեւանի, Նախիջեւանի, Շուրագեալի, Տաթեւի եւ Ղարսի մէջ:

58) 1166. Վրաստանի թեմին պատկանուում են Վրաստանի, Գանձակի գաւառի, նախկին Բորչալուի, Ղազախի, Շամշադինի եւ մասամբ Բամբակի գաւառակների, Ախալցխայի, Իմերեթիայի եւ Գուրիայի, Բաթումի շրջանի, Արտուինի եւ Քութայիս նահանգի Սուխումի եկեղեցիները: Այս թեմուում յաջորդներ նստուում են Գանձակուում, Ախալցխայուում եւ Իմերեթիայուում:

59) 1167. Ղարաբաղի թեմին պատկանուում են նախկին Ղարաբաղի գաւառի եկեղեցիները (բացի Տաթեւի մետրոպոլիտութիւնից իւր հօտով) եւ Շաքուոյ ու Թալիշի եկեղեցիները: Այս թեմուում յաջորդ նշանակուում է Շաքուում (Նուխուում):

60) 1168. Շամախու թեմին պատկանուում են նախկին Շիրվանի, Ղուբայի, Բագուայ եւ Դերբէնդի եկեղեցիները: Այստեղ առանձին յաջորդ չի հարկաւորուում:

Այս 1162-1168 յօդուածները բոլորովին տարբեր են խմբագրուած հնի մէջ:

61) 1169. Թեմական առաջնորդները նշանակուած է Թագաւոր Կայսրը այս դաւանութեան հոգեւորական աստիճանաւորներից: Նրանք նշանակուած են եւ արձակուած Բարձրագոյն հրամաններով: Պաշտօն մտնելու ժամանակ, նրանք հաւատարիմ հպատակութեան եւ ծառայութեան երդում են տալիս:

62) 1170. Հայ-լուսաւորչական արքեպիսկոպոսները Բարձրագոյնս իրանց յանձնուած թեմերում այս դաւանութեան լիակատար առաջնորդներն են եւ պատասխանատու են նրանց կառավարութեան համար Բարձրագոյն իշխանութեան եւ իրանց հոգեւոր կառավարութեան առաջ: Գործերի կառավարութեան մէջ նրանց գործակցում են ամէն մի թեմում հաստատուած հայ-լուսաւորչական կոնսիստորիաները:

63) 1171. Հայ-լուսաւորչական եկեղեցու առաջնորդները իրանց վիճակի սահմանում ձեռնադրութիւն են կատարում՝ զանազան հոգեւոր աստիճաններ տալով նուիրեալներին Հայոց եկեղեցու կարգերի համաձայն եւ ուշադրութիւն են դարձնում, որ սրբազնագործ եւ ստորին պաշտօնեաների թիւը չաւելանայ առանց իրական կարիքի: Վարդապետ ձեռնադրում են միայն էջմիածնի Պատրիարք կաթողիկոսի հրամանով:

64) 1172. Հայոց եկեղեցու առաջնորդները իրաւունք ունին արձակուրդ տալու իրանց ստորագրեալ հոգեւորականներին չորս ամսից ոչ աւելի ժամանակով, աւելի երկար արձակուրդ խնդրողների համար նրանք դիմում են իրանց հոգեւոր գլխաւոր իշխանութեան, որը արտասահման գնացողների համար առաջարկութիւն է անում ընդհանուր կարգով բարձրագոյն իշխանութեան:

65) 1173. Հայոց առաջնորդները պարտաւոր են իրանց անձնական օրինակով բարեպաշտութեան եւ քրիստոնէական ու քաղաքացիական բոլոր առաքիւնութեանց տիպար հանդիսանալ, իրանցից կախուած բոլոր հնարքներով աշխատել իրանց յանձնուած հօտի բարեկարգութեան համար:

66) 1174. Նրանք (յօդ. 1173) արթուն կերպով հսկում են իրանց թեմի հոգեւորականների բոլոր գործողութիւնների վրայ, յորդորելով նրանց առաքինի կեանք վարել, սբ. Աւետարանի վարդապետութեան համաձայն:

67) 1175. Հայոց եկեղեցու առաջնորդները, աշխատելով Հայոց բոլոր դասակարգերի մէջ հաստատել սբ. Աւետարանի կանոնները եւ տարածել բարոյական կարգերը իրանց յանձնուած թեմի սահմաններ

րում, գործ են ածում այս նպատակի համար մեղմ, քրիստոնէական ճշմարիտ ոգու համաձայն համոզելու եւ խրատելու եղանակ: Նրանք պարտաւոր են ըստ կարելոյն խուսափիլ այն ամէն բանից, որ կունենայ աւելորդ խստութեան նշան:

68) 1176. Հայոց առաջնորդները պարտաւոր են եթէ ոչ տարին մի անգամ, գոնէ երեք տարին մի անգամ այցելել բարձրագոյնս նրանց յանձնուած թեմերը: Անկարելիութեան դէպքում, յանձնում են եկեղեցիների այցելելը իրանց իշխանութեան տակ գտնուած մի յուսալի եկեղեցականի, տալով նրան ղեկավարութեան համար հարկաւոր հրահանգները:

69) 1177. Թեմի այցելութեան ժամանակ, նրանք (յօդ. 1176) առանձին ուշադրութիւն են դարձնում հոգեւորականների, վանքերի եւ եկեղեցիների դրութեան վրայ, վերջացնելով ի յայտ բերուած անկարգութիւնները եւ միջոցներ փնտռելով նրանց նորոգման առաջն առնելու:

70) 1178. Հայոց առաջնորդները նոյնպէս լուրջ ուշադրութիւն են դարձնում վանքերի եւ եկեղեցիների մօտ գտնուած դպրոցների վրայ ընդհանրապէս, եւ մասնաւորապէս թեմերը այցելութեան ելած ժամանակ: Օգնելով իրանցից կախուած բոլոր միջոցներով այդ ուսումնարանների բարելաւութեան եւ տարածման. նրանք պիտի գլխաւորապէս հոգ տանեն նրանց մէջ կանոնաւոր եւ յարմար դասաւանդութեան եղանակ մտցնել, եւ բարի վարք ու բարք պահպանել ուսուցիչների ու աշակերտների մէջ:

Ծանօթութիւն 1. Հայոց թեմական առաջնորդներին է յանձնուում 1178 յօդ. յիշուած կանոնների հիման վրայ Կովկասի հայ-լուսաւորչական եկեղեցական դպրոցների կառավարութիւնը, սրան կցուած կանոնների համաձայն:

Ծանօթութիւն 2. 1178 յօդուածում յիշատակուած ուսումնարանները բացուում են Թուրքեստանի եւ Անդրկասպեան շրջաններում միմիայն Թուրքեստանի գեներալ-նահանգապետի եւ Անդրկասպեան շրջանի կառավարչի հետ համաձայնութիւն կայացնելուց յետոյ ըստ հարկաւորեալ կարգի: Այս դպրոցներում բոլոր ուսումնական առարկաների՝ բացի կրօնից, դասաւանդութիւնը կատարուում է ռուսաց լեզուով:

Այս երկու ծանօթութիւնը չկայ հին խմբագրութեան մէջ:

71) 1179. Հայոց թեմական առաջնորդների պարտաւորութիւններին է վերաբերում հայոց դաւանութեան պատկանող եկեղեցական, դաւանաբանական, բեմբասացական եւ ուրիշ հոգեւոր բովանդակութիւն ունեցող գրքերի նախնական հայեցողութիւնը (ցենզուրա) գրաքննական օրէնքներում սահմանած կանոնների հիման վրայ:

Ծանօթութիւն. Հոգեւոր բովանդակութիւն ունեցող հայերէն շաբադրութիւնները, որոնք Անդրկովկասում պիտի տպուեն կամ արտասահմանից են բերուած, ուղարկուում են Կովկասի գրաքննականատեսանից Ամենայն Հայոց Պատրիարք կաթողիկոսին, Պատրիարքի նշանակած հոգեւորականների ձեռքով քննելու համար:

1179 յօդ. եւ այս ծանօթութիւնը չկան հին խմբագրութեան մէջ:

72) 1180. Հայոց եկեղեցու առաջնորդները այցելելով իրանց վիճակները, նոյնպէս դիտում են իրանց կառավարութեան ներքոյ գտնուած վանքերի եւ եկեղեցիների կալուածքների դրութիւնը:

73) 1181. Հայոց եկեղեցու առաջնորդները իրանց թեմերը շրջելուց յետոյ իրանց գործողութիւնների մանրամասն հաշիւն են ներկայացնում հայ-լուսաւորչական Սինոդին:

74) 1182. Տարին վերջանալուց յետոյ հայոց թեմական առաջնորդները ներկայացնում են իրանց թեմերի գործերի մասին ընդհանուր հաշիւ էջմիածնի հայոց Սինոդին:

Հին խմբագրութիւնը թեթեւ տարբերութիւն ունի սրանից, նրա մէջ կայ եւ մի յօդուած առաջնորդների թողած ժառանգութեան վերաբերմամբ, որը դուրս է ձգուած նոր խմբագրութեան մէջից:

Ե ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ

Նայ-լուսաւորչական կոնսիստորիաների եւ հոգևոր կառավարութիւնների մասին

Ա զլուխ

Կոնսիստորիաների մասին

75) 1183. Ամէն մի հայ լուսաւորչական թեմում գտնուում է այս դաւանութեան կոնսիստորիան, որը բաղկացած է 4 անդամից՝ մի վարդապետից եւ երեք աւագ քահանայից կամ քահանայից. եւ որի մէջ նախագահութիւն է անում առաջնորդը:

76) 1184. Կոնսիստորիայի անդամներին նշանակում է թեմակալ առաջնորդը, որը նրանց ընտրութեան մասին էջմիածնի Սինոդին հաղորդում է ի տեղեկութիւն:

77) 1185. Իւրաքանչիւր կոնսիստորիայի ղեկանատունը բաղկացած է մի առեւտրապետից, թարգմանչից, գործադրից (էկզէկուտոր), որը միեւնոյն ժամանակ վարում է գանձապետի եւ գործապահի (արխիվարիոս) պաշտօն, եւ ղեկանատան հարկաւոր թուով ծառայողներից:

Այս աստիճանաւորները նշանակւում են կոնսիստորիայի ընտրութեամբ եւ առաջնորդի հաստատութեամբ: Այս անձանց պաշտօնների դասը որոշուած են շտատներում:

Այս կանոնը հին խմբագրութիւնից տարբեր է:

78) 1186. Կոնսիստորիաների անդամները եւ դիւանատան աստիճանաւորները իրանց պաշտօնը մտնելիս, տալիս են ընդհանուր հիմունքներով երգում Նորին Կայսերական մեծութեան հաւատարիմ ծառայելու եւ իրանց պարտաւորութիւնները ճիշտ կատարելու:

79) 1187. Հայոց կոնսիստորիաներում գործերի քննութեան եւ վարելու մէջ պահպանուած է այն կարգը, որը սահմանուած է Էջմիածնի հայոց Սինոդի համար:

80) 1188. Հայոց կոնսիստորիաների գործողութեան շրջանի մէջ մտնում են հետեւեալ կէտերը.

ա) Անմիջական հսկողութիւն իրան ստորագրուած թէ աշխարհիկ եւ թէ կուսակրօն սրբազնագործ եւ սպասաւորող հոգեւորականութեան վրայ:

բ) Հոգատարութիւն թեմում գտնուած դպրանոցների, վանքերի, եկեղեցիների եւ աստուածահաճոյ հիմնարկութիւնների բարեկարգութեան վրայ:

գ) Խնամածութիւն սրբազնագործ եւ սպասաւորող հոգեւորականութեան որբերի եւ այրիների վրայ:

դ) Ստորագրուած բոլոր վանքերի եւ եկեղեցիների գոյքերի կառավարութեան վրայ:

ե) Ստորագրուած հոգեւորականութեան վրայ եղած գանգատների եւ հոգեւորականների՝ միմեանց հետ ունեցած վիճելի գործերի քննութիւնն ու վճիռը:

զ) Պսակների գործերի քննութիւնը եւ վճիռը, միայն պսակի բոլոր կասկածաւոր դէպքերի գործերը ներկայացնելով Էջմիածնի հայոց Սինոդի վերահայեցողութեան:

է) Թոյլտուութիւն կամաւոր նուէրների հանգանակութեան յօգուտ իրանց ստորագրուած հայ-լուսաւորչական վանքերի, եկեղեցիների, դպրանոցների եւ աստուածահաճոյ հիմնարկութիւնների, բայց միայն իրանց թեմերի սահմանում:

ը) 1119 յօդուածի հիման վրայ թոյլ տալ կողմնակի անձանց ապրել վանքերում:

թ) Հոգեւոր եւ վանական կառավարութեանց անդամների ընտրութիւնը:

ժ) Դպիրներ նշանակել հայոց եկեղեցիներում:

ժա) Թոյլտուութիւն խնդրել էջմիածնի հայոց Սինոդից ընդունելու հոգեւոր կոչման մէջ զանազան անձանց եւ ազատելու նրանց կոչումից:

ժբ) Թոյլտուութիւն աստուածահաճոյ հիմնարկութիւններ կառուցանելու եւ էջմիածնի հայոց Սինոդին առաջարկութիւն անելու նոր վանքեր, եկեղեցիներ եւ դպրանոցներ շինելու:

ժգ) Ճիշտ ցուցակներ ունենալ վանքերի, եկեղեցիների, դպրանոցների եւ աստուածահաճոյ հիմնարկութիւնների, կուսակրօն եւ աշխարհիկ հոգեւորականների, իւրաքանչիւր եկեղեցու ծխականների, եւ եկեղեցու մօտ գտնուած դպրոցների ուսուցիչների, աշակերտների եւ խնամարկուածների քանակի ու թուի համար:

ժդ) Ամէն տարի հայոց Սինոդին ներկայացնել կոնսիստորիաներին ստորադրուած վանքերի, եկեղեցիների, դպրանոցների եւ աստուածահաճոյ հիմնարկութիւնների դրութեան մասին մանրամասն տեղեկութիւններ. եկեղեցական գոյքի վերաբերմամբ մանրամասն հաշիւ եւ իրանց թեմերի ընդհանրապէս բոլոր սրբազնագործ եւ սպասաւորող հոգեւորականութեան ծառայութեանց ցուցակները:

ժե) Այս հաստատութիւնների (14 կ.) մէջ եղած բոլոր առձեռն դրամների եւ դրամական փաստաթղթերի ամսական ստուգութիւնը եւ գտնուածների՝ օրագրի մէջ ներմուծելը:

Հին խմբագրութեան մէջ «հաստատութիւնների» փոխարէն, «հոգեւոր ատեանների» է գրած:

Բ զլուխ

Տոգետոյր կատարարութիւնների մասին

81) 1189. Մի քանի հայ-լուսաւորչական թեմերում գտնուող հոգեւոր կառավարութիւնները բաղկացած են երեք անդամից՝ մի վարդապետից կամ աւագ քահանայից, ինչպէս նախագահից, եւ երկու քահանայից: Իւրաքանչիւր կառավարութեան գրաւոր գործերը վարում է քարտուղարը:

82) 1190. Հոգեւոր կառավարութեան անդամները նշանակուած են թեմական իշխանութիւնից: Քարտուղարները ընտրուած են եւ կարգուած նոյն կառավարութիւնից: Պաշտօն մտնելիս նրանք բոլորը երգուած են հաւատարիմ ծառայել:

83) 1191. Հայոց եկեղեցու հոգեւոր կառավարութիւնները ստորադրուած են այս դաւանութեան թեմական կոնսիստորիաներին եւ ոչ

մի գործ չեն կարող կատարել առանց կոնսիստորիայի յատուկ յանձնարարութեան:

84) 1192. Հայոց հոգեւոր կառավարութիւնները իրանց վիճակի վերաբերեալ բոլոր՝ այս դաւանութեան կոնսիստորիաներին հարկաւոր եղած տեղեկութիւնները ժողովում են, ներկայացնում են մասնաւոր անձանց կողմից կառավարութիւն մտած, բայց կոնսիստորիայի քննութեան ենթարկուող խնդիրքները՝ իրանց եզրակացութեամբ եւ տալիս են ծննդական քաղուածքներ:

Հին խմբագրութեան մէջ տարբեր է այս յօդուածը վերջին կէտում:

85) 1193. Տարին լրանալուց յետոյ հոգեւոր կառավարութիւնները այս դաւանութեան կոնսիստորիաներին, որոնց ստորագրուած են, ներկայացնում են իրանց պարագմունքների հաշիւները, կցելով տեղեկագիրներ հոգեւորականութեան, եկեղեցիների թուի, ծխականների, ծնունդների, մեռնողների եւ պսակուողների եւ նոյնպէս իրանց վիճակի եկեղեցիների գոյքի մասին:

Զ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ

Նայ-յուսատոյճական հոգևորականութեան մասին

86) 1194. Հայոց հոգեւորականութիւնը բաժանուում է երկու մասի՝ կուսակրօնի եւ աշխարհիկի: Կուսակրօնին պատկանում են. 1) հոգեւոր իշխանաւորները, էջմիածնի Պատրիարքը կամ Հայոց ազգի ծայրագոյն կաթողիկոսը, արքեպիսկոպոսներ, եպիսկոպոսներ, վարդապետներ եւ վանահայրեր, 2) մնացած կուսակրօն միաբանութիւնը: Աշխարհիկ հոգեւորականութեան պատկանում են. ա) սրբազնագործներ, աւագերէց, աւագ սարկաւագ, սարկաւագ եւ կիսասարկաւագ, բ) դպիրներ կամ սպասաւորողներ:

1194 եւ 1195 յօդ. հին խմբագրութեան մէջ չկան:

87) 1195. Թէ մէկ, թէ միւս տեսակ հոգեւորականութեան մէջ մտնելու կարգը, կամ դրանցից մէկին պատկանելու ապացոյցը եւ անձնական ու գոյքի վերաբերեալ իրաւունքները եւ այս կոչումը թողնելու կարգը որոշուում են կացութեան օրէնքների մէջ:

88) 1196. Հայոց եկեղեցու բոլոր՝ թէ արական եւ թէ կուսանաց վանքերը, այս եկեղեցու հին կարգերի հիման վրայ, ղեկավարուում են ս. Բարսեղ Մեծի կանոններով:

89) 1197. Հայոց վանքերը գտնուում են այս դաւանութեան թեմական իշխանութեան անընդմիջական եւ կատարեալ իշխանութեան

տակ եւ պարտաւոր են իւրաքանչիւր տարուայ լրման տալ մանրամասն հաշիւ իրանց բոլոր գործողութիւնների համար: Այս վանքերի գլխաւորների վրայ եղած գանգատները տրւում են այս դաւանութեան թեմական արքեպիսկոպոսին:

90) 1198. Ամէն մի մենաստանում պիտի լինեն որոշ թուով վանականներ, յամենայն դէպս ոչ պակաս 8 վանականից կամ կոյսից: Ունկնդրողների թէ տղամարդու, թէ կնոջ թիւը չպէտք է վանականների եւ կոյսերի թուից շատ լինի վանքերում:

91) 1199. Հայոց վանքերում բացի որոշ թուով վանականներից, ունկնդրողներից կամ կոյսերից, կարող են թեմական իշխանութեան թոյլտուութեամբ՝ 1) վանքերում զառամեալ եւ անօգնական սրբազնագործ եւ սպասաւորող հոգեւորականներ սնունդ եւ հանգիստ վայելել, եւ աղքատ սրբազնագործ եւ սպասաւորող հոգեւորականների որդիքը, մասնաւորապէս որբերը, որոնք պիտի կրթուեն եկեղեցու սպասաւորութեան համար, եւ 2) կուսանաց վանքերում անօգնական եւ շատ պառաւած այրիները, հոգեւորական կոչումն ունեցող անձանց աղջիկները եւ դեռահաս որբ աղջիկներ ուսումն եւ ձեռագործ սովորելու համար:

92) 1200. Հայոց վանքերը կառավարւում են. արականները՝ վարդապետ-վանահայրերով, կուսանոցները՝ մայրապետներով: Թէ մէկը, թէ միւսները թեմական իշխանութեան ձեռքով որոշւում են եւ հաստատւում էջմիածնի Պատրիարքից:

93) 1201. Վանահայրը կամ մայրապետը վանքի գործերը կառավարում է ոչ այլապէս, բայց եթէ գործակցութեամբ վանական կառավարութեան, որը կազմւում է վանահօր կամ մայրապետի նախագահութեամբ երկու աւագագոյն եւ ամենայարգելի վանականից կամ կոյսից, որոնք առաջարկւում են վանահօր կամ մայրապետի կողմից թեմական իշխանութեան ի հաստատութիւն:

94) 1202. Վանքերի վանահայրերը եւ մայրապետները վանական կառավարութեան հետ հսկում են եկեղեցական կանոնների եւ վանական կարգադրութիւնների ճիշտ կատարման վրայ իրանց մենաստաններում, պահպանում են վանքի անշարժ եւ շարժական կայքի ամբողջութիւնը եւ պատասխանատու են եկամտների կանոնաւոր գործադրութեան համար եւ ընդհանրապէս նրանց յանձնուած մենաստանի բարեկարգութեան համար:

95) 1203. Հայոց եկեղեցու աշխարհիկ հոգեւորականութիւնը, որին գլխաւորապէս յանձնուած է կատարել ծխական եկեղեցիներում աստուածային պաշտամունքները եւ ժողովրդականների հոգեւոր պէտ-

քերը, այս գլխաւոր պարտաւորութիւնները պահանջուելիք ճշտութեամբ եւ հոգացողութեամբ կատարելու հետ, յամենայն դէպս, պէտք է աշխատեն հաստատել իրանց ծխականներին քրիստոնէական վարդապետութեան ճշմարտութեան մէջ, խրատելով եւ յորդորելով նրանց ապրել բարեպաշտութեամբ, հանդարտ եւ ազնիւ, ոչ միայն խօսքերով, այլ եւ անձնական օրինակով, եւ միշտ խոսսափելով այն ամէն առիթից, որը կարող է մեղադրել նրանց դատարկապորտութեան, թեթեւամտութեան կամ անժուժկալութեան մէջ:

96) 1204. Հայոց եկեղեցու սրբազնագործ հոգեւորականները այդ եկեղեցու վաղեմի կանոնադրութիւնների հիման վրայ, պաշտօնի են կարգւում եւ ձեռնադրւում են այս դաւանութեան թեմական առաջնորդների ձեռքով: Սպասաւորող պաշտօնեաները պաշտօնի են կարգւում թեմական իշխանութեան կարգադրութեամբ եւ օրհնութեամբ այն քահանայի, որին եկեղեցուն գրւում են նրանք:

Ծանօթութիւն. Մոսկուա եւ Պետերբուրգ քաղաքներում սրբազնագործ եւ սպասաւորող հոգեւորականների ընտրութիւնը կատարւում է առանձին կարգադրութեան հիման վրայ (1841, յուն. 31, յօդ. 7):

97) 1205. Հայոց եկեղեցու սրբազնագործ հոգեւորականները կախուած են անընդմիջապէս այս դաւանութեան թեմական իշխանութիւնից, իսկ եկեղեցու սպասաւորողները՝ նոյն եկեղեցու աւագերէցներից: Սրբազնագործ եւ սպասաւորող հոգեւորականների վրայ եղած բոլոր գանգատները տրւում են թեմական իշխանութեան:

1194-1205 յօդուածները ընդհանրապէս բաւական տարբեր են հին խմբագրութիւնից:

Է ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ

Տայ-լուսատրչական եկեղեցու հոգևոր դպրոցական
հասարարութիւնների մասին

98) 1206. Հայ պատանիների աստուածաբանական գիտութիւնների մէջ կրթուելու համար հաստատուած են Էջմիածնի վանքում հոգեւոր ճեմարան եւ ամէն մի ոռուսահայոց թեմում մի հոգեւոր դպրանոց (սեմինարիա):

99) 1207. Էջմիածնի հայոց հոգեւոր ճեմարանը գտնւում է Ամենայն Հայոց Վեհափառ Պատրիարք կաթողիկոսի գլխաւոր իշխանութեան տակ, իսկ հոգեւոր դպրանոցները կախուած են իրանց թեմական իշխանութիւններից:

100) 1208. Հայոց հոգեւոր դպրանոցների ուսման ընթացքը եւ բոլոր ներքին կարգը որոշուում են առանձին կանոններով, որոնք կազմուում են այս դպրոցների հոգեւոր իշխանութիւններում ընդ հսկողութեամբ եւ նախագահութեամբ արքեպիսկոպոսների (առաջնորդների), քննուում են Էջմիածնի հայոց Սինոդում եւ հաստատուում բարձր կառավարութեամբ:

101) 1209. Նոյն թեմի բոլոր եկեղեցիներում եւ վանքերում, ուր գտնուում են դպրանոցները, սովորական կարգով փող է հանգանակուում յօգուտ դրանց, եւ ժողովուած դրամները երեք ամիսը մի անգամ ուղարկուում են նոյն վիճակի կոնսիստորիային՝ դպրանոցին հասցնելու համար: Բացի դրանից, վանքերը, նախանձախնդիր լինելով Հայոց եկեղեցուն, ամէն տարի իրանց արդիւնքներից նուիրում են առանձին գումարներ իրանց վիճակի դպրանոցի պահպանութեան համար:

102) 1210. Հայոց կոնսիստորիաների եւ հոգեւոր կառավարութիւնների աստիճանաւորներին եւ ծառայողներին ռոճիկները տալուս, նոյնպէս եւ հոգեւոր դպրոցական հաստատութիւնների ուսուցիչներին եւ այլ անձանց, բոլոր թեմերում 2 տոկոս հանուում է 150 ըուբլուց աւելի ռոճկից յօգուտ դպրանոցների՝ նրանց արտակարգ պէտքերը հոգալու համար:

103) 1211. Հայոց հոգեւոր դպրանոցները պարտաւոր են իւրաքանչիւր տարուց յետոյ մանրամասն հաշիւ ներկայացնել թեմական իշխանութեան իրանց գործունէութեան համար եւ տեղեկագիրներ իրանց դրամական գումարների մուտքի, ելքի եւ մնացորդների մասին:

Այս կանոններն էլ են փոփոխութեան ենթարկուած եւ տարբեր են հին խմբագրութիւնից:

Ը ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ

Ա գլուխ

Վանքի եւ եկեղեցական զանազան տեսակ կայքերի
եւ նրանց ձեռք բերելու ու օրարացնելու (վաճառելու) մասին

104) 1212. Հայ-լուսաւորչական եկեղեցու կայքը կազմուում են. 1) վանական եւ եկեղեցական շէնքերը եւ նրանց մէջ գտնուած շարժական ինչքը, 2) բնակուած եւ անբնակ հողերը, 3) դրամագլուխները (փողերը), 4) յօգուտ վանքերի եւ եկեղեցիների արուած հանգանակութիւնները եւ նուէրները:

105) 1213. Ամէն մի շարժական եւ անշարժ կայք, որը նախանշանակուած է հայ-լուսաւորչական որեւէ վանքի եւ եկեղեցու կամ դրանց պատկանող աստուածահաճոյ հիմնարկութիւնների պահպանութեան համար, համարուում է ամբողջ հայ-լուսաւորչական եկեղեցու ընդհանուր սեպհականութիւն:

106) 1214. Նոր անշարժ կայք ձեռք բերել հայոց եկեղեցիների համար թոյլատրուում է՝ այս դաւանութեան թեմական կոնսիստորիաների միջոցով մինչեւ 300 ըուբլու, մինչեւ 1000 ըուբլու՝ այլադաւան հոգեւոր գործերի դէպարտամենտի միջոցով, մինչեւ 5000 ըուբլու՝ Ներքին Գործոց Նախարարութեան խորհրդի վճռով, իսկ աւելի բարձր արժողութեամբ կայքերի համար Բարձրագոյն հաճութիւն պիտի խնդրել:

107) 1215. Հայ-լուսաւորչական եկեղեցու անշարժ կայքերը չեն կարող վաճառուել (օտարացնուել) առանց Բարձրագոյն թոյլտուութեան, ի բաց առեալ անպէտք ինչքը, որը կարող է ծախուել այս դաւանութեան թեմական կոնսիստորիաների թոյլտուութեամբ մինչեւ 300 ըուբլու, այլադաւան հոգեւոր գործերի դէպարտամենտի՝ մինչեւ 1000 ըուբլու, Ներքին Գործոց Նախարարի՝ մինչեւ 5000 ըուբլու, իսկ հինգ հազարից աւելի արժէք ունեցող ինչքը կվաճառուի կառավարիչ Սենատի թոյլտուութեամբ: Անհարկաւոր շարժական կայքերի վաճառումը թոյլատրուում է կոնսիստորիաների միջոցով մինչեւ 600 ըուբլու, դէպարտամենտի՝ մինչեւ 2000 ը., նախարարի՝ մինչեւ 10 000 ը., իսկ դրանից աւելի բարձրի համար՝ կառավարիչ Սենատի: Անհարկաւոր շարժական եւ անշարժ կայքի վաճառման հաստատութիւնը տրուում է պատշաճաւոր իշխանութիւններին այն չափով, որը նշանակուած է հասարակական աճուրդների հաստատութեան համար, կոնսիստորիան այս դէպքում վայելում է այն իրաւունքները, որոնք յատկացուած են նահանգական ատեաններին:

108) 1216. Յօգուտ վանքերի տրուելիք կամաւոր հանգանակութիւնները արւում են այն թեմում, որտեղ մենաստանն է գտնուում, եւ ոչ այլապէս, եթէ ոչ ամէն մի դէպքի համար առանձին թոյլտուութիւն խնդրելով թեմական իշխանութիւնից, իսկ կայսրութեան մէջ գտնուած մնացած թեմերում էջմիածնի հայոց Սինոդից՝ թեմական իշխանութեան առաջարկութեամբ: Յամենայն դէպս այս հանգանակութիւնները կատարուում են միմիայն տեղական քաղաքացիական իշխանութեան թոյլտուութիւնից յետոյ:

109) 1217. Ամէն տեսակ հանգանակութիւններ եւ նուէրներ, որոնք լինում էին մինչեւ 1836 թուի մարտի 11-ը, հին սովորութիւնների հի-

ման վրայ յօգուտ հայ-լուսաւորչական եկեղեցիների, այդպիսինները թոյլատրուում են եւ նրանից յետոյ այն թեմում, որին այս եկեղեցիները պատկանում են: Այս տեսակ հանգանակութիւնները ուրիշ թեմերում թոյլատրուում են միայն Սինոդի թոյլտուութեամբ, որը (1216 յօդ.) նախընթաց յօդուածի մէջ որոշուած կարգով է կատարուում: Այս երկու դէպքումն էլ պէտք է նոյնպէս եւ տեղական քաղաքացիական իշխանութեան թոյլտուութիւնը խնդրել:

110) 1218. Ամենայն Հայոց Պատրիարք կաթողիկոսի, Հայոց եկեղեցու թեմական առաջնորդների եւ փոխանորդների մահից յետոյ, եթէ թողուած չէ հոգեւոր կտակ յօգուտ աստուածահաճոյ հաստատութիւնների, նրանց կայքը համարուում է էջմիածնի վանքի սեպհականութիւն: Այսպիսի թողնուած կայքի վրայ լինելիք հսկողութիւնը յանձնուում է հոգեւոր հաստատութիւններին:

111) 1219. Վանահայրերի, մայրապետների եւ ընդհանրապէս կուսակրօնների մահից յետոյ մնացած կայքը մնում է յօգուտ այն վանքի, որի միաբանութեանն էին պատկանում, եթէ նրանք չեն արել հոգեւոր կտակ յօգուտ աստուածահաճոյ հաստատութիւնների:

Բ զ ու խ

Վանական եւ եկեղեցական կայքի դատի ենթարկելու
եւ քուրքերի մասին

112) 1220. Այն արտօնութիւնները, որոնք վայելում են Հայոց եկեղեցիներն ու վանքերը եւ սրանց մօտ գտնուող ու պատկանող շէնքերն ու կայքը, եւ նոյնպէս այս դաւանութեան աստուածահաճոյ հաստատութիւնների շինութիւններն ու կայքերը, եւ սրբազնագործ ու սպասաւորող հոգեւորականների տները՝ պետական, զեմստվոյի եւ քաղաքային տուրքերի ու հարկերի վճարման դէպքերում, որոշուում են այդ մասի օրէնքների բաժնում:

Ծանօթութիւն. 1836-ին որոշումն եղաւ. էջմիածնի վանքին պատկանող հինգ գիւղերը՝ Վաղարշապատ, Մաստարա, Օշական (Ուայկայտարու), Մողնի եւ Եղուարդ, ազատել մինչեւ ապագայ վերաքննութիւն ամէն տեսակ տէրունական հարկերից եւ սովորական հողային տուրքերից, այն պայմանով միայն, որ վանքն էլ իւր կողմից չձանրաբեռնի նոր հարկերով եւ բաւականանայ այն տուրքերով ու ծառայութիւններով, որոնք նրանք տալիս էին մինչեւ 1836-ի յունիսի 5-ը՝ գանձարանին եւ էջմիածնի վանքին:

113) 1221. Հայոց վանքերի եւ եկեղեցիների դատական գործերը քննուում են ընդհանուր դատարանական տեղերում այն հիման վրայ, ինչ հիմամբ որ վարում են գանձարանի (պետական) դատական գործերը: Դատական ատեանները այդպիսի գործեր վճռելու ժամանակ, այն տեղերում, որտեղ չեն մտցրած Աղէքսանդր II Կայսեր դատաստանական օրէնքները, հրաւիրում են ատեան, ընդհանուր հիմունքներով, հոգեւոր իշխանութեան կողմից ներկայացուցիչներ (դեպուտատ), դիմելով դրա համար այս դաւանութեան պատշաճաւոր հոգեւոր իշխանութեան:

Ծանօթութիւն. 1838-ին բացատրուած է. Էջմիածնի վանքին պատկանող (1220 յօդ.) գիւղերի բնակիչների կայքերի վերաբերեալ վիճելի գործերը եւ գանգատները ենթարկւում են մարմնաւոր դատարանների իրաւասութեան:

Գ գլուխ

Վանական եւ եկեղեցական կայքերի կառավարելու կարգի մասին

Ա բաժին. ընդհանուր կանոններ

114) 1222. Հայ-լուսաւորչական եկեղեցու կայքերը կառավարելու կարգի վրայ ընդհանուր հսկողութիւն անելը պատկանում է Էջմիածնի հայոց Սինոդին, իսկ իւրաքանչիւր թեմում՝ նրա արքեպիսկոպոսին, ինչպէս այս դաւանութեան կատարեալ հոգեւոր իշխանաւորի:

115) 1223. Ամէն մի թեմական առաջնորդ իւր պաշտօնը մտնելուց յետոյ, պարտաւոր է Էջմիածնի Սինոդին ներկայացնել իրան յանձնուած թեմի բոլոր եկեղեցական կայքերի ճիշտ ցուցակը:

116) 1224. Եկեղեցական դրամագլուխները պիտի տոկոսներով շահեցուեն պետական կամ հասարակական վարկային հաստատութիւններում: Այս դրամագլուխների մասնաւոր անձանց տալը, երբ այս կհամարուի եկեղեցու համար աւելի յարմար ու ձեռնտու եւ այսպիսով յանձնուած գումարը հաստատ գրաւականով կլինի ապահովուած, այսպիսի դէպքում թոյլատրւում է միայն թեմական իշխանութեան կարգադրութեամբ եւ սրա պատասխանատուութեամբ:

117) 1225. Հայ-լուսաւորչական եկեղեցիների կայքերի մասնաւոր կառավարութիւնը կախուած է անմիջապէս իւրաքանչիւր եկեղեցու երեցփոխից:

118) 1226. Իւրաքանչիւր հայոց եկեղեցում պիտի լինի բոլոր եկեղեցական անշարժ կայքի, եկեղեցական իրերի, ուրիշ առարկաների եւ դրամների ճիշտ ու մանրամասն ցուցակ, նոյնպէս եւ ցուցակ այն

արդիւնքների, որոնք որեւէ մի իրաւունքով ստանում է եկեղեցին, եւ պատշաճաւոր ժապաւինեալ մատեան եկեղեցու բոլոր դրամական մուտքն ու ելքը գրելու համար:

119) 1227. Եկեղեցու երեցփոխը ընտրուում է ամենապատուաւոր ծխականներից՝ երեք տարով: Երեք տարին լրանալուց յետոյ նա կարող է նորից ընտրուել այս պաշտօնի համար:

120) 1228. Եկեղեցու նոր երեցփոխը, պաշտօն մտնելիս, պարտաւոր է, եկեղեցու կայքի ամբողջութեանը հաւաստիանալով, ընդունել իւր նախորդից, 1226 յօդուածի հիման վրայ կազմած ցուցակի համաձայն, եկեղեցու կայքը:

121) 1229. Եկեղեցական կայքի ամբողջութեան վրայ հսկելը, եկեղեցու եկամուտների կառավարելը, պատշաճաւոր ատենական տեղերում այդ տեսակ գործերի պաշտպանելը, եկեղեցական շէնքերի կառուցանելը եւ կարկատելը, նրանց վարձով տալը եւ մնացած այս տեսակ գործերը մտնում են երեցփոխի պարտաւորութեանց շրջանի մէջ: Նա ընդհանրապէս գործերը վարում է ինչպէս ծխի կողմից ընտրուած հաւատարմատար, իսկ մեծ գործերի համար նա իրաւունք ունի պահանջելու հասարակութիւնից, որքան հնարաւոր է ծխականների բազմամարդ ժողովից՝ առանձին հաւատարմաթուղթ: Ստանալով այս հաւատարմաթուղթը, նա ժողովում արձանագրած եւ որոշած գործերի վարելու նկատմամբ ազատուում է արդէն ամէն տեսակ պատասխանատուութիւնից հասարակութեան առաջ:

122) 1230. Երեցփոխին թոյլատրուում է մոմեր շինել եւ ծախել ոչ միայն իւր ծխականներին, այլ եւ ընդհանրապէս բոլոր հայերին, որոնք գործ են ածում աստուածային պաշտամունքների, հոգեւոր պիտոյքները կատարելու եւ Հայ եկեղեցու միւս ծէսերի ժամանակ: Այս մոմերի վաճառելը լինում է եկեղեցիներում կամ եկեղեցիների մօտ. այս բանիս համար եկեղեցիների մօտ թոյլատրուում է ունենալ կրպակներ, միայն այն պայմանով, որ այս կրպակները բացուեն տեղական գլխաւոր իշխանութեան որոշմամբ եւ ոչ մօտիկ ռուսադաւան (ուղղափառ) եկեղեցիներին: Որպէսզի ազատ մնացուի այն դժուարութիւններից, որոնք կարող են առաջանալ մոմավաճառութեան ժամանակ, իրաւունք է տրուում Ամենայն Հայոց Պատրիարք կաթողիկոսին, տարբերող նշան որոշել հայերի հոգեւոր պէտքերը կատարելու եւ ժամերգութեան ժամանակ գործածուող մոմերի եւ ռուսադաւան եկեղեցիներում բանեցնուող մոմերի մէջ:

123) 1231. Անդրկովկասում հայոց եկեղեցիների երեցփոխների տները ազատ են զօրապահման կողմ ու բեկառից:

124) 1232. Իւրաքանչիւր տարի լրանալուց յետոյ եկեղեցու երեցփոխը պարտաւոր է ծխականների ընդհանուր ժողովի առաջ տալ լիակատար հաշիւ եկեղեցու տնտեսական գործերի կառավարութեան վերաբերմամբ իւր արած բոլոր գործողութիւնների մասին եւ մասնաւորապէս եկեղեցու գանձարանի դրութեան մասին: Յետոյ նա ներկայացնում է այս հաշիւը իւր թեմի հայոց կոնսիստորիային:

125) 1233. Եկեղեցու երեցփոխը, որը զգալի չափով աւելացրած կլինի իւր եկեղեցու դրամագլուխը, կամ երեք անգամ եռամեայ պաշտօնը կվարի յաջորդաբար՝ կատարեալ գոհունակութիւն պատճառելով իւր իշխանութեան, սրանով իրաւունք ձեռք կբերի պարգեւատրման առաջարկուելու ընդհանուր հիմունքներով:

126) 1234. Վանական եկամտոնների կանոնաւոր գործածութեան համար պատասխանատու են վանահայրերը եւ մայրապետները այս դաւանութեան վանական կառավարութեան հետ (1201 յ.):

127) 1235. Վանական կառավարութիւնները պահում են բոլոր վանական եկամտոնների եւ ելքի հաշիւները, որոնք վանքի անշարժ եւ շարժական բոլոր կայքերի ցուցակի հետ ներկայացնում են, տարին լրանալուց յետոյ, թեմական իշխանութեան վերահասուութեան:

128) 1236. Վանահօր կամ մայրապետի մահուան կամ տեղափոխութեան դէպքում, վանական կառավարութիւնները մի քանի աւագագոյն յարգելի վանականների կամ կոյսերի աջակցութեամբ կազմում են վանքի կայքերի մանրամասն ցուցակը եւ ներկայացնում են թեմական իշխանութեան: Նոր վանահայրը կամ մայրապետը այս ցուցակի երեսով էլ՝ պաշտօնը մտնելիս, ընդունում է մենաստանը:

Բ բաժին. Պետրերբուրգի եւ Մոսկուայի հայ-յուսատրչական եկեղեցիների կայքերի կառավարութեան առանձին կանոնները

129) 1237. Պետերբուրգ եւ Մոսկուա քաղաքներում գտնուած հայրուսաւորչական եկեղեցիների կայքերի կառավարութիւնը եւ սրա վերաբերեալ գործերը յանձնւում է ամէն մի քաղաքում առանձին խորհրդի, որ բաղկացած է մի նախագահից եւ վեց հոգի՝ հաւասար ձայներով ու ծխականներից ընտրուած անդամներից՝ եռամեայ ժամանակով:

Ծանօթութիւն. Երկու եկեղեցական խորհրդի նախագահի կոչումը եւ մայրաքաղաքի հայոց եկեղեցիների հոգաբարձուի կոչումը անցնում են իշխան Սիմօն Աբամելիք-Լազարեանց ազգատոհմում արական սեռի մէջ նախածնութեան

(աւագութեան) իրաւունքով՝ այն անձանց, որոնք հայոց դաւանութիւնն ունին: Աբամելիք-Լազարեան իշխանների ժառանգների անչափահասութեան դէպքում իրաւունք է տրուում մայրաքաղաքի հայ եկեղեցիների ծխականներից ընտրել իրանց միջից, մինչեւ իշխան Աբամելիք-Լազարեանների աւագ ներկայացուցչի չափահաս դառնալը, վերոյիշեալ խորհուրդների նախագահներ՝ ամէն անգամ ոչ աւելի քան երեք տարի ժամանակով: Իսկ երբ իշխան Աբամելիք-Լազարեանների ներկայացուցիչը չափահասութեան հասնի, ժամանակաւոր ընտրուած նախագահները թողնում են իրանց այս կոչումը՝ չսպասելով ընտրողական ժամանակամիջոցի լրանալուն:

130) 1238. Բացի խորհրդի անդամներից, եռամեայ ժամանակով ընտրուում են ամէն մի խորհրդի համար երկու փոխանդամ, որոնք անդամների բացակայութեան կամ ժամանակամիջոցից առաջ դուրս գալու դէպքում նրանց տեղն են բռնում: Նախագահի հիւանդութեան կամ բացակայութեան ժամանակ նրա տեղը բռնում է ամէն մի խորհրդի մէջ նախագահի ընտրութեամբ խորհրդի անդամներից մէկը:

131) 1239. Խորհուրդների ժամանակաւոր նախագահների, անդամների եւ սրանց փոխանդամների ընտրութիւնը կատարուում է ծխականների ընդհանուր ժողովում ներկայ եղողների ձայների բազմութեամբ եւ հաստատուում է թեմական առաջնորդից: Այս ժողովներում ձայնի իրաւունք ունին արական սեռին պատկանող բոլոր անձինք, որոնք 25 տարեկան են, ունին ընդհանուր օրինական իրաւահասութիւն հասարակական պարտաւորութիւններ կատարելու եւ ծխական են եղել առնուազն երկու տարի: Ժամանակաւոր նախագահներ, խորհրդի անդամներ եւ սրանց փոխանդամներ կարող են ընտրուել միայն այն անձինք, որոնք իրաւունք ունին ծխականների ընդհանուր ժողովներին մասնակցելու: Ընտրութիւնների տեղի եւ ժամանակի մասին հաղորդուում է ծխականներին երեք անգամ կիրակի օրերը՝ եկեղեցում:

132) 1240. Խորհուրդների ընտրուելիք անդամները եւ փոխանդամները պաշտօնից դուրս են գալիս երեք տարում, առաջինները՝ հերթով, տարին երկուսը, իսկ վերջինները երեք տարին լրանալու միջոցին՝ անդամների ընտրութիւնից յետոյ, թէ՛ նրանք, թէ՛ սրանք կարող են վերընտրուել:

133) 1241. Խորհուրդների նիստերը կայացած են համարուում, երբ ներկայ են լինում ոչ պակաս, քան երեք անդամ: Որոշումները կայանում են ձայների բազմութեամբ, իսկ ձայների հաւասարութեան դէպքում, նախագահի կամ նրա տեղը ժամանակաւոր բռնողի ձայնը տալիս է առաւելութիւն:

134) 1242. Խորհրդի անդամներից մէկը կամ առանձին նշանակած այս բանի համար մի անձ վարում է խորհրդի նիստերի արձանագրութիւնները:

135) 1243. Խորհրդի պարտաւորութիւնների շրջանը մայրաքաղաքի հայոց եկեղեցիների կայքերի կառավարութեան վերաբերմամբ, նրանց հաշուապահութիւնը եւ նրանց գործավարութեան մանրամասն կարգաւորութիւնը որոշուում են յիշեալ եկեղեցիների հոգաբարձուի եւ թեմակալ առաջնորդի համաձայնութեամբ, կազմած՝ գործադրուող օրէնքներին յարմարացրած առանձին հրահանգով, որը հաստատուում է առաջնորդից:

136) 1244. Խորհուրդներին ենթարկուում են եկեղեցիների երեցփոխները, որոնք գործակցում են դրանց՝ եկեղեցու տնտեսական գործերում, խորհրդի կազմած հրահանգների հիման վրայ: Երեցփոխները ընտրուում են մայրաքաղաքի հայոց եկեղեցիների ամէն մէկի համար ծխականներից՝ երեք տարով, 1227 եւ 123 յօդուածներում որոշուած իրաւունքներով ու կարգով:

137) 1245. Հարկաւոր դէպքերում յիշեալ եկեղեցիների գործերի վերաբերմամբ հոգաբարձուն, իբրեւ եկեղեցական խորհուրդների նախագահ, հաղորդակցութեան մէջ է մտնում կառավարչական տեղերի եւ անձանց հետ: Ատենական տեղերը եւ պաշտօնական անձինք այս հաղորդակցութեանց մէջ օրինական գործակցութիւն են ցոյց տալիս:

Թ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆԵ

Տայ-րուսաստրջսական եկեղեցու սրբազնագործ եւ սպասարարող
հոգևորականութեան եկամտութեան եւ նրանց որրերի
ու այրիների ինսամարարութեան մասին

138) 1246. Հայոց սրբազնագործ եւ սպասարարող հոգեւորականներին պահպանում է նրանց ծուխը:

139) 1247. Սրբազնագործ եւ սպասարարող հոգեւորականների ստացած արդիւնքը կարող է լինել երեք տեսակ. 1) մշտական, որը որոշում է ծուխը՝ պաշտօնը մտնելիս, 2) տուրքեր, որոնք ստանում են հոգեւոր պիտոյքներ կատարելիս, 3) կամաւոր տուրքեր:

140) 1248. Հոգեւոր պէտքերը կատարելիս ստացած տուրքերը սրանք են. ծննդաբերի տունը փարատելու համար՝ տասն կոպէկ, մկրտութեան համար՝ 20 կ., պսակի համար՝ 40 կ., մեծի թաղման հա-

մար` 40 կ., իսկ փոքրի` 20 կ., խոստովանութեան, զղջման եւ սբ. Հաղորդութեան խորհուրդները կատարուում են ճրի: Հայոց եկեղեցու հոգեւորականներին խստիւ արգելուում է որեւէ պատճառանքով պահանջել հոգեւոր պէտքերի կատարման համար այս յօդուածում նշանակուածից աւելի տուրք:

141) 1249. Հայոց եկեղեցու սրբազնագործ եւ սպասաւորող հոգեւորականները իրաւունք չունին 1248 յօդուածում յիշուած տուրքերի չտալուն համար հրաժարուել սրբազան պաշտամունքները կատարելուց կամ ուշացնել (յետաձգել). սրանք միայն կարող են խնդրել կոնսիստորիային պահանջելու այդ տուրքերը մարմնաւոր իշխանութեան ձեռքով:

142) 1250. Հոգեւոր պէտքերի կատարման համար ստացած տուրքերը բաժանուում են Հայոց հոգեւորականների (սրբազնագործ եւ սպասաւորող) մէջ` համաձայն այն կարգին, որը գոյուածին ունէր մինչեւ 1836 թուի մարտի 11-ը:

143) 1251. Հայոց եկեղեցու սրբազնագործ եւ սպասաւորող պաշտօնեաների որբերի եւ այրիների խնամատարութեան համար տրուում են առանձին դրամարկղներ թէ էջմիածնի վանքում եւ թէ ուսաց սահմաններում գտնուած բոլոր Հայոց թեմերում:

Ծանօթութիւն. Ռուսահայոց թեմերի եկեղեցիներում թոյլատրուում է հաստատել աղքատախնամ հոգաբարձութիւն, միայն այն պայմանով, որ այդ հոգաբարձութիւնների մասին կազմած առանձին կանոնադրութիւնները` Աստրախանի հոգաբարձութեան համար 1874թ. յուլիսի 12-ի կազմած կանոնադրութեան նման, կախումն ունենան Ներքին Գործոց նախարարից:

144) 1252. Հայոց եկեղեցու սրբազնագործ եւ սպասաւորող պաշտօնեաների այրիների եւ որբերի խնամատարական դրամարկղները` իբրեւ աստուածահաճոյ շինուածքներ, գլխաւոր արդիւնք ստանում են բարեգործ մարդիկների կամաւոր նուէրներից: Բացի դրանից իւրաքանչիւր հայ-լուսաւորչական թեմական իշխանութիւն ամէն տարի, ըստ կարելոյն, բաժին է հանում իւր թեմական արդիւնքներից մի մաս այդ արկղների համար:

145) 1253. Յօգուտ այրեաց եւ որբոց խնամատարական դրամարկղների անելիք հանգանակութիւնը լինում է, առաջին` գանձանակներով, որոնք տրուում են այն թեմի բոլոր Հայոց եկեղեցիներում, որի համար դրամարկղ է կարգուած. երկրորդ` այս բանի համար սահմանած առանձին մատեանում ստորագրելով:

146) 1254. Հայոց կոնսիստորիաների դիւանատան ծառայողների ու աստիճանաւորների, նոյնպէս եւ հոգեւոր ուսումնարանների ուսուցիչների եւ այլ անձանց ռոճիկները տալուց բոլոր թեմերի մէջ հանուում է մի տոկոս՝ հարիւր յիսուն ըուբլի ռոճկադրամից սկսած՝ յօգուտ հոգեւորականների այրեաց եւ որբոց դրամարկղների:

147) 1255. Այրեաց եւ որբոց այդ դրամարկղների կառավարութիւնը յանձնուում է առանձին հոգաբարձութեան, թեմական առաջնորդի անմիջական հսկողութեան տակ: Այս հոգաբարձութիւնը կազմուում է թեմի ամենայարգելի աշխարհիկ երեք հոգեւորականից՝ թեմակալ արքեպիսկոպոսի ընտրութեամբ: Ընդունելով իրանց վրայ պարտաւորութիւն գործակցելու այս դրամարկղների բարեգործական նպատակին հասնելուն, նրանք չեն ստանում դրա համար ոչ մի վարձ:

148) 1256. Հոգաբարձութիւնը ստանում է յօգուտ դրամարկղի ժողոված դրամները՝ թէ՛ գանձանակով, թէ՛ մատեաններով եւ պահում է նրանց ճիշտ հաշիւը:

149) 1257. Հոգաբարձութիւնը նշանակուում է եկեղեցու պաշտօնեաների այրիներին եւ որբերին նպաստ՝ ըստ իւր հայեցողութեան, բայց ոչ այլպէս, եթէ ոչ մէծ ճշտութեամբ հաւաստիանալով ճշմարիտ կարիք ունենալուն, կատարելով այդ՝ առանց անձնական շահի եւ կողմնապահութեան:

150) 1258. Հոգաբարձութիւնը այդ այրիներին եւ որբերին խնամելու՝ նպաստ նշանակելու դէպքում պէտք է պահպանի հետեւեալ կանոնները. 1) աշխատել որոշել մշտական տարեկան նպաստներ, խուսափել ինչքան կարելի է միաժամանակուայ նպաստներից: 2) Միաժամանակուայ օժանդակութիւններ տալ միեւնոյն անձին ոչ աւելի մէկ անգամից մի տարուայ ընթացքում: 3) Նպաստներ նշանակել առաւելապէս. ա) այն այրիներին եւ որբերին, որոնք սեպհական միջոցներ չունենալով պարելու համար, զրկուած են եւ ազգականներից, որոնք գուցէ համաձայնէին նրանց պահպանել, բ) այն այրիներին, որոնք աղքատ լինելով հանդերձ, դեռեւս ծանրաբեռնուած էլ են մեծ ընտանիքով եւ գ) այն որբերին, որոնք ոչ ծնող ունին, ոչ մերձաւոր ազգականներ եւ ոչ ապրուստի միջոց: 4) Նպաստ տալ սրբազնագործ եւ սպասաւորող հոգեւորականների այրիներին մինչեւ նրանց նոր ամուսնութեան մէջ մտնելը, որբուհիներին՝ մինչեւ մարդու գնալը, իսկ տղաներին՝ մինչեւ չափահաս լինելը կամ թեմական դպրանոց մտնելը:

151) 1259. Դրամարկղը իւրաքանչիւր ամիս նայուում է հոգաբարձութեան կողմից, թեմական կոնսիստորիայի մի անդամի կամ նրանից նշանակուած մի անձի ներկայութեամբ: Չորս ամսից յետոյ հոգաբարձ-

ձուլթիւնը ներկայացնում է թեմական կոնսիստորիային մանրամասն տեղեկագիր ելքի, մուտքի եւ դրամական մնացորդի մասին, իսկ տարին լրանալուց յետոյ՝ իւր կարգադրութիւնների մասին հաշիւ:

152) 1260. Հոգաբարձութեանց գործողութիւնների վրայ եղած գանգատները տրուում են ի քննութիւն եւ վճռահատութիւն թեմական կոնսիստորիային:

Այսպէղ վերջանում է Պօլօմէիան, որը շար փարբերութիւն ունի 1836-ի խմբագրութիւնից. այժմ կգերեղեմ ռուսաց օրէնագրքի մէջ մտած այն բոլոր կանոնները, որոնք վերաբերում են Տայոց եկեղեցուն, եւ որոնք գործադրում են եւ խմբագրուած են միմիայն պետութեան մասնակցութեամբ, առանց հայոց հոգևոր իշխանութեան զիտութեան:

IX ՆԱՏՈՐ. ԿԱՅՈՒԹԵԱՆ ՕՐԷՆՔՆԵՐ (ՅԱԿ. Օ ՏՕՒՏ.)

Դ գլուխ

Տայ-լուսատրչական հոգևորականութեան մասին

Ա բաժին. հոգևորականութեան բաժանմունքի եւ այդ կոչման սպայոց ունենալու մասին

467. Հայ-լուսաւորչական հոգեւորականութիւնը բաժանուած է երկու մասի, կուսակրօն եւ աշխարհիկ:

468. Կուսակրօն հոգեւորականութեան պատկանում են. 1) հոգեւոր իշխանաւորներ՝ Էջմիածնի Պատրիարքը կամ հայոց ծայրագոյն կաթողիկոսը, արքեպիսկոպոսներ, եպիսկոպոսներ, վարդապետներ եւ վանահայրեր, 2) մնացած կուսակրօն միաբանութիւնը:

469. Աշխարհիկ հոգեւորականութեան պատկանում են. 1) աւագերէցները, երէցները, աւագ սարկաւագները, սարկաւագները եւ կիսասարկաւագները, 2) դպիրներ կամ սպասաւորող պաշտօնեաներ:

470. Հոգեւոր կոչման ապացոյցներն են. 1) վկայականը, որը տրուած է Էջմիածնի հայոց Սինոդի կողմից, 2) այն ցուցակները, որոնք պահուած են Սինոդը եւ տեղական կոնսիստորիաները՝ նշանակելով մէջը այն բոլոր հայոց հոգեւորականութեան սրբազնագործ եւ սպասաւորող՝ թէ կուսակրօն, թէ աշխարհիկ անդամները, որոնք գտնուած են Ռուսաստանում:

Բ քաժին. կուսակրօն հոգևորականութեան մասին

471. Ոչ ոք չի կարող կուսակրօն (վանական) դառնալ առանց էջմիածնի Սինոդի թոյլտուութեան՝ թեմական իշխանութեան առաջարկութեամբ: Վանական դառնալուց առաջ ցանկացողը ենթարկուում է ունկնդրողական փորձին, որը կատարուում է Հայոց եկեղեցու դրած կանոնադրութիւնների հիման վրայ:

472. Կուսակրօն դառնալ ցանկացողը պիտի լինի առնուազը 30 տարեկան: Բացառութիւն կարող է լինել ոչ այլապէս, եթէ ոչ առանձնակի, յարգելի պատճառներով՝ Հայոց եկեղեցու կանոնների հիման վրայ: Բայց չի արգելուում վանք մտնել ունկնդրողական փորձի համար եւ 30 տարի չունեցողներին:

473. Կուսակրօն դառնալու եւ մինչեւ իսկ ունկնդիր լինելու համար պահանջուում է նախօրէն այն անձանց եւ տեղերի (ատեան) համաձայնութիւնը, որոնցից կախուած են ընծայացուները: Հարկատու դասակարգին պատկանող անձինք կուսակրօն են դառնում ոչ այլապէս, եթէ ոչ նահանգապետի թոյլտուութեամբ:

474. Ամուսնացած անձանց թոյլ է տրուում կուսակրօն դառնալ միայն այն դէպքում, երբ նրանք մանկահաս երախայք չունին եւ երկու ամուսինը ցանկանում են վանականութիւն ընդունել:

475. Վանական դարձողները հրաժարուում են իրանց անշարժ կալուածքներից, իսկ կոչումն ստանալուց յետոյ չեն կարող ձեռք բերել ոչ նոր անշարժ սեպհականութիւն. բայց չի արգելուում նրանց գնել անշարժ կայքեր այն եկեղեցիների եւ վանքերի օգտին, որոնց նրանք պատկանում են: Եթէ այս տեսակ կալուածք կրնկնի իբրեւ ժառանգութիւն կուսակրօններին, այն ժամանակ նրանք պարտաւոր են կամ ուրիշին տալ, կամ վաճառել վեց ամսուայ ընթացքում: Կուսակրօնի շարժական կայքի հետ, եթէ նա կմեռնի առանց կտակի եւ ժառանգներ չի ունենալ, պէտք է վարուել այլադաւան հոգեւոր գործերի օրէնքներում որոշած կանոնների (Պօլօժէնիա) համաձայն:

476. Կուսակրօնները ազատ են ամէն տեսակ հարկերի եւ կոռու բեկառի վճարումից:

477. Կուսակրօնները գերծ են մարմնական պատժից:

478. Կուսակրօններին արգելուում է որեւէ ապրանքներով առեւտուր անել, բացի իրանց սեպհական ձեռագործի վաճառումից, եւ այն էլ ոչ այլապէս, բայց եթէ իրանց իշխանութեան թոյլտուութեամբ:

479. Ռուսաստանում Հայոց կուսակրօն հոգեւորականութեան հոգեւոր գործերը ենթարկուում են իրանց հոգեւոր իշխանութեան քննու-

թեան եւ վճռահատութեան. վիճելի եւ ուրիշ քաղաքացիական գործերի համար՝ թէ հայ հոգեւորականների մէջ ծագած, թէ հայոց հոգեւորական դասին չպատկանող անձանց ու սրանց մէջ առաջացած եւ նոյնպէս քրէական եւ ուրիշ մնացած գործերի համար նրանք ենթարկուում են մարմնաւոր դատարանին՝ ընդհանուր հիմունքների հիման վրայ:

480. Այն կուսակիւցները, որոնց Հայոց եկեղեցու կանոնադրութիւնների հիման վրայ թոյլ է տրուում թողնել այդ կոչումը, քաղաքացիական կացութեան մէջ մտնելիս, նրանք օգտուում են միմիայն ըստ ցեղի եւ ըստ ծագման նրանց յատկացրած իրաւունքներով, առանց վերադարձնելու նրանց այն արտօնութիւնները, աստիճանները եւ առաւելութիւնները, որոնք ծառայութեամբ կարող էին ձեռք բերել նրանք մինչեւ կուսակրօն դառնալը, նոյնպէս եւ այն կալուածքները, որոնք ստացել են կամ ժառանգութեամբ, կամ ձեռք են բերուած վանականութիւն մտնելուց առաջ: Վանականութիւնը թողնելու թոյլտուութիւնը տալիս է Էջմիածնի հայոց Սինոդը:

Գ րաժիւն. աշխարհիկ հոգեւորականութեան մասին

1) Աշխարհիկ հոգեւորականութեան մէջ մտնելու եւ այս կոչման իրաւունքներ ստանձնելու մասին

481. Հայոց եկեղեցու աշխարհիկ հոգեւորականութեան մէջ կարող են մտնել, Էջմիածնի հայոց Սինոդի թոյլտուութեամբ՝ այս դաւանութեան թեմական իշխանութեան առաջարկութեամբ, ամէն կացութեան անձինքներ՝ նախօրէն համաձայնութիւն խնդրելով այն մարզիկներից եւ ատեաններից, որոնցից կախուած են: Հարկատու դասին պատկանող անձանց պէտք է ընդունել ոչ այլապէս, եթէ ոչ նահանգապետի թոյլտուութեամբ:

482. Հայոց եկեղեցու սրբազնագործ հոգեւորականները՝ եկեղեցու նախկին կանոնադրութիւնների հիման վրայ, պաշտօնի են կարգւում եւ աստիճաններ ու ձեռնադրութիւն են ստանում այս դաւանութեան թեմակալ առաջնորդների ձեռքով: Դպիրները կամ սպասաւորող պաշտօնեաները պաշտօնի են կարգւում թեմական իշխանութեան կարգադրութեամբ եւ օրհնութեամբ այն քահանայի, որի եկեղեցուն են գրուած:

Ծանօթութիւն. Մոսկուայում եւ Պետերբուրգում սրբազնագործների ու պաշտօնէից բոլոր դասի ընտրութիւնը կատարում է առանձին կանոնադրութեամբ:

1841 թուի յունուարի 31-ին բարձրագոյն հաստատուած կանոնների հիման վրայ սրբազնագործ եկեղեցականների եւ հոգեւոր դասի ընտրութեան իրաւունքը տրուում է Աբամելիք-Լազարեաններին, նախօրէն համաձայնութիւն կայացնելով թեմակալ առաջնորդի հետ:

483. Հայոց եկեղեցու աշխարհիկ հոգեւորականները օրինաւոր պսակի միջոցով իրանց կացութեան իրաւունքները հաղորդում են իրանց կանանց, որոնք վայելում են նոյն իրաւունքները իրանց ամուսինների մահից յետոյ էլ, եթէ այդ իրաւունքներից չեն զրկուում դատաստանական վճռով եւ չեն ամուսնանալ այնպիսի անձի հետ, որը ուրիշ կացութեան (դասակարգի) է պատկանում:

Ծանօթութիւն. Հայոց եկեղեցու սրբազնագործ եւ սպասաւորող հոգեւորականների այն այրիները, որոնք չեն պատկանում տոհմական ազնուականութեան, վայելում են նոյն իրաւունքները, որոնք ունին 368 յօդուածում յիշուած ռուսադաւան սրբազնագործ եւ սպասաւորող հոգեւորականների այրիները:

ԱՀա՛ եւ 368 յօդուածը նոյն IX հատորում.

«Տոհմական ազնուականութեան չպատկանող սրբազնագործ եւ սպասաւորող հոգեւորականների այրիները, եթէ նրանք ըստ ծագման չունին բարձր կացութեան իրաւունքներ, սրբազնագործների այրիները ունենում են անձնական ազնուականութեան իրաւունք, իսկ սպասաւորողների (դպիր, ժամհար, տիրացու) այրիները վայելում են անձնական պատուաւոր քաղաքացիութեան իրաւունքներ»:

484. Հայոց աշխարհիկ հոգեւորականների որդիների կացութեան իրաւունքները որոշուած են 502 յօդուածի 3-րդ կէտում եւ 506 յօդուածի 24 կէտում:

ԱՀա՛ 3-րդ եւ 24-րդ կէտերը.

«502. 3-րդ կէտ. Բարձր կացութեան իրաւունքներ չունեցող ռուսադաւան եւ հայադաւան հոգեւոր անձանց որդիները»-«պատկանում են ծննդեան իրաւունքով պատուաւոր տոհմական քաղաքացիների դասին»:

«506 յ. 24-րդ կէտ. Բարձր կացութեան իրաւունքներ չունեցող ռուսադաւան եւ հայադաւան սպասաւորող հոգեւորականների (դպիր-Չահրնկալ, ժամհար, տիրացու) որդիները, երբ եւ ինչ կոչման էլ ծնուած լինեն»-«կարող են խնդրել, որ նրանք հաշուեն անձնական պատուաւոր քաղաքացիների դասում, առանց տոհմական շարունակութեան»:

2) Աշխարհիկ հոգևորականության իրաունքների և պարտավորությունների մասին՝ ըստ կացության

485. Ռուսահայոց աշխարհիկ հոգևորականութիւնը ազատ է ամէն տեսակ անձնական հարկերից և կոռ ու բեկառից, և սրբազնագործները ազատ են նաեւ զինուորակոչութիւնից:

486. Հայոց սրբազնագործ հոգևորականները, նրանց կանայք և որդիք, նոյնպէս և սպասաւորողները և նրանց որդիք, գերծ են մարմնական պատժից:

487. Հայոց աշխարհիկ հոգևորականութեան թոյլ է տրուում տիրել անշարժ կայքերի մասնաւոր անձանց համար կարգուած կարգերի հիման վրայ, բայց ազնուականների հողեր ձեռք բերել կարող են միայն նրանք, որոնք պատկանում են տոհմական ազնուական դասակարգին (քաղաքաց. օրէնքներ):

488. Հայոց աշխարհիկ հոգևորականութեան տները զօրապահութեան կոռ ու բեկառը կրելու վերաբերմամբ, օգտուում են այն արտոնութիւններով, որոնք զրուած են հողային տուրքերի օրէնքներում (Устав о земских повинностях):

Ահա՛ վերջի կտորում յիշուած օրէնքները (IV հատոր, II գիրք).

«270. յօդ. 3-րդ կէտ. Այն տեղերում, որոնց վրայ չի տարածւում 255 յօդուածի 1 ծանօթութեան մէջ առաջ բերուած կանոնների ներգործութիւնը, զօրապահական կոռ ու բեկառից ազատուում են ռուսադաւան և հայադաւան սրբազնագործ և սպասաւորող հոգևորականների տները, լինեն նրանք իսկական պաշտօնում, թէ հիւանդութեան կամ ծերութեան պատճառով արձակուած, միեւնոյն է, և նոյնպէս սրանց այրիների և որբերի տները, մինչեւ անգամ եթէ յիշեալ տները բնակութեան տեղեր լինեն կամ երկրորդական շինութիւններ լինեն և նրանց մի մասը վարձով տրուած լինի, միմիայն եթէ որ դրանք բոլորը մի բակ են կազմում և մի համարի տակ են ամփոփուած: Բայց երբ տները զանազան համարներով են, և յիշեալ անձինք նրա մէջ չեն ապրում, ենթարկուում են այն ժամանակ բնակարանային տուրքերի ընդհանուր հիմունքներին»:

«270 յօդ. 4-րդ կէտ. Հայ-լուսաւորչական եկեղեցիները և վանքերը, նրանց մօտ գտնուած և նրանց պատկանող բոլոր շէնքերը և կալուածքները, թէկուզ նրանք վարձով տրուելիս և եկամուտ բերելիս լինեն, նոյնպէս և այս դաւանութեան աստուածահաճոյ հաստատութիւններին պատկանող բոլոր շինութիւնները և կալուածքները, թէկուզ նրանք վարձով տրուելիս և եկամուտ բերելիս լինեն, ամէն

տեղ ազատուում են զօրապահական բեկառներից, հողային հարկից եւ ընդհանրապէս ամէն տեսակ քաղաքային եւ պօլիցիական բեկառներից, միմիայն բացի կամուրջների նորոգման, մաքրութեան հսկման եւ լապտերների պահպանութեան տուրքերից»:

488-ի ծանօթութիւն. Այն տեղերում, որտեղ մտցրուած չէ 1870-ի քաղաքային կա-
մոնադրութիւնը, հայոց աշխարհիկ հոգեւորականութեան պատկանող տները,
որոնց մէջ իրանք բնակուում են, ազատուում են քաղաքային գետնահարկից եւ
ուրիշ քաղաքային բեկառներից, բացի սալայատակների նորոգումից, փողոց-
ներում եւ բակերում պահանջուելիք մաքրութեան եւ լապտերների պահպա-
նութեան պարտքից միւս բնակիչներին հաւասար:

*489. Թէ հոգեւոր, թէ վիճելի եւ ուրիշ քաղաքացիական եւ քրէա-
կան գործերի նկատմամբ, որոնք վերաբերում են Հայոց սրբազնագործ
եւ սպասաւորող հոգեւորականներին, պահպանուում է այն կանոնը,
որը նշանակուած է 479 յօդուածում:*

*490. Հայոց եկեղեցու աշխարհիկ հոգեւորականները կարող են,
ըստ ցանկութեան, թողնել հոգեւոր կոչումը, բայց ոչ այլապէս, եթէ
ոչ էջմիածնի հայոց Սինոդի թոյլտուութեամբ, թեմական իշխանու-
թեան առաջարկութեամբ, եթէ նրանք, ըստ ծննդեան, չեն վայելում
պատուաւոր քաղաքացիութեան իրաւունք եւ ըստ ուսման ձեռք չեն
բերել քաղաքացիական ծառայութիւնը մտնելու իրաւունք, կոչումը
թողնելուց յետոյ պարտաւոր են ընտրել քաղաքային կամ գիւղական
դասի կեանք:*

*491. Հայոց հոգեւորականների որդիքը ընդունուում են քաղա-
քացիական ծառայութեան մէջ այն կանոնների հիման վրայ, որոնք
գրուած են պետութեան որոշմամբ ծառայութեան մէջ մտնելու օրէնք-
ներում:*

*492. Հայոց վանքերի եւ եկեղեցիների կալուածքների տիրելու եւ
նրանց կառավարելու կարգի մասին գրուած են այլադաւան հոգեւոր
գործերի օրէնքներում (Պօլօփէնիա):*

491-ի յօդուածի բացաւրութիւնը գտնուում ենք III հապորթի մէջ՝ I գիրք.

*«Յօդ. 5, 4-րդ կէտ. Ռուսադաւան եւ հայադաւան եկեղեցիների քա-
հանանների, սարկաւազների եւ սպասաւորողների (դպիր՝ չորս աստի-
ճանաւոր, ժամհար, տիրացու) որդիք առանց խտրութեան, ծնուած էլ
լինեն իրանց հօր հոգեւոր կոչման մէջ մտնելուց առաջ, թէ յետոյ»-«ի-
րաւունք ունին քաղաքացիական ծառայութեան մէջ մտնելու»:*

*«29 յօդ. 2-րդ կէտ, 3) Ռուսադաւան եւ հայադաւան սրբազնա-
գործ եւ սպասաւորող այն հոգեւորականները, որոնք այս կոչման մէջ*

մտել են անձնական ազնուականներից կամ սրբազնագործների որդիներից»-«սրանք պատկանում են դիւանական ծառայողների երկրորդ կարգին»:

3-րդ կէտ, 4) Իսկ հասարակ դասակարգից եղածների որդիքը երրորդ կարգին են պատկանում:

V ՎՃՏՈՐ. ՆԱՐԿԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

4842 յօդուածի 18-ի ծանօթութիւնը. «Հարկատու դասակարգին պատկանող անձինք, որոնք ժողովրդից արձակուում են ռուսադաւան եւ հայադաւան աշխարհիկ հոգեւորականութեան մէջ մտնելու համար, կանոնադրեալ կարգով հոգեւոր աստիճան ընդունելուց կամ եկեղեցակոչման մէջ մտնելուց յետոյ, ազատուում են թէ իրանք, թէ իրանց որդիք հարկերից»:

X ՎՃՏՈՐ. ՊՍԱԿՈՒՌՆԵՐԻ ՏԱՐԻՔԻ ՄԱՍԻՆ

«63 յօդ. արգելում է պսակուել արականներին 18 տարեկանից, իսկ իգականներին 16-ից առաջ, այս կանոնս տարածուում է հռոմայական, աւետարանական եւ հայ-լուսաւորչական դաւանութեան պատկանող անձանց, ի բաց առեալ Կովկասի տեղական բնակիչներին, որոնց թոյլ է տրուում պսակուել՝ փեսային 15, հարսնացուին՝ 13 տարեկան եղած ժամանակ»:

XII ՎՃՏՈՐ. ԿԱՌՈՒՅԱՆՈՂԱԿԱՆ ՕՐԷՆՔՆԵՐ

Բ գլուխ

Ա բաժին. այլադասան քրիստոնէականների եկեղեցիների կառուցման մասին

246. Ոչ ոք իրաւունք չունի ինքնակամ այլադաւան քրիստոնէական եկեղեցի շինել:

247. Այն անձինքը կամ հասարակութիւնը, որոնք կամենում են այս դաւանութեանց եկեղեցիներ կանգնել (246 յօդ.), պարտաւոր են խնդրագրերով դիմել այդ մասին նահանգական վարչութեան եւ կառավարութեան: Այս տեղերը, յարաբերութիւն սկսելով ռուսադաւան եւ ուրիշ թեմական իշխանութեան հետ, որի իշխանութեան տակ գտնուում է ծուխը, հաւաստիանում են՝ չկան որեւէ արգելքներ շէնքի

կառուցման համար, եւ ապա այս տեղեկութիւնները հաղորդում են իրանց կարծիքներով Ներքին Գործոց Նախարարութեան այլադաւան հոգեւոր գործոց ղեպարտամենտին:

250. Այլադաւան քրիստոնեաների եկեղեցիների նորոգութիւնը, եւ նոյնպէս նորերի կառուցումը հնացածների կամ որեւէ աղէտալի դէպքի պատճառով խանգարուածների (քանդուածների) փոխարէն, թոյլատրուում է իրանց հոգեւոր իշխանութեան հրամանով ըստ պատկանելոյն:

251. Ռուսադաւան եկեղեցիները առանց մակարդակի եւ ճակատի չչինելու կանոնը տարածուում է եւ միաքրիստոնեայ եկեղեցիների վրայ:

252. Այլադաւան քրիստոնէից եկեղեցիները նախագիծը եւ ճակատագիծը նահանգական եւ գաւառական քաղաքներում եւ գիւղերում յանձնուում է տեղական կառուցանողական բաժանմունքներին ի քննութիւն:

256. Յօդուածում թոյլ է տրուում փայտէ եկեղեցիներ կառուցանել, երբ ծխի միջոցները չեն ներուում, կամ քար չի ճարուում շէնքի համար:

XIV ՆԱՏՈՐ. ՅԱՆՅԱՆՔՆԵՐԻ ԱՌԱՋՆ ԱՌՆԵԼՈՒ ԵՒ ԽԱՓԱՆԵԼՈՒ ՕՐԷՆՔՆԵՐ

Վերելում գրուեցին այն կանոնները, որոնք սահմանուած են կարգալոյծ հոգեւորականների համար, այս մասին աւելի ընդարձակ խօսում է այս՝ ԺԴ հատորում, 176-182 յօդուածների մէջ:

XV ՆԱՏՈՐ. ՊԱՏԺԱԿԱՆ ՕՐԷՆՔՆԵՐ

193. Այլադաւան քրիստոնեաների քահանայագործ հոգեւորականները, որոնք գիտութեամբ ռուսադաւանին թոյլ կտան խոստովանուելու, հաղորդուելու եւ վերջին օծումն ստանալու իրանց ծէսերով, այս բանի համար ենթարկուում են. առաջի անգամ՝ տեղից հեռանալուն վեց ամսից մի տարի ժամանակով, իսկ երկրորդ անգամ՝ աստիճանից զրկուելուն:

Երբ այս հոգեւոր պէտքերը կը կատարեն ռուսադաւանի վերաբերմամբ անգիտութեամբ, նրանք կ'ենթարկուեն խիստ յանդիմանութեան, ինչպէս իրանց կոչման բարձրութեան հետ անհամաձայն անգոուչութեան համար:

194. Այլադաւան քրիստոնեաների հոգեւորականները, որոնց համար կհաստատուի, որ նրանք ռուսադաւան մանուկներին քրիստոնէական վարդապետութիւն են սովորեցնում, կամ յունադաւանութեան հակառակ ներշնչումներ են անում, թէեւ չապացուցուի էլ, որ դաւանափոխելու դիտաւորութեամբ են անում, այս բանի համար ենթարկւում են. առաջին անգամ՝ իրանց տեղից եւ պաշտօնից հեռանալուն մէկից մինչեւ երեք տարի. երկրորդ անգամ՝ աստիճանից զրկուելուն եւ բանտարկուելուն ութ ամսից մինչեւ մի տարի եւ չորս ամիս:

1941. Այլադաւանների քահանայագործները եթէ իրանց ծէսերով կգործմեն ռուսադաւանին կամ կկատարեն ուրիշ քահանայագործութիւն, որով ընդունողը կհամարուի այս դաւանութեան պատկանող, կամ թոյլ կտան, կամ կկատարեն իրանց ծէսերով մկրտութիւն ռուսադաւանների վրայ, այս բանի համար կենթարկուեն պաշտօնից զրկուելու եւ կարգալոյծ լինելու պատժին:

195. Այլադաւան քրիստոնեաների հոգեւորականները, եթէ կրնդունեն ռուսահպատակ այլադաւանին իրանց դաւանութեան մէջ առանց ամէն մի դէպքի համար թոյլտուութիւն խնդրելու, ենթարկւում են առաջին եւ երկրորդ անգամ՝ խիստ յանդիմանութեան, երրորդ անգամ՝ պաշտօնից հեռանալուն երկու տարով, իսկ չորրորդ անգամ՝ կարգից զրկուելուն եւ կարգի հետ միացած առանձին իրաւունքներից եւ արտօնութիւններից:

218 Յօդուածում ասում է, որ եկեղեցու մէջ բարեվայելչութեան դէմ կուսակրօն եւ աշխարհիկ հոգեւորականների արած անկարգութիւնների համար յանցաւորները դատուում եւ պատժուում են իրանց հոգեւոր իշխանութիւնից. իսկ սպասաւորողները եկեղեցում մէկին ծեծելու համար՝ պաշտօնից զրկուելուց զկնի ենթարկւում են այդ յանցանքների համար նշանակած պատժին:

230 յօդուածի մէջ I, II, III կէտերում որոշուած են Հայոց եկեղեցում գործածուող սուրբ, օրհնուած եւ գործածուող անօթների ցուցակը:

230. I, 2) Հայոց եկեղեցու կանոններով սուրբ համարուում են. սկիհը, մաղզման, մասնատուփ, խաչեր, Աւետարան, մեռնոով օծած պատկերներ, մասունքներ, խաչերի, պատկերների եւ մասունքների շրջանակները, սրբազան անօթների ծածկոցները, աթոռի եւ սեղանի ծածկաշորերը, եւ սեղանի մէջի օծուած խաչով վէմ քարը, որի վրայ պատարագ են անում:

Օրհնուած առարկաներն են. ջուր օրհնելու ամաններ, կժեր, զգեստներ, բազմաթիւ աշտանակներ եւ սրանց մէջ տրուած մոմեր, աշտա-

նակներ (մոմկալ) մեծ ու փոքր սեղանի վրայ եւ սեղանի առաջ եւ մասունքների դիմաց, աստուածաշատական գրքեր եւ եկեղեցու դռներ:

Չօրհնուած իրեր համարուում են. սրակիչներ եւ կանթեղներ, մկրտութեան անշարժ աւազանները, քարից կտրուած, սեղանի մօտ հիւսիսային պատի մէջ շինած:

1575 յօդ. Հռոմէական, հայ-լուսաւորչական եւ հայ կաթողիկ քահանաները եւ բողոքական քարոզիչները օրէնքով անվաւեր համարուած պսակ կատարելուն համար, եթէ այս եղել է գիտենալով, ենթարկուում են կարգալոյծ լինելու պատժին եւ բանտարկութեան ութ ամսից մինչեւ մի տարի չորս ամիս:

Եթէ այդ անում են սխալմամբ, զանազան առանձնակի հանգամանքների բերմամբ, այդ դէպքում առաջի անգամ ենթարկուում են խիստ յանդիմանութեան, երկրորդ անգամ՝ պաշտօնից զրկուելուն: Իսկ եթէ գիտութեամբ պսակ կանեն, շահասիրական կամ ուրիշ անձնական տեսակէտներով, եւ այդ պսակը թէեւ օրէնքով արգելուած, բայց անվաւեր չէ, նրանք զրկուում են կարգից, իսկ եթէ արդարացուցիչ հանգամանքների պատճառով սխալմամբ է եղել, նրանք խիստ յանդիմանութեան են ենթարկուում:

XV ՆԱՏՈՐ. ՆԱՇՏԱՐԱՐ ԴԱՏԱԴՈՐՆԵՐԻ ՊԱՏԺԱԿԱՆ ՕՐԷՆՔՆԵՐԸ

5 յօդ. Սրբազնագործները եւ կուսակրօնները եթէ դատապարտուում են կալանաւորման կամ բանտարկութեան, ուղարկուում են ոչ բանտ, այլ իրանց թեմական իշխանութեան՝ պատիժը կրելու վերջինիս կարգադրութեամբ:

XVI ՆԱՏՈՐ. ԶՐԷԱԿԱՆ ԴԱՏԱԴՐԱԿԱՆ ՕՐԷՆՔՆԵՐ

1001 յօդուածից մինչեւ 1029 յօդ. խօսում է այն յանցանքների մասին, որոնք ենթարկուում են հոգեւոր եւ աշխարհական դատարաններին:

Նորին Կ. Բարձրութիւն Կովկասի փոխարքայի կարգադրութիւնը 1865թ. դեկտեմբերի 29, համար 81՝ Տփղիսում. էջմիածնի ծայրագոյն Պատրիարքի ընտրութեան մասնակցող աշխարհական պատգամաւորների մասին: Շրջաբերական Անդրկովկասի նահանգապետներին եւ հայոց թեմական առաջնորդներին:

Հայ-լուսաւորչական դաւանութեան հոգեւոր գործերի կառավարութեան համար սահմանուած կարգադրութեամբ (ԺԱ հատ., մաս. Ա,

գլ. 2, յօդ. 917 եւ 919) որոշուած է, որ Ամենայն Հայոց Պատրիարք կաթողիկոսի ընտրութեան մասնակցեն. Հայոց լուսաւորչական էջմիածնի Սինոդի բոլոր անդամները եւ նոյն ժամանակ էջմիածնում գտնուող եօթն աւագագոյն եպիսկոպոս (եպիսկոպոսների քիչուլթեան դէպքում, այդ թիւը լրանում է այնտեղի աւագագոյն վարդապետներից), թեմակալ առաջնորդները, կամ նրանք, որոնց սրանք այս բանի համար հոգեւորականներից կնշանակեն, եւ բացի դրանից աշխարհական պատգամաւորներ, որոնք ընտրուում են ամէն մի թեմից մի-մի հոգի:

Աշխարհական պատգամաւորների ընտրութեան վերաբերմամբ նոյն Պօլօթէնիայում (յօդ. 917) որոշուած է, որ նրանք ընտրուում են բոլոր մելիքներից, իւզբաշիններից եւ Հայոց եկեղեցու մնացած պատուաւոր աշխարհական անդամներից, որոնք Հայոց եկեղեցու նախնական սովորութեան համաձայն՝ այդ իրաւունքը վայելում են: Ի նկատի առնելով էջմիածնի ծայրագոյն պատրիարքի առաջիկայ ընտրութիւնը, ցանկանալով Անդրկովկասի հայ հասարակութեան հնարաւորութիւն տալ բոլորովին կանոնաւոր եւ օրէնքներին համապատասխան ընտրութիւն կատարել աշխարհական պատգամաւորների վերաբերմամբ, որոնք իրաւունք ունին մասնակցելու այսպիսի կարեւոր գործում եւ կամենալով նախազգուշացնել այն անկանոն շեղումներից, որոնք տեղի են ունեցել նախորդ ընտրութիւնների ժամանակ, եւ հարկաւոր եմ համարում որոշել հետեւեալ կանոնները ի հրահանգութիւն:

1. Անդրկովկասի հայոց թեմի ամէն մի առաջնորդ, երբ ստանում է էջմիածնի Սինոդի ծանուցումը Ամենայն Հայոց Պատրիարքի ընտրութեան համար, յայտնում է այդ մասին իւր թեմի նահանգապետին մէկ աշխարհական պատգամաւոր ընտրելու նկատմամբ անելիք կարգադրութիւնների համար, որը (պատգամաւորը) պիտի մասնակցի Ամենայն Հայոց Պատրիարքի ընտրութեանը:

2. Թեմակալ առաջնորդները, իրանց սահմաններում հիմնուելով թեմերի բաժանման վրայ, որը սահմանուած է հայ-լուսաւորչական եկեղեցու կառավարութեան համար նշանակուած Պօլօթէնիայում (ԺԱ հ., ա. մ., գլ. Դ, յօդ. 962, 963, 964 եւ 965), ցոյց է տալիս այն գաւառները եւ գաւառակները, որոնց մէջ հաստատուած են հոգեւոր կառավարութիւններ եւ գործակալութիւններ եւ որոնց մէջ Հայոց եկեղեցու անդամները այս եկեղեցու նախնական սովորութեան համաձայն՝ իրաւունք ունին մասնակցել աշխարհական պատգամաւորի ընտրութեան, պարտաւոր են ընտրել իրանց մէջից ներկայացուցիչներ:

3. Թեմակալ առաջնորդից այդպիսի ծանուցում ստանալուց յետոյ, նահանգապետը անում է պատշաճաւոր կարգադրութիւն յայ-

տարարելու գաւառապետների միջոցով Հայոց եկեղեցու այն տեղերի անդամներին, որոնք ստորագրուած են հոգեւոր կառավարութեան կամ անմիջապէս կոնսիստորիայից կախուած գործակալութիւններին, որպէսզի նրանք որոշ ժամանակին ընտրեն երկու ներկայացուցիչ, որոնք նշանակեալ ժամանակին պարտաւոր են գալ թեմի այն քաղաքը, որին պատկանում են նրանք եւ այն քաղաքի ներկայացուցիչների հետ ընտրեն այն թեմի համար մի պատգամաւոր:

Ծանօթ. Թէեւ Քուբայիսի գործակալութիւնը չի ստորագրուում անմիջապէս թեմ. իշխանութեան, բայց որովհետեւ հայոց եկեղեցիները, որոնք գտնուում են Իմերեթիայում եւ Գուրիայում, Վրաստանի թեմի մի մասն են կազմում, ուստի եւ Քուբայիսի գործակալութիւնը ընտրում է երկու ներկայացուցիչ:

4. Ներկայացուցիչ կարող են ընտրուել թէ տեղական ընտրողներից, թէ թեմական քաղաքի բնակիչներից, որոնք իրաւունք ունին մասնակցել ընտրութիւններին: Տեղական բնակիչներից ընտրուած ներկայացուցիչները կարող են թեմական քաղաք գնալու անհնարաւորութեան դէպքում իրանց ձայնը ուրիշին տալ հաւատարմաթղթով:

5. Որեւէ թեմի գլխաւոր քաղաքի ներկայացուցիչներ ընտրելու համար իւրաքանչիւր թեմական առաջնորդ, նահանգապետների հետ համաձայնութիւն կայացնելուց յետոյ, հրամանագրում է իւր քաղաքի բոլոր եկեղեցիների աւագ քահանաներին, որ նրանք առաջիկայ կիւրակի օրը եկեղեցիներում ծանուցմամբ հրաւիրի այն անձանց, որոնք Հայոց եկեղեցու վաղեմի սովորութեան համաձայն՝ իրաւունք ունին մասնակցելու աշխարհական պատգամաւորի ընտրութեանը, իրանց մէջից ընտրել ներկայացուցիչներ պատգամաւոր ընտրելու համար, որը պարտաւոր է մասնակցել Ամենայն Հայոց Պատրիարքի ընտրութեանը: Այդ ներկայացուցիչների ընտրութիւնը լինում է հետեւեալ կերպով:

ա) Ամէն մի եկեղեցում այն անձինք, որոնք Հայոց եկեղեցու վաղեմի կանոններով իրաւունք ունին մասնակցելու պատգամաւորի ընտրութեան, ընտրում են իրանց մէջից երեք-երեք պատգամաւոր:

բ) Ներկայացուցիչների ընտրութիւնը պիտի կատարուի կամ եկեղեցում ժամերգութիւն չեղած ժամանակ, կամ նրա բակում, ընտրութիւնը պիտի վերջանայ ութերորդ օրը՝ ծանուցման օրից հուշելով:

գ) Ներկայացուցիչներ ընտրելուց յետոյ կազմւում է ընտրողական թերթ, որի մէջ նշանակուած են լինում ընտրուած ներկայացուցիչների անունները եւ ազգանուններն ու ընտրողների ստորագրութիւնը:

դ) Ներկայացուցիչների ընտրութեան վերջանալուց յետոյ, աւագ

քահանաները ներկայացնում են ընտրողական թերթերը իրանց թեմակալ առաջնորդներին, որոնք ըստ կարգի յանձնում են նահանգապետներին, իսկ սրանց չեղած տեղում՝ գաւառապետներին:

6. Նահանգապետի կամ գաւառապետի համաձայնութիւնը առնելուց յետոյ, նշանակւում է ներկայացուցիչների ժողովի տեղն ու ժամանակը թեմի գլխաւոր քաղաքում:

7. Նշանակեալ ժամանակին բոլոր ընտրուած ներկայացուցիչները ժողովւում են նշանակուած տեղը թեմի պատգամաւոր ընտրելու համար: Ժողովը համարւում է օրինական, եթէ ներկայացուցիչների 2/3 մասը ներկայ կլինի, հաշուելով եւ այն անձանց, որոնք հաւատարմաթղթով են ներկայանում:

8. Ներկայացուցիչները պատգամաւորի համար թեկնածուներ են առաջարկում քուէարկութեան միջոցով, միմիայն քուէարկուողների համաձայնութիւնը ստանալուց յետոյ:

9. Քուէարկութիւնը վերջանալուց լետոյ ձայների ամենամեծ թիւը ստացողը նշանակւում է այն թեմի պատգամաւոր, որի մէջ ընտրութիւնը կայացել է, նրանից յետոյ շատ ձայն ստացողը նշանակւում է անձնափոխանորդ, որը պատգամաւորի տեղը բռնում է նրա մահուան կամ հիւանդութեան դէպքում:

10. Ներկայացուցիչների ժողովում ընտրութեան ժամանակ ներկայ է լինում կարգապահութեան համար կառավարութիւնից նշանակուած աստիճանաւոր:

11. Բոլոր թեմերի ընտրուած պատգամաւորները պէտք է նշանակուած ժամանակին գնան Էջմիածին մասնակցելու Ամենայն Հ. Պատ. կաթողիկոսի ընտրութեան:

12. Այդ պատգամաւորները Պատրիարքի ընտրութեան նշանակուած ժամին Էջմիածին գնալու անհնարաւորութեան դէպքում, իրաւունք ունին օրէնքով իրանց գրաւոր կարծիքը ուղարկելու Էջմիածին: Ստորագրեց Կովկասի փոխարքայ, գեներալ Փելզէյխմէյստէր Միքայէլ:

Բ.

Պետական աղբիւրների մէջ երկրորդ տեղն է բռնում

Պօսոյ Ազգային Սահմանադրութիւնը

1839-ի սուլթանական հրովարտակը, որով ապահովութիւն էր շնորհում բոլոր հպատակներին անխտիր՝ կեանքի, պատուի եւ ստացուածքի, մեծ զարկ տուաւ Պօլսի հայոց ստորին դասակարգին իրաւունքների եւ պարտքերի ազատ գործադրման եկեղեցական գործերում: Այդ

դասակարգը, եթէ ոչ համահաւասար, գոնէ մասամբ առանց երկիւղի սկսեց խառնուել ուսումնարանական-եկեղեցական գործերում: Խառնուելու առիթը եղաւ հետեւեալ դէպքը: Բողոքականների Պօլիս մտնելը եւ տարածուելը, նրանց համեստ եւ թաքուն գործունէութիւնը հայերի մէջ ուսումն տարածելու պատրուակով եւ դրանով բազմաթիւ հայերի քարոզելը իրանց ճանկը որսալու համար, առիթ տուաւ ջերմեռանդ հայ ամիրաներից մի քանիսին ասպարէզ ելնելու՝ նոյն գէնքով կռուելու նրանց դէմ: Սրանք էլ հետեւելով նրանց արածին՝ բացին դպրոցներ եւ հրաւիրեցին հայերին փոխանակ բողոքականների դպրոցը ուղարկելու իրանց որդիներին, նորաբաց ուսումնարանները ուղարկել: Մինչեւ անգամ Պալեան Կարապետ ամիրան Իսկիտարի թաղում 1838 թուի դեկտեմբերին «Ճեմարան ս. Երուսաղէմի» անունով մի գիշերօթիկ դպրոց հիմնեց այն դիտաւորութեամբ, որ իբր բարձրագոյն դպրոց, միջոց տայ միւս ուսումնարաններ աւարտողներին լրացնել իրանց ուսումը: Յակոբոս Պատրիարքը բռնութեան եւ նզովքի միջոցով չկարողանալով արմատախիլ անել եւ նսեմացնել բողոքականների գործունէութիւնը, սկսեց նոյն գէնքով մրցել դրանց հետ՝ ուշադրութիւն դարձնելով հայոց դպրոցների վրայ եւ մասնաւորապէս ճեմարանի բարուքման վրայ: Ամիրաները քինու նայելով Պալեանի վրայ, ազգային դպրոցի խնդիրը անձնականի հետ շփոթելով եւ խառնելով, աշխատում էին խանգարել դպրոցի յարատեւութիւնը եւ Երուսաղէմի տարեկան 12000 տալիք զրուշը իբրեւ նպաստ՝ ոչնչացնել: Պատրիարքը տեսնելով, որ ամիրաների վրայ յոյս դնելով չի կարելի ճեմարան պահել, որոշեց դիմել ազգի միւս դասակարգերին՝ նախ՝ 5 զրուշ հարկ դնելով հանած անցաթուղթի վրայ եւ երկրորդ՝ որոշեց յատուկ տուրք ժողովել ժողովրդից ազգային պէտքերի համար: Եւ որպէսի ազգային ժողոված տուրքի գործադրութեան համար կասկածներ չյարուցանուեն ժողովրդի մէջ, որոշուեց 24 հոգաբարձու ընտրել ժողովրդից եւ նրանց միջոցով ու կամքով անել թէ ժողովը եւ թէ ծախսը: Ամիրաները եթէ ոչ ուրախութեամբ, գոնէ անտարբերութեամբ էին նայում ժողովրդի մասնակցութեան վրայ, առաջին՝ որ իրանց շահերը մնում էին անվնաս, եւ երկրորդ՝ կարծում էին, որ իրանց բարձր դիրքի ու նշանակութեան շնորհիւ կարող էին առանց դրան էլ՝ մեծ դեր խաղալ այդ գործերում, մինչեւ իսկ չխառնուելով ռամիկ դասակարգից ընտրուած հոգաբարձական ժողովներին:

Ամիրաները գլխի եկան այն ժամանակ, երբ տեսան, որ ժողովուրդը հոգաբարձուների միջոցով կամենում է ազգային գործերի վարչութիւնը իրան ձեռքը ձգել, այն էլ տէրութեան հաստատութեամբ, իրանք

մէջ մտան եւ յաջողեցրին հաստատութիւնը խանգարել տալ եւ մինչեւ իսկ աքսորել ու բանտարկել տալ խռովարար անուամբ շատերին: Ժողովուրդը՝ չնայելով գլխաւորների աքսորին եւ բանտարկութեան, աղերսագիր մատոյց Բարձրագոյն Դրան եւ ստիպեց հրովարտակով կատարել ժողովրդի ցանկութիւնը: Եւ ահա, 1841-ի դեկտեմբերի 12-ին բարձրագոյն հրովարտակով հաստատուեցին 27 հոգուց բաղկացած հոգաբարձուները, որոնք ամիրաներից անկախ պիտի վարէին ազգային գործերը: Ամիրաները տեսնելով ժողովրդի յաղթութիւնը տէրութեան միջամտութեամբ, սկսեցին յարգանքով նայել մինչեւ այժմ արհամարհուած դասակարգի վրայ, զարմացած տեսնելով, որ իրանց վաղեմի փառքն ու պատիւը եւ ազգային ամէն գործերում խառնուելու կարիքը անուշադիր է թողնուած այն ժողովրդի կողմից, որը առանց իրանց կամքին մի բան չէր կատարում, զիջեցին եւ պատրաստականութիւն յայտնեցին աջակցել ազգային գործերում ժողովրդի հետ միասին. իսկ 27 անձինք դժուար համարելով ազգային հաստատութիւնների (Պատրիարքարանի, դպրոցների, հիւանդանոցների) նիւթականի հոգալը առանց ամիրաների, ցանկանում էին միանալու միջոց գտնել, որը եւ տեղի ունեցաւ Մատթէոս Պատրիարքի օրով՝ 1844 թուին: Այդ միացումը եղաւ հետեւեալ կերպով. կառավարիչ ժողովը կազմուեց ամիրաներից եւ ժողովրդից, առաջիններից՝ 16 հոգի, երկրորդից՝ 14 հոգի. այս ժողովը Պատրիարքի նախագահութեամբ սկսեց կառավարել բոլոր ազգային գործերը եւ հաստատութիւնները: Եւ որովհետեւ չկային պաշտօնական անձանց իրաւունքների եւ պարտաւորութիւնների կանոնաւոր սահմանումներ, ուստի եւ գծտութիւններ սկսուեցին առաջանալ Պատրիարքի եւ ամիրաների ու ժողովրդի մէջ, ամէն մէկը իւր իրաւունքն էր պաշտպանում՝ առանց պարտքը յիշելու, առաջնորդների ընտրութիւնը ամիրաները նախկին կարգով համարում էին իրանց իրաւունքը, Պատրիարքը այդ իրաւունքը յատկացնում էր ժողովրդին: Այս գծտութիւնները առաջ բերին իրաւունքների եւ պարտքերի սահմանները որոշելու անհրաժեշտութիւն, գործերը սկսեցին բաժանել ըստ բովանդակութեան՝ եկեղեցականի եւ քաղաքացիականի, այս բաժանման համեմատ էլ ընտրութիւններ եղան հոգեւորականներից եւ աշխարհականներից: 1847-ի մայիսին Մայր եկեղեցում ընդհանուր ժողով եղաւ Պատրիարքի ներկայութեամբ, եւ որոշուեց 14 եկեղեցական ընտրել կրօնական գործերը վարելու ու 20 աշխարհական՝ հասարակական հարցերը կառավարելու համար: Առաջի ժողովի գործն էր հսկել եկեղեցիների, առաջնորդների վրայ, քննել նրանց վէճերը եւ կարգաւորել խնդիրները, իսկ երկրորդի իրաւասութեան խնդիրներն

էին՝ ուսումնարաններ, հիւանդանոցներ, աղքատների հոգատարութիւն եւ այլն, եւ այլն: Ժողովների անդամները երկու տարին մի անգամ պիտի փոխուէին եւ հաստատուէին տէրութեան հրովարտակով. Պատրիարքը առանց այդ ժողովների գիտութեան Բարձրագոյն Դրան հետ հաղորդակցութիւն չպիտի ունենայ:

Այսպիսով, կրօնական եւ քաղաքական ժողովների հաստատութեամբ գործերը աւելի որոշ ընթացք ստացան եւ կանոնաւորուեցին, քան ինչ որ առաջ էր: Բայց դժբախտաբար չկային որոշ կարգ կանոններ, պարզ եւ հաստատ կանոնադրութիւն թէ ընտրութիւնների վերաբերմամբ, թէ իւրաքանչիւր պաշտօնական մարմնի գործունէութեան նկատմամբ. գործերը ընթանում էին դանդաղ, առաջուայ նման այս ու այն ազդեցիկ մարդկանց ձեռքին եւ կամքին թողած: Այս պակասութիւնները բոլորը զգում էին, նրանց ցանկութիւնը եղաւ նոր կանոնադրութիւն կազմել աւելի լայն սահմաններով, լայն ընտրողական սկզբունքներով: Այս մտքին օգնեց 1856-ին դուրս եկած կայսերական հրովարտակը, որը ասում էր. «Ամենայն քրիստոնէայ համայնք կպարտաւորի բարձր կառավարութեան թոյլտուութեամբ եւ վերահսկողութեամբ մի նշանակեալ ժամանակամիջոցում իւր միջից ընտրած խորհրդի միջնորդութեամբ ձեռնարկել վերաքննելու իրեն տուած արտօնութիւնները եւ առանձնաշնորհումները եւ նոցա քննութեան համեմատ ներկայացնել Բարձրագոյն Դրան ծրագիր այնպիսի վերանորոգութեանց, որոնք ժամանակի լուսաւորութեան յառաջագիմութիւնը պահանջելիս կրլլան» (տե՛ս «Փորձ», 1876թ.):

Այս հրովարտակի վրայ յենուած գերագոյն (քաղաքական) ժողովը մի մեծ յանձնաժողով կազմեց եւ առաջարկեց պատրաստել մի կանոնադրութիւն, որով որոշուէին ժողովների ընտրութեան եղանակը, իրաւունքները եւ պարտքերը: 1860-ի մայիսի 24-ին ընդհանուր ժողով գումարուեց եւ կարդացուեց այդ նոր Սահմանադրութեան որոշումները բոլորի ներկայութեամբ:

Ժողովականները կրօնի եւ եկեղեցական կանոնների դէմ հակառակ բան չգտնելով՝ Սարգիս Պատրիարքի օրով ստորագրեցին:

Կազմուած Սահմանադրութիւնը յանձնուեց Բարձրագոյն Դրան ի հաստատութիւն:

1862 թ. փետ. 14-ին Բարձրագոյն Դռնից ծանուցում եղաւ պատրիարքական փոխանորդին. «Բարեկարգութեանց վերաբերեալ կայսերական հրովարտակը կպահանջէ, որ ամէն հասարակութիւն իր վայելած առանձնաշնորհութիւններն ու արտօնութիւնները որոշեալ պայմանաժամի մէջ ի քննին առնելով՝ ժամանակի բերմանցը եւ քաղաքակրթու-

Թեան արդեանցն ու գիտութեանց պահանջած բարեկարգութիւնները խորհրդածութեամբ որոշէ, ու Բարձրագոյն Դրան ներկայացնէ եւ հոգեւորական գործոց շնորհուած իշխանութիւնն ու ձեռնհասութիւնը՝ իւրաքանչիւր հասարակութեան ապահովուած վիճակին եւ նոր դիրքին հետ համաձայնութեան մէջ դրուի...» (տե՛ս Սահմանադրութեան 1 եր.): Ապա յիշում է, որ Սարգիս Պատրիարքի ժամանակ եղած ընդհանուր ժողովը 7 հոգուց բաղկացած մի յանձնաժողով կազմի «եւ վերոյիշեալ ուրուագիծը անգամ մըն ալ անոր ցոյց տրուի»: 1862-ի փետրուարի 16-ին այդ կազմած խառն ժողովը տէրութեան ներկայացրեց կազմած՝ նայուած Սահմանադրութիւնը:

1863-ի մարտի 7-ին Բարձրագոյն Դռնից ուղարկուեց Պատրիարքի տեղապահին հրամանագիր գործադրելու Սահմանադրութիւնը. «Ուստի յիշեալ Սահմանադրութիւնը ներփակեալ առ Զեզ ուղարկելով՝ կպատուիրեմք, որ պարունակած նիւթերուն այսուհետեւ անթերի գործադրութեանը հսկելով, ըստ Բարձ. կամաց Օգոստոսի առ կայսեր՝ ինչ որ պարտ ու պատշաճ է ի գործ դնելու, հոգ տանիք» (տե՛ս Սահ., 8 եր.):

Սահմանադրութիւնը այն առաւելութիւնը ունեցաւ նախկին կազմութիւնից, որ մշակուեցին այստեղ ընդհանուր սկզբունքներ, քաղաքական եւ կրօնական ժողովների բոլոր գործունէութիւնը Պատրիարքի վերատեսչութեամբ ենթարկուեց ընդհանուր երեսփոխանական ժողովի հսկողութեան եւ կօնտրօլին:

Սահմանադրութիւնը տուաւ, եկեղեցական-հասարակական գործերի կառավարութեան ո՛չ ոգի, այլ կմախք առանց արեան եւ նեարդերի. այդ մեծաբոմբին բառի տակ չէք գտնիլ դատակազմական, դատավարական որոշ ձեւեր եւ օրէնքներ, զանցառուների պատասխանատուութեան ենթարկելու եւ պատժելու հրահանգների կարգեր, չկան այնտեղ եկեղեցու վարչական, տնտեսական, քահանայական, ծխական, կալուածական խնդիրների վերաբերմամբ կարգ կանոններ, ամէն ինչ թողած է հին կարգով, միայն տալով ընդհանուրին սահմանադրական կերպարանք:

Ահա եւ Սահմանադրութիւնը:

Օրինակ հրամանագրի Բարձրագոյն Դրան
առ Խոհեմագարդ Տեղապահ Պատրիարքի Հայոց

Հայոց Պատրիարքարանի վիճակին եւ վարչութեան բարեկարգութեանը վրայօք, ասկէ առաջ Բարձրագոյն Դուռը կազմուած Յանձնաժողովին գրի առած Սահմանադրութիւնը՝ լոկ աշխարհական գործոց

վերաբերեալ քանի մը կէտերը սրբագրուելէն ետքը, Վեհափառ արքային մատուցուեցաւ, եւ Նորին Կայսերական Վեհափառութեան կողմէն ընդունուելով, պարունակած նիւթերուն այսուհետեւ կանոն բռնուիլը Ձեր սրբազնութեան յանձնելու արքունի հրամանը շնորհուեցաւ:

Ուստի յիշեալ Սահմանադրութիւնը ներփակեալ առ Ձեզ ուղարկելով՝ կպատուիրեմք, որ պարունակած նիւթերուն այսուհետեւ անթերի գործադրութեանը հսկելով, ըստ Բարձրագոյն կամաց Օգոստափառ Կայսեր՝ ինչ որ պարտ ու պատշաճ է ի գործ դնելու հոգ տանիք:

17 մարտի, 1863

Յատաջարանութիւն

Օսմանեան տէրութեան իր մահմէտական չեղող հպատակներուն շնորհած արտօնութիւնները՝ հաւասար են ըստ սկզբանց ամենուն համար, բայց անոնց գործադրութեանը եղանակը՝ իւրաքանչիւր ազգի մէջ ըստ պահանջման սեպհական սովորութեանց իւրեանց, մասնաւոր կերպով տնօրինուած է:

Հայոց Պատրիարքը գլուխ է իր ազգին, եւ մասնաւոր պարագաներու մէջ, տէրութեան հրամանաց գործադրութեան միջնորդ: Սակայն Պատրիարքարանի մէջ կրօնական գործոց համար՝ կրօնական ժողով մը, եւ քաղաքական գործոց համար՝ քաղաքական ժողով մը կան հաստատուած: Այս երկու ժողովները ի պահանջել միանալով՝ խառն ժողով կը կազմեն: Թէ Պատրիարքը եւ թէ այս երկու ժողովոց անդամները՝ ազգին պատուաւոր անձանցմէ բաղկացեալ մէկ ընդհանուր ժողովոյ մէջ կ'ընտրուին:

Որովհետեւ յիշեալ ժողովներուն պաշտօնն ու պարտաւորութիւնքը, եւ կազմութեան եղանակը բաւական կանոններով սահմանուած չեն. եւ այս պատճառաւ զանազան անտեղութիւններ, եւ մասնաւորապէս ընդհանուր ժողով կազմելու մասին տեսակ-տեսակ դժուարութիւններ տեսնուած են:

Որովհետեւ բարեկարգութեանց վերաբերեալ Կայսերական հրովարտակին համեմատ, իւրաքանչիւր հասարակութիւն իր ունեցած արտօնութիւններն ու առանձնաշնորհութիւնները՝ որոշեալ ժամանակի մէջ քննելով, եւ ժամանակին բերմանցը եւ քաղաքակրթութեան արդեանցն ու արդի լուսաւորեալ վիճակին պահանջած բարեկարգութիւնները խորհրդածութեամբ որոշելով, Բարձրագոյն Դրան ներկայացնելու պարտաւորուած է:

Որովհետեւ ամէն մէկ ազգին կրօնական գլուխներուն շնորհուած իշխանութիւնն ու կարողութիւնը, իւրաքանչիւր հասարակութեան ապահովուած նոր վիճակին ու դրութեան համաձայնեցնել պէտք է:

Ուստի հայոց ազգէն քանի մը պատուաւոր անձինքէ յանձնաժողով մը կազմուեցաւ, որ ազգին համար պատրաստեց սա հետեւեալ Սահմանադրութիւնը:

ԱՉԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՄԻՆ ՀԱՅՈՅ

ՆԻՄՆԱԿԱՆ ՄԿՁԲՈՒՄՔ

Ա.

Ազգին ամէն մէկ անհատը առ ազգը պարտաւորութիւններ ունի, ազգն ալ իր կողմէն առ ազգային ամէն մէկ անհատ իրաւունքներ ունի ազգէն եւ ազգն անհատներէն:

Ուստի ազգն ու ազգայինք փոխադարձ պարտեօք կապուած են իրարու հետ, անանկ որ մէկին պարտաւորութիւնքը միւսին իրաւունքն են:

Բ.

Ազգայնոց պարտականութիւնն է՝ ազգին պիտոյիցը պահանջած ծախքերուն մասնակից ըլլալ իւրաքանչիւր իր կարողութեան չափովը. ազգին խնդրած ծառայութեանցը յօժարակամ յանձնառու ըլլալ, եւ անոր ըրած տնօրէնութեանցը սիրով հնազանդել:

Ազգայնոց այս պարտաւորութիւնքը ազգին իրաւունքն են:

Գ.

Ազգին պարտականութիւնն է՝ ազգայնոց բարոյական, մտաւորական եւ նիւթական պիտոյիցը հոգ տանել, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ դաւանութիւնն ու աւանդութիւնքը անարատ պահել, մարդկութեան հարկաւոր եղած անհրաժեշտ գիտելեաց ուսումը՝ ամէն աստիճանի թէ մանչ եւ թէ աղջիկ տղայոց հաւասարապէս ծաւալել, ազգային հաստատութիւնքը պայծառ պահել, հասոյթներն օրինաւոր կերպով աւելցնել, եւ ծախքերն իմաստութեամբ տնտեսել, ազգին ծառայութեանը մշտնջենապէս նուիրեալ անձանց կացութիւնը բարւոքել եւ ապագայն անդորրել, կարօտելոց խնամ տանել հայրաբար, ազգայնոց մէջ ծագած վէճերն արդարասիրութեամբ խաղաղել, եւ վերջապէս՝ ազգային յառաջադիմութեան անձնանուէր աշխատել:

Ազգին այս պարտաւորութիւնքը ազգայնոց իրաւունքն են:

Դ.

Զազգը փոխանորդաբար ներկայացնող, եւ այս փոխադարձ պարտեաց կանոնաւոր կատարմանը տեսուչ եւ մատակարար կարգեալ իշխանութիւնը՝ ազգային վարչութիւն կը կոչուի, որուն յանձնուած է Օսմանեան Տէրութենէն յատուկ արտօնութեամբ եւ Սահմանադրութեան միջոցաւ, Թուրքիոյ Հայոց ներքին գործերու տնօրէնութիւնը:

Ե.

Վարչութիւնը՝ ազգային ըլլալու համար, պէտք է Երեսփոխանական ըլլայ:

Զ.

Երեսփոխանական վարչութեան հիմը՝ իրաւանց ու պարտեաց սկզբունքն է, որ արդարութեան սկզբունք է, իր ոյժը ձայնից բազմութեան մէջ կը կայանայ, որ օրինաւորութեան սկզբունք է:

ԳԼՈՒԽ Ա

ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

Ա. Պատրիարք Կոստանդնուպօլսոյ

Ընտրութիւն եւ հրաժարում

Յօդուած 1. Կոստանդնուպօլսոյ Պատրիարքը բոլոր Ազգային ժողովոց Նախագահն է, եւ անոնց գործադիր իշխանութիւնը կը վարէ, եւ մասնաւոր պարագաներու մէջ՝ Տէրութեան հրամանաց գործադրութեան միջնորդն է:

Ուստի պէտք է. որ պատրիարք ընտրելու անձը՝ ընդհանուր ազգին վստահութեան ու յարգանացն արժանի ըլլալու համար, Պատրիարքական Աթոռին վայելուչ ամէն յատկութիւններն ու արժանաւորութիւնն ունենայ, եւ ի վաղուց անտի Պատրիարքութեան յատկացեալ եպիսկոպոսաց դասէն ըլլայ, միանգամայն Տէրութեան կատարեալ վստահութեանն արժանաւոր, եւ գոնէ իւր հօրմէն սկսեալ՝ Օսմանեան հպատակ, եւ երեսուն ու հինգ տարին լրացուցած ըլլայ:

Յօդ. 2. Երբ՝ Պատրիարքը վախճանելով կամ հրաժարելով եւ կամ ուրիշ որեւէ պատճառաւ Աթոռը պարապ մնայ, կրօնական եւ քաղաքական ժողովները մէկտեղ գալով Տեղապահ մը կընտրեն, եւ անոր հաստատութիւնը կը խնդրեն Բարձրագոյն Դռնէն:

Ընդհանուր ժողովը կընտրէ զՊատրիարք, բայց կրօնական եւ քաղաքական ժողովներն իրաւունք ունին ներկայացման ցուցակով մը ընտրելեաց արժանաւորութեան աստիճանին վրայ կարծիք տալու:

Պատրիարքի ընտրութիւնը հետեւեալ կերպիւ կըլլայ:

Նախ եւ առաջ Տեղապահը Օսմանեան հողին վրայ գտնուող բոլոր եպիսկոպոսաց ցանկը կը շինէ, եւ իւրաքանչիւրին անուանը առջեւ՝ ըստ առաջին յօդուածոյ ընտրելութեան համար պահանջուած հանգամանքը նշանակելով, կրօնական ժողովոյն կը ներկայացընէ զայն:

Այս ժողովն ալ եկեղեցական համագումար ժողով հրաւիրելով, ընտրելեաց ցուցակ մը կը պատրաստէ գաղտնի քուէարկութեամբ, այսինքն իւրաքանչիւր անգամ թղթոյ մը վրայ կգրէ այն ամէն եպիսկոպոսաց անունները, զորս կրօնական մասին անընդունելի չհամարեր: Ետքը՝ քուէ համարն ըլլալով, այն անունները յատուկ ցուցակի մը մէջ կառնուին քուէից շատութեան կարգաւ:

Տեղապահը յիշեալ կերպիւ պատրաստուած ցուցակը Քաղաքական ժողովոյն կը ներկայացընէ: Ան ալ՝ նշանակուած անձանց ըստ քաղաքականին արժանաւորութիւնը քննելէն ետքը, ամենեն աւելի արժանաւորներէն հինգ ընտրելի կը գատէ քուէից առաւելութեամբ, եւ ասոնց ցուցակը ընդհանուր ժողովոյն կներկայացնէ:

Միանգամայն եկեղեցական համագումար ժողովոյն պատրաստած առաջին ցուցակն ալ ազգային Ընդհանուր ժողովոյն սրահին մէջ կախուած կըլլայ: Ընդհանուր ժողովը այս երկու ցուցակներէն, ընտրելեաց՝ թէ կրօնական եւ թէ քաղաքական որպիսութեանց վրայ՝ երկու ձեռնհաս ժողովներուն կարծիքն իմանալով, կընտրէ զՊատրիարք գաղտնի քուէարկութեամբ եւ բացարձակ առաւելութեամբ քուէից:

Ընդհանուր ժողովը կընայ քաղաքական ժողովոյն ներկայացուցած ցուցակէն դուրս անձի մը վրայ ալ քուէ տալ, բայց պէտք է, որ այն անձին անունը նշանակուած ըլլայ եկեղեցական համագումար ժողովոյն պատրաստած ցուցակին մէջ, վասն զի այս եկեղեցական ցուցակէն դուրս մնացած անձի վրայ ընտրութիւն չը կընար ըլլալ:

Եթէ առաջին անգամ քուէից բացարձակ առաւելութիւն չգոյանայ, երկու առաւելագոյն քուէ ստացողաց անունները տեղապահին կողմէն ընդհանուր ժողովոյ անդամներուն կը ծանուցուի, եւ երկրորդ քուէարկութիւնը օրինաւորապէս այն երկուքին վրայ կըլլայ: Այս երկ-

րորդ քուէարկութեան ատեն ազգային երեսփոխաններէն անոնք, որ չկրնան ներկայ գտնուիլ, կարող են իրանց քուէները ստորագրեալ եւ կնքեալ նամակաւ առ ժողովն ուղարկել՝ կամ տեղապահին եւ կամ ընդհանուր ժողովոյ ատենապետին ուղղելով զայն:

Քուէները յատուկ քուէատուփի մը մէջ դրուելէն ետքը՝ քուէհամարը կըլլայ ընդհանուր ժողովոյ դիւանին ձեռօք, եւ սոյն ժողովոյ մէջէն ընտրուած չորս եկեղեցական եւ չորս աշխարհական քննիչներու ներկայութեամբ:

Եթէ պատահի, որ երկրորդ անգամ քուէարկութեան մէջ երկու անձանց հաւասար քուէ ելնէ, այն ատեն երկուքէն մէկը վիճակաւ կընտրուի:

Յօդ. 3. Ընտրութիւնը կատարուելէն ետքը տեղեկագիր մը կը շինուի, զոր բոլոր բազմականք կը ստորագրեն, եւ տեղապահի միջնորդութեամբ Բարձրագոյն Դրան կը մատուցուի, եւ Պատրիարքը կը հաստատուի ըստ վաղեմի սովորութեան՝ Կայսերական հրամանին համեմատ:

Յօդ. 4. Ընդհանուր ժողովը հրաւիրանաց գիր կուղարկէ Պատրիարք ընտրուած անձին, քանի մը անձանց ձեռօք, եթէ Կ. Պօլսոյ մէջ է, եւ յատուկ հրաւիրակաւ, եթէ Կ. Պօլիսէն դուրս տեղ է: Նորընտիր Պատրիարքը՝ այս հրաւիրանաց գիրը առնելով, Պատրիարքարան կուգայ եւ Մայր եկեղեցւոյ մէջ ընդհանուր ժողովոյ առջեւ հանդիսաւոր ուխտ կընէ սոյն օրինակ. «Առաջի Աստուծոյ եւ ի ներկայութեան ազգային ժողովոյս» հրապարակաւ ուխտեմ հաւատարիմ մնալ Տէրութեան եւ ազգիս, եւ ճշմարտապէս հսկել ազգային «Սահմանադրութեան անթերի գործադրութեանը»: Անմիջապէս տեղապահին պաշտօնը կը դադարի, եւ նորընտիր Պատրիարքը Բարձրագոյն Դրան հրաւէրին վրայ՝ ուղղակի Օգոստոսի առ Կայսեր կը ներկայանայ, պաշտօնական կերպիւր պաշտօնը կը հաստատուի, եւ Բարձրագոյն դուռը երթալով՝ կը ծանուցվի:

Յօդ. 5. Եթէ Պատրիարքը Սահմանադրութեան տրամադրութեանցը հակառակ շարժի կամ վարուի, ամբաստանութեան տակ կընկնի:

Յօդ. 6. Պատրիարքին վրայ ամբաստանութիւն ընելու միայն ընդհանուր ժողովը եւ կրօնական ու քաղաքական ժողովներն իրաւունք ունին:

Ամբաստանող կամ բողոքող ժողովը Բարձրագոյն Դռնէն հրաման առնելով՝ Պատրիարքէն կը խնդրէ, որ ընդհանուր ժողով գումարէ:

Եթէ Պատրիարքը ասոր դէմ կենայ, եղելութիւնը կրկին անգամ Բարձրագոյն Դրան իմաց կը տրուի, որ այն ատեն բողոքին համե-

մատ՝ Կ. Պօլսոյ մէջ գտնուող եպիսկոպոսաց երիցագոյնին նախագահութեամբը ընդհանուր ժողով գումարելու հրաման կուտայ:

Ընդհանուր ժողովը իր միջէն հինգ եկեղեցական եւ հինգ աշխարհական ընտրելով, տասն հոգիէ բաղկացեալ քննիչ յանձնաժողով մը կը կարգէ, բայց պէտք է, որ այս քննիչներուն մէջ, ամբաստանող կամ բողոքող անձանցմէ մարդ չը գտնուի: Քննիչ յանձնաժողովը եղած ամբաստանութիւնները քննելէն ետքը՝ տեղեկագիր կուտայ ընդհանուր ժողովոյն, որ կորոշէ զխնդիրը գաղտնի քուէարկութեամբ: Այս որոշումը պարունակող թուղթը պէտք է ստորագրուած ըլլայ որոշման կողմը քուէ տուող ժողովականներէն, եւ եթէ անով Պատրիարքին հրաժարուէլը վճռուած է, երկու ժողովոց ատենապետները նախագահ եպիսկոպոսին հետ Պատրիարքին երթալով՝ յիշեալ թուղթը անոր կը ներկայացնեն, որ այն ժամանակ ազգին որոշ կամքը իմանալով հրաժարականը տալու պարտաւորեալ է: Իսկ եթէ չուզէ տալ, Բարձրագոյն Դրան իմաց կը տրուի, որ պաշտօնէն կը ձգէ զՊատրիարք:

Յօդ. 7. Հրաժարեալ Պատրիարքը վիճակաւոր եպիսկոպոսաց կարգը կանցնի. եւ անոր վրայ ըստ կանոնի պէտք եղածը կը տնօրինուի խառն ժողովոյ կողմէն:

Պաշտօն եւ պարտաւորութիւնք

Յօդ. 8. Պատրիարքին պարտաւորութիւնքն են Սահմանադրութեան սկզբանց համեմատ վարուիլ եւ անոր ամէն կետերուն ճշտիւ գործադրութիւնը ուշի ուշով հսկել:

Պատրիարքը իրեն եկած գործերը որ ժողովոյ կը վերաբերի նէ՝ այն ժողովոյն կը յանձնէ, քննութեան եւ որոշման համար: Ժողովոց մէջ որոշուած գործոց վրայ Պատրիարքին թագրիները եւ կամ ուրիշ պաշտօնական գրութիւնները վաւերական եւ գործադրելի չեն կրնար ըլլալ եթէ որոշող ժողովոյն կողմէն ալ կնքեալ եւ ստորագրեալ չըլլայ: Իսկ երբ ստիպողական գործ մը պատահի, որոյ տնօրէնութեանը համար կարելի չըլլայ մինչեւ ժողովոյն գումարման օրը սպասել եւ կամ արտաքոյ կարգի ժողով գումարել, Պատրիարքը կրնայ պէտք եղածը ինքնին տնօրինել, իր վրայ առնելով պատասխանատուութիւնը, բայց պարտաւորեալ է եղելութիւնը արձանագրել տալ կանոնաւոր կերպիւ եւ որ ժողովոյն կը վերաբերի նէ՝ անոր յաջորդ նիստին ներկայացունել վաւերացման համար:

Յօդ. 9. Պատրիարքը իր բացակայութեանը ատեն ազգային ժողովներու մէջ տրուած որոշումները պարունակող թուղթը դեռ չստորագ-

րած, կարող է անոնց վրայ իր դիտողութիւններն յայտնելով, խնդիրը կրկին քննութեան յանձնել: Իսկ այս վերաքննութենէն ետքը՝ պարտաւորեալ է նոյն թուղթերը ստորագրել, եթէ տրուած որոշումը Սահմանադրութեան տրամադրութեանցը անհամաձայն չգտնէ:

Յօդ. 10. Պատրիարքը կրնայ Սահմանադրութեան սկզբանցը համեմատ չվարուող եկեղեցական մը, վարժապետ մը, եկեղեցւոյ, վանքի, դպրոցի, կամ հիւանդանոցի գործակալ մը, պաշտօնէն հանելու առաջարկութիւն ընել ձեռնահաս ժողովոյն կամ խորհրդոյն:

Յօդ. 11. Պատրիարքը իրաւունք չունի ինքնին լուծել եւ փոխել կրօնական եւ քաղաքական ժողովները եւ անոնց վերաբերեալ խորհուրդները: Բայց երբ տեսնէ, թէ ասոնցմէ մէկը Սահմանադրութեան սկզբանցը հակառակ ընթացքի մէջ է, առաջին անգամին բացատրութիւն կուզէ այն ժողովոյն կամ խորհրդոյն ատենապետէն, երկրորդին՝ իմաց կուտայ անոր ապօրինաւոր ընթացքը եւ ի կանոնապահութիւն կը հրահրէ զայն. իսկ երրորդին՝ ընդհանուր ժողովոյն կը դիմէ, եթէ ամբաստանելին ազգային ժողովներէն մէկն է, կամ քաղաքական ժողովոյն կը դիմէ, եթէ խորհուրդներէն մէկն է եւ պատճառները ցուցնելով՝ ամբաստանեալ ժողովոյն կամ խորհրդոյն լուծումը կառաջարկէ:

Յօդ. 12. Պատրիարքը ազգային սնտուկէն իրեն յատկացեալ ամսական ունենալով, ինքը կը տեսնէ պատրիարքարանին ներքին ծախքը:

Բ. Պատրիարքական Դիւանատուն

Յօդ. 13. Պատրիարքարանի մէջ դիւանատուն մը պիտի հաստատուի պէտք եղած ազգային գրութեանց յատկացեալ:

Այս դիւանատունը երեք գրասենեակի պիտի բաժանուի.

Ա. Թղթակցութեան գրասենեակ, որ պատրիարքարանէն ուղարկուած եւ պատրիարքարան եկած գրութիւններով կզբաղի:

Բ. Արձանագրութեան գրասենեակ, որ ազգային ժողովոց եւ խորհրդոց վերաբերեալ թուղթերը կարգաւորելու կզբաղի:

Գ. Ազգահամարի գրասենեակ, որ ազգայնոց քաղաքական վիճակագրութեանը, այսինքն ծննդեան, ամուսնութեան, եւ վախճանման վերաբերեալ արձանագրութեանց կզբաղի:

Այս վերջին գրասենեակէն կը տրուին ազգայնոց թէ՛ ճանապարհորդութեան համար եւ թէ՛ ուրիշ անձնական գործառնութեանց համար պէտք եղած վաւերական թուղթերը, նաեւ ծննդեան, ամուսնութեան եւ վախճանման վկայագրերը:

Յօդ. 14. Պատրիարքական դիւանատունը պիտի ունենայ դիւանա-

պետ մի, որ պատասխանատու է դիւանատան բոլոր գործառնութեանց: Քաղաքական ժողովը կրնորէ եւ պատրիարքը կանուանէ զայն: Դիւանապետը կրնէ նաեւ ընդհանուր ժողովոյն դիւանադպրութիւնը:

Դիւանապետը պարտաւորեալ է ամէն տարի՝ թէ Կոստանդնուպոլսոյ մէջ եւ թէ դուրսերը ծնած, ամուսնացած եւ վախճանած ազգայնոց տոմարներուն օրինակները բերել տալ, պատրիարքարանի դիւանատան ընդհանուր ազգահամարին մէջ արձանագրել տալ: Դիւանապետը հայերէն լեզուի քաջ հմուտ եւ տաճկերէնի ու գաղղիերէնի ալ վարժ անձ մը պիտի ըլլայ:

Յօդ. 15. Դիւանատունը բաւական թուով դիւանադպիրներ պիտի ունենայ: Ասոնք ալ հայերէն լեզուն քաջ գիտենալու են, եւ ամէն մէկը իւր պաշտօնին կատարեալ հմտութիւն ունենալու է: Ամէն մէկ դիւանադպիր ընդ իւր պաշտօնի պատասխանատու է այն ժողովոյն կամ խորհրդոյն՝ որուն կը վերաբերի: Ամէնը մէկէն պատասխանատու են դիւանապետին:

Յօդ. 16. Ազգահամարի գրասենեակէն տրուած որեւէ թուղթ եւ վկայագիր վաւերացեալ պէտք է ըլլայ Պատրիարքական կնքով եւ դիւանապետի ստորագրութեամբ:

Գ. Պատրիարք Սրբոյ Երուսաղէմի

Յօդ. 17. Երուսաղէմի Պատրիարքը Ս. Յակոբայ Աթոռոյն ցկեանս գահակալն է, միանգամայն Հայոց ազգին սեպհական Երուսաղէմ գտնուած ուխտատեղիներուն տնօրէնն ու Ս. Յակոբայ վանուց միաբանութեան նախագահն է:

Իր պարտաւորութիւնն է Ս. Երուսաղէմի վանուց կանոնագրին տրամադրութեանց համեմատ վարուել, եւ անոր բարւոք գործադրութեանը հսկել:

Յօդ. 18. Եթէ Ս. Երուսաղէմի Պատրիարքը Ս. Երուսաղէմի վանուց կանոնագրին հակառակ վարուի, ամբաստանութեան տակ կրնկնի:

Յօդ. 19. Պատրիարքին վրայ ամբաստանութիւն կրնայ ըլլալ կամ յիշեալ միաբանութեան կողմէն եւ կամ Կոստանդնուպոլսոյ կրօնական եւ քաղաքական ժողովոյ կողմէն:

Այսպիսի պարագայի մէջ ազգային ընդհանուր ժողով կը գումարուի: Եւ եթէ եղած ամբաստանութիւն քննուելով՝ հիմնաւոր ըլլալը ստուգուի, ընդհանուր ժողովը՝ վեցերորդ յօդուածին մէջ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքին վերաբերեալ տրամադրութեանց համեմատ՝ ըստ պահանջման իրեն, կամ ի կանոնապահութիւն կը հրաւիրէ զՊատ-

րիարքն մասնաւոր բողոքագրով, եւ կամ կը պարտաւորէ զայն հեռա-
նալ պատրիարքական աթոռէն եւ անոր պաշտօնը կը յանձնէ տեղա-
պահի մը, զոր ընդհանուր ժողովը գաղտնի քուէարկութեամբ կընտրէ
միաբանութեան մէջէն:

Յօդ. 20. Երբ Ս. Երուսաղէմի Պատրիարքը վախճանի, միաբանու-
թիւնը իւր մէջէն տեղապահ մը կընտրէ, եւ ազգային ժողովները կը
հաստատեն զայն:

Յօդ. 21. Ս. Երուսաղէմի Պատրիարքը Կոստանդնուպօլսոյ ազգային
ժողովներուն կողմէն կընտրուի: Բայց միաբանութիւնը իրաւունք ունի
իր կարծիքը յայտնելու ընտրելեաց արժանաւորութեան աստիճանին
վրայ՝ ներկայացման ցուցակաւ մը: Պատրիարքին վախճանելէն անմի-
ջապէս ետքը յիշեալ տեղապահը միաբանից ընդհանուր ժողով կը գու-
մարէ: Այս ժողովը անուանց ցուցակ մը կը պատրաստէ՝ Կոստանդնու-
պօլսոյ Պատրիարքի ընտրութեան համար Կոստանդնուպօլսոյ եկեղե-
ցական համագումար ժողովոցն ըրած կերպիւր, բայց պէտք է, որ միա-
բանութեան ներկայացուցիչք այս ցուցակը գոնէ եօթն ընտրելեաց
անուն պարունակէ: Այս ցուցակը միաբանութեան կողմէն ստորագ-
րեալ յայտագրով Կոստանդնուպօլսոյ պատրիարքարան կուղարկուի:

Յօդ. 22. Սուրբ Երուսաղէմի Պատրիարք ընտրուելու անձը գոնէ երե-
սուն եւ հինգ տարին լրացուած եւ ի ծնէ Օսմանեան Տէրութեան հպա-
տակ, միաբանութեան եպիսկոպոսներէն կամ վարդապետներէն պէտք
է ըլլայ, միանգամայն միաբանութենէն զատուած մէկը պէտք չէ ըլլալ:

Միաբանութենէն զատուած չեն համարուիր այն անձինքը, որ
պատրիարքարանի ժողովոց կողմէն ազգային պաշտօնի մէջ գործա-
ծուած են՝ Երուսաղէմի Պատրիարքին հաւանութեամբ:

Յօդ. 23. Կրօնական եւ քաղաքական ժողովները խառն ժողով կազ-
մելով, վերոյիշեալ ցուցակին մէջ յիշատակուած անձանց արժանիքը
կը քննեն եւ երեք ընտրելի որոշելով անունները ընդհանուր ժողովոյն
կը ներկայացնեն: Միաբանութեան կողմէն եկած ցուցակն ալ ընդհա-
նուր ժողովոյ սրահին մէջ կախուած կըլլայ:

Ընդհանուր ժողովը ընտրելեաց վրայօք թէ միաբանութեան եւ թէ
ազգային ժողովոց կարծիքը իմանալով, անոնց մէջէն կրօնից, ուսման
եւ բարի վարուց նկատմամբ ամենէն աւելի արժանաւորութիւն ունե-
ցող անձը կընտրէ գաղտնի քուէարկութեամբ եւ քուէից բացարձակ
առաւելութեամբ:

Ընդհանուր ժողովոյ մէջ միաբանութեան կողմէն ներկայացուած
ցուցակէն դուրս անձի վրայ քուէարկութիւն չը կրնար ըլլալ:

Գ. Ազգային կրօնական ժողով

Յօդ. 24. Կրօնական ժողովը կը բաղկանայ տասն եւ չորս բանիբուն եկեղեցականներէ, որոնք գոնէ երեսուն տարին լրացուցած եւ գէթ չինգ տարիէ ի վեր ձեռնադրուած պիտի ըլլան:

Յօդ. 25. Եկեղեցական համագումար ժողովը գաղտնի քուէարկութեամբ՝ ազգային կրօնական ժողովոյ անդամոց թուոյն եռապատիկը կընտրէ եւ ընտրելեաց անունները ստորագրեալ յայտագրով ազգային ընդհանուր ժողովոյն կը ներկայացնէ:

Ընդհանուր ժողովն ալ անոնց մէջէն գաղտնի քուէարկութեամբ կընտրէ կրօնական ժողովոյ անդամները: Տեղեկագիրը Պատրիարքին կողմէն Բարձրագոյն Դրան կը ներկայացուի, եւ կրօնական ժողովոյ այսպէս ընտրուած անդամները Կայսերական հրամանաւ կը հաստատուին:

Յօդ. 26. Կրօնական ժողովը երկու տարին անգամ մը ապրիլի վերջը ամբողջ կը լուծուի, եւ մայիսի սկիզբը կը նորոգուի: Այս ժողովոյ անդամները անմիջապէս վերընտրելի չեն, բայց երկու տարի ետքը կընան նորէն ընտրուիլ:

Յօդ. 27. Երբ կրօնական ժողովոյ անդամներէն հրաժարական տուող եւ կամ ուրիշ պատճառաւ պակսողներուն թիւը երեքի հասնի, անոնց տեղ ուրիշներ կընտրուեն ընդհանուր ժողովով: Բայց մինչեւ որ այս ընտրութիւնն ըլլայ, կրօնական ժողովոյ մէջ բոլոր անդամոց մեծագոյն մասը կը բնառուի:

Յօդ. 28. Կրօնական ժողովոյ պաշտօնն է ազգային կրօնական գործոց ընդհանուր տեսչութիւնը: Իր պարտաւորութիւնքն են՝ ազգին մէջ կրօնական զգացումը զարգացունել, Հայաստանեաց եկեղեցւոյ դաւանութիւնն ու աւանդութիւններն անխախտ պահել, եկեղեցեաց եւ եկեղեցականաց բարեկարգութեանը հսկել, եկեղեցականաց ներկայ վիճակը լաւցունելու եւ ապագայն անդորրելու եւ ապահովցունելու միջոցները ձեռք բերելու հոգ տանիլ: Ազգային վարժարանաց երբեմն-երբեմն այցելութիւն ընելով Քրիստոնէական վարդապետութեան ուսուցման վրայ հսկողութիւն ընել, արժանաւոր եւ բանիբուն վարդապետներ եւ քահանաներ հասցունել, եւ ազգին մէջ ծագած կրօնական վէճերը քննելով՝ եկեղեցւոյ օրինաց համեմատ լուծել:

Յօդ. 29. Կրօնական ժողովը երբ չը կարենայ ինքնին լուծել գուտ կրօնական կարեւոր խնդիր մը, եկեղեցական համագումար ժողով կը կազմէ՝ Կոստանդնուպօլիս գտնուող եպիսկոպոսները, եկեղեցեաց քարոզիչ վարդապետները, աւագ երէցներն ու աթոռակալները եւ թէ հարկ ըլլայ՝ նաեւ շրջակայ գաւառաց առաջնորդները հրաւիրելով:

Եթէ եկեղեցական համագումար ժողովն ալ խնդիրը իր ձեռնհասութեանէն վեր դատէ, այն ժամանակ ընդհանրական կաթողիկոսին կը դիմէ ստորագրեալ տեղեկագրով:

Յօդ. 30. Կրօնական ժողովոյ ամէն տեսակ տեղեկագիրները՝ միշտ անդամոց մեծագոյն մասին կողմէն ստորագրեալ պիտի ըլլան:

Յօդ. 31. Թէ Կոստանդնուպօլսոյ եւ թէ գաւառներու մէջ՝ վարդապետի ձեռնադրութեան համար պէտք եղած հրամանը ազգային կրօնական ժողովոյ կողմէն կը տրուի: Իսկ քահանայի ձեռնադրութեան համար՝ եթէ Պօլսոյ մէջ է՝ նոյն կրօնական ժողովէն, եւ եթէ գաւառներու մէջ է՝ տեղւոյն կրօնական ժողովէն կը տրուի:

Յօդ. 32. Մինչեւ որ եկեղեցւոյ մը քահանաներն ու թաղական խորհուրդը նոր քահանայ ձեռնադրել տալու կարեւորութիւնը չտեսնեն, եւ ստորագրեալ տեղեկագրով կրօնական ժողովոյ խնդիր չընեն, ձեռնադրութեան հրաման չը տրուիր:

Յօդ. 33. Կրօնական ժողովը կընտրէ Կոստանդնուպօլսոյ եկեղեցեաց քարոզիչ վարդապետներն ու աւագերէցները, եւ Պատրիարքը կանուանէ զանոնք:

Յօդ. 34. Կրօնական ժողովոյ մէջ ամէն տեսակ ընտրութիւն գաղտնի քուէարկութեամբ կըլլայ:

Յօդ. 35. Կրօնական ժողովը կանոնագիր մը պէտք է չինէ եկեղեցականաց ներկայ վիճակին բարելաւութեան եւ ապագային անդորրութեանը համար, որպէսզի իրենց հոգեւորական պաշտօնները կարենան ձրի կատարել:

Ե. Քաղաքական ժողով

Յօդ. 36. Քաղաքական ժողովը կը բաղկանայ ազգային գործոց եւ Տէրութեան օրինաց տեղեակ քսան աշխարհականներէ:

Յօդ. 37. Քաղաքական ժողովոյ անդամները գաղտնի քուէարկութեամբ եւ քուէից բացարձակ առաւելութեամբ ազգային ընդհանուր ժողովոյ մէջ կընտրուին, եւ տեղեկագիրը Պատրիարքի կողմէն Բարձրագոյն Դրան մատուցուելով՝ Կայսերական հրամանաւ կը հաստատուեն:

Յօդ. 38. Քաղաքական ժողովը երկու տարին անգամ մը ապրիլի վերջը ամբողջ կը լուծուի, եւ մայիսի սկիզբը կը նորոգուի:

Այս ժողովոյ անդամները երկու տարի անցնելէն ետքը նորէն կրնան ընտրուել: Եւ թէպէտ առջի երկու տարին քաղաքական ժողովոյ համար վերընտրելի չեն, բայց ուրիշ որեւէ ազգային պաշտօնի մէջ կրնան գործածուել:

Յօդ. 39. Եթէ քաղաքական ժողովոյ անդամներէն մէկը, առանց բանաւոր պատճառ իմացունելու գրով, երեք անգամ իրարու վրայ ներկայ չը գտնուի, նոյն ժողովոյ ատենապետի կողմէն անոր նամակ գրուելով՝ չգալուն պատճառը կը հարցուի: Եթէ պատասխան չառնուի, երկրորդ գրութեամբ իմաց կը տրուի իրեն որ՝ եթէ յաջորդ նիստին ալ ներկայ չգտնուի, իբրեւ հրաժարեալ պիտի համարուի, եւ եթէ դարձեալ չներկայանայ, հրաժարականը տուած պիտի սեպուի:

Յօդ. 40. Երբ քաղաքական ժողովոյ հրաժարական տուող կամ ուրիշ պատճառաւ պակսող անդամոց թիւը երեքի հասնի, անոնց տեղ ուրիշ անդամներ կրնարուին ընդհանուր ժողովով: Բայց մինչեւ որ այս ընտրութիւնն ըլլայ, քաղաքական ժողովոյ մէջ բոլոր անդամոց մեծագոյն մասը կը բնտուուի:

Յօդ. 41. Քաղաքական ժողովոյ պաշտօնն է ազգային քաղաքական գործոց ընդհանուր տեսչութիւնը, իւր պարտաւորութիւնքն են ազգին բարեկարգութեան եւ յառաջադիմութեան մտադրութիւն եւ փոյթ ունենալ, իր տեսչութեան տակ գտնուող խորհրդոց կողմէն մատուցուած ազգօգուտ առաջարկութիւնները ուշադրութեամբ քննել, եւ անոնց կարեւորութիւնը յայտնուելէն ետքը՝ հաստատել կամ գործադրութեան արգելքները բառնալու ջանք ընել:

Յօդ. 42. Քաղաքական ժողովը իրեն եկած գործերը որ խորհրդոյ վերաբերեալ ըլլան՝ քննուելու համար այն խորհրդոյն կը յանձնէ եւ մինչեւ որ անոր կարծիքը չառնուի՝ չը կրնար գործադրութեան ձեռնարկել: Եւ թէպէտ կըրնայ իրաւացի պատճառներով հեքքել մէկ խորհրդոյ ըրած որոշումը, բայց ինքնին ուրիշ տնօրէնութիւն չկրնար ընել նոյն նիւթին վրայ, եւ կը պարտաւորի դարձեալ նոյն խորհրդոյն յանձնել գործը: Քաղաքական ժողովը չը կրնար նաեւ փոխել կամ լուծել ազգային խորհուրդներէն մէկը, քանի որ չտեսնէ զայն Սահմանադրութեան հիմնական սկզբանց հակառակ ընթացքի մէջ: Բայց երբ տեսնէ անոնց մէկը այսպիսի ընթացքի մէջ առաջին անգամին՝ բացատրութիւն կուզէ նոյն խորհրդոյ ատենապետէն, երկրորդ անգամին՝ անոր գրով ազգաւորութիւններ ընելով՝ ի կանոնապահութիւն կը հրաւիրէ, իսկ երրորդին՝ անդամները կը փոխէ, միայն թէ այս մասին ունեցած պատճառները պիտի բացատրէ ընդհանուր ժողովոյ ներկայացնելու երկամեայ տեղեկագրին մէջ:

Յօդ. 43. Քաղաքական ժողով, երբ իրեն եկած քաղաքական գործերէն կարեւոր խնդրոյ մը լուծումը իր ձեռնհասութենէն վեր դատէ, ընդհանուր ժողովոյն կը դիմէ:

*Ձ. Քաղաքական ժողովոյ կողմէն կազմուած
ազգային խորհուրդք եւ հոգաբարձութիւնք*

Յօդ. 44. Ուսումնական, տնտեսական եւ դատաստանական գործոց եւ վանօրէից տեսչութեան համար չորս խորհուրդք, եւ մատակարարութեան պաշտօնով՝ երեք հոգաբարձութիւն պիտի հաստատուի քաղաքական ժողովոյ կողմէն: Այս խորհրդոց եւ հոգաբարձութեանց անդամները երկու տարի պաշտօն կը վարեն այն պայմանաւ, որ ամէն տարեգլուխ կիսով չափ նորոգուին:

Դատաստանական խորհրդոյ նախագահը Կ. Պօլսոյ Պատրիարքի փոխանորդն է:

1. Ուսումնական խորհուրդ

Յօդ. 45. Ուսումնական խորհուրդը եօթն ուսումնական աշխարհականներէ կը բաղկանայ:

Ուսումնական խորհրդոյն պաշտօնն է՝ Հայոց ազգին դաստիարակութեան եւ կրթութեան ընդհանուր տեսչութիւնը: Իր պարտաւորութիւնքն են՝ ազգային վարժարանաց բարեկարգութեանը հսկել, թէ մանչ եւ թէ աղջիկ տղայոց դաստիարակութեանը հոգ տանելու նպատակաւ հաստատուած ընկերութիւններուն խրախոյս տալ եւ ձեռնտու ըլլալ, դպրատանց դաստիարակներուն կացութիւնը լաւցունելու եւ ապագայն անդորրելու խնամ տանել, ազգին մէջ յաջողակ եւ քաջահմուտ դասատուներ հասցունելու, եւ դպրոցական դասագիրքեր պատրաստելու ջանք եւ փոյթ ունենալ:

Ուսումնական խորհուրդը Ազգային վարժարանաց մէջ ուսմունքներն լրացունող աշակերտաց վկայական կուտայ, ուսմանց դասագիրքերը կորոչէ, եւ տարեկան քննութիւնները կը կատարէ:

Իսկ կրօնական ուսմանց համար կրօնական ժողովին կը դիմէ, վասն զի այս ժողովը կորոչէ կրօնական գիտութեանց դասագրքերը եւ դասատուները, քննութիւնները կընէ եւ վկայականը կուտայ:

2. Տնտեսական խորհուրդ

Յօդ. 46. Տնտեսական խորհուրդը կը բաղկանայ եօթն տնտեսագէտ աշխարհականներէ, զորս քաղաքական ժողովը կընտրէ քուէից առաւելութեամբ:

Տնտեսական խորհրդոյն պաշտօնն է՝ Կ. Պօլսոյ մէջ գտնուած ազգային բոլոր հաստատութեանց եւ անոնց կալուածներուն մատակարար-

րութեան ընդհանուր տեսչութիւնը: Իւր պարտաւորութիւնն է՝ նոյն հաստատութեանց բարեկարգութեանը անխոնջ հսկել եւ հոգ տանել:

Տնտեսական խորհուրդը պէտք է հոգ տանի, որ ամէն ազգային կալուած օրինաւոր կալուածագիր ունենայ: Թէ Կ. Պօլսոյ եւ թէ գաւառներու մէջ գտնուած ազգային անշարժ ստացուածոց կալուածագրերուն օրինակները տնտեսական խորհրդոյ ձեռօք ժողովուելով՝ պատրիարքարանի ղիւանատան մէջ պիտի պահուին:

Ազգային որեւէ կալուածոյ գնումն ու վաճառումը չը կրնար տեղի ունենալ առանց տնտեսական խորհրդոյ գիտութեան, քաղաքական ժողովոյ հաճութեան եւ Պատրիարքի կնքով հաստատութեան:

Այս տրամադրութեանց ուժովը եկեղեցիներու միւթէվէլլիութիւնը սուած բանը վերցուած է Հայոց ազգին համար:

Կ. Պօլսոյ եւ շրջակայից մէջ՝ ազգային որեւէ շինութեանց կամ վերանորոգութեանց չը կրնար ձեռնարկուել, առանց գիտութեան տնտեսական խորհրդոյ եւ հաճութեան քաղաքական ժողովոյ:

Տնտեսական խորհուրդը՝ ազգային ելեւմտից, կտակաց եւ հիւանդանոցի հոգաբարձութիւններուն, նաեւ թաղական խորհուրդներուն մատակարարութեանը վրայ հսկողութիւն պիտի ընէ, եւ ասոնց ամէն մէկէն որոշեալ ժամանակներ համար պահանջելով, քաղաքական ժողովոյն պիտի հաղորդէ:

Տնտեսական խորհուրդը տարեգլխէն երկու ամիս առաջ՝ յետագայ տարուայ մէջ ըլլալիք հասոյթն ու ծախքը ելեւմտից հոգաբարձութեանէն ստուգելով, հաշուեկշիռը պիտի պատրաստէ եւ քաղաքական ժողովոյն ներկայացունէ:

3. Դատաստանական խորհուրդ

Յօդ. 47. Դատաստանական խորհուրդը կը բաղկանայ ութ իրաւագէտ, եւ ամուսնացեալ եւ քառասուն տարին լրացուցած անձերէ, որոց չորսը աշխարհական եւ չորսը եկեղեցական պիտի ըլլան:

Դատաստանական խորհրդոյ նախագահը Պատրիարքի փոխանորդն է, եւ անդամներուն բոլորն ալ խառն ժողովոյ կողմէն կրնտրուեն քուէից առաւելութեամբ:

Դատաստանական խորհրդոյ պաշտօնն է՝ ընտանեկան վէճերը լուծել եւ Բ. Դրան կողմէն պատրիարքարան յանձնուած դատերը յանձնարարութեան համեմատ քննել եւ որոշել:

Երբ պատահի այնպիսի դատ մը, զոր դատաստանական խորհուրդը իր ձեռնհասութենէն վեր դատէ, ըստ պահանջման խնդրոյն կամ

կրօնական կամ քաղաքական եւ կամ խառն ժողովոյն յանձնուելուն հարկաւորութիւնը կը ցուցնէ:

Եթէ դատաստանական խորհրդոյ մէջ որոշուած դատի մը դէմ բողոքէ դատապարտեալը, խնդիրը վերստին կը քննուի յիշեալ ժողովներէն մեկուն մէջ, որուն որ կը վերաբերի:

4. Վանօրէից խորհուրդ

Յօդ. 48. Վանքերն ազգիս սեպհական ստացուածքն ըլլալով, ազգին կ'վերաբերի անոնց մատակարարութեան, հասութից եւ ծախուց ընդհանուր տեսչութեան եւ քննութեան իրաւունքը:

Ըստ որում, հարկաւոր է, որ ամէն վանք իրեն համար յատուկ կանոններ ունենայ, կեդրոնական վարչութեան կրօնական եւ քաղաքական ժողովները խառն ժողով կազմելով, իւրաքանչիւր վանքի միաբանութեան, նաեւ վանօրէից խորհուրդին կարծիքն առնելէ ետքը, պէտք եղած կանոնադրութիւնը կը պատրաստեն, եւ ազգային ընդհանուր ժողովոյ հաստատել կուտան:

Սոյն կանոնադրութեանց հիմնական սկզբունքն են.

Ա. Իւրաքանչիւր վանքի մասնաւոր մատակարարութիւնը իր միաբանութեան կը վերաբերի: Իսկ ամենուն վրայ ընդհանուր տեսչութիւն ընելու իրաւունքը կեդրոնական վարչութեան կը վերաբերի, որ կը գործադրէ վանօրէից խորհրդին ձեռօք:

Բ. Իւրաքանչիւր վանքի վանահայրը իր միաբանութեան կողմէն կ'ընտրուի եւ կեդրոնական վարչութեան խառն ժողովոյ հաւանութեամբը Պատրիարքի ձեռօք կը հաստատուի:

Վանահայր ըլլալու անձը պէտք է որ երեսունուհինգ տարին լրացուցած եւ Օսմանեան Տէրութեան հպատակ վարդապետներէն ըլլայ:

Գ. Բոլոր վանքերը ազգային բարոյական զարգացմանը ծառայելու պարտաւոր են, ուստի ամէն մէկը իր կարողութեան չափով՝ ունենալու է ընծայարան, թանգարան, տպարան, հիւանդանոց եւ ասոնց պէս ուրիշ ազգօգուտ հաստատութիւններ:

Վանօրէից խորհուրդը կը բաղկանայ եօթն անձերէ, զոր քաղաքական ժողովը կ'ընտրէ քուէից առաւելութեամբ:

Վանօրէից խորհուրդին պաշտօնն ու պարտաւորութիւնն է՝ իւրաքանչիւր վանքի կանոնաց գործադրութեանը հսկել եւ վերատեսչութիւն ընել, եկամուտները ու հասոյթները ստուգել եւ ծախքերը քննել ու կանոնաւորել:

Վանօրէից խորհուրդը կ'ընտրէ վանականներուն մէջէն իւրաքան-

չիւր վանքի մատակարարութեան պաշտօնին համար պէտք եղած անձինքը: Ասոնք վանահօր նախագահութեամբ եւ իրենց վանքին յատկացեալ կանոններուն համաձայն՝ վանքը տնտեսելով, որոշեալ ժամանակներ հաշուեհամար կուտան վանօրէից խորհուրդին:

5. Ելեւմտից հոգաբարձութիւն

Յօդ. 49. Ելեւմտից հոգաբարձութիւնը կը բաղկանայ եօթն հաշուագէտ անձինքէ, զոր քաղաքական ժողովը կընտրէ քուէից առաւելութեամբ:

Ելեւմտից հոգաբարձութեան պաշտօնն է ազգային կեդրոնական սնդուկին տնտեսութիւնն ու համարակալութիւնը:

Այս սնդուկին մուտքն են՝ ազգային ընդհանուր տուրք, Կոստանդնուպօլսոյ պատրիարքական դիւանատան հասոյթք, եւ առանց մասնաւոր տեղ մը որոշելու ազգին անուանը եղած կտակ կամ նուէր: Ելքն են՝ պատրիարքարանի եւ դիւանատան սովորական ծախք, կեդրոնական վարչութեան ձեռքը եղած ազգային հաստատութեանց եւ կարօտեալ թաղերու տրուելիք նպաստ եւ զանազան ուրիշ պատահական ծախք:

Ելեւմտից հոգաբարձութիւնը կը հաւաքէ ամէն այս հասոյթները, եւ իր ձեռօք կըլլան յիշեալ ծախքերը, միշտ տնտեսական խորհուրդին գիտութեամբը եւ քաղաքական ժողովոյ հաւանութեամբը:

Ելեւմտից հոգաբարձութիւնը պարտաւոր է իր տնտեսութեան յանձնուած ազգային սնդուկին հաշիւը տօմարակալութեան կանոնաւ կարգադրել, եւ որոշեալ ժամանակներ հաշուեցուցակ ներկայացնել տնտեսական խորհուրդին, որ ստուգելով եւ վաւերացնելով կը հարորդէ ի քաղաքական ժողովոյն:

6. Կրակաց հոգաբարձութիւն

Յօդ. 50. Կտակաց հոգաբարձութիւնը կը բաղկանայ եօթն անձինքէ, որոց երեքը եկեղեցական եւ չորսը աշխարհական՝ խառն ժողովով կընտրուին քուէից առաւելութեամբ:

Կտակաց հոգաբարձութեան պաշտօնն է՝ ազգային կտակաց տնօրէնութիւնը: Իր պարտաւորութիւնն է՝ կտակաց օրինաւոր կերպիւ եւ կտակարարին նպատակին եւ դիտաւորութեանը համեմատ գործադրութեանը հսկել:

Կտակաց հոգաբարձութեան համար պէտք եղած մասնաւոր կանոնադրութիւնը խառն ժողովը պիտի պատրաստէ՝ կտակաց հոգաբար-

ձուլթեան եւ տնտեսական խորհուրդին կարծիքն առնելով, եւ ընդհանուր ժողովը պիտի հաստատէ:

Կտակաց հոգաբարձութիւնը որոշեալ ժամանակներ իր պաշտօնին վերաբերեալ հաշիւները պիտի ներկայացունէ տնտեսական խորհուրդին, որ ստուգելով եւ վաւերացունելով՝ պիտի հաղորդէ քաղաքական ժողովոյն:

7. Տիւանդանոցի հոգաբարձութիւն

Յօդ. 51. Հիւանդանոցի հոգաբարձութիւնը կը բաղկանայ ինն անձինքէ, զոր քաղաքական ժողովը կը նտրէ քուէից առաւելութեամբ: Ասոնք երկուքը վկայեալ բժիշկ պիտի ըլլան:

Հիւանդանոցի հոգաբարձութեան պաշտօնն է՝ ազգային հիւանդանոցը եւ անոր սեպհական կալուածներն ու եկամուտները տնտեսել, եւ անոնց հասոյթովն ու ազգային սնդուկին նպաստիւր մատակարարել զայն:

Այս հաստատութիւնը չորս շրջանակի բաժանուելով, մէկը՝ աղքատիկ հիւանդները դարմանելու, երկրորդը՝ ծեր եւ անկար աղքատները պատասպարելու, երրորդը՝ խելագարները խնամելու եւ չորրորդը՝ որբ եւ անտերունջ տղաքը դաստիարակելու պիտի յատկանան:

Այս շէնքին կարգադրութիւնն ու տնտեսութիւնը բժշկական եւ առողջապահիկ կանոնաց համեմատ պիտի տնօրինուին:

Հիւանդանոցի հոգաբարձութիւնը այս հաստատութեան տնտեսութեան մասին՝ տնտեսական խորհուրդին, եւ դաստիարակութեան մասին՝ ուսումնական խորհուրդին պատասխանատու է, եւ սոյն խորհուրդոց որոշեալ ժամանակներ համար պիտի տայ իր գործողութեանց վրայ:

Է. Թաղական խորհուրդ

Յօդ. 52. Թաղական խորհուրդները կը բաղկանան ըստ տեղւոյն՝ հինգէն մինչեւ տասներկու անդամներէ: Թաղական խորհուրդին պաշտօնն է՝ թաղին ժողովրդեան ազգային գործոց մատակարարութիւնը եկեղեցւոյ եւ դպրատան հոգաբարձութիւնը, աղքատաց խնամակալութիւնը, եւ ազգայնոց մէջ պատահած վէճերուն քննութիւնն ու խաղաղարարութիւնը:

Իր պարտաւորութիւնքն են՝ թաղին եկեղեցւոյ պայծառութեանը խնամ տանել, թաղին մէջ թէ աղջիկ եւ թէ մանչ տղայոց դաստիարակութեան համար դպրատուններ հաստատելու ջանք ընել, եւ թաղին կարօտեալ ընտանեաց ձեռնտուութիւն ընել:

Յօդ. 53. Ամէն թաղ մէկ-մէկ սնդուկ պիտի ունենայ՝ թաղական խորհուրդին տնօրէնութեանը տակ:

Այս սնդուկին մուտքն են՝ թաղին ժողովրդեան կողմէն տրուած թաղական տուրքը, եկեղեցւոյ եւ դպրատան կալուածոց եկամուտները, եկեղեցւոյն հասոյթները, կտակաւ կամ ուրիշ կերպիւ եղած նուէրները եւ այլն: Եւքն են թաղին եկեղեցւոյն եւ դպրատանց ծախքն ու աղքատաց տրուելիք օգնութիւնները:

Ամէն թաղական խորհուրդի իր թաղին մէջ եղած ծննդոց, ամուսնութեանց եւ վախճանմանց արձանագրութիւնը պիտի ընէ կանոնաւոր կերպով մասնաւոր տումարի մը մէջ:

Յօդ. 54. Թաղական խորհուրդները՝ իրենց պաշտօնին վերաբերեալ գործոց մէջ տեսուչ խորհուրդներուն հետ ուղղակի յարաբերութիւն ունին, այսինքն՝ դպրատանց համար՝ ուսումնական խորհուրդին հետ, տնտեսական եւ դրամական գործոց համար՝ տնտեսական խորհուրդին հետ. դատի վերաբերեալ գործոց համար՝ դատաստանական խորհուրդին հետ: Եւ ասոնց ամէն մէկին որոշեալ ժամանակներ համար պիտի տան իւրաքանչիւրին վերաբերեալ գործոց վրայ:

Յօդ. 55. Իւրաքանչիւր թաղական խորհուրդ իր թաղի ժողովրդեան կողմէն կընտրուի:

Ամէն ազգային անհատ որ քսան եւ հինգ տարին լրացուցած է, եւ ըստ 67-րդ յօդուածոյ Սահմանադրութեան՝ ընտրողութեան իրաւունքէն դատաստանապէս զրկուած չէ, իրաւունք ունի մասնակից ըլլալ ընտրութեան թաղական խորհրդոյ անդամոց:

Յօդ. 56. Թաղական խորհրդոց պարտաւորութիւնն ու ընթացքը սահմանելու համար պէտք եղած կանոնադրութիւնը կրօնական եւ քաղաքական ժողովներուն ձեռօք պիտի շինուի:

Թաղական խորհրդոց անդամներուն պաշտօնը չորս տարի կը տեւէ, հինգերորդ տարւոյն սկիզբը կը նորոգուին եւ անմիջապէս վերընտրելի են:

Ը. Ազգային ընդհանուր ժողով

Կազմութիւն եւ պարտաւորութիւն

Յօդ. 57. Ազգային ընդհանուր ժողովը հարիւր քառասուն երեսփոխաններէ կը բաղկանայ, որոնց՝

Ա. Մէկ եօթներորդ մասը, այսինքն քսանը, եկեղեցական երեսփո-

խանք են, զոր Կոստանդնուպոլսոյ մէջ գտնուող եկեղեցականք կընտրեն:

Բ. Երկու եօթներորդ մասը, այսինքն քառասունը, գաւառներէն գալիք ազգային երեսփոխանք են:

Գ. Չորս եօթներորդ մասը, այսինքն ութսունը, Կոստանդնուպոլսոյ թաղերէն ընտրուած երեսփոխանք են:

Յօդ. 58. Կրօնական եւ քաղաքական ժողովոց անդամները ընդհանուր ժողովին ներկայ կը գտնուեն, բայց եթէ երեսփոխան ընտրուած չեն՝ ընդհանուր ժողովին մէջ քուէ չունեն:

Յօդ. 59. Ընդհանուր ժողովը նիստ չը կրնար ընել՝ մինչեւ որ անդամոց մեծագոյն մասը, այսինքն գոնէ եօթանասունումէկ հոգի ներկայ չըլլայ:

Յօդ. 60. Ընդհանուր ժողովին պաշտօնն է՝ պատրիարքը, կաթողիկոսը եւ ազգին գլխաւոր պաշտօնատարները, եւ կրօնական ու քաղաքական ժողովոց անդամները ընտրել, ազգային ժողովոց վարչութեանը հսկողութիւն ընել, սոյն ժողովներուն վերաբերեալ, բայց իրենց ձեռնհասութենէն վեր համարուած գործերը որոշել եւ վճռել. եւ ազգային Սահմանադրութիւնը անխախտ պահել:

Յօդ. 61. Ընդհանուր ժողովը կը գումարուի.

Ա. Ըստ վաղեմի սովորութեան՝ ամէն երկու տարին անգամ մը, ապրիլ ամսոյ վերջերը՝ ազգային վարչութեան երկամեայ ընթացքին տեղեկագիրը մտիկ ընելու, եւ ելեւմտական պաշտօնակալաց ձեռօք ժողովուած եւ ծախս եղած գումարներուն ընդհանուր հաշիւը տեսնելու եւ քննելու, կրօնական եւ քաղաքական ժողովոց բոլոր անդամները փոխելով՝ ուրիշներ ընտրելու, եւ յետագայ երկու տարուան մէջ ազգային տուրքը ինչպէս տնօրինուելիքը սահմանելու համար:

Սոյն երկ-տարեկան ժողովը սկսած օրէն մինչեւ երկու ամիս տեւելով իր նիստերը կը վերջացունէ:

Ընդհանուր ժողովոյ այս նիստերուն մէջ՝ միանգամայն ազգային վարչութեան ժողովներուն անդամ գտնուող երեսփոխանները ամէն խնդրոյ վրայ կրնան խօսիլ, բայց տուրքի եւ ընտրութեան խնդիրներէն զատ՝ ուրիշ խնդիրներու մէջ չեն կրնար քուէ տալ:

Բ. Կաթողիկոսի ընտրութեան մասնակից ըլլալու համար:

Գ. Կոստանդնուպոլսոյ եւ Երուսաղէմի Պատրիարքները ընտրելու համար:

Դ. Կրօնական եւ քաղաքական ժողովոց մէջ, կամ Պատրիարքին ու ժողովոց մէջ պատահած անհամաձայնութիւնը բառնալու համար:

Սոյն պարագայից մէջ անհամաձայնութեան ենթակայ եղող կողմերը ընդհանուր ժողովոյ մէջ խօսք միայն ունին եւ ոչ քուէ:

Ե. Ազգային Սահմանադրութեան վերաքննութեանը համար:

Եւ վերջապէս այնպիսի խնդիրներու համար, որոց վրայ որոշում տալը ընդհանուր ժողովոյն կը վերաբերի:

Սակայն այս տեսակ արտաքոյ կարգի նիստերուն տեղի ունենալէն առաջ՝ ընդհանուր ժողովոյ գումարման պատճառը պատրիարքարանի կողմէն Բարձրագոյն Դրան իմաց տրուելով, անոր հաճութիւնը կառնուի:

Յօդ. 62. Պատրիարքը կը գումարէ ընդհանուր ժողովը, կրօնական եւ քաղաքական (մէկուն) ժողովոց մէկուն համահաճութեամբը եւ կամ նոյնիսկ ընդհանուր ժողովոյ անդամոց մեծագոյն մասին խնդրանօքը: Միայն թէ այս կերպ արտաքոյ կարգի ժողով գումարելէն առաջ՝ գումարման պատճառը Բարձրագոյն Դրան իմաց տրուելով, անոր հաճութիւնը առնուլ հարկ է:

Ընդրոթիւն եկեղեցական երեսփոխանաց

Յօդ. 63. Կոստանդնուպօլսոյ մէջ գտնուող բոլոր եկեղեցականք՝ Պատրիարքի հրաւիրանօք ապրիլ ամսոյ վերջը որոշեալ տեղ մը կը գումարուին, եւ գաղտնի քուէարկութեամբ ու քուէից բացարձակ առաւելութեամբ ազգային ընդհանուր ժողովոյ եկեղեցական անդամները կընտրեն թէ եպիսկոպոսներէն, թէ վարդապետներէն եւ թէ քահանաներէն, բայց պէտք է որ ընտրելիք՝ դուրսերը պաշտօն չունենան եւ հասակաւ երեսուն տարին լրացուցած եւ գոնէ հինգ տարի առաջ ձեռնադրուած ըլլան եւ որ եւ է դատաստանի տակ չը գտնուին:

Յօդ. 64. Եկեղեցական երեսփոխանաց պաշտօնը տասն տարի կը տեւէ, եւ երկու տարին անգամ մը հինգերորդ մասը փոխուելով կը նորոգուի: Այս հինգերորդ մասը առաջին ութ տարիներուն մէջ վիճակաւ պիտի որոշուի եւ հանուի, եւ թէ վիճակաւ ելած եւ թէ տասնամեայ պաշտօնը լրացուցած անդամները անմիջապէս վերընտրելի են:

Ընդրոթիւն աշխարհական երեսփոխանաց

Ա. Ընդրոթիւն եւ ընդրելութեան պայմանք

Յօդ. 65. Ընտրողական իրաւանց հիմն կը բռնուին ազգային տուրքը եւ անձնական արժանիքը:

Ազգային տուրքը ընտրողութեան իրաւունք տալու համար պէտք է որ ընտրողը գոնէ եօթանասուն ու հինգ զուռուշ ընդհանուր տուրք վճարէ:

Ընտրողութեան անձնական արժանեօք իրաւունք ունեցողներն են՝ Արքունի դիւաններուն եւ Տէրութեան ուրիշ պաշտօններուն մէջ գտնուողները, վկայեալ բժիշկները, օգտակար գրքերու հեղինակները, դպրատանց ուսուցիչները եւ ազգին օգտակար ծառայութիւններ մատուցած անձինք:

Յօդ. 66. Ընտրողութեան իրաւունք ունին քսան ու հինգ տարին լրացուցած անձինք, սակայն ընտրողք հարկ է որ Օսմանեան Տէրութեան հպատակ ըլլան:

Յօդ. 67. Ընտրելու իրաւունքէն դատաստանապէս զրկեալ են հետեւեալ չորս դաս անձինքը:

Ա. Քրէական յանցանօք դատապարտեալները, որոնք ըստ պատժական օրինաց տէրութեան՝ քաղաքականապէս մեռեալ կը համարուին:

Բ. Ազգային գործոց մատակարարութեանը մէջ նենգութեամբ բռնուած, եւ ազգային ժողովներէն մէկուն կողմէն դատապարտուած անձինք, որոց համար ազգային գործերու մէջ չը գործածուիլը վճռուած ըլլայ դատող ժողովին կողմէն:

Գ. Տէրութեան դատարաններուն կողմէն զգաստացուցիչ պատիժ կրողները, որոց պատժոյն պայմանաժամը դեռ լրացած չէ:

Դ. Խելագարութեան պատճառաւ անբաւական դատեալները, որոնց կատարելապէս առողջացեալ ըլլալը օրինաւոր կերպիւ հաստատուած չըլլայ:

Յօդ. 68. Ընտրելի են ազգին այն ամէն անհատները, որոնք երեսուն տարին լրացուցած ըլլալով, Օսմանեան հպատակ, Տէրութեան օրինացը տեղեակ եւ ազգային գործոց հմուտ են եւ ընտրողութեան իրաւունքէն ըստ 67-րդ յօդուածոյ զրկուած չեն:

Բայց Կոստանդնուպօլսոյ թաղերուն կողմէն ընտրուելիք ութսուն երեսփոխանաց գոնէ եօթը՝ աստիճանաւոր անձինք ըլլալու են:

Բ. Եղանակ ընտրութեան

Յօդ. 69. Կոստանդնուպօլսոյ թաղերէն եւ գաւառներէն ընտրուելիք երեսփոխանաց բաշխման ցուցակը շինելու համար, ամէն երկու տարի փետրուար ամսոյ սկիզբը ազգային կրօնական եւ քաղաքական ժողովները, տեսուչ խորհրդոց ատենապետներուն հետ մեկտեղելով, համախորհուրդ ժողով կը կազմեն, եւ պատրիարքական դիւանատան

ընդհանուր ազգահամարին նայելով, ամէն մէկ թաղին ու գաւառին կողմէն քանի երեսփոխան ընտրուելիքը կորոշեն, Պօլսոյ թաղերուն համար՝ ընտրողաց թիւը, եւ գաւառներուն համար՝ բնակչաց հիմն բռնելով: Եւ այս կերպով շինուած ցուցակին համեմատ՝ իւրաքանչիւր թաղի եւ գաւառի տալու երեսփոխանաց թիւը Պատրիարքի ձեռօք անոնց կը ծանուցանեն:

Երեսփոխանաց պաշտօնը տասն տարի կը տեւէ, եւ երկու տարին անգամ մը՝ Կոստանդնուպօլսոյ թաղերէն եւ թէ գաւառներէն ընտրուած ազգային երեսփոխաններուն հինգերորդ մասը կը փոխուի եւ կը նորոգուի: Այս հինգերորդ մասին ընտրութիւնը պիտի կատարուի ամէն երկու տարին անգամ մը, թէ թաղերուն եւ թէ գաւառներուն կողմէն, մէջերնին փոփոխակի կարգ պահելով:

Այս փոփոխակի կարգը առաջին ութ տարիներուն մէջ՝ վիճակաւ պիտի որոշուի սա՛ պայմանաւ, որ եթէ թաղի մը ընտրողները եւ կամ գաւառի մը բնակչաց թիւը աւելցած կամ պակսած է, այն թաղին կամ գաւառին տալու երեսփոխանաց թիւն ալ համեմատութեամբ պիտի աւելնայ կամ պակսի:

Վախճանեալ կամ հրաժարեալ երեսփոխանաց տեղ ընտրուելիք անձինքն ալ՝ ամէն տարի տարեգլխէն երկու ամիս առաջ պէտք է ընտրուեն:

Թաղական երեսփոխանները Կոստանդնուպօլսոյ թաղերուն բնակչաց կողմէն պիտի ընտրուեն: Իսկ գաւառական երեսփոխանները իւրաքանչիւր գաւառի ընդհանուր ժողովոյ կողմէն պիտի ընտրուի:

Յօդ. 70. Թէ Պօլսոյ թաղերէն եւ թէ գաւառներէն ուզուած երեսփոխանները՝ հարկ չէ, որ ընտրող թաղին կամ գաւառին բնակիչներէն ըլլան. բաւական է, որ Կոստանդնուպօլսոյ մէջ բնակին, իրենց ներկայացուցած թաղին կամ գաւառին ազգային գործոցը հմուտ ըլլան եւ ազգասիրութեամբ, ուղղութեամբ ու արդարախոհութեամբ՝ ընտրողաց յարգն ու համարումը ստացած անձինք ըլլան:

Ազգային երեսփոխանները ո՛չ թէ զիրենք ընտրող թաղին կամ գաւառին երեսփոխանները կը համարուին ընդհանուր ժողովոյ մէջ, այլ ազգին երեսփոխաններն են՝ համազօր իշխանութեամբ:

Յօդ. 71. Երկու տարին անգամ մը Պօլսոյ թաղերուն կողմէն ընտրուելիք երեսփոխանաց հինգերորդ մասին համար՝ Պատրիարքը փետրուար ամսոյ մէջ ընտրող թաղերուն ամէն մէկուն կը ծանուցանէ քանի երեսփոխան ընտրելիքը՝ ընտրողութեան եւ ընտրելութեան պայմաններն ալ յիշեցունելով:

Այս ծանուցման վրայ՝ թաղական խորհուրդները երեսփոխանաց ընտրութեանը կը ձեռնարկեն: Բայց ընտրական գործողութեանց համար թաղին քարոզիչը՝ կամ անոր չգտնուած ժամանակը՝ աւագ երէցը նախագահութիւն կընէ, եւ թաղին բնակիչներէն երեքէն մինչեւ վեց պատուաւոր անձինք թաղական խորհուրդին վրայ կաւելցուին:

Այս կերպով կազմուած ընտրողական ժողովներուն ամէն մէկը՝ իր թաղին մէջ ընտրողութեան իրաւունք ունեցողներն ստուգելով, այբուբենի կարգաւ ընտրողաց ցանկ մը կը պատրաստէ եւ ութ օր բաց մնալու պայմանաւ թաղական խորհրդարանի մէջ կախել կուտայ:

Ընտրողական ժողովը ընտրողաց որոշումը դիւրացունելու համար ուզուած երեսփոխաններուն թիւէն եռապատիկ աւելի ընտրելեաց ցուցակ մըն ալ կը պատրաստէ եւ այն ալ կախել կուտայ խորհրդարանին մէջ: Սակայն ընտրողք ամենեւին պարտաւորեալ չեն ընտրելեաց ցուցակին հետեւելու:

Գաւառներուն մէջ ալ՝ գաւառական ընդհանուր ժողովոց անդամները միեւնոյն կերպով կընտրուին:

Գ. Քուէարկութիւն

Յօդ. 72. Ընտրողաց ցանկին բացուելէն շաբաթ մը ետքը՝ կիւրակէ առաւօտ, ժամերգութեան աւարտմանէն ետքը, թաղական խորհրդարանի մէջ քուէարկութեան կսկսուի սապէս:

Թաղական խորհրդոյ նախագահը, ընտրողաց ցանկը ձեռքն առած, կը կանչէ ընտրողները, որք ընտրողաց ցանկին մէջ՝ իրենց անուան առջեւ ստորագրելէն վերջը, քանի երեսփոխան ուզուած է նէ՝ այնքան անձանց անուն թղթի մը վրայ կը գրեն վերեւն ի վար կարգաւ, եւ ամէն մէկ անուան առջեւ մականուն, բնակութիւն եւ արուեստ նշանակելով՝ թուղթը կը ծալեն եւ յատկապէս պատրաստուած քուէտուփին մէջ կը ձգեն: Իսկ եթէ ընտրողք պատճառաւ իւրիք չը կրնան գալ խորհրդարան, ստորագրեալ նամակաւ մը քուէնին կուղարկեն:

Յօդ. 73. Քուէարկութիւնը գաղտնի է, ուստի պէտք է, որ քուէարկուք առանձին գրեն իրենց քուէթուղթը, որպէսզի ուրիշ մը չը կրնայ տեսնել գրած անունները:

Յօդ. 74. Քուէարկութիւնը սկսած օրը պէտք է լմննայ: Ընտրողներէն ո՛վ որ իր քուէն նոյն օրը չը ներկայացունէ, ետքը բողոքելու իրաւունք չունի:

Յօդ. 75. Ոչ ոք պիտի կարենայ միանգամայն երկու թաղի մէջ քուէ տալ:

Յօդ. 76. Ընտրութեան մասին միացեալ թաղերը եւ թեմերը՝ եթէ իրարու մօտ ըլլան, ընտրողները մէկ տեղ ժողովուելով քուէարկութիւն կրնեն: Իսկ եթէ իրարմէ հեռի ըլլան՝ իւրաքանչիւր թաղ կամ թեմ զատ քուէարկութիւն կրնէ, եւ ետքը երկու կողման քուէարկութեանց արդիւնքը կը միացունեն:

Յօդ. 77. Քուէարկութիւնը կատարուելէն ետքը, նոյն օրը միեւնոյն նիստի մէջ՝ թաղական խորհուրդին առջեւ քուէտուփը կը բացուի, եւ այս բանիս համար որոշուած քննիչները քուէներն համբելով, քուէարկուաց թուոյն հետ կը բաղդատեն:

Եթէ տարբերութիւն գտնուի, եւ թաղական խորհուրդը խարդախութեան կասկած ունենայ, մինչեւ առաջիկայ կիրակի՝ միւս օր մը նորէն քուէարկութիւն ընել կորոշուի:

Նմանապէս՝ եթէ ուզուած երեսփոխանաց թիւը առաջին անգամին չը լցուի, մնացածին համար երկրորդ անգամ քուէարկութիւն կըլլայ միւս օր մը:

Յօդ. 78. Եթէ պատահի, որ քուէարկուներէն մէկը պէտք եղածին աւելի թուով անուն գրած ըլլայ իր քուէաթուղթին մէջ, նոյն թիւէն վերջը եկած անունները անընդունելի են, նմանապէս անվաւէր կը համարուին այն քուէթուղթերը՝ որոց մէջ գտնուած անունները վերէն ի վար կարգաւ գրուած չեն:

Յօդ. 79. Քուէարկուաց թուոյն կէսէն աւելի քուէ ստացողներուն մէջէն՝ առաւելագոյն ստացող անձինք՝ երեսփոխան ընտրուած են: Եւ եթէ երկու անձանց հաւասար քուէ տրուած ըլլայ, երիցագոյնը ընտրեալ է:

Յօդ. 80. Եթէ առաջին անգամ քուէարկութեամբ առաւելութիւն չստացուի, թաղական խորհուրդը, կձանուցանէ առաւելագոյն քուէ ստացող երկու անձանց անունները, եւ երկրորդ քուէարկութիւնը օրինաւորապէս այն երկու անուանց վրայ կըլլայ:

Յօդ. 81. Ամէն թաղական խորհուրդ՝ իր թաղէն ընտրուած երեսփոխանաց անունները Պատրիարքին կը ներկայացունէ մասնաւոր տեղեկագրով մը, որուն մէջ պէտք է ճշտիւ նշանակուած ըլլայ ընտրեալներուն անունը, մականունը, բնակութիւնը, արհեստը եւ քուէարկութեան բոլոր պարագայները:

Պատրիարքը այս տեղեկագիրը կը ներկայացունէ քաղաքական ժողովին, որ զանոնք քննելով՝ կը ստուգէ երեսփոխանաց ընտրելութեան պայմանները:

Այսպէս ստուգուելէն ետքը, Պատրիարքը պաշտօնական կերպիւ կը ծանուցանէ երեսփոխանաց ամէն մէկուն ըստ օրինի ընտրութիւնը

եւ կը հրաւիրէ գանոնք ընդհանուր ժողովոյ ատեան կազմել որոշեալ օր մը:

Յօդ. 82. Ընդհանուր ժողովը իր առաջին նիստին մէջ՝ քաղաքական ժողովին քննած տեղեկագրերը մտիկ ընելով եղած ընտրութիւնները եւ երեսփոխանաց իշխանութիւնը կը վաւերացունէ, որով ընդհանուր ժողովը ըստ օրինի կազմուած կըլլայ:

Ընդհանուր ժողով կրնայ գումարուիլ, երբ Կոստանդնուպօլսոյ երեսփոխանաց մեծագոյն մասը ընտրուած ըլլայ, առանց սպասելու գաւառական երեսփոխանաց ընտրութեան վախճանին, որոց լուրը մէկ կողմէն Կոստանդնուպօլիս հասնելու վրայ կըլլայ:

Յօդ. 83. Եթէ մէկը քանի մը թաղերու կամ գաւառներու կողմէն ընտրուած ըլլայ, ինք կորոչէ որ թաղին կամ որ գաւառին երեսփոխանութիւն ընդունելը, եթէ ինք չուզէ որոշել, ընդհանուր ժողովը վիճակաւ կորոչէ:

Յօդ. 84. Երեսփոխանաց անուան ցուցակը ընդհանուր ժողովոյ սրահին մէջ կախուած պիտի մնայ՝ այբուբենի կարգաւ շինուած, եւ իւրաքանչիւր անուան առջեւ պիտի նշանակուի հրաժարում, վախճանում եւ այլ ինչ որ պատահի:

Այս ցուցակը երկու տարին անգամ մը պիտի նորոգուի:

ԳՒՈՒԽ Բ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿԱՆՈՆՔ ԺՈՂՈՎՈՅ ԵՒ ԽՈՐՀՐԴՈՅ

Յօդ. 85. Ամէն ժողով եւ խորհուրդ պիտի ունենայ ատենական դիւան մը, որ կը բաղկանայ մէկ ատենապետէ, մէկ ատենադպրէ եւ երբեմն նաեւ ատենապետէ եւ ատենադպրի փոխանորդներէ: Ասոնց ամենն ալ հարկաւ ժողովոյ անգամներէն պիտի ըլլան:

Ատենական դիւանը տարին անգամ մը կը նորոգուի, եւ անգամներն անմիջապէս վերընտրելի են:

Յօդ. 86. Առանց մեծագոյն մասի ներկայութեան ատեան չը կրնար կազմուիլ:

Յօդ. 87. Խնդիր մը լաւ քննուելէն եւ անոր վրայ ներկայ ժողովականաց կարծիքը հասկացուելէն վերջը, քուէ կը դրուի եւ ձայնից առաւելութեամբ որոշում կը տրուի: Երբ ձայնից հաւասարութիւն պատահի, եթէ նախագահը ներկայ է՝ անոր կարծեաց կողմը կը հակի որոշումը. եթէ ոչ՝ ատենապետին կողմը:

Յօդ. 88. *Խառն ժողովոյ մէջ քննուած որեւէ խնդրոյ որոշում տրուելու համար, պէտք է, որ երկու ժողովները զատ քուէարկութիւն ընեն: Երբ երկուքին ալ մեծագոյն մասը միեւնոյն որոշումը ըրած ըլլայ, խնդիրը լուծուած է, իսկ եթէ որոշումնին տարբեր ըլլայ, կարծեաց անհամաձայնութիւն կը համարուի եւ հետեւաբար խնդրոյն որոշումը ընդհանուր ժողովին կը ձգուի:*

Խառն ժողովը օրինաւորապէս գումարուած համարուելու համար, պէտք է, որ ժողովոց երկուքին ալ մեծագոյն մասը ներկայ գտնուին:

Յօդ. 89. *Ընդհանուր ժողով գումարուելէն գոնէ վեց օր առաջ պէտք է, որ պատրիարքարանի կողմէն հրաւիրանաց գրեր յուղարկուին անդամներուն:*

ԳԼՈՒԽ Գ ԱԶԳԱՅԻՆ ՏՈՒՐՔ

Յօդ. 90. *Ամէն ազգային անհատ, որ չափահաս է եւ վաստակ ու շահու տէր, պարտական է տրօք մասնակից ըլլալ ազգային ծախուց:*

Այս տուրքը տարեկան է, եւ բաշխման հիմն կը բռնուի իւրաքանչիւր անհատի կարողութիւնը:

Յօդ. 91. *Ազգային տուրքը երկու տեսակ է, մէկը ընդհանուր՝ որ ընդհանուր ծախուց յատկացեալ է եւ կը հաւաքուի պատրիարքարանի կողմէն, ազգային կեդրոնական սնդուկին համար, եւ միւսը մասնաւոր, որ իւրաքանչիւր թաղի մասնաւոր ծախուց յատկացեալ է եւ կը հաւաքուի թաղական խորհրդոց կողմէն թաղական սնդուկներուն համար:*

Յօդ. 92. *Կոստանդնուպօլսոյ մէջ ընդհանուր տուրքի բաշխման եւ հաւաքման եղանակը՝ քաղաքական ժողովին մէջ կորոշուի եւ ընդհանուր ժողովով կը հաստատուի: Իսկ մասնաւոր տուրքը՝ ամէն թաղ իր խորհրդոյ մէջ կորոշէ եւ կը հաստատէ:*

Սոյնպէս կը տնօրինուին նաեւ գաւառներուն մէջ գաւառական ընդհանուր տուրքն ու թաղական մասնաւոր տուրքը:

Յօդ. 93. *Գաւառներուն կողմէն ազգային պատրիարքարանի սնդուկին տրուելու մինչեւ ցարդ սովորութիւն եղած տուրքին բաշխման եւ հաւաքման եղանակը ընդհանուր ժողովը պիտի որոշէ, եւ Բարձրագոյն Դրան հաճութեամբը պիտի գործադրուի:*

ԳԼՈՒԽ Դ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԱԲԱՌԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 94. Առաջնորդը գալառական ժողովոց նախագահն է եւ անոնց գործադիր իշխանութիւնը կը վարէ:

Իր պարտաւորութիւնն է՝ գալառին մէջ ազգային Սահմանադրութեան գործադրութեանը հսկել:

Յօդ. 95. Առաջնորդը չպիտի կարենայ վանքերուն մէջ բնակութիւն հաստատելով՝ պաշտօնին տեղէն հեռանալ, այլ գալառին գլխաւոր քաղաքին մէջ ազգային առաջնորդարանը պիտի բնակի, ուր կը գումարուեն եւ գալառական ժողովները:

Երբ առաջնորդ մը միանգամայն եւ վանահայր ըլլայ, եթէ վանքը միայն մէկ օրուան ճամբայ հեռի է առաջնորդանիստ քաղաքէն՝ կրնայ երկու պաշտօնն ալ մէկտեղ վարել՝ երբեմն վանքին այցելութիւն ընելով: Բայց եթէ հեռաւորութիւնը օրուան մը ճանապարհէ աւելի ըլլայ, պէտք է, որ վանքին մէջ իրեն փոխանորդ կարգելով, ինք քաղաք բնակի: Սակայն հարկ եղած ժամանակը իր վիճակին ամէն կողմը այցելութեան կրնայ երթալ:

Յօդ. 96. Կոստանդնուպօլսոյ մէջ եղածին նման՝ գալառներուն մէջ ալ ամէն թաղ պիտի ունենայ թաղական խորհուրդ մը, թաղական սնդուկ մը եւ թաղական դիւանատուն մը:

Նմանապէս առաջնորդանիստ քաղաքին մէջ պիտի հաստատուին կրօնական եւ քաղաքական ժողովներ: Եւ քաղաքական ժողովին տնօրէնութեանը տակ՝ գալառչական սնդուկ մը:

Նաեւ առաջնորդարանի մէջ գալառական դիւանատուն մը հաստատուելով, առաջնորդական վիճակին բոլոր ժողովրդոց թաղական ազգահամարի տումարները հոն պիտի ժողովին, եւ գալառական ընդհանուր ազգահամար պիտի կազմուի:

Յօդ. 97. Առաջնորդի ընտրութիւնը՝ նոյն եւ նման Պատրիարքի ընտրութեան, գալառական ընդհանուր ժողովով կըլլայ, եւ ընտրութեան տեղեկագիրը տեղւոյն խառն ժողովոյն միջոցաւ Պատրիարքին կուղարկուի: Պատրիարքը կեդրոնական վարչութեան խառն ժողովոյ համահաճութեամբ կանուանէ զառաջնորդը եւ Բարձրագոյն Դրան իմաց տալով՝ պաշտօնական հրամանագիրը կ'ընդունի:

Յօդ. 98. Գալառական ժողովները կեդրոնական վարչութեան ժողովներուն վերաբերեալ տրամադրութեանց համեմատ պիտի կազմուին, եւ պաշտօններն ու պարտաւորութիւններն նոյն եւ նման են:

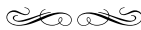
Բայց գալառական ժողովներուն անդամոց թիւը իւրաքանչիւր վիճակի համար միանգամ պիտի սահմանուի՝ ամէն մէկ գալառի բնակչաց թուոյն համեմատութեամբ:

Մինչեւ որ ազգային տուրքը գալառներուն մէջ օրինաւոր կերպիւ հաստատուի, Տէրութեան առաջին, երկրորդ եւ երրորդ աստիճանի տուրք տուող անձինք միայն պիտի ընտրեն գալառական ընդհանուր ժողովոց անդամները: Եւ այս ժողովներուն կազմութեան կերպը, իւրաքանչիւր վիճակի բնակչաց թուոյն նայելով, կեդրոնական վարչութիւնը պիտի որոշէ՝ առաջնորդաց հետ խորհրդակցելով:

ԳԼՈՒԽ Ե

ՎԵՐԱՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՍԱՆՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

Յօդ. 99. Ազգային Սահմանադրութեան հիմնական սկզբունքը անփոփոխելի են: Բայց երբ փորձառութեամբ՝ ինչ-ինչ տրամադրութեանց փոփոխութիւնը հարկաւոր դատուի, ընդհանուր ժողովը Սահմանադրութեան հաստատութենէն հինգ տարի ետքը վերաքննութեան յանձնաժողով մը կը կազմէ, կրօնական եւ քաղաքական ժողովներէն՝ երեքական անդամ, չորս տեսուչ խորհուրդներէն՝ երկերկու անդամ եւ ասոնցմէ զատ, ընդհանուր ժողովոյ մէջէն կամ դրսէն՝ վեց հոգի, ընդամենը՝ քսան անդամ ընտրելով: Այս յանձնաժողովը կը սահմանէ հարկաւոր դատուած փոփոխութիւնները, որ ընդհանուր ժողովը վաւերացնելէն ետքը Բարձրագոյն Դրան կը ներկայացուին եւ Կայսերական հրամանին համեմատ կը գործադրուին:

ՁԱՆԱԶԱՆ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐ

ՁԱՆԱԶԱՆ ԱՂԲԻԲՆԵՐ

Հայոց եկեղեցական իրաւունքի երկրորդական աղբիւրներ են կազմում զանազան ժողովածուներ, որոնք գրուած եւ հաւաքուած են զանազան ժամանակներում, եւ որոնցից մնացել են մի քանի կցկտուր ու հատուկտոր տեղեկութիւններ եւ հասել են մեզ շատ քիչ ամփոփ հատուածներ: Սրանք ունին միմիայն օգնող, պարզաբանող, մոլթ կէտերը որոշող նշանակութիւն, իսկ դրական եւ ուղղակի աղբիւր չեն ներկայացնում:

1. Առաջին ժողովածու պիտի համարել Ե դարում թարգմանիչների ձեռքով կազմած եւ հաւաքած կանոնները, որոնց մէջ մտնում էին երեք տիեզերական ժողովների, Լուսաւորչի, Ներսէսի, Սահակի, առաքելոց կանոնները, գուցէեւ երկու օտար տեղական ժողովներինը. ա՛յս երեւում է Շահապիվանի ժողովի առաջաբանից:

2. Բ լիակատար ժողովածուն կազմել է Ջրդ դարու սկզբին Յովհան Օձնեցին, որի իսկականը անխախտ եւ անփոփոխ դժբախտաբար մեզ չի հասել, էջմիածնի մատենադարանի ձեռագրերում կան երկու երեք կցկտուր քաղուածքներ նրա կազմածից:

3. Երրորդ ժողովածուն կազմուած է Ժ դարից ոչ ուշ, քաղուած կամ ընդօրինակած Օձնեցու ժողովածուից եւ զանազան փոփոխութիւնների ու յաւելումների ենթարկած. դրանցից մօտ 40 հատ այսօր էլ կան էջմիածնի ձեռագրատանը:

4. Չորրորդը գրել է Ներսէս Լամբրոնացին ԺԲ դարում՝ եկեղեցական կանոնների եւ աշխարհական օրէնքների միացմամբ, որը դժբախտաբար մեզ չի հասել:

5. Սմբատ Գունդստապլ (սպարապետ) պատմիչը ունի համառօտ «Ծաղկաբաղ ի դատաստանագրոցն Մխիթարայ Գօշի եւ Բիւզանդական օրինագրաց, որ արդէն ծանօթք էին յազգին թարգմանութեամբ Լամբրոնացւոյն» (Պարմ. հայերէն դպրութեանց, 774 կրես):

6. Գլխաւոր եւ միակ ժողովածուն, որին կարելի է քիչ ու շատ հնա-պատմական նշանակութիւն տալ, է Մխիթար Գօշի «Դատաստանագիրք»:

7. Բացի այս ունինք եւ յունա-հռոմէական օրէնքների ժողովածու, որ կցուած է մասամբ Դատաստանագրքի հետ, մասամբ՝ ձեռագիր մեծ կանոնագրքերի: Կայ եւ վրացերէն եւ ապա ռուսերէն թարգմանած Վախթանգի ժողովածուն, որի մի գլուխն է «Հայոց կանոնները»՝ քաղուած Մխիթար Գօշից:

Ժողովածուների մէջ առանձին ուշադրութեան արժանի են 6 եւ 7 կէտերում նշանակուածները:

ՄԽԻԹԱՐ ԳՕԾ (դէն Կիրակոս պատրնագիր):

Մխիթարը (Գօշ կոչուում էր նրա համար, որ մագերը ուշ դուրս եկան, քեօսա էր) ծնուել է Գանձակ քաղաքում, առաջին կրթութիւնը ստացաւ մի կարգացած քահանայից. դրանով չբաւականանալով՝ նա, արդէն վարդապետ դարձած, ելաւ հայրենիքից եւ թափառելով այս ու այն կողմն՝ այս ու այն ուսումնականին հանդիպելով հասաւ Կիլիկիա՝ Սեւ լեռան կողմերը, մտաւ Կարմիր վանքը եւ բաւականաչափ օգուտ քաղեց այնտեղի ուսումն առած վարդապետներից: Ապա այնտեղից ելնելով՝ էրզրումի վրայով անցնելիս պատահեց Քուրթ անունով բարեպաշտ մարդուն, որից որդիական յարգանք ու սէր վայելելուց յետոյ եկաւ հայրենիք: Աղուանից Ստեփաննոս կաթողիկոսը, լսելով Մխիթարի վերադարձը եւ տեղեկանալով նրա ուսումնառութեան ու խոր գիտութեան վրայ, յորդորեց նրան թողնել մահմետականներով լցուած քաղաքը եւ գնալ Վախթանգ իշխանի մօտ: Քիչ յետոյ անցաւ նա իւր վաղածանօթ Քուրթ իշխանի մօտ, որը վերադարձել էր իւր հայրենիքը Հաղբատի մօտ, յետոյ տեղաւորուեց Գետիկ վանքում՝ Աղստեւ գետի աջ կողմում: Ապա իշխանների օգնութեամբ Ս. Աստուածածին անունով եկեղեցի շինեց նոյն տեղերում՝ Նոր Գետիկ կոչմամբ եւ դարձրեց այդ սրբավայրը ուսումնավայր, ուր թափուում էին ամէն կողմից ուսումնածարաւ անձինք՝ «գիտնական» վարդապետից ուսում սովորելու: Այդ ժամանակ սկսուեց Զաքարէ սպասալարի Սսի ժողովից ստացած 8 կանոնների գործադրութեան խնդիրը, որին, ըստ երեւոյթին, հաւանութիւն էր տալիս Գօշ:

Գօշի գլխաւոր պարագմունքը եղաւ Դատաստանագրքի կազմելը՝ Աղուանից Ստեփաննոս կաթողիկոսի խնդրանօք, որը սկսուելով 1184 թուից՝ շարունակուեց մինչեւ նրա մահը՝ 1213 թուականները: «Դատաստանագիրքը» բաղկացած է երեք մասից. 1) նախագրութիւն, 2) եկեղեցական կանոններ, 3) աշխարհական օրէնքներ:

Նախադրութեան մէջ յիշուում են այն աղբիւրները, որոնցից նա քաղել է իւր գիրքը. առաջի աղբիւրն է՝ բնաւորական օրէնք, որով ղեկավարուում էին առանց գրի Աբրահամ նահապետը եւ այլն, 2) քրիստոնեայ ազգերի մէջ տեսած եւ լսած դատական սովորութիւնները, 3) մահմետականներից վերցնում է այն, որը վերցրած է Մովսիսի գրուածքներից եւ ո՛չ այն, ինչ որ Մահմետը քարոզեց, 4) Մովսէսի հնգամատեանը, 5) կանոնական գրքերից եւ 6) Հին եւ Նոր Կտակարանի բոլոր գրքերից:

Կայ եւ ըստ Հ. Բաստամեանի 492 ձեռագրում բացի այդ երեք մասից եւ երկու մաս, քաղուածքներ Մովսիսական օրէնքներից եւ քաղուածքներ յունական օրէնքներից (տե՛ս Մխիթ. Գօշ, Բաստամ, 116 եր.): Նրա կարծիքով՝ յունական օրէնքների քաղուածքը Մխիթարինը չէ, այլ յետոյ՝ ուրիշների ձեռքով աւելացրած կամ հէնց Ն. Լամբրոնացու օրէնսգիրքն է, որ կցել են յետոյ Մխիթարի գրուածքին (120 եր.): Գօշի «Դատաստանագիրքը» ինչքա՞ն իրաւաբանական արժէք ունի, արդեօ՞ք կարելի է աղբիւր ընդունել մեր եկեղեցական իրաւունքի համար, թէ՞ ոչ: Դրա պատասխանը պարզ է եւ մի, երկու լինել չի կարող: Որովհետեւ այդ «Դատաստանագիրքը» անհատի գրած է, ո՛չ մի ազգային ժողովի կողմից չէ՛ հաստատուած, ո՛չ մի իրաւահաս մարմնի կողմից չէ՛ ընդունուած, ուստի եւ չի կարող իբրեւ դրական աղբիւր ծառայել: Բացի ա՛յդ, Մխիթարի գրուածքը Յովհաննէս Սխուսատիկի եւ կամ Դիոնէսիոս Կրտսերի ժողովածուների նման ժողովածու չէ՛, ո՛չ էլ ինքնորոյն իրաւաբանական հետախուզութիւն է եւ ո՛չ զուտ ժամանակակից կեանքի գործադրուող օրէնքների մշակումն, այլ մի խառնուածք է Ս. Գրքի, հայոց եւ արտաքին ժողովների կանոնների, զանազան ազգերի սովորութիւնների ու իւր անձնական կարծիքի. ժողովածուն որովհետեւ օգտուում է եւ մահմետական սովորութիւններից, ուստի եւ ստացւում է մի խառնիճադանձ հաւաքածու, առանց որոշ սկզբունքի եւ տիրապետող ուղղութեան, որի կանոնները գործադրել ոչ մի կերպով չի կարելի եկեղեցական կեանքում, նամանաւանդ որ պատիժների մէջ մեծ տեղ է բռնում մահուան դատապարտելը, որը միանգամայն հակառակ է Աւետարանի սկզբունքին:

Գօշի գիրքը կարող է ծառայել իբրեւ հնա-պատմական կողմնակի աղբիւր համեմատական արժէքով:

Իբրեւ նմուշ, թէ որքան տարօրինակ կանոններ կան դրա մէջ, կարելի է բերել հետեւեալ կտորները:

Դ գլխում ասում է. «Եթէ ժողովրդականը արհամարհի քահանային նախատելով եւ կամ յանդգնի խփել, իրաւացի դատաստան է ձեռքը կտրել՝ «հատանել զձեռն»:

Ե գլխում՝ «Եթէ պատահի, որ ամուսնութեամբ կնոջ տիրել չի կարող ամուսինը, կանոնների հրամանի համաձայն թէ չէ կամենում կինը միասին ապրել, թո՛ղ բաժանման դատաստան լինի»: «Սակայն ամուսնու կամքով եւ հաւանութեամբ ուրիշ մարդու գնայ, եւ ամուսինը պսակուի այրի կնոջ հետ»:

Զ գլխում՝ եթէ այսահար կինը «բժշկուի, իւր մարդու մօտ գնայ, եթէ մարդը կընդունի, իսկ եթէ ո՛չ, իրաւունք ունի արձակել» կնոջ, եթէ այսահար է եղել կինը պսակուելուց առաջ, իսկ եթէ այսահարութիւնը պսակուելուց յետոյ է առաջացել մարդու տանը, եթէ 7 տարուայ ընթացքում չբժշկուի, արձակուի կինը իւր բերած բոլոր ունեցածով, մարդը կնոջ թոյլտուութեամբ պսակուի, եւ երեսններն էլ մնան մարդու մօտ, բացի այդ մարդը օգնի նաեւ արձակած կնոջ:

Ժ գլխում՝ Աբրահամի եւ Սառայի օրինակով թոյլ է տալիս մարդուն բացի ամուլ կնոջից եւ երկրորդ կին բերել, «բայց ամուլ եւ ծննդական կնոջ միասին չպահել», իսկ եթէ անծննդութեան պատճառը մարդն է, կինը կարող է երկրորդ մարդ գտնել:

ԺԱ գլխում իրաւունք է տալիս կնոջ մարդուց բաժանուել, եթէ ամուսինը արուագիտութիւն կամ այլ վատթար գործ է կատարել:

ԺԲ գլխում անսովոր կանոններ է դնում մարդու եւ կնոջ մասին:

ԼԳ գլխում՝ «ով կխեղդի տղային իբրեւ խեղի, կամ շնութեան մէջ, կամաւոր կերպով, դրա փոխարէն ինքը մեռնի». խեղդելու համար մահուան պատիժ է նշանակում, «որովհետեւ հնար չկայ կենդանացնելու»:

ԼԸ գլխում՝ Աստուծոյ անուն, մկրտութիւն եւ այլն հայհոյողը մահուան պատժի է ենթարկւում:

ԽԳ գլխում ասում է՝ եթէ ամուսինը առաջին գիշերուանից նկատեց, որ կինը անարգուած է, թող արձակման տայ եւ բաժանուի, կինը կարող է երկրորդ մարդու գնալ. եւ եթէ նորից արձակուի եւ երկրորդ մարդու մահից յետոյ առաջի ամուսինը գայ կնութեան առնելու, իրաւունք չունենայ, որովհետեւ պղծել է... անհետեւ կարգեր սահմանելով վերջացնում է (հետեւում է Բ օրինաց):

Մնացած կանոններն էլ այսպիսի ձեւով սահմանուած են, նրանք չունին կանոնական հիմք, հապա կամայական կարգադրութիւնների եւ եղած սովորութիւնների արդիւնք են:

Մի՞թէ Գօշի գրուածքը ո՛չ մի իրաւաբանական արժէք չունի: Ունի, նրա գլխաւոր արժէքն այն է, որ նա կազմուած է ոչ ժամանակագրական կարգով, այլ ըստ առարկայի, տուած է գործադրուող օրէնագրքի ձեւ. բաց անելով մի որեւէ երես, կգտնես մի խնդրի մասին գրած կանոն, վճիռ, որով կարող ես գաղափար կազմել եղած նիւթի իրաւաբանական որոշման մասին:

Երկրորդ արժէքն է այն, որ նա տալիս է հնա-պատմական հարուստ նիւթ, թէ 12 եւ 13-րդ դարերում ինչպիսի հայեացքներ կային շրջապատող ժողովուրդների եւ ազգերի մէջ զանազան խնդիրների վերաբերմամբ:

Գօշի մի քանի ձեռագիր օրինակներին եւ մի քանի ընդարձակ ձեռագիր կանոնագրքերին կցուած կայ յունա-հռոմէական օրէնքների ժողովածուն. սրանք թարգմանուած պիտի լինեն Ռուբինեան թագաւորութեան ժամանակ, երբ յարաբերութիւնը աւելի սերտ էր յունաց եւ եւրոպացոց հետ եւ հարկ էր զգացուում ունենալ որոշ հիմունքներով օրէնքներ, որոնցով հնար լինէր կառավարել ոչ միայն հայերին, այլ եւ Կիլիկիայում գտնուող օտար տարրերին:

Յունա-հռոմէական ժողովածուների կանոնները սկիզբն առել են Կոստանդին Մեծից, որը առաջինը եկեղեցական կանոնները համարեց քաղաքացիական օրէնքների ոյժ ունեցող եւ հաւասարապէս պարտաւորական բոլորի համար: 438-ին Թէոդոս Մեծը ժողովեց Կոստանդինից սկսած մինչեւ իւր ժամանակը հրատարակած բոլոր օրէնքները, եւ «Թէոդոսի կողքս» անուամբ գրի առնուեցին եւ գործադրութեան տրուեցին: Դրանից 100 տարի համարեա յետոյ Յուստինիանոս Մեծը հրամայեց համախմբել թէ այդ ժողովածուի, թէ դուրսը մնացած եւ թէ իւր հրատարակած բոլոր օրէնքները միասին եւ մի ժողովածուով հրատարակել, հրատարակած հաւաքածուն կոչուեց «Յուստինիանոսի կողքս»՝ 12 գրքի բաժանած (534 թ.): Գրքերից առաջինը 13 տիտուլով բովանդակում է եկեղեցական կառավարութեան վերաբերեալ խնդիրներ. 1) դաւանութեան, 2) եկեղեցու, սբ. իրերի եւ նրանց արտօնութեան, 3) եպիսկոպոսների եւ միւս հոգեւորականների, 4) եպիսկոպոսական դատի, 5) հերետիկոսների, 6) մկրտութիւնը չկրկնելու, 7) ուրացողների, 8) խաչակնքելու, 9) հրէաների, 10) հեթանոսների մօտ քրիստոնեայ ստրուկ չունենալու, 11) հեթանոսների, 12) եկեղեցուն դիմողների, 13) ազատուած ստրուկների մասին (տե՛ս Сороков, 164 եր.): Յուստինիանոսը շարունակեց գրանից յետոյ չլի հրատարակել նոր օրէնքներ նովելլա (novellae constitutiones): 165 նովելլաներից՝ 535 թ. հրատարակած, հետեւեալները բովանդակում էին եկեղեցական

կանոններ. 5, 6, 32, 46, 56, 58, 67, 83, 84, 123, 131, 133, 136, 139: Այս օրէնքները լատիններէն էին գրուած, 7-րդ դարուց սկսած այդ լեզուի գործածութիւնը թուականաւ, հարկ զգացուեց յունարէն թարգմանելու, եւ հետզհետէ հրատարակուեցին զանազան ժողովածուներ, որոնցից նշանաւորն է Լեւոն Իսաւրացու եւ Կոստանդին Կոպրոնիմի 739 թ. հրատարակած էկլոզան 28 տիտուլով (գլուխ), որոնցից 2, 8, 9, 24, 28 եկեղեցական կանոններ են: Ապա 870 թ. Վասիլ Մակեդոնացին հրատարակեց ձեռնարկ՝ Պրօխիրօն, 40 տիտուլի բաժանած, որը բովանդակում էր ամենագործածական օրէնքները եւ որոնցից 24, 28-ը եկեղեցական կանոններ էին: Վասիլի օրօք սկսուած ընդարձակ հրատարակութիւնը շարունակուեց եւ նրա որդու՝ Լեւոն Իմաստասէր կայսեր ձեռքով 911-ին, իսկ Վասիլի թոռան՝ Կոստանդինի ժամանակ, 961 թուին նորից մշակուեցին եւ հրատարակուեցին Բագիլիկ անունով (Թագաւորական գրքեր): Այս կօդէքսը բաղկացած է 6 հատորից՝ 60 գլխի բաժանած, որոնցից առաջի 4 գրքերը վերաբերում են եկեղեցական կարգերին:

Ահա այս ժողովածուներից թարգմանուեցին Ռուբինեան տէրութեան ժամանակ եւ կցուեցին Մխիթար Գօշին ու մեր ձեռագիր կանոնագրքերին: Յայտնի է, որ 565-ից մինչեւ 578 թուականը Յովհան Սխուլաստիկ Պօլսոյ Պատրիարքը իւր կազմած ժողովածուն լրացնելու մտքով Յուստինիանոսի նովելլաները 87 գլխով, որոնք եկեղեցուն էին վերաբերում, կցեց իւր հրատարակածի հետ եւ դարձրեց մի ամբողջացած կանոնագիրք: Արդեօ՞ք մեր թարգմանութիւնները Սխուլաստիկի կազմածից են վերցրած, թէ՞ Իսաւրացու եւ Իմաստասէր կայսրների ժողովածուից, ինձ համար անորոշ է այդ, որովհետեւ պիտի բոլորը միմեանց հետ համեմատել: Հ. Բաստամեանի վկայութեամբ՝ մեր թարգմանութիւնների մէջ կան թէ Յուստինիանոսի, թէ Իմաստասէր Լեւոնի եւ թէ այլոց ժողովածուներից կտորներ, եթէ ճիշտ է այս, հնար կլինի ենթադրել, որ դրանք թարգմանուած են ոչ Սխուլաստիկի, այլ 10-րդ դարու լրացրած ժողովածուներից: Այս խնդիրը այնքան հետաքրքիր չէ մեզ համար, որովհետեւ յունա-հռոմէական օրէնքները մեր եկեղեցական օրէնագրութեան վրայ եթէ ո՛չ բոլորովին, գոնէ շատ քիչ ազդեցութիւն են ունեցել:

Վախթանգ Թագաւորի ժողովածուն վրացերէն եւ ապա թարգմանուած ռուսերէն ունի եւ յօդուածներ «Հայոց օրէնքներ» վերնագրով՝ երկու բաժանմունքով, որոնք գրքի մէջ 32-57 երեսներն են բռնում:

Թէ որտեղից է ձեռք բերուած այդ օրէնքները, այդ երեւում է 66 երեսի Մովսիսական օրէնքների առաջաբանից, ուր յիշուած են մի առ մի աղբիւրները. երրորդ կէտում ասում է. «Հայոց թագաւորների օրէնքները բերել է տուած թարգմանաբար էջմիածնից, Մեծ Հայքի Հովիւ եւ Լուսաւորիչ Գրիգորի թաղման տեղից»: Իսկ 32 երեսում գրում է. «Այս գիրքը Մեծ Հայքի օրէնագրքի թարգմանութիւնն է եւ անուանուած է Օրէնագիրք (γιορκησιε), եթէ ձեզ հետաքրքրում է, թէ ինչ գրուածքներից կամ ինչ տեսակ շարագրութիւններից է ժողովուած, մենք կբացատրենք: Հին ուխտից, որ սկզբից Մովսէսին տրուեց Աստուածանից, նոր ուխտից, սբ. Աւետարանից եւ մնացած հին ու նոր սուրբ գրուածքներից, որքան կարողացանք կազմել»: Ապա խնդրում է բոլոր իմաստասէրներից լրացնել թերին, կատարելագործել, օրէնքներ գրողը շարունակում է՝ մենք աւելին չկարողացանք անել, շատերը պահանջող են, որոնք ոչ մի տեղեկութիւն չունին եւ անգիտութեամբ մեզ մեղադրում են:

Բ մասը սկսում է նրանով, թէ Մովսէսը ամէն բան գրաւոր չհաղորդեց, այլ բերանացի հրամայեց՝ կատարել ժամանակի եւ հանգամանքների համեմատ: Թագաւորները պիտի վարձատրեն դատաւորներին, «նոյնպէս եւ եկեղեցական դատաւորները, քարոզիչները եւ եպիսկոպոսները պիտի կաթողիկոսի ողորմութիւնը եւ յարգանքը վայելեն, որպէսզի հակառակ չգնան Աստուծոյ արդար դատարանին»: Եւ ապա սկսում են եկեղեցական կանոնների յօդուածները, կաթողիկոսների, եպիսկոպոսների կտակների, ժառանգութեան մասին, կաթողիկոսի ընտրութեան համար, իմիջիայլոց գրուած է՝ մեռած կաթողիկոսի թաղումից յետոյ, 7 օր սահմանեալ հոգեւոր կարգերը կատարելուց յետոյ, «եպիսկոպոսները, վարդապետները, անապատականները եւ բոլոր հոգեւորականները պիտի ժողովուեն սբ. առաքելական եկեղեցին եւ 12 օր ժողովներ կատարելով՝ ընտրեն արժանի, գիտուն սրբազան գործերին հմուտ, խաղաղ, մաքուր սրտով, համեստ, բարեբարոյ ու ողորմած անձի եւ կաթողիկոս ձեռնադրել Աստուծու հրամանով, 12 գլխաւոր եպիսկոպոսների ձեռամբ»: Բոլոր հայոց օրէնքները, որոնք զետեղուած են Վախթանգի ժողովածուի մէջ, 430 յօդուած են կազմում՝ բաժանուած երկու մասի, Ա մասում կան 151 յօդուած, Բ մասում՝ 280 յօդուած, 151 մինչեւ 431 յօդուածը:

Ի՞նչ բան են վրաց թագաւոր Վախթանգի ժողովածուի «Հայոց օրէնքներ» կոչուած 430 յօդուածները:

«Հայոց օրէնքների» նախաբանութիւնը համառօտ բովանդակութիւն է Մխիթարի նախադրութեան Ա եւ Ժ գլխի: Մխիթարի Ա մասի

Ա գլխի բովանդակութեանը, շատ տեղ բառացի կրկնուած է Վախթանգի 151 գլխում. վերջերում աւելացրած է կաթողիկոս ընտրելու ձեւը եւ եղանակը:

Վախթանգի 152 գլուխը համառօտութիւն է, մինչեւ իսկ տեղ-տեղ բառացի կրկնութեամբ, Գօշի Բ մասի Ա գլխի:

Վախթանգի 153 գլուխը համառօտութիւն է Գօշի Ա մասի Բ գլխի: Վախթանգի 154 գլուխը երեք տողում ամփոփում է Գօշի Ա մասի Գ գլխի երկու երեք երեսում վարդապետների մասին գրուածքը:

Վախթանգի 155 յօդուածը համառօտութիւն է Գօշի Ա մասի Դ գլխի եւ հակառակ թարգմանուած. Գօշը ասում է, որ քահանայութիւնը ժառանգութիւն չպիտի անել, իսկ Վախթանգը ասում է՝ ծուխը կարող է ժառանգութեամբ անցնել միւս քահանային:

Իսկ հետեւեալ գլուխները Գօշի եւ Վախթանգի ժողովածուների մէջ նոյն են:

Վախթանգի յօդ.				Գօշի գլուխները	
156	յօդուած	հաւասար	է Ա մասի	Ե	գլխին
157	”	”	”	Զ.	”
158	”	”	”	է.	”
159	”	”	”	Ը.	”
160	”	”	”	Թ.	”
161	”	”	”	Ժ.	”
162	”	”	”	ԺԱ.	”
163	”	”	”	ԺԲ.	”
164	”	”	”	ԺԳ.	”
165	”	”	”	ԺԴ.	”
166	”	”	”	ԺԵ.	”
167	”	”	”	ԺԶ.	”
168	”	”	”	Ժէ.	”
169	”	”	”	ԺԸ.	”
170	”	”	Բ մասի	Բ	գլխին
171	”	”	”	Գ.	”
172	”	”	”	Դ.	”
173	”	”	”	Ե.	”
174	”	”	”	Զ.	”
175	”	”	”	է.	”
176	”	”	”	Ը.	”
177	”	”	”	Թ.	”

178	„	„	Ա մասի	ԺԹ	գլխին
179	„	„	„	Ի.	„
180	„	„	„	ԻԱ.	„
181	„	„	Բ մասի	Ժ	„
182	„	„	„	ԺԱ.	„
183	„	„	„	ԺԲ.	„
184	„	„	„	ԺԳ.	„
185	„	„	„	ԺԴ.	„
186	„	„	Ա մասի	ԻԲ	„
187	„	„	Բ մասի	ԺԵ	„
188	„	„	„	ԺԶ.	„
190	„	„	Ա մասի	ԻԳ	„
191	„	„	„	ԻԴ+ԻԵ	գլուխներին
192	„	„	„	ԻԶ	գլխին

Յօդուածներին մէջ Գօշի «Ժառանգաւոր» բառը սխալ թարգմանուած է ռուսերէն «родственник» բառով:

193	„	„	Ա մասի	ԻԷ	գլխին
194	„	„	„	ԻԸ.	„
195	„	„	„	ԻԹ.	„
196	„	„	„	Լ.	„
197	„	„	„	ԼԱ.	„
198	„	„	„	ԼԲ.	„
199	„	„	Բ մասի	ԺԷ	„
200	„	„	„	ԺԸ.	„
201	„	„	Ա մասի	ԼԳ	„
202	„	„	Բ մասի	ԺԹ	„
203	„	„	Ա մասի	ԼԴ	„
204	„	„	Բ մասի	Ի	„

Այստեղից մինչեւ 252 յօդուածը համեմատութեամբ շարունակաբար նման է Բ մասի ԻԱ՝ շարունակած մինչեւ ԿԳ գլուխը: Հետեւեալ բացառութեամբ,

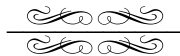
237	„	„	Ա մասի	ԼԷ	գլխին
238	„	„	„	ԼԸ	„
242	„	„	Ա մասի	ԼԹ	գլխին
253	„	„	„		

Վախթանգի օրէնքների Բ մասը՝ «второе отделение Армянских законов собранных Царем Вахтангом», 151-431 յօդուածները հա-

մարեա թէ, ինչպէս երեւաց՝ բառացի թարգմանութիւն է Գօշի, կամ կրճատուած ու աղաւաղուած թարգմանութիւն են Գօշի Բ մասի: Իսկ Վախթանգի 1-151՝ Ա մասի յօդուածները շատ նման են նոյն գրքի Բ մասին, որոնց մէջ չկան Գօշի Ա մասի մնացած յօդուածները, նրանք համառօտուած են ու կրճատուած, եւ մէջ են բերուում Կոստանդինի, Թէոդորոսի, Լեւոն Իմաստասէրի օրէնքներից համառօտ քաղուածքներ:

Նշանակում է՝ Վախթանգի օրէնքները ինքնուրոյնութեան հետքեր չունին, ուղղակի քաղուած են Գօշից:

Մեզ համար քիչ ու շատ աչքի ընկնող եւ նշանակութիւն ունեցող ժողովածու մնում է Մխիթար Գօշի «Դատաստանագիրքը», որը ուսումնասիրութեան է ենթարկուել Հ. Բաստամեան հանգուցեալ վարդապետի ձեռքով (տե՛ս Մխիթար Գօշի «Դատաստանագիրք Հայոց» իրաւաբանական հետազօտութիւնք հանդերձ ծանօթութեամբք, Վահան ծ. վարդապետի Բաստամեանց, միաբանի Ս. Էջմիածնի եւ վանահօր Ս. Գայիանեաց վանուց: Վաղարշապատ, ի տպարանի Ս. Կաթ. Էջմիածնի, 1880 թ.):

Հ Ա Յ Ո Յ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԻՐԱԻՈՒՆՔԸ.

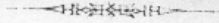

Բ. ԳԻՐԲ.

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿԱՌԱՎԵՐՈՒԹԻՒՆ.

Ն. Վ. ՄԻՆԻՍ-ԹԱՆՂԵԱՆ

Շ Ո Ւ Շ Ի

ԱՐԱԳԱՏԻՊ Բ. ՏԵՐ-ՍԱՀԱԿԵԱՆՑԻ

1905.

ՀԱՅՈՅ
ԵԿԵՂԵՅՈՒԿԱԿԱՆ
ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ

Բ ԳԻՐՔ

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ
ԵՒ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

«Հայոց եկեղեցական իրաւունքի» Ա գրքի մասին մի երկու ամսագրում մի քանի նկատողութիւններ եղան, որոնք արդէն հէնց իմ կողմից ի նկատի առնուած եւ յիշուած էին գրքիս մի քանի տեղում:

Եթէ գիտութիւնների մէջ պահպանողական գիտութիւն կայ, մէկն էլ իրաւաբանութիւնն է, եթէ սրա ճիւղերի մէջ պահպանողական ճիւղ կայ, մէկն էլ եկեղեցական իրաւունքն է, եւ ա՛յդ շատ հասկանալի պատճառով, որովհետեւ եկեղեցական իրաւունքի գլխաւոր աղբիւրները կազմում են Աւետարանը եւ նախկին եկեղեցու ականդրութիւնը, որոնք ունին համարեա 1900 տարուայ վաղեմիութիւն եւ այնպիսի վճռական ու անվիճելի դրոշմական յատկանիշ՝ որպիսին է Աստուածային, որը իւր էութեամբ անթոյլատրելի է համարում եկեղեցու հիմնական խնդիրների քննութիւնը, փոփոխութիւնը եւ տարբեր կարծիքների արտայայտութիւնը, ի բաց առեալ վարչական եւ կանոնադրական կողմերը, վերոյիշեալ հիմամբ ընդհանուր եկեղեցու զանազան «եկեղեցական իրաւունքները» համարեա թէ կրկնութիւններ են մէկը միւսի այլեւայլ դասաւորութեամբ, որպիսիներից մէկն էր եւ իմ Ա գրքի ո՛չ հայկական մասը եւ նոյնպէս Բ գրքիս նրան համապատասխանող կտորը. իսկ երկուսի մէջ հայկականը եթէ ոչ նոր, գոնէ համախմբուած եւ դասաւորուած մի գործ է, որը մեր եկեղեցու կեանքի հետ ծանօթացողի համար, կարծում եմ, չի լինիլ կարեւորութիւնից զուրկ մի աշխատութիւն:

«Հանդէս Ամսօրեայ»-ի մատենախօսի առաջ մի փաստ չկար դաւանական միակողմանիութիւն նկատելու գրքիս մէջ, քանի որ ընդհանուր ազգային եկեղեցու կանոնադրութեան լրումը պահանջում է, որ աղբիւրները ունենան հանրական հիմք եւ ոչ մասնական, ինչպիսին է, օրինակ, Կարնոյ ժողովը քաղկեդոնականութիւնը ընդունելու համար եղած, որը եւ մատնացոյց է անում յիշեալ ամսագրի մատենախօսը:

Ն.Վ.Մ.Թ.

Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ

Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Եկեղեցու որոշման մէջ մենք զանազանեցիւք երկու մաս՝ տեսանելի եւ անտեսանելի, անտեսանելին հաւատն է, որի վրայ Յիսուս հաստատեց անդրդուելի հիմքերով Իւր եկեղեցին. տեսանելին այն անհատներն են՝ ժողովուրդը, որը Քրիստոսի հաւատքով միացած, կազմում է հաւատացեալների հասարակութիւնը: Այս հասարակութիւնը ի՞նչպէս է կազմուում, ո՞վ իրաւունք ունի դրա անդամ համարուելու, ի՞նչ իրաւունքներ եւ պարտաւորութիւններ ունի անդամը. փորձենք տեսնել:

Ա գրքի մէջ եղած եկեղեցական կանոնների համաձայն՝ սկզբնական եւ հիմնաւոր միջոցը, որով կարելի է եկեղեցու անդամ լինելու իրաւունքը եւ պարտաւորութիւնները ստանալ, է մկրտութիւնը դրոշմով, եւ պաշտօնապէս միանալը եկեղեցու հետ առանց կրկնամկրտութեան, եթէ միացողը արդէն նախկին իւր եկեղեցու մկրտութիւնը ընդունած է:

Իւրաքանչիւր մարդ, որը կրնդունի եկեղեցու դաւանութեան եւ սահմանադրութեան համաձայն մկրտութիւն, կհամարուի եկեղեցու անդամ եւ ձեռք կբերի եկեղեցական իրաւատիրութիւն: Այսպէս էր ընդհանուր կանոնը բոլոր եկեղեցիների համար մինչեւ նրանց ըստ դաւանութեան բաժանումն: Բայց, նախքան բաժանումն, երբ առաջացան զանազան աղանդներ, հերձուածներ, որոնցից մեծամասնութիւնը ընդունում էր քրիստոնեայ անունը, իսկ դաւանանքի մէջ տարբեր հայեացք էր մտցնում, երբեմն չընդունելով մկրտութիւնը, երբեմն մկրտելով ոչ ընդհանուր եկեղեցու սահմանածի համեմատ, այլ երեք որդու, կամ երեք հօր անունով, այդպիսի անձինք եկեղեցու ծոցը մտնելիս, չէին կարող ընդունուել առանց իրանց նախկին մոլորութիւններից հրաժարուելու, իսկ եթէ դրանք եկեղեցու սահմանած կարգով չէին մկրտուած, պէտք է ընդունուէին միմիայն կանոնաւոր մկրտութեամբ՝ դրոշմով, մկրտութիւն ստացած լինելու դէպքում այդպիսիները հրաժարուում էին իրանց բոլոր մոլոր վարդապետութիւններից ընդհանուրի առաջ եւ եկեղեցու անդամ համարուում եպիսկոպոսի օրհնութեամբ՝ նրա ձեռքը գլխներին ընդունելով (Նիկիայի 8, 7, 11 կ., Բարս.):

Այս վերջին դէպքի նման էին վարուում եկեղեցիները՝ բաժանումից յետոյ, մէկ դաւանութիւնից միւսը անցնելու ժամանակ, նորեկը միայն հրաժարուում էր նախկին դաւանութիւնից առանց ենթարկուելու կրկնամկրտութեան:

Հին եկեղեցում մկրտուողը պիտի անշուշտ պատրաստուէր մէկ, երկու, երեք տարի, մինչեւ որ կատարեալ հասունութեամբ եւ նախապատրաստութեամբ արժանանար մկրտութեան:

Կանոնաւոր մկրտութիւնը լինում է երեք անգամ ընկղմամբ (Մատթ. ԻԸ 19), Բ առ. 49 եւ 50 կանոններով, ով այսպէս չի մկրտիլ, կզրկուի կարգից: Բացի ընկղմումից հին եկեղեցում գործ էր ածուում եւ սրսկման ձեւը, երբ հիւանդ էր մկրտուողը, կամ ջուրը քիչ էր, այսպիսի ձեւով մկրտուածը կղերում չէր ընդունուում, որովհետեւ այդպիսի դէպքերում մկրտուած անձի կատարեալ հաւատք եւ հասունութիւն ունենալուն վերաբերմամբ միշտ կասկածներ էին յարուցանուում:

Սրսկմամբ մկրտութիւնը գոյութիւն ունէր արեւմտեան եկեղեցում. Գրիգոր Զ Պապը հրամայեց կատարել ընկղմամբ. թոյլ էր տրուում նոյնպէս միանգամով եւ ո՛չ երեք ընկղմամբ, օրինակ՝ Իսպանիայում, իսկ Միլանում միայն գլուխն էին ընկղմում ջրի մէջ առանց մարմինը թրջելու (տես Որ. ԵՕԾ., 1858 շ. օճՅ. սերք. ուսում.): Մեր եւ Յունաց եկեղեցին մկրտում է երեք ընկղմամբ ըստ Բ առ. կանոնաց: Նախկին դարերի մեծահասակների մկրտութիւնը տեղի տուաւ փոքրների, որոնց համար եկեղեցին սահմանեց երաշխաւորներ, այն պայմանով որ երաշխաւորները (կնքահայրերը) պատրաստէին մանուկներին՝ համաձայն եկեղեցու վարդապետութեան ու քրիստոնէական կրօնի ոգու եւ պատասխանատու լինէին նոր մկրտուածների փոխարէն հասարակութեան առաջ:

Այսպիսով մկրտութիւնը թէ՛ մեծերին եւ թէ՛ փոքրերին՝ երաշխաւորների միջոցով, իրաւունք է տալիս եկեղեցու անդամ լինելու եւ իրաւատէր համարուելու:

Այստեղից ծագում է մի ուրիշ անմիջապէս կապ ունեցող հարց, արդեօ՞ք եկեղեցու անդամ լինելը կախուած է մարդուս ազատ կամքից եւ անձնական տրամադրութիւնից, թէ ո՛չ: Եկեղեցու կանոնները ասում են, որ առանց եկեղեցու չկայ փրկութիւն, առանց եկեղեցուն պատկանելու եւ նրա միջոցով իրականացնելու կեանքի մէջ հոգեւոր բարձր նպատակներն ու գաղափարները՝ չի կարելի, ճշմարիտ քրիստոնեայ լինելու համար, պէտք է պատկանել եկեղեցուն՝ իբրեւ միակ փրկող հաստատութեան աշխարհիս մէջ:

Միայն պիտի ի նկատի ունենալ, որ այդ անհրաժեշտութիւնը ստիպողական չէ, հապա բարոյական, իւրաքանչիւր մի նոր մտնողից պա-

Հանջուում է գիտակցական հաւանութիւն եւ կատարեալ պատասխանատուութիւն իւր արածներէ վերաբերմամբ: Ուստի եւ հիւանդ ուղեղով եւ կամքով մարդիկ չպիտի թոյլտուութիւն ստանան մկրտուելու. Տիմոթէոս Աղէքսանդրացին 2 եւ 4 կանոններով արգելում է այսահարներին մկրտել մինչեւ չառողջանան կամ, վերջին դէպքում, միայն մեռնելիս: Կարթագենի 54 կանոնով հիւանդները միայն այն ժամանակ էին թոյլատրուում մկրտութեան, երբ անկարող լինելով անձամբ՝ բերանով դաւանելու քրիստոնէութիւնը, նրանց փոխարէն մի ուրիշն իրեւ երաշխաւոր վկայում էր: Հասակաւոր մկրտուողներին երկար ժամանակամիջոց էին նշանակում դաւանութեան հետ լաւ ծանօթանալու համար, գիտակցութեամբ եւ հասուն խելքով ըմբռնելու քրիստոնէութիւնը եւ ապա մկրտուելու, այս բանը պարզ երեւում է մկրտութեան խորհուրդը կատարելու ժամանակ քահանայի արած աղօթքներից եւ նրա տուած հարց ու պատասխաններից (տե՛ս Մաշտոց, կարգ մկրտութեան):

Այդ տեսակէտով արդեօ՞ք երախանների մկրտութիւնը չի հակասում այդ կանոններին: Այդ մասին կանոնական սահմանադրութիւնները որոշում են այսպէս. որովհետեւ ծնողները, դաստիարակները եւ երաշխաւորները (կնքահայրեր) պարտաւորուում են անշուշտ կրթել եւ դաստիարակել իրանց մանուկ մկրտուածներին այնպէս, ինչպէս պահանջում է եկեղեցական կարգ-կանոնը, որ նրանք պատասխանատու են հասարակութեան առաջ իրանց յանձն առած սուրբ պարտականութեան համար, ուստի եւ եկեղեցին թոյլ է տալիս մեծերի պատասխանատուութեամբ փոքրերին մկրտել՝ մինչեւ իսկ մերժելով նրանց, որոնք իրանց որդւոց չէին մկրտում: Փոքրերի մկրտութիւնը սկսուած է հէնց առաքելների ժամանակ, երբ պելագիանները այդ մերժում էին, այն ժամանակ Կարթագենի ժողովը նզովեց դրանց եւ բացատրեց, որ փոքրերի մկրտութիւնը ազատում է նրանց Ադամայ մեղքից: Յուստինիանոսի օրէնքներով խիստ պատժի սպառնալիքներով հրամայում էր մկրտել իրանց որդիներին (Սօկոլով, 210 եր.): Մինչեւ իսկ եկեղեցին իւր խնամքին է վերցնում եւ մկրտում բոլոր դէն ձգուած, գերութեան մէջ մնացած, այլ միջոցով գտնուած անտէր երախաններին՝ կնքահայր նշանակելով սարկաւազներին եւ սարկաւազուհիներին եթէ մկրտուողներն աղջկերք են:

Հնուց սովորութիւն էր երաշխաւոր (կնքահայր) նշանակել այնպիսի անձանց, որոնք կարող էին իրանց անմիջական հսկողութեամբ կրօնական դաստիարակութեամբ կրթել մկրտուածներին, դրա համար սարկաւազները եւ կանանց համար՝ սարկաւազուհիները համարուում էին ամենայարմարը, որոնք կկարողանային պատասխանատուութիւնը

վերցնել իրանց վրայ: Կանանց համար հէնց առաջին դարուց սկսած սարկալաագուհիներ նշանակուեցին, ոչ միայն կնքամայր լինելու, այլ եւ մկրտութեան մէջ մասնակցելու, սրանք կանանց մկրտում էին աւագանու, իսկ եպիսկոպոսը կամ քահանան վարագոյրի արանքով օծում էին մեռոնով յետոյ արդէն կնքահայրութիւնը դարձաւ հանրական, իւրաքանչիւր մարդ իւր ծանօթին, ազգականին կանչում էր մկրտութեան ժամին եւ մկրտուածին տալիս նրա գիրկը, առանց նախկին դարերի խիստ պատասխանատուութիւնը սանիկի դաստիարակութեան վերաբերմամբ նրա վրայ բարդելու: Մկրտութիւնը կատարում էր ըստ հրէական թլպատութեան կարգին, եօթներորդ օրը, երբեմն ուշ, եթէ եղանակը վատ էր, երբեմն շուտ, եթէ մահուան վտանգ կար: Մեր կանոններով մկրտութիւնը կատարում էր եկեղեցում, վատ եղանակի եւ հիւանդութեան դէպքում՝ տանը: Ոչ քրիստոնեայի՝ Հայոց եկեղեցու անդամ լինելու միակ միջոցն է մկրտութիւնը ըստ. ծիսի Հայոց եկեղեցու, քրիստոնեայ այլադաւանի՝ Հայոց դաւանութիւն ընդունելու միջոցն է գրաւոր հրաժարուել նախկին դաւանական որոշումներից եւ բացարձակ եկեղեցում դաւանել Հայոց եկեղեցու ուղղափառութիւնը եւ նրա անդամ լինելը: Ռուսահայոց շրջանում դաւանափոխութիւնը լինում է պետական հաստատութիւնների գիտութեամբ եւ թոյլտուութեամբ:

Բ. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՆԴԱՄԻ ՊԱՐՏՔ ԵՒ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ¹

Եկեղեցու անդամը ձեռք է բերում այն բոլոր պարտք եւ իրաւունքները իբրեւ հաւատացեալ, որոնք նպաստում են նրան հասնել իւր հոգեկան ձգտումների եւ պիտոյքների կատարման: Նա, իբրեւ եկեղեցու անդամ, առաջին՝ իրաւունք ունի մասնակցելու եկեղեցու Աստուածպաշտական բոլոր կարգերին, հնազանդելով դաւանական եւ օրէնսդրական կանոններին, երկրորդ՝ մասնակցելու եկեղեցական հասարակական զանազան ընտրութիւններում, օրինակ՝ եկեղեցու պաշտօնեաների, կալուածների կառավարիչների, հոգեւոր դպրոցների վարիչների, ուսուցիչների, նոյնպէս եւ եկեղեցու նիւթական ապահովման խնդրում եւ այլն: Երրորդ՝ ընտրուելու եւ լինելու եկեղեցու պաշտօնեայ, վայելով այն բոլոր արտօնութիւնները, որոնք կապուած են այդ պաշտօնի հետ: Չորրորդ՝ իրաւունք ունի բոլոր եկեղեցական-հասարակական գործերում մասնակցելու:

¹ Սօկօլով, 211 եր.:

րակական գործերում մասնակցելով հանդերձ՝ արդարութիւն եւ դատ պահանջելու այդ շրջանում ոտնակոխ արած իրաւունքների համար: Վերոյիշեալ իրաւունքների հետ կապուած են եւ պարտաւորութիւններ. առաջին՝ անհատը, ընդունուելով եկեղեցու անդամ, յօժարակամ մտնելով այդ շրջանի մէջ, պարտաւոր է ընդունել այն դաւանաբանական եւ վարդապետական ուսմունքը եւ կարգերը, որոնք ընդունում է եկեղեցին, Լաւոզիկիայի 46 կանոնը այդ պայմանով է ընդունում մէկին եկեղեցու անդամ, մինչեւ իսկ այդ պարտաւորութիւնը գրաւոր գրւում էր մկրտուողից եւ մտցնում եկեղեցու գրքերի մէջ: Երկրորդ՝ Աստուածապաշտական արտաքին արարողութիւնների եւ կարգերի մէջ նա պարտաւոր է ենթարկուել այն սահմաններին, որոնք որոշուած են եկեղեցական կանոնով, իրաւունք չունի իւր կարծիքի համեմատ փոփոխութեան ենթարկել եւ իւր համար նոր ձեւերով կարգեր սահմանել: Բոլոր ինքնակամ ժողովուրդները, փոփոխուած ժամերգութեամբ աղօթատեղիները համարւում են եկեղեցուց դուրս եւ արգելւում են եկեղեցական կանոններով: Արհամարհական վերաբերմունքը դէպի հաստատուն կարգերը, եկեղեցական կանոնները ենթարկւում էին խիստ պատիժների: Խորհուրդների կատարումը՝ խոստովանութիւն, հաղորդութիւն, համարւում են ջերմեռանդ քրիստոնեայի պարտք, եւ պատիժների էր ենթարկւում նա, որ առանց պատճառ բերելու հրաժարւում էր հաղորդուելուց (Սօկօլով, 213 եր.): Երրորդ՝ իւրաքանչիւր անդամ պարտաւոր է հնազանդել հոգեւոր կառավարչական հաստատութիւններին եւ անձանց, որովհետեւ եթէ անդամը յօժարակամ մտնում է այդ շրջանը, որի հասարակական կազմակերպութիւնը, քայքայման չենթարկուելու համար, հաստատուած են հսկող հիմնարկութիւններ եւ անձինք որոշ իրաւունքներով, ուստի եւ պարտաւոր է կատարելու որոշուած պահանջները եւ հնազանդուել արդէն օրինական ոյժ ստացած կարգերին: Չորրորդ՝ անդամի պարտաւորութիւնն է կատարել բոլոր այն կանոնները, որոնք կսահմանի հասարակական խորհուրդը ամբողջ եկեղեցու տնտեսական ներքին եւ արտաքին կազմը պահպանելու եւ ապահովեցնելու համար: Այս ստիպողական ձեւ ունեցող կանոններից չի կարելի հեռու եզրակացութեան գնալ, թէ՛ եթէ կրօնը, եկեղեցին բարոյական կանոններով եւ հոգեկան-քրիստոնէական գաղափարների քարոզներով են կամենում մարդկանց ուղղել, նրանք պէտք է ստիպողական միջոց գործ չդնեն, պէտք է մարդու ներքին ազատութիւնը չսահմանափակեն, այլ պէտք եկեղեցին իւր բարոյական-վարդապետական նշանակութիւն ունեցող դերից քաղաքացիականի կփոխուի: Եկեղեցին ամենեւին ստիպողական միջոցով գործ չի

կատարում այն ղէպքում, երբ խնդիրը վերաբերում է ներքին աշխարհին, բարոյական-կրօնական կողմին, ուր ո՛չ մի բռնադատական միջոցով չի կարելի անհատի ներքին աշխարհը փոփոխութեան ենթարկել կրօնական մտքով, այն է՝ ստիպել, որ հաղորդութեամբ փրկուի մեղքերից, հաւատքով ընդունի խորհուրդների ներգործութիւնը, եւ այս ձեւի խնդիրներում եկեղեցին տալիս է կատարեալ ազատութիւն ամէն մի անդամի, որը պատասխանատու է միայն իւր խղճի առաջ. մինչեւ իսկ, երբ խնդիրը վերաբերում է եկեղեցական-վարչական, հասարակական գոյն ունեցող կողմերին, այդ ղէպքում անդամները եթէ զլանում են իրանց պարտքը կատարել, եկեղեցին դատապարտում է նրանց ոչ մարմնական պատժի սպառնալիքով, այլ ենթարկում է ապաշխարանքի, բանադրանքի եւ եկեղեցուց մերժման: Բոլորովին տարբեր հանգամանք է, երբ անդամը սահմանից անցնում է, խանգարում է ընդհանուր կարգը եւ գայթակղութեան պատճառ դառնում, այսպիսի ղէպքում ընդհանուրի շահը պահանջում է դիմել հասարակութեան միւս անդամներին գսպելու միջոցներ գտնել եւ սանձահարել կարգ խանգարողներին՝ դիմելով իհարկէ ոյժի, մարմնաւոր իշխանութեան միջոցով: Այսպէս Անտիոքի 5-րդ կանոնը եւ Շահապիվանի ժողովը որոշում են դիմել ոյժի եւ բռնի կերպով կարգ սահմանել. մինչեւ իսկ մեր Շահապիվանի 447-ի ժողովը մահուան պատիժ է նշանակում բոլոր հաւատուրացներին եւ եկեղեցու կարգերին հակառակողներին. այս խիստ կանոնների չկրկնումն ուրիշ ժողովներում ապացոյց է, որ Հայաստանը գտնւում էր խիստ բացառիկ հանգամանքներում, Վարդանանց պատերազմի երկունքում, երբ դաւաճան հայերը, կրօնափոխ լինելով, անխղճաբար աւերում էին եկեղեցիները, այդ հանգամանքը ստիպեց նախարարներին միանալ եկեղեցու խիստ պահանջների հետ մահուան պատիժ նշանակելով հաւատուրացներին: Բացի այդ բացառիկ ղէպքերից, այլեւս ուրիշ որեւէ ժողովի կանոններում չենք պատահում այդպիսի խիստ վճիռների, համարեա ամէն տեղ նոյն համոզեցուցիչ՝ խրատական կարգերն են սահմանւում. իսկ ինչ վերաբերում է անհատի անձնական կապ ունենալու չափին եկեղեցու հետ, այդ բոլորովին անկախ եւ ազատ վիճակի մէջ է դրած, իւրաքանչիւր անհատ պատասխանատու է իւր խղճի առաջ, եթէ անձնական ազատութեան մի որեւէ ճնշում նկատեց եկեղեցու կողմից, նա կարող է իսկոյնեւեթ խզել իւր կապը այդ եկեղեցու հետ եւ դուրս գալ այդ հասարակութեան սահմանած կրօնական պարտաւորութիւններից, այլապէս եկեղեցին ծառայած չէր լինիլ դարաւոր եւ բարոյական բարձր սկզբունքին՝ որ եկեղեցու անդամ լինել կարելի է հասուն գիտակցութեամբ եւ յօժար կամքով:

Գ. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՆԴԱՄՈՒԹԻՒՆԻՑ ԶՐԿՈՒԲԵԼԸ

Եկեղեցու անդամութիւնից կարելի է զրկուել երկու ձեւով. կամ կամաւոր կերպով, երբ ինքնակամ հեռանում է անդամը, եւ ակամայ, երբ զանազան յանցանքների համար դատապարտւում է եկեղեցուց մերժման: Հին կանոններով ապաշխարութեան ենթարկում էր եկեղեցին յանցաւոր անդամին 4 ձեւով. կանգնացնելով լացողներին, դրսի ապաշխարողներին, ներսի ապաշխարողներին եւ հաւատացեալների հետ եւ ապա թոյլ էր տալիս իբրեւ հաւատացեալ մասնակցել եկեղեցական ընտրութիւններին եւ ներկայ լինել պատարագին ցվերջ: Նայելով յանցանքին, նրանք ենթարկւում էին համապատասխան ապաշխարանքին մէկ տարուց սկսած մինչեւ 20 տարի կամ ցմահ, միմիայն մեռնելիս իրաւունք էր տրւում հաղորդուելու. մինչեւ իսկ Սարգիկէի ժողովի կանոններով օրինազանց եպիսկոպոսին հրամայւում էր ցմահ ապաշխարել եւ չհաղորդուած թաղուել¹: Բանադրուածներին իրաւունք չկար թաղելու օրինաւոր կարգով, եթէ բանադրանքը չվերցրած մեռնում էին: Բայց ընդհանրապէս մեծ յանցաւորները մինչեւ իսկ մեռնելիս արժանանալով հաղորդութեան՝ մտնում էին իրաւատէր անդամների շարքը: Մկրտուած անհատը՝ եթէ ենթարկւում է զանազան մեղքերի համար այլեւայլ պատիժների եւ մինչեւ իսկ ցմահ անհաղորդութեան, բայց եւ այնպէս պահում է եկեղեցու անդամութեան այն իրաւունքը, որը տրւում է նրան մկրտութեան խորհուրդով, որպիսին համարւում է անջնջելի, եւ այս հիմամբ ամենածանր յանցանքների համար դատապարտուած եւ եկեղեցուց հեռացրած անդամը նորից վերադառնալիս՝ չէր ենթարկւում կրկնամկրտութեան. այսպէս, ուրեմն, մկրտութեամբ ստացած եկեղեցական իրաւատիրութիւնը մնում է ցմահ:

Դ. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆԸ

Եկեղեցու անդամները բաժանւում են երկուսի՝ աշխարհականների եւ հոգեւորականների. հոգեւորականներն էլ ըստ իւր կարգի՝ հասարակ պաշտօնեաների, եկեղեցական-վարչական իշխանութիւն ունեցողների եւ վանականների:

¹ Շնորհալին 32 կանոնով այլազգիների միջոցով բռնի եպիսկոպոսական իրաւունք ձեռք բերողին ենթարկում է կարգալոյծ լինելուն, մեռնելիս հաղորդութիւն չստանալուն եւ քահանայական թաղումից զրկուելուն)

Աշխարհականների պարտք եւ իրաւունքի մասին արդէն խօսուեց նախորդ գլուխներում իբրեւ եկեղեցու անդամի:

Հներում հոգեւորական ընդհանուր բառի փոխարէն գործ էր ածուում կլիրոս բառը, կղեր, կղերական, ըստ մեր կանոնների՝ յունական այդ բառը նշանակում է վիճակ, բաժին. այդպէս յիշուում է Գործք առ., Ա գլ., 17, 25 (Մագաթիայի ընտրութիւնը Յուդայի փոխարէն):

Այդ բառը գործ էր ածուում երկու նշանակութեամբ. 1) իբրեւ հոգեւորականների համախմբումն եւ 2) այն դրութիւնը, որը բռնում է հոգեւորականութեան մէջ որեւէ անձը (Սօկոլով, 221 երես): Յունական կլիրոսի փոխարէն հռոմայեցիք գործ էին ածում օրթօ բառը, որ նշանակում է դաս, կարգ, այն մտքով, թէ եկեղեցում սպասաւորողների որ դասին է պատկանում հոգեւոր անձը: Ա դարում, առաքեալների ժամանակ հոգեւոր դասակարգը կար երեք աստիճանով՝ սարկաւազ, քահանայ եւ եպիսկոպոս (Գործք. ԺԶ 18, Ի 17, 28, Զ 3, Փիլիպ. Ա գլ., 1-3): Գ դարում սկսում են աւելանալ նոր պաշտօններ՝ սարկաւազի օգնականներ՝ կիսասարկաւազներ, սաղմոս երգելու համար՝ սաղմոսասացներ կամ երգիչներ, առաքելական թղթերը կարդացող-ընթերցողներ, ջահ վառողներ՝ ջահընկալներ, այսահարներին երդմնեցնող՝ երդմնեցուցիչներ:

Հոգեւորականութեան մէջ մտնելու համար, եկեղեցում ծառայելու, սպասաւորելու եւ ժողովրդականների հոգեւոր պէտքերը հոգալու համար պէտք է ընդունել ձեռնադրութեան կարգը, առանց որի ոչ ոք չի կարող վայելել այն իրաւունքները, որոնք յատկացուած են այդ դասակարգին:

Ե. ՆՈՓԵՒՈՐԱԿԱՆ ԴԱՌՆԱԼՈՒ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ¹

Եկեղեցու վարդապետութեամբ ձեռնադրութեան հետ միասին ձեռնադրուող անձը ստանում է առանձին հոգեկան շնորհքներ այդ աստիճանի համապատասխան գործողութիւններ կատարելու համար: Ձեռնադրութեան խորհուրդը՝ քահանայութիւնը, սահմանեց Քրիստոս՝ փչելով Իւր աշակերտների վրայ, տալով նոցա Հոգին Սուրբ (Յով. Ի 21-23). իսկ աշակերտները այդ շնորհքը եւ իրաւունքը տուին իրանց յաջորդներին ձեռնադրութեամբ (ձեռք դնելով) (Գործք Զ 6, ԺԴ 23, Ա Տիմ. Դ 14): Ձեռնադրութեամբ շնորհք տալու սովորութիւնը կար եւ

¹ Соколов, Церковное право. Церковныя постановления о священстве, и о таинстве священства (Прав. собеседник, 1859г., 1857г.), Устройство церк. иерархии (Пр. собесед., 1858 г.

Հին ուխտում, Յակոբ նահապետը ձեռքը դնելով օրհնեց Եփրեմին եւ Մանասէին, Մովսէս ձեռք դնելով իշխանութիւն տուաւ Յեսուին՝ սրբոյ շնորհքը հայցելով նրա վրայ (Բ Օրին. ԼԴ 9): Նոյն ձեւով առաքելալեւորը ձեռք դնելով Հոգին Սուրբ էին աղօթքով իջեցնում ձեռնադրուողի վրայ: Դիոնէսիոս Արիսպագացին այսպէս է նկարագրում իւր ժամանակի ձեռնադրութիւնը. «Ձեռնադրուող եպիսկոպոսը, երկու ծնկով չոքած զոհարանի (սեղանի) առաջ, գլխին բռնած ունենալով Աստծոյ խօսքը եւ եպիսկոպոսի ձեռքը, օրհնուում է՝ սրա միջոցով ընդունելով սրբազանութեան շնորհք. քահանան նոյնպէս չոքած զոհարանի առաջ՝ կողքից, գլխին բռնած ունենալով եպիսկոպոսի աջը, ընդունում է քահանայագործութեան շնորհքը: Սարկաւազը կողքից՝ չոքած զոհարանի առաջ մի ծնկովը, գլխին բռնած ունենալով եպիսկոպոսի աջը, օրհնում է՝ ստանալով (ծառայողի) սպասաւորողի աստիճան» (Πραξ. σοδ., 1867 շ.): Կարթագենի Դ ժողովի 2-րդ կանոնով երկու եպիսկոպոս Աւետարանը բռնում են ընծայացուի գլխին, մէկը օրհնում է, իսկ միւսները ձեռքները դնում են գլխին եւ առաջինի հետ շարունակում օրհնութիւնը: Այս մասին խօսում են Առաքել. եւ Նիկ. կանոնները: Հոգեւորականութեան այդ երեք աստիճանը գոյութիւն ունէր եւ Հին ուխտի մէջ. ա) քահանայապետը, բ) քահանաներ, գ) Ղեւտացիք: Առաջինները, Ահարոնից սկսած, ժառանգաբար ստանում էին քահանայապետութիւնը եւ օժտւում էին իւզով ոչ միայն գլխի սրսկմամբ, այլեւ գլխից սկսած մինչեւ ոտքեր (Ղեւ. է 12, Սաղմ. ՃԼԲ 2): Քահանայք Ահարոնի որդիներից էին՝ Եղիազարի ցեղից, 7 օր զոհ անելուց յետոյ ընտրւում էին իրանց պաշտօնում. (Ել. 29 գլ., Ղեւ. 8 գլ.): Ղեւտացիք ծառայում էին քահանաներին. (Թուոց, գլ. Լ): Նոյն ձեւը համարեա մնաց քրիստոնէութեան շրջանում, սարկաւազները համարւում էին քահանայի օգնականներ եւ ծառայողներ. քահանայք՝ եկեղեցու սեղանում սպասաւորողներ. իսկ եպիսկոպոսները՝ ընդհանուր հսկող, տէր եւ տեսուչ: Ձեռնադրութեամբ տրւում է զանազան աստիճաններ. բարձր, որը միացած է քահանայութեան խորհուրդի հետ, եւ ստորին՝ որը քահանայութեան խորհուրդի հետ չի միացած, թեեւ ձեռնադրութեամբ է տրւում. առաջինը ծառայում է սեղանում, երկրորդը՝ սեղանից դուրս, եկեղեցու մէջ. առաջինը կատարում է նուիրապետական պաշտօններ, երկրորդը միայն պատրաստւում է մտնելու նուիրապետութեան մէջ: Երկրորդը կրթւում է, հետեւողաբար զարգանում է այդ աստիճանների մէջ եւ ապա արժանանում ընդունուելու բարձր կարգի մէջ: Որովհետեւ բարձր շրջանը, սրբազնագործ պաշտօնեաները մեծ իրաւունքներ եւ պարտքեր են յանձն առնում կատարելու, ուստիեւ եկեղեցական կա-

նոնադրութիւնը ամէն միջոց գործ է դնում սահմանել այնպիսի կանոններ, որոնց օգնութեամբ հնար լինէր հասարակութեան մէջի լաւ ոյժերը համախմբելու, կոչելու այդ պատասխանատու դերը յանձն առնելու: Այդ շրջանի մէջ մտնելու համար չի պահանջուում դասակարգային, ժառանգական կամ ազնուական դասի առաւելութիւններ, անխտիր ընդունուում են ամէն կարգի պատկանող անձինք, միմիայն արժանաւոր յատկութեամբ: Բացառութիւն կազմում են կանայք, որոնք առաքելական սահմանադրութեան համաձայն՝ իրաւունք չունին սրբազնագործ պաշտօնեայի կարգեր կատարել, այլ իբրեւ սարկաւազուհի եւ ստորին պաշտօնեայ կարող են ծառայել եկեղեցում, այն էլ՝ տարիքը հասնելուց յետոյ. Եպիփանոսը ասում է՝ կանանց թոյլ չտալ պատարագ անել, հապա միայն պաշտօնակատար լինել, թէեւ հներում յիշուում են քահանայուհիներ, բայց նրանք չէին կատարում քահանայի պաշտօն, այլ այդ անունը կրում էին, որովհետեւ միւսների համեմատութեամբ ավագ էին (Սօկօլ., 228), (Ա Կորն. ԺԴ 34), (Ա Տիմ. Բ 12):

Այժմ տեսնենք՝ ինչպիսի պայմաններ են պահանջուում ձեռնադրուողից, ինչ յատկութիւններ են հարկաւոր ընդունուելու եւ չընդունուելու համար այդ շրջանի մէջ:

1) Հոգեւոր այդ ասպարէզը չեն ընդունուում այն պակասութիւն ունեցող անձինք, որոնց պակասութիւնները կարող են խանգարել եկեղեցական պարտականութիւնները կատարել, որ ասել է թէ՛ ոչ թէ՛ մարմնական արատ ունենալն է պատճառ բերուում, այլ գլխաւորապէս պաշտօնը ճշտութեամբ կատարելու արգելքը, որը նկատուում է եւ մովսիսական օրէնքի մէջ (Ղեւ. ԻԱ 16), օրինակ՝ խլութիւնը, կուրութիւնը արգելք են լինում Բ առ. 78 կանոնով մտնելու հոգեւորականութեան մէջ, բայց աչքով խեղը եւ ոտքից վնասուածը, որը կարող է շարժուել եւ անխափան պաշտօն կատարել, եթէ արժանաւոր անձն է, կարող է մինչեւ իսկ եպիսկոպոսական աստիճանի հասնել, որովհետեւ Բ առ. 77 կանոնը ասում է՝ պղծողը ոչ թէ՛ մարմնական արատն է, այլ հոգեկան: Նոյն կերպով եւ բնական ներքինին, կամ բռնի միջոցով այդ պակասութիւն ստացողը, եթէ արժանաւոր է, կարող է Բ առ. 21 կանոնով հասնել բարձր աստիճանի: Իսկ ինչ վերաբերում է այն պակասութիւններին, որոնք վայել չեն եկեղեցական կարգեր կատարողին, ժողովրդի յարգանքը, պատկառանքը վայելելու տեսակէտից, օրինակ՝ չեղ աչք, կաղ ոտք ունենալը, որոնք կարող են ծիծաղ յարուցանել պաշտօն կատարելիս, թէեւ արգելական ոչինչ չկայ սրանց վերաբերմամբ, բայց այդ պակասութեան տէր անձանց առհասարակ չեն ընդունում այդ կարգի մէջ վերոյիշեալ անպատեհութիւնն առաջացնելու երկիւղից (Թաղ. առ.

2 կանոն): Մարմնական պակասութիւնների մէջ մտնում են այն հիւանդութիւնները, որոնց տէրերը ուղիղ դատողութիւն, հասուն խելք չունին, կամ նրանք, որոնք շատ անգամ ենթարկւում են հոգեկան խանգարմունքների, այսպիսիներին Բ առ. 79 կանոնը անուանում է այսահարներ, որոց հետ կարելի է միացնել եւ խելագարներին, հոգեկան այլեւայլ խանգարմունք ունեցողներին, այսպիսի հիւանդութիւնները հարկաւ կարող են արգելք հանդիսանալ եկեղեցական պաշտամունքները սրբութեամբ կատարելու: Որովհետեւ եկեղեցու պաշտօնեայ ընտրւում են հասուն խելքով, առողջ հոգով եւ որոշ կամք ունեցող մարդիկ, ուստի եկեղեցական կանոնները այդպիսի յատկութիւններ ձեռք բերելու համար որոշում են տարիքը՝ հասակը, ընդունելով, որ տարիքը փորձի, դաստիարակութեան, կեանքի եւ շրջանի մէջ շփուելուց յետոյ տալիս է կանոնաւորուած, քիչ ու շատ հաստատուն բնաւորութիւն. այդ հիմունքով զանազան աստիճանի համար նշանակւում են զանազան տարիքներ. այսպէս՝ քահանայի համար Նէոկեսարիայի 11 կանոնը նշանակում է 30 տարեկան հասակը. Թադ. առ. 3 կանոնը՝ 30 տարեկան, իսկ Սսի 3 կանոնը՝ 27 տարեկան. սարկաւազի համար սահմանւում է ըստ Կարթագենի՝ 25 տ., ըստ Թադ. առ.՝ 27, ըստ Սսի՝ 27 տ., կիսասարկաւազների համար՝ 20 տարեկան հասակ, սարկաւազուհիներին՝ 40: Աւելի ստորին պաշտօնեաների համար որոշ տարիք չկայ նշանակուած, միայն փոքր հասակից ընդունւում են միաբանութեան մէջ ո՛չ իբրեւ աստիճանաւոր, այլ իբրեւ պատրաստուող (Տե՛ս Ներսէս Ե-ի 83 կանոնը): Հներում, ինչպէս երեւում է Կարթագենի 20 կանոնից, թոյլատրւում էր փոքրերին մասնակցել ընթերցողի, երգչի պաշտօնով ժամերգութեան մէջ, այսպէս էր եւ մեր եկեղեցում հներում եւ այժմ, թէեւ Զ տիեզերական ժողովը պահանջում էր, որ առանց օրհնութեան ոչ ոք ընթերցող եւ երգիչ չլինի եկեղեցում, բայց մեր եկեղեցին համարում էր այդ պաշտօնները ազատակամ եւ ո՛չ պարտաւորական եւ ո՛չ ենթարկուող ձեռնադրութեան կամ օրհնութեան, եւ այդ տիեզերական ժողովի սահմանածը ո՛չ պարտաւորեցուցիչ իւր համար, քանի որ Զ տիեզ. ժողովը չի ընդունւում Հայոց եկեղեցուց իբրեւ օրհնադիր եւ հանրական: Եպիսկոպոսների համար, ըստ Թադ. առ. կանոնների, որոշւում է ո՛չ պակաս 30 եւ ո՛չ աւելի 50 տարեկանից. մանաւանդ որ Սարգիկէի ժողովի կանոններով ոչ ոք չի կարող եպիսկոպոսութեան հասնել առանց իւրաքանչիւր ստորադաս աստիճանում որոշ ժամանակամիջոց մնալուց, այնպէս որ ամենավաղ հասակը պիտի համարել 30 տարեկանը: Հռոմէական կարգերով փոքր աստիճանաւորների համար նշանակւում է 7-13 տարեկանը, կիսասարկաւազներին՝ 21, սարկաւազ-

ներին՝ 22, քահանաներին՝ 24, եպիսկոպոսներին՝ 30. Յուստինիանոսի 123 եւ 127 նոկեյլայով ոչ պակաս 30 տարեկանից հասակ է որոշուում եպիսկոպոսի համար (Սօկօլով, Գորչակով): Մեր մէջ այն կանոնները եւ տարիքների որոշ լինելը միշտ չէ պահպանուում, ժամանակի, հանգամանքների եւ այլ կողմնակի պատճառներով, օրինակ՝ ուսման, կրթութեան, միշտ փոփոխութեան է ենթարկուում ընտրեալների նշանակումը եւ աստիճան ստանալը, Գրիգոր Տղան կաթողիկոս դարձաւ համեմատաբար շատ փոքր հասակում, ո՛չ աւելի, քան 30:

2) Ընտրեալի արժանաւորութիւնը կշռելիս մեծ տեղ էր բռնում բարոյական կողմը, նա պիտի լինէր բարոյական բոլոր յատկութիւններով բարձր ժողովրդից, ծանօթ քրիստոնէական հաւատի, պաշտամունքների, իւր պարտաւորութիւնների եւ եկեղեցական կանոնների հետ: Թէ առաքելական, թէ օտար մասնաւոր եւ թէ մեր ժողովների, սբ. հարց, մեր կաթողիկոսների կանոններով եւ սահմանադրութիւններով ընծայացուն պիտի լինէր ուսուցման, կրթուած, քարոզիչ, պատժուում էր մինչեւ իսկ նա, որ ընդունում էր տգէտին հոգեւորականութեան մէջ (սբ. Սահակի, Շնորհալու, Գէորգ Դ-ի, Ներսէս Ե-ի կանոնները): Ընծայացուի դաւանութեան եւ կրթութեան աստիճանը իմանալու համար քննութեան էր ենթարկուում եպիսկոպոսի ձեռքով, կամ գրաւոր ներկայացնում էր իւր հաւատոյ դաւանանքը, իսկ վարք ու բարքի կողմից վկայում էր ժողովուրդը ընտրութեան ժամանակ, առանց քաշուելու ամէն մի անգամ իրաւունք ունէր թուելու ընծայացուի լաւ եւ վատ կողմերը, բարոյական արժանիքը եւ պակասութիւնները. այդ հիմամբ եւ օտար անձը չէր կարող հովիւ ընտրուել մի որեւէ ժողովրդի վրայ մինչեւ որ ժողովուրդը լաւ չճանաչէր, նրա մասին հաւաստի ճշգրիտ տեղեկութիւններ չժողովէր եւ հաստատ վկայութիւն չտար: Գէորգ Դ-ի կանոններում որոշ գրուած է թէ ընտրութեան կարգը եւ թէ ժողովրդի կողմից կազմելիք համախօսական թղթերի ձեւը եւ հոգեւոր իշխանութեան ներկայացնելը: Ընտրեալի հասարակական դիրքը ունի որոշ կէտից նշանակութիւն. հներում, երբ հասարակական կարգը ուրիշ հիմունքներ ունէր, կար դասակարգ, որի անդամները, ծնուելով նոյն շրջանում, կապուած էին որոշ պայմաններով ուրիշ անձանց հետ, չէին կարող ազատ իրանց կամքով մտնել հոգեւորականութեան մէջ՝ խանգարելով ուրիշի իրաւունքը: Այդ դասակարգին պատկանում էին ստրուկները: Բ առ. 82 կանոնով ստրուկների՝ հոգեւորականութեան մէջ մտնելը պիտի լինէր միայն տիրոջ թոյլտուութիւնից եւ արձակումից յետոյ. տէրերը իրաւունք ունէին յետ կանչելու ստրուկներին, եթէ նրանք քահանայ կամ եպիսկոպոս չէին, կամ 20 տարի շարունակ չէին

վարել եկեղեցական պաշտօն, կային, որոնք այդ պատրուակով խուսափում էին ստրկութիւնից: Նոյն համեմատութեամբ եթէ զինուորականը եւ քաղաքացիական ծառայութեան մէջ եղած անձինք չազատուեն իրենց ծառայութիւնից, չեն կարող հոգեւորական դառնալ:

4) Առաքելական թղթերի հիման վրայ իրաւունք չունէին հոգեւորականութեան մէջ մտնելու երկակները, երկրորդ անգամ պսակուածները, եւ աստիճանից զրկուած էին նրանք, որոնք երկապսակ էին: Ա Տիմոթ. Գ 2, 12 եւ Տիտոսի Ա 6 պարբերութիւնները սահմանում են, որ եպիսկոպոսը եւ սարկաւագը լինեն «միոյ կնոջ այր»: Երկապսակ աշխարհականները ապաշխարանքի էին ենթարկուած, իսկ չէին կարող հոգեւորական դառնալ Բ առ. 17 կանոնի համաձայն: Ձեռնադրութիւնից յետոյ պսակուելը արգելում է Լուսաւորչի 2 կանոնը եւ պսակուող քահանային ենթարկում է 9 տարուայ ապաշխարանքի: Բարսեղ Մեծը 12 կանոնով արգելում է եկեղեցու սպասաւորներին՝ ընթերցողներին եւ երգչին երկապսակ լինել, եթէ դրանց կինը կմեռնի պաշտօնում եղած ժամանակ, կարող են երկրորդ անգամ պսակուել ապաշխարանքի ենթարկուելով եւ այն պայմանով, որ ցմահ բարձր աստիճանի չկարողանան հասնել: Յուստինիանոսի 123 եւ 137 նովելլայով, եթէ մինչեւ անգամ պատահամբ բարձր աստիճանի հասնէին երկապսակները, պէտք է յետ առնէին աստիճանները եւ նախկին սպասաւորողի վիճակի մէջ թողէին: Երկապսակ կոչուած էին եւ նրանք, որոնք պսակուած էին այրի կնոջ հետ, կամ անհաւատարմութեան պատճառով արձակուած կնոջ հետ: Եթէ անհաւատարիմ արձակուած կնոջ հետ ամուսնացած լինելը իմացուած էր ձեռնադրութիւնից առաջ, նա զրկուած էր հոգեւորականութեան մէջ մտնելու իրաւունքից: Եթէ աշխարհականի կինը մեղանչում է, ամուսինը հոգեւորական դառնալ չի կարող, իսկ եթէ ձեռնադրութիւնից յետոյ կինը մեղանչում է, նա կամ պիտի կնոջից բաժանուի, կամ զրկուի քահանայագործութիւնից, որովհետեւ եկեղեցու հայեացքով քահանան իւր ընտանեկան անաղարտ կեանքով պիտի օրինակ լինի ժողովրդին: Աւելի խստութեամբ է խօսում այս մասին Շահապիվանի ժողովի 2 կանոնը ոչ միայն քահանայի եւ կնոջ մեղանչման դէպքում, այլեւ երբ քահանայի դուստրը, տղան կմեղանչեն, պէտք է մեղանչողները կամ իսպառ հեռանան իրանց տանից, կամ հեռացնուեն քահանայական տանից, ապաշխարանքի ենթարկուելով եւ զրկուելով եկեղեցու բաժնից, իսկ պոռնիկ աղախինը իսկոյն եւեթ պիտի հեռացնուի այդ տանից: Նոյն կանոնով ոչ քահանան իրաւունք ունի երկրորդ անգամ պսակուելու եւ ոչ երէցկինը: Նոյն ժողովի 3 կանոնը զանազանում է կուսանի պսակը երկակի

պսակից, երկակի կամ պոռնկուծի են արածի պսակը կատարում է խաչակնքած ուռի ծառի ոստով եւ ո՛չ խաչ ու Աւետարանով: Լուսաւորչի 5-րդ կանոնը կուսանի պսակը երկապսակի հետ համարում է ոչ քաջալերական եւ ենթարկում է պսակուողներին 3 տարուայ ապաշխարանքի: Երկակ համարելի է եւ այն կացուծի ենը, երբ մէկը պահում է հարձ, կամ կնոջ հետ միասին պահում է երկրորդ կին, այդպիսիները չեն կարող հոգեւորական դառնալ: Ձէին կարող հոգեւորական դառնալ եւ նրանք, որոնք ազգակցական, խնամական եւ կնքահայրական չհաս աստիճաններում պսակուած էին, նոյնպէս եւ նրանք ամուսնացած էին ստրկուհու, անարգուած եւ անառակ կանանց հետ: Երկակների այս կանոնները խստութեամբ գործնականութեան մէջ չեն գործադրուել, պատահում էին հանգամանքներին նայելով դէպքեր, երբ եկեղեցու կառավարիչները զիջողաբար էին վերաբերում դէպի զանցառուները, Անկիւրիայի 10 կանոնը թոյլ է տալիս սարկաւազին պսակուել եւ ծառայութեան մէջ մնալ, եթէ ձեռնադրութիւնից առաջ յայտնել է եպիսկոպոսին այդ մասին, եւ եթէ պսակուելու իրաւունք է տուել եպիսկոպոսը: Լուսաւորչի 2 կանոնը պսակուող քահանային 9 տարուայ ապաշխարանքի է ենթարկում առանց կարգալուծութեան: Թէոդորէտը ձեռնադրեց մէկ երկակի մինչեւ իսկ եպիսկոպոս, եւ երբ նրա վրայ յարձակուեցին, նա մատնացոյց արաւ իւր նախորդների վրայ: Անտիոքի Աղէքսանդր եպիսկոպոսը Ակակիայի հետ ձեռնադրեցին մի երկակի: Պոլսի Պրոկղ եպիսկոպոսը հաստատեց մի քանի երկակների ձեռնադրութիւնը: Բինգամի¹ կարծիքով՝ գործնականութիւնը այսպիսի դէպքերում խիստ զանազանում էր տրուած կանոնների պահանջից (Սոկոլով, 241): Սոկոլովը 242-3 երեաններում հետեւեալն է ասում այդ մասին. այդպիսի բացառութիւններ լինում էր այն հիմամբ, որ այրու հետ պսակուելը կամ ձեռնադրութիւնից յետոյ պսակուելը հիմնում էր գլխաւորապէս բարոյական մաքրութեան կատարեալ պահպանման վրայ եւ ո՛չ դաւանաբանական վճռահատութեան, շատ անգամ կոյսի վրայ պսակուելը չէր տալիս անարատ կեանքի բարոյական այն արժէքը, որը ենթադրուում էր ընդհանրապէս: Հին եկեղեցու «արգելքը ընդունել երկապսակներին չի բղխում այն միատիքական դաւանաբանական սկզբունքից պսակի մասին, որ իբր թէ միանգամով պսակն է՝ Քրիստոսի եկեղեցու հետ միանալու միատիքական ձեւակերպութիւնը, հապա նրանից, որ երկրորդ ամուսնութիւնը ենթադրել է տալիս բացակայութիւն բարոյական ողջախոհութեան, որը պահանջում է եկեղեցին իւր նուիրապետութեան անդամներից»: Հռոմէական

¹ ԺԹ դարի Գերմանացի կանոնագետ - (Ժնթ. խմբ.):

եկեղեցին այնքան հեռու է գնացել այս խնդրում, որ արգելքները դարձրել է դաւանաբանական որոշումն, օրինակ՝ չընդունել բոլոր ապօրինի ծնուածներին¹, հերետիկոս ծնողների որդիներին մինչեւ երկրորդ աստիճան հօր կողմից եւ առաջի աստիճան մօր կողմից, թէկուզ որդիները ուղղափառ լինեն. բոլոր քրէական դատաւորներին, որոնք օրէնքի հիման վրայ մահուան են դատապարտում յանցաւորներին, դատախազներին, երդուեալ դատաւորներին եւ առհասարակ բոլոր մահուան պատիժ սահմանելում մասնակցողներին, անդամահատներին, որոնք իրանց գործողութեամբ մահ կպատճառեն մարդու, բռնի կերպով անպատուած կոյսի հետ պսակուողին կամ բռնի կերպով անարգուած կնոջ հետ կենակցող ամուսնուն:

5) Քրէական յանցանքներում բռնուած անձինք զրկուում են հոգեւոր ասպարէզ մտնելու իրաւունքից, սպանութիւն կատարողներ, աւագակուծիւն եւ գողութիւն անողներ, կեղծիք կամ ստոր գործերում բռնուածները չեն կարող հոգեւորական դառնալ, նոյնպէս եւ կամաւոր կերպով իրանց ներքինիացնողները (տե՛ս Առաքելական, Նիկիական եւ Շահապիվանի կանոնները): Թեթեւ յանցանքներ են համարուում ակամայ եւ բոլորովին իրանից անկախ պատճառով արուած սպանութիւնը, ինքնապաշտպանութեան համար սպանութիւնը, բռնութեամբ եղած ներքինիացումը կամ իրան կամքից դուրս բռնի միջոցով հիւանդութեան դէպքում եղած ներքինիացումն, այդպիսի դէպքերում եկեղեցին զիջողաբար է վերաբերուում եւ շատ անգամ ընդունում է իւր դասի մէջ: Բացի քրէական յանցանքներից, այն անբարոյական գործողութիւնները, որոնք մեղադրական ոչ մի արտաքին երեւոյթ չեն ներկայացնում, կամ, աւելի պարզ, չի կարելի դատի միջոցով հաստատել մեղադրանքները, զրկում են անհատին հոգեւորականութեան մէջ մտնելու իրաւունքից՝ ենթարկելով այդպիսի յանցագործներին իրանց սեպհական խղճի դատաստանին, այսպէս, օրինակ, ծածուկ մեղանչումը, երկու կողմի համաձայնութեամբ կատարած անառակութիւնը, այդ մտքով խօսում են Կեսարիայի 9 եւ 10 կանոնները: Եթէ այդպիսի անբարոյական գործերի մասին վկայութիւն է տալիս ինքը՝ ժողովուրդը, կամ ամբաստանում է անհատը մի քանի վկաների կողմից, այդպիսի դէպքում ընտրեալը զրկում է հոգեւորականութեան մէջ մտնելու իրաւունքից, այսպէս պարզ որոշում է Բ առ. 61 կանոնը: Թեր եւ դէմ կարծիքների տեղիք է տալիս այդ յանցանքների վաւերականութեան աստիճանը պարզելու խնդրում, սպանութեան հարցը. պատերազմի մէջ սպանութիւն կատարած զինուոր կարող է հոգեւորական լինել, թէ՞

¹ Տե՛ս up. Սահակի 8 եւ 23 կանոնները:

ո՛չ, կամ ապստամբ մարդկանց եւ մահուան դատապարտուած անձանց գնդակահար անող զինուորները, կամ պաշտօնեաները կարող ե՞ն հոգեւորական դառնալ, թէ՞ ո՛չ: Սուրբ հայրերից Աթանասը ոչ միայն թոյլ է տալիս, այլ եւ գովասանքի եւ պատուի է արժանացնում պատերազմի հերոսներին. չորրորդ դարուց սկսած մեր բոլոր հայրապետները ոչ միայն թոյլ էին տալիս այդպիսիներին հոգեւորական դառնալ, այլեւ ինքեանք անձամբ սուր ի ձեռին պատերազմում էին թշնամիների դէմ՝ պաշտպանելով հայրենիք եւ եկեղեցի, այդպէս էին Ներսէս Մեծ, Յովհան Մանդակունի, Յովսէփ, Ղեւոնդ երէց, մինչեւ Ներսէս Ե, Վարդանանց պատերազմում նահատակուածները համարուեցին սուրբ: Բայց այլ կերպ է նայում խնդրի վրայ Բարսեղ Մեծը, նա 13 կանոնով 3 տարուայ ապաշխարանք է սահմանում պատերազմում սպանութիւն կատարողի համար եւ ապա թոյլ տալիս հաղորդուելու: Յունաց մեկնիչները պատմում են, որ երբ Փոկա կայսրը կամեցաւ նահատակների դասը կարգել պատերազմում սպանուածներին, եկեղեցու ներկայացուցիչները, օգտուելով Բարսեղ Մեծի կանոնով, չհամաձայնեցին կայսեր առաջարկութեան հետ, բայց երբ մի եպիսկոպոս եւ մի քանի քահանայ ասացին, որ իրանք էլ են մասնակցել պատերազմին եւ կողմնակից դարձան կայսեր առաջարկութեան, այն ժամանակ ժողովը արգելեց վերջիններիս քահանայագործութիւն անել. յետոյ, իհարկէ, մոռացութեան տրուեց Բարսեղ Մեծի կանոնը, եւ գործնական կեանքը տարաւ իւր յաղթութիւնը, ըստ յունաց մեկնիչների՝ այդ կանոնը խիստ է եւ ո՛չ համապատասխան բիւզանդական պետական կարգերին:

6) Բացի գողութեան, շնութեան, անառակութեան մէջ դատապարտուած անձինքներից, որոնք զրկուում են հոգեւոր ասպարէզ մտնելուց վերոյիշեալ հիմունքներով, եթէ մէկը երգմնագանցութեան, կախարդութեան մէջ բռնուում է, հաստատում է վկայութեամբ եւ դատաստանով, զրկուում է նոյնպէս հոգեւորական դառնալու իրաւունքից. այդպէս սահմանում է Բարսեղ Մեծ իւր 64, 82, 83 կանոններով եւ Շահապիվանի ժողովը իւր 8, 9, 10 կանոններով:

7) Հոգեւորական դառնալուն արգելք էր հանդիսանում եւ վաշխ առնելը, խստիւ պահանջուում էր հոգեւոր անձերից հեռու մնալ այդ անվայել արարքից, իսկ աշխարհականներից նրանք, որոնք, ըստ Բարսեղ Մեծի 14 կանոնի, յետ կտային՝ վաշխը բաշխելով աղքատներին եւ խօսք կտային շահասիրական գործերով չպարապել, իրանք կարող էին հոգեւորական դասը մտնել: Պետական օրէնքները այժմ էլ արգելում են վաշխառութեամբ պարապել՝ այդպիսի պարապմունքը համարելով ո՛չ մարդասիրական եւ օրինաւոր:

8) Պարզ է, որ հոգեւորական շրջանի մէջ մտնել չէին կարող հաւատուրացները, հերետիկոսները, պատահական կերպով մտածները անմիջապէս հեռացնուում էին այդ ասպարէզից՝ կարգազուրկ լինելով:

Ահա այս են այն ընդհանուր հիմունքները, որոնցով աշխարհական անձինք իրաւունք ունէին եկեղեցու պաշտօնեայ համարուելու. դժբախտաբար Հայոց եկեղեցու գործնականութիւնը խստութեամբ չի հետեւում այդ կանոններին, մեծ զիջողութիւններով է ընդունում ընծայացուներին, այն խստութիւնը կրթական ցէնզի նկատմամբ, որով ընտրւում են կաթողիկ եւ բողոքական եկեղեցիներում ընծայացուները, նոյնը ո՛չ միայն չի գործադրւում Հայոց եկեղեցում, այլեւ զանցառութեան է դրւում այդ գլխաւոր կէտը:

Զ. ԶԵՌՆԱԴՐՈՂ ԱՆՁԻ ԼԻԱԶՕՐԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Հոգեւորականութեան մէջ մտնելու համար, բացի այն խոչընդոտներից, որոնք մի առ մի թուեցինք, հարկաւոր է եւ իրաւունք ունեցող պաշտօնեայ, լիազօրութիւն ունեցող անձնաւորութիւն, որ կարողանայ նուիրեալ անձին ընդունի հոգեւոր կարգի մէջ: Ո՞վ պէտք է ընդունի, ո՞վ իրաւունք ունի ձեռնադրութիւն կատարելու:

Բ առ. 2 կանոնը, Նիկիայի 19, Անտիոքի 9, Լաւող. 26 կանոնները, Սահակի, Շնորհալու, Ներսէս Ե-ի, Գէորգ Դ-ի կանոնները սահմանում են, որ նուիրապետութեան մէջ գտնուած անձինքներից նա կարող է ձեռնադրութիւն կատարել, ո՛վ եպիսկոպոսութեան աստիճան ունի: Եպիսկոպոսական աստիճանի այդ իրաւունքը տրւում է յաջորդաբար հետեւորդներին՝ սկիզբ առնելով առաքեալներից: Բոլոր պաշտօնեաները ստանում են ձեռնադրութիւն, բացի ստորին սպասաւորներից, ընթերցողից, երգչից եւ այլն. յունական կանոններում (է տիեզ. ժող. 14 կան.) քահանան ձեռնադրութիւն է տալիս ստորին պաշտօնեաներին իւր եկեղեցում սպասաւորելու, իսկ վանահայրը՝ իւր վանքում. յունաց մեկնիչները ասում են, որ ձեռնադրութեամբ եկեղեցական աստիճան տալով՝ ստորին պաշտօնեաներին իրաւունք է տրւում կղերի մէջ մտնելու. իսկ ռուս Յովհաննէս վարդապետը բացատրում է Բ հար. 539 երեսում, թէ ստորին պաշտօնեաների ձեռնադրութիւնը պէտք է հասկանալ՝ ձեռքը գլխին դնելով եւ օրհնելով թոյլ տալ եկեղեցում կարգալ եւ ո՛չ բուն ձեռնադրութիւն համարել: Կարթագենի կանոններով եւ մեր ձեռնադրութեան Մաշտոցի կարգով ստորին պաշտօնեաներին աստիճան տալը ձեռքը գլխին դնելով սկզբունքով ընդունւում է մեր

մէջ, որ պարզ երեւում է սարկաւազի ձեռնադրութեան կարգից, որտեղ սարկաւազացուն օրհնութեամբ ստանում է դռնապանի, ընթերցողի, երգմենցողի, ջահընկալի աստիճաններ առանձին աղօթքով եւ օրհնութեամբ՝ իբրեւ սարկաւազի օգնականների, բայց գործնականութեան մէջ երգիչ, ընթերցող, դռնապան չեն ստանում ջոկ-ջոկ այդ աստիճանը, երգել իմացողը երգում է, կարդալ իմացողը կարդում, իսկ դռնապան եւ աւելածու միշտ փոփոխակի ընտրւում են առանց աստիճան ստանալու:

Ձեռնադրութիւն կատարող անձը, այսինքն՝ եպիսկոպոսը, հետեւեալ լիազօրական յատկանիշներ պիտի ունենայ ձեռնադրութեան նկատմամբ:

1) Եպիսկոպոսը պէտք է անշուշտ իւր աստիճանը ստացած լինի գլխաւոր համարուած եպիսկոպոսից-կաթողիկոսից, որը իւր ունեցած աստիճանը եւ իրաւունքը ստացել է յաջորդական կարգով Գրիգոր Լուսաւորչից եւ նրա միջոցով առաքեալների յաջորդներից ու առաքեալներից: Որտեղ որ այդ նուիրապետական յաջորդական օրինաւոր եպիսկոպոսական աստիճան ընդունելու կարգը չի պահպանուում, այնտեղ այդպիսի ձեռնադրութիւնը համարւում է ապօրինի եւ անվաւեր: Գրիգոր Լուսաւորչից սկսած բոլոր հայոց եպիսկոպոսները ձեռնադրւում են Ամենայն հայոց կաթողիկոսից, թէեւ Աղթամարի եւ Սսի կաթողիկոսները քաղաքական պատճառով բացառութիւն են կազմում իրանց թեմերում ձեռնադրած եպիսկոպոսների նկատմամբ, բայց ըստ կանոնական իրաւունքի, նրանք եւս շարունակութիւն են Լուսաւորչի ձեռնադրութեան իբրեւ շարունակութիւն երբեմն եղած Ամենայն հայոց հայրապետութեան. Բ առ. 1, Սարգիկէի 6, Շնորհալու 12, Երուսաղէմի ժողովի 1, 2, 3 կանոնները սահմանում են եւ պարզաբանում վերոյիշեալ կարգը որոշ եւ հաստատուն կերպով:

2) Բացի առաջին պայմանից՝ ձեռնադրութիւնը պիտի լինի բացարձակ արդարութեամբ, առանց ստութեան, խաբէութեան, կեղծիքի եւ այլ տգեղ հանգամանքների: Պոլսոյ ժողովի 4 կանոնով Մաքսիմոս Շնական եպիսկոպոսի բոլոր ձեռնադրութիւնները անվաւեր հրատարակուեց, որովհետեւ ինքը Մաքսիմոսը ձեռնադրութիւնը ստացել էր խաբէութեամբ եզրպտական եպիսկոպոսներից, նոյնպէս եւ անվաւեր հրատարակուեց Նովարի՝ Հռոմի եպիսկոպոս լինելը, որովհետեւ խորամանկութեամբ էր ստացել իւր աստիճանը օրինաւոր եպիսկոպոսից (Եւսեբ. 2, 43):

3) Ձեռնադրողը պիտի ձեռնադրութիւնը կատարի այն ձեւով եւ սահմանադրութեամբ, որը կարգել է եկեղեցին եւ պահպանում է, այդ

սահմանից դուրս իրաւունք չունի ձեռնադրողը որեւէ կարգ մտցնել: Ձեռնադրական Մաշտոցը տալիս է մեր եկեղեցու համար որոշ եւ պարզ կանոններ, որոնցով անփոփոխ ղեկավարոււմ են ցայսօր:

4) Ձեռնադրողը ձեռնադրութիւն կատարելու ընդհանր չափանիշներով այնպիսի դրութեան մէջ, որը ինքն ըստ ինքնեան անվաւեր է կացուցանում այդ գործողութիւնը. օրինակ, եթէ եպիսկոպոսը ձեռնադրութեան ժամանակ արդէն կարգալոյծ եղած է, հերետիկոսական կամ աղանդաւորական խմբերի անդամ է, կամ հերձուածներէ կողմնակից է դարձել:

Կարգալոյծ եղած եպիսկոպոսը համարեա միշտ համարոււմ է հեռացուած նուիրապետութիւնից եւ աշխարհականաց դասը կարգուած. եթէ կարգալոյծ եղածը կհամարձակի նորից նախկին պաշտօնը կատարել, Բ առ. 28 կանոնով բողոքովին զրկոււմ է եկեղեցու հաղորդակցութիւնից: Այդպիսի եպիսկոպոսի ձեռնադրութիւնը կանոնական տեսակէտից անվաւեր է:

Հերետիկոսական կամ ոչ քրիստոնեայ հասարակութեան անդամ եղող եպիսկոպոսը համարոււմ է ուղղափառ եկեղեցուց հեռացած: Այդպիսի հոգեւորականներին կանոնները բողոքովին զրկում են աստիճանից եւ զղջման դէպքում ընդունում են իբրեւ աշխարհական (62 կանոն): Այդպիսի դէպք պատահեց Կիպրիանոսի ժամանակ, Կարթագենի ժողովը մերժեց հաւատուրաց երկու եպիսկոպոսի ընդունել ապաշխարութեան միջոցով իրանց աստիճանում: Մկրտութիւնը եւ ձեռնադրութիւնը անկրկնելի են, իսկ եթէ այդ խորհուրդները կատարել են ո՛չ ուղղափառ հոգեւորականներ, այդ դէպքում հերետիկոսի կատարած խորհուրդը համարելով անվաւեր, Բ առ. 68 կանոնի համաձայն՝ պէտք է այդպիսի անձինք նորից մկրտուեն, կամ ձեռնադրուեն: Այն հերետիկոսները, որոնք աղաւաղոււմ են հաւատի գլխաւոր դաւանութիւնը, օրինակ՝ պաւղիկեանները Երրորդութեան, Մարդեղութեան մերժմամբ (Նիկ. 19 կանոն), մանիքեցիք, վալենդենեանք, մարկիոնականները ընդհանրապէս, զնոստիկեանք, սաբբեղեանք, եւնոմեանք, մոնտանեանք (Պոլ. 7 կանոն) եւ այն հերետիկոսները, որոնք մկրտութեան հետ, չեն ընդունոււմ իբրեւ ուղղափառ եւ նրանց կրօնական գործողութիւններն անվաւեր են համարոււմ: Դրանց ձեռնադրութիւնը համարոււմ է անվաւեր: Իսկ ինչ վերաբերում է զանազան հերձուածողներին, որոնք գլխաւոր կէտերում եկեղեցու հետ նոյն են, միայն դաւանաբանական բացատրութիւնների մէջ տարբերոււմ են, օրինակ՝ արիոսականները, մակեդոնեանք, ապողինարեանք, սրանց եկեղեցու ծոցը վերադառնալիս, նորից չէին մկրտոււմ, միայն դրոշմոււմ

էին զգայարանքները: Ձեռնադրուած անձանց Աթանասը պատուիրեց երկու ձեռով ընդունել, եթէ արիոսական գլխաւոր հոգեւորականներէն են դարձողները, չընդունել կղերի մէջ, այլ իբրեւ աշխարհական հաւատացեալ թողնել եկեղեցի, իսկ եթէ բռնութեամբ, կարիքից ստիպուած են արիոսական դարձել, ապաշխարանքի ենթարկելուց յետոյ ընդունել նոյն ձեռնադրական աստիճանում: Մակեդոնի աղանդին պատկանող եպիսկոպոսներին ընդունում էին նոյն աստիճանում, միայն Նիկիոյ հանգանակը խոստովանելուց յետոյ: Մելիտէն, Կիւրեղ Երուսաղէմացին արիոսական եպիսկոպոսներ էին, որոնք նոյն աստիճանով ընդունուել են ուղղափառ եկեղեցում: Գործնական կեանքը այսպիսի դէպքերում ի նկատի ունէր անհատներին ի սրտէ զղջումը եւ պատրաստականութիւնը, քան լոկ կանոնը:

Հերձուածողները, ըստ Բարսեղ Մեծի, նրանք են, որոնք միմիայն կարծիքների մէջ են տարբերում ուղղափառ եկեղեցուց, իսկ դաւանաբանական կէտերում նոյն են: Եթէ քահանան կմերժի եպիսկոպոսի նշանակած պատիժը կատարել եւ իւրայիններով առանձին ծուխ կազմելով՝ անկախ եկեղեցական վարչութիւն կհաստատի, նա կհամարուի հերձուածող: Բարսեղ Մեծը 1 կանոնով թոյլ է տալիս ընդունել հերձուածողներին նոյն աստիճանով, եթէ կզղջան եւ ապաշխարանք կկրեն: Նիկիայի 8 կանոնով որոշուեց ընդունել նովատեան հերձուածողներից նոյն աստիճանում, ձեռքը գլխին դնելով եւ միացնելով ուղղափառ կղերի հետ: Նոյն ժողովը նոյն վճիռը գրեց մելիտեանների համար՝ Եգիպտոսում:

5) Բացի վերոյիշեալ կանոններից, որոնք անհրաժեշտ են ձեռնադրութիւնը վաւերական անելու համար, հարկաւոր է եւ ձեռնադրողի կողմից ունենալ ուրիշ զոտ իրաւաբանական լիազօրութիւն: Ամէն մի եպիսկոպոս իրաւունք չունի ձեռնադրելու, եթէ ա՛յդ իրաւունքը նրան չի յատկացրած աւելի բարձր իշխանութիւնից. 1) ձեռնադրող եպիսկոպոսը պիտի լինի թեմի առաջնորդ, եթէ հրաժարում է առաջնորդութիւնից, նա այլեւս իրաւունք չունի նոյն թեմում ձեռնադրութիւն կատարելու: 2) Յաջորդութիւն անող եպիսկոպոսը ինչպէս եւ հին քորեպիսկոպոսներն իրաւունք չունեն ձեռնադրութիւն անելու, բացի ստորին պաշտօնեաներ կարգելուց: 3) Առաջնորդը իրաւունք չունի իւր թեմից դուրս որեւէ մէկին ձեռնադրելու, այլապէս անվաւեր կհամարուի ձեռնադրութիւնը, բացի այն դէպքից՝ երբ ձեռնադրութիւնը լինում է թեմի առաջնորդի թոյլտուութեամբ: 4) Բացի թեմի առաջնորդի արած ձեռնադրութիւնից իւր սեպհական թեմում, բոլոր այն եպիսկոպոսների ձեռնադրութիւնները այլեւայլ թեմերում վաւերական

են, եթէ լիազօրական հրաման ստացել են Ամենայն հայոց կաթողիկոսից, կամ աշխարհի կեդրոնական բարձր հոգեւոր իշխանութիւնից: 5) Լիազօրութիւն ունեցող եպիսկոպոսի արած ձեռնադրութիւնը այն ժամանակ է վաւերական, երբ ընծայացուն ընտրուած է ժողովրդի եւ կղերի ընդհանուր ցանկութեամբ ու որոշմամբ:

Է. ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՎԱԲԵՐԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Որպէսզի ձեռնադրուող անձը ամենայն կողմից լինի համապատասխան՝ թէ մտաւորապէս, թէ բարոյապէս իւր բարձր պաշտօնին՝ առանց որեւէ կասկածելի եւ անորոշ յարաբերութեան դէպի իւր ժողովուրդը, ուստի եւ ձեռնադրութեան խորհուրդը պիտի անպայման կրի վաւերականութեան աստիճան, որը խստութեամբ պահանջուծ են եկեղեցական կանոնները:

1) Ձեռնադրութիւնը վաւերական լինելու համար պէտք է ձեռնադրուողը խորհրդի կատարման միջոցին հասարակութեան եւ ձեռնադրողի առաջ խոստովանի, դաւանի այն՝ ինչ որ եկեղեցին ընդունում է, որպէսզի ճշտութեամբ կատարի ապագայում բոլորը, ինչ որ եկեղեցու կանոնները պահանջում են: Այս կարգը սահմանեց առաջին անգամ Օգոստինոսը Ափրիկայի եկեղեցու համար եւ ընդունուեց միւս եկեղեցիների կողմից: Այդ կարգը հաստատութիւն գտաւ պետական օրէնքների մէջ, որոնցով պահանջուծ էր հիմնուած եկեղեցական կանոնների վրայ թէ արեւելեան, է արեւմտեան եկեղեցիներում ի լուր ամենեցուն երգմամբ խոստանալ կատարել բոլոր կանոնական պահանջները:

2) Թէոփիլոս Աղէսանդրացու 7 կանոնով ձեռնադրութիւնը պիտի կատարուի բոլոր հասարակութեան առաջ իբրեւ վկայութիւն տուողի, դրա հակառակ եղած ձեռնադրութիւնը, այն է՝ եկեղեցուց դուրս, ծածուկ տեղերում, անվաւեր է (ինչպէս չընդունուեցին Մաքսիմոս Շնացողի ձեռնադրուածները): Լաւողիկիայի 5 կանոնով ձեռնադրութիւնը կատարուծ է միայն հաւատացեալների ներկայութեամբ պատարագի այն մասում, երբ բոլոր կարգի ապաշխարողները դուրս էին գալիս:

3) Սարգիկէի ժողովի 10 կանոնով ձեռնադրութիւնը պիտի կատարուի ոչ բոլոր աստիճանները միանգամից տալով, ինչպէս շատ անգամ պատահում էր հարկից եւ կարիքից ստիպուած, այլ հետզհետէ, ստորին աստիճաններից մինչեւ բարձրը հասնելը, ամէն մէկում որոշ ժամանակամիջոց մնալով: Եղել են շատ դէպքեր թէ արտաքին եւ թէ

մեր եկեղեցական կեանքում, երբ սարկաւազութիւնից, քահանայութիւնից, մինչեւ իսկ աշխարհական կեանքից ուղղակի եպիսկոպոս եւ կաթողիկոս են ձեռնադրել: Ոսկեբերանը իւր երկու սարկաւազներին ուղղակի եպիսկոպոս նշանակեց զանազան քաղաքների վրայ, աշխարհական կարգից եպիսկոպոսի աստիճան ստացան Ամբրոսիոսը, Կիպրիանոսը, Պոլսոյ Նեկտարը, Եւսեբիոս Կեսարացին եւն: Մեր մէջ Գրիգոր Լուսաւորիչը, երկու որդիքը, Ներսէս Մեծը, Զաքարիա կաթողիկոսը աշխարհական վիճակից կաթողիկոս, եպիսկոպոս դարձան, Յովսէփը՝ քահանայութիւնից կաթողիկոս: Երբ 858 թ. Պոլսի պատրիարք ընտրուեց աշխարհական դասից Փոտը՝ 7 օրում յաջորդաբար, Նիկալայ Ա Պապը նկատեց, որ եկեղեցական կանոններին հակառակ է: Չնայելով այդ բացառութիւններին, այնուամենայնիւ աստիճանական կարգով բարձրանալու կանոնը իւր ոյժի մէջ մնաց:

4) Ձեռնադրութիւնը պիտի կատարուի որոշ տեղի, եկեղեցու, հօտի վրայ եւ ո՛չ անորոշաբար ձեռնադրուի առանց տեղի եւ նշանակման: Հներում ծուխ այժմեայ մտքով չկար, ծխերը առաջացան Ե դարուց սկսած, այլ կար որոշ շրջանով եկեղեցի, որի հովուութիւնը յանձնուում էր անպայման մի եպիսկոպոսի, որը մշտական պիտի մնար իւր հօտի շրջանում, ուրիշ տեղ չհեռանար եւ շրջագայելով քարոզութեամբ պարապէր, այդ հիմունքով մի որեւէ գաւառում լինում էին շատ եպիսկոպոսներ առանձին իրաւասական շրջանով: Յետոյ արդէն, երբ թեմերը առաջացան, գլխաւոր եպիսկոպոսների պաշտօնը որոշուեց, մեր մէջ կաթողիկոսութիւնը առաջացաւ, այնուհետեւ ձեռնադրուում էին եպիսկոպոսներ կաթողիկոսական դրան համար, խորհրդականի, աւագ լուսարարի, մեծ դատաւորի պաշտօններով:

5) Ձեռնադրութիւնը եթէ կատարուած է կանոնաւոր կերպով, պիտի չկրկնուի, այսինքն՝ եթէ զանազան յանցանքների եւ մեղքերի պատճառով հոգեւոր անձը ենթարկուում է կարգազրկութեան, կարգալուծութեան, զրկուելով պատուից եւ իրաւունքից, ապաշխարանք եւ պատիժը կրելուց յետոյ, եթէ վերստին կանչուի նախկին աստիճանին, այդ դէպքում նա նորից ձեռնադրութիւն չի ստանում, նախկին ձեռնադրութիւնը իւր ոյժի մէջ է:

6) Քահանաների եւ սարկաւազների ձեռնադրութիւնը կատարում է մի եպիսկոպոս, իսկ եպիսկոպոսինը անշուշտ երկու կամ երեք՝ ըստ Բ առաքելական 1 կանոնի: Յետոյ սահմանուեց, որ եպիսկոպոսի ձեռնադրութիւնը լինի եպիսկոպոսական ժողովով եւ մետրոպոլիտի ներկայութեամբ ու մասնակցութեամբ: Իսկ մեր մէջ Լուսաւորիչից սկսած մինչեւ այսօր եպիսկոպոս ձեռնադրում է միմիայն Ամենայն հայոց կա-

Թուղիկոսը, իսկ Աղթամարի եւ Սսի կաթողիկոսները՝ իրանց թեմերի համար. բացի այս պայմանից մնացած եւ այլ ձեւով ձեռնադրուած եպիսկոպոսները՝ եպիսկոպոս չեն: Մասնաւոր կաթողիկոսների եպիսկոպոսներից եթէ կամենան Մայր Աթոռի միաբան կոչուել, պիտի չոքեն Ամենայն հայոց կաթողիկոսի առաջ, հանդիսաւոր կերպով իրանց միաբան կոչեն Ս. Էջմիածնի եւ հնազանդ՝ Վեհափառ Հայրապետի հրամանաց եւ ապա Իջման տեղի առաջ խոստմունքը հաստատելով՝ լինեն նոյն աստիճանով Էջմիածնի միաբան:

Կաթողիկոսական ձեռնադրութիւնը լինում է 12 եպիսկոպոսների մասնակցութեամբ եւ միջոցաւ:

7) Ձեռնադրութեան համար պահանջուում է ձեռնադրուողի կողմից յօժարութիւն եւ կամաւոր ցանկութիւն, հակառակ կամքի ձեռնադրութիւնը վաւերական չէ: Հներում բացառութիւն եղել է, ոյժով ձեռնադրել է ժողովուրդը եւ հոգեւորականութիւնը մի քանի եպիսկոպոսներ, որոնք ո՛չ թէ սէր չէին զգում դէպի այդ սուրբ պաշտօնը, այլ իրանց շատ ստոր էին համարում այդ աստիճանից, ակամայ ընտրուած եւ ձեռնադրուած են. Լուսաւորիչ, Մեծն Ներսէս, Կիպրիանոս, Գրիգոր Հրաշագործ, Աթանաս եւն:

Ը. ՀՈԳԵԻՈՐ ԴԱՄԱԿԱՐԳԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՅԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ¹

Ձեռնադրութեան միջոցով աշխարհականներից ընդհատուելով կազմուում է մի նոր դասակարգ, որ կոչուում է կղեր, հոգեւորականութիւն, եկեղեցականութիւն, եկեղեցու պաշտօնեայ, որոնք չնայելով իրանց զանազան աստիճաններին, բոլորը միասին վերցրած՝ ունին ընդհանուր պարտքեր, նշանակութիւն, ընդհանուր հովուութեան եւ ժողովրդին ծառայելու միանման պարտաւորութիւններ, այս տեսակէտից, իբրեւ ամբողջական դասակարգ, առանց աստիճանի խտրութեան ունին որոշ դիրք, պարտքեր, իրաւունքներ եւ կացութեան որոշակի պայմաններ:

Հոգեւոր դասակարգը, կազմուած լինելով այնպիսի անձինքներից, որոնք ընտրուած են ժողովրդի այն անդամներից, որոնք վարք ու բարքով, կրթութեամբ եւ բարոյականութեամբ բարձր են միւսներից, նրանք պէտք է իրանց պաշտօնակատարութեամբ, հովուական պարտքի ճիշտ կատարմամբ օրինակ հանդիսանան ժողովրդին, թէ ինչպէս

¹ Изложение канонических постановлений о клире, Хрис. чтение, 1860 г., II ч., Церковное право, Соколов, 310 стр.

պէտք է վարուեն հօտի հետ, ինչպէս հովուեն եւ կեանք վարեն, այդ մասին թէ Ս. Գրքում, թէ ժողովների եւ թէ սբ. հարց կանոններում կան բազմաթիւ ցուցումներ, խրատներ:

1) Մեր կանոնները պահանջում են, որ ոչ միայն ներքուստ, այլեւ արտաքուստ, այն է՝ դրսի նիստ ու կացի, շորի, հագուստի կողմից հոգեւորականները բռնեն օրինակելի դիրք, չերեւան այնպիսի ձեւով եւ դիրքով, որոնք կարող են ծիծաղ յարուցանել ժողովրդի մէջ. հազնեն այն ձեւով եւ տարազով, որոնք ժողովրդի համար եւ նրա աչքին պատկառելի է համարուում:

Ծանօթութիւն: Թէ երբ է սկսել հոգեւորականութիւնը տարբեր տարազով երեւալ եւ ժամերգութեան ժամանակ բոլորովին այլ զգեստ հագնել, այդ մասին տանք մի քանի տեղեկութիւններ. ժամերգութեան ժամանակ առանձին հանդերձ գործածելը, գոնէ Ասիայում, պէտք է համարել առաքեալների ժամանակից, քանի որ թէ առաքեալները, թէ իրանց հրեայ աշակերտները քարոզում էին սինագոգաներում եւ հրեաների ձեւով աղօթում ու հագնում, քրիստոնէական համայնքներ կազմելուց, սարկաւազի, քահանայի, եպիսկոպոսի դասեր հաստատելուց յետոյ, ըստ հրեական քահանայապետների, քահանայից եւ դէտական ծառայողի, պէտք է մտցնելին այն հանդերձները ժամերգութեան ժամանակ, որոնք դարերի ընթացքում սրբագործուած եւ Սովսէսից սկսած յարգի էին ու պարտաւորական էին համարուում հրէից տաճարներում քահանաների համար: Բինգամի կարծիքով (տես Սօկօլով, 323 երես)՝ «կղերը ունէր ժամերգութեան համար առանձին հանդերձներ գոնէ Դ դարու սկզբին, այդ ժխտել չի կարելի, բայց այդ ժամանակ նկատելի լինէր սովորական հագուստների մէջ առանձին տարազ, այդ բանին հակասում են հին շատ ցուցմունքներ»: Ոսկեբերանի ժամանակ հոգեւորականութիւնը ըստ սովորութեան սեւ շոր էր հագնում, իսկ նովատեանները իբրեւ նորամուծութիւն՝ սպիտակ: Ափրիկայի եւ Գաղղիայի կողմերում կղերը տարբեր հագուստ չէր գործածում. Յերոնիմոսը եզեկիէլի մեկնութեան մէջ ասում է. «Մենք չպէտք է ածիլենք մեր գլուխը Օզիսի եւ Սերապիսի քրմերի նման, ոչ էլ երկարացնել բարբարոսների եւ զինուորների նորածեւութեան հետեւելով, հապա քահանաները պէտք է երեւան գան պատկառելի եւ վայելուչ արտաքինով, ոչ ածիլելով ճաղատի չափ, ոչ էլ այնպէս խուզելով որ ածիլուած երեւան, հապա թողնեն որ բուսնին եւ կաշին ծածկեն (նոյն տեղ, 314): Մեր աղբիւրներին նայելով՝ Դ դարում հայոց մէջ ոչ միայն եկեղեցում, այլեւ դրսում հոգեւորականները առանձին տարազով շօր էին հագնում, որ կոչուում էր «հանդերձ կղերիկոսաց». Փաւստոսը Ներսէս Մեծի ընտրութեան համար ասում է. «Բերին կղերիկոսաց հանդերձները եւ հագցրին նրան» (59 երես): Ներսէս Մեծը թունաւորելուց յետոյ, երբ գնաց վրանը, Փաւստոսը (183 երես) ասում է. «Երբ մտաւ իւր օթեւանը, հանելով իւր պարեգօտը, սիրտն էր ցոյց տալիս». պարեգօտը այժմեայ կապան է կամ վերարկուն, ըստ ձեւի հրեական պարեգօտի: Իսկ Մանազկերտցի Ջաւեն կաթողիկոսի նորածեւութեան համար ասում է 223 երեսում. «Ձի ամենայն քահանայից ուսոյց առնել հանդերձս զինուորաց: ...զի ոչ ըստ կրօնիցն ազանէին քահանայքն զպճղնաւորն, որպէս օրէն էր ի բնէ, այլ սկսան զխտոր-կտուրսն ի վերայ ծնգացն ունել...»: Մի քահանայի ձեռնադրութեան համար ասում է 226 երեսում. «Յրամայէր (եպիսկոպոսն) լուծանել

զհանգոյցս մեկնոցին, եւ արկանել նմա աղաբողոցն» (փիլոն): Յովհան Մամիկոնեանը իննսկեան վանքի կրօնաւորների համար ասում է՝ «սեւազգեստ», «կնկղաւորք», որ նշանակում է՝ նրանք հագնում էին սեւ զգեստ երկար, եւ գլխներին՝ վեղար:

2) Որպէսզի հոգեւորականները միշտ լինեն ողջախոհութեան, պարկեշտութեան, համեստ կացութեան օրինակ, կանոնները արգելում են մտնել այնպիսի տեղեր, որտեղ գինարբուծիւն, զեղխութիւն եւ անկարգ գործողութիւններ են կատարւում. օրինակ՝ գինետուն, պանդոկներ, զուարճական վայրեր. այս կանոնները չափաւոր ուրախութիւնը չարգելելով հանդերձ, թոյլ չեն տալիս մասնակցել շուայլ կոչունքներում, խրախճանութիւններում (Ներսէս Ե, 58 կ., 426 եր.):

3) Բարոյական կասկածներից հեռու մնալու համար եւ ժողովրդի մէջ մոլորութիւն չյարուցանելու նպատակով, ոչ մի հոգեւորական չպէտք է իւր մօտ պահի ո՛չ մի կին, բացի մօտ ազգականներից, որոնք կասկածից հեռու են:

4) Հոգեւորականները պիտի հեռու մնան այն բոլոր զուարճական, ըմբշամարտական տեղերը այցելելուց, որտեղ բացի անվայել արարքներից ո՛չ մի լրջմիտ գործ չի կատարւում. նոյնպէս հներում թատերավայրերը, ուր կուպաշտական, կախարդական եւ այլ վատ հակումներ գրգռող տեսարաններ չեն ներկայացնում. նոյնպէս թղթախաղի տներ, որտեղ բացի ժամավաճառութիւնից ոչինչ օգուտ չէր կարելի ստանալ: Լուսաւորչի 27 կանոնը մինչեւ իսկ ձեռնածոններին 2 տարուայ ապաշխարանքի է ենթարկում: Մանդակունու խրատները խստիւ արգելում են թատերախաղեր գնալ ո՛չ միայն հոգեւորականներին, այլեւ աշխարհականներին՝ համարելով այն խաղերը կուպաշտական:

5) Արգելւում էր հոգեւորականներին աշխարհային գործերով զբաղուել, շահագրգռական զբաղմունք ունենալ. օրինակ՝ կերակրանոց եւ հիւրատուններ պահել, կամ կառավարիչ լինել այդպիսի տեղերում, անազնիւ ճանապարհով փող դիզել, վաճառականութիւն, առեւտուր անել, խանութ ղնել: Պարզ է, որ այս կանոնները չեն արգելում, եթէ հոգեւորականը, ազնիւ պարապմունք ունենալով, շատացնում է իւր ընտանիքի, կամ եկեղեցու, վանքի արդիւնքները, օր. վաճառելով հացապտուղների աւելորդը, այգու գինին, փեթակների մեղրը եւն: Աշխարհային պարապմունքով զբաղուելու արդյունքը առաջանում էր նրանից, որ շատերը, թողնելով իրանց հոգեւոր պարտքերի կատարելը, խառնւում էին ժողովրդական գործերի մէջ, դատաւոր լինելով, գիւղապետի կամ հարկահանի պաշտօն յանձն առնելով, շատերը գինուորական ասպարէզ էին մտնում, ուրիշները որսորդութեամբ պարապում:

6) Կանոնները խստիւ արգելում են հոգեւորականներին փողը շահով տալ, կամ վաշխառութեամբ պարապել: Յունա-հռոմէական կանոններով վաճառականներին թոյլ էր տրուում փողը տալ պարտապաններին 8%-ով, մնացածներին՝ 6%-ով, իսկ բարձրաստիճան մարդիկ պիտի բաւականային 4%-ով (Սօկօլով, 317). Այժմ պետական օրէնքով 12%-ից աւելին վերցնողը համարուում է վաշխառու, հոգեւորականները շատ-շատ իրաւունք ունէին փոխ տալու առանց շահի եւ տուած փողը յետ ստանալու:

7) Արգելում է հոգեւորականներին երաշխաւոր լինել դատարաններում, այդ հիմքով Յուստինիանոսի 123 նովելլայով արգելում էր դրանց՝ առեւտրական, պարտատիրական պայմաններում, դատարաններում պատասխանատու անձանց փոխարէն երաշխաւոր, միջնորդ, հոգաբարձու եւ կտակակատար լինել զանազան անձանց: Այդ արգելքները դրուեցին նրա համար, որ առաջին՝ հոգեւորականները չչեղուեն իրենց ուղղակի պարտաւորութիւններից. եւ երկրորդ՝ որ երաշխաւորութեան դէպքում չենթարկուեն, քաղաքացիական գործերի պատրուակով, դատի, խիստ պահանջների, անպատուութեան եւ պատժի: Իսկ այնպիսի դէպքերում, երբ հարկաւոր է խնամել որք ու տնանկներին, խնամատարութեան տակ ընդունել տկարներին եւ աղքատներին, այդպիսի դէպքերում թէ եկեղեցին եւ թէ տէրութիւնը թոյլ էին տալիս ոչ միայն օգնական հանդիսանալու, այլեւ ինքեանք դրանց նպաստում էին այդ բանում:

8) Հոգեւորականները իրանց ընտանեկան կեանքով պիտի լինեն մաքուր եւ օրինակելի բոլոր հօտի համար. ամուսնական կեանքը պիտի որոշ բարոյական սկզբունքներով առաջնորդուի: Ամուսնական կեանքի պարտաւորութիւնները միեւնոյն չէ բոլոր եկեղեցիների համար, գոնէ մինչեւ Ե դարը համարեա թէ միեւնոյն ամուսնութեան վերաբերեալ կանոններով էին առաջնորդուում բոլոր եկեղեցիները, յետոյ արդէն զանազանութիւն մտաւ այդ եկեղեցիների կանոնների մէջ: Հռոմէական եկեղեցին բոլորովին արգելեց ամուսնութիւնը բոլոր հոգեւորական աստիճաններում, բողոքական եկեղեցին, ընդհակառակն, ամուսնանալ թոյլատրեց բոլորովին, յունաց եւ Հայոց եկեղեցին ամուրիութիւն սահմանեցին եպիսկոպոսական եւ վարդապետական աստիճանների համար՝ թոյլ տալով ամուսնանալ քահանայական դասակարգին: Ամէն մի եկեղեցի իւր արածը ապացուցանելու համար դիմում է հին եկեղեցու կանոններին եւ գործնականութեան, որտեղ եւ գտնում է իւր ցանկացածը, որովհետեւ հինը չէր արգելում ոչ մէկը եւ ո՛չ միւսը, ով կամենում էր՝ ամուսնանում էր, ով՝ չէ, մնում էր ամուրի:

Տերտուղիանոսը, որ ապրում էր Բ դարում, իւր գրուածքներում ասում է է գլխում, ինչքան ինձ յայտնի է, երկկին քահանաները զրկւում էին քահանայութիւնից: ԺԱ գլխում յիշում է, որ պատարագը անում էր եւ ամուսնացած, եւ կուսակրօն քահանան՝ շրջապատուած ամուսնացած եւ կուսակրօն սարկաւագներով: Սոկրատը (Ե դարում) Ե գլխում ասում է, որ Թեսաղիայում եթէ կղերականը շարունակում էր կնոջ հետ ապրել, որի հետ ամուսնացել էր ձեռնադրութիւնից առաջ, մերժում էր կղերից. իսկ Արեւելքում եթէ եպիսկոպոսները իրանց կանանցից հեռանում էին, այդ անում էին յօժար կամքով, իսկ շատերը կանանց պահում էին եւ եպիսկոպոսութեան ժամանակ երախաներ էին ունենում: Եպիփանոս Կիպրացին (Ե դարում) ասում է՝ ամուսնացած եւ որդիներ ունեցող անձին եկեղեցին չի տալիս քահանայական աստիճաններ, մանաւանդ որտեղ խիստ են եկեղեցական օրէնքները, իսկ միւս տեղերում եթէ հակառակն է լինում, այդ ո՛չ եկեղեցական կանոնով է, այլ մարդկային թուլութիւնից եւ կարիքից ստիպուած են ամուսնացեալին ձեռնադրում: Յերոնիմոսը (Ե դարում) վկայում է, որ հոգեւորականները իրանց զսպում էին ամուսնական անկողնից (Սօկոլով, 325 եր.): Վերոյիշեալից երեւում է, որ հնումը օրէնքը իւր խստութեամբ չէր գործադրւում, որովհետեւ այդ հարցը դաւանաբանական նշանակութիւն չունէր, որքան կառավարչական, տեղի, ժամանակի եւ հանգամանքների հետ կապ ունեցող: Գրիգոր Լուսաւորիչը 3 տարուց յետոյ բաժանուէց կնոջից, կինը մտաւ կուսանոց, ինքը նուիրեց հոգեւոր ասպարէզին: Նրա կրտսեր որդին վանք մտաւ իբրեւ կրօնաւոր, իսկ մեծը ամուսնացաւ, եպիսկոպոս ձեռնադրուելուց յետոյ առանձնացաւ ամուսնուց: Մինչեւ Ե դարը սբ. Սահակի ժամանակ կաթողիկոսները մեծ մասամբ ամուսնացած էին, կաթողիկոս ընտրուելուց յետոյ կուսակրօն կեանք էին վարում: Ամուսնութիւնից հեռանալը անպայման պարտք չէր հոգեւորականութեան համար, իսկ առաքեալների ժամանակ ամուսնութիւնը սովորական էր, եւ պարտք էր սահմանուած, որ եպիսկոպոսը, սարկաւագը «միոյ կնոջ» այլ լինէին (Տիմ. Գ 2, Տիտ. Ա 6): Բ առ. 51 կանոնը ասում է՝ եթէ եպիսկոպոսը, երէցը, կամ սարկաւագը, կամ քահանայական կարգից որեւէ մէկը կհրաժարուի ամուսնութիւնից, մսից, գինուց, ոչ թէ ժուժկալութեան պատճառով, այլ պիղծ համարելով եւ անարգելով ստեղծագործութիւնը, դրանք կամ ուղղուեն կամ կարգալոյծ լինեն եւ մերժուեն եկեղեցուց: Յամենայն դէպս Զ դարուց սկսած հայոց մէջ կուսակրօնութիւնը մտաւ գործնականութեան մէջ, եւ այլեւս եպիսկոպոս ու կաթողիկոս չենք ունենում ամուսնական կեանքով: Նիկիայի ժողովում երբ հարց

բարձրացաւ կոլուսակրօնութեան համար պարտաւորական օրէնք սահմանելու, Թեբէի Պափնուտ եպիսկոպոսը, որը կոլուսակրօն էր, երկար խօսեց ժողովում այդ մասին, ճգնեց ցոյց տալ, որ աւելի լաւ է ամուսնանալ, քան թէ վատթար կեանք վարել, քանի որ ամենքը չեն կարող ողջախոհ կեանք վարել, միայն ով անպսակ ձեռնադրութիւն կատանայ, իրաւունք չունենայ յետոյ պսակուելու, իսկ ով պսակուած կլինի հոգեւորական, իրաւունք չունենայ կնոջ արձակել: Եպիսկոպոսի խօսքերը մեծ ազդեցութիւն արաւ, եւ ժողովը, համաձայնելով նրա կարծիքի հետ, կոլուսակրօնութեան համար պարտաւորական կանոն չսահմանեց (Սոկրատէս Ա, Սոզոմենոս Ա): Յոլուստինիանոսի 123 նովելլայով կարգադրուեց՝ ստորին պաշտօնեաները ազատ են ընտրելու կոլուսակրօն կամ ամուսնացեալ կեանք, բայց սարկաւազ լինելուց առաջ նրանք կամ պիտի պսակուեն, կամ խօսք տան որ ձեռնադրութիւնից յետոյ պիտի վարեն ազնիւ կեանք եւ առանց օրինաւոր կնոջ պիտի ապրեն: Ամուսնական կեանքը չի վերջանում քահանայ կամ սարկաւազ ձեռնադրուելով, թէեւ ժուժկալութիւնը եւ մաքրութիւնը աւելի գերազասելի է հոգեւոր անձանց համար, բայց նոյնպէս այդ լինելով ազատ վճռի գործ, ստիպողական չէ, ամուսնական յարաբերութիւնների շարունակութիւնը անհամապատասխան չի համարուում քահանայական կոչման (Սօկոլով, 331):

Տրուլի ժողովը 691 թուին լսելով, որ Հռոմի Պապը ստիպողական կարգադրութիւն է արել երեք բարձր քահանայական դասակարգի համար կոլուսակրօնութիւն պահպանել անպայման կերպով, դատապարտեց այդ կարգադրութիւնը քահանաների եւ սարկաւազների վերաբերմամբ եւ որոշեց 13 կանոնով. 1) քահանաներին եւ սարկաւազներին չարգելել ամուսնութեան մէջ մնալ, 2) ոչ ձեռնադրութիւնից առաջ եւ ո՛չ յետոյ նրանցից չպահանջել ամուսնական յարաբերութիւն ունենալ իրանց կնոջ հետ, 3) պատժել նրանց, որոնք բարեպաշտութեան պատրուակով կհեռացնեն կնոջ հակառակ նրա կամքի: Վերոյիշեալները ի նկատի առնելով՝ կարելի է հետեւեալ կանոններով ամփոփել այդ հարցը:

1) Որ ամուսնացեալ հոգեւորականները լինեն մի կնոջ այր: Թէեւ Թէոդորէտը երկրորդ ամուսնութեան մէջ մտած անձանց ձեռնադրում էր եւ արգարանում էր նրանով, որ ուրիշների օրինակին է հետեւում (Սոկոլով, 334):

2) Ամուսնութեան մէջ մտնելը պիտի լինի նախքան ձեռնադրութիւնը, բացի ստորին պաշտօնեաներից, որոնց թոյլ էր տրուում յետոյ էլ ամուսնանալ: Յոլուստինիանոսի ժամանակ այնքան շատ էր ձեռնադրու-

թիւնից յետոյ ամուսնացողների թիւը, որ հնար չկար առանց խիստ պատժողական օրէնքների դիմելու առաջն առնելու, մինչեւ իսկ այդպիսիների ինչքը գրաւում էր յօգուտ եկեղեցու եւ որդիներին ապօրինի հրատարակելով՝ զրկում էր ժառանգութիւնից:

3) Հոգեւորականի կինը մեղանչելիս՝ կամ պիտի արձակուի, կամ ինքը ամուսինը լուծուի կարգից:

4) Եպիսկոպոս, վարդապետ, վանականներ պիտի լինեն կուսակրօն, եւ իրաւունք չունենան պսակուելու:

Մինչեւ Ե դար, ինչպէս վերեւում ասացինք, կամաւոր էր եպիսկոպոսի կոյս կամ ամուսնացեալ լինելը: Սովորաբար վկայութեամբ՝ Թեսաղիայում, Մակեդոնիայում եւ Յունաստանում արդէն սովորութիւն էր դարձել կուսակրօն հոգեւորականութիւնը, միայն Արեւելքում շարունակուում էր ամուսնացեալ հոգեւորականութիւնը, նոյնիսկ որդիներ ունեցող եպիսկոպոսներ հազուադիւր չէին: Կամաց-կամաց եպիսկոպոսական աթոռի համար սկսեցին նախապատուութիւն տալ այն անձանց, որոնք վանական էին, որոնք ամուրի էին, կամ որոնք կամաւոր յօժարութեամբ հեռացած էին իրանց կանանցից: Յուստինիանոսը 528 թուին պատուիրեց ընտրել եպիսկոպոս այն անձանց, որոնք ծանրաբեռնուած չէին ընտանիքով, որպէսզի եկեղեցու ինչքը, ստացուածքը մնայ ուղղակի եկեղեցուն եւ չգնայ եպիսկոպոսի ընտանիքի պահպանութեան համար: Երեք տարի յետոյ արգելեց ընտրուած եւ ձեռնադրուած եպիսկոպոսին կենակցել կնոջ հետ: 535-ին հրամայեց, որ եպիսկոպոսութեան ընտրելիները կամ լինեն վանական, կամ առնուազը վեց ամիս կղերում մնացած լինեն եւ բաժանուած կնոջից ու չունենան որդիք եւ մօտ ազգականներ: Հակառակ այս օրէնքի գնացողը պատժուելով, զրկուի կարգից, ձեռնադրողն էլ բանադրուի: Այսպէս շարունակուեց մինչեւ 691 թիւը, Տրուլի ժողովը, որի վճիռը արդէն յայտնի է, սրանից յետոյ արդէն վերջանում է ամուսնացեալ եպիսկոպոսութիւնը: Մեր մէջ, ինչպէս ասացինք, վերջին ամուսնացած կաթողիկոսն էր սբ. Սահակ. նրանից յետոյ գոնէ ոչ մի փաստ չունինք հաստատելու, որ ամուսնութիւնը չէր վերացած, կուսակրօնների՝ եպիսկոպոս եւ կաթողիկոս ընտրուելը մեր մէջ աւելի վաղ սկսուեց, քան օտար եկեղեցիներում: Մեր առաջի վանական կաթողիկոսն էր Արիստակէս «որ ի մենակեաց լեառնակեաց կրօնս մտեալ էր» (Ագաթ., 494), «եւ էր Արիստակէս կուսան՝ սուրբ ի մանկութենէ» (Բիւզ., 9):

Թ. ՆՈՒԻՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ¹

Հոգեւոր դասակարգ ասելով, ինչպէս նախորդ գլխի մէջ ասացինք, հասկանում ենք երկու տեսակէտից, առաջինը՝ իբրեւ Հոգեւոր պաշտօնեաներ առանց աստիճանի խնդրութեան, որոնք ունին ընդհանուր պարտքեր, ընդհանուր շահեր եւ ձգտումներ. եւ երկրորդ՝ աստիճանի զանազանութեան տեսակէտից, իբրեւ նուիրապետութեան անդամներ, ունին առանձին վերցրած որոշ իրաւունքներ եւ պարտքեր: Հին կազմութեան մէջ իբրեւ առաջին աստիճան, որը ընդունում է եւ ձեռնադրում Հոգեւոր անձանց, է եպիսկոպոսութիւնը, երկրորդ տեղը բռնում է քահանայական դասակարգը եւ ապա սարկաւազները: Նայենք ըստ կարգի:

Ա. Եպիսկոպոսներ

Երբ Յիսուսի համբարձումից յետոյ առաքեալները սկսեցին իրանց քարոզչական գործը, ամէն տեղ Երուսաղէմի շրջանում երբ հետեւորդներ էին գտնում, նշանակում էին նրանց վրայ քահանաներ, որոնք միեւնոյն ժամանակ իրանց գործակիցներ էին (Գործ. ԺԴ 22-23, Ա Պետ. Ե 1): Դրանք խորհուրդներ էին կատարում, ժողովրդին քարոզում, քրիստոնէութիւնը տարածում, նշանակած ժամանակին աղօթքներ կարդում հաւատացեալներին (Ա Տիմ. Ե 17, 18): Քահանաներ նրանք նշանակում էին օրհնելով եւ ձեռնադրելով (Գործ. ԺԴ 23), որոնք շատ անգամ կոչուում էին տեսուչներ, եպիսկոպոսներ (Գործ. Ի 28, Փիլ. Ա 1), ներկայացուցիչներ (Ա Թես. Ե 12) եւ գլխաւորներ (Եբր. ԺԳ 7): Երուսաղէմի փոքրիկ շրջանում նախկին մի քանի տարիները կային երեք դասակարգ՝ առաքեալներ, քահանաներ եւ եղբայրներ (Գործք ԺԵ 1-4, 22, 23), որը եւ հաստատում են իրանց թղթերում սբ. Եպիփանը, Թէոդորէտը, Ոսկեբերանը: Երբ յետոյ կամաց-կամաց առաքեալները գուրս եկան Երուսաղէմի շրջանից, անցան միւս երկրները, այն ժամանակ նշանակեցին իւրաքանչիւր մեծ շրջանի համար մի-մի տեսուչ, հսկող: Առաջին ներկայացուցիչը, որը կարգուեց առաքելական ձեռնադրութեամբ Երուսաղէմի շրջանի վրայ, էր Յակոբ Տեառնեղբայրը (Եւս. Բ 1, 23, Գ 5): Պօղոս առաքեալը, անցնելով Ասիայի կողմերը, զանազան տեղերում փոքր ժամանակի մէջ յաջողեց հաւատացեալներ գտնել եւ Եփեսոսի շրջանում ներկայացուցիչ նշանակեց Տիմոթէոսին (Ա Տիմ. Ա 3, Բ Տիմ. Ա 6), իսկ Կրետէ կղզու վրայ՝ Տիտոսին

¹ «Православный собеседник», 1858 г.

(Տիտ. Ա 5): Այսպէս բոլոր առաքեալները ամէն տեղ տարածուելով՝ ձեռնադրեցին յաջորդներ եւ տեսուչներ: Կղեմէս Աղէքսանդրացին (Գ դարում) պատմում է, որ Յովհաննէս առաքեալը, որ բոլոր առաքեալներից շատ ապրեց, տեսնելով իւր վախճանի մօտենալը եւ բազմաթիւ աղանդաւորների բազմանալը, ձեռնադրեց շատ եպիսկոպոսներ Փոքր Ասիայի եկեղեցիների վրայ՝ խրախուսելով ամուր կենալ իրանց հաւատքի մէջ: Առաքեալների ձեռնադրած՝ շրջանների այդ կառավարիչները այն ժամանակուանից արդէն եպիսկոպոսներ էին անուանում՝ ստանալով առաքելական լիազօրութիւն եկեղեցին կառավարելու. շատ անգամ եպիսկոպոս բառի փոխարէն գործ էր ածուում քահանայ բառը, նոյնիսկ սարկաւազ, դրանից շատերը ենթադրեցին, այժմ էլ հէնց որ եպիսկոպոսական աստիճան առանձին չկայ, բոլորի իրաւունքը միեւնոյն է, քահանայքն էլ իրաւունք ունին ձեռնադրութիւն կատարելու եպիսկոպոսի օրինակով: Եւ մասամբ ճշմարիտ է այն, որ նախկին դարերում անխտիր եպիսկոպոս եւ քահանայ կոչումն դրուում էր նոր ձեռնադրուած անձանց (Գործ. Ի 17, 28), որովհետեւ հրէից քահանան ընդհանուր նշանակութիւն ունեցող բառ էր, նշանակում էր աւագագոյն, քահանայք՝ աւագանի, հէնց իրանք առաքեալները իրանց անուանում էին քահանայ՝ այդ իմաստով (Բ Յով. Ա 1). երբ հօտը դեռեւս շատ սակաւաթիւ էր, պարտաւորութիւնների բաժանման հարկ չկար, անխտիր թէ քահանայ, թէ եպիսկոպոս նոյն պարտաւորութիւններն էին կատարում հաւատացեալների նկատմամբ եւ նոյն իրաւունքներն ունէին (Տիտ. Ա 5). երբ արդէն քրիստոնեաների թիւը շատացաւ, հովուողները բազմացան, կամաց-կամաց հարկ զգացուեց վէճերի, հակաճառութիւնների պարզաբանութեան համար դիմել աւելի աւագագոյնին, առաջուց ընտրուածներին եւ այսպիսով երկու դասակարգի, առաքեալներից օրհնուածների եւ սրանց նշանակած քահանաների մէջ սկսուեց պարզօրէն տարբերութիւն դրուել: Յերոնիմոսը պատմում է, որ եպիսկոպոսական պաշտօնի եւ անուան տարբերութիւնը եւ պարզ կերպով գործածութիւնը առաջացաւ կորնթացոց խռովութիւններից յետոյ (60 թուականներին): Տերտուղիանոսը, Իգնատիոս Աստուածակիրը իրանց գրուածքներում արդէն պարզ որոշում են երկու աստիճանների տարբերութիւնը, պարտքը եւ իրաւունքը: Եպիսկոպոսները համարուում էին առաքեալներից ձեռնադրուած, իսկ քահանաների ձեռնադրութիւնը յանձնուած եպիսկոպոսներին, սրանց յանձնուում էին մեծ շրջաններ, թեմեր՝ բազմաթիւ քահանաներով հովուելու. իսկ վերջիններին փոքր ծխեր առանձին եկեղեցով՝ ստորադրուած եպիսկոպոսին (Ա Տիմ. Ե 17, Բ Տիմ. Բ 2): Եպիսկոպոսների առաւելութիւններն

էին. 1) առաքեալներից յաջորդաբար եւ անմիջապէս ստացած իշխանութիւնը, 2) լիազօր կառավարութիւն թեմի մէջ գտնուած բոլոր եկեղեցիների, քահանաների (Πραвос. собо́ред., 1858 շ.): Եպիսկոպոսների առաքելական յաջորդութիւնը մեծ դեր էր խաղում հնում մի որեւէ եկեղեցու առաքելական եւ օրինաւոր համարուելու խնդրում, որի հիման վրայ էլ չէին ընդունում զանազան հերետիկոսների եպիսկոպոսութիւնը եւ քահանայութիւնը՝ պահանջելով նրանցից առաքեալներից սկսած մինչեւ իրանց ընտրեալ եպիսկոպոսը յաջորդական ցուցակ: Եւ այդպէս հին եկեղեցիներում կար առաքեալներից մինչեւ իրանց ժամանակակից եպիսկոպոսի ցուցակը, ցանկը՝ տաճարում դրած: Եւսեբիոսը յիշում է (Դ գլ. 22) Հռոմի, Աղէքսանդրիայի, Անտիօքի, Լաւողիկիայի, Կեսարիայի եպիսկոպոսների ցանկը յաջորդական կարգով: Երուսաղէմի առաջին եպիսկոպոսն էր Յակոբ Տեառնեղբայր, ապա նրանց ցեղից՝ Սիմէոն Կղէոպայ, Իւստնեւ: Եփեսոսի եկեղեցում՝ Յովհաննէս առաքեալ եւ աւետարանիչ, նրա յաջորդ Պողիկարպոսը, որը զատկի վէճերում մասնակցեց: Հռոմում՝ Պետրոս առաքեալ, ապա Կղեմէս նրա յաջորդներից: Հայոց եկեղեցում՝ Թադէոս եւ Բարթողիմէոս առաքեալներ, որոնց յաջորդութիւնը շարունակուեց Արտագում եւ Մծբինում, ապա՝ Լուսաւորիչ: Առաքելական յաջորդութեան եւ եպիսկոպոսական իրաւունքների ու աստիճանի առաջին տեղ բռնելը եկեղեցու նուիրապետութեան մէջ վկայում են բոլոր գրողները. Իրենէոսը գրում է (Դ 26 եւ Ե 20). «Պէտք է հնազանդել հովիւներին, որոնք եկեղեցում են եւ յաջորդաբար նշանակուել են առաքեալներից, որոնցից շնորհատուութեամբ ստացել են Հոգին Սուրբ. նրանցից պիտի ճշմարտութիւն սովորել, նրանք են հսկում հաւատի վրայ, նրանք են պահում առաքելական աւանդութիւնը, օրէնքները եւ նրանք են տալիս եկեղեցու աստիճանները»: Նոյն մտքերը եւ խրատները գտնում ենք Լուսաւորչին եւ Սահակին վերագրած կանոններում: Սակայն առաքեալներին յատկացրած իրաւունքները չպէտք է վերագրել յաջորդներին, առաքեալները ընտրուեցին Յիսուսի ձեռքով եւ ուղղակի շնորհք ստացան (Հոգոյն Սրբու) Սուրբ Հոգուց եւ երրորդ՝ նրանց լիազօրութիւնը տարածուեց բոլոր հաւատացեալների վրայ եւ ո՛չ մի շրջանի, որպիսին է եպիսկոպոսներինը: Առաքեալների ժամանակից, ըստ աւանդութեան, եպիսկոպոսին ձեռնադրողն է 2-3 եպիսկոպոս, նոյնիսկ նրանց ժողովը, իսկ միւս աստիճանաւորներին օրհնողն է մի եպիսկոպոս: Բացի ձեռնադրութեան իրաւունքից եպիսկոպոսին է պատկանում եկեղեցու ղեկավարութիւնը եւ կարգապահութիւնը: Խորհուրդների կատարման գլխաւոր տնօրէնն է եպիսկոպոսը, որի

թոյլտուութեամբ եւ քահանայքը կատարում են օրէնքները: Եպիսկոպոսը միայն իրաւունք ունի եկեղեցի օծելու: Եպիսկոպոսին է պատկանում ուսուցանելու բարձր իրաւունքը, նա պիտի կանոնաւորի ուսուցման կարգը եւ պատրաստի ուսուցիչներ (Ա Տիմ. Ե 17, Բ Տիմ. Բ 2): Եպիսկոպոսը միայն իրաւունք ունի կոչուելու գլխաւոր հովիւ, ներկայացուցիչ եկեղեցու, կապելու եւ արձակելու, դատելու քահանաներին (Ա Տիմ. Ե 19) եւ պաշտաման կարգի վրայ հսկելու, հովուելու իւր թէմի հօտը: Այդ իրաւունքների հետ նա ունի եւ մեծ պարտքեր. նա է պատասխանատու կաթողիկոսի, ժողովրդի, եպիսկոպոսական ժողովի առջ իւր եկեղեցու համար, հաւատի անթերի պահպանման, եկեղեցիների բարեկարգութեան, եկեղեցական կանոնների ճշգրիտ եւ անթերի կատարման համար: Նա է պատասխանատու եկեղեցու գոյքի եւ ստացուածքի կանոնաւոր պահպանման, գործադրման համար, նրանցից բաժին հանելու աղքատներին, տնանկներին, որք եւ այրիներին, հիւրասիրելու օտարներին, հիւանդներին նոյն հաշուով. պատասխանատու նոյն գոյքի վատնման եւ շռայլաբար կորստի մատնման համար: Եպիսկոպոսի ընտրութիւնը լինում էր հետեւեալ կերպով: Առաքեալների ժամանակ իրանք էին ընտրում արժանաւոր մարդ եւ եպիսկոպոս ձեռնադրում. Կղիմէս Աղէքսանդրացու վկայութեամբ՝ Տեառնեղբայր Յակոբը եպիսկոպոս ձեռնադրուեց Երուսաղէմում Պետրոս, Յակոբոս եւ Յովհաննէս առաքեալների ձեռքով: Կանոնների հիման վրայ ընտրութիւնը եւ ձեռնադրութիւնը լինում էր այսպէս. երբ եպիսկոպոսական աթոռը թափուր էր մնում, մեծ եպիսկոպոսը, մետրոպոլիտը հրաւէր էր ուղարկում բոլոր աշխարհի կամ շրջանի եպիսկոպոսներին հաւաքուել այնտեղ, որտեղի վրայ պիտի եպիսկոպոս ձեռնադրուի: Գալիս էին բոլորը, ով չէր կարող գալ տեղի հեռաւորութեան, հիւանդութեան եւ այլ պատճառով, ուղարկում էր գրաւոր համաձայնութիւն, կամ կարծիք, բայց առնուազը պիտի լինէր երկու-երեք հոգի: Ձայների մեծամասնութեամբ կամ միաձայն ընտրում էր եպիսկոպոսը եւ ձեռնադրում էր անշուշտ մետրոպոլիտի համաձայնութեամբ եւ նրա ձեռքով: Ընդհանրապէս ընտրում էին տեղական անձինքներից, կղերից, իսկ երբ լինում էր անթեմ եպիսկոպոս, որին կարելի էր նշանակել, կամ եթէ պատահում էր, որ խռովութիւն էր ընկած լինում ժողովրդի եւ կղերի մէջ ընտրեալի վերաբերմամբ, կամ յարմար էր դատուում տեղափոխել մի եպիսկոպոսին միւս թեմ, այսպիսի դէպքերում ընտրում էին ոչ տեղական կղերից, այլ դրսից, այն պայմանով, որ ընտրուածը անշուշտ լինի ընդունելի թէ ժողովրդի եւ թէ կղերի կողմից: Ընդհանուր եկեղեցում ժողովուրդը մասնակցում էր ընտրութեան

այսպէս. նա իւր ներկայութեամբ վկայութիւն էր տալիս ընտրեալի վարքի, բարքի վերաբերմամբ. եթէ վատ էր ճանաչում, չէր ընդունում, իսկ եթէ լաւ էր ճանաչում, ընդունում էր: Ժողովրդի այդ կարծիքը թէեւ անմիջական չէր, թէեւ ինքը չէր ուղղակի ընտրում, բայց նրա ձայնը մեծ նշանակութիւն ունէր, որովհետեւ եպիսկոպոսական ժողովը ուշադրութեամբ դիտում էր, որ ընտրուածը լինի արժանաւոր եւ ոչ պակասութիւններ ունեցող: Աթմանասին, Գրիգոր Աստուածաբանին, Օգոստինոսին ընտրեց ժողովուրդը, որոնք ստորադաս հոգեւորականների ընտրութեան դէպքում յենւում էին ժողովրդի ցուցման վրայ: Իսկ եթէ պատահում էր, որ զանազան կուսակցութիւնների պատճառով ժողովուրդը ընտրուածին չէր ընդունում, այն ժամանակ Բ առ. 36 կանոնով պատժի էր ենթարկւում կղերը, որ չէր կարողացել համոզել ժողովուրդը. այստեղից երեւում է, որ թէեւ ժողովրդի մասնակցութիւնը կար, բայց մեծ ձայնը, վերջնական վճիռը պատկանում էր հոգեւոր իշխանութեան: Լաւուդիկիայի 12 եւ 13 կանոնը թոյլ չի տալիս ամբօխին մասնակցել ընտրութեան՝ թողնելով այդ բանը եպիսկոպոսական ժողովին. այս կանոնը երեւում է բացառիկ եւ տեղական գոյն ունեցող եւ հետեւանք է կուսակցական կոիւնների: Դ դարից սկսած, երբ քրիստոնէութիւնը դարձաւ քաղաքացիական կրօն, ընտրութիւններին սկսեցին մասնակցել բարձրաստիճան անձինք, նոյնիսկ կայսրերը, յամենայն դէպս այս դէպքերում էլ վճռական ձայնը մնում էր հոգեւոր իշխանութեան: Մինչեւ իսկ մարմնաւոր իշխանութեան մասնակցելու չափը այդ բանում թուլացնելու դիտաւորութեամբ խիստ կանոններ հրատարակուեցին, մեր Երուսաղէմի ժողովը կարգալոյծ է անում այդպիսի ձեւով ընտրուած եպիսկոպոսին, իսկ Շնորհալին նզովում է եւ բանադրում բոլոր ժողովականների որոշմամբ: Ընտրութեան ձեւը արեւմտեան եւ արեւելեան եկեղեցիներում դարերի ընթացքում փոփոխութեան ենթարկուեց: Կոստանդինոսից յետոյ, երբ կայսրերը եւ իշխանները սկսեցին խառնուել եկեղեցական գործերում, շատ անգամ անարժան մարդիկ, յոյս չունենալով ժողովրդի վրայ, դիմում էին ուղղակի կայսրին՝ խնդրելով նշանակել կայսերական հրամանով եպիսկոպոս, այս դրութիւնը ստեղծուեց մասնաւորապէս աղանդաւորների յարուցած խռովութիւնների ժամանակ, Նեստորի օրերում իւրաքանչիւր կուսակցութիւն իւր եպիսկոպոսի գործը յաջողեցնելու համար դիմում էր կայսերական կառավարութեան օգնութեան, որով եւ սահմանադրուեց առանց մարմնաւոր իշխանութեան հաստատութեան կամ վաւերացման առաջնորդներ չնշանակել: Զ դարում Յոստինիանոսի նովելլաների միջոցով որոշուեց, որ կղերը եւ քաղաքի առաջին

մարդիկ ընտրեն երեք հոգի եպիսկոպոսացու, համախօսական կազմեն եւ երգմամբ ստորագրեն, որ ճշմարիտ է կատարուած ընտրութիւնը եւ ուղարկեն մետրոպոլիտին, որը մէկնումէկին պիտի ձեռնադրի (123, 137 նովել.): Եկեղեցին Յունաստանում ընդունեց այդ կարգը. այդ կարգը իբրեւ օրէնք մտաւ Վասիլ Մակեդոնացու (բազիլիկի) «Թագաւորական գրքերի» եւ Փոս պատրիարքի նօմօկանոնի մէջ (Թ դարում), բայց կանոնը մնաց մեռած տառ, մանաւանդ պատկերամարտութեան ժամանակ, երբ կայսրը կամեցած մարդուն եպիսկոպոս էր նշանակում. Յունաց եկեղեցին այդ անկանոնութեան առաջն առնելու համար թէ 7-րդ եւ թէ 870 թուի ժողովներում արգելեց, որ մարմնաւոր իշխանութիւնը չխառնուի եպիսկոպոսների ընտրութեան գործում, այդ ձեւով մասնակցող թէ եպիսկոպոսը, թէ իշխանը եւ թէ զօրավարը ենթարկուեն նգովքի: 963 թուին Նիկեփորոս Փոկաս կայսրը հրամայեց, որ թէ պատրիարքը եւ թէ եպիսկոպոսները ընտրուեն եւ հաստատուեն կայսերական ցուցմամբ ու հրամանով:

Հռոմի եկեղեցին սկզբից հակամիտ էր դէպի ժողովրդական ընտրութիւնը. Յուլիոս եպիսկոպոսը Աթանասին պաշտպանելու համար գրուած թղթում ջատագովում է ժողովրդական ընտրութիւնը եւ պախարակում այն, որ օտար եպիսկոպոս են նշանակում քաղաքի վրայ առանց ժողովրդի ցանկութեան, նրա ցուցման եւ ընտրութեան: Ե դարու սկզբին Իննոկիւնդիոս Ա Պապը դատապարտեց մի մետրոպոլիտի արարք, որը «հակառակ ժողովրդի ցանկութեան եւ եկեղեցական կարգապահութեան»՝ եպիսկոպոս է նշանակել. բայց 12-րդ դարուց արդէն Հռոմի եկեղեցին ժողովրդական ընտրողական մասնակցութիւնը բոլորովին վերացրեց, բոլոր հոգեւորականների ընտրութիւնը եւ նշանակումն յանձնեց Պապին¹:

Հայոց եկեղեցում եւ Ափրիկայի եկեղեցիներում աշխարհականների մասնակցութիւնը ընտրութեան գործում մնաց ըստ նախկին աւանդական կարգին. թէ նախալուսաւորչեան դարերում եւ թէ Լուսաւորչից յետոյ եպիսկոպոս-առաջնորդներ ընտրում էին Հայոց մէջ թեմը, իշխանները եւ ժողովուրդը, մինչեւ իսկ բոլորովին երկրորդական նշանակութիւն տալով կղերին: ԺԳ դարում Ստեփաննոս Օրբելեանը այսպէս է նկարագրում իւր՝ Սիւնեաց աշխարհի առաջնորդ ընտրուելը. «Եւ ժողովուրդով մեր եպիսկոպոսները իմ հօր մօտ (Տարսայիճ Սիւնեաց իշխան) ինձ հրաւիրեցին գնալ թագաւորական աշխարհ Կիլիկիան, երջանիկ կաթողիկոսի եւ աստուածապսակ Հայոց թագաւորի

¹ Стѣи Об участии миряны в делах церкви, с точки зрения прав. канонич. права, 1866, Казань, А. Павлова:

մօտ մետրոպոլիտոսթեան ձեռնադրութիւն ստանալու Սիւնեաց աթոռի վրայ» (227 եր., Ս. Օրբելեան): Ստեփ. Օրբելեան 52 երեսում բերում է առաջնորդական ընտրութեան նաեւ հետեւեալ ձեւը. «Բողոք բարձեալ ա՞մ ազատաց եւ տանուտեարց եւ աւագ քահանայից աշխարհին առ մեծ բարեպաշտուհին Սահակիա՝ խնդրէին իւրեանց առաջնորդ: Իսկ նորա պատրաստեալ դեսպանս ի մեծ եւ ի պատուական արանց եւ յընտիր քահանայից՝ բազում ընծայիւք եւ պիտանի պատարագօք ուղեւորէ առ կաթողիկոսն Հայոց Մուշէ (Վահան Մամիկոնեանի ժամանակ) եւ թախանձէ զնա գալ յաշխարհ իւր եւ ընտրեալ արժանաւոր այր՝ կացուցանել յաթոռ մետրոպոլիտոսթեան Սիւնեաց».

կաթողիկոսը գալիս է Սիւնիք. «Հրամայէ ժողովոյն ընտրել իւրեանց առաջնորդ, զի ձեռնադրեսցէ: Ապա ա՞մ բազմութիւն զաղաղակ բարձին ի մի բերան եւ ասեն. «Խնդրեմք մեք տեսուչ հոգւոյ մերոյ զհայր Երիցակ եւ բաց ի նմանէ ոչ պիտի մեզ այլ ոք»: Առաջնորդների՝ ժողովրդական ընտրութեան փառաւոր ապացոյցն է տաճկահայոց եպիսկոպոսների ընտրութիւնը եւ նշանակումը: Սահմանադրութեան 97 յօդուածով առաջնորդի ընտրութիւնը լինում է պատրիարքի ընտրութեան նման, գաւառական ընդհանուր ժողովով, խառը ժողովի տեղեկագիրը ուղարկուում է պատրիարքարան. պատրիարքը կեդրոնական վարչութեան ժողովի հաճութեամբ կհաստատի ընտրութիւնը եւ Բարձրագոյն դուան հրամանագիրը ստանալուն հօգը կտանի: Ռուսահայոց մէջ մինչեւ Պոլոժենիայի հաստատութիւնը՝ 1836 թիւը, նոյն կէըպով կընտրուէին եւ կհաստատուէին կաթողիկոսից առաջնորդները. նորանից յետոյ 2 հօգի առաջարկուում է կաթողիկոսի կողմից կայսեր եւ մէկն ու մէկը հաստատուում է, կարող է եւ չհաստատուել: Պարսկահայոց մէջ ընտրում է ժողովուրդը, հաստատում է կաթողիկոսը եւ առանձին գրութեամբ իմացնելով պարսից շահին՝ խնդրում է նրա վաւերացումը եւ ընդունելը: Եպիսկոպոսների՝ ընտրութեամբ նշանակման շատ փայլուն ապացոյցն է ձեռնադրութեան կարգը, որով ժողովրդի բոլոր դասակարգերը մասնակցում են ընտրութեան՝ հրապարակօրէն յայտնելով իրանց հաւանութիւնը: Երուսաղէմի ժողովը 1651 թուին 3 կանոնով սահմանում է. «Առանց ժողովրդի խնդրանաց եւ վկայական թղթի ո՛չ ոք եպիսկոպոս չձեռնադրուի»: Ուսուցչապետ Պաւլով, ջատագով հանդիսանալով ժողովրդի մասնակցութեան եկեղեցական գործերում, ուրախութեամբ է արձանագրում այն հատ ու կտոր փաստերը ընդհանուր եկեղեցական պատմութեան մէջ, որոնք հաստատում են իւր ցանկացածը, դժբախտաբար ծանօթ չլինելով Հայոց եկեղեցու գործնականութեան մէջ խոր արմատ ձգած ընտրողական սկզբունքի հետ, չի

կարողանում ոչ մի փաստ բերել մեր շրջանից, որ լիապէս հաստատէր իւր տեսութիւնը:

Բ. Զահանաներ

Եկեղեցու նուիրապետական երկրորդ աստիճանը կազմում է քահանայութիւնը, իբրեւ ներկայացուցիչ այդ կարգի՝ է քահանան: Քահանայ նշանակում է աւագագոյն անդամ եկեղեցու, ընտրուած յարգելի եւ պատուաւոր անդամներից: Քահանայի պարտաւորութիւններն են. 1) կատարել խորհուրդները եւ պաշտամունքները, 2) ուսուցանել եւ քարոզել, 3) իրաւունք կապելու եւ արձակելու: Նա չի կարող կատարել մի քանի գործողութիւններ, որոնք վերապահուած են եպիսկոպոսական աստիճանին. 1) չի կարող մեռնի եփել, 2) եկեղեցի օծել, 3) ձեռնադրութիւն կատարել: Մեռնի եփելը արգելուած է քահանաներին եւ վերապահուած եպիսկոպոսին ըստ բոլոր եկեղեցեաց, Կարթագենի 348 թուի ժողովը այդ կարգը համարում է հնաւանդ. Զ տիեզերական ժողովի 2-րդ կանոնը իսպառ արգելեց քահանաներին եփել, իսկ ըստ մեր եկեղեցու վաղեմի կանոնների, Թաղէոսի, Մակարի, Սահակի, Սսի եւն, վերապահուած է միմիայն կաթողիկոսին: Այդ իրաւունքը համարում է առաքելական յաջորդական, որը ստացւում էր առաքելական ձեռնադրութեան ժամանակ Հոգոյն Սրբոյ շնորհքի իջմամբ. մեռնիը համարում է այդ ստացած շնորհքի տեսանելի իջնումը, որ կատարւում է մկրտութեան-դրոշմի ժամանակ՝ քահանայի ձեռքով, եպիսկոպոսի թոյլտուութեամբ: Բարսեղ Մեծը մեռնի օրհնութիւնը համարում է առաքելական աւանդութիւն: Դիոնէսիոս Արիսպագացին, Թէոփիլոս Անտիօքացին, Տերտուղիանոսը, Կիպրիանոսը, նոյնպէս եւ առաքելական կարգադրութիւնները վկայում են այդ մասին վաղ ժամանակից: Մանկանց դրոշմելու հարցը վիճաբանութեան տեղիք է տուել արեւելեան եւ արեւմտեան եկեղեցիներում: Մինչեւ այսօր հռոմէական կանոնով քահանան իրաւունք չունի դրոշմելու, նա միայն մկրտում է մանկան, իսկ եպիսկոպոսը դրոշմում: Մեր եւ Յունաց եկեղեցու կանոններով քահանան է դրոշմում, իսկ մեռնի եփելը թողնելով բարձր աստիճան ունեցողին: «Առաքելական կարգադրութիւնների» մէջ թոյլ է տալիս եւ քահանային դրոշմել. «Դո՛ւ, եպիսկոպոս կամ քահանայ, առաջ օծիր իւղով, ապա մկրտի՛ր ջրով եւ վերջապէս դրոշմի՛ր մեռնիով»: Երբ Փոտ պատրիարքի ժամանակ վէճ ծագեց այդ մասին Հռոմի հետ, Փոտը գրեց. «Սովորեցնում են, որ քահանանե-

րը իրաւունք չունեն մեռնող մկրտելու, որ այդ իրաւունքը օրէնքով պատկանում է եպիսկոպոսին: Բայց որտե՞ղ է այդ օրէնքը: Ո՞վ է դրել: Առաքեալնե՞րը, թէ՞ հայրերը, թէ՞ որեւէ ժողով. որտե՞ղ եւ ե՞րբ է գրուել եւ հաստատուել: Բացի դրանից, եթէ քահանաներին չի կարելի մեռնող օծել-դրոշմել, այն ժամանակ չի կարելի եւ միւս խորհուրդնե-րը կատարել. օրինակ՝ մկրտել եւն. եւն.» (Πρασοϋ. σοδεϋϋϋ., 1858 շ.): Փլորենտինի ժողովում այդ խնդրի մասին խօսք եղաւ, բայց դրական փաստեր չգտնուելով, հարցը մնաց առ կախ: Յարմարութեան տեսա-կէտից էլ շատ դժուարութիւն կյարուցանի այն սովորութիւնը, երբ եպիսկոպոսը գիւղէ գիւղ շրջելով պէտք է դրոշմէր բոլոր մկրտուածնե-րին, եթէ դրոշմելու իրաւունքը յատկացնուէր միմիայն եպիսկոպոսին:

Գալով երկրորդ կէտին, որ քահանաները իրաւունք չունին տաճար, սեղան, եկեղեցի օծելու, այդ պարզ եւ որոշ գրուած են բոլոր եկեղեցա-կան կանոններում: Քահանաներին չտալ իրաւունք ձեռնադրութեան, այդ արդէն մտած է եկեղեցու գործնականութեան մէջ հէնց առաքեալ-ներից սկսած: Ուսուցանելու, քարոզելու իրաւունքը տրուած է քա-հանաներին առաքեալների ժամանակից. Քրիստոսի 72 աշակերտները (Մատթ. ԻԸ 19, 20, Մարկ. ԺԶ 16, Ա Տիմ. Ե 17) իրաւունք էին ստացել քարոզելու: Առաքելական 58 կանոնը պատուիրում է թէ եպիսկոպոս-ներին եւ թէ քահանաներին սովորեցնել ժողովրդին բարեպաշտական բոլոր կարգերը. Եգիպտոսի մէջ եկեղեցում, երբ Օգոստինոսը առաջին անգամ քահանայական աստիճանում եպիսկոպոսի ներկայութեամբ սկսեց քարոզել, շատերին նորամուծութիւն երեւաց, բայց տեսնելով այդ սովորութեան առաւելութիւնները, ընդհանուր կանոնի տակ ըն-կաւ, միայն եպիսկոպոսի ներկայութեան դէպքում, նախօրօք թոյլտ-ւութիւն պիտի խնդրուէր նրանից քարոզ խօսելու: Կապելու եւ արձա-կելու իրաւունքը պատկանում է թէ եպիսկոպոսին, թէ քահանային. Բ առ. 52 կանոնը մինչեւ իսկ սահմանում է, որ եթէ դրանք զղջացող մեղաւորի մեղքերին թողութիւն չեն տալ, կմերժեն, իրանք զրկուեն կարգից՝ իբրեւ պատիժ իրանց գլխաւոր պարտաւորութիւններից մէ-կը ճշտութեամբ չկատարելուն համար: Հներում ապաշխարութիւնը եւ խոստովանութիւնը երկու ձեւով էր լինում, բացարձակ, բոլոր ժողովր-դի առաջ եւ առանձին, գաղտնի: Առաջին դէպքում ապաշխարութեան ժամանակը, աստիճանը, դասը որոշում էր եպիսկոպոսը, որը հսկում էր ապաշխարողի ջերմեռանդութեան կամ անուշադիր լինելուն վրայ եւ երբ բոլորովին զղջացած էր գտնում նրան, ինքը թողութիւն էր տա-լիս նրան եւ արձակում: Իսկ գաղտնի խոստովանութեան դէպքերում դիմում էին քահանային, որը եւ արձակում էր մեղքերը: Բացի այդ,

քահանան որոշ մասով մասնակցում էր եւ եկեղեցական տնտեսական կառավարութեան մէջ՝ եպիսկոպոսի նախագահութեամբ եւ ձեռնադրութեամբ, իսկ իւրաքանչիւր քահանայ իւր եկեղեցու կարգապահն է եւ հսկողը, թէ ստորին պաշտօնեաների, թէ կարգ կանոնի պահպանման վրայ եւ մանրամասն հաշիւ պիտի տար եպիսկոպոսին այդ մասին: Քահանայք իրաւունք չունէին առանց եպիսկոպոսի աստիճան ընդունելու եւ առանց ժողովրդի համախօսականի ընտրուելու եւ ծխական քահանայ նշանակուելու: 2) Իրաւունք չունէին առանձին սեղան հաստատել, ծուխ կազմել եւ ըմբոստաբար, առանց եպիսկոպոսի թոյլտուութեան, հակառակ նրա կամքի անկախ եկեղեցական կազմութիւն եւ վարչութիւն հաստատել (Ա. առ. 31 կանոն): 3) Կասկածաւոր եւ թիւրիմացութիւններ առաջացնող զանազան կանոնների եւ կարգերի կատարման ժամանակ առանց եպիսկոպոսի որոշման ոչինչ չպիտի ինքնազլուխ անէին: 4) Ամէն մի զանցառութեան, անկանոնութեան դէպքում նրանք կարգի էին հրաւիրուում եպիսկոպոսի կողմից եւ յանցագործութեան դէպքում ապաշխարանքի եւ պատժի ենթարկուում:

Քահանայի ընտրութիւնը եւ ձեռնադրութիւնը

Բ. առաքել. 2 կանոնով քահանայի եւ սարկաւազի ձեռնադրութիւնը կատարում է եպիսկոպոսը: Քահանայի ընտրութիւնը կատարուում էր երկուստէք՝ թէ հոգեւոր իշխանութեան կողմից, թէ ժողովրդի: Բարսեղ Մեծի 89 կանոնով պէտք է ձեռնադրուողը անցնի բոլոր փորձառական աստիճաններով, որպէսզի լաւ սովորի եկեղեցու կարգ-կանոնը եւ վարք ու բարքի կողմից ընդունելի լինի ժողովրդից եւ իշխանութիւնից առանց երկմտութեան. հին կարգով, ասում է նա, եկեղեցու պաշտօնեայքը պիտի ընդունուէին փորձութիւնից յետոյ, որպէսզի նրանք միշտ ծառայութեան եւ հսկողութեան տակ լինելով՝ զսպէին իրանց վատ հակումները եւ ուղղութեան գային, իսկ քահանաները եւ քորեպիսկոպոսները մշտական տեղեկութիւններ էին հաղորդում նրանց վարքի մասին եպիսկոպոսին: «Սրանից յետոյ,– հրահանգում է Բարսեղ Մեծը քորեպիսկոպոսներին,– ընտրեցէք եւ ընդունեցէք արժանաւորին, բայց մի նշանակէք դուք կղերի անդամ, հապա ա՛յդ թողէք ինձ. իմացէք, որ առանց իմ իրաւունքի ընդունուածը կհամարուի աշխարհական»: ըստ Բարսեղի՝ ժողովուրդը քիչ մասնակցութիւն ունէր եկեղեցու պաշտօնեայի ընտրութեան գործում: Եւ ընդհակառակը՝ միւս կողմից ունենք Կիպրիանոսի խօսքերը, որոնք ապացուցանում

են, թէ որքան մեծ նշանակութիւն է տալիս Ափրիկայի եկեղեցիներուն հոգեւորականի ընտրութեան գործում ժողովրդի մասնակցութեան, նա ասում է. «Աստուած հրամայում է Թուոց գրքում (Իէ 18-23) Մովսէսին, որ բոլոր ժողովրդի առաջ ընտրի քահանայ, այսինքն՝ սովորեցնում եւ ցոյց է տալիս, որ քահանայ կարգելը ո՛չ այլապէս է լինում, բայց եթէ ժողովրդի գիտութեամբ, որպէսզի ներկայ եղողները վկայեն ընտրեալի մասին՝ բացէիբաց ասելով նրա արժանաւորութիւնը եւ պակասութիւնները. այդ ժամանակ միայն կլինի արդար, ճշմարիտ եւ օրինաւոր ընտրութիւն, որովհետեւ ընդհանուրի դատավճռով է ընտրւում հոգեւորականը» (Πραοο. οοβεδεδ., 1867 շ.):

Որոգիւնէսը ասում է. «Քահանայ կարգելիս անհրաժեշտ է ժողովրդի ներկայութիւնը, որ բոլորը իմանան, որ ընտրւում է ժողովրդի ամենալաւ, ամենաուսումնական, ամենասուրբ եւ ամենաբարեգործ անձը, որը ներկայ է լինում նրա համար, որ ապագայում գժտութիւնների տեղիք չտայ» (Օβ γιαοοուα μարηα ο βελαα ւερκεο... Α. Παυλοο): Նիկիայի ժողովի կանոններում թէեւ ոչ ժողովրդական ընտրութեան մասին ոչինչ չկայ, բայց նրա ուղղած շրջաբերականում Ափրիկայի եկեղեցիներին, ասում է. «Ընտրուածները լինեն արժանաւոր եւ ընտրուեն ժողովրդի կողմից, միայն Աղէքսանդրիայի եպիսկոպոսի համաձայնութեամբ» (Սոկր., Ա 9):

Հայոց եկեղեցու մէջ անխափան սկզբից մինչեւ այժմ պահպանւում է նախնեաց սահմանադրութիւնը եւ Ափրիկայի եկեղեցու նման ընտրողական սկզբունքը անխախտ մնում է իւր ոյժի մէջ: Հայոց եկեղեցու կանոնները պարզ եւ որոշ հրամայում են ընտրել քահանային ժողովրդի վկայութեամբ. իսկ Գէորգ Դ որոշում է, որ քահանան պիտի ընտրուի ժողովրդի համախօսականով, այն է՝ գիւղական հասարակութեան ժողովով, տանուտէրի կնքմամբ եւ ուղարկուի համախօսականը վիճակային Ատենին, որը եւ ընդունում է ժողովրդի որոշումը եւ ձեռնադրութեան իրաւունք ձեռք բերում Սինոդից: Այդպէս է սկզբից, Շահապիվանի ժողովից սկսած, Թադէոս առաքեալին վերագրած կանոններից սկսած՝ բոլորը հաստատում են ժողովրդական ընտրութեան սկզբունքը: Տաճկահայոց եւ Պարսկահայոց մէջ նոյն ընտրողական կարգը պահպանւում է ամենայն սրբութեամբ մինչեւ այսօր:

Գ. Սարկաւագներ

Երրորդ կարգն է նուիրապետութեան՝ սարկաւագների դասակարգը: Սրանք առաջին անգամ ընտրուեցին ծառայելու հաւատացեալ-

ներին (Գործք. 2 գլ.), հոգալու եւ կանոնաւորելու նրանց պէտքերը, դարմանելու աղքատների կարիքները: Դրանք այդ աստիճանը ընդունեցին առաքելական ձեռնադրութեամբ (Գործ. 2 5-7)՝ թոյլտուութիւն ստանալով ծառայել քահանաներին եւ լինել քահանայ (Ա Տիմ. 9 8-13): Բոլոր հայերը՝ Իգնատիոս, Յուստինոս, Կիպրիանոս, Տերտուղիանոս, «Առաքելական կարգադրութիւնները» համարում են սարկաւազներին քահանայական դասակարգի անդամ, իբրեւ օգնական քահանայի եւ եպիսկոպոսի: Սարկաւազների պարտաւորութիւնները.

- 1) սրանք պատարագի ժամանակ ընդունում էին ժողովրդից ստացուած նուէրները, հաց, գինի, պտուղներ, եւ անուն-անուն յիշում էին, որ քահանան պատարագին յիշատակի,
- 2) եկեղեցում քարոզկարդաց էին, իմացնելով ժողովրդին աղօթելու, չոքելու, ապաշխարելու ժամանակ, իսկ ապաշխարողներին կանգնեցնում էին իրանց տեղերում եւ ժամանակին եկեղեցուց դուրս հանում,
- 3) Աւետարանը կարդում էին եկեղեցում,
- 4) հաղորդելու էին բերում եկեղեցում գտնուողներին եւ տանում էին երբեմն բացակաների տները եւ հաղորդութիւն տալիս՝ բռնած ունենալով սկիհը կամ թաշկինակը,
- 5) սեղանի վրայ գտնուած սրբազան իրերը եւ անօթները նրանց էին յանձնում պահպանելու եւ հսկում (սիրոյ երեկոյի) ճաշի վրայ,
- 6) հսկում էին եկեղեցում կարգապահութեան, լուծութիւն պահելու վրայ:

Բացի այդ, մինչեւ ստորին կարգերի սահմանումը, նրանք կատարում էին բոլոր կարգերը, այն է՝ աղքատներին եւ այրիներին կերակրում, գրաւոր հաշիւները պատրաստում, չմկրտուածներին քրիստոնէական կրօնքը ուսուցանում եւն, իսկ երբ ստորաբաժանումներ եղան, այն է՝ կիսասարկաւազներ, ընթերցողներ եւ այլք, այն ժամանակ այդ պարտաւորութիւնները դրին ստորին աստիճանաւորների վրայ: Նրանք մասնակցում էին տիեզերական եւ տարեկան եկեղեցական ժողովներում, միայն կանգնած լսում էին առանց ձայնի իրաւունքի, միայն Աթմանսը, իբրեւ սարկաւագ, Արիոսի դէմ յարուցած մեծ խռովութեան ժամանակ տիեզերական ժողովում իրաւունք խնդրելուց յետոյ վէճի բռնուեց Արիոսի հետ եւ ճարտար լեզուով պաշտպանեց ուղղափառ եկեղեցին: Եփեսոսի ժողովի ստորագրութիւնների մէջ կան եւ սարկաւազներ:

Ընդհանուր օրէնքով սարկաւազներն իրաւունք չունեն ո՛չ մկրտութիւն անելու եւ ո՛չ քարոզելու, բայց հներում բացառութիւններ միշտ լինում էին, Ոսկեբերանը, Եփրեմ Ասորին սարկաւագ ժամանակ եկեղեցում քարոզում էին:

Սարկաաագոտիկների մասին

Սարկաաագոտիկները կային Պողոս առաքելալի ժամանակից (Հռոմ. ԺԶ 1), Պոլսոյ եկեղեցում Յուստինիանոսի եւ Հերակլի ժամանակ 40 հոգի կար: «Առաքել. կարգադրութիւնները» պատուիրում են, որ դրանք լինեն կոյսեր, կամ բարեպաշտ այրիներ եւ 40 տարեկան: Նիկիայի 19 կանոնով նրանք ստանում էին առանձին ձեռնադրութիւն: Նրանց պարտաւորութիւններն էին. 1) կանանց պատրաստել մկրտութեան համար, 2) մկրտութիւնը՝ եթէ մեծ կանայք էին մկրտուում, կատարում էին նրանք, իսկ դրոշմը՝ վարագոյրի ետեւից, անում էին եպիսկոպոսը կամ քահանան, 3) կնքամայր էին լինում հներում բոլոր աղջիկ մկրտուածներին, 4) կանանց վերաբերեալ բոլոր հոգացողութիւնները եպիսկոպոսի պատուէրով կատարում էին սրանք, 5) այն դռների մօտ էին կանգնում եկեղեցում, որտեղից կանայք էին մտնում եւ նրանց մէջ կարգապահութեան վրայ հսկում:

Կիսասարկաաագների մասին

Կիսասարկաաագները կոչւում էին ուղղակի ծառայողներ (Նիկ. 2, Լաւող. 22, 43), նրանց պարտաւորութիւնն էր պատարագի ժամանակ կանգնել դռան մօտ եւ կարգ պահպանել, հսկել ապաշխարողների վրայ, նրանք ձգում էին ոչ ամբողջ ուրար, այլ բազկուրար ձախ բազկին, հագցնել պատարագչի զգեստը, խնկարկել, քարոզ կարգալ եւ այլն: Սրանք եկեղեցուց դուրս կատարում էին եպիսկոպոսի զանազան յանձնարարութիւնները:

Ռուսաց պետական օրէնքով Հայոց եկեղեցու կիսասարկաաագը, իբրեւ սրբազնագործ, ազատ է զինուորական ծառայութիւնից:

Ստորին պաշտօնեայք

Ստորին պաշտօնեաները զանազան եկեղեցիներում զանազան թուով են, մի տեղ՝ 3, մի տեղ՝ 4, երրորդ տեղում՝ 6: Բ առաք. 69 կանոնը յիշում է 3 աստիճան. 1) կիսասարկաաագ, 2) ընթերցող, 3) երգող: «Առաքելական կարգադրութիւնները» 4 են յիշում. 1) կիսասարկաաագ, 2) ընթերցող, 3) երգող, 4) դռնապան: Լաւողիկիայի 26 կանոնով յիշում է եւ երգմանցուցիչ, 24 կանոնում յիշում է. 1) ընթերցող, 2) երգիչ, 3) երգմանցուցիչ, 4) դռնապան: Եպիսկոպոսը յիշում է նաեւ զբազրներ, Յերոնիմոսը նաեւ՝ գերեզմանափորեր (Παρθ. σοδεσθ., 1858 շ.): Եւսեբիոսը Զ 43 երեսում ասում է՝ Կիպրիանոսի

եւ Հռոմի Կորնելիոս եպիսկոպոսների թղթերից երեւում է, որ Հռոմի եկեղեցին այն ժամանակ ունէր «46 քահանայ, 7 սարկաւազ, 7 կիսասարկաւազ, 42 ջահընկալ (ակաւոփ), եւ 52 երզմնեցուցիչ՝ երգիչ եւ դռնապան, ուրեմն, ըստ Հռոմի եկեղեցու, պիտի աստիճանները հաշուել այսպէս. 1) կիսասարկաւազ, 2) ջահընկալ, 3) երզմնեցուցիչ, 4) երգիչ, 5) դռնապան: Լամբրոնացին յիշում է. 1) կիսասարկաւազ, 2) ընթերցող, 3) երգիչ: Ստեփաննոս Օրբելեանը՝ 1) կիսասարկաւազ, 2) գրակարգաց, 3) սաղմոսերգու կամ երգիչ: Յովհաննէս կաթողիկոսը. 1) կիսասար. 2) վերծանող (ընթերցող) եւ 3) սաղմոսերգու (երգիչ). Եղիշէն (Ե դարում) է գլ. յիշում է՝ սաղմոսասացք եւ գրակարգացք: Ագաթանգեղոսը՝ միայն անագանոսք է յիշում, որ է՝ ընթերցող, միւսների համար անորոշաբար «եւ որ այլ եւս ի պաշտօն Տեառն կային»: Մեր հայրերի դասաւորութիւնն է այնպէս՝ ինչպէս Բ առ. 69 կանոնում յիշատակածը, իսկ այսօրուայ մեր ձեռնադրութեան Մաշտոցը, որը անվիճելի կերպով ընդունւում է եկեղեցու կողմից իբրեւ ձեռնադրական օրէնք-ձեռնարկ, բաժանում է ստորին աստիճանաւորներին այսպէս. կղերիկոսների աստիճանաւորների եւ դպիրների կարգերի. աստիճանք կղերիկոսաց երկու են, սաղմոսերգու կամ երգիչ եւ աւելածու. դպիրների կարգերն են 1) դռնապան, 2) ընթերցող, 3) երզմնեցուցիչ, 4) ջահընկալ, 5) կիսասարկաւազ: Մաշտոցի կանոնով մինչեւ 4 աստիճանը, ջահընկալութիւնը կարելի է պսակուել, իսկ կիսասարկաւազութիւնից սկսած չի կարելի պսակուել: Այս բոլոր ձեռնադրութիւնները կատարւում են այն ժամանակ, երբ ձեռնադրւում է դպիր, քահանայ եւ սարկաւազ, իսկ մասնաւորապէս սովորութիւնն է մեր եկեղեցում առանձին աստիճան տալ դռնապանին, կամ երզմնեցուցիչին. մեր մէջ սովորաբար գործ է ածւում երեք ձեռնադրութիւն, այն է՝ 1) դպիր, որին տրւում է 4 աստիճան, ջահընկալութիւն, որ կոչւում է, ըստ ժողովրդականաց, չորս աստիճանաւոր, կամ տիրացու, որը կարող է պսակուել, 2) սարկաւազի, որը ուղղակի ձեռնադրւում է սարկաւազ եւ 3) քահանայի: Մաշտոցը ունի որոշ պարբերութիւն՝ «Ձեռնադրութիւն դպրաց, սարկաւազաց եւ քահանայից»: Սեբէոսի մէջ կարգում ենք (85 եր.). «Շնորհիւն Աստուծոյ յեպիսկոպոսապետ եւ յամենայն ուղղափառ եպիսկոպոսաց» եւ յերիցանց, ի սարկաւազաց «եւ ի դպրացս...»: Լինին ստորին պաշտօնեայքն 5, թէ 7, թէ 1, միեւնոյն է եկեղեցու համար, որովհետեւ դրանք բոլորը համարւում են սարկաւազի օգնականներ եւ դրանց պաշտօնները եկեղեցու գործնականութեան մէջ ստեղծուել են միմիայն սարկաւազի պաշտօնը թեթեւացնելու համար: Հին եկեղեցում 3 աստիճան կար, ինչպէս եւ յիշեցինք՝ եպիսկո-

պոսի, քահանայի եւ սարկաւազի՝ ըստ Հին Ուխտի: Եկեղեցիները մէջ երբ վէճ բարձրացաւ 7 աստիճանի, 9 աստիճանի խնդրի վերաբերմամբ, սկսեցին երկնային 9 դասուց հրեշտակապետաց կարգին նայելով՝ այդ փոքր աստիճանաւորներին, որոնք սարկաւազի օգնական էին, դասակարգ համարել: Մաշտոցը քահանայական եօթն աստիճան է համարում դոնապանից սկսած մինչեւ քահանայութիւն, ութերորդը՝ եպիսկոպոսութիւն եւ իններորդը՝ կաթողիկոսութիւն, որով 9 դասը եկեղեցւոյ լրանում է: Որովհետեւ Օրբելեանի 9 դասակարգութիւնը քաղաքական նպատակով էր ստեղծած եւ ո՛չ բուն եկեղեցական, պարզ է, որ դասակարգութեան մէջ պիտի հետեւենք Մաշտոցին: Մեր եկեղեցու գործնականութիւնը այսպէս է՝ ո՛վ լաւ կարգալ, երգել գիտէ, կարող է եկեղեցում երգել, կարգալ. դոնապան, որ է՝ աւելածու, որ է՝ ժամհար, ընտրւում է ձերուսի մարդկանցից վարձով, որ եկեղեցին մաքուր պահի, աւլի, զանկերը խփի եւ մեծ մասամբ լինում է անգրագէտ, որոնք ծառայում են առանց որեւէ աստիճան ստանալու: Սրանցից միմիայն դպիրը, որ է՝ ջահընկալ, որ է՝ տիրացու, չորս աստիճան ստանում է ձեռնադրութեամբ եպիսկոպոսից եւ կոչւում է չորս աստիճանաւոր եւ համարւում է հոգեւորական դասի մէջ մտած անձնաւորութիւն: Մինչեւ իսկ Զ տիեզերական ժողովի կանոնների մէջ մտաւ Հայոց եկեղեցու այդ սովորութիւնը, որ ընթերցողը եւ երգիչը առանց ձեռնադրութեան իրաւունք ունեն կարգալու եւ երգելու եկեղեցու մէջ, եւ այդ համարւում էր ժողովի կողմից ո՛չ կանոնական: Իսկ երրորդ կարգը, որ է՝ երգմանցուցիչների, որոնց պարտքն էր հին եկեղեցում՝ Հոգով Սրբով հալածելու դեւերին մարդկանց հոգուց եւ մարմնից երգման միջոցով հրաժարեցնելով նրանց, այժմ ամենեւին գոյութիւն չունի, եւ իբրեւ ձեւականութիւն տրւում է հոգեւոր ձեռնադրութիւն ստացող անձին միմիայն անուանական կերպով ձեռնադրութեան միջոցին:

Ժ. ՎԱՆԱԿԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳ

Վանական դասակարգը իւր հոգեւոր նշանակութեամբ բռնում է բարձր տեղ եկեղեցու մէջ եւ իւր բացարձակապէս Աստուծոյ նուիրուելովը կազմում է նրա յենարանը, բացի այդ, մասնակցելով եկեղեցու կեանքի մէջ՝ նրա բոլոր վարչական եւ ուսուցանողական գործողութիւններին, ընդհանրապէս համարւում է նուիրապետութեան մի մաս:

Վանական կեանքը սկսուել է շատ վաղ եւ զարգացել է աստիճանաբար. Պօղոս առաքեալը այդպիսի խստակեաց կեանքի առաջի

օրինակն է (Ա Կորն. Թ 4-27): Բ առ. 51, 53 կանոնները մատնացոյց են անում այն կեանքը, որը վայել է աշխարհից հեռացած հոգեւորականին, այն է՝ չափաւորութիւն կերակրի մէջ եւ ժուժկալութիւն ամուսնութեան մէջ: Մարդիկ եւ կանայք նուիրում էին իրանց խիստ կեանքի, կուսութեան, բարի գործերով պարապելուն, աղօթքի եւ պատերի: Դրանք առանձին դասակարգ չէին կազմում, ապրում էին իրանց տներում, ժողովրդի մէջ եւ վարում էին իրանց սովորական գործերը:

Կիրարանոյր վկայում է, որ աշխարհից քաշուած կոյսերը շարունակում էին ապրել իրանց ծնողների տանը: Որոգինէսը պատկանում էր այդպիսի խստակեացներին եւ միեւնոյն ժամանակ ապրում էր ժողովրդի մէջ: Աղէքսանդրիայի դպրոցում ուսուցչութիւն էր անում եւ ամենաեռանդոտ դաստիարակն էր եւ քարոզիչը (Եւս., 2 3): Աթանասը պատմում է, որ շատ եպիսկոպոսներ իրանց նուիրելով խստակրօնութեան, նոյն ժամանակ եւ կառավարում էին իրանց եկեղեցիները: Այդպիսի անձինք կոչւում էին ասկետներ, խստակրօններ: Երբ հալածանքները մեծ ծաւալ ստացան, պետութիւնը սկսեց իւր ոյժերը գործ դնել՝ չարչարանքի եւ տանջանքի մատնելով քրիստոնեաներին, մանաւանդ Գ դարում, այդպիսի մարդիկ, աւելի անվրդով եւ ապահով կեանք վարելու համար հեռանում էին գաղտնի վայրեր, որտեղ հալածողները չէին կարող մուտք գործել, այն է՝ անտառներ, լեռներ, մաղարաններ, քարայրներ, որտեղ երկար մնալը մեծ մասամբ կախուած էր հալածանքների տեւողութիւնից, այնտեղ առանձնանալով՝ իրանց մխիթարութիւնը գտնում էին աղօթքի եւ ինքնազսպութեան մէջ, շատերը սովորում էին ցմահ մնալ այրերում: Ահա այսպէս է սկսում վանական կեանքի հիմնաւորութիւնը (Սրաբ. codex., 1858 շ.): Վանականութիւնը սկսուեց եւ զարկ ստացաւ Եգիպտոսում, առաջինները եղան Պօղոս եւ Անտօն: Առաջին ճգնաւորն եղել է Պօղոս, որ անցրել է իւր կեանքը 23 տարեկանից սկսած մինչեւ 120 տարեկան հասակը ճգնութեան մէջ. նրա կեանքից հեռացած տարին, 251 թուին ծնուեց միւս յայտնի ճգնաւոր Անտոնը, որը վաճառեց բոլոր ունեցածը, նուիրեց աղքատներին եւ գնաց ճգնութեան. նա Թեբէի շրջակայքի Կօմ գիւղիցն էր: Նա աշխատում էր եւ աշխատանքի մեծ մասը տալիս էր ուրիշներին, ամենահարկաւորը պահում էր իրան ուտելու համար: Նա այցելում էր յայտնի բոլոր ճգնաւորներին, ծանօթանում էր բոլորի նիստ ու կացի հետ եւ իւր համար կարգեր սահմանում: Տասը տարի դադարում մնաց՝ աւելի ջերմեռանդութիւն ցոյց տալու նպատակով, տասը տարուց յետոյ վեր կացաւ եւ սկսեց խիստ ճգնութիւն. նա ցանում էր ցորեն, բանջարեղէն, եկողներին-հիւրերին կերակրում: Նրա

Հոչակը շատ բարձրացաւ, մեծ համարում ստացաւ այնպէս, որ արիոսական կռուի ժամանակ ինքը եւ իւր ճգնաւորները մեծ պաշտպանութիւն ցոյց տուին ուղղափառութեան. նա մեռաւ 105 տարեկան հասակում: Եղբայրանոցների հիմնադիրն էր Պաքմոսը Թեբէից, ծնուած 292 թուին. նա հիմնեց Նեղոսի կղզիների վրայ փոքրիկ ընկերութիւն. փոքր ժամանակից յետոյ եղբայրութիւնը այնքան շատացաւ, որ ստիպուած եղան 8 առանձին կացարաններ-վանքեր շինել, 3000 բնակիչներով. իսկ յաջորդ դարու սկզբին արդէն վանականների թիւը հասնում էր 50000-ի: Վանականները երեք-երեք ապրում էին խուցերում, նրանք անպայման հնազանդում էին խուցերում աբբային (Հայր-ասորական): Նրա ձեռքի տակ ամէն մի վանք ունէր առանձին վանահայր. բոլոր վանականները տարին երկու անգամ ժողովուում էին զատկին եւ օգոստոսին գլխաւոր վանքը: Բոլորը բաժանուում էին 24 դասի, ամենահասարակները համարուում էին Ա դաս, մնացածները, ըստ գիտութեան եւ վարքի, կազմում էին յաջորդ դասակարգերը: Նրանք ապրում էին հանրական կեանքով, ամէն բան հասարակաց էր, արգելուած էր ասել իմը, քոնը, ամէն ինչ պատկանում էր հասարակութեան. նրանք պարապում էին երկրագործութեամբ եւ արհեստով, կողով եւ պարան հիւսելով եւ այլ զբաղմունքներով. եղած ձեռագործները վաճառում էին եւ բարեգործական նպատակների գործ դնում. նրանք օրը երկու անգամ աղօթում էին, չորրորդ եւ վեցերորդ օրերը շաբաթուայ պաս էին պահում եւ շաբաթ ու կիրակի հաղորդւում. հացը ուտում էին միասին սաղմոսերգութեամբ, լուռ եւ երեսները քողով ծածկած, որ չտեսնեն միմեանց. ուտելը պիտի համապատասխանէր աշխատանքին, այսինքն քիչ աշխատողը քիչ պիտի ուտէր. հիւանդներին խնամում էին շատ կարեկցութեամբ. նրանք հագնում էին, Եղիա մարգարէի նման, այծի մորթուց զգեստներ. երբէք չէին հանւում, միայն հաղորդուելուց գօտիկը արձակում էին: Քնում էին շորերով եւ այնպիսի ձեւով շինուած անկողիններում, որ կանգնած դրութեամբ էր պահում նրանց: Պաքմոսի քոյրը մի անգամ եկաւ տեսութեան, նա դռնապանի միջոցով ասաց, որ կիսօսի նրա հետ այն ժամանակ, երբ քոյրը կանանց համար վանք կշինի: Վանականները կանանց համար վանք չիւնեցին, եւ Պաքմոսի քոյրը բացաւ այդ վանքը կոյսերի եւ այրիների համար, որոնք կոչւում էին Նօննա, դրանց կանոնադրութիւնը կազմեց եղբայրը: Պաքմոսը մեռաւ 348 թուին: Պաքմոսի օրինակին հետեւեցին շատերը, մասնաւորապէս Մակար եւ Ամմոն ճգնաւորները. Դ դարու վերջին դրանց թիւը հասաւ 5000 հոգու: Անտօնի աշակերտ Իլարիոնը Պաղեստինում հիմնեց վանականութիւնը. Սեբաստիայի եպիսկոպոս Եւստա-

փրոսը հիմք դրաւ Հայաստանում, Պոնտոսում, իսկ Աթանասը՝ Հռոմում, ուր փախել էր իւր թշնամիներից ազատուելու համար: Դրանք միանման չէին ապրում, մի մասն իբրեւ միայնակեացներ ապրում էին մաղարաներում, այրերում, քերծերում, ջոկ-ջոկ, կամ խուցերում. իսկ մնացածները խմբերով ապրում էին շէնքերում, որ կոչւում էին վանքեր: Իւրաքանչիւր մենաստան իւր կանոնադրութիւնը ունէր, բայց նրանք ընդունում էին միակերպ վանական պարտաւորեցուցիչ օրէնքը, այն է՝ կուսութիւն, անշահասիրութիւն եւ հնազանդութիւն: Առաջի պայմանը դրուած էր նրա համար, որպէսզի վանականը ժողովալութեամբ եւ կրքերը սանձահարելով՝ ներքին կատարելագործութեան կարողանայ հասնել. երկրորդը՝ հրաժարեցնելով բոլոր շոյող եւ շուայութեան տանող աղբիւրներից, սովորեցնում էր քիչով բաւականանալու սկզբունքը, որպէսզի մարմինը կարողանայ կրթել աւելի բարձր ձգտումների հասնելու համար. երրորդը՝ իբրեւ եղբայրական սիրով կապուած մարդ, պիտի ոչ մի առիթ չտար վէճերի, անհնազանդութեան եւ այլն. դրանց մէջ մեծը, փորձուածը նշանակւում էր կառավարիչ եւ ղեկավար, որ կոչւում էր հայր, կամ վանահայր, կամ վարդապետ: Վանահայրն էր միակ հսկողը եւ պատասխանատուն վանքի համար, նրանք խստութեամբ պահանջում էին բոլորից հլու հնազանդութեամբ կատարել բոլոր կանոնները, վանական եղողը պիտի 3 տարուայ փորձութեան ենթարկուէր, տանէր մեծերի վիրաւորանքը, արհամարհանքը, կոպիտ վարմունքը եւ կրէր պատիժները, դրանց հաւատքը փորձուած էր դժուար եւ խիստ պարապմունքների ենթարկմամբ: Օրինակի համար՝ մէկին իբրեւ փորձութիւն հրամայուած էր 3 տարի շարունակ 3 վերստ հեռաւորութիւնից շարունակ ջուր կրել չոր մի ինչ-որ փայտ ջրելու համար: Մեծ խստակեցութիւն էին ցոյց տալիս եւ ճգնաւորները, ամբողջ տարիներով սիւնի գլխին աղօթք էին անում Աստուծոն եւ ծնրադրութեամբ օրերն անցկացնում. օրինակ՝ Սիմէօն Սիւնակեացը 37 տարու չափ կացաւ սիւների գլխին, միանգամից անընդհատ շարունակաբար 1244 ծունր էր կրկնում. ապրեց մօտ 70 տարի (Թօբերթսոն, Ընդհ. եկեղ. պատմ., 312-314): Արեւելքում, Փոքր Հայքում, Պոնտոսում եւ Կապադովկիայում վանականութեան մեծ զարկ տուաւ Բարսեղ Մեծը, Հայաստանում՝ Գրիգոր Լուսաւորիչ եւ ապա՝ Մեծն Ներսէս, անթիւ անհամար վանականները մեծ մասամբ պարապում էին արհեստներով, գործելով, հիւսելով, հողաթափներ պատրաստելով: Ե դարու սկզբից սկսւում է վանականութիւնը տարածուել Արեւմուտքում, գլխաւոր հիմնադիրն էր Բենեդիկտ՝ 480 թուականներին, թէեւ Աթանասը վաղուց թողել էր Հռոմում իւր հետեւորդները, բայց կազ-

մակերպուած ոյժ չէին ներկայացնում: Բենեդիկտի ճգնաւորական կեանքի հռչակը ամէն տեղ տարածուեց, եւ նրան ընտրեցին վանքի աբբա. սա փոքր ժամանակում կառուցեց 12 վանք եւ բնակեցրեց վանականներով, նրանք ընդունում էին եւ մանուկներ. մեծերը պիտի իրանց կանանց թողնէին, վաճառէին ամէն ինչ եւ աղքատներին տալին. պիտի հնազանդէին վանահօր իբրեւ Քրիստոսի փոխանորդի: Նրանք ապրում էին հանրավարական սկզբունքներով, ամէն ինչ ընդհանուր էր, ինչ որ մասնաւոր բան գտնէին միաբանի մօտ, կվաճառէին եւ գանձարանը կձգէին փողը: Բարեկամներից ընծաներ ստանալ չէր կարելի: Օրը աշխատում էին 7 ժամ արհեստներով, մնացած ժամանակը կարդում էին եւ աղօթում. սեղանի ժամանակ բոլորը լուռ նստած ուտում էին եւ լսում ընթերցողի ձայնը, որ կարդում էր Ս. Գրքից: Գինի եւ միս արգելուած էր, միայն հիւանդներին էր թոյլ տրուում եւ հիւրերին ու օտարներին: Շորերը կոպիտ կտորից էին եւ միշտ հազներին, գիշեր-ցերեկ, քնելուս չէին հանում, մի սենեակում 10-12 մարդ էին պառկում մահճակալների վրայ: Թեթեւ յանցանքների համար առանց ճաշի էին թողնում, զրկում էին ժամերգութիւնից, բանտարկում էին եւ մարմնական պատիժ տալիս: Բենեդիկտը վանքեր շինեց Գաղղիայում, Իսպանիայում, Սիկիլիայում. մեռաւ 513 թուին (տե՛ս Թօբերթսօն, Եկ. պատմ.): Նախքան Լուսաւորիչ Հայաստանում շատ քրիստոնեաներ կային, Լուսաւորիչը մնացած հայերին քրիստոնեայ դարձնելուց յետոյ, մտքեց վանականութիւնը՝ հետը բերելով Կապադոպիկիայից բազմաթիւ վանականներ: Ագաթանգեղոս 486 երեսում այսպէս է նկարագրում. «Եւ դարձեալ բազում եւ անհամար գունդս վանականաց ի շէնս եւ յանշէնս, դաշտական շինակեացս եւ լեռնակեացս, անձաւամուտս եւ արգելանս հաստատէր»: Բիւզանդից հետեւեալ տեղեկութիւններն ենք քաղում. կրօնաւորները մեծ մասամբ օտարներ էին, Դանիէլ յայտնի քորեպիսկոպոսը, նրա աշակերտները, Շաղիտա եւ Եպիփան օգնականներ էին կառավարութեան մէջ. այս անապատականներին համար ասում է. «Լնոյր գերկիրն Ծոփաց վանիւք եւ դնէր վարժեար ընդ ամենայն երկիրն Ծոփաց... անցանէր եւ յերկիրն Աղձնեաց, լուսաւորէր եւ զնոսս, եւ լնոյր գերկիրն Աղձնեաց վաներով եւ շինէր վկայանոց մի յաւանին... առնոյր նա (Եպիփանը) գաշակերտս իւր արս միանձունս լեռնականս անապատականս, արս 500, երթայր զնայր յերկիրն յունաց» (187 երես): «Եւ ամէն շէն եւ անապատ տեղերում միայնանոցներ էին շինում» (Եղիշէ, Գ գլ.): Ըստ Եղիշէի՝ վանքերում գտնուում էին վկայարաններ, որտեղ եւ երէցները պատարագ էին անում. նրանց կեանքը այսպէս է նկարագրում. «Որոնք,

առանց կանանց հետ միաբանութիւն կազմելու, զանազան ազգերից մի տեղ ժողովուրդով, բնակուում են երկու-երկու, երեք-երեք, կամ աւելի շատերը միասին, ինչպէս իրանց հայրական գաւառներում: Շինում են միմեանցից բաժանուած մանր խուցեր փոքր եւ բաւականաչափ հաստ պատերով՝ ցրտիցը եւ արեգակիցը պահպանելու համար. բաւականանում էին խոտեղէն անկողիններով. ամառուայ վերարկուներ եւ ձմեռուայ երկայնաթեւ ծածկոցներ էին գործ ածում, հագնում էին նմանապէս երկայն փիլոններ. նրանք անդադար պաշտամունքի մէջ շրջան կապած՝ կարգով կանգնում են եւ զուարթ ոգով հոգեւոր երգեր են ասում ամենքի հօր Աստծուն: Նրանք կանգնում են միմեանց հանդէպ աչքերը ներքեւ խոնարհեցրած՝ նայում են իրանց ոտի մատներին, կարծես թէ ամենքը դէպի մի կէտ ուղղելով իրանց հայեացքը, աջ ձեռքը ծնօտի վրայ դրած, իսկ ձախը կուրծքի վրայ, եւ կարծում են, որ այս բանը նրանք սովորել են բնական հայրերից» (Եղիշէ, 248 եր.). «Նրանց կերակուրը ցամաք հաց է եւ վայրենի բանջար... եւ խմածը խտակ ջուր, որ անձրեւի կաթիլներից են ժողովուրդ փոսերի մէջ... ամբողջ ցերեկը միաբան ծոմ պահելով սպասում են մինչեւ արեգակի մայր մտնելը... ամբողջ օրը աղօթում են, երգում են մինչեւ երեկոյան ժամը...»: Կուսանոցների համար ասում է Բիւզանդ 192 երեսում. «Շինեց (Ներսէս Մեծը) բոլոր գաւառներում այս կուսաստանները, որ կուսան եւ հաւատացեալ եղողները միանգամայն այնտեղ ժողովուրդն պաս պահելու եւ աղօթելու եւ կերակրուելու... այս բաները հրամայում էր Պապ Թագաւորը աւերել, եւ... կուսաններին պիղծ խառնակութեան մէջ ձգել»: «Այս Գինդը Տարօն գաւառից էր, մեծն Դանիէլի աշակերտ էր եղել, իսկ նրանից յետոյ գլուխ արեղայից եւ վարդապետ միանձանց, եւ առաջնորդ մենակեցաց, եւ վերակացու վանորէից, եւ ուսուցիչ ամենայն անապատաւորաց եւ տեսուչ ամենեցուն... միահանդերձք, բոկազնացք, զգաստացեալ խոտաճարակք, ընտաբուտք արմատակերք, զօրէն գազանաց ի լերինս շրջէին, լեշկամաշկօք եւ մորթօք այծենեօք, նեղեալք, տառապեալք եւ տարակուսեալք, յանապատի մոլորեալք ի ցուրտ եւ ի տօթ, ի քաղց եւ ի ծարաւ վասն սիրոյն Աստուծոյ» (230 երես): Ըստ Եղիշէի (250 երես)՝ «գինի կամ այլ այդպիսի բաներ բոլորովին չեն գտնուում նրանց սուրբ միայնանոցների մէջ. ամբողջ օրը կարդում են, շատերը վարդապետում են, բարի խրատներ են տալիս ժողովրդին Ս. Գրքերի վկայութիւններով»: Թէ այս խիստ կանոններով չկառավարուողներ էլ կային, ապացոյց է Փարպեցու թղթից հետեւեալը. «Կերակուրներ եփել սորված չէի, որ ձկան աղիքներով եւ հաւի փորոտիքներով այդ ուտողների համար լաւ-լաւ կերա-

կուրներ պատրաստէի, եւ թերեւս այդպիսի բաներով կարողանայի մարդու հաճելի լինել»:

Լուսաւորչի առաջին վկայարանն էր Ս. Հռիփսիմեանց, Գայիանեանց, ձեռնադրութիւնից յետոյ՝ Մշոյ Ս. Կարապետի վկայարանը. թէեւ Ստեփաննոս Օրբելեանը համարում է Թանահատի վանքի սկզբնաւորութիւնը 112 թուականից: Ըստ Խորենացու՝ Ներսէս Մեծի հրամանով Խաղը շինեց բոլոր գիւղերում վանքեր, «զի լինիցի օտարանոցք եւ տեղի սննդեան սրբոց եւ ծերոց եւ անուղեւորաց տածումն» (Բ գլ.): Զ դարուց սկսած արդէն հիշուում են վանքեր, որոնց հետ կից կային բարեգործական հիմնարկութիւններ. Սիւնիքում Զ դարում Գիւտայ վանք ուրկանոցով. նոյն դարում Անաստաս կաթողիկոս շինեց Ակոռու մօտ հիւրանոց եւ աղքատանոց. Ժ դարում Հռոմոսի վանքը կոչուում էր «Ասպնջականոց». Սանահինի վանքը, Նարեկայ վանքը, Դերջանի Խլաճորի վանքը, Անձեւացեաց Հոգեաց վանքը ունէին օտարանոցներ, հիւրանոցներ եւ վերջինս՝ կուսանոց: Զ-րդ դարից սկսած մինչեւ 13-րդ դարը հռչակուեցին իրանց վանականներով, կրօնաւորներով Սիւնեաց Տաթեւու վանքը, Թանահատի վանքը, Գեղարքունեաց Մաքենոցաց վանքը, Սեւանայ, Աղթամարայ, Խոտակերից վանքերը, Արշարունիքի Կամրջաճորի վանքը, Շիրակի Կարմիր վանքը, Հառիճոյ վանքը Շիրակում, Սանահին եւ Հաղբատայ վանքերը, Մարաշու վանքը Փոքր Հայքում, Սեւ լեռան՝ Մարաշում, Գետկայ վանք, Դրազարկի վանք Կիլիկիայում, Գանձասարի վանք Արցախում, Բջնոյ եւ Արտազու վանքեր (տե՛ս Հայկական հին դպրութիւն): Հայոց վանքերը մտցրին իրանց մէջ այն կարգ-կանոնը, որը սահմանել էին Լուսաւորիչ, Մեծն Ներսէս եւ Սահակ, այդ կանոնները արդէն մտած էին Փոքր Հայքի վանքերում՝ Բարսեղ Մեծից սկսած: Ընդհանուր վանականութիւնը ունենալով բոլորովին առանձնացած կեանք եւ առանձին կանոններ, կապ չունէր հոգեւորականութեան հետ, չէր ենթարկուում եկեղեցականութեան վերաբերեալ կանոններին, նրանք մինչեւ իսկ ենթարկուում էին աշխարհականների պատիժներին, որովհետեւ չունէին ոչ մի եկեղեցական աստիճան: Նրանք մինչեւ իսկ եկեղեցի չունէին, վանքից դնում էին մօտիկ եղող եկեղեցիները եւ մասնակցում ժամերգութեան ու հաղորդութիւն ստանում: Իւրաքանչիւր վանք, կամ մի քանի վանքեր միասին պահում էին առանձին քահանայ, շինում էին վանականները վանքի մօտ եկեղեցի, ուր մշտական վանքի երէցը կամ վանաց երէցը ժամերգութիւն էր կատարում եւ խորհուրդները հաղորդում նրանց: Սոգոմենոսի վկայութեամբ (Բ գլ., 24)՝ վանքերը, հեռու գտնուելով քաղաքներից եւ եկեղեցիներից, քաղաքային վարչութիւնները թոյլ տուե-

ցին իրանց համար եկեղեցիներ շինել առանձին քահանայով, կղերով: Կամաց-կամաց հոգեւոր իշխանութիւնը, գտնելով դրանց վարքն ու բարքը խիստ կրօնական, ընդունելով նրանց յենարան եկեղեցու, թոյլ տուաւ վանականներից ընտրել քահանայացու եւ տալ նրան եկեղեցական ձեռնադրութիւն. մեծ մասամբ վանահայրը լինում էր քահանայ: Վանական կեանքը, լինելով օրինակելի դպրոց քրիստոնէական կրօնի, շատ անգամ, երբ հոգեւորական անձանց պակասութիւն էին զգում, վանականներից հրաւիրում էին կղերի մէջ մտնելու համար: Մինչեւ իսկ եպիսկոպոսական աստիճանի համար յարմար պատրաստ անձինք չունենալու դէպքում ընտրում էին վանականներից, իսկ յետոյ արդէն գերակշռութիւն էին տալիս վանականին եպիսկոպոսական աստիճանի համար, քան քահանաներին: Յուստինիանոսի նովելլաները բացարձակ առաւելութիւն էին տալիս ընտրութեան գործում վանականներին, որոնք իբրեւ ոչ ընտանիքատէր մարդիկ՝ յարմարաւոր էին համարուում իրանց ամբողջ կեանքը նուիրել եկեղեցուն: Վանականներին նշանակում էին զանազան բարեգործական, հոգեւոր, կրթական հաստատութիւններում ուսուցիչ, վերակացու, կառավարիչ: Վանահայրերը մասնակցում էին տեղական եւ տիեզերական ժողովներում, ուր ուղարկում էին իրանց պատգամաւորներին, որոնք հաւասար ձայնով ժողովականների հետ մասնակցում էին օրէնսդրական եւ դատավարական գործերին: Վանքերը կամաց-կամաց այդպիսի մասնակցութեան շնորհիւ դարձան համարեա եկեղեցական հաստատութիւններ, վանքը դարձաւ եկեղեցի, օծմամբ եւ վանականութիւնը ենթարկուեց առաջնորդի հսկողութեան: Մեծն Ներսէսի ժամանակ սարկաւազապետ Խազն էր գլխաւոր հսկողը կաթողիկոսի կողմից ոչ միայն բոլոր վանքերի, այլեւ բարեգործական հաստատութիւնների: Թէ ի՞նչ կանոններով եւ կարգերով էին կառավարուում վանքերը եւ վանականները, այդ կտեսնենք յաջորդ մասում, վանական կառավարութեան վրայ խօսելիս: Վանքերը մեր մէջ մեծ զարկ ստացան 10, 11, 12-րդ դարերում, ուր խմբուած էին բազմաթիւ վանականներ՝ ունենալով 200, 300-500 անդամներ, որոնք պարապում էին գրականութեամբ, արհեստներով, երաժշտութեամբ, ուսուցչութեամբ: Թէ ի՞նչպիսի կացութիւն ունէին այդ դարերի հայոց վանքերը, այդ լաւ երեւում է 13-րդ դարու պատմագիր Ստեփաննոս Օրբելեանի նկարագրութիւնից. «Եւ էր վանքն (Երիցու վանաց) այն տեղի գեղեցիկ... եւ ի ներքին պարսպին խցկուեք եւ միանձուեք թուով քառասուն՝ մշտնջենաւորք, խարազնագգեստք, լուռք, որք իբր զկանթեղունս մշտավառս եւ անշէջս յիւրաքանչիւր խղի հանապազ դքնութեամբ վառեալք լինէին բոցով շնորհաց Հոգւոյն...»: Իսկ Թանահատի

վանքի վերաբերմամբ ասում է. «Եւ էին սահմանաւորք, մշտապաշտօնք, հեռացեալք յամենայն փափուկ կերակրոց... Հացիւ եւ լոկ ջրով վճարէին զպէտս իւրեանց՝ եւ զայն յաւուրց միանգամ ընդ երեկս, լոիկք, հեզաշարժք... բանջարօք եւ ընտովք շատանային, վասն որոյ Թանահատք կոչեցան...»:

Վանքերը կամաց-կամաց իրանց նախկին ոյժը կորցրեցին առաջուայ դրուժիւնը եւ կացութիւնը փոխեցին, արդէն 19-րդ դարում մնում էին միայն նախնեաց բեկորները. քիչ ու շատ հին վանքերի նմանութիւնը պահել էր Սեւանայ վանքը, Վանայ ծովի վանքերը, Ս. Կարապետինը, Երուսաղէմի վանքը եւ այլն:

Սուրբ Էջմիածինը վերջին դարումս դարձաւ դատական եւ վարչական կեդրոն, ուր միաբանութիւնը արդէն չունի այն նախկին վանական գոյնը: Գէորգ Դ-ի օրով բացուեց ձեմարանը, բոլոր հայերի համար դարձաւ կրթական-կրօնական կեդրոն, եւ որից սփռում են կրթուած հոգեւորականներ՝ աշխարհիկ, թէ կուսակրօն՝ թեմերը եւ գաւառները: Տաճկահայաստանում այդպիսի կրթական կեդրոններ կազմում են Արմաշու վանքը, մանաւանդ Օրմանեանի օրով (այժմ՝ Պոլսոյ պատրիարք) եւ Ս. Երուսաղէմը, որոնք տալիս են տաճկահայ թեմերին կրթուած հոգեւորականներ: Նախկին վանական կազմի միաբանութիւններ ունենք այժմ Ռուսահայաստանում՝ Սեւանայ վանքը, Տաճկահայաստանում՝ Վանայ ծովի եւ Մշու ու Երուսաղէմի վանքը:

Այդ վանքերի այժմեայ դրութեան եւ կառավարութեան, տնտեսականի մասին կխօսենք Գ գրքում:

Կուսանաց վանքերը բոլորովին քիչացել են, ռուսահայոց մէջ մնացել է Շուշու կուսանաց անապատը 5-7 կոյսերով եւ Տփղիսինը, որոնք նախկին վանքերի նմանութիւնը չունեն. թէ տաճկահայոց մի քանի կուսանոցները, թէ ռուսահայոցը եւ թէ երկուսի վանականութիւնը ժամանակի ոգու համապատասխան նշանակութիւնը չունենալով, բոլորովին կորցրել են բարոյական-կրօնական ազդեցութիւնը եւ ենթարկուել են ոչնչանալուն. ժամանակը պահանջում է, որ վանքերը եւ կուսանոցները կամ լինեն Վենետիկի եւ Վիեննայի մենաստանների նման ուսման ու գրականութեան կեդրոն, կամ էջմիածնի նման ուսումնարանական-վարչական կեդրոն, այլապէս վանքեր՝ լի պորտաբոյժ եւ ծոյլ վանականներով տեղի պիտի տան կամ չբացման, կամ կրօնական-բարոյականութեան հակառակ ազդեցութեան:

Բ. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Եկեղեցու ընդհանուր կառավարութեան վրայ մանրամասն հայտնաբերված համար յարմար է բաժանել մի քանի մասերի, որոնց վրայ եւ առանձնակի կիսուուի. ա) վարչական կառավարութիւն, բ) տնտեսական կառավարութիւն, գ) օրէնսդրութիւն, դ) դատավարութիւն, ե) պսակման խնդիր:

Ա. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

1) Ընդհանուր եկեղեցական կառավարութիւնը

Ընդհանուր եկեղեցու միանման եւ անդորր կառավարութիւնը տեւեց մինչեւ այն ժամանակ, երբ բոլոր եկեղեցիները կառավարուում էին մի ոգով, երբ դաւանաբանական, ծիսական վէճեր չէին մտել մէջտեղ, այն է՝ մինչեւ Ե դար. 451-ին, երբ Հայոց եկեղեցին բաժանուեց, նոյնպէս եւ ասիական եկեղեցիները, 9-10-րդ դարերում Հռոմի եկեղեցին բաժանուեց, եւ ստացուեցին զանազան, անկախ, միմեանց հետ կապ չունեցող եկեղեցիներ: Տեսնենք ընդհանուր եկեղեցին մինչեւ բաժանուելը ինչպէս էր կառավարուում (Правос. соборедн., 1858, Управление вселенской хрис. церкови):

Նախկին եկեղեցու կառավարութեան մէջ երեւում էր ընդհանուր մի պատկեր, այն է՝ եղբայրական միութիւն, քրիստոնէական ոգու համաձայն՝ սերտ կապ, առանց միմեանց ստորադրելու ձգտումով, առանց ճնշելու ցանկութեամբ, բազմաթիւ, բազմատարր, տարբեր լեզուներով ազգերի եկեղեցիները այնքան սերտ եւ այնքան միմեանցից անկախ կառավարուում էին, որ այժմեայ դրութեան ժամանակ մինչեւ իսկ երեւակայելի չէ: Լուսաւորչի բերած եպիսկոպոսներ, վարդապետներ, վանականներ, բոլորն էլ համարեա օտարներ էին. կրօնական հայտնաբերքների միութիւնը թոյլ չէր տալիս բաժանումն առաջանալ այլատարր ցեղերի մէջ, ոչ մի եկեղեցի ոտնձգութիւններ չէր անում միւսին իրան ենթարկելու համար, բոլոր թեմերը, եպիսկոպոսները միմեանց հաւասար էին իրանց համարում: Հռոմէական խիստ միապետական կազմը երբ առաջացաւ, այն ժամանակ բոլորովին ուրիշ ուղղութիւն

ստացաւ եկեղեցական վարչական ձեւը. ամէն բան ստորադրուեց Պապին, միահեծան իշխանաւորին, որը ձգտում էր կլանել բոլոր եկեղեցիները՝ զրկելով նրանց անկախութիւնից: Բողոքական եկեղեցին ընկաւ ուրիշ ծայրայեղութեան մէջ, եկեղեցու վերաբերմամբ ինքնուրոյն իրաւունք չի ընդունում, նա կամ միանում է քաղաքացիական կառավարութեան հետ եւ ստորադրուում նրան, կամ եկեղեցուն է յատկացնում ուսումն եւ քահանայազորութիւնը՝ չընդունելով եկեղեցու մէջ նուիրապետական տարբեր աստիճանական սկզբունքը, ուստի եւ չի ընդունում եկեղեցական վարչական կառավարութիւն բառի բուն նշանակութեամբ: Մեր մէջ մնաց նախկին եկեղեցու ոգին իւր ժողովրդական-ընտրական սկզբունքներով. նոյնպէս եւ Յունաց եկեղեցին, որը Պապի անսխալականութեան ձգտումներով չէ առաջնորդուում, որքան ժողովական-ընտրական սկզբունքներով:

Հին եկեղեցու ընդհանուր միութեան հիմք կազմում էր Աւետարանի ոգին, առաքեալների սահմանած ժողովական սկզբունքով կառավարութիւնը. Քրիստոս տուաւ իւր աշակերտներին հաւասար իրաւունքներ կառավարելու բոլոր աշխարհի եկեղեցիները մի սկզբունքով, այդ երեւում է աւետարանիչների վկայութիւններից (Մատթ. ԺԸ 17-20, 28): Առաքեալները անմիջապէս կառավարութեան ձեւ որոշեցին, այն է՝ խորհրդով եւ ժողովով. բոլոր խնդիրները վճռում էին այդ սկզբունքով (Գործ. Ա 15): Առաքեալների յաջորդները վարուեցին այնպէս, ինչպէս որ պատահել էր նրանց տեսնել առաքեալների ժամանակ, այն է՝ խորհրդակցութեամբ եւ ընդհանուր համաձայնութեամբ, գլխաւոր սկզբունք ընտրելով հաւատք եւ սէր, Քրիստոսին մի գլուխ ճանաչելու մէջ լինեն մէկ, համաձայն եւ սիրով, իսկ մանրամասնութիւնների մէջ՝ նայելով տեղական պայմաններին՝ համակերպուել հանգամանքների հետ՝ չկորցնելով ընդհանրութեան հետ միութեան կապը: Հին ձեւը ունէր համաշխարհային բնաւորութիւն, ունէր ընդհանուր մարդկային գոյն եւ ո՛չ տեղական ազգայնական, այդ եկեղեցու համար կար մի անդամ, այն էր՝ հաւատացեալ մարդ, ի՛նչ ազգութեան եւ ի՛նչ դասակարգի պատկանելիս էլ լինէր: Իրենէսուր († 202) վկայում է. «Եկեղեցու ներկայացուցիչները, դիտելով բոլոր տիեզերքը, հաստատ պահում են առաքելական աւանդութիւնը եւ ցոյց են տալիս մեզ, որ բոլորը ունին միեւնոյն հաւատը, բոլորը դաւանում են միեւնոյն Հօրը եւ ընդունում են Որդու մարդեղութեան միեւնոյն նպատակը եւ միեւնոյն Հոգեկան շնորհները. դեկավարում են միեւնոյն կանոններով եւ միեւնոյն օրէնքներով թէ՛ եկեղեցու կառավարութեան եւ թէ՛ աստիճանակարգութեան մէջ»: Կիպրիանոսը ասում է. «Բոլոր առաքեալները շնորհուած

են հաւասար պատուով եւ իշխանութեամբ, բոլորն էլ Քրիստոսի հօտը հովուող հովիւներն են: Այդ միութիւնը մենք պիտի հաստատ պահենք եւ պաշտպանենք, մանաւանդ եպիսկոպոսները, եկեղեցում գլխաւորութիւն անողները, որովհետեւ եպիսկոպոսութիւնն էլ մի է, որի մէջ ամէն մէկս իւր մասն ունի... Քրիստոս հիմնեց մի եկեղեցի, թէեւ բաժանուեց իւր մասերով բոլոր աշխարհի չորս կողմերում, մի եպիսկոպոսութեամբ, կազմուած միանման մտածող բազմաթիւ եպիսկոպոսներից... ընդհանրական եկեղեցին մի է, անբաժան է եւ անքակտելի եւ դրա համար պիտի միացած լինի բոլոր նուիրապետների փոխադարձ կապով» (նոյն Որ. ԵԾԾ., 1858 շ.): Նոյնպիսի վկայութիւն տալիս է Իգնատիոս Աստուածակիրը. «Մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի մարմինը մի է, դրա համար մի պիտի լինի եւ աշխարհի մէջ սեղանը (եկեղեցին) եւ ամէն տեղ մի եպիսկոպոս»: Այդ միութիւնը, ճշմարիտ որ, կար հին եկեղեցում եւ ամենագլխաւոր օրինակը եւ առաջնորդը եղան իրանք՝ առաքեալները, որոնք թէեւ լիազօր կառավարիչներ էին, բայց առանց խորհրդակցութեան եւ ընդհանուր վճռի ոչինչ չէին անում (Գործ. առաք.), ոչ միայն դաւանաբանական, ծիսական, այլեւ եպիսկոպոս ընտրելու խնդրում: Միութեան երկրորդ կապը պահպանուում էր իւրաքանչիւր եպիսկոպոսի գրած հաւատոյ դաւանանքը հարեւան եպիսկոպոսների՝ իրանց ընտրութեան ժամանակ, ցոյց տալու համար, որ իրանք՝ նորընտրեալները, դաւանում են այն, ինչ որ ընդհանուր եկեղեցին է դաւանում. այդպիսի վկայութիւն է տալիս Երուսաղէմի պատրիարք Սոփրոնիոսը, որը իւր ձեռնադրութիւնից յետոյ գրեց Պոլսոյ Սերգիոս եպիսկոպոսին. «Կայ սուրբ եկեղեցու մէջ հին առաքելական աւանդութիւն, որի հիմամբ քահանայապետութեան աստիճան ստացողները պարտաւորուում են աւագ եպիսկոպոսներին անկեղծօրէն հաղորդել՝ ինչպէս են նրանք դաւանում եւ ինչպէս են պահում հաւատը: Այդ աւանդութիւնը իւր սկիզբը վերցրել է Պօղոսից...», որը գնում էր ամէն տեղ, քարոզում, ամրապնդում հաւատքի մէջ, «հետեւելով այդպիսի սովորութեան եւ հների օրինակին հետեւելը համարելով ամենալաւ օրէնք, ես համարձակեցի գրաւոր հաղորդել, թէ ինչպէս եմ հաւատա պահում եւ ուղարկել Ձեզ... Ձեր բարեհայեցողութեան»: Երրորդ կապը միութեան՝ պահում էր, մանաւանդ աղանդաւորների դէմ կռուելու միջոցներին, գիւղեր, քաղաքներ շրջելով եւ անձնական օրինակով, քարոզով ամրապնդելով քրիստոնէական կրօնի մէջ: Աթանասը Արիոսի դէմ կռուելու ժամանակ շրջում էր ամէն տեղ, եպիսկոպոսներ բազմացնում, վիճում աղանդաւորների հետ եւ ուղղափառութիւնը պաշտպանելով՝ միութիւնը ամրապնդում. նոյնպէս

եւ Սամոսատի Եւսեբիոսը ձեռնադրութիւններ կատարելով՝ շրջում էր Ասորիքը, Փիւնիկէն, Պաղեստինը, Կիլիկիան, քարոզում, խօսում, գրում եւ ուղիղ հաւատը բացատրում: Միութեան չորրորդ յենակէտներից մէկն էր այն, որ մէկ եկեղեցու կանոնը եւ գրածը ընդունւում էր միւս եկեղեցուց առանց հակառակութեան, այդ դրդում էր եղբայրսիրութիւնը եւ փոխադարձ վստահութիւնը: Օրինակ, մէկ եկեղեցու մկրտուածը ընդունւում էր միւսում իբրեւ հաւատացեալ, հաղորդում էր բոլորի հետ ամէն տեղ, հիւրասիրում էր եւ ապաստարան գտնում, եւ ընդհակառակը՝ մէկ եկեղեցուց բանադրուածը չէր ընդունւում եւ միւսներից (Բ առ. 12, 13, 16, 32, Նիկ. 5): Հինգերորդ՝ եթէ պատահում էր, որ մէկն ու մէկն առաքելական ականդութիւններից շեղում էր, իսկոյն միւսները կանչում էին, խօսքով, համոզելով, կամ փոքր ժողովներով ճանապարհ էին բերում եւ միութիւնը հաստատուն պահում. օրինակ, պասերի, տօների, քանի օր եւ որ օրերը կատարելու վերաբերութեամբ, ծնկաչոք աղօթելու եւ այլն, եւ այլն (Բ առ. 64, Նիկ. 20): Միութեան վեցերորդ կէտը համարւում էին ժողովները, ուր հաւաքւում էին զանազան երկրներից եւ գաւառներից մարդիկ՝ զանազան սովորութիւններով եւ տարբեր հայեացքներով, շփուում էին միմեանց հետ՝ իրանց կարծիքները, մտքերը, զգացումները հաղորդելով եւ միասին վճռելով որոշում էին ընդհանուր կանոններ, որոնց պիտի հնազանդէին եւ գործադրէին իւրաքանչիւրը իւր թեմում (Բ առ. 20, 37, Նիկ. 5, Պոլ. 2, Լաւ. 40):

Ժողովները երկու տեսակ էին՝ տիեզերական եւ տեղական: Առաջին տեսակ ժողովներն էին այնպիսիները, որտեղ մասնակցում էին բոլոր քրիստոնեայ ազգերը, տեղական եկեղեցիները, որոնք վճռում էին ընդհանուր հարցեր, խնդիրներ, եւ որոնց վճիռները պարտաւորական էր ժողովում մասնակցողների համար: Տեղական կոչւում էին այն ժողովները, որտեղ մասնակցում էին որոշ գաւառի, որոշ աշխարհի եպիսկոպոսներ տեղական բնաւորութիւն ունեցող հարցեր վճռելու համար: Այդ երկու տեսակ ժողովների նշանակութիւնը չէր նսեմանում, եթէ ժողովականների թիւը չէր համապատասխանում ժողովի բնաւորութեան, օրինակ՝ եթէ տեղական ժողովում աւելի շատ անդամ եղած լինէր, քան տիեզերական, ինչպէս, օրինակ, Բ տիեզերական ժողովում 150 անդամ էր, իսկ Կարթագենի ժողովում 300, որովհետեւ տիեզերական այդ ժողովում թէեւ քիչ անդամ էր մասնակցում, քան Կարթագենում, բայց այնտեղ մասնակցում էին բոլոր քրիստոնեայ աշխարհի ներկայացուցիչները, որոնց վճիռը պարտաւորական եղաւ բոլոր ժողովականների եւ նրանց հետ բոլոր քրիստոնեայ երկրների

Համար, իսկ Կարթագենի այդ ժողովի, ինչպէս եւ տեղական ժողովներինը պարտաւորական էր միայն Կարթագենի թեմի եւ միւս տեղական թեմերի Համար: Տիեզերական ժողովները վճռում էին. 1) եկեղեցու դաւանաբանական խնդիրները Հանգանակի կամ կանոնների անունով, որպիսի իրաւունքը Եփեսոսի 7 կանոնով յատկացւում է միմիայն տիեզերական ժողովին. 2) քննել, ստուգել եւ Հաստատել եկեղեցու աւանդութիւնը, 3) Հին ժողովների սահմանադրութիւնը նայել եւ Հաստատել կամ փոփոխել, 4) վերջնականապէս քննել նոր ուսումն եկեղեցու մէջ (Պոլ. 1, Եփես. 1), 5) որոշել եկեղեցու կառավարութեան ձեւը եւ մասնաւոր եկեղեցիների կառավարութիւնը, եւ սահմանափակել կամ լրացնել նրանց իրաւունքները (Նիկ. 6, 7, Պոլ. 2, 3, Եփես. 8), 6) եկեղեցու նուիրապետութեան եւ իրաւունքներն ու կարգը՝ զանազան աստիճաններով Հաստատել (Նիկ. 4, 6), 8) ընդհանուր կարգեր եւ կանոններ սահմանել բոլոր եկեղեցիների վերաբերեալ: Տեղականազգային ժողովները Համարեա նոյն իրաւունքներն էին վայելում, ինչ որ տիեզերականը, միայն իրանց աշխարհի Համար, մինչեւ իսկ դաւանաբանական Հարցերի վճռման մէջ. առաջի օրինակը տուին Հայերը 507 թուին Բաբգէն կաթողիկոսի օրով, վճռելով մերժել քաղկեդոնականութիւնը եւ Նիկիոյ Հանգանակից չչեղուել:

Ժողովներ կազմելու մէջ նախաձեռնութիւնը պատկանում էր իրան՝ եկեղեցուն, քաղաքացիական իշխանութեան օժանդակութեամբ: Եկեղեցին գործում էր իւր իրաւունքով ժողովի ներքին մասի վերաբերմամբ, անդամների կարծիքներով, որոշումներով, վճիռներով: Քաղաքացիական իշխանութիւնը մասնակցում էր՝ ժողովի արտաքին կարգերի վրայ հսկելով, ժողովի հրաւիրաթղթերը հռու տեղեր ուղարկելով, կարգը պահելով, վճիռները ի կատար ածելով: Ժողով կազմելու, անկախ կերպով վճիռներ կայացնելու եւ եկեղեցական կանոններով սահմանադրութիւն յօրինելու, անփոփոխ եւ անմիջական իրաւունքը պատկանում է հոգեւոր կազմին՝ հոգեւոր իշխանութեան (Մատթ. ԺԸ, Գործ. ԺԵ, Եփես. 1 կանոն):

Տիեզերական ժողովներ կազմելու նախնական պատրաստութիւններն այսպէս էին լինում. եկեղեցիների հովիւները փոխադարձ գրազրուութեան մէջ էին մտնում միմեանց հետ զանազան խնդիրների վերաբերմամբ, եւ երբ Պոլսի, Աղէքսանդրիայի, Անտիօքի, Երուսաղէմի, Հռոմի եպիսկոպոսները ձայնակցում էին միմեանց, որոշում էին կայացնում ժողով անելու եւ իրանց ձայնը հասցնում էին յունաց քրիստոնեայ կայսրներին՝ խնդրելով օգնել իրանց: Առաջին ժողովը եղաւ Կոստանդինոս կայսեր օգնութեամբ, երկրորդը՝ Թէոդոս [Ա]-ի, իսկ երրորդը՝

Թէոդոս Բ-ի ժամանակ: Տեղական կամ ազգային ժողովները լինում էին աւագ եպիսկոպոսների, կաթողիկոսների, եպիսկոպոսաց եւ իշխանաց հրահրմամբ՝ մասնաւորապէս հայոց մէջ. (Անտ. 9):

Ժողովներին մասնակցելու իրաւունք ունէին. եպիսկոպոսներ՝ իբրեւ եկեղեցու ներկայացուցիչներ, վանահայրեր, վանքի կողմից, քահանաներից եւ երբեմն սարկաւազներից, բայց գլխաւոր ձայնը եւ իրաւունքը պատկանում էր եպիսկոպոսներին. ժողովի արձանագրութիւններից երեւում է, որ յիշուում են եպիսկոպոսների անուններ, քահանայից եւ աշխարհականներինը՝ հազուադէպ. Նիկիայի ժողովում յիշուում է 318 հայրապետ, Պոլսում՝ 150, օտար տեղական ժողովներում նոյնպէս իրաւունքը եպիսկոպոսներինն էր, բացառութիւն կազմում էին հայոց ժողովները, որտեղ եպիսկոպոսների հետ միաձայն եւ համախորհուրդ նստած էին հայոց իշխանները եւ բոլոր վճիռներում՝ թէ դաւանաբանական եւ թէ կարգադրական, երեւում են իշխանների ստորագրութիւններ (այս մասին տե՛ս հետեւեալ գլուխը): Տիեզերական ժողովներում բացի եպիսկոպոսներից, միւս հոգեւորական դասակարգերը ունկնդիր էին, կամ կարծիքներ էին յայտնում առանց ձայնի իրաւունքի (Աթանաս-Արիոս). լինում էին երբեմն գիտուններ, իրաւագէտներ՝ խնդիրը պարզաբանելու համար: Երբեմն ներկայ էին լինում կայսրները, ո՛չ իբրեւ նախագահ, այլ հսկող եւ ունկնդիր, դրա համար եւ շատ անգամ չէին ստորագրում, իսկ եթէ ստորագրում էին, միմիայն հաստատողական ոյժ տալու համար: Կոստանդինոսը ասում էր. «Աստուած ձեզ նշանակել է հովիւ եկեղեցուն, ուստի ամէն բան, ինչ որ վերաբերում է Քրիստոսի հաւատին, հարկաւոր է ձեզ կարգադրել»: Յուստինիանոսը 135 նովեմբրի 14-ին հրամայեց քաղաքացիական օրէնքի ոյժ տալով մինչեւ իւր ժամանակը եղած տիեզերական ժողովների կանոններին, այդ ժողովների դաւանանքը ընդունել իբրեւ Աստուծոյ խօսք (Πραβ. codex., 1858 շ.):

2) Ազգային (տեղական) եկեղեցու կառավարութիւնը

Արդեօ՞ք ազգային-տեղական եկեղեցիները իրաւունք ունին գոյութիւն ունենալու անկախ տիեզերականից, թէ՞ ո՛չ:

Տեղական եկեղեցիների հիմքը դրին իրանք՝ առաքեալները, որոնք ցրուելով ամէն կողմ, ամէն տեղ հաստատեցին առանձին կազմով եկեղեցիներ. երկրորդ՝ Քրիստոսի խօսքը, թէ՛ որտեղ Իմ անունով ժողովուած են մարդիկ, եւ այնտեղ եմ (Մատթ. ԺԸ 19-20). եւ այս բխում է այն հիմունքից, որ բոլոր հաւատացեալները մի են ի Քրիստոս, որտեղ կամենան լինեն, ի՛նչ ազգից եւ ցեղից էլ լինեն:

Հէնց առաքեալների ժամանակ տեղական եկեղեցիները անկախ կառավարութիւն ունէին առանձին կառավարիչներով, որոնք գործում եւ քարոզում էին անկախ՝ իհարկէ ընդհանուր եկեղեցու ոգով (Յով. ԺԵ, Գաղ. Բ). Պետրոսը քարոզում եւ կառավարում էր հրէաքրիստոնեաներին, Պողոսը՝ հեթանոս քրիստոնեաներին, Յովհաննէս՝ Փոքր Ասիայի ժողովրդոց, որոնք եւ Տիմոթէոսին եւ Տիտոսին լիազօրներ նշանակեցին: Նիկիայի եւ Պոլսոյ տիեզերական ժողովները իրանց հեղինակութեամբ՝ կանոններով հաստատեցին տեղական եկեղեցիների գոյութեան իրաւունքը եւ մինչեւ իսկ ցոյց տուին՝ որոնց պէտք է ըստ աւագութեան առաւելութիւն տալ: Տեղական եկեղեցիների անկախութիւնը նրա մէջ էր, որ առաջին՝ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնը լինում էր այդ շրջանում, տեղական եկեղեցու միջոցով. երկրորդ՝ անկախ նուիրապետական աստիճան եւ կարգ ունէին: Երրորդ՝ տեղական ծէսեր եւ սովորութիւններ էին մտցրած եկեղեցու մէջ, որոնք միւսի մէջ չկային, կամ տարբեր էին, օրինակ, գատկի կատարման օրուայ մասին, մկրտութեան եւ կրկնամկրտութեան, շաբաթ օրուայ պասի նկատմամբ վէճեր ծագեցին եւ փոխադարձ զիջմամբ վերջացան (Իրենէոսի, Եւսեբիոսի եւ Կիպրիանոսի, Ամբրոսիոսի եւ Օգոստինոսի ժամանակներում): Չորրորդ՝ նուիրապետական առաւելութիւնները եւ արտօնութիւնները, հիմնուած հնութեան վրայ (Նիկ. 7): Նոյն առաւելութիւնները հիմնուած քաղաքական, եկեղեցական նշանակութեան վրայ (Երուսաղէմ, Հռոմ, Պոլիս): Հինգերորդ՝ օրհնադրական եւ դատարարական անկախ իրաւունքներ իրանց շրջաններում (Պոլ. 2, Ա գ., 110):

Առաջին անկախ եկեղեցին հիմնուեց Երուսաղէմում, ո՛ւր իբրեւ կեդրոն ժողովուրդ էին առաքեալները խորհրդակցելու եւ հրահանգներ տալու. իսկ դրսի շրջակայ եկեղեցիները օգնում էին նիւթականապէս կեդրոնին՝ հոգալով նրանց պէտքերը (Գործք ԺԱ, ԺԵ): Միւս եկեղեցիները՝ Երուսաղէմից դուրս կազմում էին տեղական կառավարութիւններ առաքեալների ձեռքով եւ նրանց հովանաւորութեան տակ, կորնթացոց, եփեսացոց, գաղատացոց, մակեդոնացոց եւ այլն, հռոմէական իշխանութեան քաղաքացիական ստորաբաժանման հիմամբ: Մեծ շրջանը կազմում էին ասիական եկեղեցիները (Ա Կորն. ԺԶ 19), գալատի գլխաւոր քաղաքում նստում էր եպիսկոպոսը, որի անունով, կամ քաղաքի անունով կրում էին առաքելական թղթերը, Եփեսոս, Չմիւռնիա, Լաւոդիկիա, Թեսաղոնիկիա, Կորնթոս: Շրջանների կառավարութիւնը յանձնուում էր առաքեալներից նշանակուածներին, Ասիայում՝ Տիմոթէոսին, Կրետէում՝ Տիտոսին: Տերտուղիանոսը ասում է. «Շրջենք առաքելական եկեղեցիները, որտեղ մինչեւ այսօր

դեռեւս առաքելական ամբիոնները կան իրանց տեղերում եւ որտեղ կարգացում են նրանց իսկական թղթերը: Եթէ, օրինակ, Աքիայի մօտ ես ապրում, գնա Կորնթոս, եթէ Մակեդոնիայի մօտ ես, կը գտնես Փիլիպպէում, Թեսաղոնիկէում, եթէ Ասիայում կը լինես, մտիր Եփեսոս, եթէ Իտալիայում ես՝ Հռոմ» (Որոշ. Եփեսոս, 1858): Գլխավոր եպիսկոպոսներ նստում էին երկրի կեդրոնական քաղաքում: Ափրիկայինը նստում էր Կարթագենում, Եգիպտոսինը՝ Աղէքսանդրիայում, Իտալիայինը՝ Հռոմում, Գաղղիայինը՝ Լիոնում: Եկեղեցու կազմակերպութիւնը աւելի որոշ ձեւակերպութիւն ստացաւ Կոստանդին կայսեր ժամանակ, եկեղեցու բաժանումները զուգընթաց գնում էին քաղաքական բաժանման հետ: Կոստանդինը բաժանեց 4 պրեֆեկտուրայի՝ Արեւելեան, Իլլիրեան, Իտալիա եւ Գաղղիա: Արեւելեանը բաժանուում էր հինգ շրջանի. 1) Արեւելեան, 2) Եգիպտական, 3) Ասիական, 4) Պոնտոսի եւ 5) Թրակիայի: Արեւելեանը բաժանուում էր 15 թեմի, գլխավոր քաղաքն էր Անտիոք, Եգիպտոսը՝ 6 թեմի, գլխավոր քաղաքը՝ Աղէքսանդրիա, Ասիան՝ 10 թեմի, գլխավոր քաղաքը՝ Եփեսոս, Պոնտոսը՝ 11 թեմի, Կ. Պոլիս քաղաքով: Եպիսկոպոսական գլխավոր աթոռներն էլ բաժանուեցին նոյն կարգով, նոյն քաղաքներում նստեցին գլխավոր եպիսկոպոսները:

Տեղական-ազգային եկեղեցիների կարգին է պատկանում եւ Հայոց եկեղեցին:

Նախկին Հայոց եկեղեցին, նախքան ազգային՝ անկախ եկեղեցի դառնալը, բառի բուն նշանակութեամբ, երկու շրջան է ունեցել՝ նախարկուսաւորչեան եւ նախասահակեան:

ա) Նախարկուսաւորչեան եկեղեցի

(Ագաթանգեղոս, Բիւզանդ, Խորենացի, Ստ. Օրբելեան, Մովսէս Կաղանկատուացի, Գարագաշեան, Գաթրճեան):

Քրիստոնէութիւնը քաղաքացիական կրօն դարձաւ Հայաստանում Լուսաւորչի եւ Տրդատ թագաւորի ձեռքով 303 թուին, ամենաառաջին ազգը, որ ամբողջութեամբ ընդունեց այդ կրօնը, է՛ Հայոց եւ առաջին պատիւն է վայելում բոլոր աշխարհում այդ տեսակէտից (Րօբերթսօն՝ անգլիացի, Եկեղ. պատմ.):

Մինչեւ 300 թիւը, մինչեւ Լուսաւորչի յայտնութիւնը, կային բազմաթիւ քրիստոնեայ Հայեր Փոքր Հայքում, Կեսարիայի, Սեբաստիայի կողմերում, Ասորոց, Միջագետքին կից սահմաններում, Արարատում,

Միևնիքում, Գողթնեայ աշխարհում, Արտազի սահմաններում, Աղուանից երկրում: Թէ որքան կլինէին քրիստոնեայ հայերը, շատ դժուար է որոշել, նամանաւանդ ժամանակակից պատմիչները այդ մասին ոչինչ չեն յիշում, նոյնիսկ Ագաթանգեղոս, որ մանրամասն նկարագրում է Լուսաւորչի գործունէութիւնը, նրա երկար քարոզը, որտեղ մէկ-մէկ յիշում է 12 առաքեալների եւ 72 աշակերտների ի սփիւռս աշխարհի ցրուելը եւ ո՛չ մի խօսք չի արտասանում Թադէոսի եւ Բարդուղիմէոսի մասին, առաջինի Եղեսիա գալը եւ նրա արած գործերը, որոնք մանրամասնօրէն նկարագրել է Եւսեբիոսը, քարոզում յիշում է, որ Յիսուսի աշակերտները ցրուեցին «ոմանք ի Մարս, ոմանք ի Պարթեւս, ոմանք ի Խուժաստան, ոմանք ի Միջագետս, ոմն ի կողմանս Գամրաց, ոմն ի Պոնտոս, ոմն յԱսիա, ոմն ի Փոլիզիա, ոմն ի Պամփիլիա, ոմն յԵգիպտոս, ոմն յաշխարհն Հնդկաց, ոմն ի կողմն Լիբէացւոց, ոմն Կիւրենացւոց, ոմն Դաղմատացւոց, ոմն Սպանիացւոց, ոմն Ազովտայ, ոմն Թրակայ, ոմն Ղակոնիա, ոմն Կապադովկիա, Բիւթանիա...» եւ այսքան մանր՝ աննշան երկրների անունների մէջ ոչ մի խօսք չի յիշատակուում Հայաստանի մէջ, այն ինչ Դ-Ե դարերում արդէն աւանդաբար խօսուում էր Թադէոսի եւ Բարդուղիմէոսի՝ Հայաստան գալու մասին: Հէնց Բիւզանդի առաջի գլուխը սկսուում է Թադէոս առաքեալով, «ի քարոզութենէն Թադէոսի առաքելոյ եւ նորուն յելից եւ ի մարտիրոսութենէն մինչեւ ի կատարումն վարդապետութեանն Գրիգորի եւ իւրոյ Հանգստեան, եւ յառաքելասպան Սանադրկոյ արքային մինչեւ յակամայ Հնագանդեն Հաւատոյն... այն ամենայն ի ձեռն այլոցն գրեցան (իմա՝ Ղերուբնա, Ագաթանգեղոս եւ այլն): Ա գլ.»։ Բիւզանդի սովորութիւնն է կրկնել «նստուցին զնա (Յուսիկ) յաթոռն առաքելոյն Թադէոսի եւ յաթոռ իւրոյ Հաւուն մեծին Գրիգորի» (26 երես): Նոյն ձեւով էլ խօսուում է Խորենացին (91 երես). «Գտաք նստեալ յաթոռ սրբոյ առաքելոյն Թադէոսի զնախահայրն մեր Գրիգորիոս եւ ըստ Աւետարանին ծնող»։ Բացի այդ մինչեւ իսկ աւանդութիւն էր պտտում այդ ժամանակ, որ Լուսաւորչի յղանալը ի մօրէ եղել է Թադէոս առաքեալի գերեզմանի շրջակայքում, երբ զօրքերը վրայ հասնելով՝ բռնած բերում են Անակին. «Որոց (զօրաց) պատահեալ Անակայ, ածին զնա հրամանաւ թագաւորին ի գաւառն, որ անուանեալ կոչի Արտազ ի տեղի դաշտավայրս, ուր յայտնեցաւ նշխարք սրբոյ եւ մեծի առաքելոյն Թադէի», Խոր. Բ, ՀԴ. «Եւ աստ ասեմ զրոյց զսքանչելի ծերոյն՝ որ ասէր, թէ ի նախնեաց ունիմ սովորութիւն, որդի ի հօրէ առնելով զյիշատակ զրուցացս յայտցիկ... Արդ ի բնակելն Անակայ ի դաշտին Արտազու պատահէ սորա տեղի օթարանին մօր առ դիրս սրբոյ առաքելոյն, որպէս թէ ի ներքսա-

գոյն սրսկապանի խորանին եւ անդ ասեն զյղութիւն մօր սրբոյն մեծի Լուսաւորչին»։ Նոյնպիսի ականդուլթիւն կար նոյն ժամանակներում եւ Բարդուղիմէոսի մասին, որ պատմում է Խորենացին. «Զոր (Տիրամօր պատկերը) առեալ Բարդուղիմէոսի զուարճացաւ, եւ իբրեւ ընդ կենդանւոյ համարեալ նայէր։ Ապա մեծաւ փուլթով ել ի Հայս հրամանաւ Սուրբ Հոգւոյն, զի զԹաղէոս առաքեալ սպանեալ էր Սանատրուկ արքայ յԱրտագ գաւառի Հայոց»։ Ապա պատմում է, որ Բարդուղիմէոսը եկաւ Անահտայ կուռքը փշրեց, տեղը խաչ տնկեց, որը յետոյ Գրիգոր Լուսաւորիչը վերցրեց եւ շրջելով՝ խաչակնքում էր բոլորին եւ ամէն տեղ, որ ամէնից վերջն էլ տնկեց Տրդատի գերեզմանի վրայ. ապա Ս. Աստուածածին եկեղեցին շինեց, կոյսեր եւ քահանայ կարգեց եւ անուանեց «Հոգեաց վանս յանուն Տիրամօրն եւ սուրբ Կուսին»։ Եթէ քննական պատմութիւնը այս ականդուլթիւն համարի, յամենայն դէպս այդ իսկ ականդուլթիւնը ապացուցանում է, ըստ ասորական աղբիւրի, որ Թաղէոսը եկել է Արտագ եւ նահատակուել է Սանադրուկ հայոց թագաւորից, թէ Սանադրուկ կամ ըստ արտաքնոց՝ Միհրդատ եղել է հայոց թագաւոր 35-65 կամ ըստ արտաքնոց՝ 35-37 եւ 41-45 թուականներին, այդ հաստատ է (տե՛ս Գարագ., Քնն. պատմ.)։ Բարդուղիմէոսի Սիւնիք գալու մասին նոյնիսկ ականդուլթիւն է մնացել մինչեւ Ստեփաննոս Օրբելեանը (ԺԴ դար), որ ասում է. «Ի դառնալն Բարթողումեայ ի պարսից անցեալ ընդ գետն Երասխ՝ մտանէ ի սահմանս Սիսականու, եւ սկիզբն արարեալ քարոզութեան յՈրթվատ գիւղ եւ յԱրեւիք գաւառ եւ ի տանն Բաղաց եւ ի Գողթն, որք ընկալեալ զքարոզութիւն Աւետարանին՝ լուսաւորեցան մկրտութեամբ աւագանին, ի ձեռն սրբոյ առաքելոյն Բարթողումէոսի։ Իսկ ս. առաքեալն շինէ եկեղեցի ի Գողթն յարեւմտից եղերն ի վերայ վիմի միոյ յիւրեանց հանգստեան տեղւոջն, ուր վանքն էին կալեալ, եւ անուն կոչեցին Տեառնընդառաջ»։ ապա պատմում է, որ Կուսի անունով մէկին եպիսկոպոս է ձեռնադրում եւ ինքը գնում է դէպի Վանանդ, թաղում է Լուսիկ աշակերտին, մատուռ շինում, ապա Ս. Թովմայի անունով եկեղեցին կառուցանելուց յետոյ, անցնում է դէպի Դուլին՝ մայրաքաղաքը։ Ստեփաննոս Օրբելեանը ասում է, որ Թանահատի վանքի արձանագրութիւնից երեւում է, որ այդ եկեղեցին շինուած է հայ թուականից 400 տարի առաջ, որ ասել է թէ՛ երկրորդ դարու կէսին (151 թ.). նոյնպէս ականդուլթիւնը, որ Տաթեւի վանքը շինուել է Եւստաթէ աշակերտի անունով, որ ըստ աղուանից ականդուլթեան՝ Նղիշէ առաքեալը Աղուանից երկրումն է քարոզել եւլն, եւլն.։ Այս բոլոր ականդուլթիւնները հաստատում են, որ Լուսաւորչից առաջ բազմաթիւ քրիստոնեայ հայեր են եղել Հայաստանում,

որ առաքեալների մասին բազմաթիւ զրոյցներ են պտտելիս եղել, եւ այդ բոլորը դժուար թէ Ագաթանգեղոս լսած չլինէր. բայց ինչո՞ւ այն աննշան երկրների մասին խօսելիս ո՛չ մի խօսք չի ասում Հայաստանի մասին եւ ո՛չ էլ Թադէոս եւ Բարդուղիմէոսի մասին մի խօսք, արդեօ՞ք որ չնսեմացնէր Լուսաւորչի գործունէութիւնը:

Աւանդութիւնը ասում է, որ Ոսկեանք, որոնք ճգնում էին Ծաղկէոյ լեռներում, Թադէոսի աշակերտներն էին, նրանք Արտաշէս թագաւորի ապարանքի մարդկանց քրիստոնեայ դարձրին եւ Սաթենիկի զգապկաններին՝ Սուքիասեանց մկրտեցին, եւ երկու խումբն էլ նահատակուեցին: Հոփսիսեանց ահագին խումբը ինչպէ՛ս կհամարձակէր մայրաքաղաքի հնձաններում պատսպարուել, եթէ քաղաքի քրիստոնեաների ծածուկ խնամակալութիւնը չլինէր: Թէ որքան շատ էին քրիստոնեայ հայերի թիւը Տրդատի օրով, այդ երեւում է թագաւորի հրովարտակներից՝ ուղղուած ոչ թէ ընդհանուր քրիստոնեաների դէմ, այլ միմիայն այն քրիստոնեաների, որոնք բացէիբաց ծաղրում էին կռապաշտներին եւ անարգում կուռքերին, մի՞թէ փոքրաթիւ մարդիկ կհամարձակէին այդպիսի քայլ անել, ահա հրովարտակի խօսքերը (Ագ., ԺԲ). «Արդ՝ եթէ յանկարծօք թէ գտցի՝ որ զդիսն անպատուեսցէ, եւ գտցեն զայնպիսին, կապեալ ոտիւք եւ կապեալ ձեռօք եւ կապեալ պարանոցաւ ի դուռն արքունի ածցեն, եւ տուն եւ կեանք եւ արարք եւ ստացուածք եւ գանձք, այն ամենայն այնոցիկ լիցի, որ զայնպիսիսն ի մէջ ածցէ»: Նոյնը հաստատում է երկրորդ հրովարտակը. «Զի նոքա անհնարին լինին խափան դիցն պաշտաման, զայնպիսիսն թէ գտցեն վաղվաղակի ի մէջ ածցեն, յարքունուստ պարգեւք եւ պատիւս նոցա շնորհեալ՝ որ զնոսին յայտնեսցեն: Ապա թէ ոք չյայտնեսցէ զայնպիսին, կամ թագուսցէ եւ գտցի, յսպիսին ընդ մահապարտս համարեալ լիցի, եւ ի հրապարակ արքունի եկեալ մեռցի եւ տուն նորա յարքունիս երթիցէ»: Քրիստոնէութիւնը այնքան ուժեղ էր, որ մինչեւ անգամ վախենում էին մատնել քրիստոնեային տէրութեան ձեռքը, եւ մահուան է դատապարտում այն կռապաշտ հային, որ գիտենալով կուռքերին անպատուող քրիստոնեայի ով լինելը, չէր յայտնել տէրութեան: Այսպիսի բռնութիւնների ժամանակ պարզ է, որ անձնական կրքերի եւ անսանձ հաճոյքների մեծ դուռն էր բացուում անպիտան եւ չարահոգի մարդկանց առաջ, որոնք մատնութիւններով գումարներ էին դիզում եւ կեղծ մուրհակներ առնելով՝ բաց թողնում կամ բանտարկել տալիս. արդեօ՞ք այդ մտքով չհասկանալ Լուսաւորչի արածը. «Եւ բազում բանտականաց եւ կալանաւորաց ի տազնապելոյ ի բռնաւորաց փրկութիւն արար, կորզելով զնոսս ահաւորութիւն զօրութեամբ փառացն Քրիստոսի, եւ զբազում մուր-

Հակա անիրաւագիրս անիրաւութեան պատառեաց» (Ագ., ԺԶ): Վերջապէս այն գլխաւոր փաստը, որ Տրդատ եւ Լուսաւորիչ շատ փոքր ժամանակում ամբողջ մի ազգ, այն էլ Հայի նման ծանրամտաց, դարձրին քրիստոնեայ, մի՞թէ հնարաւոր էր, եթէ Հայերից շատերը քրիստոնեայ չլինէին եւ քրիստոնէութիւնը չլինէր իբրեւ Հանրածանօթ կրօն տարածուած երկրի բոլոր մասերում: Գարագաշեան (որի կռապաշտական Հայոց պատմութեան շրջանը լուրջ աշխատութիւն է), աշխատում է քրիստոնէութեան տարածումը եւ Տրդատի եռանդոտ միջամտութիւնը այդ գործում վերագրել ուրիշ պատճառի, այն է՝ Կոստանդինոս կայսեր ազդեցութեան Տրդատի վրայ Հարսանիքի ժամանակ՝ 307 թուին, այնինչ Հայերը քրիստոնեայ դարձան 303-ին, իսկ ըստ Գարագաշեանի՝ 305-306-ին, այսինքն վերոյիշեալ կայսերական ազդեցութիւնից առաջ. այդ սխալ կարծիքը հետեւում է նրանից, որ նա քրիստոնէական շրջանի հրաշքները եւ տեսիլքները ծաղրի եւ հեզնութեան տալով, ըստ Րընանի, զուտ պատմական մասն էլ կորցնում է նրանց խառնուրդի մէջ եւ աշխատում է մեր պատմութիւնը պարզաբանել օտարով եւ ո՛չ ազգայինով, շատ անգամ առանց փաստի մերժելով ազգայինը եւ յենուելով միմիայն օտարինի վրայ:

Թէ որքան արագութեամբ կատարուեց քրիստոնէութեան տարածումը Հայաստանում եւ ի՛նչ ծաւալով, այդ երեւում է Ագաթանգեղոսից. 20 օրում մկրտուեց «զինն եւ տասն բիւր մարդիկ» (190000 մարդ), «ի ծագաց մինչեւ ի ծագս», Սաղաղացոց աշխարհից մինչեւ «ի սահմանս Կասփից, ի Փայտակարան (Պարտաւ) արքայութեան Հայոց քաղաք» նա ձեռնադրել է 400 եպիսկոպոս՝ «աւելի քան զչորեք հարիւր եպիսկոպոս», իսկ անթիւ անհամար քահանաներ եւ սարկաւազներ այդ ցոյց է տալիս. ա) որ քրիստոնեաները շատ էին եւ ամէն տեղ մեծ հրճուանքով ընդունում էին Լուսաւորչին, բ) որ ո՛չ քրիստոնեայ տարրը վաղուց ընտելացել էր քրիստոնէութեան, գ) որ Լուսաւորչի արագ եւ բազմաթիւ անձանց մկրտութիւնից երեւում է, որ մկրտուածների մեծ մասը երախայ էր, այսինքն չմկրտուած քրիստոնեաներ: Նոյն ժամանակուայ գործադրուող ընդհանուր եկեղեցու օրէնքով քրիստոնեան երեք, երկու, մէկ տարի պիտի պատրաստուէր քրիստոնէական կրօնի մէջ, լաւ ծանօթանար Աւետարանի հետ եւ ապա թոյլատրուէր մկրտուելու եպիսկոպոսից քննութեան ենթարկուելուց յետոյ. Լուսաւորիչ «գօրագունդ բանակի» համար 30 օր նշանակեց, իսկ միւսներին, որտեղ հասնում էր, մկրտում էր եւ եկեղեցիներ շինում: Լուսաւորիչ Կեսարիայից գալիս՝ հետը բերաւ Սեբաստիայից բազմաթիւ քահանայացուներ եւ հոգեւորականներ, որոնք մեծ մասամբ Հայ պիտի

լինելին, քանի որ օտարներին դժուար էր կտրուել հայրենիքից եւ գնալ հովվութեան մարդկանց եւ ժողովրդի վրայ. «Եւ գտանէր բազմութիւն եղբարց՝ զորս հաւանեցուցաներ ընդ իւր գալ»: Թէ Փոքր Հայքում կային բազմութիւ քրիստոնեայ հայեր եւ պատկանում էին Կեսարիայի թեմին եւ ունէին առանձին եպիսկոպոսներ, որոնք կոչուում էին Հայոց եպիսկոպոսներ, որոնք, անկախ «Հայոց մեծաց» աշխարհի գլխաւոր եպիսկոպոսից՝ կաթողիկոսից, մասնակցում էին տիեզերական ժողովներին, այդ երեւում է տիեզերական ժողովի մասնակցողների ցուցակից. Նիկիայի ժողովում յիշուում է 2 հայոց եպիսկոպոս Փոքր Հայքից: Պոլսոյ ժողովում՝ նոյնպէս երկու եպիսկոպոս, 2 հոգի էլ՝ Եփեսոսի ժողովում, մինչեւ անգամ վեցերորդ տիեզերական ժողովում, որ չէ ընդունւում մեր եկեղեցու կողմից, յիշուում են երկու հայոց եպիսկոպոս Փոքր Հայքից: Կեսարիայի թեմը միշտ յարաբերութեան մէջ է եղել Յունաց եկեղեցու հետ, մինչեւ իսկ Գանգրայի տեղական ժողովը եղաւ միմիայն Սեբաստիայի հայերի մէջ տարածուած աղանդի համար եւ ժողովի շրջաբերականը ուղղուած է «Հայաստանում եղող մեր ծառայակիցներին», այն է՝ Հայաստանի եպիսկոպոսներին. իսկ այս մասին Հայոց եկեղեցու պատմութեան մէջ մի յիշատակութիւն չկայ: Փոքր Հայքը քաղաքականապէս համարեա միշտ յունաց ձեռքի տակ էր, միմիայն Տրդատ Բ-ի ժամանակ՝ 190 թուականներին միացաւ «Մեծ Հայքի» հետ, քիչ յետոյ արդէն էլի նոյն վիճակին ենթարկուեց. եկեղեցական բաժանմունքն էլ միշտ զուգընթաց էր գնում քաղաքականին. Սեբէոս (է դար) ասում է, որ հայոց կաթողիկոսութիւնը Մօրիկ կայսեր ժամանակ երկուսի բաժանուեց՝ յունաց եւ պարսից, Մովսէս եւ Յովհանն կաթողիկոսներով. «Եւ Յովհանն ընդ նոսա (յոյնս) հաղորդեալ միաւորեցաւ, բայց Մովսէս ամենեւին ոչ լինէր ի նոսա հուպ...» (53 երես): Կաթողիկոսները կոչուում էին «Հայոց մեծաց», մինչեւ որ չմիացաւ Փոքր Հայքը հայոց նուիրապետութեան հետ, կաթողիկոսների կոչման մէջ չաւելացաւ «Ամենայն հայոց» մակդիրը. արդէն 10-րդ դարում տեսնում ենք Խաչիկ կաթողիկոսին ստորագրած «կաթողիկոս Ամենայն հայոց»: Սրանք բոլորը ապացուցանում են որ Փոքր Հայքում, Սեբաստիա, Երզնկա, Եփրատ գետի աջ ափով բնակուած հայերը մինչեւ Լուսաւորիչ քրիստոնեայ էին եւ իրանց թեմակալ եպիսկոպոսին՝ Կեսարիայի արքեպիսկոպոսին երկար ժամանակ ճանաչում էին, մինչեւ իսկ հակառակ Հայոց եկեղեցու կարգադրութեան, հոգեւոր պետ եւ վեցերորդ տիեզերական ժողովին մասնակցելու երկու եպիսկոպոս ուղարկեցին:

Բացի ներքին տեղեկութիւններից, ունինք արտաքին աղբիւրներ Լուսաւորչից առաջ քրիստոնեայ հայերի մասին. այդ վկայութիւնները տալիս են Տերտուղիանոս, Եւսեբիոս, Փիրմիլիանոս. առաջինը Գ դարու գրող է (†240 թ.), ասում է, որ այն ժամանակներում բազմաթիւ հաւատացեալներ կային Հայաստանում (Գաթրըճեան). Եւսեբիոս (267-338 թթ.), խօսելով Մաքսիմիանոս (306-313 թթ.) կայսեր հալածանքների մասին, ասում է, որ այդ կայսրը հալածանք սկսեց հայոց դէմ, եւ հայերը ջարդեցին կայսեր զօրքը. «Պատերազմ սկսեց բռնաւորը Հայոց դէմ, որոնք սկզբից հռոմայեցոց հետ բարեկամ եւ նիզակակից էին: Որովհետեւ նրանք էլ քրիստոնեայ էին եւ շատ ջերմեռանդ բարեպաշտ էին, աստուածուրացը բռնացաւ եւ աշխատեց բռնութեամբ՝ դեւերի եւ կուռքերի պաշտամունքին...» բերել հայերին... (գլ. Թ, Ը): Փիրմիլիանոս Կեսարիայի եպիսկոպոսը նոյն վկայութիւնն է տալիս, որ Հայաստանում բազմաթիւ քրիստոնեաներ կային. նա Գ դարու մարդ էր: Մաքսիմիանոսի զօրքերի ջարդը քրիստոնեայ հայերի կողմից յանուն կրօնի ընդդէմ կռապաշտութեան հայերի նոր քրիստոնեայ դարձած ժամանակ՝ Տրդատի օրով ապացոյց է, որ քրիստոնէութիւնը վաղուց խոր արմատ էր ձգած հայերի մէջ, այլապէս նորադարձները յանուն կրօնի այդպիսի եռանդուն միջոցներ չէին գործադնիլ: Ուրեմն կարօտ չէ ապացուցութեան, որ նախալուսաւորչեան եկեղեցի ունեցել են հայերը եւ այն էլ Հայաստանի բոլոր անկիւններում, որտեղ տիրապետում էր երկու մեծ հոսանք՝ յունական եւ ասորական. հայերը գիր չունէին, ուստի եւ Սուրբ Գիրքը եւ ժամերգութիւնը լինում էր Փոքր Հայքում, Սեբաստիայում եւ յունական մասում՝ յունարէն, իսկ Միջագետքում, Եգեսիայում, Ասորիքում՝ ասորերէն, գուցէ եւ Ատրպատականում՝ պարսկերէն. մանաւանդ որ Պարսկաստանում գտնուած քրիստոնեաների առաջնորդը անուանւում էր պարսից եպիսկոպոս, իսկ Եգիպտոսի դպրոցը մասնաւորապէս Պարսկաստանի համար քարոզիչներ էր պատրաստում:

Թէ ինչպէս էր կառավարւում նախալուսաւորչեան Հայոց եկեղեցին, ինչ կանոններով, այդ մասին թէեւ տեղեկութիւն չունինք, բայց ի նկատի ունենալով ընդհանուր եկեղեցու նոյն ժամանակուայ կացութիւնը, կարող ենք համեմատական կարգով եզրակացնել, որ Հայոց եկեղեցին իբրեւ մաս եւ շարունակութիւն ընդհանուր եկեղեցու, կառավարուող մեծ մասամբ օտարազգի եպիսկոպոսներով, քահանաներով, քանի որ Հայոց գիրը դեռ չէր գտնուած, հովուում էր այն օրէնքներով եւ կանոններով, որոնցով կառավարւում էր ընդհանուր եկեղեցին: Թէ արդեօ՞ք նախալուսաւորչեան եկեղեցին տեղական-ազգային առանձնակի սովո-

րութիւններ ունէր՝ տարբեր ընդհանուր եկեղեցու կարգերից, որպիսի առանձնայատկութիւններ նոյն ժամանակուայ եկեղեցու զանազան մասերում երեւում էին, պաս պահելու, զատիկը կատարելու, ճրագալոյցի օրուայ վերաբերութեամբ, օրինակ՝ Ասիայում, Եգիպտոսում, Հռոմում, Գաղղիայում: Ինչպէս Իրենէոսը (†202 թ.) պատմում է, զանազան եկեղեցիներում տարբեր մանր սովորութիւններ կային, ոմանք պասը պահում էին մի օր, ոմանք՝ երեք, ոմանք՝ 40, մի քանի տեղ տուրքերը ժողովում էին շաբաթը մի անգամ, ոմանք՝ ամիսը մի անգամ, ոմանք թաթախում էին աւագ հինգշաբթի օրը, ոմանք՝ լոյս կիրակի եւ այլն, եւ այլն: Այս հարցերը ակամայ յարուցանում ենք այն պատճառով, որ ե դարում հէնց, մեր եւ Յունաց եկեղեցու ծիսական մասերի մէջ փոփոխութիւններ եւ տարբերութիւններ ենք տեսնում. եթէ ընդունենք, որ նախալուսաւորչեան եկեղեցի հայերը չունէին, այն ժամանակ շատ դժուար կլինէր բացատրել, թէ այդ տարբերութիւնները որտեղից առաջացան, քանի որ Լուսաւորիչը Դ դարում մտցնելով քրիստոնէութիւնը Հայաստանում, նա տարածեց եւ հաստատեց այն կարգերը, որոնք տեսել էր Կեսարիայում, Յունաց եկեղեցում, նոր բան մտցնել չէր կարող, այն ինչ հէնց Լուսաւորչի որդի Վրթանէսը տարբերութիւններ տեսնելով նախալուսաւորչեան ասորահայոց եկեղեցու եւ յունահայոց եկեղեցու մէջ, պատգամաւորութիւն է ուղարկում Երուսաղէմ Մակար եպիսկոպոսի մօտ՝ խնդրելով հրահանգ, որից եւ ստանում է 9 գլխով կարգեր: Վանը եւ Արտազը, մօտիկ լինելով Ասորեստանին, մտցրել էին այն կարգերը, որ սովորել էին ասորիներից. Եղեսիայի դպրոցից, Երուսաղէմից, իսկ վերջինիս առաջին եպիսկոպոսը՝ Յակոբ Տեառնեղբայրը, ամենամեծ յարգանքն էր վայելում ոչ միայն հրէաների, այլ եւ դրացի ասիական ազգերի կողմից, եւ ժամերգութիւնն ու համառօտ պատարագի արարողութիւնը համարւում էր Տեառնեղբօր սահմանումը:

Երուսաղէմի ասորահայկական սովորութիւններով նախալուսաւորչեան եկեղեցին գործ էր ածում բազարջ հաց, յունուարի 6-ին՝ Ծննդեան կատարումն, պասերի կատարման որոշ օրեր եւլն, եւլն. Կեսարիայի կողմի յունահայոց եկեղեցին թէեւ նոյն նախալուսաւորչեան-ասորական եկեղեցին էր, բայց տեղական տարբերութիւն ունէր վերոյիշեալ կէտերում: Լուսաւորչի պատկառելի հեղինակութիւնը այդ տարբերութիւնները նսեմացնում էր, մինչեւ իսկ անուշադիր թողնում այդ մանր առանձնայատկութիւնները՝ «իսկ մեք փառաւորեսցուք» հրաշալի սկզբունքով, բայց հայոց ազգայնական եկեղեցին իւր գործը շարունակում էր, եւ Վրթանէսի ժամանակ հարկ զգացուեց Երուսաղէմ մարդ ուղարկել եւ հրահանգներ խնդրել: Թէ Երուսաղէ-

մի եկեղեցին՝ գլխաւորութեամբ Տեառնեղբօր, որքան ժողովրդական էր հայոց մէջ, այդ երեւում է մի քանի պատմագրներէրից: Ուխտանէսը պատմում է վրաց բաժանման մասին 597 թուին եւ մէջ է բերում զանազան թղթակցութիւններ հայոց կաթողիկոսի, վրաց եպիսկոպոսների եւ Սմբատ Մարզպանի մէջ տեղի ունեցած, որոնց մէջ միշտ կրկնւում են հետեւեալ խօսքերը. «Հարքն մեր եւ ձեր զԵրուսաղէմի հաւատն ունէին, եւ սուրբն Գրիգոր զայն ետ նոցա, եւ մեք զնոյն ունիմք» (109 երես): Նոյն հեղինակը, խօսելով վրաց ազգի նեղանալուն վրայ այն մասին, որ հայոց կաթողիկոսը Աղուանից եպիսկոպոսին արքեպիսկոպոս է համարում եւ վրաց եպիսկոպոսին՝ մետրոպոլիտ, արդարացնում է հայոց կաթողիկոսի արածը նրանով, որ Աղուանից եպիսկոպոսը անդրանիկ է, քան վրացը եւ յաջորդութիւնը ստանում է Յակոբ Տեառնեղբօրից. «Այլ թէպէտեւ նոքա զայլ ոմն ասէին կանխաւ եկեալ յաշխարհն Աղուանից Եղիշէ անուն, զոր վերագոյնդ յիշեցաք, յաշակերտաց Փրկչին ձեռնադրեալ ի սրբոյ Յակոբայ եղբօրէն Տեառն, եւ քարոզեալ անդ, եւ եկեղեցի շինեալ նախքան զլուսաւորութիւնն հայոց, որ է մայր եկեղեցեացն Գեսու եկեղեցին այն առ ստորոտով Ամարասու ի գաւառին որ կոչի Գորոզու, մերձ ի դաշտն Պարտաւ քաղաքի, որ կոչի Փայտակարան...» (112 երես): Նոյնը կրկնում է եւ Մովսէս Կաղանկատուացին, որից եւ քաղել է Ուխտանէսը: Ստեփաննոս Օրբելեանը Ծննդեան եւ Մկրտութեան օրը յունուարի 6-ին համարում է Յակոբ Տեառնեղբօր սահմանադրութիւն. «Այլ զճշմարիտն զկարգեալն ի սրբոյն Յակոբայ ի վեցն յունուարի զԾնունդն, եւ ի վեցն ապրիլի՝ զԱւետիսն» (335 երես): Այս բոլորը խօսում են ի նպաստ նախալուսաւորչեան եկեղեցու, որ ունէր տեղական ամրացած հաստատուն ծէսեր եւ սովորութիւններ, որոնք վաւերական դարձան Լուսաւորչով եւ քաղաքացիութիւն ստացան Տրդատով, եւ որոնք համարում էին աւանդ առաքեալներից, Երուսաղէմից: Պատմութեան ամբողջ ընթացքում երեւում է, որ հայոց ազգային-բուն եկեղեցուն միշտ աւելի ջերմեռանդ պաշտպաններ էին արեւելեան հայերը, այսինքն նախկին նախալուսաւորչեան ասորահայկական եկեղեցու սերունդները, քան արեւմտեան, այսինքն յունահայկական եկեղեցու, վերջինը միշտ եղել է յունասէր եւ լատինասէր: Մինչեւ իսկ Ռուբինեանց ժամանակ մի քանի ժողովներ եղան թագաւորի, կաթողիկոսի, եպիսկոպոսների, իշխանների մասնակցութեամբ օտարամոլական գոյն ունեցող, բոլորը մերժուեցին Արեւելեան Հայաստանից, որոնցից եւ ակնածում էին Կիլիկիայի տէրերը (տե՛ս Ա գիրք, Հայոց եկեղ. ժողովները): Նոյնը երեւում է Ե, Զ դարերից սկսած, Ղազար Փարպեցու թղթից երեւում

է, որ Յունաստանի դէմ, Յունաստանում կրթութիւն ստացած անձանց դէմ առհասարակ խիստ հալածանք կար, նրանց կրթութեան վայր Յունաստանը համարուած էր աղանդների կեդրոն, պոռնկութեան վայր, երրորդ-չորրորդ պսակների ջատագով եւ այլն, եւ այլն (Սեբէոս). Ներսէս Մեծի ժամանակ Արշակը, Պապը, իշխանները հակառակ յունական ուղղութեան էին. Սահակի ժամանակ աւելի սիրով ընդունուած էին ասորի կաթողիկոս, քան յոյն, կամ Յունաստանում կրթուած անձի: Սրանք բոլորը, կարծում եմ, ցուցնում են, թէ որքան ուժեղ եւ համատարած նշանակութիւն ունէր ասորահայկական նախալուսաւորչեան եկեղեցին. Փարպեցին, ուրախանալով գրերի գիւտի համար, ասում է՝ փառք Աստուծոյ, ազատուեցինք ասորական դժուար լեզուից, որ ենթատրեւ է տալիս, թէ Արարատում, հէնց էջմիածնում ասորերէն էին ժամ ասում նախ քան գրերի գիւտը:

բ) Նախասահակեան եկեղեցի

Հայոց եկեղեցու երկրորդ շրջանը կազմում է Լուսաւորչից սկսած մինչեւ Սահակ, կամ աւելի ճիշտ՝ Մեսրոպ եւ թարգմանիչներ, այսինքն մինչեւ այն ժամանակ, երբ Հայոց գիրը գտնուեց, Սուրբ Գիրքը թարգմանուեց հայերէն, եւ Հայոց եկեղեցու մէջ հնչեց հայերէն ժամերգութիւն՝ 300 թուից մինչեւ 440 թուականները: Այն նախասահակեան շրջանը բոլորովին տարբերում է յաջորդող շրջանից, նա կառավարում էր ընդհանուր եկեղեցու կանոններով, եկեղեցիներում ժամերգութիւնը կատարում էր անհասկանալի լեզուներով, յունարէն, ասորերէն, նոյնիսկ պարսկերէն, Աւետարանը կարդացւում, թարգմանում եւ բացատրում էր շատ անգամ երկու-երեք թարգմանիչների ձեռքով, Հայոց եկեղեցիների վարիչներն էին մեծ մասամբ յոյներ, ասորիներ, կաթողիկոսները եւ եպիսկոպոսները ժառանգաբար նստում էին իրանց հայրենական աթոռների վրայ, կաթողիկոսների ձեռնադրութիւնը մեծ մասամբ լինում էր Կեսարիայի եպիսկոպոսից, այս ամենը միանգամից վերացաւ Սահակից յետոյ, ամէն բան դարձաւ ազգային. լեզու, մարդիկ, գրքեր, եկեղեցի, կարգ կանոն, կառավարիչներ, վանականներ: Իհարկէ սրանով չէնք նսեմացնում Լուսաւորչի եւ Տրդատի ահագին օգուտը, որ տուին Հայոց՝ քրիստոնէութիւնը քաղաքացիական կրօն դարձնելով Հայաստանում, նրանք դրանով միացրին հեռու ընկած նահանգները միմեանց հետ, կապ հաստատեցին Քրիստոսի միութեամբ բոլոր Հայոց ցրուած մասերի հետ, յունական կուռքերը՝ արեւմուտքից, ասորական կուռքերը՝ հարաւից, կռապաշ-

տական խառնուրդ մեհեանները՝ հիւսիսից ջնջելով, վերացնելով՝ խաչ տնկեցին, եւ հայուլթեան մտածողութիւնն ուղղեցին դէպի մի միացման կէտի, այն է՝ քրիստոնէութեան կեդրոնին՝ Էջմիածնին, դրա հետեւանքը այն եղաւ, որ նոյնիսկ Վրթանէս՝ Լուսաւորչի որդին, եկեղեցի եւ ազգութիւն, քրիստոնէութիւն եւ հայոց աշխարհ միացրեց եւ պարսիկների դէմ մղած պատերազմում մեռածներին հրամայեց նահատակ համարել եւ տօնել եկեղեցում նրանց յիշատակը. «Վասն զի որք մեռանն՝ մեռան յաղագս աշխարհի եւ եկեղեցեաց եւ աստուածագործ օրինաց տուչութեան...»... «որք այսմ ամեայնի փոխանակ զանձինս իւրեանց ոչ խնայեցին՝ ընդ վկայս Քրիստոսի է նոցա համար պատուոյ» (Բիւզ., 24 երես), բայց եւ այնպէս նախասահակեան շրջանը մի քանի առանձնաշատկութիւններով տարբերուում է բուն ազգային շրջանից, որ սկսուեց Սահակից, Մեսրոպից յետոյ:

1) Այդ շրջանի առաջին աչքի ընկնող երեւոյթն այն էր, որ ամէն տեղ տիրապետողն օտարն էր, յոյնը եւ ասորին, եկեղեցում, վանքերում, եպիսկոպոսների աթոռների վրայ: Լուսաւորիչ «գունդս գունդս» առնելով յոյներից բերաւ մեր աշխարհ. Լուսաւորիչ, իւր երկու որդիքը հայոց թագաւորների ցեղակից էին՝ Պահլաւ ցեղից, Մծբնայ հայրապետը, որ այնքան մեծ հռչակ ունէր Հայաստանում, «ազգաւն պարսիկ կոչէր» (Բիւզ., 19), Լուսաւորչի նշանակած յայտնի Դանիէլ քորեպիսկոպոսը՝ կառավարիչ եւ գլուխ ամենայն եկեղեցեաց, «էր ազգաւ ասորի» (Բիւզ. 31): Սրա աշակերտները՝ Վաղիտա, Եպիփան, Եփրեմ, Գինդ, յոյներ էին եւ գլուխ բոլոր վանականներին, օտարանոցների, բարեգործական հիմնարկութիւնների (Խոր. Բ, գլ. Ի). Լուսաւորչի ութ նշանակած եպիսկոպոսները յոյն էին՝ Եւդաղիոս, Բասոս, Մովսէս, Եւսեբիոս, Յովհաննէս, Ագապէս, Արտիթէս, Արսուկէս, Անտիոքէս, Տիրիկէս, Կիւրակոս (Ագաթ., ՃԻԱ), որոնք անուսով մինչեւ իսկ տարբեր են ազգային շրջանի գործիչներից՝ Յովսէփ, Ղեւոնդ, Եզնիկ, Յովհան, Կորիւն, Եղիշէ, Դաւիթ, Տիրայր եւ այլն, եւ այլն:

Եւ այլապէս էլ չէր կարելի, ինչն^օւ, որովհետեւ եկեղեցու լեզուն օտար էր, հայերը յունարէն, ասորերէն չգիտէին, պէտք է հոգեւորականները կարգային օտար լեզուներով. եւ ահա առաջ է գալիս այդ շրջանի միւս գլխաւոր առանձնաշատկութիւնը՝ լեզուն:

2) Լուսաւորիչ հրամայեց դպրոցներ բանալ եւ սովորեցնել յունարէն եւ ասորերէն, «եւ զնոսա յերկուս բաժանեալ, զոմանս յասորի դպրութիւն կարգեալ, եւ զոմանս հելլէն» (Ագաթ., 484 երես), այնինչ արքունիքը իւր գործերը վարում էր պարսից լեզուով, Մեհրուժանի ժամանակ հրամայուեց ամէն տեղ գործածել պարսկերէն: Թէ ինչ սար-

սափելի գործ էր կարգալ օտար լեզուով եկեղեցում գիրք եւ հասկացնել ժողովրդին, այդ երեւում է Մեսրոպի կրած տառապանքներից եւ Ե դարու պատմիչների նկարագրութիւններից, մէկը կարգում էր յունարէն կամ ասորերէն Աւետարանը, երկրորդը թարգմանում էր, երրորդը՝ մեկնում: Փարպեցին դառնութեամբ է յիշում այն օրերը, երբ հարկից ստիպուած հայ պատանիները չլուծ էին դէպի Եդեսիա դժուարամատչելի ասորական լեզուն սովորելու: Լեզուն պատճառ էր, որ օտար հոգեւորականութիւնը տիրապետում էր Հայոց եկեղեցուն այդ շրջանում:

3) Երրորդ կէտն է, որ այդ շրջանում կաթողիկոսները մինչեւ Արշակ եւ Պապ ստանում էին ձեռնադրութիւն Կեսարիայում եւ այսպէս ասած՝ կանոնական տեսակէտով կապուած էին Կեսարիայի արքեպիսկոպոսի հետ. թէեւ Լուսաւորիչը՝ ինքը առաջինը քանդեց այդ սահմանը՝ ձեռնադրելով իւր որդւոց կաթողիկոս իւր փոխարէն հայոց վրայ, բայց Յուսիկին ուղարկեցին Կեսարիա, թէեւ Արշակ եւ Պապ վերացրին իսպառ կաթողիկոսների՝ Կեսարիա գնալը, բայց էլի արեւմտեան հայոց եպիսկոպոսացունները գնում էին Կեսարիա ձեռնադրուելու՝ ըստ Բիւզանդի. Ագաթանգեղոս եւ Բիւզանդ կեսարական էին եւ հակառակ Արշակի եւ Պապի կարգադրութիւններին (տես Բիւզանդ): Ազգային շրջանում իսպառ վերացաւ այդ:

4) Չորրորդ առանձնայատկութիւնը նախասահակեան շրջանի այն էր, որ կաթողիկոսու եւ մասնաւորապէս առաջնորդութիւնը ժառանգական էր: Լուսաւորիչ, Արիստակէս, Վրթանէս, Յուսիկ, Ներսէս Մեծ, Սահակ, բոլորը պարթեւական ցեղից, Լուսաւորչի շառաւիղներից էին, երկրորդ ցեղն էր Աղբիանոս քրմինը, որը մեծ տուն էր եւ յայտնի քրմական տոհմ, քրիստոնէութեան ժամանակ եպիսկոպոս ձեռնադրուած Եփրատի կողմերում՝ նախկին քրմական շրջանում, Լուսաւորչի սիրելին եւ ազգեցիկ անձն, ահա դրա տոհմն էր առաջ բերում կաթողիկոսական ընտրութեան ժամանակ, երբ Լուսաւորչի ցեղից արժանաւորն չէր երեւում. Աղբիանոսի տոհմից եղան Շահակ, Զաւէն, Ասպուրակէս (Բիւզանդ., 31, 223-224 երես), Մելիտէ եւ Մովսէս (Փարպեցի), կոչւում էին նոյնպէս Մանազկերտցոց ցեղ, կամ ըստ Բիւզանդի՝ «Մանազկերտեայց»: Ժառանգական կաթողիկոսութիւնը հետեւանք էր հին քրմապետութեան, որի համար ընտրւում էին Վահէվահեան ցեղից կամ թագաւորական տանից: Երբ նախարարները համոզում էին Սուրմակին հակառակ խօսել Սահակի դէմ, խոստանալով եպիսկոպոսութիւնը «ազգաւ» տալ նրան, նոյնպէս եւ երզւում էին վերջը Սահակին «ազգաւ» տալ նրան կաթողիկոսութիւնը, որ նշանակում է ժառանգաբար տալ, յանձնել նրան այդ պաշտօնները:

Այս բանը վերջացաւ ազգային շրջանում, Սահակից յետոյ՝ թեթեւ բացառութիւններով (Շնորհալու տոհմ):

5) Ինչպէս էր այդ շրջանի Հայոց եկեղեցու կառավարութիւնը: Ասացի, որ թէեւ կային տեղական սովորութիւններ մտած Հայոց եկեղեցու մէջ, բայց որովհետեւ ամբողջ կազմը գտնուում էր օտարների ձեռքը լեզուի եւ գրերի պատճառով, ուստի եւ ամէն կառավարչական կարգ ընդ օրինակութիւն էր օտարի, յոյնի. Լուսաւորչի կարգերը, վանական կանոնները բոլոր Յունաստանում տեսած եւ սովորած էին, Մեծն Ներսէսի բարեգործական հիմնարկութիւնները, նրանց ձեւը, կառավարութիւնը, կառավարիչները յունական էին եւ յոյներ. «Ի Բիւզանդիոյ դարձեալ ի Կեսարիա եւ եկեալ ի Հայս, զամենայն կարգս ուղղութեանց հարցն իւրոց նորոգեաց, այլեւս առաւել եւս, քանզի զբարեկարգութիւնն, զոր ետես ի Յունաց աշխարհի, մանաւանդ ի թագաւորեալ քաղաքին, ի նմա նկարագրէ...» (Խորեն., Բ գլ. Ի): Ահա Խորենացու վկայութիւնը, որ նա ինչ որ տեսել էր Պօլսում, մտքրեց Հայոց երկրում. նոյնը ասում է Բիւզանդ 58 երեսում: Ներսէսի՝ 12 եպիսկոպոսներով շրջապատուելը իբրեւ խորհրդակիցներ, դրան եպիսկոպոս եւ մակրիւրներով, արխիդիակոնի կառավարչական-վերահսկողութիւն նշանակելը, վանքերի շատացումը եւ վարչական ձեւը Յունաց երկրի օրինակներն էին, որոնք բուն երկրում համակրութիւն չգտնելով՝ լուռ տրտունջ էին առաջացնում եւ հակաեկեղեցական կուսակցութիւն առաջացնում: Սահակի՝ 60 լռակեաց աշակերտներով շրջելով քարոզելը յունականի օրինակն էր: Այս բոլորը վերացաւ ազգային շրջանում, երբ գիրը գտնուեց:

գ) Ազգային շրջան

Սահակ եւ Մեսրոպ գտան Հայոց գիրը, եւ Հայոց աշխարհը փոխուեց միանգամից, տասն տարուայ ընթացքում ամէն բան դարձաւ ազգային, լեզու, եկեղեցի, Աւետարան, սուրբեր, վանքեր, նոյնիսկ Աստուած. հայր եկեղեցում Աստուծոյ անունը յունարէն եւ ասորերէն լսելով՝ չէր պատկերացնում ա՛յն, ինչ որ հայերէն բառով եւ գրով էր ըմբռնում: Տառերի գիւտը անկախ դարձրեց Հայոց եկեղեցին եւ Վարդանանց պատերազմի նահատակների արիւնով դրոշմեց անկախութեան կնիքը նրա ճակատին: Հայոց եկեղեցու անկախ բնակրութիւնը որոշուում է հետեւեալ գլխաւոր կէտերով:

ա) Հայոց եկեղեցու գլխաւոր իրաւասական մարմինն է միմիայն ընդհանուր Ազգային եկեղեցական ժողովը՝ աշխարհականներից եւ

Հոգեւորականներից բաղկացած: Այդ ազգային ժողովն է կաթողիկոս ընտրող եւ հեռացնող, եկեղեցու օրէնսդիր մարմին եւ գլխաւոր դատաւոր, կազմակերպող ոչ միայն վարչական կարգեր եւ կանոններ, այլեւ եկեղեցու դաւանաբանական մասի միակ սահմանող: Թէ դաւանաբանական հարցերում միշտ աշխարհականները մասնակցում էին ոչ միայն Ե դարից սկսած բոլոր վէճերի ժամանակ, այլ եւ 13-րդ դարում, երբ Կիլիկիոյ հայոց թագաւորը, հայոց կաթողիկոսը իրանց իշխաններով եւ եպիսկոպոսներով հակամէտ էին դէպի օտարամոլութիւնը, այդ դէպքում արեւելեան հայոց ժողովում, ուր մասնակցում էին եպիսկոպոսներ, վարդապետներ, քահանաներ, դրանց հետ միացած էին իշխաններ, վարժապետը իւր աշակերտներով. ահա դրանց ստորագրութիւնը. «Ես Եսայի, կրտսեր բանասիրաց, եւ յետին վարժապետ իմով աշակերտօքս համախոհ եմ եւ միաբան...»: «Մենք անպիտան ծառայքս Քրիստոսի Ելիկումս եւ Լիպարեսս՝ որդիք փառաւոր իշխանացն Տարսայիճին եւ Իվանէի, եղբարիք մերովք եւ որդւովք եւ ամենայն ազատօք հաւանիմք եւ հնազանդի մահու չափ աստուածատուր եւ հայրենաւանդ կտակիս, եւ որ հակառակին, որոշեալ լիցին ի սուրբ հարցն մասնակցութենէ» (Ստ. Օրբ., 210 երես), եւ այսպիսի նզովք շարտում էին օտարամոլ թագաւորին եւ կաթողիկոսին:

բ) Հայոց եկեղեցին իւր ազգային ժողովով ազատ է ընդունելու եւ չընդունելու տիեզերական ժողովների վճիռները, կազմելու առանձին ժամերգական կարգ-կանոն, որոշումներ կայացնելու զանազան բարեպաշտական եւ այլ խնդիրների վերաբերմամբ:

գ) Հաստատուն պահելու նախկին ժողովների կանոնները, կամ ըստ տեղի եւ հանգամանաց փոփոխութեան ենթարկելու եւ նոր կանոններ սահմանելու (տե՛ս Ա գ., հայոց ժողովների կանոնները):

դ) Հաստատել եկեղեցու նուիրապետական կարգը, իրաւունքները, եւ զանազան աստիճանները, կարգի հրաւիրել բոլոր զանցառուներին. դատի կանչել, պատժել եւ այլն:

ե) Ազգային ժողովի ներկայացուցիչ եւ լիազօր հսկող բոլոր եկեղեցական կարգերի վրայ, դատող, պատժող, աւանդապահ է Ամենայն հայոց հայրապետը:

զ) Եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնը, միւռոն եփելը բոլոր եկեղեցիների համար վերապահուած է հայոց կաթողիկոսին: Թէ քանի թեմ կար Հայաստանում սկզբանական շրջանում, շատ դժուար է որոշել, քանի որ թեմերի այժմեայ բաժանումը վերջերում կանոնաւորուեց, միայն, ինչպէս Ագաթանգեղոսն է գրում, Լուսաւորիչ ձեռնադրեց 400 եպիսկոպոս, նշանակում է իւրաքանչիւրին յատկացնելով մի-մի քա-

ղաք եւ փոքր թեմեր, պէտք է այն ժամանակ լինէին Հայաստանում մի քանի անգամ շատ թեմական առաջնորդներ, քան այժմ, եւ բազմաթիւ ցրուած եպիսկոպոսներ վանահայրերի եւ քորեպիսկոպոսների պաշտօններով:

3) Գլխաւոր եպիսկոպոս

Եկեղեցական կանոնով բոլոր եպիսկոպոսները հաւասար իրաւունքի տէր են, բայց երկրի մէջ բազմաթիւ եպիսկոպոսների մէջ կարգ պահելու համար անհրաժեշտ էր մէկը, իբրեւ գլխաւոր եպիսկոպոս, որ վերահսկեր ընդհանուր եկեղեցու կեանքի վրայ. այդպիսի անձը համարուում էր այն եպիսկոպոսը, որ ձեռնադրուած էր առաջ, այդ աւանդութիւնը փոփոխակի անցւում էր քաղաքէ քաղաք, ուր նստած էին զանազան ժամանակներում ձեռնադրուած եպիսկոպոսներ. բացառութիւն կազմում էր Ափրիկայի Կարթագենը, որի եպիսկոպոսը 97 թուի ժողովով պիտի համարուէր գլխաւոր եպիսկոպոս եւ ձեռնադրութեան կարգով նստէր նախորդի աթոռը: Բ առ. 34 կանոնը որոշում է, որ թեմի եպիսկոպոսը առանց աշխարհի գլխաւոր եպիսկոպոսի եւ վերջինս էլ առանց եպիսկոպոսական խորհրդի՝ երկրի եկեղեցու գործերը չվարեն առանձնակի: Երբեմն մի երկրում լինում էին երկու, երեք գլխաւոր եպիսկոպոսներ՝ առաջացած քաղաքի նշանակութեան եւ գլխաւորութեան հասկացումից, Պաղեստինում երկուսն էին՝ Կեսարիայինը եւ Երուսաղէմինը. Ափրիկայում բացի Կարթագենի գլխաւոր եպիսկոպոսից, կային եւ Մավրիտանիայում, Նումիդիայում, Սիտիփում: Մայրաքաղաքի եպիսկոպոսները կամաց-կամաց, իբրեւ թագաւորանիստ քաղաքի հոգեւոր պետեր, սկսեցին աւելի մեծ նշանակութիւն ունենալ եւ կոչուեցին մետրոպոլիտներ:

4) Մետրոպոլիտների մասին

Առաջի պաշտօնական հաստատութիւնը մետրոպոլիտների մասին տալիս է Նիկիայի 4 կանոնը, 6 կանոնում յիշում է անուն-անուն այդ աթոռները, որոնք լրանում են Պոլսոյ եւ Եփեսոսի ժողովների կանոններով (տե՛ս Ա գիրք). այդ կանոնները մետրոպոլիտների մասին մտան եւ տեղական արտաքին ժողովների սահմանադրութիւնների մէջ, Անտիոքի, Սարգիկէի, Լաւոզիկիայի, որոնք Յուստինիանոսի հրամանով քաղաքացիութիւն ստացան եւ առանձին հրամանագրով Կարթագենի եպիսկոպոսը Ափրիկայի մետրոպոլիտ ճանաչուեց: Մետրոպո-

լիտների իրաւունքներն էին. 1) ընդհանուր կառավարութիւն երկրի մէջ գտնուած եկեղեցեաց, 2) եպիսկոպոս նշանակել եւ ձեռնադրել, 3) եկեղեցական ժողով հրաւիրել եւ նախագահել, 4) գանգատներ ընդունել եպիսկոպոսների վրայ եւ դատաստան նշանակել, 5) անուան յիշատակութիւնը բոլոր շրջանի եկեղեցիներում, 6) առանց նրա թղթի ոչ ոք չէր կարող թագաւորի մօտ գնալ կարեւոր խնդիրներով, 7) ամէն բան կարգադրել եպիսկոպոսական ժողովի խորհրդակցութեամբ: Մետրոպոլիտը քիչ-քիչ դարձաւ աւագութեան տիտղոս, որ տալիս էին եւ աւագ եպիսկոպոսներին, կամ մեծ քաղաքների առաջնորդներին. Մարկիանոսի կարգադրութեամբ Նիկիան մետրոպոլիտութիւն կոչուեց, ինչպէս եւ Մակեդոնիան՝ ըստ Յուստինիանոսի: Մետրոպոլիտական տիտղոսը Հայոց մէջ սովորական չէր, Լուսաւորիչ դառնալով ընդհանուր հայրապետ՝ ձեռնադրում էր առաջնորդ-եպիսկոպոսներ բոլոր թեմերի համար՝ հաւասար իրաւունքներով: 9-10 դարերում, երբ վէճեր ծագեցան Յոյն եւ Հռոմ եկեղեցիների մէջ, իմիջիայլոց խօսք ընկաւ աթոռների իրաւասութեան վրայ, նրանք իրանց նախերեցութիւնը ցուցնելու համար յենուում են նաեւ նուիրապետական 9 աստիճանի ամբողջութեանը իրանց աթոռների իշխանութեան տակ ունենալներուն վրայ, թէ ո՞ր աթոռը շատ արքեպիսկոպոսներ, մետրոպոլիտներ, եպիսկոպոսներ ունի, Հայոց եկեղեցու անկախութեան եւ մեծութեան նախանձախնդիրը՝ Յովհաննէս պատմաբան-կաթողիկոս, Թ-Ժ դարում եւ Ստեփաննոս Օրբելեան ԺԳ դարում նրանց հետ մրցելու նպատակաւ ստեղծեցին մետրոպոլիտական աթոռներ Հայաստանում, հիմքը բռնելով Ներսէս Մեծի եւ մինչեւ իսկ Լուսաւորչի կարգադրութիւնը, այն նպատակով իբր, որ 9 դասը Հայոց անկախ հայրապետութեան մէջ լրանայ. ըստ Յովհաննէս պատմաբանի՝ 1) Հայոց հայրապետ, որ է պատրիարք, 2) արքեպիսկոպոսական աթոռներ Վրաց եւ Աղուանից, 3) մետրոպոլիտական աթոռներ Սեբաստիայում, Մելիտինէում եւ Մարտիրոսաց քաղաքում (Յով. պատ., 32-33), 4) առաջնորդներ եւ այլն՝ ըստ կարգի: Ստեփաննոս Օրբելեանը, բերելով Սարգիս կաթողիկոսի կոնդակը 1006 թուին գրած եւ ուղղած Սիւնեաց աշխարհին, թագաւորին եւ իշխաններին, որ նախկին կաթողիկոսներ Թէոդորոսից եւ Անանիայից սկսած Սիւնեաց աթոռը բաժանուել էր հայրապետութիւնից, բայց այժմ ընծայացու տ. Յովհաննէսին ձեռնադրեցինք, ասում է կոնդակը, «ըստ առաջին աթոռակալացն մետրոպոլիտ Սիւնեաց, որ տալիս եմ 12 գաւառն այս առաջնորդին եւ «աւանդեցաք նմա զնախնական պատիւն իւրեանց՝ զխաչն եւ զբազմականն», եւ այս ոչ ինձնից եմ անում, այլ ինձ բերուած բազմաթիւ նամակներից եւ պայմա-

նի վճիռներից սբ. Լուսաւորչից, որդիներից, թոռներից, մինչեւ սբ. Սահակ յունարէն գրուած եւ մատանիներով կնքուած, մինչեւ Անանիա, եւ Անանիայից մինչեւ մեզ հայերէն, բոլորը 55 շրջագայական նամակ էր... Այդ նգովքներին նայելով յանձնում եմ 12 գաւառները՝ մի առ մի յիշելով Սիւնեաց մետրոպոլիտիդ» (52 երես, Փարիզի տպ.): 9 դասք եկեղեցու յիշելիս, կարգաւորում է այսպէս. 1) կաթողիկոս, որ է պատրիարք, 2) արքեպիսկոպոսական աթոռ Աղուանից, 3) մետրոպոլիտական աթոռ՝ Տաթեւ, 4) առաջնորդ-եպիսկոպոսներ եւ ըստ կարգի: Մետրոպոլիտները, ըստ ընդհանուր եկեղեցական կանոնի, ձեռնադրում էին իրանց շրջանում եպիսկոպոսներ, Օրբելեանը վկայում է, որ այդ իրաւունքը չդրուեց Սիւնեաց մետրոպոլիտներին, հապա «միայն բազմականաւ եւ խաչիւն մեծարեցին եւ նախաթոռ կոչեցին պատրիարքին», եւ եկեղեցիներում կաթողիկոսի անունը չյիշել, այլ «զիւրն անուն» (148 երես): Մինչեւ Օրբելեանի ժամանակ մետրոպոլիտութիւն դժուար թէ եղած լինէր Սիւնիքում, եթէ Սիւնիքի հեռաւորութեան պատճառով Մայր Աթոռից, որ աստանդական էր, երբեմնակի Սիւնեաց եպիսկոպոսացուները գնացել են Աղուանից կաթողիկոսներից (Ամարաս կամ Գանձասար) ձեռնադրութիւն ստանալու, այդ դէպքերը եթէ առիթ տուած լինեն հայոց հայրապետներին՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսներին իրանց կողմը գրաւելու նպատակաւ մեծարական տիտղոս տալ նրանց, կարող է եղած լինել, բայց թէ Սիւնիքի եկեղեցիներում կաթողիկոսի անունը չյիշելու պայմանով կամ կաթողիկոսի հետ մի «թախթի» վրայ նստելու արտօնութիւնով, այդ դժուար թէ եղած լինի, քանի որ բացի Օրբելեանից այդ մասին ոչ ոք ոչինչ չէ յիշում (տե՛ս Ուխտանէս, Յովհաննէս կաթ. եւ Ստ. Օրբելեան), բայց հաւաստի կարելի է ասել, որ Օրբելեանին Կիրիկիայում թէ հայոց թագաւորը եւ թէ կաթողիկոսը շատ սիրով ընդունեցին իբրեւ Սիւնեաց մեծ իշխանի որդու եւ նրան ձեռնադրեցին եպիսկոպոս ու շնորհեցին «պռաւտաւճարաւնդէս» տիտղոսը եւ «կրկին թագիւ կարգեալ յաստիճան մետրապոլիտութեան», այդ պէտք է ճիշտ համարել, քանի որ յետոյ էլ Օրբելեանը բոլոր իւր թողած յիշատակութիւնների վրայ արձանագրած թողել է այդ տիտղոսը: Ըստ Օրբելեանի՝ մետրոպոլիտական իրաւունքը կայանում էր երկու բանում. 1) «բարձակից եւ սեղանակից կաթողիկոսի աթոռով եւ բարձու ի միասին բազմել» եւ 2) զխաչանել նշանն զառաջեաւ կրել հանապազ», բացի այս նա աւելացնում է եւ կաթողիկոսի անուան չյիշատակութիւնը եկեղեցում, կարծում եմ՝ չափազանցութիւն է (Ստ. Օրբ., ԻԶ գլ.): Յետագայ դարերում Սիւնեաց առաջնորդները կոչւում էին ուղղակի եպիսկոպոս եւ եթէ մէկ-մէկ Սիւ-

նեաց մետրոպոլիտական աթոռ էին յիշատակուում, ա՛յդ հիմնուած էր միայն Օրբելեանի գրուածեան վրայ: Իսկ ինչ վերաբերուում է Յովհաննէս պատմաբանի յիշած 3 մետրոպոլիտական աթոռներին, ա՛յն ձեւական է եւ յիշատակուում միմիայն 9 դասակարգը լրացնելու դիտմամբ, քանի որ Սեբաստիա, Մելիտինէ, Մարտիրոսաց քաղաքները բոլորովին Հայաստանից դուրս էին, համեմատաբար քիչ հայեր ունէին բնակիչ եւ երրորդ՝ հայոց պատմութեան ընթացքում ո՛չ մի նշանակութիւն չեն ունեցել թէ քաղաքական, թէ եկեղեցական տեսակէտից, ուստի եւ հարկ չկար աննշան թեմերին մետրոպոլիտական պատիւ յատկացնել: Ըշմարիտ է, մետրոպոլիտութիւն Մելիտինէի, Սեբաստիայի յիշուում է, բայց ոչ հայոց կաթողիկոսի ձեռքի տակ, այլ յունաց պատրիարքի, եւ նրանք համարուում էին Յունական եկեղեցի, Յունական մետրոպոլիտութիւն, ինչպէս էր եւ Կեսարիայինը (տես Деяния всел. соборов, IV, է. 265-268): Աղուանից կաթողիկոսութիւնը երբ ներսէս Աշտարակեցու ջանքերով ուսուաց պետութիւնը վերջացրեց 19-րդ դարու սկզբին եւ փոխադրեց Շուշի՝ Ղարաբաղի թեմ կազմելով, կաթողիկոսների յաջորդները անուանուում էին մետրոպոլիտներ ի պատիւ չքացեալ կաթողիկոսութեան, օրինակ՝ Բաղդասար մետրոպոլիտը կրում էր այդ տիտղոսը ցմահ, առանց որեւէ արտաքոյ կարգի իրաւունքների, այլ անուանականապէս. յետոյ արդէն նշանակուում եպիսկոպոսները սոսկ առաջնորդ կոչուեցին: Մեր պատմութեան մէջ մետրոպոլիտութեան մասին այլեւս չունենք առանձին գրաւոր փաստեր, միայն Ռուբինեան ժամանակ, երբ դժուար էր հայոց եպիսկոպոսներին եւ իշխաններին գնալ Կիլիկիա կաթողիկոսի ընտրութեան մասնակցելու, որոշուեց, առանց չորս աթոռի, այն է՝ Տաթեւի, Արտազի, Բջնոյ եւ Հաղպատի, կաթողիկոսական ընտրութիւն չանել. չորս աթոռներին յատկացրած այդ իրաւունքը գործնական հետեւանք չունեցաւ, եւ ապօրինաբար էր, քանի որ ընտրութիւնը համազգային էր, եւ ամէն մի թեմ իրաւունք ունէր մասնակցելու այդ ընդհանուր գործին:

5) Արքեպիսկոպոս եւ Էկզարխ

Մետրոպոլիտներին շատ անգամ մեծարում էին արքեպիսկոպոս տիտղոսով, որ նշանակուում է աւագ, մեծ եպիսկոպոս: Աթանասը իւր նախորդին անուանում էր Աղէքսանդրիայի արքեպիսկոպոս, Եպիփանը նոյնպէս՝ «սովորութեամբ հաստատուած է, որ Աղէքսանդրիայի արքեպիսկոպոսը իւր իշխանութեան տակ ունենայ ամբողջ Եգիպտոսը»: Եփեսոսի ժողովում Կիւրեղ Աղէքսանդրացին եւ Կեղեսոսի-

նոս պապը անուանում էին արքեպիսկոպոս (Πραβ. собес., 1858 շ.): Յուստինիանոսի 131 նովեյլայով արքեպիսկոպոսութիւնը բարձր է համարում մետրոպոլիտութիւնից, «որ ա՛յն (Յուստինիան եպիսկոպոսի աթոռի մասին) լինի ոչ միայն մետրոպոլիտութիւն, այլ եւ արքեպիսկոպոսութիւն»: Արքեպիսկոպոսութիւն իբրեւ պատուաւոր տիտղոս կրում էին Պոլսոյ, Աղէքսանդրիայի, Անտիոքի պատրիարքները, շատ թեմակալ ծեր եւ պատկառելի առաջնորդներ: Արքեպիսկոպոս բառը հէնց առաջին պատմագրներից սկսած հայոց մէջ գործածութեան մէջ էր. Ագաթանգեղոս ՃԻԴ գլխում գրում է. «Իսկ մեծ արքեպիսկոպոսն Գրիգորիոս՝ սուրբ որդւովն իւրով Ռատակեան եւ երեւելի օգնակա-նօքն... չըլէր»: Խորենացին (Գ գլ. Ծէ) պատմելով Սահակի՝ յունաց մասի Հայաստան մտնելիս իրան վայել յարգանք չստանալուն պատճառով կայսեր եւ պատրիարքին արած գանգատը, գրում է՝ կայսրը հրամայեց ստորադրեալներին՝ պատուել Սահակին «հանգոյն արքեպիսկոպոսին Կեսարու»: Զ-է դարերում եկեղեցու ինն դասի վէճի ժամանակ, Յովհաննէս պատմաբանը 9 դասը լրացնելու համար ասում է՝ երկրորդ դասն էին արքեպիսկոպոսներ, որոնց աթոռներն էին Վրացը եւ Աղուանիցը. Օրբելեանը երկրորդ դասը ընդունում է արքեպիսկոպոսներ, որոնք նստում էին Աղուանից աթոռի վրայ:

Էկզարխ տիտղոսը առաջացաւ այն ժամանակ, երբ մի շրջանում զանազան պատճառներով մետրոպոլիտական պատուով աթոռներ առաջացան, մեծ քաղաքի, այսինքն մայրաքաղաքի մետրոպոլիտը միւսներին գատուելու համար կոչուեց էկզարխ: Էկզարխներ համարուեցին, մինչեւ պատրիարքութեան հաստատութիւնը, Պօլսինը, Եփեսոսինը, Անտիոքինը, Աղէքսանդրիայինը, եւ Նէոկեսարիայինը. վերջինիս համար ասուած է՝ կառավարում էր Կապադոկիան եւ «Ղալաթիա, Պոնտոսը, Փոքր Հայքը եւ մասամբ մեծ Հայաստանը, որի վրայ ձեռնադրեց գլխաւոր եպիսկոպոս» (Πραβ. собес., 1858 շ.): Նոյն տեղում գրուած է եւ հետեւեալը. «Էկզարխների այդ անուան համապատասխան էր կաթողիկոս տիտղոսը մի քանի աշխարհներում, ինչպէս Հայաստանում, Վրաստանում, Բուլղարիայում, Եթովպիայում, Բաբելոնում... Այդ կաթողիկոսներից ոմանք անկախ էին իրանց եկեղեցիներում, ոմանք ստորադրւում էին պատրիարքներին, օրինակ՝ Բաբելոնի կաթողիկոսը՝ Անտիոքի, Եթովպիայինը՝ Աղէքսանդրիայի»: Brochardus monachus de Armenis ef Feorqianis (Πραβ. собес., 1858 շ.): Էկզարխները աւելի բարձր էին համարւում, քան մետրոպոլիտները, Երուսաղէմի մետրոպոլիտը ենթարկւում էր եւ դատւում Կեսարիայի էկզարխից, Պօլսի մետրոպոլիտները ձեռնադրւում էին Իրակլեայի էկզարխից. այս տիտղոսը վերա-

ցաւ պատրիարքութեան հաստատութեամբ: Հայոց մէջ էկզարխ տիտղոս չի եղել, այլ սկզբից հէնց կաթողիկոս բառը մտել է մեր մէջ եւ ցայսօր մնացել է նոյն գործածութեամբ, նոյն բովանդակութեամբ:

6) Պատրիարքութիւններ

Քաղաքական եւ եկեղեցական կեանքի բարդութեանց եւ փոփոխութեանց հետեւանքը եղաւ էկզարխների իրաւունքի եւ նշանակութեան բարձրացումը, եկեղեցիների վէճերը առաջացրին եւ նրանց կառավարչական իրաւունքների եւ պարտքերի անկախութիւն, մետրոպոլիտների նշանակութիւնը նսեմացաւ, եւ հաստատուեցին ու առանձին դիրք ստացան նոր առաջ եկող նուիրապետական աստիճաններ՝ պատրիարքութիւններ՝ էկզարխութեանց փոխարէն: Պատրիարք նշանակում է նահապետ, ցեղապետ, ժողովրդապետ: Հրէաների նախահայրերը կոչուում էին պատրիարքներ: Հրէաները ունէին երկու պատրիարք՝ Երուսաղէմի կործանումից յետոյ Դաւթից սկսած յաջորդաբար միմեանց աւանդելով այդ պատրիարքական իրաւունքը, նրանք նստում էին մէկը Բաբելոնում, միւսը Տիբերիադում, վերջինը եւ հսկում էր հռոմէական կայսրութեան մէջ ցրուած հրէաների վրայ, որոնք շարունակուեցին մինչեւ Ե դարու կէսը եւ ապա բոլորովին կորցնելով իրանց նշանակութիւնը՝ ոչնչացան (Սրաբ. Եօբեց., 1858 շ.): Յերոնիմոսը ասում է, որ Դ դարու վերջին մոնտանիստները ունէին պատրիարք տիտղոսով գլխաւոր եպիսկոպոսներ, որոնք հովուում էին իրանց թեմերի հօտը, եկեղեցիները: Նախկին եկեղեցում գործածութեան մէջ թէեւ պատահում էր պատրիարք բառը, բայց ո՛չ նուիրապետական աստիճանի նշանակութիւն, այլ բուն մտքով, իբրեւ մեծ, աւագ, պատկառելի անձնաւորութիւն: Գրիգոր Աստուածաբանը իւր հօրը՝ Գրիգոր Նազիանզացուն անուանում է պատրիարք, նա նոյնպէս եւ պատրիարք էր անուանում Պօլսի տիեզերական ժողովի եպիսկոպոսներին, որոնք արիութեամբ կռուում էին հերետիկոսների դէմ: Թէոդոս փոքրը 449 թ. Հռոմի Լեւոն եպիսկոպոսին մի գրութեան մէջ պատրիարք է անուանում: Առաջին անգամ Սոկրատ Ե գլ. յիշում է պատրիարքների մասին իբրեւ բարձր եւ նոր իրաւունքներ վայելող նուիրապետների, հաստատութիւն գտած իբր թէ Պօլսոյ Բ տիեզ. ժողովի կողմից, թէեւ այդպիսի մեծ իրաւունքներ նոյն ժողովում չէին տուած. ոմանք էլ հաստատում են, որ այդ տիտղոսը եւ իրաւունքները Նիկիայի ժողովում են որոշել, բայց այնտեղ էլ այդքան մեծ իրաւունքներ չեն յատկացրել: Հներում այդպիսի մեծ իրաւունքներ ունէր Աղէքսանդրիայի արքեպիսկոպոսը,

որը շատ մետրոպոլիտներ ունէր ձեռքի տակ, ձեռնադրութիւններ էր կատարում, դատի ենթարկում եւ այլն, եւ այլն, բայց պատրիարք չէր կոչուում: Առաջին անգամ պաշտօնապէս որոշում եղաւ պատրիարքների իրաւունքների մասին Քաղկեդոնի ժողովում, զանազան վէճերի, խռովութիւնների առաջն առնելու նպատակաւ նրանց տրուեցան լայն իրաւունքներ. պատրիարք բառը արքեպիսկոպոս տիտղոսի հետ մտաւ ժողովի արձանագրութիւնների մէջ, թէեւ կանոնների մէջ այդ անունը չի յիշուում: Յուստինիանոսի 123 նովելլայով հաստատուեց եւ քաղաքացիական իրաւունքի սահմանի մէջ մտաւ պատրիարքի լիազօրական գլխաւորութիւնը եկեղեցու վարչական շրջանում: «Եթէ մետրոպոլիտի վրայ բողոք լինի կամ եպիսկոպոսից, կամ կղերից, կամ ուրիշ մէկից, այն ժամանակ պիտի դատի նրանց մօտիկ պատրիարքը», «Ով կհակառակի մետրոպոլիտին, եպիսկոպոսին, այն ժամանակ դատը վարելը ընկնում է արքեպիսկոպոսին կամ շրջանի պատրիարքին, եւ նա կանոնով եւ օրէնքով վերջնականապէս կվճռի գործը»: Զ տիեզերական ժողովը 36 կանոնով որոշեց պատրիարքութիւնների տեղերը եւ կարգը. առաջին համարուեց Պոլսոյ պատրիարքը, երկրորդը՝ Աղէքսանդրիայի, երրորդը՝ Անտիոքի, չորրորդը՝ Երուսաղէմի: Հոռոմի եպիսկոպոսը վաղուց յատկացրել էր իրեն «Պապ» տիտղոսը եւ այդպէս էլ պահեց միշտ՝ իրան համարելով առաջին պատրիարք աշխարհում: Պոլսոյ պատրիարքը ստացաւ Թրակիա, Պոնտոս եւ Ասիա, այնպէս որ 9-րդ դարում ունէր 80 մետրոպոլիտութիւն, 39 արքեպիսկոպոսութիւն: Աղէքսանդրիայի պատրիարքը ունէր 10 թեմ: 100 քաղաքի եպիսկոպոսներով: Անտիոքի ընդ 12 մետրոպոլիտութիւն ունէր, Իսաւրեայից եւ Կիլիկիայից մինչեւ Արաբիա, բացի Պաղեստինից: Երուսաղէմի պատրիարքը ունէր 3 թեմ, 58 քաղաքի եպիսկոպոսներով:

Պատրիարքները ունէին այն բոլոր իրաւունքները, ինչ որ ունէին նախկին մետրոպոլիտները եւ էկզարխները, եւ բացի դրանցից նրանց իրաւունքների սահմանը շատ լայնացաւ. 1) նոքա էին ընդհանուր ժողով հրաւիրում եւ արձակում, 2) նոքա էին մետրոպոլիտներ ձեռնադրում, նշանակում, դատում եւ պատժում, 3) նրանց վճիռը վերջնական էր եւ բողոքման չէր ենթարկուում, 4) խաչ հաստատելով որեւէ թեմի եկեղեցում, այն եկեղեցին եւ վանքը ձգել իւր անմիջական հսկողութեան տակ, անկախ թեմի կառավարչից, 5) կանոններ հրատարակել եկեղեցու համար, բացատրել զանազան անորոշ կարգեր եւ մեկնութիւններ տալ զանազան դէպքերի եւ հանգամանքների համեմատ եկեղեցական սահմանադրութիւնների վերաբերմամբ, 6) եկեղեցում անուան յիշատակութիւն: Այդ իրաւունքների հետ դրուում էր նրանց

եւ պարտաւորութիւններ. 1) եկեղեցու վերաբերմամբ նոր բան մտցնել չէին կարող տիեզերական ժողովի, 2) իւր շրջանում բոլոր կարգադրութիւնները պիտի անէր եպիսկոպոսական ժողովով, 3) մետրոպոլիտի նշանակումը եւ արձակումը լինի եպիսկոպոսների խորհրդով:

Պատրիարքների մէջ առաջին տեղերից մէկը բռնում էր Հռոմայ Պապը, ոչ իբրեւ ընդհանուր գլուխ, այլ մէկը պատրիարքներից, որը պատում էր իբրեւ մայրաքաղաքի եպիսկոպոս՝ ըստ ավանդական կարգի: Դ եւ Զ ժողովներում Պօլսի պատրիարքը ստացաւ նոյն իրաւունքները, ինչ որ Հռոմինը, միայն առաջին տեղը վերապահուեց Պապին: Վեցերորդ դարում առաջին անգամ՝ 512 թուին, Պօլսոյ ժողովում Յովհան Բ պատրիարքին յատկացրին «տիեզերական» տիտղոսը: Յոստինիանոսը նոյնպէս շարունակեց անուանել պատրիարքին այդ տիտղոսով: Հռոմի Պապ Գրիգորը, հակառակ այդ տիտղոսին, սկսեց անուանել «ծառայ ծառայից Աստուծոյ». տիտղոսները իհարկէ գործնական կեանքում ոչ մի նշանակութիւն չունեցան, Պապը իբրեւ միահեծան պետ սկսեց բոլորին ենթարկել իրան, իսկ Պօլսոյ իրաւասական սահմանը մնաց իւր շրջանում՝ չանցնելով միւս պատրիարքների վրայ (Прав. совец., 1858 г.):

Դ. Հայոց հայրապետութիւնը

Ինչ իրաւունքներ որ ունէին Ե, Զ դարերից սկսած պատրիարքները, նոյն իրաւունքները արդէն յատկացրել էին Դ դարու սկզբից Հայոց կաթողիկոսներին Լուսաւորչից սկսած: Հայոց եկեղեցու վարչական ձեւը շատ նման էր Եգիպտոսի եկեղեցու կառավարութեան, դեռ շատ առաջ պատրիարքութեան հաստատութիւնից, Աղէքսանդրիայի արքեպիսկոպոսը ունէր պատրիարքական իրաւունք, նա միակ ձեռնադրում էր առանց եպիսկոպոսների մասնակցութեան թէ մետրոպոլիտ, թէ եպիսկոպոս, այնինչ նոյն ժամանակում մետրոպոլիտ ձեռնադրում էին մի քանի եպիսկոպոսներ, նրանք ինքեանք դատում եւ մինչեւ իսկ ձեռնադրում էին եպիսկոպոսներ եւ պատժում (260-ին՝ Դիոնեսիոսը եւ 304-ին՝ Պետրոսը). համարեա նոյն ձեւով եկեղեցու կառավարութիւն մտաւ 300 թուից եւ Հայոց մէջ: Հէնց սկզբից Հայոց կաթողիկոսը ոչ միայն ձեռնադրում էր եպիսկոպոսներ առաջնորդութեան համար, այլ եւ վրաց եւ Աղուանից կաթողիկոսներին, նոյնիսկ Լուսաւորիչ իւր ժառանգին Հայոց կաթողիկոս ձեռնադրեց: Թէ ինչպէս էր լինում կաթողիկոսի ընտրութիւնը եւ ձեռնադրութիւնը՝ փորձենք տեսնել:

Ընդրություն և ձեռնադրություն

Առաջին կաթողիկոսի՝ այն է Գրիգոր Լուսաւորչի թէ ընտրութեան եւ թէ ձեռնադրութեան համար ունենք լիովի տեղեկութիւն՝ Ագաթանգեղոսի պատմութեան մէջ յիշուած: Լուսաւորչին հոգեւոր պետ ընտրելու համար Տրդատ հրամայեց բոլոր դասակարգի անձանց կանչել ժողովի. «Իսկ թագաւորն Տրդատիոս հանդերձ միաբանութեամբ կնաւ իւրով Աշխէն տիկնաւ, եւ քերք Խոսրովի դիտով, հրաման ետ ի ժողով կոչել միաբանութեամբ ամենայն զօրաց իւրոց: Եւ վաղվաղակի հաստնէին ի ժամադիրն ի կողմաց ըստ հրամանին՝ յԱյրարատ գաւառ ի Վաղարշապատ քաղաքն: Քանզի եւ թագաւորն չու արարեալ անդր հասանէր: Եւ կուտեցան զօրքն ամենայն եւ մեծամեծք եւ կուսակալք, գաւառակալք, պատուաւորք, պատուականք, զօրավարք, պետք եւ իշխանք, նախարարք եւ ազատք, դատաւորք եւ զօրագլուխք, հասեալ կային առաջի թագաւորին... Եկայք, ասէ (թագաւորն) ճեպեսցուք՝ զայս զառաջնորդ կենաց մերոց տուեալ մեզ յԱստուծոյ զ Գրիգոր՝ հովիւ կացուցանել» (Ագաթ., ՃԺԱ): Թէ ինչո՞ւ Գրիգորին ուղարկեցին Կեսարիա եւ ո՞չ ուրիշ տեղ. օրինակ՝ Եդեսիա, թէ եւ Արտազոն մէջ ըստ աւանդութեան եպիսկոպոս կար, բայց իսկապէս կա՞ր, թէ՞ ոչ, յայտնի չէ, բայց Եդեսիան յայտնի աթոռ էր, մեծ դպրոց ունէր, հայ պատանիներ շատ էին ուղարկուում այնտեղ սովորելու, մինչեւ իսկ Փարպեցիին այդ մասին յիշում է, պատճառն այն էր՝ առաջին, որ Գրիգորը ընտանիքով ապրում էր Կեսարիայում, 2) կրթութիւնը ստացել էր այնտեղ եւ 3) գուցէ թէ իբրեւ Կեսարիայի ծխական-ժառանգաւոր իրաւունք չունենար ուրիշ թեմակալից ձեռնադրութիւն ստանալ, մանաւանդ որ Կեսարիայի թեմը՝ որ կոչուում էր նոյնպէս Պոնտոսի թեմ, Նէոկեսարիայի արքեպիսկոպոսութիւն, իբրեւ յունական աթոռ մեծ անուն ունենար, քան Եդեսիայինը: Գրիգոր գնում է հասնում Կեսարիա եւ ձեռնադրուում է եպիսկոպոս-կաթողիկոս հայոց. այն ժամանակ օժման կարգը դեռեւս մտած չէր երեւում, ինչպէս երեւում է պատմագրի խօսքից. «Եւ եղեալ ժողով բազում եպիսկոպոսաց ի քաղաքն Կեսարացոց, զի ձեռնադրեսցեն զսուրբն Գրիգորիս... սրբով Աւետարանաւն եղին ի վերայ զձեռս ժողովք եպիսկոպոսացն սրբոց եւ գլխաւորն Ղեւոնդիոս, զի նա առցէ իշխանութիւն յերկինս եւ յերկրի, առեալ զփականս արքայութեան երկնից»: Ձեռնադրութեան գլխի մէջ էլ ասուեցաւ, որ եպիսկոպոսի, քահանայի նախնական ձեռնադրութիւնը լինում էր մի այլ Աւետարանով, աղօթքով եւ ձեռքը գլխին դնելով:

Նշանաւոր է Ղեւոնդիոսի տուած թուղթը, որի մէջ Գրիգորի եպիսկոպոսութիւնը համարուած է «նորոգեալ քահանայապետութիւն ձերոյդ նահանգիդ», այս ձեւով «եւ հաստատեալ կացցէ վկայութիւն ի մէջ երկուց կողմանցս, զի պարգեւաբաշխութիւն նորոգեալ քահանայապետութեանդ ձերոյդ նահանգիդ, առ ի մէջն կացցէ անշարժ յեկեղեցոց Կեսարու»... որ նշանակուած է, թէ արդէն Թադէոսով եւ Բարդուղիմէոսով Հայաստանը քահանայապետութիւն է ստացել, իսկ այժմ Կեսարիայի ձեռնադրութեամբ նորոգուած է այդ քահանայապետութիւնը (տե՛ս «Նախալուսաւորչեան եկեղեցի» գլուխը): Տրդատի հաստատած ձեւը, համագգային կաթողիկոսական ընտրութիւնը շարունակուեց նրանից յետոյ էլ. Բիւզանդ, պատմելով Տիրանի ժամանակ Յուսիկի ընտրութեան մասին, ասում է. «Յայնժամ խորհուրդ արարեալ թագաւորին եւ իշխանացն, եւ համօրէն իսկ աշխարհին, թէ զո՞ւ արժանի այնմ իմիք գտանիցին»։ Շահակի ընտրութեան ժամանակ. «Ապա յայնմ ժամանակի միաբան խորհեցան աշխարհօրէն խորհուրդ եթէ ում պարտիցէ զհայրապետութեանն գլխաւորութիւնն ունել»։ Ներսէս Մեծի ընտրութիւնը այսպէս է նկարագրուած Բիւզանդ, (57 երես). «Ապա ի մի ժողով կուտեցան առ արքայն Արշակ մեծամեծ նահապետք ազգաց ազգաց, տոհմաց տոհմաց, գնդից եւ դրօշուց տեարք, ամենայն սատրապք, նախարարք եւ ազատք, պետք եւ իշխանք, զօրավարք եւ սահմանապահք, ի մի հաւանութիւն միաբանական խորհուրդք, զի եկեացեն տեսցեն թէ ո՞ւմ արժան իցէ նստել յաթոռ հայրապետութեան»։ Եւ ընդհակառակն Արշակ երբ բարկացած հրամայեց բոլոր եպիսկոպոսներին ժողով կազմել Չոնակին կաթողիկոս ձեռնադրելու, ոչ ոք չեկաւ, բացի երկու ստրուկ եպիսկոպոսից: Ե դարուած ընտրութիւնը լինում էր նոյն կարգաւ. Սեբէոս ասում է Աբրահամ Ռշտունեաց եպիսկոպոսի ընտրութեան եւ ձեռնադրութեան մասին. Սմբատ մարզպան «փութացաւ խնդրել յարքայէն հրաման եւ հասեալ հրաման յերկիր իւր, առնէ խնդիր վասն աթոռոյն մեծի, զի կարգեսցեն ի վերայ նորա տեսուչ խնամող եկեղեցւոյն եւ առաջնորդ փրկութեան իւրոյ, եւ նստուցին զԱբրահամ զՌշտունեաց եպիսկոպոսն յաթոռ հայրապետութեան»։ Ուխտանէս 60 երեսում ընտրութեան համար այսպէս է գրուած. «Գրէ Սմբատ վրկան մարզպան հրովարտակ հանդերձ իշխանօք աշխարհին եւ նախարարօք Հայոց՝ գալ ժողովել... ի Դուին. իսկ իբրեւ եկին ժողովեցան առհասարակ ամենեքեան՝ եպիսկոպոսք եւ վանաց երիցունք եւ գեղջ քահանայք եւ իշխանք եւ շինականք...»: Վարազտիրոց մարզպանը «իբրեւ եկն ի հայս... խորհուրդ առնէր ընդ ամենեցուն տեսանել զոմն արժանաւոր: Յայնժամ առաջադրութեամբ Թէոդոսի Ռշտունեաց

տեառն, ընտրեցին զորն անապատական՝ որուն անունն էր Քրիստափոր» (Սեբէոս, 64, 65 երես): Զորդ դարում ընտրութեան ձեւի համար գրում է Յովհաննէս պատմաբանը Մաշտոցի կաթողիկոսութեան վերաբերմամբ այսպէս. «Ընդ որ հաճեալ հաւանեալ թագաւորն եւ գահամեծար իշխանքն եւ պատուական արք աղարտք ընդ գեղեցկալարմար խորհրդական զնացս նորա՝ կացուցին զնա յաթոռ Ս. Լուսաւորչին Գրիգորի» (Յով., 100 երես):

Ստեփաննոս Օրբելեան, պատմելով Վահան Սիւնեաց եպիսկոպոսի կաթողիկոսական ձեռնադրութիւնը տասներորդ դարու վերջին (968 թ.), ասում է. «Ապա ամենայն ժողովն ընտրեալ զՎահան վասն առաւել սրբութեանն եւ իմաստութեանն՝ զնեն ձեռն ի վերայ բազմութիւն եպիսկոպոսաց եւ օծանին զնա կաթողիկոս հայոց» (211 երես):

Կաթողիկոսական ընտրութեան այդ ձեւը յարատեւեց մինչեւ այժմ եւ մտաւ ռուսաց, տաճկաց պետական օրէնքների մէջ 1836-ի եւ 1861-ի սահմանադրութեանց մէջ:

Արդեօք կաթողիկոսական առանձին ձեռնադրութիւն բացի եպիսկոպոսականից կա՞ր առաջուց հէնց Լուսաւորչից սկսած, թէ յետոյ մտաւ այդ սովորութիւնը, նոյնպէս եւ օծումն սկզբից կա՞ր, թէ՞ յետոյ սկսուեց գործածութեան մէջ մտնել:

Լուսաւորչի ժամանակ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն էր միմիայն, ձեռնադրուած եպիսկոպոսը կաթողիկոս-եպիսկոպոսապետ ընտրուելիս չէր ձեռնադրուում երրորդ անգամ, այլ ստանում էր այն բոլոր իրաւունքները եւ արտօնութիւնները, որոնք յատկացուում էին այդ բարձր աստիճանին: Ազաթանգեղոսը ՃԻԴ գլխում ասում է, որ Տրդատ իշխաններով խնդրեցին Լուսաւորչից ձեռնադրել որդուն իւր փոխարէն կաթողիկոս. «գոհատակէս, զոր ձեռնադրեաց յեպիսկոպոսութիւն փոխանակ իւր... եւ յետ նորա կալաւ գտեղի հայրենեացն, անդէն նստաւ յաթոռ կաթողիկոսութեանն Հայոց»: Մինչեւ եօթներորդ դարու սկիզբը այդ դրութիւնը թէ շարունակուել է, թէ չէ, տեղեկութիւն չունենք, միայն Սեբէոս, որ է դարու պատմիչ է, Ռշտունեաց Աբրահամ եպիսկոպոսի ընտրութեան մասին ասում է՝ 607-615 թուականներում, որ Ռշտունեաց Աբրահամ եպիսկոպոսին ընտրեցին կաթողիկոս, բայց ձեռնադրութիւն կաթողիկոսական ձեռնադրութեամբ, թէ ոչ, անորոշ է. Սմբատ մարզպան «փութացաւ խնդրել յարքայէն հրաման եւ հասեալ հրաման յերկիր իւր, առնէ խնդիր վասն աթոռոյն մեծի, զի կարգեսցեն ի վերայ նորա տեսուչ խնամակալ եկեղեցւոյն եւ առաջնորդ փրկութեան իւրոյ: ...Եւ նստուցին զԱբրահամ. զՌշտունեաց եպիսկոպոս յաթոռ հայրապետութեան» (102 երես): Նոյն

Սեբէոս Ներսէս Շինողի ընտրութեան համար ասում է. «Մինչեւ եհաս յեպիսկոպոսութիւն աշխարհին, եւ անտի կոչեցաւ յաթոռ կաթողիկոսութեան»: Իսկ Ուխտանէս, որ ժ դարու պատմիչ է, պատմում է Աբրահամի ընտրութիւնը եւ պարզ ասում է, որ եպիսկոպոսները ձեռնադրեցին Ռչտունեաց Աբրահամ եպիսկոպոսին հայոց կաթողիկոս. «Եւ ձեռնադրեցին զկնի սրբոյ Զատկին յաւուր կիւրակէի՝ յելս ամսոյն նաւասարդի... Եւ Մանասէ եպիսկոպոս, եւ Քրիստափօր եպիսկոպոս, այլ եպիսկոպոսօք հանդերձ ձեռնադրեցին զԱբրահամ մեծաւ թախանձանօք եւ բազում աղաչանօք...» (60 երես):

Մովսէս Կաղանկատուացին՝ է դարու պատմիչը, նոյնպէս վկայում է, որ Աբրահամ եպիսկոպոսը ձեռնադրուեց կաթողիկոս. «Եբարձ նզովիւք զժողովն Քաղկեդոնի եւ ապա ձեռնադրեցաւ» (213 երես): Որովհետեւ Աբրահամ եպիսկոպոսը կաթողիկոսութիւն արաւ 607-615 թուականներին, ուստի եւ մենք ուշադրութիւն պիտի ընծայենք նոյն դարու պատմիչներ Սեբէոսին եւ Մովսէսին, քան յետնորդ դարերի պատմիչներին: Ժամանակակից պատմիչներից Սեբէոսը անորոշ է խօսում ձեռնադրութեան մասին, իսկ Մովսէսը որոշ ասում է, որ եպիսկոպոսին ձեռնադրեցին կաթողիկոս. իսկ Ուխտանէսը պատմում է մինչեւ անգամ, որ շատ եպիսկոպոսներ ձեռնադրեցին միասին Աբրահամին կաթողիկոս: Այժմ ի՞նչ եզրակացութեան գանք, ընդունե՞նք, որ եօթներորդ դարու սկզբին արդէն հայոց մէջ մտած էր երրորդ ձեռնադրութիւն, այն է՝ կաթողիկոսական, թէ՞ ո՛չ. այս հարցը աւելի կանոնական գուցէ համարուի, քան իրաւաբանական եւ այդ հիմամբ ո՛չ շատ ուշադրութեան արժանի, քանի որ եպիսկոպոսը կաթողիկոս դառնալուց յետոյ, լինէր նորից ձեռնադրուած, կամ չձեռնադրուած, ինչպէս Լուսաւորչից սկսած շատերը, միեւնոյն իրաւունքներն էին վայելում իբրեւ կաթողիկոս երկրի մէջ, բայց որովհետեւ Ե, Զ դարերում սկսուեց վէճ պատրիարքական իրաւունքների եւ Գ դասակարգութեան վերաբերմամբ, մեծ իրաւունքներ յատկացնելով աւագ աթոռներին եւ ստորադրուած դրութիւն ստեղծելով միւս աթոռների համար, ինչպէս եւ հայոց, հայոց նուիրապետները անկախ եկեղեցի հրատարակելով հայոցը, սկիզբը համարելով ո՛չ Լուսաւորիչ միայն, այլ եւ Թադէոս, եւ Բարդուղիմէոս, եւ Գ դասակարգը մտցնելով Հայոց եկեղեցու մէջ, կաթողիկոսին համարելով համապատիւ «տիեզերական» Պօլսոյ պատրիարքին, երկրորդ դասը համարելով վրաց եւ Աղուանից կաթողիկոսներին իբրեւ արքեպիսկոպոսներ եւ այլն, եւ այլն. մնացած դասերն էլ լրացնելով, կամեցան մրցել ընդհանուր եկեղեցու մէջ առաջացած նոր նուիրապետական աստիճանի հետ, այն է՝

պատրիարքութեան, եւ մտցրին այդ նպատակաւ ըստ Հին Ուխտի քահանայապետական ձեռնադրութեան՝ նոր կաթողիկոսական ձեռնադրութիւն լիակատար իրաւունքներով: Եւ Աբբահամի ձեռնադրութիւնը ժամանակակից է այդ վէճերին, ուստի եւ դժուար չէ պնդել, որ Մովսէսի վկայութիւնը, նոյնպէս եւ Ուխտանէսինը հաւաստի է, եւ կաթողիկոսական ձեռնադրութիւնը մտած պիտի լինի եթէ ոչ 600 թուից առաջ, գոնէ այդ ժամանակներում:

Արդէօք ձեռնադրութեան հետ կաթողիկոսական օծումը կա՞ր, թէ՞ այդ օծումը յետոյ մտաւ սովորութեան մէջ:

Օծման սովորութիւնը կար ոչ միայն հրէաների, այլեւ կռապաշտ ազգերի մէջ: Եգիպտոսի փարաւոնների գլխին թագ դնելիս քրմապետները իւղ (euei) էին ածում գլխին: Պարսից թագաւորները կարգում էին տաճարում եւ սուրբ ջրով լուացւում: Հրէից մէջ յայտնի է Դաւթի օծումը (Սաղմոս): Քրիստոնէութիւնը մտնելուց յետոյ Լեւոն Մեծը 457-ին պսակուեց թագով. Անաստասը 491-ին պսակուեց թագաւոր պատրիարքի ձեռքով: Օծման կարգի սկիզբը անյայտ է եւ անորոշ. ենթադրւում է, որ Յուստինոս Մեծը (Ա հրատ.-ում՝ Թէոդորոս Մեծ - Խմբ.) օծուեց 518-ին. Յովհաննէս պատրիարքը գրում է Որմիզդէս (Հորմիսդաս) պապին, որ նա իջեցրեց շնորհաց եղջիւրը Յուստինիանոսի գլխին, որ Աստծոյ ողորմութիւնը իջնի նրա վրայ. Ժ դարում այդ մասին վկայութիւններ կային: («Справки», 1883 շ., 184 եր.): Արդեօ՞ք կայսերական օծման հետ միասին մտաւ ձեռնադրութեան մէջ օծման կարգը, կամ թէ առաջ, կամ յետոյ կա՞ր արդեօք այդ սովորութիւնը: Այդ խնդիրը անորոշ է, մենք ունենք հատու կտոր տեղեկութիւններ այդ մասին: Ստեփանոս Օրբելեանը պատմում է Վահան կաթողիկոսի ձեռնադրութիւնը եւ յիշում է, որ օծեցին նրան կաթողիկոս (968 թուից 969 թիւր). «Եւ թագաւորն Աշոտ՝ որդի Սմբատայ, առնէ ժողով եպիսկոպոսաց եւ հարց սրբոց ի թագաւորանիստն զՇրակավան, կոչէ եւ զՎահան ի Սիւնեաց եւ հրամայէ ընտրել զմի ոք յեպիսկոպոսացն եւ կացուցանել յաթոռ հայրապետութեան Հայոց: Ապա ամենայն ժողովոյն ընտրեալ զՎահան վասն առաւել սրբութեանն եւ իմաստութեանն՝ դնեն ձեռն ի վերայ բազմութիւն եպիսկոպոսացն եւ օծանեն զնա կաթողիկոս հայոց» (211 երես): Յովհաննէս պատմաբանը (899-931) պատմում է Բագրատունեաց առաջին թագաւորի օծումն Գէորգ կաթողիկոսի ձեռամբ 858 թուականներին. «Կոչեցաւ ապա եւ անդ մեծ հայրապետն Գէորգ եւ զհոգեւոր օրհնութեանցն գովութիւնս աստուածայինս ի վերայ կատարեալ փոխանակ օծման սրուակի իւղոյն՝ պսակեն զնա թագաւոր ի վերայ Ասքանազեան ազգին»:

Ալիշան՝ Շնորհալու վրայ խօսելով ասում է, որ ձեռնադրութեան ժամանակ օծումը մտցնելու կարգը արաւ Շնորհալին կամ իւր եղբայրը. «Շնորհալույ ինքներին կամ իր եղբօր հաւանութեամբ ըրած գլխաւոր նորութիւնն էր ձեռնադրութեանց մէջ միւռոնիւ օծումն ալ մտցնել ... եւ թուի թէ դեռ չէր տարածուած նոր սովորութիւնն, կամ չէր լսուած ի լատինաց» (452 երես): Նոյն գրքի 184 երեսում ասում է, որ Մխիթար կաթողիկոսը 1343-ին Պապի անուկով գրած նամակում յիշում է, որ իրանից 200 տարի առաջ «հայք ընդունեցան ի լատինաց ձեռնադրութեան նոր կարգը, եւ ուրիշ մա՛լ աւելի որոշակի, թէ եպիսկոպոսի եւ քահանայի օծումը, զոր Հայք չունէին՝ յունաց պէս, ընդունեցին ի լատինաց Ներսիսի Կլայեցոց ատեն»:

Ըստ Ալիշանի՝ ձեռնադրութեամբ օծումն սկսուել է հայոց մէջ Շնորհալու ժամանակից, այն է՝ 1166-1173 թուականներին, կամ ըստ նոյն անձի վկայութեան, ինչպէս երեւում է իբր թէ Մխիթար կաթողիկոսի նամակից, 1143 թուին. եթէ հաւատանք Օրբելեանին, Վահան կաթողիկոսը օծուեց 968 թուին, որ ասել է թէ՝ օծման կարգը արդէն կար Ալիշանի ենթադրածից 200 տարի առաջ Հայոց եկեղեցու մէջ, իսկ եթէ մի քիչ ազատ ենթադրութիւն անենք, պիտի ասենք, որ հայոց կաթողիկոսների օծումն սկսուել է Բագրատունեաց թագաւորների օծման հետ միասին, քանի որ թագաւոր եւ կաթողիկոս համարում էին համապատիւ եւ օծման արարողութիւնը՝ հետեւումն Հին Ուխտի քահանայապետի եւ Դաւթի օծումներին, առաջի թագաւորական օծումն եղաւ հայոց մէջ 885 թուին՝ ըստ օրինակի յունաց կայսերաց, որին եւ հետեւեց հայոց կաթողիկոսների օծումը:

Կաթողիկոսական պարտք եւ իրատուք

Լուսաւորչից սկսած կաթողիկոսական գահը մեծ պատուի եւ յարգանքի մէջ էր մինչեւ սբ. Սահակ, յետոյ թէեւ իւր դիրքը պահում էր եւ մեծ նշանակութիւն ունէր, բայց չէր կարող ուժի, ազդեցութեան եւ եկեղեցական նշանակութեան կողմից հաւասարուել նախկին շրջանին: Առաջին՝ նրա համար, որ կաթողիկոսական իշխանութիւնը շարունակութիւն էր քրմապետութեան, որը մեծ նշանակութիւն ունէր կռապաշտական շրջանում, քրմապետները ընտրում էին թագաւորական ցեղից, Վահեմահեան տոհմից եւ թագաւորի հետ համապատիւ էին: Երկրորդ՝ Լուսաւորչի տոհմը իբրեւ պարթեւական ցեղ, ազգակից էին հայոց թագաւորական տան եւ մինչեւ իսկ խնամութիւն էին անում թագաւորական տան հետ. «Ետ արքայորդին Տիրան զգուստր

իւր կնուծիւն Յուսկանն որդւոյ Վրթանիսի» (Բիւզ., 10 երես): Այս երկու պայմանները Սահակից յետոյ չկային, Հայաստանի բնիկ թագաւորութիւնը վերջացաւ եւ աստանդական կաթողիկոսական գահը իւր մեծ ոյժը գործադրելու միջոցներ չունէր: Նախկին շրջանում, Տրդատի օրերից սկսած, կաթողիկոսացու անձանց ուղարկում էին Կեսարիա ամենամեծ փառքով, ուղեկցութեամբ բոլոր մեծ իշխանների, արքունական ոսկիապատ կառքում նստած. «Եւ հանէին զԳրիգոր յոսկիապատ կառսն արքունեկան՝ սպիտակաձիգ ջորոյն» (Ագաթ., ՃԺԳ), «զի նստուցեն գերանելին Յուսիկ յարքունական կառսն» (Բիւզ., 26): Կաթողիկոսները յետ դառնալիս Կեսարիայից, թագաւորները բոլոր նախարարների հետ գնում էին ընդառաջ. «Ապա իբրեւ լուաւ ինքն արքայն, ընդ առաջ ելանէր նմա ի դաշտն յայն կոյս գետոյն Տափերն կամրջի, ամենայն բանակօքն բազմութեամբք...» (Բիւզ., 26): Այս շրջանի համարեա բոլոր կաթողիկոսները բառի բուն նշանակութեամբ Քրիստոսի փոխանորդներ էին, անվախ եւ աներկիւղ քարոզիչ, պաշտպան ընտանեկան սրբութեան, խիստ յանդիմանիչ թագաւորի եւ նախարարաց անառակ կեանքի, լկտի վարմանց եւ մինչեւ իսկ անառակ թագաւորին արգելող եկեղեցի մտնելու: «Զի թէպէտ աւուրբք մանուկ էր (Յուսիկ), այլ զաւագութիւն ձերութեան խրատուն յինքեան ցուցանէր, զհայրենի գործ խրատուականն զառաւելութիւն քաջութեան կատարէր», իսկ երբ խիստ յանդիմանութիւններ ստանալուց յետոյ Տիրան թագաւորը շարունակեց անառակ կեանքը, Յուսիկ կաթողիկոսը եկեղեցու դուռը կտրեց եւ չթողեց թագաւորին ներս մտնել. «Չես արժանի, հի՞մ գաս, մի՛ գար ի ներքս» (Բիւզ., 28):

Կաթողիկոսները սկզբից հէնց ձեռք բերեցին հետեւեալ իրաւունքները.

Ա. Աշխարհի մէջ երկրորդ անձն համարուել թագաւորից յետոյ, իսկ եկեղեցու մէջ եւ եկեղեցական նուիրապետութեան մէջ՝ առաջին անձնաւորութիւն: Նա միայն իրաւունք ունէր, ըստ Բիւզանդի, թագաւորի հացը օրհնել. «Զի որ լիցին հայրապետք հայոց, նա դրանն արքունի իշխեսցէ զհացն օրհնել» (19 երես): Նրանք էին արքունիքում թէ թագաւորին, թէ թագուհուն ճանապարհի բերում եւ նախատում անառակ կեանք վարելում. Վրթանէսը թագուհուն նախատեց պոռնկութեան համար, «վասն զի յանդիմանէր զնա (զթագուհին) սուրբն (Վրթանէս) վասն գաղտնի շնութեան եւ կծծութեան բարոյից պոռնկութեան» (Բիւզ., 7): Ներսէս Մեծը միշտ կշտամբում էր Արշակին եւ թոյլ չէր տալիս եկեղեցի մտնել. «Այլ սուրբն Ներսէս եպիսկոպոսապետն Հայոց հանապազօր ընդդիմացեալ թագաւորին պապայ, կշտամբէր եւ

յանդիմանէր մեծաւ վկայութեամբ յանդիմանութեամբ, եւ վասն չարեաց նորա բազմաց ոչ համարձակէր նմա զսեամս եկեղեցւոյն կոխել, եւ ո՛չ մտանել նմա ի ներքս» (Բիւզ., 180): Իսկ երբ Արշակ ծաղրում եւ ծիծաղում էր Ներսէսի խրատների եւ յանդիմանութիւնների համար, վերջինս անիծեց թագաւորին, նզովեց նրա արած գործերը եւ դուրս եկաւ ապարանքից. «Աւերեսցին գործք ձեռաց քոց եւ մի՛ շինեսցեն» (Բիւզ., 95): Թէ որքան մեծ էր կաթողիկոսների յանդիմանական վերաբերմունքը դէպի վատ թագաւորի արարքը, մինչեւ իսկ երբ կաթողիկոսը տեսնում էր հակաքրիստոնէական վարմունքը թագաւորի կողմից եւ չէր խօսում, համարում էին ստրուկներից ստրուկ այդպիսի կաթողիկոսին. «Այլ փոխանակ Ներսէսի կացուցին զՉունակոմն անուն... եւ էր ստրուկ ի ստրկաց արքունի» (Բիւզ. 105): Կաթողիկոսները այդքան խիստ լինելով հանդերձ, ընդունում էին, որ թագաւորն է առաջին անձը պետութեան մէջ, որ նա ամէն բան կարող է անել, ուստի եւ պէտք է ամէն լաւ բանի օրինակ լինի ժողովրդին. Ներսէս թագաւորին ասում է. «Այլ քեզ, ո՛վ թագաւոր, արժան էր իբրեւ զայր թագաւոր, յայտնի հրաման տալ եւ սպանանել, զի ո՞վ էր որ արգելոյր զքեզ, կամ ո՞վ էր որ պահէր զձեռն քո ի գործոյն, զոր ինչ կամէիր գործել» (Բիւզ., 183):

Բ. Կաթողիկոսները իբրեւ զլուխ եկեղեցու իրաւունք ունէին տօներ սահմանելու, սրբերի յիշատակը տարեկան որոշ օր կատարելու հրաման տալու, մարտիրոսների եւ նահատակների յիշատակը տօնախմբելու կարգադրութիւն անելու, իհարկէ խորհրդակցութեամբ եւ հանրական համաձայնութեամբ:

Լուսաւորիչ սահմանում է Յովհաննու Մկրտչի տօնը. «Եւ հրամայեաց կատարել անդ ամյամէ ի տեղւոյն. ժողովել ամենեցուն ի յիշատակ սրբոցն, որ օր եւթն էր սահմի ամսոյ, զի խնդրութեամբ ժողովեալ, զօր տօնին խմբեսցեն» (Ագ., ձժԵ): «Եւ զյիշատակ վկայիցն բերելոց ժամադրեաց տօն մեծ հռչակել... Նաւասարդ աւուր: Զի ժողովեալ ի յիշատակ մեծի երանելոյն Յովհաննու, եւ սուրբ վկային Աստուծոյ Աթանազիի, յայնմ սուրբ խմբեսցի եւ ի նմին յաւանի» (Ագ., ձժԹ): Վրթանէս կաթողիկոսը առաջինն եղաւ, որ պատերազմի դաշտում ազգի համար մեռածներին եկեղեցական նահատակներ համարելով՝ տօն սահմանեց. «Եւ ետ օրէնս ընդ աշխարհ մեծ քահանայապետն Վրթանէս, զնոցա առնել զյիշատակ ամյամէ, եւ որք փոխանակ աշխարհին փրկութեան մեռանիցին ի նմանութիւն նոցա, եդ կանոն՝ յիշել զնոսա առ սուրբ սեղանն Աստուծոյ ի ժամ պատարագին... զի սո-

քա. ի նմանութիւն Յոուդայի եւ Մարաթեայ Մակարէի անկան ի ճակատ պատերազմի (Բիւզ., 23):

Գ. Հայոց թագաւորներին օծելու իրաւունքը պատկանում էր միմիայն Հայոց կաթողիկոսներին. Բագրատունեաց առաջին թագաւորին օծելու համար հրաւիրուեց Գէորգ կաթողիկոս, որը օծեց նաեւ նրա ժառանգ Սմբատին. «Կոչեցաւ ապա եւ անդ մեծ Հայրապետն Գէորգ եւ զՀոգեւոր օրհնութեանցն գովութիւնս աստուածայինս ի վերայ կատարեալ փոխանակ օծման սրուակի իւղոյն՝ պսակեն զնա թագաւոր ի վերայ Ասքանազեան ազգին» (Յով. կաթ., 78 երես): Երկրորդական, այսպէս ասած, նահանգական թագաւորներին օծում էր տեղական առաջնորդը՝ եպիսկոպոսներով միասին. Սիւնեաց թագաւոր Վասակին օծեց Սիւնեաց առաջնորդ Գրիգոր եպիսկոպոսը. «Եւ Պայագատէ գտէրութիւն նորա մանուկ որդին իւր Վասակ, որ եւ սա մեծահանգէս ժողովով եւ ազատակոյտ բազմութեամբ օծանի թագաւոր Սիւնեաց եւ Բաղաց ձեռամբ տեառն Գրիգորի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի» (Օրբ., ԺԵ գլ.):

Դ. Կաթողիկոսին է յատկացրած Լուսաւորչից սկսած եպիսկոպոս ձեռնադրելու, մեռոն եփելու իրաւունքը Հայոց եկեղեցիների գործածութեան համար:

Ե. Ազգային եկեղեցական ժողովներ հրաւիրել եւ ցրուելու իրաւունքը պատկանում է կաթողիկոսին, այդ ժողովներում նախագահութիւն է անում կաթողիկոսը՝ մինչեւ իսկ եթէ թագաւորը ներկայ էլ գտնուելու լինի ժողովում: Մարմնաւոր իշխանութիւնը օգնում է եւ կարգը պահպանում: Առանց կաթողիկոսի ժողով կարող է լինել միմիայն երկու դէպքում, առաջին՝ երբ կաթողիկոսը մեռած է՝ նոր ընտրութիւն է լինում, երկրորդ՝ երբ կաթողիկոսին ազգային ժողովը դատի է ենթարկում հակաեկեղեցական գործունեութիւնների պատճառով, այս երկու դէպքումն էլ նախագահութիւն է անում աւագագոյն եպիսկոպոսը, նախորդ դարերում Աղուանից կաթողիկոսը, հրաւիրում էր եպիսկոպոսական եւ իշխանական խառն ժողովները:

Զ. Կաթողիկոսի նախագահութեամբ եւ հրաւէրով եղած ազգային ժողովը վաւերական է այն դէպքում, երբ մասնակցում են ժողովիս բոլոր Հայոց նահանգների հոգեւորական եւ աշխարհական պատգամաւորները, հակառակ դէպքում, երբ ժողովին մասնակցում են միմիայն Հայոց թեմերի մի մասն, այդպիսի ժողովը անվաւեր է, Հայոց եկեղեցին մերժում է այդպիսի ժողովը, եթէ գտնում է ժողովի վճիռները հակառակ Հայոց դաւանութեան, եկեղեցու կարգերին եւ ժողովրդի կամքին:

Է. Կաթողիկոսն է Հայոց եկեղեցու գերագոյն դատաւորը, վերջնական վճիռ կայացնողը՝ առանց բողոքման ենթարկուելու, նզովելու եպիսկոպոսներ, իշխաններ, նոյնիսկ Հայոց թագաւորներին, երբ վճիռները եղել են ազգային ժողովով, կամ մասնաւոր դատերը՝ եպիսկոպոսների քննութեամբ եւ համաձայնութեամբ:

Ը. Կաթողիկոսն է օրէնսդրական մարմնի միակ գլուխը, որը կարող է կանոններ հրատարակել մարմնի հետ եկեղեցու բոլոր վարչական կազմի վերաբերեալ, բացատրել մութ կէտեր. դաւանաբանական ո՛չ մի փոփոխութիւն անել չի կարող առանց ազգային ժողովի. հրատարակուած կանոնները պիտի լինեն ընդհանուր ազգի կամքին եւ սովորութիւններին ո՛չ հակառակ:

Թ. Կաթողիկոսի անունը միակն է, որ ընդհանուր եկեղեցում յիշատակութեան իրաւունքն է վայելում: Բացի կաթողիկոսի անունից յիշուած է եւ տեղական առաջնորդի անունը, տեղական եկեղեցիներում:

Ժ. Կաթողիկոսը ենթարկուած է ամէն բանում, ամէն խնդրում միմիայն օրինաւոր Ազգային-եկեղեցական ժողովի իրաւասութեան, վճռին եւ կարգադրութեան:

ԺԱ. Կաթողիկոսական պաշտօնը յարատեւ է՝ ցմահ, եւ ոչ մի քմահաճոյքի պատճառով հեռացնել, կամ հեռանալ ինքը՝ դահակալը չէ կարող, բացի մարմնական եւ մտաւոր անզօրութեան եւ ճգնութեան դէպքում, այն էլ միշտ ընդհանուր ազգի ցանկութեամբ: Պատմութեան մէջ ունենք երկու դէպք՝ Եփրեմ կաթողիկոսի հրաժարականը յոյժ զառամելիութեան, տեսութեան պակասութեան պատճառով (տե՛ս Ամենայն Հայոց կաթ. Երիցեանի, 602-610) եւ Լուսաւորչի ճգնութիւնը: Լուսաւորչի կաթողիկոսութիւնը եղաւ 301-325 թ. եւ Եփրեմինը՝ 1809-1831 թուականներին: Ներսէս Ե Եփրեմի հրաժարման հակառակ էր՝ գտնելով այդ հակառակ Հայոց եկեղեցու ոգուն. «Գտանի պատրիարկացեալ ըստ կանոնաց Հայոց օծութեամբ եւ ոչ սոսկ կոչմամբ, եւ չունի զիրաւունս առանձնական ոչ բնաւ զկանոնս ազգային վասն հրաժարեցուց անելոյ զանձն իւր առաջ քան զվախճան կեանց իւրոց առանց երեւի վնասուց պատրիարկական աթոռոյս եւ մեծագոյն գայթակցութեանց եւ շփոթութեանց ամենայն ազգին Հայոց» (Ամենայն Հայոց կաթ., Երից., 218 երես):

ԺԲ. Հայոց կաթողիկոսին է յատկացրած «Ամենայն Հայոց» տիտղոսը, Աղթամարի եւ Սսի կաթողիկոսները իբրեւ թեմակալ առաջնորդների շրջան ունեցողներ՝ կոչուած են «տանն Կիլիկիոյ եւ Աղթամարայ» կաթողիկոսներ: «Ամենայն Հայոց» տիտղոսը առաջին անգամ պատահում ենք Խաչիկ կաթողիկոսի կոնդակում, տասներորդ դարու

վերջերում (տե՛ս «Արարատ», 1867 թ.), որ առաջացած պիտի լինի կաթոլիկիկոսական աթոռի բաժանման ժամանակից՝ 967-ից յետոյ:

ԺԳ. Կաթոլիկոսը վայելում է այն բոլոր արտօնութիւնները եւ արտաքին շուքն ու պատիւը, որը վայել է իւր բարձր կոչման. շաթիրներ, գաւազանակիր, պահնորդ խումբ ունենալ, արքայական կառքով շրջել «յոսկիապատ կառան արքունական» եւ այլն, եւ այլն:

ԺԷ. Ամենայն Հայոց կաթոլիկոսին է պատկանում շնորհման եւ ներման իրաւունքը «ոչ յօրինակ այլոց» (диспензация) Հայոց եկեղեցու մէջ, պսակի աստիճաններում բացառիկ դէպքերում, ցմահ կարգաւոյժ եղած քահանաների ներման խնդիրներում եւ առհասարակ վարչական-գատական դէպքերում պատիժը թեթեւացնելու գործերում:

Թէ ինչ նշանակութիւն եւ իրաւունքներ ունի Ամենայն Հայոց կաթոլիկոսը, եւ ինչ կարծիք ունէր Գէորգ Դ այդ կարեւոր խնդրի մասին, երեւում է նրա՝ ներքին գործոց նախարարին պաշտօնական գրած թղթից՝ 1870 թուի յունիսի 20-ին, համարաւ 5, Ամսդերդամի եկեղեցական գոյքի՝ Էջմիածնին պատկանալու հարցի նկատմամբ:

Խօսելով քրիստոնէութեան եւ կաթոլիկոսութեան սկզբնաւորութեան մասին, պատմելով Տրդատի ջանքերը Հայոց եկեղեցիները եւ վանքերը ապահովեցնելու նկատմամբ դրամով եւ կալուածներով, ասում է. «Ճանաչէ զկալուածական եւ զեկեղեցական կառավարչական իրաւունս նորին, ճանաչէ ներկայացուցիչ կատարող եւ պաշտպան իրաւանցս այսոցիկ զկաթոլիկոսն իբրեւ զբարձր հոգեւոր իշխանութիւն. աներկբայելի իմն է զի այս ամենայն յոյժ օրինաւոր է հաստատել թագաւորական հրովարտակօք եւ հրամանագրովք»: Բոլոր աշխարհի ծայրերում գտնուած վանքերը, եկեղեցիները կաթոլիկոսի ձեռքի տակին, կաթոլիկոսները «գամենայն եկեղեցական գործս կառավարէին, ժողովս կազմէին, եկեղեցական կանոնս հաստատէին, եթէ պատժողական եւ եթէ կառավարչականս որոշէին զիրաւասական յարաբերութիւնս եկեղեցւոյն առ քաղաքական եւ գլխապարտական օրինադրութիւնս, օժմամբ իւրեանց հաստատէին զընտրութիւն թագաւորաց, նոցա եւ եթէ յատկացեալ էր եւ է զիրաւունս ձեռնադրելոյ զբարձրաստիճան հոգեւորականս եւ զեպիսկոպոսունս, եւ օրհնելոյ զսրբալոյս միւռօն, որք են ծայրագոյն իշխանութիւն ի Հայաստանեայց եկեղեցւոյ: Ռուսաստան, Պարսկաստան, Տաճկաստան եւ այլն ամենայն տէրութիւնք, յորս այժմ բնակեալ են Հայք, ճանաչեն զլիակատար իրաւունս աթոռոյն Էջմիածնի եւ կաթոլիկոսաց, սակս կառավարելոյ զկարեւոր գործս բովանդակ ազգին Հայոց նշանակելոյ զվիճակաւոր առաջնորդս, տալոյ զվճիռ շինութեան նորոյ եկեղեցեաց եւ վանօրէից,

յորս զգալի է կարեւորութիւնն նոցին եւ դարձեալ խափանելոյ զեկեղեցիս եւ վանօրայս, յորս ոչ գոյ ծուխ կամ միաբանութիւն, վաճառել զշինուածս եկեղեցեացն այնոցիկ եւ վանօրէից, նոյնպէս եւ զանշարժ կալուածս նոցին կամ նշանակել խնամակալս ի վերայ նորա»:

«Ի վերոյ գրելոյ անտի յայտնապէս երեւի զի. ա) մի է օրինաւոր գլուխ առաքելական եւ Քրիստոսահիմն եկեղեցւոյ Հայաստանեայց, եւ կոչի կաթողիկոս եւ է միանգամայն յաջորդ առաքելոցն սրբազանից Թադէոսի եւ Բարդուղիմէոսի եւ Գրիգորի Լուսաւորչի», իսկ աթոռը հաստատուած է էջմիածնում Գ դարից սկսեալ:

բ) Ի տեսչութիւն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ բովանդակին գլխաւորապէս քառակերպ կառավարութիւնք, այս է՝ պատրիարքական կամ միտրոպոլիտական, արքեպիսկոպոսական, եպիսկոպոսական եւ տերունի»:

1) «Պատրիարքական թեմն ըստ ամենայնի հնազանդ է կաթողիկոսական կարգադրութեանց», կաթողիկոսն է առաջնորդներ նշանակում, «իսկ ընտրութիւնը նոցին յորպիսի իշխանութիւնս, որպէս եւ այլ ամենայն արքեպիսկոպոսաց եւ թեմակալաց պատկանին երբեմն կամաց եւ հաճութեանց ժողովրդեանն ենթարկելոյ ընդ իշխանութեամբ նոցին, իսկ հաստատութիւն ենթարկեալ է իրաւասութեան ս. կաթողիկոսին էջմիածնի»: Պատրիարքը «իբրեւ լիազօր փոխանորդ կաթողիկոսի Ս. էջմիածնի եւ ներկայացուցիչ համայն Հայոց Տաճկաստանի ի Պօլիս առ Բարձրագոյն դրան Օսմանեան կառավարութեան, ունի ստացեալ իրաւունս հաստատուել զառաջնորդ» քաղաքաց որ ի Տաճկաստան»:

2) Արքեպիսկոպոսականն է՝ երեք գաւառների կառավարութեան շրջանը:

3) Եպիսկոպոսականն է՝ քաղաքի կառավարութիւնն իւր գաւառներով:

4) Տերունի՝ այն վիճակներն ու քաղաքներն են, որոնք պատկանում են կաթողիկոսի անընդմիջական կառավարութեան, որոնք են՝ Ռուսաստանում՝ Երեւան, Աստրախան Դզլար եւ այլն. Տաճկաստանում՝ Եւզոկիա, Զմիւռնիա եւ այլն. Պարսկաստանում՝ Դաւրէթ, Իսպահան. Հնդկաստանում՝ Մադրաս. Հոլանդիայում՝ Ամսդերդամ, որոնք կառավարում են կաթողիկոսների փոխանորդների ձեռքով:

Ե. Հայոց պատրիարքութիւններն եւ կաթողիկոսները

Ամենայն հայոց կաթողիկոսութեան սկզբնաւորութեան հետ համարեա թէ սկսուել է Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը իւր նախնական

առաջնորդական-վանահայրական բնաւորութեամբ, մինչեւ իսկ ըստ աւանդութեան՝ հէնց առաջին դարից:

Ըստ մեր աւանդական պատմութեան՝ Աբգար թագաւորի կինը՝ Հեղինէն, առաջինը դրսի թագուհիներից, գնացել է Երուսաղէմ, շինութիւններ կառուցել եւ այնտեղ բարեգործութեամբ եւ ճգնութեամբ անցրել իւր օրերը: Այնպէս որ Երուսաղէմում օտարազգիներից առաջինը եղել են հայերը, որ Հեղինէ թագուհու նախաձեռնութեամբ հիմք են դրել Երուսաղէմում հայոց վանքի շինութեան եւ միաբանութեան կազմութեան: Ապա Տրդատի ժամանակ վանք շինուեց Ս. Յակոբայ անունով եւ իւր կալուածներով իբրեւ ազգային սեպհականութիւն յանձնուեց հայոց հոգեւորականութեան կառավարելու: Սկզբից՝ Յակոբ Տեառնեղբորից սկսած նստում էին Երուսաղէմում եպիսկոպոսներ իբրեւ կառավարիչներ ընդհանուր եկեղեցու առանց ազգի խտրութեան: Քաղկեդոնի ժողովից յետոյ, երբ դաւանաբանական բաժանումն եղաւ, հայերը իրանց սովորութեան համաձայն շարունակեցին ազգային ծիսակատարութիւններով իրանց եկեղեցին վարել՝ նորամուծութիւններ չմտցնելով Ծննդեան եւ Զատիկի տօների պատճառով, այն ժամանակ սկսուեցին վէճեր հայերի եւ յունաց Երուսաղէմի եպիսկոպոսի-պատրիարքի մէջ: Այդ ժամանակ՝ Զ դարում, հայոց նախարարները եօթը կենդինար (500) դրամ ուղարկեցին յունաց կայսեր, որ հրովարտակով պատուէր արձակի Երուսաղէմի պատրիարքի եւ յոյների վրայ, որ հայերին եւ աղուաններին այդ պատճառներով նեղութիւն չտան եւ սիրով վարուեն: 637-ին, արաբացոց ժամանակ հայոց նախարարները դիմեցին արաբացի իշխաններին եւ հրաման ստացան առանձին եպիսկոպոս-պատրիարք ունենալ՝ յունաց պատրիարքից անջատ եւ անկախ: Հաբեշները, իսպտիները, ասորիք առանձնացան յունաց պատրիարքի իրաւասութիւնից եւ մտան հայոց պատրիարքի հովանաւորութեան տակ այդ ժամանակից հէնց: Կիլիկիայի թագաւորութեան ժամանակ, երբ խաչակիրների օգնութեամբ 1090 թուին լատինական պատրիարքութիւն հաստատուեց Երուսաղէմում, հայոց թագաւորները իբրեւ խաչակիրներին օգնողներ մօտիկ յարաբերութիւն սկսեցին Երուսաղէմի հայոց միաբանութեան հետ, Երուսաղէմի հայոց պատրիարքները արդէն ղեկավարուել սկսեցին կաթողիկոսական կոնդակներով եւ հրահանգներով, քանի աթոռը գտնուում էր նոյն ժամանակ Կիլիկիայում եւ հեռաւորութիւնը չէր կարող պատճառ դառնալ կաթողիկոսի հեղինակութեան անուանական լինելուն Երուսաղէմի Հայ եկեղեցու վարչական կառավարութեան վերաբերմամբ: Օչինի ժամանակ Կոստանդին կաթողիկոսը երբ պահանջեց, որ քաղկեդոնակա-

նութիւնը մտնի Հայոց եկեղեցու մէջ, Երուսաղէմի Հայոց պատրիարքը արհամարհեց կաթողիկոսի հակաեկեղեցական ընթացքը, քաջութիւն ունեցաւ ամիրապետից հրաման ստանալ անկախ պատրիարք հրատարակելու իրան Կոստանդինի հակազգային առաջարկութիւնները չկատարելու համար: Երուսաղէմի այդ անկախ պատրիարքութիւնը եղաւ 1311 թուին, որից եւ առիթ համարելով Երուսաղէմի պատրիարքութեան սկիզբը՝ շատերը ընդունեցին այդ թիւը (տե՛ս Մովսէս Կաղանկատուացի, 227 երես):

Հներում վանքը ունէր իւր ձեռաց տակ 72 վանք, ահագին միաբանութիւն, վերջերումս մնացել է միայն 6 վանք, 100 տուն ծուխ բուն կեդրոնում, 200 միաբան. ունի 5 թեմ, Երուսաղէմ, Զամ, Եաֆա, Պէյրութ եւ Կիպրոս: Երուսաղէմի պատրիարքը եղել է միշտ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի իրաւասութեան ներքոյ, բայց իւր ներքին գործերում՝ համարեա անկախ. Պօլսոյ 1861-ի սահմանադրութեամբ որոշ կարգ կանոնի տակ մտաւ թէ պատրիարքի ընտրութեան եւ արձակման եղանակը եւ թէ ամբաստանութեան ղէպքում դատուելու ձեւը. նա ենթարկւում է Պօլսոյ պատրիարքարանի իրաւասութեան եւ դրանով Հայոց կաթողիկոսի գերիշխանութեան: Երուսաղէմի պատրիարքը պիտի լինի էջմիածնում ձեռնադրուած եպիսկոպոս: Երուսաղէմը իբրեւ էջմիածնի թեմ՝ ստանում է մեռն Մայր Աթոռից:

Զ. Պօլսոյ հայոց պատրիարքութիւնը

Պօլսի պատրիարքութիւնը համեմատաբար աւելի նոր է, առաջացաւ տաճկաց Պօլիսը գրաւելուց յետոյ, այն է՝ 1464 թուին, երբ սուլթան Մուհամէդ Բ յունաց կայսրութիւնը կործանելուց յետոյ, քրիստոնեայ ազգերի հոգեւոր իշխանութիւնը Պօլսում կեդրոնացնելու նպատակաւ կարգեց հոգեւոր ազգապետներ, եւ իմիջիայոց Հայոց եպիսկոպոսներից մէկին, որի հետ առաջուց ծանօթ էր, նշանակեց Պօլսոյ պատրիարք, իբրեւ ընդհանուր՝ Տաճկաստանում գտնուած Հայերի հոգեւոր գլուխ եւ պատասխանատու անձն սուլթանի առաջ: Այսպիսով ԺԵ դարու կէսից մտնում է Հայոց եկեղեցու նուիրապետական կազմի մէջ նոր աստիճանաւոր առանձին իրաւունքներով եւ պարտքերով՝ համարեա կիսանկախ կաթողիկոսից: Մինչեւ 1860 թիւը Պօլսոյ պատրիարքները ընտրւում եւ հեռացնւում էին Պօլսի հայ իշխանների ձեռքով կայսերական հաստատութեամբ, նրանք կառավարում էին բոլոր տաճկահայ թեմերը՝ նշանակելով եւ արձակելով թէ առաջնորդներ եւ թէ վանահայրեր ընտրութեամբ թեմի ժողովրդի եւ վանքերի, նրանց կապը էջմիածնի

կաթոլիկոսների հետ երեւում էր եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան, մեռնի բաշխման եւ նուիրակների ընդունման ու զանձանակադրամների ժողովման մէջ՝ յօգուտ էջմիածնի, իսկ առաջնորդական թեմերը, ըստ նախկին կանոնաց, համարեա կիսանկախ կառավարում էին առաջնորդ-եպիսկոպոսների ձեռքով: 1861-ից յետոյ Պօլսոյ պատրիարքների ընտրութիւնը, հրաժարումը, ամբողջ տաճկահայոց թեմերի ընդհանուր վարչական կազմակերպութիւնը կանոնաւորուեց, կարգի տակ մտաւ ընդհանուր՝ Պօլսի ազգային ժողովի իրաւասութեան եւ հսկողութեան ներքոյ (տե՛ս Ա. գիրք, Սահմանադրութիւն, 509-538):

Պօլսոյ պատրիարքը ենթարկուում է Ամենայն հայոց կաթոլիկոսի իրաւասութեան եւ համարուում է կաթոլիկոսական փոխանորդ Տաճկահայաստանում. նա եւ նրա ձեռքի տակ եղած առաջնորդները պիտի ձեռնադրուած լինեն էջմիածնում, բոլոր թեմերի մեռնը պիտի բերուի էջմիածնից, պսակալուծութեան եւ այլ կարեւոր ծիսական, պատժական, դատական խնդիրներում պատրիարքը միշտ դիմում է կաթոլիկոսի վերջնական վճռին եւ որոշման. դաւանափոխ, ուխտադրուծ եւ կարգալուծութեան ենթարկուելի եպիսկոպոսներին վերջնականապէս կարգից զրկելու վճիռը վերապահուում է կաթոլիկոսին. որոշում է կայացնում այդ խնդիրների մասին պատրիարքը խառն ժողովի հետ միասին կամ կրօնական ժողովի հետ միայն, վճիռը կաթոլիկոսին է ուղարկուում ի հաստատութիւն եթէ վճիռը միաձայն է, իսկ եթէ տարաձայնութիւն կայ խառն ժողովի կամ կրօնական ժողովի վճռի մէջ, կաթոլիկոսը նոր հարցեր է տալիս պատրիարքին եւ պարզաբանելուց յետոյ վերջնական վճիռ է դնում հարցերին, այդպիսի վճիռները չեն ենթարկուում բողոքման, համարուում են վերջնական: Պօլսոյ պատրիարքութիւնը ունի 40-աչափ թեմական առաջնորդութիւններ՝ բացի Երուսաղէմից, որոնք անմիջական կապ չունեն կաթոլիկոսի հետ, կարեւոր դէպքերում դիմում են Պօլսի պատրիարքի միջոցով կամ երբեմն ուղղակի:

Է. Սսի եւ Աղթամարի կաթողիկոսութիւնները

Աղթամարում նստեցին 10-րդ դարում քաղաքական դժբախտ պատահարների պատճառով 4-5 կաթոլիկոսներ, որոնք Բագրատունեաց ուժեղանալուց յետոյ տեղափոխուեցին Անի եւ Անու մօտ՝ Արգինա: Աղթամար գնացող առաջին կաթոլիկոսն էր Յովհաննէս պատմաբան (899-931), որը տեսնելով Արարատեան աշխարհի Դուխնի կործանումը եւ աւերումը, անցաւ Արծրունեաց թագաւորների մօտ եւ Աղթամար

րում նստեց մի առժամանակ. ապա Ստեփաննոս, Թէոդորոս, Եղիշէ, Անանիա, սրա յաջորդ Վահան Սիւնին տեղափոխուեց Արգինա (Անի), դրանից յետոյ Աղթամարում այլեւս հայոց կաթողիկոս չնստեց: Աղթամարի միաբանութիւնը, չկամենալով անհետացնել կաթողիկոսական աթոռի յիշատակը իրանց վանքում, շարունակեցին ընտրած առաջնորդ-վանահօր կաթողիկոս ձեռնադրել եւ համարել նրան իրանց թեմի գլուխ՝ անկախ Ամենայն հայոց կաթողիկոսից: Աղթամարի կաթողիկոսութիւնը շարունակուում է մինչեւ այժմ եւ ենթարկուում է Պօլսոյ պատրիարքի ու ազգային ժողովի իրաւասութեան, ո՛չ մի քաղաքացիական եւ կրօնական առանձնակի նշանակութիւն չունին. նա ձեռնադրում է իւր թեմի համար եպիսկոպոս եւ եփում մեռոն նոյն նեղ շրջանի համար. նա ունի երկու թեմ, Աղթամար եւ Խիզան:

Անլի մեծ դիրք եւ նշանակութիւն ունի Սսի կաթողիկոսութիւնը:

Բագրատունեաց թագաւորութեան վերջանալուց յետոյ, երբ հաստատուում է Կիլիկիայում Ռուբինեան հարստութիւնը 11-րդ դարու վերջերում, կաթողիկոսական գահը ապահով վիճակում պահելու դիտաւորութեամբ փոխադրւում է Կիլիկիա 1105 թուին, թէեւ 1065 թուից սկսած արդէն Գագիկ թագաւորի միջոցով տեղափոխուած էր Ծամնդաւ դղեակը, որ Փոքր Հայքումն էր: Ծամնդաւում, Սեւ լեռում, Հռոմկլայում եւ Սիսում մնաց կաթողիկոսական աթոռը մինչեւ 1441 թիւը, երբ արդէն ջնջուած էր Ռուբինեան թագաւորութիւնը եւ չկար այն հեռու երկրում պաշտպան եւ ոյժ ու նեցուկ տուող այդ գահին, որը բուն երկրից հեռու լինելով՝ չէր կարողանում ունենալ այն նշանակութիւնը եւ ազդեցութիւնը Հայաստանի մասերի վրայ, որոնք զանազան գիշատիչների ձեռք ընկած գերփուում էին, 1441-ին Էջմիածնի համազգային ժողովը որոշեց տեղափոխել գահը Էջմիածին եւ հրաւիրել Սսի վերջին կաթողիկոս Մուսաբէկեանին գալ Կիլիկիայից Արարատեան աշխարհը: Սսի կաթողիկոսը մերժեց գալ, եւ ազգային ժողովը կաթողիկոս ընտրեց Կիրակոսին, որը 1441-ին օծուելով Ամենայն հայոց կաթողիկոս, նստեց Էջմիածնում: Այսպիսով Կիլիկիայի կաթողիկոսութիւնը վերջացաւ 1441 թուին: Այդ թուականից սկսած Սսի միաբանութիւնը, չկամենալով կաթողիկոսական գահի նշանակութիւնը կորցնել, շարունակեց յաջորդաբար մինչեւ այսօր ընտրուած առաջնորդին կաթողիկոս օծել Սսի թեմի վրայ: Սսի կաթողիկոսը ձեռնադրում է եպիսկոպոս իւր թեմի համար եւ եփում մեռոն նոյն շրջանի համար, ինչպէս եւ Աղթամարինը: Այս առթիւ Էջմիածնի եւ Սսի կաթողիկոսների մէջ համաձայնութիւն եղաւ Երուսաղէմի ժողովում՝ 1651 թուին: Այս երկու կաթողիկոսների յարաբերութեան

եւ նշանակութեան մասին Պօլսոյ ազգային ժողովների նիստերում երկար վիճաբանութիւններ եղան, մանաւանդ Գէորգ Դ կաթողիկոսի օրով, որը Սոյ կաթողիկոսին համարում էր հակաթոռ եւ ազգային նուիրապետութեան գաղափարին վնասակար եւ վերցնելու արժանի. ազգային ժողովը տարբեր կարծիք ունէր եւ քաղաքական հեռատեսութիւն էր համարում Սոյ կաթողիկոսութեան պահպանումն. ահա այդ կարծիքներից երկուսը. «Էջմիածնայ կաթողիկոսը հեղինակութիւն չունի Հայաստանեայց եկեղեցւոյն վերայ, վասն զի Հայաստանեայց եկեղեցւոյն հեղինակութիւնն աշխարհական եւ եկեղեցական ժողով է եղած եւ կլինի, այդպէս կուսուցանէ պատմութիւնը: Վեհափառ կաթողիկոսը միմիայն ծայրագոյն գործադիր իշխանութիւն ունի եւ առանց աշխարհական եւ եկեղեցական ժողովոց կարող չէ գործել»: Մի ուրիշ երեսփոխան ասում է ժողովում. «Ձէ, մեր մէջ չկայ այնպիսի քաղաքականութիւն մը, որ Սիսը բարձրացնէ եւ Էջմիածինը նուաստացնէ. բայց այս խնդրոյն մէջ ազգային քաղաքականութիւն մը կայ՝ չը բարձրացնել Սոյ աթոռը, այլեւ չը վերցնել, հապա պահել ժամանակ մը եւ օր մ'ալ վերցնել...» (տե՛ս «Փորձ», 1877 թիւ):

Գէորգ կաթողիկոսը որոշում արաւ՝ «միմիայն անկէ ընդհանուր ժողովոյ, ըստ եկեղեցական օրինի գումարելոյ ընդ նախագահութեամբ կաթողիկոսի Ամենայն հայոց» եւ Սոյ խնդիրը վճռելու:

Սոյ կաթողիկոսութիւնը եւ ընտրութիւնը լինում է պատրիարքարանի գիտութեամբ, մասնակցութեամբ եւ հովանաւորութեամբ. թէ 1871-ին, 1895 եւ 1900-ի ընտրութիւնների ժամանակ ընտրութիւնը կատարուեց պատրիարքարանի կողմից ուղարկուած պատգամաւոր եպիսկոպոսի նախագահութեամբ, որը նախօրէն հրաւիրելով Սոյ 13 թեմերի (Հաճըն, Զէյթուն, Մարաշ, Կիւրին, Դիվրիկ, Մալաթիա, Եօզղատ, Հալէպ, Այնթափ, Անտիոք, Դարէնդէ, Սիս եւ Աղանա) հոգեւորական եւ աշխարհական ընտրուած պատգամաւորներին եւ Սոյ վանքի կողմից նշանակուած «յարմար դատած թուով» միաբան պատգամաւորներին Աղանա, նրանց պատգամաւորական թղթերը ստուգելուց յետոյ, նախագահ եպիսկոպոսը կհրաւիրի նրանց Աղանայի Ս. Աստուածածին մայր եկեղեցին, կկարդայ պատրիարքի այդ առթիւ գրած պաշտօնական գիրն ու հրահանգները, կընտրի ատենադպիր եւ քուէտուփի վրայ հսկող երկու պատգամաւոր, ապա բարեմաղթութիւններ կանի սուլթանի, Վեհափառ կաթողիկոսի արեւշատութեան համար, հոգեհանգիստ նախորդ Սոյ կաթողիկոսի համար, շարականներ երգել կտայ, եւ կսկսի քուէարկութիւնը. 6 առաւելագոյն քուէ ստացող անձանց ցուցակը կուղարկի պատրիարքարան, ուր «յարմար դատած ձեւովը

սրբագրութիւն» անելուց յետոյ կղարձնուի նախագահ եպիսկոպոսին, որը ժողովին յանձնելով սրբագրուած ցանկը քուէարկելու, նրանից մեծագոյն թուով անուըն՝ կհռչակի կաթողիկոս Ստոյ եւ հեռագրով իմացում տալով պատրիարքարան, կինդրուի կայսերական իրադէ («Նոր Դար», 1900 թ., 11 մարտի, N 47, քաղած «Արեւելքից»):

Ը. Թեմնորի եկեղեցական կառավարութիւնը¹

Հին եկեղեցու հասարակական՝ թեմական կառավարութեան ձեւը կարելի է բաժանել երեք շրջանի. առաջին շրջանում եպիսկոպոսները չունէին որոշ անձնաւորութիւններ իրանց մօտ՝ նշանակուած առանձին պաշտօնների համար, այլ միայն քահանան էր եւ սարկաւազը, որոնք եպիսկոպոսի հետ ընտանեկան կերպով կառավարում էին իրանց փոքրիկ հօտը, հներում թեմերը շատ փոքր էին, ոչ միայն մեծ, այլեւ փոքր քաղաքները, աւանները կազմում էին առանձին թեմեր իրանց եպիսկոպոսներով: Գրիգոր Աստուածաբանը նշանակուեց եպիսկոպոս Սասիմի վրայ, այնպիսի մի տեղի, ուր ոչ միայն շատ քիչ մարդ կար, այլեւ կենսական անհրաժեշտ պիտոյքներ չէր ճարուում ապրելու համար, բայց եւ այնպէս այդպիսի տեղերը համարուում էին թեմեր: Թէ մետրոպոլիտները եւ թէ գլխաւոր եպիսկոպոսները իրաւունք ունէին իրանց շրջանը բաժանելու այնքան թեմերի, որոնք իրանք կկամենային: Սոզոմենոսի ասելով (Ը 19)՝ Փոքր Ասիայում երկու թեմի տարածութեան վրայ գտնուում էին 400 եպիսկոպոս: Կիպրիանոսի ժամանակ Կարթագենի շրջանը ունէր 300 եպիսկոպոս: Բարսեղ Մեծը, երբ տեսաւ, որ իւր թեմի մի մասը անցաւ ուրիշ մետրոպոլիտի, ինքն էլ մնացած մասում շատացրեց թեմերի թիւը՝ եպիսկոպոսներ ձեռնադրելով փոքրիկ տեղերում: Փոքրիկ թեմերի թիւը բազմացնելու պատճառներից մէկն էր աղանդաւորների շատանալը, որոնց դէմ մաքառելու համար աւելի յարմար էր համարուում եպիսկոպոսներ շատացնել, որ փոքրիկ հօտերը մոլութիւններից զեղծ պահելուն նպաստէին: Բացի այդ՝ քանի որ տարէցտարի շատանում էր քրիստոնեաների թիւը, հարկ էր զգացւում նոր եպիսկոպոս-հովիւներ նշանակել, եւ մանաւանդ եթէ եպիսկոպոսանիստ թեմական քաղաքը հեռու էր գտնուում, դժուար էր լինում հեռու անկիւններում առաջացած գտութիւնները խաղաղացնել, այնինչ այդպիսի անկիւններում նշանակուած եպիսկոպոսները հեշտութեամբ

¹ О должностях и учреждениях по церковному управлению в древ. вост. церкви. профес. Павла, 1857 г., СПб, Обзорение древних форм поместнаго церковнаго управления, 1858 г., Прав. собес.

էին անդորրացնում իրանց հօտը: Այդ պատճառով էլ թեմերի սահմանները խիստ եւ որոշ կերպով չէին բաժանուած միմեանցից, մի եպիսկոպոս, մի քանի մօտիկ գիւղերի քահանաներով եւ սարկաւազներով կազմում էին մի ծուխ, մի թեմ: Այնպէս որ, եթէ համեմատելու լինենք այժմեայ թեմերի հետ, մի քանի տասնեակ նախկին թեմեր իրանց առաջնորդներով պիտի մտնէին այժմեանի շրջանը: Սահմանների անորոշութիւնը եւ եպիսկոպոսների շատութիւնը միշտ վէճերի տեղիք էր տալիս, չորրորդ դարու վերջին թեմական կառավարութիւնները որոշ կանոններով եւ կարգերով բաժանուեցին միմեանցից եւ առանձին սահմաններով ջոկուեցին: Թեմի կառավարութիւնը կեդրոնանում էր եպիսկոպոսի անձնաւորութեան մէջ, որը ըստ իւր կարգի վարում էր իւր շրջանի եկեղեցիների հսկողութիւնը եւ գործերը մի քանի օժանդակ խորհուրդների միջոցով. այն է՝ 1) եպիսկոպոսական խորհրդի, որին մասնակցում էին քահանաներ, սարկաւազներ եւ տեղական ծերունիներ, 2) քահանայական խորհրդի եւ 3) սարկաւազների: Թէ ինչպէս էին այդ խորհուրդները մասնակցում եկեղեցու կառավարութեան գործին, որ չափով, ինչ ձայնով, անորոշ է, միայն Կիպրիանոսը եւ Տերտուղիանոսը վկայում են, որ դրանք միասին հոգում էին եկեղեցու կարիքները եւ խնամում այրիներին, որբերին: Անտիոքի 24, 25 կանոնները իրաւունք են տալիս քահանաներին եւ սարկաւազներին իմանալ, թէ ինչպէս է կառավարում եպիսկոպոսը եկեղեցական կալուածները: Կառավարութեան մէջ գլխաւոր դերը խաղում էր եպիսկոպոսը, նա ժողովի էր կանչում խորհուրդի անդամներին, խնդիրներ եւ հարցեր էր առաջարկում եւ ձայների մեծամասնութեամբ վճիռ կայացնում, թէ եւ ուժեղ եպիսկոպոսը միշտ իւր ասածն էր անել տալիս, քանի որ միակ պատասխանատուն ինքն էր համարում: Եպիսկոպոսական խորհուրդը ըստ վկայութեան Տերտուղիանոսի, նախօրօք քննում էր այն ընծայացուի վարք ու բարքը եւ ձեռնադրելու արժանիքը, որը ժողովրդի վկայութեամբ առաջարկում էր քահանայութեան: Ափրիկայի եկեղեցում եւ ինչպէս Հայաստանում խորհուրդի մասնակցութիւնը եկեղեցու գործերում աւելի ուժեղ էր եւ ընդհանրացած, քան միւս եկեղեցիներում: Կիպրիանոսը ասում է, որ առանց քահանայական խորհուրդի ոչ մի պաշտօնեայ չընտրուի, նոյնը պահանջում էր եւ Բարսեղ Մեծը. քահանայական խորհուրդը շատ անգամ խառնում էր թեմական գործերում. Հռոմի Կոռնելիոս եպիսկոպոսը Մաքսիմոս Շնականի եւ նրա կողմնակիցների գործի քննութիւնը յանձնեց քահանայական խորհրդին: Արիոսի դէմ վճիռ կայացնելիս Աղէքսանդրիայի եպիսկոպոսը (Աղէքսանդր) օգտուեց քահանաների խորհրդից

եւ նրանց ձեռքով արած քննութիւնից: Կարթագենի ժողովը (42 կանոն) որոշեց չթողլ տալ եպիսկոպոսներին «ծախել եկեղեցական հողերը առանց ժողովի կամ իւր քահանաների գիտութեան»: Եպիսկոպոսի բացակայութեան ժամանակ՝ եկեղեցու իրերը եւ գոյքը կառավարում էր քահանայական խորհուրդը, առանց վաճառելու իրաւունքի (Անկ. 15): Առաջի տարում քահանաները սարկաւագների նման բաժանում էին աղքատներին եւ կարօտեալներին հանդերձեղէն եւ ուտեստ: Հսկում էին քրիստոնեաների վարքի ու բարքի վրայ եւ ամէն միջոց գործ էին դնում ուղղութեան բերել նրանց:

Սարկաւագների պարտաւորութիւնները եկեղեցու կառավարութեան մէջ էին. 1) հսկել ներքին կարգապահութեան, կանոնաւորութեան, եւ լուութիւն պահպանելուն վրայ եկեղեցում, 2) նրանք հսկում էին կղերի վրայ, նրանց արածների մասին տեղեկութիւն հաղորդում եպիսկոպոսին եւ քահանայ ընտրելուց վկայութիւն տալիս նրանց վարքի եւ բարքի մասին, 3) եպիսկոպոսի կարգադրութեամբ բաժանում էին որբերին, այրիներին, աղքատներին, կոյսերին ուտեստ եւ հանդերձեղէն, 4) նրանք միջնորդ էին եպիսկոպոսի եւ ժողովրդի մէջ, զանազան պատուէրներ տալով եւ գործեր կատարելով: Այնպէս որ, եկեղեցու կառավարութեան մէջ մեծ դեր էին կատարում նրանք, եպիսկոպոսի գլխաւոր օգնականներն էին եւ գործակիցները. մանաւանդ աւագ սարկաւագ կոչումով եղածները նշանակում էին ընդհանուր կառավարիչներ եւ սարկաւագների վրայ հսկողներ: Սարկաւագատետի պաշտօնը փոխադրեց հայոց մէջ Ներսէս Մեծը, որը եկեղեցիների ընդհանուր կառավարութիւնը յանձնեց Խազին:

Եկեղեցու կառավարութեան Բ եւ Գ շրջանները սկսուեցին պատրիարքութիւնները հաստատուելուց եւ գլխաւոր եպիսկոպոսների աթոռների իրաւունքները բարձրացնելուց յետոյ, երբ պաշտօնները բաժանուեցին, իւրաքանչիւր պաշտօնակատարի յանձնուեցին առանձին գործեր, առաջացան բարեգործական, ուսումնական զանազան հիմնարկութիւններ՝ տարբեր կազմութեամբ եւ կառավարութեամբ: Քանի՞ թեմ կար Հայաստանում նախալուսաւորչեան շրջանում՝ անորոշ է, յայտնի չէ, աւանդութիւնը միայն ասում է, որ եպիսկոպոսական գլխաւոր աթոռը Եղեսիայումն էր, երկրորդ աթոռը՝ Արտագում, երրորդ աթոռը՝ Գողթնեաց աշխարհում, Սիւնիքում, ըստ Օրբելեանի՝ 150 թուին Սիւնիքում շինուեց Ստեփաննոս Նախավկայի անուամբ Թանահատի վանքը, ըստ Մովսէս Կաղանկատուացու՝ Եղիշէ առաքելից սկսած Աղուանից եպիսկոպոսական աթոռը կար. Լուսաւորիչ ձեռնադրեց, ըստ Ագաթանգեղոսի, 400-ից աւելի եպիսկոպոսներ քա-

ղաքների, գաւառների վրայ, յիշում է մեծ նահանգների՝ նախարարութիւնների առաջնորդական եպիսկոպոսների անունները, Եղիշէն էլ յիշում է պարսից պատասխանը գրող գլխաւոր առաջնորդների անունները, որոնցից երեւում է, որ ամէն մի գլխաւոր նախարարութիւն ունեցել է մի թեմակալ առաջնորդ, իբրեւ համապատիւ նախարարին կամ նահանգի իշխանին. բացի գլխաւոր առաջնորդից, նրա թեմում եղել են վանքերում, երկրորդական քաղաքներում, մեծ աւաններում եպիսկոպոսներ, որոնք երբեմն իբրեւ գործակատարներ՝ կոչուում էին քորեպիսկոպոսներ: Եղիշէն յիշում է հետեւեալ առաջնորդներին. 1) Տարոնի եպիսկոպոս, 2) Մանազկերտի եպիսկոպոս, 3) Բագրեւանդի, 4) Բզնունեաց, 5) Տայոց, 6) Բասենոյ, 7) Տուրուբերանի, 8) Մարդաստանի, 9) Մարդաղոյ, 10) Սիւնեաց, 11) Արծրունեաց, 12) Մոկաց, 13) Ռշտունեաց, 14) Վանանդայ, 15) Ամատունեաց, 16) Անձեւացեաց, 17) Ապահունեաց, 18) Արարատայ եպիսկոպոս-առաջնորդ, որ նոյն ինքն կաթողիկոսն էր եւ Եղիշէի ժամանակ Յովսէփ քահանան էր՝ ընտրուած կաթողիկոս, ժողով հրաւիրողը: Այս յիշատակութիւնը այն գլխաւոր նշանակութիւնն ունի, որ Եղիշէն պատմելով պատմական մեծ եղելութիւնը պարսից թագաւորին գրելիք պատասխանի մասին, հաղորդում է, որ կաթողիկոսը կանչեց բոլոր մեծ իշխաններին եւ գլխաւոր եպիսկոպոսներին ժողովի, որպէսզի նրանք ցրուելուց յետոյ իրանց գաւառները՝ իբրեւ աշխարհական եւ հոգեւոր մեծեր կարգադրութիւններ անեն քրիստոնէութիւնը ամուր պահելու եւ պարսիկներին դիմադրելու համար: Այստեղ չեն յիշուած Վրաց եւ Աղուանից կաթողիկոսները, որոնք բացակայ էին այն պատճառով, որ իրանք էլ նոյն ժամանակ իրանց երկրի հոգսն էին քաշում: Այս մեծ առաջնորդութիւնները անշուշտ ունէին իրանց ձեռքի տակ բազմաթիւ եպիսկոպոսներ, որոնք երկրորդական նշանակութիւն ունէին եկեղեցու կառավարչութեան մէջ: Օրբելեանի պատմելով՝ կաթողիկոսի կոնդակի մասին, որով յանձնում է Սիւնեաց առաջնորդին Սիւնիքի 12 գաւառները, նզովք է դնում այն եպիսկոպոսների վրայ, որոնք գաւառներում աթոռներ հաստատելով՝ կհակառակին առաջնորդին. դրանցից մէկը նստում էր Մաքենոցաց վանքում՝ Գեղարքունիքում, երկրորդը՝ Վայոց ձորում, երրորդը՝ Երնջակում, չորրորդը՝ Գողթնիքում եւ այլն, եւ այլն. «Հաստատեցաք զՎայոց ձոր, զԳեղարքունի, զՓորակն, զՀամբանդ, զԶուղայ, զԵրնջակ» եւ ապա նզովք է դնում, որ ոչ մի եպիսկոպոս չյափշտակի այդ աթոռները առաջնորդի ձեռքից: Ուրեմն միմիայն Սիւնեաց առաջնորդութեան մէջ 6 երկրորդական եպիսկոպոսական աթոռ է եղել 13-րդ դարում, նոյն համեմատութեամբ էլ եղել

են միևս նաՀանգնեցում: Ուխտանէսը յիշում է 30 առաջնորդական աթոռների անուաններ, յիշում է նաեւ 370 այլ աթոռակալներ Լուսաւորչից հաստատուած եւ ձեռնադրուած, ընդ ամենայն 400 եպիսկոպոսներ (100 երես): Այժմ 5 թեմ գտնուում է Ռուսահայաստանում, մօտ 60 թեմ՝ Տաճկահայաստանում, 2 թեմ՝ Պարսկահայաստանում, 2 թեմ՝ Եւրոպա եւ Ամերիկայում: Ռուսահայաստանի թեմերն են. Երեւանի (Արարատեան կաթողիկոսական), Տփլիսի, Բեսարաբիայի, Աստրախանի, Շամախու եւ Շուշու: Տաճկահայաստանի թեմերն են. Պօլսոյ (պատրիարքական քաղաք), Ադրիանապօլսոյ, Թեքիրտաղի, Նիկոմեդիայի, Պրուսայի, Պալքէսիր-Պանտրմայի, Պիլէճիկի, Քեօթահեալի, Չմիւռնիայի, Էնկիւրիի, Կեսարիայի, Սեբաստիայի, Թոգաթի, Ամասիայի, Շապին-Գարահիսարի, Ճանիկի, Տրապիզոնի, Կարինի, Երզնկայի, Բաբերտի, Քղիի, Քիմախի, Պայագիտի, Վանի, Լիմ-Կտուցի, Բաղէշի, Մուշի, Սղերտի, Տիարպէքիրի, Բալու-Արղնիի, Խարբերդի, Ակնի, Արաբկիրի, Չարսանճագի (Չմշկածագ), Ուրֆա (Եդեսիա), Պաղատի, Եգիպտոսի, Պուլկարիայի, Ռումանիայի: Մասնաւոր թեմեր. Արմաշի, Գասդեմունիք, Պիլէկէսի, Կինճի, Աղբակի, Սեւանիկի, Կրետէի: Երուսաղէմ՝ 5 թեմով. Շամի, Եաֆայի, Պէյրութի, Կիպրոսի: Կիլիկիա՝ 13 թեմով. Սսի, Ատանայի, Հաճընի, Հալէպի, Այնթափի, Անթաքիայի, Մարաշի, Զէյթունի, Մալաթիայի, Եօզղատի, Կիւրինի, Դիվրիկի, Տարենտէ: Աղթամար եւ Խիզանի թեմ: Եւրոպայի թեմ (Փարիզ, Մարսէյլ, Մանչեստր, Սուչավա): Ամերիկայի թեմ (Ուսթր Նիւ-Եօրք, Պոսթոն, Լօրէնս, Չիկագօ, Ֆրեզի): Պարսկահայաստանի թեմ (Ասպահան, Թեհրան, Համադան, Մատրաս, Պոմբէյ, Պատաւիա): Ատրպատականի թեմ (Դավրէժ, Սալմաստ):

Թէ ինչպէ՞ս էին կառավարուում թեմերը, կեդրոնացումն ուժե՞ղ էր արդեօք, թէ՞ արտակեդրոնացումն էր աւելի տարածուած: Մինչեւ Բազրատունեաց անկումն, այն է՝ տասնեւեկերորդ դարու կէսերը, երբ կաթողիկոսական գահը ընդհանրապէս Հայաստանի կեդրոնումն էր, գուցէ թէ հնար լինի ասելու, որ կեդրոնացումն աւելի էր, այսինքն թեմերի կառավարութեան մէջ առաջնորդները զանազան հարցերի վերաբերմամբ դիմում կլինէին կաթողիկոսին, բայց յետոյ, հէնց տասներորդ դարից սկսած, այլազգիների հրոսակների աւերումները, զանազան նահանգական թագաւորութիւնների առաջանալը՝ Սիւնեաց, Աղուանից, Կիւրիկէի, Կարսի, Արծրունեաց, պատճառ դարձան մի կողմից՝ կաթողիկոսական գահը աստանդական դարձնելու, միևս կողմից՝ առաջնորդական աթոռների իրաւունքները բարձրացնելու. պարզ է, որ Սիւնեաց կամ Արծրունեաց առաջնորդը, յինուած իրենց

Թագաւորի վրայ, պիտի անսահման տէր լինէր իւր եկեղեցիներին եւ առանց կաթողիկոսին դիմելու ամէն կարգադրութիւն անէր իւր թեմում: Կաթողիկոսական գահը Կիլիկիայ փոխադրուելուց յետոյ այդ կապը առաջնորդների հետ դարձաւ անուանական, որքան մեծ սիրով էին ընդունում Կիլիկիայում թէ թագաւորը եւ թէ կաթողիկոսը արեւելեան աշխարհից եկած ընտրեալ առաջնորդացուններին, որոնք գալիս էին եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն ստանալու եւ մեռն տանելու: Ստեփաննոս Օրբելեանը հիացմունքով է պատմում իւր Կիլիկիա գնալը այդ նպատակով: Պարզ է՝ այսպիսի հանգամանքներում առաջնորդները լիակատար տէրեր պիտի լինէին իրանց թեմերում: Շնորհալին «Գիր շրջաբերականի» մէջ ասում է՝ հաւատալով ձեր վկայութեան, ձեռնադրեցի ձեզ առաջնորդ ընտրած քահանային: Եւ ուրիշ ի՞նչ կարող էր անել կաթողիկոսը այնքան հեռու տեղից ճանապարհների հաղորդակցութեան ամենավատ ժամանակ, երբ Հայաստանը քարուքանդ էր լինում արիւնարբուներից. նա մինչեւ իսկ եթէ չհաւատար էլ ընտրեալ անձի ձեռքին գտնուած համախօսական թերթին, պիտի ակամայ ձեռնադրէր եպիսկոպոս նրան եւ յետ ուղարկեր, ուրիշ ի՞նչ միջոցով կարող էր ստուգել ընծայեալի ընտրական թերթի հաւաստիութիւնը: Թեմերի անկախ կառավարութիւնը արմատացաւ հայոց մէջ, եւ մինչեւ անգամ երբ 1441-ին գահը փոխադրուեց Էջմիածին, էլի թեմերը շարունակեցին իրանց կիսանկախութիւնը: Առաջնորդները անկախ ձեռնադրում էին քահանաներ իրանց թեմերի եկեղեցիների համար, եւ շատ անգամ առանց որեւէ սկզբունքի հետեւելով, ի շնորհս իշխանի, մեծի, մամոնայի լցնելով գիւղերը եւ քաղաքները (տե՛ս Ամ. հայոց կաթող. Երիցեանի). մինչեւ ռուսահայոց 1836-ի Պօլսօփնիան բոլոր քահանաների ձեռնադրութիւնը առաջնորդին էր պատկանում առանց կաթողիկոսի միջնորդութեան եւ տեղեկութեան: 2) Հաս, չհաս, չափահաս, անչափահաս պսակների տէրն ու հրամանատուն առաջնորդն էր, ոչ միայն առաջնորդը, այլ մինչեւ իսկ գիւղի քահանան գիւղի իշխանի հետ միասին առանց առաջնորդի կամքը հարցնելու (տե՛ս նոյն՝ Երիցեանի գիրքը). իսկ թէ այդ դէպքերում որքան մեծ դեր էր խաղում կամայականութիւնը եւ իշխանական ոյժը, այդ պարզ երեւում է հէնց Բագրատունեաց ժամանակից, երբ թագաւորը, մոռանալով ամէն ինչ, պսակուեց քրոջ աղջկայ հետ եւ մնաց անպատիժ ու աննզովք կաթողիկոսի կողմից: 3) Ամուսնանալու ծխական դէպքերի թոյլատրողն էր առաջնորդը, առանց դիմելու կաթողիկոսին. Շնորհալին ասում է՝ արեւելեան եպիսկոպոսներից ոմանք, մամոնայից կուրացած, անխտրաբար ամուսիններին բաժանում են, եւ պատուիրում է, բաժանել մի-

միայն պոռնկության և հայրերից թողալարուած պարճառնների հիման վրայ: Իսկ թէ իշխանները, մեղիքները ինչպիսի ապօրինութիւններ էին անուամոռանալուծութեան վերաբերմամբ առանց մինչեւ իսկ առաջնորդին դիմելու, այդ մասին անթիւ գրոյցներ են պատուամինչեւ այժմ Սիւնիքում, Ղարաբաղում: 1836-ից մինչեւ այժմ ահագին տարեշրջան է անցկացել, բայց եւ այնպէս սիւնեցի գիւղացին միշտ այսպիսի դէպքերում կղբիմի ո՛չ թէ առաջնորդին, այլ փոխանորդին վերջնական լուծում խնդրելու, պահանջելով պսակը իսկոյն լուծել, իսկոյն կնոջ դուրս անել, բանտարկել, չհասական հրաման տալ եւ այլն, եւ այլն: 4) Թեմի բոլոր եկեղեցական գոյքի կառավարիչն ու կարգադրողն եղել է առաջնորդը: Նա է ժողովել բոլոր կալուածքների արդիւնքը, պտուղները, հասոյթները՝ անկախ կաթողիկոսից: Մայր Աթոռին, այսինքն՝ կաթողիկոսին, հասնում էին միւռոնի գնալու, եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն ստանալու եւ այլ դիպուածով գնալու ժամանակ աջահամբոյրներ, ընծաներ, միւռոն եփելու ժամանակ միշտ բոլոր գիւղերը յանուն Մայր Աթոռի ժողովում էին մատաղներ, դրամներ եւ պատգամաւորներով հասցնում էջմիածին. բացի այդ էջմիածնի նուիրակները չըջելիս ընդունում էին ամենայն առատութեամբ թէ դրամ, թէ նիւթեղէն եւ թէ անասուններ: Առաջնորդները լիակատար տէր լինելով գոյքերին, կառավարելով ըստ իրանց կամքի, չէին կարող կամայականութիւնից եւ քմահաճոյքից հեռու մնալ, եւ զանցառութեան տալ իշխաններին, մեծերին, որոնք ամէն կերպ կարող էին վնասել առաջնորդին, հանելով, ուրիշը նշանակել տալով նրա փոխարէն, կամ պահանջելով արդիւնքի մի մասը յօգուտ իրանց, գործը՝ այսինքն եպիսկոպոսի արած շահասիրական քայլերը մոռացութեան տալու համար: Մանաւանդ խաների ժամանակ, ամէն մի խան՝ վանք մտնելիս, առաջնորդին այցելելիս, պիտի անպայման մեծ պարգեւներ ստանար, ձիեր, խաս կտորներ եւ այլն, եւ այլն, այլապէս առաջնորդը կենթարկուէր պատուհասի. մնում էր առաջնորդներին արդիւնքները դիզել եւ չգործ ածել իրանց բուն նպատակի համար, այլ կողմնակի անձանց բաշխել: Թեմերի կառավարութեան այս ձեւը վերացաւ ուսաստացոյց մէջ 1836-ից յետոյ, տաճկահայոց մէջ՝ 1860-ից յետոյ:

Թ. Գիւղական եկեղեցիների կառավարութիւնը (ըորեպիսկոպոս)

Գիւղական եկեղեցիների կառավարութիւնը յանձնուած էր եպիսկոպոսների օգնականներին, որոնք կոչուում էին փոխանորդներ կամ օգնականներ: Գ դարում Երուսաղէմի եպիսկոպոս Նարցիոսը ծեր լինե-

լով, օգնական ընդունեց իրան իւր թեմում Աղէքսանդր եպիսկոպոսին (Եւս. Է). Գրիգոր Աստուածաբանը Սասիմի վրայ եպիսկոպոս ձեռնադրուելիս արդէն հօրը օգնականն էր Նազիանզում (Սոկր. Դ): Օգոստինոսը Հիպպոյում եպիսկոպոս ձեռնադրուեց Վաղերիոս եպիսկոպոսի օգնականի պաշտօնով: Բացի այդ օգնականներից, որոնք ընդհանուր թեմի վրայ հսկողներ էին, նշանակւում էին եւ փոքրիկ շրջանների կառավարիչներ, քորեպիսկոպոս անուամբ, որ նշանակւում է գիւղական քահանայ, սրանք լինում էին գաւառի եւ համայնքի վերակացուներ, վերջիններս ենթարկւում էին առաջնորդին (Ջոնարաս): Ոմանք դրանց համարում էին եպիսկոպոսական աստիճան ունեցող, ոմանք՝ քահանայական միայն, ոմանք էլ կարծում էին, որ երկու աստիճանով էլ լինում էին: Բալսամոնը ասում է, որ քորեպիսկոպոսները Յիսուսի 72 աշակերտի փոխանորդներ են համարւում, որոնք իրաւունք չունէին ձեռնադրութիւն անելու եւ խորհուրդներ կատարելու, այլ միայն հոգալու աղքատների պիտոյքները: Անկիւրիայի 13 կանոնը արգելում է քորեպիսկոպոսներին քահանաներ եւ սարկաւազներ ձեռնադրել, իսկ քաղաքներում առանց եպիսկոպոսի թոյլտուութեան քահանաներ կարգել: Անտիոքի 10 կանոնը ասում է՝ քորեպիսկոպոսները եթէ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն էլ ունենան, իրաւունք չունին քահանայ ձեռնադրելու առանց եպիսկոպոսի հրամանի, հապա միայն նշանակեն կիսասարկաւազներ, ընթերցողներ, երգմանեցուցիչներ: Նէոկեսարիայի 14 կանոնը ասում է՝ քորեպիսկոպոսները, ըստ օրինակի Քրիստոսի 72 աշակերտների, քահանայազորութիւն են անում եւ քաղաքի եկեղեցում: Պատահում էր, որ երբ թեմական եպիսկոպոսը թեմի ժողովից չէր ընդունւում, կամ որեւէ պատճառով հօտից զրկւում էր, նա դառնում էր քորեպիսկոպոս (Սոկր., Ը): Հերձուածողների եպիսկոպոսները երբ միանում էին նախկին եկեղեցու հետ, դառնում էին քորեպիսկոպոսներ (մելիտեանք, նովատեանք): Քորեպիսկոպոսները ընդհանուր հսկող էին գաւառաշրջանի եկեղեցիների վրայ, Բալսամոնի ասելով՝ ԺԲ դարում բոլորովին վերջացան, նրանց պաշտօնը մնաց, նրանց փոխարինեցին աւագերէցները, կամ ինչպէս Լաւողիկիայի 57 կանոնն է սահմանում՝ պերիոդեւները (այցելու, բարեկարգիչ):

Հայոց եկեղեցու կառավարութեան մէջ հէնց սկզբից կար քորեպիսկոպոսների պաշտօնը, Բիւզանդ Դանիէլի համար ասում է. «էր սորա ընկալեալ զքորեպիսկոպոսութեան ձեռնադրութեան աստիճան»... «սա վերակացու էր եւ գլխաւոր եկեղեցեաց նահանգին Տարօնոյ»... «հրամանատար տեսուչ եւ հոգաբարձու ամենայն եկեղեցական Հայոց մեծաց ընդ ամենայն տեղիս» (Բիւզ. 31): Դանիէլ քորեպիսկոպո-

սը գաւառների վրայ վարդապետներ էր նշանակում. «Շաղիտա, որ ի նմանէ իսկ աշխարհին Կորդուաց վարդապետ տուեալ էր եւ երկրորդին անուն Եպիփան, որ գաւառին Աղձնեաց եւ մեծաց Մոփաց ի նմանէ իսկ վարդապետեալ էր»: Եղիշէն յիշում է 43 երեսում, որ Արտաշատի ժողովում ժողովուած էին «չատ քորեպիսկոպոսներ»: Սահակի կանոններում կան 12 յօդուածներ, որոնք տալիս են շատ մեծ իրաւունքներ քորեպիսկոպոսներին, հսկողութիւն բոլոր շրջանի եկեղեցիների վրայ, քահանաների, սարկաւազների բարելաւութեան եւ կարգապահութեան վրայ, ժամերգութեան, պաշտամունքների կատարման վրայ, մինչեւ անգամ ձեծելու իրաւունքով. 4 կանոնը ասում է. «Օրինազանց եկեղեցականներին կշտամբեն խրատով, ձեծով եւ տուգանքներով պատուհասեն ատեանի մէջ, որ միւսները վախենան եւ խրատուեն»: Բացի այդպիսի խիստ իրաւունքներից, որոնք հակաեկեղեցական են մինչեւ իսկ, իրաւունք է տրուում նոյն կանոններում հեռացնել եկեղեցուց բոլոր կարգ խանգարողներին, կռուողներին, արբեցողներին, հարկերը ժողովի, բայց ո՛չ ազահուլթեամբ դիզի եւ պարտականութիւնները մոռանայ, իւր սուրբ ծոյլ եւ անկարգութիւն անող քահանաներին, իրաւունք է տալիս 5-րդ կանոնը, զրկել մինչեւ անգամ պատուից՝ քահանայագործութիւնից, մինչեւ որ կհաշտուեն՝ զղջալով: Քորեպիսկոպոս յիշում է մեր մէջ Ժ դարում, մինչեւ անգամ զօրապետի պաշտօնով եւ իբրեւ տէր-իշխող Գուգարաց աշխարհի մի մասին, երբ արքայորդին Աշոտ գնաց Ուտիացւոց Մովսէս իշխանին իրան հպատակեցնելու, ճանապարհին «մեծ քորեպիսկոպոսն, որ պայազատէրն իսկ զմասն Գուգարաց մերձ ի դրունս Ալանաց, զայր հասանէր զօրու բազմաւ ի թիկունս օգնականութեան թագաւորին» (Յովհաննէս կաթ., 163 երես), իսկ երբ Մովսէս իշխանը յաղթուած փախչում է Սիւնիք, մտածում է գնայ մեծ քորեպիսկոպոսի մօտ իւր կողմը ձգելու դիտաւորութեամբ եւ հաստատելու կրկին իւր իշխանութեան տակ (նոյն տեղը, 163 երես): Երեւի երկրի բիրտ կեանքը ստեղծել էր քորեպիսկոպոս-իշխան եւ զօրապետ: Ստեփաննոս Օրբելեանը կտակների տակ ձեռք քաշող վկաների թւում յիշում է . «Ծղկաց քորեպիսկոպոս» (ԼԹ գլ.): Ծղուկը Սիւնեաց 12 գաւառներից մէկն էր, որ այժմ կոչւում է Սիսիան, որ ենթադրել է տալիս, թէ ամէն մի գաւառ ուներ մի քորեպիսկոպոս: Քորեպիսկոպոսի պաշտօնը մինչեւ այժմ էլ մնում է «գործակալ», «բարեկարգիչ» անուամբ, նրանք չունին այն իրաւունքները, ինչ որ քորեպիսկոպոսներն նախկին դարերում:

Գիւղական եկեղեցիները առանձին վերցրած կառավարում էին ծխատէր քահանաների ձեռքով, դրամական մասը գտնուում էր երեց-

փոխանի կամ գանձապետի ձեռքին, որը եւ գնում էր եկեղեցու գործածութեան համար կանթեղները վառելու ձէթ, մոմ, բաժակի գինի (հաղորդութեան) եւ այլն, եւ այլն: Եթէ գիւղի կամ քաղաքի մի եկեղեցում լինում էին մի քանի քահանաներ, կարգապահութեան վրայ հսկում էր աւագերէցը, նա, որ առաջինն էր ձեռնադրուած, եկեղեցին օրհնում էր նա եւ եկամուտների-արդիւնքների վրայ հսկում էր եւ բաժանում ըստ սովորութեան: Քահանան իրաւունք ունի կատարելու եկեղեցու 7 խորհուրդներից միայն 6-ը, այն է՝ մկրտութիւն, դրոշմ, ապաշխարութիւն, հաղորդութիւն, պսակ եւ օծումն հիւանդաց. իսկ ձեռնադրութեան խորհուրդը վերապահուած է եպիսկոպոսին: Քահանան պարտաւոր է ամենայն ճշտութեամբ կատարել բոլոր խորհուրդները այն կարգով եւ կանոնով, որով սահմանուած են եկեղեցու հայրերից, նա զանցառութիւնների ղէպքում ենթարկուած է պատժի: Ժամերգութեան եւ եկեղեցու այլ պաշտամունքները պարտաւոր է կատարել ձաշոցի, Տօնացոյցի, Ժամագրքի, Խորհրդատետրի, Մաշտոցի, Շարականի, Աւետարանի, Հին Կտակարանի վրայ որոշուած սահմանումներով՝ առանց որեւէ փոփոխութեան եւ թուլութեան: Պատարագը, որ է գինու եւ հացի ձեւով Քրիստոսի մարմնի առաջարկութիւնը, պիտի կատարուի տաճարում, սեղանի վրայ, օրուայ երրորդ ժամին, այն է՝ ճաշից առաջ եւ ծէգից յետոյ, բացի Ծննդեան եւ Աւագ շաբաթ օրուայ պատարագներից, որոնք լինում են երեկոյեան: Մկրտութեան եւ դրոշմի սահմանումների մասին խօսուել է առաջին գլուխներում: Պսակակատարութեան բոլոր պայմանների մասին կխօսուի յետոյ: Հիւանդների օծման մասին պէտք է ասել, որ քահանան այդ խորհուրդը կատարում է միմիայն աղօթքով՝ հիւանդատիրոջ հրաւիրմամբ. հէնց սկզբից հայոց մէջ չէ մտած իւղով օծելու սովորութիւնը (տես Ա. Գիրք 289, 321): Հաղորդութեան՝ պատարագի¹ մասին կտանք հետեւեալ տե-

¹ Ծանօթութիւն: Պատարագի հիմնադրութիւնը առաքելների ժամանակից է, ժողովուրդն էին հաւատացեալները ամեն օր, բերելով հետները հաց, գինի, պտուղներ, գինի եւ հացը օրհնում էր եւ ապա նստում էին ըստ պատուի աստիճանի, եպիսկոպոս, քահանայ, սարկաւագ, մեծերը, փոքրերը կարգով, վայելում էին սիրոյ երեկոն, սիրոյ ճաշը, ագապը, նախօրէն աղօթելով եւ ձեռքերը լուանալով: (Вечери любви у древних христиан, 1870, Прав. обозр.): Նրանք կարդում էին սաղմոս, առաքելական թղթեր, նահատակների պատմութիւնը, յետոյ ժողովարարութիւն էին անում աղքատների համար, արգելելով կամ եթէ ներս էին մտած՝ դուրս անելով յայտնի մեղաւոր անձանց, սկսում էին ագապը, հաց ուտելը եւ ապա հաղորդութեան յիշատակը կատարել ըստ Յիսուսի օրինակի: Այս ձեւը տարածուած էր ամեն տեղ, հռոմում կայսրերը երբ արգելեցին ծածուկ ժողովներ կատարելը, նրանք սկսեցին հռոմից դուրս, մասնաւորապէս Երուսաղէմում մեծ բազմութեամբ կատարել: Որովհետեւ հացկերոյթից յետոյ հաղորդութեան կարգը՝ շատ անգամ աղմուկներ էր յարուցանում, այն էլ եկեղեցիներում, ուստիեւ հէնց առաջին դարում, ըստ Օգոստինոսի, Պօղոս առաքելը փոխեց այդ կարգը, պատուիրելով ուտել տանը եւ ո՛չ եկեղեցում, եւ երկրորդ՝ առաջ

կատարել հաղորդութիւնը եւ ապա սկսել սիրոյ երեկոն (Պօղ. Կորնթ. ԺԱ): Կիպրիանոսի, Տերտուլիանոսի, Բարսեղ Մեծի վկայութեամբ, այդ փոփոխութիւնը այսինքն հաղորդութիւնը հացից առաջ անելու կարգը, եղաւ 65 թուից սկսած. իսկ Ափրիկայի եկեղեցիները մի առ ժամանակ էլի շարունակեցին հաղորդութիւնը տալ հացից յետոյ ըստ Յիսուսի օրինակի. իսկ հաղորդութեան, ազապի ժամանակը տարբեր էր ամեն տեղ, սովորաբար կատարուում էին երեկոները եւ գիշերը, յետոյ արդէն առաւօտները եւ ճաշի ժամանակ (Տերտուլիանոս). ճաշերը լինում էին կամ եկեղեցում, կամ այն տանը, որտեղ պատարագ էր լինում: Բ դարուց յայտնի է նաեւ մահատակների յիշատակին տրուած ճաշեր-պատարագներ, տարին մի անգամ: Այդ երեկոների համար զանազան աննպաստ լուրեր էին տարածուում հեթանոսները՝ իբրեւ անբարոյակամութեան վայրեր, իսկ պետութիւնը արգելում էր՝ իբրեւ վնասակար սովորութիւն: Այն կամաց-կամաց վերացաւ եւ առաջացաւ պատարագի այն ձեւը, ինչ որ այժմ ունինք. այս մասին քաղում ենք հետեւեալ գրքերից. Апостольския литургий Восточной церкви. Литургий апос. Иакова, Фаддея, Мария и св. Марка. Ал. Петровский. СПб, 1897 г. Собрание древних литургий восточных и западных, I и II выпуск. СПб, 1874, редакц. Христ. Чтения:

«Առաքելական կարգադրութիւններ»-ի 8-րդ գրքի հեղինակը (Ա գիրք, 49 երես) ասում է, որ Յակոբ Տեառնեղբայրը հիմնեց երեկոյեան, առաւօտեան եւ ցերեկուայ ժամերգութիւնները՝ պատարագի երկրորդ մասը վերագրելով Յովիաննես Զեբեդիայի եղբօրը: Յակոբի պատարագի մասին յիշում է Եպիփանը († 403) Ե դարուց՝ համարելով նրա պատարագը հին կազմածներից մէկը: Ապա Պօլսի պատրիարք Պրօկլը († 447), Ոսկեբերանի աշակերտը, վկայում է, որ «Յակոբը վիճակով ստացել էր Երուսաղէմի եկեղեցին եւ էր առաջին Եպիսկոպոս», հին պատարագ կազմողներից մէկն է, սրա պատարագը եղաւ հինք Բարսեղի եւ Ոսկեբերանի պատարագներին: Այս մասին վկայում են Աղէքսանդրիայի պատրիարք Մարկոսը, Եփեսոսի Եպիսկոպոս Մարկոսը, Վիսսարիոն՝ Նեոկեսարիայի Եպիսկոպոսը: Հայոց պատմագիրների մէջ Մովսէս Կաղանկատուացին, Ուխտանէս, Ստեփաննոս Օրբելեան մեծ պատկառանքով են վերաբերում դէպի Յակոբ, իբրեւ հայոց հաւատի սկզբնական հիմնադիր, որ ասել է թէ՛ նրա ժամերգական եւ պատարագի արարողութիւնը ընդունում են սկզբից հայոց մէջ մտած (տես՝ Նախորդ գլուխներից՝ Նախալուսատւոյն եկեղեցին): Միաբնակները՝ ղպտիները, եաղութիները, մարօնիտները ընդունում են, որ իրանց պատարագը Յակոբինն է: Ասեմանի կարծիքով՝ Երուսաղէմի պատարագը ոչ միայն Երուսաղէմի թեմում, այլեւ համարեա բոլոր արեւելեան երկրներում գործադրում էր. այս պատարագը գործադրուելիս է եղել եւ Արեւմուտքում, սրա կարծիքով՝ Յակոբը պատարագը գրել է ասորերէն, ուրիշները (Րենոդոտ) ժխտում են այդ, ընդունելով թէ պատարագը գրուած է եղել յունարէն եւ թարգմանուած ասորերէն: Բարսեղ Մեծը (†379) կազմեց պատարագ հների վրայ հիմնուած, որը ամբողջութեամբ մեզ չի հասել, այլ՝ փոփոխութեամբ եւ կտորներով. մինչեւ Բարսեղ գրաւոր պատարագ չի եղել, այլ՝ բերանացի: Սրա պատարագը թարգմանուելով ասորական, ղպտական, հաբէշական, լեզուներով, գործադրում էր Ասորիքում, Ափրիկայում: Բացի Բարսեղի պատարագից կար եւ Ոսկեբերանի († 407) պատարագը, որի իսկականը մեզ չի հասել, վերջինս շատ նման է Բարսեղի կազմածին եւ կրճատած դրութեամբ, որ արդիւնք էր ժողովրդի տրտնջանաց, որ պատարագի երկարութեան պատճառով չէր յաճախում եկեղեցի: Այդ գրքում յիշում է եւ Գրիգոր Լուսատւոյի պատարագ, որ գործ էր ածուում Հայաստանում, եւ հայ կաթողիկոսների պատարագ՝ Մխիթարեանց գործածածը: Լուսատւոյի պատարագը երեք շրջանի է բաժանում, 1) 300-ից մինչեւ 491 թիւը, երբ ըստ Չամչեանի՝ Բարզեմի ժամանակ մերժուեց քաղկեդոնականութիւնը (տես՝ Ա գիրք, Դուիմի 507 թուի ժողովը, 250 երես), 2) 491-ից մինչեւ Շնորհալի (1166-1173) եւ 3) շրջան՝ Շնորհալուց մինչեւ այսօր (Explication de la messe-Լեօբրոնա, 1716): Վերոյիշեալ պատարագները համարում է հեղինակը Երուսաղէմ-Ամտիոքեան խումբ, հիմնուած Յակոբ Տեառնեղբօր պատարագի վրայ: Նախալուսատւոյնեան շրջանում, ինչպէս ասացինք, երկու լեզուով էր ժամերգութիւնը կատարում Հայոց երկրում, Ասորաց՝ արեւելեան կողմերում եւ հարաւային, եւ Յունաց՝ արեւմտեան կողմերում: Լուսատւոյի բերաւ այն պատարագը որը գոյութիւն ունէր Արեւելքում, այն է՝ Յակոբ Տեառնեղբօր՝ յունական փոփոխութեամբ, այնինչ մինչեւ այդ՝ արեւելեան եւ Հայաստանի հարաւային մասում գործ էր ածուում Յակոբի պատարագը

ղեկուժիչները՝ իբրև ծանօթուժիչ, որը չէ մտնում իրաւական սահմանների մէջ, քանի որ այդ խորհուրդը կապ ունի միայն խղճի հետ: Քահանաների իրաւունքն էր քարոզել եւ ուսուցանել, դաստիարակել փոքրերին քրիստոնէական հաւատի մէջ. կապել եւ արձակել, թողութիւն տալով մեղքերին: Քահանաների տնտեսական գործերում խառնուելը, եկեղեցու գոյքի եւ դրամների հաշիւները վարելը շատ սահմանափակ էր, այդ մասը ամբողջապէս գտնուում էր ժողովրդի ձեռքին: Թէ որքան անգոր էին քահանաները գիւղի հարուստների, կամ իշխան կոչուած դասակարգի առաջ, եւ ինչպէս ստրկաբար, հլու հնազանդութեամբ կատարում էին դրանց քահանայները, շատ անգամ մեղանշելով եկեղեցական կարգերի դէմ, այդ երեւում է եւ հէնց այսօր, տե՛ս նաեւ Երիցեանի «Ամենայն հայոց կաթողիկոսութիւն», 343 երես, որ-

ասորական ձեւակերպութեամբ. թէ ինչպէս հաշտեցրեց Լուսաւորիչ այդ երկուսի թեթեւ տարբերութիւնները, յայտնի չէ, միայն գիտենք, որ «Հաւատամք»-ի վերջում աւելացրեց «իսկ մեք փառաւորեսցուք»-ը, այնինչ Արեւելքում «Հաւատամքը» պատարագի մէջ մտաւ Անտիոքի Պետրոս Փուլլոն (438 թ.) եպիսկոպոսի ձեռքով, իսկ Պոլսում՝ 510 թուին: Կրթանէսը այդ երկու տարբերութիւնների համար հրահանգ խնդրեց Երուսաղէմի Մակարիոս եւ վարուեց վերջինիս տուած սահմանադրութեամբ (տե՛ս Ա գ., 405 երես): Յամենայն դէպս հայոց պատարագի, հէնց ժամերգութեան շրջանի բաժանումը սխալ չէ 300-ից մինչեւ Սահակ, Յովհան Մանդակունի, բռնում է 406-490 թուերը, երբ թարգմանիչները ամբողջապէս հայացրին ամեն ինչ, լրացրին Գիւտ եւ Յովհան Մանդակունին եւ տուին այն ժամերգութեան ձեւը, ինչ որ այժմ ունինք: Օձնեցու 719-ին արած ժողովի կանոնները հաստատում են այդ (տե՛ս Ա գ., 285-298 երեսները): Շնորհալին լրացրեց թերութիւնները:

Պատարագի Բ խումբն է «Աղէքսանդրիան» (Ափրիկայի)։

Աղէքսանդրիայում յարգի էր Կիւրեղի պատարագը, որ հիմնուած էր Մարկոս աւետարանչի պատարագի վրայ. հաբէշներինը «Առաքելական կարգադրութիւնների» մէջ յիշուած պատարագն է, յետոյ արդէն նրանք էլ ընդունեցին Կիւրեղինը (444 թ.), նոյնպէս եւ դպտիները:

Գ խումբն է Միջագետքի պատարագները՝ Թաղէսի եւ Մարիի. նեստորականները կամ քաղղէացիք գործ են ածում «Առաքելոց» կոչուած պատարագը, որ է Թաղէսի եւ նրա ուղեկից Մարիի, որը եղաւ Սելեւկիայի եպիսկոպոս Թաղէսից եւ Աղղէց յետոյ. այս պատարագը շատ հին է եւ նեստորական ոչինչ չունի, շատ պարզ է եւ նախնական ձեւով, սրա մէջ չկայ ընծայաբերումն, վերաբերումն եւ հաւատամքը. Նիլը ասում է. «Այս նշան է յամենայն դէպս խորին հնութեան, նա պարզ է, պատկառելի, բոլորովին ազատ է վերջին գրողների փքուն յաւելումներից եւ իւր կազմութեամբ չի կարող յառաջ եկած լինել Կեսարիայի կամ Երուսաղէմի պատարագի տարածումից կամ փոփոխութիւնից», հնութեան կողմից հաւասարեցնում է Յակոբի եւ Մարկոսի պատարագների հետ եւ բնագրի համար աւելացնում, որ յունականի թարգմանութեան հետքեր չունի: Բացի այս պատարագից, նեստորականները ունին Նեստորի պատարագը, տարուայ մէջ 5 անգամ (Դիոդորի, Թեոդորի եւ Նեստորի տօներին). բացի այդ նրանք գործ են ածում Թեոդոր Մոպսուեստացու պատարագը, որ շատ նման է «Առաքելոց»-ին: Արդե՞ք նախալուսաւորչեան ասորական մասի Հայաստանում այս Թաղէսի եւ Մարիի պատարագը չէին գործածում. պատարագների համեմատութիւնից միայն հնար կլինի որոշ բան ասել:

Դ խումբն է արեւմտեան պատարագները. բացի յունականի նման պատարագներից այնտեղ կար Պօղոսի ուղեկից Բառնաբասի պատարագը, Մեդիօլանի եպիսկոպոս Ամբրոսիոսի (†397) պատարագն է, որ է Հռոմինը. կար եւ Պետրոսի ժամանակներից կազմուած պատարագ, որ գործ էր ածուած Իտալիայում: Կային եւ Գելասի Պապի (Ե դար) եւ Գրիգոր Մեծի պատարագները:

տեղ մի որեւէ նայիք պահանջում է հարսնիքատան 20 ոսկի փեսայից, որ թոյլ տայ քահանային պսակը կատարել: Գիւղական եկեղեցիներին տնտեսական կառավարութեան մասին տե՛ս յետագայ գլուխները, պատժական եւ դատական խնդիրների մասին նոյնպէս՝ յետագաները: Ծխաբաժանութեան եւ քանակի մասին տե՛ս տնտեսական կառավարութիւնը:

7) Վանական կառավարութիւն

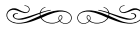
Դ եւ Ե դարերում, ինչպէս տեսանք, բազմաթիւ վանքեր էին կառուցել լի վանականներով՝ Միջագէտքում, Կապադովկիայում, Պաղեստինում, Հայաստանում եւ ընդհանրապէս Արեւելքում, մասնաւորապէս Եգիպտոսում, սրա համար Ոսկեբերանը ասում է. «Երկիրքը այնպէս զարդարուած չէ իւր բազմազոյն աստղերով, ինչպէս Եգիպտոսը զարդարուած է եւ փայլում կոյսերի եւ վանականների անթիւ բնակարաններով»: Ոսկեբերանի եւ թէ՛ այլոց վկայութեամբ կուսանոցները զուգընթաց գնում էին վանքերի հետ թէ՛ Եգիպտոսում, թէ՛ Թրակիայում. Թէոդոսի քոյր Պուլխերիան շինեց բազմաթիւ կուսանաց վանքեր: Օգոստինոսի վկայութեամբ՝ կուսանաց վանքերը ոչ միայն անմերձենալի էին երիտասարդների, այլեւ ծերերի համար, որոնց թոյլ էր տրւում միայն կանգնել դարպասների մօտ եւ նուէրներ տալ ու հեռանալ: Վանքերը ունէին կալուածքներ՝ շնորհուած կայսրներից, իշխաններից, որոնք եւ անձեռնմխելի էին համարուում մասնաւոր անձանց նկատմամբ: Վանքերը գտնւում էին առաջնորդների հսկողութեան ներքոյ, որոնք եւ հսկում էին վանականների վարք ու բարքի, նիստ ու կացի վրայ:

Թեմերում գտնւում էին վանքեր, որոնք անմիջապէս ենթարկւում էին մետրոպոլիտին եւ ապա պատրիարքին, կոչւում էին Տերունի (ստաւրոպիղ): Վանքերի մերձակայ հսկողութիւնը յանձնւում էր վանահայրերին, որոնք կոչւում էին հայրեր, աբբա, վարդապետ. կուսանաց վանքերինը՝ մայրապետ, նրանք ունէին օգնականներ, տնտեսներ, հանդերձապահներ, դատավարներ եւ այլն, եւ այլն: Վանահայրերի ընտրութիւնը պատկանում էր եպիսկոպոսին, պատրիարքին՝ իհարկէ եղբայրութեան կամ միաբանութեան համաձայնութեամբ, առանց որի ընտրութիւն չէր կարող լինել: Իսկ մասնաւոր անձինք իրաւունք ունէին վանահայր նշանակել իրանց շինած վանքերում: Վանահայրերի պարտաւորութիւններն էին. 1) ընդունել վանականութեան մէջ անխտիր ամէն դասակարգի մարդկանց՝ ընտրելով արժանաւորը եւ յարմա-

րաւորը, 2) տալ վանականներին աստիճան, նշանակել երգիչներ, ընթերցողներ եւ այլն, 3) միակ կարգադրել վանքի բոլոր գործերը, հսկել բոլոր պաշտօնեաների գործավարութեան վրայ եւ պատասխանատու լինել ամբողջ վանքի կողմից, 4) կառավարել խորհրդով եւ ընդհանուր վճռով բոլոր կալուածքները, գոյքերը, ժողովել նուէրները, դրամները, նիւթեղէնները, 5) հսկել վանական կանոնների անթերի կատարման վրայ, աղօթքների պաշտամունքների լրիւ գործադրուելուն վրայ:

Հայոց մէջ վանքերը սկսուեցին շինուել Լուսաւորչի օրով, լցուեցին վանականներով, որոնք մեծ մասամբ օտարականներ էին, ահագին զարկ ստացաւ վանականութիւնը Ներսէս Մեծի օրով, շինուեցին կուսանաց վանքեր, յանձնուեցին վանքերին հողեր, կալուածքներ, նուէրներ, մինչեւ իսկ որոշակի տուրքեր եւ հարկեր նշանակուեցին. վանահայրերը մեծ մասամբ օտար էին եւ մեծ իրաւունքներով, կոչոււմ էին վարդապետ, առաջնորդ, վերակացու. Գինդի համար Բիւզանդ ասում է 230 երեսում. «Այս Գինդը Տարօն գաւառից էր, մեծ Դանիէլի աշակերտ էր եղել, իսկ նրանից յետոյ գլուխ աբեղայից, եւ վարդապետ միանձանց, եւ առաջնորդ մենակեցաց, եւ վերակացու վանորէից, եւ ուսուցիչ ամենայն անապատաւորաց, եւ տեսուչ ամենեցուն»: Վանականութիւնը այնքան ուժեղացաւ բարոյապէս, որ սկսեցին եպիսկոպոս, պատրիարք, կաթողիկոս ընտրել այդ շրջանից. եկեղեցու ամրութեան հիմք համարոււմ էր վանականութիւնը, մանաւանդ երբ տիեզերական ժողովների պայքարներում նրանք դուրս էին գալիս պաշտպան եւ ջատագով ուղղափառ եկեղեցուն, նրանք խմբերով շրջում եւ քարոզում էին քրիստոնէութիւնը. Սահակ իւր 60 լուսկեաց վանականներով շրջում էր Հայաստանի բոլոր անկիւններում եւ կարգաւորում ամէն ինչ: Վանականութեան վարկը բարձրացաւ պատկերամարտութեան ժամանակ, այնքան շատ էին վանականներից եպիսկոպոս ընտրուած անձինք, որ հարց բարձրացաւ, թէ վանականութեան ուխտ անողը, հնազանդութեան, ամուրիութեան, անշահասիրութեան երգումն ընդունողը կարող է ժողովրդի մէջ ապրել, ուժիկ կամ նուէրներ ստանալ, լինել տներում, կանանց շրջանում, որոնք հակասական էին վանական ուխտի հետ. կարծիքները տարբեր էին, բայց կեանքը գնում էր իւր հոսանքով եւ նոյն ձեւով ընտրութեան ժամանակ առաւելութիւն ստանում էին վանականները: Պօլսոյ 117 եպիսկոպոսներից 57-ը հոգեւորականներից էր ընտրուած, 58-ը՝ վանականներից, 2-ը՝ անորոշ (Твор. отц., 1862 շ., О сане епископском в отношении к монашеству): Հայոց մէջ հէնց ամուսնութիւնը վերանալուց յետոյ, մեծ մասամբ կաթողիկոսներ եւ եպիսկոպոսներ ընտրոււմ էին կուսակրօններից-վանականներից, բա-

ցառիկ ղէպքերում՝ քահանաներից եւ աշխարհականներից: Ե դարու ժողովի կանոններից երեւում է արդէն, որ եպիսկոպոսական աթոռների վրայ նստած անձինք կուսակրօն էին, որ ենթադրել է տալիս, թէ՛ կամ ամուսնացած հոգեւորականները ընտրութեան ղէպքում հեռացնում էին կանանց կուսանոցները եւ իրանք կառավարում թեմերը, կամ ուղղակի ընտրւում էին կուսակրօն հոգեւորականներից: Ս. Սահակի կանոնները խստութեամբ արգելում են վանքի եւ եկեղեցու ինչքը եւ ստացուածքը յանձնել կամ պարգեւել ըստ քմահաճոյից իրանց բարեկամներին եւ մերձաւորներին, որ ասել է թէ՛՝ եկեղեցին միշտ ձգտում էր ունենալ անզաւակ, անամուսին առաջնորդներ, որոնք իսկութեամբ չկարողացին կատարել իրանց սրբազան պաշտօնը յօգուտ ժողովրդի եւ եկեղեցու ու վանքի:

Բ. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ա. Եկեղեցիների և վանքերի անփոփոխությունը¹

Թէ ինչպէս պիտի ապրէին հոգեւորականները, եկեղեցու սպասաւորները, այդ ցոյց տուաւ Յիսուս իւր կեանքով եւ օրինակով, ուր գնում էր, մտնում էր մէկի տունը, հաց ուտում եւ դուրս գալիս, կամ սպասում էր ունկնդիրներից մէկն ու մէկի հրաւէրին, կամ ընդունում էր յօժարակամ նուէրներ, որոնցով հոգալ էր տալիս իւր եւ իւրայինների պէտքերը, եւ մինչեւ իսկ աղքատների. նոյն ձեւով էլ պատուէրներ տուաւ իւր աշակերտներին ապրել ժողովրդի մէջ, քարոզելով եւ շրջելով, առանց մտածելու հացի վրայ. (Ղուկ. Է, Ժ գլ., Մատթ. Ժ գլ.): Նոյն ձեւով վարուեցին եւ առաքեալները, ստանում էին յօժարակամ նուէրներ եւ ուտում ու հանգստանում ամէն մի տան, ուր սիրով ընդունում էին եւ հիւրասիրում: Պօղոս առաքեալը շնորհակալութիւն է յայտնում փրկիպեցիներին նրանց ուղարկած նուէրների համար (Փիլ. Դ 10), Փիլիմոնին առաջուց գրով յայտնում է իջեւանելու տեղի համար (Փիլիմ. 22): Իսկ առաջին շրջանում մինչեւ իսկ քրիստոնեայ դարձածները վաճառում էին ամէն ինչ եւ յանձնում առաքեալներին ընտրուած անձանց՝ հոգալու բոլորի կարիքները եւ պէտքերը. (Գործք Բ) առաքեալները նոյնը պատուիրում էին իրանց յաջորդներին, հրահանգելով՝ սեղանի ծառայողը սեղանից ուտի, տաճարի ծառայողը՝ տաճարից (Ա Կոր. Թ): Առաջին շրջանում քրիստոնեայ-հրէաները հետեւելով Հին Ուխտի կարգերին (Ղեւ. 27 գլ., 30, 32, Թուոց. 18 գլ., 24, 26, 28, 31), տանում էին փող, հաց եւ գինի հաղորդութեան համար, խոնկ՝ բուրվառի, ձէթ՝ կանթեղների համար, պաշտամունքից յետոյ, մնացած ուտելիքով կերակրում էին քահանաները, եկեղեցու սպասաւորները եւ ժողովուրդը, աւելին տարւում էր քահանաներին եւ բաժանւում աղքատներին: Այդ որոշում է Բ առ. կանոնները: Թէոփիլոս Աղէքսանդրացին իւր 8 կանոնով որոշում է պատարագի մնացորդը հանձնել հոգեւորականներին եւ չունեւորներին: Հոգեւորականների այդ ձեւով սննդուելու վերաբերմամբ խօսում են Յուստինոսը, Տերտուղիանոսը, Առաք. կարգադրութիւնները: Պատարագը, ընծայաբերութիւնը, սիրոյ ճաշերը լինում էին ամէն օր, Պօղոս առաքեալը շատ

¹ Изложение канонических постановлений... Христ. чтение, 1865 г.

գանգատներ լսելով կերուխուսի ժամանակ եղած անկարգութիւնների վերաբերմամբ, որոշեց ընծայաբերութիւնները կատարել միմիայն կիւրակի օրերը (Ա Կորնթ. ԺԶ), իսկ մի քանի տեղերում նուիրատուութիւնները ժողովում էին ամսէ ամիս (Կիպրիանոսի թուղթ.): Այս ձեւով կառավարում էր եկեղեցին եւ հոգեւորականութիւնը մինչեւ Դ դարը. այդ դարում, երբ Հռոմում քրիստոնէութիւնը քաղաքացիական կրօն դարձաւ, եկեղեցու եւ նրա պաշտօնեաների ապահովութեան խնդիրը բոլորովին այլ կերպարանք ստացաւ, Կոստանդիանոս Մեծը իրաւունք տուաւ եկեղեցուն ստանալ նուէրներ դրամով, կալուածքով թագաւորներից, իշխաններից՝ կտակի միջոցով. Թէոդորոս եւ ապա Յուստինիանոս որոշեցին՝ անժառանգ անձանց գոյքը եւ ինչքը յանձնել եկեղեցուն. ամէն մի քաղաքում որոշուեց տէրունական հողերից որոշ մասն յատկացնել եկեղեցուն, եւ նրա արդիւնքով ապահովել եկեղեցականների տնտեսական կեանքը (Սոզոմենոս, Ա, Ե): Կոստանդիանոս Մեծը Նիկիայի ժողովին մասնակցող եպիսկոպոսների զնայ-գալու համար հրամայեց բոլոր կուսակալներին, տալ առատութեամբ ամբողջ ճանապարհի ընթացքում նրանց ծախսը, հոգալ պէտքերը արքունական հարկերի հաշուից (Եւսեբիոս, Թէոդորէտ): Յուստինիանոսը հրամայեց, որ իւրաքանչիւր մարդ, որ իւր յիշատակին եկեղեցի է կառուցում, պէտք է անպայման ապահովացնի նրա գոյութիւնը՝ հոգալով եկեղեցու սպասաւորող հոգեւորականների պէտք եղած կարիքները:

Նոյնպէս եւ իրաւունք էր տրւում հոգեւորականներին ազնիւ աշխատանքի միջոցով հայթայթել իրանց ապրուստը՝ առաքեալի օրինակին հետեւելով (Գործք Ի 34): Հայաստանը բոլոր ազգերից առաջ շնորհիւ Լուսաւորչի եւ Տրդատի ընդունելով քրիստոնէութիւնը իբրեւ քաղաքացիական կրօն, հոգ տարաւ ապահովեցնելու եւ եկեղեցիների, եւ հոգեւորականութեան տնտեսական դրութիւնը. 1) թագաւորական հրամանով յանձնուեցին եկեղեցիներին եւ հոգեւորականներին բոլոր մեհեանների կալուածքները, ոսկէ եւ արծաթի իրեղէնները, 2) թագաւորական հրամանով ամէն մի եկեղեցի ստացաւ հող ի մշտական սեպհականութիւն, 3) մասնաւոր եկեղեցիներ եւ վանքեր շինող իշխանները յատկացնում էին կալուածքներ ի մշտական սեպհականութիւն, 4) Լուսաւորչի եւ Տրդատի կարգադրութեամբ թէ եկեղեցիները եւ վանքերը եւ թէ հոգեւորականները ստանալու էին ամէն մի տնից յօժարակամ եւ պարտաւորական տուրք, 5) եկեղեցիները իրաւունք ունէին փողով գնելու կալուածքներ, 6) եկեղեցիները իրաւունք ունէին կտակով ստանալու շարժական եւ անշարժ գոյք, մանաւանդ անժառանգութեան ղէպքերում, 7) գոնէ մինչեւ Ե-Ձ դարը կաթողի-

կոսները եւ առաջնորդները ունէին սեպհական ժառանգական գիւղեր եւ հողեր:

1. Եկեղեցիների առաջին ապահովողը եղաւ Տրդատ Թագաւորը, որը հրամայեց մեհեանների ոսկին ու արծաթը եւ կալուածքները յանձնել եկեղեցիներին. այս մասին ունինք Ագաթանգեղոսից վկայութիւններ: «Եւ զգաստակերտն (Անահտին պատկանող) հանդերձ գետնովքն եւ սահմանօք նուիրեցին եկեղեցւոյ ի սպասաւորութիւն» (ձԼ): Նոյնպէս եւ Անի ամրոցինը. «Եւ զաւանն ամրաւն հանդերձ ի ծառայութիւն եկեղեցւոյ նուիրէին». «Եւ զգանձս երկոցուն մեհենացն աւարեալ ժողովեալ, ի նուէր սուրբ սպասու եկեղեցեաց Աստուծոյ թողին տեղօքն հանդերձ» (ձԹ): «Եւ զգիօղն ամ դաստակերտօքն եւ գետնովքն հանդերձ սահմանօքն յանուն Աստուծոյ նուիրէին» (ձԹ): «Շինեցին կազմեցին գտեղիսն (վկայարանսն) եւ զարդարեցին ոսկի եւ արծաթի կանթեղամբ լուցելովք, եւ լապտերաւք վառելովք, եւ աշտանակօք բորբոքելովք»: «Նոյնպէս եւ զոսկին եւ զարծաթն եւ զկտաւան փութով կուտէին առ դուրս հնձանին... եւ այդ ամենայն (հրամայում է Լուսաւորիչ) ի սպաս փառաւորնկալ սեղանոյն ի քահանայապետին կացելոյ» (433 երես): Յունաց Կոստանդինոս Մեծի տուած ընծաները, բոլորը՝ ոսկի, արծաթ, յանձնեցին եկեղեցիներին. «Եւ բերէին զպարգեւս բերեալս անդատին, զոսկին եւ զարծաթն, եւ զպատուական կարասին, ի նուէրս սպասու Աստուծոյ եկեղեցւոյն եւ ի տունս նուիրաց սրբոց վկայիցն ղնէին, նաեւ զտուեալ զոսկի սպասս կայսերն ի նոյն հանգիստ սրբոցն ղնէին» (506 երես, ԱԳ):

2. Տրդատ հրամայեց բոլոր աւանների եւ գիւղերի եկեղեցիներին հող հատկացնել հոգեւորականութեան ապահովութեան համար՝ կարգադրելով, որ աւանը տայ եկեղեցուն 7 ծխի հող, իսկ ագարակները (գիւղերը)՝ 4. «Սոյնպէս եւ թագաւորն յամենայն իշխանութեան իւրում առհասարակ՝ դրեաց չորս չորս հողս յամենայն յագարակ տեղիս, իսկ յաւանսն եւթն եւթն երդոյ հող, ի ծառայութիւն սպասաւորութեան եկեղեցւոյ նուէր պտղոյ Տեառն մատուցանէր» (443 երես, ԱԳ): Այդ կարգադրութիւնը տեւեց մինչեւ Պապ Թագաւորը, որը քիչացրեց հողերի քանակութիւնը. «Եւ հատ եւս յարքունիս Պապ Թագաւոր զհող եկեղեցւոյն, զոր տուեալ էր թագաւորին Տրդատայ առ մեծան Գրիգորիւ քահանայապետին ի սպաս պաշտաման եկեղեցւոյ ընդ ամենայն երկրին Հայոց: Զի յեւթն հողոյն զհինգն հատանէր յարքունիս, եւ զերկուսն միայն թողոյր երկուս հողս: Եւ ըստ հողոյն թողոյր երկուս երկուս առ գեւղ մի երէց եւ մի սարկաւազ, եւ զայն ի սպասաւորութիւն կացուցանէր յիս ի ծառայութեան զեղբարս եւ զորդիս երիցանցն

եւ սարկաւագաց» (Բիւզ., 194 երես): Եղիշէն յիշում է, որ Վասակը «օրէջօր եկեղեցիների ուծիկը շատացնում էր» (Գ, 81 երես):

3. Մասնաւոր անձինք ապահովեցնում էին իրանց կառուցած եկեղեցիները թէ կենդանութեան ժամանակ, թէ մահուան դէպքում՝ կտակների միջոցով: Դեռեւս Ե դարում, ինչպէս վկայում է Ղազար Փարպեցին, Վահան Մամիկոնեանը եւ եղբայրները ոչ միայն նուէրներ էին տալիս էջմիածնի կաթողիկէի վանքին, այլեւ ուծիկ, կանոնաւոր եւ ժամանակին: Մխիթար Գօշին պահողը, վանքին օգնողը եւ ամէն պակասութիւն հոգացողն էր խնամակալ իշխանը: Բագրատունեաց, Արծրունեաց թագաւորները, Սիւնեաց իշխաններով գիւղերով կտակներ էին անում եւ կալուածքներով նուէրներ տալիս: Ստեփաննոս Օրբելեանը (ԺԳ դար) այդպիսի կտակների շատ փաստեր է բերում. «Կամաւն Աստուծոյ ես Սուփան՝ Սիւնեաց իշխան, շինեցի զՄաքենոցաց եկեղեցիս եւ անխնայաբար զարդարեցի պատուական սպասուք եւ Աստուածային կտակարանօք, եւ ետու զսեփական տեղն մեր ի սա, որ ընդ անուան եկեղեցւոյն Աստուածածին ասի, ամենայն սահմանօք, լերամբ եւ դաշտիւ, եւ ետու որս ձկանց զԲողաշէն սեղանոյն եւ եօթն հարիւր դրամ ի դեղկանայ գետոյ դապալէն, երկու հարիւր դրամ ի կաթկայ, 350 յԱնմեռէն, որ լինի 1250 դրամ, ետու եւ 5 կուղպակ ի յԱնի եւ 5 այգի յԵրեւան եւ հինգ հարիւր առու այգի ի գիւղաքաղաքն Գառնի, եւ 2 այգի յԵղիկիս... ետու եւ ջուրս եզանց եւ ջոկս զուարակաց եւ անդեայս եւ հօտս ոչխարաց» (131 երես):

Նոյն ձեւով Փիլիպպէ Սիւնեաց իշխանը 844 թուին նուիրում է Տաթեւ գիւղի վանքին «ամենայն սահմանօք, լերամբ եւ դաշտիւ, այգօքն եւ ընկուզենօք, մարգագետնովք եւ ջաղացանով եւ որ ինչ համօրէն սահմանք են...» այն պայմանով, որ ոչ ոք իրաւունք չունենայ «հեռացուցանել, մի՛ վաճառել, մի՛ փոխել, մի՛ գրաւական դնել, այլ որ եկեղեցւոյ սպասաւորք լինին՝ իշխան լիցին ամենայն սահմանացն... Վայելեցէք ցգալուստն Քրիստոսի»: Փառաւոր է 906-ի կտակը Տաթեւու վանքի նաւակատեաց տօնին հայոց թագաւորի, կաթողիկոսի կնքով եւ վկայութեամբ. «Ահա այս իսկ են սահմանք զոր մեք ոտիւք մերովք կոխեալ եւ աչօք մերովք տեսեալ եւ ձեռօք մերովք նշանեալ՝ առանց զրկութեան եւ յափշտակելոյ գրեցաք եւ կնքեցաք մատանեաւ մերոյ արքայիս եւ կաթողիկոսիս եւ մեր իսկ» (168 երես):

4. Եկեղեցիները եւ վանքերը հողերը ձեռք են բերում նաեւ դրամով, գնելով. դրա բազմաթիւ փաստերը կարելի է գտնել իմիջիայլոց եւ Ս. Օրբելեանի պատմութեան մէջ, նոյնպէս եւ այդ հաստատութիւնների «ղապալաների» մէջ, որոնք ձեռագրերով գտնւում են հին գործերի մէջ:

5. Վանքերի եւ եկեղեցիների արդիւնքների աղբիւրներից գլխաւորն է յօժարակամ նուէրներ, տուրքեր, պտուղներ, տասանորդներ, խաչահամբոյրներ: Բիւզանդ 218 երեսում յիշում է Մանուէլ սպարապետի տուածների մասին. «Բազում մասունս յընչից իւրոց տայր եկեղեցիս եւ ի վկայանոցս, եւ բազում գանձս տայր ցքահանայապետսն եւ ապա մեռանի»: Աշոտ Ա-ի համար յիշատակում է Յովհաննէս կաթողիկոս 80 երեսում. «Այլ եւ ի ձեռս հայրապետին (Գէորգ) հաւատայր գլխակատար գանձարանացն մթերս՝ եւ զերամակս ձիոց եւ զդասակս անդէոց եւ զհօտս ոչխարաց, ամենեւին բաշխել յեկեղեցիս ուղղափառաց ի նուիրումն պատարագին սրբութեամբ»:

Բացի նուէրներից կային եւ նշանակած տուրքեր, որոնք պարտաւոր էր ժողովուրդը վճարել: Ներսէս Մեծը 2000-աչափ վանքերից զատ շինեց բազմաթիւ օտարանոցներ, աղքատանոցներ, ուրկանոցներ, որոնց պահպանութեան համար որոշ գիւղերի վրայ տուրքեր նշանակեց. Սահակը, թարգմանելով Լուսաւորչի կանոնները պտղի եւ տասանորդ տուրքերի վերաբերմամբ, պարտաւորական դարձնելով հրամայեց գործադրել իբրեւ Լուսաւորչաւանդ կարգ: Փաւստոսն ասում է Պապի համար. «Եւ զկարգս պտղոյն եւ զտասանորդացն՝ որ ի նախնեացն կարգեալ սովորութիւն էր տալ յեկեղեցին, վասն այնորիկ հանէր հրաման ընդ աշխարհ, զի մի՛ ոք տացէ» (92 երես):

Փարպեցու թղթից երեւում է կամաւոր տուրքերի եւ նուէրների տալու ձեւը եւ քանակը. «Բայց երեք եղբարքն էլ սիրում էին Ս. Կաթողիկէի վանքը ընծաներ եւ ամէն հարկաւոր բաներ նուիրելով, որոնցից ամէն մէկի տուածը յայտնի էր եւ գրով մնաց վանքում, եւ ճշմարիտ որ Տիրոջը կամքի կատարողները դրանք եղան: Որովհետեւ... դրանք եղան քո խօսքի հրամանը կատարողները, առանձին առանձին, իրենց կամեցողութեամբ վանքի պտղաբերութիւնը հատուցանելով»: «Իսկ ինչ որ կարգել էին ինձ տարեկան տէր Ներսէհը եւ Հրահատը՝ կերակրի, հանդերձի եւ ձիու համար, յայտնի է, նոյնպէս եւ Տիրոջը եղբորորդիներից նշանակուածը, այն էլ դեռ հերիք էր լինում ինձ, եւ երբեմն իմ աւելորդներից վանքի պէտքերի համար էր գործ դրւում»: Թէ իւրաքանչիւր գիւղ պարտաւոր էր հարկ ու կամաւոր տուրք տալ եկեղեցիներին, վանքերին եւ հոգեւորականութեան, այդ երեւում է եւ յետագայ դարերի գրողների յիշատակութիւններից, որոնցից կարելի է յիշել Սիւնեաց աշխարհի պատմագիր Ստեփաննոս Օրբելեանի (ԺԳ դար) 12 գաւառների 677 առաջ բերած գիւղերի ցուցակը եւ ամէն մի գիւղի տալիք հարկի քանակը Տաթեւու վանքին. «Սիւնեաց երկոտասան գաւառաց հարկք եկեղեցւոյ ըստ հին սահմանին այս են. Ա. Ծղուկը

գաւառ (այժմեայ Սիսիան). Նորիք 12. Տաթեւ 10. Յուր 6. Ծացարտ 10. Խովիտ 8. Տաշու 5. Հարժիք 10. Արիտ 6. ...» եւ այլն: Այժմ նոյն գիւղերը ինչպէս եւ բոլոր այլ թեմերի գիւղերը տալիս են նոյն տուրքերը՝ պտղեղէն, ցորեն, գարի, իւղ, ձու, աղ: Սուրբ Սահակին վերագրած կանոններում մանրամասն գրուած է, թէ մատաղներից, տուրքերից ո՞ր բաժինը պիտի հասնի քահանաներին, ո՞ր բաժինը՝ եկեղեցիներին (քահանայից) եւ ո՞ր բաժինը՝ վանքերին (տե՛ս մանրամասն Ա գիրք, 368 երես): Վանքերը սկզբից հէնց իրանց ապահովեցրին կալուածքներով, դրամով եւ շարժական այլ կոյքերով, անասուններով: Էջմիածինը ունէր 15 գիւղ, Ս. Կարապետի վանքը՝ 12 գիւղ, որոնցից մէկը ունէր 1040 հեծեալ, 840 աղեղաւոր, 680 տիգաւոր, 280 պարսաւոր: Տաթեւու վանքը ունէր մօտ 30 գիւղ, ահագին անտառներ, Գիւտայ վանքը՝ 5 գիւղ, 1000 արջառ, 12000 ոչխար, 700 ուղտ, 600 ձի, 400 էջ եւ 170 կատեպան այգիների համար: Խովիտ վանքը ունէր 150000 դեսիադին անտառ եւ արօտատեղի: Նոյնպէս եւ միւս վանքերը:

6. Կաթողիկոսները եւ առաջնորդները նախկին վեց դարերում ունէին սեպհական գիւղեր, կալուածքներ, որոնք յետոյ դարձան սեպհականութիւն կաթողիկոսարանի, որ է՝ Մայր Աթոռի, եւ առաջնորդարանների:

Լուսաւորչից մինչեւ Սահակ կաթողիկոսութիւն արաւ Պարթեւական տոհմը, որի կալուածքները 15 գիւղ էին կազմում եւ մեծ մասամբ գտնուում էին Տարօն գաւառում, այդ գիւղերի արդիւնքով ապրում էին թէ կաթողիկոսները, թէ նրանց ընտանիքները եւ թէ ամբողջ իրանց տոհմը: Բիւզանդ ասում է Գ գլխում. «Իսկ սոցա (Գրիգոր եւ Արիստակէս) պատրաստեցան տեղիք բնակութեան եւ շիրիմք հանգստեան մեծին Գրիգորի՝ ի Դարանաղեաց գաւառին, ի գիւղն որ անուանեալ կոչի Թորդան եւ սրբոյն Արիստակեսայ որդւոյ նորա՝ յեկեղեաց գաւառի, ի Թիլն աւանի, ի կալուածս Գրիգորի՝ հօրն իւրոյ»: Յովհաննէս կաթողիկոսը 59 երեսում մինչեւ իսկ գրում է. «Այս գիւղ (Արամոն) սեպհական էր տան կաթողիկոսարանի նախքան զչարչարանս սրբոյն Գրիգորի յարքայէն Տրդատայ նմա իսկ հոգեցատուր պայմանաւ ընձեռեալ, որոյ եւ յետ կար վճռան պահի մինչեւ ցայսօր ժամանակի»: Բիւզանդ Դ, 97 երեսում մինչեւ կաթողիկոսարանին յատկացնում է ոչ թէ 15 գիւղ, այլ 15 գաւառ՝ «Այրարատ, Դարանաղէ, Եկեղեաց, Տարօն, Բզնունիք, Ծովք, եւ որ ընդ մէջ նոցա եւ որ շուրջ զնոքօք»: «Թաղեցին ի բուն գեղն հայրապետին Ներսէսի, որում անունն Ամօքն կոչի» (225 երես): Լուսաւորիչ այդ գիւղերի կառավարիչ նշանակել էր Դանիէլ քորեպիսկոպոսին: «Վերակացու եւ գլխաւոր եկեղեցեաց նա-

Հանգին Տարօնոյ, Գրիգորի ձեռական իշխանութեանն կողման մասին գործակալութեանն...»:

Ներսէս Մեծի ժամանակ նոյն կալուածքների կառավարիչն էր Խաղ սարկաւազապետը: Հայոց կաթողիկոսարանի Դուին փոխուելուց յետոյ Տարօնի կալուածների մասին յիշատակութիւն չենք գտնում, յիշում են կալուածներ կաթողիկոսարանին պատկանող Դուինի շրջակայքում՝ Արարատեան աշխարհում, որպիսի են Արտաշատ, Կաւակերտ, Հոռոմոց Մարգ: Յովհաննէս կաթողիկոսը պատմում է 63 երեսում. «Ոստիկան ոմն՝ Խուզիմա անուն, եկեալ ի Դվին քաղաք՝ զընդ իւրեւ կացեալն նուաճէր: Եւ տեսեալ զգեղեցկութիւն մեծամեծ դաստակերտիցն տան կաթողիկոսարանին՝ զԱրտաշատն եւ զԿաւակերտն եւ զՀոռոմոց Մարգ Հանդերձ նոցունց ազարակօք եւ դաւաճանեալ ի չար ցանկութենէ... ի հայրապետէն Յովսէփայ խնդրէր տալ նմա զմեծ դաստակերտս իբր ի պատճառս գնոյ արծաթոյ», ապա զօրով խլում է Արտաշատը: Այդ շրջանից յետոյ արդէն, երբ կոուսկոնստնուպոլիսի կաթողիկոսական տոհմի սեպհականութիւն, այլ համարում էին Մայր Աթոռի, կաթողիկոսական Աթոռի սեպհականութիւն: Առաջի շրջանում ինչպէս կալուածքները պատկանում էին կաթողիկոսական տոհմին, նոյն ձեւով թեմերի կալուածքները պատկանում էին առաջնորդական տոհմին: Սեպհականութիւնը ժառանգաբար մնում էր նոյն տոհմի մէջ եկեղեցու առաջնորդութեան հետ միասին, արդիւնքները գործադրւում էր թէ եկեղեցու պէտքերի եւ թէ առաջնորդի եւ նրա տան պէտքերի վրայ:

Փաւստոս 228 երեսում յիշում է մի անկարգ Յովնան անունով եպիսկոպոսի մասին, որը խեղկատակութիւններով եւ ծամածռութիւններով թագաւորի սիրտը շահում էր եւ փոխարէնը ստանում գիւղեր եւ մուրհակներ. «Իսկ թագաւորին զմուրհակս գեւղաց կամ զագարակաց գրեալ եւ կնքեալ դնէին ի վերայ ողինն Յովհաննու փոխանակ ընդ մեղաց իւրեանց, եւ ի թագաւորացն հայոց ստացաւ իւր գիւղս եւ ազարակս եւ գանձս յուղղն լինելոյ եւ զմեղսն բառնալոյ ըստ բանիցն»: Թէ որքան հողեր եւ կալուածքներ ունէին եկեղեցիները, առաջնորդութիւնները, այդ երեսում է Արշակի եւ Պապի հակաեկեղեցական կարգադրութիւններից, Մարգպետի բացարձակ բողոքից, Փարպեցու ժամանակ աբեղաների գործ դրած միջոցներից, որ անպատճառ վանահայրութիւնը ձեռք ձգին: Առաջնորդները եւ առաջնորդական եկեղեցիները ստանում էին թագաւորներից ոչ միայն գիւղեր, այլեւ գաւառներ. Փաւստոս ասում է, որ թագաւորը հրամայեց տալ Աղբիանոս

եպիսկոպոսին. «Եւ ետ զաւանն եւ զբուն զահոյից գեւղն նահապետին Մանաւազենից եպիսկոպոսին Աղբիանոսի յեկեղեցի, զՄանաւազկերտ ամենայն սահմանօքն եւ կաւառակաւն հանդերձ, որ շուրջ զնոքօք էր, որ կայ ի կողմանս գետոյն Եփրատայ: Եւ ետուն զբուն գեւղն Որդունւոց որոց անունն էր Որդորու, ուստի եպիսկոպոս Բասանու»:

Խորենացին Սուրմակ քահանայի համար ասում է, «որ ապա զիւրոյ գաւառին զԲզնունեաց զեպիսկոպոսութիւնն ի Պարսից արքայէն եղիտ ունել ազգաւ»: Առաջնորդ-եպիսկոպոսները Զ դարից սկսած, երբ կուսակրօնութիւնը պարտաւորական դարձաւ, այլեւս ժառանգաբար չէին յանձնում թէ առաջնորդական պաշտօնը եւ թէ կալուածքները իրանց ժառանգներին, հապա ընտրուած յաջորդ եպիսկոպոսին:

Ծխական եկեղեցիները եւ ծխական քահանաները ապահովուած էին Տրդատի հրամանով հողաբաժիններով, մեծ գիւղերը պիտի յատկացնէին եկեղեցիներին 7 տան հող, փոքր գիւղերը՝ 3 ծխի հող: Պապ թագաւորը քիչացրեց այդ քանակը կէսից պակաս: Լուսաւորչի աւանդական գրից երեւում է, որ քահանան պիտի ստանայ «մատաղներից կաշին, աջերին ճրագուն, դմակը, սիրտը, լերդաբոյթը, երիկամունքները ճարպով, կողերի մի մասը, լեզուն եւ աջ ականջը, չրթունքը հոտոտելիքով, աջ ականջը եւ բոլոր խորհրդական մասերը: Իսկ կալից եւ հնձանից եւ ուրիշ արմտիքներից տասանորդ...»:

Դուինի Բ ժողովի կանոններում գտնում ենք քահանայական արդիւնքների բաշխման համար կարգեր: Առաջին կանոնը թոյլ չի տալիս քահանաներին բաժանել ծուխը պտղի եւ մուտքի համար, հապա բոլոր արդիւնքը ժողովել եկեղեցի եւ գլխաւոր քահանայի նախաձեռնութեամբ բաժանել այս կարգով. 2 1/2 մասը տալ գլխաւոր քահանային, քահանաներին՝ 2 մասը, սարկաւազներին՝ 1 1/2 մասը, դպիրներին եւ պարկեշտ այրի կանանց՝ մի մասն: Ժողովի կանոնները սահմանուեցին Զ դարու կէսերին: Դուինի 648 թուի ժողովի կանոնները: Թոյլ չեն տալիս ծխաբաժանումն կատարել, հապա իրանց հայր քահանաների բաժնով բաւականանալ իբրեւ ժառանգութիւն, նոյն ժողովի 8-րդ կանոնը բացէիբաց խօսում է քահանայական պաշտօնի եւ կալուածքների ժառանգաբար քահանայի տոհմին պատկանելու մասին, մինչեւ իսկ իրաւունք տալով քահանային ժառանգ չունենալու դէպքում որդեգրել մէկին եւ իւր «օջաղի» վրայ ժառանգ կարգելով՝ ծուխը, եկեղեցու հողը նրան յանձնել: Այս տարօրինակ եւ հակաաւետարանական կարգը տիրում էր մինչեւ 19-րդ դարը շատ տեղերում, Տփլիսի առաջնորդ Ներսէս Աշտարակեցու դէմ բողոքող նոյն քաղաքի իշխանները, պաշտպանելով իրանց քահանայացուին, գրում են. «Ահա հինգ հա-

րիւր տարի է, որ մեր տան քահանայն Տէր Յակոբի օջախն է եղեալ եւ այժմ նրա ժառանգ Տէր Գաբրիէլին ենք ճանաչում...» (տե՛ս «Ամենայն Հայոց կաթ»», Երիցեանի): Վերոյիշեալ ժողովի կանոններից պարզ երեւում է, որ Հայոց եկեղեցիները ունէին սեպհական հողեր, մնացած Տրդատի կարգադրութեամբ մինչեւ է, Ը դարերը, որպիսի հողերին ժառանգաբար տիրում էին քահանաները, որոնք ամէն ճիւղը գործ էին դնում իրանց որդիներին քահանայ ձեռնադրելով թողնել իրանց տոհմի մէջ որդէ ցորգի այդ հողերը: Վերջերումս քահանաների արգիւնքը կազմում են՝ պսակադրամ, նշանադրամ, կննքադրամ, թաղմահարկ, գերեզման օրհնէքի հարկ, տնօրհնէքի հարկ, կալօրհնէքի հարկ (կալամուտ), այգեհնձանի օրհնէքի հարկ, գանձանակադրամ, կողոպուտ, մատաղներից կաշի եւ երի եւ այլն: Ներսէս Ե սահմանեց, որ իւրաքանչիւր 80 տուն ունենայ մի քահանայ, որ կարողանայ այդ արգիւնքներով ապրել: Գէորգ Դ սահմանեց բազմամարդ գիւղերի ամէն մի 100 տան մի քահանայ, իսկ փոքր գիւղերում՝ մի-մի քահանայ: Էջմիածնի Սինոդը ռուսահայոց գիւղական եկեղեցիների համար որոշել էր՝ ամէն մի համախօսական կազմող ծխական ժողով պարտաւոր էր գրաւորապէս խոստանալ որոշ չափով հող յատկացնել ընծայացու անձին ցմահ՝ ճրիպպէս, տալով պետական գանձարանին պատկանելիք հարկերը եւ կոռ ու բեկարը: Նախկին կարգը Տրդատի ժամանակից, որով տրւում էր ազարակների եկեղեցիներին 7 ծխի հող, գիւղերին՝ 3 ծխի հող, գոյութիւն ունէր մինչեւ Թ, Ժ դարերը, այդ թուերից յետոյ ժառանգական քահանայութիւնը սեպհականացրեց եկեղեցական հողերը եւ դարձրեց քահանայական տան սեպհականութիւն, որով եկեղեցիները զրկուեցին սեպհական հողերից: Ռուսաց տիրապետութեան օրով, երբ ազնուականների եւ վանքերի հողերի չափումն սկսուեցին, քահանայական հին տները մէջ ընկան իբրեւ հողատէրեր եւ խնդրեցին հողաչափներին իրանց հողերը ազնուականների հողերի իրաւունքներով չափել իրանց վրայ, այդպէս էլ եղաւ, եւ նախկին եկեղեցիներին պատկանող հողաբաժինները շատ տեղեր պետական օրէնքի ոյժով դարձան վերջնական սեպհականութիւն հին քահանայական տների: Այժմ ընդհանուր սովորութիւն է դարձել գիւղերում ընծայացուին յատկացնել ճրի մի գլխի հող, կամ մի ծխի հող ցմահ վայելելու, իսկ քահանայի որդւոց տրուած հողերից իբրեւ հասարակութեան անգամ պահանջել համահաւասար միւսներին հարկ: Ծխական քահանաների թէ ընտրութեան եւ թէ ապահովման խնդիրը կանոնաւոր մշակման ենթարկուեց Մկրտիչ Ա-ի ժամանակ՝ 1901 թուին, առանձին յանձնաժողովի ձեռքով, որի կազմած կանոնադրութիւնը տպուեց «Արարատի» 1902-ի

Թուի համարներից մէկում ի փորձ, բայց վերջնական դրական հաստատութիւն չստացաւ:

Վանքերի եւ Մայր Աթոռի տնտեսական ապահովութիւնը հիմնուած է այժմ գլխաւորապէս սեպհական գիւղերի, հողերի, անտառների արդիւնքների վրայ: Մայր Աթոռի նախկին նուիրակութիւնը վերացել է, այժմ ստանում է կանոնաւորապէս ուսասանայոց թեմերից հոգեբաժին, պսակահարկ, պտղի (ցորեն, գարի, իւղ, ձու, աղ) եւ մասնաւոր նուէրներ: Պարսկաստանի եւ Տաճկաստանի թեմերի արդիւնքը գնում է իրանց կեդրոնական վարչութեան պահպանութեան վրայ, իսկ էջմիածնի անունով նուէրները եւ գանձանակադրամները ուղարկւում են Մայր Աթոռ, այս արդիւնքները կոչւում են ընդհանուր անուամբ աթոռահասներ:

Տաճկաստանում դրամական բոլոր հաշիւները գտնւում է թաղական խորհրդի ձեռքում, ուսասանայոց եւ պարսկահայոց մէջ՝ ընտրեալ երեցփոխի ձեռքում, որոնք առանց ծխական ժողովի ոչինչ չեն կարող անել: Իւրաքանչիւր գաւառակ ունի իւր գործակալը, որ հսկում է բոլոր գաւառակի եկեղեցիների բարեկարգութեան վրայ, նախկին քորեպիսկոպոսների պաշտօնով. նա տալիս է պսակի հրամանը ծխական քահանաների վկայականի վրայ յենուած, ժողովում է աթոռահաս արդիւնքները, պտղի, պսակադրամ, հոգեբաժին: Գործակալները ենթարկւում են հոգեւոր կառավարութիւններին եւ կամ կոնսիստորիաներին: Տաճկահայաստանում թաղական խորհուրդը հաշուետու է գաւառական ժողովի առաջ:

Վանքերի հսկողութիւնը յանձնուած է վանահայրերին, որոնք կառավարում են բոլոր վանքական հողերը, դրամները եւ գործերը եւ հաշիւ տալիս բարձր իշխանութեան: Վանահայրերի եւ մայրապետների ընտրութիւնը լինում էր վանական միաբանութեան համաձայնութեամբ եւ կաթողիկոսի ու Պօլսոյ կեդրոնական վարչութեան հաստատութեամբ: Ռուսահայոց մէջ Գէորգ Դ-ից սկսած վանականութիւնը համարուեց մի դասակարգ, որ իրաւունք չունի սեպհականութիւն ունենալու եւ մահից յետոյ իւր ազգականներին թողնելու ստացուածքը: Տաճկահայոց մէջ այդպիսի որոշումը պետական օրէնքի միջոցաւ տեղի չունեցաւ:

Հներում մեծ մասամբ վանքերում նստում էին առաջնորդ եպիսկոպոսները, կամ փոխանորդ եպիսկոպոսներ, որոնք անսահման տէր էին իրանց վանքերի կալուածական եւ այլ արդիւնքների. միւս վանքերը, ուր առաջնորդներ չէին նստում, նրանք նոյնպէս անմիջապէս գտնւում էին իրանց առաջնորդների կարգադրութեան տակ, իսկ առաջնորդներ

րի աջ թեւ կազմում էին տեղական իշխանները, մինչեւ իսկ վճռական ձայնով (տե՛ս Ա գ., Սահակի կանոնները, 332, 369): Թէ առաջնորդները վանքական արդիւնքներից որ մասը պիտի բաժին հանէին Մայր Աթոռին, անորոշ է, թողնուած էր իւրաքանչիւրի կամքին:

Բ. Բարեգործական հիմնարկությունների կառավարությունը

Եկեղեցիների եւ վանքերի սկզբնաւորութեան հետ զուգընթացաբար ընթացել է աղքատների, տնանկների, այրեաց եւ սրբոց խնամատարութիւնը. առաքելոց ժամանակից հանգանակած նուէրներից բաժին էին հանում կարօտեալներին, այդ հոգատարութիւնը Ա դարում յանձնուած էր ընտրեալ անձանց, որոնք սարկաւազ էին կոչուում: Եկեղեցին կազմակերպութիւն ստանալուց յետոյ, կանոնաւորութիւն ստացաւ եւ այդ բարեգործական ճիւղի կառավարութիւնը: Մեր մէջ այդ հիմնարկութիւնները բազմացան, կանոնաւորուեցին, նիւթականապէս ապահովուեցին Ներսէս Մեծի ժամանակ: Խորենացին Գ. Ի. գլխում այսպէս է գրում Ներսէսի համար. «Ի Բիւզանդեայ դարձեալ ի Կեսարեայ, եւ եկեալ ի Հայս, զամենայն կարգս ուղղութեանց հարցն իւրոց նորոգեաց, այլեւս առաւել եւս, քանզի զբարեկարգութիւնն, զոր ետես ի Յունաց աշխարհին, մանաւանդ ի թագաւորեալ քաղաքին՝ ի սմա նկարագրէ»: «Յայտ արարեալ զպատէհս պատէհս տեղիսն զատուցանել՝ շինել աղքատանոցս, եւ ի ժողովել զախտաժէտս եւ զօրկունս եւ զմարմնակարս եւ զամենայն ցաւոտս, եւ նոցուն կարգեցին օրկանոցս եւ դարմանոց եւ ոռճիկս, եւ պատանս աղքատաց... եւ սոյն կամ եղեւ ամենայն սուրբ ժողովոյն, զի այնպիսիքն միայն նստեալ լիցին յիւրաքանչիւր կայեանս, եւ մի ելանել ի մուրոյն տառապանս... զդարմանան եւ զպիտոյսն վճարեսցին ամենեքեան» (Բիւզանդ, 46 երես): Բոլոր գիւղերում, ըստ Բիւզանդի, շինեց հիւանդանոցներ, օտարանոցներ, օտարատուններ. անկելանոցներում ժողովուեցին կոյրեր, կաղեր, մարմնահարներ, խուլեր, համրներ, կարօտեալներ (Բիւզ. 65, 194 երես): Ներսէս այդ հիմնարկութիւնները բաժանեց գիւղերի, քաղաքների վրայ, որոնց պարտաւորութիւններն էին՝ հասերով, տուրքերով, նուէրներով ապահովեցնել այդ հիմնարկութիւնների տնտեսական կացութիւնը. գիւղացիք տալիս էին հաց, շոր, խմիչք, մատաղներից բաժին եւ այլն, իսկ հոգեւոր իշխանութիւնը պատիժների մէջ մտցրեց՝ «տալ յօգուտ այդ հիմնարկութիւնների որոշ գումար իբրեւ պատիժ» (տե՛ս Շահապիվանի ժողովի կանոնները): Դրանց բոլորի հսկողութիւնը յանձնեց Ներսէս 4-5 հոգու, Խաղին, Շաղիտային, Եպիփանին, Եփրեմին եւ Գինգին

(Խոր. Բ, Ի): Ներսէս այդ կարգերը բերաւ Պօլսից, Յունաց աշխարհից: Յունաց կայսրները Կոստանդիանոսից սկսած նուիրում էին այդպիսի հաստատութիւններին կալուածներ, դրամներ, բարձրաստիճան անձինք հետեւում էին կայսրների օրինակին: Թէոդոսի կինը՝ Եւդոկիան, իւր հաշուով աղքատանոց շինեց, ուր 400 ծերունիներ էին պատսպարւում: Թէոդոս եւ իւր քոյր Պուլխերիան բազմաթիւ հիմնարկութիւններ հաստատեցին Պօլսում: Աչքի էր ընկնում Յուստինիանոսի կառուցած մեծ շինութիւնը անկար ծերունիների համար, առանձին եկեղեցիով: Բարսեղ՝ Մեծ զարկ տուաւ այդ հիմնարկութիւնների բազմանալուն, իւր ամբողջ եկամտւոր եւ ունեցուածքը տալիս էր այդ հաստատութիւնների պահպանման: Ոսկեբերանը ամենամեծ պարտականութիւնը հոգեւորականների վերաբերմամբ՝ համարում էր այդպիսի հիմնարկութիւնների համար աշխատելը եւ դրանց խնամելը:

Ներսէսից յետոյ շարունակուեց այդ հաստատութիւնների գոյութիւնը մինչեւ Արշակունեաց անկումը, Շահապիվանի ժողովի կանոններից երեւում է, որ պատժապարտներին ուղարկում էին ուրկանոցները մէկից մինչեւ տասն տարի աղալու այդ անկար մարդկանց համար ալիւր, ձաւար պատրաստելով: Վարդանանց պատերազմից յետոյ, արաբացւոց արշաւանքների ժամանակ, երբ երկիրը ալէկոծ դրութեան մէջ էր, շատ դժուար էր այդպիսի հաստատութիւնները պահպանել վանքերից դուրս. վանքերը շարունակեցին լինել մինչեւ այսօր օտարանոց, հիւրանոց, աղքատներին օգնող, ծերերին սննդող եւ խնամող: Դրանց մնացորդներից է Պօլսոյ Ս. Փրկչեան հիւանդանոցը մի քանի մասերով, որոնք են. 1) հիւանդանոց, 2) ծերանոց, 3) անկելանոց, 4) որբանոց, 5) ուսանողների հարկ, 6) մոմատուն, տարեկան 1800-ի չափ հիւանդների խնամատարութեամբ:

Գ. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՕՐԷՆԱԴԵՐՈՒԹԻՒՆԸ¹

Եկեղեցու օրէնսդրական իրաւունքի աղբիւրն է եկեղեցու հիմնադիրը՝ Քրիստոս, որի պատուէրը եւ առաքեալներին տուած իրաւունքը թէ՛ ով ձեզ կլսէ՝ Ինձ կլսէ (Մատթ. Ժ եւ ԻԸ 20), հիմք դրեցին եկեղեցու ապագայ օրէնսդրական իրաւունքին: Առաքեալները Յիսուսի պատուէրներին հետեւելով՝ սկսեցին ամէն տեղ իրանց լսողներին, ժողովրդականներին պատուէրներ տալ, կանոններ սահմանել նրանց համար, պարտաւորեցնելով եկեղեցիներին ղեկավարուել այդ կարգերով իբրեւ հաստատուած օրէնքներով (Գործ. ԺԵ):

Առաքեալները իրանց յանձնուած օրէնսդրական իրաւունքով սահմանեցին. 1) եկեղեցականների ընտրութեան, ձեռնադրութեան կարգը (Ա Տիմ. Գ, Տիտ. Ա), 2) քահանայազործութեան կարգը (Ա Կորնթ. ԺԱ), 3) եկեղեցական կառավարութեան կարգը (Ա Պետ. Գ, Ե), 4) ամուսնութեան մէջ մտնելու կարգը (Եփ. Ե, Ա Կորնթ. Է), 5) խառն ամուսնութեան կանոնը (Ա Կորնթ. Է 12-17), 6) ամուսնալուծութեան կարգը (Ա Կորնթ. Է 10-11), 7) եկեղեցականների եւ մարմնաւոր իշխանութեան յարաբերութեան կարգը (Հռովմ. ԺԳ), 8) եկեղեցական դատական իրաւունքի կարգը (Ա Կորնթ. Զ):

Առաքեալները տալով այս կարգերը հաւատացեալներին, յորդորում էին ճշտութեամբ կատարել, իսկ որոնք չէին յօժարւում հնազանդել դրանց, նրանք համարւում էին եկեղեցուց խզուած, մերժուած (Բ Թեսալ. Գ):

Առաքեալներից այդ իրաւունքը յանձնուեց իրանց յաջորդներին եւ հետեւորդներին՝ այն ձեւով, ինչ ձեւով, որ իրանք էին սահմանում, այսինքն՝ ո՛չ անհատական կամքի արտայայտութեամբ, այլ ժողովական: Աւելի պարզ ասած, ո՞վ էր օրէնսդրական մարմինը՝ անհատը, եկեղեցու հովի՞ւրը, թէ՞ առաքեալների ժողովը եւ ապա եկեղեցական ժողովը: Այդ հարցի լուծումը տեսնում ենք հէնց առաքեալների ժամանակ, որոնք ընդհանուր ժողով կազմեցին եւ ընդհանուր խորհրդակցութեամբ որոշեցին Հին Ուխտի ծէսերը պարտադիր չհամարել հաւատացեալների համար, այլ միմիայն Նոր Ուխտի պատուէրները, ժողովիս վճիռը իբրեւ պարտաւորական կարգադրութիւն առաքեալները ցրուելով գործադրում էին իրանց շրջանի ամէն կողմերում (Գործք.

¹ О церковном законодательстве, Хр. чт., 1865 г.

ժե): Նախնական եկեղեցին այդ կարգը ամենայն ճշտութեամբ գործադրում էր, իւրաքանչիւր մի սահմանադրութիւն օրէնք դառնալուց առաջ ենթարկուում էր եկեղեցական ժողովի քննադատման եւ համաձայնութեան: 419 թուին Կարթագենի ժողովը Կելեստինա Հռոմայ Պապին ուղղած թղթում, ուր խօսուում է պապերի օրէնսդրական միապետական ձգտումների դէմ, գրում է. «Ո՞վ կհաւատայ, որ Աստուած մէկին միայն կկամենայ ներշնչել արդար դատելու իրաւունքը եւ ժողովում գումարուած բազմաթիւ սրբազան անձինքներին կբացասի այդ խնդրում» (Книга правил):

1) Այսպիսով երեւում է, որ առաքելագիր օրէնք է համարուում միմիայն ժողովին յատկացնել եկեղեցու օրէնսդրական իրաւունքը եւ ո՛չ որեւէ անհատի, եկեղեցու պետին:

2) Այս օրէնքին չի կարելի հակասական համարել օտար եւ ազգային սուրբ հարց կանոնները, որոնք առանց ժողովի են արուել եւ ընդունուել բոլորի կողմից, որովհետեւ քրիստոնեայ հոգեւորականութիւնը եւ եկեղեցիները այդ ձեւով հրատարակուած կանոնները համարել են եկեղեցու ոգուն համապատասխան եւ աւանդութեան համեմատ, առանց որեւէ շեղման ժողովական սահմանադրութիւններից, մանաւանդ եւ այս պիտի ի նկատի ունենալ, որ սուրբ հարց եզակի կանոնները միշտ մշակուել եւ գրուել են եթէ ոչ ժողովով, գոնէ եպիսկոպոսների եւ այլ խորհրդակիցների աջակցութեամբ եւ մասնակցութեամբ: Մինչեւ այժմ լինում են միշտ կաթողիկոսական կարգադրութիւններ, որոնց հնազանդում են բոլոր հաստատութիւնները, եւ այդ չի հակասում ժողովական-օրէնսդրական սկզբունքին. ինչո՞ւ. ա) որովհետեւ կաթողիկոսական կարգադրութիւնները չեն դուրս գալիս այն գծած սահմանից, որ դրել են մեր նախկին ժողովները, նոր կարգերը կամ միմիայն յիշեցնում են նախկինները, կամ ըստ ժամանակի եւ հանգամանքի՝ փոփոխութեան են ենթարկում վարչական, պատժական եւ ձեւական կողմերը, բ) ոչ մի կաթողիկոսական կարգադրութիւն չի յաւակնել շեղել առանց ժողովի՝ նախնեաց աւանդից: Ներսէս Ե-ի օրով, երբ իւր յիսնամեայ բարեկամներ եւ ջերմեռանդ ազգասէր Լազարեանները դիմեցին նրան՝ խնդրելով թոյլ տալ ամենայարգելի պատճառներից ստիպուած ազգակցական չորրորդ աստիճանի ամուսնութիւն, կաթողիկոսը սաստիկ նեղացաւ, յարաբերութիւնը խզեց նրանց հետ: Երբ աղերսանք աղերսանքի ետեւից թափեցին առ ոտս կաթողիկոսի, նա պատասխանեց, որ ինքն թէեւ կաթողիկոս է, բայց առանց ազգային ժողովի կարգադրութեան ոչինչ չի կարող անել. եւ որովհետեւ այդպիսի խնդրի համար ժողով անելը հնարաւոր չէ, ուս-

տիեւ եթէ Պօլսոյ եւ Երուսաղէմի պատրիարքները ժողովներ կգումարեն, էջմիածնի Սինոդը միաբանական ժողով կգումարեն եւ իրանց համաձայնութիւնը կտան, այն դէպքում թոյլ կարող է տալ միայն մի պսակը (Լազարեանները 2 քոյր տալիս էին երկու քրոջ որդոց): Երբ Լազարեանները պատրիարքների համաձայնութիւնը գրաւոր հասցրին Ներսէսին, վերջինս պատասխանեց՝ դրանց ձայնը նշանակութիւն չունի, պէտք է ժողովների գրաւոր համաձայնութիւնը բոլորի ստորագրութեամբ ինձ հասնի: Եւ մինչեւ վերջն էլ այդ համաձայնութիւնը չտուաւ, թէեւ Աստրախանի Մատթէոս եպիսկոպոսը ծածուկ պսակեց: Ներսէս Ե-ի արարմունքը ցոյց տուաւ, թէ մեծ հայրապետը որքան մեծ եւ անփոփոխելի նշանակութիւն էր տալիս՝ ժողովի միմիակ օրէնսդրական իրաւունք ունենալուն եւ ոչ մի հովուապետի՝ կաթողիկոսի կամ պատրիարքի չվերագրելով այդ իրաւունքը, հաստատում էր այդ բարձր սկզբունքը: Որով եւ պարզում է կաթողիկոսական կարգադրութիւններ հրատարակելու հարցի չհակասելը այդ սկզբունքին, քանի որ Ներսէս Ե ունէր բազմաթիւ կանոններ հրատարակած (Ա գիրք, 421-441) եւ նա գիտէր, որ հրատարակութիւնները միմիայն հաստատութիւն են նախնեաց կարգերի:

3) Եկեղեցին ընդունում է եւ քաղաքական իշխանութեան օրէնսդրական իրաւունքը եկեղեցու վերաբերմամբ, երբ պետական սահմանումները չեն հակառակում եկեղեցու նուիրական սկզբունքներին: Լուսաւորչի ժամանակից եկեղեցու կանոնները զուգընթաց քաղաքացիական օրէնքների հետ գործադրւում էին Հայաստանում համազօր ուժով, նոյնիսկ առաւելութիւն եւ արտօնութիւն էր տրւում առաջիններին: Նոյն ժամանակուայ տիեզերական եկեղեցին ընդունում էր քաղաքական օրէնսդրական իրաւունքը այն չափով, ինչ չափով եկեղեցու կեանքը շփւում էր հասարակական-քաղաքացիականի հետ, ընդհանուր կարգապահութեան, բարեպաշտութեան, հրամանների գործադրման, հաւատքի պաշտպանութեան խնդիրներում, որոնք հարկաւ եկեղեցու կանոններին համապատասխան էին: Լուսաւորչից յետոյ, Վարդանանց ժամանակ, ազգային ընդհանուր ժողովը Շահապիվանում, բացառիկ հանգամանքներից ստիպուած, պատիժների գործադրման իրաւունքը յանձնեցին հոգեւորականներին, մինչեւ իսկ մահուան դատապարտութեան: Հետագայ դարերում եկեղեցական ազգային ժողովը միշտ, համարեա մինչեւ 1800 թիւը, եղել է բացառապէս օրէնսդիր մարմին, եւ եթէ մուծել է մահմետական տիրապետութեան օրով պետական օրէնքներից կարգադրութիւններ, այդ՝ ստիպուած ժամանակի հոսանքից, անհրաժեշտ փոփոխութեան կարիքից, որոնք

հարկաւ չեն եղել հակառակ եկեղեցու սկզբունքներին:

Տիեզերական ժողովները հետագայ դարերում մինչեւ եկեղեցիների բաժանումը (Ժ դար) վարուել են ընդհանուր սկզբունքով: Հայոց երկիրը եւ ասիական մի քանի ազգութիւններ ընդունել են միմիայն առաջին երեք տիեզերական ժողովների օրէնսդրական իրաւունքը, մերժելով Դ, Ե, Զ, Է կոչուած տիեզերական ժողովների նոյնպիսի իրաւունքը: Տիեզերական ժողովը ընդհանուր եկեղեցիների վերաբերմամբ կարող է համարուել հանրական օրէնսդիր մարմին այն դէպքում, երբ իւրաքանչիւր անկախ եկեղեցու ներկայացուցիչ կմասնակցի տիեզերական ժողովում եւ իւր ստորագրութեամբ համաձայնութիւն կտայ ժողովի որոշումներին, իհարկէ որքան որ ընդհանուր ժողովի որոշումը կհամապատասխանի իւր անկախ եկեղեցու սկզբունքներին եւ գրաւոր իրաւանց (տե՛ս նախընթաց 2 կէտը):

Տիեզերական այդ ժողովներին պետութիւնը միշտ աջակցել է, աշխատել է ամէն կերպ եկեղեցու ինքնուրոյնութեան, բարգաւաճման եւ բարեզարդութեան համար, կայսրները հաստատում էին այդ ժողովների որոշումները եւ հրամայում էին գործադրել: Այդ ժողովներից յետոյ յունա-հռոմէական կայսրները շատ անգամ առանց ժողովի հրատարակում էին եկեղեցական կանոններ եւ պատուիրում կատարել իբրեւ օրէնք, եթէ նրանց հրատարակածները համապատասխան էին լինում եկեղեցու սահմանադրութիւններին՝ կատարում էին առանց դժկամութեան: Հռոմայ եկեղեցին բաժանումից յետոյ բոլորովին բացառիկ դիրք ստեղծեց օրէնսդրական խնդրի վերաբերմամբ. պապերը ո՛չ միայն թոյլ չէին տալիս ընդունելու ժողովի օրէնսդրական իրաւունքը, այլեւ մերժում էին որեւէ մի պետութեան մասնակցութիւնը այդ հարցում, համարելով իրանց Քրիստոսի փոխանորդներ՝ նրանք դարձան եկեղեցու միակ օրէնսդիր հովուապետ, որպիսի վերաբերմունքը կաթողիկ աշխարհը վերջերումս ընդունեց իբրեւ հաւատոյ դաւանանք: Պապը կարող է ժողով հրաւիրել եւ հարցերը ժողովով որոշել, բայց առանց ժողովի, ինքն իւր իրաւունքն է համարում օրէնքներ սահմանել իբրեւ ծայրագոյն օրէնսդիր թէ՛ հաւատոյ դաւանութեան եւ թէ՛ վարչական կազմակերպութեան վերաբերեալ: Բողոքական եկեղեցում ընդհանրապէս օրէնսդրական իրաւունքը պատկանում է թագաւորին: Ռուսաց մէջ Պետրոս Մեծի շնորհիւ եկեղեցին ենթարկուեց նոր վարչական կազմակերպութեան, կայսրը համարուեց գլուխ եկեղեցու եւ բարձր օրէնսդրական իրաւատէր: «Բոլոր օրէնսդրական կարգադրութեան սկզբնական հիմունքը եղել է, ասում է Սօկոյովը՝ Մեծն Պետրոսի արած այդ կարգադրութեան վրայ խօսելով, դարձնել եկեղեցական

իշխանութիւնը Ռուսաստանում պետական կառավարութեան մի ծառայողական գործիք՝ իւր նպատակներին հասնելու համար, եւ հաւասարացնել եկեղեցական իշխանութիւնը պետութեան միւս վարչական հաստատութիւններին, ենթարկելով նրանց նոյն կերպարանքին եւ տալով նոյն տիպը» (Որ. օճօ3., 1870 շ.): Հայոց եկեղեցին ռուսական տիրապետութեան ներքոյ ստացաւ այն կերպարանքը, ինչ որ ռուսականը՝ Պետրոս Մեծից սկսած:

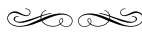
Տաճկահայաստանում եւ Պարսկահայաստանում մնաց նախկին հիմունքների վրայ: Յամենայն դէպս Հայոց եկեղեցու օրէնսդրական ընդհանուր իրաւունքը առաջուայ նման, չնայելով իւր այժմեայ զանազանատեսակ քաղաքական կերպարանքին, պատկանում է համազգային եկեղեցական ժողովին:

Եկեղեցական օրէնսդրութեամբ կազմւում են երկու տեսակ օրէնքներ. ա) դաւանաբանական եւ բ) վարչական՝ ներքին ու արտաքին:

Դաւանաբանականը՝ ինչպէս վերեւ նկատեցիք, իրանց հիմունքներով, սկզբնաւորութեամբ հաստատուած եւ ընդունուած են տիեզերական եւ մեր ազգային ժողովներով, նորից քննութեան չենթարկուող եւ անփոփոխ են:

Վարչականը՝ եկեղեցու ներքին եւ արտաքին կառավարութեան են վերաբերում. ներքին ասելով հասկացում է՝ ժամերգութեան, ծէսերի կատարման եւ ներքին՝ կարգապահութեան կանոններ, իսկ արտաքին՝ հոգեւորականների միմեանց հետ ունեցած յարաբերութեան, կառավարուելու ձեւերը, դատելու, պատժելու, դատաւարելու կանոններ:

Սահմանուած կարգերը պարտաւորական են թէ հոգեւորականների եւ թէ աշխարհականների համար. սրանք ազատում են այդ կարգերին ենթարկուելուց, երբ. ա) հինը կորցնում է իւր ոյժը նոր կարգադրութեամբ, բ) երբ հին կանոնները ժամանակին համապատասխան չլինելով՝ բոլորովին անգործադրելի են դառնում յետագայ ժամանակներում (օրինակ՝ հաւատուրացների, ապաշխարանքի կանոնները):

Դ. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԴԱՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

1) Եկեղեցական դատարի հիմունքները¹

Եկեղեցին, ունենալով օրէնսդրական իրաւունք, ունի եւ օրէնքները գործադրելու իրաւունք յանցաւորների եւ զանցառուների նկատմամբ: Իւրաքանչիւր յանցանք պիտի նախօրէն քննուի, պարզուի, յանցաւորի վրայ ապացուցուի եւ ապա ենթարկուի դատապարտութեան:

Ինչպէս եւ եկեղեցական կառավարութիւնը յանձնուած է եկեղեցական մարմնին որոշ հիմունքներով, այնպէս էլ դատելը եւ պատժելը կազմելով եկեղեցու կառավարութեան մասերից մէկը, ենթարկուած է եկեղեցու իրաւասութեան նոյն հիմունքներով: Դատելու իրաւունքը եկեղեցին ստանում է Յիսուսից, որը առաքեալներին պատուիրեց, թէ՛ «Եթէ մեղիցէ քեզ եղբայր քո, երթ յանդիմանեա զնա, յորժամ դու եւ նա միայն իցէք, եթէ լուիցէ քեզ, շահեցար զեղբայրն քո: Ապա թէ ոչ լուիցէ քեզ, առ ընդ քեզ միւս եւս կամ երկուս, զի ի բերանոյ երկուց եւ երից վկայից հաստատեսցի ամենայն բան: Իսկ եթէ եւ նոցա ոչ լուիցէ, ասասձիք յեկեղեցւոջ, ապա եթէ եւ եկեղեցւոյն ո՛չ լուիցէ, եղիցի քեզ իբրեւ զհեթանոսն եւ զմաքսաւորն: Ամէն ասեմ ձեզ, զոր կապիցէք յերկրի, եղիցի կապեալ յերկինս, եւ զոր արձակիցէք յերկրի՝ եղիցի արձակեալ յերկինս» (Մատ. ԺԸ գլ.): Նոյն կրկնում է Յովհաննէս (Ի գլ.) «Առէք Հոգի Սուրբ, եթէ ումեք թողուցուք զմեզս, թողեալ լիցի նոցա, եթէ զուրուք ունիցիք, կալեալ լիցի»: Նոյնը երեւում է Պօղոս առաքեալի գրած թղթերից հաւատացեալներին, մասնաւորապէս Բ Կորնթ. Ժ գլ. «Վասն այնորիկ զայս ի հեռուստ գրեմ, զի մի՛ յորժամ եկից, սաստկութեամբ վարեցայց ըստ իշխանութեանս»: Առաքեալները Յիսուսի տուած կապելու եւ արձակելու իրաւունքը յանձնեցին իրանց յաջորդներին, իբրեւ եկեղեցու պաշտօնեաների: Այսպիսի ձեւով դատելու եւ արձակելու իրաւունքը ուղղակի ներքին է, հոգեկան եւ բարոյական, նա կապ չունի արտաքին իրաւաբանական դատական ձեւերի եւ պարզեւնների հետ, որպիսի են քրէական եւ քաղաքացիական պատժական օրէնքները, այդ ձեւով դատողը գործ ունի միմիայն մեղադրուածի կամ աւելի լաւ ասած՝ մեղք գործողի հոգու հետ, խղճի հետ. որքան

¹ Основание цер. суда., Прав. соб., 1858. О формах и началах дух. суда. Хр. чт., 1870.

սրտանց լինի զղջումը, որքան անկեղծ լինի մեղք խոստովանուելը, այնքան էլ քիչ կլինի պատիժը եւ դիւրին արդարանալը: Արձակել մէկին նշանակում է ընդունել մեղանչողին կատարելապէս զղջացած եւ ազատած խղճի խայթից, նա դառնում է արդար եւ անարատ: Այսպիսի հոգեկան անարատ վիճակ առաջ է գալիս այն դէպքում, երբ մեղանչողը իւր յօժար կամքով, ներքին խայթից ստիպուած տանջուած է եւ ցանկութիւն է յայտնում անպայման ազատուելու այդ հոգեմաշ դրութիւնից, խոստանալով այլեւս չմեղանչել: Այսպիսի ձեւով ձեռք բերած հոգեկան մաքրութիւնը պիտի հաստատուած լինի անկեղծ, անարատ հաւատքի վրայ, որի վրայ եւ Յիսուս կառուցեց իւր եկեղեցին: Այստեղից առաջանում է այն, որ եկեղեցու, այսպէս ասած, ներքին դատական իրաւունքի հիմք կազմում են հետեւեալ էական կէտերը. 1) անկեղծ հաւատք, 2) Յիսուսի պատուէրը՝ «կապեցէք եւ արձակեցէք», եկեղեցուն տուած, 3) առաքեալներին եւ յաջորդներին շնորհուած «առէք Հոգի Սուրբ...» (Յովհ. Ի գլ.) իրաւունքը, որով արձակողը պիտի լինի քահանայագործելու իրաւունք ստացած, այսինքն՝ օծուած: Նոյն պատուէրը նոյն ոգով տալիս է Պօղոս առաքեալը Տիմոթէոսին. «Վասն որոյ յիշեցուցանեմ քեզ արծարծել զշնորհան Աստուծոյ, որ են ի քեզ ի ձեռնադրութենէ Իմմէ» (Ա Տիմոթ. Ա գլ., 6): Կապելու եւ արձակելու դատը բարոյական լինելով, ներքին աշխարհի հետ կապուած, քան արտաքին պայմանների, հիմնուած լինելով միմիայն քրիստոնէական հաւատքի վրայ, արձակողը Հոգոյն Սրբոյ ստացած շնորհքով է արդարացնում մեղանչողին, այդ հիմքով այսպիսի դատը կոչուում է ներքին, քանի որ դատի հետեւանքը այն է՝ զղջումը, մնում է բոլորի համար գաղտնի, մեղանչողը զղջաց սրտով, թէ ոչ, արդարացաւ, թէ ոչ, այդ մնում է իրան խղճին եւ Աստծուն: Շատ պարզ է, որ այսպիսի դատի ենթարկուել կարող է միմիայն քրիստոնէան, եւ այն քրիստոնէան, որ հաւատում է, իսկ ո՛չ քրիստոնէան եւ անհաւատը «կապելու եւ արձակելու» սահմանից բոլորովին դուրս են:

Եկեղեցու արտաքին համարուած դատաստանը բոլորովին տարբեր է, նա արտաքին աշխարհի հետ գործ ունի հաւատացեալ հասարակութեան, քահանայագործող անձանց վարքի, բարքի, յարաբերութեան, եկեղեցու պատուէրների կատարման հարցերով է զբաղուած, նա արդէն հասարակական դատաստան է: Արտաքին դատի հիմքը կազմում է Յիսուսի պատուէրը՝ եղբօր մեղանչելու դէպքում, որ եկեղեցու անդամը պիտի առանձին յանդիմանի մեղաւոր եղբօր, եթէ վերջինս կզղջայ, երկու վկայի ներկայութեամբ պիտի յանդիմանի մեղաւորին, եթէ նրանց էլ չլսի, պիտի յանդիմանուի բոլոր եկեղեցու (հաւատա-

ցեալ) առաջ, իսկ եթէ այս վերջին միջոցն էլ չազդի յանցաւորի վրայ, վերջինս զրկուում է եկեղեցուց եւ դառնում է իբրեւ Հեթանոս (Մատթ. ԺԸ 15-18): Պօղոս առաքեալը իւր թղթերում նոյն ձեւով պատուէրներ է տալիս Տիմոթէոսին եւ Տիտոսին (Ա Կորն. Ե, 2, է):

Թէ ներքին եւ թէ արտաքին դատաստանի դէպքերում եկեղեցին դատելու իրաւունք տալիս է միմիայն այն անհատներին, որոնք քրիստոնեայ են եւ անդամ եկեղեցու: 1) Հաւատի վերաբերեալ խնդիրներում դատելու իրաւունք չունին նրանք, որոնք եկեղեցուց հեռացրուած են եւ քրիստոնեայ չեն (Եփեսոս, 1 կանոն) (Պօլս. 6 կ., 126 եր.): 2) Դատաստանը այն ժամանակ է օրինաւոր համարուում, երբ դատը եւ վճիռը կատարուում են եկեղեցական կանոնների հիման վրայ (Նիկիայի 5 կ., Եփես. 5): 3) Դատաստանը լինում է հոգեւոր իշխանաւորների ձեռամբ, մասնաւորապէս եպիսկոպոսի (Նիկ. 5, Բ առ. 37): 4) Դատերը կատարուում է հոգեւոր վարչութիւնը, ով կղիմի մարմնաւոր իշխանութեան՝ կպատժուի (Պօլ. 6 կ., Ա գիրք, 126): Վերոյիշեալ կէտերով ղեկավարուող դատարանը օրէնքների եւ կանոնների հիման վրայ քննում էր հասարակական կեանքում պատահած անկանոն երեւոյթները, գտնում էր յանցաւորներին, որոշում էր երեւած փաստերի հիման վրայ յանցանքների աստիճանները, յանցաւորների մեղաւորութեան չափը եւ նշանակում էր դրանց համապատասխան պատիժապաշխարանք՝ յանցանքը եւ մեղքը սրբելու համար: Դատաստանը արդար կատարելու համար անհրաժեշտ է, որ նախնական քննութիւնը լինի բազմակողմանի, անաչառ. նախնական քննութիւնից թէեւ չէ կախուած դատաւորների վճիռը, բայց նա կազմում է հիմքը: Բացի այդ դատաստանը լինում է դռնբաց, դատաւորների, մեղադրողի եւ մեղադրեալի ներկայութեամբ եւ հարց ու փորձով, որպէսզի վճիռը կայացնելու, փաստերի դասաւորութիւնը եւ յանցանքի պարզորոշութիւնը կանոնաւոր լինի արտայայտած եւ մեկնաբանած: Որովհետեւ դատաստանը ունի մեծ բարոյական նշանակութիւն թէ յանցագործի նկատմամբ, թէ շրջապատողների՝ իբրեւ խրատ միւս հաւատացեալների առմամբ, ուստիեւ նա պիտի կանգնած լինի բարոյական բարձրութեան վրայ, նա չպիտի ենթարկուի քմահաճոյքի, կամայականութեան, զանազան անձանց կրքերի, այլ լինի անկախ, հեռու անձնական յարաբերութիւններից, չենթարկուի եպիսկոպոսի կամ այլ նախագահի ճնշման. նոյն ձեւով պիտի վարուեն եւ անդամները վճիռը կայացնելիս եւ յանձնեն ում որ հարկն է ի կատար ածելու առանց յետաձգման:

2) Եկեղեցական դատարանի առարկան, այն է՝ յանցանքը եւ մեղքը

Յանցանք առհասարակ համարուում է օրէնքի խանգարումը գիտակցութեամբ ի վնաս ուրիշների. եկեղեցական յանցաւոր համարուում է եկեղեցու կանոնները խանգարողը, նրա սահմանած կարգեր չկատարողը. եկեղեցու որոշումների դէմ բարոյապէս մեղանչելը համարուում է մեղք, մեղանչողը՝ մեղաւոր: Նախկին դարերից սկսած մեղք եւ յանցանք համարուում էին.

- 1) հաւատուրացութիւնը,
- 2) հեթանոսի եւ հրէայի ծէսեր եւ կարգեր կատարելը,
- 3) աղանդաւոր եւ հերձուածող դառնալը,
- 4) անտարբերութիւն դէպի հաւատը,
- 5) մոլեռանդութիւն հաւատի մէջ,
- 6) կախարդութիւնը իւր բոլոր տեսակներով,
- 7) եկեղեցու օրհնած անօթների գողանալը,
- 8) եւ գործածութիւնը:

Մեղքեր քահանայագործութեան դէմ

- 1) Մարմնաւոր իշխանութեան միջոցով հոգեւորական լինել եւ պաշտօն ստանալը,
- 2) աղանդաւորներից եւ հերձուածողներից ձեռնադրութիւն ստանալը,
- 3) սիմօնականութեամբ ստացած ձեռնադրութիւնը,
- 4) ձեռնադրուածի անպատրաստութիւնը,
- 5) ձեռնադրուածի ամուսնական անսրբութիւնը, երբ երկկին է, անառակի վրայ է պսակուած եւ այլն,
- 6) կամաւոր ներքինիացածի ձեռնադրութիւնը,
- 7) հոգեւորականի անկանոն տեղափոխութիւնը եւ ոչ անմիջական իւր իշխանաւորից ձեռնադրութիւնը:

Պաշտօնի կատարման դէմ

- 1) եկեղեցական պաշտամունքի կանոնաւոր չկատարումը,
- 2) եկեղեցական կարգերի ինքնակամ փոփոխումը,
- 3) առանց եպիսկոպոսի ինքնագլուխ ծուխ հաստատելը,
- 4) կրկնամկրտութեան կատարումը,
- 5) կրկնաձեռնադրութեան կատարումը:

Կատարարիչների յանցանքը

- 1) Ինքնակամ թողնել թեմը եւ անցնել ուրիշ թեմ,
- 2) ուրիշ թեմի կղերականին ինքնակամ իւր մօտ պահելը եպիսկոպոսի կողմից,
- 3) թեմ ընտրելը եպիսկոպոսից չէ կախուած, այլ բարձր կանգնած եպիսկոպոսական ժողովից:

Սրտորայրեալների յանցանքը

- 1) Ինքնագլուխ առանձին անկախ ծուխ կազմելը,
- 2) ուրիշ եպիսկոպոսի թեմում ձեռնադրուելը,
- 3) բանադրուածի ուրիշի մօտ զնալը՝ բանադրանքից ազատուելու համար:

Եկեղեցու սահմանաժխտիչի չկատարումը

- 1) Անտարբերութիւն դէպի ժամերգութիւն եւ հաղորդութիւն,
- 2) պասեր չպահելը, տօնը չյարգելը:

Բարոյականութեան դէմ յանցանքներ

- 1) պոռնկութիւն անելը,
- 2) վաշխառութիւն անելը,
- 3) կամաւոր ներքինիանալը,
- 4) սպանութիւն կատարել,
- 5) ծեծել եւ վիրաւորել,
- 6) գողութիւն եւ նման ամէն տեսակ յանցանքներ գործել,
- 7) երդմնազանց լինելը,
- 8) արբեցողութիւն անել, թուղթ խաղալ, գինետուն մտնել,
- 9) չարամտութեամբ ուրիշին ծաղրել եւ վիրաւորել:

3) *Պարիժներ*

1) Ապաշխարանք. ապաշխարանք նշանակուած էր եպիսկոպոսի կողմից այն յանցաւորների եւ մեղաւորների վերաբերմամբ, որոնք զանազան գործած յանցանքների պատճառով զրկուած էին եկեղեցում հաւատացեալների հետ աղօթելու իրաւունքից: Ապաշխարանքի առա-

Ղի աստիճանին ենթարկվում էին հին եկեղեցում. ա) լացողները, որոնք պիտի կանգնէին միայն եկեղեցու դռանը, լսէին դրսից ժամերգութիւնը, աղօթէին արտասուալից աչքերով եւ խնդրէին յաճախող աղօթող հաւատացեալներին իրանց աղօթքում յիշել ապաշխարողի անունը, բ) դրսի ունկնդիրներ, որոնք եկեղեցու գաւթում կանգնած իրաւունք ունէին լսել ժամերգութիւնը եւ աղօթել առանց եկեղեցու ներսը մտնելու եւ դուրս գնալ թերահաւատների հետ առանց լսելու պատարագի խորհուրդը, գ) ներսի ունկնդիրները կանգնում էին եկեղեցում ամբիոնի ետեւում, որոնք ծնկաչոք կամ երեսանկեալ աղօթելով ապաշխարում էին իրանց մեղքը. դուրս գալուց առաջ չոքում էին, ստանում եպիսկոպոսի իրանց կարգացած գլխին աղօթքի շնորհը եւ դուրս գալիս թերահաւատների ետեւից եկեղեցուց՝ չարժանանալով պատարագի խորհուրդին, դ) հաւատացեալների հետ միասին կանգնողները իրաւունք ունէին եկեղեցում մնալ, պատարագին ներկայ լինել եւ վերջում դուրս գալ, բայց հաղորդուելու եւ ընծայաբերելու (գինի եւ հաց) իրաւունք չունէին մինչեւ ապաշխարանքի ժամանակամիջոցի լրանալը: Ապաշխարանքի այս ձեւը գործ էր անում Ա դարից սկսած մինչեւ Զ դարը:

2) Ապաշխարանք. այս ապաշխարանքը իւր ձեւով տարբեր է նախկինից. ա) ապաշխարանք նշանակում էր եպիսկոպոսը ժամանակաւոր՝ մեկ տարուց մինչեւ քսան տարի, որի ժամանակամիջոցին ապաշխարողը կարող էր միշտ եկեղեցի գնալ, բայց հաղորդուելու իրաւունք չունէր. նա պիտի պաս պահէր, աղօթէր, աղքատներին ողորմութիւն տար, բ) ապաշխարանք, որ տեւում էր ցմահ, եւ մահուան ժամանակ կարող էր հաղորդուել, գ) ապաշխարանք ցմահ՝ եթէ մեռնելիս կզղջար, կարող էր հաղորդուել, եթէ ոչ՝ զրկւում էր հաղորդութիւնից:

3) Տուգանք. ապաշխարանքի տեղ շատ անգամ նշանակում էին տուգանք, որ յանցաւորը որոշ քանակութեամբ դրամ յատկացնէր կամ վնասուած անձին, կամ եկեղեցուն, կամ աղքատներին, կամ բարեգործական հաստատութիւններին:

4) Մարմնական պատիժ. մասնաւորապէս հայոց մէջ՝ Շահապիվանի ժողովում որոշուեց մարմնական պատիժը, այն է՝ ձեծով, ուրկանոց ուղարկելով աղալու համար, աղուեսադրոյմ դնելով ճակատին եւ նոյնիսկ «Ղիւերը կտրելով»:

5) Եկեղեցական կարգից զրկուելը եւ աշխարհական աստիճանի վերածուելը:

6) Քահանայազործութիւնից զրկուել որոշ ժամանակով, բայց իրաւունք ունենալ հոգեւորականների հետ հաղորդուել:

7) Բանադրանք, որով հեռացնում է քրիստոնեան եկեղեցուց, եւ

զրկւում է ամէն տեսակ օրէնակատարութիւններից (օրինակ՝ քահանան չի գնում նրա տունը, չի հաղորդում նրանց, անթաղ են մնում յանցաւորները, եթէ չեն զղջում):

8) Երկրորդ տեսակ բանադրանք, որ այլ բառով կոչւում է նզովք. նզովքի ենթարկուածը զրկւում է ամէն մի յարաբերութիւնից, եկեղեցուց հեռացնւում է մինչեւ որ նզովքը վերցնում է նզովողը:

9) Զրկուել պսակուելու իրաւունքից շնութեան եւ այլ յանցանքների համար:

4) Նախկին դարերի եկեղեցական դատաստանը¹

Նախորդ յօդուածում տեսնուեց, որ դատաստանի հիմքը կազմում են Աւետարանի եւ առաքեալների պատուէրները. առաքեալների յաջորդները նոյն ոգով առաջ տանելով եկեղեցու կառավարութիւնը, աւելի եւս կանոնաւորեցին, կարգաւորեցին եղած դատական կարգերը եւ պարզ ձեւերի մէջ դրին: Յիսուսի պատուէրը եղբօրը դատելու եւ Պօղոսի խօսքը Տիմոթէոսին երկու-երեք վկայով քննելու յանցանքը, եղան մշտական հիմք դատավարութեան համար: Բացի այդ Պօղոս առաքեալը խօսելով կորնթացուց մէջ եղած պակասութիւնների վրայ, նրանց հեթանոս դատաւորներին դիմելու սովորութիւնը պախարակելով, յիշեցնում է, որ ամօթ է ձեր վէճերը օտարին յանձնել, քանի որ ձեր մէջ անշուշտ կը լինեն վստահելի անձինք, որոնց կարելի է դատաւոր ընտրել վէճերը վերջացնելու եւ դատերը կտրելու համար, ինչո՞ւ չէք ընտրում, հարցնում է առաքեալը. «Առ ամօթոյ ձերոյ ասեմ. անչափ ո՞չ գոյ ոք իմաստուն ի ձեզ, որ կարիցէ իրաւունս ընտրել ի մէջ եղբօր իւրոյ» (Ա. Կորնթ. Զ գլ.): Առաքեալի խօսքը բոլոր տեսակ հասարակական յանցանքներին է վերաբերում, որի մէջ մտնում են եւ կրօնական, եւ քաղաքացիական խնդիրներ. նա պատուիրում է միջնորդ դատաւորներ ընտրել եւ հարցերը վերջացնել: Այսպիսով Ս. Գիրքը տալիս է մեզ երկու ձեւի դատարան, մէկը՝ եկեղեցուն է յանձնում դատելու անկախ կերպով իւր բոլոր անդամներին, պատժելու եւ ճանապարհի բերելու մոլորեալներին, միւսը՝ ընտրուած միջնորդ անձին քննելու հասարակական գոյն ունեցող խնդիրները եւ վերջ դնելու նրանց: Առաքեալներից յետոյ կռապաշտ պետութեան հովանաւորութեան ներքոյ քրիստոնէական դատի նշանակութիւնը իւր հետեւողների համար աւելի ուժեղացաւ, լայնացաւ եւ հաստատութիւն գտաւ, մանաւանդ Դիոկղետիանոսի ժամանակ, երբ նա արգելեց դատաւոր-

¹ Церк. суд в первые три века Хрис., Пр. соб., 1870.

ներին ընդունել քրիստոնեաներից բողոքներ ու գանգատներ. եկեղեցին աւելի ուժեղացաւ եւ եպիսկոպոսի դատը եւ պաշտպանութիւնը իւրայիշնների համար աւելի ընդհանրացաւ եւ ամուր հիմք ընդունեց: Առաքելական 37 կանոնը սահմանեց, որ տարէնը 2 անգամ եպիսկոպոսական ժողով լինի քննելու եւ վերջ դնելու այն գժտութիւններին, որոնք կարող էին առաջ գալ այն շրջանի եկեղեցական կեանքում: Եպիսկոպոսական այս ժողովի խնդիրներին էր պատկանում եւ թեմի մեղադրուած եպիսկոպոսի դատը եւ քննելը ու պատժելը. այս մասին Բ առաքելական 74 կանոնը այսպէս է ասում. «Եթէ եպիսկոպոսը արժանահաւատ մարդկանցից մեղադրուի, պիտի կանչուի եպիսկոպոսներից քննութեան, եթէ կգայ եւ կխոստովանի յանցանքը, կյանդիմանուի եւ պատիժ կնշանակուի նրան: Եթէ առաջին կանչելուն չգնայ, երկրորդ անգամ երկու եպիսկոպոսի ձեռքով կկանչուի, եթէ այս անգամ չգնայ, երրորդ անգամ կկանչուի էլի երկու եպիսկոպոսի ձեռքով, երրորդ հրաւերով չգնալուց յետոյ եպիսկոպոսական ժողովը իւր բարեհայեցողութեամբ վճիռ կկարգայ նրան, որպէսզի չկարծի դատից փախչելով իրան օգուտ կարող է բերել»: Յաջորդ կանոնը իրաւունք չէ տալիս ժողովին ունենալ եպիսկոպոսի դէմ վկայ հերետիկոս անձի, այլ պահանջում է, որ վկան լինի ուղղափառ եւ երկու կամ երեք հոգի: Եպիսկոպոսի թեմում գտնուած հոգեւոր անձինք ենթարկում էին իրանց առաջնորդի իրաւասութեան եւ դատին: Այսպիսի մի դէպք պատմում է Եւսեբիոսը. 230-ին Եգիպտոսի յայտնի գիտնական Որոգինէս, որ Աղէքսանդրիայում ուսուցչութիւն էր անում եւ մարդկանց զրպարտութիւններից ազատելու համար ինքն իրան ներքինիացրել էր, գնալով Պաղեստինի Կեսարիա, քահանայ ձեռնադրուեց առանց իւր եպիսկոպոս Դիմիտրիոսի գիտութեան: Դիմիտրիոսը մի քանի քահանաներով ժողով արաւ եւ զրկեց Որոգինէսին եւ ուսուցչութիւնից, եւ քահանայութիւնից իբրեւ կամաւոր ներքինու: Որոգինէսը բողոքեց վճռի դէմ. հետեւանքը եղաւ նոր եպիսկոպոսական ժողով, որը հեռացրեց նրան իսպառ քահանայութիւնից. Որոգինէսը հեռացաւ Կեսարիա եւ ցմահ մնաց այնտեղ: Քահանայական ժողովի մի դատ էլ տեղի է ունեցել 241-ին, Չմիււնիայում. Նօէտ անունով մէկը սկսել էր քարոզել, որ Քրիստոս եւ Աստուած միեւնոյն անձն են. քահանաները ժողով են կազմում, կանչում նրան դատի, հաստատում նրա վրայ եւ համարելով Հանգանակից դուրս, մեղադրում են եւ բանադրում: Դատական այս ձեւը գործադրում եւ պաշտպանում էր Եգիպտոսում, մասնաւորապէս Կիպրիանոսի ժամանակ (248-258): Սրա կարծիքով՝ եպիսկոպոսն է դատաւոր՝ փոխանորդ Քրիստոսի, միայն առանց կղերի եւ ժողովրդի

ոչ մի բան չպիտի կատարի: Եպիսկոպոսը իւր ժողովով դատաւոր է իւր թեմում, իսկ ընդհանուր ժողովը դատաւոր է բոլոր աշխարհում, որ իւրաքանչիւր տեղական խնդիր պիտի քննուի գործողութեան վայրում, ուր վկաները եւ մեղադրողները ապրում են, որ դիւրին լինի խնդիրը բազմակողմանի կերպով պարզել: Կուսակաշտական շրջանում եկեղեցին միշտ դատը կտրում էր իւր ձեռքով, առանց դիմելու մարմնաւոր իշխանութեան աջակցութեան, բայց երբ լինում էին պնդագլուխ հոգեւորականներ, որոնք դժուարութեամբ էին հնազանդում ժողովի վճռին, այն ժամանակ ժողովը ստիպուած դիմում էր կուսակաշտ իշխանաւորին: Այդպիսի դէպք պատմում է Եւսեբիոս՝ Պօղոս Սամօսատացու՝ ասորոց Անտիոք քաղաքի եպիսկոպոսի մասին, որը դատաստանը դարձրել էր կեղեքելու եւ շահախնդրական գործով պարապելու միջոց, եւ միեւնոյն ժամանակ քարոզում էր մոլոր մտքեր, թէ Քրիստոս մարդ էր եւ ո՛չ Աստուած: Եպիսկոպոսական ժողովը նրան մեղադրեց, բայց հովանաւորող թագուհու միջոցով ազատուեց: 270-ի կազմած նոր ժողովը մեղադրեց իսպառ եւ զրկեց եպիսկոպոսութիւնից, բայց նա հակառակեց եւ շարունակեց առաջնորդական պաշտօնը: Ժողովը ստիպուեց դիմել կուսակաշտ Ավրելիանոս կայսեր նրան հեռացնելու, սա էլ գործը յանձնեց Հռոմի եւ Իտալիայի եպիսկոպոսների վճռին:

Հռոմում քրիստոնէութիւնը քաղաքացիական կրօն դառնալուց յետոյ նոյն դատական վիճակը աւելի լայն ծաւալ ստացաւ, քրիստոնեայ կայսրները սկսեցին մինչեւ իսկ առաւելութիւն տալ հոգեւոր դատաստանին եւ սրա վճիռը համարեցին հաւասարազօր քաղաքացիական դատարանի վճռին: Այդ մասին վկայում են «Առաք. կարգադրութիւնները» Բ գիրքը եւ Որոգինէսը, վերջինս նմանացնում է քրիստոնեաների դատը հրէական աւագանիների դատին: «Առաք. կարգ.»-ի մէջ որոշ հրահանգներ է տալիս քննական գործերի համար, որ մանր գործերը քննում էին քահանաներ եւ սարկաւագներ, մեծ գործերը՝ եպիսկոպոսը. քննութեան եւ դատի օրը շաբաթուայ երկրորդ օրն էր լինում, որ մինչեւ կիրակի օրը ժամանակ ունենային երկու կողմն հաշտուելու եւ սբ. հաղորդութեան արժանանալու. դատը վիճաբանական էր. դատաւորը լսում էր երկու կողմին, նաեւ ժողովրդի կարծիքը քննելի խնդրի եւ երկու կողմերի մասին, երկու կամ երեք վկայի ասածներին, որոնք հանգիստ, առանց բարկանալու, երկիւղածութեամբ պիտի ճշմարիտ վկայութիւն տային, ապա քահանաներ եւ սարկաւագներ միջնորդներ էին ընկնում հաշտեցնելու համար, չհաշտուելու դէպքում եպիսկոպոսը ընդհանուր խորհրդով վճիռ էր կայացնում. սուտ վկայութիւնը եւ բամբասանքը խիստ հալածում էր: Դատաւորները պատժի էին

ենթարկում աշխարհականին եւ հոգեւորականին՝ ապաշխարանք նշանակելով, ամենախիստ պատիժն էր կարգալոյծ անել հոգեւորականին եւ նզովել աշխարհականին:

Կոստանդինոս կայսրը աւելի մեծ նշանակութիւն էր տալիս հոգեւոր դատաստանին, հրամայում էր ի կատար ածել այդ վճիռները իսկոյնեւեթ քաղաքացիականի ուժով, մինչեւ իսկ հրամայելով իբրեւ միջնորդ դատարանի վճիռ՝ թոյլ չէր տալիս բողոքելու նրա դէմ. մինչեւ անգամ կարգադրեց, որ ով աշխարհական դատարանից դժգոհ է, կամ չի ուզում դիմել նրան, կարող է դիմել եպիսկոպոսական դատարանին: Երանելի Օգոստինոսը վկայում է, որ ամբողջ օրը ծանրաբեռնուած լինելով դատի խնդիրների քննութեամբ, ժամանակ չի գտնում հոգեւոր պիտոյքների վրայ մտածելու. երբ Միլան եկաւ, գտաւ Ամբրոսիոսին նոյն վիճակում, ամբողջ օրերը զբաղուած դատեր կտրելով: Բոլոր եկեղեցիներում դատական ձեւը հանրական էր, հասարակական եւ ոչ անհատական: Մինչեւ Նիկիայի ժողովը համարուում էր 60 տեղական ժողովներ եղած զանազան խնդիրներ քննելու համար՝ ըստ Ա առաք. կանոնի (տե՛ս «Каноническое устройство церк. съда по учению Всел. собор. законодательства», Пр. соб., 1870): Դ դարուց սկսած բացւում են արդէն տիեզերական ժողովները իբրեւ բարձրագոյն եւ վերջին դատական ատեան, որոնք քննում եւ վճռում էին ընդհանուր քրիստոնէական եկեղեցու մէջ ծագած խնդիրները վերջնական կերպով, առանց վճռաջինջ բողոքի: Այսպիսով առաջ եկան արդէն դատական հետեւեալ ձեւի ատեաններ. ա) քահանաների եւ սարկաւազների ժողով՝ մանր տեղական խնդիրներ քննելու, բ) եպիսկոպոսական ժողով՝ քահանաների հետ թեմական գործերը քննելու, գ) մետրոպոլիտական ժողով՝ եպիսկոպոսների հետ աշխարհի գործերը քննելու, դ) տիեզերական ժողով՝ մետրոպոլիտների հետ քրիստոնէայ աշխարհի գործերը քննելու: Այս ատեաններին բողոքելու իրաւունք ունէին ամէն մի ճշմարիտ քրիստոնէայ եւ հոգեւոր անձինք, եթէ որ վստահելի էին, յարգելի էին, որեւէ յանցանքով բռնուած չէին. չէին կարող հաւատոյ խնդիրներում բողոքել եւ վկայութիւն տալ հերետիկոսներ, հերձուածողներ, հրէական ծէսերը կատարողներ, բանադրուածներ, անարգուածներ, պատժապարտներ, ո՛չ քրիստոնէաներ: Ա տիեզերական՝ Նիկիայի ժողովը, լինելով Կոստանդինոս կայսրի ներկայութեամբ եւ աջակցութեամբ գումարուած, խիստ մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ բոլոր քրիստոնէայ աշխարհի վրայ, նրա սահմանած կարգերը իբրեւ վերջնական հրամայուեցին կայսրի կողմից կատարել առանց որեւէ առարկութեան. այսպիսով վերջին եկեղեցական դատա-

կան բարձր ատեանը ստացաւ քաղաքական իշխանութեան կողմից օրինական անվիճելի սանկցիա: Կոստանդինոսի յաջորդները նոյն ընթացքով չգնացին, նրանք լինելով արիոսական՝ սկսեցին հալածել ուղղափառ հոգեւորականներին, եպիսկոպոսներին մատնեցին աշխարհական դատաստանին եւ աշխատեցին վայր ձգել հոգեւոր դատարանի նշանակութիւնը: Եկեղեցին էլ իւր կողմից խստացրեց իւր կանոնները այդ կէտի վերաբերմամբ, հրամայելով խիստ պատժի ենթարկել այն հոգեւորականներին, որոնք աշխարհական դատարանին կղիմեն: Թէոփորոսի կողմէն երեւում է (2 Consf. 12, 41, 47), որ եկեղեցական դատարանը վճռում էր բոլոր տեսակ գործերը՝ թէ եկեղեցական, թէ քաղաքացիական: 376-ին կայսերական հրամանով քրէական գործերը բաժանուեցին եկեղեցականից եւ յանձնուեցին աշխարհական դատարանին, իսկ 399-ին քաղաքացիական գործերը (Consf. 23) (տե՛ս Церковный суд, вешний или общецерковный. Хр. ум., 1865): Քրէական յանցանքները բացի աշխարհական դատարանին ենթարկուելուց, ընկնում էին եւ եկեղեցական դատի տակ, որը զրկում էր հոգեւորականին կարգից եւ յանձնում քաղաքացիական իշխանութեան: Բայց էլի եղան նոյն միջոցին դէպքեր, երբ բաւականացան միայն եկեղեցական դատով. օրինակ՝ Աթանասին մեղադրում էին արիոսականները սպանութեան մէջ, Ոսկեբերանին եւ Գրիգոր Անտիոքացուն՝ պետական դաւաճանութեան մէջ, բայց երեքն էլ ենթարկուեցին միմիայն եկեղեցական դատի. առաջին երկուսը աքսորուեցին ժողովից յետոյ, թէ անկանոն ժողովի եւ վերադարձան էլի եկեղեցական ժողովի վճռի հիման վրայ (Սոկրատ, Ա գ.):

452-ին Վաղենտինոս կայսրը արձակեց այսպիսի հրաման, թէ «կղերի մէջ առաջացած գործերը թոյլ է տրուում քննելու տեղական եպիսկոպոսին, եթէ բողոքողները գտնում են այդ տեղի, եւ յանձնում են եպիսկոպոսին փոխադարձ համաձայնութեամբ եւ հնազանդելու խոստում են տալիս նրա վճռին: Եպիսկոպոսները նոյնպէս կարող են դատել աշխարհականներ, եթէ սրանք կղիմեն եպիսկոպոսին. ուրիշ դէպքերում եպիսկոպոսները իրաւունք չունին դատելու, որովհետեւ նրանց վերաբերում է միայն հաւատի գործերը» (Хр. ум., Вешный суд, 1865) Վաղենտինոսի օրէնքներով քահանաները իրաւունք ունէին վերաւորանքի դէպքերում աշխարհականի կողմից իրանց փաստաբանին ուղարկել դատարան՝ առանց իրանց ներկայութեան գործը քննելու, իսկ քրէական գործերում բոլորը, նոյնիսկ եպիսկոպոսը պիտի անձամբ ներկայանային դատարանին: Իսկ դրանից քիչ առաջ Թէոփորոս Բ-ի օրէնքով քրէական յանցագործ հոգեւորականները ենթարկւում էին

եկեղեցական դատի եւ կարգալոյծ լինելուց յետոյ յանձնուում աշխարհական դատարանին: 2) դարուում Յուստինիանոսը աւելի եւս լրացրեց եւ կարգաւորեց այդ խնդիրը. 1) եկեղեցական կալուածական գործերը յանձնուում էին եպիսկոպոսին, որի վճռի դէմ կարող էին բողոքել մետրոպոլիտին եւ սրա վճռի դէմ՝ պատրիարքին, որը վախճանական վճիռ էր կայացնում (Նովել. 123): 2) Աշխարհականը կարող է հոգեւորականի վրայ գանգատուել եպիսկոպոսին, եթէ մեղադրուողը գործը տասնօրուայ ընթացքում չի յանձնիլ աշխարհական դատարանին, վերջինս պարտաւոր է կատար ածել հոգեւոր դատարանի վճիռը: Իսկ բողոքի դէպքում այդ վճռի դէմ, գործը անցնում է աշխարհական դատարանին, իսկ եթէ եպիսկոպոսը գործը քննում է կայսրի լիազօրութեան համաձայն, բողոքը տրուում է կայսրին (Նովել. 83):

3) Քրէական գործերում մասնակցում է եւ հոգեւոր, եւ աշխարհական դատարանը. եթէ հոգեւորը մեղաւոր է ճանաչում յանցաւորին, կարգալոյծ է անում եւ յանձնում աշխարհական դատարանին. իսկ եթէ առաջ աշխարհական դատարանն է քննում, մեղաւոր ճանաչած դէպքում յանձնում է եպիսկոպոսին, որը եթէ համաձայն չէ վճռի հետ, գործը ուղարկում կայսրին (Նով. 86, 123):

4) Եպիսկոպոսների մէջ առաջացած բոլոր եկեղեցական եւ քաղաքացիական գործերը յանձնուում են եպիսկոպոսական ժողովի իրաւասութեան մետրոպոլիտի նախագահութեամբ, բողոքը տրուում է պատրիարքին (Նով. 123):

5) Եպիսկոպոսը անձամբ աշխարհական դատարան չի կանչում կամ վկայութեան կամ ցուցմունքի համար, եթէ աշխարհական դատաւորը կհամարձակի կանչել, կզրկուի պաշտօնից եւ տուգանք կվճարի այն եկեղեցուն, որի եպիսկոպոսին կանչում էր դատելու. իսկ ով կօգնի եպիսկոպոսի վրայ դատավճիռ կայացնելուն, կաքսորուի (Նով. 84, 123): Այս կանոնները իրագործութիւն գտան թէ Արեւմուտքում, թէ Արեւելքում մինչեւ կայսրութեան անկումը եւ վերածնութեան դարը:

5) Նախկին դարերի դատաւարութիւնը¹

Կանոնների մէջ չկան կարգադրութիւններ դատաւարութեան ձեւի, եղանակի վերաբերմամբ, այդ թողած է տեղական պայմանների եւ հանգամանքների հետ ծանօթ անձանց կարգապահութեան:

Կեանքը ի նկատի ունենալով սովորութիւնը եւ տիրող պետական

¹ Практика церк. суда на всел. и помест. собор., Пр. обоз., 1871.

դատական ձեւը, մտցրեց եւ հոգեւոր դատավարութեան մէջ ընդունուած կարգերը՝ համաձայն եկեղեցական կանոնների: Տիեզերական եւ տեղական ժողովներ եղել են Հռոմէական կայսրութեան շրջանում եւ տիրող օրէնքների հովանաւորութեան ներքոյ, ուստի եւ դատավարական ձեւերն էլ ակամայից պիտի ենթարկուէին հռոմէական աշխարհական դատարանական ընդունուած եւ սովորական կարգ կանոնին:

Հռոմում քաղաքացիական օրէնքներով դատավարութիւնը լինում էր դռնբաց, հասարակութեան առաջ. կամաց-կամաց սկսուեց դատը վարուել փակ հիմնարկութիւններում, իսկ քաղաքի պատուաւոր անձինք իրաւունք ունէին ունկնդիրների դահլիճում առաջի տեղերում նստել եւ լսել դատը: Սկզբում դատը լինում էր բերանացի, թէ մեղադրողը, թէ մեղադրեալը գանգատուում եւ պաշտպանուում էին բերանացի, եւ գործը վերջանում էր հեշտութեամբ: Երբ մտաւ իրաւաբան-փաստաբանների արձանագրական ձեւը, այն ժամանակ բերանացի դատավարութիւնը տեղի տուաւ գրաւորի: Արձանագրում էին գանգատաւորի, պատասխանատուի, վկաների, պաշտպանների վկայութիւնները եւ ասածները արագ կերպով եւ կազմում առանձին գործեր, որպէսզի հարցը եւ վճիռը բարձրագուս ատեան գնալու դէպքում, հնար լինէր արձանագրութիւնների հիման վրայ հարցը վճռելու: 5 օրից յետոյ, երբ արձանագրութիւն կազմած, խնդիրը բազմակողմանի կերպով քննուած վերջացած էր լինում, դատաւորը վճիռը կարգում էր ամբիոնից: Յուստինիանոսի ժամանակ աւելի կանոնաւորուեց, գանգատաւորը գանգատուում էր բերանացի կամ գրաւոր, բերանացին գրում էր եւ ստորագրում բողոքողի կողմից, անգրագիտութեան դէպքում երրորդ անձի ձեռքով գանգատաւորի խնդիրքով, կցելով հետեւեալը, որ գանգատաւորը պարտաւոր է ապացուցանել միւս կողմի մեղաւորութիւնը եւ դատը մինչեւ վերջը շարունակել, հակառակ դէպքում կենթարկուի պատասխանատուի վրայ բարդած յանցանքի պատժին: Նշանակուած օրը եթէ չգար գանգատաւորը եւ երրորդ կոչին նոյնպէս չներկայանար ատենին, անունը ջնջւում էր եւ գործը վերջանում. դատաւորը եթէ հարկաւոր էր համարում, իրաւունք ունէր առանց մեղադրողի գործը շարունակել քննական ձեւով. եթէ պատասխանատու կողմը առանց յարգելի պատճառով չէր գալիս, գործը մնում էր, միայն պատժում էր անհնազանդ գտնուելուն համար: Երկու կողմի ներկայ լինելուց յետոյ, գանգատաւորը անում էր իւր գանգատը միւս կողմի վրայ եւ նրա յանցանքը աշխատում ապացուցանել, պատասխանատուն «մեղադրուած է» յայտարարուելուց յետոյ դատաւորի կողմից, գրկում էր քաղաքացիական իրաւական գործողութիւններ կատարե-

լու իրաւունքից եւ անընդունակ համարուում որոշ պաշտօններ վարելու մէջ:

Երկու կողմը իրաւունք ունէին վիճաբանական ձեւով իրանց արդարացնել, փաստաբանների միջոցով դատ վարել, վկաների հարցուփորձին լինել ներկայ եւ պարզել խնդիրը. եպիսկոպոսների վկայութիւնը գրաւոր էր ուղարկուում դատարան, վկաների ծախսը վճարուում էին կողմերը: Արձանագրութիւնները կազմելուց, ամփոփելուց յետոյ, խորհրդակցութեամբ վճիռ էր կայացնուում, որի դէմ բողոքելու համար տրուում էր տասն օր ժամանակ, եւ պատժի կատարումն ուշանում էր մինչեւ բողոքի վախճանը: Ահա այս դատավարական ձեւը մտաւ տիեզերական ժողովների նիստերի մէջ, մեղադրական եւ պաշտպանողական եղանակը նոյնութեամբ եւ նմանողութեամբ գործադրուեց եկեղեցական դատերի ընթացքում կայսրութեան սահմաններում: Եկեղեցական մեծ դատավարութեան օրինակը տեսնում ենք 448-ին՝ Եւտիքէսի դէմ յարուցուած Եւսեբէոս եպիսկոպոսի մեղադրութեամբ Պօլսում, տեղի պատրիարք Փլաւիանի նախագահութեամբ եւ բազմաթիւ ժողովականների խորհրդակցութեամբ: Եւսեբէոսը ներկայացրեց գրաւոր մեղադրանք ժողովին՝ խնդրելով կարգալ եւ արձանագրութեան մէջ մտցնել: Ժողովը մեղադրական կէտերը հաղորդեց Եւտիքէսին կարդացող քահանայի եւ փաստաբանի միջոցաւ եւ հրաւիրեց ժողով իրան արդարացնելու: Մի քանի օրից յետոյ կազմուած Բ նիստում մեղադրողը ժողովի ուշադրութիւնը դարձրեց Նեստորի դատի ժամանակ վարած եղանակի վրայ եւ պահանջեց կարգալ Կիւրեղի երկու թղթերը դաւանութեան մասին, որոնք կարդացուեցին եւ իբրեւ դաւանաբանական հիմք Քրիստոսի մի բնութեան մասին ընդունուեցին, եւ պահանջուեց քննել Եւտիքէսի քարոզածները Կիւրեղի այդ թղթերի հիման վրայ: Գ նիստում պատգամաւորները յայտնեցին, որ մեղադրական գիրը Եւտիքէսի երեսին կարդալուց յետոյ, ստացան պատասխան, որ ինքը վանքից դուրս գալ չէ կարող տուած ուխտին համաձայն, եւ երկրորդ, որ Եւսեբէոսը նրան թշնամի է, մեղադրանքը թշնամանք է իւր դէմ: Երկրորդ անգամ 2 քահանայի միջոցով կանչուելուն Եւտիքէսը էլի բացասական պատասխան տուեց: Երրորդ անգամ ուղարկուած երկու քահանան եւ մէկ սարկաւազը զգուշացրին Եւտիքէսին, որ չգալու պատճառով իբրեւ անհնազանդ հոգեւորական՝ ենթարկուում է խիստ պատժի, եւ նրան մի օր ժամանակ տուին ներկայանալու: Յաջորդ անգամ գնացողները լուր բերին, որ Եւտիքէսը հիւանդ է եւ խոստանում է ստորագրել Նիկիայի եւ Եփեսոսի ժողովների վճիռները եւ Կիւրեղի ասածները: Եւսեբէոսը պատասխանեց, որ ինքը մեղադրում է նրան ոչ ապագայի, այլ անցեալ

քարոզութիւնների համար, որոնց մէջ եւ մեղադրում է եւ պատրաստ է ապացուցանել, քանի որ ինքը եթէ չկարողացաւ ապացուցանել, օրէնքով պիտի զրկուի եպիսկոպոսութիւնից եւ գուցէ ենթարկուի աքսորանքի: Փլաւիանը հիւանդութիւնը յարգելի պատճառ համարելով՝ նիստը ուշացրեց եւս մի շաբաթ: Նշանակուած ժամին ժողովը սկսեց իւր նիստը Փլաւիանի նախագահութեամբ. Եւտիքէսը եկաւ գինուորներով, վարդապետներով եւ կայսերական կօմիսարի հետ: Կօմիսարը ժողովի թոյլտուութեամբ կարգաց կայսեր հրամանը, որի մէջ ասուած էր, թէ Փլօրէնցը հաւատի մէջ ամուր եւ հաստատ մարդ է, եւ որովհետեւ խնդիրը վերաբերում է ոչ միայն Եւտիքէսին, այլեւ հաւատին, ուստի եւ պատուիրում է Փլօրէնցին թոյլ տալ ժողովին ներկայ լինել: Ժողովը համաձայնեց եւ Փլօրէնցը ներկայ եղաւ: Ժողովը քննեց, մեղադրեց Եւտիքէսին, զրկեց քահանայութիւնից ու վարդապետութիւնից եւ յայտնեց բոլոր եկեղեցիներին: Եւտիքէսը բողոքեց վճռի դէմ: Երկրորդ ընդհանուր մեծ ժողովը 128 եպիսկոպոսի մասնակցութեամբ եւ Դիոսկորոս Աղէքսանդրիայի եպիսկոպոսի նախագահութեամբ գումարուեց 449 թուին, 2 կայսերական կօմիսարների հակողութեամբ, խռովարարներին արտաքսելու եւ կալանաւորելու արտօնութեամբ եւ պայմանով, որ հին դատաւորներից ոչ ոք չմասնակցի վճռահատութեան: Փլաւիանը պահանջեց, որ Եւսեբէոսը իբրեւ մեղադրող կանչուի ժողով. կայսերական կօմիսարները յայտնեցին, որ այս ժողովի կարգաւորութիւնը որոշել է կայսրը, որ այստեղ պիտի դատուեն նախկին դատաւորները իրանց կայացրած վճռի համար: Դիոսկորոսը համաձայնեց, եւ Եւսեբէոսը չկանչուեց: Վերջը Դիոսկորոսին մեղադրեցին այս սխալի համար, որ նա կայսեր հրամանը կատարելով, մոռացութեան տուաւ կանոնական պատուէրները, որ նա անշուշտ պիտի հրաժարուէր նախագահութիւնից եւ թոյլ չտար, որ կայսեր պատգամաւորները խառնուէին եկեղեցական դատաւարական գործին: Ժողովը քննեց խնդիրը, արդարացրեց Եւտիքէսին եւ ընդհակառակը՝ մեղադրեց փոխադարձաբար Փլաւիանին եւ Եւսեբէոսին, որոնք երկու բնութիւն էին ուզում խոստովանել տալ Եւտիքէսին՝ հակառակ Նիկիոյ եւ Եփեսոսի ժողովի որոշման հանգանակի փոփոխութեան վերաբերութեամբ: Փլաւիանը բողոք ներկայացրեց Պապի լեգատների ձեռքով նոր ժողով գումարելու համար, որը եւ գումարուեց 451 թուին, Քաղկեդոնում: Պապի լեգատները ժողովում ներկայացան իբրեւ «բոլոր եկեղեցիների գլուխ» Պապի պատգամաւորներին, Դիոսկորոսին հեռացրին ժողովից, որ նա առանց Պապի ժողով է արել, մեղադրեցին Դիոսկորոսին, որ նա Փլաւիանի արած ժողովի վճիռը իւր վարդապետ Եւտիքէսի դատապարտութեան վերաբերեալ փոխել է, որ

Հռոմի Պապին բանադրել է եւ երեք անգամ ժողով կանչուելուն չի եկել, արհամարհել է, այդ հիմամբ զրկեցին նրան եպիսկոպոսութիւնից: Նոյն ժողովում եղան եւ այլ դատեր: Այս ձեւով էլ համարեա լինում էին եւ եղան ապագայ բոլոր եկեղեցական դատերը, որոնք ամէն բանով ընդօրինակութիւն էին աշխարհական դատարանների:

6) Եկեղեցական դատարար եւ դատարարութիւնը հայոց մէջ

Մեր եկեղեցական աղբիւրների մէջ բացի Բ առաքելական 74 կանոնից (Ա գիրք, 85 երես) եւ երեք տիեզերական ժողովների կանոններից, կան եւ զուտ ազգային կանոններ, որոնք թէեւ պարզապէս չեն խօսում դատավարական ձեւերի եւ բարձրագուստ ու ստորագուստ ատեանների մասին, բայց որոշակի դնում են յանցանքների համեմատութեամբ զանազան աստիճանի պատիժներ, նայելով յանցանքի փոքրութեան եւ մեծութեան, այսպիսի կանոններ տեսնում ենք Շահապիվանի ժողովում 447 թուին: Ա եւ Բ կանոններով՝ եթէ եպիսկոպոսը, քահանան, սարկաւազը եւ դպիրը կանանցով եւ օրիորդներով, մինչեւ իսկ աղախնով, անառակութեան մէջ կը բռնուեն, վկաներով մեղադրանքը կ'ապացուցուի, կարգալոյծ լինեն կարգաւորները, կանայք հեռացուեն քահանայական տնից, նոյնպէս օրիորդը եւ աղախինը ապաշխարանքի ենթարկուելով, եւ տուգանք վճարեն կարօտեալներին: Այստեղ եպիսկոպոսին է յանձնում պատժուած քահանայի եւ դպիրների հսկողութիւնը, իրաւունք տալով զղջման դէպքում ներումն շնորհել. իսկ եպիսկոպոսի դէմ ո՞ւմ պէտք է դիմել գանգատով, ոչինչ չի ասում, պարզ է՝ աշխարհի եպիսկոպոսապետին, որ է՝ կաթողիկոս: Խնդիրը նրանում է, որ դրանց մեղադրելու համար հարկաւոր են գանգատաւորներ, վկաներ, գործը քննողներ, մի՞թէ այդ բոլորը եպիսկոպոսն էր քննում. հարկաւ նա կունենար օգնականներ՝ քահանաներից, որոնք, իբրեւ քննիչ եւ դատաւորներ, գործը կպարզաբանէին եւ վճիռ կկայացնէին, իւրաքանչիւր հոգեւորականին ապաշխարանքի ենթարկուելուց յետոյ, պիտի լինէին անձինք, որ հսկէին պատժի կատարման վրայ. այստեղից հետեւցնելու է, որ թեմական եպիսկոպոսը իւր քահանաներով վճռահատում էր եկեղեցականների գործերը եւ պատիժ նշանակում եւ ինքը՝ եպիսկոպոսն էլ՝ պատժում եւ տուգանում կաթողիկոսի վճռով: Գ, Դ, Ե, Զ, Է, Ը, Թ, Ժ կանոններով քննում են, դատում, վկայութեամբ մեղադրում շինական եւ ազատ (քաղաքացի եւ ազնուական) ամուսնական խնդիրներում, յանցաւորները ենթարկում են եթէ ազատ են՝ խրատի եւ տուգանքի, եթէ շինական են՝ ձեծի, տուգանքի, «խան-

ձուկներ, մրուկներ» եւ ուրկանոց տարուկներ արկանք աղալու եւ ապաշխարանքի. նոյն պատիժներին ենթարկուում է եւ կինը: Բացի այդ մարդու եւ կնոջ բաժանման միջոցին (4 եւ 5 կանոնները) որոշուում է՝ թոյլ տալ կնոջ բոլոր իրերը, որ հետը բերել է՝ հանդերձ, արծաթ, աղախին, անասուն, յետ վերցնել մարդու տանից եւ հետը տանել. կամ մարդու ունեցածը ամբողջովին կէս անել՝ որդիներ, տուն, հող, ջուր եւ կէս բաժինը հետը տանել: Պատուիրուում է տուգանքները բաժանել կարօտեալներին կամ յանձնել գանձարանին, կամ տալ եկեղեցուն: Կախարդներին դիմելու դէպքում եթէ 2 կամ 3 վկայով կապացուցուի, նոյն պատիժների ենթարկուկեն, ապաշխարեն եւ զղջման դէպքում հաղորդուելու իրաւունք ստանան:

Ահա այսպիսի բարդ դատական գործողութիւններ կատարուում են թէ գիւղերում, թէ քաղաքում, բոլորն էլ ամուսնալուծական, կախարդական եւ չհասական, որոնք աւելի եկեղեցական գոյնի խնդիրներ են, քան զուտ աշխարհական, բայց պատիժների մեծ մասը աւելի աշխարհական դատարանի է վայել, քան եկեղեցական, ճորդ կանոնի մէջ մինչեւ անգամ հրամայուում է «քարկոծ» անել: Հարց է ծագուում՝ ո՞վ էր գիւղերի դատաւորը եւ ո՞վ քաղաքինը, եթէ երկուսի դատաւորը հոգեւորականներն էին՝ քահանայք մեծ մասամբ, ո՞վ պիտի կատարէր պատիժները, ո՞վ պիտի ժողովէր տուգանքները, ո՞վ պիտի 100 հարուած տար յանցաւորին, ո՞վ պիտի ուրկանոց տանէր աղալու, ո՞վ պիտի մարդու ու կնոջ հողն ու ջուրը բաժանէր, ո՞վ պիտի «քարկոծ» անէր. մի՞թէ քահանայ դատաւորը. իսկ եթէ քահանայ դատաւորին չլսէին, ո՞չ տուգանավճարը հատուցանէին, ո՞չ թոյլ տային իրենց ծեծելու, քարկոծ անելու, ոչ էլ իրաւունք տալու հող ու ջուրը բաժանելու. եթէ յանցաւորները փախչէին, ուրեմն ի՞նչ, պիտի ենթադրել, որ քահանայի վճիռը պիտի կատարէին մարմնաւոր իշխանութեան մարդիկ, թէ՞ գուցէ բոլոր վճիռները եւ գործերը կտրուում եւ վարուում էր թեմի եպիսկոպոսը. բայց նա բացի իրանից եւ ստորադրեալ քահանաներից ուրիշ ոյժ չունէր, մանաւանդ եկեղեցական կանոնները խստիւ արգելուում էին ո՞չ միայն չծեծել քրիստոնեայ եղբօրը, այլեւ չվիրաւորել, հակառակ ընթացող հոգեւորականը խստիւ պատժուում էր: Թէ գուցէ մարմնաւոր դատարաններն էին այս գործերը վճուում եւ պատիժները կատար ածում, բայց խնդիրների մեծ մասը աւելի եկեղեցական են, քան աշխարհական, եպիսկոպոսի իրաւունքից կախուած, քան մարմնաւոր իշխանի: Այս մութ խնդիրը լուծելու համար պիտի ի նկատի ունենալ մի հանգամանք, այն, որ այսպիսի պատիժներով կանոններ մենք չունենք մեր ոչ մի հետագայ ժողովի կանոններում, որ նշանա-

կում է, թէ բացառիկ հանգամանքների արդիւնք են այս խիստ հակահեղեցական պատիժները: Եւ ճշմարիտ. ժողովը եղել է 447-ին, այսինքն Վարդանանց պատերազմի միջոցներում, երբ թագաւորութիւն էին անում գողեր, ուրացողներ, մոգեր, կրակապաշտներ, ոտի տակ էին տուած եկեղեցի, սրբութիւն, ամուսնութիւն, ընտանեկան սրբութիւն: Իշխանները եւ եպիսկոպոսները, հոգեւորականները եւ աշխարհականները միացել էին մեծ զայրոյթով միասին եւ աշխատում էին վերջ տալ այդ կորստաբեր հոսանքին եւ կործանիչ դրութեան: Ահա այս հանգամանքը առիթ է տալիս ենթադրելու, որ վերոյիշեալ կանոնների գործադրման եւ պատիժների կատար ածելու մէջ մասնակցում էին անշուշտ գիւղում՝ գիւղական «իշխանները» գիւղապետի հետ միասին քահանայական դատարանին, քաղաքում՝ քաղաքի մեծամեծները՝ նախարարները եպիսկոպոսի հետ միասին: Այս ենթադրութեան օգնութեան է հասնում նոյն Շահապիվանի յաջորդող 16-րդ կանոնը, որ ասում է. «Եթէ եպիսկոպոսը, երէցը, ազատ դատաւորը եւ շինականը կամենում են առաջնորդներ կարգել, եկեղեցու հովիւներ պատրաստել, ժողովրդապետներ եւ օրէնսդիրներ նշանակել, պիտի կաշառք չառնեն, ճշմարտութեամբ ընտրութիւն պիտի անեն եւ օրէնքի ու սրբութեան նախանձախնդիր մարդկանց պիտի ջոկեն»: Նոյն ժողովի 19 եւ 20 կանոնները վերաբերում են մծղնէութեան (պղծագործ աղանդաւոր) մէջ բռնուած հոգեւորականներին եւ աշխարհականներին, առաջիններին ենթարկում է կանոնը կարգալուծութեան, ճակատներին դնում աղուեսադրոշմ եւ ուղարկում անապատ ձգնելու, «ջիւերը» կտրել է հրամայում երկրորդ անգամ նոյն յանցանքը կատարելուն համար եւ ուրկանոց ուղարկում: Պահանջում է, որ քահանան իսկոյն իմաց տայ եպիսկոպոսին իւր ծխի մէջ գտնուած աշխարհական մծղնեայի մասին, սպառնալով չիմացնելու դէպքում կարգալոյծ անել եւ մծղնէից պատժին ենթարկել: «Իսկ եթէ կհաստատուի, որ երէցը յայտնել է եպիսկոպոսին եւ վկայութեամբ ցոյց տուել մծղնեայ եղողներին, եւ եպիսկոպոսը կաշառ առնելով, կամ աչառութիւն անելով, այդ բանը ծածկել է, աթոռից ընկնի... Իսկ եթէ եպիսկոպոսը ուշադրութիւն դարձնելով բողոքին, կամեցաւ յանցաւորին պատժել, բայց չարագործը յայտնելով մարմնաւոր իշխանութեան, գաւառի իշխանին, նախարարին կամ գիւղի գլխաւորին, նրանց օգնութեան դիմելով՝ կամեցաւ պատասխանատուութիւնից ազատուել, իսկ սրանք պաշտպան կանգնելով եթէ կկամենան շնացողներին ծածկել կաշառառութեամբ կամ ակնառութեամբ, թող նզովեալ լինեն, եկեղեցի չմտնեն, մինչեւ որ պղծագործին չտան եպիսկոպոսի ձեռքը»: Իսկ եթէ նախարարի տունը մղծնեայ լինի, «նախարարը

չհեռանայ այդ յանցանքը գործելուց, կամ եպիսկոպոսին չտայ ընտանիքը պատժելու, ինքնապաստան լինի, թող տնով, որդիներով նգովեալ լինի, հրապարակ դուրս չգայ, ոչ ոք նրա հետ յարաբերութիւն չունենայ, մինչեւ որ ուղղութեան չգայ»: «Իսկ եթէ ինքը պղծութիւնից հեռու կլինի, թող ընտանիքը եւ ժառանգներին տայ գլխաւոր եպիսկոպոսին կշտամբելու»: Եթէ թագաւորական ցեղի մարդիկ լինեն մծղնեայ, նրանց «հրապարակ բերեն գլխաւոր եպիսկոպոսի, մեծամեծ իշխանների եւ աւագ դատաւորների առաջ» եւ կշտամբեն: Վերոյիշեալ կանոններից երեւում է. ա) որ բոլոր եկեղեցականները՝ եպիսկոպոսից մինչեւ դպիր, թէ զուտ հոգեւոր, թէ քրէական գոյն ունեցող յանցանքների համար ենթարկուում են եկեղեցական դատի, քննութեան եւ պատժի, տուգանքի, մինչեւ իսկ մարմնական պատուհասի, բ) որ իւրաքանչիւր թեմի մէջ գտնուած հոգեւորականները նոյն պատժի սահմաններում ենթարկուում են թեմի եպիսկոպոսի իրաւասութեան, մինչեւ իսկ աղուեսասադրոյձ կրելու ճակատին եւ «ջլերի» կտրուելուն ենթարկուելու եւ անապատ քշուելու ճգնութեան համար, գ) որ բոլոր թեմերի եպիսկոպոսները ենթարկուում են գլխաւոր եպիսկոպոսի, այն է՝ կաթողիկոսի իրաւասութեան՝ նրա դատին եւ պատժին, կարգալոյծ լինելուն, դ) աշխարհականները ենթարկուում են թեմի շրջանում իրանց եպիսկոպոսի դատին ամուսնալուծութեան խնդիրներում, թէ մարդ, թէ կին, տուգանքի եւ ծեծի ու ապաշխարանքի, առեւանկութեան դէպքում, կախարդութեան, հարցուկների մօտ երթեւեկելու, հաւատուրացութեան, մեռելների վրայ լաց ու կոծ անելու, չհասական պսակների, մծղնէական աղանդաւորների հետ միանալու բոլոր դէպքերում, ե) թեմական եպիսկոպոսը այդ դատերը վարելիս օգտուում է քահանաների, գիւղապետերի, դատաւորների աջակցութիւնից եւ օժանդակութիւնից, նաեւ պատիժների գործադրման մէջ, գ) կաթողիկոսը «մեծամեծ իշխանների եւ աւագ դատաւորների» հետ միասին դատում են, կշտամբում նախարարներին եւ թագաւորագն անձանց մծղնէութեան մէջ գտնուելուն համար, ի) մարմնաւոր իշխանութեան կողմից եղել են նշանակուած դատաւորներ, ժողովրդապետներ, օրէնսդիրներ եւ աւագ դատաւորներ քննելու աշխարհականների քրէական եւ քաղաքացիական գանգատները, որոնք եւ օգնում էին հոգեւոր իշխանութեան կողմից նշանակուած պատիժները գործադրելու, ը) հոգեւոր դատարանները անզօր են գտնուում իրանց պատիժները գործադրելու մէջ աշխարհական անձանց վերաբերմամբ, երբ վերջիններին պաշտպան են հանդիսանում գիւղի իշխանը, գաւառի տէրը եւ նախարարը, սրանց ենթարկում են «նգովքի» եւ «բանադրանքի», թ) մեծամեծներին եկեղեցական պատժի

ենթարկելու եւ նրանց չհնազանդուելու դէպքում, դատաւորները չեն դիմում թագաւորի աջակցութեան եւ հրամանին (այս կանոնների կազմութեան ժամանակ հայոց թագաւորութիւնը վերջացել էր), թ) 16-րդ կանոնից երեւում է, թէ եւ մութ եւ աղօտ կերպով, որ գիւղերում, գաւառներում, թեմերում առաջնորդների, քահանաների, «ժողովրդապետների» եւ «օրէնսդիրների» նշանակելը լինում էր հոգեւորականների եւ աշխարհականների ընտրութեամբ. կանոնս պատուիրում է, որ եպիսկոպոսը եւ քահանան, ազնուականները եւ շինականները (հարկատուները) վերոյիշեալ պաշտօնական անձանց ընտրութիւնը կատարելիս աչքի առաջ ունենան ընտրուածի պատրաստութիւնը, մաքրութիւնը, արդար լինելը, օրէնքների իմանալը եւ չընտրեն անպատրաստ մարդկանց՝ կաշառից կուրացած: Ժողովրդապետ՝ պիտի հասկանալ գիւղապետ եւ գիւղի «աղսախկաններ», ծերունիներ, որոնք խորհրդով կառավարում էին գիւղական գործեր, օրէնսդիր ասելով պիտի հասկանալ դատաւորներ, որոնք ոչ միայն դատէին եւ վճռէին գործերը, այլեւ հարկը պահանջած ժամանակ օրէնքի հիման վրայ կարգադրութիւններ եւ կանոններ սահմանէին: Այս մութ խօսքերի հիման վրայ դատողութիւններ տալ, թէ այս խնդրում հոգեւորականները ի՞նչ չափով էին մասնակցում դատական գործերում եւ աշխարհականները ի՞նչ, աւելորդ է եւ երկարաբանութիւն, քանի որ աղօտութիւնից պարզութիւն չի բխել: Սսի 1243-ի ժողովի կանոններում կարդում ենք. 11 կանոն՝ «Երկու անգամ եպիսկոպոսը տարուայ մէջ շրջի իւր թեմը եւ աչքի անցնի իւր հօտը, եւ գիտուն եւ սրբակրօն քորեպիսկոպոս նշանակի, որ եկեղեցական դատերը վարել կարողանայ կանոնների համաձայն երկիւղածութեամբ եւ առանց ազահութեան»: 14 կանոնն ասում է. «Եպիսկոպոսներն ու քորեպիսկոպոսները աւելի ջանք անեն պոռնիկներին եւ շնացողներին, հմաներին եւ բոլոր յանցաւորներին գեհնի երկիւղով (դժոխքի) ուղղութիւն բերելու: Որոնց վրայ այս երկիւղը չի ազդել, մարմնաւոր եւ հոգեւոր պատիժներով խրատել նրանց եւ տուգանքի ենթարկել, մանաւանդ այնպիսիներին, որոնք մարդու եւ կնոջ մէջ են ընկնում եւ նրանց դժբախտացնում, կամ մարդիկ, որոնք «բող» կնիկ են բերում, կամ օրինաւոր կնոջ թողնում են եւ «բողերի» մօտ գնում, կամ առանց պոռնկութեան պատճառի ատելութեան համար թողնում են իրանց կանանց, այնպիսիներին անողորմ տուգանքներով պիտի խրատեն, եթէ պատուաւոր մարդ է, ընդդիմանում է եկեղեցական օրինաց, թագաւորը այդպիսի մարդուն թող խրատի ատենի մէջ, իշխաններն էլ մեղադրեն, եթէ էլի չանեն՝ նզովեալ լինեն...»: 15-րդ կանոնում յիշում է, որ Հեթում Կիլիկիոյ թագաւորի եւ հօր ժամանակ

իշխանների առաջ բանադրուեցին նրանք, որոնք պասերը չեն պահել, եկեղեցու կարգերը չեն կատարել, աւագներ նշանակեցին հսկելու համար, որ չհայհոյեն «հաւատը», ստեղծողին, կնոււնքը, հրեշտակին, քահանային...» եւ յիշոց տուողին բռնեն լեզուն կտրեն կամ ծակեն, լար քաշեն միջովը, նախատինքներով մի օր շրջեցնեն, գոյքի համեմատ տուգանք առնեն եւ աղքատներին բաժանեն»: Մինչեւ անգամ քահանային նոյն յանցանքների համար նոյն մարմնական պատժին է ենթարկում: Վերոյիշեալ կանոններից հետեւցնում է, որ. ա) եպիսկոպոսը նշանակում է հոգեւոր դատաւոր գաւառակների վերայ քորեպիսկոպոսներին, որոնք այժմեայ կարգով գործակալ քահանաների տեղն են բռնում. պահանջում է, որ քորեպիսկոպոսը լինի գիտուն, այսինքն՝ օրէնսագէտ եւ սրբակրօն, բ) որ քորեպիսկոպոսի դատին ենթարկում են հոգեւորական եւ աշխարհական անձինք գլխաւորապէս եկեղեցական յանցանքների համար. գ) հոգեւոր դատաւորին իրաւունք է տրւում տուգանել, մինչեւ իսկ ծեծել, եթէ ազնուական մարդ լինի, որին հնար չլինի ոչ տուգանելու եւ ոչ ծեծելու, այն դէպքում դատաւորը պիտի դիմի Կիլիկիոյ հայոց թագաւորին եւ պատիժ խնդրի. եթէ այս ձեւն էլ արդիւնք չունենայ, դատաւորը պիտի յանցաւորի գլխին «նզովք» կարդայ, դ) 15-րդ կանոնն իրաւունք է տալիս դատաւոր ընտրել աշխարհական աւագներից մէկին, իրաւունք տալով հաւատի, եւ նման հայհոյութիւններ տուողներին խիստ մարմնական պատիժների ենթարկելու, լեզուն կտրելու, նախատինքներով փողոցները շրջեցնելու մի ամբողջ օր եւ տուգանելու: Պէտք է ի նկատի ունենալ, որ եթէ այսպիսի դատաւորներ հնար կլինէր նշանակել ամենալայն իրաւունքներով՝ յուսալով թագաւորի օգնութեան վրայ, այդ միմիայն Կիլիկիայում, ուր կանոնները սահմանուեցին եւ ոչ Կիլիկիայից դուրս Հայաստանի զանազան կողմերում, ուր պարսկական հրոսակների բռնի ոյժն ու վայրենի կամքն էր օրէնք եւ կանոն: Շնորհալու կանոններում կարգում ենք. «Քահանան եւ ժողովուրդը եկեղեցական գործերի համար մարմնաւոր իշխանի մօտ չգնան զանգատուելու եւ դատաստան խնդրելու, այլապէս առաքելական կանոնական հրամանի համեմատ կարգալոյծ լինի»: Շնորհալու 34 կանոնը իսպառ արգելում է քահանային «աշխարհի կառավարութեան մէջ խառնուելու, եւ քաղաքի կամ գիւղի հոգաբարձու, կամ գաւառապետ, կամ հարկերի եւ սակերի գրող, կամ որեւէ աշխարհային գործակալութիւն անող լինի»: Շնորհալու կանոններով եկեղեցական խնդիրների դատերը վերաբերում են միմիայն հոգեւորական դատարանին, եւ ընդհակառակն՝ հոգեւոր դատաւորն իրաւունք չունի քրէական եւ քաղաքացիական խնդիրնե-

րի քննութեան մէջ մտնելու: Բացի սրանից, մենք չունենք ժողովների կանոններ, որոնք խօսէին դատակազմութեան եւ դատավարութեան վրայ: Ունինք մի քանի մատենագրական տեղեկութիւններ կաթողիկոսների եւ եպիսկոպոսների վրայ եղած դատավարութեան մասին: Բիւզանդ պատմում է, որ Յուսիկ կաթողիկոսը Տիրանի վարած վատ վարքի համար նախատում էր եւ արգելում եկեղեցի մտնելու: «Դիմեց Տիրան թագաւորը մտնելու եկեղեցի ուրիշ ւաւազանիներով: Իսկ նա հակառակ խօսելով ասում էր՝ չե՛ս արժանի, ինչո՞ւ ես գալիս, նե՛րս մի մտիր: Այդ պատճառով ներս քաշեցին նրան (կաթողիկոսին) եկեղեցի, խիստ ծեծեցին... մինչեւ կիսամեռ ընկաւ գետին» (8 երես): Իսկ Վրթանէս կաթողիկոսը յանդիմանում էր թագուհուն պոռնկութեան համար. «Յանդիմանէր զնա (թագուհին) սուրբն վասն գաղտնի շնութեան կծծութեան բարոյից պոռնկութեան» (Բիւզ. 7): Նոյն ձեւով վարւում էր Ներսէս Մեծ Պապի եւ Արշակի հետ հակաեկեղեցական արարքների համար: «Իսկ սուրբ Ներսէսը՝ հայոց եպիսկոպոսապետը մշտապէս ընդդիմանալով Պապ թագաւորին, կշտամբում էր եւ յանդիմանում էր մեծ վկայութեամբ, եւ նա բազմաթիւ չարութիւնների պատճառով չէր համարձակում եկեղեցու շէմքը կոխել եւ ներս մտնել... Դնում էր նրա առաջ Ս. Գրքից վկայաբանութիւններ, յաւիտենական դատաստանի պատիժներով ահ ձգելով նրա վրայ, հրաւիրում էր զգաստանալ եւ լաւանալ» (180 երես): Թագաւորը կամենում էր կաթողիկոսին սպանել, բայց քաշւում էր: Ներսէս Մեծ ունէր 12 եպիսկոպոս «աթողակից, գործակից եւ խորհրդակից», որոնք «կառավարում էին աղքատանոցները» եւ բարեգործական այլ հաստատութիւնները, ուրկանոցներ, օտարանոցներ, հիւրանոցներ: Պարսից թագաւորը տալիս է Շմուէլ ոչ ազգընտիր կաթողիկոսին իրաւունք «մարդպանին ընկեր լինել, հսկել հարկերի, բաշխերի վրայ, դատաստաններին գլուխ քաշել եւ ուրիշ աշխարհական կարգերի վրայ նայել» (Խոր. Գ, ԿԵ): Ուրիշ եպիսկոպոսներ էլ, աշխարհի իշխանի հետ միացած, դիմում էին Պարսից թագաւորին այլ եպիսկոպոսների թեմեր եւ կայուածներ խլելու:

Վահան Մամիկոնեանը Ղազար Փարպեցուն նշանակում է էջմիածնի վանահայր, իբրեւ իւր շինած եւ նորոգած վանքի. վանականները Ղազարի հետ ընկնում են, մեղադրում են նրան, «որ աղանդաւոր է», ասում է՝ «պոռնկութիւնը մեղք չէ», «պիղծ եւ չարագործ մարդ է»: Չնայելով Վահանի մեծ պաշտպանութեան վրայ, վերջը հալածւում է եւ վանքից հեռացնւում: Ղազար դիմում է կաթողիկոսին՝ խնդրելով դատ անել եւ քննելով խնդիրը՝ կամ արդարացնել, կամ մեղադրել. բայց նա վախենում է հակառակորդների շատութիւնից եւ ուժից եւ

պատասխանում է. «Ձեմ համարձակում երկիւղից նաեւ տեսնել քեզ, բայց դու դեռ ասում ես, թէ գամ բժշկեմ եւ կամ՝ թաղէ»: Ղազար ասում է կաթողիկոսի հասցէին. «Ո՞ւր է արդար ուսուցչի հսկողութիւնը, ո՞ւր է արդար հայրապետի Քրիստոսին նմանելը: ...Իսկ դա վէրքերից թուլացած մարդու երեսին եւ ջուր անգամ ցանել չհամարձակեցաւ մարդկանցից վախենալով... Իսկ դա նրա հակառակին է աղաղակում (Քրիստոսի), ուր ես գալիս, չեմ ուզում, համարձակութիւն չունիմ քեզ տեսնել»: «Արդեօ՞ք, մէկ կամ երկու անգամ տարա՞ւ ինձ իւր սենեակը, եւ խօսեցա՞ւ ինձ հետ, ինչպէս Փրկիչը հրամայում է, ես ու ինքը առանձին, կամ մէկ եւ կամ երկու ընկերով, որ չհաւնելով, եւ իբրեւ մեղաւոր եւ մաքսաւոր համարելով ինձ հալածէր...»: Մի անգամ մի պարեգօտաւորների առաջ ասել է. «Իրաւացի չեղաւ Ղազարի՝ մեր աշխարհից հեռանալը, անպատճառ նա եկեղեցու զարդ էր» (տե՛ս Ղազարի թուղթը):

«Թող թէ մեծ-մեծ պաշտօնների հասցնել, ինչպէս եպիսկոպոսութեան, կամ նոցա մէջ առաջին պաշտօնի եւ կամ եկեղեցու դատաւորութեան, այլ քորեպիսկոպոս էլ չարաւ ինձ, որ պարսիկները եւ անարժան մարդիկ այսօր էլ անում են» (նոյն տեղը):

Ս. Սահակ կաթողիկոսին լուր հասաւ, որ զանազան աղանդաւորներ եկել են Հայաստան եւ մարդկանց մտքեր են մոլորեցնում, նա հրամայեց սբ. Մեսրոպին քննել հեղութեամբ եւ խրատով ճանապարհ բերել, եթէ ո՛չ՝ տանջանքներով եւ չարչարանքներով հալածել. «Հրամայում է քննել ժանտագործ բորբորիտոններին (Կորիւն, 18 երես, եւս բարբարիանոսներին) եւ եթէ հեղութեամբ եւ սաստով ուղղութեան չգան, չարչարանքներով հալածել, զի թշնամանաք ի թշնամանաց վրէժ առնուցու, եւ խայտառակեացի իրաւացի մահուամբ անիրաւ մահ հոգւոց»: Մեսրոպ ճշտութեամբ կատարում է պատուէրը. «Ապա նրանից յետոյ սկսում էր «դժպատեհ եւ կամակոր բարբարիանոս աղանդն» քննել. եւ երբ որ հնար չէր գտնում ուղղութիւն բերելու, առնելով գործի էր դնում թշուառացնող դաւազանը, ծանրագոյն պատուհասներով մատնում էր տանջանքների, բանտի, գիլարանի... մինչեւ որ փախան կորան աշխարհից (Կորիւն, 18 եւ Խոր., Գ, Գէ): Սեբէոս պատմում է Քրիստափոր կաթողիկոսին (628-630 թթ.) դատի ենթարկելու եւ դատելու դէպքը: «Նա դէմքով հպարտ եւ անբարտաւան մարդ էր, լեզուն սուր սուրերի նման»: Սա շատ խռովութիւնների տեղիք տուաւ եւ կռիւ ձգեց իւր չարախօսութեամբ Ասպետի եւ իւր եղբօր մէջ: Երրորդ տարին բամբասանքներ բարդեցին նրայ վրայ (կաթողիկոսի): Եւ ժողովուրդով՝ բոլոր եպիսկոպոսներն ու իշխանները քննութիւն արին:

Նրա ընտանիքից երկու մարդ եկան եւ նրա տեղ վկայութիւն տուին բոլոր բազմութեան առաջ: Եւ առին նրանից հայրապետական պատուի փակեղն ու կարգից ձգեցին եւ անարգանքով հալածեցին նրան: Եւ իսկոյն Եզրին կաթողիկոս նստացրին» (Սեբէոս, 98 երես):

Երբ Եզր կաթողիկոսը (630-641 թթ.) դաւանութիւնը փոխեց, Յովհան Մայրավանեցին համարձակութիւն ունեցաւ նախատելու բուլղոյի դիմաց կաթողիկոսին՝ ասելով. «Քանդեցիր պապերի հաւատքի սահմանը, խրամատեցիր առաքելական ցանկը՝ կործանուելով Լեւոնի մարդադաւան տօմարով»: Դաւանափոխ կաթողիկոսը խիստ բարկանում է եւ հրամայում է «մուրցացի (բռունցքներով) տանջել նրա պարանոցը եւ կզակը»:

Յովհաննէս Ովայեցի կաթողիկոսի (834-855 թթ.) դէմ բողոքողներ են դուրս գալիս հէնց կաթողիկոսարանի տնից աշխարհի իշխան Բագրատ Բագրատունուն, որը լսելով եւ հաւատալով մեղադրանքներին՝ հրովարտակներ է գրում բոլոր աշխարհին մերժել կաթողիկոսին եւ նորը ընտրել: Այս իմանալով՝ Սմբատ սպարապետը եւ Սիւնեաց Գրիգոր իշխանը, վրդովուում են Բագրատունու արածի վրայ, «համագունդ միասին ժողովուելով, եպիսկոպոսական ժողով գումարելով եւ ստուգապէս իմանալով, որ նանիր իժաթոյն չար հայհոյիչների շրթունքների ստուծեան արդիւնք են, էլի հաստատում են...» իւր աթոռին, իսկ երեք վկաները, որոնք դուրս էին եկել կաթողիկոսի դէմ իբրեւ մեղադրողներ, մեռնում են: Պատմաբան Յովհաննէս կաթողիկոսը 82 երեսում տալիս է դատավարական ձեւի մի փառաւոր պատկեր Գէորգ կաթողիկոսին (877-898 թթ.) դատի ենթարկելու պատրաստութիւններից առաջ: Աբաս, իւր եղբորորդի Սմբատին թագաւոր օծուելու պատճառ համարելով Գէորգ կաթողիկոսին, կամեցաւ վրէժ հանել. այդ մտքով զանազան սուտ վկաններ գտնել տուաւ, պատրաստութիւններ սկսեց տեսնել ժողով գումարել տալու եւ կաթողիկոսին մեղաւոր ճանաչել տալուց յետոյ գահընկէց անել. նա իմիջիայլոց գրեց նաեւ Սեւանում ապրող ժամանակի յայտնի գրագէտ Մաշտոցին, որ գայ ժողով եւ ամբաստանի կաթողիկոսի դէմ՝ խոստանալով կաթողիկոսութիւնը յանձնել նրան: Մաշտոցը գրում է պատասխան Աբասին՝ ցոյց տալով, որ հեշտ բան չէ կաթողիկոսին զրպարտելը. «Ժողով թէ հրամայում էք լինի, թող լինի, բայց չլինի չար պաշարողների, քինահան հրոսողների ժողով, որոնք ինչպէս որ այն ժամանակ ժողովուեցին Աննայի հետ...»: պէտք է նիկիայի հարց նման պատերով եւ աղօթքներով անցնեն եւ սուրբ Աւետարանը միջնորդ դնելով, ճշմարիտը խօսեն եւ ո՛չ ըստ քմահաճոյից: Յիշեցէք սբ. Ստեփաննոսի եւ Յա-

կոր Տեառնեղբոր դէմ դուրս եկած վկաներին եւ մի՛ խաբուէք, որովհետեւ մարդիկ ապագայի զգուշութիւնից լաւ գիտեն անօրէն վկաների չարութիւնները գրի անցնել: «Աւելացնում եմ, որ գարշելի անձնամատը վկայ չէ, եւ չի էլ կարող կանգնել ուղիղ ատեանի առաջ, այլ բացէիբաց կհալածուի: Որովհետեւ պիղծ դէմքը պոռնիկ կնոջ դէմք շինելով եւ այլ մարդկանց շարքից ելնելով եւ խոստովանուելով քահանայի մօտ, վկայ լինել չէ կարող սիւնհոտոսական կարգի համաձայն, մինչեւ որ սուրբ կանոնների հրամայած ապաշխարանքը չվերջացնի եւ իւր զղջման մասին եկեղեցու առաջնորդներից վկայութիւն չբերի»: Նոյնպէս էլ եպիսկոպոսները պիտի ընտրուած եւ արդար լինեն, ոմանք հեռու տեղերից պիտի գան, որոնց վրայ ատելութեան կարծիք չլինի. նոյնպէս եւ սուրբ եւ աւագ հայրերը թող քննեն եւ հաւաստիանան... ապա սբ. սեղանը եւ ավթոռը սեւով պատեն, որ սուգի նշան է, որ Քրիստոսի փոխանորդ՝ փեսան ընկնում է...»: Ահա արդարապէս քննելու ձեւը, իսկ եթէ դուք կամենում եք մի ուրիշին կաթողիկոս ընտրել, այդ կարող էք անել ո՛չ օրինաւոր կարգով, «այլ բռնի ուժով եւ կամ կամակոր մտքով Աստուծոյ հետ կռուելով»: Բայց դուք իմ խօսքը լսեցէք, եւ արէք այն, ինչ որ արդար է եւ հաճելի Աստուծոյ: Մաշտոցի այս թուղթը խիստ ազդեց Աբաս իշխանի վրայ, որը գնաց կաթողիկոսի մօտ ներողութիւն խնդրեց: Ապա եղել են մի քանի եւս դատական ժողովներ մի քանի կաթողիկոսների գործերը քննելու, դժբախտաբար դատավարութեան մասին ոչինչ չկայ այդ նիստերի պատմութեան մէջ, ընդհանուր խօսքերով նկարագրում են պատմագիրները եւ անցնում, թէ մեղադրեցին այս ինչ անձին, վկաներով հաստատեցին եւ պատժեցին: Այդպէս եղեւ 968-ին կաթողիկոսացած Վահան Սիւնեցու օրով, որին մեղադրում էին քաղկեդոնականութեան մէջ. Աշոտի հրամանով Անիում ժողով արին, քննեցին խնդիրը, մեղադրութիւնը հաստատեցին եւ գահընկեց արին: 1036-ին եղեւ մեծ փառաւոր դատական ժողով 4000 հոգուց բաղկացած, հոգեւորական եւ աշխարհականներից, ուր քննեցին Դէոսկորոս կաթողիկոսի ապօրինի գործերը, վկայութեամբ հաստատեցին մեղադրութիւնները, գահընկեց արին եւ բանադրեցին նրանից ձեռնադրուածներին: Ստ. Օրբելեանը 319 երեսում յիշում է եւ Կոստանդին Պրօնագործ կաթողիկոսին (1286-1289 թթ.) դատի ենթարկելու խնդիրը, որից երեւում է, որ Հեթում թագաւորը քէն ունենալով կաթողիկոսի դէմ, հոգեւոր եւ աշխարհական անձանց իւր կողմն է քաշում, վկաներ պատրաստել տալիս եւ ժողով գումարում, ուր 30 մեղադրական կէտերով վկաների ցուցմունքներով հաստատում են նրա յանցանքները եւ ստիպում գահընկեց լինելու: Մեղադրական

կէտերի մէջ կան այսպիսի մեղքեր, որ պատարագ անելուց առաջ շարժաթ է խմում, երկրորդ՝ որ Հռոմկլայի լկտանոցներից հարկ է առնում: Այս մեղադրական կէտերի դէմ խիստ յարձակում է Ստ. Օրբելեանը՝ համարելով առաջինը հիւանդութեան պատճառով արած, երկրորդն էլ բոլորովին օրինաւոր՝ ըստ եկեղեցական կանոնաց, որ անառականներից հարկ էր առնուում իբրեւ տուգանք եւ յանձնուում աղքատանոցներին: 1002-ին Սարգիս կաթողիկոսը ժողով արաւ, դատի ենթարկեց թոնդրակեցի աղանդաւորներին, մեղադրութիւնը հաստատեց եւ նրանց գլխաւոր Յովհաննէս եպիսկոպոսին կարգալոյծ արաւ, աղուէսադրոշմ դրեց ճակատին, բանտարկեց եւ նզովեց:

Ստեփաննոս Օրբելեանը 260 երեսում յիշում է եւս մի դատ, որ տեղի է ունեցել 1216-ին Սիւնեաց եպիսկոպոսների եւ Լիպարիա ու Ելիկում իշխանների մէջ «Սուրբ Խաչի» ո՞ւմ պատկանելու մասին, որը բերդը գրաւելուս ստացել էր Իւանէ Աթաբէկը: Երկու կողմը դիմում են Իւանէ Աթաբէկին, որ նստում էր Դուին եւ կառավարիչ էր երկրին Վրաց թագաւորից նշանակուած: Աթաբէկը «հրամայում է իւր մեծամեծների (Վրաց իշխանների), Տփխիսու, Անու եւ Դուինի դատիներին եւ Սուրմարիի երեւելի շէխին, որոց հետ Անու մեծ եպիսկոպոսին եւ Բջնոյ ու Հաղբատի եպիսկոպոսներին», որոնք քննեցին եւ վճռեցին՝ Ս. Խաչը պատկանում է նրան, ով որ գերութիւնից թափել է, որովհետեւ կռուի իրաւունքով ձեռք բերած սեպհականութիւն է, գերի ընկածը մեռածի հաշիւ է: Դատաստանի վճիռը Իւանէ հաճութեամբ լսեց եւ Ս. Խաչը իշխանների եկեղեցու սեպհականութիւն համարեց: Ահա այս են մատենագիրների հաղորդած տեղեկութիւնները Հայոց եկեղեցու մէջ պատահած դատավարութեանց վերաբերմամբ: Հայոց եկեղեցու դատավարական կեանքը կարելի է բաժանել 3 մասի. ա) Լուսաւորչի տոհմի կաթողիկոսութեան ժամանակ, Լուսաւորչից մինչեւ Սահակ, բ) մարգպանութեան ժամանակից մինչեւ Հայոց թագաւորութեան ջնջումը, գ) մահմետական տիրապետութեան միջոց:

Ա. Լուսաւորչի տոհմը լինելով բարձր իշխանական ծագումից, Հայոց թագաւորական ցեղի հետ բարեկամ, ունենալով Հայոց թագաւորների հետ խնամութիւն, եւ գուցէ անմիջական յաջորդութիւն լինելով Հայոց կռապաշտական քրմապետութեան, որ համապատիւ թագաւորի իրաւունք էր վայելում, այդ հիմունքներով այդ տոհմի կաթողիկոսութիւնը շատ բարձր էր կանգնած յաջորդ դարերի կաթողիկոսութիւնից: Նրանք էին ընդհանուր լիազօր կառավարիչներ եկեղեցու, վանքերի, բարեգործական հիմնարկութիւնների, ժողովում էին հարկեր եւ տուրքեր բոլոր ժողովրդից այդ հիմնարկութիւնների պահպանութեան

Համար. նախատում, կշտամբում եւ անխնայ հալածում էին ամէն տեսակ եկեղեցական կանոնների հակառակ զնացող անձանց, լինէին նրանք շինական, թէ ազնուական, նախարար, թէ թագաւոր, առանց վախենալու ո՛չ մահից, ո՛չ բանտից: Բանադրում եւ նզովում էին թագաւորին, արգելում էին եկեղեցի մտնել, եկեղեցում աղօթք անել. թագաւորը երկիւղից չէր համարձակուում դատել, բանտարկել կամ սպանել, դիմում էր գաղտագողի թոյնի օգնութեան: Դրանք իրանց բարձր տոհմական դիրքով ել ու դուրս էին արքունիք եւ իւրաքանչիւր բուսկ յանդիմանական-խրատական զրուցով յիշեցնում նրանց քրիստոնէական պարտիքը: Գոռոզ Արշակ, որ ոչ մի սրբութիւն ճանաչելու տրամադրութիւն չէր ցոյց տալիս, Ներսէս Մեծի յանդիմանութիւններից յաղթահարուած՝ խնդրում էր ներել մեղքերը. «Իսկ թագաւորը նեղն ընկած մեծ աղաչանքով եւ շատ աղօթքներով աղաչում էր հաշտուել իրան հետ եւ ուխտ դրաւ, որ այլեւս երբէք նրա խօսքից դուրս չի գալ» (Բիւզ. 96 երես): «Հրաման տանք, ասում է Ներսէս Արշակ թագաւորին, բոլոր աշխարհին քեզ հետ միասին քո գործած մեղքերի համար աղօթքի եւ խնդրուածքի կանգնել, մենք էլ քեզ հետ մտնենք ապաշխարանքի տակ»: Թագաւորը թունաւորում է կաթուղիկոսին, վերջինս նախատական արհամարհական ձեւով նկատում է. «Իսկ քեզ, ո՛վ թագաւոր, արժան էր իբրեւ թագաւոր մարդ յայտնի հրաման տալ ինձ սպանելու, ո՞վ էր, որ կարողանար արգելել քեզ, կամ ո՞վ էր, որ կարողանար պահել քո ձեռքը...»: Այսպիսի ձեւով վարուեցին Լուսաւորիչ, Արիստակէս, Վրթանէս, Յուսիկ, Ներսէս, Սահակ: Այդ շրջանում եղել են արտաքոյ օրինաց միջանկեալ օտարահաստատ կաթուղիկոսներ, որքա՛ն անզօր, որքա՛ն մեղք եւ աննշան այդ հսկաների վերաբերմամբ. մէկի վերաբերմամբ Փաւստոս ժողովրդի բերանով ասում է. «Ներսէսի փոխանակ կաթուղիկոս դրին ոմն Չունակ, որ ստրուկ էր ի ստրկաց արքունի» (Բիւզ., 105 երես): Այս շրջանում կաթուղիկոսները իրանց աթոռակից՝ խորհրդակից եպիսկոպոսներով կազմում էին ամէն ինչ՝ եւ դատաւոր, եւ օրէնսդիր, եւ կառավարիչ, եւ խնամակալ, նրանք միշտ շրջում էին ամէն տեղ եւ իբրեւ Աւետարանի պատուական աշակերտներ ամէն տեսակ վէճ, դատ կտրում իրանց ձեռքով. Սահակ 60 աշակերտներով ամբողջ տարին շրջում էր եւ խրատում, քարոզում ու սովորեցնում: Բարեգործական հիմնարկութիւնները գտնւում էին որոշ մարդկանց խնամակալութեան, հոգատարութեան եւ կառավարութեան ձեռքի տակ, որոնք դրանց եւ պահողն էին, եւ դատողը, եւ կերակրողը: Այս շրջանում 3 դատական աստիճաններ կային. կաթուղիկոսական՝ իւր խորհրդակից եպիսկո-

պոստներով եւ շրջիկ հոգեւորականներով. եպիսկոպոսական՝ սահմանուած իւրաքանչիւր թեմի գործերի համար եւ քորեպիսկոպոսական՝ գաւառականների եկեղեցական կառավարութեան եւ դատաստանի համար: Վարչական եւ դատաստանական բոլոր գործերը գտնուում էին այս երեք աստիճանի ատեաններում: Սրանց դատաստանական գործավարութիւնը սահմանափակուում էր պսակների, առեւանկութիւնների, չհասանների, ամուսնալուծութիւնների, մեռելների վրայ լաց ու կոծ անելու խնդիրներում, քրէական եւ քաղաքացիական գործերը վերաբերում էին քաղաքական իշխանութեան եւ նրա դատաւորներին, այս մասին քիչ յետոյ: Սահակի սահմանադրութիւններից երեւում է, որ ամէն տարի 2 անգամ ժողով էր լինում, որ եպիսկոպոսները իբրեւ հայր եւ Քրիստոսի աշակերտներ պիտի իրանց հօտը լաւ խնամէին, հայրաբար կառավարէին, որ գաւառականների համար նշանակուած քորեպիսկոպոսները լինէին գիտուն եւ ժիր: Գիւղերի եւ գաւառականների դատաւորը եւ կառավարիչն էր քորեպիսկոպոսը (այժմեայ գործակալը). նրանց տալիս է ասագին իրաւունքներ, նրանք են վարչական եւ դատաստանական գործերի ղեկավարը. ո՛չ առանձին, ո՛չ ըրպէական ազդեցութեամբ ղեկավարող, այլ խորհրդակցութեամբ, քննութեամբ, ատեանի մէջ: «Քորեպիսկոպոսները պիտի հսկեն բոլոր եկեղեցիների վրայ, օրինազանց եկեղեցականներին կշտամբեն խրատով, ծեծով եւ տուգանքներով պատուհասեն ատեանի մէջ, որ միւսները վախենան եւ խրատուեն»:

5-րդ կանոնով իրաւունք է տալիս քորեպիսկոպոսներին զրկելու քահանայագործութիւնից առժամանակ ծոյլ, ժամերգութիւն չիմացող, պատարագը ոչ լրիւ սպասահարկութեամբ կատարող քահանաներին: Այս կանոնների մէջ յիշատակուած թէ եպիսկոպոսական, թէ քորեպիսկոպոսական դատի ենթարկուող յանցանքները բոլորը եկեղեցական են: Սրանց համար ասուած վերոյիշեալ խօսքը, թէ՛ «ատեանում» պիտի պատժեն, դատեն քահանաներին, կարելի է հասկանալ երկու կերպ, կամ ժողովրդի, խուռն բազմութեան ներկայութեամբ, կամ ուղիղ մտքով, երկու երեք հոգի դատաւորների աջակցութեամբ:

Բ. Եկեղեցական դատարանի երկրորդ շրջանն ընկնում է Արշակունեաց անկումից մինչեւ Ռուբինեանց անկումը, երբ կաթողիկոսների սատար էին հայ մարզպաններ, Բագրատունեաց, Արծրունեաց եւ Ռուբինեան թագաւորները: Այս շրջանի կաթողիկոսները այն չեն, ինչ որ առաջի շրջանի, այստեղ վախկոտ են, խեղճ, նախարարների եւ թագաւորների քմահաճոյքին ծառայող, այն վեհութիւնը, ինչ որ Լուսաւորչի տոհմումն էր, չունէին. եւ պարզ է, թէ ինչու. առաջինները նստում-վեր էին կենում թագաւորների հետ եւ էին խրոխտ ու յան-

դիմանող, սրանք ծագմամբ ամենախեղճ կացութիւնից բարձրացած բարձր աստիճանի այս ու այն նախարարի՝ թագաւորի միջոցով, էին համեստ, հաշտեցնող բնաւորութեամբ. առաջինները որքան բարձր շրջանից էին, նոյնքան համեստ եւ ժողովրդին մօտիկ, նրա կարիքներին դարման տանող. երկրորդները՝ հազիւհազ իրանց գլուխները պահող: Ահա այս դրութիւնից էլ կախուած էր եւ դատական իշխանութեան ամբողջութիւնը, ոյժը եւ զօրութիւնը: Կաթողիկոսը «պարեգօտաւորները» (աբեղաների) եւ իշխանների ահից վախենում էր ոչ միայն Ղազար Փարպեցու դատը կտրել, այլ մինչեւ իսկ նրա երեսը տեսնել, թէ եւ Վահան Մամիկոնեանն էր Ղազարի պաշտպան իւր եղբայրներով եւ իրա՝ կաթողիկոսի կարծիքով՝ Ղազարը «եկեղեցու զարդ էր» (տե՛ս Ղազարի թուղթը): Ռուբինեանց եւ Բագրատունեաց ժամանակ այս ու այն իշխանի քմահաճոյքից էր կախուած մեղադրանքներ բարդել, սուտ վկաներ ժողովել կաթողիկոսի դէմ՝ նրան գահընկեց անելու համար. Կոստանդին կաթողիկոսին հեռացնում է թագաւորի կազմած ժողովը՝ սուտ մեղադրանքներով, դրա արդար դատը պաշտպանում է Սիւնեաց եպիսկոպոսը հեռու արեւելքից: Այսպիսի դրութեան ժամանակ սպասել բարեկարգ դատարանների եւ նրանց արդար վճուի եկեղեցական գործերի վերաբերմամբ, շատ մեծ բարետեսութիւն է: Այս շրջանում էլ երեք աստիճանով եկեղեցական դատավարութիւնը տիրապետող էր. ա) ամբողջ աշխարհի համար՝ բարձրագոյն եւ վերջին դատարան, բ) թեմական՝ թեմի համար եւ գ) քրեպիսկոպոսական՝ գաւառի եւ համայնքների համար: Բարձրագոյն ատեանը կազմում էր համագգային եկեղեցական ժողովը, կաթողիկոսի կամ նրա բացակայութեան միջոցին՝ աւագագոյն եպիսկոպոսի նախագահութեամբ, մասնակցութեամբ աշխարհականների եւ հոգեւորականների, եպիսկոպոսների եւ նախարարների, ներկայութեամբ նոյնիսկ թագաւորի, բաղկացած փոքրաթիւ անդամներից մինչեւ իսկ 4000 հոգուց: Այս ժողովն է միակ օրէնսդիր, միակ եւ վերջին դատաւորի իրաւունք ունեցողը, որի վճիռը վերջնական է, առանց բողոքի եւ վճռաջինջ իրաւունքի: Այս ժողովի վճիռն է պարտաւորական եւ անդառնալի: Այս ժողովի վճիռով նզովում են դպրից սկսած մինչեւ կաթողիկոսներ, շինականից սկսած մինչեւ թագաւորներ: Այս ժողովն է միմիայն կաթողիկոս ընտրող եւ գահընկէց անող: Դատավարութիւնը եւ դատակազմութիւնը այս ժողովներում յար եւ նման է տիեզերական ժողովներին, ղեկավարւում էին ժողովականները նոյն սկզբունքներով: Ժողովն ունէր նախագահ, անդամներ, մեղադրող կողմ, մեղադրեալ, վկաներ: Մեղադրական կէտեր կազմում էին եպիսկոպոսներ կամ իշխաններ, միմեանց հետ առաջուց հաղոր-

դակցութեան մէջ մտնելով, վկաներ պատրաստելով. երբ մեղադրական գիրը համարուում էր պատրաստ, դիմուում էր աւագ իշխանին եւ թագաւորին, եթէ մեղադրուողը կաթողիկոսը չէր, գանգատաւորները դիմում էին կաթողիկոսին, որոնք, այսինքն կաթողիկոսը, կամ թագաւորը, երկուսի չեղած ժամանակ մեծ իշխանը կամ աւագագոյն եպիսկոպոսը ժողովի օր էր նշանակուում, հրաւիրագրեր ուղարկուում, եւ ծանուցումն անուում թէ մեղադրեալին եւ թէ վկաներին ու մեղադրողներին: Դատը սկսուում էր սովորական մեղադրական գիրը կարգալուց յետոյ, վկաների ցուցմունքը լսելուց եւ մեղադրեալի արդարացուցիչ խօսքերը լսելուց յետոյ: Վճիռը կայացնուում էր, գործադրուում եւ հրատարակուում ի լուր ամենեցուն: Սեւանի Մաշտոց վարդապետը Աբաս իշխանին գրած թղթում յիշեցնում էր, որ վկաները կանոնական օրէնքի հիման վրայ պիտի լինեն երկու-երեքից ոչ պակաս, յարգելի մարդիկ, պատժի տակ եթէ ընկած են, պիտի ապաշխարանք քաշած բոլորովին արդարացած լինեն, որ դատաւորները հեռու տեղերի եպիսկոպոսներ պիտի լինեն, որ ատելութեան հիմք չունենան մեղադրեալի հետ եւ խնդիրը վճռեն արդարութեամբ ու անաչառութեամբ: Թէեւ ոչինչ չկայ արձանագրութիւններ կազմելու վերաբերութեամբ այդ ժողովներում, բայց ենթադրելի է, որ, անշուշտ, կազմելիս լինէին արձանագրութիւններ, այլապէս մեղադրական գրի 30 կէտերի առանձին-առանձին քննութիւնները, վկաների ցուցմունքները եւ կողմերի ասածները ինչպէ՞ս պիտի մտքներում պահէին, որ վերջում գործը անաչառ վճռահատութեան ենթարկէին:

Բ աստիճանի դատարանը եպիսկոպոսականն էր, թեմի գործերի համար, ատենական էր, թէ անձնական, անորոշ է, չկայ բաց որոշ ցուցմունք, բայց ի նկատի առնելով այն, որ մի անհատ դժուարութեամբ կարող էր գործերը վարել ամբողջ թեմում առանց օգնականի, դատաւորի, առանց արձանագրութեան, քանի որ կողմերը կարող էին դիմել կաթողիկոսին, պիտի անշուշտ ենթադրել, որ ատենական էր եւ ո՛չ անձնական՝ անհատական: Փարպեցին գանգատուում է կաթողիկոսից, թէ «եկեղեցու դատաւորութեան» էլ արժանի չարաւ իրան:

Գ աստիճանի դատարանն էր քորեպիսկոպոսական, որ դատուում էր գաւառակի շրջանում, գիւղերում: Այս շրջանում սրանց տրուում էր նոյն պատժողական իրաւունքները՝ ինչ որ առաջինում կար, Սահակի կանոններով, տուգանել, ծեծել, պատժել խօսքով՝ նախատելով, ապաշխարանքի ենթարկելով: ԺԳ դարի Սսի ժողովը հրամայում է, որ եպիսկոպոսը «սուրբ, գիտուն քորեպիսկոպոս նշանակի, որ եկեղեցու դատաստանը կարողանայ երկիւղածութեամբ եւ ոչ ազահուութեամբ

անել»։ Սրանք եկեղեցական տուրքի եւ մէկի յանցանքի պատճառով շատ անգամ փակուած էին եկեղեցու դռները, այս ինքնակամ գործողութիւնները արգելուած է ութերորդ դարու Պարտաւի ժողովը։ Սրանց իրաւասութեան ենթարկուած էին նոյնպէս միմիայն եկեղեցական յանցանքները եւ մեղքերը։

Պ. Դատարանական երրորդ շրջանը կազմուած է Ռուբինեանց անկումից յետոյ մինչեւ ռուսական տիրապետութիւնը եւ տաճկահայոց մէջ մինչեւ 1860 թիւը՝ Սահմանադրութիւնը։ Այս շրջանը մահամետական շրջան է, այս բաւական է ըմբռնել տալու համար հայոց եկեղեցական՝ թէ վարչական, թէ դատարանական դրութիւնը։ Մի տեղ, որտեղ արդարութիւն, ճշմարտութիւն կախուած լինի կաշառքից, դատ եւ իրաւունք կեդրոնացած լինի սրի, ոյժի, կոպիտ քմահաճոյքի մէջ, մի տեղ, որտեղ անկիրթ վայրենի բնագոյումներով Երեւանի սարդար լինի կառավարիչ եւ Թաւրիզի խան, որոնք ամբողջապէս նուիրուած լինեն մարմնական գողարձութիւնների եւ տուփական ցանկութիւնների, մի՞թէ այնտեղ եկեղեցին կարող է արդար դատաստան ունենալ։ Առաքել Դաւրիժեցի պատմագրի (1601-1669 թթ.) ո՛ր երեսը բաց անելու լինես, ամէն տեղ կը տեսնես բռնութիւններ եկեղեցու վրայ, բռնագրօսիկ վարմունք կաթողիկոսների վերաբերմամբ, եկեղեցին ամբողջ կազմով խաղալիք դարձած։

Էջմիածինը իւր 4 կաթողիկոսներով, որոնք միաժամանակ գահ են բազմել սարդարի եւ շահի գրպանը լցնելու եւ նրան քմահաճոյքների ծառայեցնելու, դարձել էին եկեղեցական կառավարութիւնը եւ դատաստանը վաճառանոց։ Միաժամանակ չորս կաթողիկոս՝ Մելիքսէթ, Դաւիթ, Սրապիոն եւ Սահակ, դարձել էին շահի ծառաների ուղեկցութեամբ շրջիկ հարկահաններ. ահա թէ ինչ է ասում Դաւրիժեցին. նրանք «կաշառքով թէ եպիսկոպոսներին, թէ քահանաներին անարժանութեամբ ձեռնադրութիւն էին տալիս, կաշառքով մէկ վանքի սեպհական վիճակը կտրուած ուրիշ վանքի էին տալիս, արձակ հրամաններ էին տալիս չհասի, «մեղօքի», կնաթողութեան, երկկնութեան։ Այսպիսի եւ սրանց նման բազմաթիւ անկարգութիւններ էին գործուած կաթողիկոսները եւ իւր եպիսկոպոսները...» (223 երես)։ Այսպէս էր եկեղեցու կառավարիչը, իսկ ստորադրեալները «նոյնպէս էին, — ասում է Դաւրիժեցին 289 երեսում, — եւ գիւղական երէցները, անունով միայն քահանաներ, ոմանք վերցնելով իրանց վրայ մելիքութեան իշխանութիւնը (տանուտէրութիւն), եւ ոմանք տանուտէրութեան, եւ ոմանք պոռնիկներ եւ երկկանայք, ոմանք այլազգի իշխաններին յարած, նրանց չար գործերի արբանեակներ եւ քրիստոնեաների մատնիչներ...

Թողնելով ժամ պատարագ»՝ փակել էին եկեղեցիները եւ իրանց ցանկալի արուեստներով պարապում: Շահը, սարդարը, խաները 4 կաթոլիկոսին դարձրել էին փողի քսակ, միմեանց «աջըղու» հակառակ, բանտարկում, չարչարում, տանջում էին նրանց: Դաւիթը տանջանքից փախաւ Սպահան, Սրապիոնը զարհուրելի չարչարանքից փախաւ իւր հայրենիք Տիգրանակերտ, Սահակը նոյնպէս դէպի Վան, իսկ Մելիքսէթի չարչարանքները թող պատմի Դաւրիժեցին (208 երես). «Նորանից յետոյ բերին Մելիքսէթին Երեւանի բերդի մէջ եւ տարածեցին գետնի վրայ, չորս կողմից քարշելով պրկեցին նրան, կապելով ցցերից, ձգեցին որոգայթի մէջ, եւ առնելով բեւեռաքարչը (ունելիք) եւ նրանով կտրեցին թեւերից միս, եւ կտրած միսը դրեցին բերանում, եւ երկու կողմում կանգնած փայտաւորները խփում էին նրան եւ ասում էին՝ ծամիր եւ կուլ տուր, եւ Մելիքսէթը թէպէտեւ չէր կամենում, բայց վտանգից անճար մնալով, ծամեց եւ կուլ տուաւ իւր միսը. եւ յետոյ մոռնետիկը աղաղակեց, թէ թագաւորի հրամանը խալիֆայի վրայ կատարուեց, իւր միսը ծամեց եւ կուլ տուաւ», այն էր Աստուածածնի պահոց օրերը. եւ այս բանի պատճառ էր իւր աթոռակից Դաւիթ կաթոլիկոսը, որը շահին ասել էր, թէ Մելիքսէթը կաշառ է առել եւ թոյլ տուել, որ կաթոլիկներ սք. Հռիփսիմեանց գողացած մասունքները տանին՝ փոխանակ յետ խլելու: Այս կատարուել է տասն եւ եօթերորդ (ժէ) դարում: Մի՞թէ արժէ կրկնել Դաւիթ-Դանիէլեան կաթոլիկոսական կռիւը, որ շարունակուեց երկար տարիներ եւ պառակտեց եւ թուլացրեց եկեղեցական կարգերի ոյժն ու զօրութիւնը, այն էլ 19-րդ դարի սկզբում, հետաքրքրուողները թող կարդան «Ամենայն հայոց կաթ.» (գիրքը՝ Ա. Երիցեանի): Մի՞թէ այսպիսի պայմաններում, այսպիսի հրէշաւոր ժամանակ, կարելի էր որոշել կամ քննութեան տակ ձգել Հայոց եկեղեցու դատավարութիւնը եւ դատակազմութիւնը ինչպէ՞ս էր, ո՞վ էր դատողը եւ մեղադրողը, ո՞վ վկան, ո՞վ պատիժ կրողը՝ եկեղեցական դատաւորը եւ պատժողը, եւ քննողը էին կաշա՛ռքը, քմահաճո՛յքը, ստոր ստրկութիւնը, խանի եւ սարդարի վայրի բնազդմունքները: Շատ պարզ է, որ այսպիսի դառն պատահարներ չկարողացան եւ չեն էլ կարող ջնջել մեր եկեղեցու դարաւոր կանոնական սահմանադրութիւնները դատի, դատավարութեան եւ դատակազմութեան վերաբերմամբ, որոնք առժամանակ միայն մոխրի տակ պահուած մնացին, որովհետեւ բռնի ոյժով արածը օրէնք չէ, եկեղեցին իւր ներքին ուժով այդ բռնութեան դէմ մաքառեց եւ շարունակեց նախկին սկզբունքներով կեանք վարել:

Մեր եկեղեցու երեք դատարանական շրջանում հետեւեալ սկզբունքները մնացին անխախտ. ա) երեք աստիճանով կազմուած

դատարանական ձեւերը սկզբից մնաց մինչեւ վերջը առանց փոփոխութեան, այն է՝ 1) կաթողիկոսական ազգային ժողովի մասնակցութեամբ, վերջնական եւ անբողոքելի դատական, օրէնսդրական վճռահատութեամբ, կամ ի բացակայութեան կաթողիկոսի աւագագոյն եպիսկոպոսի նախագահութեամբ, 2) եպիսկոպոսական կամ առաջնորդական, սահմանափակուած թեմի գործերով եւ 3) քորեպիսկոպոսական կամ գործակալական, գաւառակի կամ համայնքի գործերով սահմանագծուած: բ) Սկզբից մինչեւ երրորդ շրջանի վերջը երեք եկեղեցական դատավարութեան հիմունք եղել է կանոնական իրաւունքը, կանոններից տուած սահմանագծերը: գ) Եկեղեցական դատաստանի նիւթը եղել է եկեղեցական կրօնական խնդիրներ, այն է՝ պսակի, չհասի, ամուսնալուծութեան, առեւանկութեան, կախարդութեան՝ իւր տեսակներով, աղանդների, ժամերգութեան, ծիսակատարութիւնների, բարեգործական հիմնարկութիւնների եւ կալուածների կառավարութեան եւ պահպանման, եկեղեցական հասոյթների եւ տուրքերի կարգադրման եւ ժողովման խնդիրներ: դ) Եկեղեցական դատաստանին ենթարկուել են վերոյիշեալ յանցանքներում մեղադրուած բոլոր հոգեւորականները՝ դպրից սկսած մինչեւ կաթողիկոս անխտիր: ե) Նոյն յանցանքներում մեղադրուած բոլոր աշխարհականները նոյնպէս ենթարկուել են նոյն եկեղեցական դատին՝ շինականից սկսած մինչեւ թագաւորը: զ) Քրէական եւ քաղաքացիական գործերը ենթարկուել են մարմնաւոր դատարանին, եւ չունենք փաստ ապացուցանելու, թէ ենթարկուած լինեն եկեղեցական դատաստանի: ի) Հոգեւորականները քրէական եւ քաղաքացիական գործերի համար ենթարկուել են երկու դատարանին էլ՝ թէ եկեղեցական, թէ մարմնաւոր, կամ խառն դատարանի, որպիսին էր Սիւնեաց եպիսկոպոսների դատը երկու իշխանների դէմ «Ս. Խաչի» տիրապետութեան համար. փոքր քրէական յանցանքների համար՝ միմիայն եկեղեցական դատարանին: լ) Բարձրագոյն եկեղեցական դատարանին ենթարկուում էին կաթողիկոսը եւ թագաւորը, եպիսկոպոսները եւ իշխանները (նախարարները). եպիսկոպոսական դատին՝ անպաշտօն եպիսկոպոսները, վարդապետներ եւ այլ հոգեւորականներ, գաւառի աննշան իշխաններ եւ ազատ ու շինական: Քորեպիսկոպոսական դատին՝ համայնքում ապրող ազատ ու շինական եւ քահանաներից սկսած մինչեւ դպիրներ: Ս) Երեք աստիճանի դատավարութիւնը լինում էր դռնբաց, ժողովական եւ խորհրդակցական եւ ո՛չ անհատական, բարձրագոյն ատենին բողոքելու իրաւունքով: ժ) Երեք աստիճանի դատարաններում գործադրուող պատիժներն էին՝ ապաշխարանքներ զանազան տեսակ, ծոմապահութեամբ, ծնրադրութեամբ,

չոքելով, գրքեր կարդալով, եկեղեցու դռան կանգնելով, հաղորդութիւնից զրկուելով, եկեղեցի մտնելուց զրկուելով, աղօթքի կանգնելով, տուգանքներ յօգուտ աղքատանոցի, եկեղեցու, բարեգործական հաստատութիւնների եւ յօգուտ գանձարանի, պատիժներ՝ մուրցացի եւ ճիւղտի հարուածներով, ուրկանոց ուղարկել աղալու համար (ցորեն եւ ծաւար արկանքներով), աղուէսադրոշմ ճակատին (խարած շամփուրներով), պատիժներ ոչ մարմնական՝ բանտարկել, խայտառակելով էշի վրայ նստացրած շրջեցնել, իրաւունքի զրկումն՝ հոգեւորականներին՝ զրկուել պատուից, պաշտօնից, կարգից, երկու դասակարգի վերաբերմամբ՝ զրկուել քրիստոնէական բոլոր օրինակատարութիւնների շնորհքից՝ բանադրութեամբ եւ նզովքով: Ժա) Եկեղեցական դատարանն ինքն է գործադրում պատիժները բոլոր եկեղեցական անձանց վերաբերմամբ, նոյնպէս եւ ինքն է գործադրում վերոյիշեալ պատիժները աշխարհականներից՝ շինականների վերաբերմամբ, իսկ ազնուականները ծեծից օրէնքով ազատ էին, եթէ ինքնայօժար տուգանք կտային, այն է՝ պատժին կենթարկուէին, եթէ ոչ՝ եկեղեցին անզօր էր գտնուում պատիժը գործադրել. «Եթէ պատուաւոր մարդ է եւ եկեղեցական օրէնքին հակառակ է կանգնում,– ասում է Սսի կանոնը,– պէտք է նզովքի ենթարկել. ուրեմն աշխարհականներից ուժեղների կամքին էր թողնուած եկեղեցական դատարանին ենթարկուելը, եկեղեցին անզօր գտնուելով սրանց դէմ՝ բանադրում եւ նզովում էր միմիայն: Թէ ինչու եկեղեցին դիմում էր հակաեկեղեցական միջոցների յանցաւորների դէմ, այդ պէտք է բացատրել հանգամանքների, մարդկանց վարք ու բարքի կոպտութեան, տիրող կարգերի անկանոնութեան միջոցով. մարմնական պատիժը, ծեծը բոլորովին հակառակ է Աւետարանի բարձր սկզբունքին, եկեղեցու քարոզչութեամբ լոյս սփռելու ձգտումներին, որոնք պահանջում են ազդել խօսքով, յորդորներով, սրտի ներշնչմամբ եւ ո՛չ գաւազանով: Այս դրութեան պատասխանում է Շահապիվանի ժողովի 13-րդ կանոնը, որ խօսելով յանցաւորներին խիստ տուգանքների եւ մարմնական պատիժների ենթարկելու մասին, ասում է. «Իսկ եթէ հակառակեն (պատժի ենթարկուողները) եւ ասեն՝ ինչո՞ւ, Նիկիական կանոններում այդպէս ծանր պատիժ է նշանակուած, նրանք սխալուում են այդպէս մտածելով, որովհետեւ այնտեղ ի նկատի չունէին, թէ այսքան չարիք եւ ոճիրներ մեր աշխարհում պիտի գործուէին»: Ահա ժողովի պատճառաբանութիւնը, որի անդամները իմացել են իրանց եկեղեցական ոգու ո՛չ համապատասխան պատիժներ նշանակելը, բայց միեւնոյն ժամանակ գտել են, որ ուրիշ միջոցներ չեն կարողանում որոնել այդ անկարգութիւնների առաջն առնելու համար: Այդ խստութիւնները միեւնոյն չափով

գործադրուում էին թէ հոգեւորականների եւ թէ աշխարհականների վերաբերմամբ: Մինչեւ իսկ Սսի ժողովը հայոց թագաւորի կարգադրութեամբ սահմանում է՝ մարդիկ նշանակել ամէն տեղ, քաղաքներում, գիւղերում, հրապարակներում, փողոցներում հսկելու եւ բռնելու այն մարդկանց, որոնք հայհոյելիս կը լինեն Աստծուն, եկեղեցուն, հաւատքը, կնունքը եւ այլն, եւ այլն, եւ ծակելու նրանց լեզուները, լար անցկացնելու միջովը, մի օր այդպէս շրջեցնեն եւ տուգանք առնեն աղքատներին բաժանեն: Այսպիսի պատիժ հետեւանք է միմիայն կացութեան, վարք ու բարքի փչացման եւ բրդացման:

Այն հարցը՝ թէ հոգեւորական, թէ աշխարհական որպիսի՞ յանցանքների համար ո՞ր աստիճանով պատիժների էին դատապարտուում, շատ դժուար է որոշել, պարզ եւ դրական կերպով լուծուած այդ խնդիրը մենք չենք գտնում մեր կանոններում, չկան որոշ սահմանագծուած օրէնսգրքի յօդուածների նման վճռական կանոններ, այդ թողուած է գործադրողների քմահաճոյքին եւ հանգամանքներին ծանրութեան ու թեթեւութեան: 1836-ից յետոյ, երբ ուսուսաց կայսրը հրամայեց հայոց եկեղեցական կանոնների հիման վրայ ներքին եկեղեցական կեանքի վերաբերեալ Սահմանադրութիւն կազմել, Սինոդը երեք անգամ նշանակեց այդ հրամանը ի կատար ածելու, որ, անշուշտ, ի նպաստ էր Հայոց եկեղեցու կանոնաւոր կառավարութեան, դժբախտաբար կազմողները ոյժից վեր տեսնելով այդ գործը՝ յետ քաշուեցին եւ մինչեւ այսօր էլ մնում է նախկին տարտամ դրութեան մէջ: Հայոց եկեղեցու 1836-ից յետոյ եղած դատաստանական խնդիրների մասին ուսուսացայոց համար եւ 1860-ից յետոյ տաճկահայոց վերաբերմամբ կիսօսենք Գ գրքում աւելի մանրամասն:

Այն հարցը՝ քրէական յանցանքները քննուել եւ վճռուել են հայոց մէջ եկեղեցական դատարաններում, կամ աւելի կարճ՝ թէ քրէական դատերը ենթարկուել են հոգեւոր դատարաններին եւ ո՞չ աշխարհական, այս մասին երկու խօսք կասենք եւ դատական մասին վերջ կտանք:

Թէ եկեղեցական դատաստանին էին ենթակայ աշխարհականների գործած քրէական յանցանքները, ա՛յդ պնդում են հանգուցեալ Վահան վարդապետ Բաստամեան իւր Մխիթար Գօշի «Դատաստանագրքի» յառաջաբանի մէջ եւ Գարագաշեան իւր «Քննական պատմութեան» Բ գրքում: Առաջինը բերելով մի քանի կտորներ մեր եկեղեցական ժողովի կանոններից, ապա ի նկատի առնելով օտար եկեղեցիներում նոյն ժամանակներում կարգերը՝ գալիս է այսպիսի եզրակացութեան. «Այսպէս ուրեմն՝ բոլոր վերոյբերեալ քաղուածքները հաստատում են, գոնեա իմ մէջ, գրեթէ անկասկածելի կերպով, այն համոզմունքը, որ՝

արդարեւ դատաքննութիւնը եւ դատաստանը, գէթ քրէական յանցանքների, գտանւում է հոգեւոր իշխանութեան ձեռքին երկար ժամանակ՝ սկսած ս. Գրիգոր Լուսաւորչից մինչեւ Ռուբինեանց թագաւորութիւնը Կիլիկիայում: ...Իսկ ինչ վերաբերւում է քաղաքացիական գործերի դատաքննութեան դատաստանին, զոր օրինակ՝ անշարժ կալուածքները գնելուն եւ վաճառելուն... դոցա համար երեւի թէ կա՛մ առանձին աշխարհական դատարաններ կային, որք սկիզբն ստացան կամ բարեկարգուեցան Վաղարշակ թագաւորի օրով... եւ կա՛մ գաւառապետները, քաղաքապետները, գիւղական տանուտէրները եւ մանաւանդ նախարարները վարում էին դատաւորական իրաւասութիւնը...» (76-77 երես): Իսկ Գարագաշեան Բ գրքի 18 երեսում ասում է. «Գիրքը եւ ժողովոց կանոնք եղան ոչ միայն հիմն երկրին օրէնսդրութեան, այլեւ նոյնիսկ օրէնսդրութիւնն: Այս է պատճառ, որ չունինք ի նախնեաց մնացած դատաստանագիրք: ...Առ քրիստոնէութեամբ, երկրին օրէնքն էր, ինչպէս երբեմն յԵւրոպա՝ կանոնական իրաւունք (groiſ canon) եւ կանոնագիրքն էր դատաստանագիրք: Շատ հաւանական է, թէ տունք երիցանց էին դատարանք, եւ գերագոյն ատեան եպիսկոպոսարանք... Պօլսոյ հայ պատրիարքաց դատարանական իշխանութիւնը, ոչ քաղաքայինը միայն, այլեւ պատժականը, որ տրուած նոցա իբրեւ առանձնաշնորհութիւն օսմանեան կայսերաց կողմանէ՝ համարելի է ոչ այնչափ նոր արտօնութիւն, որչափ ի վաղուց վայելեալ իրաւանց ճանաչումն: ...Դատուել եկեղեցական օրինօք եւ քրիստոնեայ դատաւորէ՝ էր առ նախնիս մեր իբրեւ հաւատոյ մասն, մինչեւ սմին հակառակ որեւիցէ կարգադրութեան համարուել «աղաւաղումն փառաց եկեղեցոյ»: Երկրորդիս կարծիքով՝ քաղաքացիական եւ քրէական (պատժական) դատերը եկեղեցու ձեռքին էր:

Վահան վարդապետ Բաստամեանի բերած փաստերից գլխաւորն է՝ իւր առարկութիւնը ապացուցանելու Շահապիվանի ժողովի 20-րդ կանոնի գրաբառը (Մխիթար Գօշի յառաջաբան, 71 երես), որի մէջ ասուում է, թէ՛ եթէ ժողովրդի մէջ մէկը «չարագործ» դուրս գայ, ու քահանան իմանայ եւ նրանից տեղեկութիւն չտայ եպիսկոպոսին, ենթարկուի խիստ մարմնական պատժի, որպիսին դրւում է մծղնեայ աղանդաւորին: Նա «չարագործ» բառը ընդունում է «իւր պարզ եւ սովորական իմաստով», որ վերաբերում է «առհասարակ չար գործերին, որոնց մէջ կարող են մտնել եւ զուտ քրէական յանցանքները», այդպէս ընդունելուց յետոյ, երբ տեսնում է, որ «20 կանոնն» այդ գործը յանձնում է եպիսկոպոսական եւ կաթողիկոսական դատին, վճռում է, թէ ուրեմն քրէական գործերը ենթարկւում էին եկեղեցա-

կան դատարանին, ահա Բաստամեանի գլխաւոր պատճառաբանութիւնը: Դժբախտաբար այդ 20-րդ կանոնը այնքան պարզ է եւ այնքան որոշ, թէ «չարագործ» ասելով ի՞նչ պիտի հասկանալ, որ Բաստամեանի թէ նախադրեալը եւ թէ եզրակացութիւնը բոլորովին սխալ են եւ կանոնի մտքից հեռու: Որովհետեւ Շահապիվանի 19 եւ 20 կանոնները բացառապէս խօսում են մծղնէութեան մասին, որ է անբարոյական՝ «պղծագործ» եւ «չարագործ» աղանդ, որի պատիժը նոյնպէս «չարագործական» է, կտրումն «Չիլերի», այն է՝ սեռական գործարանի մասերից, աղուէսադրոշմ ճակատին. պատմագրները այս աղանդը անուանում են պղծագործ աղանդ, չարագործ աղանդ, որ նշանակում է, թէ Բաստամեանի եզրակացութիւնը «չարագործ» բառի իմաստի վերաբերմամբ բոլորովին սխալ է, որ այդ գործողութիւնը վերաբերում է աղանդաւորական խնդրին եւ է՝ եկեղեցական հարց եւ ենթակայ եկեղեցական դատին: Մինչեւ անգամ Բաստամեանի բերած 20 կանոնի վկայութիւնից երեւում է, որ եկեղեցական խնդիրներում եթէ յանցաւոր էին գտնւում նախարարները եւ թագաւորազն անձինք, այն ժամանակ նրանք ենթարկւում էին ո՛չ լոկ եկեղեցական դատարանին, ա՛յլ խառն հոգեւոր եւ աշխարհական դատարանին. կանոնն ասում է՝ դրանց «վերցնեն պղծագործ ընտանիքի հետ միասին եւ հրապարակ բերեն, գլխաւոր եպիսկոպոսի, մեծամեծ իշխանների, աւագ դաւաւորների առջ Աստուծոյ օրէնքի վրէժխնդիրը լինեն: Որպէսզի ուրիշները տեսնելով՝ սրբութեամբ եւ երկիւղով պաշտեն Արարչին, կատարեալ լինեն աստուածապաշտութեան կարգի, սրբերի եւ օրէնքների յարգելուն մէջ եւ ճշմարիտ ծառաներ լինեն Աստուծոյ՝ խօսքով եւ գործով»: Վերոյիշեալից շատ պարզ երեւում է, որ «չարագործ» բառը վերաբերում է մծղնէութեան, որ եկեղեցական յանցանքը յանձնել են ոչ թէ լո՛կ հոգեւոր դատարանին, այլ խառն. որ վերոյիշեալ 20 կանոնի հիմամբ կարելի է Բաստամեանի արած եզրակացութիւնից հանել հակառակ եզրակացութիւն, թէ քրէական յանցանքները ենթարկւում էին աշխարհական դատարանին: 20-րդ կանոնը նորից չեմ արտագրում ամբողջութեամբ այդ պարզ ցուցնելու համար, հետաքրքրուողները թող կարդան իսկականը վերեւում ցոյց տուած գրքերում: Բացի այդ փաստից, Բաստամեանը բերում է մի քանի կցկտուր քաղուածներ Ներսէս ոմն կաթողիկոսի յատկացրուած կանոններից զանազան քրէական գոյն ունեցող յանցանքների պատիժների վերաբերմամբ՝ ցոյց տալու, թէ քրէական յանցանքները ենթարկւում էին ո՛չ աշխարհական դատարանին, որովհետեւ, ասում է նա, այս յանցանքների պատիժները ապաշխարանքներ են եկեղեցուց նշանակուած: Այդ ոմն Ներսէսի 43 կանոնը բոլորովին

անվաւեր են եւ անհիմն, կցկտուր եւ միմեանց հակասական, նրանց վրայ վստահանալ եւ նրանց հիմամբ եզրակացուլթիւն անել չի կարելի, եւ երկրորդ՝ մի՞թէ ապաշխարանք նշանակելը եկեղեցու կողմից՝ դիցուք սպանութեան համար, ապացոյց կարող է լինել, թէ սպանութեան խնդիրը ենթարկուել է հոգեւոր դատարանին, չէ՞ որ այսօր էլ հինց պետական քրէական օրէնքը շատ յանցաւորներին պատիժ նշանակելուց յետոյ ենթարկում է նրանց եկեղեցական ապաշխարանքի:

Բաստամեանի առարկուլթիւնը, թէ «նոյնիսկ ժողովրդի համար աւելի օգտակար էր եւ ձեռնատու, որ քրէական գործերի դատաստանը լինէր ոչ թէ մարմնաւոր, այլ հոգեւոր իշխանութեան ձեռքին, որովհետեւ այդ իշխանութիւնը միշտ աւելի ներողամիտ էր վերաբերուում եւ գործ էր ածում միշտ աւելի թեթեւ, միայն ուղղեցուցիչ պատիժներ՝ զանազան տեսակ ապաշխարանքներ» (69 երես): Այս դատողութիւնը աւելի քան միամիտ է, սպանողի համար ճշմարիտ է, շատ նպաստաւոր է հոգեւոր դատարանին դիմելը, որովհետեւ միմիայն ապաշխարանք կրելով՝ յանցանքից կազատուի, բայց սպանողի կողմի համար ի՞նչ օգուտ յանցաւորի խաղաղ ապաշխարանքը, ո՞ր մարդը կհամաձայնի իւր եղբօր սպանողին ազատ համարել պատժից, գոհ մնալով նրան եկեղեցական ապաշխարանք քաշելուց, հապա եթէ յանցաւորը պնդազուլս է եւ եկեղեցական ապաշխարանք կրելու ո՛չ հակամէտ, ի՞նչ պիտի անի եկեղեցական դատարանը, ոչինչ, նա պիտի այն ժամանակ նզովքի ենթարկի այդպիսի անձին: Է՛, այսպիսով աշխարհ կարելի է կառավարել. իհարկէ ո՛չ:

Մենք մեր կանոններում ոչ մի տեղ չենք գտնում փաստ, որով կարելի լինէր ապացուցանել, թէ աշխարհականները քրէական գործերի համար ենթարկուում էին հոգեւոր դատարանին, բայց ունինք տեղեկութիւններ հակառակը ապացուցանելու, այսինքն՝ որ աշխարհականները թէ քրէական, թէ քաղաքացիական յանցանքների եւ դատերի համար ենթակայ են եղել աշխարհական դատարանին, որ հոգեւորականները քաղաքացիական եւ մեծ քրէական յանցանքների համար ենթարկուել են աշխարհական դատարանին կամ խառն դատարանին: Սկզբից մինչեւ վերջ՝ հոգեւորականութիւնը լինելով ժողովրդի ընտրութեամբ այդ դասակարգի մէջ մտած, եւ նրա նիւթական ապահովութիւնը սահմանափակուած լինելով ժողովրդի կամաւոր տուրքերով եւ հասոյթներով, նա՝ հոգեւոր դասը, եղել է միշտ կեանքի մէջ երկրորդ կարգում, խաղալիք եւ ստորադրուած իշխանների, հարուստների, բռնաւորների ձեռքին: Հոգեւորականութեան ամենաուժեղ ժամանակ Լուսաւորչից մինչեւ Սահակ, զօրեղ հոգեւորականները, եպիսկոպոս եւ կաթողի-

կոս մեռել են թագաւորի եւ նրա մարդկանց ձեռքից, կամ փախել են անապատ: Ներսէս Մեծի նման մարդը, որի արքունիք մտնելիս, Արշակ թագաւորը մտնում էր անկիւնում կուչ գալիս, անզօր գտնուեց մի քահանայի դէմ, որը հաղորդութեան մէջ թոյն խառնելով մարդ սպանեց թագուհու պատուէրով: Նոյն Արշակ երբ Արշակաւանը շինեց եւ հրամայեց, որ բոլոր յանցաւորներով լցուի նոր քաղաքը՝ իրաւունք տալով նրանց պատիժներից ազատուել, երկիրը դարձրեց աւազականոց, անառականոց, հոգեւոր իշխանութիւնը, որ իւր ամենաուժեղ ժամանակն էր, ոչինչ չկարողացաւ անել իւր խրատներով եւ քարոզներով, իսկ Արշակ միայն արհամարհում էր Ներսէսի եւ տեղակալ Խաբի յանդիմանութիւնները. ահա Փաւստոս 91 երեսում ինչպէս է նկարագրում այդ վիճակը. «Շատ վնասներ էին տալիս (յանցաւորները) եւ այնտեղ էին փախչում (Արշակաւան), շատ տղամարդիկ իրանց կանանցն էին թողնում եւ այնտեղ ընկնում, շատ տղամարդիկ էլ իրանց կանանց արձակելով, ուրիշ կանայք առնելով՝ այնտեղ էին վազում, շատ ծառաներ իրանց տիրոջ գանձը գողանալով՝ այնտեղ էին դիմում... դար չկար եւ արքունիքից ոչ մէկին իրաւունք չէր տրուում... բոլորի ասելով՝ թէ իրաւունքը մեռաւ...»: Ներսէս յանդիմանում է Արշակին եւ խորհուրդ է տալիս ցրուել Արշակաւան եւ երկրի մէջ կարգ ձգել՝ ասելով, որ քո մեղքերիդ համար բոլոր աշխարհով ապաշխարանքի կմտնենք: Արշակ ծիծաղում է, իսկ Ներսէս անճարացած դուրս գալիս: Եզնիկից ունինք դատի մասին մի քանի խօսք (Ա գլ. ԺԵ). «Ի՞նչու օրէնքը թագաւորներն են դնում, եւ սաստերը՝ իշխանները, եւ պարփոմները՝ դարաւորները, չէ՞ որ միմիայն չարիքների առաջն առնելու համար: Եթէ չարիքն ի բնէ է, այն ժամանակ ոչ օրէնսդիրը պիտի օրէնք դնի, եւ ոչ իշխանը պարփոմնը նշանակի... Տեսնում ենք, որ թագաւորը իւր օրէնքի վրէժն է պահանջում, եւ վրէժի պահանջմամբ չարիքն է կարճում, եւ դարաւորն էլ գողին ու աւազակին է պրկում եւ քիռում (պրկլ էւ քերլ) վնասակար գործերը մէջտեղից վերցնելու համար. եւ հայրը՝ դժնեայ որդուն մահուան դատապարտելով՝ դատաւորներին է մատնում, եւ ուրիշներն էլ իրանց անձնական վրէժները պահանջում են կա՛մ անձամբ, կա՛մ իշխանների ձեռքով»: Եզնիկ Կողբացու վկայութիւնը շատ լուրջ է եւ տրամաբանօրէն, որից պարզ երեւում է, որ գողերը եւ աւազակները յանձնւում են դատաւորների դատին եւ պատժին, որ այդ դատերը բոլորը իշխանական են, այսինքն է աշխարհական եւ ոչ եկեղեցական. մինչեւ իսկ Ե դարում, երբ հայրական իրաւասութիւնը պիտի անչափ լինէր որդու վրայ, բայց եւ այնպէս հայրը դատը ինքը չէ կտրում որդու վերաբերմամբ, այլ յանձնում է աշխարհական դատարանին: է

դարում հայ իշխանները փոխանակ եկեղեցին պահպանելու օտարների ոտնձգութիւններից, շատերը քահանաներին եւ եկեղեցիները հարկի տակ էին ձգում. Դուրիսի ժողովի 9-րդ կանոնը նզովքի է ենթարկում այդպիսի հայ իշխաններին: Նոյն ժողովի 10-րդ կանոնից իմանում ենք, որ «ազնուականներից ոմանք վանքերի վրայ իշխանութիւն են բանեցնում, ում կամենում են վանական են նշանակում եւ արձակում: Ոմանք էլ ընտանիքով նստում են վանքերում, արհամարհելով Աստուծոյ եկեղեցին»: Ը դարու կանոններում կարգում ենք. «Գիւղի աւագը (գիւղապետը) եթէ արքունի հարկերի համար բռնաւորին կը դրդի եկեղեցու դռները փակել եւ ժամերգութիւնը խափանել, մինչեւ մահ նզովեալ լինի»: Մի՞թէ այսպիսի պայմաններում կարելի է մտքով անգամ անցկացնել, թէ քրէական յանցաւոր աշխարհականները ենթարկւում էին հոգեւոր դատարանին: Թէ ի՞նչ դրութեան մէջ էր Հայոց եկեղեցին 12, 13, 17-րդ դարերում, այդ երեւում է Շնորհալու կանոններից եւ նախորդ երեսներում Մելիքսէթ կաթողիկոսի դէպքերի պատմելուց. վերջապէս թէ ի՞նչ դրութեան մէջ էր այս դարու սկզբին, թող հետաքրքրուողները կարգան Երիցեանի «Ամենայն հայոց կաթողիկոսութիւնը», ուր Ներսէսի կոիւնները բոի եւ քահանա իշխանների հետ հասնում էր ծայրայեղ աստիճանի: Երիցեանը 343 երեսում առաջ է բերում ռուս Զուբարեւի պաշտօնական թուղթը Պետերբուրգ գրած մելիքների շահատակութիւններից. որ Նայիբ Մելիք Խոզդազը ամէն մի պսակի համար պահանջում է 20 ոսկի, կամ կնոջ անվայել առաջարկութիւններ է անում, պսակի ժամանակ ներս է մտնում եկեղեցի, հայհոյում քահանային եւ շտապեցնում՝ ասելով, որ հարսին պիտի տանի իւր սենեակը: Մի՞թէ այդ նոյն չէ, ինչ որ Դուրիսի ժողովի կանոնում կարգում ենք՝ ժողովական նզովք այն իշխանների վրայ թափած, որոնք անառակ կանանցով եւ գուսաններով կերթան վանք, շաբաթներով լրբութիւններ կկատարեն: Բաստամեանը պնդում է, որ մինչեւ Ռուբինեան թագաւորութեան անկումը դատերը եկեղեցու ձեռքին էին, մի՞թէ այսպիսի պատմական դէպքեր ունենալուց յետոյ կարելի է այդ պնդել. իհարկէ ո՛չ: Առաջնորդները, քահանաները մի-մի գերի են եղել բոի, կոպիտ ոչ միայն իշխանների, այլ հասարակ պնդազուլիս անձանց ձեռքին, բաւական է, որ քահանան, եպիսկոպոսը իշխանի «խաթրը» կոտրեցին, չհասը չպսակեցին, կամ երկրորդ կին բերելու իրաւունք չտուին, պրծա՛ւ, մի՞թէ նրանք այլեւս կկարողանան եպիսկոպոսութիւն կամ քահանայութիւն անել: Գարագաշեան ճիշտ է ասում, թէ «ամուսնութեան եւ եկեղեցական կարգաց պահպանութեան խնդիրն էր ոչ միայն դատել, այլեւ անոնց եղծումը զսպել խիստ միջոց-

ներով՝ էր թոյլ տուած, մանաւանդ թէ ճանչցուած կառավարութենէ: Անրով պատրիարքարան տարուել, նաեւ գանձմպել կամ բանտարկել ստահակեւոց եւ հետեւոց ընդդէմ պատուիրանաց եկեղեցւոյ, ինչպէս պահոց, չէր անսովոր իբր կէս դար կամ աւելի առաջ»:

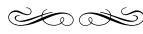
Դեռ այդ ձեւը աւելի մեղմ է համարելի, քան այն եղանակը, որ բանացնում էին Ղարաբաղի մետրոպոլիտները յանցաւոր քահանայից դէմ. բանտարկել, մօրուսը փետտել, ծեծել, քաղցած թողնել ընդհանուր օրէնք էր նոցա համար. կիրնր եթէ կգար մարդուց գանգատուէր, կամ ընդհակառակն, առաջնորդը կամ գործակալը կծեծէին երկու կողմն այնքան, որ կստիպէին հաշտուել: Ներսէս Ե-ի ժամանակ Դաւրէժի Նիկողայոս առաջնորդը մի քանի անառակ կանանց նստեցնում է մրած երեսով էջերի վրայ՝ երեսները դէպի պոչը եւ շրջեցնել տալիս Դաւրէժի փողոցներում: Այս բոլորը ճիշտ են, մինչեւ իսկ մինչեւ այսօր պատահում են, բայց դրանք օրէնք չեն, դրանք դատաստան չեն, հապաքմահաճոյք եւ կոպիտ բռնութիւն. մի ծայրայեղութիւնից միւս ծայրայեղութիւն ընկնել: Առաջնորդը վախից ամէն տեսակ զեղծումներ կանէր խանի, իշխանի գրպանը լցնելու համար, իսկ երբ առաջին կտեսնէր անզօր գիւղացի, կամ խղճուկ քահանայ, մօրուսը կփետտէր. սա օրէնք չէ իհարկէ. սա կամայականութեան ծայրայեղ աստիճանն է, եւ գոյութիւն ունի այնտեղ, որտեղ օրէնքի վրայ գաղափար չկայ եւ օրէնքի հետք չի մնացել: Մատթէոս կաթողիկոսի օրով Աստրախանի քահանաները յայտարարութիւն են տալիս կաթողիկոսին, թէ պոռնիկների տունը չյաճախելը ըստ կոնդակի մեծ յուզումներ է առաջացնում, պոռնիկ համարուած կանայք բռնում են քահանայի օձիքից եւ պահանջում նրանից, թէ՛ ի՞նչ իրաւունքով իրան պոռնիկ են համարում եւ կոնդակի հիման վրայ տունը չեն օրհնում, եւ դատի են ենթարկում իրանց անուանարկող քահանային: Այս կարգադրութիւնը հին էր, կանոնական սահմանով պոռնիկներից հարկ էր առնուում իբրեւ տուգանք եւ վճարում էր աղքատանոցներին: Այստեղից պարզ երեւում է, թէ կամայական կարգադրութիւնները առաջնորդող անձանց կողմից եղել են միակ միջոցը, որի ուժով ըստ քահանայից. նայելով հանգամանքներին կառավարել են թէ՛ եկեղեցին, թէ՛ ժողովուրդը՝ միմիայն եկեղեցական գոյն ունեցող խնդիրների նկատմամբ. որպիսի դրութիւնը ոչ միայն չէր կարող ոյժ տալ եկեղեցուն, որ սա իւր դատաստանին ենթարկի ո՛չ եկեղեցական գործերը եւ խնդիրները, այլ ընդհակառակն բոլորովին քայքայման էր հասցնում եկեղեցական վարչական կազմութիւնը եւ սրան ենթարկում աշխարհական դատարանին եւ աշխարհական կառավարութեան նոյնիսկ եկեղեցական խնդիրների վերաբեր-

մամբ:

Գալով այն հարցին, թէ ինչպէս է այժմ մեր եւ տաճկահայոց մէջ դատաւարութիւնը եւ դատակազմութիւնը, այդ կտեսնենք Գ գրքում:

Հայոց եկեղեցու դատավարութիւնը սկզբից մինչեւ վերջ եղել է անդրադարձութիւն մարմնաւոր իշխանութեան դատավարութեան, Արչակունեաց, Բագրատունեաց եւ Ռուբինեանց շրջաններում թէ եկեղեցական, թէ աշխարհական կեանքում տիրապետող ոյժը դատավարութեան մէջ եղել է բռնութիւնը, կաշառը. մահմետական տիրապետութեան օրով շարունակուել է նոյն դատական ձեւը, աւելի ամրացել է շարիաթի պահանջներով եւ խաների անզուսպ կրքերի բոպչական հրոյթներով, որոնցով Հայոց եկեղեցին ոչ միայն դատական, այլեւ վարչական կողմից դարձել էր խաղալիք եւ խանական գրպանը լցնելու միջոց: Մինչեւ ռուսական տիրապետութիւնը հոգեւորականների թէ անձնական վիրաւորանքների եւ թէ եկեղեցական այլ խնդիրների դատավարութիւնը կեդրոնացած էր առաջնորդների ձեռքում, որոնք ծեծով, բանտարկութեամբ եւ կաշառքով վճռում էին ամէն տեսակ վէճեր եւ պսակները լուծում կամ իշխանների մասնակցութեամբ, կամ նրանց ուղղակի ցուցմամբ. դեռեւս Շնորհալին հեռու Կիլիկիայից՝ խիստ խօսքերով յանդիմանում եւ արգելում էր առաջնորդներին վարուել եկեղեցու օրէնքների հակառակ:

Եկեղեցին միշտ վարուել է այդ խնդիրներում այնպէս, ինչպէս որ վարուել է մարմնաւոր իշխանութիւնը եւ հէնց ինքը ժողովուրդը, որոնց գործնական կեանքը ամփոփում էր «եօլա» գնալու, մի կերպ կառավարելու մէջ: Այսպէս լինելուց յետոյ շատ դժուար կլինի արձանագրողի համար հետեւողական կերպով որոշել, թէ Հայոց եկեղեցու դատաստանը եւ դատավարութիւնը գործնականութեան մէջ, եկեղեցու կեանքի ընթացքում ինչպէս էր կատարում, ինչ եղանակով էր գործադրում կանոնական սահմանադրութիւնը, ինչ հիմունքներով քննում եւ վճռում խնդիրները. մեզ մնում է սփոփուել նրանով, որ այժմեայ մեր եկեղեցական գործնականութիւնը ունի բոլոր հիմունքները վարելու եկեղեցական դատը եւ դատական եղանակը այն լայն, արդար՝ անկաշառ սկզբունքով, որը թելադրում է Աւետարանը եւ մեր ժողովրդական եկեղեցու ոգին:

Ե. ՊՍԱԿԻ ՄԱՍԻՆ՝

Պսակը եկեղեցու խորհուրդներից մէկն է, որ կատարուում է քահանայի օրհնութեամբ եւ եկեղեցու սրբազործմամբ, որի միջոցով երկու ամուսիններ օրինաւոր կերպով կապուելով միմեանց հետ՝ մտնում են որոշ իրաւունքների եւ սահմանների մէջ: Այդ երկու անձինք միանում են միմեանց հետ իբրեւ մի մարմին եւ գաղափարական կերպով պատկերացնում են Քրիստոսի միանալը իւր եկեղեցու հետ: Պօղոս առաքեալը Եփեսացոց թղթում գրում է. «Զի ոչ ոք երբէք ատեաց զանձն իւր, այլ սնուցանէ եւ դարմանէ զնա, որպէս եւ Քրիստոս զեկեղեցի: Զի անդամք եմք մարմնոյ նորա, եւ ի մարմնոյ նորա եւ յոսկերաց նորա: Վասն այսորիկ թողցէ այր զհայր իւր եւ զմայր իւր, եւ երթիցէ զհետ կնոջ իւրոյ. եւ եղիցին երկոքին ի մարմին մի: Խորհուրդս այս մեծ է, բայց ես ասեմ ի Քրիստոս եւ յեկեղեցի: Այլ եւ դուք նոյնպէս մի ըստ միոջէ, զի իւրաքանչիւր ոք զիւր կին այնպէս սիրեսցէ իբրեւ զիւր անձն, եւ կին երկնչիցէ յառնէ իւրմէ» (զլ. Ե):

Այդ խորհրդի նշանակութիւնը եւ ազդեցութիւնը այնքան մեծ է համարում Պօղոս առաքեալը, որ իրաւունք է տալիս քրիստոնեայ ամուսնուն պսակուել, կամ իբրեւ ամուսիններ ապրել հեթանոս անձի հետ՝ ենթադրելով, որ այդ խորհուրդը իւր շնորհքով հեթանոս ամուսնուն քրիստոնեայ կդարձնի, կամ թէ չդարձնի էլ, նրա զօրութեամբ անհաւատը սրբացած կլինի (Ա Կորնթ. է 14): Առաքեալների աշակերտ սբ. Իգնատիոսը (Աստուածակիր, †115 թ.) քրիստոնեաներին տալիս է այսպիսի խրատ. «Պսակուողներին հարկաւոր է ամուսնանալ եպիսկոպոսի գիտութեամբ, որպէսզի պսակը լինի Տիրոջով եւ ո՛չ ըստ ցանկութեան»: Առաքեալների յաջորդների ցանկութիւնն էր պսակների նշանակութիւնը, ազդեցութիւնը ուժեղացնել անառակութեան եւ ամուսնալուծութեան դէմ կռուելու համար. հաւատացեալներից շատերը, ըստ հին սովորութեան, շարունակում էին ամուսնանալ առանց եկեղեցու գիտութեան եւ օրհնութեան: Գ դարու հայրերից մէկը՝ Տերտուղիանոս, մի քահանայի ասում է. «Մեր մէջ ծածուկ պսակները վտանգի են ենթարկւում դատուելու շնութեան եւ անառակութեան հետ հաւասար»: Սրա վկայութեամբ պսակը կատարուում էր այսպէս, ընդհանուր

¹ Վ. Վ. Բաստամեան, «Фирд», 1880 եւ 1881, Обзор постановлений о браке в пр. цер., Пр. соб., 1858, 1859, §50 глава Корш. книги как практический и исторический источник рус. бр. пр. А. Павлова.

ժամերգութեան ժամանակ, երբ պատարագ անում վերջացնում էին, հաղորդւում էին բոլորը, ի միջի նոցա եւ պսակողները եւ բոլորի ներկայութեամբ հանդիսաւոր կերպով ընդունում էին քահանայի օրհնութիւնը եւ համարւում էին ամուսնութեան մէջ մտած: Բայց ընդհանուր սովորութիւն էր դարձած կանչել քահանային տուն եւ պսակը օրհնել տալ ձեռքը ձեռքի հետ միացնելով ի նշան ամուսնական կապի: Իհարկէ քահանան պիտի ուշ դարձնէր, որ չհասական արգելք չլինէր, որը այն ժամանակ կայանում էր դեռեւս մովսիսական ամուսնական կանոնների պահպանման մէջ եւ երբ այդպիսի արգելք տեսնէր, պիտի չօրհնէր: Մովսէսի օրհնքներում չհասութիւնը սահմանափակւում է երեք աստիճանի մէջ, չորրորդ աստիճանը կարող է պսակուել: Պօլսոյ 381 թուի մասնաւոր ժողովում Աղէքսանդրիայի արքեպիսկոպոս Տիմոթէոսին հարցնում են. «Եթէ կղերից մէկը կանչուի մէկի տուն պսակը օրհնելու համար եւ այնտեղից լսի, որ անկանոն է, կամ չհաս է, պիտի՞ նա պսակը կատարի, թէ ոչ»: Նա պատասխանեց՝ իհարկէ չպիտի օրհնի պսակը, պիտի թողնի դուրս գայ: Նոյնը հաստատում է Ոսկեբերանը, որը խօսելով աղմուկով գիներըութեամբ արած պսակների վրայ, խրատում է, որ պսակը եւ հարսանիքը հանդարտութեամբ կատարեն, «որ առաջուց քահանաներին կանչեն եւ նրանց աղօթքով ու օրհնութեամբ հաստատեն ամուսնական համաձայնութիւնը»: Եկեղեցական հայրերի ջանքերը պսակը անշուշտ միայն եկեղեցական օրհնութեամբ կատարելու գլուխ եկաւ իններորդ դարում, կայսերական հրամանի ուժով, մինչեւ 9-րդ դար եկեղեցական պսակի հետ ընդունւում էր եւ քաղաքացիական պսակը: 893-ին Լեւոն Իմաստասէր կայսրի 89 նովելլայով հրամայուեց ընդունելի համարել այն ամուսնութիւնները, որոնք եղել են եկեղեցական օրհնութեամբ եւ պսակով: Իսկ ստրուկները իրաւունք չունէին պսակուել, այդ կանոնը վերացաւ միայն 1095 թուին Ալէքսի Կոմնենոս կայսեր ժամանակ, որը հրամայեց եկեղեցական պսակով թոյլ տալ նրանց ամուսնանալ: Մինչեւ այս թուականները կային պսակներ, որոնք եկեղեցական չէին, բայց ընդունւում էին իբրեւ օրինական-քաղաքացիական պսակի մտքով, ինչպէս էր օրինակ եւ հեթանոսների պսակը, եթէ մարդ ու կին միասին քրիստոնեայ էին դառնում, նրանց նորից չէին պսակում, կամ եթէ ամբողջ ընտանիքը քրիստոնեայ էր դառնում, նրանց ընտանեկան կապը համարւում էր օրինական եւ նորից չէր ենթարկւում օրհնութեան՝ ըստ Պօղոս առաքեալի պատուէրի: Այս մտքով էլ մի քանի գրողներ մինչեւ իններորդ դար, կեղծ Դիոնիսիոս Արիսպագացին, Յովհան Դամասկացին, Թէոդորոս Ստուդիտէսը պսակը միւս խորհուրդների հետ չէին դնում: Պսակի

օրհնութեամբ չէին ամուսնանում նոյնպէս երկակները (երկրորդ անգամ պսակուողները), որոնց օրհնութիւնը լինում էր ուռնենիով կամ խաչն ու պսակը ուսերի վրայ դնելովը:

Հայոց մէջ Դ դարուց արդէն վկայութիւն ունինք, որ եկեղեցական պսակը ընդհանրացած եւ օրէնքի ոյժ ստացած էր. Փաւստոս խօսելով Ներսէս Մեծի արած կարգադրութիւնների եւ իմիջիայլոց պսակների վրայ, ասում է. «Ոչ ոք չէր համարձակուում նրա (ահից) հանել կամ թողնել իւր կինը բոլոր հայոց աշխարհում, որին (կնոջ) մի անգամ քօղով կամ հարսանիքի պսակի օրհնութեամբ առել էր, եւ ոչ էլ համարձակուել պսակուել ուրիշի հետ», բայց երբ Արշակ թագաւորը Արշակաւանի պատճառով այդ կարգերը վերացրեց, այն ժամանակ մարդիկ, «թողնում էին իրանց կանանց. մարդ կար, որ տասն կնիկ էր առնում, բոլորը փչանալով ապականուեցին» (18 երես): Ե դարում, Շահապիվանի ժողովի կանոններին նայելով, արդէն խիստ կարգ կանոն էր սահմանուած ոչ միայն պսակի մասին, այլեւ պսակից առաջ յարաբերութիւն չունենալու վերաբերմամբ, տուգանադրամով, ծեծով պատժուում էր պսակից առաջ յարաբերութիւն ունեցողը եւ ենթարկուում էր ոչ կոյսերի պսակին, այլ երկակների պսակին (երկրորդ անգամ պսակուողների): Իսկ չհաս պսակ անող եպիսկոպոսը նոյն կանոններով մինչեւ անգամ ենթարկուում էր կարգալուծութեան եւ տուգանադրամոց:

Ա. Երկակների պսակ (երկրորդ անգամ պսակ)

Երկրորդ պսակի համար Պօղոս առաքեալը ասում է. «Որովհետեւ ես կամենում եմ, որ իւրաքանչիւր մարդ ինձ նման լինէր (ամուրի)... ամուրիներին եւ այրիներին ասում եմ՝ լաւ կլինի, որ նրանք ինձ նման կենան, եթէ համբերութիւն չունենան, թող պսակուեն, որովհետեւ աւելի լաւ է ամուսնանալ, քան թէ ջեռնուլ» (Ա Կորնթ. է գլ.): Նոյն առաքեալը Հռոմայեցոց թղթում գրում է. «Քանի որ կնոջ մարդը կենդանի է. նա օրէնքով կապուած է, իսկ եթէ մարդը մեռնի, նա ազատ է...» (է գլ.): Առաքեալը թոյլ է տալիս երկրորդ պսակը, բայց ողջախոհութեան կանոններին համապատասխան է համարում երկրորդ անգամ չպսակուելը, քան ամուսնանալը: Այդ հիմամբ էլ պահանջում է, որ եպիսկոպոս թէ քահանայ մի անգամ պսակուած լինեն (Ա Տիմ. Գ, Տիտ. Ա), արգելելով երկակներին մտնել հոգեւորականութեան մէջ: Այդ հիմամբ Բ առ. 17 կանոնը որոշեց դրականապէս. «Ով մկրտութիւնից յետոյ երկու անգամ պսակով կապուած լինի, կամ հարձ ունենայ, նա չի կարող եպիսկոպոս, երէց, սարկաւազ եւ քահանայական կարգի անդամ լինել»:

Արտաքին տեղական ժողովները քահանաներին արգելեցին ներկայ լինել երկապսակների հարսանիքին, իսկ միևս կանոնը նրանց ենթարկում է ապաշխարանքի: Մինչև Զ-րդ դարը երկապսակների ամուսնութիւնը լինում էր կամ եկեղեցու օրհնութեամբ, կամ առանց օրհնութեան, քաղաքացիական կարգով, Զ-րդ դարու կայսերական հրամանից յետոյ եղաւ վերջնականապէս եկեղեցու օրհնութեամբ: Երկրորդ պսակը իսկապէս համարում էր օրհնանք, այն էլ ուռի ծառի ոստի օրհնութեամբ իսկական պսակից զանազանելու համար: Յունա-հռոմէական օրէնքները թոյլատրում էին երկրորդ պսակը առաջինից գոնէ մի տարի յետոյ եւ կալուածական մի քանի սահմանափակումներով: Մեր Շահապիվանի 7-րդ կանոնը ասում է, եթէ պսակից առաջ՝ աղջիկը ու տղան յարաբերութիւն կունենան, «այն ժամանակ նրանց պսակը օրհնեն իբրեւ երկակի՝ ուռը խաչակնքեն եւ գլխին դնեն, իսկ եթէ կոյս եւ մնացել, օրինաւոր պսակ անեն»: Նոյնպէս եւ նոյն ժողովի 3-րդ կանոնը հրամայում է, որ մեղանչած կոյսի պսակը պիտի լինի երկակի պսակ եւ ո՛չ օրինաւոր, «միայն խաչակնքելով»: «Իսկ եթէ մէկը կուսան է, միւսը պոռնկութիւն արած, կուսանի պսակը օրհնուի օրինաւոր կերպով, իսկ միւսինը իբրեւ երկակի, այսինքն խաչակնքել ուռը եւ դնել գլխին իբրեւ նշան թշնամու յաղթութեան»: Դուինի ժողովի կանոններում աւելի մեղմացած են այդ կանոնները. «Չպէտք է կոյսերին այրիների հետ եւ ոչ այրիներին կոյսերի հետ ամուսնացնել, որովհետեւ համեմատ չեն»: Յետին դարերում երկրորդ պսակը սկսուեց օրհնուել առաջին պսակի նման եւ ապաշխարանքի ենթարկելը վերացաւ:

Բ. Երրորդ պսակ (եռամուսնութիւն)

Բարսեղ Կեսարացին ասում է. «Եռամուսնութեան համար օրէնք չկայ, եռամուսնութիւնը օրէնքով չի թոյլատրւում: Այդպիսի գործողութեան վրայ նայում ենք ինչպէս անմաքրութեան վրայ եկեղեցու մէջ, բայց հասարակական դատապարտութեան չենք ենթարկում» (Ա գիրք, 174): 4-րդ կանոնով նոյն անձը եռապսակներին ենթարկում է 5 տարուայ ապաշխարանքի, համարելով երրորդ եւ չորրորդ պսակները բազմակնութիւն կամ անառակութիւն. «Եւ այսպիսի ամուսնական կապը համարում են ոչ պսակ, այլ բազմակնութիւն կամ անառակութիւն...

Մենք հետեւելով ոչ կանոնին, այլ մեր նախորդների օրինակին՝ եռապսակներին 5 տարուայ ապաշխարանքի ենք ենթարկում»: Ութերորդ դարու մեր ժողովի 13-րդ կանոնը ասում է շատ խիստ կերպով. «Եռակների ամուսնութիւնը խառնակութիւն եւ պղծագործ շնութիւն,

անքաւելի յանցանք է, դրանք եթէ կամենում են մեղքերը քաւել, նախ՝ բաժանուէն միմեանցից եւ ապաշխարեն, իսկ նրանց միացնող քահանան թող կարգալոյժ լինի եւ նզովուի»: Կանոններս իւրեանց խստութեամբ չգործադրուեցին, կեանքը ստիպեց նրանց կազմողներին հաշտուել իրականութեան հետ:

Գ. Չորրորդ պատկ (քառասունութիւն)

Բարսեղ Կեսարացին ասում է. «Հայրերը լուել են, բազմամուսնութեան մասին ոչինչ չեն ասել իբրեւ անասնական եւ մարդկային ցեղին չվերաբերող գործ. այս յանցանքը անառակութիւնից ծանր եմ համարում, դրա համար այդպիսի մարդուն պիտի ապաշխարել տալ այսպէս՝ մի տարի լացողների, 3 տարի ներսի ունկնդիրների հետ եւ ապա ընդունել եկեղեցի՝ հաւատացեալների հետ»:

Նէոկեսարիայի կանոնը ասում է. «Բազմամուսնութեան մէջ ընկնող մարդկանց ապաշխարութեան ժամանակը յայտնի է. բայց եւ այնպէս նրանց հաւատը եւ զղջումը կարճացնում են ժամանակը»: Այս կանոնները իրանց խստութեան հետ միասին չեն լուծում պսակը, հապա միայն ապաշխարանք են նշանակում: Յուստինիանոսը վճռապէս չի պահանջում այդպիսի պսակների լուծումը, բայց Վասիլ Մակեդոնացին խստութեամբ արգելեց, լուծել տուեց պսակները եւ որդիներին չընդունեց իբրեւ օրինաւոր ժառանգ, նաեւ ենթարկեց իբրեւ անառակութեան մէջ բռնուածներ: Ժ դարուց յունաց մէջ արգելուեց չորրորդ պսակը: Ներսէս Ե հրաման տուեց կոնսիստորիաներին թոյլ տալ չորրորդ եւ հինգերորդ պսակները նախօրէն իմանալով պսակուողի ծայրայեղ դրութիւնը եւ անճար վիճակը:

Պսակի կարարումն

Պսակը երկու գործողութիւնից է բաղկացած՝ նշանադրութիւնից եւ պսակուելուց:

Դ. Նշանադրութիւն

Նշանադրութիւն ասելով հասկացում է պսակուելուց առաջ երկու կողմի համաձայնութեամբ կայացրած վճիռը, որով յայտարարում է մի որեւէ աղջիկ նշանած մի տղայի: Այս սովորութիւնը շատ հին է, նախաքրիստոնէական նոյնիսկ: Ժողովրդական սովորութեամբ դեռ օրօրոցում եղած միջոցին, ծնողները խօսք էին տալիս խնամի դառնալու, մինչեւ իսկ «օրօրոց էին խազում» ի նշան այդ խօսքի, փոքրները

մեծանալուց յետոյ Հարսանիքից առաջ նշանը օրհնում էին եւ երկրորդ անգամ, եկեղեցու միջամտութեամբ Հարսնացուի եւ փեսացուի ապագայի ամուսնական շաղկապը ամրապնդում: Կամ պսակից փոքր ժամանակ առաջ, երբ տղայ ու աղջիկ Հարսնախօսների միջոցով կամ ուղղակի խնամիների համաձայնութեամբ նշանդրէքի օր էին նշանակում, բերում էին մատանի կամ օղակ տղայի տունը, քահանան կարդում էր սահմանած օրհնութիւնը, եւ նշանադրութիւնը համարում էր կայացած: Օրհնութեամբ եղած նշանադրութիւնից յետոյ լինում են դէպքեր նշանը յետ տալու, երբ որեւէ թիւրիմացութիւն է տեղի ունենում երկու կողմի մէջ, այդ դէպքում դժուարութիւններ են առաջանում թէ ծախքերի վերաբերմամբ, թէ քահանայի կողմից նշանի օրհնութիւնը դժուարութեամբ քանդելու նկատմամբ: Անկիւրիայի ժողովի 11-րդ կանոնը սահմանում է, որ եթէ նշանուած աղջիկը առեւանկւում է եւ մինչեւ իսկ լլկում, էլի պիտի գնայ նախկին նշանածին. կանոնս շատ խիստ է, դժուար գործադրուող: Բարսեղի 22 կանոնը աւելի ազատ է սահման որոշում, իրաւունքը յանձնելով փախցրուած աղջկան եւ ծնողներին Լեւոն Իմաստասէրի օրէնքով (74 նովել.), եկեղեցական նշանադրութիւնը կարելի էր կատարել ոչ վաղ, քան թէ եկեղեցական չափահասութեան հասնելը, այն է՝ տղայի համար՝ 13 եւ 15 տարի. աղջկայ համար՝ 9 տարի: Նոյնը հաստատեց Ալէքսի Կոմնենոս կայսրը 1054 թ.՝ բացատրելով, որ եկեղեցական նշանադրութիւնը, որ աղօթքով եւ օրհնութեամբ է եղած, պէտք է ընդունուի հաւասարազոր պսակին եւ անքակտելի: Իսկ փոքրահասակ ժամանակ եղած նշանադրութիւնը ընդունել իբրեւ քաղաքացիական խոստում պսակուելու, որի խախտումը կախուած չէ եկեղեցական որեւէ արարողութեան հետ, կցելով, որ եկեղեցական օրհնութեամբ նշանադրութիւնը քակտել կարելի է այն կարգով, ինչ կարգով, որ պսակն է լուծւում: Յունաց եկեղեցին հետեւելով կայսերական կարգադրութեան, համարեա նոյնութեամբ ընդունեց նշանադրութեան համազօրութիւնը պսակի հետ, մինչեւ իսկ նշանուած անձի յետ դառնալը եւ ուրիշի հետ ամուսնանալը համարել երկրորդ պսակ: Պետրոս Մեծը յունական օրէնքները նշանադրութեան վերաբերմամբ փոփոխեց, նշանակելով 6 շաբաթ ժամանակ պսակից առաջ եւ ազատութիւն տալով նրանց պսակուելու կամ ո՛չ:

Մեր կանոններում որոշ հրահանգներ չկան այդ մասին, սբ. Սահակ պատուիրում է նշան դնել նշանուածների հաւանութեամբ եւ համաձայնութեամբ. Գէորգ Դ աւելի խստացրեց այդ կանոնները, պատուիրելով նշանադրութիւնը քանդելու համար դիմել առաջնորդին կամ յաջորդին եւ նուէր ստանալուց յետոյ, յօգուտ բարեգործական հաստատութեան,

իրաւունք տալ քանդելու: Բայց ընդհանրապէս տիրապետող սովորութիւն է՝ եթէ երկու կողմից հաշտուել են ծախքի համար եւ գանգատներ չեն ներկայացնում, նշանադրութիւնը խախտուած է համարուում առանց հոգեւոր իշխանութեան մասնակցութեան:

Ե. Պսակադրութիւն (Церк. пр. Сыворода)

Պսակադրութիւնը կատարում է քահանան եկեղեցու մէջ այն ժամանակ, երբ չի գտնուում որեւէ մի արգելք այդ խորհուրդը կատարելու եկեղեցու կանոնների համաձայն: Պսակը իրաւունք ունի կատարելու քահանան. ա) եթէ հարսն ու փեսան փոխադարձաբար հաւանում են միմեանց եւ սիրում, եւ երկուսն էլ բոլորի՝ քահանայի ներկայութեամբ այդ բանը հաստատում են, բ) եթէ երկուսի ծնողները նոյնպէս ընդունում են եւ նրանց կամքի հակառակ չէ, գ) եթէ երկուսի տարիքն էլ հասած է, եւ երկուսն էլ չափահաս են եկեղեցական կանոնների հիման վրայ, դ) եթէ պսակի կատարման մէջ որեւէ կողմից բռնութիւն, խաբէութիւն չկայ, ե) եթէ երկուսից մէկն կապուած չէ երրորդի հետ պսակով, ուրիշ խօսքով՝ պսակողներից մէկի ամուսինը կենդանի չէ, եւ պսակը լուծուած չէ, զ) եթէ պսակողները կուսակրօն եւ փեսան քահանայ եւ սարկաւազ չէ, է) եթէ պսակը կատարւում է թոյլատրուած օրերում, ը) դաւանական կամ կրօնական արգելք եթէ չկայ, թ) եթէ չկայ ազգակցական, խնամական եւ կնքահայրական չհասութիւն:

Ա, Բ. Պսակողող անձանց եւ ծնողների փոխադարձ համաձայնութիւնը անհրաժեշտ պայմանն է պսակադրութեան. Բարսեղի 38 կանոնով առանց հօր կամքի մարդի գնացած աղջիկը պոռնկութիւն արած է համարուում. եթէ հօր հետ հաշտուելի, երեք տարի պիտի ապաշխարի, որ հաղորդուելու իրաւունք ստանայ: Շահապիվանի 7-րդ կանոնը ասում է՝ եթէ քահանան առանց ծնողների կամքի գաղտնի պսակ արաւ, զրկուելի քահանայութիւնից եւ տուգանուելի: Ծնողների եւ պսակողների փոխադարձ համաձայնութեան մասին սաստում են սբ. Սահակի եւ Շնորհալու կանոնները. «Ոչ ոք չհամարձակի տղայի եւ աղջկայ կամքի հակառակ պսակ անել, այդպիսի պսակը անհաստատ է եւ լուծանելի. եւ պսակադիրը՝ եթէ բռնութիւնից մինչեւ անգամ ստիպուած արած լինի պսակը, էլի կպատժուի»: Բարսեղը աւելի խիստ որոշում է տալիս ակամայ պսակի վերաբերմամբ. «Ակամայ պսակը անառակութիւն է»: Յունա-հռոմէական կանոններով. 1) հայրը կարող էր ստիպել որդուն պսակուել, եթէ վերջինս անառակ կեանք էր վարում: 2) Աղջիկը կարող էր հակառակել հօրը, եթէ նրան անբարոյական տղայի էին կամենում

տալ: 3) Եթէ ծնողները առանց յարգելի պատճառի չէին կամենում ամուսնացնել իրանց որդոց, սրանք կարող էին դիմել քաղաքացիական իշխանութեան միջնորդութեան: Ստրուկները առանց տիրոջ ցուցման իրաւունք չունէին նշանած ընտրել: Զինուորականները առանց իրանց մեծի իրաւունքի չէին կարող պսակուել:

Գ. Պսակուողները պիտի լինեն չափահաս. նախորդ դարի եկեղեցական կանոններում ասում է ընդհանուր բառ, որ հարսն ու փեսան լինեն չափահաս, բայց ո՛ր տարիքն է համարուում չափահաս, անորոշ էր, մինչեւ Յուստինիանոս կայսեր հրամանը, որով որոշուեց չափահաս համարել 14 տարեկան տղային եւ 12 տարեկան աղջկան. Լեւոն Իսաւրացին որոշեց 15 տարի՝ տղայի եւ 13 տարի՝ աղջկայ համար: Նոյն կանոնները մտան եւ Ռուսաց եկեղեցու մէջ. նոյն կանոններով օգտուեցին եւ հայոց հայրապետները: Ներսէս Շնորհալին սահմանեց տղայի համար՝ 15 եւ աղջկայ համար՝ 12. «Անմեղ տղաներին ժառանգութեան եւ կամ այլ պատճառով չպիտի պսակել, այլ հասակն առածներին, եթէ տղան 15-ը լրացած եւ աղջիկը 12-ը լրացած կամ էլ աւելի հասակում, որպէսզի գիտակցաբար լինի նրանց ամուսնութիւնը եւ ո՛չ անգիտութեամբ»: Աւելի հին կանոն ունենք, այն է՝ սբ. Սահակինը, որ ասում է. «Դուք էլ, քահանաներ, անչափահասներին մի պսակէք մինչեւ չհասնեն, միմեանց չհաւանեն, քննեցէք, տեսէք նշանածները միմեանց ընդունում են. եթէ ծնողների բռնադատութեամբ է, մի՛ պսակէք»: Զ դարի Դուինի ժողովի կանոնն ասում է. «Տղայոց պսակը չհամարձակուեն օրհնել եւ ո՛չ էլ չափահասներինը առանց միմեանց տեսնելու... այսպիսի պսակը կորուստ է ժողովրդի համար»: Ներսէս Ե սահմանեց տղայոց համար՝ 16 տարեկանը, աղջկանց համար 13-ը լրացած: Սսի 13-րդ դարու ժողովի 7-րդ կանոնը Շնորհալու սահմանածը աւելի մեղմացրեց՝ «փեսան ոչ պակաս, քան տասն եւ չորս տարեկանը եւ հարսն՝ քան տասներկուսը»: Ռուսաց պետական օրէնքը կովկասցիների համար որոշեց տղայի համար՝ 15 եւ աղջկայ համար՝ 13-ը լրացած:

Դ. Պսակը պիտի կատարուի առանց բռնութեան եւ խաբէութեան: Բռնի պսակը կարող է լինել ծնողների, բարեկամների եւ խնամակալների կողմից զանազան պատճառներով, կարող է լինել փեսայի կորմից, կարող է լինել առեւանկութեամբ, երբ աղջկայ կամքի հակառակ կամ նրա կամքով է լինում: Խաբէութեամբ պսակ լինում է, երբ փեսան, աղջիկը չեն լինում այն անձինք, որոնք պիտի լինէին. օրինակ՝ տղային ցոյց են տալիս աղջիկը եւ պսակի ժամանակ տանում են եկեղեցի նրա տգեղ քոյրը, կամ փեսայի փոխարէն պսակելու տանում են ուրիշ մարդ. խաբէութեամբ պսակ կլինի, եթէ աղջիկը կուսութիւնը

խախտած լինի նախքան պսակը ոչ իւր նշանածի յարաբերութեամբ: «Ակամայ պսակը պոռնկութիւն է»,– ասում է Բարսեղ, եւ օրինաւոր է համարուում փոխադարձ համաձայնելուց յետոյ: Առեւանկութեան համար պատժի են ենթարկուում թէ պսակուողները եւ թէ օգնողները. իսկ «եթէ առեւանկութիւնը կատարուել է առանց բռնութեան, առանց գողութեան եւ առանց մեղանշման, պատիժ չի նշանակուում»: Շահապիվանի ժողովի 7-րդ կանոնը բռնութեամբ եւ անիրաւուութեամբ արած առեւանկութեան համար ենթարկուում է տուգանքի յօգուտ բարեգործական հաստատութիւնների, թէ օգնողներին եւ թէ պսակուողներին կամ փեսային, գաղտնի պսակող քահանային էլ զրկում է քահանայութիւնից: Վերոյիշեալ բոլոր դէպքերում եթէ հարս ու փեսայի կողմից ոչ մի թիւրիմացութիւն տեղի չի ունենալ այդպիսի ձեւով պսակուելուց յետոյ եւ ո՛չ մի գանգատ չի հետեւիլ, այն ժամանակ ոչ մի արգելք չի լինի պսակը համարել օրինաւոր (տե՛ս Լուսաւորչի 9 կան.):

Ե. Պէտք է պսակուող անձինքներից ոչ մէկը կապուած չլինի ուրիշի հետ չլուծուած պսակով: Այս կանոնը բխում է Յիսուսի, առաքեալների արձակած պատուէրից, եկեղեցական կանոնների սահմանադրութիւնից, որով որոշուում է՝ պսակը լուծել պոռնկութեան եւ այլ թոյլատրելի պատճառներով, եթէ պսակը չի լուծուած, այն դէպքում ամուսինները համարուում են կապուած եկեղեցական լծով միմեանց հետ, որոնց նոր ամուսնութիւնը խախտուում է օրէնքով եւ ենթարկուում հալածանքի, իսկ քահանան կարգալոյծ է արւում, եթէ զիտութեամբ է պսակել: Քահանան պիտի պահանջի օտար, անծանօթ մարդու ծխական քահանայից յայտարարութիւն, եւ հաստատ իմանալուց յետոյ յօժարանայ պսակել: Հին կանոններով պսակը լուծուում էր միմիայն կնոջ անառակութեան պատճառով, այսպիսի դէպքում պսակը լուծուելուց յետոյ կինը իրաւունք չունէր մարդու գնալու իբրեւ մեղաւոր կողմ. ուրիշ դէպքերում մեղաւոր կողմն իրաւունք չունի պսակուելու նորից, նախկինի լուծուելուց յետոյ:

Զ. Պսակուողները չպիտի ունենան արգելառիթ հոգեւոր աստիճան՝ թէ կուսակրօն, թէ աշխարհիկ: Առաք. 26 կանոնը ասում է. «Կուսակրօն հոգեւորականութեան մէջ մտածներից ամուսնանալ կարող են միմիայն զրակարգացները եւ սաղմոսերգուները»: Անկիւրիայի 19-րդ կանոնը ասում է. «Չպսակուելու ուխտ անողը եւ ուխտ խախտողը կենթարկուի երկապսակների ապաշխարութեան»: Նոյն ժողովի 10-րդ կանոնը ասում է. «Սարկաւագները ձեռնադրութեան ժամանակ եթէ կյայտնեն, որ պսակուելու ցանկութիւն ունին, կարող են ձեռնադրութիւնից յետոյ պսակուել եւ ծառայութեան մէջ մնալ, եթէ եպիսկոպոսը

կլթոյլատրի: Իսկ եթէ ձեռնադրելիս կլուեն, կխոստանան ամուրի մնալ, բայց յետոյ կամուսնանան, այդպիսիները պիտի դադարեն սարկաւազութիւն անելուց»։ Կանոնս բոլորովին մեղմ է վարուում եւ աւելի թեթեւացնում ձեռնադրութիւնից յետոյ պսակուելու խնդիրը: Բարսեղ Մեծը խիստ է ընդհանրապէս եւ մասնաւորապէս այս դէպքում. «Աստծուն նուիրուած կոյսերի անառակութիւնը պսակով չպիտի միաւորել, այլ բոլորովին պէտք է լուծել նրանց ապօրինի կապը, եկեղեցու հաստատութեան համար այդ է օգտաւէտ համարուում»: «Մեղանչող սարկաւազը կարգալոյծ է լինում եւ աշխարհական դառնում, բայց եկեղեցուց չի մերժուում»: «Ուխտական մարդիկ ասելով հասկանում ենք վանականները, որոնք կուսակրօն կեանք վարել են ցանկանում: Նրանցից պարզ եւ որոշ խոստում պիտի առնել միշտ կուսակրօն մնալու, ով կմեղանչի՝ անառակների պատժին կենթարկուի»: Բարսեղը 60 կանոնով նոյն մտքով է արտայայտում իւր հայեացքները. «Կոյս լինելու խոստում անողը եթէ երդմնագանց լինի, շնացողի ապաշխարանքին ենթարկուի, նոյն պատժին ենթարկուեն կուսակրօնութեան խոստում տուողները»: Մեր կանոններում նոյն միտքն է արտայայտում. «Կրօնաւորը եթէ կամաւոր ուխտած է եւ ո՛չ հարկից ստիպուած, եւ եթէ կամենայ ամուսնանալ, նա իւր քահանայական կարգը ուրացող կհամարուի»: Լուսաւորչի կանոնը ասում է. «Քահանան եթէ կին ունի, 9 տարի ապաշխարի եւ ապա հաղորդուի»: «Կոյսը, միայնակեացը (մոնոզոն) եթէ նուիրում են իրանց Աստծուն, չհամարձակեն ամուսնանալ, ամուսնացողները հաղորդութիւնից մերժուեն, նրանց ընդունելութիւնը կախուած լինի եպիսկոպոսի մարդասիրութիւնից»: Մեր կանոնների տրամադրութիւնից երեւում է, որ. ա) հոգեւոր աստիճանի մէջ եղածները՝ կիսասարկաւազութիւնից սկսած դէպի բարձր, իրաւունք չունին պսակուելու, բ) այդ աստիճանում եղած ժամանակ եթէ կամուսնանան, կը զրկուեն իրենց կարգից եւ աստիճանից եւ կ'ենթարկուեն եկեղեցական ապաշխարանաց, գ) եթէ նրանք եկեղեցական ատենական վճռով զրկուած են կարգից, իբրեւ աշխարհական կարող են ամուսնանալ:

Է. Պսակը պիտի կատարի քահանան թոյլատրուած օրերում: Մեր կանոններով պսակը պիտի կատարել առաւօտները մինչեւ ճաշ, որ պատարագից յետոյ հնար ունենան հարսն ու փեսան հաղորդուելու կամ պատարագի ժամանակ հաղորդութեան միջոցին սրբութիւն առնելու: Նոյնպէս Շնորհալին սահմանել է. «Քահանան պսակ պիտի անի առաւօտից մինչեւ ճաշը: Խմած մարդուն եկեղեցի թողնել չի կարելի, նոյնպէս եւ անառակ կանանց, որ պսակի օրհնութիւնը չաղտեղեն: Գուսանները նոյն միջոցին չերգեն: Բուն բարեկենդանից մինչեւ զատիկ,

զատկից էլ մինչև Պենտեկոստէն եւ բոլոր կիւրակի օրերը պսակ անել չի կարելի»: Առաքելական 52 կանոնը նոյնպէս եւ 53-ը սահմանել էին. «Քառասնորդական պասին պսակ անել կամ ծնունդը տօնել չի կարելի»: «Քրիստոնեան պսակ գնալու ժամանակ չպիտի ձիարչաւ դուրս գայ, պարի, այլ գիշերը պիտի հանգիստ անց կացնի»: Դուինի ժողովի 5-րդ կանոնը նոյնպէս սահմանում է. «Ձէ արժան քառասնորդական պասին, զատկին, մինչև Պենտեկոստէն հարսանիք անել... որովհետեւ ամէն օր կիւրակի է, եւ միշտ կատարւում է աստուածային խորհուրդը»: Նոյն ժողովի 3-րդ կանոնը պսակը անվաւեր է համարում եւ պսակադիր քահանային պատժում է, եթէ ճրագալոյցի օրը պսակ է կատարւում: Նոյն ժողովը պահանջում է՝ պսակ անել առանց խմելու, արբենալու, այլ միշտ աղօթքով եւ խորհրդաւորութեամբ: Ներսէս Ե-ի կանոնը. «Պսակ չանել՝ 1) բուն բարեկենդանից մինչև Հոգեգալստեան առաջի յարութեան կիրակին, 2) կիւրակի օրերը, 3) Տէրունական տօների պահոց օրերը, ութօրէի՝ զկնի Ծննդեան եւ նաւակատեաց, իսկ մնացած օրերը անխտիր կատարել պսակի խորհուրդը»: Քահանան պսակ չպիտի անի՝ ուրեմն՝ ա) բոլոր կիւրակի օրերը, 2) ուրբաթ եւ չորեքշաբթի եւ բոլոր պաս օրերը, 3) 5 նաւակատիքների պաս շաբաթներից յետոյ եկող ութ օրերը, 4) Մեծ պաս եւ Ծննդեան պաս իւր ութօրէիցով, 5) Զատկից մինչև Հոգեգալստեան յաջորդող առաջի կիրակին: Թէ օրուայ որ ժամին է լինում այժմ, այդ կարգը հնի հակառակ կատարւում է այժմեայ սովորութեամբ, ո՛չ մինչև ճաշ, այլ երեկոյան, պսակը կատարւում է մինչև երեկոյան ժամի տասը:

Ը. Պսակը կատարւում է, եթէ դաւանական եւ կրօնական արգելք չկայ: Այս մասին ունինք Պօղոս առաքելի պատուէրը, որով անխտիր թոյլ է տալիս քրիստոնեային ամուսնանալ հրէայի՝ հեթանոսի հետ՝ առանց վերջիններիցս կրօնափոխութիւն պահանջելու, այն յուսով, որ քրիստոնեայ ամուսինը իւր անարատութեամբ եւ մաքրակրօն լինելովը բարոյապէս կճնշի ո՛չ քրիստոնեայ ամուսնուն քրիստոնեայ դառնալու: «Բայց ուրիշներին ես եմ պատուիրում եւ ո՛չ Տէրը. եթէ եղբայրներից մէկը անհաւատ կին ունենայ եւ նրան հաճելի է բնակուել նրա հետ, թո՛ղ չթողնի նրան, եւ կինը եթէ անհաւատ մարդ ունենայ եւ նրան կամք լինի ապրել նրա հետ, թող ապրի: Որովհետեւ սուրբ է անհաւատ մարդը՝ կնոջով, եւ սուրբ է անհաւատ կինը՝ մարդով, ապա թէ ո՛չ ձեր որդիքը պիղծ են, իսկ այժմ սուրբ» (Ա. Կորնթ. է գլ.): Եկեղեցին յետոյ նոյն շաւղով գնալը դժուար համարեց, կանոնը աւելի խստացրեց եւ իսպառ արգելեց հրէի եւ հեթանոսի հետ ամուսնանալ: Լաւող. 31 կանոնը որոշեց «հերետիկոսների հետ խնամութիւն

անել այն դէպքում, երբ կիսոստանան քրիստոնեայ-հաւատացեալ լինելը»: Մովսէս Կաղանկատուացիին պատմում է վրաց բաժանման մասին հայադաւանութիւնից եւ Աբրահամ կաթողիկոսի բոլոր գործ դրած ջանքերի ապարդիւն անցնելու վերաբերմամբ, կցելով կաթողիկոսի կոնդակը՝ արձակած Հայոց աշխարհին՝ արձանագրելով եղած վերջացած դէպքը եւ երեւի թէ երկնչելով դաւանափոխ վրացիների անելիք վատ ազդեցութիւնից հայոց վրայ, նգովում է նրանց, որոնք վրացիների հետ խնամուկութիւն, նոյնիսկ յարաբերութիւն կունենան: «Ամենեւին յարաբերութիւն չունենալ նրանց հետ, ոչ աղօթքով, ոչ կերակրով, ո՛չ խմելիքով, ո՛չ բարեկամութեամբ, ո՛չ դայեկութեամբ, ո՛չ ուխտ գնալ Սցիսեթայ խաչը, ո՛չ Մանգլիսայ խաչը, չընդունել նրանց մեր եկեղեցին եւ ամուսնութեամբ բոլորովին հեռանալ, միայն առեւտուր նրանց հետ, ինչպէս հրէաների հետ» (Մով. Կաղանկ., 214 երես): Նոյնպիսի վերաբերմունք կար յոյների եւ ռուսների կողմից դէպի հայերը: Մինչեւ ժէ դարը ռուսաց եպիսկոպոսները եւ մետրոպոլիտները այսպիսի երդումն էին ուտում. «Ձթողնել իւր վիճակում, որ ոչ մի ուղղափառ՝ հայերի հետ հարսանիք չանի, նոյնը եւ լատինների հետ. եթէ մի որեւէ քահանայ այդ անի, պիտի անմիջապէս իմ մետրոպոլիտիս յայտնեն» (1424, Акт. Экен. 1): Հայոց եկեղեցու կարգերը այս բանի վերաբերմամբ հետեւեալ գործնականութիւնը ստացան. 1) հայ քահանան կարող է պսակել հրէայի, հերետիկոսի, մահմետականի հայադաւանի հետ, եթէ նրանք կմտնեն մկրտութեամբ Հայոց եկեղեցու ծոցը, 2) հայադաւանին կարող է պսակել հայ քահանան քրիստոնեայ այլադաւանի հետ, երբ պսակը երկուստէք համաձայնութեամբ լինելու է Հայոց եկեղեցում, 3) այս կանոնը բացառութիւն ունի Ռուսաստանում, յունադաւանների եւ հայերի վերաբերմամբ. ա) ռուսաց օրէնքը պահանջում է, որ հայադաւանի եւ յունադաւանի պսակը լինի ռուսաց եկեղեցում, բ) հայադաւանը ստորագրութիւն տայ, որ ծնուած որդիքը պիտի համարուեն ռուսադաւան: Հայ քահանան թոյլատրուած պսակը անելիս վերոյիշեալ անձանց հետ, պիտի ղեկավարուի Հայոց եկեղեցու օրէնքով պսակի արգելքների նկատմամբ, այն է՝ օտարները երկրորդ պսակով չկապուեն, եթէ առաջին պսակը լուծուած չէ, կամ եթէ զրկուած են պսակուելու իրաւունքից, կամ նրանք հոգեւորական են եւ չեն կարող պսակուել եւ այլն, եւ այլն:

Թ. Պսակը կարող է տեղի ունենալ այն ժամանակ, երբ չկան ազգակցական, խնամական եւ կնքահայրական չհասական արգելքներ:

ա) Ազգակցական չհասութիւն. ազգ կամ ցեղ համարուում է մի որեւէ նախահօրից առաջացած արական եւ իգական արիւնակցական կապով

միացած որդիքը, որոնք կոչւում են ազգականներ, արիւնակիցներ: Նախկին բոլոր հին ազգերի մէջ ազգակցութիւնը պսակման խնդրում միշտ որոշ չհասական աստիճաններ ունէր, ազգակից լինելը աւելի պատուաւոր էր, քան խնամի դառնալը: Մովսէսից սկսած հրէաները որոշ օրէնքներ ունէին ազգակցական պսակների մասին. յունա-հռոմէական շրջանում որոշուեց կանոնաւոր կերպով ազգակցական պսակների հեռաւորութեան մերձաւորութեան չափը, դրուեցին գծեր եւ աստիճաններ, որոնցով ամենադիւրին կերպով կարելի եղաւ չհասական աստիճաններ որոշել:

Աստիճան կամ պորտ անուանւում էր մէկի կապը մյուս անձի հետ ծննդեամբ. աստիճանների կապը անընդհատ շարունակուող՝ գիծ (լինիա, օրդօ):

Գիծը սկսւում է այն անձից, որից ծնւում է որդին, սրանից էլ յաջորդող անձը եւ շարունակաբար գնում է ցած դէպի թոռներ ծոռներ, այս գիծը կոչւում է ստորագիծ, դէպի ցած գնացող գիծ: Երբ հաշւում ենք ծոռնից սկսած դէպի վերեւ, հայրը, պապը, պապի պապը, այս գիծը կոչւում է վերագիծ, դէպի վերեւ գնացող գիծ: Երբ հաշւում ենք ո՛չ ուղիղ գծով, այլ դէպի կողքերը գնացող ուղղութեամբ, դէպի եղբայրներ, քոյրեր, հօրեղբայրներ, հօրաքոյրեր, այն դէպքում ստանում ենք կողագիծ, այսինքն կողքերը գնացող գիծ: Առաջինի օրինակ. պապս, որդին, թոռը, ծոռը, թոռան թոռը, ծոռան ծոռը: Երկրորդի, օրինակ, ծոռը, ծոռան հայրը, ծոռան պապը, ծոռան պապի հայրը: Երրորդի օրինակ. հօրեղբօրս որդիքը, հօրաքրոջս աղջիկները, մօրաքրոջս թոռները: Աստիճանները եւ մերձաւորութիւնը հաշւում են շատ դիւրին կերպով. ամէն մի ծնունդը համարւում է մի աստիճան կամ մի պորտ հօրից սկսած. օրինակ՝ որդին հօր վերաբերմամբ մի աստիճան է, թոռը պապի վերաբերմամբ երկրորդ աստիճան է, որովհետեւ երկրորդ ծնունդն է: Երկու եղբայր միմեանց նկատմամբ երկու աստիճան են, որովհետեւ երկու ծնունդ են, երկու պորտ են:

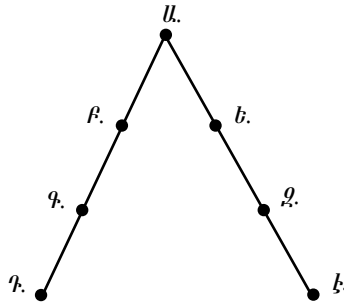
ա) Մարդ եւ կին չեն կազմում առանձին աստիճան, նրանք համարւում են մի մարմին, ուստի մարդ ու կին պիտի հաշուել միացած:

բ) Որդիքը՝ տղայ եւ աղջիկ, դէպի ծնողները մի աստիճան են:

գ) Որդիքը՝ տղայ եւ աղջիկ դէպի միմեանց երկու աստիճան են:

դ) Մի հօր եւ խորթ մօր, կամ մի մօր եւ խորթ հօր որդիքը բոլորը համարւում են մի մօր, մի հօր, հարազատի աստիճանով պիտի հաշուել:

ե) Կանայք եւ մարդիկ իբրեւ ծնունդներ հօր վերաբերմամբ միեւնոյն կանոնին են ենթարկւում: Օրինակ՝

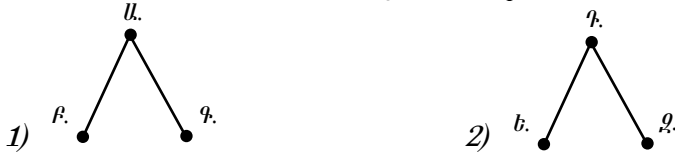

1) Ա նախահայրն է, 2) Բ եւ Ե՝ որդիք, 3) Գ եւ Զ՝ թոռներ, 4) Դ եւ Է՝ ծոռներ: Ձախ կողմից՝ Բ կազմում է դէպի հայրը՝ Ա, մէկ աստիճան, Գ կազմում է դէպի Ա երկրորդ աստիճան, Դ կազմում է դէպի Ա երրորդ աստիճան: Աջ կողմից՝ Ե կազմում է դէպի Ա մէկ աստիճան, Զ կազմում է դէպի Ա երկրորդ աստիճան, Է կազմում է դէպի Ա երրորդ աստիճան: Ուրեմն երեք աստիճան ձախ կողմումն է, երեք աստիճան՝ աջ, որ կանի բոլորը 6 աստիճան: Որովհետեւ Բ եւ Ե երկու եղբայր են, կամ երկու քոյր, երկու ծնունդ են, դէպի միմեանց երկու աստիճան են, Գ եւ Զ թոռներ են, երկու ծնունդ իրանք են, երկու ծնունդ էլ իրանց հայրերը, կլինի 4 աստիճան, Դ եւ Է ծոռներ են, երկու իրանք են, 4 էլ նախորդները, բոլորը՝ 6 աստիճան:

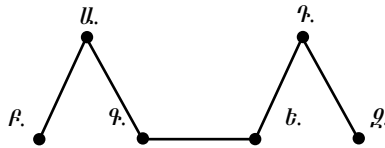
Վերոյիշեալ ճիւղագրութիւնը ազգակցական է, որի մէջ նախահայրը Ա կազմում է վեց աստիճանով մեծ ընտանիք, որդիք, թոռներ, ծոռներ, տղայի թոռներ, աղջկայ թոռներով նա կազմում է հարազատ ազգ, արիւնակից մեծ ընտանիք, որ խառն չէ ուրիշ ընտանիքի հետ:

բ) Խնամական շխատութիւն. պսակի միջոցով յարաբերութեան մէջ են մտնում երկու օտար ընտանիք, որոնք միմեանց վերաբերմամբ կոչւում են խնամի. ստանում ենք երկու ցեղի բարեկամութիւն, երկցեղ խնամութիւն: Խնամութիւնը կազմում է. 1) ամուսինը եւ կնոջ բարեկամները, 2) երկու ամուսինների երկու կողմերը, 3) մեկ ամուսնու եւ միւսի առաջին ամուսնութեան ստորագիծ ծնունդները (խորթ որդիք), 4) փեսան դէպի հարսի բարեկամները այն աստիճանի մէջ է, ինչ աստիճանի մէջ որ գտնւում է հարսը դէպի իւր արիւնակիցները, 5) հարսը դէպի փեսայի արիւնակիցները գտնւում է այն աստիճանի մէջ, ինչ աստիճանում որ գտնւում է փեսան դէպի իւր ազգակիցները: Այս երկու դէպքերում էլ հարսն ու փեսան մի մարմին՝ մի աստիճան են կազմում, 6) հարսը եւ փեսան ջոկ-ջոկ աստիճաններ են կազմում, եթէ երկու կողմի բարեկամների աստիճանները հաշւում ենք: Աստիճանները հաշւում են միշտ ուղղահայեաց եւ թեք գծերով, մարդ ու կնոջ պսակը

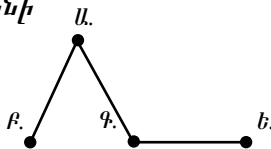
միացնում է հորիզոնական գծով մ. — կ. : Օրինակ՝

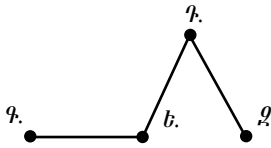
Ա, Բ, Գ կազմում են մի ընտանիք, հայրը եւ երկու որդիք. Դ, Ե, Զ կազմում են մի ուրիշ ընտանիք՝ մի հայրով եւ երկու որդով: Երկու ընտանիքը ուզում են խնամի դառնալ. Գ առնում է Ե-ին. Գ տղայ է. Ե՝ աղջիկ. կատանանք այս.

Գ եւ Ե մարդ ու կին են, միացած հորիզոնական գծով: Ինչպէ՞ս հաշուենք աստիճանները: Բ եւ Գ եղբայր եւ քույր են, ուրեմն երկու ծնունդ՝ երկու աստիճան են: Ե եւ Զ եղբայր եւ քույր են, ուրեմն երկու ծնունդ՝ երկու աստիճան են: Երկու կողմը միասին կը լինեն 4 աստիճան: Իսկ եթէ այսպէս լինի՝

կունենանք երկու աստիճան, որովհետեւ եւ հարսը (Ե) փեսայի հետ մի է, փեսայի ազգականների հետ նոյն աստիճանում է, ինչ որ փեսան: Կամ թէ եթէ այսպէս լինի՝

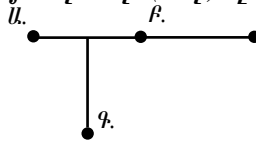

, էլի կունենանք երկու աստիճան, որովհետեւ փեսան (Գ) հարսի հետ մի է, ուստի եւ հարսի ազգականների հետ այն աստիճանումն է, ինչ որ ինքը՝ հարսը:

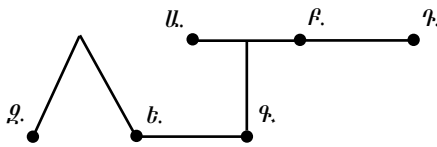
Իսկ եթէ հարսն ու փեսայի ազգականները հաշուում են, այն դէպքում հարսը եւ փեսան դառնում են ջուկ-ջուկ աստիճաններ իրանց ազգի հետ (վերեւի քաշածի պէս): Խնամական բարեկամները կոչում են աներ, զոնքանչ, փեսայ, հարսը, տալ, քենի, սկեսուր, սկեսրայր, պատրոն, տէգր, տէգրակին, աներձագ, խորթ հայր եւ մայր, խորթ տղայ եւ աղջիկ:

Խորթութիւնը մտնում է թէ ազգակցութեան եւ թէ խնամութեան մէջ, նա կանգնած է երկուսի մէջտեղը: Նրա աստիճանները պիտի հաշուել ընդհանուր կանոնով:

Օրինակ՝ Ա մարզն է, Բ՝ կինը. որդին է՝ Գ: Ա մեռնում է, Բ գնում է մարդու Դ-ին եւ տանում է հետը որդուն՝ Գ-ին: Գ կոչւում է եկովի, բերովի տղայ, խորթ տղայ նոր հօր (Դ-ի) վերաբերմամբ:

Խորթ որդին (Գ) նոր հօր վերաբերմամբ (Դ) կազմում է մէկ աստիճան: Գ պսակուեց Ե-ի հետ. Ե-ի եղբայրը՝ Զ, կլինի Գ-ի վերաբերութեամբ երրորդ աստիճանում. այստեղ

կայ երեք ցեղ, Դ-ի, Գ-ի եւ Ե-ի ցեղը, որ կոչւում է եռացեղ խնամութիւն:

Պսակների աստիճանների մերձաւորութեան եւ հեռաւորութեան կարգը եկեղեցին վերցրեց Մովսիսական օրէնքից: Մովսէս Ղեւտացոյց ԺԸ գլխում սահմանեց, որ ոչ ոք իրաւունք չունենայ մօտենալ հօր, մօր, հօրը կնոջ (մօր), քրոջ՝ թէ հարազատ, թէ խորթ, որդու աղջկան, աղջկայ որդուն, հօրը կնոջ աղջկան, հօրաքրոջ, մօրաքրոջ, հօրեղբօր եւ սրա կնոջ, հարսին (որդու կնոջ), նորա տղայի աղջկան (ծոռան), եղբօր կնոջ, եղբօր աղջկան եւ թոռան, երկու քրոջ. ազգակցական մինչեւ չորրորդ աստիճանը եւ խնամական երկրորդ աստիճանը արգելեց Մովսէս: Ա առաք. 33 կանոնը մատնացոյց արաւ Մովսէսի օրէնքը եւ հրամայեց կատարել: Այնուհետեւ Նէոկեսարիայի 2 եւ Բարսեղի 23, 78 եւ 87 կանոնները Մովսէսի սահմանումները հաստատեցին: Մեր մէջ առաջի վճիռը կայացրեց Ներսէս Մեծ Աշտիշատի ժողովում՝ արգելելով մերձաւոր ազգակցութեամբ եղած պսակները, առանց որոշելու աստիճանները. Շահապիվանի 447-ի ժողովը երկրորդ անգամ սահմանեց ժողովական կանոնով հետեւեալը. «Ոչ ոք չհամարձակի ամուսնանալ քեռորդու, եղբօրորդու կամ հօրաքրոջ, կամ ազգականի հետ մինչեւ չորրորդ ծնունդը»: Այսպիսի պսակը անվաւեր է հրատարակում եւ պսակադիր՝ թէ եպիսկոպոս, թէ քահանայ, կարգալոյծ լինում: Է եւ Ը դարերում չորրորդ աստիճանը իսպառ արգելուեց. Մովսէս Կաղանկատուացին 252 երեսում խօսելով Աղուանից իշխանի պսակը իւր թոռակցի հետ՝ ասում է. «Տէր Միքայէլը մերժում էր նրան, թէ՛ մի՛ յանդգնիր առնել, որովհետեւ թոռներ էք»: Պարտաւի 771-ի ժողովը

նոյն վճիռը կայացրեց, որ չորրորդ զարմը պսակել չի կարելի: Նոյն ժամանակներում ընդհանուր եկեղեցու մէջ համարեա թէ նոյն կանոններն էին պահպանուում. Ամբրոսիոս Մեղիոլանցին խօսելով այդ բանի վրայ՝ թէ կարելի է՞ արդեօք հօրը՝ պսակել որդուն իւր խորթ թոռան հետ, աւելացնում է, որ առաջին դարերում պսակը արգելուում էր ոչ միայն ուղղագիծ ազգականների մէջ մինչեւ չորրորդ աստիճան, այլեւ կողագծերով մինչեւ չորրորդ աստիճան: Բարսեղը խօսելով նոյն արգելքների մասին, ասում է՝ այս կարգերը մտել են աւանդաբար, գործադրուել են կեանքի մէջ եւ օրէնքի ոյժ ստացել: Օգոստինոս ասում է. «Եղբորորդիների մէջ մեր ժամանակ արդէն պսակը շատ հազիւ էր թոյլատրուում, ըստ սովորութեան եւ եղբայրական կապի մօտիկութեան պատճառով, թէեւ դրա համար օրէնք չկայ, որովհետեւ Մովսէսի օրէնքը այդ չի արգելում, եւ քաղաքական օրէնքները դեռ չեն արգելել» (Օճ. ուսմ... Սր. Եժ., 1858, 1859): Յունա-հռոմէական օրէնքներով ուղղագիծ ազգակցութեան մէջ պսակը անսահման կերպով արգելուում էր, օրինակ, հայրը՝ աղջկայ, թոռան, ծոռան, ծոռան ծոռան եւ այլն, եւ այլն հետ. եկեղեցին էլ ընդունեց նոյնը: Կողագիծ ազգականների համար քաղաքական օրէնքը արգելում էր մինչեւ 3 աստիճանը. իսկ եղբորորդիների մէջ մինչեւ թէ՛ոգոս պսակը արգելուած չէր, որը ոչ միայն արգելեց, այլեւ մեծ պատիժ նշանակեց: Թէ՛ոգոսի որդիքը եւ Յուստինիանոսը թոյլ տուեցին նոյնպէս պսակը: Արեւմտեան եկեղեցու ժողովները արգելեցին պսակները 2 դարում մինչեւ 5 աստիճան: Է դարում Տրուլլի ժողովը 54 կանոնով արգելեց խնամական 4 աստիճանի պսակը երկու եղբոր եւ երկու քրոջ մէջ, իսկ արիւնակցականը թողեց հին կարգով, եղբոր որդիների մասին ոչինչ չորոշելով: Հռոմի եկեղեցին է դարում պսակ թոյլ էր տալիս 5 աստիճանում, բայց 3 եւ 4 աստիճանում եղածները չէր լուծում: Թ դարում Վասիլ Մակեդոնացու պրօխիրօնում եւ Լեոնի ու Կոստանդինի էկլօզում եւ բազիլիկում¹ մտցրուեց իբրեւ դրական օրէնք, որ ոչ միայն եղբորորդիք չեն կարող պսակուել, այլեւ նրանց որդիք, միայն նրանց թոռները կարող են պսակուել (պրօխ. 7, 39, էկլօզ. 12, բազիլ. 28, տե՛ս Սր. Եժ., 1858-59): Անպայման արգելուեց վեց աստիճանի պսակը եւ թոյլատրուեց ութ աստիճանինը, իսկ 7 աստիճանի վերաբերմամբ որոշ ոչինչ չասուեց: Այս մասին Թ դարում Պօլսում վէճ ծագեց 7-րդի վերաբերմամբ, որի համար Ալէքսի կայսեր հրամանով Պօլսում ժողով եղաւ եւ որոշեց, որ եթէ պսակը 7-րդումն է, կամ մի կողմից 7, միւս կողմից 6 աստիճան

¹ Նկատի ունի բյուզանդական իրավունքի հուշարձանները, որոնց մի մասը ԺԲ դարում թարգմանել է Ներսէս Լամբրոնացին:

է, դեռեւս կատարեալ չէ, պսակել չի կարելի, եթէ պսակը կատարուած է, չքանդել, այլ ապաշխարանքի ենթարկել (ԿՕՐՄԱ., 50 գլ.): ԺԲ դարում Ղուկաս պատրիարքի օրով, 1168 թուին արգելուեց պսակը 7-րդ աստիճանում, պսակը լուծել եւ պսակադիր քահանային կարգալոյծ անելու սպառնալիքով. ժողովի վճիռը հաստատեցին Նիկիիփօր եւ Մանուէլ կայսրները:

Խորթական չհասական աստիճանները չորս էին մինչեւ 9-րդ դարու վերջերը; Ժ դարում սահմանուեց յունական եկեղեցում վեցերորդ աստիճան (ԿՕՐՄԱ., 50 գլ.), որը հաստատուեց Միքայէլ պատրիարքի կազմած ժողովում 1057 թուին, 7-րդ աստիճանը թոյլատրելի համարելով, այս կարգադրութիւնը հաստատուեց քաղաքական օրէնքով: Հայոց մէջ խորթութիւնը աւելի կապ ունի ազգակցականի, քան խնամականի հետ. խորթութիւնը նայելով որակին, մի երկու աստիճանով պիտի աւելի համարել, քան իսկապէս է. օրինակ՝ եթէ խորթական աստիճանները պարզ հաշուած 6 է, պէտք է համարել 7 եւ ո՛չ 6. խորթ ծոռները 6 աստիճանի են, խորթութիւնը մի աստիճան աւելացնում է եւ դարձնում 7. այնպէս որ խորթ ծոռները կարող են պսակուել: Խորթութեան մէջ նշանակութիւն ունի միայն հայրականը, այսինքն՝ երբ երկու հօրից են եւ մի մօրից որդիքը. իսկ եթէ երկու մօրից են եւ մի հօրից, այդպիսի խորթութիւնը հարազատների աստիճանով պիտի հաշուել:

Խնամական աստիճանները նոյն կարգով ընթացան Յունական եկեղեցում, մինչեւ 8-րդ դարը 4-րդ աստիճանն էր, 997-1001 թ. Պօլսոյ պատրիարք Սիսինի օրով արգելուեց մինչեւ վեցերորդը, որոշուեց 6-րդը թոյլատրել, 7-րդը՝ ո՛չ, ԺԱ դարում թէ Յունական եկեղեցին եւ թէ քաղաքական իշխանութիւնը փոփոխակի կերպով 6 եւ 7 աստիճանի պսակները թոյլատրում, երբեմն արգելում էին, բայց սովորաբար 6-րդը թոյլատրում էր: Մեր եկեղեցին հետեւում էր ընդհանուր եկեղեցու քայլերին. մեր մէջ 7 եւ 8-րդ դարերում, ինչպէս ասացինք, չորրորդ աստիճանը արգելում էր: Շնորհալին (1166-1173 թթ.) որոշեց, որ երկու կողմից չորս-չորս աստիճանը լրանայ եւ ապա 9 եւ 10 աստիճաններում պսակ լինի, որովհետեւ, ասում է, մարմնի բնութիւնը չորս տարեքից է բաղկացած, երկու եղբայրները կէս են անում հօր արիւնը, թոռները հայրերի արեան կէսն են ընդունում, ծոռները՝ նրանց կէսը, իսկ վերջին ծնունդները արեան չորրորդ մասն են ստանում: Վերջնական ժողովական կարգադրութիւն այդ մասին մեր մէջ եղաւ 1243-46-ի Սսի ժողովում, որի 7-րդ կանոնն ասում է. «Պսակը ընտրութեամբ անեն, վեց ծննդով հեռացած ազգակցական արիւնից». այսինքն՝ ազգակցական պսակ կարելի է միմիայն 7-րդ աստիճանում:

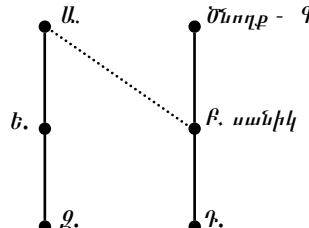
այս կանոնը դարձավ վերջնական եւ մինչեւ այսօր տիրող կարգն է, ժողովրդական «օխտը պորտը» այդ կարգադրութեան հետեւանքն է: Խրիմեան Հայրիկ 1899-ին հայրապետական կոնդակով վաւերացրեց նոյն կարգը: Վերջին կարգադրութիւնը նրա համար էր, որ կային մարդիկ, որոնք առաջնորդուում էին Շնորհալու կանոնով, ոմանք Յակոբ Խրիմեցու կազմած ճիւղագրութեամբ, ոմանք էլ Սսի վճռով: Խնամութեան մասին մեր եկեղեցական կանոններում որոշ կերպով ասուած կանոն չունենք. Շահապիվանի ժողովի կանոնները արգելում են երկրորդ աստիճանը. Ը դարու Դուինի ժողովի կանոնները ընդհանրապէս արգելում են 4-րդ աստիճանը, թոյլ տալով միայն 5-րդը՝ թէ ազգակցական, թէ խնամական: 18-րդ դարում ունենք պատմական փաստ, որով պարզ ասում է, թէ խնամութեան 5-րդ աստիճանն է թոյլ տրուում: 1734-ին Աբրահամ կաթողիկոսի «Հայր Յօհաննու վանից թեմին» անուամբ գրած կոնդակում ասում է. «Այլեւ կանոնադրեմք եւ դուք հնազանդ լերուք, ազգականութեան ժ ճիւղ, խնամութեան Ե ճիւղ եւ կնքաւորութեան Ը ճիւղ կոյս ընդ կոյսի եւ այր ընդ այրոյ» («Տեղագիր Գեղարքունի գաւառի», 44 երես):

Այս կոնդակը պարզ սահմանում է խնամութեան 5-րդ աստիճանում թոյլատրել պսակը: Վերջին կարգադրութիւնն էր Խրիմեան Հայրիկինը 1899-ին, որով թոյլատրուեց խնամական 5-րդ աստիճանը:

գ) Կնքաւորական շխտութիւն. կնքաւորական չհասութիւնը կոչուում է նաեւ հոգեւոր ազգակցութիւն, սա սկիզբն առել է առաքեալների ժամանակից, երբ հեթանոսները քրիստոնեայ էին դառնում եւ մկրտում, պիտի անշուշտ պատրաստուէին քրիստոնէական հաւատոյ գիտելիքների մէջ, քննութեան ենթարկուէին եւ ապա որոշ ժամանակից յետոյ իրաւունք ստանային մկրտուել եւ հաւատացեալ կոչուել: Երբ քրիստոնեայ ընտանիքներ բազմացան, նրանք պարտաւորուում էին իրանց որդիներին կրթել քրիստոնէական ոգով եւ ապա գիտակցաբար մկրտել տալ. բայց որովհետեւ շատ երեխայք կարող էին մեռնել առանց մկրտութեան, ուստի եւ սովորութիւն մտաւ նորածիններին ութ օրից յետոյ մկրտել ծնողների երաշխաւորութեամբ, այն պայմանով, որ նրանք անպայման մկրտուելուց եւ մեծանալուց յետոյ կրթեն նրանց հաւատոյ գիտելիքի մէջ: Եւ որովհետեւ շատ անգամ ծնողները անզօր էին գտնուում այդպիսի կարեւոր պաշտօն կատարելու վերաբերմամբ, եկեղեցին սահմանեց, որ երաշխաւոր լինեն եկեղեցում ծառայող սարկաւազը եւ աղջիկների համար՝ սարկաւազուհիները: Մկրտութեան ժամին երաշխաւորող սարկաւազը, որ խոստանում էր իւր գիրկը դրած մանկան պատրաստել քրիստոնէական հաւատի եւ աստուածաշնորհա-

կան կարգերի մէջ, կոչուեց մկրտութեան հայր, կնքահայր. իւր գիրկը վերցրած մանուկը՝ սան, եւ ապա՝ սանամայր, սանահայր: Կնքահայր եւ սանիկի մէջ առաջացաւ ուղղակի հայրական յարաբերութիւն միւսու-նի միջոցաւ, ուստի եւ կնքահայրութիւնը կոչուեց հոգեւոր ազգակցու-թիւն: Զ դարում Յուստինիանոսի օրէնքները սահմանեցին, որ պսակը արգելուում է սանիկի եւ կնքահայր մէջ. ապա եկեղեցին արգելեց կնքահայր եւ սանամօր պսակը. ապա քաղաքական օրէնքները արգե-լեցին կնքահայր որդու եւ սանիկի ու սրա ծնողների եւ սանիկի որ-դու պսակը (Κορμυ. 50 κη.): 1107-ին Նիկալայ պատրիարքի ժամանակ արգելուեց կնքահայրական պսակը մինչեւ 7 աստիճան, որը ընդունե-լութիւն չգտաւ յունաց ժողովրդի մէջ: Կնքաւորական աստիճանները այսպէս պիտի հաշուել. 1) կնքահայրը իբրեւ հոգեւոր հայր, ղէպի սա-նիկը առաջին աստիճանումն է գտնուում, 2) կնքահայրը ղէպի սանի-կի ծնողները իբրեւ եղբայր երկրորդ աստիճանումն է, 3) կնքահայրը սանիկի եղբայրների նկատմամբ երրորդ աստիճանումն է՝ իբրեւ հօր եղբայր, 4) կնքահայր որդիքը սանիկի հետ երկրորդ աստիճանումն են՝ իբրեւ եղբայրներ, իսկ սանիկի եղբայրների հետ 4-րդ աստիճանումն են՝ իբրեւ հօրեղբօր որդիք: Հայոց եկեղեցական կանոններում ոչինչ չկայ այս խնդրի վերաբերմամբ գրուած: Ութերորդ դարու Սսի կա-նոնները ընդհանուր առմամբ խօսելով 7 աստիճանի հասութեան վրայ, ենթադրել տուին, որ կնքաւորական աստիճաններն էլ 7 պիտի լինեն: Վերոյիշեալ Աբրահամ կաթողիկոսի կոնդակով թոյլատրելի է ութե-րորդ կնքաւորական աստիճանը:

Ներսէս Ե 1851-ին Սինոդին արձակած հրամանով վերացրեց այդ անորոշ դրութիւնը եւ սահմանեց, որ կնքաւորական աստիճանն է երեք, որը պիտի հաշուել միմիայն կնքահայր եւ սանիկի մէջ ուղիղ գծով. որ սանիկի եւ կնքահայր կողագիծ աստիճանները՝ եղբայրներ, քոյրեր, հօ-րեղբայրներ, հօրաքոյրեր չեն մտնում այդ սահմանափակման մէջ (տես Ա գիրք, 429-430 երես): Օրինակ. Ա կնքահայրն է, Բ՝ սանիկ, Գ՝ սանի-կի հայրը կամ մայրը, Դ՝ սանիկի որդի, Ե՝ կնքահայր որդի:

Կնքահայրը (Ա) ղէպի սանիկը (Բ) հոգեւոր հայր է եւ եղբայր Գ-ին, որ սանիկի հայրն է, Բ եւ Ե եղբարք են՝ իբրեւ կնքահայր որ-

դի եւ մարմնաւոր հօր որդի, Բ դէպի Գ եւ Ա առաջին աստիճանն է, Դ դէպի Ա երկրորդ աստիճանն է, Գ դէպի Ա երրորդ աստիճանն է՝ իբրեւ եղբարք, Ե դէպի Բ երկրորդ աստիճանն է, Ջ դէպի Դ չորրորդ աստիճանն է, որոնց պսակը թոյլատրելի է ներսէս Ե-ի կոնդակի գօրութեամբ:

Որդեգրութիւն: Քաղաքացիական օրէնքներով կնքաւորութեան փոխարինում է որդեգրութիւնը, որը կատարուում է այսպէս. որդի չունեցող հայրը օտարի տղային, վերջինիս ծնողների համաձայնութեամբ, բերում է իւր տունը, պատշաճաւոր թղթեր եւ փաստագրեր են կազմում, եւ ընդհանուրի վկայութեամբ վերցնում է իրան որդի, որ կոչուում է որդեգիր. այս գործողութիւնը կատարուում է առանց եկեղեցու օրհնութեան, թէեւ ըստ կամաց կարող է լինել եւ օրհնութեամբ: Որդեգիրը՝ պարզ է չի կարող իբրեւ որդի պսակուել որդեգրողի աղջկայ հետ: Լեւոն Իմաստասէրը որդեգրութիւնը կատարեց եկեղեցու օրհնութեամբ եւ չհասութիւնը հասցրեց 7 աստիճանի, մինչեւ իսկ այն դէպքում՝ իբր մէկը իւր փեսային որդեգրում էր, պիտի վերջինս կնոջից բաժանուէր: Բայց գործնականութեան մէջ մնաց Յուստինիանոսի սահմանածը, որ որդեգրի եւ որդեգրողի մէջ ուղղագիծ պսակ լինել չի կարող մինչեւ երրորդ աստիճանը ինչպէս եւ կնքաւորութեան մէջ: Որդեգրութեան մասին մենք կանոններ չունենք, քիչ յետոյ կբերեմ Յակոբ Խրիմեցու ճիւղագրութիւնը եւ այդ մասին արած դատողութիւնը, յամենայն դէպս որդեգրութեան եւ կնքաւորութեան վերոյիշեալ 3 աստիճանի սահմանումը պիտի համարել հաւասարագօր, եթէ որդեգրութիւնը եղել է օրինաւոր եւ վերջնական կարգով:

Եղբայրանալ: Թէ հնբերում եւ թէ այժմ պատահում է եղբայրանալու սովորութիւնը, երբ մէկը մի օտար տղայի կամ աղջկայ հետ եղբայրանում է քահանայի օրհնութեամբ. եթէ այդպիսի լուրջ դէպք պատահում է, թէեւ ոչ մի սահմանադրութիւն չկայ այս մասին ոչ մեր եւ ոչ օտար եկեղեցական կանոններում, բայց եւ այնպէս ոչինչ չի արգելում այսպիսի դէպքերում վարուել վերոյիշեալ կնքաւորական եւ որդեգրական կանոններով, այսինքն՝ եղբայրացածների վերաբերմամբ ընդունել ուղղագիծ 3 աստիճանի չհասութիւն:

Չհասական աստիճանների վերաբերմամբ բացի կանոնական սահմանադրութիւններից կան եւ երկու մասնաւոր գրութիւններ, մէկը Մխիթար Գօշինն է, միւսը Յակոբ վարդապետ Ղրիմեցու ճիւղագրութիւնը, բացի այս էջմիածնի գրադարանի կանոնագրքերի յետեւներում պատահում են ճիւղագրութիւններ, որոնք ինքնուրոյն աշխատութիւններ չեն, բոլորը ընդօրինակութիւն են Յակոբ Ղրիմեցու:

Գօշը իւր «Դատաստանագիրքը» սկսեց 1184-ից եւ շարունակեց մինչեւ մահը՝ 1213 թուականը, ուստի եւ նրան յայտնի լինել էր կարող Սաի ժողովի կանոնները, իսկ Շնորհալու «Ընդհանրականը» (1166-1173) երեւի թէ էլ ընկել Գօշի ձեռքը, կամ եթէ ընկել է, վերջապէս նա չի օգտուել Շնորհալու կանոններով ճիւղագրութեան վերաբերմամբ, այլ միմիայն Մովսիսական օրէնքներով, եւ որի վերջին չհասական աստիճանն է 5-րդը, ուստի եւ Գօշի հաղորդածը այդ կողմից նշանակութիւն չունի: Յակոբ վարդապետ Ղրիմեցին Գէորգ վարդապետ Երզնկացու, որ աստուածաբանական գիտութիւններով պարապող էր, աշակերտն էր, ապրում էր 1400 թուականներին, «որ արար զլուծմունս կազմութեան մարդոյ, եւ զազգազրութիւն ի խնդրոյ Թովմայի Մեծօրացուց եւ զմեկնութիւն տումարի» (Չամչեան, Գ հատ., 453 երես), որը եւ կազմել է չհասական ճիւղագրութիւնը, գծերով, նշաններով, օգտուելով Շնորհալու կանոններից, սրա կազմած ճիւղագրութիւնը դարձել է ընդհանուր հրահանգ, որովհետեւ մանրամասն խօսում է ազգակցական, խնամական, կնքաւորական, խորթական եւ որդեգրական չհասական աստիճանների մասին:

ՅԱԿՈԲ ՂՐԻՄԵՅՈՒ ՊՍԱԿԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ

«Իմանալի է, որ այս կանոնը նրանց համար է, որոնք սրբութեամբ սնուում են եւ լինում են տասն եւ հինգ տարեկան: 15 տարեկան կտրիճ տղան փեսացու է, եւ 14 տարեկան աղջիկը հարսնացու է: Եւ եթէ կը նեղուեն, 14 եւ 12 տարի դարձնեն, եւ ապա այս անցաւոր աշխարհի ամուսնութիւնը զլուխ բերեն: Եւ պէտք է քահանան քննի առաջ եւ իմանայ, որ կարեւոր, կամ կնքաւոր եւ կամ խնամի չլինին: Որովհետեւ կարեւորը ազգականն է, որ չորս պորտն անցնում է եւ 5-րդում խնամանում են, եւ կնքաւորը երեք պորտն անցնում է եւ 4-ում խնամանում են, եւ այս է, որ գրում եմ, դու էլ մտքումդ պահիր:

Մի հօրից երկու եղբայրներ իրանց հօր արիւնը կիսում են, նրանց որդիքը երեք մասն արեան, նրանց որդիքը երկու բաժինն արեան եւ սրանց որդիքը օտարացան, չորս տարեքը բաժանուեցին: Պէտք է խնամանան, որովհետեւ չորս տարեքը միմեանցից հեռացան, եւ արիւնը վերջացաւ»: Բացատրութիւնը նոյն է, ինչ որ Շնորհալուն, 4 մի կողմից, 4 միւս կողմից, ութերորդին թոյլ չի տալիս պսակուելու, այլ 9 եւ 10 աստիճանները: Շարունակութեան եւ ճիւղագրութեան մէջ պարզում է այսպէս. «Իսկ որդիքը ունին բոլոր արիւնը, թոռները եր-

րորդ մասն արեան, թոռների որդիքը երկրորդ մասն արեան, թոռների թոռները մի մասն միայն, այստեղ արիւնը վերջանում է, սրանց որդիքը՝ որ են ձագ թոռնեայք, առնում են միմեանց», այսինքն 9 աստիճանը տասներորդի հետ. նոյնը, ինչպէս վերն ասացինք, Աբրահամ կաթողիկոսը 1734-ին հրահանգեց, (10 աստիճան ազգակցութեան): «Կնքաւորութիւնը երեք ազգն նրա համար պիտի անցնի, որովհետեւ հոգին երեք մասից է բաղկացած, եւ մարմնի նման չորս տարերքից չի կազմուած: Նոյնպէս եւ կնքաւորութիւնը երեք պորտն անցնում է, հոգեւոր ազգակցութիւն է»: Սրա կանոնով կնքաւորական աստիճաններն են 6, վեցերորդը արգելում է, թոյլ է տալիս 7-ը 8-ի հետ, ինչպէս եւ Աբրահամ Կրետացին (Ը աստիճան կնքաւորութեան):

«Խնամութիւնն ոչ մարմնաւոր ազգակցութիւն է եւ ոչ հոգեւոր, դրա համար երկու պորտն անցնել՝ բաւական է, ...եւ երրորդ պորտը կարելի է փեսայանալ»: Պորտ ասելով Խրիմեցին հասկանում է 2 աստիճանը միասին, այսինքն երկու եղբայրը մի պորտ են, երկու թոռները մի պորտ, ուրիշ խօսքով՝ երկու կողմի համապատասխան աստիճանները մի է համարուում: Խնամական երկու պորտը, որ է 4 աստիճանը, թոյլ չի տալիս, 5-ին իրաւունք է տալիս պսակուելու. նոյնը եւ Աբրահամ կաթողիկոս (Ե աստ. խնամութեան):

Խորթութեանց համար հետեւեալն է ասում.

«Այս էլ պէտք է իմանալ, որ կան կիսաեղբայրներ եւ կիսաքոյրեր, որոնք խորդ են կոչուում, որ երկու կերպ է լինում: Կայ, որ երկու մօրից եւ մի հօրից է, սրանք հարազատ են, եւ ...սրանց ձագ թոռնեայքը առնում են միմեանց», այսինքն 9-ը 10-ի հետ կարող են պսակուել:

«Իսկ եթէ երկու հօրից է եւ մի մօրից, սրանք արեան կէսը ունին, որովհետեւ կինը կէս է, սրա որդիքը լրութեամբ հօր արիւնը չեն կարող ունենալ, որոնց թոռները խնամանում են եւ իրանց թոռնեայքն միմեանց առնում», որ ասել է՝ 8-ը 7-ի հետ, այստեղ երկու աստիճան է պակասեցնում:

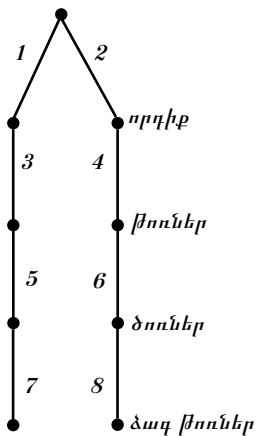
Որդեգրի կամ հոգեզաւակի համար սահմանում է. «Թոռները խնամանում են, եւ թոռնեայքը առնում միմեանց, որովհետեւ որդեգրը խօսքով եւ կամքով է լինում», որ ասել է՝ 6 աստիճանն արգելում է եւ թոյլ է տալիս 7-րդ աստիճանը 8-ի հետ: Այս որդեգրական ճիւղը ուղղագիծ է, նա օտար է համարուում որդեգրի եւ որդեգրողի կողագիծ բարեկամներին, եղբարց, քոյրերին, որովհետեւ «հոգեզաւակն է միայն նրա օրինաւոր որդին, քոյրերը եւ եղբայրները օտար են...»:

Եղբայրանալ. «Այս պիտի իմանալ, որ չլինի, թէ հարսն ու փեսան մի մօր կաթ կերած լինեն, եւ եթէ կերել են, քոյր եւ եղբայր են», չեն կարող պսակուել:

Այս է ընդհանուր բովանդակութիւնը Յակոբի ճիւղագրութեան, որը հետեւելով Շնորհալու կանոնագրութեան, որը միայն վերաբերում է ազգակցութեան, նա դարձել է հիմք խնամականի, կնքաւորականի, խորթականի, որդեգրականի: Նա շօշափում է կնքաւորական եւ մի հարց, եթէ կնքահայրը գրկել է երկու օտար տնից երկու սանիկ, երկու օտար սանիկները կարո՞ղ են պսակուել միմեանց հետ, եւ վճռում է՝ ո՛չ, որովհետեւ մի հոգեւոր հօր զաւակ են, թէեւ ջոկ-ջոկ տներից, սրանց համար նշանակում է 6 աստիճանի չհասուլթիւն՝ թոյլ տալով 7-ը 8-ի հետ ամուսնանալ:

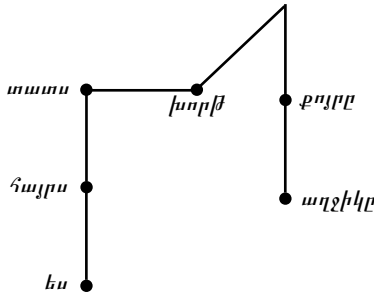
ա) Ազգակցական աստիճաններ

- 1 աստիճան. ես եւ մայրս, ես եւ հայրս:
- 2 աստիճան. ես եւ պապս, ես եւ տատս. ես եւ եղբայրս:
- 3 աստիճան. ես եւ պապիս հայրը, ես եւ տատիս հայրը (մայրը):
- 4 աստիճան. ես եւ պապիս պապը, ես եւ տատիս տատը: Ես եւ հօրս եղբոր տղան, ես եւ մօրս քրոջ աղջիկը:
- 5 աստիճան. ես եւ հօրս եղբորը թոռը, իմ որդիս եւ մօրս քրոջը տղան, իմ թոռս եւ եղբորս որդին:
- 6 աստիճան. իմ թոռս եւ եղբորս թոռը, իմ որդիս եւ եղբորս թոռան տղան, իմ պապը եւ պապիս եղբորը թոռը:
- 7 աստիճան. ծոռս եւ եղբորս թոռը. տատիս ծոռը եւ իմ թոռը:
- 8 աստիճան. հօրս եղբոր թոռան ծոռը, երկու եղբարց ծոռներ:

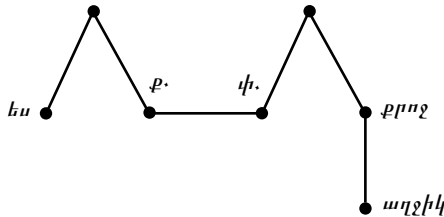
բ) Խորթական աստիճաններ

1. ես եւ խորթ աղջիկս, ես եւ խորթ մայրս,
2. ես եւ խորթ թոռս, ես եւ խորթ պապս, ես եւ խորթ քոյրս,
3. ես եւ թոռանս խորթ որդին, ես եւ խորթ մօրս տատը,
4. ես եւ խորթ հօրս եղբօրը որդին, ես եւ պապիս խորթ աղջկայ որդին,
5. ես եւ խորթ տատիս քրոջ աղջիկը:

գ) Խնամական աստիճաններ

1. ես եւ զոքանչս, հարսը եւ պատրոնը,
2. ես եւ անորս տղան, հարսը եւ տէգրը,
3. ես եւ անորս թոռը, ես եւ եղբօրս կնոջ մայրը,
4. ես եւ եղբօրս կնոջը քոյրը, ես եւ փեսայիս քոյրը,
5. ես եւ եղբօրս կնոջ քրոջ որդին. ես եւ փեսայիս քրոջ աղջիկը:

Այն հարցը, թէ պսակի խնդիրներում ումն է պատկանում բացառիկ իրաւունք «ոչ օրինակ այլոց» թոյլ տալու կարիքից եւ հանգամանքներից ստիպուած շեղումներ ընդհանուր կանոններից, այդ հարցը եկեղեցական կեանքում գործնականապէս զարթնել է եւ վճռուել ի դէմս Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի:

Կեանքը իւր բազմատեսակ պահանջներով եւ ընթացքով միշտ տալիս է այնպիսի բացառիկ օրինակներ ընդհանուր կանոնից շեղուելու,

որոնք զանցառուլթեան տալ չի կարելի, պէտք է որեւէ զիջմամբ լուծել խնդիրը, ահա առաջ է գալիս եկեղեցու մէջ բացառական իրաւունք ունենալու խնդիրը (դիսպենսացիայի իրաւունք - dispensация):

Որովհետեւ մեր ընդհանուր կանոնները սահմանուում են ազգային ժողովով, պարզ է, որ այդ ժողովի սահմանումներից թեթեւ շեղումներ անելու իրաւունքը կարող է վայելել միմիայն այն անձը, որն որ նոյն ընդհանուր ժողովի մասնակցութեամբ ընտրուած է եկեղեցու պետ, կաթողիկոս Ամենայն Հայոց. այդ հիմամբ դիսպենսացիայի իրաւունք չունին ոչ առաջնորդները, ո՛չ Սինոդը, ո՛չ Պօլսոյ կրօնական ժողովը եւ ո՛չ պատրիարքները: «Ոչ օրինակ այլոց» ի միջոցով կարգադրութիւններ անում է կաթողիկոսը խնամական, ազգակցական եւ այլ ՀՀասութեանց վերաբերեալ խնդիրներում:

ԾԱՕԹՈՒԹԻՒՆ. Նորերումս Էջմիածնի Սինոդը կարգադրեց, որ առաջնորդները «բժշկական վկայական պահանջէն անուսնացող երիտասարդներից», «բժշկական վկայական պահանջել երկրորդ անգամ անուսնացող այրի կանանցից եւ արգելել նաեւ թոքախտով վարակուածների պսակը» (տե՛ս «Արարատ», 1904 թ., դեկտեմբեր): Սինոդը այս կարգադրութիւնը կարող էր հրատարակել միմիայն Ամենայն հայոց կաթողիկոսի կողմակով եւ այն էլ Պօլսի կրօնական ժողովի համաձայնութիւնը նախօրօք արձեւելոց յետոյ:

Զ. Պատկալութիւն

Յիսուս լեռան վրայ ժողովրդին քարոզելու ժամանակ իմիջիայլոց խօսեց եւ ամուսնալուծութեան մասին. «Առաջուց ասուեց, թէ ով որ իւր կնոջ արձակի, թող նրան արձակման թուղթ տայ: Բայց ես ձեզ ասում եմ, ով որ իւր կնոջ կարձակի առանց պոռնկութեան պատճառի, նա նրան շնուլթիւն է անել տալիս, եւ ով որ արձակուած կին է առնում, շնուլթիւն է անում» (Մատթ. Ե գլ.):

Պօղոս առաքեալը Կորնթացոց գրած թղթում համոզում է խիստ սրբութեամբ կեանք վարել, ցանկանում է, որ ով կարող է՝ թող իւր նման անամուսին կեանք վարի, իսկ ով չի կարողանալ համբերիլ՝ թող պսակուի. կինը կապուած է մարդուն հետ այնքան ժամանակ, որքան մարդը կենդանի է, իսկ մարդու մահից յետոյ նա ազատ է, կարող է երկրորդ անգամ ամուսնանալ. բայց «երանելի կլինի, - ասում է առաքեալը, - եթէ իմ խրատիս համաձայն վարուի եւ մարդու չզնայ» (Ա Կորնթ. է գլ.): Բարսեղ Մեծը, հետեւելով Տիրոջ պատուէրին, ընդունում է կնոջ արձակել պոռնկութեան համար, «այդ խօսքը պիտի վերաբերէր թէ մարդուն, թէ կնոջ, բայց սովորութեան մէջ այդպէս չէ, երբ մարդը անառակ է, կնոջ պատուիւրում է մարդու մօտ մնալ. բայց

եթէ կինը անառակ է, մարդուն թոյլատրւում է արձակել»։ Իսկ 31 կանոնի մէջ, ստիպուած հարկից, թոյլ չէ տալիս թէեւ զինուորների եւ բացակայութեան մէջ գտնուող անձանց կանանց մարդու գնալ առանց իրանց մարդկանց մահուան լուրը ճշտելու, բայց թեթեւ զիջողութիւն է անում (36 կանոն), ենթադրելով, որ պատերազմում կարող են մահուան դէպքեր լինել։ Լուսաւորիչ 23 կանոնով պոռնկութեան համար թոյլ է տալիս արձակել կնոջ, միայն մի տարի ապաշխարանքի ենթարկելով։ Շահապիվանի ժողովի 3-րդ կանոնը խիստ ծեծի, կշտամբանքի, տուգանքի, ապաշխարանքի է ենթարկում շնութիւն անող թէ կնոջ, թէ մարդուն։ 4-րդ կանոնը ասում է՝ եթէ մարդը շնաբարոյ է եւ առանց պոռնկութեան պատճառի կամ մարմնական արատի արձակում է կնոջը, սա բոլոր մարդու շարժական եւ անշարժ կայքի կէսը իրաւունք ունի հետը տանելու եւ եթէ կամեցաւ երկրորդ անգամ մարդու գնալ, պէտք է տարած կարողութիւնը գանձարանին տայ, իսկ մարդը ենթարկւում է 7 տարուայ ապաշխարանքի, տուգանքի եւ ծեծի, եւ եթէ տարին չլրացած մի ուրիշ կին գայ այս մարդուն եւ իմացուի, որ այս կնոջ պատճառով է մարդը իւր առաջին կնոջ արձակել, երկրորդ կնոջ տանեն ուրկանոց աղալու մի տարի ժամանակով։ Յաջորդող 5-րդ կանոնը նոյն ձեւով, նոյն պատիժներով, նոյն տուգանքներով կշտամբում է այն մարդուն, որը առանց պոռնկութեան եւ մարմնական արատի կարճակի կնոջ ամուսնութեան համար։ Վերոյիշեալ երկու կանոնն օրինաւոր են համարում ամուսնալուծութիւնը երկու պատճառի համար, այն է՝ պոռնկութեան եւ մարմնական արատի։ Ուրիշ պատճառներով արձակելը համարում են ապօրինի եւ փոխանակ արգելելու այդպիսի գործողութիւնը, բաւականանում են միայն տուգանքի, ծեծի ենթարկելով, եւ երկրորդ՝ չեն կարողանում արգելել, որ ապօրինի վարուող մարդը իրաւունք չունենայ ուրիշ կին առնելու, հապա մինչեւ մի տարի այդ մարդը էլի պսակւում է, եւ երկրորդ կինը ենթարկւում է մի տարի ապաշխարանքի այն դէպքում, երբ հաստատւում է, որ մարդուն գլխահանողը այս վերջին կինն էր։ Այստեղից երեւում է. ա) որ բացի եկեղեցական պսակից, կար եւ առաջուայ կարգով քաղաքացիական պսակ, ինչպէս եւ ընդհանուր եկեղեցումն էր երեւում. քաղաքացիական պսակ կատարելիս, հարսնախօսութիւնից յետոյ, մի քանի բարեկամներով գնում էին հարսի տունը, հացկերոյթ սարքում, եւ խնջոյքի ժամանակ հանդիսաւոր յայտարարւում էր, որ այսինչ մարդը առնում է այսինչ աղջկան. եւ պսակը համարւում էր եղած, բ) որ ամուսնալուծութիւնը չէր ենթարկւում եկեղեցու խիստ հսկողութեան, եկեղեցին մեղմութեամբ էր վերաբերւում այդպիսի յանցանքներին.

մեղմութեամբ ասելով չպիտի հասկանալ տուգանքի, ապաշխարանքի չենթարկելը, ո՛չ, քանի որ խիստ ծեծը սովորական պատիժն էր այդ յանցանքում բռնուածներին համար. հապա զրկելով երկրորդ անգամ ամուսնանալուց, խիստ սաստելով քահանաներին, որ այդպիսիների տունը չգնան, եկեղեցի չթողնեն նոցա: Այնինչ երեւում է, որ առանց պատճառի կնոջ արձակողը իսկոյն պսակում է, թէ եւ ապաշխարանքի տակ է համարում արձակողը, գ) առանց օրինաւոր պատճառի արձակուած կինը իրաւունք է ստանում մարդու գնալու, միայն մարդու հետ կես արած իւր բաժինը գանձարանին յանձնելով, այս երեւի այն մտքով է, որ բաժանման ժամանակ կինը կարող է անօգնական մնալ եւ այդ հիմքով թոյլ է տալիս մարդու հետ ամէն ինչ կէս անել, իսկ յետոյ մարդու գնալը համարում էին կնոջ համար արդէն նիւթականապէս ապահով դրուածին եւ գրաւում էին յարքունիս նրա բերած բաժինը, երեւի թէ պատիժ համարելով այդ գրաւումը կնոջ նկատմամբ նրա համար, որ չէր կարողացել գրաւչութեամբ ամուսնու սիրտը շահած պահել եւ արձակման առաջն առնել, դ) բաժանման դէպքում շարժական եւ անշարժ կայքի հետ մարդ ու կին կէս են անում եւ որդիքը. թէ ինչպէ՞ս՝ անորոշ է. արդեօք հայրը վերցնում էր տղաներին, կինը աղջիկներին, թէ՞ հաւասար թուով հէնց կէսում էին առանց այդ ի նկատի ունենալու. մանրամասնութիւնների համար ոչինչ չկայ:

Մարդիկ չնչին բաների համար արձակելով իրանց կանանց եւ ուրիշների հետ պսակուելով առանց որեւէ խիստ՝ շօշափելի պատժի ենթարկուելու, պիտի դարձնէին երկիրը կնահաններով, մարդաթողներով լիքը մի վայր, քանի որ մի քանի տարի ապաշխարանքը, ծեծը, տուգանքը (100 դրամ=մօտաւորապէս 20 ուլբլի) մի մեծ նեղութիւն չէր համարուիլ կին արձակողների համար, որոնք անպիտան կանանցից ազատուել եւ իրանց հաւանած անձանց հետ կուզենային ապրել: Այստեղ հարկաւ նշանակութիւն պիտի ունենար քաղաքացիական օրէնքը, որ պսակը համարելով մի որոշ հիմք ունեցող կապ, լինի քաղաքացիական, թէ եկեղեցական, պիտի տար նրանից ծնուած մանկանց որոշ իրաւունքներ, որոշ արտօնութիւններ, որոնք խճճում էին ըստ քմահաճոյից ամուսնալուծական դէպքերում, եւ ժառանգական հարցերը իւր բոլոր ճիւղերով յանձնում կամայականութեան: Թէ եկեղեցին ինչու այս խնդիրներում չէր որոշում վաւերական պսակը անվաւերից, կամ պատասխանատուութեան ենթարկում պսակադիր եպիսկոպոսին կամ քահանային, հասկանալի չէ, քանի որ այդ ամուսնալուծութիւնները նա համարում էր ապօրինի, եւ քանի որ նոյն ժողովի հետագայ 7-րդ կանոնը գաղտնի պսակը համարում է անվաւեր, որ նշանակում է,

Թէ վաւերական պսակ եւ անվաւեր պսակ՝ արդէն եկեղեցական կանոնական շրջանում գոյութիւն ունէր, եւ բացի այդ, գաղտնի պսակ անող քահանային զրկում էր քահանայագործութիւնից եւ 100 դրամի տուգանքի ենթարկում: Այս հարցերը շատ էլ կարեւոր եթէ լինեն էլ, պիտի մնան առանց պատասխանի, որովհետեւ կանոնները շատ հետեւողական չեն, հակասող կէտեր շատ ունեն եւ մութ են: Նոյն ժողովի 13-րդ կանոնը խօսում է մերձաւոր ազգականների պսակի մասին, զրկում է քահանայութիւնից պսակադիր քահանային եւ արժուից՝ եպիսկոպոսին, եթէ սրանք օրհնել են պսակը եւ նրանց հարսանիքը գնացել, իսկ պսակուողների բաժանման խնդիրը թողնում է ամուսինների կամքին, կամաւոր բաժանման դէպքում մեղմ պատիժներ նշանակելով, չբաժանուելու դէպքում՝ խիստ. մեղմ պատիժն այն է, որ պսակուողները իրանց ունեցածի կէսը տան կարօտեալներին եւ ցմահ ապաշխարեն եւ մեռնելիս հաղորդուեն: Այս կանոնից էլ, ընդհակառակն, երեւում է, որ եկեղեցական պսակը տիրապետող օրէնք էր եւ կանոն, այլապէս մերձաւոր ազգականները կդիմէին քաղաքացիական պսակին եւ ո՛չ եկեղեցականին, ա՛յս վերոյիշեալ մեր ենթադրութեան հակասում է, որից պիտի եզրակացնել, որ կամ նախորդ կանոնները առաջուց կազմած եւ ապա կցած են այս կանոններիս հետ, կամ ուղղակի ժողովականները կազմել են եւ մտցրել կանոնների շարքը առանց հետեւողաբար մշակելու եւ քննելու խնդիրը:

Յամենայն դէպս Շահապիվանի ժողովը կողմնակի կերպով թոյլատրում է ամուսնալուծութիւն. 1) պոռնկութեան դէպքում, 2) մարմնական արատի համար: Իսկ եղած պսակը լուծուած է համարուում եւ անվաւեր. 1) գաղտնի եղած դէպքում եւ 2) ազգակցական չհաս աստիճանում: Ամուսնալուծութիւն չի կարող տեղի ունենալ. 1) ամուլութեան պատճառով, 2) մարդու եւ կնոջ փոխադարձ համաձայնութեամբ: Շահապիվանի ժողովը ուրեմն ամուսնալուծութեան նոր կէտ մտցրեց, որ Աւետարանում չկայ, այն է՝ մարմնական արատի համար: Թէ ի՞նչ է հասկանում ժողովը «մարմնական արատ» ասելով, չի որոշում, դժուար է ենթադրութիւններով բացատրել, բայց ունենք «Սրբոց հարց հետեւողաց» անվաւեր կանոնների մէջ մի յօդուած, որը խօսում է այն նիւթի մասին, թէ ե՞րբ կարելի է կնոջ արձակել եւ ե՞րբ չի կարելի արձակել: «Կնոջ արձակել չի կարելի ամուլութեան, ծախողութեան, վատութեան պատճառով, այլ միայն բորոպոթեան, պիսակութեան, դիւստարութեան, գիջութեան կամ մշտական պոռնկութեան համար»: Այս կանոնն մասամբ բացատրում է «մարմնական արատ»-ի տեսակները, բորոտութիւնը եւ պիսակութիւնը վարակիչ՝ համարեա եթէ ո՛չ անբուժելի, դժուար

բժշկելի հիւանդութիւններ են, այն դարերում բոլորովին անբուժելի, որոնց համար եւ Ներսէս Մեծի օրուանից շինուած էին «ուրակնոց»-ներ անապատ տեղերում. հրէաների մէջ այդպիսի հիւանդները իրաւունք չունէին բնակուած վայրերում ապրել: Ուստի եւ կարող ենք «մարմնական արատ» բացատրել այսպէս. այն անբուժելի վարակիչ հիւանդութիւնները եւ մարմնի վրայ այն արատները, որոնք անկարելի են դարձնում ամուսնական յարաբերութիւնները, պիտի մտնեն ա՛յդ հասկացողութեան մէջ, ինչպէս օրինակ՝ անբուժելի բորոտութիւն, պիսակութիւն, սիֆիլիս, դիւահարութիւն կամ խելագարութիւն եւ արատներից «մարդ-կին» յատկութիւն ունենալը, որ ժողովրդական լեզուով կոչուում է «ղրգօղլան»: 7-րդ դարու Դուինի ժողովը սահմանում է նոր դէպք ամուսնալուծութեան, այն է՝ 6-7 տարուայ բացակայութիւնը: Ժողովի 7-րդ կանոնն ասում է. «Շատերը մեր աշխարհից գերի տարուեցան թշնամիներից հեռու տեղեր, նրանց, ամուսինները առանց վարդապետի հրամանի ամուսնացան: Դրանց համար սահմանում ենք, ով մինչեւ 6-7 տարի, երբ զուգակիցը գերութեան մէջ է, կհամարձակի ամուսնանալ, նա պոռնկութիւն արած կհամարուի, ծեծ եւ պատուհաս կկրի, նրա ինչքից եւ ստացուածքներից կխլուի վարդապետների ձեռքով եւ աղքատներին կբաշխուի. նրանց պէտք է միմեանցից բաժանել եւ 7 տարի ապաշխարանքի ենթարկել, իսկ եթէ 7-րդ տարին գերութիւնից յետ դարձան, իւրաքանչիւրը իւր ամուսնուն զնայ...»: Կանոնս 7 տարի ժամանակ է տալիս ամուսիններին սպասել՝ կարծելով, որ ով որ ողջ լինի՝ յետ կդառնայ, եթէ ո՛չ՝ կամ մեռած լինի, կամ կրօնափոխ եղած, այս դէպքում ոչինչ չի ասում որոշ, բայց պիտի ենթադրել, որ կանոնս 7-տարուց յետոյ սպասող ամուսնուն իրաւունք պիտի տայ պսակուելու, այլապէս ինչո՞ւ էր 7 տարուայ ժամանակամիջոց նշանակում սպասելու համար, հապա պարզ արգելական հրաման կզնէր:

Ներսէս Ե հրամայեց ամլութեան համար անկարելի համարել պսակալուծութիւն: Գէորգ Դ պսակը «անլուծանելի» հրատարակեց: Խրիմեան Հայրիկ ձիգ տարիների փորձը ի նկատի առնելով, պսակալուծութիւն թոյլատրում էր շատ դէպքերում, եւ ամենաշատ այդպիսի դէպքեր եղել են նրա կաթողիկոսութեան օրով: Պօլսոյ պատրիարքը եւ կրօնական ժողովը գտնում են, որ «չիք բաւական փաստ եւ օրինական պատճառք, որք ըստ արդարութեան իրաւունս տացեն լուծել պսակն վերոյիշեալ ամուսնացելոցն»: Վեհափառը գտնում է արդարացուցիչ այսպիսի կէտեր. 1) որ նշանախօսութեան ժամանակ պէտք է քննուէր եւ տեսնուէր երկուսի անհամեմատութիւնը, մէկը շատ առողջ է, միւսը հիւծուած բոլորովին, 2) որ տասներկու տարի է՝ անբախտ օրիորդը

փեսայից հեռացած, նստած է հօր տանը, նրանք միմեանց վերաբերմամբ մեռած են, առանց եկեղեցու էլ նրանց պսակը լուծուած է. ուստի «Աւետարանի ազատ ոգին եւ իմ խղճիս գիտակցութիւն թոյլատրէ զիս չթողուլ մանկամարդ տառապեալ կին մի մինչեւ մահ դատապարտեալ յամլութիւն...». ապա շարունակում է՝ լուծում եմ այդ պսակը, կնոջ թոյլ տալով ամուսնանալ, իսկ այրը եթէ «վստահ է յանձն իւր կարող է կրկին ամուսնանալ» (Կոնդակ յանուն պատրիարքի, թ. 167, ի 5 փետր., 1899): Նոյն թուականին Պետերբուրգի կառավարիչ սենատից ստացուեց գրութիւն, որով հրահանգւում էր պսակալուծութեան խնդիրները յանձնել Սինոդի տնօրինութեան եւ ո՛չ Վեհափառի անհատական վճռին: Վեհափառը 1899-ին, հոկ. 18, թ. 1188 Կոնդակով Սինոդի անունով խօսելով այդ մասին՝ գրում է. «Նկատեալ ի նոսին գլխախտումն դարեւոր իրաւանց Հայրապետաց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ. Մեք ոչ կարեմք համաձայնել ընդ որոշումն կառավարիչ Սենատին» եւ կըողոքենք Կայսեր: Նոյն ամսի 20-ին, թ. 1197 կոնդակով յանուն Սինոդին գրում է. «Մեք ի բացատրութեան Սենատին եւ ի վճռոյ Ատենիդ տեսանիմք զսահմանափակումն դարեւոր իրաւանց Հայրապետաց Հայաստանեայց եկեղեցւոյ»:

Պետերբուրգի կառավարիչ Սենատը ստանալով Կայսեր մակագրութեամբ Վեհափառի բողոքը եւ ի նկատի ունենալով Էջմիածնի Սինոդի վճիռը պսակալուծութեան վերոյիշեալ խնդրի վերաբերմամբ՝ 1904-ին հաստատում է իւր նախկին որոշումը ամուսնալուծութեան դէպքերը ենթարկելու Էջմիածնի Սինոդի կարգադրութեան եւ ո՛չ կաթողիկոսի անհատական վճռին: Էջմիածնի Սինոդը, հետեւելով իւր նախկին որոշման, Սենատի վերջի բացատրութիւնը եւ որոշումները վճռում է ընդունել ի հրահանգութիւն (տե՛ս «Արարատ», Յուլիս-Օգոստոս, 59 երես, 1904 թուի):

Պսակալուծութեան դէպքերը տաճկահայոց եւ պարսկահայոց վերաբերմամբ մնացին նախկին դրութեամբ, այսինքն է կախուած Վեհափառի վերջնական կարգադրութիւնից: Պատրիարքը եւ Պօլսոյ կրօնական ժողովը քննում են գործը, վճիռ կայացնում եւ գործը ուղարկում ի հաստատութիւն եւ ի տնօրէնութիւն կաթողիկոսի: 1899-ի մայիսի 14-ի Կոնդակը՝ թ. 602, յանուն Պօլսոյ պատրիարքի, խօսելով պատրիարքի կողմից առաջարկուած երեք պսակի լուծման խնդիրների մասին, գրում է՝ քննել երեքի գործերը եւ «զարդիւնս ըստ վճռոց Ձերոց եւ կրօնական ժողովոյդ մատուցիք ի վախճանական տնօրէնութիւն Մեր»: Պարսկահայոց երկու թեմական առաջնորդները պսակալուծու-

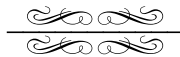
Թեան քննական գործերը ուղարկում են ի վերջնական տնօրէնութիւն Վեհափառ կաթողիկոսի:

Յամենայն դէպս պսակի դէպքերում եղած վճիռների վերջնական տնօրէնութիւնը վերագրելով ընդհանուր ազգային ժողովի իրաւասութեան, կանենք հետեւեալ վերջաւորող եզրակացութիւնը. որ Հայոց եկեղեցին թոյլ է տալիս ամուսնալուծութիւն. 1) պոռնկութեան համար, 2) մարմնական արատ ունենալու դէպքում՝ վերոյիշեալ բացատրութեամբ եւ 3) 7 տարի անյայտ բացակայութեան դէպքում:

Թէ այժմ ի՞նչ դրութեան մէջ է այդ հարցը, կամ տիրապետող պետութեան օրէնքները որքա՞ն են միջամտում այդ հարցում, ինչպէ՞ս են կատարւում ամուսնալուծական գործերի քննութիւնը, դատաւարութիւնը, ա՛յդ մանրամասն կտեսնենք Գ գրքում. առայժմ այսքան:

Յունահռոմէական եկեղեցին քրիստոնէական նախկին դարերից առաջնորդուել է Աւետարանի, Բարսեղ Մեծի կանոններով. փոփոխութիւններ այդ խնդրում մտել են յունահռոմէական կայսերութեան ընթացքում քաղաքացիական իշխանութեան կողմից Կոստանդինոս Մեծից սկսած: Սա պսակը լուծելու համար իրաւունք էր տալիս մարդուն հեռացնել կնոջ պոռնկութեան, վնասակար նիւթեր պատրաստելու եւ անպատուաբեր միջնորդութեան համար, իսկ կնոջ ազատուել մարդուց՝ մարդասպանութեան, վնասակար (կեանքի դէմ) նիւթեր պատրաստելու եւ գերեզմանատեղերի ու գերեզմանաքարերի անձեռնմխելիութիւնը խանգարելու համար (Цер. пр. Суворова, 333 երես): Ամուսնալուծութեան խնդիրը աւելի լուրջ կարգերի ենթարկուեց Յոստինիանոսի ժամանակ. նա ամուսնալուծութիւն թոյլ տուեց. 1) կնոջ պետական յանցաւոր ճանաչուելու դէպքում, երբ նա կայսեր կեանքի դէմ եղած դաւադրութիւնը չէր յայտնիլ իւր մարդուն, 2) պոռնկութեան համար, 3) մարդու կեանքի դէմ արած փորձի համար, 4) կնոջ ազատ յարաբերութիւնը ուրիշների հետ, որից կարելի է եզրակացնել կնոջ անառակ լինելը, օրինակ՝ օտար մարդկանց հետ բաղնիս գնալ, հասարակ մարդու կամքին թատրոն, ցիրկ գնալ եւ այլն, եւ այլն, 5) արգանդի պտղի ոչնչացման համար: Կնոջն էլ իրաւունք էր տրւում պաշտպանելու իրան եւ մեղադրելու մարդուն համանման դէպքերի համար: Հետագայ կայսերական օրէնսդրութիւնները լրացրին այդ կէտերը նոր պատճառներով. 1) ամուսնական կեանքի անընդունակութեան համար, 2) անյայտ բացակայութեան եւ գերութեան մէջ գտնուելուն համար յընթացս 5 տարուայ, ըստ Կոստանդինոսի կարգադրութեան՝ 4 տարուայ, ըստ Յոստինիանոսի օրէնքի՝ 10 տարուայ, ըստ Լեւոնի՝ անորոշ ժամանակով մինչեւ գերութեան վերջ (Суворова,

335 երես), 3) ամուսիններից մէկի խելագարութեան պատճառով, 4) վանականութեան մէջ մտնելու համար, 5) մարդուն եպիսկոպոս ընտրուելու դէպքում, պայմանով, որ կինը հեռու վանքերից մէկը քաշուի: Մինչեւ 10-րդ դարը պսակը լինելով թէ քաղաքացիական եւ թէ եկեղեցական կապ, ենթարկուած էր պետական օրէնքներին իւր հետեւանքներով, 10-րդ դարից յետոյ, երբ պսակը դարձաւ կայսերական հրամանով եկեղեցական խորհուրդ, առանց որի օրինաւոր համարուել չէր կարող, Յունական եկեղեցին սկսեց յարմարուել կայսերական օրէնքների ցոյց տուած կէտերին ամուսնալուծական դէպքերում: Օտար եկեղեցիների այժմեայ ամուսնալուծական կանոնների մասին կխօսենք Գ գրքում:

ԿԱՆՈՆԱՅՈՅՑ

Ա.

1. Ազգայի մասին 60, 82, 173, 186, 230, 232, 243, 312, 335, 352-353, 424, 436-738.
2. Ազգակցական չհասական աստիճան 13, 79, 89, 381, 491, 505, 511, 514, 528, 534, 733, 787, 791-792, 800, 804, 809, 810, 815-816, 820-821, 823-824, 826, 828, 832.
3. Աթանասի կանոնները 11, 60, 104-105, 132, 150, 156, 176, 181, 190-191, 195-196, 198, 200, 206, 297, 355, 362, 372, 417, 461, 644, 648, 651, 662-663, 670, 675-676, 684, 687, 706, 770.
4. Աղանդաւոր (44, 49, 62, 71, 87, 90, 98-99, 126-127, 129, 138, 140-143, 147-149, 152, 172, 176, 183, 203, 211, 278-280, 289, 291-293, 300, 317, 340, 345-346, 348, 357-358, 361, 387, 399, 421, 455, 459-460, 629, 647-648, 659, 663, 684, 694, 698, 729, 763, 777, 779, 782-783, 785, 792, 796)՝ Սաքուրներ 412.
5. Աղէքսանդրիայի եպիսկոպոս 738.
6. Աղբատներին օգնել 100, 738.
7. Աղօթք անելիս արեւելք դառնալ 47, 70.
8. Ամուսնալուծութիւն 39, 803. *տես եւ* կնաթողութիւն
9. Ամուսնութեան մասին 27, 34, 83, 160, 172, 223, 270, 275, 283, 305, 314, 349, 509, 511, 617, 656, 803, 806-808.
10. Այրեաց եւ որբոց մասին 7, 60-61, 83, 90, 192, 261, 448, 508, 511, 519, 532, 545, 554, 557, 566-568, 573, 729-730, 754.
11. Անառակութեան մասին 55, 64, 74-75, 89, 130, 157, 162, 166-167, 172, 182, 199, 201-203, 205, 265-267, 272-273, 303, 313, 316, 428, 435-436, 444-445, 463, 467, 471, 482, 642, 645, 717, 763, 775, 785, 798, 800, 803, 806-807, 810-813, 829, 835.
12. Անասնագէտի մասին 396.
13. Անկիրիայի ժողով 11, 93, 156, 158, 162, 167, 170, 172, 179-182, 187, 199-202, 204, 207, 273-274, 321, 369, 378, 409, 411, 419, 430, 467, 730.
14. Անոմեան աղանդ 140.
15. Անու ժողով 5, 11, 356, 358, 389, 726, 745-746, 785.
16. Անտիոքի եպիսկոպոս 175, 739.
17. Անտիոքի ժողով 88, 91, 93, 132, 148, 156, 160-162, 170, 173, 175, 180, 184, 186, 187, 191-193, 262, 267, 278, 320, 322, 330, 345, 347, 353, 366, 369, 378, 419, 430, 508, 515, 540, 687.
18. Անցաթղթի մասին 97, 132, 146.
19. Աշխարհականի մասին 20, 25, 63-64, 74, 81-83, 86-87, 91, 99-100, 102, 109-110, 115, 118-121, 127, 135, 159, 173, 183, 186, 194, 199, 203-205, 209, 231-241 *ևն. տես եւ* հաւատացեալ
20. Աշտիշատի ժողով 274, 411, 425, 464, 467.
21. Ապողինարեան աղանդ 144.
22. Ապոտակտիստներ աղանդ 203.
23. Ապօրինի կնապահների մասին 207, 494, 810.
24. Առաքելական աւանդութիւն 46-51, 58, 71, 131.
25. Առաքելական կանոններ 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 68, 79, 93, 105, 113, 114, 117, 124, 132, 160, 161, 162, 167, 176, 177 *ևն.*
26. «Առաքելական կարգադրութիւններ» 66, 67.
27. Արեւանգման մասին 160, 164, 201-202, 272-273, 283-284, 391, 411, 415, 481, 778, 787, 792, 808, 811.
28. Աստղագէտների մասին 64, 186-187.
29. Արեւմտեանների «ծրար» 142.
30. Արիոսական Եւոքսեան աղանդ 143, 191, 301, 648, 674, 687.
31. Արուագէտների մասին 138, 215, 464.
32. Աւետարանի մասին 20, 90, 112, 114, 207, 342, 454, 456-457, 506, 683, 739.

Բ.

1. Բազմամուսնութիւն 205, 807.
2. Բանադրուածների իրաւունքը 76, 132, 278, 685, 770.
3. Բանադրութիւնը լինի խորհրդով 193, 278, 764.
4. Բանադրութիւնը վերցնում է բանադրողը 76, 92, 132, 278, 290, 468, 492, 763.
5. Բարեգործական հաստատութիւններ 567, 668, 782.
6. Բարեկարգ 189-190, 489, 502-503, 512, 523, 544, 736-737, *տես եւ* գործակալ

7. Բարոյական օրէնք 10, 19, 28, 39.
8. Բարսեղ Մեծի կանոններ 197.
9. Բորոտի մասին 161.
10. Բռնաբարութեան մասին 100.

Գ.

1. Գանգրայի ժողով 11, 125, 154-156, 171, 174, 176, 234, 305, 312, 361-362, 394, 412, 694.
2. Գեղոզ Դ-ի կանոնները 26, 377, 381, 424, 488, 506-507, 515, 640, 645, 669, 681, 721, 727, 751-752, 809, 833.
3. Գլխաւոր եպիսկոպոս 51, 71, 93, 117, 131, 180, 192, 276, 280, 289, 292, 376, 537, 620, 646, 651, 689, 694, 703, 707-708, 728, 730-731, 778, 797 տես կաթուղիկոս
4. Գողերի մասին 281, 396, 436, 446, 474.
5. Գործակալի մասին 469, 753, 782.
6. Գրակարոյացի մասին 60, 63, 81, 91, 95, 116, 119-120, 160, 237, 243, 249, 305, 430, 451, 671, 812.
7. Գրիգոր Աստուածաբանի կանոններ 11, 83, 104, 139, 141-142, 146, 195-196, 297, 362, 454, 662, 708, 728, 735.
8. Գրիգոր Լուսաւորչի կանոններ 12, 20, 48, 328, 383, 427, 541, 646, 650, 656, 676, 691, 711, 717, 739, 748, 795.
9. Գրիգոր Նիսացու կանոններ 11, 47, 141, 195-196, 208-209, 362, 456, 708,
10. Գօշ Մխիթար 34.

Դ.

1. Դատաւորները արդար լինեն 76, 280, 289.
2. Դատելու մասին 240, 277, 280, 620, 643, 762.
3. Դաւանափոխների դարձը 725, 814.
4. Դաւանութեան մասին 23, 37, 571, 595.
5. Դիոնեսիոս Աղեքսանդրացու կանոնները 207.
6. Դուիմի Ա ժողով 292.
7. Դուիմի Բ ժողով 299.
8. Դուիմի Գ ժողով 317.
9. Դուիմի Դ ժողով 318.
10. Դուիմի Ե ժողով 331.
11. Դպիրների մասին 266, 303-304, 306-307, 309, 430, 451, 486-490, 492, 498-499, 502, 509, 512-514, 524, 526-527.
12. Դռնապանի մասին 60, 82, 186, 308, 506, 646, 671-672, 675.

Ե.

1. Եկեղեցական աւանդութիւն 36, 85, 455.
2. Եկեղեցական ժողովի մասին 25, 30-31, 34-38, 41, 126, 140, 147, 149, 153-156, 158, 166, 171, 218, 255, 257, 259, 263, 281, 293, 296-297, 319, 360, 431, 587, 709, 738-739, 758, 790.
3. Եկեղեցական իրաւունքի աղբիւրները 17, 21, 25-26, 28, 33-35, 38, 40-41.
4. Եկեղեցական իրաւունքի անունները 17.
5. Եկեղեցական իրաւունքի յարաբերութիւնը ուրիշ գիտութիւնների հետ 21
6. Եկեղեցական իրաւունքի նիւթը 25-26.
7. Եկեղեցական օրէնք 23, 26.
8. Եկեղեցականը երաշխաւոր լինել չի կարող 89.
9. Եկեղեցականը կին չպահի 84, 130, 276.
10. Եկեղեցականի արատի մասին 75-76, 84, 102, 270-271, 283, 397, 468, 516, 520, 638.
11. Եկեղեցականի ընտրութիւնը 668.
12. Եկեղեցականի շորի մասին 138, 159, 173, 308, 372, 653.
13. Եկեղեցականի չտեղափոխելը 136, 377.
14. Եկեղեցի կառուցանել 521, 524, 555, 575-576, 691, 744, 746.
15. Եկեղեցի օծել 71, 348, 387, 661, 665-666.
16. Եկեղեցին ի՞նչ է 426-428.
17. Եկեղեցիների դաւանաբանական բաժանումը 301, 632.
18. Եկեղեցու անօթները 185, 423, 435, 486, 490, 503, 512, 514, 523, 577, 670, 763.
19. Եկեղեցու բակում չթաղել 423, 536.
20. Եկեղեցու գործերի կառավարութիւն 13, 31, 497, 516, 559, 687, 728, 730, 735, 740, 753.
21. Եկեղեցու կայքի կառավարութիւնը 560.
22. Եկեղեցու մասին 27, 459.
23. Եկեղեցու վաւերական գրքերը 48, 50, 59, 77, 99, 190, 207, 362.
24. Եկեղեցու տուրքի մասին 39, 311, 321-322, 329-330, 353, 446, 567, 582, 601, 606, 611, 613, 744, 747.
25. Եպիսկոպոս ելիայի՝ Երուսաղէմի 93, 133, 375, 695, 731, 736-738.

26. Եպիսկոպոսը առանց պատճառի եւ իրաւունքի թեմը չթողնի 93, 137, 180, 234, 250.
27. Եպիսկոպոսը բռնի՝ աշխարհականի միջոցով առաջնորդութիւն չստանայ 108, 146, 276, 476, 485, 545.
28. Եպիսկոպոսը չխառնուի աշխարհական գործերում 102.
29. Եպիսկոպոսի ապրուստը 64, 83, 372, 429.
30. Եպիսկոպոսի գոյքի մասին 39, 506, 743.
31. Եպիսկոպոսի դատման մասին 180, 719.
32. Եպիսկոպոսի ընտրութիւն եւ ձեռնադրութիւն 117, 184, 239, 320, 378, 397, 579. *տես եւ* թեմական առաջնորդ
33. Եպիսկոպոսի մասին 44, 69, 83, 85, 86-98, 116-123, 131-149.
34. Եպիսկոպոսի պարտքը եւ իրաւունքը 74, 77-80, 87, 114, 117, 139, 154-155, 165-167, 277-278, 300, 318-319, 371-372, 415-416, 485-486.
35. Եպիսկոպոսին պատժելը 774.
36. Եպիսկոպոսը՝ Հռոմի, Աղեքսանդրիայի, Եգիպտոսի, Լիբանանի, Պենտապոլսի, Անտիոքի 702, 705.
37. Երգիչ-սաղմոսասաց 60, 72, 81, 636, 639.
38. Երդման մասին 763, 810, 812.
39. Երդմնեցուցիչ 64, 72, 148, 179, 186.
40. Երեսփոխների մասին 585, 590, 603-610, 726.
41. Երէցի մասին 485-486, 488, 490, 511-512, 514-515, 524, 527-528, 532, 562-564, 566, 751. *տես* քահանայ
42. Երկապսակը հոգեւորական չդառնայ 162.
43. Երկապսակի մասին 183, 314, 351, 410.
44. Երնջակու ժողով 11, 355.
45. Երուսաղէմի Եպիսկոպոս 93, 375, 731, 737-738.
46. Երուսաղէմի ժողով 11, 376, 664.
47. Երուսաղէմի պատրիարք 93, 737, 738.
48. Եփեսոսի ժողով 11, 219, 761.
49. Եւրոքսեան աղանդ 143.
50. Եւնոմեան աղանդ 140.

Ձ.

1. Ձատկի մասին 468, 810.

Է.

1. Էնկրատիտների մասին՝ աղանդաւորների 172.

Ը.

1. Ընթերցող 500. *տես* գրակարդաց
2. Ընծայական թուղթ *տես* անցաթուղթ

Թ.

1. Թագաւորը կարող է բեմ բարձրանալ 714, 715.
2. Թագաւորին զուր տեղից նախատողը պատժոււմ է 797.
3. Թաղէս առաքեալի կանոնները 69, 78, 382-386, 388-390, 392, 395, 397, 402, 417, 509, 665, 668.
4. Թեմական առաջնորդ 67, 550, 552-553, 558, 561-562, 565, 568, 578, 580, 702, 724, 831.
5. Թեոփիլոս Աղեքսանդրացու կանոնները 89.
6. Թրակիայի Եպիսկոպոս 144-145, 688, 708.

Ժ.

1. Ժամերգութեան կարգերը 19, 309-310, 331, 341-342, 354, 375, 395, 420, 486-489, 498, 500-502, 513, 541, 633, 639, 652, 676, 695, 701, 737-738, 764, 786, 802.
2. Ժառանգական քահանայութիւն 312, 329, 329, 335, 750.
3. Ժառանգաւորի մասին 81, 83, 86-87, 89-93, 98-99, 101, 115-116, 119-122, 136, 320, 326, 379, 490, 710.

Ի.

1. Իրաւունքի մասին 17, 20, 26-27, 33, 38-40, 715.
2. Իւղ երախայութեան 353, 423.
3. Իւղ հիւանդաց օծման 39, 211, 369.
4. Իւղ մկրտութեան 27, 349, 403. *տես եւ* մեռոն

Լ.

1. Լատինատէր կաթողիկոսներ եւ ժողովներ 365, 374.
2. Լաւողիկիայի ժողով 53, 81, 125, 154-156, 182, 190, 361-362, 633, 645, 649, 660, 662, 670, 687, 702, 734, 811.
3. Լուսագին 503.

Խ.

1. Խաղաղական թուղթ 179. *տես եւ անցաթուղթ*
2. Խնամական չիասական աստիճան 13, 814-815, 822.
3. Խոստովանահայր 511, 529.
4. Խոստովանութիւնը չայտնել ուրիշին 484.

Ծ.

1. Ծննդական մատեան 592.
2. Ծննդեան տօն 56, 72, 77, 107, 299, 300, 332, 456.
3. Ծուխ քահանայի 92, 178, 323, 369-370, 505, 515, 648, 650, 667, 728, 762.

Կ.

1. Կաթուղիկոսը ենթարկուում է ընդհանուր ազգային ժողովի իրաւասութեան 359.
2. Կաթուղիկոսի ընտրութիւնը 579 տես Պոլոժենիե.
3. Կաթուղիկոսի մասին, տես Պոլոժենիե.
4. Կախարդների մասին 74, 92, 109, 123, 165, 186-187, 206, 226, 273-274, 284-285, 289, 357, 366, 401, 412, 416, 470, 644, 653, 762, 775, 791.
5. Կամիլակայի մասին 488. *տես եւ քահանայի թասակը*
6. Կանոնական թուղթ 35, 179. *տես եւ Խաղաղական թուղթ*
7. Կարգալուծութեան մասին 82-84, 86, 89, 91-93, 95-103, 127, 133, 135, 137-139, 150, 152-153, 160, 166-167, 175, 178, 180, 192, 194, 198, 204-206, 266-267, 276, 278, 296, 307, 311, 324, 333-334, 345, 347, 349-351, 358, 360, 371, 378, 380, 409-410, 423, 467-468, 490-491, 493, 495, 508, 576-578, 635, 642, 647, 650, 655, 662, 724, 768, 770, 774, 776-777, 779, 784, 803, 805, 809-810, 816, 818.
8. Կելեստիոս 150, 151, 152, 755.
9. Կեսարիայի ժողով 154.
10. Կիսարիոսական աղանդ 175, 179.
11. Կիսասարկաւագներ 179, 569.
12. Կիրակին տօնել 526.
13. Կիրակի օրը չչոքել 208.
14. Կիրեղ Աղէքսանդրացի 738, 739.
15. Կղերականը կին չպահի 655.
16. Կղերականի ապրուստը 86.

17. Կղերականի մասին 82, 86, 90, 133, 636, 655, 763.
18. Կղերականի պարտք, իրաւունք 137, 523, 525, 530, 632.
19. Կնաթողութեան մասին 270, 395, 491.
20. Կնքահայրական չիասութիւն 466, 493, 494, 510, 530, 632, 642, 807.
21. Կոյսերի մասին 61, 171, 173, 201, 224, 272, 276, 313-314, 396, 413, 531-533, 657, 803-804, 819.
22. Կոնսիստորիաների մասին 486, 488-494, 496-497, 503-504, 534, 546, 551, 553-556, 559-560, 564, 567-569, 580.
23. Կոստանդնուպոլսի եպիսկոպոս 30.
24. Կուսակրօն հոգեւորական 7, 201, 243, 255, 263, 740. *տես վանական*
25. Կուսանի պսակ 313.

Յ.

1. Յաղորդել մահամերձ պատժապարտին 164-165, 200, 401.
2. Յաղորդել մոմով եւ բուրվառով 369.
3. Յաղորդութեան կարգը 135, 137, 159, 161, 167, 173, 226-227, 354.
4. Յաղորդութիւնը իբրեւ օրհնութիւն չուղարկել եկեղեցուց 423.
5. Յաղորդութիւնը ջրախառն չլինի 304, 454, 456.
6. Յամբարձման տօն 74.
7. Յանգուցեալների վրայ լացուկոճ չանել 261, 274, 285, 415, 425, 777, 786.
8. Յանգուցելոց յիշատակ կատարել 107, 717.
9. «Յարց հետեւողաց» կանոնները 104, 156, 355, 382, 392, 416-417.
10. Յարցուկների մասին 74.
11. Յարքի ժողով 357-358, 784.
12. Յաւատացեալների մասին 20, 64, 74, 81-3, 86. *տես նաեւ աշխարհական*
13. Յաւատուրացների մասին 634.
14. Յեթանոսի հետ յարաբերութիւն չունենալ 110, 185, 410.
15. Յերետիկոսների մասին 46, 95-97, 99, 101, 126, 140, 147-148, 150, 183-184, 186, 198-199, 455-456, 459-460, 618, 643, 645, 647, 658, 660, 707, 766, 768, 811, 812,
16. Յերձուածողների մասին 110, 126, 151-152, 154, 186, 194, 198, 216-217, 241, 243, 301, 319, 344, 348, 361, 392, 403, 406, 426, 428, 433, 437, 439, 444, 629, 647-648, 762, 768.

17. Հոգեգալուստ 73, 74, 340, 458, 494, 811.
18. Հոգեմարտներ աղանդ 141, 143, 217.
19. Հոգեւոր կառավարութիւններ 497, 523, 537, 550, 557, 562, 566, 574, 583, 633, 681, 694, 700, 720, 722, 740, 743.
20. Հոգեւոր դպրոցներ 486, 497, 504, 551, 553, 555-556, 559, 579-580, 633, 751.
21. Հոգեւորական արբեցող եւ կաշառակեր 316, 397, 464, 489-490, 503.
22. Հոգեւորական լինել չի կարող երկապակը 162, 641.
23. Հոգեւորականը հարկ չի տալու 329.
24. Հոգեւորականի դատի մասին 116, 137, 180, 194, 237, 238, 386.
25. Հոգեւորականութեան (աշխարհիկ) իրաւունքի եւ պարտքի մասին 76.
26. Հոգեւորականութեան մասին 237, 369, 387.
27. Հոռմի եպիսկոպոս 142, 145, 152, 687, 709.
28. Հռոմկլայի ժողով 360.

Զ.

1. Ձեռնադրութեամբ է որոշուում աւագութիւնը 184, 217, 565.
2. Ձեռնադրութեան մասին 81, 117, 160, 320, 378, 397, 713.
3. Ձեռնադրութիւնը կաշառքով չլինի 276, 386, 396, 445.
4. Ձեռնադրութիւնից յետոյ ամուսնանալ չի կարելի 160, 223.
5. Ձեռք դնելու մասին 63, 81, 92, 96, 134, 308, 636.

Ս.

1. Մակար Երուսաղէմի եպիսկոպոսի կանոնները 12, 78, 348, 382, 392, 402, 695.
2. Մակեդոնականներ՝ աղանդաւորներ 141, 301, 648.
3. Մանկասպանութիւն 225, 401.
4. Մատաղի մասին 312, 314, 315, 335, 348, 387, 427, 430, 733, 749, 750, 752.
5. Մատեան՝ ծննդեան, թաղման, զարդուց 485, 486, 490, 497, 512.
6. Մարկեղեան աղանդ 143.
7. Մարտիրոսաց յիշատակը տօնել 107, 717.
8. Մարտիրոսաց նշխարներ 77, 278, 290.

9. Մաքուրներ՝ աղանդաւորներ 148.
10. Մաքսիմոս Շնական 146, 217, 646, 649, 728.
11. Մեծ պաս 73, 108, 148. տես Քառասնօրեայ պաս
12. Մեռոն 423, 545, 665, 718, 723, 725, 732.
13. Մետրոպոլիտ 12, 66, 88, 131, 133, 145, 151, 168, 178, 179, 180, 181, 184, 192, 193, 194, 325, 330.
14. Մծղնէութեան մասին 276, 278-280, 287, 290-292, 345-346, 357, 776-777, 794, 795.
15. Սկրտիչ Ա-ի կանոնները 12, 488, 534, 536, 750.
16. Սկրտութեան աւագանը քարից լինի 337, 349.
17. Սկրտութեան ձեռք 423. տես իւղ մկրտութեան
18. Սկրտութեան մասին 61, 96-97, 109, 114, 120-123, 203, 216, 223, 228, 241, 307, 310, 336-338, 353, 367, 394, 400, 403-406, 420, 422, 434.
19. Սկրտութեան պատրաստուող 136.
20. Սկրտութիւնը անօթի անել 367.
21. Սկրտութիւնը կատարել եկեղեցում 337, 338, 394, 420.
22. Սկրտութիւնը 8-րդ օրը անել 109, 230, 526.
23. Մոմավաճառութեան մասին 486, 496.
24. Մոնտանիստներ աղանդ 148, 647, 707.
25. Մոսկուայի եւ Պետերբ. հայոց. եկեղ. կառավարութեան մասին 564-565.

Յ.

1. Յայտնութեան տօնը 72, 104, 107, 190, 209, 396, 427, 457.
2. Յարութիւն տես Չատիկ
3. Յիսնակի օրերը չչոքել 73, 94, 108, 139.
4. Յովհան Մանդակունու կանոնները 409, 410, 411.

Ն.

1. Նեստոր 149-153, 218-219, 293, 296-298, 301, 360, 362, 772.
2. Ներսէ Ե-ի կանոնները 463, 639.
3. Ներսէ Շնորհալու կանոնները 43, 56, 463, 470.
4. Ներքինացած հոգեւորական եւ աշխարհական 129.

5. Նեոկեսարիայի ժողով 156.
6. Նիկիական ժողով 31, 41, 58, 126, 128, 140, 177, 217, 394, 668, 670, 761.
7. Նշանադրութեան կանոններ 381, 510-511, 529-532, 535, 750, 805-807.
8. Նովատեանք աղանդաւորք 148, 183, 203, 648, 652, 734.

Շ.

1. Շաբաթը տօնել 71.
2. Շաբթապաս 71, 73, 100, 148, 335, 388.
3. Շահ *տես* տոկոս
4. Շահապիվանի ժողով 11, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 74, 263.
5. Շնացողների մասին 38, 84, 108, 162-164, 199, 202-205, 225, 230, 270, 272, 279, 283, 286, 291, 338, 370, 387, 398-401, 436, 464, 473, 776, 778, 810, 827.
6. Շնացող քահանայի, կնոջ, սարկաւազի մասին 162-164, 202-205, 283.

Ո.

1. Որբոց եւ այրեաց մասին 7, 60, 61, 83, 90, 192, 261. *տես եւ* այրեաց
2. Ուրարի մասին 185.

Չ.

1. Չհասութիւն 89, 424, 514, 528, 642. *տես* ազգակցական, խնամական եւ կնքահայրական չհասական աստիճաններ
2. Չորեքշաբթի պաս պահել 120, 149, 371.

Պ.

1. Պասի մասին 46, 62, 70, 73, 100-101, 148-149, 160, 172, 174-175, 207-208, 335, 371, 387-388, 395-396, 458, 469, 674, 677, 684, 695, 763-764, 779, 782, 811.
2. Պատարագ չանել տներում 190.
3. Պատարագել կիրակի օր 513, 525.
5. Պատարագել շաբաթ օր 513, 525.
4. Պատարագել Սեօ պասին 736.
6. Պատարագի հացը ջերմ լինի 424, 454, 455.
7. Պատարագի Սեղանը քարից լինի 411, 426, 577.
8. Պատարագի Սեղանի երախայրիքը 577.

9. Պատարագող քահանայ 484, 490.
10. Պատժի տեսակների մասին 13, 163, 202, 263, 267, 279, 306, 323, 370-371, 389-391, 420, 423.
11. Պարտաւի ժողով 464, 816.
12. Պաւղիկեաններ 300, 345-346, 357, 358, 647.
13. Պենտապոլսի եպիսկոպոս 133, 334.
14. Պետական զանազան օրէնքներ հայոց եկեղեցականների վերաբերեալ 36, 467, 537, 541.
15. Պետերբուրգի, Մոսկուայի եկեղ. կառավարութիւնը 564-565.
16. Պետրոս Աղէքսանդրացու կանոնները 11, 126, 146, 158.
17. Պոլոժենիա 12, 537, 538, 560, 561.
18. Պոլսոյ ազգային ելեւնտից, կտակաց, հիւանդանոցի հոգաբարձութիւն 599-602.
19. Պոլսոյ ազգ. ընդհ. ժող. կազմութիւն 586.
20. Պոլսոյ ազգային թաղական խորհուրդ 596, 599.
21. Պոլսոյ ազգային կրօնական ժողով 595.
22. Պոլսոյ ազգային ուսումնական, տնտեսական, դատաստանական, վանորէից խորհուրդներ 598, 603.
23. Պոլսոյ ազգային սահմանադրութիւն 587.
24. Պոլսոյ ազգային քաղաքական ժողով 603-604.
25. Պոլսոյ պատրիարքի ընտրութիւն, պաշտօն 588-590.
26. Պոնտոսի եպիսկոպոս 139, 144-145, 217, 675, 688, 710.
27. Պոռնիկների պատիժը 64, 164-165, 225, 228, 266-268, 270-272, 281-282, 284, 288, 321, 325, 370.
28. Պսակ երրորդ 302, 697.
29. Պսակ չորրորդ եւ հինգերորդ 351.
30. Պսակը անօթի անել 367.
31. Պսակը եկեղեցում լինի 338.
32. Պսակը՝ երբ անվաւեր է 511
33. Պսակի մասին 149, 284, 314, 334, 338, 351.
34. Պսակի օրերը 189, 333, 334
35. Պսակուողների տարիքը 313, 314, 424, 467.
36. Պտուղ (արգանդի) ոչնչացնողի պատիժը 198.

Ջ.

1. Ջադուկների մասին 165.
2. Ջահընկալի մասին 636, 671.

Ռ.

1. Ռուսադաւանին մկրտող, հաղորդող, պսակող հայ քահանան ինչ պատիժներ է ստանում 577.

Ս.

1. Սաբբատեան աղանդ 148.
2. Սաբեղեան աղանդ 97.
3. Սակոֆորներ աղանդ 203.
4. Սահակի կանոններ 20, 52, 156, 195, 316, 419.
5. Սաղմոսերգու 81. տես երգիչ
6. Սարդիկէի ժողով 11, 88, 125, 133, 146, 154-156, 176, 178, 180, 191, 267, 320, 330, 332, 333, 347, 361-362, 378, 468, 635, 639, 646, 702
7. Սարկաւագի ապրուստը 736.
8. Սարկաւագի մասին 39, 97, 360, 387, 420, 492, 498, 525, 669, 736, 774, 819.
9. Սարկաւագի պատիժը 774.
10. Սարկաւագի պարտք եւ իրաւունքը 75, 492.
11. Սարկաւագի պսակման մասին 89.
12. Սարկաւագուհի 119, 310, 819.
13. Սեղանը քարից լինի 278, 290, 320, 347, 348, 398, 399.
14. Սեղանը (եկեղեցու) օրհնի եպիսկոպոսը 320, 347-348, 398-399.
15. Սինոդի մասին 41, 93, 378, 452, 459, 485-486, 490, 493-495, 497, 503, 507, 509-510, 515, 517, 522, 529-530, 534-536, 538-549, 553-555, 559-562, 569, 571-572, 574, 579.
16. «Սուրբ Աստուած»-ի մասին 339.
17. Սուրբ Գիրք 124, 200
18. Սպանողների մասին 99, 116, 120, 203, 464.
19. Սսի ժողովի մասին 11, 365, 374, 376-378, 380-381, 394-395, 412-413, 423, 466-468, 470, 507, 615, 639.
20. Սսի եւ Էջմիածնի վիճակ 646, 651, 716.

Վ.

1. Վախթանգ վրաց թագաւորի կանոնները 615, 619-623.
2. Վանականի ամուսնութիւնը 162.

3. Վանականութիւն 7, 12-13, 78, 172, 186, 195, 197, 203, 232, 243, 262-263, 276-277, 289, 291, 296, 298, 316, 322, 329-330, 348, 360, 418, 422, 426-427, 433, 437, 463, 476, 506, 544, 554, 557, 559, 564, 570-571, 600.
4. Վանահայրերի մասին 464, 474.
5. Վանքերի արդիւնքը 161, 323, 653, 746.
6. Վանքերի մասին 263, 316, 355, 360, 426, 427, 427, 440, 463, 468, 492, 570, 573, 600, 674, 675.
7. Վաշխ չառնել 74, 95, 119, 183, 200, 241, 304, 644.
8. Վկայաթուղթ 97, 132, 146, 179. տես եւ անցաթուղթ
9. Վիուկների մասին 74, 186.

Տ.

1. Տանտիկին չպահեն հոգեւորականները 130, 276, 287.
2. Տասնչորսականներ աղանդ 183, 361.
3. Տիեզերական ժողով 11, 30, 34, 56, 125, 155, 190, 218, 252, 294, 333, 342, 426, 461-462, 614.
4. Տիրուհու (քահանայի կնոջ) մասին 267, 281, 282, 326.
5. Տոկոս չառնել 74, 241.

Փ.

1. Փիլիպպոս առաքելի կանոններ 262, 509.
2. Փոտինեան աղանդ 143.
3. Փռիւզներ 148, 183.

Ք.

1. Քահանայապետը գործերը վարի խորհրդով 51, 93, 180, 740.
2. Քահանայի ապրուստը 329, 372, 422, 423, 508.
3. Քահանայի աւագութիւնը ըստ ձեռնարկութեան 267
4. Քահանայի ընտրութիւնը եւ յատկութիւնները 49, 63, 81, 169, 179, 230, 311, 320, 329.
5. Քահանայի հերթապահութեան մասին 310, 349, 422.
6. Քահանայի մասին 71, 124, 169, 230, 349, 371, 386, 400, 412-416, 435, 483, 505, 668.
7. Աւագ քահանայի պարտաւորութիւնը 372, 422, 490-492, 502-510.

-
8. Քահանայի պարտք եւ իրաւունքը 78, 95, 138, 185, 244, 307, 329, 353, 422.
 9. Քահանայի տարիքը 639, 640.
 10. Քահանայութիւն տալ փորձման ենթարկելով 134, 138.
 11. Քահանան թասակ չկրի եկեղեցում (կամիլաւկա) 488.
 12. Քահանան կարող է բոլոր այլադաւան քրիստոնէից հոգեւոր պէտքերը կատարել, բացի յունադաւաններից 536.
 13. Քահանան պռռնկութեան, երդմնազանցութեան, գողութեան համար լուծուի կարգից 91, 116, 644, 763.
 14. Քահանան տգէտ չլինի 305-306, 349, 386, 396-397, 421, 423.
 15. Քառասնօրեայ պասի մասին 64, 73, 100, 120, 132, 174, 188-189, 212, 244, 315, 334, 395, 811.
 16. Քառասունք պահելու մասին 388, 509.
 17. Քաւէեաներ 74, 109.
 18. Քորեպիսկոպոս 223, 230, 236, 431-433, 443, 786.

ՑԱՆԿ

Ներսես արք. Մելիք-Թանգյան.....	5
1. Եկեղեցի եւ իրաւունք	17
2. Եկեղեցական եւ բարոյական օրէնքների տարբերութիւնը	22
3. Եկեղեցիների դաւանաբանական բաժանումը.....	23
4. Եկեղեցական իրաւունքը զանազան անունների տակ	25
5. Եկեղեցական իրաւունքի յարաբերութիւնը աստուածաբանութեան եւ ուրիշ իրաւաբանական գիտութիւնների հետ.....	26
6. Եկեղեցական իրաւունքի զբաղման նիւթը.....	28
7. Մշակման եղանակները	28
8. Եկեղեցական իրաւունքի պատմական եւ այժմեայ համակարգութիւնը	30
9. Մեր եկեղ. իրաւունքի մշակման ծրագիրը	35

Հայոց եկեղեցական իրաւունքի աղբիւրներ

10. Հայոց եկեղ. իրաւունքի աղբիւրները.....	36
---	----

Ա. Ընդհանուր աղբիւրներ

11. Սբ. Գիրք	37
12. Առաքելական եւ եկեղեցական աւանդութիւն	43
13. Առաքելական կանոններ.....	59
14. «Առաքելական կարգադրութիւններ».....	59
15. Ա առաքելական 34 կանոնը.....	68
16. Բ առաքելական կանոններ.....	80
17. Առաքելական կանոնների զրաբար բնագիրը	106
18. Երեք տիեզերական ժողովները.....	125
19. Նիկիայի Ա տիեզերական ժողովի կանոնները.....	126
20. Կոստանդնուպոլսի Բ տիեզ. ժողով.....	140
21. Եփեսոսի Գ տիեզ. ժողով	149
22. Վեց արտաքին տեղական ժողովները.....	154
23. Անկիւրիայի եւ Կեսարիայի ժողովներ	157
24. Նեոկեսարիայի ժողով	166
25. Գանգրայի ժողով	171
26. Անտիոքի ժողով	175
27. Լաւողիկիայի ժողով	182
28. Սարդիկէի ժողով	191
29. Օտար սբ. հարց կանոններ	195
30. Բարսեղ Մծծի կանոններ	197
31. Աթանասի կանոններ.....	206

32. Դիոնեսիոս Աղէքսանդրացու կանոններ.....	208
33. Պետրոս Աղէքսանդրացու կանոններ	208
34. Գրիգոր Սքանչելագործի կանոններ.....	208
35. Գրիգոր Նիւսացու կանոններ.....	209
36. Գրիգոր Աստուածաբանի եւ Ամփիլոյոքոսի թուղթը.....	209
37. Թէոփիլոս Աղէքսանդրացու կանոնները.....	209
38. Կիրելի Աղէքսանդրացու թղթերը	209
39. Տիեզերական ժողովների կանոնների գրաբարը.....	211
40. Վեց տեղական արտաքին ժողովների կանոնների գրաբարը.	220

Բ. Ազգային աղբիւրներ

41. Ազգային եկեղեցական ժողովներ	254
42. Աշտիշատու ժողով.....	259
43. Շահապիվանի ժողով	263
44. Շահապիվանի ժողովի գրաբար բնագիրը.....	281
45. Դուինի Ա ժողով.....	292
46. Դուինի Բ ժողով.....	299
47. Դուինի Գ ժողով.....	317
48. Դուինի Դ ժողով	318
49. Դուինի Ե ժողով.....	331
50. Պարտաւի ժողով	346
51. Երնջակու ժողով	355
52. Անի քաղաքի ժողով (970 թ.).....	356
53. Հարքի ժողով	357
54. Անի քաղաքի ժողով (1036 թ.).....	358
55. Հռոմկլայի ժողով.	360
56. Սսի ժողով (մասնաւոր).....	363
57. Սսի ժողով	364
58. Լատինասէր կաթուղիկոսներ եւ ժողովներ	374
59. Երուսաղէմի ժողով.....	376

Ս. ՀԱՐՑ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ

60. Հայոց սբ. հարց կանոնները	382
61. Թաղէոս առաքելոյ կանոններ.....	383
62. Փիլիպպոս առաքելոյ կանոններ	388
63. Հարց հետեւողաց կանոններ.....	389
64. Երուսաղէմի Մակար եպիսկոպոսի կանոններ	392
65. Յովհան Մանդակունու կանոններ.	395
66. Թաղէոս առաքելի կանոնների գրաբարը.....	397
67. Մակար եպիսկոպոսի կանոնների գրաբարը	402
68. Գրիգոր Լուսաւորչի կանոնները.....	407
69. Նոյնը՝ գրաբար.....	415

70. Սբ Սահակի կանոնները.....	419
71. Նոյնը՝ գրաբար.....	431
72. Ներսէս Շնորհալու կանոնները.....	451
73. Նոյնը գրաբար.....	470

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ

74. Կաթողիկոսական կարգադրութիւններ.....	485
75. Ներսէս Ե-ի կանոնները.....	485
76. Նոյնը գրաբար.....	496
77. Գեորգ Դ-ի կանոնները.....	506
78. Նոյնը գրաբար.....	515
79. Մկրտիչ Ա-ի կանոնները.....	534
80. Սինոդական կարգադրութիւններ.....	536

Գ. Պետական աղբիւրներ

81. Պոլլոժենիա 1836 թուի.....	537
82. Հայ-լուսաւորչական դաւանութեան հոգեւոր գործերի կառավարութեան մասին (Հայոց Եկեղեցու իրաւունքները).....	539
83. Էջմիածնի ժայրագոյն պատրիարքի մասին.....	540
84. Էջմիածնի Սինոդի մասին.....	544
85. Թեմական առաջնորդների մասին.....	550
86. Կոնսիստորիաների մասին.....	553
87. Հոգեւոր կառավարութիւնների մասին.....	556
88. Հոգեւոր դպրոցների մասին.....	558
89. Վանքական եւ Եկեղեցական գոյքերի մասին.....	559
90. Պետերբուրգի եւ Մոսկուայի Եկեղեցիների մասին.....	564
91. Հոգեւորականների եկամտի մասին.....	566
92. Կուսակրօն հոգեւորականութեան մասին.....	569
93. Աշխարհիկ հոգեւորականութեան մասին.....	571
94. Աշխարհիկ հոգեւորականութեան իրաւունքների եւ պարտաւորութիւնների մասին.....	573
95. Հոգեւորականների հարկ չտալու մասին.....	575
96. Պսակուողների տարիքի մասին.....	575
97. Եկեղեցի շինելու իրաւունքի մասին.....	575
98. Ռուսադաւանի օրինակատարութիւններ անող հայ քահանայի պատիժը.....	576
99. Հայոց Եկեղեցու սրբազան անօթների մասին.....	578
100. Կովկասի փոխարքայի կանոնները կաթողիկոսական աշխարհական պատգամաւորների ընտրելու վերաբերմամբ.....	578
101. Պոլսոյ ազգային սահմանադրութիւն.....	581
102. Հիմնական սկզբունք.....	587
103. Պատրիարքի ընտրութիւն.....	588
104. Պատրիարքի պաշտօն եւ պարտաւորութիւն.....	591
105. Պատրիարքի դիւանատուն.....	592

106. Սք. Երուսաղեմի պատրիարք	593
107. Պոլսոյ կրօնական ժողով	595
108. Պոլսոյ քաղաքական ժողով	596
109. Պոլսոյ ուսումնական խորհուրդ	598
110. Տնտեսական խորհուրդ	598
111. Դատաստանական խորհուրդ	599
112. Վանորէից խորհուրդ	600
113. Ելեւնտից հոգաբարձութիւն	601
114. Կտակաց հոգաբարձութիւն	601
115. Հիւանդանոցի հոգաբարձութիւն	602
116. Թաղական խորհուրդ	602
117. Ազգային ընդհանուր ժողովի կազմութիւն եւ պարտաւորութիւն	603
118. Ընտրութիւն եկեղեցական երեսփոխանաց	605
119. Ընտրութիւն աշխարհական երեսփոխանաց	605
120. Եղանակ ընտրութեան	606
121. Քուէարկութիւն	608
122. Ընդհանուր կանոնք ժողովոց եւ խորհրդոց	610
123. Ազգային տուրք	611
124. Ազգային գաւառական վարչութիւն	612
125. Վերաքննութիւն սահմանադրութեան	613

Ջանազան ժողովածուներ

126. Ջանազան աղբիւրներ	614
127. Մխիթար Գօշ	615
128. Վրաց Վախթանգ թագաւորի օրէնքները	619

ԳԻՐՔ Բ

Երկու խօսք	627
------------------	-----

Ա. Եկեղեցու կազմակերպութիւնը

Ա. Եկեղեցու անդամների մասին	629
Բ. Եկեղեցու անդամի պարտք եւ իրաւունքը	632
Գ. Եկեղեցու անդամութիւնից զրկուելը	635
Դ. Եկեղեցու անդամների բաժանմունքը	635
Ե. Հոգեւորական դառնալու պայմանները	636
Զ. Չեռնադրող անձի լիազօրական պայմանները	645
Է. Չեռնադրութեան վաւերական պայմանները	649
Ը. Հոգեւոր դասակարգի ընդհանուր յատկանիշները	651

Թ. Նուիրապետության անդամները	658
Ա) Եպիսկոպոսներ	658
Բ) Քահանաներ	665
Գ) Սարկաւազներ	668
Ժ. Վանական դասակարգ	672

Բ. Եկեղեցու ընդհանուր կառավարութիւնը

Ա. Եկեղեցու վարչական կառավարութիւնը

1) Ընդհանուր եկեղեցու կառավարութիւնը	681
2) Ազգային եկեղեցու կառավարութիւնը	686
Ա) Նախալուսաւորչեան եկեղեցին	688
Բ) Նախասահակեան եկեղեցին	697
Գ) Ազգային շրջան	700
3) Գլխաւոր եպիսկոպոս	702
4) Մետրոպոլիտների մասին	702
5) Արքեպիսկոպոս եւ էկզարխ	705
6) Պատրիարքութիւններ	707
Դ) Հայոց հայրապետութիւնը	709
Ե) Հայոց պատրիարքութիւնները եւ կաթողիկոսները	721
Զ) Պօլսոյ հայոց պատրիարքութիւնը	723
Է) Սսի եւ Աղթամարի կաթողիկոսութիւնները	724
Ը) Թեմերի եկեղեցական կառավարութիւնը	727
Թ) Գիւղական եկեղեցիների կառավարութիւնը (Պատարագի զարգացման ընթացքը)	733
7) Վանական կառավարութիւն	739

Բ. Եկեղեցու տնտեսական կառավարութիւնը

Ա) Եկեղեցիների եւ վանքերի տնտեսավարութիւնը	742
Բ) Բարեգործական հիմնարկութիւնների կառավարութիւնը	752

Գ. Եկեղեցու օրէնսդրութիւնը

Դ. Եկեղեցու դատավարութիւնը

1) Եկեղեցական դատի հիմունքները	759
2) Եկեղեցական դատի առարկան	762
3) Պատիժներ	763
4) Նախկին դարերի եկեղեցական դատաստանը	765
5) Նախկին դարերի դատավարութիւնը	770
6) Եկեղեցական դատը հայոց մէջ	774

Ե. Պսակի մասին.....	801
Ա) Երկակների պսակ	803
Բ) Երրորդ պսակ	804
Գ) Չորրորդ պսակ.....	805
Դ) Նշանադրութիւն	805
Ե) Պսակադրութիւն (ազգակցական, խորթական, խնամական, կնքահայրական, որդեգրական չհասութիւն).....	807
Զ) Պսակալուծութիւն	826
Կանոնացոյց	834

ՆԵՐՍԵՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ
ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳՅԱՆ

**ՆԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ**

Վերահրապարակություն

*Առաջարանը և ծանոթագրությունները՝
Ա. Բոզոյանի*

Հրատարակչության տնօրեն՝	S. Նաթան եպս. Հովհաննիսյան
Սրբագրիչներ՝	Սիմեոն քահանա Մովսեսյան, Ս. Գրիգորյան, Յ. Նիկողոսյան
Էջադրումը՝	Ղևոնդ քահանա Մայիլյանի
Շարվածքը՝	Հրատարակչական բաժնի

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ - 2011

Չափը՝ 70x100 1/16, թուղթը՝ 80 գ., կազմը՝ կոշտ,
ծավալը՝ 848 էջ, տպաքանակը՝ 500:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՏՊԱՐԱՆ

